BOGDÁN ISTVÁN

MAGYARORSZÁGI ŰR-, TÉRFOGAT-, SÚLY- ÉS DARABMÉRTÉKEK 1874-IG

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYARORSZÁGI
ŰR-, TÉRFOGAT-, SÚLY- ÉS DARABMÉRTÉKEK
1874-IG

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI
IV.

LEVÉLTÁRTAN ÉS TÖRTÉNETI FORRÁSTUDOMÁNYOK
7.

MAGYARORSZÁGI ŰR-, TÉRFOGAT-, SÚLY- ÉS DARABMÉRTÉKEK 1874-IG

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1991

BOGDÁN ISTVÁN

MAGYARORSZÁGI ŰR-, TÉRFOGAT-, SÚLY- ÉS DARABMÉRTÉKEK 1874-IG

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1991

Sorozatszerkesztő

EMBER GYŐZŐ

ISBN 963 05 5838 6

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest
Első kiadás: 1991

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat a Szegedi Nyomda végezte
Felelős vezető: Molnár Tibor igazgató
Szeged, 1991
Nyomdai táskaszám: 2172
Felelős szerkesztő: Szigeti Mihály — Műszaki szerkesztő: Merkly László
Kiadványszám: 2837
Megjelent 68,28 (A/5) ív+0,71 (A/5) ív melléklet terjedelemben
HU ISSN 0441–4985

Printed in Hungary

1. BEVEZETÉS

1.1 CÉLKITŰZÉS, TÁRGY

Fehér folttal jelölték a hajdani kartográfusok térképeiken a számukra ismeretlen területeket, esetleg ráírták: hic sunt leones. A hazai történettudomány földabroszának az egyik fehér foltja — mert sok van — a történeti metrológia, pedig ez a terület rendkívül fontos, értékes történeti kincseket rejteget. Ennek felismerése és az a szándék, hogy a fehér foltot megszüntessem, indított el annak idején arra az útra, amelyikről sejtettem, milyen nehéz — de hogy mennyire az, és hogy egyre nehezebb lett, azt csak most állapíthattam meg, amikor az út végére, a célhoz értem. E cél: történeti mértékeink feltárása, kataszterezése, rendszerezése, elsősorban pedig a mai mértékekkel való megmérése, vagyis metrikus értékeinek megállapítása annak érdekében, hogy a történetkutató az ilyen mértékekkel kapcsolatos adatokat a valóságot megközelítően értékelhesse, használhassa — hogy Zrínyi mottóját valósíthassa: úgy írhasson, ahogy volt.

Ezt a célt kívántam és kívánom elérni most, amikor az előző, a hossz- és földmértékeinket tárgyaló két kötet után harmadiknak a többi: az űr-, a térfogat- a súly- és a darabmértékeinket — e tárgyat — ismertető kötetet is használatra adom.

Be kell vallanom, nehezen indultam tovább az előző két kötet feldolgozási nehézségeinek ismeretében, hiszen tudtam: e témakör sokkal nehezebb, sokkal több vele a munka, sokkal több a tévedési lehetőség. És éreztem a felelősséget: megállapításaimat elfogadják majd — és esetleg ez által félrevezetek! Különösen a metrikus nagyságokkal kapcsolatban voltak — és vannak — félelmeim, hiszen kutatásaim során gyakran tapasztaltam, hogy egy hiba, egy téves számadat miként él tovább évtizedeken át, és a belőle levont, tehát helytelen következtetéssel együtt. S mentségem-e, ha azt mondom: ember vagyok, egy ember, ez a téma pedig sok emberes: munkaközösségi feladat a megoldása.

Mindezek ellenére úgy véltem — de nem szándékozom büszkélkedni —, hogy az említett fehér folt nagy részét beszíneztem, a hazai történeti metrológia főfeladatát elvégeztem: szolgálhatom vele a magyar történeti művelődést, hiszen végső fokon ez a cél.

1.2 ELŐZMÉNYEK

E témát az előző kötetek vonatkozó fejezeteiben részletesen tárgyaltam. Számba vettem az irodalmi művek, feldolgozások két csoportját: a kor, illetve a történeti metrológiai műveket[1] — nem ismétlem, felesleges lenne —, de természetesen ki kell egészítenem.

A kor metrológiai irodalmához néhány táblázatos összeállítást, számtankönyvet, lexikont tehetnék hozzá, de nem terhelem velük a szöveget, a forrásjegyzék amúgy is közli ezeket (ld. 8.1), egy művet azonban meg kell említeni. Kernnek 1583-ban, Strassburgban megjelent akózó könyvét.[2] Szakszerű, mégis népszerű szövegével, ábráival, táblázataival kitűnő segédkönyvet adott a kortársai kezébe.

A történeti metrológia szemléjét azonban ki kell egészíteni egyrészt az 1978 után megjelent, másrészt az ott nem említett, e kötet témájára vonatkozó művekkel.

A hazai irodalomban önálló mű csak a hossz- és földmértékeket 1874-ig feldolgozó kötetem.[3] Sajnos, csak. — A cikkeket, tanulmányokat időrendben közlöm.

Két értékes tanulmány indítja: Finálynak 1867-ben megjelent műve a régi magyar súlyokról,[4] és az 1883-ban írott, az ókori mértékekről, súlyokról szóló kötete.[5] Utána adalék-korszak következik. 1894-ben a 16. sz.-i űrmértékekről közöl levéltári adatokat Tagányi,[6] ugyanaz évben és 1895-ben is — és Acsády is.[7] Reizner 1895-ben a gabonamértékekhez közöl adatokat,[8] 1897-ben pedig Illésy a 16. sz.-i űrmértékekhez,[9] 1896-ban ismeretlen szerzőtől jelenik meg adalék a szálasgabona mértékeiről,[10] ismét levéltári adalék Takátsnak a gönci hordóról szóló közleménye 1903-ban,[11] s zárja a sort Kemény közlése a boroshordók méreteiről.[12] Év nélkül, de a század elején jelent meg Bohdaneczky tanulmánya az Anjou-kori pénz- és súlyviszonyokról, ez inkább pénztörténeti tanulmány.[13] Kifejezetten az Hómannak közismert, 1916-ban megjelent kitűnő műve,[14] de mivel súllyal, mértékkel is foglalkozik, nem maradhat ki a szemléből. Aztán évtizedek múlva néprajzosok jelentkeznek. 1950-ben Márkus a népi űrmértékekről írt tanulmányt,[15] 1956-ban Balassa a szálasgabona mértékeiről,[16] 1962-ben pedig Belényesy közöl 16. sz.-i mértékadatokat.[17] 1964-ben jelent meg Spira kis cikke a gabona térfogatsúlyokról, aztán végre metrológia.[18] 1967-ben N. Kiss írt tanulmányt a 16. sz.-i zempléni bormértékekről,[19] 1975-ben Kovács vizsgálja az Eger környéki, 16. sz.-i hordóméreteket,[20] 1978-ban jelent meg Bán tanulmánya a 16—19. sz.-i borsodi bormértékekről,[21] Rádóczy 1979-ben cikkez a gyógyszerészsúlyokról,[22] 1979—80-ban közli cikkét Vámbéry a rozsnyói mérőházról,[23] 1981-ben pedig a

bécsi és a metrikus rendszer váltásáról,[24] 1982-ben készült el a kézirata Hóvári tanulmányának, amelyikben az egyik erdélyi súlymérték problémájával foglalkozik.[25]

Megismétlem: a fentiek csupán kiegészítései az előző kötetek vonatkozó szemléjének, s azt is megállapíthatom, hogy megerősítette az ott mondottakat.

A szomszédos államok történeti metrológiai irodalmát újabb művekkel lehet kiegészíteni. 1886—87-ben, majd 1895—96-ban közli Schalk kitűnő tanulmányait a 15—17. sz.-i bécsi mértékekről,[26] 1938-ban jelenik meg Geyer jelentős műve az alsó- és felső-ausztriai mértékekről,[27] 1963-ban Mioc—Stoicescu szerzőpár cikkezik az oláhországi mértékekről,[28] 1969-ben jelenik meg a kiváló metrológusnak, Herkovnak tanulmánya a varasdi mértékekről,[29] s 1971-ben ismerteti a horvát-, elsősorban a só mértékeket.[30] Ugyancsak 1971-ben jelent meg Stoicescu kötete, amelyikben elsősorban a moldvai és havasalföldi mértékekkel foglalkozik.[31] Hofmann 1974-ben két cseh űrmértékről írt cikket,[32] 1981-ben pedig egy cseh helység történeti mértékeit ismerteti.[33] — Ez a szemle is hasonlóan egészíti ki a korábbi képet.

És természetesen az összefoglaló sem lehet más. A múlt század végén néhányan foglalkoztak e témával, egyik-másik kimerítően is, aztán a hosszú szünetet egy-egy kivétel szakítja. Csak az 1960-as években indul újra útnak a történeti metrológia, de még ma is csak néhány kutató műveli, nem a történész társadalom.

1.3 PROBLÉMÁK

Az előző kötetek vonatkozó fejezeteiben részletesen ismertettem az adódó problémákat,[34] ezeket most csak összegzem, és természetesen kiegészítem a kötet témaköréből adódó problémák részletezésével.

Az irodalmi adatokat a lehetőség szerint forrásaikban ellenőriztem, ha ezt nem tehettem, a vonatkozó levéltári adatok alapján döntöttem. Ha erre nem volt lehetőség, akkor elfogadtam az adatot, de ha bizonytalannak éreztem, a közlésnél ezt jeleztem. Ilyen problémám lényegesen több volt, mint az előző köteteknél.

A levéltári források feltárását a korábbival azonos módszerrel végeztem, Horváth Tibor Antal gyűjtésének[35] feldolgozásait is beleértve, mely gyűjtés — mint az előző köteteknél — most is jelentős segítség volt, de meg kell jegyeznem, hogy a levéltári átrendezések miatt most lényegesen több a ma már meg nem található adat. Most is törekedtem a teljességre, de egy ember nem merheti ki a tengert. Bizonyos, hogy sok adat elbújt kutató szemem elől. Bíznom kell abban, hogy ezek inkább a részletekre, mint a lényegre vonatkoznak, de azért nem egészen nyugodt a lelkiismeretem.

Az adattartomány teljességének problémájánál azonban figyelembe kell venni a következőket. A kor írásbeliségének gyakorlata következtében a mértékekre vonatkozó adat a 17. sz. derekáig esetleges, kivéve néhány irattípust, mint az urbárium, összeírás, tizedjegyzék stb. Ebből pedig az adatritkaságon kívül az következik, hogy mind az adat minősége (nagysága stb.), mind a mérték első előfordulása is esetleges. Ezt hangsúlyozom, s meggyőződésem, hogy a vonatkozó mérték a feltárt legkorábbi időpontnál jóval korábban is dívott már.

A terminológia problémája általában a korábbihoz hasonló gondot okozott, a magyar—latin—német mértéknév szótárt most is el kellett készíteni (ld. 9.). Különösen a német mértéknevekkel voltak problémák. Nem egynél képtelen voltam magyar megfelelőt találni, németül dívott, így kellett hagynom. Hasonló a helyzet néhány szláv, illetve horvát mértékkel is.

A szövegrészek értelmezésénél sokszor okozott problémát a szűkszavúság, illetve a fogalmazás: aki leírta, tudta, mit ír le, miről beszél, egy szó, egy utalás elég volt számára, nekünk komoly rejtély. Ilyen találgatáskor bizony többször kitérőkkel kellett magyarázatomat, álláspontomat indokolni.

Az előző kötetektől eltérően komoly problémát okozott — elsősorban az űrmértékeknél — a nagyság megállapítása. Az egymásnak ellentmondó viszonyszámok, nagyságadatok labirintusából kellett kitalálni úgy, hogy a mértékek összefüggése

alapján önmagammal, saját megállapításaimmal ellentmondásba ne kerüljek. Nem túlzok: nem egy nagyság-adatnál — abban a néhány szóban — több napi kemény munka, sok számolás fekszik. S itt különösen a vállamra ült a gond: a felelősség tudata, de döntenem kellett, tanácsot senkitől nem kérhettem.

Mint ahogyan kértem és kaptam is a terminológia és a szövegrészek értelmezésének esetében Kenéz Győző és Maksay Ferenc kartársaimtól, köszönöm a szíves segítségüket. Mint ahogyan köszönettel tartozom lektoraimnak Ember Győző és Szabad György kartársaimnak hasznos, segítőkész tanácsaikért.

Végezetül most is hangsúlyozom: tudom, könnyen lehetséges, hogy az adattartomány a jövőben kiegészül még, s egyes megállapításaim módosulhatnak majd.

1.4 KÖZLÉSMÓDSZER

Az előző kötetekben alkalmazott feldolgozó, közlő módszeremet megfelelőnek tapasztalván, ugyanazt alkalmaztam e kötetnél is. Nem felesleges megismételni a vonatkozó tájékoztatást.

Mint minden monográfiát, bevezető (ld. 1.) indítja, befejezés (ld. 7.) és apparátus (ld. 8.11) végzi. Az általános részhez tartozik még a fogalmak magyarázatát közlő, a téma egészére, a mérésre, a mértékre, a mérésügyre vonatkozó adatok ismertetése, illetve összefoglalása (ld. 2.). A korpusz, a sajátos rész a mértékfajták szerint tagol. Az űrmérték a híg (ld. 3.2) és a száraz (ld. 3.3) fajtája szerint oszlik, összefoglaló (ld. 3.4) zárja, következnek a térfogatmértékek (ld. 4.), majd a súlymértékek (ld. 5.), végül a darabmértékek (ld. 6.). Ezeken belül mechanikus a rend: a magyar mértéknevek betűrendjében sorolnak a mértékegységek, s ha vannak, alegységeik a jelzők betűrendjében, az egység után. Minden fejezetet a mértékfajtára vonatkozó összefoglaló zár le.

Az egyes mértékegységeknél (szükség és adat szerint az alegységeknél is) a következő kérdéseket tárgyalom, természetesen az adat-lehetőség szerint: *1.* az eredet, *2.* az első előfordulás kelte, körülménye, *3.* a terminológia: szótáraké, iratoké, magyar, latin, német, esetleges egyéb nyelv, *4.* a földrajzi, táji elterjedés, *5.* az alkalmazási terület, a méréstárgy, *6.* a mértéktípus, *7.* az esetleges mértékrendszer vonatkozás, *8.* a mérték nagyságára vonatkozó adatok, mindenkor törekedve a metrikus nagyság megállapítására, még akkor is, ha az csak tájékoztató jellegű.

Természetesen nem említek meg minden mérték-előfordulást, tömege miatt ez fizikai képtelenség is lenne, csupán az érdemi információt közlő adatot, de törekedve az ismétlések kerülésére, a tömörségre. Esetenként azonban az előtanulmányok hiánya miatt részletesebb vizsgálatra is kényszerültem, hogy megállapításaimat indokoljam, hitelesítsem. Az adatszemlét az adottságok szerint idő- vagy tájrendben tartom, s ha szükséges, más szempontok szerint is csoportosítom. A tájrendnél azonban több szempontot kellett figyelembe venni és egyeztetni.

A történeti Magyarország egész területére, az egész korszakra, valamennyi mértékre alkalmas legyen, a földrajzi, társadalmi, technikai létesítő és mértékalakító tényezők hatását, a szokásélet határait, a kapcsolatokat, az összefüggéseket, illetve az ellentéteket megállapíthatóvá tegye, az adat-alapközlés, a jelzetelés-technika, az ismétlés-kerülés követelményeinek is megfeleljen, és természetesen következetesen alkalmazható legyen. Ezek közül bármelyiket is választjuk rendező elvnek, a másiknak a kárára tesszük. Ezért viszonylag mechanikus rendszert alkal-

maztam, tudva azt, hogy nem ez a legmegfelelőbb, de a fenti szempontokat egyeztetni lehet vele. Az országot a következő nagytájakra osztottam, s ebben a rendben: Felvidék, Dunántúl (ide sorolva Budát és környékét), Duna—Tisza köze, Erdély, a tágan értelmezett Partiummal, Dél-Magyarország — Horvát-szlavón terület. A nagytájakon belül a megyénél nagyobb kistájat is megneveztem. A megyéken belül az időrend érvényesül, úgyszintén, ha egy településen belül több az adat. A mértékek összefoglalójában aztán a nagytájak adatait összehasonlítom, az alakító hatást megvizsgálom.

A mértékek nagyság-adatainak közlésénél, illetve értékelésénél alkalmazott metrológiai módszert ugyan több cikkemben, s az előző kötetben is már ismertettem, illetve: a történeti-statisztikai irodalomban közkeletű, így a történészek által közismert megnevezésekkel, illetve fogalmakkal dolgozom, hogy a netaláni nem történész olvasómnál se legyen félreértés, röviden megismétlem ezeket, amiért a szakemberek szíves elnézését kérem, nem őket akarom kioktatni. — Szélsőérték: a vonatkozó mértéknek az adott esetben (a közölt adatsorban) előforduló legkisebb (alsó érték), illetve legnagyobb (felső érték) nagysága. A két érték általában együtt szerepel (hacsak nem adom meg a vonatkozó jelzőjét, ilyenkor persze csak egy érték van). — Középérték: az előbbi határokon belül gyakrabban, illetve érdemleges gyakorisággal előforduló nagyságoknak (alsó, felső) szélső értéke (ami persze mindkét pozícióban kisebb az előbbinél). Általában e két érték is együtt szerepel (ha nem, a jelző eligazít). — Gyakoriság: a vonatkozó mérték adott nagyságának egynél több előfordulási száma: ahány esetben találkozunk vele. Minden nagyságnál előfordulhat, de nem feltétlenül. Létét az index jelzi (a nagyság értékét követő törtvonal utáni szám). — Ha számtani átlagról van szó, azt mindig megírom. Egyébként gyakorlati átlag ez (esetenként, a körülményektől függően ennél is kiteszem a jelzőt), vagyis a leggyakoribb mértéknagyság (érték módiusz), ami a gyakorisági indexet is közlő adatsorból (ha az nincs is az index-nagyság rendjében) közvetlenül egyszerű rátekintéssel is azonnal megállapítható.

Az apparátus a következő részekre tagol:

A forrásokat (ld. 8.) a vonatkozó rövidítésjegyzék után a hivatkozások sorrendjében soroltam fel, de fejezetenként tagolva, ismétlődő számozással annak érdekében, hogy a jegyzetszám nagyságát csökkentsem. Ugyancsak ezt a célt szolgálja az is, hogy a szövegben hivatkozott szótárakat, lexikonokat külön nem jegyzeteltem, mert a vonatkozó tárgyszavakat azokban azonnal megtalálhatják.

A mértéknevek szótára (ld. 9.) magyar, latin, német nyelv szerint betűrendben sorol.

A második kötethez hasonlóan, táblázatba (ld. 10.) sűrítettem a mértékek legfontosabb adatait (ha volt nagyságadat is). Most sem szívesen tettem, attól félek, csak ezt fogják használni, és nem a szöveges részt, itt pedig nincs lehetőség az észrevételek, aggályok jelzésére. Kérem ezért a kötet használóját, hogy a vonatkozó szöveges részt is nézze meg.

A kötetet most is mutatók (ld. 11.) zárják le, a bevezetőjében közölt szempontok szerint segítik a lexikonszerű használatot.

Budapest, 1983. szeptember 6.

2. MÉRTÉK, MÉRÉS, MÉRÉSÜGY

2.1 BEVEZETŐ

E fejezet tárgya a mérték, a mérés és a mérésügy együttese, de csak e kötet témája szempontjából vizsgálom, az előző kötetekben ugyanis már foglalkoztam vele.[1] Éppen ezért a felesleges ismétlést kerülendő a lehetőség szerint rövidítek, összefoglalok. Az viszont természetes, hogy e kötet mértékeinek szempontjából részletesen tárgyalnom kell a témát, annak érdekében, hogy a korpuszban szükségszerűen szétszabdalt kép összeálljon, illetve, hogy ismertethessem az űr-, a térfogat-, a súly- és a darabmértékekre vonatkozó tudnivalókat, amelyeket az egyes mértékek részletes vizsgálatánál nem mondhattam el. — Előljáróban azonban szükséges néhány megjegyzés.

A mérés valamely fizikai jelenség számokkal kifejezett leírása összehasonlítás útján: valamely alapul elfogadott egynemű mennyiségnek: a mértékegységnek az összehasonlítása a kérdéses fizikai jelenséggel, mennyiségi mérőszámának: nagyságának meghatározása érdekében.

Ezen célt szolgálják a kötetben tárgyalt mértékek is. Másként jöttek azonban létre, mint a maiak, más az egymás közötti összefüggésük, ritkán származtatottak, és más a mérendővel: a méréstárggyal való viszonyuk is. De különböznek az előző kötetek mértékeitől is annyiban, hogy kevesebbje a természeti mérték, a konkrét jelenség. A mérés velük viszont inkább természetes folyamat, mint mesterséges cselekedet. Jellemző az, hogy a száraz tömeget is, mintegy természetesen, a tároló-edényből alakult űrmértékkel mérik, amikor azokat súllyal sokkal egyszerűbben és pontosabban lehet mérni. Jellemző a történeti mértékekre a sokaságuk is: egyazon méréstárgyra, illetve a különböző nagyságokra többfélét alkalmaznak, és még az azonosnak látszó is más: helyileg különböző.

A mérés kialakítja, formálja eszközeit, módszereit, a hozzáértést, egyúttal tehát létrehozza és alakítja a mérésügyet is. A nagy- és kisközösségek vezetőire háruló azon feladatot, hogy a mérték igaz voltát, a mérés igazságosságát, az egyformaságot próbálják biztosítani — ki-ki a maga hatáskörében. Az utóbbiak kezdeti sokasága persze sokszorozza a mértékeket és a mérésügyet. Színes a kép, differenciált a helyzet horizontálisan is, vertikálisan is. Az integrálódás rendkívül lassú, mégis fokozatosan gyorsul, de csak a 18. sz. végétől látható a mozgása, s egy század múlva éri el célját: az egységet és egyszerűséget a méterrendszerben.

Természetesen: mindez nem sajátosan hazai, hanem nemzetközi, illetve európai jelenség, a társadalom szervezkedésének, gazdálkodásának, elsősorban pedig természettudományos ismeretének velejárója és együtthatója.

A következő fejezet tehát áttekintést kíván adni e kötet témájáról, s ez persze csak a mértékek részletes feldolgozásán alapulhat. Logikus, hogy a korpuszban az egyes mértékeknél vizsgált, tárgyalt adatokat részletesen nem ismertetem, csak összefoglalom az eredményt, utalva a vonatkozó, a forrásokat is idéző fejezetrészre vagy az egyes mértékekre. Csak a másutt nem tárgyalt adatokat elemzem, s idézem forrásait.

2.2 MÉRTÉK

2.21 *Általában.* A mértéknek többféle meghatározása van. Részleteztem az előző kötet vonatkozó fejezetében,[2] itt csak összegezem a lényeget: egyrészt valamely fizikai jelenség meghatározott értéke, mérete vagyis egység, másrészt ennek megtestesítése vagyis mérőeszköz. Ez utóbbi szereppel azonban a mérés alfejezetben szükséges foglalkozni (ld. 2.33), itt csak az egység: a mennyiségi érték mivoltot tárgyalom.

2.22 A *mértékegység* tehát valamely fizikai mennyiség egységül választott mennyisége, olyan érték, amelyet az azonos fajtájú mennyiségek mennyiségi értékelésénél összehasonlítási alapnak fogadnak el (ld. 2.44.1). Az egység lehet választott (elsődleges) és lehet ebből származtatott, így egységrendszer tagja — a mivolttal később részletesen foglalkozom (ld. 2.26).

E kötet mértékegységei azonban nem mindenkor és nem a mai értelemben egységesek, metrikus értékük világosan mutatja. Mint történeti mértékek részben természeti mértékek, s maga a természet alakítja, részben mint mesterséges, vagyis mérőeszközös mértékek nagyságát is a helyi tényező befolyásolja. A nagyság a méréstárgytól függő két határérték között változik, ha a helytől függetlenítjük, de változhat az idő függvényében is. A sokféleség a jellemző. Egyrészt az azonos méréstárgyhoz különféle nevű mértékeket használtak, gyakran az egység-nagyság szerint is változó néven, másrészt az azonos nevű mértékegységek különböző nagyságokat rögzítenek, majd mindig a hely függvényében. Ezen változatokat nevezem alegységeknek. A rendezési elv e kötetnél is tehát a mértéknév, ez az egység (pl. icce), s ezen belül sorol az alegység (pl. budai icce). E megkülönböztetéssel foglalkozom velük a korpuszban, s tárgyalom így ezeket a jelen fejezetrészben is, amikor több szempontból megvizsgálom a mértékeket.

2.23 A *mértékalakulás* kérdését nehéz megválaszolni. Kevés támpontunk van elbírálni azt, melyik a hazai eredetű és melyik a külföldi átvétel, néhány ritka kivétellel, amikor biztos forrásból ismerjük az eredetüket. Több szempontot kell mérlegelni. A név-átvétel nem jelent bizonyosan mérték-átvételt is, mert meglévő mérték is kaphat új nevet, illetve a nevezett eszközből mi alakíthattunk mértéket. Az azonos nagyság névkülönbség ellenére is jelenthet közös eredetet, de ellenkezőleg is. A méréstárgynak azonossága következtében mindenütt alakultak viszonylag azonos nagyságrendű mértékegységek (párhuzamos alkotás). És természetesen a

mérőeszköz kezelhetősége is egyformán alakít: ez a mérő ember fizikumi azonosságának a következménye. A következő támpont lehetne a mérték első írott forrásbeli előfordulása, de emlékezzünk, ez mennyire esetleges (ld. 1.3), s bizonyos, hogy a mérték használata, s vele eredete jóval korábbi. E rendező elvek közül a méréstárgy és a mérő ember szerepét az általános azonosság miatt ki kell zárni. Marad tehát a név és az idő. Mindkettőt az egyes mértékegységek tárgyalásánál vizsgálom meg, itt csupán összesítem az eredményt.

Hazai és külföldi eredetű bontásban sorolom fel a mértékfajták csoportjain belül nevük betűrendjében a vonatkozó mértékeket, megadva az első előfordulás évét, utána — jellel vonatkozó fejetzetrész számát.

Elővételezem a készlet adatát: 157 mérték, mert a két metrikus mértéket (kg, l) le kell vonni (ld. 2.24). Ebből sajnos, 15 mérték (10%) eredetét nem tudtam megállapítani. Ezek a következők: Híg űrmértéknél 3 mérték (10%): fertály (1506. — 3.2.8), kvartále (1279. — 3.2.17), oktály (1519. — 3.2.23); száraz űrmértéknél 4 mérték (11%): fertály (1344. — 3.3.9), kvartále (1378. — 3.3.22), oktály (1519. — 3.3.29), vassas (1579. — 3.3.36); térfogatmértéknél 4 mérték (9%): karó (1668. — 4.15), kártya (1714. — 4.16), matring (1544. — 4.29), stök (1684. — 4.38), súlymértéknél 4 mérték (18%): mázsa (1198. — 5.15), nehezék (13. sz. — 5.16), suszt (1672. — 5.21), teher (1672. —5.22).

2.23.1 *Hazai eredetű* 63 mérték (40%), s ha a bizonytalanságot figyelembe is vesszük, akkor is jelentősnek ítélhetjük ezt a készletet. Vegyük sorra.

A híg űrmértékek közül 15 mérték (50%): átalag (17. sz. — 3.2.3), butélia (1830. — 3.2.4), csöbör (1200. — 3.2.5), dézsa (1326. — 3.2.6), hordó (1326. — 3.2.10), icce (14. sz. — 3.2.11), kanta 1588. — 3.2.13.), köböl (1067. — 3.2.14), kupa (1550. —3.2.16), latellum (1438. —3.2.18), légely (1403. —3.2.19), négely (1464. —3.2.19), puttony (18. sz. — 3.2.26), römpöly (1592. — 3.2.27), üst (1763. — 3.2.30).

A száraz űrmértékek közül 17 mérték (46%): abrakmérték (1569. — 3.3.2.), aszaltgyümölcs-mérték (1779. — 3.3.4), becsü (1541. — 3.35), csapó (1514. — 3.3.6), csöbör (1470. — 3.3.8), finak (1557. — 3.3.10), fuka (1665. — 3.3.11), gubacsmérték (1779. — 3.3.14), hordó (1685. — 3.3.15), hüvelyesmérték (1779. — 3.3.16), icce (1557. — 3.3.17), köböl (1138. — 3.3.20), lisztmérték (1779. — 3.3.23), pint (1557. — 3.3.30), szapu (1292. — 3.3.33), vajtó (1570. — 3.3.34).

A térfogatmértékek közül 25 mérték (53%): ázat (1837. — 4.4), boglya (1478. — 4.5), csomó (1760. — 4.6), deszkamérték (1627. — 4.8), fő (1129. — 4.9), gyertyamérték (1846. — 4.10), gyufamérték (1851. — 4.11), homokláda (1175. — 4.12), ige (19. sz. — 4.13), kepe (1067. — 4.18), kéve (1372. — 4.19), kötés (1544. — 4.24), marok (1376. —4.28), mészmérték (1775. — 4.30), nyaláb (1547. — 4.32), öl (1226. — 4.33), porció (1680. — 4.36), rakás (1702. — 4.37), szappanmérték (1777. — 4.39), szekér (1067. — 4.40), üvegmérték (1807. — 4.43), vasércmérték (1672. — 4.44), villahegy (1716. — 4.45), vitorna (1418. — 4.46), vontató (1563. 4.47).

A súlymértékek közül 2 mérték (9%): porció (1695. — 5.19), rúdszappan (1837. — 5.20).

A darabmértékek közül 4 mérték (19%): bokor/pár (1121. — 6.4), darab (11. sz. — 6.6), köteg (1542. — 6.10), sómérték (12. sz. — 6.18).

Summázva: 30 híg űrmérték (50%), 37 száraz űrmérték (46%), 25 térfogatmérték (53%), 2 súlymérték (9%), 4 darabmérték (19%). Vagyis a termesztvények (a mezőgazdaság) mértékeinek a fele, amíg az egyéb méréstárgyak (az ipar és a kereskedelem) mértékeinek, a súly- és a darabmértékeknek csak jelentéktelen része a hazai eredetű.

2.23.2 *Külföldi eredetű* 79 mérték (50%).

Osztrák/német eredetűek. A híg űrmértéke közül 6 mérték (50%): dreiling (14. sz. — 3.2.7), fuder (14. sz. — 3.2.9), kufe (1403. — 3.2.15), messzely (14. sz. — 3.2.10), pint (1392. — 3.2.24), tavernik (1403. — 3.2.29). — A száraz űrmértékek közül 7 mérték (45%): gerla (1255. — 3.3.13), malter (1551. — 3.3.15), mérő (1279. — 3.3.26), mut (15. sz. — 3.3.27), strich (15. sz. — 3.3.32), vanna (1619. — 3.3.35), wecht (14. sz. 3.3.38). — A térfogatmértékek közül 7 mérték (39%): köbmérték (18. sz. közepe — 4.22), kúp (1544. — 4.24), láda (1807. — 4.26), szénmérték (1641. — 4.41), téglamérték (14. sz. — 4.41), zsák (1542. — 4.48), zsindelymérték (1550. — 4.49). — A súlymértékek közül 11 mérték (69%): csokoládémérték (1781. — 5.2), ferton (1224. — 5.4), font (1404. — 5.5), hajóteher (1829. — 5.6), kő (1551. — 5.10), lóteher (1403. — 5.13), márka (1403. — 5.13), parn (1535. — 5.18), térfogatmérték (1579. — 5.23), verdung (19. sz. — 5.24). — A darabmértékek közül 16 mérték (94%): árkus/ív (14. sz. — 6.2), bála (1315. — 6.3), cimmer (1689. — 6.5), deher (1403. — 6.7), ezres (1707. — 6.8), konc (1557. — 6.9), mandel (1689. — 6.11), nagy (1853. — 6.11), ort (1837. — 6.13), rizsma (15. sz. — 6.14), silling (1768. — 6.16), sokk (1542. — 6.17), stiga (1696. — 6.19), százas (1707. — 6.20), tonna (15. sz. — 6.21), tucat (1403. — 6.22). — Összesen tehát 47 mérték, a külföldi eredetűek 59%-a.

Szláv/horvát eredetűek. A híg űrmértékek közül 5 mérték (40%): akó (1226. — 3.2.2), káforka (1751. — 3.2.12), polovnyák (1701. — 3.2.25), stertinyák (1610. 3.2.28), vödör (1075. — 3.2.31). — A száraz űrmértékek közül 6 mérték (38%): akó (1226. — 3.3.3), galeta (1610. — 3.3.13), korec (1549. — 3.3.19), kupljenik (1670. — 3.3.26), lukna (1549. — 3.3.24), véka (1397. — 3.3.37). — A térfogatmértékek közül 11 mérték (61%): abora (1581. — 4.2), asztag (1395. — 4.3), darab (1708. — 4.7), kalangya (1560. — 4.14), kazal (1463. — 4.17), kereszt (1533. — 4.19), kita (1246. — 4.21), kupac (1858. — 4.25), nitra (1634. — 4.31), pászma (1610. — 4.34), petrence (1723. — 4.35). — A súlymértékénél nincs. — A darabmértékek közül 1 mérték (6%): runa (1670. — 6.15). — Összesen tehát 23 mérték, a külföldi eredetűek 30%-a.

Török eredetűek. A híg űrmértékek közül 1 mérték (10%): oka (1590. — 3.2.22). — A száraz űrmértékek közöl 3 mérték (18%): kila (1573. — 3.3.18), oka (1550. — 3.3.28), sinek (1798. — 3.3.31). — A térfogatmértékek között nincs. — A súlymértékek közül 5 mérték (31%): drám (1714. — 5.3), kantár (1489. — 5.7), kila (18. sz. — 5.8), litra (1714. — 5.12), oka (1665. 5.17.) — A darabmértékek között nincs. — Összesen tehát 9 mérték, a külföldiek 11%-a.

Summázva: 12 híg űrmérték (40%), 16 száraz űrmérték (43%), 18 térfogatmérték (38%), 16 súlymérték (73%), 17 darabmérték (81%). Tehát a súly- és darabmértékek, vagyis az ipar és a kereskedelem mértékeinek túlnyomó többsége külföldi, elsősorban osztrák/német eredetű, s ez csupán a közismert helyzetet tükrözi.

2.24 A *mértékkészlet* az egész korszakot tekintve a következő. A híg űrmértéknél 30 mérték (48%), 17 egységnél 812 alegységgel (71%), a száraz űrmértéknél 37 mérték (52%), 12 egységnél 336 alegységgel (29%), összesen tehát 67 űrmérték (42%), 29 egységnél 1148 alegységgel (94%). A térfogatmértékeknél 48 mérték (30%), 5 egységnél 22 alegységgel (1,8%). A súlymértékeknél 23 mérték (15%), 5 egységnél 44 alegységgel (3,6%). A darabmértékeknél 21 mérték (13%), 2 egységnél 7 alegységgel (0,6%) ld. 3.2.32.1, 3.2.39.1, 3.4.1, 4.50.1, 5.25.1, 6.23.1). Összesen 159 mérték, ebből 41 egységnél 1221 alegységgel. De a 159 mértékből 2 mértékek metrikus mivolta (liter, kilogramm) miatt le kell vonni, így csak 157 mértékkel számolunk. És figyelembe kell venni azt is, hogy az űrmértékeknél 10 mérték híg és száraz mérték volt egyaránt, így az űrmértékeknél 57 mérték a készlet, összességében pedig 147 mérték, de ezt a kettősséget a további számításoknál már nem lehet figyelembe venni. — Vizsgáljuk meg közelebbről a készletet.

2.24.1 A *metrikus érték*ek szerint természetesen nem az egész készlet, hanem csak az ilyen értékkel rendelkező mértékek szerepelnek. Az egység és az alegység most együttesen mértéknek számít.

A híg űrmértékeknél (ld. 3.2.32.3) valamennyire, tehát 30 mértékre van metrikus érték. A dl nagyságrendjén 36 nagyság, a l nagyságrendjén 173 nagyság, a hl nagyságrendjén 45 nagyság, összesen tehát 254 nagyság, 0,1679—2392,5 l szélső értékkel, illetve 0,1679—107,44 l középértékkel. Egy nagyságra jut tehát 0,12 mérték, illetve 1 mértékre jut 8,46 nagyság. Ebből 30 mértéknél azonos 44 nagyság (17%), így 1 nagyságra jut 0,68 mérték, illetve 1 mértékre jut 1,46 nagyság. A 30 mértéknél egyedi 210 nagyság (83%), így 1 nagyságra jut 0,14 mérték, illetve 1 mértékre jut 7,9 nagyság.

A száraz űrmértékeknél (ld. 3.3.39.2) valamennyire, tehát 37 mértékre van metrikus érték. A dl nagyságrendjén 3 nagyság, a l nagyságrendjén 168 nagyság, a hl nagyságrendjén 47 nagyság, összesen tehát 218 nagyság, 0,7686—2536,80 l szélső értékkel, 12,42—139,68 l középértékkel. Egy nagyságra jut tehát 0,17 mérték, illetve 1 mértékre jut 5,89 nagyság. Ebből a 37 mértéknél azonos 37 nagyság (16%), így 1 nagyságra jut 0,94 mérték, illetve 1 mértékre jut 1,05 nagyság. A 37 mértéknél egyedi 183 nagyság (84%), így 1 nagyságra jut 0,20 mérték, illetve 1 mértékre jut 4,95 nagyság.

Összesítve az űrmértékeket: a 67 mértékre van 472 nagyság, a dl nagyságrendjén 39, a l nagyságrendjén 341, a hl nagyságrendjén 92 nagyság, vagyis 1 nagyságra jut 0,14 mérték, illetve 1 mértékre jut 7,04 nagyság. A 67 mértékből azonos 79 nagyság (17%), így 1 nagyságra jut 0,84 mérték, illetve 1 mértékre jut 1,17 nagyság. A 67 mértékből egyedi 393 nagyság (83%), így 1 nagyságra jut 0,17 mérték, illetve

1 mértékre jut 5,86 nagyság. Egyértelműen dokumentálja a jelentős differenciáltságot és a 1 nagyságrend uralmát, ami érthető.

A 48 térfogatmérték (ld. 4.50.3) közül 28 mértékre (58%) van 68 nagyság. Szélső értékek: 1827 cm^3 — 431,20 m^3; 0,017 kg — 24,64 q; 76,41—1595,04 l. 1 nagyságra jut 0,41 mérték, illetve 1 mértékre jut 2,42 nagyság. Valamennyi egyedi érték. A nagyságrendi megoszlás: cm^3 nagyságrendjén 2 nagyság, a dm^3 nagyságrendjén 12 nagyság, a m^3 nagyságrendjén 22 nagyság, összesen 36 nagyság; az l nagyságrendjén 4 nagyság, a hl nagyságrendjén 13 nagyság, összesen 17 nagyság: a kg nagyságrendjén 15 nagyság, a q nagyságrendjén 1 nagyság, összesen 16 nagyság. E mértéktípusnál tehát a nagyobb nagyságrend az uralkodó, s a helyzet az előbbi mértékfajtánál differenciáltabb.

A 23 súlymérték (ld. 5.25.3) közül 21 mértékre (91%) van metrikus érték 79 nagyságban, 0,315 dkg — 11,20 q szélső értékkel a dkg nagyságrendjén 22 nagyság, a kg nagyságrendjén 52 nagyság, a q nagyságrendjén 5 nagyság, összesen 79 nagyság, így 1 nagyságra jut 0,25 mérték, illetve 1 mértékre jut 3,76 nagyság. A 21 mérték közül 6 mértéknél (29%) azonos 8 nagyság (10%), így 1 nagyságra jut 0,75 mérték, illetve 1 mértékre jut 1,33 nagyság. A 21 mértéknél egyedi 71 nagyság (90%), így 1 nagyságra jut 0,30 mérték, illetve 1 mértékre jut 3,38 nagyság. A kg nagyságrend fölénye és a differenciáltság egyértelmű.

A darabmértékekre természetesen nincs metrikus érték.

Összesítve az adatokat következő a helyzet. A 157 mérték közül 116 mértékre (74%) van 619 nagyság, így 1 nagyságra jut 0,19 mérték, illetve 1 mértékre jut 5,33 nagyság. 73 mértéknél (63%) azonos 87 nagyság (14%), így 1 nagyságra jut 0,83 mérték, illetve 1 mértékre jut 1,19 nagyság. A 116 mértéknél egyedi 532 nagyság (86%), így 1 nagyságra jut 0,22 mérték, illetve 1 mértékre jut 4,58 nagyság.

Ugyanazt tapasztaljuk — érthetően — mint a hossz- és földmértékeknél,[3] itt is a bőség zavara, s az emberi találékonyság bősége. Minden nagyságrenden tudott mérni, mert mindegyikre alkotott mértéket, s egyúttal dokumentált a kor szemlélete is: sok mértékkel mérte meg a világot.

2.24.2 Az *időrend* szerinti vizsgálatnál csak századonként és összesítve adom az adatokat, hiszen az eredet ismertetésénél (ld. 2.23) már jeleztem, illetve az egyes mértékfajtáknál majd részletesen ismertetni fogom az adatokat (ld. 3.2.32.4, 3.3.39.4, 4.50.4, 5.25.4, 6.23.4).

A századokon belül mértékfajtánként közlöm a növekvő: +, illetve a fogyatkozó: — mértékek számát és a készletet: =

11. század. Híg űrmérték +2=2, száraz űrmérték +1=1, összes űrmérték =3, térfogatmérték +1=1, súlymérték +1=1, darabmérték +1=1, összesen 6 mérték.

12. század. Híg űrmérték =2, száraz űrmérték −1=2, összes űrmérték =4, térfogatmérték =1, súlymérték −1=2, darabmérték −1=2, összesen 8 mérték.

13. század. Híg űrmérték +3=5, száraz űrmérték +4−2=4, összes űrmérték =9, térfogatmérték +2=3, súlymérték +2=4, darabmérték =2, összesen 18 mérték.

14. század. Híg űrmérték −6=11, száraz űrmérték +3=7, összes űrmérték =18, térfogatmérték +5=8, súlymérték +1−1=4, darabmérték +2=4, összesen 34 mérték.

15. század. Híg űrmérték +5−1=15, száraz űrmérték +4−2=9, összes űrmérték =24, térfogatmérték +3=11, súlymérték +4=8, darabmérték +4=8, összesen 51 mérték.

16. század. Híg űrmérték +7−4=18, száraz űrmérték +14−3=20, összes űrmérték =38, térfogatmérték +12 −2=21, súlymérték +2=10, darabmérték +4=12, összesen 81 mérték.

17. század. Híg űrmérték +2−4=16, száraz űrmérték +5−5=20, összes űrmérték =36, térfogatmérték +11−7=25, súlymérték +4−2=12, darabmérték +4=16, összesen 89 mérték.

18. század. Híg űrmérték +4−6=14, száraz űrmérték +5−5=20, összes űrmérték =34, térfogatmérték +12−10=27, súlymérték +4−6=10, darabmérték +3−5=14, összesen 84 mérték.

19. század. Híg űrmérték +1−1=14 mérték, száraz űrmérték −5=15 mérték, összes űrmérték 29, térfogatmérték +8−6=29, súlymérték +3−4=9 mérték, darabmérték +2−8=8 mérték, összesen 75 mérték mint zárókészlet, az egész készlet 48%-a.

A híg űrmérték tehát a 16. sz. végéig növekszik, aztán fokozatosan csökken a száma. A száraz űrmérték a 15. sz. végéig lassan, a 16. sz. végére rohamosan növekszik, s tartja a készletet a 18. sz. végéig, akkor csökken. A térfogatmérték a 15. sz. végéig egyenletesen növekszik a 16. sz. végére felugrik, aztán fokozatosan növekszik. A súlymérték a 14. sz. végéig lassan, a 15. sz.-ra gyorsabban, ettől kezdve a 17. sz. végéig fokozatosan növekszik, aztán csökken a készlet. A darabmérték a 17. sz. végéig ütemesen növekszik, aztán gyorsulóan csökken a készlete. Összességében is hasonló a helyzet: a 16. sz. végéig majdnem mértani haladványként növekszik a készlet, a 17. sz. végére lassan, a 19. sz.-ra gyorsulva csökken.

A zárókészlet pedig, a vonatkozó mértékfajta százalékával, összesítve ez. 14 híg űrmérték (19%), 15 száraz űrmérték (20%), összesen 29 űrmérték (39%), 29 térfogatmérték (39%), 9 súlymérték (12%), 8 darabmérték (10%), össesen 75 mérték, ami a teljes készlet 48%-a.

Egyértelmű tehát a helyzet. A differenciálódás a 16—17. sz. fordulóján éri el a telítettség fokát, megkezdődik az öntörvényű lassú integrálódás, amelyet azonban csak irányítani vél a központi hatalom egységesítő törekvése (ld. 2.45). Lényegében itt is ugyanaz a helyzet, mint amit a hossz- és földmértékénél tapasztaltunk[4] — és ez természetes.

2.24.3 *Tájrend* szerint vizsgálva a helyzetet a nagytájakon (ld. 1.4) belül mértékfajtánként sorra közlöm azt, hogy hány, illetve hány sajátos értékű általános—országos (á.) és hány sajátos (s.) mérték dívott, mindegyiknél a vonatkozó százalékkal. Ismétlést kerülendő elöljáróban közlöm az általános adatokat. Híg űrmérték 30, ebből 8 általános—országos, 22 sajátos (ld. 3.2.32.5), száraz űrmérték 37, ebből 9 általános—országos, 28 sajátos (ld. 3.3.39.5), összesen tehát 67 űrmérték,

ebből 17 általános—országos 50 sajátos mérték; a 47 térfogatmértékből 28 általános—országos, 19 sajátos mérték (ld. 4.50.5), 22 súlymértékből 12 általános—országos, 10 sajátos mérték (ld. 5.25.5), 21 darabmértékből 20 általános—országos, 1 sajátos mérték (ld. 6.23.5). Összesen tehát 157 mérték, ebből 77 általános—országos (49%), 80 sajátos (51%) mérték.

Felvidék. Híg űrmérték: á. 8 (100%), s. 12 (54%), száraz űrmérték: á. 9 (100%), s. 17 (61%), összes űrmérték á. 17 (100%), s. 29 (58%), térfogatmérték: á. 9 (32%), s. 4 (21%), súlymérték: á. 3 (25%), s. 2 (20%), darabmérték: á. 1 (5%), s. 1 (100%).

Dunántúl+Buda. Híg űrmérték: á. 7 (88%), s. 13 (59%), száraz űrmérték: á. 9 (100%), s. 13 (46%), összes űrmérték: á. 16 (94%), s. 26 (52%), térfogatmérték: á. 5 (18%), s. 4 (21%), súlymérték: á. 4 (33%), s. 0, darabmérték: á. 0, s. 0, összesen: á. 25 (32%), s. 30 (24%).

Duna—Tisza köze. Híg űrmérték: á. 6 (75%), s. 0, száraz űrmérték: á. 9 (100%), s. 8 (29%), összes űrmérték: á. 15 (88%), s. 8 (16%), térfogatmérték: á. 4 (14%), s. 7 (37%), súlymérték: á. 0, s. 1 (10%), darabmérték: á. 0, s. 0, összesen: á. 19 (25%), s. 16 (13%).

Erdély—Partium. Híg űrmérték: á. 7 (86%), s. 5 (23%), száraz űrmérték: á. 9 (100%), s. 5 (18%), összes űrmérték: á. 16 (94%), s. 10 (20%), térfogatmérték: á. 5 (18%), s. 7 (37%), súlymérték: á. 4 (33%), s. 7 (70%), darabmérték: á. 2 (10%), s. 0, összesen: á. 22 (29%), s. 24 (19%).

Dél-Magyarország. Híg űrmérték: á. 4 (50%), s. 1 (4%), száraz űrmérték: á. 9 (100%), s. 4 (14%), összes űrmérték: á. 13 (76%), s. 5 (10%), térfogatmérték: á. 1 (4%), s. 0, súlymérték: á. 0, s. 1. (10%), darabmérték: á. 0, s. 0, összesen: á. 14 (18%), s. 6 (5%).

Horvát-szlavón terület. Híg űrmérték: á. 4 (50%), s. 2 (9%), száraz űrmérték: á. 6 (67%), s. 6 (21%), összes űrmérték: á. 10 (59%), s. 8 (16%), térfogatmérték: á. 0, s. 0, súlymérték: á. 2 (17%), s. 2 (20%), darabmérték: á. 0, s. 0, összesen: á. 12 (16%), s. 10 (8%).

A legdifferenciáltabb (legtöbb az általános mérték sajátos értéke, illetve legtöbb a sajátos mérték) nagytáj tehát a Felvidék, aztán a Dunántúl, majd Erdély, s így csökken tovább: Duna—Tisza köze, Horvát-szlavón terület, Dél-Magyarország. Valamennyi nagytáj szempontjából pedig legdifferenciáltabbak az űrmértékek, legkevésbé pedig a darabmértékek, s ez teljesen logikus. Ez a helyzet pedig mind az agrotechnikai viszonyoknak, mind az ipar és a kereskedelem, tehát a piaci viszonyoknak közismert állapotával egyezik, ami viszont a megállapítások érvényességét is bizonyítja.

2.24.4 A *méréstárgy* szempontjából vizsgálva a helyzetet a mértékfajtákon belül (az űrmértékek érthető kivételével) a méréstárgy (áru) nevének betűrendjében sorolom azokat, megadva, hogy hány általános (á.) és hány sajátos (s.) mértéke volt.

Híg űrmértékek (ld. 3.2.32.7): 8 általános—országos, 22 sajátos mérték, majd kizárólag a bor (valamennyi), lényegtelenebben sör (2 á.), pálinka (2 á., 1 s.), étolaj (2 s.), kivételesen víz (1 á.).

Száraz űrmértékek (ld. 3.3.39.7): 9 általános—országos, 28 sajátos mérték, majd kizárólag a gabona (valamennyi), kisebb mértékben liszt (4 á., 4 s.), kevés hüvelyes (3 s.).

Térfogatmértékek (ld. 4.50.7): 28 általános—országos, 19 sajátos mérték: bor (1 á.), bors (1 á.), deszka (1 s.), fa (2 á.), fonal (5 á., 1 s.), gabona (6 á., 1 s.), gyertya (1 s.), gyufa (1 s.), homok (1 s.), kender (4 á., 1 s.), liszt (1 á.), mész (1 s.), nád (1 s.), só (1 á., 1 s.), szalma (2 á.), szén (2 á.), széna (3 á., 3 s.) széna és kötetlen gabona (5. á., 2 s.), tégla (1 á.), üveg (2 s.), vasérc (1 á., 1 s.), zsindely (1 á.) — 23 tárgy 46 mértékkel, ebből 12 ipari, 11 mezőgazdasági méréstárgy. A fentieken kívül még természetesen az általános köbmértékek is szolgálnak.

Súlymértékek (ld. 5.25.7): 12 általános—országos, 10 sajátos mérték: bányatermék (5 s.), csokoládé (1 s.), faszén (1 s.), gabona (1 á., 1 s.), gubacs (1 á.), gyógyszer (1 s.), kohótermék (3 s.), liszt (1 á.), szappan (1 s.). — 9 méréstárgy 11 mértékkel, ebből 6 ipari, 3 mezőgazdasági. És természetesen még az általános súlymértékek.

Darabmértékek (ld. 6.23.7): 20 nemzetközi—általános—országos, 1 sajátos mérték: bőr (1 á.), dohány (1 á.), gyapjú (1 s.), hal (1 á.), írótoll (1 á.), papír (4 s.), prém (1. á), só (2 s.), üveg (1 á.) — 9 méréstárgy 10 mértékkel, ebből 7 papír 2, mezőgazdasági tárgy.

A mértékek jelentős többségét tehát a mezőgazdasági termékekhez alkalmazták, az űrmértékeket kizárólag, a térfogatmértékek felét, a súlymértékek harmadát és a darabmértékek negyedét. Az ipar, illetve a kereskedelem háttérbe szorul. Ez a helyzet a korszak feudális mivoltából következik, ezt az igényt elégítette ki, ennek megfelelően alakította az ember a mértékeket, ennek megfelelően differenciált. A polgári termelésmód, a természettudományos, műszaki, technikai fejlődés eredményeként alakuló új igény integrációt kívánt, ezt azonban eredményesen majd csak az új, a metrikusrendszer tudja kielégíteni.

2.24.5 *Összefoglaló.* A korszak mértékkészlete bőséges: 157 mérték 1221 alegységgel, lényegében tehát 1378 mérték. A metrikus értékek tanúsága szerint az ember a legkisebb méréstárgytól kezdve a legnagyobbig minden megmért, megmérhetett, amit akart. A készlet gyarapodása a 17. sz.-i lendületes, ami differenciálódást jelent, aztán megáll a bővülése és fokozatosan csökken a készlet, integrálódik. A táj hatása — érthetően — elsősorban az űrmértékeknél jelentős, érvényesül még a térfogatmértékeknél, kevésbé a súly- és alig a darabmértékeknél, s az utóbbinál már nemzetközi szintű is. A méréstárgy a korviszonyoknak megfelelően alakít mértékeket, így elsősorban a mezőgazdaság igényeit elégíti ki, az ipar és a kereskedelem mintegy mellékes még, de az utóbbi már a korszak elejétől kezdve törekszik az integrációra, s ez érthető.

2.25 A *mértéktípust* az alakulás módja határozza meg. A természetes típus közvetlenül a természetből, a vele való munkából mintegy magától adódóan keletkezett. Jellemző rájuk, hogy nincs mérőeszközük. A mesterségest az ember tudatosan alkotta meg, többnyire úgy, hogy a méréstárgyhoz szükséges valamilyen eszköz-

ből mértékegységet csinált, ezeknek tehát van mérőeszközök. Magasabb fokra akkor lépett, amikor a méréstárgytól elvonatkoztatott, tehát általánosan alkalmazható egységet alkottak meg. Nézzük a két típust.

2.25.1 A *természetes* típus ember- és földszabású, az emberi munka (eszközeivel együtt) és a föld termőképessége teremti meg, de az előbbi a meghatározó, mellett azonban a hely, a táj is jelentős hatású. Alakulása lassú és folyamatos: az egység éppen egységnyi nagyságában változhat egyazon helyen is az idő során.

E típus többsége a térfogatmértékek között található. Ezek: asztag (ld. 4.3), ázat (ld. 4.4), boglya (ld. 4.5), csomó (ld. 4.6), fő (ld. 4.9), ige (ld. 4.13), kalangya (ld. 4.14), kazal (ld. 4.17), kepe (ld. 4.18), kereszt (ld. 4.19), kéve (ld. 4.20), kita (ld. 4.21), kupac (ld. 4.25), marok (ld. 4.28), matring (ld. 4.29), nitra (ld. 4.31), nyaláb (ld. 4.32), pászma (ld. 4.34), petrence (ld. 4.35), porció (ld. 4.36), rakás (ld. 4.37), villahegy (ld. 4.45). A darabmértékek közül ide tartoznak a sómértékek (ld. 6.18).

2.25.2 A *mesterséges* típushoz sorolnak elsősorban a mérőeszközös mértékek, így valamennyi híg (ld. 3.2.2/31) és száraz (ld. 3.3.2/38) űrmérték, valamennyi súlymérték (ld. 5.2/24), aztán a darabmértékek (ld. 6.2/22), kivéve az előbb említett sómértéket, és a térfogatmértékek közül a következőket: abora (ld. 4.2), deszkamérték (ld. 4.8), gyertyamérték (ld. 4.10), gyufamérték (ld. 4.11), homokláda (ld. 4.12), karó (ld. 4.15), kártya (ld. 4.16), köb-mértékek (ld. 4.22), kúp (ld. 4.24), liter (ld. 4.27), mészmérték (ld. 4.30), öl (4.33), szappanmérték (ld. 4.39), szekér (ld. 4.40), szénmérték (ld. 4.41), téglamérték (ld. 4.42), vitorna (ld. 4.46), vontató (ld. 4.47), zsák (ld. 4.48), zsindelymérték (ld. 4.49).

A mértékkészlet többsége (83%) tehát a mesterséges típushoz tartozik, ez kereskedelmi, ipari jellegükből következik. Közülük ki kell emelni a darabmértékeket, még inkább a köb- és térfogatsúlymértékeket, mivel ezek a méréstárgytól elvonatkoztatva mérnek. A darabmértékek még nem egészen így, mert van köztük a méréstárgyra sajátos is (pl. papírra ív, konc, rizsma, bála). A másik kettő azonban egészen elvonatkoztatott mérték, a matematikai és fizikai műveltség eredménye, ez viszont korlátozza is alkalmazási körét, általános mérték-mivolta mellett is sajátos felhasználású maradt az egész korszakban. Mindkettő két évszázados, mégis teljesen korszerű.

2.26 *Mértékrendszer* ma a mértékegységek olyan összefüggő rendszere, amelyiknél az alapmennyiségnek elfogadott egységből származik a többi egység, s a köztük lévő viszony alakítja a rendszert. Vagyis mértékrendszerről akkor beszélhetünk, ha a tagok közötti összefüggés egy alapegységre, mint közös eredetre utal, illetve, ha bármelyik egység bármelyik másik egységgel pontosan kifejezhető. E rendszer tehát mesterséges, szándékos alkotás.

A történeti mértékeknél, így e kötetben is tárgyaltaknál is, más a helyzet. Létesülésük alkalmával a gyakorlat, a természeti összefüggést alakított rendszert, ritkán a számítás. De a szándékos alakításnál sem törődtek azzal, hogy a rendszer

minden tagja között legyen és egyforma legyen a viszony; hogy egyforma számrendszert alkalmazzanak; hogy a viszony egész szám legyen, s törtszám esetében pontosan mutassa az összefüggést. E rendszerek tehát kevertek. Nehezíti a helyzetet az is, hogy ma már nem ismerünk minden rendszert, illetve néhány tagját csupán, továbbá: sokszor nehéz megállapítani, hogy melyik tag volt az eredeti alapegység, lefelé vagy felfelé épült-e a rendszer, vagy esetleg mindkét irányba? Vagyis rekonstruálni kellett a rendszereket a vonatkozó tagoknál, mértékegységeknél tárgyalt adatok alapján. Természetesen figyelembe kellett venni a rendszer egységeiben a tagok viszonyában vagy azok nagyságában bekövetkező változásokat is, s ha a rendszer ismertetéshez szükséges volt, pótolni kellett az összefüggések alapján a tagok esetlegesen hiányzó viszonyszámait is.

Csak a kötetben tárgyalt mértékek rendszereit, úgy is mondhatom, kereskedelmi rendszereket ismertetem, azokat, amelyeknek rendszermivoltát meg lehetett állapítani. Bizonyos, hogy ezeken kívül mások is léteztek, hiszen nyilvánvaló, hogy az űrmértékek és a súlymértékek majd mindegyike rendszert alkothat, még ha csak két tagja is van.

A mértékrendszerek elvileg kétfélék: általános vagy sajátos. Az előzőhöz a helytől, illetve a méréstárgytól függetlenül dívók tartoznak, így ezek országosak is. A sajátosak közé sorolnak azok a rendszerek, amelyeket a méréstárgy vagy a táj (hely), avagy maga a rendszer sajátosít. E kötet mértékeit azonban egyértelműen nem lehet e felosztás szerint csoportosítani. Célszerűbb mértékfajtánként ismertetni a rendszereket, ezeken belül az egységek, illetve a rendszer jelzőinek betűrendjében haladok.

A szemlénél az egyes rendszer-ismertetések elején összefoglalóan utalok a vonatkozó egységek alfejezet számaira, ahol a részletek, a források megtalálhatók.

2.26.1 *Híg űrmérték,* közkeletű nevükön bormérték rendszerek.

Általános az a rendszer, amelyik majd minden bormérték közepes egységéhez csatlakozhat, vele rendszert alkothat, de nem feltétlenül és nem mindegyik tagja. Kis egységek alkotják, és elvileg bármelyik lehet egy rendszer alapegysége, az adott, konkrét nagysággal. Figyelembe kell venni azt is, hogy e tagok a köznapi gyakorlatban szinte naponta használt egységek, mert a borkimérés, a kocsmálás mértékei, s egyúttal ivóedények is. S lehet, hogy ez a gyakorlat hozzájárult a rendszer épüléséhez is, ugyanis ez a felezőrendszer, ezért sajátosnak is nevezhető. (Kivételnek tűnik a tized mérték (ld. 2.34.1), mert ott más a viszony, de ez a névazonosság ellenére sem alkot rendszert.) A rendszer korszakunk végéig dívott a 15. sz. végétől kezdve bizonyosan, de nagyon valószínű, hogy a korábbi időkben is éltek vele — (a részletekre ld. 3.2.11, 3.2.20, 3.2.24, 3.2.27).

Mérték	Römpöly	Messzely	Icce	Pint
Römpöly	1			
Messzely	2	1		
Icce	4	2	1	
Pint	8	4	2	1

Metrikus értékük természetesen mindig a csatlakozó rendszertől függ. Elméletileg, főleg egység-vizsgálatoknál a römpölynél kisebb egységeket is használtak, de a köznapi gyakorlatban nem éltek velük, nem említem ezeket.

A *bécsi* rendszer egyrészt nagyságrendileg válik, úgy mondhatom: van kis- és nagykereskedelmi, másrészt önmagukon belül az idő függvényében is változnak. A tagoknak van magyar nevük, így nevezem őket. Országossá lett rendszer — (a részletekre ld. 3.2.2.10, 3.2.7.3, 3.2.9.2, 3.2.10.4, 3.2.11.15, 3.2.24.8, 3.2.27.2).

Kiskereskedelmi:

—1359

Mérték	Römpöly	Messzely	Icce	Pint	Akó	1
Römpöly	1					0,22 651
Messzely	2	1				0,45 302
Icce		2	1			0,90 605
Pint			2	1		1,8126
Akó				32	1	58,0037

1359—1556

Mérték	Römpöly	Messzely	Icce	Pint	Akó	1
Römpöly	1					0,20 715
Messzely	2	1				0,4143
Icce		2	1			0,8286
Pint			2	1		1,6572
Akó				35	1	58,0037

1557—1568

Mérték	Römpöly	Messzely	Icce	Pint	Akó	1
Römpöly	1					0,1908
Messzely	2	1				0,3816
Icce		2	1			0,7632
Pint			2	1		1,5264
Akó				38	1	58,0037

1569—1761

Mérték	Römpöly	Messzely	Icce	Pint	Akó	1
Römpöly	1					0,17 684
Messzely	2	1				0,35 368
Icce		2	1			0,70 736
Pint			2	1		1,4147
Akó				41	1	58,0037

1762—1871

Mérték	Römpöly	Messzely	Icce	Pint	Akó	1
Römpöly	1					0,17 684
Messzely	2	1				0,35 368
Icce		2	1			0,70 736
Pint			2	1		1,41 472
Akó				40	1	56,4890

Nagykereskedelmi:

—1761

Mérték	Akó	Dreiling	Fuder	1
Akó	1			58,00
Dreiling	24	1		1392,00
Fuder	32		1	1856,00

1762—1871

Mérték	Akó	Dreiling	Fuder	1
Akó	1			56,589
Dreiling	30	1		1697,67
Fuder	32		1	1810,85

1762—1871

Mérték	Akó	Hordó		1
		boros	sörös	
Akó	1			56,589
Boroshordó	10	1		565,89
Söröshordó	2		1	113,18

Mint látjuk, kevert rendszer. Kezdetben — a források igazolják — a pint nagysága változik, ez az alapegység, s mozgatja a rendszert, de csak úgy, hogy az akó pintviszonyát változtatja meg, annak a nagysága változatlan. A Mária Terézia-féle rendezésnél a pint korábbi nagysága marad, továbbra is ez az alapegység, de az akó nagysága változik: csökken, mert a könnyebb számolás érdekében kerekítik az akó pintviszonyszámát. A változás természetesen a nagykereskedelmi rendszerre is kihat.

A *bihari* rendszer icce alapegységgel a váradiból alakult, azzal rokon, kb. a 16. sz. közepétől a korszak végéig a megyében és a Partiumban dívott — (a részleteket ld. 3.2.5.12, 3.2.11.21, 3.2.24.11).

—16. sz. közepétől

Mérték	Icce	Pint	Kis csöbör	Nagy csöbör	1
Icce	1				0,8393
Pint	2	1			1,6786
Kis csöbör	50	25	1		41,97
Nagy csöbör	100	50	2	1	83,93

Két felezőrendszer, illetve a kettes és a tizes számrendszer kapcsolása alkot rendszert.

A *budai* rendszer időben szintén tagolódik, s a változás során két tagja kikopik (s vele a másik jelzője is); a kis akó a 17. sz. elején, a borköböl a 17. sz. végén. Az 1405. évi törvény országos rendszernek rendelte, lassan terjedt is, de a török idők alatt megtorpan, helyi jellegűvé zsugorodik, bár a hódoltságban is előfordul, a török kiűzése után is csak a környékre hat, országos szerepét a pozsonyi vette át. Az alapegysége: az icce azonban nagy területen elterjedt, meghonosodott, sokszor nevét veszítve, de nagyságában mint alapegység újabb rendszert is létesített. A rendszer egész a 18. sz. végén elenyészik — (a részletekre ld. 3.3.3.17, 3.3.11.26, 3.3.14.22, 3.2.30.3, 3.2.24.15).

—17. sz. eleje

Mérték	Messzely	Icce	Pint	Köböl	Kis akó	Nagy akó	1
Messzely	1						0,4197
Icce	2	1					0,8393
Pint	4	2	1				1,6786
Köböl	32	16	8	1			13,43
Kis akó		44			1		36,93
Nagy akó		64				1	53,72

—17. sz. eleje kb. 1730 (* 17. sz. vége)

Mérték	Messzely	Icce	Pint	Köböl	Akó	1
Messzely	1					0,4579
Icce	2	1				0,9157
Pint	4	2	1			1,8314
Köböl		10	5	1		9,16*
Akó		60			1	54,94

kb. 1730—18. sz. vége

Mérték	Messzely	Icce	Pint	Akó	1
Messzely	1				0,4579
Icce	2	1			0,9157
Pint	4	2	1		1,8314
Akó		64		1	58,60

Kevert rendszer. A közép nagyságrendű tagok elhalása nem általánosan jellemző, de sokfelé tapasztalható.

Az *egri* rendszer szintén kis- és nagykereskedelmi: hordó, s időben is változik. Kezdetben a szepesi kamari hatásterületén, később az egri borvidéken, majd az országos borkereskedelemben is dívott. A budai iccéből alakult, ez az alapegysége. A kiskereskedelmi a 17. sz. közepén fokozatosan kihal, csak akó tagja él tovább. A nagykereskedelmi: hordó rendszer viszont a 18. sz. után a budai alapról átvált a pozsonyira (lényegében csak névváltozás), s így a korszak végéig élt — (a részletekre ld. 3.2.2.28, 3.2.10.7, 3.2.11.38, 3.2.14.36, 3.2.24.25).

Kiskereskedelmi:

—17. sz. közepe (* 18. sz. közepe)

Mérték	Icce	Pint	Köböl	Akó	1
Icce	1				0,8393
Pint	2	1			1,6786
Köböl	30	15	1		25,18
Akó	120		4	1	100,72*

Hordó:

18. sz. vége —1874

Mérték	Pozsonyi icce	Pozsonyi akó	Kis hordó	Nagy hordó	1
Pozsonyi icce	1				0,8393
Pozsonyi akó	64	1			53,72
Kis hordó	96	1 1/2	1		80,58
Nagy hordó	192	3	2	1	161,16

Mindegyik kevert rendszer

Az *erdélyi* rendszer szintén kis- és nagykereskedelmi: hordó, és időben szintén vált. A kiskereskedelmi a 17. sz. végéig azonos a kolozsvárival, illetve a 18. sz. közepéig a szebenivel. Az 1823-ban bevezetett bécsi pint, mint alapegység a kiskereskedelmi rendszernél nemcsak nagyságban, hanem egységben is, a nagykereskedelminél még viszonyszámban is változtatott. Erdélyben s időszakosan a Partiumban is dívott — (a részletekre ld. 3.2.10.8, 3.2.11.41, 3.2.14.39, 3.2.16.2, 3.2.20.4, 3.2.31.10).

Kiskereskedelmi:

—1823 (* 18. sz. közepétől)

Mérték	Icce	Kupa	Vödör	1
Icce*	1			0,6816
Kupa	2	1		1,3623
Vödör		8	1	10,90

1823—1874

Mérték	Messzely	Icce	Kupa	Vödör	Köböl	1
Messzely	1					0,3537
Icce	2	1				0,7074
Kupa		2	1			1,4147
Vödör			8	1		11,32
Köböl				8	1	90,54

Hordó:

—1823

Mérték	Vödör	Kis hordó	Földes hordó	Öreg hordó	1
Vödör	1				10,90
Kis hordó	20	1			218,00
Földes hordó	40	2	1		436,00
Öreg hordó	80		2	1	872,00

1823—1874

Mérték	Vödör	Kis hordó	Közepes hordó	Nagy hordó	1
Vödör	1				11,32
Kis hordó	5	1			56,60
Közepes hordó	10	2	1		112,20
Nagy hordó	40		4	1	452,80

A kiskereskedelmi rendszernél megtartja a kettes számrendszert, a nagykereskedelminél a változás után vegyes lesz az.

A *kassai* rendszer a budai iccéből alakult, ez az alapegysége (a 16. sz. végéig a rendszer is azonos vele). A kiskereskedelmi időben vált, az utolsó tag a 16. sz. végén kikopik, a többi a 19. sz. közepéig él, a nagykereskedelmi (hordó) kb. a 18. sz. közepéig dívott. A szepesi kamara hatásterületén dívó rendszer, félhivatalos mérték, tagjai átszámítási egységek is — (a részletekre ld. 3.2.2.50, 3.2.10.11, 3.2.77.76, 3.2.14.69, 3.2.24.49).

Kiskereskedelmi:

— 16. sz. vége

Mérték	Icce	Pint	Köböl	Akó 1
Icce	1			0,8393
Pint	2	1		1,6786
Köböl	16	8	1	13,43
Akó	64	32	4	53,72

16. sz. vége — 19. sz. közepe

Mérték	Icce	Pint	Köböl	1
Icce	1			0,8393
Pint	2	1		1,6786
Köböl	16	8	1	13,43

Hordó:

— 18. sz. közepe

Mérték	Pint	Kis hordó	Nagy hordó	1
Pint	1			1,6786
Kis hordó	200	1		335,72
Nagy hordó	250		1	419,65

Kevert rendszerek

A *nagyszombati* rendszer a település környékén is dívott a 18. elejéig. Időben is vált, amennyiben a nagy egysége a 16. sz. végén elhalt — (a részletekre ld. 3.2.2.74, 3.2.11.103, 3.2.24.74).

— 16. sz. vége

Mérték	Icce	Pint	Akó	1
Icce	1			0,7760
Pint	2	1		1,5520
Akó	64		1	49,66

16. sz. vége — 18. sz. eleje

Mérték	Icce	Pint	1
Icce	1		0,7760
Pint	2	1	1,5520

Kevert rendszer

A *pozsonyi* rendszer szintén kis- és nagykereskedelmi, időben is váltanak. A kiskereskedelmi 1593-ban átveszi a budai iccét, mint alapegységet (részben a rendszert is), a 17. sz. közepén a törvény is azonosítja, s az addig helyi rendszert országossá nyilvánítják, de csak kb. a 18. sz. közeptől lehet annak nevezni. A rend-

szerváltozásnál csak a kis egységek nagysága változott, a nagyoknál csak a viszonyszám. A változás után az egyik nagyobb tag a 17. sz. végén kikopik. A nagykereskedelmi rendszer a 15. sz. során szintén vált, megváltoztatják a tagok viszonyszámát, növelvén nagyságukat. A 16. sz. végéig éltek velük. A hordó a 18. sz.-tól dívott, de elterjedése nem jelentős — (a részletekre ld. 3.2.2.88, 3.2.5.62, 3.2.7.6, 3.2.9.4, 3.2.10.15, 3.2.11.117, 3.2.24.89, 3.2.27.3).

Kiskereskedelmi:

— 1592

Mérték	Römpöly	Messzely	Icce	Pint	Csöbör	Akó	1
Römpöly	1						0,1679
Messzely	2	1					0,3357
Icce	4	2	1				0,6714
Pint		4	2	1			1,3428
Csöbör			20		1		13,43
Akó			80		4	1	53,72

1593—1874 (* 17. sz. vége)

Mérték	Römpöly	Messzely	Icce	Pint	Csöbör	Akó	1
Römpöly	1						0,2098
Messzely	2	1					0,4197
Icce	4	2	1				0,8393
Pint		4	2	1			1,6786
Csöbör*			16		1		13,43
Akó			64	32		1	54,72

Nagykereskedelmi:

— 16. sz. közepe

Mérték	Akó	Fél dreiling	Fél fuder	Dreiling	Fuder	1
Akó	1					53,72
Fél dreiling	10	1				537,20
Fél fuder	15		1			805,80
Dreiling	20			1		1074,40
Fuder	30			1 1/2	1	1611,60

16. sz. közepe — 16. sz. vége

Mérték	Akó	Fél dreiling	Fél fuder	Dreiling	Fuder	1
Akó	1					53,72
Fél dreiling	12	1				644,64
Fél fuder	16		1			859,12
Dreiling	24			1		1289,28
Fuder	32			1 1/3	1	1719,04

18. sz.

Mérték	Akó	Hordó	l
Akó	1		53,72
Hordó	2	1	107,44

A kezdeti kettes számrendszer vegyesre vált át.

A *soproni* rendszer szintén kis- és nagykereskedelmi, időben is vált. A kiskereskedelminél az utolsó nagy egység a 17. sz. végén kihal. Ugyancsak akkor a nagykereskedelmi egység is. A hordó a 17. sz. végén vált át, jelentős nagyságcsökkenéssel. A rendszer Nyugat-Dunántúlon, s a 19. sz.-ban a hazai borkereskedelemben is dívott — (a részletekre ld. 3.2.98, 3.2.5.73, 3.2.7.6, 3.2.10.18, 3.2.24.103).

Kiskereskedelmi:

— 1874. (* 17. sz. vége)

Mérték	Icce	Pint	Akó	Csöbör	l
Icce	1				0,6259
Pint	2	1			1,2590
Akó	112		1		70,50
Csöbör*			1 1/4	1	88,13

Nagykereskedelmi:

— 17. sz. vége

Mérték	Akó	Hordó	Dreiling	l
Akó	1			70,50
Hordó	13 1/5	1		930,60
Dreiling	24		1	1692,00

Hordó:

18. sz. eleje — 19 sz. közepe

Mérték	Akó	Hordó	l
Akó	1		70,50
Hordó	1 1/5	1	105,75

Kevert rendszerek

A *tokaj-hegyaljai* rendszer már a 16. sz. előtt is dívott az északra irányuló borkereskedelemben, a 17. sz. során nyugatra is kiterjed, a 18. sz.-ban általános ismert, alkalmazott bormérték-rendszer. Kis- és nagykereskedelmi ez, időben is változik. A kiskereskedelmi a 17. sz. közepéig lényegében a budait követi, azzal a különbséggel, hogy köböl helyett fertály az azonos nagyságú mérték neve, továbbá, hogy a kis akó helyett csöbör van, valamivel nagyobb űrtartalommal. A 17. sz. közepén vált a legnagyobb tag viszonyszáma, az első két tag a 18. sz. elején a nevében, a rendszer pedig a 18. sz. végén kihal. A nagykereskedelmi a 17. sz. elején alakul, 2 első tagja pozsonyi, végig az marad, a 18. sz. elején újabb tag lép be, s a nagyobb tag viszonyszámot vált, növekszik a nagyságuk is, s ugyanaz következik 1807-ben, de valamit csökken a nagyságuk — (a részletekre ld. 3.2.2.120, 3.2.3.2, 3.2.5.98, 3.2.8.3, 3.2.10.23, 3.2.11.166, 3.2.14.139).

Kiskereskedelmi:

— 17. sz. közepe

Mérték	Icce	Pint	Köböl	Fertály	Csöbör	Akó	1
Icce	1						0,8393
Pint	2	1					1,6786
Köböl	10		1				8,39
Fertály	16			1			13,43
Csöbör	50		5		1		41,97
Akó	64					1	53,72

17. sz. közepe — 18. sz. közepe

Mérték	Icce	Pint	Köböl	Csöbör	Akó	1
Icce	1					0,8393
Pint	2	1				1,6786
Köböl	10		1			8,39
Csöbör	50			1		41,97
Akó	60				1	50,36

Hordó:

17. sz. eleje — 17. sz. vége

Mérték	Pozsonyi icce	Pozsonyi akó	Átalag	Hordó	1
Pozsonyi icce	1				0,8393
Pozsonyi akó	64	1			53,72
Átalag	80		1		67,14
Hordó	160	2 1/2	2	1	134,29

18. sz. eleje — 1807

Mérték	Pozsonyi icce	Puttony	Pozsonyi akó	Átalag	Hordó	l
Pozsonyi icce	1					0,8393
Puttony	45	1				37,77
Pozsonyi akó	64		1			53,72
Átalag	90	2		1		75,54
Hordó	180		2 5/6	2	1	151,07

1807—1874

Mérték	Pozsonyi icce	Puttony	Pozsonyi akó	Átalag	Hordó	l
Pozsonyi icce	1					0,8393
Puttony	44	1				36,93
Pozsonyi akó	64		1			53,72
Átalag	88	2		1		73,87
Hordó	176		2 3/4	2	1	147,73

Mind számrendszerben, mind mérték-alegységben kevert. Megjegyzendő, hogy 1830-tól esetleg csatlakozhatna a butélia (0,6155 l), amikor is 1 átalag 120 butélia volt (ld. 3.2.4).

A *váradi* rendszer a budai iccéből alakult, ez az alapegysége. Kis- és nagykereskedelmi (hordó) dívott, mindkettő időben is változik. A kiskereskedelmi a 17. sz. elején vált, utolsó egysége kikopik, a marad egységek közül a két kis egység a 17. sz. végéig él, a kanta a korszak végéig, a csöbör pedig a bihari kis csöbörben él tovább. A hordó a 16. sz. végén viszonyszámban vált, de vele csökkent a nagysága is. A rendszer a Partiumban is dívott — (a részletekre ld. 3.2.2.123, 3.2.15.106, 3.2.10.26, 3.2.11.177, 3.2.13.2, 3.2.14.148, 3.2.24.134).

Kiskereskedelmi:

— 16. sz. vége (* 17. sz. eleje)

Mérték	Icce	Pint	Kanta	Csöbör	Akó	l
Icce	1					0,8393
Pint	2	1				1,6786
Kanta		5	1			8,3930
Csöbör			5	1		41,97
Akó*	32				1	53,72

17. sz. eleje — 17. sz. vége (* 1874-ig)

Mérték	Icce	Pint	Kanta	Csöbör	l
Icce	1				0,8393
Pint	2	1			1,6786
Kanta*		5	1		8,3930
Csöbör			5	1	41,97

Hordó:

— 16. sz. vége

Mérték	Csöbör	Hordó	l
Csöbör	1		41,97
Hordó	20	1	839,40

17. sz. eleje — 17. sz. vége

Mérték	Csöbör	Hordó	l
Csöbör	1		41,97
Hordó	15 $^4/_5$	1	663,13

A kiskereskedelem ötös rendszerét a hozzátételek megkeverték, a nagykereskedelmi is hasonlóan váltott.

A *zágrábi* rendszer kiskereskedelmi, időben többször vált. Az első szakaszban a 17. sz. végéig a középső tag kikopik, s a rendszerváltással változik az alapegység nagysága, a neve horvát pint lesz, és a változik a nagyobb tag viszonyszáma és nagysága, s ez a pozsonyival egyezik, a következő változásnál csak az utóbbi következik be. A rendszer Horvátország jelentős részén dívott — (a részleteket ld. 3.2.2.130, 3.2.14.157, 3.2.24.45, 3.2.24.139).

— 1733 (* 17. sz. vége)

Mérték	Pint	Köböl	Akó	l
Pint	1			3,1988
Köböl*	16	1		51,20
Akó	20		1	63,99

1734—1744

Mérték	Horvát pint	Akó	l
Horvát pint	1		3,3572
Akó	16	1	53,72

1745—1874

Mérték	Horvát pint	Akó	l
Horvát pint	1		3,3572
Akó	17	1	57,07

Kevert rendszer

Az általánoson kívül tehát 12 híg űrmértékrendszert ismerünk. Számukat több helyi jellegűvel ugyan növelhetnénk, de tagjaiknak vagy a léte, vagy a viszonyszáma, vagy a nagysága bizonytalan. Nincs értelme csonka rendszert ismertetni, vagy kérdőjelezve rekonstruálni rendszereket. Példát láthatunk a helyire a nagyszombatiban, amelyiket azért ismertettem, mert a város környékén is dívott, tehát nem egészen helyi jellegű. A maradt 11 rendszerből 5 általános—országos jellegű: bécsi, budai, erdélyi, pozsonyi, tokaj-hegyaljai. A többi 6 rendszer megyénél nagyobb területen dívott: bihari, egri, kassai, soproni, váradi, zágrábi. Ez lévén a helyzet, ezeket sem nevezhetjük sajátos rendszereknek, még területileg sem.

2.26.2 *Száraz űrmérték,* közkeletű nevükön gabonamérték rendszerek. A híg űrmértékekhez hasonló általános rendszer ezeknél nincs. Bár elvileg itt is érvényesülhetne a felezőrendszer, illetve az egész-fél-negyed, nyolcad összefüggés, s úgy

tűnik, hogy egyes mértékek nevükben e viszonyra utalnak: a fertály és a kvartále, a negyed, az oktály, a nyolcad, s ide sorolhatnánk a közkeletűen negyed mértéknek gondolt vékát is. Csakhogy a gyakorlatban ilyen általános összefüggés nincs, csak mint konkrét rendszer tagjaival találkozhatunk, s nemegyszer más a viszonyszáma, mint neve után vélnénk (ld. 3.3.9, 3.3.22, 3.3.29, 3.3.37).

A *bécsi* rendszer kétféle. Az egyik a közkeletűen használt és ismert kiskereskedelmi. Ennek alapegysége a mérő, a legnagyobb egység, s belőle felezőrendszerrel jön sorra létre a kisebb egység: $^1/_2$, $^1/_4$, $^1/_8$, $^1/_{16}$, $^1/_{32}$, $^1/_{54}$, $^1/_{128}$ mérő, de csak az első három tagnál utal a név e viszonyra: halbe, viertel, achtel. Az idő folyamán többször változott, amennyiben változott a mérő nagysága, úgy a többié is (a viszonyszám persze állandó). A nagykereskedelmi rendszer is tagol időben, a mérő nagyság-változás módosítja nagyságukat. Az ismertetésnél — a híg mértéktől eltérően — meg kellett hagynom a német neveket, mert a metzen = mérő közismert jelentésen kívül a többit magyarul, illetve magyar fordításban ilyen értelemben mértéknévként nem használták, s hogy kivétel ne legyen, a mérőt is meghagytam német nevén. Meg kell jegyezni még azt is, hogy a kiskereskedelmi rendszer sorolt tagjaival a köznapi gyakorlatban nálunk nem, csak mértékegység vizsgálatoknál találkozunk, közkeletű csak a legnagyobb tag: a bécsi mérő, de éppen az elvi alkalmazás miatt, továbbá összehasonlítási alapnak szükségesnek tartom a rendszert egészében ismertetni. A kiskereskedelmi rendszer a bécsi mérőn keresztül nálunk is általános—országos lett, a nagykereskedelmi pedig Nyugat- és Északnyugat-Magyarország német nyelvterületein dívott — (a részletekre ld. 3.3.17.2, 3.3.26.8, 3.3.30.2 és jegyzet).[5]

Kiskereskedelmi:

Az 1592-ig terjedő időszakot nem részletezem, csak a metzen-mérő értékét közlöm: 42,28 l, ugyanis alig tér el a következő korszak mérő-nagyságától: 42,18 l. A 0,1 l különbséget az osztrák kutatók kellően nem magyarázták, úgy vélem, a számítások torzulása lesz, de azért így kell számolni vele.

1593—1638

Mérték	Becher	Futter-massel	Kleines massel	Müller-massel	Achtel	Viertel	Halbe	Metzen	1
Becher	1								0,3295
Futtermassel	2	1							0,6590
Kleines massel		2	1						1,3181
Müller-massel			2	1					2,6362
Achtel				2	1				5,2725
Viertel					2	1			10,545
Halbe						2	1		21,09
Metzen							2	1	42,18

1639—1687

Mérték	Becher	Futter-massel	Kleines massel	Müller-massel	Achtel	Viertel	Halbe	Metzen	1
Becher	1								0,3595
Futtermassel	2	1							0,7190
Kleines massel		2	1						1,4381
Müller-massel			2	1					2,8762
Achtel				2	1				5,7525
Viertel					2	1			11,505
Halbe						2	1		23,01
Metzen							2	1	46,02

1688—1755

Mérték	Becher	Futter-massel	Kleines massel	Müller-massel	Achtel	Viertel	Halbe	Metzen	1
Becher	1								0,3577
Futtermassel	2	1							0,7154
Kleines massel		2	1						1,4309
Müller-massel			2	1					2,8618
Achtel				2	1				5,7237
Viertel					2	1			11,447
Halbe						2	1		22,895
Metzen							2	1	45,79

1756—1871

Mérték	Becher	Futter-massel	Kleines massel	Müller-massel	Achtel	Viertel	Halbe	Metzen	1
Becher	1								0,4803
Futtermassel	2	1							0,9607
Kleines massel		2	1						1,9214
Müller-massel			2	1					3,8429
Achtel				2	1				7,6858
Viertel					2	1			15,3714
Halbe						2	1		30,7434
Metzen							2	1	61,4768

Nagykereskedelem:

— 16. sz. vége

Mérték	Metzen	Mut	l
Metzen	1		42,28
Mut	32	1	1352,96

17. sz. eleje — 1638

Mérték	Metzen	Mut	l
Metzen	1		42,18
Mut	30	1	1265,40

1639—1687

Mérték	Metzen	Mut	l
Metzen	1		46,02
Mut	30	1	1380,60

1688—1755

Mérték	Metzen	Mut	l
Metzen	1		45,79
Mut	30	1	1373,70

1756—1871

Mérték	Metzen	Mut	l
Metzen	1		61,4868
Mut	30	1	1844,60

A kiskereskedelmi rendszer, mint említettem, egységesen felezőrendszer, a nagykereskedelmi, az első időszakot kivéve egységesen 30-as számrendszer.

A budai rendszer a híg icce alapegységen épül, ennek változása változtatja a rendszertagokat nagyságban, az utolsó tag viszonyszámát is, az idő tengelyén két szakaszban, s az utolsónál újabb taggal bővül. Az alapegység változatlan, de a viszonyszám növelése nagyságot is emel. Feltehető, hogy a nagyság jelentős növekedése hozta be ezt a könnyebben kezelhető egységet. Az 1405. évi törvénnyel országosnak induló rendszer középső szakaszában a török alatt, helyire, illetve hódoltságaira zsugorodik, az utolsó szakaszban a környéken is dívik a 18. végéig. Az első szakasz alap és végző egysége azokban a pozsonyi rendszerben tovább is él — (a részletekre ld. 3.2.11.26, 3.3.17.3, 3.3.26.12, 3.3.37.10).

— 17. sz. eleje

Mérték	Híg icce	Száraz icce	Véka	Mérő	l
Híg icce	1				0,8393
Száraz icce	1 1/4	1			1,0491
Véka	16		1		13,43
Mérő	64	51	4	1	53,72

17. sz. eleje — 1730 közepe

Mérték	Híg icce	Száraz icce	Véka	Mérő	l
Híg icce	1				0,9157
Száraz icce	1 1/4	1			1,1446
Véka	21		1		19,23
Mérő	84	67	4	1	76,92

1730 közepe — 18. sz. vége

Mérték	Híg icce	Száraz icce	Véka	Mérő	1
Híg icce	1				0,9157
Száraz icce	1 1/4	1			1,1446
Véka	34	27	1		31,31
Mérő	102	82	3	1	93,40

Kevert számrendszer

A 15. századból ismerünk még egy budai lisztmértékrendszert is — (a részletekre ld. 3.3.12, 3.3.32 és jegyzet).[6]

Mérték	Wecht	Gerla	1
Wecht	1		157,55
Gerla	10	1	1575,50

A *debreceni* rendszer valószínűleg a budai régi híg iccén épült. A másik két tagja is hasonló sorsú. A 18. sz. elejétől a váradi véka e vékában él tovább, a köböl pedig ugyanaz időtől azonos a bihari köböllel. Lényegében mégis helyi rendszer maradt, s majd a korszak végéig élt — (a részletekre ld. 3.3.17.3, 3.3.20.23, 3.3.37.14).

Mérték	Budai icce	Véka	Köböl	1
Budai icce	1			0,8393
Véka	37	1		31,04
Köböl		4	1	124,15

Kevert számrendszer

Az *erdélyi* rendszer a 17. sz. végéig a kolozsvári, a 18. sz. közepéig a szebeni rendszer is, illetve azokból épült, azzal a különbséggel, hogy a legnagyobb tagja: a köböl a kolozsvárinál kétszer nagyobb, vagyis a szebeni köböl itt él tovább. Időben is kétféle vált. 1823-ban bevezetik a bécsi pintet, mint új kupát, változik a viszonyszám, a nagyság, és új tagot is kap a rendszer. Erdély egész területén dívott, annyiban országos — (a részletekre ld. 3.2.16.2, 3.3.20.29, 3.3.26.17, 3.3.37.18).

— 1823

Mérték	Kupa	Véka	Köböl	1
Kupa	1			1,3623
Véka	16	1		21,80
Köböl	64	4	1	87,20

1823—1874

Mérték	Kupa	Véka	Újmérő	Köböl	1
Kupa	1				1,4147
Véka	21	1			29,70
Újmérő	42	2	1		59,42
Köböl	64	kb. 3		1	90,54

Kevert rendszer

A *kassai* rendszer a budaival azonos kassai iccén alapulva indult el, e tagjának nagysága végig változatlan marad, de hamarább, a 18. sz. elején kikopik. A középső tag a legnagyobból alakult, annak a negyede. Időben többször vált a legnagyobb tag változása miatt, s ennek megfelelően az icce viszonyszáma is változik, de a gyakorlatban ezt nem számolták (nem is pontos). A szepesi kamara hatásterületén a 16. sz. során elterjedő rendszer, a 18. sz. végén fokozatosan kihal — (a részletekre ld. 3.2.11.76, 3.3.20.50, 3.3.27.23).

— 1630 közepe

Mérték	Icce	Véka	Köböl	1
Icce	1			0,8393
Véka		1		19,40
Köböl	93 1/2	4	1	77,40
		171		

1630 közepe — 1715 közepe

Mérték	Icce	Véka	Köböl	1
Icce	1			0,8393
Véka		1		23,78
Köböl	111	4	1	93,12

1715 közepe — 18. sz. vége

Mérték	Icce	Véka	Köböl	1
Icce	1			0,8393
Véka		1		31,04
Köböl	148	4	1	124,16

Kevert rendszer

A *nagyszombati* rendszer lényegében kéttagú, ugyanis az iccén alapul ez, azonban a 18. sz. végén kikopik a gyakorlatból, s vele a rendszer is, csak egy tagja él a 19. sz. elejéig. Helyi, környéken is dívó rendszer — (a részletekre ld. 3.2.11.103, 3.3.25.42).

— 18. sz. vége (* 19. sz. eleje)

Mérték	Hig icce	Száraz icce	Mérő	1
Híg icce	1			0,7760
Száraz icce	1 1/4	1		0,9700
Mérő*	40	32	1	31,04

A *pesti* rendszer a pozsonyi iccén alapult a 17. sz. vége felé. Középső tagja, véka létére a nagyobbat harmadolja, mint a budai, azzal rokon, s hamarább kikopik, mint a többi. A megyében dívó rendszer a korszak végéig élt — (a részletekre ld. 3.2.11.117, 3.3.26.44, 3.3.37.31).

Mérték	Pozsonyi icce	Véka	Mérő	1
Pozsonyi icce	1			0,8393
Véka	kb. 37	1		31,04
Mérő		3	1	93,12

Kevert rendszer

A *pozsonyi* rendszer lényegében háromtagú, mert két iccéje van, ezek alapegységek. A rendszer időben többször vált. Első tagja, a híg icce a 16. sz. végén átveszi a budai alapot, vagyis azonosul a budai iccével, de úgy, hogy a saját száraz iccéjéből alkotott híg iccét, mindkettő nagysága is változik, viszonyszámaik azonban nem, arra csak a 18. sz. elején kerül sor. A ritkán használt középső tag, a véka, mint a nagy egységnek a fele, annak függvényeként változó nagyságú. A nagy egység pedig ritmikusan vált két nagyság között. A kis és a nagy pozsonyi mérő változása ez, s vele ritmikusan vált a rendszer is, változtatva a viszonyszámokat. (Megjegyzendő: a nagyobb egységek híg, illetve száraz icce viszonyainak metrikus értékei a tizedesszámoknál szükségképpen nem lehetnek egészen pontosak.) A helyi rendszer a törvények alapján a 17. sz. közepétől kezdve fokozatosan terjedő országos rendszer lett. A korai időszakban nagykereskedelmi rendszere is volt — (a részletekre ld. 3.2.11.117, 3.3.17.4, 3.3.26.45, 3.3.37.32).

1550

Mérték	Híg icce	Száraz icce	Véka	Mérő	1
Híg icce	1				0,6716
Száraz icce	1 1/4	1			0,8395
Véka			1		26,86
Mérő	80	64	2	1	53,72

1551—1592

Mérték	Híg icce	Száraz icce	Véka	Mérő	1
Híg icce	1				0,6716
Száraz icce	1 1/4	1			0,8395
Véka			1		31,04
Mérő	93	74	2	1	62,08

1593—1698

Mérték	Hig icce	Száraz icce	Véka	Mérő	1
Híg icce	1				0,8393
Száraz icce	1 1/4	1			1,0491
Véka			1		26,86
Mérő	64	51	2	1	53,72

1699—1715 közepe

Mérték	Hig icce	Száraz icce	Véka	Mérő	1
Híg icce	1				0,8393
Száraz icce	1 1/4	1			1,0491
Véka			1		31,04
Mérő	74	60	2	1	62,08

1715 közepe—1807

Mérték	Hig icce	Száraz icce	Véka	Mérő	1
Híg icce	1				0,8393
Száraz icce	1 1/2	1			1,2783
Véka			1		31,04
Mérő	74	49	2	1	62,08

1807—1813

Mérték	Hig icce	Száraz icce	Véka	Mérő	1
Híg icce	1				0,8393
Száraz icce	1 1/2	1			1,2783
Véka			1		26,86
Mérő	64	42	2	1	53,72

1814—1874

Mérték	Hig icce	Száraz icce	Véka	Mérő	1
Híg icce	1	1			0,8393
Száraz icce	1 1/2				1,2783
Véka			1		31,04
Mérő	74	49	2	1	62,08

A *nagykereskedelmi* rendszer a 17. sz. közepéig, de egyre ritkulóan dívott — (a részletekre ld. az előbbieken kívül 3.3.27.7).

—1550

Mérték	Mérő	Mut	1
Mérő	1		53,72
Mut	32	1	1719,04

1550—1592

Méret	Mérő	Mut	1
Mérő	1		62,08
Mut	30	1	1862,40

1593 — 17. sz. közepe

Mérték	Mérő	Mut	1
Mérő	1		53,72
Mut	30	1	1611,60

Mindegyik rendszer kevert

Még kell még említeni a 16. sz. közepéig élő lisztmérték rendszerét, ha ritkán használták is — (a részletekre ld. az előbbieken kívül 3.3.32).

Mérték	Strich	Mut	1
Strich	1		40,75
Mut	45	1	1833,75

A *váradi* rendszer a budaival azonos iccén alapul. Időben változik, amennyiben a 17. sz. elején a nagy tagja kihal, a középső tag pedig a 17. sz. végén a debreceni rendszerben él tovább, így ez a Partiumban is dívó rendszer megszűnik — (a részletekre ld. 3.2.11.177, 3.3.5, 3.3.37.43).

— 17. sz. eleje

Mérték	Icce	Véka	Becsű	1
Icce	1			0,8393
Véka	37	1		31,04
Becsű		$8\,^{5}/_{7}$	1	277,60

17. sz. eleje — 17. sz. vége

Mérték	Icce	Véka	1
Icce	1		0,8393
Véka	37	1	31,04

Kevert rendszer

A *varasdi* rendszer alapegysége a pint. Az időben váltó rendszer első szakaszában ez helyi, a másodikban az országgyűlési végzéssel általánosított horvát pint. Ennek megfelelően változik a két azonos nevű, jelzővel különböztetett egységének a viszonyszáma és a nagysága is. A megyén kívül is dívó területi rendszer — (a részletekre ld. 3.2.24.25, 3.2.24.135, 3.3.26.65).

—1733

Mérték	Pint	Kis mérő	Nagy mérő	l
Pint	1			1,6786
Kis mérő	40	1		67,14
Nagy mérő	80	2	1	134,29

1734—1874

Mérték	Horvát pint	Kis mérő	Nagy mérő	l
Horvát pint	1			3,3572
Kis mérő	10	1		33,57
Nagy mérő	20	2	1	67,14

Negyvenes és tízes rendszer

A *zágrábi* rendszer alapegysége is a pint, amelyik a helybeliből a 18. sz. első harmadában országgyűlési végzéssel horvátra vált. A kezdeti 5 tagú rendszer a 17. sz. végén úgy vált át, hogy csak az alapegysége marad, illetve egy megújítottat vesz fel, így lényegében új rendszer lesz. De ez kétszer is vált, először alapegységében, majd a viszonyszámban. A helyiből területivé, illetve országossá váló rendszer — (a részletekre ld. 3.2.24.45, 3.2.24.139, 3.3.20.123, 3.3.22.14).

— 17. sz. vége

Mérték	Pint	Kis kvartále	Városi köböl	Káptalani köböl	Nagy kvartále	l
Pint	1					3,1998
Kis kvartále	14	1				44,80
Városi köböl	15 3/4		1			50,36
Káptalani köböl	16			1		51,20
Nagy kvartále	32				1	102,39

17. sz. vége — 1732

Mérték	Pint	Kvartále	l
Pint	1		3,1998
Kvartále	20	1	63,99

1733—1744

Mérték	Pint	Kvartále	l
Pint	1		3,3572
Kvartále	16	1	53,72

1745—1874

Mérték	Pint	Kvartále	l
Pint	1		3,3572
Kvartále	17	1	57,07

Mindegyik vegyes rendszer

A 11 száraz űrmértékrendszer számát helyiekkel esetleg növelhetnénk, de mint a híg rendszereknél említettem, ez az adott helyzetben célszerűtlen lenne, példa található itt is. A 11 rendszerből tágan értelmezve 5 általános—országos jellegű: bécsi, budai, erdélyi pozsonyi, zágrábi, 3 rendszer megyénél nagyobb területen dívott: kassa, váradi, varasdi, egy, a pesti megyeinek nevezhető, két rendszer helyi jellegű: debreceni, nagyszombati, de valószínű, hogy a környéken is éltek, így sajátosnak ezek sem nevezhetőek.

2.26.3 *Súlymérték* rendszerek. Általános összefüggés — amilyent a híg rendszereknél láttunk (ld. 2.26.2) — csak fenntartással állítható (ezért nem írom táblázatba). A közkeletű, gyakorlati mérés alapegysége ugyanis nálunk a 14. sz.-tól kezdve általában a lat, és a 2 lat ad 1 nehezéket (unciát), 32 pedig 1 fontot — de csak általában (az alábbi rendszerekben is), nem pedig minden esetben (ld. 5.5, 5.11, 5.16). A rendszer azonban a legkisebb egységből épül, mert az általános európai gyakorlatnak megfelelően a pénzsúly (többnyire a márka) irányítja a nagyságot, alakítja a legkisebb súly nehézségét (ld. 5.1). De látunk majd kivételt is. S hogy félreértés ne legyen, megismétlem: e kötet nem foglalkozik sem a pénz-, sem a gyógyszerész súlyokkal, így rendszerükkel sem. Kizárólag kereskedelmi súlyokról van szó.

A *bécsi* rendszer kétféle: az általános és a 19. sz. közepén belépő, nemzetközinek nevezhető vámrendszer. Az első 4 tagjának a viszonyszáma állandó, a konkrét nagyság azonban az alap-változás következtében három szakaszban vált, de nagyságrendileg nem jelentős eltéréssel. A vámrendszer az előbb említett kivétel. A német vámszövetség, illetve a kereskedelmi kapcsolatok miatt a bécsi rendszer helyett a metrikusat kellett alkalmazni, s így a legnagyobb egység nagyságát kg-ban állapították meg, s ebből építették lefelé a rendszert — (a részletekre ld. 5.5.4, 5.11.3, 5.15.4, 5.16.2).

Általános:

Mérték	Lat	Nehezék	Font	Mázsa	Metrikusan		
					15. sz.—16. sz.	17. sz.—1756	1756—1874
Lat	1				1,73687	1,75381	1,75018 dkg
Nehezék	2	1			3,47375	3,50762	3,5003 dkg
Font	32	16	1		0,55580	0,56122	0,5600 kg
Mázsa			100	1	55,58	56,122	56,006 kg

Vám 1851—1874

Mérték	Lat	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1			1,666 dkg
Font	30	1		0,50 kg
Mázsa		100	1	50,00 kg

Mindkettő vegyes rendszer

A *budai* rendszer az idő tengelyén jelentősen változik. A legkorábbi szakaszban el is válik a többitől, legnagyobb tagja csak nevében és nagyságrendjében él tovább. A következő szakasz elején indul útjára az új alapegység, a viszonyszámok állandósulnak, de a konkrét nagyság többször változik, s az egyik tag a 17. sz. végén ki is hal. Az 1405. évi törvénnyel országosnak induló rendszer a török hódoltság következtében elhal, illetve helyi, hódoltsági jellegű lesz, s később is csak a környékén él — (a részletekre ld. 5.4, 5.5.5, 5.11.4, 5.14, 5.15.5, 5.16.3).

— 13. sz. vége

Mérték	Ferton	Márka	Mázsa	Metrikusan
Ferton	1			6,1384 dkg
Márka	4	1		0,2455 kg
Mázsa		220	1	54,018 kg

14. sz. — 1686

Mérték	Lat	Nehezék	Ferton	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1					1,5347 dkg
Nehezék	2	1				3,0694 dkg
Ferton	4	2	1			6,1388 dkg
Font	32	16	8	1		0,4811 kg
Mázsa				100	1	49,11 kg
				120		58,93 kg

16. sz. közepe — 17. sz. vége

Mérték	Lat	Nehezék	Ferton	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1					1,9097 dkg
Nehezék	2	1				3,8194 dkg
Ferton	4	2	1			7,6388 dkg
Font	32	16	8	1		0,6111 kg
Mázsa				100	1	61,11 kg
				120		73,32 kg

1686—1727

Mérték	Lat	Nehezék	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1				1,5588 dkg
Nehezék	2	1			3,1175 dkg
Font	32	16	1		0,4988 kg
Mázsa			100	1	49,88 kg

1727 — 19. sz. közepe

Mérték	Lat	Nehezék	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1				1,5347 dkg
Nehezék	2	1			3,0694 dkg
Font	32	16	1		0,4911 kg
Mázsa			100	1	49,11 kg
			120		58,93 kg

Mindegyik kevert rendszer

Az *erdélyi* rendszer is többféle, a török itt is hatott. A közkeletű rendszer időben többször vált. A kolozsváriból alakult, új nevével 1680 körül indul, aztán három szakaszban vált viszonyszámot és nagyságot, az utolsóban bevezetik a bécsi pintet. A török rendszert a 18. sz. elejéről ismerjük pontosan. Bizonyos, hogy korábban is létezett, bár lehetséges, hogy más viszonyszámokkal és nagysággal, harmadik tagja a rendszert túléli s a 18. sz.-tól magyar területen is dívik. Mindkét rendszer a legkisebb egységen alapul. Az első Erdély egész területén dívott, országosnak nevezhető, a másik már korlátozottabban — (a részletekre ld. 5.3, 5.5.8, 5.7, 5.12, 5.15.8).

Általános:

1680 közepe — 1690 közepe

Mérték	Lat	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1			1,9475 dkg
Font	20	1		0,3895 kg
Mázsa		144	1	56,09 kg

1690 közepe — 1721

Mérték	Lat	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1			1,4028 dkg
Font	32	1		0,4489 kg
Mázsa		144	1	64,64 kg

1721—1874

Mérték	Lat	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1			1,75 dkg
Font	32	1		0,56 kg
Mázsa		100	1	56,00 kg

Török:

Mérték	Drám	Litra	Oka	Kantár	Bécsi	Metrikusan
Drám	1					0,31503 dkg
Litra	100	1			18 lat	0,3150 kg
Oka		4	1		2 $^1/_4$ font	1,26 kg
Kantár			44	1		55,44 kg

Mindegyik kevert rendszer

A *magyar* rendszer váltószáma szerint a budaiból alakult. A 16. sz. közepétől a 18. sz. végéig említik a források e jelzővel a tagjait, de valószínű, hogy korábban is létezett ez országos rendszer — (a részletekre ld. 5.5.14, 5.5.11.7, 5.15.13).

Mérték	Lat	Font	Mázsa	Metrikusan
Lat	1			1,5312 dkg
Font	32	1		0,49 kg
Mázsa		120	1	58,80 kg

Kevert rendszer

A *pozsonyi* rendszer tagjai, viszonyszámaik állandóak, nagyságuk azonban a 19. sz. közepén vált, amikor a bécsivel egyeztetik, kiegyenlítvén a korábbi nem jelentős különbséget. A helyi rendszerből a törvények alapján a 17. sz. közepétől kezdve országos rendszer kellett volna legyen, de a bécsi rendszer erős versenytársa lévén, csak nehezen lett azzá — (a részletekre ld. 5.5.15, 5.11.8, 5.15.16, 5.16.5).

Mérték	Lat	Nehezék	Font	Mázsa	Metrikusan	
					—1854	1854—1874
Lat	1				1,7437 dkg	1,75018 dkg
Nehezék	2	1			3,4875 dkg	3,5003 dkg
Font	32	16	1		0,5580 kg	0,5600 kg
Mázsa			100	1	55,80 kg	56,00 kg

Kevert rendszer

A rendszerek száma szintén növelhető volna helyiekkel, esetleg még sajátossal (bánya) is, ha ezek tényleges léte, illetve egyes tagjainak s viszonyszámoknak a hiánya, illetve meghatározhatatlansága ezt nem bizonytalanítaná. A rendszerek

mindegyike általános—országos jellegű: bécsi, budai, erdélyi, pozsonyi, magyar, sőt a bécsi vámrendszer nemzetközi is.

2.26.4 *Darabmérték* rendszerét két félét ismerünk: az egyik általános a másik sajátos, mindkettő nemzetközinek nevezhető, mindkettő dívott változatlan viszonyszámokkal e korszakban. Ezen mérték mivoltából következik, hogy mindkettő a legkisebb egységből épül felfelé. Az általános rendszer viszonyszámai változóak, úgy tűnik, a kettes, tízes, tizenkettes számrendszert követik. A rendszer minden tagja között nincs közvetlen kapcsolat, mint az eddigieknél, vagyis kisebb rendszereket alkotnak, egy-egy árufajta szerint választva azt — a közölt viszonyszámok mutatják a közvetlen kapcsolatot —, s e rész-rendszer mégsem lesz sajátos, mert más árura ugyanazon viszonyszámmal alkalmazzák. A papírmértékek rendszere viszont egyértelműen sajátos — (a részletekre ld. 6.2.3, 6.3.3, 6.5, 6.6, 6.7, 6.8, 6.9, 6.11, 6.12, 6.13, 6.14, 6.16, 6.17, 6.19, 6.20, 6.22).

Papír:

Mérték	Ív		Konc	Rizsma	Bála
	író	nyomó			
Ív, író	1				
Ív, nyomó		1			
Konc	24	25			
Rizsma	480	500	20	1	
Bála	4800	5000	200	10	1

Általános:

Mérték	Darab	Deher	Tucat	Mandel	Stiga	Cimmer	Sokk	Kis százas	Nagy százas	Nagy	Kis ezres	Nagy ezres
Darab	1											
Deher	10	1										
Tucat	12		1									
Mandel	15			1								
Stiga	20				1							
Cimmer	40	4				1						
Sokk	60			4	3		1					
Kis százas	100				5			1				
Nagy százas	120				6				1			
Nagy	144		12							1		
Kis ezres	1000				50			10			1	
Nagy ezres	1200				60		20					1

2.26.5 *Összefoglaló.* Mielőtt áttekintenénk a szemlét, szükséges egy megjegyzés. A térfogatmértékek között is van olyan egység, amelyik rendszert alkot, s ez a

köbmérték. De más vonatkozásban rendszereződik, ugyanakkor közvetlenül csatlakozik más fajtájú rendszerhez: a területmértékhez, abból növekszik. De e rendszernek nincsenek tagjai, azaz hogy egy van: önmagán épül, így származtatható, az összefüggés pedig matematikai, illetve geometriai, vagyis mai értelmű rendszer. Ezért hagytam ki a történeti mértékrendszerek közül.

A szemle 30 rendszert sorolt fel, s ha ezeket fajtázni akarjuk, másként kell csoportosítanunk, mint azt a bevezetőben említettem. Egyértelműen csak a területi vonatkozásban osztályozhatjuk e rendszereket az általánostól az egyedig, vagyis helyiig szűkülően. Általános, nemzetközinek is nevezhető 1 híg űrmérték és 2 darab mérték, összesen 3 rendszer, országos 5 híg, 5 száraz űrmérték és 5 súlymérték, összesen 15 rendszer, területi 6 híg és 3 száraz űrmérték, összesen 9 rendszer, megyei 1 száraz űrmérték és helyi 2 száraz űrmérték rendszer. S megismétlem a figyelmeztetés: valószínű, hogy sokkal több dívott ezeknél. Éppen ezért óvakodom attól, hogy általánosítsam e statisztikai adatait. Az azonban kétségtelen, amit a szemle trendje is mutat (80%), hogy a legtöbb rendszer az űrmértékeknél található, közel egyforma arányban, hiszen ez a mértékek mivoltából egyenesen következik.

Most nézzük meg mértékfajták szerint a rendszereket. A híg űrmértékénél 1 általános, 5 országos, 6 területi rendszer van, a száraz űrmétékeknél 5 országos, 3 területi, 1 megyei, 2 helyi rendszer, a súlymértékeknél 5 országos, a darabmértékeknél pedig 2 általános rendszer. Az alrendszerek között pedig három mértékfajtánál híg és száraz űrmértékeknél, súlymértékeknél egyaránt megtaláljuk az országos rendszereket, s ez természetes.

2.27 *Összefoglalás.* A mérték egyrészt valamely fizikai jelenség meghatározott mérete, értéke, másrészt ennek megtestesítője, vagyis mérőeszköz.

A mértékegység a fizikai jelenség összehasonlítási alapnak elfogadott értéke. Ez lehet választott (elsődleges), vagy ebből származtatott. A történeti mértékek azonban sajátosak. Részint a természet alakítja, részint a helyi tényező, s a nagyság a méréstárgytól függően két határérték között időben és térben változik. Jellemző, hogy azonos méréstárgyhoz különféle nevű és nagyságú mértékeket használnak, ugyanakkor az azonos nevű mértékeknek különböző nagysága van.

A mértékalakulás, illetve az eredet kérdése nehéz. Az adott körülmények arra kényszerítenek, hogy bizonytalan tényező, így a mértéknév és az első előfordulás ideje legyen a rendező szempont. Ez alapon hazai eredetűnek ítélhető 15 híg, 17 száraz űrmérték, 25 térfogatmérték, 2 súlymérték és 4 darabmérték, összesen 63 mérték. Külföldiek. Osztrák/német: 6 híg, 7 száraz űrmérték, 6 térfogatmérték, 11 súlymérték, 16 darabmérték, összesen 47 mérték. Szláv/horvát: 5 híg, 6 száraz űrmérték, 11 térfogatmérték, 1 darabmérték, összesen 23 mérték. Török: 1 híg, 3 száraz űrmérték, 5 súlymérték, összesen 9 mérték. Külföldi tehát összesen 12 híg, 16 száraz űrmérték, 19 térfogatmérték, 16 súlymérték, 17 darabmérték, mindössze 79 mérték.

A korszak mértékkészlete: 30 híg űrmérték, 812 alegységgel, 37 száraz űrmérték 336 alegységgel, 48 térfogatmérték 22 alegységgel, 23 súlymérték 44 alegységgel,

21 darabmérték 7 alegységgel, összesen 159 mérték, ebből 41 mértéknél összesen 1221 alegység.

A metrikus értékek. Híg űrmértékénél 0,1679—2392,4 l között 254 nagyság, a száraz űrmértékénél 0,7686—2536,8 l között 168 nagyság, a térfogatmértékeknél 18,27 cm^3—431,20 m^3, illetve 76,46—1595,04 l között 68 nagyság, a súlymértékénél 0,315 dkg—11,20 q között 79 nagyság. Összesen 116 mértéknél 619 nagyság a metrikus érték, bizonyítja a differenciáltságot.

Időrend szerint a készlet a 16. sz. végéig egyenletesen növekszik, vagyis differenciálódik, a 17. sz. végére lassan, a 19. sz.-ra gyorsúlva csökken, a korszak végén a zárókészlet 75 mérték, ami a teljes készletnek a 48%-a.

Tájrend szerint a legdifferenciáltabbnak mutatkozott a Felvidék — itt a legtöbb sajátos, illetve sajátos értékű mérték —, aztán a Dunántúl, majd Erdély a Partiummal, lényegesen egyszerűbb a Horvát-szlavón terület, végül Dél-Magyarország. Legdifferenciáltabbak az űrmértékek, legkevésbé a darabmérték, ezek között sok a nemzetközi jellegű.

A méréstárgy többsége mezőgazdasági termék. Valamennyi űrmértéket, a térfogatmértékek felét, a súlymértékek harmadát és a darabmértékek negyedét használták hozzá. Az ipar és a kereskedelem terméke, áruja háttérbe szorult, a feudális helyzetnek megfelelően.

A mértéktípusok közül a természeteset az emberi munka (eszközeivel együtt) és a föld termőképessége teremti meg, de mindig a konkrét hely hatása alatt. E típushoz sorol 20 térfogat és 7 darabmérték. A mesterséges típusú a mérőeszközös mértékek, így valamennyi híg és száraz űrmérték, valamennyi súlymérték, továbbá 2 térfogatmérték és 7 kivételével valamennyi darabmérték. Ez utóbbi és még inkább a köb- és térfogatsúly-mértékek, mivel a méréstárgytól elvonatkoztatva, tehát általánosan mérnek, teljesen korszerűek.

A mértékrendszer szintén sajátos a történeti mértékeknél. A mai rendszer mesterséges alkotás, alapegységből való származtatás. Azoknál a természeti összefüggés, s a gyakorlat alakított rendszert, nem törekedve matematikai pontosságra, a rendszertagok egyaránti összefüggésére. Amellett egyazon rendszer az idők során változik, és változhatnak az alapegységei, a tagjai, ezek viszonya és nagysága, vagyis az egész rendszer átalakulhat. Mértékfajták szerint a helyzet a következő. A 12 híg űrmérték (bormérték) rendszer közül 1 általános, 5 országos, 6 területi rendszer. A 11 száraz űrmérték (gabonamérték) rendszer közül 5 országos, 3 területi, 1 megyei, 2 helyi rendszer. Az 5 súlymértékrendszer mindegyike országos. A 2 darabmértékrendszer pedig általános, nemzetközi is. Más szempont szerint rendezve: volt tehát 3 általános, 15 országos, 9 területi, 1 megyei és 2 helyi mértékrendszer a megismertek között, mert bizonyosan dívott még ezeknél több is.

2.3 MÉRÉS

2.31 *Általában.* A mérés valamely fizikai jelenség leírása mennyiségi meghatározással. A természeti jelenség ugyanis objektíven és reprodukálhatóan mérés útján figyelhető meg. A mérés egy meghatározott állandó érték: a mértékegység összehasonlítása valamely jelenség kérdéses mennyiségével, hogy ennek mérőszámát megállapíthassuk. Vagyis: mértékegység nélkül nincsen mérés. Főfeladat tehát a mértékegység megállapítása, amelyik a mennyiségfajta konkrét realizálása. Az egységet fizikai objektumban: etalonban rögzítik, s ha ez nem lehetséges, akkor definiálják (ld. 2.44.1). A mérés tehát valamilyen módú közvetlen vagy közvetett összehasonlítás az etalont képviselő mérték mint eszköz és a mérendő fizikai jelenség: a méréstárgy között. Következőleg a mérés cselekvés, amelyiknek alanya az ember, s van tárgya, eszköze és módja.

E fejezet témája tehát a mérő ember, a mérőeszköz és a mérési mód. A méréstárgy már nem, mert ezzel a korpuszban foglalkozom részletesen. És éppen ezen adatok alapján ismertetem e témát, elmondván azt, amit az egyes mértékek tárgyalásánál nem tehettem. Ha szükséges, utalok a vonatkozó fejezetrészre. Természetesen egyéb adatokat is használnom kellett, ezek forrását idézem.

2.32 A *mérő ember.* Őt figyelmezteti Brassó városa az 1714-ben induló, német nyelvű vásárbírói jegyzőkönyvének az elején, külön lapon szöveggel és rajzokkal.[7] A fekvő téglalap felső részén idézet, Mózes könyve 19. részének 35—37. verse: „Ne cselekedjetek valami igaztalant az ítéletben, rőfben, fontban, mértékben. Igaz mérleg és igaz font, igaz véka, és igaz messzely legyen köztetek. Én vagyok a ti Uratok Istenetek, ki Egyiptom földéről kihoztalak titeket. Tartsátok meg minden parancsomat és minden ítéletemet, és cselekedjétek meg azokat. Én vagyok az Úr."[8]

Alatta a téglalap öt álló hasábra osztva, mindegyikben egy-egy mérték rajza, mellettük magyarázó szavak, a hasábok felső élén kétsoros, intő versek.

1. rajz: a földre helyezett véka, föléje írva: „16 Achtel", vagyis kupa, az erdélyi véka nagysága; a hasáb-éli vers: „Wer in Messen dran wird rütteln / den wird Gottes Zorn dort schnitlen." Így fordítható: „Aki a vékát csalul rázza / Isten haragját magára szórja."

2. rajz: lebegő egyenlőkarú mérleg, félgömb serpenyőkkel, alatta földre tett súlyok, föléje írva: „16 lath"; a hasáb-éli vers: „Falsch Gewicht u. falsche Wage /

Bringen Gottes Straf u. Plagen." — Mint előbb: „Hamis súly és hamis mérleg / hozza Isten büntető csapását."

3. rajz: beosztásos rőf-rúd, ferdén nyúlva a földről, mögötte tájban a brassói fa; a hasáb-éli vers: „Mit dem Fuess u. langen Elen / thut man seine Nähtsten sichte," — vagyis: „A lábbal és a hosszú rőffel / felebarátunkat rőföljük meg."

4. rajz: egykarú, ún. körtefont mérleg, a teherkarikára fonalszerűség akasztva, föléje írva: „7½ libr. ung. 6 winer pfund", vagyis a magyar-erdélyi és a bécsi font viszonya; a hasáb-éli vers: „Machs in häff sind Seele Striken / den so die Wage berücken." — Tehát: A serpenyőbe tedd a lelkiismeretedet / hogy az nyomja mérlegedet."

5. rajz: talajon, két káka között álló korsó: az erdélyi kupa, föléje írva: „8 Achtel ein Wein, 28 ein Bier, 22 ein Honig Eymer", vagyis a bor, a sör és a méz akónagysága kupában; a hasáb-éli vers: „Mit der Maass womit ihr messet / messet Gott das nicht vergest." — Így fordítható: „A kupával, mellyel mértek / Isten mér, ne feledjétek."

A bibliai idézet tanúsága szerint az igaztalan mérés ősi tulajdonságunk, s a brassói intelem, téma-variáció csupán a folytonosságát mutatja — napjainkig. A mérő ember sokszor nagyon is ügyes. Bár az árucsere és a feudális szolgáltatások minden neme csalásra csábított, de ha azt nézzük meg, hol ügyeskedik túlságosan, láthatjuk, hogy a kereskedelmi mértékeknél. De itt sem egyformán. A lényeget ragadjuk meg, ha észrevesszük, hogy a hamis mérték használata és az igaztalan mérés majd kizárólag az élelmiszer: a bor, a gabona, a hús mérésénél tette csalóvá a mérő embert. Közelebbről vizsgálva pedig a jelenséget, azt is észre kell vennünk, hogy a kapzsiság, a haszonvágy csak részben motivál, van mélyebben rejlő ok is: az ősi félelem az éhezéstől.

E fejezetrész témája tehát a mérő ember, de nem a tudós, hanem csupán a köznapi mérést végző ember. Az előző kötetekben tárgyalt méréstől eltérően azonban a most tárgyalt mértékek kezelése, vagyis a mérés nem kíván különösebb szakértelmet, és nem alakít ki olyan önálló foglalkozást, mint a földmérés. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ezt a mérést nem kell megtanulni, de bárki teheti, aki számolni, legalábbis összeadni és kivonni tud.

A mondottak értelmében e téma tárgyalásánál nem kell mértékfajták szerint elkülönítve haladni. Egyszerűbb a helyzet: ez a mérés nem függ különösebben a természettudományos műveltségtől. Kis túlzással azt is mondhatom, hogy a mérő ember, kevés kivétellel, nem sokat fejlődik az egész korszakban.

Az űrmértékek — híg és száraz (ld. 3.2/3) egyaránt — konkrét mérőeszközök is (ld. 2.33), mindegyike egyszerű: egy edény, amelyet tele kell tölteni. Mindenki láthatja, mikor telik meg, tehát egyszerű a mérésmód, ha van is néhány „fogása" (ld. 2.34). A térfogatmértékeknek (ld. 4.) már, kevés kivétellel, nincs mérőeszközük. A mérték maga a tárgy, illetve egységnyi mennyisége (pl. boglya). Ezt viszont a helyi gyakorlat alakítja és a hagyomány tartja érvényben. Ki-ki gyermekkorban megtanulhatja azt. Kivétel a néhány mesteremberi mérték, elsősorban azonban a pontosan definiált, ha úgy tetszik: elvi etalonú köb-mértékek: a hosszmértékkel mért három kiterjedés mérőszámainak a szorzata (ld. 2.34.3, 4.2). Ez a mérés

már nehéz feladat, még a területmérésénél is nehezebb. A föld népe nem is, a városi polgárok közül a legilletékesebb: az építőmester is csak későn és nehezen sajátítja el ismeretét (ld. 2.34.2). Ezt a mértéket a műszaki mérő ember alkalmazza a 18. sz. közepétől kezdve. Azt is mondhatjuk: a mérnökképzés függvénye ez. E témát viszont az előző kötetben részletesen tárgyaltam, nem ismétlek, oda utalok.[9] A súlymérték (ld. 5.) ismét mérőeszközös: mérleg és súly kell hozzá. Használatuk egyszerű (ld. 2.34.3), könnyű megtanulni (kivétel lehet esetleg a korszak végén megjelenő hídmérleg), az egyensúly látható, persze számolni tudni kell, nem árt, ha kivonni is tud az illető. Ez vonatkozik a darabmértékekre (ld. 6.) is, amelyek a legegyszerűbbek, nincsen eszközük, s csak egyszer kell megtanulni, hogy a mérték hány darabból alkot egységet.

A mérő embernek tehát a mértékkel, kezelésével kevés problémája volt az egész korszakban. És mégis a legtöbb, s éppen a leggyakrabban használt mértékekkel. A hamis mérték és a hamis mérés ellen kellett védekezni, szinte naponta, mert bor, kenyér, hús naponta kellett. E hamisságot próbálta megakadályozni a központi, és a helyi hatalom ellenőrzéssel, büntetéssel (ld. 2.46/47).

2.33 *Mérőeszköz.* Közkeletű nevén a mérték, általában az etalon hitelesített másolata, amivel a köznapi gyakorlatban mérnek.

2.33.1 *Fajtái.* E kötet mértékkészletéből az űr- és a súlymértékeket sorolhatjuk ide, néhány térfogatmértéken kívül (ezek űrmértékek is lehetnek), s a korszak végén megjelenő újfajta eszközöket.

2.33.11 Az *űrmérték* eszközei tehát egyúttal mértékek és természetesen edények. Általában henger alakúak, nagyobbja esetleg fenék felé kúposodik, a 19. sz. közepétől némelyiknél fordítva is. A kisebbeknek általában egy fülük, a nagyobbaknak két fogantyújuk van. Sokféleségük — az alegységeket nem számítva 67 mérték — jórészt elnevezésbeli különbséget takar, ugyanakkor, említettem, a híggal azonos nevű száraz mértékek is vannak. Elvileg sorozatot alkotnak, amennyiben a nagy mértékeszköz kisebb egységekre oszlik, van amikor ez a felezőrendszert követi, de gyakorta eltérő a viszonyszámuk — és minden egységnek külön neve van. Nagyságrendileg (kerekített adatokkal) a híg mértékek 0,3—2,0, 4—96, 500—1200, kivételesen 1300 l, a szárazak 0,3—2,0, 24—300, 540—680, kivételesen 1800 l tartalommal csoportosíthatók. Az adatsor is mutatja, hogy a mértékeknek csak egy része tényleges mérőeszköz, a magas nagyságrenden lévők inkább negatív mérők, amennyiben tároló (esetleg szállító) eszközök, illetve ilyenekből alakult számítási egységek. A 16. sz. során kikopó mérőeszközök ezek, s addig is inkább a nagykereskedelem élt velük. A kiskereskedelem, illetve a köznapi, piaci gyakorlat a kisebb űrtalmú, az egy ember által könnyen mozdítható eszközökkel mért. Ez logikus.

Az eszközök anyaga fa, fém és kő. Ez utóbbi a piaci gabonamérték etalonok anyaga. A kor építészeti, illetve kőfaragói stílusában készültek. Rendszerint vala-

milyen középület oldalába falazták be. S mivel mozdíthatatlanok voltak, kiüresítésükre kis ajtócskával zárható fenéklyuk szolgált. Nagyságuk a helyben dívó gabonamérték negyedétől annak egészéig terjedhetett.[10]

A köznapi életben használt mérőeszközök általában fából, keményfából készültek, a dongás megoldásúakat kezdetben fa, a 17. sz.-tól már vasabroncs szorította össze.[11] A 18. sz.-tól kezdve előírás volt, hogy száraz tölgyfából kell készíteni, a dongásakat vasabroncccsal, fafogóval. De hát az előírásokat sokszor nem tartották be, s még 1839-ben is előfordult, hogy kéreg véka járta az ún. kádár véka helyett.[12] Az egész, tehát a nagy gabonamérték etalonjait felül keresztvas fogta össze, s közepére erősített vasrúd a fenéken áthatolva a fenéklapot tartotta hasonló megoldással,[13] annak érdekében, hogy a mért gabona terhe alatt ne deformálódjon az eszköz. Ez ok miatt a fém etalonokat is keresztvas fogta össze felül. A nagyobb mérőeszközök fogantyúit a felső vasabroncsba kovácsolták a 17. sz. óta, korábban két donganyúlvány, felül lyukasztva, adta a fogót. A hordókat is száraz tölgyfából készítették, s kezdetben ezek dongáit is faabroncs fogta össze, amelyet fonóberkével: kosárvesszővel kötöttek meg. Ezért nevezték a hordóműves kádárokat a 16. sz.-ig borkötőknek is. Csak a 16. sz. második felében rendszeresedett a vasabroncs alkalmazása.[14] De még a 17. sz. végén is használtak faabroncsot.[15]

A kisebb mérőeszközöket ónból művelték,[16] ritkábban cinezett pléből.[17] A kocsmai ivóedényként használt mérőeszközöket cserépből, a 18. sz. végétől pedig üvegből is készítették.[18]

Az etalonokat — hígat, szárazat egyaránt — rézből művelték. A 18. sz. második feléből rendelkezünk néhány, a pozsonyi űrmérték (egész, $^1/_2$, $^1/_4$, $^1/_8$, $^1/_{16}$ mérő, icce messzely, félmesszely) etalonokra vonatkozó számlával, illetve árajánlattal. 1775-ből pozsonyi számla,[19] 1781-ből pesti árszabás,[20] 1786-ból egyrészt pozsonyi (P.), másrészt bártfai (B.) árajánlat,[21] végül 1798-ból pozsonyi számla[22] dokumentál. Árat természetesen valamennyi közöl, valamint (1775. év kivételével) a száraz mértékek bécsi font súlyát. A hiányzó súly adatokat az adott egységárral (font/ft) kiszámítottam, ezt átszámoltam kg-ra (0,56 kg, ld. 5.5.4), és kiegészítettem a vonatkozó űrmértékek l adataival. Az összehasonlításánál mértékenként haladva előbb közlöm az űrtartalmat l-ben, majd az évszámok után a font = kg adatokat.

Egész mérő = 62,08 = 1775. 33,72 = 18,80, 1781. és 1786. P.—B. egyaránt 40,0 = = 22,40, 1798. nincs. — $^1/_2$ mérő = 31,04 = 1775. 22,10 = 12,40. 1781. és 1786. P.—B. egyaránt 20,0 = 11,20, 1798. 22,75 = 13,86. — $^1/_4$ mérő = 15,52 — 1775. 11,85 = 6,64, 1781. 12,0 = 6,72, 1786. P.—B. egyaránt 10,0 = 5,60, 1798. 13,5 = 7, 58. — $^1/_8$ mérő = 7,76—1775. nincs, 1781. és 1786. P.—B. egyaránt 7,0 = 3,92, 1798. 8,0 = 4,48. — $^1/_{16}$ mérő = 3,88 = 1775. nincs, 1781. és 1786. P.—B. egyaránt 4,0 = = 2,24, 1798. 5,0 = 2,80. — Icce = 0,839 = 1775. 2,62 = 1,47, 1781. és 1786. P. 21,4 = 1,20, 1786. B. 1,54 = 0,86, 1798. 2,33 = 1,24. — Messzely = 0,419 = 1775. 1,75 = 0,98, 1781. és 1786 P. 1,12 = 0,62, 1786. B. 0,93 = 0,51, 1798. 1,11—0,62. — Félmesszely = 0,209 = 1775. 1,13 = 0,63, 1781. és 1786. P. 0,86 = 0,48, 1796. B. 0,6 [illegible], 1798. 0,83 = 0,46.

Ha most az 1 kg-ra jutó l, illetve az 1 l-re jutó kg adatokat kiszámítjuk, a

következőket tapasztaljuk. A száraz mérőeszközöknél 1 kg-ra 1,67—2,65, átlag 2,42 l, 1 literre pedig 0,35—0,60, átlag 0,42 kg jut, a híg mértékeknél viszont 1 kg-ra 0,36—0,85, átlag 0,50 l, 1 literre pedig 1,60—2,80, átlag 2,09 kg jut. Vagyis a száraz és a híg mérőeszközök anyagszükséglete fordított arányú, majd közelítőleg. Következőleg: a híg mértékhez majd ötször annyi rézre volt szükség, mint a szárazhoz. Meglepőnek látszik, hiszen a híg az kis mérőeszköz és folyadékot mér, a száraz pedig nagy és szilárdat mér, vagyis könnyebben deformálódhat. Pedig az anyagszükséglet növekedés éppen a nagyságrendi csökkenés következménye. Ugyanis ugyanazt az arányváltozást tapasztaljuk, ha a száraz eszközt önmagában vizsgáljuk. Az 1, $^1/_2$, $^1/_4$ mérő anyagszükséglet az űrtartalom csökkenésével párhuzamosan csökken: felez. Az $^1/_8$ mérőnél viszont már $^2/_3$, az $^1/_{16}$ mérőnél pedig 13 $^3/_4$ az arány-növekedés. Úgy is mondhatom, hogy az egész mérőnél 1 l-hez 0,36 kg, az $^1/_{16}$ mérőnél pedig már 0,58 kg rézre volt szükség.

Az 1770-es évektől kezdődő mértékegység vizsgálatok, s az azokat követő mértékhitelesítési utasítások (ld. 2.44.2) fokozott követelményeket szabnak az etalonok készítésére, ugyancsak hasonló igénynövekedéssel szabják meg a hitelesíthető mérőeszközök kiviteli követelményeit is. Az 1851., 1853. s az 1858. évi utasítás[23] szinte technológiai utasítás részletességével, vonalrész, vagyis mm pontossággal, a legkisebb részletekig, a szögig lemenően ír elő anyagot, alakot, szövegben és rajzban egyaránt. A száraz mérték etalonja réz, köznapija tölgyfa, kovácsolt vasalással. A mérő és részeinek alakja fordított csonkakúp. A felső rész és a fenék átmérőinek az aránya 1:0,8, a magasság és a felső átmérő aránya 1:0,44, vagyis szélesebb, mint magasabb. A híg mértéknél a pint és részeinek etalonja szintén réz, a köznapija ón vagy ónozott vasbádog. Henger alakú, az átmérő a magasság fele. Az akó és részei tölgyfából, kovácsolt vasalással készülnek. Ismét fordított csonkakúp alakú, a felső és a fenék átmérő aránya szintén 1:0,8, de a felső átmérő és a magasság azonos.[24]

A száraz űrmérték tartozéka a csapófa. Kezdetben közönséges léc volt, az űrmérték felső átmérőjénél hosszabbra vágva, közepére szögelt fogantyúval. Fokozatosan kádármunka lett, úgy kellett elkészíteni, hogy sarkosra gyalulják, ne görbüljön mert kikapja a szemet, függőlegesen álljon, hogy ne nyomja le a szemet.[25] Az 1858. évi utasítás már vonalnyi, vagyis mm pontossággal méretezi a kivitelét.[26]

A híg űrmérték, elsősorban a hordó tartozéka pedig az akoló. Kezdetben akófának nevezték, mert fából készült. Nevének első említését 1570-ből ismerem: „mensura lignea urnalis vulgo Akofa".[27] 1591-ben így találkozunk vele: „akofa mértékkel."[28] 1597-ben feltűnik a német Visier-ből származó név: „csöbör mérő fa aliter fűzér."[29] Másik ortogoráfiája 1780-ból: „mensura vini Fizir dicta."[30] A 18. sz. elején aztán megváltozik az anyaga. 1713-ban már így említik: „mensura ferrea vulgo Vas Akó, ex una parte tinnas, ex alia urnas" beosztva,[31] vagyis egyik oldalon vödör, a másikon akó beosztással, ugyanis, Váradról lévén szó, az erdélyi gyakorlathoz is igazodott. A latin névre még néhány példa. 1630-ban „baculus urnalis",[32] 1779-ben „mensura urnalis ferrea seu viga dolinaria",[33] 1826-ban „virga steriomatica".[34] A 18. sz. közepétől pedig rézből is készítették, „oblonga cuprea pertica vulgo füzér" a neve.[35] Az 1781. évi Pest megyei árszabás szerint

25 akóig 8,2 font, vagyis 4,59 kg, 50 akóig 12,3 font, vagyis 6,90 kg volt a súlya.[36] Az 1796. évi pozsonyi árajánlatban a 25 akós 8,67 font, vagyis 4,85 kg, a bártfaiban 8,63 font, vagyis 4,83 kg súlyú.[37] Az 1798. évi pozsonyi számlában a 60 akós 20,55 font, vagyis 11,50 kg súlyú.[38] — Az anyagában bekövetkezett változás miatt kell tehát magyarul akolónak neveznünk ezt az eszközt.

Az akoló hosszacska rúd, amelyen az akó-nagyság szerint növekvő beosztások vannak, mintha hosszmérték lenne (pl. rőf). A hordó felső akona nyílásán be kellett dugni rézsútosan le, az egyik fenékfal széléig (alsó sarokig), s ahol a rúd kiért, a beosztásról leolvashatták az akószámot. Ellenőrzésül a másik sarokba is ledugták.

Egyszerűnek látszik, kezelése mégis bizonyos szakértelmet kívánt, akárki nem értett hozzá. 1517-ben Koebel egy fejezetet szentelt könyvében e problémának,[39] 1583-ban pedig Kern egész könyve írt róla (Visierbuch), az akóló készítésétől kezdve gyakorlati alkalmazásáig, elméleti számításokig terjedően tárgyalta, táblázatokkal segítve a pontos számításokat.[40] A hazai gyakorlatban a városoknál jelenik meg a szakértője, a 15. sz. végén már igazolhatóan,[41] a 17. sz. közepére pedig már önálló foglalkozás is lesz. 1651-ben pl. Szombathely akolómestert választ, aki díjért hitelesít és ellenőriz is.[42]

Az akolóval való mérés azonban szükségképpen nem adhatott pontos űrtartalmat. Az 1776. évi helytartótanácsi vizsgálatból megismerünk egy hibaszázalékot. A pozsonyi hiteles akó etalon az icce etalonnal vízzel mérve 64 icce volt, ugyanakkor a hiteles, vagyis az akoló etalonnal mérve 66 icce,[43] vagyis 2 iccével, illetve 1 pinttel (1,6787 l, ld. 3.2.24.89) több, tehát +3% az eltérés. Ez annyit jelent, hogy akónként 1 pint a veszteség, 10 akós hordónál ez már jelentős mennyiség (16,78 l). E helyzetből következtetve az a hivatalos gyakorlat, hogy a hordót inkább vízzel akolták. Az 1779. évi mértékhitelesítési utasítás akos hordókat már csak vízzel méreti, a nagyokat még akólóval.[44] Az Erdélybe bevezetni szándékozott 1824. évi bécsi utasítás viszont már csak vízzel akóztatja a hordót (a földesúri gyakorlatban azonban még a reformkorban is dívott az akófa használata).[45] A hazai hitelesítő intézetek számára kiadott 1853. évi utasítás ugyancsak vízzel akóztat,[46] az 1858. évi utasítás úgyszintén.[47]

Érdemes megemlíteni, hogy voltak olyanok is, akik az akoló természetes hibáját még tódították is: hamis akolót készítettettek, mint pl. a komáromi sörfőző 1782-ben, s egy lakatoslegénnyel hamis vármegyei pecsétet süttetett rá.[48]

Az viszont érthető, hogy az akolók nem voltak egyformák: ez a mérőeszköz a helyben szokásos akóhoz igazodott, így volt természetesen bécsi akoló is.[49] A hazaiak közül konkrétan csak néhányat ismerünk. A körmendiről (Vas) 1603-ban azt írták, hogy hasonló a bécsihez.[50] A pozsonyiról többet tudunk. 1559-ben kétféle dívott: a tized és a kereskedelmi, az előbbi 2 ujjnyival kisebb volt.[51] Az utóbbit említik 1734-ben,[52] és szerepel a helytartótanácsi mértékegység vizsgálatoknál, illetve a hitelesítési utasításokban, így 1776-ban,[53] 1779-ben,[54] 1780-ban[55] és 1781-ben,[56] s az utóbbi mindkét évben azt írták róla, hogy azonos a bécsivel. A soproni akoló létezéséről az 1776. évi vizsgálatból tudunk: valamivel nagyobb volt a pozsonyinál.[57] A szentgyörgyi (Pozsony) akoló használatát 1618-ban említik.[58]

És természetesen: mindenütt kellett helyi akolónak lenni, ahol az akó nagysága eltért akár a törvényszabta budai, illetve pozsonyi, de akár csak a szomszédban dívó akótól (ld. 3.2.2.3/131).

2.33.12 A *súlymérték* olyan sajátos mérés, amelyiknél kettéválik az eszköz és a mérték úgy, hogy az egyik a másikat nem nélkülözheti, s amelyiknek az eszköze egyúttal a mérés szimbóluma is lett. A mérleg ugyanis egyrészt igaz mérték, másrészt az igaz mérésnek, mert az egyensúlyi helyzet teremtésének az eszköze — lehet, ha vissza nem élünk vele, gondoljunk a bevezetőben említett brassói idézetre (ld. 2.31).

Mérleg és súly — ősi eszköz és mérték. Nagyon valószínű, hogy már az óhazában megismerkedtünk vele. Magyar neve nem segít az eredethez, nyelvújítás kori (1823). Első okleveles előfordulása sem, bár 1234-ben már régen használt eszközre utalnak, egyúttal megadják a mérleg egyik latin nevét: statera.[59] Nagyobb mérleget jelent, magyar megfelelője a ma is ilyen értelemben használt mázsa.[60] A másik latin név a bilanx,[61] kisebb mérleget jelent. Comenius 1675-ben a *bilanx*ot serpenyős font, a *statera*t serpenyőtlen font terminológiával fordította.[62] A harmadik latin név már ritkább: compona,[63] szintén nagyobb mérleg értelemben használt szó. A német Wag, Waag, Woog, Wage általában szintén nagyobb mérleget jelent,[64] de a kisebbre is csak ez a szava van. A súly szavunk sem segít az eredet kérdésében, történeti-etimológiai szótárunk szerint ismeretlen eredetű, 1372-ben tűnik fel. Latinul pondus, elsőnek szintén 1234-ből ismerem.[65] A német Gewicht szintén a mérleghez kapcsolódva jelenik meg.[66]

A letelepülés után aztán a városok kialakulásával fokozatosan növekedett mindkettő jelentősége. A mérlegelési jog fontos kiváltságot jelentett. A városi mérleg kötelező használata nemcsak a mérés igazságát biztosította, hanem bevételt is jelentett a mérési díj szedéséből. A 13. sz. legelejétől kezdve városaink e jog megszerzésére törekedve éltek is a lehetőséggel.[67] S bizony olykor még perlekedtek a mérés jogán, mint pl. Buda és a nyúlszigeti apácák 1394-ben.[68]

A mérés zavartalanságának biztosítása érdekében aztán egyes városok mérő- vagy mérlegházat is építettek. Mikor, hol létesült az első, nem tudjuk. Írott emlékeink később vallanak róla. 1418-ban a bártfai mérőház már működik.[69] Tudjuk azt is, hogy Lőcsén 1516-ban építették meg.[70] A brassói 1520-ban már régen működött.[71] A rozsnyóit 1603-ban újra megépítették.[72] S érdemes megemlíteni a debreceninek a nevét, ha csak 1798-ból is ismerjük: „mázsáló bolt".[73] Másutt viszont a városházán volt a mérleg helye, mint pl. Pozsonyban 1492-ben,[74] vagy Sopronban 1532-ben,[75] 1748-ban viszont már javítják itt a mérlegházat.[76]

Mielőtt a forrásokat faggatnánk a mérlegről és a súlyról, elvileg ismerkedjünk meg velük. — A mérleg az emelő elvén alapul, a lényege tehát egy felfüggesztési vagy alátámasztási pont körül mozgó rúd. Ez a mérlegkar a tengelyen. A kar egyik végére kerül a teher, a másikra a súly. A mérleg szerkezeti megoldása többféle lehet.

A 18. sz. végéig két típusa volt: az egyenlőkarú és az egyenlőtlen-karú mérleg. Az előbbinél a szilárd mérlegkar a középen lévő tengelyen vagy éken mozog,

amelyet felfüggesztenek vagy alátámasztanak. Itt van a karra erősített nyelv, amelyik az egyensúlyi helyzetet mutatja. A karok végén függnek a serpenyők a teher, illetve a súly elhelyezésére. A teher számára azonban alkalmazhattak serpenyő helyett horgot is. E mérleghez súlysorozat szükséges, a gyakorlat által kialakított, fokozatosan növekvő súlyegységekkel. Az egyenlőtlen-karú mérlegnél (gyorsmérlegnek is nevezik) az egyik kar lényegesen rövidebb a másiknál. A tengely szintén függesztett vagy támasztott, itt mozog a nyelv. A rövidebb karra akasztják a terhet közvetlenül vagy serpenyőbe téve, a hosszú karon, arra erősítve, mozog a futósúly. A rúdon lévő beosztások úgy készültek, hogy a forgástengely közelében van a 0 pont, a rövidebb kart a futósúly itt egyensúlyozza, s ahogyan azt a rúdon kifelé húzzák, egyre nagyobb súlyt jelöl.

A 19. sz. elején jelenik meg a hídmérleg. Ez két- és egykarú emelők olyan szerkezete, amelyiknél a szükséges mérő súlyt a teher súlyának csak töredékével: tized vagy század részével ellensúlyoz. A teher az ún. hídra kerül, amelyiket alul két, éken mozgó egykarú emelő kapcsol a mérleg egyensúlyozó kétkarú részéhez, a forgáspont előtti rövidebb oldalon, még a hosszabb karon van a súly serpenyője. E mérleg megalkotásával jelentősen növelték a mérhető tehernagyságot.

A 19. sz. második felében tehát korszakunk legvégén jelenik meg a negyedik mérlegtípus, az ún. táblás mérleg. Ez is egyenlőkarú, s a már említettől lényegében abban különbözik, hogy a teher és a súly serpenyője nem függ a karokon, hanem azokra felülről van ráerősítve.

Az első három mérleg anyaga fa és fém, az utolsóé csak fém.

A súly elvileg bármi lehet, de a gyakorlatiasság azt kívánta, hogy kis terjedelmű legyen, így alakultak ki a kő- és fémsúlyok. A mérési tárgytól: a teher mibenlététől függő, a kicsitől a nagyig haladó egységeit a megegyezés szabályozza. Így a helyi igény is, de korántsem olyan bőségesen alkotott, mint az űrmértékeknél, egy-egy azonos súlyegységnek alig van helyi alegysége.

A méréstárgytól függően többféle mérleget alkalmaztak. Úgy is fogalmazhatom, hogy a finomtól s durva mérésig változóan. A legfinomabb a pénz és a gyógyszer mérése, illetve mérlege és súlya, de ezekkel, említette, nem foglalkozom. A köznapi gyakorlatban a legáltalánosabban használt az ún. kereskedelmi mérleg és súly. Elsősorban a kisebb — s finomabb — terhek mérésére szolgált. Egyenlőkarú és a gyors — másik nevén körtés — mérleg dívott a kiskereskedelemben, a nagyobb — s egyben durvább — terhek mérésére, így a nagykereskedelemben is többnyire az egyenlőkarú mérleg élt, s ezt nevezték aztán a nagyobb súlyegységről mázsának.

A kisebb mérleget a teherfajtától függetlenül, tehát általánosan használták. A gyors- vagy körtés mérleg vasból készült, futósúlya is, serpenyője (ha volt) esetleg rézből. A másik mérleg fából és vasból művelt, fa, vas, réz serpenyőkkel, függesztőjük kötél vagy vaslánc. A nagyobb mérlegnél — a mázsánál — gyakori, hogy a tehertől függően alakult a fajtája, így pl. hús,[77] faggyú,[78] vas,[79] salétrom[80] mázsa. Szerkezete szerint lehetett az pl. „felkötő mázsa", mint Csúcson (A. Fehér) 1640-ben,[81] „kötélen függő eszkábás fa", mint Fogarason 1636-ban,[82] „mása komponaival, kötelevel, karikás táblájú ... öreg mása vasból", mint Felcsíkon (Csík)

1681-ben,[83] „mérő compona tengelyével s táblájával, a tábla négyszegletű, négy vas rudas, az táblák négy kapcsaival, és a rudacskák végén lévő két karikával, a tengely végén lévő két vas horgokkal, tengely közepén van egy fogó forma karikás lapos kapocs felfüggesztője", mint Vajdahunyadon (Hunyad) 1700-ban.[84] Comeniustól tudjuk, hogy ezek a nagy mérlegek — mázsák — a 17. sz.-ban gyakran egyenlőtlen-karúak voltak, fa gerenda a tartója és ugyanaz a karja.[85]

A 18. sz.-tól kezdve aztán javul a minőség. A városi mázsák vasból készülnek, kevés fa betéttel, s vasláncon függ a réz serpenyő.[86] Már többféle mérleg is szolgál a mázsán kívül: körtvélyes és különböző karhosszúságú fontos mérlegek, mint pl. Debrecenben.[87]

A 19. sz. elejétől kezdve pedig az általános technikai fejlődés és a hitelesítési intézetek létesítés következtében a minőség tovább javul, s a hitelesítési utasítások pontosan megszabták a kiviteli követelményeket. Már az 1824. évi bécsi utasítás differenciált: az egyenlőkarú mérlegnél megszabja a karhossztól függő maximális terhelhetőségét.[88] Az 1858. évi szabályzat előírja a karhossz egységére számítható súlynormát, a gyorsmérlegnél valamennyi csatlakozó rész pontos arányát,[89] a hídmérlegnél ábrákkal illusztrálva leírja a mechanizmust[90] (amelynek lényegét a bevezetőben is ismertettem). Az 1874. évi rendelet[91] még részletezőbb. Előírja a mérlegkar anyagát (acél, vas, sárgaréz, alpakka), a karhossz és a terhelés arányát, a forgásélek kopásmentes kiképzését, a gyorsmérlegnél még a körte alakját is (gömb alak), az egyéb követelményeken kívül,[92] a hídmérlegnél szintén az általános követelményeken kívül a súlyserpenyő vagy tolósúly változatok feltételeit, a felső serpenyős vagy táblás mérlegnél viszont a központi mértékhitelesítő bizottság későbbi intézkedésére utal,[93] mintegy jelezve vele a típus újszerűségét.

A súlyok anyaga a 16. sz.-ig általában kő vagy vas volt, a 16. sz. elején elterjed a réz is,[94] a 17. sz.-ban már a nagyobb súlyoknál is dívik,[95] de marad mellett a kő és a vas súly is,[96] sőt, még a 18. sz. elején is.[97] A 18. sz. közepétől kezdve, főleg a helytartótanács szorgalmazta pozsonyi etalonok terjedésével a kisebb súlyok csak rézből, a nagyobbak részben szintén ebből, de inkább vasból készültek.[98]

A 18. sz. közepétől kezdve a hivatalos súlysorozat általában a következők szerint alakult. 1, 2 lat, $^1/_4$, $^1/_2$, 1, 2, 3, 4, 5, 10, 15, 20, 30, 40, 50 font,[99] de nem ritka az $^1/_2$, 1, 2, 5, 10, 25, 50, 100 fontos sor sem.[100] A 19. sz.-i hitelesítési utasítások aztán pontosan megszabták a súlyok kivitelezését is. Az 1858. évi szabályzat a kereskedelmi súlyokról így rendelkezett. Az 1 fontos csukható fedéllel egymásba illeszkedő 9 tagból áll: $^1/_{16}$, $^1/_8$, $^1/_4$, $^1/_2$, 1, 2 lat, $^1/_8$, $^1/_4$, $^1/_2$ font.[101] Az 1, 2, 3, 4, 5, 10, 25, 50 fontos súlyok rézből vagy öntöttvasból készülhetnek, kissé kúpos formában, a réznél öntött fogógombbal vagy füllel, karikával, a vasnál kovácsolt fogókarikával (pontos méretüket is közli), és mindegyiken beleütve kell legyen a nagysága, a hitelesítési jelen kívül.[102] Az 1874. évi rendelet[103] előírja, hogy a súlyok anyaga sárgaréz, bronz, alpakka legyen, öntöttvas csak 50 dkg-tól felfelé lehet, a gramm részei azonban lehetnek platina, ezüst, alumínium anyagúak is; az alak a kereskedelminél felül kisebb, a szigorúnál (precíziós) alul kisebb csonkakúp, a gramm rész fehajtott szélű négyszögletes lemez legyen, a gömb vagy fül egybeöntendő a súllyal; a súlysorozat pedig ez: szigorú (precíziós) súlynál 1, 2, 5,

10, 20, 50, 100, 200, 500 g, 1, 2, 5, 10, 20 kg, a kereskedelminél 1, 2, 5, 10, 50 dkg, 1, 2, 5, 10, 20 kg.[104]

2.33.13 Az *egyéb eszközök* részint mértékek is, részint csak eszközök. Az előbbieket a térfogatmértékek (ld. 4.) között találjuk. A mérték mivolt magyarázatához azonban az eszköz szerepét is ismertetni kell. Az ismétlés kerülése érdekében itt nem tárgyalom, csupán utalással felsorolom ezeket. Abora (ld. 4.2), gyertyamérték (ld. 4.10) homokláda (ld. 4.12), láda (ld. 4.26), mészmérték (ld. 4.30), petrence/rudas (ld. 4.35), szappanmérték (ld. 4.39), szekér (ld. 4.40), szénmérték (ld. 4.41), téglamérték (ld. 4.42), vitorna (ld. 4.46), vontató (ld. 4.47), zsák (ld. 4.48).

A csak mérőeszközök a 19. sz. közepén, az általános természettudományos, illetve műszaki, technikai fejlődés következtében megjelenő, sokféle eszköz közül a köznapi életben használt, és a mértékhitelesítő rendeletek szerint hitelesíthető, illetve hitelesítendő eszközök.

Nem mennyiséget mér és nem is történeti, illetve a köznapi gyakorlatban használt mértékek, de korszakunkban vezettek be két areométert: a szeszmérőt és a cukormérőt, amelyek lényegében a folyadék sűrűségét mérik.

A szeszmérő, pontosabban az alkoholméter vagy alkoholfokmérő — közkeletűen a fokoló — a szesz alkoholtartalmát méri súly- vagy térfogat-százalékkal, ma is használt eszköz. 1842-ben ismerkedtünk meg vele,[105] de csak 1853-ban került közelebb hozzánk,[106] s 1855-ben vezetik be mint hitelesítendő mérőeszközt.[107] Az 1858. évi hitelesítési utasítás [108] részletesen meghatározza, s ugyanazt mondja lényegében az 1874. évi szabályzat is, előírva a követelményeket.[109] Üvegből készüljön s egybeforrasztva az öblösen csöves eszköz. A szesz alkoholtartalmát 12° R hőmérsékletnél térfogatszázalékban mérje. A sűrűségmérő súlya a beforrasztott hőmérő higanyedényével adja a merüléshez szükséges súlyt. A folyadékban úgy ússzon, hogy a csöve függőlegesen álljon. A szeszmérő százalékos beosztása 0—100 fokos, tehát teljes-, vagy csak rész-beosztású lehet. A mérőskála a csőbe tolva legyen. Másik oldalán a Réaumur-féle −10 foktól +20 fokig terjedő skálája, s a 12 foknál vörös keresztvonás legyen.

A cukormérő, pontosabban a szacharométer a folyadék cukortartalmát, illetve a cukoroldat százalékos töménységét méri (nálunk mustfokolóként volt jelentős szerepe). 1854-ben ismerkedtünk meg vele,[110] 1859-ben vezetik behitelesítendő mérőeszköznek.[111] Az 1874. évi említett rendelet ezt is meghatározta.[112] Üvegből, egybeforrasztva készüljön az öblösen csöves eszköz. A folyadék cukortartalmát +14° R hőmérsékletnél súlyszázalékban mutassa. Merülési, úszási feltétel, mint az előbbinél. A beosztás 0 −24° közötti legyen, ugyancsak hosszúkás csőbe tolva. Másik felén a Réaumur-féle hőmérő 0—25° közötti beosztással, a +14° fölött piros csíkkal jelölve.

A gázóra a fogyasztott gáz mennyiségét méri, mértékegysége azonban köbmérték (ld. 4.22), kezdetben a bécsi, 1874-től a metrikus. 1856-ban indult meg az előkészítés,[113] de csak 1859-ben állapították meg a hitelesítési díjat,[114] a hitelesítés műszaki feltételeit azonban a rendeletben még nem közölték. Erre csak az 1874.

évi utasításban került sor,[115] valószínű azonban, hogy a korábbi gázórák is hasonlóak voltak. A mérést egy, a zár szerepét betöltő folyadékba merülő forgó lemezdob végzi fordulatszámlálóval. Az órán áthaladó, megadott nyomású gázmennyiséget a számlálószerkezet köbmétékben, s tized részeiben számmal mutatja meg. Közvetlenül leolvasható. A mérő pontos működéséhez szükséges az óra vízszintes fekvése, amelyet a lábainál alkalmazott függősúly biztosít. Az óra tokban van, amelyet a hitelesítési bélyegző zár le, hogy illetéktelen a szerkezethez ne nyúlhasson.

Az eszközök közé kell sorolnunk a hitelesítési bélyegzőt is. A mértékek anyagának megfelelően kétfélék voltak: fára, illetve fémre alkalmazhatóak. A fába belesütötték, a fémbe beleverték. Ennek megfelelő a kivitelük.

A besütő vasból készült. A hosszúkás rudacsnak egyik végén fa fogó, a másikon a hitelesítő jel. Ezt mivoltától függően huzalból hajlították vagy lemezből kivágták. A kovács, majd a lakatos munkája volt. Bélyegzéskor tűzön izzóra hevítették és a mértékbe belenyomták. A hordó hitelesítőre érdemes két 16. sz.-i adatot idézni, nevét ismerhetjük meg. Az esztergomi érsekség 1570. évi leltárában szerepel: „doleator sigillum ad vasa sigillanda",[116] amit magyarul megmond Keresztur (Sopron) 1595. évi összeírása: „hordóra valo pechetleö vas az vr eö nag[ysága]a newe raita".[117]

A beütő bélyegző az ötvös-jelhez, illetve a nyomdász betűdúcához (patrica) hasonló edzett vas rudacska. Egyik végére reszelték, vésték a hitelesítő jelet, sima végét kalapáccsal ütögetve „bélyegeztek".

A hitelesítő jel, mint majd látni fogjuk (ld. 2.44.3), általában címer volt — országos jellegűeknél a magyar címer — kivételesen valami más tulajdon-jel (az előbbi példában, láttuk, a név), a 19. sz. elején melléje kerül az évszám, a hitelesítő intézetek szervezése után pedig a hely, az abszolutizmus korában még a császári sas,[118] amelyet 1875-től a magyar korona váltott fel.[119]

2.33.2 A *készítés* kérdéséről az előző kötet vonatkozó fejezetében[120] mondottakat csak összefoglalóan közlöm, de ki kell egészítenem e kötet témájára vonatkozó, újabb, a hivatkozott forrásokból származó adatokkal.

A kezdeti időben azonban nem buzog forrás, logikával kell segítenünk magunkon, s későbbi adatokat visszavetítenünk. — A mérőeszközök anyaga fa, ón, réz, vas, cserép — ritkábban kő — és üveg volt (ld. 2.33.1), nyilvánvaló, hogy ezen anyagok művelői a mértékek készítői.

A 10—12. sz.-ban az űrmértékek többsége fa, a faragómesterek készítették, a többi, sokféle edénnyel együtt. Kifaraghatták egy tönkből, de ha dongából készült, a hordóhoz hasonlóan, faabroncsal fogták össze, amit fonóberkével: kosárvesszővel kötöttek meg. S amikor a 13. sz.-tól kezdve a kádárok fokozatosan átveszik e munkát, vele jön a technológia is, s inkább csak a 16. sz.-tól kezdve segít be a kovács a vasabroncs készítésével. A 13. sz.-tól, elsősorban a városokban elterjednek a fém űrmértéke, az ón, és rézműves készíti ezeket, s az utóbbi lesz aztán a leginkább hivatott mester. Amikor a fa ivóedények mellett elterjed a cserép is, mértéket is alakít, amelyet a fazekas művel. Az üveg, drágasága és törékenysége

miatt későn sorol be a mérőeszközök közé, szintén a kocsmai ivókészség alakítja, s ez az üveghuták portékája lett. Az egyes városok piacterén már a 15. sz.-tól kezdve felállítják a hiteles gabonamértéket, anyaga a kő, a kőfaragó munkája ez. A mérleg fa- és vasműves munkája: a faragómester, később az asztalos, valamint a kovács, a vasmérleget természetesen csak ő, mint ahogyan a vas súlyokat is, a rezet a rézöntő vagy a harangöntő készítette, a kősúlyt pedig a kőfaragó.[121] S úgy mondhatom, hogy a 16. sz. derekára, amikor már fel-feltűnik néhány adat, ki is alakult a mértékkészítő mesterek köre. — Vegyük sorra a készítésre vonatkozó lényegesebb adatokat.

1558-ban Nádasdi Tamás bécsi mérőt akar csináltatni, de bécsi megbízottja közli vele, hogy azt a polgármester „híre nélkül" nem teheti, türelmet kér, amíg megszerzi az engedélyt.[122] Hat év múlva újabb másolatot csináltat.[123]

1600-ban a putnoki (Gömör) udvarbíró utasítja a földesurat, hogy Kassán csináltasson hiteles köblöt az uradalomnak,[124] s tudjuk, hogy Kassa a hitelességet a város címerével igazolta.[125]

Bethlen Gábor 1627. évi limitációja két adattal is szolgál. A kádárokat kötelezi, hogy a hordókat az előírt mértékre készítsék: az öreg 80, a földes 40 vödörös legyen (ld. 3.2.10.8); a vasárusok pedig a kolozsvári 140 fontos mérleget 6 Ft-ért, a vajdahunyadi 100 fontosan 5 Ft-ért árulhatják.[126] — A mérleget tehát ez esetben nem a készítője forgalmazta, illetve: a kereskedőnél is beszerezhették azt.

1659-ben Sopron megye alispánja üzenetére Sopron város elkészítteti a kívánt hiteles mértékeket, s az egyik esküdttel el is küldi neki.[127]

Buda város 1706. évi egyik rendelete jelez egy nyilván korábban megindult diffrenciálódást, amikor a kádárokat eltiltja a mértékek készítésétől, mert az a puttonykészítők műve kell legyen.[128] Egy év múlva pedig utasítja a fazekasokat, hogy hiteles pintet, iccét, messzelyt készítsenek.[129]

A következő adatunk pedig már arra utal, hogy a differenciálódás elérte azt a fokot, amikor már kialakult a sajátos mesterség. 1738-ban mérleg- és súlykészítő műhely dolgozik már.[130] Nyilvánvaló, hogy korábban kezdte meg a működését.

Az 1740-es évektől kezdve aztán, hogy a helytartótanács egyre gyakrabban szorgalmazta a pozsonyi mértékek használatát (ld. 2.42.21, 2.45.4), Pozsony város kézművesei, elsősorban a rézművesek szinte monopolizálták az etalonok készítését. S ritkán, de azért előfordult, hogy a megrendelő, illetve a vevő úgy vélte, nem pontosak a mértékek.

Egy ilyen esetből, Zala megye 1775. évi reklamációjából megtudjuk, hogy az űrmértékeket, a mérleg serpenyőket a rézműves, a mérleget, láncait s a vas súlyokat a szerkovács, a réz súlyokat a harangöntő készítette.[131] — Ilyen reklamáció egyébként előfordult a neves bécsi központi mértékhitelesítő intézettel is, amikor Kassa 1777-ben náluk készíttetett mérleget és súlyokat.[132]

Pest megye 1781. évi limitációjában a mérőeszközök árait is megszabta, így megismerhetjük készítőiket: rézműves, kádár, lakatos, bélyegzőkészítő, pallérozó és mértékcsináló.[133] Az utóbbi mérleget, súlyt készített, s valószínűleg Pesten dolgozott.

Komárom megye 1782-ben kéri a helytartótanács intézkedését annak érdekében, hogy az üveghuták a kocsmai ivókészségeket pozsonyi mértékre készítsék.[134]

Természetesen nem ekkor kezdték az üveghuták az üvegmértékek (pint, icce, messzely) készítését, jóval korábban, a megye csupán azok hiteles nagyságát kifogásolta.

A pozsonyi rézművesek az etalonok készítésénél rosszul kalkuláltak, nagyobbnak vélték a piacot és nagy készletük keletkezett. 1783—84-ben kérték is a helytartótanács segítségét, s az közölte is a törvényhatóságokkal, hogy ott bármikor kaphatnak mértéket.[135] Készletük azonban nem igen fogyott. Ráadásul két év múlva a bártfai rézművesek is kérték a helytartótanács segítségét, megírván azt is, hogy megküldött árjegyzékük szerint etalonjaik olcsóbbak a pozsonyiaknál, s a helytartótanács ezt is közölte a törvényhatóságokkal.[136] — Valóban, a bártfaiak árjegyzéke kb. 20%-kal olcsóbb, mint a pozsonyiaké, igaz, hogy az icce, messzely, félmesszely náluk vékonyabb rézből készült, mint a pozsonyiaké (ld. 2.33.11). A rézművesen kívül egyébként, főleg a mérleg és a súly készítésében a harangöntő és a szerkovács is tevékenykedett.[137]

Az 1798-as esztendő aztán megszüntette a pozsonyiak előnyös helyzetét, ez évben ugyanis a helytartótanács már Budán működvén, ide hozatta a pozsonyi etalonokat, azokról hiteles másolatokat készíttetett,[138] így a budai kézművesek, elsősorban a rézművesek jutottak munkához. És mégsem egészen. Amikor ugyanis az 1807:22. tc. elrendelte az új (kis) pozsonyi mérő használatát (ld. 2.42.1), s a törvényhatóság etalonokat kellett volna készíteniük, nem volt annyi rezük, s 80 mázsa (44,8 q) réz kiadatását kérték a bányakamarai raktárból. Hosszas huzavona után végül is az ügy Szomolnokon kötött ki, ahol elegendő réz és megfelelő rézművesek is voltak. Ők készítették el aztán ezen etalonokat, s a helytartótanács hitelesítve azokat megküldte a törvényhatóságoknak, akik természetesen megfizették az árát.

Amikor aztán 1813-ban ismét a régi (nagy) pozsonyi mérő használatát rendelték el (ld. 2.42.21), a kis pozsonyi mérő etalonjait a helytartótanács visszakövetelte a törvényhatóságoktól, közölvén, hogy számla-igazolással a vételárat — fontonként 5 Ft-t = megtérítenek.[139] És persze elrendelték, hogy a régi (nagy) pozsonyi mérő etalonját használja minden törvényhatóság, csináltassanak újat, mert néhány évvel ezelőtt, mint érvénytelent, összenyomatta azokat.[140] Most már a budai rézművesek jártak jól.

Az 1830-as években meginduló technikai fejlődés aztán növelte a mérendők körét, finomította a pontosság igényét, s ennek megfelelően bővült a mértékkészítők köre is, természetesen Pestre koncentrálva. Az abszolutizmus időszakában azonban — érthetően — a bécsi mértékhitelesítő intézet monopolizált: ő készítette az etalonokat a törvényhatóságok számára. De még a kiegyezés után sem került hazai kézbe a mértékkészítés, az osztrákok ezen áruval is ellepték a piacot. Úgyannyira, hogy amikor a métertörvény megjelent, az Országos Iparegyesület már 1874-ben kérvényezte a minisztériumtól, hogy legalább a hitelesítő intézetek számára szükséges állami megrendeléseket biztosítsák a hazai ipar számára. S jellemző a fejlődésre, hogy amikor az Egyesület a mértékkészítésre vállalkozó iparosokat összehívta, a megjelenő 20 iparos többsége szerszámkovács vagy szerműves volt, néhány bádogos, rézműves pedig csak egy, kádár nem is jelentkezett.

1875 tavaszán aztán a minisztérium az Egyesület útján figyelmeztetti az érde-

kelteket, hogy az új mértékeket, eszközöket idejében szerezzék be. A mértékkészítőket ismételten tájékoztatta a vonatkozó szabályrendeletekről, részükre mintát: „hitelesítő szerelvény"-t ad jutányosan. Az Egyesület pedig tovább szervez, s eredményeként 27 iparos foglalkozik „a méterrendszer szerinti mérőeszközök készítésével". S az is jellemzi a helyzetet, hogy egy budai kivételével mind pestiek.

2.33.3 *Beszerzés, tárolás.* Az ismertetésből ki kell rekeszteni a kölcsönzést. A városi mérték kötelező használatának (ld. 2.42.22) következménye ez. Általában a vásár vagy piac esetében élhettek vele. A polgároknak sem volt szabad házhoz vinni, s ha még „éjszakázott" is a mérték, megbüntették a kölcsönzőt. A kölcsönzésért természetesen díjat szedtek — ma is díjat kell fizetni a városok piacain a kötelező városi mérleg használatáért.

A 18. sz. közepéig ki-ki maga gondoskodott a mértékek beszerzéséről: megcsináltatta annak mesterével, ha készen nem kapott nála. A földesúr a maga emberével is műveltethette, de vehette ő is, mint pl. Nádasdi Tamás 1550-ben fa vékát, iccét,[141] de csináltathatta is, mint pl. ugyanő Bécsben,[142] s hasonlóan Batthyány Ádám 1635-ben.[143] De beszerezhette bárki a vásárokon, a készítőnél, a kereskedőknél, s tudjuk, Bethelen Gábor 1627-ben már limitálta áraikat, legalábbis a mérlegekét, amelyeket a vaskereskedők forgalmaztak.[144] A városok elkészíttethették a falaik között művelő mestereikkel, természetesen pénzért, mint pl. Brassó 1545-ben.[145]

De már a 16. sz. második felében gócosodik a készítés, Felső-Magyarországon Kassán. E város volt Miskolcnak „mázsa és font mérő helye", írják 1576-ban,[146] 1600-ban Putnok is ott szerez mértéket.[147] Nagybánya 1554-ben,[148] 1695-ben Eger.[149] Érthető, a szepesi kamara székhelye a város. Erdélyben Szeben volt ilyen hely — a gubernium székhelye — 1691-ben a szilágyságiak hozatnak onnan mértéket.[150] A megyék is a városban szerezték be a szükségletet. Ott jártuk alkalmával megvették vagy megcsináltatták — akár csak üzenettel is —, mint pl. a soproni alispán 1639-ben Sopronban, s házhoz is vitték neki.[151]

A pozsonyi mértékek szorgalmazásával aztán a 18. sz. elejétől fokozatosan Pozsony város lesz a beszerzési hely, s az átváltást jól jelzi, hogy Ung megye 1757-ben a száraz mértéket Pozsonyból, a híg mértéket Kassától vette.[152] A századközepétől kezdve aztán a helytartótanácsi intézkedések eredményeként a törvényhatóságok mintegy központi beszerzéssel kapják az etalonokat Pozsonyból, természetesen saját költségükre.[153]

A 19. sz. elejétől kezdve aztán Buda lesz a központi beszerzés helye, s 1808—1809-ben, majd ismét 1813—14-ben kényszerbeszerzésre került sor a kis és a nagy pozsonyi mérő előírt változtatásai miatt (ld. 2.33.2). Az abszolutizmus időszakában bécsi központtal, de a mértékhitelesítő helyekre is kiterjedően gócosul a beszerzés, hogy aztán a méterrendszer bevezetésével visszatérjen Pestre a központi hely, s jobban kibővüljön a mértékhitelesítő intézet hálózata.

A törvényhatóságok aztán az etalonok alapján a joghatóságukhoz tartozó településekkel megcsináltatták a másolatokat, de ki-ki ahogyan tudta, szerezte meg a hitelesített másolatokat. A magánosok úgyszintén.

A tárolás helyére a 16. sz.-ig kevés konkrét adatunk van. Buda és a nyúlszigeti apácák 1394. évi peréből tudjuk, hogy az apácáknak Budán lévő vámházában őrizték a mérlegüket, s panaszkodtak, hogy a polgárok otthon is tartanak mérleget.[154] Buda 1403—39. évi jogkönyve kötelezi a városi mérleg használatát (ld. 2.42.22), nagyon valószínű, hogy ez a mérleg a városházán volt, a többi mértékkel együtt, ahogyan Sopronnál látjuk 1532-ben.[155] Ez lehetett a helyzet más városoknál is, hiszen az nyilvánvaló, hogy az ellenőrzést végzők, elsősorban a piacellenőrök (ld. 2.46) keze ügyében kellett legyen az etalon. Módosulhatott a helyzet akkor, amikor a város megépítette a mérleg- vagy mérőházat, mint pl. Lőcse 1516-ban, s tudjuk, hogy a piac közepére épült, 125 Ft-ba került, s a többi mértékeket is ott tartották.[156]

A földesúr a használat helyén tartotta a mértéket, ez nyilvánvaló. Közülük elsőnek a malmot említeném, s bizonyos, hogy kezdettől fogva egyik őrző helye a gabonamértékeknek. Mint ahogyan az a bormértékeknek a szőlőhegy, illetve a hegymester, a hegyvám okán. Az udvarháznál már többfelé tarthatták az mértékeket. Az egyik hely a sütőház, ahogyan Nádasdiéknál Kanizsán volt 1549-ben,[157] a bormérték pedig a pincében volt, ahogyan náluk Újvárott 1590-ben.[158] A 16. sz.-tól sűrűsödő leltárak általában e két helyen sorolják a mértékeket, de találkozunk vele a gabonás házban, a sörfőző házban, konyhában, kamrában, aztán a kulcsárnál, udvarbírónál, tiszttartónál, a földesúri intézkedések a 17. sz. elejétől utalnak erre (ld. 2.42.23).

A 18. sz.-tól kezdve aztán már bőbeszédűbbek a források. Az előző kötetben már foglalkoztam e témaréssszel,[159] most csupán összefoglalom a mondottakat, természetesen a szükséges kiegészítésekkel. Kezdjük az ország mértékeivel, vagyis a pozsonyi etalonokkal. Elődjeikről, a budai etalonokról ugyanis csak annyit tudunk, hogy Budáról a török elől északra menekítették azokat, s 1591-ben Nagyszombatban voltak,[160] aztán nyomuk vész.

A pozsonyi etalonokat Pozsony város tanácsházán őrizték (utalások szerint a 16. sz. óta). Mikor aztán a helytartótanács Budára költözött, a pozsonyi etalonokról 1798—99-ben hiteles másolatokat csináltatott, s ezek lettek az alapmértékek. A helytartótanácson az exactoratus (számvevőszék) kezelte. Az abszolutizmus bécsi mértékeinek etalonjai a bécsi mértékhitelesítő intézetnél voltak, ezek hiteles másolatai pedig a pesti mértékhitelesítő intézetnél, s ezek voltak a használati alapmértékek. A méterrendszer bevezetése után pedig az új etalonokat: a platina méterrudat és kilogrammot az Országos Levéltárban helyezték el, hitelesített másolataikat a központi mértékhitelesítő bizottság tartotta, mint gyakorlati alapmértékeket, s ugyancsak itt tárolt az egyéb mérőeszköz prototípusa is.

A törvényhatóságok etalonjaikat általában a székházukban tartották. A megyék többnyire a levéltárban vagy a perceptornál (pénztárosnál) őrizték, de másolatuk megvolt minden járás szolgabírájánál is, nyilván otthonában tartotta. A városoknál már többfelé is lehetett. Nagybányán pl. 1765-ben a városházán csak a hossz-, a bor- és a gabonamérték tárolt, a mérleg, a súly, az egyéb mértéke pedig a „Sós Boltban".[161] Debrecenben 1785-ben a gabonamértéketalon a piacfelügyelőnél, a bormértéké a borfelügyelőnél, a mérleg és a súly a sóhivatalban,[162] 1798-ban

viszont már a „Mázsló Boltban" tartották ezeket.[163] Ugyanez évben pedig Miskolcon a perceptornál van a kasszában,[164] Kolozsvárott a vámházban,[165] Marosvásárhelyt pedig 1808-ban: az öl, a rőf a levéltárban, a kupa a mértékügyeleti felügyelőnél, a véka a vásárbírónál, a mérleg és súly a mázsamesternél.[166] Gondosan őrizték tehát az etalonokat, jól jellemzi a levéltári, számtartósági tárolás. — Persze még így sem volt mindig biztonságban. Kolozs megyéé pl. 1806-ban a megyeház égésekor megolvadt.[167]

A kisebb városoknál, egyéb településeknél valószínűleg hasonló volt a helyzet: a tanácsházán, a faluházán őrizték, illetve az illetékes tisztviselő kezére bízták. Az utóbbi kezelhette a földesuraknál is, mint az előző századokban. Csak a nagyobb uradalmakban lehetett külön helye, mint pl. a mérlegnek, súlynak a Festeticsék tolnai uradalmában, 1815-ben a „só-áruló háznál".[168]

2.34 *Mérésmód.* Indításul figyelmeztetnem kell az említett (ld. 2.32) Brassó-féle bibliai idézetre a mérés igazságáról, mert a csalásnak ez a fajtája a mérésmód következménye, a méréstechnikából, az adott mérték kezeléséből, illetve az általuk adódó visszaélési lehetőségből következik, s e fejezetrész témája éppen a mérési technika. — A mérésmód vizsgálatát célszerű mértéktípusonként külön elvégezni. Azaz: a darabmértékekkel nem kell külön foglalkozni, a fajtából következőleg csupán meg kell számlálni a darabokat, persze, tudni kell, hány darab az egység. Megvan-e a tucatban a 12 darab — ez az egész mérésmód a mértéktípusnál.

2.34.1 *Űrmérés.* Elvileg tekintve e mérték sem látszik problematikusnak: az űrmérték az egy edény, amelyet meg kell tölteni, kész. A gyakorlatban már bonyolult a helyzet, attól függ a mérésmód, hogy mit mérek, milyen egységet használok és hogyan? Szemléltetésül vegyünk két általános űrmértéket a korpuszban tárgyalandó adatok alapján: az iccét és a köblöt. Azért ezeket, mert mindegyikből van híg is (ld. 3.2.11, 3.2.14), és száraz is (ld. 3.3.17, 3.3.20). A kettő között lényegében és általában az a különbség, hogy a híg mérték a kisebb, a száraz mérték a nagyobb űrtartalmú.

Kezdjük az ismerkedést (többnyire az előbb hivatkozott fejezetrészekben tárgyaltak alapján) az iccével, de a helyi nagyság-eltéréseket most nem kell figyelembe vennünk. Van tehát híg icce és van száraz icce. A híg icce általában boricce, de van ritkábban pálinka icce is — a kettő az kettő —, a száraz icce pedig csak elvileg a gabonáé, a gyakorlatban inkább a hüvelyeseké, s tegyük hozzá, hogy az előbbit általában ritkábban használják.

Általában a híg icce a kisebb, a száraz a nagyobb, de lehet a kettő azonos nagyságú, vagyis egy iccével mérik a hígat és a szárazat (pl. Erdélyben). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a nagyobb űrmérték (mint például vett köböl) nagyságmeghatározásánál többnyire a híg iccét használták, a szárazat ritkábban. Ez a tény (a vonatkozó jelző gyakori hiánya miatt) a konkrét esetekben könnyen félreértésre adhat alkalmat.

Próbáljuk meghatározni a kétféle icce viszonyát. Csak az országos mértékre, s a 18. sz. második feléből vannak adataink, de nyilvánvaló, hogy sok évszázados

gyakorlat eredménye ez. Az adatok értékét pedig az hangsúlyozza, hogy hivatalos mérések alkalmával állapították meg azokat.

A pozsonyi iccéket több alkalommal is megvizsgálták. 1760-ban 73 híg icce volt egyenlő 47 $^1/_2$ száraz iccével,[169] vagyis: 1 híg icce=0,6507 száraz icce, illetve 1 száraz icce=1,5368 híg icce. 1761-ben 74 híg icce volt egyenlő 47 $^1/_2$ száraz iccével,[170] vagyis: 1 híg icce=0,6419 száraz icce, illetve 1 száraz icce=1,5568 híg icce. 1779-ben kölessel és csapottan (ld. később) mérve 76 híg icce volt egyenlő 48 száraz iccével, ugyanavval, de tetézve mérve 71 $^1/_2$ híg icce=45 száraz icce, vízzel mérve pedig 64 híg icce=48 száraz icce,[171] vagyis az első alkalommal 1 híg icce=0,6316 száraz icce, illetve 1 száraz icce=1,5833 híg icce, a második esetben 1 híg icce=0,6294 száraz icce, illetve 1 száraz icce=1,5889 híg icce, a harmadiknál pedig 1 híg icce=0,6486 száraz icce, illetve 1 száraz icce=1,5417 híg icce. Ha e mérések átlagát vesszük, akkor 1 híg icce=0,6415 száraz icce, illetve 1 száraz icce=1,5617 híg icce. S ha még az akkori és a mai mérés- és számolásmód pontossági különbségét is figyelembe vesszük, kerekíthetünk és azt mondhatjuk, hogy 1 híg icce=0,66 száraz icce, illetve 1 száraz icce=1,5 híg icce, vagyis $^2/_3$ száraz icce az 1 híg icce, illetve 1 $^1/_2$ híg icce az 1 száraz icce. S ez utóbbit nevezték hatnegyedes ($^6/_4$) iccének, mert az általánosan dívó híg icce volt az alap, és akkoriban ebben gondolkoztak.

A budai iccéket 1780-ban vizsgálták meg, s úgy találták, hogy 1 $^1/_4$ híg icce az 1 száraz icce,[172] vagyis 1 híg icce=0,8 száraz icce, illetve 1 száraz icce=1,25 híg icce. Visszatérve a korabeli számításmódra: $^4/_5$ száraz icce az 1 híg icce, illetve 1 $^1/_4$ híg icce az 1 száraz icce. S ez utóbbit nevezték ötnegyedes ($^5/_4$) iccének, az előbb mondottak értelmében.

A pozsonyi és a budai iccék híg — száraz viszonya tehát nem egyezik, s ez arra figyelmeztet minket, hogy egyéb helyi iccéknél — ha volt esetleg kétféle — is lehet hasonló eltérés, lényegében az az $^5/_4$ vagy a $^6/_4$ változat.

E megkülönböztetésre Erdélyben a bécsi pint 1823. évi bevezetésével került csupán sor, mert addig a híg és a száraz icce egyforma volt, közli a gubernium a törvényhatóságokkal, s megmondja azt is, hogy a száraz iccét a gabonamértékek űrtartalmának gyakorlati meghatározásához nem használják. az csak zavarná az embereket, hanem a híg iccével adták és adják meg a nagyobb száraz egységek űrtartalmát is.[173] És ez a helyzet országosan és korábban is. A forrásokban is csak ilyen központi mértékegység vizsgálatok alkalmával találkozunk a száraz iccével. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy ne használták volna ilyen célra. Éppen ezért a feltárás alkalmával az iccével meghatározott gabonamérték adatoknál vigyázni kell, nincs-e utalás az icce száraz voltára. Az említett esetek kivételével nem találkoztam vele. S a korpuszban az iccével nagyságolt gabonamértékeknél híg iccéről van szó — ez az általános helyzet —, a kevés kivételnél ezt természetesen majd jelzem.

A száraz iccével egyébként, mint a neve is mutatja, a „száraz" tárgyakat (liszt, hüvelyes stb.) mérték a kis mennyiségű forgalmazásban, így a piaci gyakorlatban.

Csakhogy a híg icce, illetve a híg mérték is kétféle volt, szerencsére csak a bormértékek szempontjából. Már a törvényekből (ld. 2.42.1) is sejthetjük, miről van

szó. Az 1405. évi törvény ugyanis a budai mértékek kötelező használata alól kiveszi a hegyvámot, a tizedet és a párbért. Az 1588. évi törvény már megpróbálja ezeket is bevonni, de még indirekt: a budai mértékek kötelező használatát kiterjeszti a földesurakra is. Az 1655. évi törvény viszont már egyértelműen megmondja: a hegyvám, a szolgáltatás sem kivétel a budai—pozsonyi mértékek kötelező használata alól, vagyis megtiltja azt, hogy a szolgáltatásokat más mértékkel mérjék. S erről van szó: a hegyvámot, a tizedet más bormérték egységgel mérték, mint a kocsmai, illetve a kereskedelmi volt: nagyobbal. S hogy a kezdeti időben is ez volt a helyzet, arra utal egy, a rákosi (Sopron) szőlő hegyvámjára vonatkozó 1345. évi oklevél, amelyik megszabja, hogy a hegyvámot is a nagyobb mértékkel kell adni, ahogyan a soproniak adják a tizedet.[174] S ha a jogszokás erejére gondolunk, bizonyosra vehetjük, hogy évszázados ez a gyakorlat, s nemcsak itt, hanem országszerte.

A nagyobb mérték a hegyi, későbbi nevén a tized mérték (a németben Bergmass), a másik a kimérési, kocsmai (a németben Gibmass), illetve a kereskedelmi, vagyis az országos mérték, s a 18. sz. derekán — meglátjuk — már így hasonlítják össze a kettőt: tized mérték — pozsonyi mérték.

Igen ám, de a forrásokban a megkülönböztetés ritkán kifejezett: általában nincs erre vonatkozó jelző, utalás. Viszont egyes forrástípusok esetében — különösen a 16—17. sz.-i tizedjegyzékeknél — e lehetőség feltehető. S meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi forrás eddigi feldolgozói e körülményre nem figyeltek, s nem is figyelmeztettek. Kötelességem tehát figyelmeztetni előre és általában is: a korpuszban szereplő bormértékek esetében — különösen e forrásnál — lehetséges, hogy az a tizedmérték nagysága, nem pedig a kocsmai, kereskedelmi nagyság. Általában ez utóbbiról van szó, ellenkezőjére természetesen, ha meg lehet állapítani, majd utalok.

De még ha tudjuk, hogy tized mértékről van szó, sem egészen egyértelmű a helyzet. Kezdetben ugyanis nem az icce a kétféle, hanem a nagyobb egység (pl. a köböl), csak a 18. sz. közepén veszi át szerepét az icce (esetleg a pint). Ez azonban a lényegen nem változtat, csak a számításokon. Ugyanis: ha a nagyobb mértékegység (pl. a köböl) a tized mérték, akkor az icce egyforma, de a tized mértékbe több megy belőle, mint a kocsmaiban, nagyobb a viszonyszáma, meglátjuk. Ha viszont az icce (pint) a tized mérték, vagyis ez nagyobb a kocsmainál, akkor a mindkétféle nagyobb mértékegységnek (pl. köböl) azonos az icce viszonyszáma. Ez érthető, de a forrásfeltárásnál, értékelésnél el kell dönteni, melyik-másik.

A kétféle híg mérték viszonyára tájékoztató adataink vannak. A szöveg rövidítése érdekében csak a következő adatokat közlöm: az év, a hely után az eredeti viszonyszámokat a vonatkozó mértékkel, aztán adom a tized—kocsmai egységek számított viszonyát.

1543. Vöröskő (Pozsony) 36:32 pint a vödörnél,[175] 1 tized=1,25 kocsmai, 1 kocsmai=0,88 tized mérték.

1569. Kapornak (Zala) 8:5 vödör,[176] 1 tized=1,6 kocsmai, 1 kocsmai=0,62 tized mérték.

1570. Kismarton (Sopron) 4:3 akó,[177] 1 tized=1,33 kocsmai, 1 kocsmai=0,75 tized mérték.

1570. Fraknó (Sopron) 3:2 akó,[178] 1 tized=1,5 kocsmai, 1 kosmai=0,66 tized mérték.

1583. Szentgyörgy (Pozsony) 40:32 akó,[179] 1 tized=1,25 kocsmai, 1 kocsmai= =0,8 tized mérték.

1601. Szentgyörgy (Pozsony) 1:1 $^1/_4$ akó,[180] 1 tized=1,25 kocsmai, 1 kocsmai= =0,8 tized mérték.

1632. Fraknó (Sopron) 3:2 akó,[181] 1 tized=1,5 kocsmai, 1 kocsmai=0,66 tized mérték.

1645. Kapornak (Zala) 8:5 vödör,[182] 1 tized=1,6 kocsmai, 1 kocsmai=0,62 tized mérték.

1723. Tokaj (Zemplén) 12:10 icce,[183] 1 tized=1,2 kocsmai, 1 kocsmai=0,83 tized mérték.

1739. Pornó (Vas) 27:18 pint az akónál,[184] 1 tized=1,5 kocsmai, 1 kocsmai= =0,66 tized mérték.

1754. Terling (Pozsony) 80:64 icce az akónál,[185] 1 tized=1,25 kocsmai, 1 kocsmai=0,8 tized mérték.

18. sz. közepe. Kismarton (Sopron) 32: 22 $^1/_2$ pint az akónál,[186] 1 tized=1,52 kocsmai, 1 kocsmai=0,65 tized mérték.

1758. Olaszi (Zemplén) 2 tized icce:3 pozsonyi icce,[187] 1 tized=1,5 kocsmai, 1 kocsmai=0,66 tized mérték.

1758. Tállya (Zemplén) 66 tized icce:100 pozsonyi icce,[188] 1 tized=1,5 kocsmai, 1 kocsmai=0,66 tized mérték.

1758. Tolcsván (Zemplén), Mádon (Zemplén) és Sárospatakon (Zemplén) a tized icce nagyobb a pozsonyi iccénél.[189]

1758. Zsadány (Zemplén) a tized icce azonos a pozsonyival.[190]

Mielőtt értékelnénk, néhány megjegyzés. Az egyik: az Esterházyak kismartoni, fraknói, szarvkői uradalmaiban már 1464 óta élnek, uralkodói engedély alapján a tized iccével, jelenti Esterházy Pál megbízottja, Jeszenák János 1759-ben a helytartótanácsnak.[191] A másik: már az 1655. évi törvény megtiltotta a tized bormérték alkalmazását, s 100 év múlva vígan dívott Hegyalja jeles bortermő helyein, csak Zsadányon éltek törvénytisztelő emberek. Végül: a tolcsvai, mádi, sárospataki szöveges adat nagyon valószínűen a tállyai, olaszi arányt takarja, vagyis e helyeken is 1 tized=1,5 kocsmai, illetve 1 kocsmai=0,66 tized mérték az arány.

És most nézzünk a tized—kocsmai mértékek arányait — mert ez a lényeg —, de vegyük figyelembe ez esetben is az akkori és a jelenlegi pontosság-igényt, illetve számítási lehetőség-különbséget. A többség két arányt ad. 39% az 1,5, vagyis a $^6/_4$ arányt, 30% pedig az 1,25, vagyis a $^5/_4$ arányt, a többi e kettő felé tart. Vagyis ugyanazt az arányt kaptuk, mint az előbb a híg—száraz iccék vizsgálatánál. Ezt hangsúlyozom. S azt is megismétlem: mindegy, hogy iccéről vagy nagyobb mértékegységről van szó.

Mint sajátosságot érdemes megemlíteni, hogy a 18—19. sz. fordulóján a szepességi kocsmákban a sörmérésnél a helyi főzésű sörből 1 pintre 2 helyi iccét számí-

tottak — mint közönségesen —, az idegen sörből azonban csak 1 $^1/_2$ iccét,[192] vagyis a pintenkénti italozásnál $^1/_2$ iccével kevesebbet kapott a vendég az idegen sörből, csak háromnegyedét a hazai főzésűnek. Egyértelmű az intézkedés.

Másik mérésmódot ismerünk meg a száraz, mondhatjuk: a gabona mértékeknél. Arról van szó, hogy a gabonát — lényegében — kétféleképp lehet az űrmértékbe tenni, vagyis megmérni. Az egyik: a mérték tetejéig öntik, s ami a széle fölött marad, azt lehúzzák róla. A másik: a mértéket megtetézik, a széle fölött kúp alakú halmot tesznek reá. Az elsőnél „csapva, elütve" (németben glatt, gestrichen) mérnek, s külön eszköz: a csapófa (ld. 2.33.13) szolgál az egyenletes lehúzáshoz. A másiknál „tetézve, halmosan" (latiban ad plenum, ad summum, cum cumulonis, cum vertice, a németben gupft, gehäuft) mérnek. Ez nem hazai sajátosság, a rómaiaktól örökölt szokás.[193] Nálunk is kezdettől alkalmazhatták, bár az első adatot csak 1327-ből ismerem,[194] majd 1378-ból.[195] A kétféle mérésmód együttes megkülönböztetésére 1579-ből van az első adat.[196] A csapott mérés a szokott. A Batthyányak egyik 1635. évi utasítása is ezt mondja.[197] Sőt, még a katonaságnál is így intézkedtek, egy 1680. évi hadseregélelmezési utasítás írja: a vékát nem tetézve, hanem elütve kell a gabonát mérni.[198] És Szepes megye 1610 ugyanazt írja,[199] mint Kassa 1687-ben:[200] országos szokás, piaci szokás szerint a gabona csapva mérendő.

Persze, a tetézett mérés is dívott, bár ebből sok visszaélés adódott. Volt, hol tilalmazták, volt, ahol úgy cselekedtek, ahogyan Lőcse 1610-ben: új köblöt csináltatott, akkorát, amekkorában a korábbi tetézés: a halom is belefért, ezt a köblöt viszont már csapva kellett mérni.[201] Így cselekedett Debrecen is a malomvám mértékével 1665-ben: elrendelte, hogy a „régi tetés véka csaposra szállíttasson".[202]

A kétféle mérésmód lehetősége a „köpönyeges becsületű" embereknél „privatum commodumot" gyarapíthatott: az a halom bizony a zsebükbe halmozódhatott. Azt cselekedték ugyanis, amivel a „kamara urait", a kincstári gabonaraktárak felügyelőit vádolták 1660-ban, ahogyan a vizsgálatot elrendelő nádor írta: „a gabonát halmosan veszik és csappanósan ki adván" sokat nyernek. „Nincs semmi fogyatkozás a dologban" — írja tovább a nádor —, „ha a nyereséget ő fölsége népe [ti. a végváriak] számára fordíttyák", ha viszont a „camararius vagy mások vesznek hasznot", akkor az már büntetendő cselekedet, azonnal vizsgálja ki az ügyet a kamara.[203] Az eredményt nem ismerjük, de a módszer élt tovább. Nem egyedülálló és nem indokolatlan az intézkedés, amelyet az alsólendvai kasznárnak adott 1718. évi utasításban olvashatunk: „ha tetézve veszi be a gabonát, tetézve adja is ki".[204]

Mennyi hát ez a többlet, amelyet a tetézett mérés ad? Lederer kelet és forrás nélkül közli, hogy a tetézett egynegyeddel nagyobb, mint a csapott, így 5 csapott ad 4 tetézett mértékek.[205] Herkov a rómaiakra utal, akiknél az volt a szabály, hogy az a tetézett mérték, amelyiknél a mérték negyede adja a halmot, s ezt az arányt találta a zágrábi területen a 15. sz.-ban.[206] Prickler Ledererre hivatkozik, valamint az alsó-ausztriai mérőre, amelyiknél a 15. sz.-ban 6:5 volt az arány.[207] — Lederer és Herkov esetében tehát 1 csapott mérték = 0,8 tetézett, s 1 tetézett = 1,25 csapott mérték, vagyis a már ismert $^5/_4$ arány lenne, Pricklernél 1 csapott = 0,83 tetézett,

illetve 1 tetézett = 1,20 csapott mérték az arány, kis jóakarattal még az előbbiekhez számíthatnánk.

A hazai források viszont más arányt mutatnak. 1579-ben a szatmári harmincados jelenti a kamarának, hogy a piacon a gabona csapott köböllel 10 denár, tetézettel 15 denár,[208] ebből az következik, hogy 1 csapott = 0,66 tetézett, illetve 1 tetézett = 1,5 csapott mérték, s ez utóbbi az ismert másik, a $^6/_4$ arány. Az előbb ismertetett 1660. évi, a kamara ellen emelt vád szerint a halmos bevétellel és csappanós kiadással „1000 köblön 100 köblöt nyernek".[209] Tehát 1 csapott = 0,9 tetézett, illetve 1 tetézett = 1,1 csapott mérték. Erdélyben 1680-ban a hadseregellátásnál 4 véka tetézve vagy 5 véka elütve volt a porció,[210] így 1 csapott = 0,8 tetézett, illetve 1 tetézett = 1,25 csapott mérték, tehát ismét az $^5/_4$ arány. Viszont az 1776—80 közötti helytartótanács rendelete pozsonyi mértékvizsgálatok[211] alkalmával ismét az 1660-as arány jelentkezik. 1 pozsonyi mérő vízzel vagy kölessel mérve a csapott híg iccével 74, a tetézettel 71 $^1/_2$ icce volt — így 1 csapott = 0,96 tetézett, illetve 1 tetézett = 1,03 csapott —, rozzsal 76 csapott híg icce és 71 $^1/_2$ tetézett icce = tehát 1 csapott = 0,94 tetézett, illetve 1 tetézett = 1,06 csapott —, végül 48 csapott száraz icce, illetve 45 tetézett száraz icce volt — vagyis 1 csapott = 0,94 tetézett, illetve 1 tetézett = 1,06 csapott mérték. Vagyis az előbbivel egyező, s mint említettem erősen közelíti a kamarai adatot, a négy adat átlagban 1 csapott = 0,94 tetézett, illetve 1 tetézett = 1,06 csapott mérték. De gondoljunk arra is, hogy a 18. sz.-i adat hivatalos mértékvizsgálat eredménye, a 17. sz.-i pedig nem az. Mint ahogyan hivatalos a másik 17. sz.-i adat is. Ténylegesen piacinak csak a 16. sz.-i adat ítélhető. Vagyis 1 csapott mérték 0,66—0,96 szélső, 0,86 átlag értékkel adott tetézett mértéket, illetve 1 tetézett mérték 1,03—1,50 szélső, 1,16 átlag értékkel adott csapott mértéket, s az utóbbi átlag már negyeddel nem fejezhető ki, az bizony $^7/_6$. A fentiek értelmében tehát az indításul idézett irodalmi adatokat erős kritikával kell kezelnünk, bár az is igaz, hogy e néhány szórvány hazai adat alapján, még ha időben jól is tagol, s a mérés-fajtában is válogat, messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le. Arra azonban felfigyelhetünk, hogy a híg—száraz, illetve tized — kocsmai mértékeknél tapasztalt $^5/_4$ és $^6/_4$ arány itt is jelentkezik. Az $^5/_4$ arány egyúttal technikailag és logikailag is indokolt, lehetséges, hogy a csapott — tetézett mérték arányában többfelé dívott az országban.

Ha most még a harmadik mérésmódot is megismerjük, el kell ismernünk, nem volt egyértelműen megnyugtató a gabonamérték kezelése. Ugyanis a gabonamértéket még meg is lehetett rázni: így a szemek összébb tömörültek és több mag fért a mértékbe. Volt hely, ahol így szabták meg a szolgáltatást, pl. Szentgyörgy (Pozsony) 1601. évi urbáriumában,[212] de többnyire önkényeskedés volt az. Láthattuk a földesúri rendelkezéseknél is (ld. 2.42.23), tilos volt, ahogyan az alsólendvai utasítás mondja: rázni, ütögetni, lábbal rugdosni a mértéket.[213] S az Esterházyak 1755. évi utasítása a módszerével ki is zárja az önkényeskedés lehetőségét. Megszabja ugyanis, hogy a bírák előtt kell, és csapva kell mérni a szolgáltatást, a helység könyvébe azonnal be kell vezetni, és még nyugtát is kell adni róla.[214]

A különféle mérésmódok, de maga a mérés is gyakorta hiányt eredményezett a nyilvántartásban. Nádasdi Tamásnak írja pl. a hegyfalusi (Vas) udvarbírája 1565-

ben, hogy a 184 köböl gabonából csak 165 van a valóságban, 19 köböl tehát a hiány a számadásban, ebből 9 köböl a méréseknél veszett el, de a többiről nem mondhatja meg, mi lett vele.[215] A hiány tehát 10,8%, a mérés-veszteség pedig 4,8%. Ez soknak tűnik. A fraknói uradalom 17. sz.-i kasznár-utasításában ugyanis a megengedett mérés-hiány — mai szakkifejezéssel a káló — 100 köböl után 3 köböl[216] vagyis 3%.

Küzködött a kamara is a nyilvántartásaival, s ez elsősorban a különféle gabonamérték következménye volt. Ezért próbálkozott már az 1550-es évektől kezdve az egységes mértékek bevezetésével. Saját hatáskörében a kassai köblöt (ld. 3.3.20.50) alkalmaztatta, s tisztjeivel arra számíttatta át a helyi mértékeket. Gyakorta ez sem sikerült. Nem egyedi eset, amit a zempléni tizedszedő jelentett 1571-ben: hogy miként viszonyul a sárospataki köböl a kassai köbölhöz, azt bizony nem tudta megmondani neki a bíró.[217] De az talán inkább kivétel volt, ami Morvay Péterrel esett meg 1611-ben: azzal vádolták, hogy hamis köböllel mért, pedig ő, mint vallja, a falusiaktól és bírójuktól hitük szerint igaz kassai köblöt kért, s amit adtak neki, azzal mért, mást nem tehetett.[218]

Próbálkozott a kamara azzal is, hogy a tizedkerületi biztosokkal összegyűjteti a helyi mértékeket mintának, de nem valósíthatta meg a szándékát. A lényeget fogalmazta meg az ónódi decimátor 1583-ban: felsorolván a különféle helyek változó mértékeit, megkérdezte, ugyan melyiket küldje, mert valamennyit az képtelenség.[219] A különféle mértékekből és a mérésmódból adódó nyilvántartási probléma állandósul, még 1798-ban is azt jelenti a kamara, hogy a gabonszámadásokban tapasztalható hiányok oka a rossz mérték és a rossz mérés.[220]

De a borméréснél sem volt különb a helyzet. A kamara ezeknél is megpróbált „integrálni". 1572-ben a tizedet bécsi akóval számíttatta, úgy regisztráltatta, 1575-ben pedig bécsi pintet alkalmaztat,[221] de nem sok eredménnyel. Így aztán 1605-ben új módszert vezet be: a helyi mértékkel szedeti a tizedet, a registrumba be kellett írnia a decimátornak, mivel szedte, s aztán egri borköbölre (ld. 3.2.14.36) kellett azt átszámítania.[222] — Egyébként a magán gyakorlatnál már 1526-ból van adat arra, hogy „ad rationem" egységesítik a borköböl pint-számát.[223]

Természetesen gondja volt a kamarának a hordóra is. Az 1568 körül kelt utasítása minden hordót akolóval (ld. 2.33.11) megméret, a nagyságot a hordóra rásütteti, aszerint kell a bort nyilvántartani, de a kiadást pintentként könyvelteti, s egyúttal igyekezett a megszabott nagyságú kassai hordót (ld. 3.2.10.11) használtatni.[224]

A hordót általában az akolóval mérték. 1517-ben Koebel már egy fejezetet szentelt e módszernek.[225] 1583-ban pedig megjelent Kern Akózókönyve,[226] tehát már „irodalma" is volt e mérésmódnak. A hordó-mérés általában a borgazda feladata volt,[227] egyes városokban azonban, mint pl. Szombathelyen 1651-ben akózómestert választottak[228] e feladatra. De végezte azt a kocsmáros is. Persze, nem akárhogy. Jellemző: Rozsnyó 1603-ban úgy rendelkezett, hogy a hordó méréséнél egy esküdt és 24 polgár legyen jelen,[229] Kolozsváron pedig 1741-ben még a hites kisbíróhoz is kirendeli a városbírót tanúnak, és nem akolóval, hanem vízzel méreti a hordót.[230]

S hogy a borkimérés sem maradjon példa nélkül, megemlítem, mert jellemző, Szombathely 1611. évi statutumát, amelyik a város borárulásáról így rendelkezett: „...az penig az idén, az ki kocsmáros leszen, csapszéki legyen: úgy töltse az edént, hogy csordultig legyen, mint egyéb szabad városokon szokták az edént, csordultig tölteni, ellenkezőleg hamisan mér, s megbüntetik."[231] S tegyük hozzá: az az ivóedénynek a nagyságát hitelesítő jele a széle alatt egy ujjnyira volt. Kommentár nem szükséges.

2.34.2 *Térfogatmérés.* Mértékegységeinek, illetve fajtáinak (ld. 4.) megfelelően alakult a mérésmód, de meghatározó, hogy a méréstárgy merev, szemben pl. a gabona „folyékonyságával".

A mezőgazdasági terményeknél általában kicsi a pontosság-igény, többségénél nincs is mérőeszköz. A helyi szokás alakítván nagyságot, mindenki tudja, mennyinek kell az egységnek lenni, tehát lényegében szemmel mérnek (pl. boglyát, ld. 4.5), másiknál számolnak, így darabmérték is lehetne (pl. a keresztnél, ld. 4.19, hány kéve). Sajátos a szekér (ld. 4.40) esete. Ez már részben mérőeszköz is, de a mérésmód függ a méréstárgytól. A leggyakoribb a széna. A helyi szekér fajtára a helyi szokás szerint általában szemmel mérnek, de „nincsen az a tele szénásszekér, amelyikre egy villával még rá ne férne". A közmondás jellemzi a mérésmódot is. Kivétel a katonai porció. Ezt már súlyban is megszabták, vagyis térfogatsúly (ld. 5.23) is, annak megfelelő a mérésmód (ld. 2.34.3). Más rakománynál vagy az űrmérték (ld. 3.), vagy a súly (ld. 5.), vagy a köbmérték (ld. 4.22) a tulajdonképpeni egység, s ezeknek megfelelő a mérésmód is.

Az ipari termékeknek már van mérőeszközük. Egy részük űrmérték is lehetett (pl. szénmérték, ld. 4.41), de ez gyakorta csak egy keret, amelyet a mérendővel (pl. faszénnel) megtöltenek, s egy lapáttal több-kevesebb, nem számít. Másikánál (pl. téglamérték, ld. 4.42) lényegében köbmértékkel (ld. 4.22) mérnek, aszerinti az egység, és természetesen a mérésmód is.

És ez a korszerű, mert a mérés konkrét tárgyától elvonatkoztató mérésmód. Nálunk a 18. sz. második felében terjed el, de csak nagyon lassan (ld. 2.34.2). Pedig egyszerű ez a mérésmód. A hosszmérték egységgel meg kell mérni a méréstárgy hosszúságát, szélességét, magasságát, a három mértékszámot össze kell szorozni, és meg is kaptunk a köbtartalom-térfogatnagyságát. Csakhogy e módszer alkalmazásához sok feltételnek kellett meglennie. Még ahol a legnagyobb szükség volt rá, az építőmesteri gyakorlatban sem alkalmazták igen a 18. sz. közepe előtt. A 18—19. sz. fordulóján a gyorsulni kezdő technikai fejlődésünk azonban megteremti az igényt, egyúttal fejleszti a vonatkozó ismeretet, s a 19. sz. elején a technikai területen már mindennapos gyakorlat lesz. A „laikus" területen azonban az aritmetikai és geometriai ismeretek hiánya miatt még a városi polgár sem alkalmazza, nemhogy a föld népe.

2.34.3 *Súlymérés.* Ha a lényeget tekintjük, egyszerű ez a mód. A mérleg egyik karjára kell tenni a terhet, a másikra addig kell rakni a súlyokat, amíg a két kar pontosan kiegyenlítődik, aztán megolvassuk, mennyi a rátett súly és megismertük

a teher súlyát. A gyakorlatban a mérlegfajta szerint változik valamit a mód. Az egyenlőkarú mérlegnél a függő (később álló) serpenyők egyikébe kerül a teher, a másikába rakjuk a súlykészletből a megfelelő egységeket, amikor a mérleg nyelve a 0 pontra áll, a súlyokat összeadjuk, annyi a teher súlya. A körtésmérlegnél vagy a serpenyőbe tesszük, vagy a horogra akasztjuk a terhet, s a rúdon addig húzzuk a körtesúlyt, amíg a nyelv a 0 pontra áll, s akkor a rúdon lévő jelnél, ahol a körte áll, leolvassuk a teher súlyát. A hídmérlegnél előbb tárázunk: a tára súlyt a csészéjébe rakva, a teher és a súly nyelvét párhuzamba állítjuk, majd a kallantyúval megakasztjuk a teherkart, rátesszük a terhet a teherlapra, kiakasztjuk a kallantyút, és a súlykészletből a megfelelő egységeket a súlyserpenyőbe tesszük addig, amíg a két nyelv ismét párhuzamosan áll, aztán összeadjuk a súlyokat s a mérlegfajta szerint tízzel vagy százzal szorozzuk, s meg is mértük a terhet.

Természetesen számolni: összeadni, kivonni kell tudni, és ismerni kell az alkalmazott súlyrendszert: egységei hogyan viszonyulnak egymáshoz, pl. hány lat ad egy fontot és hány font tesz egy mázsát.

A súlymérés köznapi alkalmazása a pénzverési gyakorlatból indult útjára (ld. 5.1), de csak lassan terjedt, s nem olyan egyértelműen halad tovább, mint gondolnánk. Az űrmérésnél (ld. 2.34.1) láthattuk: a gabonát az egész korszakban nem mérték súlyra, pedig mennyivel egyszerűbb lett volna, mennyi bajt, bosszúságot megtakaríthattak volna. S bármennyire is meglepő, de a húst sem mérték eleinte súlyra, csak darabra, mert volt elég. A 15. sz. során kerülhetett súlyozásra, de nem mindenütt. Sopronban pl. 1526-ban már ellenőriztették a hús-súlyt,[232] ugyanakkor Nagyszombat (Pozsony) — nem egy eldugott kisváros — csak 1558-ban rendelkezik arról, hogy a jövőben a húst nem szemre, hanem súlyra: fontra árulják és úgy is árazzák.[233] Nagyon valószínű, hogy az elmaradottabb helyeken még a 16. sz. végén sem mérték súlyra a húst. S hogy a mérleg aztán mennyire átbillent, arra jó példa a főhadparancsnokságnak 1812. évi panasza. Így írt: „...a marha hús fontolásában igaz mérték van, de a feldarabolt hús nagy serénységgel a mérő serpenyőjébe vettetvén, a mészáros nem várván azt, hogy azon hús lenyomja a kívánt mértéket, hasonló serénységgel ebből hirtelen ki vetik és a vevőnek általadják".[234] És nem mérték súllyal a sót sem. A kősó az egész korszakban darabmértékes (ld. 6.18) marad, a tengeri-, vagyis a párolt (főtt) sót pedig térfogatmértékkel (ld. 4.24) mérték. Csak 1770-ben rendelkezett úgy a helytartótanács, hogy a sót a jövőben ne iccénként, hanem fontonként árusítsák, mert úgy könnyebb.[235]

A súlymérésnél is adódtak nehézségek a különféle rendszerek miatt. Egy példa jól illusztrál. A székelyhidi (Bihar) udvarbíró jelenti: a vas-számadás eltérése abból adódik, hogy a számtartó a mázsát (ld. 5.15) 120 font helyett tévesen 100 fonttal számolta.[236] És természetesen hiány is keletkezhetett a súlymérésből, de nem számítási hibából, mint előbb, hanem a méréstárgy természetéből következőleg. Így a húsnál, s ennek is igen korán alakult kamarai kálója. Az 1568 körüli kamarai élelmezési utasítás megszabja, hogy a hús mérésénél 1 mázsa után legfeljebb 6 font elmérés lehetséges.[237] 100 fontos bécsi mázsáról (ld. 5.15.4) lévén szó, ez 6%-ot jelent, kétszeres a gabonáénak (ld. 2.34.1). A súlymértékek különbözősége azonban nem okozott olyan gondot, mint azt az űrmértékeknél tapasztaltuk (ld. 2.34.1).

A problémát a főhaditanács aztán a maga részéről rendkívül korszerű módon oldotta meg az 1695-ben kiadott gabonavásárlási utasításával. Kiszámíttatta az alsó-ausztriai mérő és még néhány magyar vár gabonamértékeinek vonatkoztatott gabonatartalmát bécsi fontra, és elrendelte, hogy a vételnél eszerint kell fizetni,[238] vagyis térfogatsúly (ld. 5.23) számítást alkalmazott. A polgári gyakorlatban a kamara alkalmazta 100 évvel később ezt a módszert a kincstári birtokok becsűjénél: a föld minőségét nemcsak a maghozammal, hanem a gabonafajták térfogatsúlyának (pozsonyi mérő/bécsi font) megadatásával határoztatta meg.[239] És ez időben kezdik alkalmazni ezt a módszert a hivatalos mértékegység vizsgálatoknál is.[240]

2.35 *Összefoglalás.* A korszak mérő emberének a tárgyalt mértékekkel különösebb problémája nem volt. Az űrmértékek használata egyszerű, ezeknél a mérték és a mérés igazságára kellett vigyázni. A térfogatmértékek jó részét is ki-ki a helyi gyakorlatból könnyen megtanulhatta, csupán a köb-mértékek kívántak magasabb szintű műszaki ismeretet. A súlymérést, vagyis a mérleg és a súly használatát a számolni tudó hamar elsajátíthatta. A darabmértékeknél is csupán a számolás ismeret volt kívánalom.

Az űrmértékek anyaga a fa, a fém és a kő. Az utóbbi a piaci gabona-etalonoké. A közkeletűen használt mértékeket keményfából művelték, általában dongás megoldással, abroncscsal, de nem ritka a kéreg kivitel sem. Az etalonokat rézből készítették. A 18. sz. második felében a száraz űrmértéknél egy l űrtartalomhoz átlag 0,42 kg, a híg eszközöknél egy l-hez átlag 2,09 kg réz volt szükséges. Az etalonok minősége, pontossága fokozatosan javult.

A száraz űrmértékek tartozéka a csapófa, keskeny léc, az általános csapott mérés eszköze.

A híg mérték, illetve a hordó tartozéka az akoló. Kezdetben fából, a 18. sz. elejétől vasból, majd rézből is készült. A hosszmértékhez hasonló rúd, akó-számokat feltüntető beosztással. A hordó akona nyílásán bedugva rézsútosan a fenékfalig kellett tolni, ahol a rúd kiért, a beosztáson leolvashatták a hordó akó-nagyságát.

A súlymérés egyik eszköze a mérleg. A 18. sz. végéig egyenlőkarú és egyenlőtlenkarú (általában körtés) mérleget használtak, a 19. sz. elején jelenik meg a hídmérleg, s a korszak végén a táblás mérleg. Ez csak fémből, az előbbiek fából, fémből készültek. A mérleghez kő és fém súlyokat használtak. Az előbbi a durvább, nagyobb teherhez. A 18. sz. során a vas mellett megjelennek a réz súlyok is. A hitelesítési utasítások előírják a szükséges súlysorozatokat.

Az egyéb eszközök egy része térfogatmérték, másika a 19. sz. közepén jelenik meg, s bár közkeletűen alkalmazzák, de műszaki jellegűek. Ilyen az 1842-ben megismert, 1855-ben bevezetett szeszmérő (alkoholméter), amelyik a szesz alkoholtartalmát méri, a cukormérő (szacharométer) — 1854-ben ismertük meg, 1859-ben vezetik be, a cukoroldat százalékos töménységét mérő, az 1856-ban megismert, 1859-ben hitelesíteni rendelt gázóra, amelyik a fogyasztott gáz mennyiségét köbmértékkel mutatja meg.

Eszköz volt még a hitelesítő bélyegző, a fa mértékekhez besütős, a fémekhez beütés kivitelű fém rudacska, egyik végén a hitelesítő jel.

Az eszközök készítése anyaguktól függően változott. A fa mértékeket kezdetben a faragómester, majd a kádár művelte. A fémet az ón- és a rézműves, a kocsmai cserép mértékeket a fazekas, az üveget a hutás. A mérleg az asztalos, illetve kovács, szerkovács munkája részben a súly is, részben pedig a rész- vagy harangöntőé. A 18. sz. közepén indul útjára mint új mesterség a mértékkészítés, amelyik a 19. sz. során aztán jelentősen fejlődik.

E művesektől szerezte be aztán ki-ki a szükséges mérőeszközöket, esetlegesen kereskedők közvetítésével. Az etalonokat a 18. sz. közepétől a pozsonyi művesek készítették, a század végétől átveszik szerepüket a budaiak, s tőlük majd a pestiek.

Az etalonok tárlóhelye különböző volt. A városi mérleget vagy e külön célra épített mérleghézba vagy a városházán tartották, a többi eszközzel együtt. A megyék a székházukban, általában a levéltárban tartották. A földesuraknál a malom, a gabonásház, a sörfőzőház, a pince a tárolóhely, illetve az ispán, tiszttartó háza. A pozsonyi etalonokat a pozsonyi városházán őrizték, hiteles másolatukat a 18. sz. végétől a helytartótanács budai épületében. Az abszolutizmus alatt a bécsi hitelesítési intézet az etalon-őrző hely. A méter és a kilogramm etalonja az Országos Levéltárba került.

A mérésmódnak az űrmérésnél voltak sajátos esetei. Kétféle iccével mérhettek: az általánosan használt híg iccével vagy pedig inkább a mértékvizsgálatoknál, illetve a kis mennyiségű forgalmazásnál, piacon használt száraz iccével. A kettő közötti általános viszony volt a $^6/_4$-es, amikor 1 száraz icce 1 $^1/_2$ híg iccével és az $^5/_4$-es, amikor az 1 $^1/_4$- híg iccével volt egyenlő.

A híg mértéknek kétféle változata volt: a tized és a kocsmai. Az utóbbi az általános, az előbbivel a földesúri tizedet szedték, főleg a Nyugat-Dunántúlon dívott. Ezek viszonyánál is az előbbihez hasonló a helyzet: $^6/_4$-es és $^5/_4$-es, vagyis a tized mérték féllel vagy negyeddel volt nagyobb a kocsmainál.

A száraz mértékkel kétféleképpen mérhettek: az általános piaci szokás szerint csapva, vagyis a mérték széle fölött lehúzva a szemet, vagy a ritkábban — sokszor igaztalanul — alkalmazott tetézéssel. Az utóbbi azt jelenti, hogy a mérték széle fölött még halmot raktak. A kettő aránya változó: 1,03—1,5 szélső értékkel átlag 1,16 értékkel adott a csapott mérték egy tetézettet. A harmadik űrmérésmód volt a rázott. Így a szemek tömörültek, több fért a mértékbe. Ez ritkán dívott, mert visszaélésre adott alkalmat, többnyire tilalmazták is.

A térfogatmérés esetében a mezőgazdasági termányeknél a helyi szokás, az ipari termékeknél a mérőeszköz mivolta határozott.

A súlymérésnél a mérleg fajtája szerint vagy rátett súllyal vagy tolósúllyal egyensúlyozták ki a terhet. A számolni tudás mellett ismerni kellett a súlyegységek viszonyát is.

A mérésmódokból adódó különbségek megtetézték az alegységek különbözőségéből adódó problémákat, gondot okoztak a könyvelésben, gyakorta hiányt is eredményeztek.

2.4 MÉRÉSÜGY

2.41 *Általában.* Indításul meg kell ismételnem a mondottakat: az előző két kötet vonatkozó fejezeteiben[241] már ismertettem az ügy hazai alakulásának általános helyzetét a hossz- és földmértékek szempontjából. Most a téma szerinti, lényegében a kereskedelmi mértékek helyzetének ismertetése a feladat, de mivel a kötet önállóan is használható kell legyen, az általános helyzet ismertetését nem nélkülözheti. A felesleges ismétlések kerülése, illetve a szövegrövidítés érdekében az általános helyzetet az előző kötetek alapján, külön forrás-hivatkozás nélkül, csak röviden ismertetem, az űr-, a térfogat-, a súly- és a darabmértékekre vonatkozó adatokat pedig, hivatkozva a forrásokra, részletesen közlöm.

A mérésügy a mértékek, egységek, rendszerek egészére, főleg egységesítésére, a mérőeszközök hitelesítésére, azok, valamint a mérés „igazságának" ellenőrzésére vonatkozó tudományos-technikai, jogi, igazgatási ismeretek és tevékenységek együttese. Érthetően a mértékekkel, a méréssel együtt indult útjára, s azt kíséri napjainkig. Így minden közösség, a legnagyobbtól a legkisebbig nálunk is megteremti a maga sajátos mérésügyét, s a történelmi fejlődés során a kezdeti differenciáltság fokozatosan integrálódik, a hazai mérésügyi is a korszak végére már egységes, és bekapcsolódik a nemzetközibe.

A mérésügy helyzetét törvények, rendeletek, intézkedések szabályozzák, meg kell tehát vizsgálni a mértékegységek megállapítására, egységesítésére, a mérőeszközök hitelesítésére, ellenőrzésére, használatukra, így a mérés módjára, és természetesen az ezeket intéző szervezet alakulására vonatkozó ilyen adatokat.

2.42 *Törvények, rendeletek.* A bevezetőben csak a téma szerinti, tehát a címben adott mértékekre és a mérésügyre vonatkozó adatokat sorolom.[242]

2.42.1 *Törvények,* országgyűlési végzések, nyíltparancsok. Az időrendet követem, a törvénycikkeket a közkeletű módon közlöm, szükség szerint rövidítéseket is alkalmazok: c.=cikkely, cnp.=császári nyíltparancs, ogy.=országgyűlés, ogyv.=országgyűlési végzés, t.=törvény. Az előző kötetben tárgyalt adatokat összefoglalóan, hivatkozás nélkül közlöm.

Zsigmond 1405. évi 1. t. 1. c. és a 2. t. 6. c. próbálta elsőnek egységesíteni a mértékeket, úgy rendelkezvén, hogy Buda város kereskedelmi (súly, bor, gabona) mértékeit használják mindenütt az országban áruelkobzás terhe alatt, kivéve a hegyvám, a tized és a párbér szolgáltatást.

I. Mátyás 1489. évi intézkedése a szász székek, illetve Brassó kereskedelmi mértékeinek használatát kivánta Erdélyben alkalmaztatni.

II. Ulászló 1504. évi t. 17. c. egységes gabona- és bormérték használatát rendeli —, de Buda város mértékeit nem említi.

Az 1525. évi ogy. 24. c. viszont megnevezi: a budai köböl, fertály, pint legyen az ország mértéke.[243]

Az 1527. évi ogy. 23. c. ismét csak általános intézkedik: egységes űrmértékkel éljenek az országban.

Az 1556. évi kolozsvári ogy. limitációja kötelezi a kádárokat arra, hogy minden hordót vagy 80 vagy 40 vödrösre készítsék.[244] Az 1560. évi limitáció megismétli ezt a rendelkezést.[245]

Az 1558. évi gyulafehérvári ogy. a kolozsvári súly, köböl, az 1559. évi pedig még a pint használatát rendeli Erdély számára.

Az 1578. évi kolozsvári ogyv. differenciáltabban próbál egységesíteni: a kolozsvári ejtel (kupa) általános használtatása mellett a szászságnál a szebeni köböl, másutt a kolozsvári köböl, Bihar, Kraszna, K. Szolnok megyékben a budai pint, Váradon s Biharban pedig a váradi becsű alkalmazását rendeli.[246] Megismétli az intézkedést az 1588. évi meggyesi ogyv.[247]

Rudolff 1588. évi t. 16. c. megújítja Zsigmond 1405. évi törvényét: a budai mértékek országosan kötelező használatát rendeli, kiterjesztvén hatályát a falubírákra, a földesurakra is, az ellenőrzés pedig az alispánokra bízza.

Az 1613. évi szebeni ogyv. a kolozsvári ejtel (kupa), véka,[248] az 1615. évi gyulafehérvári ogyv. a kolozsvári köböl, ejtel[249] használatát kötelezi, s megismétli a rendelkezést az 1622. évi kolozsvári ogyv.[250] az 1624. évi ogyv. szintén, de már komoly büntetést: 200 Ft bírságot ró ki, az ellenőrzést pedig a főispánokra bízza.[251]

Az 1622. évi t. 38. c. a végházak gabonaellátásáról intézkedve a Felvidéken 1 kassai köböl, a Dunántúl (ti. északra) 2 $^1/_2$ nagyszombati mérő, a Dunán innen (ti. délre) 1 kőszegi köböl portánkénti szolgáltatást rendel.

Az 1624. évi gyulafehérvári ogyv. úgy rendelkezett, hogy a kádárok a hordót pontosan 80, illetve 40 vödrösre készítsék.[252]

Az 1631. évi horvát ogyv. a zágrábi mértékek használatot rendeli,[253] a következő évi ogyv. megszabja, hogy a zágrábi fél kvarta 32 pint legyen, ezt használják, személy szerinti felelősöket rendel.[254] Megismétli a rendelkezést az 1634., 1636. évi ogyv.[255]

Az 1634. évi gyulafehérvári ogyv. rendelkezése szerint az „boradó ember reá felel, mennyi vedres" a hordó, ha nem lesz annyi a bor, 12 Ft bírságot fizet.[256] Az 1651. évi gyulafehérvári ogyv. a „szász uraink"-ra is érvényesíti a végzést.[257]

Az 1635. évi t. 2. c. ismét a végházi gabonaellátásról intézkedve, 2 kassai, 2 kőszegi köböl, illetve 3 nagyszombati mérő szolgáltatást rendel portánként, s hasonlóan intézkedik az 1647. évi 31. c. is.

Az 1638. évi fehérvári ogyv. a zilahiakat ismételten kötelezi, hogy „kolozsvári ejtellel és vékával" mérjenek, 12 Ft büntetés terhe alatt.[258]

Az 1640. évi horvát ogyv. a bor- és gabonamértékeket a régi zágrábihoz iga-

zíttatja,[259] az 1642. évi ogyv. pedig megszabja, hogy a zágrábi kvarta 16 pint, a hús font 16 lat legyen, 100 Ft bírság terhe alatt, s az ellenőrzés az albán feladata.[260]

Az erdélyi 1653. évi III. 14. 1. c. a kolozsvári mértékek használatát kötelezi, kivéve Bihar, Zaránd, Kraszna megyéket, ahol a váradi mértékekkel éljenek, 200 Ft bírság terhe alatt, az ellenőrzés a vármegyék, székek tiszteinek a feladata. A következő évben ismételi a rendelkezést, de kiveszi Mármaros megyét.

Az 1655. évi t. 31. c. fordulópont, ugyanis az 1405. évi és az 1588. évi törvényeket megerősítve úgy rendelkezik, hogy minden mértéket a budaihoz, illetve „quae per omnia eadem est", vagyis a vele mindenben azonos pozsonyihoz kell igazítani, mindenütt megtartani, s a hegyvám sem kivétel.

Az 1656. évi horvát ogyv. a zágrábi kvarta nagyságát 3 varasdi mérőben állapítja meg, kő etalonját állítatja a városban, a mérték használatát 100 Ft büntetéssel kötelezi, az ellenőrzés az alispán feladata.[261] A következő évi ogyv. megismétli ez azzal, hogy a kvarta nagysága 14 pint.[262]

Az 1659. évi t. több pontjában is intézkedik a mértékekről. A 6. c. a végházi gabonaellátásra ismét 2 kassai köböl, illetve 6 nagyszombati mérő gabonát rendel (ellentmondásban a 71. c.-el) portánként, a 23. c. megszabja a komáromi élelmezési felügyelőnek, a borméréshél pozsonyi mértéket alkalmazzon, a 71. c. pedig megújítja az 1655. évi 31. c.-t, sőt „félre téve a magánosoknak való kedvezményt", úr, polgár, végvári, paraszt egyformán köteles megtartani, 100 Ft, a parasztnál 40 Ft bírság terhe alatt, az ellenőrzés az alispán dolga.

Az 1681. évi t. 16. c. ismét a végházi gabonaellátásról rendelkezvén ugyancsak 2 kassai köböl, illetve 6 nagyszombati mérőben szabja a portánkénti szolgáltatást.

Az 1683. évi segesvári ogyv. Erdélyben „ide értvén" a Partiumot is, a kolozsvári mértékekhez igazítani rendel minden mértéket.

Az 1686. évi horvát ogyv. a font nagyságát 32 latban szabja meg, az ellenőrzést az alispán mellett a szolgabírákra bízza.[263]

Az 1691. évi tordai ogyv. egyforma, pecséttel hitelesített mértéket rendel, megszabja, hogy a véka 16 ejtel, a vödör 8 ejtel legyen, a mázsa pedig 100 bécsi font, 200 Ft bírság terhe alatt, a hordók törvényszabta vödör nagyságát a kádárok tartsák be, 12 Ft büntetés terhe alatt.[264]

Az 1694. évi horvát ogyv. a zágrábi,[265] a következő évi viszont a varasdi mértéket általánosítja,[266] az 1707. évi viszont ismét a zágrábit,[267] az 1718. évi ogyv. pedig nagyobbítja a köblöt a régi mérték tetézett halmával.[268]

Az 1715. évi t. 63. c. megújítva az 1655. évi 31. tc.-t minden mértéket a pozsonyihoz igazítani rendel, s a 97. c. a hegyvámra is kiterjeszti ezt, a végrehajtást pedig mindenütt, „a sz. k. városokban is", a megye, illetve az alispán ellenőrizze.

Az 1729. évi t. 14. c. jelentős, mert országos gazdát rendelt a mérésügynek: a helytartótanácsot bízza meg e feladattal.

Az 1733. évi horvát ogyv. a zágrábi mértékekhez igazíttatja a mértékeket, áruelkobzás terhe alatt, a hegyvám, tized sem kivétel, a régi gabonamérték (drevenka) használatát tilalmazza, az ellenőrzést ismét az alispánra bízza,[269] megszabja azt is, hogy a hús font 36 lat, a közönséges font 32 lat legyen, az akó 20 zágrábi pint.[270] Az 1734. évi ogyv. pedig — Bécs utasítására — bevezetteti a pozsonyi mértékeket,

úgy, hogy a gabonamérték azonos a pozsonyival, csapottan mérve, a (horvát) pint az 2 pozsonyi pint és 16 ilyen pint az 1 akó, a súly a pozsonyival azonos (a rőf is), a büntetés 25 Ft, parasztnál 50 botütés, a végrehajtást az albánnak kell ellenőriznie.[271] Az 1745. évi ogyv. ismételten megállapítva, hogy 1 horvát pint az 2 pozsonyi pint, megszabja, hogy a gabonamérték (vagan) 17 horvát, illetve 34 pozsonyi pint legyen.[272] Az 1747. évi ogyv. a font nagyságát 32 latban állapítva meg, a regnicolaris háznál lévő mérleg használatát mázsánként 1 krajcárban szabja meg, az ország pénztárát gyarapítván vele.[273]

Az 1764. évi t. 29. c. a dézsmaszedőket utasítja az 1729. évi t. 14. c. végrehajtására: a pozsonyi mértékek alkalmazására.

Az 1807. évi t. 22. c. ismét elrendelvén a pozsonyi mértékek országos használatát, megállapítja a pozsonyi akó nagyságát 64 pozsonyi iccében, és — az egységesítés érdekében — ugyancsak 64 iccében a pozsonyi mérő nagyságát — vagyis a kisebb mérőt akarja bevezetni a korábbi nagy (74 iccés) mérő helyett —, megszabja a tokaj-hegyaljai hordók nagyságát 2 $^3/_4$ pozsonyi akóban, s a mértékek ellenőrzését, bélyegző hitelesítését a helyi hatóságok feladatává teszi — e törvény hatálya Horvátországra is kiterjedt.[274] — A kis mérő használtatásával okozott nehézségek miatt aztán 1813-ban ismét a régi — nagy — pozsonyi mérőt érvényesítették (ld. 2.42.21), de ogyv. nem intézkedett róla.

Az 1852. márc. 11-i cnp. elrendeli az alsó-ausztriai (bécsi) híg mértékek (bécsi akó, pint) alkalmazását Magyarországon, a bécsi—pozsonyi mértékek átszámítási táblázatát is közölve.[275]

Az 1853. jún. 8-i cnp. az alsó-ausztriai (bécsi) száraz mérték (mérő) magyarországi alkalmazását rendeli, úgyszintén a Szerb vajdaságban, s a Temesi bánságban, ugyancsak bécsi—pozsonyi mérték átszámítási táblázatot közölve.[276] Az azon évi nov. 11-i cnp. pedig Horvát-Szlavónországban is alkalmaztatja a bécsi mértékeket.[277] A határőrvidéken az 1854. ápr. 4-i főhadparancsnoksági utasítás vezetteti be azokat,[278] Erdélyben pedig a császári kormány 1855-ben.[279]

1854. máj. 15-én kormányzói rendelettel kiadják a mértékhitelesítési utasítást.[280]

Az 1867. évi t. 16. c. a Magyarország és a Monarchia országai között kötött vám- és kereskedelmi szövetség miatt, az egyforma mértékrendszer behozataláig, amelyre mindkét fél egyenlő törvényjavaslatot fog készíteni, a „jelenleg fennálló" mértékeket megtartja.

Az 1871. évi t. 16. c. 4—5. §-a a tonnatartalom megállapítása érdekében végzett hajóköbözésnél már a métermérték használatát rendeli el.

Az 1874. évi t. 8. c. elrendeli — 1876. jan. 1-jei érvénnyel — a métermérték behozatalát. Szentesítették 1874. ápr. 17-én, kihirdették az országgyűlés képviselőházában ápr. 20-án, a főrendiházban ápr. 21-én. Szükséges részletesebben ismertetni.

Az új mértékrendszer alapja a méter, tízes felosztással és többszörözéssel. Alapmérték a Párizsban hitelesített, az Országos Levéltárban elhelyezett platina méterpálca. A hosszmérték egysége a méter, és ennek egységei, a térmértékek a hosszmértékek négyszögei, a köbmértékek pedig a hosszmértékek köbei. A súly-

mérték alapmértéke a szintén Párizsban hitelesített, s az Országos Levéltárban elhelyezett platina kilogramm. Meghatározta az erőmérték egységét is.

A cikkely 9. §-a megállapítja a régi és az új mértékek viszonyszámait. Közülük természetesen csak a köbmértékek és a súlymértékek adatait idézem rövidítve.

c) *Köbmértékek:*

1 köbméter = 0,1466 bécsi köböl = 31,6669 bési kobláb,
1 liter = 1,1787 magyar itcze = 0,7068 bécsi pint,
1 hektoliter = 1,8418 magyar akó (64 itczés) = 1,7671 bécsi akó = 1,5992 pozsonyi mérő = 1,6264 bécsi mérő,
1 bécsi köböl = 6,8210 köbméter,
1 bécsi kobláb = 0,0316 köbméter,
1 bécsi köbhüvelyk = 18,2746 köbcentiméter,
1 magyar itcze = 0,8484 liter,
1 bécsi pint = 1,4147 liter,
1 magyar (64 itczés) akó = 0,5430 hektoliter,
1 bécsi akó = 0,5659 hektoliter,
1 bécsi mérő = 0,6149 hektoliter,
1 pozsonyi mérő = 0,6253 hektoliter.

d) *Súlymértékek:*

1 kilogramm = 1,7855 bécsi font = 2 vámfont = 2,3807 gyógyszerész font = 3,5629 bécsi márka,
1 gramm = 0,05704 bécsi lat = 0,06 vámlat = 0,28646 aranybeli súlyegység = 4,8551 bécsi karát,
1 dekagramm = 0,5614 bécsi lat = 0,6 vámlat,
1 tonna = 17,855 bécsi mázsa = 20 vámmázsa,
1 bécsi font = 0,56006 kilogramm,
1 vámfont = 0,5 kilogramm,
1 gyógyszertári font = 0,42004 kilogramm,
1 bécsi márka = 0,28067 kilogramm,
1 bécsi lat = 17,502 gramm = 1,7502 dekagramm,
1 vámlat = 16,666 gramm = 1,6666 dekagramm,
1 aranybeli súlyegység = 3,4909 gramm,
1 bécsi karát = 0,20597 gramm,
1 bécsi mázsa = 56,006 kilogramm,
1 vámmázsa = 50 kilogramm.

Rendelkezik a törvény a mértékek és a mérőeszközök hitelesítéséről, bélyegzéséről, a hordók hitelesítéséről, a mértékhitelesítési hivatalokról, Budapesten állami központi mértékhitelesítő bizottságot állítva fel.

A meg nem felelő mérték, mérőeszköz használatáért az eszköz elkobzásán kívül 100 Ft-ig terjedő pénzbírsággal fenyít, a körülményektől függően esetleg bűnvádi eljárással, az ismétlődés súlyosbító körülmény, s a be nem hajtható bírságot, 5 Ft-onként 1 napra számítva, fogságbüntetésre változtatja.

A törvény végrehajtásával a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztert bízta meg.

A törvények esetleges előzményeit, a tartalmát — a rendeletekével együtt — későbbi alfejezetben tárgyalom (ld. 4.43/.47).

2.42.2 *Rendeletek.* Csak a témára vonatkozó rendeleteket sorakoztatom, központi, törvényhatósági, földesúri, céhes csoportosításon belül időrendben.

2.42.21 *Központi:* kormányhatósági, minisztériumi rendeletek, ide sorolva az uralkodóknak ezeken keresztül érvényesített, illetve az egyes törvényhatóságokhoz intézett rendeleteit, az országgyűlési bizottságok intézkedéseit. Sokaságuk következtében csak a fontosabbakat tudom idézni.

1435. Zsigmond Késmárknak árumegállító jogot adva, az idegen kereskedőket eltiltja a saját mérték használatától, kötelezi őket a városi mérleg használatára.[281]

1525. II. Lajos Pozsony városnak Bekény Bendek királyi ítélőmesterrel budai mérték-etalonokat küld, ezekhez igazítja a sajátját.[282]

1567. A szepesi kamara utasítása intézményeihez: minden hordót kassai mértékhez igazítsanak.[283] 1568-ban azt is elrendeli, hogy minden hordót akófával megmérjenek, s akó, fertály, pint adatokkal vezessék a bornyilvántartást.[284]

1569-ben Rudolff utasítja a szepesi kamarát, hogy a királyi váraknál lévő hordókat is a kassai mértékhez igazítsák.[285]

1627. Bethlen Gábor limitációja kötelezi a kádárokat, hogy a hordókat hitelesítve árulják, s megszabja, hogy az öreg hordó 80, a földes pedig 40 vödrös legyen.[286]

1680 körül az erdélyi rendek megszabják a porció nagyságát, illetve az abrakmértékét: 5 véka zab legyen csapva, vagy helyette 3 véka rozs, szintén csapva, 1 lóra havi 240 font széna s 1 szekér széna 300 bécsi font legyen.[287]

1698. A nádor utasítása: a proviant házaknál a gabonát pozsonyi mérővel és csapva kell szedni.[288]

1701. I. Lipót utasítása a kancelláriához: az 1655:31. tc. értelmében a híg mérték pozsonyi legyen, a megyék ehhez igazítsák az övékét.[289]

1702. A selmeci főbányagróf utasítása: a bányavidéken egyenlő, egységes súlyt használjanak.[290]

1707. II. Rákóczi Ferenc a partiumi rendek panaszára elrendeli, hogy a vékákat a kassai köbölhöz igazítsák.[291]

1714. Az erdélyi kancellária: véka, vödör és részeik a kolozsvári, illetve szebeni mértékhez igazítandók, a súly a bécsihez, a hordók nagyságát vödör-szám adva, a falusi bírók hitelesítsék.[292]

1715. A nádor utasítja a törvényhatóságokat: az 1715:63. tc. értelmében a mérték mindenütt egyforma legyen.[293]

1715—20. Az országos összeírás végrehajtási utasítása: a helyi mértékeket a pozsonyi köbölre, illetve mértékre kell átszámolni.[294]

1721. A gubernium a törvényhatóságoknak: a súlyt a bécsi fonthoz igazítsák.[295]

1726. A helytartótanács a törvényhatóságoknak: a mértékeket és a súlyt a po-

zsonyiakhoz idomítsák.[296] 1727-ben megismétli az utasítást,[297] majd 1737-ben újra elrendeli az egységesítést.[298]

1737. A haditanács a határőrvidéken megtiltja a török mértékek használatát.[299]

1740. A helytartótanács a törvényhatóságoknak: ellenőrizzék a mértékegységesítést.[300] 1749-ben ismét elrendeli a pozsonyi mértékek alkalmazását, elkobzás terhe alatt.[301]

1749. A helytartótanács a déli megyékben tilalmazza az oka használatát.[302]

1750. A haditanács a határőrvidéken tiltja az oka alkalmazását.[303] 1676-ban megismétli az utasítást.[304]

1756. A pozsonyi kamara utasítja a szepesi kamarát: gondoskodjon arról, hogy a harmincadhivataloknál mindenütt pozsonyi mérték legyen.[305]

1766. A gubernium a törvényhatóságoknak: a gabonamértékeket a szebenihez igazítsák, amelyik a bécsivel azonos.[306]

1767. Az úrbéri rendelet végrehajtása során a mértékeket a pozsonyiakhoz igazíttatják, s etalonokat rendelnek mindenűvé.[307]

1769. A gubernium körlevele: mindenütt a bécsi mértékeket alkalmazzák, a törvényhatóságok ellenőrizzék.[308]

1770. A helytartótanács Késmárk panaszára javasolja, hogy az újonnan visszakerült szepesi 13 városban is vezessék be a pozsonyi mértékeket. Mária Terézia, elfogadva a javaslatot, így rendelkezik.[309] A következő évben Bánátban, Temesben is a pozsonyi mérték használatát rendeli.[310]

1770. A helytartótanács a törvényhatóságoknak: a pozsonyi mértékek alkalmazását ellenőrizzék, az élelmiszer ártáblázataikat a pozsonyi mérő szerint készítsék.[311]

1775. A kancellária közli a helytartótanáccsal, hogy a horvát területeken is kötelező a pozsonyi mértékek használata.[312]

1776. A helytartótanács körlevele a törvényhatóságokhoz: a pozsonyi mértékek vizsgálata alapján az akó 64 icce, a mérő vízzel, kölessel mérve 74 icce, rozzsal 76 icce, az etalonokat ehhez kell igazítani.[313]

1779. A helytartótanácsi bizottság megvizsgálja a pozsonyi mértékeket, mértékhitelesítési szabályzatot készít.[314] 1780-ban az etalonok további vizsgálatára kerül sor.[315]

1786. A helytartótanács a törvényhatóságokhoz: a szárított gyümölcs mértékét is a pozsonyihoz kell igazítani.[316] Közli, hogy a pozsonyi rézműveseknek nagy mértékkészletük van, 11 etalont felsorló árjegyzéket is küld.[317]

1787. II. József mérték-rendelete: mindenütt marad a régi mérték, bécsi mértéket csak a nagykereskedelemben kell használni, a mérés és mérték ellenőrzést, a hitelesítést a helyi hatóságok intézzék rendőri feladatként, pékek, mészárosok, kocsmárosok mértékeinek az ellenőrzését rendszeresen végezzék, a törvényhatóságok gondoskodjanak az etalonok beszerzéséről.[318]

1790. A helytartótanács a törvényhatóságoknak: tapasztalja, hogy nem mindenütt élnek az 1655:31. és az 1715:63. tc. előírta pozsonyi mértékekkel, ezért ellenőrizzék és érvényesítsék a törvény előírásait.[319]

1790—93. Az országgyűlési bizottság mértéktörvény javaslata: mindenütt po-

zsonyi száraz és híg mérték, súly legyen, az oka pedig tilos; meghatározza az egyes mértékek nagyságát; a hamis mérték használatáért elkobzás, 100 Ft bírság, kártérítés járjon.[320]

1792. A gubernium a törvényhatóságoknak: mindenütt az előírt etalonokat készítsék el, erről jelentést kér.[321]

1797. A helytartótanács a törvényhatóságoknak: a gubacsmértéket is a pozsonyihoz igazítsák.[322]

1798. A helytartótanács a törvényhatóságoknak: jelentsék, milyen hiteles mérték-etalon készletük van.[323] A gubernium Erdély számára adja ki ezt az utasítást.[324]

1807. Az országgyűlés tárgyalási a mértéktörvényről: a szöveget elfogadják, mindenütt pozsonyi mérték, a száraz és a híg mérték alapja a 64 iccés pozsonyi akó, ezért a mérő is annyi legyen.[325] A kancellária egyetértése[326] után az uralkodó jóváhagyja a javaslatot.[327]

1808. Az 1807:22. tc. végrehajtásával kapcsolatban a helytartótanács közli a törvényhatóságokkal: a határidő meghosszabbítást,[328] és a pozsonyi mérő űrtartalmának a számítását (a mérő és az akó egyformán 64 pozsonyi icce),[329] a katonai porció számítását,[330] s elrendeli a kocsmai üvegedények hitelesítését.[331]

1808. A gubernium a törvényhatóságoknak: a József-kori mértékeket jegyzékelve küldjék vissza.[332] A következő évben mérték-etalonokat küld, azokkal éljenek.[333]

1810—11. Az erdélyi országgyűlés mértéktörvény tervezete: a bécsi mértékeket és súlyt kell bevezetni.[334]

1813. A helytartótanács a törvényhatóságoknak: az 1807:22. tc. elrendelte kis (64 iccés) pozsonyi mérő bevezetésével kapcsolatban keletkezett sokféle nehézség miatt őfelsége rendeletére ismét a régi nagy (74 iccés) pozsonyi mérőt kell mindenütt használni.[335] 1814-ben megismétli ezt az utasítást.[336]

1814—15. A helytartótanács a törvényhatóságoknak: a kis pozsonyi mérő etalonját küldjék vissza hozzá, a költséget térítik.[337]

1817. A gubernium a törvényhatóságoknak: tapasztalja, többfelé nem az előírt mértékkel élnek, ezért újabb etalonokat küld, kemény büntetés terhe alatt ezt használják.[338]

1823. A gubernium Erdélyben bevezetteti a bécsi mértékhez (pinthez) igazított új erdélyi mértékeket, etalonokat küld, tájékoztatóval, a régi mértékeket pedig „öszverogyasztani" s „kótyavetyélni" rendeli.[339]

1825—26. A bécsi hitelesítőintézet szabályzata alapján elkészült az erdélyi mértékhitelesítési szabályzattervezet.[340]

1828. A gubernium a törvényhatóságoknak: a régi és az új mértékek viszonyáról részletes tájékoztatót küld.[341]

1833. Az udvari kamara a helytartótanáccsal összegyűjteti a Magyarországon használt mértékek etalonjait.[342] 1834—35-ben újból jegyzékelteti a használt etalonokat.[343]

1834. A gubernium közli a törvényhatóságokkal az új mértékek szerinti porciószámítást,[344] 1839-ben pedig módosítja a régi és az új mértékek átszámítására vonatkozó korábbi tájékoztatását.[345]

1839—40. Az országgyűlés, a sérelmek tárgyalása során sürgeti a mértékek egy-

ségesítését, javasolja a tízes számrendszer alkalmazását, a megye és a sz. kir. város hatásköri ellentétének jogi tisztázását a mértékellenőrzés ügyében,[346] s ugyancsak sürgeti az 1807:22. tc.-nek az 1813. évi rendeleti megszüntetéséből származó „nyilvános sérelemre" a királyi válasz megküldését.[347]

1841. Az udvari kancellária megküldi a magyar kancelláriának a francia mértékrendszer ismertetését,[348] s a helytartótanács rendkívül alkalmasnak ítéli.[349]

1843. Az országgyűlés bizottsága kidolgozza az új mértéktörvényjavaslatot, amelyikben már nem a pozsonyiakat országosítja, hanem azok nagyságát a bécsi mértékekkel határozza meg.[350]

1844. A helytartótanács véleményezi a Pesten létesítendő mértékhitelesítő hivatal működési szabályzatát; dologi költségvetését 1846-ban állítja össze, javaslatként, a bécsi mértékhitelesítő hivatal, közölve saját díjtételeit is.[351] A nádor is sürgeti az intézmény felállítását.[352]

1848. A kancellária véleményezi a mértéktörvény-tervezetet, szükségesnek véli, hogy a végleges szövegezéshez a bécsi hitelesítő intézet vezetőjének, J. Jaeckelnek a segítségét vegyék igénybe.[353]

1852. Pénzügyigazgatósági rendelet kötelezi a vámsúly alkalmazását.[354]

1853. A belügyminisztérium: mivel 1854-től kezdve a magyar birodalomban a bécsi űrmértékeket kell használni, a helytartótanácsi osztályok gondoskodjanak arról, hogy a törvényhatóságok beszerezzék ezek etalonjait.[355]

1854. A császári kormány mértékhitelesítési rendelete, pesti központú vidéki hitelesítési intézetek létesíttetésével.[356] A budai helytartósági osztály kiadja a Pest-budai mértékhitelesítő intézet díjszabását.[357]

1855. Belügyminisztériumi rendelet a kocsmai üvegek hitelesítéséről.[358]

1855. A császári kormány Erdély egész területére bevezetteti a bécsi mértékeket.[359]

1856. A pénzügyminisztérium: a bécsi mértékek etalonjainak beszerzési költségét a törvényhatóságoknak előlegzik, megszabott határidőre vállalt visszafizetési kötelezettséggel.[360]

1857. A kereskedelemügyi minisztérium elrendeli az alkoholmérő használatát.[361]

1858. A belügyminisztérium kiadja a Monarchia valamennyi mértékhitelesítő intézete számára szóló rendeletét, a császári kormány a magyar birodalom számára érvényesítve, nyomtatott példányait (mellékletekkel, táblázatokkal) mindenűvé megküldeti.[362]

1859. Helytartósági intézkedés a kocsmai üvegedények hitelesítéséről, az alkoholmérő használatáról.[363]

1861—69. A méterrendszer bevezetését előkészítő intézkedések.[364]

1868. A kereskedelemügyi minisztérium rendelete: a mértékhitelesítésre vonatkozó 1858. évi s a későbbi rendeletek továbbra is hatályosak.[365]

1870. A métertörvény tervezet véleményezett, magyarázott szövege,[366] az etalonok (alapméter és -kilogramm) összehasonlítása a párizsival,[367] elhelyezése az Országos Levéltárban.[368]

1873. A törvényjavaslat további tárgyalásai, kiegészítések, az országgyűlési törvényelőkészítő bizottság által véglegesített szöveg.[369]

1874. Az 1874:8. tc. nyomtatott magyar és horvát szövege, a végrehajtás előkészítése, az ismertető táblázatok szétosztása, az állami központi m. kir. mértékhitelesítési bizottság létesítése, szervezeti, működési szabályzata.[370]

1875. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium rendelete a törvényhatóságokhoz a minta-etalonok beszerzéséről, további példányok készíttetéséről, beszerzési lehetőségükről; a mértékellenőrzésről; a hitelesíthető mértékekről, eszközökről, hitelesítési szabályrendelettel; körlevél az iparkamaráknak, ipartestületeknek, gazdasági egyesületeknek a méterrendszer gyakorlati alkalmazásának elősegítése ügyében.[371]

1875. Belügyminisztériumi rendelet a törvényhatóságokhoz: a mértékellenőrzés rendőrhatósági feladata.[372]

1876. A mértékhitelesítő bizottság körlevele: a gabonakereskedelemben az űrmérték helyett a súly szerinti mérést kell bevezetni.[373]

1881. A párizsi nemzetközi méterbizottsággal kapcsolatos ügyek.[374]

E fejezetrész befejezéseként hangsúlyoznom kell: csak a legfontosabb rendelkezéseket lehetett megemlíteni, mennyiségük akadályozza a részletezést, a méterrendszer bevezetésére vonatkozóan pedig különösen sok. Adataikat azonban a vonatkozó alfejezeteknél már tárgyaltam, illetve majd ismertetni fogom.

2.42.22 *Törvényhatósági:* (Megyei, sz. k. városi rendeletek.)

1265—80. Selmecbánya (Hont): a mértékellenőrzés az esküdt feladata, a hamis mérték használója az első alkalommal 1, másodszor 2 márkát fizet, harmadszor „kezével", de 20 márkáért megválthatja.[375]

1370. Szepesi városok egyforma köblöt rendelnek, kocsmálásnál hamis mérték használata tilos, szigorú büntetés terhe mellett.[376]

1403—39. Buda város jogkönyve: idegen kereskedőknek saját mértékkel élni tilos, a városi mérleg használata kötelező; a hamis mérték, súly használóját az első alkalommal 1 márkával, a hamis mérték és a mért portéka elkobzásával bünteti, második alkalommal a kereskedelemből kitiltják.[377]

1442. Zágráb város: a Szent Márk templom mellett két kő gabonaetalont állíttat, egyik $^1/_4$, a másik $^1/_2$ köböl.[378]

1446. Sopron város: a régi mérleg használata kötelező.[379]

1455. Sopron város: kocsmálásnál igaz mértéket kell használni, a hamis mérték használója első alkalommal 12, második, harmadik alkalommal 72 dénárt fizet, negyedszerre bíró elé kerül.[380]

1476. Trencsén város: a mértékellenőrzést két esküdt végezze.[381]

1494. Zágráb város: idegen kereskedőknek a piacon a városi mérleg használata kötelező.[382]

1496. Pozsony város: bélyegzővel hitelesített városi mértéket kell használni, a hamis mértékkel élőt szigorúan büntetni kell.[383]

1496. Sopron város: a városi mérleg használata kötelező.[384]

1497. Pozsony város: a kocsmálásnál a városi mértékkel, díj ellenében akolt edényt (hordó, fuder, dreiling) szabad használni, a mértékeket bélyegzéssel hite-

lesíteni kell, a vásárbíró a piacokon ellenőrizze, a hamis mértékkel élő szigorúan büntetendő.[385]

15. sz. Késmárk (Szepes): idegen kereskedőnek saját mérleget, súlyt használni tilos, a városit köteles.[386]

15. sz. Pozsony város: a vásárbíró ellenőrizze a mérőt, súlyt, rőföt.[387]

1506. Sopron város: mérleg, hordó a régiek szerinti legyen, az ellenvétőt büntetni kell.[388]

1510. Pozsony város: igaz mértéket, súlyt használjon mindenki, a hamissal élőt büntetni kell.[389]

1523. Sopron város: súly, mérték hiteles legyen, a kereskedők mértékeit ellenőriztetni kell.[390]

1524. Sopron város: a súlymérték hiteles legyen.[391]

1525. Sopron város: kézművesek, kocsmárosok, mészárosok mértéke pecséttel hitelesített legyen, a mérésnél egymás iránt „testvéri szeretettel" legyenek, a mértékeket a tanács havonta ellenőriztesse.[392]

1525. Pozsony megye: csak hitelesített mértéket szabad használni.[393]

1528. Sopron város: a mértékeket 2 tanácsnok és 2 polgár minden hónapban ellenőrizze.[394]

1531. Sopron város: a mértékeket ellenőrizni kell, a hamissal élőt büntetni.[395]

1532. Sopron város: évente esküdt mértékhitelesítőt rendel, fizetése „mint másutt", pecséttel hitelesítsen, negyedévenként ellenőrizzen.[396]

1536. Sopron város: mértékellenőrzésre 1 tanácsnok és 2 polgár ügyeljen, a hamissal élőt büntessék.[397]

1537. Körmöcbánya (Bars): 2 tanácsnok és 2 polgár negyedévenként ellenőrizze a mértékeket, a hamis mérés „keresztényietlen, testvérietlen" cselekedet, keményen büntessék.[398]

1538. Sopron város: a mértékeket 1 tanácsnok és 2 polgár havonta ellenőrizze, a hamissal élőt büntessék, annak harmada az ellenőrzőké.[399]

1546. Szász nemzet: részletesen intézkedik a mértékellenőrzésről, szabályozza a hordó nagyságát.[400]

1548. Mármarossziget: a bélyegezetlen bormérték használóját büntetteti.[401]

1550. Szász nemzet: egyforma font (rőf) használatát rendeli.[402]

1554. Debrecen (Bihar) a városi mérleget kell használni mindenkinek, a tanács két tagja ellenőrizze.[403]

1558. Alsólendva (Zala): kocsmárosok, mészárosok igaz, pecsétes mértékkel éljenek, a hamis mérés használatának a büntetése az elkobzás.[404]

1559. Nagyszombat (Pozsony): esküdt mértékfelügyelőt rendel, havonta ellenőrizze a mészárosok fontjait.[405]

1560. Szász nemzet: hordó méretet határoz, a kádárok ilyent kötelesek készíteni.[406]

1561. Selmecbánya (Hont): az igaz mértéket, súly a város címerével kell hitelesíteni.[407]

1563. Kassa (Abaúj): minden mértéket ellenőrizni kell.[408]

1574. Rozsnyó (Gömör): a vásárbíró negyedévenként ellenőrizze a mértékeket, szigorúan bűntessen; a mázsaházat meg kell építeni.[409]

1575. Selmecbánya (Hont): a 4 piacellenőr vizsgálja a mértékeket.[410]

1578. Pozsony város: a vásárbíró ellenőrizze a mértékeket.[411]

1581. Körmöcbánya (Bars): a mértékeket ellenőrizni kell, a visszaélést elkobzással és testi fenyítéssel bünteti.[412]

1586. Trencsén megye: bélyegzővel hitelesített szentgyörgyi akót kell használni.[413]

1591. Trencsén város: a mértékellenőrzés a kapitány feladata.[414]

1591. Pozsony megye: a törvény a budai mértékek használatát rendeli (etalonjuk most Nagyszombatban van), ilyent lehet bélyegzővel hitelesíteni, meghatározza a font nagyságát is.[415]

1592. Zala megye: a törvény szerint a budai mértékeket kell használni, az alispán ellenőrizze, elkobzással büntetve.[416]

1599. Bars megye: budai mértékkel éljenek mindenütt, az alispán, szolgabírák ellenőrizzék.[417]

1601. Kismarton (Sopron): a város mértékével éljen mindenki, a városi mérőt éjjel saját háznál nem tarthatják.[418]

1602. Győr város: az akolópénz harmada az akolóé; mértéket ellenőrizni, pecséttel hitelesíteni kell, megszabott díjért.[419]

1603. Rozsnyó (Gömör): a vásárbíró negyedévenként ellenőrizze a mértékeket; a mázsaházat karban kell tartani; a hordók akolását az esküdt és 2 polgár jelenlétében végezzék.[420]

1607. Kassa (Abauj): a mértékeket negyedévenként ellenőrizni kell.[421]

1608. Szombathely (Vas): az ország mérték, akója használandó.[422]

1609. Trencsén város: meghatározza az akó nagyságát (32 pint).[423]

1610. Szepes megye: Lőcse új gabonamértékéhez kell igazodni a megyében, a súlyt is ehhez igazítani; a hamis mérték használója 12 Ft-tal bírságol.[424]

1611. Szombathely (Vas): a győri akó helyett az ország mértékével éljenek.[425]

1621. Szepes megye: a mértékellenőrzés negyedévenként legyen.[426]

1627. Szombathely (Vas): a vásáron a mértékellenőrzés a hadnagy feladata, de a bírónak jelentést tegyen.[427]

1627. Szabolcs megye: a földesúri kocsmálásnál is budai mértéket kell használni, a szolgabírák ellenőrizzék, 12 Ft-tal büntetve.[428]

1628. Gömör megye: a mértékeket ellenőrizni kell, a rozsnyói kő köböl hiteles, ahhoz kell igazítani, a főispán pecsétjével hitelesítsen.[429]

1629. Gömör megye: a papok mértékeit a rozsnyói köbölhöz kell igazítani.[430]

1633. Bereg megye: a budai mérték, pint, icce, messzely kötelező, a szolgabírák ellenőrizzék, 12 Ft-tal büntetve.[431]

1635. Magyaróvár (Moson): a hamis mérték használóját 10 és 15 Ft-tal bünteti.[432]

1639. Turóc megye: gabonánál a szentmártoni köböl, bornál a szentmártoni icce, fontnál (rőfnél) a bécsi mérték legyen, ellenvétőt 12 Ft-tal kell büntetni.[433]

1640. Modor (Pozsony): ha a favágó hamis ölet rak, elkobzással bűnhődik.[434]

1642. Nagybánya (Szatmár): meghatározza az akó nagyságát budai iccében, a préskádakat is akózni rendeli.[435]

1643. Turóc megye: meghatározza a mázsa nagyságát bécsi mértékkel, a súlyokat bélyegeztetni rendeli.[436]

1649. Pozsony város: a vásárbíró havonta ellenőrizze a mértékeket.[347]

1649. Kőszeg (Vas): a hamis mérték használója az ország törvénye szerint bűnhődjék, a vásárbírák ellenőrizzék a mértékeket.[438]

1651. Szombathely (Vas): akolómester választását rendeli, pecséttel hitelesítsen, az igaztalan mértékkel élőt a bíró 12 Ft-tal büntesse.[439]

1652. Szatmár város: a mészárosok mázsáján csak húst mérhetnek, minden egyéb a mázsamesternél kötelező, a díj felét az eladó, a másik felét a vevő fizeti.[440]

1653. Bars megye: a szolgabírák ellenőrizzék a mértékeket, a visszaélésnél paraszt 40, mindenki más, a nemes is, 100 Ft-ot fizet, áruelkobzással; a büntetés harmada a földesúré, harmada a megyéé, harmada az elkobzóé.[441]

1654. Szatmár megye: mivel Szatmár és Németi városok nem akarják a kassai köblöt használni, mindenkit eltilt a piacaikról; ellenvető nemes 100, más 12 Ft büntetést fizet.[442] S még kétszer megismétli a rendelkezést, csak engedelmesség esetében oldja fel a tilalmat.[443]

1654. Nógrád megye: pozsonyi mérték legyen, alispán, szolgabíró ellenőrizze, 12 Ft-tal büntetve.[444]

1656. Ung megye: az 1655:31. tc. értelmében budai mérték és kassai köböl [sic!] legyen, 12 Ft büntetés terhe alatt.[445]

1660. Vas megye: az ország mértékével éljenek mindenütt.[446]

1664. Kassa (Abaúj): a malommérték nagy, kisebbíteni kell.[447]

1664. Nagybánya (Szatmár): a vékákat a kassai köbölhöz kell igazítani, készítésétől a korcsolyásokat eltiltja, a kádárokra bízza azt.[448]

1665. Debrecen (Bihar): a véka csapottra szállíttatott, a malomfukát ehhez kell igazítani.[449]

1666. Lőcse (Szepes): azonos köböl, mérték, súly, (rőf) legyen mindenütt.[450]

1666. Kassa (Abaúj): a mázsaházat fel kell építeni, gazdát kell rendelni neki.[451]

1667. Késmárk (Szepes): minden polgárnak legyen pecsétes köble, vékája, de kölcsönözni csak a vásárbírótól lehet, 12 denár büntetés terhe alatt.[452]

1668. Kolozsvár (Kolos): a vásárbíró a mértékeket vásárnapokon ellenőrizze, a hibásért 1—2 Ft, a hamisét 12 Ft a büntetés: a negyedévi ellenőrzésnél a mértéket pecsételje, a hibásat elkobozza, s „elrontsa".[453]

1669. Debrecen (Bihar): a gabonát csak vásáron árulhatják, házakhoz beállni, kölcsönkért vékával mérni, vagy méretlent adni tilos, 12 Ft bírság terhe alatt.[454]

1675. Hont megye: a kishonti járásban a rimaszombati véka használatát rendeli.[455]

1675. Miskolc (Borsod): a város igaz mértékét használja nemes, hajdú, paraszt egyaránt.[456]

1676. Szentgyörgy (Pozsony): a hordókat a kádárok mértékre csinálják, a város engedélye nélkül el nem adhatják.[457]

1677. Kassa (Abaúj): a kocsmákban keverik az italt, „még azt sem mérik s adják igaz itczével", ellenőrizni, büntetni kell.[458]

1679. Besztercebánya (Zólyom): a vásárbíró ellenőrizze a mértékeket.[459]

1679. Nógrád megye: a mértékeket a szolgabírák ellenőrizzék, bélyegzéssel hitelesítsenek, 12 pénzért.[460]

1683. Mármaros megye: a huszti mérték-etalonokhoz kell igazítani a mértékeket.[461]

1694. Kassa (Abaúj): a város elpusztult mázsaházát újból fel kell építeni.[462]

1685. Miskolc (Borsod): a szekeres árus a vásárbírótól kölcsönözzön vékát, s tegye le a „város igazságát".[463]

1686. Szabolcs megye: az ország mértékével éljenek mindenütt, 12 Ft büntetés terhe alatt, a megye javára.[464]

1687. Kassa (Abaúj): kamarai utasításra meghatározza a hordó nagyságát; gabonamérésnél „a piac módja-rendje szerint lecsapással" éljenek.[465]

1688. Kassa (Abaúj): a mázsaházat rendbe kell hozni, gondnokot rendel oda.[466]

1690. Nyitra megye: pozsonyi mérték legyen mindenütt (etalonja a püspöki palotában) 12 Ft bírság terhe alatt.[467]

1691. Nógrád megye: egyenlő mértékkel (pozsonyi kilával, budai iccével!) éljenek, a hadnagy ellenőrizze, a bélyegzős hitelesítés 12 pénzért a szolgabíró feladata.[468]

1691. Mármaros megye: kassai vékával éljenek, 24 Ft bírság terhe alatt, eladó, vevő fizeti, a mérésnél„ senki se tetézni, se nyomni ne merészeljen", 100 Ft bírsággal.[469]

1694. Fejér megye: a gabonamérték a fehérvári köböl legyen.[470]

1696. Buda: a rendészeti biztosnak, mint mértékfelügyelőnek adott utasítás: a bécsi súlyt (rőföt) használtassa, a rácoknál az okát eltiltsa, ügyeljen a budai akó nagyságának a betartására, készíttessen budai mérőt (a pestivel azonos), a város jelét beégetve hitelesítsen, a bélyegezetleneket elkobozza, a rendelkezés ellenvétőket a tanácsnak büntetés céljából bejelentse.[471]

1696. Pozsony megye: mindenütt pozsonyi mérővel éljenek, elkobzás terhe alatt, kivéve Nagyszombat, Somorja városokat, régi privilégiumaik alapján.[472]

1697. Buda: a császári mértékhitelesítő kamarai utasítása.[473]

1698. Liptó megye: budai mérővel éljenek mindenütt, a korec használata tilos.[474]

1701. Abaúj megye: kassai köböl és icce legyen mindenütt.[475]

1702. Sopron megye: a régi budai mértékkel éljenek, 24 Ft büntetés terhe alatt.[476]

1702. Pest város: a budai mérőt használhatják, ha Buda is engedi a pesti mérőt használni.[477]

1706. Kassa (Abaúj): idegen kereskedő saját mértéket nem használhat.[478]

1706. Buda: A gabonamérték felügyelő hitelesítési esküje,[479] a mérőt nem a kádárok, hanem a puttonycsinálók készítsék, a város pecsétjével hitelesítsék.[480]

1707. Buda: a fazekasok hiteles borosedényeket (icce, pint, messzely) készítsenek.[481] A mértékhitelesítőnek adott utasítás.[482]

1712. Moson megye: óvári mérővel, akóval éljenek.[483]

1713. Tolna megye: 100 Ft bírság terhe alatt (fele a földesurat, a fele a megyét illeti) mindenütt pozsonyi bor- és gabonamérték és bécsi rőf legyen.[484]

1715. Vas megye: 12 Ft bírság terhe mellett mindenütt pozsonyi bor- és gabonamérték, rőf és súly legyen, kivéve a tizedet és a hegyvámot.[485] — Utasítja az alispánt, a szolgabírákat a budai és pozsonyi mértékek használtatására.[486] — Az 1715:63. tc.-re hivatkozva ismét a pozsonyi mértékek használatát rendeli, és ismét hozzátesz: kivéve a hegyvámot és a tizedet, amelyik az urbárium szerinti marad![487]

1715. Zólyom megye: megtiltva a besztercebányai mérő használatát, a pozsonyi mérő és a bécsi fontot kötelezi.[488]

1716. Trencsén megye: a pozsonyi szapu, a budai icce, a bécsi rőf és súly az országban előírt, mérték a szolgabírák ellenőrizzék a végrehajtást.[489]

1717. Baranya megye: pozsonyi mértékkel éljenek mindenütt, Pécsett nincsen etalon, sürgősen szerezze be.[490]

1717. Borsod megye: a törvény szerint a pozsonyi mérő és a bécsi súly (rőf) az igaz mérték, 12 Ft bírság terhe alatt ezzel éljenek.[491]

1717. Pest város: a vásárbírónak adott utasítás: a halpiacon hetente ellenőrizze a súlyokat; a mértékeket a megszabott díjért hitelesítse; a kereskedőknél különböző, váratlan időpontokban ellenőrizze a mértékeket; a hamisat elkobozza, vele élőket a tanácsnak büntetésre jelentse.[492]

1718. Pest város: a pékeknél a súly a budaival azonos legyen.[493]

1719. Pest megye: a szolgabírák ellenőrizzék a mértékeket.[494]

1721. Esztergom megye: a törvény szerinti pozsonyi mértékkel éljenek mindenütt, ellenvető, ha paraszt, 12 Ft bírságot fizet, ha nemes, törvény szerint bűnhődjék.[495]

1722. Nógrád megye: mindenütt pozsonyi kila és budai icce legyen, a hadnagy ellenőrizze, a mértékhitelesítésért a szolgabíró dolga 12 pénzért.[496]

1724. Tolna megye: hitelesített mérték a megyei számadónál vásárolható.[497]

1724. Abaúj megye: meghatározza a hordó nagyságát.[498]

1734. Moson megye: a fertői borvidék hordóit egyenlősíteni kell.[499]

1734. Sopron megye: bélyegzett pozsonyi mérővel éljenek mindenütt, tetézve mérjék, a hordókat pozsonyi akolóval kell akózni.[500]

1741. Kolozsvár (Kolos): a hordóbírónak adott utasítás: a hordókat vízzel mérje, a kocsmáros és egy vásárbíró előtt.[501]

1743. Szentgyörgy (Pozsony): a malombért a nagyobb malomköböllel kell fizetni.[502]

1745. Bihar megye: pozsonyi mérték legyen mindenütt, a bányai súly és a debreceni köböl tilos, 3 Ft büntetés terhével.[503]

1746. Gömör megye: a pozsonyi mértéketalonjai a megyeházán vannak, az alispán, szolgabírák ezt használják.[504]

1747. Pozsony megye: a szolgabírák a hitelesített pozsonyi mértékkel ellenőrizzenek.[505]

1747. Veszprém megye: összeírói utasítás: az összeíró biztosok a mértékeket a pozsonyi mérőhöz és akóhoz igazítsák.[506]

1747. Szepes megye: az 1715:63. tc. szerint pozsonyi híg és száraz mérték, a bécsi súly (rőf) az igaz, más tilos.[507]

1748. Pécs (Baranya): a mértékeket hetenként, és a vásárokon egy szenátor ellenőrizze.[508]

1749. Sopron megye: pozsonyi mérték legyen, bélyegzéssel hitelesíteni kell, saját köböl használata tilos, a tavaszi gabonát tetézés nélkül mérjék, a hordókat pozsonyi akolóval akózzák.[509]

1752. Buda: a rendészeti biztosnak mint mértékfelügyelőnek adott utasítás: kocsmákban, pékeknél, mészárosoknál, halászoknál, boltokban, piacokon hetenként ellenőrizze a mértékeket, az igaztalant elkobozza, a tanácsnak jelentse.[510]

1758. Zemplén megye: minden mérték egyforma legyen, az alispán, a szolgabírák ellenőrizzék.[511]

1758. Veszprém város: a vásárbírák által szedett mértékpénzt megtiltja.[512]

1762. Pozsony megye: a mérték egyenetlenségek miatt „sok zenebonák történtenek", ezért hitelesített pozsonyi etalonokat csináltatott, mindenütt ilyent csináltassanak, pecséttel hitelesítve, 12 Ft bírság terhe mellett.[513]

1764. Pécs (Baranya): a törvény és a helytartótanács által előírt mértékkel éljenek, a polgármester negyedévenként ellenőrizze, a bírságpénzt a kórház javára fordítsák.[514]

1768. Veszprém megye: minden mértéket a pozsonyihoz igazítsanak.[515]

1770. Pest város: a gabonát nem pesti, hanem pozsonyi merővel kell mérni, az oka tilos, ellenvető büntetése az elkobzás.[516]

1771. Buda: a rendészeti biztos mint mértékfelügyelő esküje (az 1752. évi utasítás 8. pontja).[517]

1774. Hajdú kerület: tanács ellenőrizze a mértékeket.[518]

1776. Buda: a rendészeti biztosnak mint mértékfelügyelőnek adott utasítás az 1752. évi.[519]

1780. Pécs (Baranya): a mértékeket a helytartótanács rendelkezése szerint negyedévenként a polgármester ellenőrizze.[520]

1780. Varasd város: az oka használata tilos.[521]

1781. Bihar megye: a mértékeket a szolgabírák ellenőrizzék, a hamisat áruval együtt elkobozzák.[522]

1781. Pest megye: a mérőeszközök árát limitálja.[523] — A helytartótanácstól pozsonyi etalonokat kapott, az alispán készíttessen róluk további másolatokat a hatóságok, földesurak számára.[524]

1795. Turóc megye: csak a megyei pecséttel hitelesített mértéket szabad használni.[525]

1797. Bereg megye: meghatározza a gönci hordó és az átalag nagyságát, pozsonyi mérték legyen mindenütt, a szolgabírák ellenőrizzék.[526]

2.42.23 *Földesúri* intézkedések.

1600. A Telekiek putnoki (Gömör) uradalmi provizorának adott utasítás: igaz, kassai pecsétes köblöt csináltasson, a szolgáltatásokat azzal szedje.[527]

1636. Egy zempléni uradalmi ispánnak adott utasítás: a nagy borköblöt közönségesre igazítsa.[528]

1662. Báthori Zsófia által a csetneki (Gömör) udvarbírának adott utasításban: két mértéke ne legyen, hogy a naggyal beszedje és a kicsivel kiadja; a vékát a mérésnél ne rugdossa, a maga hasznát ne keresse, „az szegénységnek kárt ne szerezzen ..., mert ha ezt cselekedni tapasztaltatik, megh hal érette".[529]

1665. A balázsfalvi (A. Fehér) provizornak adott utasítás: csapottan mérje a gabonát.[530]

1666. A besztercei (Trencsén) kamarai uradalom provizorának adott utasítás: pecsétes vékája legyen, mérésnél azt ne rugdossa, szokás szerint csapva mérjen vele.[531]

1672. A vajdahunyadi (Hunyad) vasbánya rendtartásban: „az vas kohra kö hányo teknö ... mértékes legyen".[532]

1680 körül. A dubnicai (Trencsén) kamarai uradalom utasításában: a provizor trencséni pecsétes vékával éljen, ugyanazzal vegye be és adja ki.[533]

1690. A Rákócziak zborói (Sáros) uradalmi utasításában: minden mérték egyenlő legyen.[534]

17. sz. Az Esterházyak fraknói (Sopron) uradalmi kasznárának adott utasítás: a gabonát csapva szedje, ahogyan kiadja, mérési vesztesége 100 köbölként 3 köböl lehet, őrlésnél a malomból 1 köböl gabona után 1 tetézett köböl lisztet és fertály korpát kell kapnia.[535]

1719. Az alsólendvai (Zala) uradalom kasznár-utasításában: ha a gabonát, szokás szerint, tetézve veszi be a földesúrnak, tetézve is adja ki; méréskor a köblöt kézzel ne ütögesse, ne rázza, lábbal ne rugdossa; a mérésnél semmi csalárdság ne legyen.[536]

1749. Az Esterházy csobánci (Zala) uradalom űrmérték-használati utasítása.[537]

1751. Az Esterházy központi birtokigazgatás utasítása a hegyvámnál használt bormértékek nagyságáról,[538] valamint arról, hogy a gabonát mindig a bíró és az esküdt jelenlétében mérjék.[539]

1755. Az Esterházyak dombóvári (Tolna) főexactorának adott utasítás: a gabonát mindig a bírák előtt pozsonyi mérővel csapva szedje, és a helység könyvébe bevezesse.[540]

1827. Az Esterházyak tatai (Komárom) uradalmának utasítása: a mérőket pozsonyi mértékkel hitelesítsék.[541]

2.42.24 *Céhes* rendelkezések.

1570. (Megerősítve 1582.) Az eperjesi (Sáros) kereskedő céh privilégiumban: a céh ellenőrzi a kereskedők mértékeit.[542]

1695. Az egri (Heves) mészáros céh privilégiumában: minden mészáros kassai pecsétes fonttal mérjen.[543]

1705. A szatmári kereskedő céh privilégiumában: a hamis mérték használóját országos vásárokon a tanács a régi mód szerint büntesse, más vásárokon 3 Ft bírságot fizet.[544]

1719. A győri molnár céh privilégiumában: mindenkinek egyforma pecsétes fertálya, finakja legyen.[545]

2.43 *Szervezet.* Az előző kötetben részletesen foglalkoztam e témával is,[546] az ismétlést kerülendő csak összefoglalom az ott mondottakat, szükség szerint természetesen kiegészítem e kötet témájához tartozó újabb adatokkal, elsősorban az idézett rendeletek alapján.

A kezdeti időről nem maradt reánk a mérésügyre vonatkozó irat, de ez nem jelenti azt, hogy ilyen tevékenység nem is volt. Hiszen nyilvánvaló, hogy a mérték használatával egy időben megkezdődött a mérték és a mérés „igazságának" az ellenőrzése. A 13. sz. közepén ez már bizonyos a nagyobb városokban, s egyik esküdt feladata ez. S éppen a városok, illetve a kereskedelem fejlődése hozott létre két másik szervezet-csírát. Az egyik a mázsaház és a mázsamester, a kötelezően használtatott városi mérleg kezelője. A másik a vásárbíró intézménye, s a 15. sz. során már az ő feladata lesz a mértékek ellenőrzése. A 16. sz. elején pedig egyes nagyobb városokban már önálló foglalkozás az esküdt mértékhitelesítőé, majd a hites akolómesteré. A 16. sz. vége felé a megyéknél is kialakul a szervezetcsíra: az alispán és a szolgabírák lesznek a mérésügy gazdái. S amikor Buda 1696-ban a rendészeti biztost bízta meg a mérésügy intézésével, a lényeget mutatja meg nekünk. A törvényhatósági szervezet — általában egy-két ember — csak ellenőriz, hitelesít, etalont őriz, másolatot készít, csak gyakorlatilag intézi az ügyet, vagyis ügyköre csak rendőrhatósági, és az marad az egész korszakban.

Az ügy elvi intézése azonban az uralkodó feladata volt. Zsigmond indítja a sort a 15. sz. elején, és sorra születnek a törvények, de a mérésügy intézése szervezetlen maradt mindaddig, amíg a 18. sz. elején a törvényhozás gazdát nem rendelt neki a helytartótanácsban. (Erdélyben a gubernium végez hasonló munkát.) Ez természetesen közigazgatási, nem pedig szakigazgatási szervezet volt, a szakszerűséget a század második felétől ad hoc létesített bizottságok képviselték. Nálunk tehát nem alakult ki olyan szakszerv, mint Bécsben a mértékhitelesítő hivatal a 17. sz. során.

A helytartótanácsi bizottság néhány tagja — mint a guberniumnál is —, az építési osztály néhány mérnöke — a mérésügy — úgy mondhatjuk — műszaki—technikai szakértői lettek. Részben hasonló a helyzet az 1790—91. évi országgyűlés által kiküldött rendszeres bizottság közgazdasági albizottságánál is, amelyik a 18. sz. végétől kezdve, törvényelőkészítő munkaként, szintén foglalkozott a mérésügy elvi intézésével. A munkával megbízott bizottsági tagok azonban az ügynek inkább gazdasági-jogi szakértői lettek.

Egy másik, ismét szakmainak nevezhető csíra alakult a pozsonyi mértékek törvény kötelezte alkalmaztatása következtében. A pozsonyi etalon másolatok készítésénél, az etalonok vizsgálatánál a helytartótanács ugyanis Pozsony város, közelebbről a mértékhez értő, azt készítő mesterek, elsősorban a rézműves segítségét nem nélkülözhette.

Nem véletlen tehát, hogy a 19. sz. elején mértékkészítő az, aki Pesten mértékhitelesítő hivatal létesítését javasolja, bécsi minta szerint. A tanács 1842-ben fo-

gadja el a javaslatot, s ezzel útjára indult a szakmai szervezet — elvileg. Ugyanis csak 1853-ban szervezik meg, pesti központtal, a mértékhitelesítő intézetek hálózatát az országban. Az ellenőrzést azonban meghagyták a helyi hatóságoknak rendbiztosi feladatként.

Lényegében nem változott a helyzet, csak az általános fejlődésnek megfelelően bővült a feladatkör az 1874:9. tc. létrehozta szervezetnél, amelyiket a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium keretében a Budapesten működő Állami Központi Mértékhitelesítő Bizottság végezte, Kruspér István avatott vezetésével a hazai mérésügy elvi és gyakorlati munkáját, az országban működő 70 mértékhitelesítő intézet vezetését.

2.44 *Mértékegység-megállapítás.* Más szempontból már foglalkozván e témával (ld. 2.22) említettem, ez alapvető feladata a mérésügynek.

A mértékegység lehet közvetlenül alkotott, tehát alapegység, és lehet — rendszerint ebből — származtatott. Történeti mértékeinknél azonban sokszor nehéz megállapítani e milyenséget.

Az egységet, megállapításakor pontosan definiálni kell. Mivel az egység mindig valamilyen fizikai mennyiség konkrét realizálása, mérni kell ezt is, vagyis az egység nagyságát méréssel kell és lehet megállapítani. Ezt az egységet aztán lehetőleg fizikai objektumban: etalonban kell rögzíteni. Az etalon azonban nagyságában az idők során megváltozhat, tehát később is meg kell azt vizsgálni. S még inkább akkor, amikor az egység nagyságát valamilyen okból megváltoztatják.

A mérésügy e tevekenységétől, vagyis egységmegállapításról, etalon alkotásról azonban csak akkor lehet szó, ha az egy társadalmi közösség, illetve vezetőinek tudatos cselekedete. Következőleg történeti mértékeink jelentős része nem sorolható ide. Ezeket az egységeket a helyi szokás alakította ki hosszabb idő során, mondhatjuk azt is, „magától" alakult az egység. Főleg olyanok, amelyek nem is etalonizálhatóak, mint az előző kötet földmértékei, vagy ezen kötet térfogatmértékeinek jó része, és természetesen a darabmértékek.

2.44.1 *Egységmegállapítás-etalon.* A mondottak értelmében e tevékenységre az űr- és a súlymértékeknél kerülhetett sor. Ezeknek viszont etalonjuk mindenképp kellett legyen. A kezdeti időkre ugyanis nincs konkrét adatunk, mintegy már „menet közben" jelentkeznek, s ez rendkívül megnehezíti az alapegység származtatott egység megkülönböztetést, vele pedig a nagyság indoklást. A szemlénél az ismétlés kerülése, illetve a szöveg csökkentése érdekében csak a lényegesebb, illetve az első előfordulás adatait említem. Ugyanaz okból csak az előző kötetben,[547] illetve e kötet előző fejezetében (ld. 2.42) nem említett adatok forrását idézem.

Az etalonizálás első emlékét egy 1171 után kelt, a bakonybéli apátság jószágaival kapcsolatban készült, de sajnos hamis oklevél közli: egy szolgáltatási megállapodás szerint minden ház egy vödör mézet és „5 köböl búzát ad azzal a nagy köböllel, amelyet a király saját tenyerével mért meg (cum suo proprio pugillo mensurauit), és amelyet megőrzésre Lőrinc nevű férfi által Szent Mór rendházába

küldött.[548] — A király alatt vagy III. Endrét (1172-ig) vagy III. Bélát (1173-tól) érthetünk. Az oklevél hamis voltát Erdélyi állapította meg, 1234 körülire datálva a hamisítást,[549] de ezt a részt, mint megfigyelés utáni leírást hitelesnek ítélte.[550] Hóman ezzel egyetért, s azt mondja, annyi bizonyos, hogy a 13. sz.-ban Pannonhalmán [tévesen így, Bakonybél helyett] egy hitelesnek tekintett nagy köblöt őriztek.[551] Erdélyi az idézett latin szöveget „saját kezével mérte meg"-re fordította, tévesen. Ugyanis a pugillus jelentése tenyér, továbbá és főleg: a vonatkozó adatok szerint ezen mérték nagyságát e korszakban tenyérrel (esetleg ujj hozzáadással) mérték úgy, hogy megadták a mérték magasságának (ritkábban átmérőjének is) a vonatkozó számadatát (ld. 2.33, 3.3.20.1). — Elgondolkoztató azonban az a tény, hogy ez az egyetlen ilyen adat. Ebből vagy az következik, hogy ritka, kivételes esemény volt ez, vagy pedig az, hogy ez a rész hamisítvány. Erre kétféleképpen kerülhetett sor. Az egyik: egyszerűen kitalálták. Ezt semmi sem indokolja, és a logika is ellene szól. A másik eset: valamelyik király valamikor, valahol tényleg etalonizált így, a hamisítás időpontja előtt, s akkor, ott erről tudtak, s ezt hehelyezték Bakonybélbe arra az időre. Ez viszont csak akkor valószínű, ha nemcsak az emlékezet, hanem tárgyi bizonyság is volt kéznél, ilyen hagyománnyal. Vagyis: az űrmérték 1234 körül ott megvolt, azzal a hagyománnyal, hogy királyi kéz etalonizálta (mérte meg). Csatlakozom tehát Erdélyi és Hóman álláspontjához, és úgy vélem, hogy egy űrmértéket (gabonaköblöt) a 12. sz. vége felé királyi kézzel etalonizáltak, hitelesítettek, és ez az etalon Bakonybélben a 13. sz. közepén is megvolt még. És ami még fontos: ez a köböl csak a szokásos nagy jelzőt kapta, és nem lett „királyi" mérték, következőleg kivételes mértékegység megállapítással, etalonizálással van dolgunk.

1403—39. A budai jogkönyv többek között a városi mérleg kötelező használatát rendelve, implicite a súly-etalonok létezését is igazolja.

1405. Amikor a törvény a mértékegységesítésről rendelkezik, a következőket is megállapítja: a mérték „ugyanazon, helyes, igaz, valódi" legyen, azok, amelyek „Buda városunkban régóta be vannak hozva és amelyeket most megállapítottunk"; ez egyértelműen igazolja mind az egységmegállapítás tényét, mind az etalonok létezését.

1442. Zágráb város piaci használatára a gabonamérték két kő etalonját állíttatja a Szent Márk templom mellett.

1525. II. Lajos a budai mértékek etalonjait küldi Pozsonyba, hogy az mértékeit azokhoz igazítsa.

1546. A szász nemzet határozata megállapítja a hordó nagyságát.

1551. Pozsony város bevezeti a nagyobb mérőt, megállapítja nagyságát, elkészítteti (ránk maradt) etalonját.[552]

1554. Debrecen tanácsa meghatározza a mázsa nagyságát.[553]

1558. Az erdélyi országgyűlés a kolozsvári mértékek kötelező használatát rendelve, etalonjaik létét bizonyítja.

1591. Pozsony város megállapítása szerint a budai etalonok az időben Nagyszombatban vannak.

1593. Pozsony város visszatérve a régi, a kis mérő használatára,[554] iccéje nagyságát a budaihoz igazítja (ld. 3.2.11.177).

1609. Trencsén statutuma megállapítja a városi akó nagyságát.

17. sz. eleje. Buda megnagyobbítja iccéjét, s vele űrmértékeit (ld. 3.2.11.26).

1627. Bethlen Gábor megállapítja az erdélyi öreg és földes hordók nagyságát.

1630 körül. Kassa növeli a városi köböl nagyságát.

1640. A horvát országgyűlés meghatározza a zágrábi kvartále és font nagyságát. 1657-ben, 1686-ban ismét, az utóbbi évben pedig a gabonamértéknek kő etalont állíttat.

1672. Vajdahunyad meghatározza a bányákban használ vasércmértéket.

1687. Kassa megállapítja a városi hordó nagyságát.

1691. Az erdélyi országgyűlés meghatározza az erdélyi véka, vödör, hordó nagyságát.

1696. Pozsony város visszatér a nagy mérő használatára.[555]

17. sz. vége. Kassa csökkenti a városi köböl nagyságát (ld. 3.3.20.50).

1715. Kassa növeli a városi köböl űrtartalmát (ld. 3.3.20.50).

1721. A gubernium Erdélyben a bécsi font használatát kötelezi.

1730 körül Buda növeli bor- és gabonamértékeinek a nagyságát (ld. 2.45, 3.2.2.17, 3.2.11.26, 3.3.26.12).

1733. A horvát országgyűlés bevezetteti a pozsonyi mértékeket, megállapítja a horvát űr- és súlymérték nagyságát. 1745-ben újból szabályozza az űrmérték nagyságát.

1762. Pozsony megye a város mérték-etalonjairól másolatokat csináltat.

1775. Tierenberger professzor megvizsgálva a bányavárosok mértékeit, megállapítja, etalonizálja, illetve a bécsi mértékekhez viszonyítja azok nagyságát (ld. 2.44.2), vagyis rögzítette azoknak jóval korábban meghatározott nagyságát, nagyon valószínűen az akkor még meglévő, de nem említett etalonok alapján.

1776. A helytartótanácsi bizottság a pozsonyi etalonok vizsgálata során meghatározza a pozsonyi akó és mérő nagyságát, megállapítja többek között azt is, hogy a mérő etalonja 1551-ből, az icce etalonja 1715-ből való. 1779—80-ban megismételve a vizsgálatot, újból megállapítja a mértékek beosztását és nagyságát (ld. 2.44.2).

1595. Bereg megye meghatározza a gönci hordó és az átalag nagyságát.

Az 1807:22. tc. az országgyűlés gazdasági bizottságának a javaslatára megállapítja a pozsonyi mértékegységek, valamint a tokaj-hegyaljai hordó nagyságát, elrendelve egyúttal a kis (64 iccés) mérő használatát. A helytartótanács így etalonizáltát. 1813-ban uralkodói rendeletre ismét a nagy (74 iccés) mérőt kötelezi, s ennek megfelelően etalont cseréltet a törvényhatóságokkal (ld. 2.44.2 is).

1823. A gubernium a bécsi pintre alapozott, úgy megállapított új erdélyi mértékek használatát rendeli.

1843. Az országgyűlés gazdasági bizottságának törvényjavaslata új elvet és módszert alkalmaz az egységesítésénél: a pozsonyi mértéketalonokra való hivatkozás helyett a bécsi mértékrendszer alapján viszonyszámosan állapítja meg a mértékegységek nagyságát.

1852. A császári kormány megállapítja és bevezetteti a vámsúlyt.

1853. Ugyanő bevezetteti a bécsi űrmértékeket, bécsi—pozsonyi viszonyszámos egység-meghatározással.

1861-től a méterrendszer bevezetésével kapcsolatos vizsgálatok, egységmeghatározások, etalonizálások, amelyeket az 1874:8 tc. alkalmaztat. Ezekkel később külön alfejezetben foglalkozom (ld. 2.45).

Az összefoglalót azzal a figyelmeztetéssel kell kezdenem, hogy e szemlében természetesen nem szerepeltek a helyi egységmegállapítások (változások), etalonizálások, csupán a típus első előfordulása. A későbbiekben (ld. 2.44.2, 2.45) tapasztalhatjuk, hogy az egységnagyság meghatározást mindig mérések, a 18. sz. közepétől kezdve egyre szakszerűbb vizsgálatok (ld. 2.44.2) előzték meg, és mindig etalonizálások követték. A részben-egészben országos mértékeknél (budai, erdélyi, horvát, kassai, pozsonyi) természetesen ezek másolatait is elkészítették. Az egység-alakulás — alegység — származtatott egység — kérdésére nemcsak az előbbiek, hanem az egységvizsgálat (ld. 2.44.2), a rendszerek (ld. 2.26) fejezetrészek és a típus összefoglalók alapján sem lehet egyértelműen válaszolni (az átvételtől pl. budai—pozsonyi, természetesen eltekintve), itt is differenciált a helyzet. Van, amikor kis egységből származik a nagy, van, amikor fordítva, s nemegyszer egyazon mértéknél és vegyesen. Mégis úgy tűnik, hogy általában a kis egység az alap, az űrmértékeknél az icce vagy a pint (ld. 3.2.11, 3.2.24, 3.3.17, 3.3.30), a súlyoknál a lat vagy a font (ld. 5.5, 5.11), s ezekből származik a többi. A térfogatmértékeknél (ld. 4.) — a bécsi köbmértékeket (ld. 4.22.2) kivéve, ezeknél a vonatkozó hosszmérték az alap — a gyakorlat alakít helyi egységeket, ezek azonban csak nevükben általánosak (pl. szekér), nagyságukban még kis tájon belül is változóak lehetnek, alegységeiket sokszor nehézkes viszonyítani. Kivétel talán a szálasgabona mértéke, ahol is az alapegység a kéve (ld. 4.20), ebből származik a többi, csakhogy a kéve nagysága is változó, és az egység-nagyság alakulását nem lehet követni. A darabmértéknél (ld. 6.) a típusból következőleg kétségtelen, hogy az alapegység az egy darab. S jegyezzük meg még azt is, hogy a térfogat- és darabmértékeknél az etalont a definíció pótolja, de az előbbieknél ennek alapján ritkán lehet az egység-nagyságra következtetni.

2.44.2 *Mértékegység-vizsgálat.* Az előző kötet vonatkozó fejezetében részletesen tárgyaltam e témát is, a nem jelzett adatok forrása ott található.[556] E kötet mértékkészlete azonban más, és mivel éppen az űrmértékek vizsgálata volt a leggyakoribb, a már tárgyaltakat is ennek megfelelően részletesebben kell vizsgálni, és természetesen ki kell egészíteni e kötet mértékeire vonatkozó forrásokkal. Arra azonban törekszem, hogy feleslegesen ne ismételjek, a szöveget indokolatlanul ne bővítsem.

Indokolt lenne ez a kezdeti időkre vonatkozóan, de e korszak adatszegény, és figyelembe kell venni a következőket is.

Az egységnek, számértékének, etalonjának vizsgálatára sor kerülhet akkor, amikor azok a használat követelményeinek már nem felelnek meg, vagy ha helyességükben kételkednek, avagy ha azokat pontosítani akarják, illetve: amikor a

mérésügy intézése megkezdődik, vagy azt valamilyen okból másként akarják rendezni, szervezni. Tehát nem egy új egység — esetleg a régi új nagyságának — a megállapításáról (ld. 2.44.1), nem a használt mértékegység helyességének ellenőrzéséről (ld. 2.46) van szó, hanem, lényegében, a mérésüggyel foglalkozó szervezet, központinak nevezhető, mértékegység-vizsgálatairól. S az már a mértékek természetéből, illetve alkalmazási területéből következik, hogy ilyen igény elsősorban a kereskedelmi, azokon belül is az űrmértékeknél jelentkezik, a súlymérték (a hosszmértékkel együtt) másodrangú, érthetően, mert lényegesen kevesebb problémát okoz (ld. 2.34.3). A térfogatmérés egységének a vizsgálata kivételes, a darabmértéknél pedig szóba sem kerül. Úgy is fogalmazhatom, hogy a legtöbbet a borés a gabonamértékek egységvizsgálatával foglalkoztak, illetve ezek okozták a legtöbb gondot.

A mértékegység vizsgálatára, mint tevékenységre a mintát Ausztriából, illetve Bécsből kaptuk, ahol — említettem (ld. 2.44.1) — a 16. sz. végétől, a 17. sz. során kifejlődően mértékhitelesítő intézet működött. Vizsgálati módszere azonban a 18. sz. közepéig meglehetősen kezdetleges volt. Úgy is mondhatom, hiányzott a természettudományos alap, nem gondoltak arra, hogy lényegében matematikai—geometriai problémáról van szó. Ez viszont a kor műveltségi színvonalából következően érthető. Így az is, hogy nem ezen intézetből indult útjára a korszerű mértékegység-vizsgálat.

Amikor Mária Terézia az 1750-es években megkezdte az egységes mértékrendszer kialakítására és bevezetésére vonatkozó intézkedéseit, a szakmai problémák elvi és gyakorlati megoldását Joseph Franz matematikus-csillagász jezsuita tudósra bízta. Franz tudományos pontossággal megvizsgálta a bécsi mértékek (rőf, mérő, icce, font) egységeit, vizsgálatai alapján rendszerbe igazította őket, elkészíttette azok rendkívül pontos etalonjait. Mindezzel pedig a kereskedelmi mértékek vizsgálatához a kor legmagasabb szintű tudományos igényeit kielégítő, sőt hosszú időn át érvényes vizsgálati módszert, s egyúttal etalon-bázist adott, viszonylag egyszerű mértékrendszerrel egyetemben, így alkalmas összehasonlítási alapot a Monarchia országainak a mértékei számára.[557]

Nálunk bécsi utasításra indult meg a központi egységvizsgálat, és a helytartótanács, illetve a gubernium e tevékenység gazdája.

Elsőnek a budai mértékeket vizsgáltatja a helytartótanács 1770-ben, a pozsonyiakhoz viszonyíttatva. A vizsgálatot Pest-Buda tanácsa végzi. Megállapítják, hogy a budai mértékek közelítően azonosak a pozsonyiakkal. Még a budai mérő is úgy, hogy ez 3 véka, a pozsonyi pedig 2 véka, tehát másfél pozsonyi mérő ez. De tulajdonképpen nincs is, csak a nevében él, csak számolnak vele: ha 3 vékásan mértek, akkor budai, ha kettősen, akkor pozsonyi mérőt mondanak. Nehézkes is lenne a budai mérő nagyságú mértéket emelgetni, ezért használják a vékát, amelyik tulajdonképpen fél pozsonyi mérő.[558]

1772-ben a gubernium vizsgálja az erdélyben dívó mértéknek brassói, kolozsvári, szebeni etalonjait. A bécsi egységekhez hasonlítva megállapítja azok nagyságát, és az összefüggéseket.

1775-ben Tierenberger matematika professzor Selmecen, a bécsi bányakamara

utasítására megvizsgálja a bányavárosok mértékegységeit. A bécsi egységekhez viszonyítva megállapítja a nagyságukat, azok helyességét, a bánya és a bécsi mértékrendszernek, valamint egységeinek viszonyáról táblázatokat, az egyes mértékek etalonjairól pedig méretezett rajzokat készít, s ami a lényeg: az űr- és a térfogatmértékeknél — a hivatalos gyakorlatban elsőnek — köbtartalmat számít, természetesen bécsi egységekkel.[559]

1775-ben Zala megye panaszkodott a helytartótanácsnak, hogy a Pozsonyból kapott mérték-etalonok nem jók. Megvizsgálta azokat, szerinte az akó 7, a mérő 10 iccével nagyobb, a súly sem pontos. A helytartótanács Pozsonyba küldte az etalonokat, s a várossal megvizsgáltatta azokat. Bizottság végezte, tagjai: 1 tanácsnok, 1 esküdt, a városi könyvelő, a mázsamester, 2 mérőszolga, 1 szerkovács. Megállapítják, hogy a súlyoknál valóban volt eltérés, az egész mérő pedig részint rongálódott a szállításnál, részint valóban hibás: fél messzellyel nagyobb, a többi jó. Minden mértéket helyesre igazítottak. A helytartótanács, közölve ezt Zala megyével, visszaküldette az etalonokat.[560] Zala megye azonban nem értette a választ, ezért megkérdezte: a pozsonyi mérő végtére 64 vagy 74 icce.[561] — Jó kérdés volt, mert fontos adatokat köszönhetünk neki.

A helytartótanács most már a pozsonyi etalonokat vizsgáltatja. 1776 tavaszán került erre sor. A bizottság tagjai: 2 tanácsnok, 2 százas polgár, a könyvelő, a mázsamester. Megállapítják, hogy a rézből készült egész, fél, negyed pozsonyi mérő 1551-ből valóak. Az egész mérő vízzel vagy kölessel, csapva 74 icce, rozzsal csapva 76, tetézve 71 $^1/_2$ icce. Az akó az akolóval 66 icce a 64 helyett, vízzel viszont 123 messzely a 128 helyett, vagyis mindkettőt igazítani kellett. A súly jó, a bécsinek megfelelő (mint a hosszmértékek is). A vizsgálat eredményéről a helytartótanács aztán körlevélben értesítette a törvényhatóságokat.[562]

1779-ben Nógrád megye panaszkodott, hogy a váci gabonaraktár mérője nem hiteles, sem a pozsonyival, sem a budaival nem egyezik. A helytartótanács vizsgálata igazolta az észrevételt: az egyik mérő 1 messzellyel kisebb, a másik mérő viszont ennyivel nagyobb volt. A helytartótanács mindkettőt megigazíttatta.[563] A panasz azonban újabb vizsgálat-sorozatot indított el, amelyiknél Pozsony város és megye megbízottaihoz a helytartótanács a gazdasági bizottságának három tagja is csatlakozott. A két évig tartó munka során többször is megvizsgálták a budai és pozsonyi etalonokat — hasonlítva a bécsiekhez is —, vizsgálati módszert is kidolgoztak, és ennek alapján mértékhitelesítési szabályzatot is készítettek.[564] Mindebből az alábbiakat tudhatjuk meg:

A gabonamértékek mérésénél az öntéssel vigyázni kell: folyamatosan, mindig az edény közepére kell önteni és csapófával csapva mérni. A méréseket megismételték.

A budai mértékek. A font (a hosszmértékek) azonos a pozsonyival, 1 száraz icce az 1 $^1/_4$ híg icce, a híg icce kanálnyival kisebb a pozsonyinál, a mérő pedig 3 véka, amíg a pozsonyi csak 2 véka, vagyis másfél pozsonyi mérő egy budai, a font 32 lat, az akó 64 icce.

A pozsonyi mértékek. A gabonamértékek (egész, fél, negyed, nyolcad mérő) réz etalonjai 1551-ből valóak, a többi réz etalon 1715-ből, a városházán őrzik őket.

Az icce kétharmad römpöllyel kisebb a bécsinél, ez a híg vagy bor icce, ebből másfél ad egy száraz vagy gabona iccét; 1 mérő köles vagy víz az 75 híg, illetve 48 száraz icce, hüvelyesnél, fajtától függően, 50—77 híg icce, gyümölcsből 84 híg icce, de tetézve, a gubacs- és a mészmérő az másfél gabonamérő; 100 pozsonyi mérő az 101 $^1/_8$ bécsi mérő; 1 akó az 64 icce, az akoló pontos; a súly azonos a bécsivel, és a font az 32 lat és 100 font az egy mázsa. (A hosszmértékeket itt nem említem, az előző kötetben már tárgyaltam azokat.)[565]

1783-ban a gubernium a főhadiszámvevőség számára megvizsgáltatja az erdélyi gabonamértékek egységeit, összehasonlítva a bécsi és pozsonyi mértékekkel megállapítja nagyságait: az 1688-ból származó kupa (pint) a bécsivel közelítően egyezik; kölessel mérve 2 véka az 1 pozsonyi mérő, az erdélyi köböl az 64 kupa vagy 4 negyed. 1787—88-ban pedig az uralkodó rendeletére újból megvizsgáltatja az erdélyi gabonamértékeket, összehasonlítva a bécsivel, megállapítja azok nagyságát: 43 $^1/_{16}$ erdélyi kupa (pint) az 44 bécsi pint, 1 erdélyi kupa köles az 31 font $^1/_4$ lat, 1 bécsi pint köles pedig 29 font $^1/_2$ lat, 1 erdélyi véka az 16 erdélyi kupa, illetve 16 $^1/_2$ bécsi pint, 1 pozsonyi mérő pedig 43 $^1/_2$ erdélyi kupa.[566] E vizsgálatnál tehát a korábbinál korszerűbb módszert is alkalmaz: a nagyságot térfogatsúlyban adja és hasonlítja össze.

1808. Az 1807:22. tc. rendelet kis pozsonyi mérő alkalmazásával keletkezett problémák miatt a helytartótanács gazdasági bizottsága megvizsgálja a rendelt etalonokat, megállapítja, hogy a súly (a hosszmértékekkel együtt) azonos a bécsivel, az új pozsonyi mérő 64 icce, míg a régi 75 icce (így tévesen, láttuk, 74 icce ez), aztán a legkorszerűbb módszert alkalmazza: köbtartalmat számíttat. Eszerint 1 pozsonyi icce az 45 $^{31}/_{38}$, kerekítve 46 bécsi köbhüvelyek, 64 ilyen icce ad 1 mérő, illetve akót, s ez 2944 bécsi köbhüvelyk, olyan henger, amelyiknek a magassága 10 hüvelyk, alapátmérője pedig 19 hüvelyk és 4 $^1/_2$ vonás; a fél pozsonyi mérő az 32 icce, illetve 1472 bécsi köbhüvelyk. Ezen adatokat a helytartótanács körlevélben közli a törvényhatóságokkal.[567]

1813-ban ugyanaz okból ismét vizsgáltat a helytartótanács, ezúttal Tomcsányi Ádám fizika professzor végzi a munkát. Az eredmény: 1 pozsonyi icce, kerekítve 46 bécsi köbhüvelyk, a régi pozsonyi mérő 75 ilyen icce, ami 3450 köbhüvelyk, a mérő pedig 3456 köbhüvelyk, esővízzel 113, folyóvízzel 114 bécsi font, olyan henger, amelyiknek az alapátmérője 16 hüvelyk, magassága 17 hüvelyk és 2 $^1/_4$ vonás, az új pozsonyi mérő pedig 64 előbbi icce és 2944 köbhüvelyk, a kettő között tehát 512 köbhüvelyk a különbség.[568]

1819. A gubernium az úrbéri összeírás számára megvizsgáltatja az erdélyi gabonamértékeket, s megállapítja, hogy 1 köböl az 4 véka, 1 véka pedig 16 bécsi pint, 1 erdélyi kupa azonos a bécsi pinttel és 71 $^3/_{10}$ párizsi köbhüvelyk, 1823-ban, a bécsi mértékrendszer, illetve pint alkalmaztatásával újból vizsgáltatja az erdélyi mértékeket a bécsiekhez való viszonyukkal. A munkát a műszaki ügyosztály végzi. Szerinte: 1 régi kupa (a híg és a száraz egyforma volt) 72 bécsi köbhüvelyk, az új kupa a bécsi híg pinttel azonos és 77 $^2/_5$ köbhüvelyk (míg a bécsi száraz pint 84 $^1/_{10}$ köbhüvelyk); 1 régi vödör az 8 régi kupa, illetve 576 köbhüvelyk, 1 új vödör az 8 új kupa, illetve 8 $^3/_5$ régi kupa; 1 régi véka az 16 régi kupa, illetve 1152 köb-

hüvelyk, 1 új véka az 21 új kupa, illetve 22 régi kupa; 1 régi erdélyi köböl az 4 régi véka, illetve 4608 köbhüvelyk, 1 új köböl az 5 régi véka, illetve 1 $^1/_2$ bécsi mérő, azaz 5046 köbhüvelyk.[569] 1828-ban,[570] 1833-ban[571] és 1839-ben[572] megismétlik ezt a vizsgálatot.

1853-ban, a bécsi űrmérték bevezettetésekor, Bécsben megvizsgálják a bécsi és a pozsonyi űrmérték-egységek nagyságát, megállapítják egymáshoz való viszonyukat, elkészítik, a legkisebb egységig terjedő, összehasonlító táblázatukat, elválasztva a számítási és a gyakorlati mérés értékeit (ld. 2.42.21).

A szemlét a metrikus rendszer vizsgálata fejezné be, de azzal — mint említettem — külön foglalkozom (ld. 2.45.6).

Az egységvizsgálatoknál tehát elsősorban az űr-, azon belül is a száraz, vagyis a gabonamérték vizsgálatával foglalkoztak, ennél volt ugyanis a legtöbb probléma. Az is érthető, hogy a nagyság-megállapítás követi a műszakinak nevezhető műveltség fejlődését, s a méricskéléstől, az egység összehasonlításától eljutottak az etalon térfogatsúlyának, illetve köbtartalmának a meghatározásáig. Úgy is mondhatjuk, hogy az egységvizsgálat egyre pontosabb, egzaktabb, tudományosabb lett. Ebből következik viszont az is, hogy az egyes vizsgálatok azonos mértékek esetében sem mindig egyeznek egymással, sőt, mint azt a vonatkozó egységek konkrét tárgyalásánál bizonyítva látjuk, önmagukban is pontatlanok voltak.

A vizsgálati módszereket konkrétan csak a mértékhitelesítési utasításokból ismerhetjük meg, mivel ezek megmondják: mivel, hogyan végzett, milyen vizsgálat alapján lehet az etalon, illetve a kérdéses mértékegység helyességét megállapítani. Ezen utasítások tartalmi többsége az űrmértékekre vonatkozik, a 19. sz.-ban ide sorakoznak a mérlegek, a többivel alig foglalkoznak — érthetően.

Az első az 1779. évi utasítás, amelyik valamelyest már elárul a vizsgálati módról. Az akolót (mint a hosszmértékeket) a hiteles etalon mellé kell tenni, s ha mind egészében, mind részeiben, osztásaiban azzal egyezik, akkor hiteles. A súly vizsgálatánál előbb a használt mérleget kell megvizsgálni: tiszta-e, önmagában egyensúlyos-e, semmihez ne érjen, a serpenyők szabadon függjenek, a nyelv függőlegesen álljon. Aztán vizsgálja a súlyokat, mégpedig a nagyobbat a kisebb által, pl. 1 font az 32 lat. A mérleg egyik serpenyőjébe kerül az etalon súly, a másikba a vizsgált, összehasonlítják, ha sok, levesznek belőle, ha kevés, hozzátesznek, ha aztán egyensúlyos a mérleg, a vizsgált súly hiteles. Az iccét (és részeit) vízzel vizsgálják: az etalont a jelig töltik meg, ebből aztán a vizet óvatosan átöntik a vizsgálandóba, ameddig a víz ér, ott kell a hitelesítő jelet meghúzni. A bormértékeket az icce etalonnal, szintén vízzel vizsgálják. A hordókat (előre beáztatva) hasonlóan, a nagyobb hordót már akolóval: az akonán át keresztbe a fenékfalig kell azt betolni, mindkét oldalra, leolvasni a nagyságot, azt kell a hordóba sütni. A mérőt (és a részeit), ha réz, szintén vízzel mérik. A híg icce etalonnak az adott mennyiségben — a pozsonyit 74 iccével — megtöltik, ameddig a víz ér, ott kell a hitelesítő vonalat húzni. A fa mérőt vízzel nem vizsgáhatják, kifolyik belőle. Száraz anyag kell, legcélszerűbb a köles, mert apró szemű. Ezt mérik a csapott híg iccével előbb a mérő etalonba, óvatosan középre öntik, ha kész, lecsapják, utána az etalonból a vizsgált mérőbe öntik hasonló módon, ahol megtelik, oda kerül a hitelesítő jel.[573]

1825-ben az erdélyi hitelesítő hivatalok szervezései előkészülete során a kancellária utasítására a bécsi mértékhitelesítő intézet megküldte a guberniumnak az 1817-ben készített, 1824-ben újból érvényesített szabályzatát.[574] Megismerhetjük belőle az akkor példának tartott vizsgálati módszereket. Közülük a témát érintő részeket ismertetem, természetesen rövidítve.

Híg mértékek. Vízszintes lapra állítva a réz etalont (pint stb.) csordultig töltik vízzel, 6—8 hüvelyk (16—21 cm) hosszú fém fölözővel lesímítják, hogy a víz színe a mérték szélével egyenlő legyen. Az etalonból a vizet óvatosan a vizsgálandó, hasonlóan állított mértékbe öntik. A víz szélét az edény falán a fölöző hegyével megjelölik. A vizet kiöntve közvetlenül e jel alá forrasztják az ún. csapot, erre kerül a nagyság jele, az edény felső szélére pedig a hitelesítő jel. Cserép- és üvegedényeken a jel fölé pecsétviaszt égetnek, ide kerül a jel. A nagyobb mértékeknél hasonlóan járnak el, fa edényeknél a jel számára laposfejű szeget ütnek. A hordónál a bele öntött vizet akós etalonba eresztik, innen a mérőkádba, a maradékot már pinttel mérik, a nagyságot összegzik, ezt sütik a hordó fenekére, a hitelesítő jellel együtt. Minden 10 mérés után a vizet az etalonnal újból megmérik.[575]

Száraz mértékek. Az ellenőrzéshez szükséges egy négylábú — legalább 1 $^1/_2$ láb (45 cm) magas —, legalább 1 mérő kölest vagy lenmagot befogadó, alul egy csapos nyílással ellátott garat. Azt megtöltik maggal és a csap alá vízszintes lapra helyezik a réz etalont (mérő, véka stb.). A magot a garatból leleeresztik, ha megtelt, a garatot félretéve, a csapófával lecsapják. Az etalonból a magot visszaöntik az előzőleg kiürített garatba. Az előbbi módon alája teszik a vizsgálandó mértéket, a magot beleeresztik. A magszintnél megjelölik, fölöttes szélét levágják, simára csiszolják, úgy hitelesítik. A vaskeresztnek is szintbe kell állnia. A magot 10 mérés után az etalonnal újból megmérik. A csapófa keményfa lapos léc. A fa mértékbe belesütik, a fémbe beleütik a nagyság és a hitelesítés jelét.[576]

Mérlegek (ld. 2.33.12). Minden mérlegfajtánál meg kell vizsgálni a következőket. A forgó részek, mozgó élek edzettek-e, nem dörzsölődnek-e, szabadon mozognak-e, az egyenlőkarúaknál a karhossz azonos-e. — *Szabályozó mérleg.* Az általánoson kívül vizsgálni kell az érzékenységét, közép beállását, a finomabb súlyok mérlegének védőszekrényben kell lennie. A súlyok vizsgálatánál az etalont és a vizsgált súlyt a serpenyőkön megcserélve kell összehasonlítani. A megadott hibahatáron belüli egyensúly esetében a súly hiteles. E mérleg 4—6 hüvelykes (9—16 cm) fajtáján 2 latig (35 g), a 10—12 hüvelykes (23—28 cm) esetében 1 fontig (0,56 kg), az 1 $^1/_2$—2 lábason (46—52 cm) 10 fontig (5,6 kg), a 2 $^3/_4$—3 lábason (75—93 cm) 100 fontig (56,0 kg) lehet vizsgálni.[577] — *Serpenyős mérleg.* Az általános vizsgálaton kívül a keresztigát megfordítással is ellenőrizni kell, a nyelv az iga félhossza kell legyen. A mérleg a karnagyságtól függő hibahatáron belüli egyensúly esetében hiteles. A jel a kis mérlegnél a serpenyőre, a nagyobbnál a villára kerül. — *Gyorsmérleg.* Az általános vizsgálaton kívül meg kell nézni, hogy a nyelv szélessége egyezik-e a horogkapocs szélességével. A körte (tolósúly) mozgatásával a rúd rovátkáin vizsgálva az adott rovás súlyjelzésénél a megfelelő etalonizált ellensúllyal egyensúlyosnak kell lennie, a megadott hibahatáron belül. Ez esetben a mérleg hiteles, a jelet a rúdra, a horogkapocshoz közel kell ütni.[578]

— Ismerteti az utasítás természetesen az egyes hibák okát, felismerésének, megszüntetésének módját is, de az részletekre nem térhetek ki.

A hazai hitelesítő intézetek létesítésével kapcsolatban az 1851-ben készült, 1853-ban javított utasítás csak tömörebb fogalmazásban különbözik az előbbitől (bár sok paragrafusa szó szerinti).[579] Új, azonban benne — bizonyítván a fejlődést — az utolsó paragrafus, amelyik így utasít: a hordozható hídmérleget, az ún. tizedes mérleget, mivel a lényege a súly és a teher 1:10 aránya, úgy kell próbálni, hogy pl. a súlyserpenyőbe tett 1 font a teherlapra tett 10 fontot egyensúlyozza-e. E mérleg sokféle nagyságának megfelelően a vonatkozó súlyok arányával kell ellenőrizni.[580]

Ez utóbbival szó szerint egyezik a vizsgálat utasítás az 1854-ben kiadott mértékhitelesítési rendeletben is,[581] kivéve az utolsó két paragrafust. Az előző már valamennyi hídmérleggel foglalkozik, ezek helyességét, érzékenységét és tartósságát vizsgáltatja. Az elsőt az előbbi utasítás szerint, az érzékenységet a legnagyobb tehernél kis súllyal, az utóbbit pedig túlterheléssel vizsgáltatja.[582] Az utolsó pontja pedig — ismét jelentkezik az új — az alkoholméter vizsgálatára vonatkozik. Előbb megvizsgálják a százalékos beosztását egy fémlapra vésett beosztási hálózat segítségével. Ha hibahatáron belüli, hitelesítik, aztán helyezhető a mérőbe. A kész mérőnél a helyességét vízben a 0 fokra, majd 25, 60, 100 fokos szeszbe téve vizsgálják, hőmérőjét etalonnal egyeztetik, a skálán közölt súlyát méréssel ellenőrzik.[583] — Az ezekről kinyomtatott, magyar nyelvű „Népszerű oktatás" a felére csökkenti a tudnivalókat, s kihagyja a szabályozó és a hídmérlegre, valamint az alkoholmérésre vonatkozó részeket.[584]

Az egész Monarchiára érvényes 1858. évi mértékhitelesítési rendelet — két mellékletével nyomtatásban is kiadták — utasítása[585] már részletesen eligazít. Az első rész (1—62. §) pontosan leírja a hitelesíthető hosszmértéke, az akoló, a csapófa, a száraz és híg űrmértékek, a súlyok (a sajátosok is), a mérlegek (egyenlőkarú, gyors, hídmérleg bontásban), az alkohol- és cukorfokmérők követelményeit. A második rész (1—60. §) ismerteti a vizsgálati módszereket, a hitelesítési módokat a mérlegig. Az egyik melléklet a sajátos hosszmértéket, a pénzsúlyt, a tizedes hídmérleget, az alkohol- és cukorfokmérő vizsgálati módjait, a másik melléklet pedig méretarányosan (részben színesen) közli a mértékek rajzait (8 t.). A témánkra vonatkozó előírások mindegyikénél a megfelelő adatokat tartalmazó jegyzőkönyvet kell készíteni.

Akoló. Egészét és beosztásait egyeztetve az etalonnal a hosszmértékekhez hasonlóan hitelesíti.[586]

Száraz űrmértékek (mérő és részei, pint és részei, szénmérték). Köles, répa- vagy vöröshere mag alkalmas a vizsgálathoz. Szükséges még — a már említett — garat: egy nagyobb és egy közepes a mérőkhöz, egy kisebb a pinthez (nagyságukat meghatározza). A megfelelő garatot szilárd, vízszintes lapra kiterített vászonra kell helyezni (az utóbbi a lehulló magok számára kell). A vizsgálathoz szükséges mag mennyiségét a garatba töltik. Alája teszik a vonatkozó nagyságú etalont, és a magot a garatszájon át beleeresztik. A garatot levéve, csapófával lecsapják. A magot visszaöntik a garatba, és ellenőrzésre ismét az etalonba engedik. Ha egyezik, a magot ismét visszaöntik a garatba, és most a hasonlóan elhelyezett vizsgá-

landó mértékbe eresztik. Az kisebb nem lehet az etalonnál, de a nagyobb mérték az fél-, a kisebb az negyed százalékkal lehet nagyobb annál. Egyezés esetében hitelesítik: a mérő és részeit a fenéken, a pintet és részeit az oldalán.[587]

Híg űrmértékek (pint és részei). A szilárd, vízszintes lapra tett vonatkozó etalont csordultig töltik vízzel, kézzel lesimítják. Belőle a vizet beleöntik a hasonlóan helyezett vizsgálandó mértékbe. A víz szintjét a jelölővel belekarcolják, s a közvetlenül föléje forrasztottják az ún. csapott, és így hitelesítik a kívülről ráforrasztott cingombra. A nyolcad és a negyed akót, ha réz, hasonlóan vizsgálják és hitelesítik, ha fa, a víz szintjénél lapos fejű szeget ütnek nagyságjelnek, s kívülre kerül a hitelesítés jele. Az akónál (bornál 40, sörnél 42 $^1/_2$ pint) negyed akós etalonnal mérik a vizet, mind a négy mérésnél a víz szintjét a lapos kapoccsal jelölve, s a mérést háromszor megismételve (a sörakónál a 2 $^1/_2$ pintet is beleöntve) hitelesítik az előbbi módon. A hordót lábra helyezik, csapja alá akós etalont tesznek. A hordót megtöltik vízzel, a csapon át az etalonba eresztik. Ebből a vizet akónként az űrmérő kádba öntik, amelyikben az akók etalonizált szintjét a lapos kapcsok jelölik. A kádban emelkedő víz szintje mutatja, hány akó folyt ki a hordóból. Ha már nem telik meg az akós etalon egészen, akkor abba kisebb mértékkel merik meg a maradék vizet. Összegezve az akók és a maradék számát állapítják meg a hordó pontos nagyságát, amelyet a csapfenékbe égetnek a hitelesítési jellel együtt.[588]

Súlyok. A súlyokhoz etalonjukon kívül négy hitelesített mérleg szükséges. 5—6 hüvelyk (12—14 cm) keresztigás a gyógyszeres és pénz súlyokhoz, 10—12 hüvelykes (23—28 cm) fél fontig (0,28 kg), 22—24 hüvelykes (51—55 cm) 1—10 fontig (0,56—5,60 kg) és 30—36 hüvelykes (69—83 cm) keresztigás a 25 és 50 fontos (14,28 kg) súlyokhoz. A legjobb ellenőrzési mód: a vonatkozó súly-etalont kisebb súlyokkal, vagy rézlemezekkel egyensúlyozzák, utána az etalont kicserélik a vizsgálandó súllyal, s egyensúlytalanság esetében gyógyszeres súlyokkal kell a különbséget megállapítani. Ha ez a súly nagyságtól függő hibahatáron belül marad, a súly hitelesíthető, a nagyobb, gyűrűs súlyoknál a gyűrűbe, a többinél a súly felületére ütve a hitelesítő jelet.[589]

Mérlegek. A súly etalonjain kívül szükséges a nagyobb mérlegek felakasztásához falba erősíthető fém horog, a kisebbekhez fatalpon álló, mozgatható fémrúd. — Az *egyenlőkarú mérleg*nél a pontosságot és az érzékenységet kell ellenőrizni. Az előbbinél az iga két karjának egyenlő súlyát és hosszát is vizsgálják. Az első megállapítható, ha az iga kis mozgatásakor a nyelv gyorsan, pontosan beáll, a második a legnagyobb súly kétoldalas terhelésénél rátett apró súly okozta mozgásból. Ha mindegyiknek megfelel, a mérleg hiteles, jelét a karjára, kisebbnél a villájára ütik. — *Gyorsmérleg.* A súly etalonjain kívül kétféle akasztó horog szükséges. Ennél a helyességet és az érzékenységet kell ellenőrizni. Ez utóbbit az egyenlőkarúnál alkalmazott módon. A helyességet: a legnagyobb súly felakasztásából a körtesúlyt a skálarúdon a megfelelő helyre kell húzni, s egyensúly kell legyen. Hasonlóan ellenőrzendő a skálán a kisebb beosztás is. Ha kétoldalas a skála, mindkettőt vizsgálni kell. A hiteles mérlegnél a skálarúdra ütik a bélyegzőt. — *Hordozható* (tizedes) *hídmérleg.* A legnagyobb tehernél az 1/10 aránynak meg-

felelő súllyal ellensúlyozva kell a pontosságát vizsgálni, a teherlap közepén, majd sorra a négy sarkán terhelve. Az érzékenységet a legnagyobb súlynál feltett legkisebb súly okozta mozgás mutatja meg. Végül óvatos túlterheléssel az erősségét is ellenőrzik. A megfelelő mérleg az első tartóoszlopon hitelesítendő.[590]

A függelék előírásai közül a sajátos hosszmértékek és a pénz súly vizsgálatot csak megemlítem.[591]

A *százados és beépített hídmérleg*. Először az emelő mozgékonyságát, a híd szintbeállását kell ellenőrizni, aztán a pontosságot, az érzékenységet és az erősséget a tizedeséhez hasonlóan, de arányosított nagyságrenden. A megfelelő mérleget az igán hitelesítik.[592]

Az *alkoholmérő* az 1854. évi utasítás szerint vizsgálja.[593]

A *cukorfokmérőnél* — ismét jelezve a fejlődést — először szintén a százalék skála beosztását vizsgálják az előbbi műszerhez hasonló beosztási hálózat segítségével. A készülék hőmérőjét, súlyát ugyanúgy, a helyességét is azzal a különbséggel, hogy a tiszta vízen kívül a szesz helyett 12 és 20%-os cukros vizet használnak. A megfelelő eszköz hasonlóan hitelesíthető.[594]

Tapasztalhattuk tehát egyrészt a vizsgálati módszerek, eszközök fejlődését a korszerűség, a pontosság irányában, másrészt a vizsgálandó mértékek, eszközök bővülését, az általános fejlődésnek megfelelően. S ez a vizsgálati módszer maradt a továbbiakban is, az 1868. évi rendelet (ld. 2.42.21) és meghosszabbította az érvényét. Újat csak 1874—75-ben készítettek a metrikus rendszerrel bevezetett új mértékhitelesítési eljárás alkalmazására.

A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium 1874. évi 9334. sz. rendelete meghatározta a hitelesíthető mértékeket, súlyokat és mérőeszközöket.[595] — A témát érintőekről az alábbiak szerint intézkedett:

5. §. A hitelesíthető folyadék mértéke és megjelölésük: 20, 10, 5, 2, 1, 0,5, 0,2, 0,1, 0,05, 0,02, 0, 01 liter. A jel L, illetve cl, fém mértékbe beleütve, fába belesütve.

6. §. A folyadék mértékek anyaga: ón, valamint bádog, réz, vas lemez (ezek ónozva), 5 litertől fa is lehet.

7. §. A folyadék mértékek alakja. 2 litertől lefelé henger alakú (megadja mélységét, átmérőjét, ezek arányát), 5 litertől felfelé alul szűkebb csonkakúp (a nagyságadatokat szintén közli).

8. §. A folyadék mértékek szerkezete. Pontos technológiai leírást ad, s a készítő nevét rávereti.

9. §. A megengedhető hibák: a nagyságától függően $^1/_{400}$—$^1/_{100}$ rész.

10. §. Hordók. Szilárd szerkezetű legyen, sörhordó szurokkal kiöntve.

11. §. Bélyegzés. Ón mértékeknél a gyűrű alá, lemeznél az ide forrasztott óngombra kell ütni a bélyeget, fa mértéknél a dongák egyik külső oldalára, hordónál a csapos fenékre kell égetni.

12. §. A hitelesíthető száraz űrmértékek és jelölésük: 1 hektoliter, 50, 20, 10, 5, 2, 1, 0,5, 0,2, 0,1, 0,05, 0,02, 0,01 liter, H, illetve L és cl, fémre ráütve, fára ráégetve. Az 1 hektoliteres csak szén, mész, gyümölcs, gumós növény és hasonló tárgyak mérésére hitelesíthető.

13. §. E mértékek anyagai: 2 litertől lefelé ón, bádog, réz, vaslemez (ezek ónozva), 5 litertől felfelé ezeken kívül fából is.

14. §. A mértékek alakja. Valamennyi henger alakú (közli a vonatkozó adatokat).

15. §. Az ilyen űrmértékek szerkezet. Ismét pontos technológiai leírást ad.

16. §. Csapófa (méreteit közli).

17. §. Megengedhető hibák: a nagyságtól függően $^1/_{400}$—$^1/_{100}$ rész.

18. §. Bélyegzés. Fém mértéknél a híg mértékkel azonosan, a fánál a donga külső, belső részére, fenékre és még három dongára sütik a jelet.

19. §. Hitelesíthető súlyok és megjelölésük. Szigorú (precíziós) súlyok: 20, 10, 5, 2, 1 kg, 500, 200, 100, 50, 20, 10, 5, 2, 1 g, 50, 20, 10, 5, =, 1 centigramm, 5, 2, milligramm, kalmár súlyok: 20, 10, 5, 2, 1 kg, 50, 10, 5, 2, 1 dkg, 5, 2, 1 g. Jeleik: k, dk, g, c betűk, finom anyagnál felső lapra ütve, öntöttvas nagyobbjainál a felső lapra mélyítve, a kisebbjénél oldalára domborúra öntendő.

20. §. A súlyok anyaga: sárgaréz, bronz, alpakka, öntöttvas csak 50 dkg-tól felfelé, a gramm részei lehetnek platina, ezüst, alumínium anyagúak is.

21. §. A súlyok alakja. Kalmár súlyoknál felül kisebb, szigorúaknál alul kisebb csonka kúp. (Közli a vonatkozó méreteket.) Egymásba rakható súlyok nem hitelesíthetők. A gramm részei felhajtott szélű négyszögű lemezdarab.

22. §. A súlyok különös kellékei. Gömb vagy fül egybe öntendő. Minden súlyon kis üreg kell, ebben rézdugót vernek a jel számára. Felületük sima legyen.

23. §. Megengedhető hibák. Kalmár súlynál 20 kg-tól 1 g-ig 3000—1 miligramm.

24. §. Bélyegzés. Dugós súlyoknál ebbe, többinél felső és alsó lapra, lemeznél felső lapra, szigorú súlynál egy csillag is szükséges.

25. §. A hitelesíthető mérlegek általános kellékei. Egyelőre csak emeltyűs mérleget hitelesíthetnek (sorolja a feltételeket); a készítő nevét rávereti.

26. §. Elfogadott mérlegrendszerek: egyenlőkarú, körtés, híd- és felső serpenyős vagy táblás mérlegek. Szigorú (precíziós) mérlegnek csak egyenlőkarú mérleget hitelesíthetnek.

27. §. Egyenlőkarú rúdmérleg. A mérlegrúd szilárd anyagú, félkar-hosszban egyenlő legyen, serpenyő nélkül beálljon, közép éle egyenesen, a vég éle erre párhuzamos legyen (kalmár mérlegnél a vég éle lehet gyűrű alakú is), szabadon függésben beállva a két ágy egy vízszintes síkban legyen. Kofamérlegen csak 2 kg-ig mérhető teher, körte jellel jelölendő.

28. §. Körtés mérlegek. Élek párhuzamosak legyenek, a forgás-él ágya egyenlő magas, villa szintúgy, a nyelv középvonala a rúd tengelyére merőleges legyen, a nagy ága a kisebb kar kétszeres, a körte gömb alakú öntöttvas, súlya kerek kilóban kifejezhető toló tokjával együtt, ha a rúd két beosztású, a kisebb skála legnagyobb terhe azonos legyen a nagyobb skála legkisebb terhével, ha serpenyős, az láncostul a 0 pontra tett körtével beálljon, beosztás vonalai egyenlőek legyenek, kerek kiló számot mutassanak.

29. §. Hídmérleg. Tizedes vagy százados lehet. A híd bármely pontján terhelve egyazon súlyt mutassa, híd-vízszintező, tárakészüléke (üres mérleg beállítására),

valamint ingást gátló zárókészüléke legyen. Külső karjára jegyzendő a készítő neve, a viszony és a tehermaximum.

30. §. Felső serpenyős vagy táblás mérlegek. Bárhová teszik a terhet, egyformán mutassa, ilyenkor is szabadon mozogjon, legnagyobb terhelhetőség 1 kg-nál nem kisebb.

31. §. Megengedhető hibák. Egyenlőkarú és táblás szigorú mérlegnél: 20 kg-tól 5 g-ig 2000 — 5 milligramm, kalmár mérlegnél: 20 kg-tól 10 dkg-os 6700 — 50 milligramm, körtés és hídmérlegnél a legnagyobb teher $^1/_{200}$, kofamérlegnél $^1/_{500}$ rész.

32. §. Bélyegzés. Egyenlőkarúnál mindkét karra (szigorúnál csillagot is kap), körtésénél a rúd három helyre (körte, teherhorog, serpenyő), a hídmérlegnél a külső kar és a tartó oszlop a helye, a táblás mérleg is így.

33. §. Hitelesíthető szeszmérők. A szesztartalmat térfogatszázakéban 12 °R hőmérsékleten adja, beforrasztott hőmérője legyen, kellően merüljön, s a folyadékban függőlegesen álljon.

34. §. A beosztások kellékei. 0—100° beosztású legyen, ezen a készítő neve, a műszer súlya is, csőbe tolva a beosztás olvasható legyen, hőmérője Réaumur-fok szerinti.

35. §. Megengedhető hibák. Skálánál $^1/_{10}$ osztályrész, etalonnál $^1/_4$ foknál nagyobb eltérés alatt.

36. §. Hitelesítő levél. Mindegyik mérőhöz külön hitelesítő levél szükséges.

37. §. Hitelesíthető cukormérő. A párolt víz tiszta cukor tartalmát súly-százalékban +14 °R mutatja, üvegtokba, forrasztott hőmérővel legyen, kellően merüljön, a folyadékban egyenesen álljon.

38. §. A beosztások kellékei. 0—24°-os skála $^1/_5$ fokra osztással, a skálán a készítő neve, az eszköz súlya, hőmérője Réaumur-fok szerinti.

39. §. Megengedhető hibák: a beosztási hálózatnál 0,1°, az etalonnál $^1/_5$°, a hőmérőnél $^1/_2$° eltérés alatt.

40. §. Hitelesítő levél. Mindegyik mérőhöz hitelesítő levél szükséges.

41—45. §. A hitelesíthető gázórát tárgyalja, mivel azonban a korszak utáni eszköz, csak megemlítem.

Az 1875. évi 430. sz. minisztériumi rendelet pedig a mértékhitelesítési eljárásról intézkedik.[596] Mindegyiknél előbb azt kell megvizsgálni, hogy megfelel-e az előbbi rendelet előírásainak. A hitelesítő hivatal minden vizsgálatról okmányt ad, amelynek másolata a szelvénykönyvben marad. — Sajátos vizsgálatok e kötet támja szerint.

Folyadék mértékek. Eljárás mint az 1854. évi rendeletnél, csak finomít: nedvesített edénybe töltet, vízbuborékot távolíttatja, s üveglappal szinteztet.[597]

Hordóknál a köbtartalmat viszont a beletöltött víz súlyával határozza meg. Megmérik a teletöltött hordó súlyát, majd kiöntve belőle a vizet, az üres hordó súlyát, s a kettő különbsége a víz súlya, amelyik megadja a hordó nagyságát literben a mellékelt 1—1000 kg skálájú táblázat szerint, különböző hőfokon.[598]

Száraz tárgyak mérése. Csapófa, garat most is kell, a vizsgálat azonos az 1854. évi előírással, a hibahatárokat közli.[599]

Súly hitelesítés. Méretet, agyagot esetlegesen vizsgáltat. Minden súlyt a terheltetési határ közé eső mérlegen kell vizsgálni. A mérleg egyik serpenyőjébe teszik a súly etalont, a másikon tára-súllyal kiegyenlítik, aztán az etalon helyére teszik a vizsgálandó súlyt. Ha a nyelv nem áll be, a hibahatár súlyát ráteszik, ha így egyensúlyba jut, hitelesíthető.[600]

Mérleg hitelesítése. Egyenlőkarú rúdmérleg. Állékonyság vizsga: a rudat felfüggesztve lengetik, ha 0 pontba beáll, jó. Helyesség: horgos súlyú nagy teherrel kitarázzák, majd a súlyokat kicserélve nézik, ha nem egyensúlyos, a megadott hibahatár közti ellensúllyal mérik, ha beáll, megfelelő. Érzékenység: a legnagyobb terhelésnél az egyik oldalra kis túlsúlyt tesznek, ha a megadott hibahatár között egyensúlyos, a követelményeknek is megfelelt, így hitelesíthető. — Felső serpenyős vagy táblás mérleg. Terhelhetőség: a legnagyobb súly mellett kitarázzák, majd ezt megismétlik, ha mindkettőnél egyensúlyos, akkor jó. Az érzékenységet az előbbi mérleg szerint ellenőrzik. Helyesség: szintén az előbbi mérleg szerint. — Körtés mérleg. Állékonyság: a futósúlyt 0 pontra téve be kell álljon a nyelv. Szilárdság: a legnagyobb súllyal terhelik, ha a mérlegrúd nem görbül, elég erős, s ha tárával egyensúlyoz, helyes is. Az utóbbit közép terhelésnél is megnézik. Ha két beosztása van, mindkettőt hasonlóan vizsgálják. Ha a teher $^1/_{2000}$ rész túlsúlynál a nyelv észrevehetően elmozdul, elég érzékeny, hitelesíthető. — Hídmérleg. A hidat függősúllyal vízszintbe állítják. A maximálisnak fél terhével, a súlyt a híd különböző pontjaira téve, tizedes (százados) súllyal tarázzák. E próbát elvégzik a legnagyobb terheléssel is. Ezt megismétlik. Ha az eltérés az illető súly $^1/_{2000}$ része, a mérleg jó. Végül a legnagyobb teher 10%-os túlsúlyával vizsgálják a teherképességét. Ha ennek is megfelelt, a mérleg hitelesíthető.[601]

Szeszmérő hitelesítése. A vizsgálat az 1854. évi utasítás szerinti, de három (alacsony, közép, magas) szeszfokon próbálják, ezt háromszor ismétlik. Ha ez etalon és a vizsgált szeszmérő között $^1/_4$% alatti a különbség, a műszer jó, hitelesíthető.[602]

Cukorfokmérő. A vizsgálat azonos a szeszmérőével, de a vízen kívül kétféle konyhasó-oldatot használnak, s a vizsgált mérő és az etalon között $^1/_5$% a megengedett hibahatár. Ha megfelel a műszer, az előbbihez hasonlóan hitelesítik.[603]

Végül a gázóra hitelesítési eljárást közli a rendelet,[604] a mondottak értelmében csak megemlítem.

A mértékvizsgálati módszerek tehát az ismert száz év alatt alig változtak, ha a lényeget tekintjük. Viszont részletesebbek lettek, finomodtak a szigorú, vagyis a precíziós méretekig. Igaz ugyan az, hogy 1874-ben a hordó vizsgálatánál a víz súlyát mérik és azt számítják át literre, vagyis folyékony tömegnél súlyt számolnak, ugyanakkor — s itt a komoly ellentmondás — a száraz tárgyak, vagyis a szilárd tömeg mérésére még ekkor is megtartják az űrmértéket, ahelyett, hogy súllyal mérnék azt. Csak 1876-ban próbálkozik a minisztérium a gabonakereskedelembe a súlyt bevezetni.[605] S nemcsak a hagyomány erejét bizonyítja, hanem az általános természettudományos műveltség szintjére is utal az a tény, hogy sok vidéki városunk piacán még e század 30-as éveiben is űrmértékkel — literrel — mérték a mákot, diót, a hüvelyes magvakat, néha még a lisztet is — a pattogatott kukoricát pedig még ma is, a fővárosban is.

2.44.3 *Hitelesítés.* A mértékhitelesítés első fázisa az előbbiekben megismert vizsgálat vagy a később tárgyalandó (ld. 2.46) ellenőrzés volt. Ha a vizsgált mértéket az etalonnal egyezőnek találták, hitelesnek nyilvánították, s a tényt pecséttel, helyesebben bélyegzővel igazolták: a fém mértékbe beleütötték, a fa mértékbe belesütötték. — Itt is hivatkozom az előző kötet vonatkozó fejezetére és annak forrásaira.[606] Az ott nem jegyzetelt adatok forrását természetesen közlöm.

A hitelesítést természetesen a mértékegység vizsgáló, ellenőrző személy, illetve szerv végezte. A városoknál kezdetben az egyik esküdt,[607] vagy a bíró,[608] avagy mindketten,[609] később a vásárbíró,[610] s a 15. sz. végétől ez az általános gyakorlat. De Nagyszombatban (Pozsony) 1559-től már van mértékfelügyelő, az hitelesít, Trencsénben a kapitány 1591-től, Budán 1696-tól a 19. sz.-ig a rendészeti biztos.[611] A megyéknél a hitelesítést 16. sz. végétől — az egész korszakon át — az alispán, illetve a szolgabírák végzik — kevés az olyan kivétel, mint pl. Tolna, ahol ez 1724-től kezdve a számadó dolga.[612]

A 18. sz. közepétől kezdve, amikor a törvényhatóságoknak pozsonyi etalonokat kell beszerezniük, az etalonokat Pozsony város hitelesíti, a 19. sz. elejétől pedig a helytartótanács. Az etalon másolatait, s a gyakorlatban használt mértékeket azonban továbbra is a törvényhatóságok megbízottjai hitelesítik a 19. sz. derekáig, ekkor az útjukra induló mértékhitelesítő intézetek veszik át ezt a feladatot — de csak ezt —, az ellenőrzést nem.

A hitelesítő jel a városoknál a 15. sz.-ban a város pecsétje,[613] de valószínű, hogy korábban is az volt — és természetesen a későbbiekben is. Pozsony is azzal hitelesíti az országos etalonokat.[614] A megyéknél kezdetben az alispán vagy a szolgabíró a saját pecsétjét használta, csak a 18. sz. második felétől kerülhetett sor arra, hogy a vármegye pecsétjével hitelesíthessenek.[615] A 19. sz. derekától kezdve a mértékhitelesítő intézetek bélyegzőjén a császári sas, az évszám és a hitelesítő hely neve van,[616] csak az 1874:8. tc.-el kerül a sas helyére a magyar korona. Az 1854. évi rendelet még a mértékkészítő kézműves mesterjegyét is a mértékre tetette, és ezt, az abszolutizmus időszaka után is alkalmazták. A hitelesítési jelet úgy kellett a mértékre helyezni, hogy az látható legyen, s ez a kisebb súlyoknál nehézkes volt. Gyakorta előfordult, hogy a súlysorozat nagyobb tagjait bélyegezték csak meg. A 18. sz. végétől kezdve a kocsmai üveg és cserép ivóedényeken kívül az üvegpalackokat is hitelesíteni kellett. Erre érthetően az üveghutákat, illetve a gyárakat és a fazekasokat kötelezték. A hordók hitelesítése kezdettől fogva sajátos volt. Ezeknél a nagyságot: akó, csöbör stb. számot is be kellett égetni. Ezt eleinte a kádárok végezték, a 18. sz. elejétől kezdve mellettük a törvényhatóságok megbízottjának, falun a bírónak a jelét is alkalmazni kellett.[617] Természetesen különböző gyakorlat alakult ki. A mértékké váló hordókra (mint pl. a kassai, erdélyi stb.) nagyobb gondot fordítottak, de nem egységesen. A lengyel borkereskedők panaszára aztán a gönci, illetve a tokaj-hegyaljai hordók bélyegzését 1737-ben szabályozta a helytartótanács, meghatározván a hitelesítő jelet: a koronás magyar címert és melléje az évszámot kellett beégetni.[618]

A hitelesítés időpontja hosszú időn át a mérték készítésének, illetve a használat kezdetének idejében volt esedékes, sor kerülhetett rá az ellenőrzéskor is (ld. 2.46).

Csak az 1854. évi mértékhitelesítési rendelet vezette be azt a később is érvényesített alapelvet, hogy a hitelesítés a mérték használatának gyakoriságától kell hogy függjön. Ezért így intézkedett: a kereskedők, mértéket használó kézművesek a városokban 2, vidéken 3 évenként, a mészárosok, a töltelékkészítők, a hal- és vadkereskedők, valamint a mértékkészítő kézművesek évenként kötelesek mértékeiket hitelesítetni.

A hitelesítésért természetesen díjat kellett fizetni. Az egyes törvényhatóságok szabták meg a díj összegét. De nem mindenütt és nem mindig. Sokfelé a szokás alakította, s nemegyszer bizony az emberi haszonvágy, nemcsak a 19. sz. elejére, és nemcsak Erdélyre jellemző az, hogy a vásárbírók, a piacfelügyelők a hitelesítésért „szerfeletti taxakat szoktanak szedni", s a guberniumnak kellett 1823-ban intézkedni, darabonként 3 krajcárba maximálva a díjat.

Országosan próbálta e kérdést rendezni az országgyűlés gazdasági bizottság az 1843. évi mértéktörvény tervezetében: a nagyobb mértékekért 30, a kisebbekért 6 krajcár díjat javasolt.[619] De ez csak terv maradt.

Tényleges rendezésre azonban csak a mértékhitelesítő intézetek szervezésekor került sor. Az 1854. évi rendelet ezen intézetek működési költségeit a díjakból akarta fedeztetni, ezért a díjak megállapítását a törvényhatóságokra bízta azzal a feltétellel, hogy a hatáskörükben egységes legyen a díj, és hogy ez ne legyen kevesebb, mint a pesti intézet megküldött tarifa-tervezete.

E terv a mértékek szerint változó, 27 tételben sorolt, $^1/_2$—10 krajcár, kivételesen 45 krajcár, illetve 1 forint díjakat állapított meg. A híg űrmértékeknél az 1 akósra 10, a félre 6, a negyedre 3, 1 pintre 3, iccére 2, messzelyre, fél messzelyre 1, hordónál akónként 2 krajcár. Száraz űrmértékeknél 1 mérő 10, fél és negyed mérő 3 krajcár. Súlyoknál 25, 50, 100 fontosra 5, 10, 15, 20 fontosra 3, 1—10 font között 1, minden kisebbre $^1/_2$ krajcár, mérlegeknél 5 mázsáig 30, 10 mázsáig 75 krajcár, 10 mázsán felül 1 forint, saját mérlegnél 20 krajcár. Újrahitelesítésnél a díjak fele fizetendő.[620]

A pest-budai mértékhitelesítő intézet végleges díjszabása egyes tételeket összevont, illetve bővítette a mérőeszközök körét, egyes díjakat csökkentett, másokat megemelt, s 35 tételben $^1/_2$—30 krajcár, kivételesen 10, illetve 1 forint díjat szab. A híg űrmértékeknél 1 akó 6, fél akó 4, negyed akó 3, 1 pint, icce, messzely, félmesszely 1-1 krajcár, hordóknál akónként 3 krajcár, a száraz űrmértékeknél 1 mérő 12, a fél mérő 8, a negyed mérő 5, kisebb mértékekre 2 krajcár, a súlyoknál 50 és 100 fontra 5, a 10, 15, 20, 25 fontra 3, 1-től 10 fontig 1 és 1 font alatt $^1/_2$ krajcár, a mérlegeknél tizedes, százados mérlegre 30, a serpenyős és gyorsmérlegnél 1 mázsáig 15, 1—5 mázsánál 25, 5—10 mázsa között 40 krajcár, 10 mázsánál és fölötte 1 forint, szabályzó mérlegnél 6 hüvelykig 15, 12 hüvelykig 20, 1—2 láb között 24, 2 láb fölött 30 krajcár, csokoládé és gyógyszerész mérlegre, arany-ezüstdrágakő mérlegre, valamint a cukorfok és alkoholmérőre 1—1 forint, az akolóért 30 akóig 10, 50 akóig 15, 50 akón felül 20 krajcár, a csapófáért 1 krajcár a díj. Az újrahitelesítésnél a fenti díjak felét fizették.[621]

Mind ezen, mind a többi intézet díjszabásai a későbbiekben is e nagyságrenden maradtak. A méterrendszer bevezetése után a minisztérium természetesen újból

rendezte a hitelesítési díjszabást, amelynek ismertetése már nem tartozik témakörömhöz.

2.45 *Mértékegységesítés.* E témakörrel az előző kötet vonatkozó fejezetében[622] szintén foglalkoztam már, így csak összegzem az ott mondottakat, most is közös hivatkozással azok forrásaira.[623] A 16. sz.-ig terjedő időszakra vonatkozókat azonban az első kötetben vázoltakat[624] némileg ki kell egészíteni. — De előbb következzék az általános észrevétel.

A mérés és a mérték egységesítése mindenütt, és mindenkor feladata a mérésügy intézőinek — mondhatjuk azt is, hogy súlyos gondja. A központi hatalom és a helyi hatóság állandóan erre törekszenek, s majd az egész korszakban hasztalanul. Az integrálódást ugyanis több tényező alakítja. Elsősorban a természettudományos-technikai ismeret kell hogy fejlődjön, mert a mérés valamilyen fizikai jelenség mennyiségi meghatározása, leírása. A közelebbről matematikai, geometriai, fizikai ismeret nálunk csak a 19. sz. során lesz olyan nagyságrendű, hogy a mérés és a mérték egységesítési szándéka a gyakorlatban megvalósulhasson. S ugyanez az időszak az, amikor erre már jelentős társadalmi igény is jelentkezik. A hatalom ekkor már könnyen egységesíthet.

Ugyanakkor megfigyelhetünk egy belső, önkéntes integrálódási folyamatot is, amelyiket jól jellemez a földmértékek alakulása. De tapasztalható ez a folyamat ezen kötet mértékeinél is, mint ezt az összefoglalók bizonyítják (ld. 3.2.32, 3.3.39, 4.50, 5.25, 6.23). Időben felénk közeledve fokozatosan csökken a mértékkészlet, s a megmaradóknak a nagysága is nivellálódik. Elsősorban a kereskedelmi mértékeknél. Érthető. Elsősorban a kereskedelemnek, e legmozgékonyabb tényezőnek az érdeke ez. A kereskedelem egyébként ellenkezőleg is alakítgatta — különösen a 17. sz.-ig — az egyes mértékeket, új egységet, más nagyságot is létesítve. A polgári társadalom kialakulásával tehát egyre sürgetőbb az egységesítés igénye.

Az alakító tényezők együttállása a 19. sz. derekán tapasztalható, s a bécsi mértékrendszer gyorsan hódít. E rendszer azonban ekkor már meghaladott, s rövidesen magasabb szinten integrálódhatott az egységesítési törekvés: a nemzetközi méterrendszer alkalmazásával. Azt is mondhatjuk: megérett az idő arra, hogy a feudális társadalom mértékeit felváltsák a polgári társadalom mértékei.

Az egységesítési kísérlet elsősorban a kereskedelmi mértékekre, azokon belül is főleg az űr-, közelebbről a bor és a gabona mértékeire irányult, az áttekintésnél is erre kell koncentrálnunk.

Az egységesítés konkrét vizsgálatánál több korszakot és rendszert kell megkülönböztetni. Az első a budai, a másik a pozsonyi rendszeré, mindkettő százados életű, az utóbbival azonban párhuzamos az erdélyi és a horvát, ezeket követi a bécsi rendszer néhány évtizede, és zárja a sort a méterrendszer megismerésének, bevezetési előkészítésének rövid időszaka. Török rendszerről ugyanis nem beszélhetünk. A török nem erőszakolta ránk a saját mértékeit, nem igyekezett a hazaikat megszüntetni,[625] a török mértékek (kila, oka stb.) átvétele önkéntes volt, főleg a kereskedelem terjesztette. S hogy félreértés ne legyen, megismétlem: az előző kötet vonatkozó fejezetében,[626] illetve ezen kötet előző fejezetében (ld. 2.44) tárgyalt adatok forrásait újból nem idézem.

2.45.1 A *budai mértékrendszer*. Az 1405. évi törvény indítja útjára. Végrehajtására, elterjedésére azonban nincs közvetlen adatunk. Az a tény, hogy jó századon át nem ismétli meg, feltételeztetheti, hogy erre nem is volt szükség — elterjedt. De azt is feltételezhetjük, hogy a központi hatalom nem törődött vele. Az urakat közelebbről nem is érdekelte, hiszen a szolgáltatások, a dézsma, a hegyvám, az egyházi haszonvétel a törvény szerint „a maguk állapotában" maradtak, amellett nem is volt érdekük, hogy birtokaikon egy város — mégha Buda is az — mértékeit használtassák. A föld népe is ragaszkodott a saját, hagyomány őrizte mértékeihez. A városok önkormányzati joguk sérelmének tekinthették, egy rivális indokolatlan győzelmén kívül. De a törvény sem intézkedett a végrehajtás ellenőrzéséről, s olyan alkalom sem adódott, hogy ennek mivoltát az illetékesek legalább indirekt megismerhették volna. S elgondokodtató az, hogy amikor Mátyás 1489-ben Erdély számára a szász mértékek használatát elrendeli, az oklevél meg sem említi Zsigmond törvényét. S kérdezzük meg rögvest: Mátyás jogtudós környezetének miért nem jutott eszébe e törvénnyel, illetve végrehajtásával törődni? Sehol semmi nyoma, mintha nem is lenne.

Csak jó emberöltő múlva elevenítik fel, de hivatkozás nélkül: az 1525:24. tc. a budai bor- és gabonamértékek országos használatáról rendelkezik. Nyilvánvalóan azért már szükség volt az egységesítő intézkedésre. S tegyük hozzá, mert ez is jellemző: ez évben az uralkodó egyik tisztségviselőjével elküldeti a budai etalonokat Pozsonyba, hogy azok szerint alakítsák a város mértékeit. Mindkét intézkedés arra utal, hogy a budai rendszer nem igen terjedt el. S ezt bizonyítja az 1588:16. tc. is, amikor megújítva az 1405. évi törvényt, a budai mértékek országos használatát rendeli, s kiterjeszti a hatályát a földesurakra és a falubírákra is. Mindez pedig az előbbi feltételezéseket valószínűsíti.

Ellentmondásnak tűnhet az, hogy a törvényhozás a török kézen lévő város mértékeit akarja országosítani, amikor annak etalonjait Nagyszombatba menekítették, s amikor a szepesi kamara a tényekre figyelmeztetve, a budai mérő helyett a kassai köböl általánosítást javasolta.[627] Csak úgy érthetjük meg ezen intézkedést, ha egyrészt a jogfolytonosság kívánalmára, illetve a szokásjog öntörvényére, másrészt pedig arra gondolunk, hogy az intézkedők úgy vélték, ahogyan kívánták: Buda nem marad sokáig a török iga alatt.

S hogy még ellentmondásosabb legyen a helyzet: a budai rendszer egyes mértékegységei mégis elterjedtek, hiszen tény, hogy a budai icce, részben a mérő (ld. 3.2.11.26, 3.3.26.12) a 16. sz. második felében és a 17. sz. elején — amikor Budán már meg is változott a régi, törvény szerinti rendszer — sokfelé dívott az országban, s ha esetleg nevében ki is halt, nagyságában élt tovább a helyi mértékekben, mint pl. éppen a pozsonyi iccében (ld. 3.2.11.117), s ezen keresztül több százados érvénnyel tényleg országos lett.

2.45.2 Az *erdélyi mértékrendszer* következik időben. Mátyás említett 1489. évi intézkedése a szász mértékek használatát rendeli Erdély számára. Az 1558. évi erdélyi országgyűlés viszont a kolozsvári súly, köböl, a következő évi végzés még a kolozsvári pint használatát kötelezi. S utal a jelentkező ellenállásra az, hogy az

1578. évi (megismétli az 1588. évi) végzés úgy egységesít, hogy az integrálás helyett differenciál: a kolozsvári ejtel (pint, kupa) és köböl általános használtatása mellett a szászságnál a szebeni köböl, Bihar, Kraszna, K. Szolnok megyékben a budai pint, Váradon s Biharban a váradi becsű használatát rendeli. Az 1613. évi végzés visszatér a régihez, s a kolozsvári ejtel, véka használatára kötelez, megismétli (de véka helyett köböl néven) az 1615. évi, majd az 1622., 1624. évi rendelkezés. Az 1653. évi végzés azonban a kolozsvári mértékek kötelező használata alól kiveszi Bihar, Zaránd, Kraszna megyéket, ahol is a váradi mértékkel kell hogy éljenek. Az 1683. évi végzés eléri az elvi egységesítés szintjét, amennyiben egész Erdély számára, a Partiummal együtt a kolozsvári mértékek használatát kötelezi.

Erdély politikai, illetve jogállásába bekövetkező változás változtat az egységesítési tevekenységen is. 1714-ben a kancellária a vékát, vödröt, s részeiket a kolozsvári, illetve a szebeni mértékekhez igazíttatja, a súlyt (s a hosszmértéket) azonban a bécsihez. Az utóbbit megismétli 1721-ben a gubernium, 1766-ban pedig a gabonamértéket a szebenihez rendeli.

S amikor II. József 1787. évi rendelete megállítja az integrálási folyamatot, mindenütt a régi mérték használatát engedvén meg, a gyakorlatban már régen kialakult az erdélyi rendszer úgy, hogy a bormétékek a kolozsváriból, a gabonamértékek pedig a szebeniből fejlődtek ki, s ez időre elég általánosan el is terjedt.

De túlságosan sajátos volt ez a rendszer. S az 1810—11. évi erdélyi országgyűlés mértéktörvény tervezete a bécsi rendszer bevezetését javasolja. Gyakorlati megvalósítására azonban csak 1823-ban került sor, s a gubernium e rendszerhez igazíttatja az erdélyi rendszert úgy, hogy igen is, meg nem is. Az erdélyi kupát a bécsi pinttel azonossá teszi, a többi űrmértéket ennek alapján ugyan, de a régiekhez közelítő nagyságrendben meghagyja, vagyis azok nem lettek azonosak a bécsiekkel, csak viszonyszámosan. A súly (s a hosszmérték) viszont azonos lett vele. A rendelkezés azonban szándéka ellenére akadályozta az egységesítést, nehezen terjedt, még évtizedek múlva is a régi, jelentősen öntörvényűen alakult erdélyi rendszer mértékeivel éltek. S az egységesítés problémáját ideiglenesen az 1853-ban bevezettetett bécsi rendszer, véglegesen azonban csak a méterrendszernek az 1874:8. tc. nyomán való bevezetése oldotta meg.

2.45.3 A *horvát mértékrendszert* veszem a következőnek, mert szintén részleges rendszer.

A terület politikai és hadi helyzete miatt az egységesítési próbálkozás későn kezdődhetett. Elsőnek az 1640. évi országgyűlési végzés rendelkezik: a bor- és a gabonamértékeket a régi zágrábi mértékekhez igazíttatja. Megismétli ezt, nyilván nem oktalanul, az 1694. évi végzés. S mintha utalna a belső ellenállásra az, hogy az 1695. évi végzés a varasdi mértékeket általánosítja. De csak rövid időre, mert az 1707. évi végzés ismét a zágrábi mértékek alkalmazását rendeli, s megismétli ezt az 1733. évi országgyűlési határozat.

1734-ben magasabb szintre kerül az egységesítés ügye. Az ez évi országgyűlési végzés — Bécs utasítására — bevezetteti a pozsonyi mértékeket úgy, hogy a horvát pint nagyságát 2 pozsonyi pintben szabva meg, új viszonyszámokat alkalmazva a

bor- és a gabonamértékeket ténylegesen azonosítja a pozsonyiakkal. Az 1745. évi országgyűlés azonban a pint alapot megtartva az űrmértékek nagyságát ismét „horvátosította". Az 1807:22. tc. próbálkozott ugyan ismét a pozsonyi mértékeket alkalmaztatni, nem sok eredménnyel.

Az egységesítést itt is az 1853-ban bevezettetett bécsi rendszer emelte országos szintre, s véglegesen szintén a méterrendszer bevezetése oldotta meg.

2.45.4 A *pozsonyi mértékrendszer*. A budai rendszernek egyenes ágú, törvényes utóda, indulásakor azonban még kiskorú, a 17. sz. közepén még gyámra szorul. Az 1655:31. tc. ugyanis, hivatkozva az 1405. és 1588. évi törvényekre úgy rendelkezett, hogy minden mértéket a „budaihoz vagy a vele (mindenben) azonos pozsonyihoz kell alkalmazni és mindenütt megtartani", még a „telek és a hegyvám urai"-nak is. A „mindenben azonos" kijelentés csak úgy értelmezhető, hogy a pozsonyi etalonokat a régi budai etalonokkal egyeztették, illetve a mértékek valóban azonos nagyságúak voltak, azaz hogy úgy vélték. Így háramlott át a budai mértéke törvényes, igaz volta a pozsonyiakra, de facto és de jure örököse lett. Hangsúlyozom: a régi, a Mohács előtti budai mértékekről van szó.

Budán ugyanis a török idő alatt megváltoztak a mértékek, így az űrmértékek nagyobbodtak. S amikor a felszabadult Buda 1696-ban rendezi a mérés ügyét, nem a régi, hanem az új budai akó és mérő használatára kötelez. S hogy nem az előbb idézett törvény alapján intézkedik, azt bizonyítja az is, hogy amikor eltiltja a magyar sing és a török oka súly használatát, helyettük nem a pozsonyi, hanem a bécsi súly és rőf használatára kötelez.

De az ilyen önkényeskedés nem volt egyedi eset, s a kancellária 1701-ben utasítja a törvényhatóságokat: tartsák be az 1655:31. tc. rendelkezéseit, egyeztessék mindenütt a mértékeket a pozsonyiakkal — így a budait már meg sem említi.[628] Nem vagylagos tehát már a fogalmazás, a budai rendszer már nem létezett, csak a pozsonyi. Egyértelmű lett a helyzet.

A szabad királyi városok az 1655:31. tc. intézkedései ellen „kihágásokat" követtek el egyrészt a híg és száraz mértékek „önkényes és nyerészkedő, megváltoztatása" által, másrészt annak „megkísérlésében, hogy magukat a megyék joghatósága alól kivonják" a mértékellenőrzés ügyében, állapítja meg az 1715:63. tc. s ezért újítva az előbbi törvényt elrendeli: mindenütt az országban, a hegyvámnál is, a száraz és híg mértékeket, a rőföket, a súlyokat a pozsonyi mértékekhez, rőfhöz, súlyhoz kell „idomítani és alkalmazni", s ez ügyben eljáró alispán vonatkozó utasításait mindenkinek végre kell hajtani.

Ez világos beszéd. És mégis: egyes megyék e törvényre hivatkozva másként rendelkeztek. Így pl. Vas megye 1715-ben a pozsonyi mértékeket rendeli, de hozzáteszi: „kivéve a hegyvámot és a tizedet"; Zólyom megye ugyanaz évben a pozsonyi mértékekhez a bécsi fontot rendeli; Trencsén megye 1716-ban: a törvényes mértékek a pozsonyi szapu, a budai icce, a bécsi súly és rőf; Borsod megye 1717-ben: törvényes mértékek a pozsonyi űrmértékek, valamint a bécsi súly és rőf. — Miért e törvényellenes intézkedés? Mert Vas megye intézkedése még érthető: jövedelemről van szó, de a bécsi mértékek?! Oly nagy lett volna Bécs iránti szere-

tetük? Aligha. Kielégítő választ bizony nem találok. Mert Hómannak az a feltételezése, hogy az 1715. évi törvény „eltörli a régi magyar (budai) súlymértéket és helyébe pozsonyi súly néven a bécsi súlymérték behozatalát határozta el",[629] elfogadhatatlan, ugyanis kizárt eset, hogy a rendek abban az időben ilyen kétszínű módon akartak volna „udvarolni", továbbá: a pozsonyi és a bécsi súly nem volt egyforma (ld. 5.5.4, 5.5.15), végül — láttuk — a törvényhatóságok a hosszmértéket is „bécsiesítették".

De másutt sem igyekezhettek a törvényt végrehajtani, s a mérésügy gazdája: a helytartótanács többször is utasíthatta, a törvényre hivatkozva, a törvényhatóságokat: minden mértéket idomítsanak a pozsonyiakhoz, így 1726-ban, 1727-ben, 1740-ben, 1749-ben. Az utóbbi évtől kezdve pedig egyúttal a déli területeken tilalmazza az oka használatát.[630]

Az egységesítésügy felső szinten egyenletesen halad, területileg terjed: a pozsonyi rendszert bevezetik 1734-ben Horvátországban, 1760-ban a határőrvidéken, 1770-ben a szepesi 13 városban, 1771-ben Temesben, Bánátban.

És a végrehajtás? A törvényhatóságok ellenőriznek és jelentgetnek. Néhány példa a nehézségekre. Ruszt 1755. évi panaszára derül csak ki, hogy az Esterházyak kismartoni uradalmában egy évszázada osztrák űrmértékeket is használnak,[631] mert nekik arra III. Ferdinántól kapott privilégiumuk van,[632] és négy évig tartott, amíg a pozsonyi átvételét elérte a helytartótanács.[633] Egy másik példa 1773-ból. Újvidék jelenti, hogy a gabonakereskedők pozsonyi mérővel nem hajlandók mérni, csak a saját mérőjükkel, mert csak így tudják a gabonát a Balkánon eladni.[634] 1776-ban Zólyom megye hadakozik Besztercebányával, mert e város, az 1215. évi privilégiumra hivatkozva, nem akarja a pozsonyi mérőt alkalmazni, nem engedi saját mértékét elrontani, s a helytartótanácsnak kellett a várost erélyesen utasítani, hogy hajtsa végre a törvény utasítását.[635]

Érthető, hogy a helytartótanácsnak 1790-ben ismét utasítani kellett a törvényhatóságokat, hogy az 1655:31. és az 1715:63. tc. szabta pozsonyi mértékek használatát szigorúan megtartassák. Próbálkoztak is, több-kevesebb sikerrel. Kivételes jelenség azonban az, amiről Szatmár megye értesítette a helytartótanácsot 1791-ben. Nagy- és Felsőbányán a bányászok a régi mértékeiket akarják megtartani, s amikor az alispán személyesen megjelenve a pozsonyi mértékek kötelező használatát hirdette ki, „a bányász lakosok vakmerően fenyegetőzni nem irtóztak, hogy ha tovább vicispányunk ott mulatott volna, talán szerentsétlenség is követte volna ... Nem látjuk bátorságosnak újra azon nyakas nép közé küldeni". A helytartótanács természetesen mindkét várost erélyesen utasította, hogy a törvényt hajtsák végre.[636]

1790—93-ban az országgyűlés bizottsága kidolgozta az új mértéktörvény tervezetét,[637] amelyik aztán, némi átdolgozással az 1807:22. tc.-ben valósult meg, s a pozsonyi akó, mérő, öl, rőf használatára kötelez. Csakhogy ez újabb zavart okozott. Ugyanis a száraz és híg mértéket akarta egységesíteni úgy, hogy a 64 iccés pozsonyi akót fogadva el alapnak, a mérő nagyságát is 64 iccében állapította meg, a korábbi 74 icce helyett. Végrehajtása azonban elakadt. A törvényhatóságok jó része tiltakozott, és tiltakoztak a hadseregélelmezés illetékesei, hiszen a 64 iccées

mérővel a porció kevesebb szemet adott, mint a 74 iccés, 1 font magveszteséget jelentett. A kis vagy a nagy pozsonyi mérő gyakorlati alkalmazásának évekig tartó huzavonája után aztán a bécsi udvar helytartótanácsi rendelettel ismét a régi, a 74 iccés mérő használatára kötelezett. A törvénytelen intézkedés természetesen megindította a tiltakozások özönét éveken át,[638] s ezzel persze az egység is felborult. Csak nagyon lassan, az országgyűlési sérelmek közé sorolással sikerült a helytartótanácsnak visszaállítani a régi gyakorlatot, vagyis a nagy pozsonyi mérő egységes használatát.

Az országgyűlési bizottság többször is foglalkozott e sérelemmel, az 1807:22. tc.-nek „kormányszéki intézvénnyel" való megszüntetésével, de nem a régi törvény javítását, hanem új törvény létesítését tartotta szükségesnek, helyesen. A reformellenzék is a mértékek egységesítését sürgette. 1839-ben meg is kezdték a kidolgozását, s ennek során már jelentkezik a tízes számrendszer alkalmazásának a gondolata. A munka azonban csak lassan haladt. 1843-ra készült el a tervezet, meg is húzta a lélekharangot a pozsonyi rendszer fölött. Magyarázata szerint ugyanis: „Az országban divatozó mértékeket mostani állapotjukban meghagyni szükséges, ne hogy az e részben teendő változás a közéleti viszonyokat érzékenyen megzavarja, azokat azonban a bécsi mértékek alapjára állítani egyenesen a kereskedés érdekében fekszik", s ennek megfelelően nem a pozsonyi mértékekhez, etalonokhoz való igazítás általános formulájával egységesít, hanem a hazai — pozsonyi — mértékek nagyságát viszonyszámok alkalmazásával bécsi mértékekben határozza meg. S bár a reformellenzék programjának tekintette azt, hogy a „mértékek egyenlősíttessenek" és sürgette a probléma megoldását, a javaslat lassan haladt a maga útján, egyre lassabban, s a forradalom idejében meg is állt.

A pozsonyi mértékrendszer, mint a mértékegységesítési törekvés eszköze tehát kétévszázados útja alatt a hatalmi intézkedések ellenére is nehezen küzdött meg a divergáló erőkkel, s amikor már közelítette a célt, fel kellett adnia a versenyt. A sikertelenség egyik oka maga a feudális társadalom, a másik ok az elöljáróban említett műveltségi helyzet, a harmadik ok magában a rendszerben van: nem volt alkalmas a fejlettebb mérési igények kielégítésére.

2.45.5 A *bécsi mértékrendszer.* Kétségtelen, hogy jobb volt a pozsonyinál, a Franz-féle rendezés (ld. 2.44.2) után pedig a kereskedelmi mértékeknél mint egységes, viszonylag könnyen kezelhető rendszer szinte kínálta magát. Két mértékfajtája — a súly- és a hosszmérték — már régen, s észrevétlen behatolt a hazai gyakorlatba. A 18. sz. elején már a megyékben is támogatót talált, a városokban is sok híve volt. A 19. sz. elejétől kezdve pedig az általános, főleg a műszaki fejlődés következtében egyre növekvő mérési igény jelentkezik. Az országgyűlés kereskedelmi választmányának említett törvénytervezete indoklásában megmondja, kiknek a véleményét hallgatta meg: kereskedőkét és gyárosokét. S az utóbbit kell hangsúlyozni: náluk, a műszaki területen jelentkezik a nagyobb volumenű, egyúttal a finomabb mérés igénye — egységes, precíziós rendszerre van szükség. Ilyen igény kielégítésére a bécsi rendszer sokkal alkalmasabb volt a pozsonyinál, sőt: a pozso-

nyi erre alkalmatlan volt. A bécsi mértékrendszert parancsoló abszolutizmusnak ez ügyben könnyű dolga volt.

1853-ban, következő évi kezdettel bevezetteti nálunk a bécsi űrmértékrendszert — a Monarchia országai közül elsőnek. Érthető a sietség. A kis vagy a nagy pozsonyi mérő alkalmazásából keletkeztetett gravamen hullámai az abszolutizmus idején ismét tornyosodni kezdtek. Sürgősen megoldandó probléma volt tehát, s már 1852-ben megkezdték az előmunkálatokat.

A többi mértékkel nem volt ilyen probléma. A valódi helyzetet közölte a helytartótanács, amikor 1853-ban azt jelentette, hogy a bécsi súly- és hosszmértéket Magyarországon majdnem mindenütt használják, s a mértékhitelesítési intézetek az 1854. évvel kezdődő szervezése során egészen közforgalmúak lettek.

Az egységesítés a kereskedelmi mértékek bécsi rendszerének uralomra jutásával befejeződött. Csakhogy erre az időre nála sokkal alkalmasabb, s egyúttal nemzetközi rendszer terjedt el Európában.

2.45.6 A *méterrendszer*. Rövidre fogom a lényeget, mert az előző kötetben részletesen foglalkoztam vele,[639] forrásait sem idézem, oda utalok.[640]

A csillagászati mérésigényből származó, a Föld délkörének 40 milliomod részét reprezentáló, nemzetközileg alkalmazható mértékegység — a méter —, és a rendkívül praktikus tízes számrendszer együtt, mint mértékrendszer 1799-ben lett törvényes mértéke Franciaországnak, mikor is elkészítették a hosszmértékegység: a méter és a tömeg egységnek választott grammot reprezentáló kilogramm platina etalonjait, meghatározták összefüggéseiket, megállapították nagyságukat, a hossz-, a tér-, a térfogat (űr)- és a súlymértékek rendszerét. Alkalmassága miatt rendkívül gyorsan elterjedt a világon.

Ausztriában 1816-ban jelentkezett először iránta a tudományos érdeklődés, 1836-ban javasolták is a bevezetését, de a Franz-féle bécsi mértékrendszer olyan jól funkcionált, hogy csak 1867 után kezdtek vele érdemben foglalkozni, de 1871-ben már törvényes mértéke Ausztriának.

Nálunk 1807-ben tűnik fel a híre, de csak a 30-as években terjed el az ismerete, s vele igénye. Jelentkezett még az abszolutizmus idejében is, de nálunk is csak 1867 után foghattak hozzá a bevezetésének előkészítéséhez. De a kezdő lépést Ausztria tette meg.

Az 1867. évi vámszövetség előírása értelmében ugyanis Bécs megküldte nekünk az osztrák méterrendszer törvényjavaslatát. Ezt a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium véleményezésre elküldte az akadémiának, a műegyetemnek, a gazdasági egyesületeknek, valamennyi iparkamarának. A beérkezett véleményeket szakértői értekezleten beszélték meg, s ennek alapján elkészítették a törvényjavaslatot. Ezt az országgyűlés törvényelőkészítő bizottsága tárgyalta meg. Ennek javaslatait újból megbeszélték, és ennek alapján elkészítették a benyújtandó törvényjavaslatot, és a minisztertanács elé terjesztették. De már 1870 lett, mire az uralkodói engedéllyel az országgyűlés elé kerülhetett a „tizedes mérték- és súlyrendszer behozataláról" szóló javaslat, s az országgyűlésnek az a ciklusa már nem tárgyalhatta meg.

Közben a minisztérium az akadémia birtokában lévő platina méter és kilogramm etalonokat megszerezve, Kruspér István és Szily Kálmán által Párizsba küldte, ott az ősetalonokkal egyeztetve hitelesíttette, majd az Országos Levéltárban helyezte el.

A korábbi törvényjavaslatot a minisztertanács 1873. évi határozatára újból megvizsgálták. Szily végezte ezt a munkát, jelentősen átdolgozta azt. Az új javaslat a törvényelőkészítő bizottságon át az országgyűlésen előkerült. 1874. január 26-án adták be a „métermérték behozataláról" szóló javaslatot. Március 5-én a képviselőház, 26-án a főrendiház elfogadta, április 17-én az uralkodó szentesítette, s április 20-án, illetve 27-én kihirdetve hatályos is lett az 1874:8. tc., 1876. január 1-jén lépett érvénybe, a horvátoknál egy évvel később.

A törvény kihirdetésével egy időben a minisztérium megkezdte a rendszer bevezetésének előkészítő munkáját. Végrehajtására póthitelt kér, létrehozta a központi mértékhitelesítő bizottságot, megszervezte, felszerelte a hitelesítő intézeteket, elrendelte a rendszer iskolai oktatását, átszámító táblázatokat, népszerű ismertetéseket készíttetett, ezeket a törvényhatóságoknak terjesztésre megküldte, ismertette a rendszert a sajtóban. Mindezt még 1874-ben. A következő évben folytatták a munkát. A minisztérium felszólította az ipari és gazdasági egyesületeket, az iparkamarákat, hassanak oda, hogy a szükséges új hiteles mértékeket minden kereskedő és iparos beszerezze, hogy a vonatkozó utasításokat elolvassa. A mértékhitelesítő bizottság pedig hitelesítő tanfolyamokat szervezett, és kidolgozta a még elmaradt mérőeszközök hitelesítésére vonatkozó utasításokat. Az év vége felé aztán a minisztérium körlevélben felszólította a törvényhatóságokat: mivel 1876. január 1-jével „a közforgalomban kizárólag a méterrendszer szerinti mértékek lesznek használandóak", tegyenek meg mindent, hogy fennakadás ne legyen.

S ezzel a mértékegységesítés fő munkája lényegében véget is ért, s vele olyan praktikus mértékrendszert kapott az ország, amelyik még magasabb szinten is egységesített: nemzetközi lett. S azt is mondhatjuk: idejében. A kialakuló polgári társadalom és a gyáripari termelés (mert a műszakon van a hangsúly, nem a tőkén) megkapta a maga mértékrendszerét. Megkapta, mert megkaphatta: minden alakító tényező együtt állt már.

2.46 *Mértékellenőrzés.* E témakörrel is foglalkoztam az előző kötetekben,[641] rövid összefoglaló szükséges csupán, s utalok a vonatkozó, már ismertetett rendelkezésekre (ld. 2.42).

A mértékellenőrzés intézményes szükségszerűsége abból következik, hogy a vevő nem rendelkezik mértékkel, az eladó mértékében nem bízik, de azt önkényesen, illetve a napi forgalomban ő nem ellenőrizheti, az őt képviselő közösség feladata tehát vigyázni arra, hogy csak a törvényes és hiteles mértékkel mérjen minden eladó — és igazul mérjen.

Az ellenőrzés tehát a törvényhatóságok, illetve megbízottjaiknak a feladata. A megyéknél az alispán, de inkább a szolgabírák végezték (falun gyakran a bírók is). A városoknál általában a vásárbíró vagy a piacfelügyelő munkája ez. Budán a 17. sz. végétől kezdve a rendészeti biztos végezte ezt. S ez a lényege e

tevékenységnek, ahogyan II. József 1787. évi rendelete fogalmazta: a mértékellenőrzés a törvényhatóságok közrendőri feladata, s az is maradt 1875 után is.

Az ellenőrzést a törvényhatóságok statútumai ismételten elrendelték. Általában negyedévi ellenőrzést írtak elő, de vásárok előtt mindig kötelező volt. A városokban nagyságrendüktől függően havi, sőt, hetenkénti ellenőrzésig csökkenhetett az időpont.

Az ellenőrzés alkalmával a mértéket összehasonlították a törvényhatóságok etalonjaival. Ha egyezett, visszaadták, s ha bélyegezetlen volt, előbb pecséttel hitelesítették. Ha nem egyezett, a nagyobbat az etalonhoz igazították, s hitelesítve visszaadták, a kisebbet elkobozták vagy elrontották. De eljárhattak úgy is, ahogyan azt pl. a Jászkun kerület 1781. évi jelentésében olvashatjuk: „Kunszentmiklósi és Laczházai boltosok mértéki darab kövekből állók volnának, és azért bennem olyan gyanút támasztott, mely szerint meg eshető volna az, hogy hasonló kövekbül suppositia mértékeket is tarthatnának ..., utasítottam ezért ... azok helyett más authentica s rézbül készített mértékeket magoknak mentül előbb szereznének ..., s meghagytam a bírák figyelmében..."[642]

A 18. sz. második felétől kezdve a helytartótanács is bekapcsolódott e munkába. Időközönként figyelmeztette a törvényhatóságokat az ellenőrzés kötelességére, és jelentés kér tőlük az eredményről. A 19. sz. elejétől kezdve a gubernium is cselekedte ezt Erdélyben.

A hibás, hamis, tiltott mértékek használatát, az igaztalan mérést természetesen büntették — ezzel a következőkben foglalkozom.

2.47 *Büntetés.* Ismét csak összefoglalom az előző kötetekben e témáról mondottakat.[643] Az újabb adatok forrását természetesen közlöm, az előző fejezetrészekben ismertetett adatokat természetesen nem ismétlem, oda utalok (ld. főleg 2.42).

Kezdjük a törvényekkel. Az 1405. évi, az 1588:16., az 1655:31., az 1659:71. tc. áruelkobzást rendelt, az 1715:63., az 1729:14. tc. a büntetésről nem intézkedik, az 1807:22. tc. csak sommásan rendel fenyítést, az 1874:8. tc. az áruelkobzáson kívül 100 Ft-ig terjedő pénzbírságot, és az esettől függően bűnvádi eljárást is megszab. Az erdélyi 1613. évi országgyűlési határozat viszont 500 Ft büntetést ró, az 1623. évi végzés leszállítja 200 Ft-ra, az 1653. évi határozat ezt a városiakra rója, a falusiakra 12 Ft-ot, az 1691. évi végzés is így, a „nemesi és városi rendnek" 200 Ft, a „paraszti rendnek" 12 Ft. Ez maradt a későbbiekben is, az 1810. évi határozat megtetézi még áruelkobzással. Erdélyben tehát megszabták a bírságot, és kemény büntetéssel, a magyarhoni törvények csak áruelkobzást rendeltek, ezt sem mindegyik.

A törvényhatóságok a büntetés módján kívül általában már megszabják a bírság összegét is. Selmecbánya 1265—80. évi statútuma az első esetben 1, a másodikban 2 márkával büntet, a harmadik esetében az illető a „kezével" fizet, amit 10 márkával megválthat, a bírság kétharmada a bíróé, harmadát az esküdt kapja. Buda 1403—39. évi jogkönyve első esetben 1 márka bírságot ró a hamis mérték és az áru elkobzásán kívül, második esetben az illetőt kitiltja. Sopron1455-ben az első esetben 12, második-harmadikban 72 dénár bírságot szab, negyedszerre bíró elé

rendeli az illetőt. Pozsony város az évi statútuma szerint a hamis mérték használóját a hamis mértékből szennyvízzel leöntik.[644] Alsólendva 1558-ban áruelkobzást rendel. Körmöcbánya 1581. évi határozata ezenkívül testi fenyítéssel is büntet. A megyék a 17—18. sz.-ban általában elkozbást rendelnek és 12 Ft-ra bírságolnak. Néhány eltérő intézkedés: Bars megye 1653-ban elkobzáson kívül nemesre 100 Ft, parasztra 40 Ft bírságot ró, harmadát a megye, harmadát a földesúr, harmadát az elkobzó kapja; Szatmár megye 1654-ben nemesre szintén 100 Ft-ot, a többiekre 12 Ft-ot rendelt; Tolna 1713-ban szintén 100 Ft-ra bírságol, felét a megye, felét a földesúr kapja; Vas 1715-ben 50 Ft-ot ró, harmadát a megye, kétharmadát a szolgabíró kapja; Bihar viszont 1745-ben az elkobzáson kívül csak 3 Ft bírságot szab; a Jász kerület 1785-ben pedig 5 Ft-tal bírságol.[645] Városainkra is a 12 Ft bírság és az áru-, illetve a hamis mérték elkobzása a jellemző, külön is, együtt is. De pl. Magyaróvár 1635-ben 10, majd 15 Ft-ra bírságol, Kolozsvár 1668-ban az első esetben 1, a másodikban 2, a harmadikban 10 Ft bírságot szab, negyedszerre az áruelkobzást. Pécs 1764-ben összeget nem említ, de azt megírta, hogy e bevételt a kórház javára, illetve a templom javítására kell fordítani.[646] Buda viszont 1696-ban és 1752-ben egyformán a tanácsnak jelenteti az esetet, s az nyilván esetenként szabta ki a büntetést, 1846-ban viszont már a szokott 12 Ft bírságot szedték, ahogyan Pesten is.[647]

E rövid szemléhez hozzáteszem még a tervezeteket. Az 1793. évi mértéktörvénye az elkobzás mellett 100 Ft bírságot és kártérítést ró. Az 1801. évi erdélyi törvénytervezetben az első esetben nemesre 12, közrendűre 6 Ft, parasztra 24 pálca, a második esetben nemesre 24, közrendűre 12 Ft, parasztra 24 pálca vagy 8 nap elzárás a büntetés, a harmadik esetben bűnvádi eljárást, kártérítést, kereskedéstől, kocsmálástól örökre eltiltást ír elő.[648] Az 1843. évi törvénytervezet az ellenőrzést elhanyagoló tisztviselőt is bünteti, a visszaélőt pedig a büntetőtörvénykönyv szerinti eljárással.[649]

Végezetül egy földesúri rendelkezés, amelyik egyáltalán nem jellemző — mégis jellemző. Báthori Zsófia a csetneki udvarbírónak 1662-ben adott utasítása megszabja, hogy két mértéket ne tartson (hogy aztán a naggyal bevegye, s a kicsivel kiadja), a mérésnél a mértéket ne rugdossa, a szegénységet ne nyomorítsa a saját hasznára, mert ha ilyent „cselekedni tapasztaltatik, meghal érette".[650]

Nos, a szigorú büntetés, mint ez vagy a 13. sz.-i Selmecen: a kézlevágás mintha arra utalna, hogy szükség volt az elrettentésre, oly sok volt a visszaélés, s mintha a magyarhoninál jóval keményebb erdélyi büntetésnek oka is ez lenne. Vagy éppen ellenkezőleg? Ma már nem lehet megállapítani, hogy hol volt mégis több hamis mértéket használó, igaztalanul mérő ember.

2.48 *Összefoglalás.* A mérésügy a mértékek (egységek, rendszerek) egészére, főleg egységesítésére, a mérőeszközök hitelesítésére, azok, valamint a mérés „igazságának" ellenőrzésére vonatkozó tudományos-technikai, jogi, igazgatási ismeretek és tevékenysége együttese.

A hazai mérésügyet mint külföldit is, törvények, rendeletek, rendelkezések irányították. A kötet mértékei közül azonban csak az űr- és a súlymértékekkel fog-

lalkoztak, a térfogat és a darabmérték „öntörvényű" maradt. 34 törvény és a legfontosabbak közül 68 központi, 145 törvényhatósági rendelkezés, 14 földesúri és 4 céhes intézkedés próbálta e célt valósítani.

A szervezet eleinte kezdetleges. A városoknál a bíró vagy az egyik esküdt, majd a mázsamester, illetve a vásárbíró intézi az ügyet, a 16. sz.-ban megjelenik a mértékhitelesítő és az akolómester. A megyéknél az alispán és a szolgabírák feladata. Az ügy országos gazdát csak a 18. sz. elején kap a helytartótanácsban, s ez intézi a mértékhitelesítő intézetek 19. sz. közepei megszervezéséig.

A mértékegység megállapítás, az etalonizálás dolgával a törvényhozás és a törvényhatóságok a 15. sz.-tól rendszeresen foglalkoztak. A mértékegység vizsgálatra azonban csak a 18. sz. közepétől kezdve került sor. A helytartótanács, aztán a gubernium többször is megvizsgáltatta az előírt etalonokat, megállapítja a nagyságukat, a bécsi mértékhez való viszonyukat, s ennek során mértékhitelesítési utasításokat dolgoztat ki, amelyek a 19. sz. közepére egyre pontosabbak, szakszerűbbek lesznek, mérték, illetve mérőeszközfajtánként pontosan meghatározzák a követendő eljárást.

Az igaznak talált mértékeket hitelesítették az ellenőrzéssel megbízott személyek. A jel általában címer volt. A fa eszközbe belesütötték, a fémbe beleütötték a jelet.

A mértékegységesítés a mérésügy intézőinek legfőbb feladata, s egyúttal legnagyobb gondja volt. Öt rendszer váltó, illetve párhuzamos létén keresztül érvényesül ez. A budai rendszer a 16. sz. elején indul útjára, de a török hódítás megállítja a haladását. A 16. sz.-tól az erdélyi, a 17. sz.-tól a horvát rendszer próbálkozik a maga területén, a 17. sz. közepétől pedig a pozsonyi rendszer kezd országosan érvényesülni, hogy aztán az abszolutizmus idejére a bécsi rendszer integráljon országosan, de csak ideiglenesen, mert a mértékegységesítés feladatát csak az 1874:8. tc. elrendelt méterrendszer oldja meg véglegesen és nemzetközi szinten.

A mértékellenőrzést a törvényhatóságok végezték, a 18. sz. közepétől kezdve a helytartótanács koordinálásával. Általában negyedévenként, illetve vásárnapokon végezték ezt a munkát, angyobb városainkban azonban hetente is szükséges lehetett ez. A hamis mérték használóját és az „igaztalan" mérőt megbüntették. Általában pénzbírság, áruelkobzás volt a büntetés.

Mérésügyünk megismert képe természetesen csak vázlatos, de így is egyértelműen megmutatta, hogy az általános fejlődésünkkel együtt alakult, s egyúttal alakította is azt.

A kezdeti zárt világ fokozatosan tágul, s vele a differenciáltság integrálódik. Az egységes mértékrendszer, a finomabb mérés igénye rendkívül lassan alakul ki. S ez önmagában is igazolja azt, amit e szemle is, és amit indításul mondottam: a természettudományos, fizikai, geometriai, matematikai, technikai ismeretnek kell előbb kifejlődnie, hogy az igény is kialakulhasson, s a mérésügy is fejlődhessen. E területen is elmaradtunk az európai fejlődéstől, sőt Ausztriától is. Nem véletlen, hogy a mérésügyben előttünk járt Ausztria, hogy fejlettebb mértékrendszere volt, hogy egyazon startból egyenlő esélyek mellett is 3 évvel megelőzött a méterrend-

szer bevezetésében. Mint annyi sok mindent, ezt is rossz szemszögből néztük, politikai, jogi kérdést csináltunk a mérésügyből is. Csak a 19. sz. elején emelkedik a műveltségi szint annyira, hogy felismerjük: a szakszempontot kell érvényesíteni. De csak a 1870-es évek vége felé zárkózunk fel az európai fejlődés élvonalához. Azt is mondhatom: a méterrendszer bevezetése menetrendszerűen érkezett, s vele az integrációs folyamat a végéhez ért.

A szemléből azonban azt is láthattuk, hogy a mérésügy az e kötetben tárgyalt minden mérték dolgával nem is foglalkozott, így a térfogatmérések jó részével és és a darabmértékkel. Ezek mintegy öntörvényűen, természetesen alakultak, ügyüket részint a munka, illetve a helyi szokás, részint az általános, úgy mondhatjuk: a kereskedelmi élet, illetve szokáskör intézte, mindkettőt a gyakorlat alakítgatta, válogatta, ha úgy tetszik, integrálta, s a hagyomány tartotta érvényben, talán nagyobb erővel, mintha kodifikálták volna.

3. ŰRMÉRTÉKEK

3.1 BEVEZETŐ

A korszak űrmértékeit a bevezetőben közölt módszerrel (ld. 1.4) ismertetem. Mint említettem (ld. 2.33.11), a mértékegység nem minden esetben konkrét mérőeszköz, lehet számítási egység is, és sokszor csak a helyi névhasználat különbözteti meg az egységeket, nem pedig a nagyság, ugyanakkor az azonos nevű egységek lényegesen eltérő nagyságúak lehetnek. A kötetben tárgyalt mértékek közül az űrmértékeké a legnagyobb készlet: 67 egység, ebből 29 egységnél 1148 alapegység ismert. Ez az állomány az egész mértékkészletet tekintve az egységnél 42, az alegységnél 94%. Vonatkozó ismereteink, sajnos, nem egyformák. Némelyik mértéknek jóformán csak a nevét ismerjük, másikánál a metrikus nagyság megállapítására is több adatunk van. Néha túlságosan is sok: zavaró. A nagyságadatok ezen ellentmondásossága, mint ahogyan az ismeret-különbség is az említett (ld. 1. e) forrásadottságok: a kor ügyvitelének, írásbeliségének a következménye. És ennek a következménye az is, amire ismételten figyelmeztetek: a mérték első okleveles vagy iratbeli előfordulása esetleges, bizonyosan jóval korábban használták azt a mértéket.

A tárgyalásnál természetesen külön kell választani a híg és a száraz űrmértékeket. Közülük azonban az akó (ld. 3.2.2, 3.3.3), a csöbör (ld. 3.2.5, 3.3.7), a fertály (ld. 3.2.8, 3.3.9), a hordó (ld. 3.2.10, 3.3.15), az icce (ld. 3.2.11, 3.3.17), a köböl (ld. 3.2.14, 3.3.20), a kvartále (ld. 3.2.17, 3.3.22), az oka (ld. 3.2.22, 3.3.28), az oktály (ld. 3.2.23, 3.3.29), és a pint (ld. 3.2.24, 3.3.30) mindkettőnél egység volt. Ezeket a szöveg vonatkozás vagy az esetleges jelző (bor, gabona) különbözteti meg a forrásokban.

3.2 HÍG ŰRMÉRTÉKEK

3.2.1 *Bevezető.* Közkeletűen bormértéknek nevezik ezeket, s valóban, az esetek többségében e célt szolgálják, az általános fogyasztásnak megfelelően. Sört, pálinkát ritkábban mértek, az utóbbi amúgy is csak a 18. sz. során terjedt el jelentősebben. Kívülük még olaj, ritkán ivóvíz a méréstárgy. A 19. sz. közepétől már tejet is mértek velük. A korszak legvégén jelenik meg a kőolaj mérendő folyadéknak, de azt térfogatsúllyal (ld. 5.23) mérték.

A mértékek összefüggéseit, a szemléből következő egyéb általános ismereteket a fejezetrészt záró összefoglalóban (ld. 3.3.32) tárgyalom. Az ismétlés elkerülése érdekében elöljáróban állapítom meg, hogy valamennyi híg űrmérték mesterséges mértéktípus.

3.2.2 AKÓ

3.2.2.1 *Általában.* Mivel földmérték is volt, az előző kötetben már foglalkoztam vele.[1] Megállapítottam, hogy az iratokban általános latin nevét — urna — a vonatkozó szótáraink más jelentéssel — vödör — adják, de az iratok köznyelvi azonosítása (urna vulgo ako stb.) az azonosságot kétségtelenítik, de a vödör jelentés is megmaradt. Míg azonban a vödör edényt is, mértéket is jelentett, az akó e vonatkozásban csak mértéket. Mert volt harmadik jelentése is: szolgáltatás, adó (ld. később). Az űrmérték mivolta miatt mindezt természetesen ki kell egészíteni.

A történeti-etimológiai szótárunk szerint szláv, valószínűleg ószláv eredetű: okov=űrmérték, illetve vasalt faedény jelentéssel. A jelző pontatlan, félreérthető, pedig Kniezsa magyarázta: vasabroncsot jelent.[2] Ebből az következne, hogy azt a mértéket dongából készítették. Elgondolkodtató azonban az a körülmény, hogy még a nagyobb dongás edényeket, így a hordókat is, még a 16. sz.-ban is faabroncccsal szorították össze, nem pedig vasabroncccsal (ld. 2.33.11, 3.2.10). De mielőtt következtetnék, vizsgáljuk meg tovább a terminológiát.

Az első ismert okleveles előfordulása Pannonhalmáról (Győr) való, 1226 körüli, de már latinosított alakban és gabonamérték (ld. 3.3.3) jelentéssel,[3] hasonlóan 1237-ben[4] és 1240-ben ismét.[5] Ugyanakkor 1240-ben bormértékként is szerepel — elsőnek így —, méghozzá mint a köböl köznyelvi megfelelője: „cum magno cubulo qui vulgo Ako vocatur".[6] 1291-ben pedig már adózás, szolgáltatás (ld. 3.3.3) értelemben is, ismét latinosítva fordul elő,[7] s ugyanaz évben hasonló alakban, azonos értelemmel, de már a latinosított csöbröt vulgózza: „akones, qui uul-

gariter chibriones dicuntur".[8] 1312-ben a modius köznyelvi megfelelője (modius alis ako).[9] Csak 1577-ből ismerem elsőnek a későbbi közkeletű latin urna szó, kétségtelenül akó jelentéssel: „urna vel ako".[10] Ugyanakkor ez a latin szó is átveszi az említett akó = adó jelentést is. Balog (Gömör) 1599. évi tizedjegyzékében csöbör (tinna) és icce (media) a mértékegység, de kívülről ráírták: „Vrna seu Akones vini provenerunt."[11]

A német kifejezés először 1456-ban tűnik fel Emer alakban,[12] így él a 16. sz.-ban is. A szabályos Eimer ortográfiával elsőnek 1727-ben találkoztam.[13] Ugyanakkor tudnunk kell azt is, hogy az Eimer a magyarban jelenthet még, de ritkábban csöbröt (ld. 3.2.5) és vödröt (ld. 3.2.32) is, az akón kívül.

A fentiek szerint tehát lehetséges, hogy a mérték nevével együtt ószlovák eredetű, de ez nem bizonyos, mert a néveredet csupán az edény átvételét is jelentheti, a mértékké fejlődés már lehet hazai is. Mint ahogyan az a további, a nyelvészek által rosszul ismert fejlődése is. A 13. sz.-ig egyaránt híg és száraz mérték volt. A 13. sz. során a gabonamérték használatból gabona-szolgáltatás, illetve ilyen jelentéssé alakulva megszűnik e mérték mivolta (ld. 3.3.3). Bormérték szerepében viszont maradva e néven mérték, bár nem bizonyos, hogy a 14. sz. végéig azonos fajtát jelöl. A 15. sz.-tól azonban már egyértelműen azonos fajta (de nem azonos nagyságú) bormérték, kialakulnak helyi alegységei.

3.2.2.2 *Nagysága* általában, vagyis amikor nem lehet megállapítani bizonyosan, melyik alegységről van szó. 1545-ben 32 pint,[14] 1567-ben $^1/_{36}$ fuder,[15] 1568 körül $^1/_{24}$ dreiling,[16] 1617-ben $^1/_{22}$ szekér bor,[17] 1625-ben $^1/_{32}$ dreiling,[18] 1648-ban 64 icce,[19] 1743-ban Maróthi számtankönyvében szintén 64 icce,[20] 1744-ben $^1/_{10}$ szekér bor,[21] az 1778. évi számtankönyvben 32 pint,[22] az 1768. évi számtankönyvben $^1/_{32}$ fuder,[23] 1775-ben 64 icce.[24]

Vagyis 1 akó általában = $^1/_{32}$, $^1/_{36}$ fuder (ld. 3.2.9), $^1/_{24}$, $^1/_{32}$ dreiling (ld. 3.2.7), $^1/_{10}$, $^1/_{22}$ szekér bor (ld. 4.40.3), 32 pint (ld. 3.2.24), illetve 64 icce (ld. 3.2.11), az utóbbiaknál lehet, hogy pozsonyi akó (ld. 3.2.2.88).

3.2.2.3 *Alsólendvai* (Zala). Az 1632. évi borszámadás szerint 1 akó az 1 $^1/_2$ helyi vödör.[25] Az 1718. évi uradalmi utasítás szerint pedig 15 lendvai akó borra 1 lendvai icce bort kell feltöltésül használni.[26] Az alsólendvai vödör nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 3.2.31.5), így csak ezt tételezhetem:

1 *alsólendvai akó* = 1 $^1/_2$ alsólendvai vödör. Uradalmi mérték.

3.2.2.4 *Apáti* (Vas). Egyetlen adatom van: 1651-ben azt írják, hogy az apáti akó kisebb a körmendi akónál,[27] de az utóbbi metrikus nagyságát sem ismerjük (ld. 3.2.2.57).

3.2.2.5 *Aszófői* (Zala). Az 1568. évi összeírásában 1 akó az $^1/_3$ helyi vödör,[28] de ennek értékét sem ismerjük (ld. 3.2.31.6).

3.2.2.6 *Bajai* (Bács). Az 1792. évi összeírásban az akó az 32 helyi icce,[29] de ennek metrikus értékét sem ismerjük (ld. 3.2.11.9).

3.2.2.7 *Bánáti*. Fényes szerint 1842-ben az 1 nagy akó 50, a közepes 42, a kis akó 32 pozsonyi pint.[30] Bocsor szerint 1843-ban a bánsági nagy akó 100 icce.[31] Az évi Vademecumban a nagy akó szintén 100 icce, a közepes 80, a kicsi 50 icce.[32] Rumler 1849-ben így: a nagy akó 50 pozsonyi pint, a közepes 42, a kicsi 30 pozsonyi pint.[33] Finály 1853-ban Bánátból pálinka akót ismer, ez 60 icce, illetve szerint 48,79 l.[34] Ereky szerint 1881-ben a bánsági 1 nagy akó az 100 icce, illetve 84,6 l, a közepes 84 icce, illetve 71,06 l, a kicsi 60 icce, illetve 50,76 l.[35]

A metrikus adatokat természetesen javítani kell a helyes pozsonyi icce adattal: 0,8393 (ld. 3.2.11.117), az icce viszonyszámok viszont Fényes kis akójától eltekintve egyeznek (2 icce ugyanis az 1 pint). Következőleg:

1 *bánáti nagy akó* = 40 pozsonyi pint = 83,93 l, *közepes akó* = 42 pint = 70,50 l, *kis akó* = 30 pozsonyi pint = 50,36 l. Területi mérték.

3.2.2.8 *Barsi*. A megye 1578. évi tizedjegyzéke szerint 1 akó az 32 helyi pint,[36] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.6). — Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.2.9 *Bazini* (Pozsony). Első említését 1295-ből ismerem.[37] Huščava szerint 1548 körül ezen akó 71 kis icce volt, s így szerinte 60,23 l.[38] De ő a Lederer-féle helytelen értékkel: 0,8484 l[39] számolt, a helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) ez 59,59 l lenne. Viszont az 1587., 1592—93., 1595. évi tizedjegyzékek szerint ez az akó 64 icce, illetve 32 pint volt.[40] Az előbbinek ellentmondó viszonyszám ez. Lehet, hogy kisebbítették az akót, de lehet más ok is. Azt is figyelembe kell venni, hogy 71 mint páratlan szám szokatlan iccének, nem ad kerek pint számot. Amellett az icce, pint jelzője hiányzik, lehetnek helyiek, de lehetnek budaiak, esetleg pozsonyiak is. Ha budaival számolunk: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), akkor 53,72 l az akó, vagyis azonos a budaival (ld. 3.2.2.17). Ez lévén a helyzet, csak kérdőjelezve írhatom:

1 *bazini akó* = 53,72 vagy 59,59 l?

3.2.2.10 *Bécsi*. 1689-ben Alsó-Ausztria mértéke lett,[41] 1707-ben megerősítik a rendelkezést.[42] 1756-ban J. Franz a többi bécsi etalonnal együtt ezt is megvizsgálta, számításai (1,792 bécsi köbláb)[43] alapján Mária Terézia 1761. évi rendeletével véglegesítette a nagyságát 40 bécsi pintben,[44] s maradt annyi az 1871. évi osztrák métertörvényig.[45] A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

Hazánkban a 16. sz. derekától kezdve érezhetőbb a hatása, elsősorban Nyugat-Dunántúlon[46] és Északnyugat-Magyarországon.[47] A kamara terjesztette ismeretét, mert megpróbálta a hatásterületén alkalmaztatni,[48] de eredménytelenül, illetve esetenként kamarai számítás egység lett.[49] A 17. sz.-ban fokozatosan terjed az ismerete, de ekkor is inkább számítási egység, ahogyan a későbbiekben is.[50–51] A 18. sz.-i helytartótanácsi vizsgálatoknál összehasonlítási egység.[52] 1852-ben,

amikor az osztrák híg mértékeket bevezettetik nálunk (ld. 2.42.1) a pozsonyi helyett hivatalos mértékünk lett és 1,04529 pozsonyi akóban szabták meg a nagyságát.[53]

Konkrét nagysága az egész korszakban csak Mária Terézia említett rendeletével változott meg, de 16. sz. végéig többször is módosult a pint-száma, ugyanis a bécsi pint űrtartalma változott (ld. 3.2.24.8). Metrikus nagyságát az osztrák kutatók tisztázták.[54] Eredményeik szerint írom a tételt, a változások szerint tagoltan:

1 *bécsi akó*=(1359-ig 32 pint, 1359—1556 között 35 pint, 1557—1568 között 38 pint, 1568—1761 között 41 pint)=58,0037 l, 1762—1871 között=40 pint=56,5890 l. — A 19. sz. harmadától a bécsi sörakó=42 $^1/_2$ bécsi pint[55]=60,12 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.11 *Beregi*. Említik 1549-ben.[56] N. Kiss a 16. sz. dézsmajegyzékek alapján 70 budai iccésnek mondja és a Lederer-féle helytelen icce értékkel: 0,8484[57] számolva 59,38 l nagyságot ad.[58] Annak helyes értékével: 0,8393 (ld. 3.2.11.26) írom a tételt, de kérdőjelezve:

1 *beregi akó*=70 budai icce=58,65 l?

3.2.2.12 *Beregszászi* (Bereg). Egy adatom van: 1571-ben 70 icce volt, valószínűleg budai.[59] Annak előbbi értékével, de a feltevés miatt kérdőjelezve:

1 *beregszászi akó*=70 budai? icce=58,75 l?

3.2.2.13 *Bernecei* (Hont). Ismét csak egy adat: 1582-ben 2 helyi köböl, illetve 25 helyi icce volt.[60] De egyiknek sem ismerjük a metrikus értékét (ld. 3.2.11.20, 3.2.14.15).

3.2.2.14 *Borsmonostori* (Sopron). 1577-ben 1 akó az 40 helyi pint,[61] de ennek metrikus értéke is ismeretlen (ld. 3.2.24.12).

3.2.2.15 *Borsodi*. N. Kiss a 16. sz.-i dézsmajegyzékek alapján, de konkrét forrás nélkül 70 budai iccében adja nagyságát, s a beregihez (ld. 3.2.2.11) hasonlóan számolva 59,38 l-t ad.[62] Hasonlóan javítom és kérdőjelezem:

1 *borsodi icce*=70 budai icce=58,75 l?

3.2.2.16 *Börzsönyi* (Hont). 1604-ben 1 akó 64 helyi icce,[63] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.25).

3.2.2.17 *Budai* (Pest). Kétféle volt: kis és nagy akó.

Kis akó. Említik 1580-ban, 1590-ben 22 budai híg pint volt,[64] vagyis 44 budai híg icce, így kb. $^2/_3$ nagy akó (ld. később). 1696-ban feltűnik még az emléke,[65] de a 17. sz.-ban már nem találkoztunk vele. Nagyon valószínű, hogy a török alatti időben az icce űrtartalmának változásával (ld. 3.2.11.26) a 17. sz. elején kikopott a gyakorlatból. így a tétel:

1 *budai kis akó*=44 régi budai híg icce=36,93 l.

A nagy akó is korai, az 1405. évi törvény (ld. 2.42.1) idejében már régen dívó mérték kellett legyen (ld. később), bár első konkrét említését csak 1587-ből ismerjük.[66] 1592-ben 32 budai pint a nagysága,[67] vagyis 64 budai híg icce, így azonos nagyságú a budai mérővel (ld. 3.3.26.12), ezért nagyon valószínű az, hogy az 1405. évi törvény ezt az akót akarja, a többivel együtt országos mértékké tenni. Az azonosságot hangsúlyozza Huščava is.[68] A török idők alatt aztán az említett icce változás: űrtartalmának a növekedése (ld. 3.2.11.26) következtében megváltozik, az akó icceszáma is: csökken. Annyira, amennyire 1715-ben írják: 60 új híg icce volt,[69] így viszonylagosan közelítette a régi akó nagyságát. A 18. sz. elején aztán, az 1730-as évek táján Budán újabb mértékrendezésre került sor.[70] Természetesen az akó is változik. Visszaállítják a régi icce-számot: az akó ismét 64 icce lett,[71] s ennyi 1780-ban is,[72] természetesen az új budai híg iccével számolva. A 18. sz. végén aztán már nem találkozunk vele, nyilvánvalóan kiszorította a pozsonyi akó (ld. 3.2.2.88). A mondottak értelmében a tétel tehát:

1 *budai nagy akó* = a 17. sz. elejéig = 64 régi budai híg icce = 53,72 l (azonos a mérővel), 17. sz. elejétől kb. 1730-ig = 60 új budai híg icce = 54,94 l, 1730 körül — 18. sz. vége között = 64 új budai híg icce = 58,60 l. A helyiből országos, majd ismét helyivé lett mérték. Mindkét akó a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.18 *Csataji* (Pozsony). 1582-ben és 1586-ban 32 helyi pint,[73] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.17).

3.2.2.19 *Csejtei* (Nyitra). 1552-ben 32 helyi pint,[74] ennek értékével 2,1164 l (ld. 3.2.24.17) írható:

1 *csejtei akó* = 32 helyi pint = 67,72 l. A környéken is dívott.

3.2.2.20 *Csobánci* (Zala). 1715-ben 5 kovácsi vödör,[75] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.31.18).

3.2.2.21 *Csongrádi*. Szeremlei azt írta, hogy kb. 1731-ig az akó 60—64 pozsonyi icce volt, s 4 akó tett 1 borköblöt, aztán az akó 80 icce lett, de ez a köbölnek csak $^1/_5$-e volt.[76] — Az első tételnél a 60 iccés nagyságot tartom valószínűnek, mert ennek $^1/_3$-a adja a 80 iccét, s a 64 icce pedig a pozsonyi akót adná, s ezt már nehezen változtathatták volna meg. Vagyis változott a helyi akó és borköböl (ld. 3.2.14.27) egysége. S ha a további lehetőségeket számoljuk, akkor vagy a pozsonyi icce nagysága változna, ami lehetetlen, vagy a borköböl lenne túlságosan nagy űrtartalmú. Így a 60 iccés akó nagyságot tartom valószínűnek (de azért kérdőjelezem), illetve az adott 80 iccét kb. a 18. sz. végéig terjedő érvénnyel, s a pozsonyi icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) számolva a tétel:

1 *csongrádi akó* = kb. 1731-ig 60 pozsonyi icce = 50,36 l, kb. 1732-től a 18. sz. végéig = 80 pozsonyi icce = 67,14 l. Megyei mérték.

3.2.2.22 *Csornai* (Sopron). 1680-ban 90 akó az 60 helyi csöbör volt,[77] vagyis 1 akó = 0,666, illetve $^2/_{33}$ helyi csöbör, ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.5.17).

3.2.2.23 *Csukárdi* (Pozsony). Említik 1552-ben.[78]

3.2.2.24 *Debreceni* (Bihar). Sajnos, erre is csak egy adatom van. 1579-ben említik a „Debreceny Ako"-t.[79] De azért gyanús nekem, mert Debrecenben szőlő nem volt.

3.2.2.25 *Dédai* (Bereg). Említik 1594-ben.[80]

3.2.2.26 *Dévényi* (Pozsony). Említik 1552-ben.[81] 1595-ben 40 helyi pint,[82] 1614—15-ben viszont 32 helyi pint.[83] A dévényi pint azonban azonos a pozsonyival (ld. 3.2.24.21), nagyon valószínű tehát, hogy követte a pozsonyi icce, illetve pint változását, vagyis azzal azonosan 1592-ben lett nagyobb (ld. 3.2.11.117, 3.2.24.89). Az azonosság következtében nagyon valószínű, hogy a helyi jellegre utaló jelző a 17. sz. vége felé kikopik, s nevében is pozsonyi lesz. Így a tétel:

1 *dévényi akó* = 1592-ig ? 40 helyi, illetve pozsonyi pint = 53,72 l, 1593-tól ? a 17. sz. végéig 32 helyi, illetve pozsonyi pint = 53,27 l (vagyis azonos a pozsonyi akóval, ld. 3.2.2.89).

3.2.2.27 *Ecsegi* (Nógrád). Említik 1692-ben.[84]

3.2.2.28 *Egri* (Heves). Breznay szerint 1700—28-ban 1 helyi borköböl — amit 16 l-re becsül — az $^1/_4$ akó volt,[85] vagyis 1 akó = 4 borköböl, ennek értékével 25,18 l (ld. 3.2.14.36) a tétel:

1 *egri akó* = 4 helyi borköböl = 100,72 l. Területi mérték.

3.2.2.29 *Esztergomi*. 1574—79-ben 2 helyi csöbör volt,[86] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.5.28). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.2.30 *Farnádi* (Esztergom). Említik 1578-ban, 1582-ben 52, 1615-ben pedig 60 helyi icce volt.[87] Az icce értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.46). A nagyságváltozás valószínűleg mértékrendezés következménye: vagy az icce növekedett vagy az akó lett nagyobb.

3.2.2.31 *Fegyverneki* (Hont). 1603-ban 64 helyi icce,[88] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.47).

3.2.2.32 *Fehérvári* (Fejér). Haugwitz 1756. évi útijelentése szerint két akó dívott: a nagy akó, amelyik 40 soproni pint, és a kis akó, amelyik 30 soproni pint nagyságú.[89] A soproni pint értékével 1,259 l (ld. 3.2.24.103) a tétel:

1 *fehérvári nagy akó* = 40 soproni pint = 50,36 l, *kis akó* = 30 soproni pint = = 37,77 l. A település környékén is dívott.

3.2.2.33 *Felsőlendvai* (Vas). 1628-ban 30 helyi pint,[90] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.32).

3.2.2.34 *Felsőörsi* (Zala). A 19. sz. elején 90 helyi icce,[91] de ennek az értékét sem ismerjük (ld. 3.2.11.49).

3.2.2.35 *Fraknói* (Sopron). Prickler tanulmánya táblázatában 1568-ban 1 akó = 64 tized pint, a 18. sz.-ra pedig 60 pint, illetve a fraknói akó a 16—18. sz.-ban 87, — 1, 1,36, illetve 1,45 l pint nagyságot adva.[92] A szövegben a következőket írja: 489 fraknói akó az 722 bécsi akó, így 1 fraknói = 1,46 bécsi; a tized és a kocsmai mérték aránya itt: 32, amikor a bécsi akó nagyságát a 18. sz. közepén rendezték, a fraknói akót 60 pintre számították át, s így 1,5 bécsi akó lett; a 19. sz. elején kiszorítja a pozsonyi akó.[93]

A kritikát kezdjük az idő pontosítással. A bécsi akó nagyságát 1762-ben változtatták meg (58,— l-ről 56,58 l-re, ld. 3.2.2.10). A bécsi pint 1568-ban még 1,5264 l, csak 1569-től (s végig) 1,4147 l (ld. 3.2.24.8). Prickler a 87,— l-es nagyságot a 64 icce × 1,36 l, illetve 60 icce × 1,45 l szorzatból kapta, csakhogy a helyi icce azonos a bécsivel (ld. később), ez pedig 1,4147 l. Továbbá: az 1,45 l-es 18. sz.-i icce sem lesz a megadott arányban 1,36 l-es a 16. sz.-i tized icce. Prickler pedig egyik nagyságadatát sem indokolja. Mindebből következőleg Prickler adatai közül csak azt fogadhatom el, hogy a fraknói akó 1568-ban 64 helyi icce vagy 1,47 — pontosabban 1,47 — bécsi akó, illetve 1762 után 60 helyi icce vagy 1,5 bécsi akó (s ez utóbbi arányai miatt azonos a fraknói icce a bécsivel). — De nézzük a további adatokat.

Az 1632. évi fraknói borszámadás szerint $^4/_4$, vagyis 1 fraknói tized akó = 1 $^2/_4$, vagyis 1,5 kocsmai akó,[94] következőleg 1 kocsmai = 0,666, vagyis $^2/_3$ tized akó, s ez azonos a Prickler-féle 3:2 aránnyal. (A tized és a kocsmai mértékek különbségére ld. 2.34.1.) Egy 18. sz. második feléből való számtankönyv szerint 2 fraknói akó — 3 bécsi akó,[95] következőleg 1 fraknói akó = 1,5 bécsi akó, ami a korábbi arányt közelíti. Az akónagyság tehát lényegesen nem változott, csupán a pint lett nagyobb, így csökkent az akó pint viszonyszáma. Kb. 1 icce a különbség tehát, ami az említett mértékrendezés következménye. A tétel tehát így írható:

1 *fraknói kocsmai akó* = 1671-ig 64 helyi pint = 85,61 l, 1762-től = 60 helyi pint = = 84,88 l, *tized akó* = 1671-ig 126,45 l.

3.2.2.36 *Füzesgyarmati* (Bars). 1573-ban 56, 1602-ben 52 helyi icce volt,[96] de az icce értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.51). Az eltérő icce szám oka akár az icce, akár az akó változása, de az előbbi a valószínűbb.

3.2.2.37 *Galgóci* (Nyitra). Említik 1591-ben.[97]

3.2.2.38 *Gömöri.* Említik 1572-ben és 1671-ben.[98] Sajnálatos, hogy többet nem tudok róla, mert megyei mérték.

3.2.2.39 *Gráci.* Osztrák mérték, de tárgyalni kell, mert az Esterházyak egyes uradalmaiban éltek vele. Így Lukácsházán (Vas) a 17. sz. végén, mikor is 1 gráci akó 5 helyi vödröt adott.[99] Ulbrichtól ismerjük mindkét gráci akó nagyságát, adatai alapján írom:[100]

1 *gráci nagy akó*=2 kis akó=104,96 l, *kis akó*=52,45 l. Nálunk uradalmi mérték.

3.2.2.40 *Grináviai* (Pozsony). 1559-ben 5 helyi kvartále,[101] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.17.4). A viszonyszám alapján lehetséges, hogy tized akó ez (ld. 2.26.1).

3.2.2.41 *Gurábi* (Pozsony). 1574-ben, 1595-ben 32 helyi pint,[102] és ennyi 1601-ben is,[103] de e pint értéke ismeretlen (ld. 3.2.24.39).

3.2.2.42 *Gyöngyösi* (Heves). 1727-ben 4 helyi borköböl,[104] ugyanannyi 1763-ban.[105] Ennek értékével 12,62 l (ld. 3.2.14.52) írható:

1 *gyöngyösi akó*=4 helyi borköböl=50,48 l. A környéken is dívott.

3.2.2.43 *Győri.* Említik 1568-ban.[106] 1600-ban a Batthyányak körmendi (Vas) birtokán 300 győri akó adott 279 $^3/_4$ körmendi akót,[107] vagyis 1 győri akó=0,90 körmendi akó. 1611-ben Szombathely (Vas) a győri akó használatát rendeli,[108] 1663-ban Kékkúton (Zala) szüretkor a hordókat győri akóval mérték, de a veszprémi akóval tizedeltek.[109] — A nagyság meghatározáshoz nincs adatunk, mert a körmendi akó nagyságát sem ismerjük (ld. 3.2.2.57), a veszprémiét igen: 75,54 l (ld. 3.2.2.128), de nem lehet megállapítani, hogy ez az akó ténylegesen tized mérték-e, tehát $^6/_4$ arány van (ld. 2.34.1) ténylegesen, vagy más a helyzet. Az azonban valószínű, hogy a győri akó annál kisebb volt. Sajnálatos a nagyság metrikus értékének a hiánya, mert — láttuk — e mérték több dunántúli megyében is dívott.

3.2.2.44 *Hevesi.* Említik 1692-ben.[110] Sajnos, többet nem tudok róla, pedig megyei mérték.

3.2.2.45 *Honti.* 1578-ban 4 helyi icce,[111] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.66). Ez is megyei mérték, sajnálatos, hogy többet nem tudok róla.

3.2.2.46 *Igráni* (Pozsony). 1576., 1578. és 1602. években 64 helyi icce,[112] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.11.69).

3.2.2.47 *Jeszenői* (Zemplén). 1621-ben szintén 64 helyi icce,[113] értéke azonban szintén ismeretlen (ld. 3.2.11.73).

3.2.2.48 *Kapornaki* (Zala). 1569-ben 8 tized, illetve 5 kocsmai vödör nagyságú,[114] ugyanennyi 1645-ben is,[115] de egyik értékét sem ismerjük (ld. 3.2.31.14).

3.2.2.49 *Kapuvári* (Sopron). 1594-ben 170 akó adott 68 helyi csöbröt,[116] 1625-ben pedig 791 akó adott 317 $^1/_2$ helyi csöbröt.[117] Mindkét esetben 1 akó=0,4, vagyis $^2/_5$ helyi csöbör, de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.5.42). Uradalmi mérték.

3.2.2.50 *Kassai* (Abaúj). Említik 1570-ben.[118] 1582-ben 32 helyi pint, vagyis 64 icce, illetve 4 helyi borköböl.[119] 1587-ben ugyanez a helyzet.[120] A kassai icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76) írható:

1 *kassai akó*=64 helyi icce=53,72 l, vagyis azonos a 16. sz.-i budai akóval (ld. 3.2.2.17). A szepesi kamara hatásterületén éltek vele. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.51 *Keresztesi* (Vas). 1739—40-ben 16 helyi akó az 8 soproni akó volt,[121] vagyis 1 helyi akó=$^1/_2$ soproni akó, ennek értékével 70,50 l (ld. 3.2.11.130) írható:

1 *keresztesi akó*=$^1/_2$ soproni akó=35,25 l.

3.2.2.52 *Keszőí* (Vas). 1591-ben 10 helyi pint,[122] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.24.51). A kis űrtartalom miatt megjegyzem, hogy magyar nyelvű a forrás, félreértés nem lehet a mértéknévben.

3.2.2.53 *Kisjenői* (Arad). 1815-ben az akó 60 helyi icce,[123] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.81).

3.2.2.54 *Kismartoni* (Sopron). 1569-ben 42 helyi pint.[124] Prickler cikke táblázatában ezt közli: a 18. sz.-ban az akó 84 icce, a tized akó 64 icce, illetve a 16. sz.-ban a tized akó 106,3 l (1,66 l-es iccével), a kocsmai akó 79,75 l, a 18. sz.-ban a tized akó 108,27 l (1,69 l-es iccével), a kocsmai akó 71,06 l (0,85 l-es iccével).[125] A szövegben így: 1571-ben a tized akó=1,83 bécsi akó; a tized és a kocsmai mérték aránya 4:3, így 1 kismartoni kocsmai akó=1,375 bécsi akó; a 18. sz. második felében az arány 32:21 lesz; 1777-ben a kismartoni tized akó=64 tized icce=2 pozsonyi akó, a kocsmai akó pedig 1 $^5/_{16}$ pozsonyi akó; az uradalom területén használták, a 19. sz. elején kiszorítja a pozsonyi akó.[126] — Metrikus értékeit javítani kell részint szorzáshiba, részint a pozsonyi akó helytelen értéke miatt, de előbb nézzük a többi adatot.

A kismartoni 1652—53. évi borszámadás szerint 1 kismartoni akó=1 $^1/_3$ bécsi akó,[127] ez közelíti a Prickler-féle kocsmai akó arányát. 1724-ben Mayr szerint 2 kismartoni akó=3 bécsi akó,[128] vagyis 1 kismartoni=1 $^1/_2$ bécsi akó, amelyet Prickler előbbi adata alapján nem fogadhatunk el.

Meg kell jegyezni még a következőket. A Prickler adataiból kitűnik, de általa nem tárgyalt mértékrendezésre 1771-ben került sor, mikor is a helytartótanács bevezettette a pozsonyi mértékeket.[129] A rendezés mikéntjére konkrét adatom nincs, de az adott viszonyokból és a kapott értékekből egyaránt egyértelműen

kiderül a megoldás. A kocsmai értéknél bevezették a pozsonyi iccét, de megtartották az akó icce számát, így ez az akó jelentősen kisebb lett. A tized akó nagysága alig változott, de az icce nagysága nőtt, mert a tized iccének a pozsonyi pintet vezették be, s csökkentették a tized akó icce számát. A tétel tehát:

1 *kismartoni akó* = 1771-ig a *tized* = 84 helyi icce = 106,14 l, *kocsmai* = 84 helyi kocsmai icce = 79,75 l, 1771-től a *tized* = 64 helyi tized icce = 107,46 l, *kocsmai* = 84 helyi kocsmai icce = 70,50 l. Uradalmi mérték, de más Esterházy uradalmakban is dívott.

3.2.2.55 *Komáromi.* 1586-ban $^1/_8$ ó $^1/_{13}$ komáromi hordó nagyságú,[130] de ennek értékét nem ismerjük. Megyei mérték lévén, sajnálatos helyzet.

3.2.2.56 *Korompai* (Pozsony). 1574., 1582., 1589. években 64 helyi icce,[131] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.11.85).

3.2.2.57 *Körmendi* (Vas). 1600-ban 279 3/4 körmendi akó adott 300 győri akót,[132] vagyis 1 körmendi akó = 1,09 győri akó, ennek nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.43). 1603-ban 1 akó 20 helyi pint,[133] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.24.57). 1651-ben arról értesülünk, hogy a körmendi akó nagyobb az apáti akónál,[134] ez is ismeretlen értékű mérték (ld. 3.2.2.4). Sajnálatos helyzet, mert uradalmi mérték ez.

3.2.2.58 *Kövesdi* (Hont). 1582-ben 2 helyi borköböl,[135] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.14.79).

3.2.2.59 *Krasznai.* 1704-ben említik.[136] Sajnos, többet nem tudok róla, pedig megyei mérték.

3.2.2.60 *Ladányi* (Bars). 1599-ben és 1600-ban 52 helyi icce,[137] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.90).

3.2.2.61 *Lánzséri* (Sopron). 1565-ben 50 helyi pint,[138] de ennek értékét sem ismerjük (ld. 3.2.24.59).

3.2.2.62 *Lékai* (Vas). 1670—71-ben 32 helyi pint volt,[139] ismét ismeretlen értékű (ld. 3.2.24.60).

3.2.2.63 *Lelédi* (Hont). Említik 1573-ban.[140]

3.2.2.64 *Lévai* (Bars). Említik 1603-ban.[141]

3.2.2.65 *Liszói* (Hont). 1603-ban 64 helyi icce,[142] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.92).

3.2.2.66 *Lullai* (Somogy). 1568-ban 30 helyi pint,[143] de ez szintén ismeretlen értékű (ld. 3.2.24.63).

3.2.2.67 *Magyaróvári* (Moson). 1712-ben mint a megyében dívó mértéket említik.[144] 1724-ben Mayr szerint 30 helyi pint,[145] ennek értékével: 1,8889 l (ld. 3.2.24.64). A tétel tehát:

1 *magyaróvári akó* = 30 helyi pint = 56,67 l. Megyei mérték.

3.2.2.68 *Márcfalvai* (Sopron). Prickler szerint 1569—70-ben a tized akó 48 helyi pint, a kocsmai akó 32 helyi, illetve 45 bécsi pint, s így a tized akó 102,7 l, a kocsmai 68,46 l.[146] Prickler azonban helytelen pint értékkel számolt (1,569 l), 1569-től ugyanis az 1,4147 l (ld. 3.2.24.8). Következőleg:

1 *márcfalvai kocsmai akó* = 32 helyi pint — 63,36 l, *tized akó* = 48 helyi pint = = 95,04 l.

3.2.2.69 *Modori* (Pozsony). 1568., 1574., 1586., 1587., 1626. években 32 helyi pint, illetve 64 helyi icce volt,[147] de ennek nagyságát nem ismerjük (ld. 3.2.24.70).

3.2.2.70 *Monyorókereki* (Vas). Prickler szerint 1744 körül a nagy akó 32 helyi pint, a kis akó 22 $^1/_2$ helyi pint volt, s az előbbi 64,29 l, az utóbbi 45,20 l nagy.[148] De ő a helyi pintet a pozsonyi rossz metrikus értékével számolta, az helyesen 1,99 l (ld. 3.2.24.71). Következőleg:

1 *monyókereki nagy akó* = 32 helyi pint = 63,68 l, *kis akó* = 22 $^1/_2$ helyi pint = = 44,78 l.

3.2.2.71 *Murányi* (Gömör). Az 1550—51. évi murányi számadás szerint az akó 27 $^1/_4$ helyi pint.[149] Kazimír[150] 1549—51. évkörrel, ugyanazt a viszonyt adva, azt írja — de jegyzet nélkül —, hogy ez időben egy murányi pint 3 icce volt, s hogy a bécsi akó ekkor 40 pint (helyesen 35 pint, ld. 3.2.2.10), és az icce 0,7073 l értékkel, bécsi iccével számolva (ez időben helyesen 0,8386 l volt, ld. 3.2.11.15), ezt hárommal szorozva a murányi pintet 2,1219 l nagynak veszi (pedig az 2,4858 l lenne, ld. 3.2.24.72), ezt szorozza az említett viszonnyal, vagyis 27,25-tel, s így eszerint a murányi akó 57,756 l (a saját adatával számolva 57,82 l lenne). Csakhogy a pint csak akkor lehet 3 icce, ha tized pintről van szó, így valószínű, hogy ez csak 2 iccés, mint ott kifejtettem, s annak értékével 1,6572 l (ld. 3.2.24.72) írható. De erősen kételkedem:

1 *murányi akó* = 27 $^1/_4$ helyi pint = 45,57 l ?? A környéken is dívott.

3.2.2.72 *Nagybányai* (Szatmár). Kővár 1639. évi összeírásában a bányai akó és az erdélyi vödör viszonyát akarták rögzíteni, de a vonatkozó számadatokat már nem írták le,[151] így a létezésén kívül csak arra bizonyíték, hogy a település megyéjén kívül is éltek vele. Sajnálatos a viszony hiánya azért is, mert segítséget adhatott volna a következő adat értékeléséhez. Nagybányán ugyanis 1696-ban az akó 64 budai icce volt.[152] De nincs utalás arra, hogy ez a régi (0,8393 l) vagy az új (0,9157 l)

budai icce (ld. 3.2.11.26). A régi a valószínűbb, mert ez volt a régi törvényes mérték, amelyik sokfelé dívott, s így az akó is azonos a budai akóval, s ez szintén így indokolt. Következőleg:

1 *nagybányai akó* = 64 budai icce = 53,72 l. A megye környékén is dívott.

3.2.2.73 *Nagymartoni* (Sopron). A kismartoni 1652—53. évi borszámadás szerint 2 nagymartoni akó = 3 bécsi akó,[153] vagyis 1 helyi akó = 1 $^1/_2$ bécsi akó, ennek értékével 58,0 l (ld. 3.2.2.10). A tétel pedig:

1 *nagymartoni akó* = 1 $^1/_2$ bécsi akó = 87,00 l.

3.2.2.74 *Nagyszombati* (Pozsony). 1590-ben 64 helyi icce,[154] annak értékével 0,7760 l (ld. 3.2.11.103) írható:

1 *nagyszombati icce* = 64 helyi icce = 49,66 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.75 *Németkeresztesi* (Vas). 1769-ben 180 helyi akó 18 helyi startinyák volt,[155] vagyis 1 akó = $^1/_{10}$ startiányók, ennek az értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.28.3).

3.2.2.76 *Németújvári* (Vas). 1636-ban 7591 németújvári akó az 2112 helyi csöbör volt,[156] vagyis 1 akó = 0,28 csöbör, ennek értékével: 201,43 l (ld. 3.2.5.56) az akó 58,41 l lenne. 1701-ben 783 akó az 4266 helyi vödör,[157] vagyis 1 akó = 5,45 vödör, ennek értékével: 10,07 l (ld. 3.2.31.23) az akó 54,88 l lenne. Prickler szerint az akó a 17. sz. elején és 1730—50-ben 30 helyi pint volt, s ez az általa számított pinttel (2,01 l) 60,15 l nagyságot ad.[158] Ez a pont azonban pontosan 2,0143 l (ld. 3.2.24.77), és mivel az előző adatoknál a számítások miatt a torzulás bizonyos (az elsőnél közelítő is), a 30 pintes nagyság a bizonyosabb, így:

1 *németújvári akó* = 30 helyi pint = 60,43 l. Uradalmi mérték.

3.2.2.77 *Nemtei* (Zala). 1780-ban 32 helyi pint,[159] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.78).

3.2.2.78 *Nicki* (Vas). Az 1642. évi borszámadás adatainak átszámításával 1 nicki akó = 0,9 rohrbachi akó,[160] de ennek az értéke is ismeretlen (ld. 3.2.2.91).

3.2.2.79 *Nógrádi*. 1574-ben 120 akó az 480 $^1/_2$ helyi borköböl,[161] így 1 akó = 4 borköböl, de ennek értékét sem ismerjük (ld. 3.2.14.93). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.2.80 *Nyírségi* (Szatmár). 1572-ben 50 nyíri icce,[162] ennek értékével: 1,2590 l (ld. 3.2.14.96) az akó 62,95 l. Az 1572—73. évi szatmári várszámadás szerint 401 akó és 22 icce az ugyanannyi bécsi akó, illetve 25676 kassai icce,[163] amiből 1 nyírségi akó = 1 bécsi akó = 64 kassai icce. E számítási kulcs helyességében azonban

a nyírségi iccére vonatkozó, tehát pontosabb adatok alapján kételkednek (ld. 3.2.11.106), ezért az előző adatot fogadom el. Így a tétel:

1 *nyírségi akó* = 50 helyi icce = 62,9 l. Megyei mérték.

3.2.2.81 *Nyitrai.* 1551., 1573., 1576., 1580., 1586., 1672. években 64 helyi icce (32 pint), 1569-ben pedig 76 $^1/_3$ akó az 95 $^1/_2$ bécsi akó volt,[164] vagyis 1 nyitrai akó = 1 $^1/_4$ bécsi akó. Ennek értékével 58,0 l (ld. 3.2.2.10), illetve az iccével 1,1328 l (ld. 3.2.11.107) számolva:

1 *nyitrai akó* = 64 helyi icce = 72,50 l. Megyei mérték.

3.2.2.82 *Ölvedi* (Hont). 1583-ban 16 helyi pint, illetve 32 icce volt,[165] de ezek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.110, 3.2.24.84).

3.2.2.83 *Pápai* (Veszprém). 1663-ban a Fejérvári custodiátus szerint ott a jobbágyok pápai akóval élnek, de a veszprémi akóval tizedelnek.[166] Az 1716—17. évi csobánci (Zala) borszámadás adatainak az átlaga szerint 1 pápai akó = 1,18 pozsonyi akóval,[167] ennek értékével: 53,72 l (ld. 3.2.2.88) a pápai akó 63,40 l lenne. Az 1769. évi kemenesaljai (Vas) összeírás borjegyzékének az átlaga szerint 1 pápai akó = 1,17 pozsonyi akó,[168] vagyis 62,84 l lenne. 1783-ban Veszprém és Zala megyék jelentése szerint a borkereskedelemben dívó, de most eltörölt pápai akó az 75 pozsonyi icce,[169] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) a pápai akó 62,9 l lenne. Majd azonos az előbbi adatokkal, de azoknál figyelembe kell venni az átszámítások okozta torzulásokat. Így a tétel:

1 *pápai akó* = 75 pozsonyi icce = 62,95 l. A Nyugat-Dunántúlon, a borkereskedelemben dívott.

3.2.2.84 *Pásztói* (Hont). 1600-ban 32 helyi pint,[170] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.24.85).

3.2.2.85 *Pesti.* 1842-ben Fényes azonosnak írja a pozsonyi akóval (ld. 3.2.2.88), illetve 64 pozsonyi iccével.[171] Stephens 1855-ben ugyanazt mondja, de kiegészíti azzal, hogy ágy nélkül 60 icce.[172] Lukácsi szintén azonosítja a pozsonyival, illetve 64 iccével.[173] Következőleg:

1 *pesti akó* = 1 pozsonyi akó = 64 pozsonyi icce = 53,72 l. Megyei mérték.

Érdekes, hogy a 19. sz. előtti időből nincsen rá adat. Lehetséges, hogy a budai akó (ld. 3.2.2.17) dívott, s a helytartótanács intézkedésére (ld. 2.42.21) tértek át a pozsonyira, de pestinek nevezték.

3.2.2.86 *Pordányi* (Sopron). Az 1652—53. évi kismartoni borszámadás szerint 30 pordányi akó az 23 kismartoni akó volt,[174] vagyis 1 pordányi = 0,77 kismartoni akó, annak kocsmai értékével 79,75 l (ld. 3.2.2.54). Így a tétel:

1 *pordányi akó* = 0,77 kismartoni akó = 61,41 l.

3.2.2.87 *Pornói* (Vas). 1739—40-ben Pornó összeírása szerint 1 tized akó = 27 kocsmai pint, s 1 kocsmai akó = 18 kocsmai pint, továbbá 1 tized akó = 1 $^1/_2$ keresztesi akó.[175] Ez utóbbi 26,44 l (ld. 3.2.2.51), tehát a pornói tized akó 39,66 l, s az előbbi arány (1 tized akó = 1 $^1/_2$ kocsmai akó), adja a kocsmai akó értékét. Így a tétel:

1 *pornói kocsmai akó* = 18 helyi kocsmai pint = 26,44 l, *tized akó* = 27 helyi kocsmai pint = 39,44 l.

3.2.2.88 *Pozsonyi.* Sok adat van rá, közülük csak a jelentős információt szolgáltatókat lehet ismertetni.

Metrikus nagyságának kérdésével többen is foglalkoztak. Elsőnek Lederer, s azt írja, hogy a 16. sz.-ban 40 pintes volt, azonos a bécsi akóval, így 54,30 l, s a 17. sz.-ban lett 64 iccés.[176] Lényegében ezt mondja N. Kiss is, de a pintet 80 iccére változtatva, s az űrtartalmat 54,32 l-re javítja, de azonosnak mondva a bécsi akóval.[177] — Közbevetőleg meg kell jegyezni: a bécsi akó ez időben 58,0 l volt (ld. 3.2.2.10). — Prickler röviden tárgyalván 64 iccésnek és 54,13 l nagynak írja.[178] Huščava részletesen foglalkozik a 16. sz.-ig terjedő történetével. Szerinte a 15. sz.-ig 32 pint volt, azonos a budai, kassai akóval, s közelítő a bécsihez. A 15. sz.-ban 40 pintes lett. 1592-ben ismét 32 pintes (64 iccés), s a nagysága 54,2976 l (0,8484 l-es iccével).[179] S rögvest hozzáteszem: az icce nagysága a Lederer-féle téves budai icce érték.[180] — S most nézzük a fontosabb részletadatokat.

Első konkrét említését 1325-ből ismerjük,[181] majd 1335-ből.[182] Az első nagyságadat 1568: 40 helyi pint (80 icce), s ennyi 1578., 1581—83., 1587. években is,[183] ugyanennyi 1590-ben is.[184] 1592 januárjában Illésházy István részletes jelentésben foglalkozik az akók problémájával, s többek között azt írja, hogy a pozsonyi akó 40 kis pozsonyi pintes, míg a budai akó 32 nagy budai pintes, a különbség miatt a kamarának kára van.[185] Stompfa (Pozsony) 1592. évi összeírásában viszont már a pozsonyi reformált bor- és gabonamérték (mensura quam vini tam frumenti reformata Posoniensis) használatát közli.[186] Hangsúlyozom a reformált jelzőt, ugyanis mint ezt a pozsonyi iccénél részletesen tárgyalom (ld. 3.2.11.117), 1592-ben vezették be a budai iccét a kisebb pozsonyi icce helyett, s lett ez az új pozsonyi icce, de az akó nagysága nem változott, csak az icce száma: csökkent 64 iccére (32 pintre), s ezt írja Huščava is.[187] Vagyis 1593-tól számolhatunk a pozsonyi akónál is ez új icce értékkel. S ezzel számolnak a környéken, így pl. 1614-ben Dévényben (Pozsony),[188] 1618-ban Bazinban (Pozsony),[189] 1637-ben már a zalai Deákiban is.[190] Az 1655:31. tc. még inkább az 1715:53. tc. (ld. 2.42.1) országosan elterjesztette.

Pozsony megye 1767. évi jelentése szerint az akó 64 híg icce,[191] az 1767. évi pozsonyi vizsgálat szerint vízzel mérve 64 helyi icce, akolóval 66 icce az akó.[192] Tierenberger vizsgálata szerint 1775-ben a pozsonyi akó 2944 bécsi köbhüvelyk,[193] ami annak mértékével: 18,2746 cm^3 (ld. 4.22.2) számolva 53,80 l. Az 1776. évi vizsgálat szerint 64 pozsonyi híg icce vízzel mérve,[194] akolóval 66 icce.[195] Az 1779. évi helytartótanácsi vizsgálat ismét 64 híg icce nagyságot állapít meg.[196] Az 1781. évi vizsgálat szerint is 64 pozsonyi icce, s nem azonos a bécsi akóval.[197] Az 1793.

évi országgyűlési bizottság ismét 64 pozsonyi híg icce nagyságot állapít meg.[198] Ennyit szab az 1807:22. tc., ezt közlik a törvényhatóságokkal.[199] Ugyancsak ennyit a pozsonyi mértékek problémájával foglalkozó országgyűlési bizottság, és a helytartótanácsi újabb vizsgálat.[200] Jäckel 1828-ban a pozsonyi icce űrtartalmának vizsgálatakor, mikor is annak nagyságát párizsi köbhüvelykre számította ki (ld. 3.2.11.117), azt 64-gyel szorozva a pozsonyi akót (és mérőt) 0,914 72 bécsi akóval egyenlősíti, s azt írja, hogy az 53,3436 l.[201] Pedig a bécsi akó hiteles űrtartalmával: 56,489 l (ld. 3.2.2.10) számolva az csak 51,76 l lenne. Az őt magyarosító Pethe 1830-ban ugyancsak 64 iccés pozsonyi akót 2689,176 852 párizsi köbhüvelyk, illetve 0,919 bécsi akó nagynak mondja,[202] ami az előbbi értékével: 19,8363 cm³ [203] 53,3435 l — vagyis a Jäckel-féle metrikus nagyság —, a bécsi viszonyszámmal viszont 52,0 l. Leuchs 1834-ben ugyancsak a 64 iccés és 0,818 412 bécsi akó, illetve 53,353 l nagynak írja,[204] viszont a bécsi viszonyszám alapján az csak 46,31 l lenne. Ugyanez évben Niemann 65 iccének, illetve 53 3/10 l nagynak mondja.[205] Gaal 1839-ben 65 icce, illetve 51 $^7/_8$ bécsi pint nagyságot ad,[206] ami az utóbbi metrikus értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.8), 73,39 l lenne. Fényes 1842-ben csak 64 iccét ír, illetve, hogy a pesti akóval azonos.[207] Az 1843. évi országgyűlési bizottság törvényjavaslatában szintén csak a 64 iccés nagyság szerepel.[208] Az 1843. évi Vademecum a pozsonyi akót 64 icce, illetve 2689,1868 párizsi köbhüvelyk nagynak írja (tehát a Pethe-féle adatot közli), de megjegyzi, hogy ez a tiszta bor, seprő nélkül, avval, mint ahogyan a pálinka akó is csak 60 icce,[209] ami a pozsonyi icce értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 50,36 l. Littrow szerint 1844-ben a pozsonyi akó 64 icce, illetve 37,686 bécsi pint,[210] ami annak értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.8), 53,31 l. Az 1848. évi törvényjavaslat csak 64 icce nagyságot ad,[211] Rumler viszont 1849-ben csak metrikus értéket: 53,334 l.[212] Amikor 1853-ban a bécsi űrmértékeket bevezettetik nálunk, a pozsonyi akó nagyságát 0,956 67 bécsi akó, illetve 38,2269 bécsi pint nagyságban állapították meg,[213] ami a bécsi akó említett értékével 54,136 l, a pint ugyancsak említett értékével 54,07 l. Finály 1853-ban viszont a 64 iccés pozsonyi akót 0,5195 bécsi akó nagynak írja — ami nyilvánvaló tévedés —, illetve 53,244 4 l-nek.[214] Stephens 1855-ben az 1853. évi rendelkezés adatait ismétli.[215] Az 1867. évi törvényjavaslat a 75 iccés magyar akót 0,956 67 bécsi akó, illetve 0,541 369 9 hl nagyságúnak vette,[216] vagyis az 1853. évi rendelkezés viszonyszámát beszorozták a bécsi akó metrikus értékével. Az 1869. évi, majd az 1873. évi átdolgozott javaslatban már csak a metrikus érték szerepel, az előbbivel egyezően.[217] Az 1874:8 tc. pedig így rendelkezett: 1 magyar 64 iccés akó = 0,5430 hl, vagyis 54,30 l, s ezt az eredményt csak úgy kaphatta, hogy az általa megszabott icce nagyságot: 0,8484 l-t megszorozva 64-gyel és kerekített. Végezetül, mint érdekesség, Ereky 1881-ben így ír: 1 pozsonyi akó, a magyar akó vagy pesti akó = 64 magyar icce = 52,152 l (seprő nélkül 60 icce, de ezt ritkán használják), s az icce nála 0,846 l,[218] de ha ezt szorzom 64-gyel, akkor 54,144 l az akó nagysága. Nyilvánvaló a tévedése. S még egy tévedés: a Mezőgazdasági lexikon 1906-ban azt írja, hogy a a pozsonyi vagy magyar akó az 64 pint,[219] az icce helyett.

A szemle egyértelműen bizonyítja többek között azt is, hogy a kétségtelen viszonyszám (64 icce) esetében is a különféle átszámítások milyen nagyság-eltéré-

seket okozhatnak és okoztak is, még a 19. sz.-ban is, hát még a korábbi időben. A tizedes pontosságú viszonyszámokkal is baj van, nem hogy a korábbi viszonyításokkal. A sokféleségből természetesen egységet kell teremteni, s erre a következő módszert tartottam a legmegfelelőbbnek. Egyrészt vettem az 1775. évi és a 19. sz. elejéről rendelkezésre álló, tényleges mérések adta bécsi (párizsi) mértékek viszonyszámaiból adódó, illetve a szerzők stb. közölte metrikus értékeket és kiszámítottam ezek átlagát: 53,724 l az eredmény. Másrészt vettem a pozsonyi iccének az általam (azonos módszerrel) megállapított metrikus értékét: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), s ezt szoroztam a kétségtelen 64 iccével: 53,712 l az eredmény. Az egyezés számomra kétségtelenítette a pozsonyi akó metrikus nagyságát: 53, 72 l. S az a tény, hogy a Tierenberger-féle 1775. évi mérés metrikus értéke 53,80 l alig tér el ettől (számítás okozta torzulás), bizonyítja, hogy a pozsonyi akó a 18. sz.-ban és előzően is ilyen nagyságú volt, amíg a 64 iccés viszony nem változott. Láthattuk azt is, hogy a métertörvény nagyság-megállapítása nem mérés, hanem számítás útján jött létre. A javaslatnál az 1853. évi rendelet bécsi akó viszonyszámát fogadták el s azt szorzták annak törvényes metrikus értékével, a törvénynél viszont a pozsonyi iccének akkor (ugyancsak számítással és helytelenül, ld. 3.2.11.117) megállapított metrikus értékét (0,8484 l) szorozták a 64-es viszonyszámmal. (S itt is megjegyzem, hogy ez az icce nagyság már nem adja meg a pozsonyi mérőnek a törvényszabta metrikus nagyságát, 14.3.3.26.44.) Hangsúlyozom ezt a körülményt, ugyanis nagy a valószínűsége annak, hogy az akó nagyságával foglalkozó, elöljáróban említett kutatókat befolyásolta az a tény, hogy a métertörvény a pozsonyi akót 54,30 l (s az iccét 0,8484 l) nagyságban állapította meg.

Problematikus maradt az az idő, amikor a pozsonyi akó icce száma más volt. Láttuk, 1593 előtt 80 pozsonyi icce volt. Mint előzőleg említettem, csak az icce viszonyszám változott a budai icce bevezetésével, mikor is a kisebb pozsonyi iccét felváltották vele. Ha pedig a régi pozsonyi icce nagyságát: 0,6714 l (ld. 3.2.11.117) szorozzuk a kétségtelen 80 iccével (40 pint), 53,72 l az eredmény. Vagyis az akó nagysága nem változott, azonos maradt az 1593-ban bevezetett, illetve az 1551 előtti, tehát a régi pozsonyi mérő (ld. 3.3.3.26.45), illetve a budai akóval és mérővel (ld. 3.2.2.17, 3.3.26.12). S megjegyzem, hogy Huščava ez időben is 0,8484 l-es iccével számolt,[220] tévedésének ez az oka.

Utolsó probléma maradt: mikortól 80 iccés a pozsonyi akó? Huščava szerint, láttuk, a 15. sz. során és előtt 32 pint (54 icce) volt, és azonos a budai akóval. Mivel nincs tudomásunk arról, hogy a budai akó (ld. 3.2.2.16), illetve icce (ld. 3.2.11.26) nagysága a 16. sz. előtt változott volna, azt kellene feltételeznünk, hogy a pozsonyi akó nagysága sem változott. Ebből viszont az következne, hogy a mértékrendezéskor az icce nagysága változott. Erre azonban semmi adatom, Huščavának sincs, és fejtegetése sem elég meggyőző, a feltételezést nem fogadhatom el. Így a tétel:

1 *pozsonyi akó* = 1592-ig 80 pozsonyi híg icce = 53,72 l, 1593—1874 között 64 pozsonyi híg icce — 53,72 l. A 17. sz. közepétől országos mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.89 *Récsei* (Pozsony). 1568-ban és 1589-ben 40 helyi pint,[221] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.92).

3.2.2.90 *Rohonci* (Vas). 1591-ben 5 $^1/_2$ helyi vödör.[222] Prickler szerint — levéltári forrás nélkül, Zimányi Vera közlésére hivatkozva — 4 vödör vagy 20 pint nagyságú volt, ugyanakkor a stertinjáknál közbevetőleg 30 pintes akó nagyságot is mond, s feltételezi, hogy a helyi vödör azonos a németújvárival, mert az is 5 pintes volt, így az akó nagyságát (2,01 l-es pintet véve) 40,5 l-nek írja. A táblázatos részben a 17. sz.-ra 20 és 30 pintet, illetve a 17. sz.-ra 40,5 l nagyságot, viszont a németújvári adathoz kapcsolva a 16—18. sz.-ra 60,15 l nagyságot ad (ismét 2,01 l-es pinttel).[223] Ha Prickler feltevését elfogadjuk, hogy a rohonci vödör (ld. 3.2.31.27) azonos a németújvárival (ld. 3.2.31.23), s így a rohonci pint (ld. 3.2.24.93) azonos a németújvári pinttel (ld. 3.2.24.77), akkor már csak a 20 vagy 30 pintes nagyságprobléma marad. Mivel Prickler közlése jegyzet nélküli, s az utóbbi adata odavetett, a 20 pintes, vagyis a 4 vödrös nagyságot tartom valószínűnek, így a rohonci pint: 2,0143 l (ld. 3.2.24.93), illetve vödör: 10,07 l (ld. 3.2.31.27) érték alapján a tétel, de kérdőjelezve:

1 *rohonci akó*=a 16. sz. végén 5 $^1/_2$ helyi vödör=55,39 l?, a 17. sz.-ban 4 helyi vödör=40,28 l? Uradalmi mérték.

3.2.2.91 *Rohrbachi* (Sopron). 1642. évi borszámadás átszámításából 1 rohrbachi akó=1,09 nicki akó,[224] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.78).

3.2.2.92 *Sarlói* (Bars). 1600-ban a régi akó 62 helyi icce volt, 1603-ban feltehetően az új akó 64 helyi icce,[225] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.124). A mértékrendezésre tehát 1601—2-ben kerülhetett sor, bár lehetséges az is, hogy kocsmai—tized mértékekről van szó.

3.2.2.93 *Sárvári* (Vas). 1693-ban 62 $^1/_2$ helyi akó az 58 $^3/_4$ szentgotthárdi akó volt,[226] vagyis 1 sárvári akó=0,94 szentgotthárdi akó, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.108).

3.2.2.94 *Selmeci* (Hont). 1775-ben 64 helyi icce,[227] ennek értékvel 0,8622 l (ld. 3.2.11.126). Így a tétel:

1 *selmeci akó*=64 helyi icce=55,18 l. A település környékén is dívott.

3.2.2.95 *Semptei* (Nyitra). 1552-ben 32 helyi pint,[228] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.99).

3.2.2.96 *Seréci* (Gömör). Említik 1579-ben.[229]

3.2.2.97 *Somolányi* (Pozsony). 1568., 1589., 1597., 1602., 1616. években 64 helyi icce, illetve 32 pint,[230] de egyik értékét sem ismerjük (ld. 3.2.11.129., 3.2.24.102).

3.2.2.98 *Soproni.* Lederer csak Rumler 19. sz.-i adatát (ld. később) veszi át, mely szerint az akó 84 icce és 52,50 l.[231] Prickler azt írja, hogy 1540-ben 7 ószalónaki vödör nagy, 1672-ben Lékán 32 pint, a 17. sz.-ban Kőszegen a soproni akó 30 pint, a 19. sz. elején 84 icce (a tiszta boré 80 icce), továbbá kelet nélkül: 1 soproni akó = 7 $^1/_2$ kőszegi vödör, s annak 16. sz.-i értékével: 10,15 l számolva 76,125 l nagyságot ad, a tiszta boré pedig 72,5 l. A táblázatában 1672-ben 32 pint, a 17. sz.-ban 30 pint, és 14—19. sz. jelöléssel 84 (80) icce, illetve a 14—19. sz.-ra (2541-es pinttel, itt 0,91 l-es iccével) 76,12 l, a tiszta boré 72,5 l.[232] — S most következzen a szemle a kritikával.

Első említését 1345-ből ismerem.[233] Említik 1456-ban, 1465-ben,[234] 1560-ban.[235] 1568-ban 223 akó az 180 soproni csöbör volt,[236] vagyis 1 akó = 0,8 helyi csöbör, de éppen fordítva kell majd számolnunk (ld. 3.2.5.73). A Nádasdiak 1594—1628. évi soproni borszámadásai szerint 1 soproni akó = 0,8 soproni csöbör,[237] megjegyzésem az előbbi. 1724-ben Mayr szerint 3 soproni akó = 4 bécsi akó,[238] vagyis 1 soproni = 1,33 bécsi akó, annak értékével: 58,00 l (ld. 3.2.2.10), 73,14 l lenne. Ezt az adatot közli egy 18. sz. elejei számtankönyv is.[239] Pornó (Vas) 1739—40. évi összeírása szerint 1 soproni akó = 2 keresztesi akó,[240] de segítséget nem ad, mert ismét fordítva kell számolnunk (ld. 3.2.2.51). Az 1776. évi helytartótanácsi vizsgálat a soproni akót nagyobbnak mondja a pozsonyinál.[241] Schwartner 1798-ban azt írja, hogy a soproni akó 84 iccés (seprő nélkül 80),[242] de ez pozsonyi icce: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), így ez 70,50 (67,14) l lenne. Horváth szerint a 19. sz. végén 39,7 osztrák pint, illetve 69,75 l.[243] de a pint értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.8) helyesen 70, 31 l lesz. Demian szerint 1805-ben a soproni akó 84 icce, mint Bécsben,[244] csakhogy a bécsi akó 80 icce volt (ld. 3.2.2.10). Salamon 1823-ban 70,75 l-ben adja nagyságát.[245] Jäckel 1828-ban azt írja, hogy 84 magyar icce, illetve 1,206 808 bécsi akó,[246] az előbbi idézett értékével ez 70,5 l, az utóbbiéval 68,29 l. Pethe 1830-ban átveszi az előbbi adatot.[247] Niemann 1734-ben, bár 64 magyar iccésnek írja, de 69,96 l nagynak.[248] Gaal 1839-ben 34 iccésnek írja (nyilvánvalóan tévesen), de 49,5 bécsi pintesnek,[249] ami annak értékével 70,03 l-t ad. Fényes szerint 1842-ben azonos a bécsi akóval, illetve 84 icce, seprő nélkül 80 icce,[250] az azonosság ismét tévedés, a pozsonyi icce idézett értékével viszont 70,50 (67,14) l. Bocsor 1843-ban ezt a nagyságot írja.[251] Littrow 1844-ben 35 halbe = icce, illetve 49,458 bécsi pint nagyságot ad,[252] a 34 icce a Gaal-féle tévedés, az utóbbi idézett értékével 69,97 l. Rumler szerint 1849-ben 83 soproni icce, illetve 52,40,[253] a jelzőben téved (tévedésével másutt is találkozunk), a soproni iccével egyébként 52,88 l lenne. Stephens szerint 1853-ban 80 icce, ágy nélkül, illetve, 1,1206 bécsi akó,[254] az utóbbi értékével 62,29 l lenne. Schmidt 1870-ben 84 pozsonyi iccés, illetve 71,054 l nagyságot ad.[255] Ereky szerint 1881-ben 84 icce (seprő nélkül 80 icce), illetve 71,754 l.[256]

Az adatok szerint kétségtelen a 84 iccés nagyság, de ez pozsonyi, nem pedig soproni icce, mint többen vélték (így Prickler is), s ezzel a nagyság 70,50 l. Láthattuk azt is, hogy az egyéb bécsi mértékek viszonyai, illetve a korabeli metrikus értékek erősen közelítik ezt az értéket. Az eltérés lényegtelen, az a számítások torzítá-

sai. Így írhatom a tételt, egyúttal adva a soproni icce nagyságának 0,6295 l (ld. 3.2.11.130) segítségével számított helyi viszonyszámot is:

1 *soproni akó* = 112 soproni icce = 84 pozsonyi icce = 70,50 l. A Nyugat-Dunántúlon dívott, de a 19. sz.-ban az országos borkereskedelemben is. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.99 *Stompfai* (Pozsony). 1582., 1586., 1593., 1615. években 32 helyi pint,[257] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.24.103).

3.2.2.100 *Szakállasi* (Hont). 1603-ban 64 helyi icce,[258] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.132).

3.2.2.101 *Szalkai* (Hont). 1582-ben és 1589-ben 60, 1597-ben viszont 64 helyi icce volt,[259] de sem a változás okát, sem az icce értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.133).

3.2.2.102 *Szarvasi* (Verőce). 1829-ben 50 helyi icce volt a pálinka akó,[260] az icce nagysága azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.137).

3.2.2.103 *Szarvkői* (Sopron). Prickler azt írja, hogy 1555-ben a szarvkői akó 40 pint, nagyobb a bécsinél, a táblázatában pedig: a pint 1,53 l, így az akó a 16. sz.-ban 61,05 l; továbbá a szövegnél: a 17. sz.-ban 2 szarvkői akó az 3 bécsi akó, de az előbbi 31 helyett 38 pintes maradt; a táblázatban pedig a 17. sz.-ra csak 38 pintet ad, liter nagyságot nem.[261] Vagyis Prickler szerint a szarvkői és a bécsi pint azonos volt és a bécsi pint ekkor 1,526 l. Csakhogy a bécsi pint 1556-ig 1,6562 l, csak 1557—80 között 1,5264 l, 1569-től pedig 1,4147 l (ld. 3.2.24.8), és a bécsi akó 1556-ig 35 pint, csak 1557—68 között 38 pint, s 1569-től 41 pint (ld. 3.2.2.10). Amit elfogadhatunk, mint feltételezést, az a szarvkői és a bécsi pint azonossága, így a szarvkői akó a 16. sz.-ban 66,29 l. A 17. sz.-i 1 szarvkői = 1,5 bécsi akó tétel már kétes, mert a bécsi akó ekkor 58,0—l (ld. 3.2.2.10), így a szarvkői 87,— l lenne. Tudjuk viszont azt, hogy 1653-ban a szarvkői akó 46 pint volt,[262] s nem 38, mint Prickler írja. Mivel pedig a helyi pint ekkor 1,4147, vagyis azonos a bécsivel (ld. 3.2.24.108), az akó 65,07 l, tehát alig változott. Így írom a tételt, de a feltételezés miatt kérdőjelesen:

1 *szarvkői akó* = kb. a 16. sz. végéig 40 helyi pint = 66,29 l, kb. a 16. sz. végétől a 17. sz. végéig 46 pint = 65,07 l. Uradalmi mérték.

3.2.2.104 *Szatmári.* 1574-ben 32 helyi pint,[263] annak értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.109), 45,27 l. 1578-ban $^1/_{14}$ erdélyi hordó nagyságú, mikor is e hordót helyben megmérték vele.[264] Ennek nagyságával (ld. 3.2.10.8) azonban nem egyeztethető, s azt sem tudjuk, miként mértek (vízzel, akolóval?). Így az alábbi tétel marad:

1 *szatmári akó* = 32 helyi pint = 45,27 l. Megyei mérték.

3.2.2.105 *Szempci* (Pozsony). 1553., 1582., 1595., 1597. években 32 helyi pint, illetve 64 helyi icce,[265] ezek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.141, 3.2.24.111).

3.2.2.106 *Szendrői* (Borsod). 1592-ben 15 akó az 481 pint volt,[266] vagyis 1 akó = =32 helyi pint, ennek értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.112) írható:
1 *szendrői akó* = 32 helyi pint = 53,72 l.

3.2.2.107 *Szentbenedeki* (Bars). Huščava szerint 1658-ban a nagy akó 72, a kis akó 48 icce volt, a pozsonyi iccével (szerint 0,8484 l) számolva az előbbi 61,0848, az utóbbi 40,7233 l nagynak mondja.[267] De ő a Lederer-féle helytelen icce értékkel számolt, ez helyesen 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), s ha elfogadjuk, hogy nem helyi, hanem pozsonyi iccéről van szó. A tétel írható, de kérdőjelezve:
1 *szentbenedeki nagy akó* = 72 pozsonyi icce = 60,43 l? *kis akó* = 48 pozsonyi icce = 40,28 l?

3.2.2.108 *Szentgotthárdi* (Vas). 1693-ban 58 $^3/_4$ helyi akó az 62 $^1/_2$ sárvári akót adott,[268] vagyis 1 szentgotthárdi = 0,06 sárvári akó, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.93).

3.2.2.109 *Szentgróti* (Zala). 1681-ben 159 akó 2 vödör 2 icce adott 797 vödröt és 2 iccét,[269] vagyis 1 akó = 5 helyi vödör. S ezt a viszonyt adja az 1710. évi összeírás is: 135 akó 1 vödör 2 icce az 767 vödör.[270] E vödör nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 3.2.31.29).

3.2.2.110 *Szentgyörgyi* (Pozsony). 1278. az első említése és ekkor 5 helyi kvartálé volt,[271] de ennek nagyságát nem ismerjük (ld. 3.2.17.5), a viszonyszám alapján azonban lehetséges, hogy ez tized akó (ld. 2.34.1). Említik 1325-ben.[272] 1552., 1578., 1593., 1603. években 32 helyi pint, 1586-ban viszont 40 pint, s említik 1724-ben is.[273] 1586-ban Trencsén városba is mértékül veszik.[274] 1601-ből pedig fontos kiegészítő adatot kapunk, megtudjuk, hogy 1 tized akó az 1 $^1/_4$ kocsmai akó, illetve 40 pint.[275] Vagyis az előbbi 40 pintes nagyság a tized akóra vonatkozott, s ez arány szerint a kocsmai akó 32 pint, továbbá: 1 kocsmai akó = 0,8 tized akó, illetve 1 tized akó = 1,25 kocsmai akó. E témával részletesen foglalkoztak már (ld. 2.34.1). E pintek nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.113), így csak annyit írhatok — de nem tételezve —, hogy 1 szentgyörgyi kocsmai akó 32 helyi pint, a tized akó = 40 helyi pint, s hogy a környékén is éltek vele.

3.2.2.111 *Szentkereszti* (Bars). 1573-ban, 1584-ben 50 helyi icce,[276] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.145).

3.2.2.112 *Szentmártoni* (Turóc). 1639—1675-ben 40 helyi icce,[277] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.146). Megyei mérték.

3.2.2.113 *Szepesi.* Hradszky szerint a 18—19. sz. fordulóján a Szepességben általában 100 pozsonyi iccés nagy akó és 50 iccés kis akó járta,[278] így annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), de kiegészítem a helyi és a pozsonyi icce-viszonyból 1=4 (ld. 3.2.11.147) következő helyi mértékkel írható a tétel:

1 *szepesi nagy akó* 25 helyi icce=100 pozsonyi icce=83,93 l, *kis akó*=12 1/2 helyi icce=50 pozsonyi icce=41,79 l. Megyei mérték.

3.2.2.114 *Szetei* (Hont). 1578-ban és 1582-ben 2 helyi borköböl, illetve 32 helyi icce,[279] de egyiknek sem ismerjük az értékét (ld. 3.2.11.151, 3.2.14.127).

3.2.2.115 *Szödényi* (Esztergom). 1592-ben 2 helyi fertály, 1597-ben 64 helyi icce,[280] de mindkettő értéke ismeretlen (ld. 3.2.8.2, 3.2.11.156).

3.2.2.116 *Szőlősi* (Bars). 1581., 1582., 1589., 1591., 1592. években 64 pozsonyi icce,[281] annak értékével 0,6716 l (ld. 3.2.11.117) írható:

1 *szőlősi akó*=64 pozsonyi cce=42,98 l.

3.2.2.117 *Szőlősi* (Veszprém). 1568-ban 5 $^1/_4$ helyi vödör,[282] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.31.32).

3.2.2.118 *Temesvári* (Temes). 1756-ban Haugwitz szerint azonos a 32 pintes pozsonyi akóval,[283] így annak értékével (ld. 3.2.2.10) írható:

1 *temesvári akó*=1 pozsonyi akó=53,73 l.

3.2.2.119 *Terlingi* (Pozsony). 1754-ben a hegyvámot a helybeliektől 64 iccés, az idegenektől 80 iccés akóval szedték,[284] vagyis a helybeliek a kocsmai, az idegenek a tized akóval fizettek, a viszony pedig: 1 tized akó=1,25 kocsmai akó, illetve kocsmai akó=0,8 tized akó (ld. 2.34.1), az icce azonos, de ennek az értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.165).

3.2.2.120 *Tokaji* (Zemplén). 1583-ban 64 budai icce,[285] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 63,72 l, vagyis budai akóval azonos (ld. 3.2.2.17). 1722-ben 1/3 tokaji hordó nagy,[286] vagyis annak akkori nagyságából (ld. 3.2.10.23) számítva 60 pozsonyi icce, ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 50,36 l. Az átváltásra a 17. sz. közepén került sor (ld. 3.2.8.3, 3.2.10.23, 3.2.11.166). Így a tétel:

1 *tokaji akó*=a 17. sz. közepéig=1 budai akó=64 budai icce=53,72 l, a 17. sz. közepétől=60 pozsonyi icce=50,36 l. Az országos borkereskedelemben dívott, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.121 *Trencséni.* 1591-ben 32 helyi pint,[287] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.127). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.2.122 *Turóci.* 1618—32-ben 40 helyi icce,[288] ugyanannyi 1639-ben,[289] de az icce értéke ismeretlen (ld. 3.2.11.170), pedig ez is megyei mérték.

3.2.2.123 *Váradi* (Bihar). 1591-ben 32 helyi pint,[290] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.24.134) írható. A budai akóval (ld. 3.2.2.17) azonos tétel:

1 *váradi akó* = 32 helyi pint = 53,72 l. A Partiumban is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.124 *Varasdi.* N. Kiss szerint 1775-ben 70 icce, s 59,38 l-ben adja nagyságát.[291] Herkov szerint 1734-től 80 pozsonyi icce, így 66,46 l, vagyis a nagy varasdi mérővel azonos, de dívott 88 pozsonyi iccés, így 73,86 l nagyságban is.[292] De Herkov rossz metrikus értékkel (0,833 l) számolta a pozsonyi iccét, javítva 0,8393 l (ld. 3.2.11.117). Így a tétel:

1 *varasdi akó* = 80 pozsonyi icce = 67,14 l, ritkábban 88 icce = 73,85 l. A megyén kívül is dívott.

3.2.2.125 *Vasvári* (Vas). 1636-ban 32 vasvári akó adott 60 muraközi vödröt,[293] vagyis 1 vasvári akó = 1,88 muraközi vödör, ennek értékével: 47,— l (ld. 3.2.31.9), az 88,36 l. Azt is tudjuk még, hogy a 17. sz. közepén 4 helyi vödör s az 8 pintes,[294] így az akó 32 pintes. A tétel pedig:

1 *vasvári akó* = 4 helyi vödör = 32 helyi pint = 88,36 l.

3.2.2.126 *Verebélyi* (Bars). 1586-ban és 1591-ben 32 helyi pint,[295] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.137).

3.2.2.127 *Verpeléti.* (Heves). 1775-ben az akó 4 helyi köböl, illetve 64 helyi icce,[296] de egyiknek az értékét sem ismerjük (ld. 3.2.11.181, 3.2.14.154). Sajnálatos, mert a település környékén is dívott.

3.2.2.128 *Veszprémi.* A fehérvári custodiátus területén 1663-ban győri, illetve pápai akóval éltek, de veszprémi akóval tizedeltek.[297] A győri akó nagyságát nem ismerjük (ld. 3.2.2.43), a pápai 62,95 l volt (ld. 3.2.2.83). Ha e kettőt kocsmai mértéknek ítéljük — mert azzal éltek —, akkor a veszprémi a tized mérték, ez esetben a kettő aránya vagy $^5/_4$, vagy $^6/_4$ (ld. 2.34.1), vagyis a veszprémi a pápainak 1,25 vagy 1,5-szerese, tehát 78,69 vagy 94,43 l lenne. 1747-ből tudjuk, hogy a helyi a pozsonyi akónál nagyobb volt.[298] 1783-ban Zala megye jelenti a helytartótanácsnak, hogy a megyében pozsonyi mérték járja, de a borkereskedelemben dívik a pápai és a veszprémi akó, s az utóbbi 90 pozsonyi icce,[299] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 75,45 l a nagyság. Mivel az előbbi tized-kocsmai feltételezett számítás 1,25 arány közelíti ezt az értéket, valószínű, hogy a 17. sz.-ban is ez volt a nagyság. Tehát a tétel:

1 *veszprémi akó* = 90 pozsonyi icce = 75,54 l. A Nyugat-Dunántúlon a borkereskedelem is dívott.

3.2.2.129 *Vöröskői* (Pozsony). 1580., 1582., 1586., 1587., 1589., 1672. években 32 helyi pint, illetve 64 helyi icce.[300] Huščava szerint 1543-ban a nagy akó 36 pint volt, 4 pinttel nagyobb a közepesnél — vagyis az 32 pint —, s a nagyobbat 1,6968 l-

es pinttel számolva 61,0848 l nagyságot ad.[301] Csakhogy a pint helyi és nem pozsonyi, s a kétféle akó valóban a tized—kocsmai mérték (ld. 2.34.1), vagyis a vöröskői tized akó 36, a kocsmai pedig 32 helyi pint — nagyságát nem ismerjük (ld. 3.2.24.138), a kettő aránya pedig 1 tized = 1,25 kocsmai akó, 1 kocsmai = 0,88 tized akó. Metrikus nagyságot nem adhatok.

3.2.2.130 *Zágrábi.* Említik 1641-ben,[302] 1658-ban.[303] Az 1733. évi országgyűlési határozat szerint 20 helyi pint, az 1734. évi határozat szerint viszont 16 helyi pint.[304] Ugyanis 1734-ben vezetik be a pozsonyi mértéket a zágrábiból a horvát pint megalkotásával s lesz az 3,1998 l-ből 3,572 l (ld. 3.2.24.45), vagyis az akó 1733-ban 63,996 l, 1734-től 53,72 l, így azonos a pozsonyi akóval (ld. 3.2.2.88). Ezt mondja Herkov is, kiegészítve azzal, hogy 1745-től kezdve 68 pozsonyi iccés lett az akó, vagyis 56,6357 l.[305] De ő a pozsonyi icce helytelen értékével (0,8329 l) számolt, a helyes értékkel 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), az akó 57,07 l, ami 17 horvát pint. A fentiekből következik a tétel:

1 *zágrábi akó* = 1733-ig 20 helyi pint = 63,99 l, 1734—1744 között 16 helyi pint = = 53,72 l 1745—1874 között 17 horvát pint = 57,07 l. Országos mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.2.131 *Zalai.* 1568-ban 24 helyi pint,[306] ennyi 1603-ban is,[307] s annak későbbi értékével: 4,1965 l (ld. 3.2.24.140), 100,72 l lenne. 1817-ben az öreg akó 70 pozsonyi icce,[308] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 58,75 l-t ad. Az előző feltételezés az első tételt kérdőjelezteti. Így a tétel:

1 *zalai akó* = 17. sz. végéig 24 helyi icce = 100,72 l ? a 18—19. sz. fordulóján 70 pozsonyi icce = 58,75 l. Megyei mérték.

3.2.2.132 *Összefoglaló.* A 127 alegység (most a bécsit, a grácit ki kell rekeszteni) is reprezentálja azt, amit a nagyságadat nélküliségük miatt nem idézett források is bizonyítanak: az akó országosan dívó bormérték, csak Erdélyben nem éltek vele. A 129 alegységből országos volt 3 alegység (2%): a bécsi, a budai, a pozsonyi. Területi jellegű 12 alegység (9%): bánáti, egri, győri, kassai, nyírségi, pápai, soproni, szepesi, tokaji, varasdi, veszprémi, zágrábi akó. Megyei 15 alegység (12%): barsi, beregi, borsodi, csongrádi, honti, komáromi, magyaróvári, nagybányai, nógrádi, nyitrai, pesti, szatmári, trencséni, turóci, zalai. Uradalminak nevezhető 7 alegység (5%): fraknói, gráci, kapuvári, körmendi, németújvári, rohonci, szarvkői. A település környékén is dívott 5 alegység (4%): csejtei, gyöngyösi, murányi, selmeci, szentgyörgyi.

A 129 alegység közül 50 alegységre (39%) van 74 metrikus adatunk. Ebből 5 helyen (6%) több nagyságú akó is dívott, valamint 7 helyen (9%) a nagyság változott, s 4 helyen (5%) tized—kocsmai értéket is kaptunk. Az űrtartalom — kerekítve — 35—110 l között változott 74 értéknél 47 nagyságban (64%), ebből 35 esetben (47%) azonos, 39 esetben (53%) egyéni a nagyság. A 74 eset 65%-a 50—70 közötti űrtartalmú, ez a középérték, a 47 nagyságból 23 ilyen (56%). E tömbön belül a többség 50—60 l közötti: 34 esetben 15 nagyságban (46, illetve 32%). S a 34

esetből 22 azonos (65%), 12 pedig (35%) egyedi nagyságú. A 47 nagyságból 30%, illetve a 35 azonos nagyságú esetből 49% (14 eset ez, 19%) az 53,72 l nagyság a gyakoriság, ami a régi budai, illetve a pozsonyi akó nagysága. Mutatja e mértékek terjedését. Természetesen figyelembe kell venni, hogy csupán a metrikus nagyságról van szó, s nem a mérték használatáról.

3.2.3 ÁTALAG

3.2.3.1 *Általában.* Kisebb hordó neve, a történeti-etimológiai szótár szerint ismeretlen eredetű. E hordócskában sokféle árut tároltak, így pl. 1547-ben kocsikenőcsöt,[309] 1551-ben olajat,[310] 1553-ban puskaport,[311] 1558-ban heringet,[312] 1597-ben kést, süveget,[313] és még sokfélét. Leginkább azonban bort, esetleg ecetet. A latin neve batus, doliola, tonella, vegeticulum, leggyakrabban vascula, vasculum, az iratokban majd kizárólag az utóbbiakat találjuk. Németül Fassl, Fässl. A magyar név változó ortográfiájú: átalag, általag, később antal,[314] amelyik az antalagból rövidült, s ezt vette át a latin antalko,[315] illetve a német Antheil kifejezés mértéknévnek. A másik magyar név ritkább: tong vagy tung. Ez utóbbi tájszóként még a 19. sz. végén is dívott. Czuczor—Fogarasi szótárában is megtaláljuk, de a történeti-etimológiai szótárunkban már nem. — Bortároló-szállító szerepéből a hordók nagyságának megállapítási folyamatában (ld. 3.2.10) alakult bormértékké Tokaj-Hegyalja borvidékén a 17. sz. elején.

3.2.3.2 *Tokaj-hegyaljai* (Zemplén). Lederer feltételezi a media vas, vasculum nevek alapján a hordó felét kitevő mérték létét a 16. sz.-ban,[316] de ez egyrészt bizonytalan feltételezésen, másrészt számítgatásokon alapul, s egyike sem meggyőző. Bizonyosat csak 1618-ból tudunk, mikor is az átalag az fél tokaji hordó, ez pedig 2 $^1/_2$ pozsonyi akó,[317] vagyis a hordó 160 pozsonyi icce, illetve 134,29 l (ld. 3.2.10.23), így az átalag 80 pozsonyi icce, illetve 67,14 l. Ugyancsak fél tokaji hordó az átalag 1675-ben,[318] a hordó pedig 1787-ben is 160 pozsonyi icce volt (ld. 3.2.10.23). A változás a 17—18. sz. fordulóján vagy a 18. sz. elején következett be. 1732-ben már nagyobb az űrtartalma, de egy ismeretlen nagyságú lengyel bormértékhez hasonlítják.[319] Haugwitz 1756. évi jelentéséből megismerjük a pontos nagyságot: ismét fél tokaji hordó, illetve 90 pozsonyi icce,[320] vagyis annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 75,54 l. Az 1793. évi mértéktörvény-javaslat szintén 90 iccében határozta meg a nagyságát.[321] 1798-ban Schwartner ugyanennyi, illetve fél tokaji hordó nagyságot ad.[322] Káts 1804-ben az icce számot bizonytalannak írja, de megtudjuk tőle, hogy az antalag vagy átalag a tokaj-hegyaljai aszúborok mértéke.[323] 1807-ben ismét változik a viszonyszám, az 1807:22. tc. ugyanis a hegyaljai hordó nagyságát 2 $^3/_4$ pozsonyi akóban, vagyis 176 pozsonyi iccében határozta meg (ld. 3.2.10.23), a fél hordó, vagyis az átalag pedig 88 pozsonyi icce lett, az említett értékkel 73,87 l. Luebeck viszont 1813-ban az Antheil-nek még a régi 90 iccés nagyságát adja.[324] 1818-ban Borsod megye javasolta a tokaji hordó és az átalag viszonyszámának megváltoztatását, az utóbbiét 1 $^1/_2$ akosra, de javas-

latát a helytartótanács ad acta tette.[325] Jäckel 1828-ban az előbbi törvényre hivatkozva a kis tokaji hordó vagyis az antalok nagyságát 1 $^3/_8$ pozsonyi akó, vagy 88 pozsonyi icce, illetve 1,264 274 bécsi akó viszonyszámokkal adja meg,[326] az első kettő értéke szerint: 53,72, illetve 0,839 93 l (ld. 3.2.2.88, 3.2.11.117) egyaránt 73,87 l, az utóbbi értékével: 56,589 (ld. 3.2.2.10) viszont csak 71,54 l lenne, bizonyítván, hogy a bécsi viszonyszám csalóka, mert az első kettő helyessége kétségtelen. Pethe 1830-ban Jäckler adatait ismétli.[327] Niemann 1834-ben antal, antalak, andal néven 176 pozsonyi iccét ad — ami nyilvánvaló tévedés, mert ez a hordó nagysága —, de 73 $^1/_2$ l-t.[328] Gaal 1839-ben 51 $^7/_8$ bécsi pint nagyságot közöl,[329] annak értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.2.24.8), 73,79 l. Fényes 1842-ben csak 88 icce nagyságot ad,[330] az 1843. évi Vademecum ugyancsak így.[331] Littrow 1844-ben 51,848 bécsi pintet ír,[332] ami annak említett értékével 73,75 l. Rumler 1849-ben 73,3349 l űrtartalmat ad.[333] Stephens (Korizmics—Benkő—Morócz) 1855-ben tévesen 89 icce, illetve 1,267 bécsi akó nagyságot ír,[334] ami annak említett értékével 71,79 l lenne, s ez, mint Jäckelé is, helytelen. Végül Ereky 1881-ben: $^1/_2$ tokaji hordó, 88 magyar icce, illetve 74,459 l nagyságot ad,[335] de csak az előbbi helyes, említett értékével 73,87 l. — A fentiek alapján írható a tétel:

1 *tokaj-hegyaljai átalag* = $^1/_2$ tokaji hordó = a 17. sz. elejétől annak végéig = 80 pozsonyi icce = 67,14 l, a 18. sz. elejétől 1807-ig = 90 pozsonyi icce = 75,54 l, 1807-től 1874-ig = 88 pozsonyi icce = 73,87 l. Az országos borkereskedelemben dívott, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.4 BUTÉLIA

Az üvegpalack francia neve, a bouteille szó német földre jutva butell, butelle, boitelle néven dívott, s onnan hozzánk kerülvén lett a magyar butella név, palack jelentéssel — írja a történeti-etimológiai szótár. S érdekes, hogy Czuczor—Fogarasi nem ismeri e szót. Adelung a francia származáshoz hozzáteszi egyrészt azt, hogy ez nagy hasú, hosszú nyakú üveg neve, másrészt azt, hogy a középlatin buticula, butilia nevű kis hordó származéka. Értelmező szótárunk szerint főleg a finom borok tartására használt karcsú, hosszú nyakú palack. — Külsejéhez a következőkben kapunk még adalékot.

Első hazai említést, még palack értelemben, 1735-ből ismerjük, mint „náddal tekert hosszú nyakú" üveget említik Erdélyben, 1736-ban tokaji bornak való, 1751-ben aszúszőlő bornak való, 1761-ben „bépetsételt", 1791-ben szalmás bevonatú, 1847-ben tokaji aszúszőlő bornak való palack.[336] Halmágyi 1752-ben mint a francia bor üvegét,[337] Kazinczy levelezése 1803-ban, 1805-ben mint a tokaji bor üvegét említik.[338]

Bormérték mivoltára első adatunk 1830-ból való, Pethe lexikonában szerepel, de már mint közismert mérték, és eszerint 3 bécsi messzely nagyságú,[339] vagyis annak értékével: 0,3536 l (ld. 3.2.20.2), 1,0608 l. Az 1843. évi Vademecum szerint a 88 iccés tokaji átalag az 120 butélia aszúbor,[340] vagyis 1 butélia az 0,733 (kb. $^8/_{11}$) pozsonyi icce, s annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 0,6153 l.

Harmadik adatunk nem lévén, a kettő közül kell választani. Jelentős az eltérés, s nem kizárt, hogy két nagyság volt, de az akkori mértékhasználati gyakorlat szerint vagy jelzőt, vagy másik nevet kapott volna. Jäckelnél nem szerepel, csak Pethe ismerteti, de viszont bécsi viszonyszámmal, márpedig a tapasztalat szerint ezek gyakran csalókák. A Vademecum viszont egyrészt két hazai mértékhez hasonlítja, másrészt bekapcsolja a vonatkozó bormértékrendszerbe, indokolt, ha ezt az adatot fogadom el, így a tétel:

1 *butélia* $= {}^{1}/_{120}$ átalag $= 0{,}6155$ l, mint a tokaj-hegyaljai aszúbor mértéke az országos borkereskedelemben, esetleg tagja lehet a vonatkozó űrmértékrendszernek (ld. 2.26.1).

3.2.5 CSÖBÖR

3.2.5.1 *Általában.* Mivel földmérték is volt, az előző kötetben már részben foglalkoztam vele.[341] Ott indokoltam, hogy az azonos jelentésű cseber — csöbör alak közül miért választottam a csöbör alakot. Említettem a terminológiai problémákat is. A mondottakat most természetesen ki kell egészíteni.

Az eredet és a terminológiai problémája hasonló az akóéhoz (ld. 3.2.2.1), a csöbör ugyanis szintén három jelentésű: edény, mérték, adó.

A történeti-etimológiai szótárunk szerint a szó (cseber alakban) déli vagy nyugati szláv eredetű, edény és mérték jelentéssel, etimológiája nem tisztázott (a szláv szót azonban nem cseberrel, hanem vederrel, dézsával magyarítja!), magyarul elsőnek 1396-ból ismert mérték jelentéssel, edénynek csak 1588-ból, a latinosított cibrio szót pedig vagy magyar, vagy szláv nyelvből valónak írja.

Ez utóbbit Kniezsa így pontosítja: eredete még nem tisztázott.[342] S meg kell jegyeznem, hogy e szó adó jelentését egyik sem említi. Márpedig a problémát az a körülmény nehezíti, hogy a szó első előfordulása — 1200 körül — éppen a latinosított alak: cibrio, méghozzá (bor)szolgáltatás, adó jelentéssel.[343] Nyilvánvaló, hogy a jelentés-alakulási sorrend ez: edény — mérték — adó. Tehát még a mérték jelentésnek is sokkal korábban kellett kialakulnia, hát még az edény jelentés. Ez a forrás pedig azt is elárulja nekünk, hogy 1200 körül, amikor a borsmonostori egyház népeit mentesítik a szőlő után „cybrio" szolgáltatás alól, csöböradószedők működtek,[344] s ez is igazolja az előbb mondottakat. — De nézzük tovább az adatokat.

Ugyancsak szolgáltatás jelentésben találkozunk a cibrio szóval 1236-ban,[345] 1237-ben,[346] 1291-ben pedig — szintén mint szőlő utáni debitum — a latinosított akó köznyelvű neve: „akones qui uulgariter chibriones dicuntur".[347] Azonosan használt 1296—96-ban.[348] Ugyancsak 1315-ben (szintén tributum vinearum), de megadják a szolgáltatás mértékét is latinul: tina.[349] Ugyanígy 1355-ben.[350] A későbbiekben azonban kivételes, a szolgáltatás jelentés is kikopik. 1359-ben két közkeletű latin nevét vagylagozzák: tina seu idria,[351] 1376-ban pedig egy másik, ritkább latin nevét: urna vel hidria.[352] 1395. évi a szó első magyar alakja, de már mint a szintén szolgáltatás jelentéssé is lett latin tina köznyelvi megfelelője: „super non solutione Tynarum wlgariter cheber vocatarum".[353] S 1492-ből való a szó

első kétségtelenül mértéknévi használata: „lo tinas vulgo cheber".[354] 1592-ből a ritkább latin név köznyelvűen: „urna cheber vocata".[355] 1565-ből való az első kétségtelenül mértékjelentésű német név: Ziebur, Czuber.[356] Később, ritkábban és nyugati német nyelvterületen Eimer is.[357] És érdemes egy 1781. évi adatot is idézni, mert az egyik latin nevet is már köznyelvűnek mondja: „scaffia vulgo tinna seu cseber".[358] A mérték közkeletű latin neve azonban idria (különféle írásmóddal) és tin(n)a.

A fentiek alapján a következőket állapíthatjuk meg. Lehetséges, hogy a mérték nevével együtt szláv eredetű, de kételkedésre is van ok: szláv jelentései között a mérték nem szerepel, csak az edény,[359] s a további, a nyelvészek által nem ismert fejlődés is kételkedtet, illetve hazai mérték-alakulásra is utalhat. Ugyanis már a 12—13. sz. fordulóján borszolgáltatás jelentése is van a szónak, tehát nyilvánvaló, hogy jóval korábban lett mérték a bort is tároló edényből. A szó adó jelentése azonban a 14. sz. közepétől kezdve fokozatosan megszűnik, megtartja viszont a kezdeti edény jelentését is a közkeletűen dívó bormérték jelentés mellett és kialakulnak helyenkénti, változó nagyságú alegységei.

3.2.5.2 *Nagysága* általában. 1570-ben Külső-Szolnok területén 20, 24, 25 pont volt,[360] vagyis 40, 48, 50 iccés. Lederer a tizedjegyzékek alapján azt írja, hogy Északkelet-Magyarországon a 16. sz.-ban általában 50 budai iccés a csöbör, de dívott a 17. sz.-ban Beregben 33 iccés, Szatmárott 18 pintes (36 iccés), Borsodban 75, Zemplénben 60, illetve 104 budai iccés csöbör, s a nagyságuk 42,42, 63,63 és 88,23 l.[361] (Kritikáját ld. alább.) N. Kiss szerint, szintén a tizedjegyzékek — és Lederer — alapján, Kelet-Magyarországon a csöbör általában 50 budai iccés, illetve 42,42 l lenne.[362] 1814-ből egy erdélyi adat csak általános tájékoztatást ad: a kis és a nagy csöbör között 3 vödörnél határol, viszont Maróthi 1843. évi számtankönyvében 54 iccében adja nagyságát,[363] ami a pozsonyi icce értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 54,32 l-t ad. Így azt írhatom, de nem tételezem, hogy:

1 *csöbör általában* = 33, 36, 40, 48, 50, 54, illetve 50, 60, 75, 104 budai icce = = 41,96, 50,36, 54,32, 62,95, 73,26 l.

3.2.5.3 *Aklii* (Ugocsa). 1572—73-ban a szatmári várszámadás szerint a csöbör 50 helyi icce,[364] ami annak értékével 1,049 l (ld. 3.2.11.4) mint tétel:

1 *aklii* csöbör = 50 helyi icce = 52,45 l.

3.2.5.4 *Almási* (Torna). 1567-ben 50 budai icce,[365] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:

1 *almási csöbör* = 50 budai icce = 41,97 l.

3.2.5.5 *Arlói* (Borsod). 1610-ben és 1626-ban 50 helyi icce,[366] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.7) a tétel:

1 *arlói csöbör* = 50 helyi icce — 41,97 l.

3.2.5.6 *Balogi* (Gömör). 1566., 1599., 1600., 1604., 1607. években 50 helyi icce,[367] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.11).

3.2.5.7 *Baranyai.* Az 1715. évi összeírás szerint 64 pozsonyi icce,[368] vagyis a pozsonyi akó (ld. 3.2.2.88). Így a tétel:
1 *baranyai csöbör* = 1 pozsonyi akó = 53,72 l. Megyei mérték.

3.2.5.8 *Bátkai* (Gömör). Említik 1565-ben.[369]

3.2.5.9 *Bazini* (Pozsony). 1568., 1586., 1618. években 80 budai icce,[370] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:
1 *bazini csöbör* = 80 budai icce = 67,14 l. Esetleg kis akónak nevezhető.

3.2.5.10 *Bélteki* (Szatmár). 1570-ben 18 helyi pint,[371] 1572—73-ban 24 helyi pint,[372] 1575-ben és 1579-ben pedig ismét 18 helyi pint.[373] A két viszonyszám közötti arány: 1,5 vagyis $^6/_4$ arra utal, hogy tized—kocsmai mértékről van szó. A 36 pintes a tized, a 24 pintes a kocsmai csöbör.

3.2.5.11 *Beregszászi* (Bereg). 1571-ben 25 helyi pint,[374] ennek értékével 1,4147 (ld. 3.2.11.19) a tétel:
1 *beregszászi csöbör* = 25 helyi pint = 35,36 l.

3.2.5.12 *Bihari.* Nevezték debreceni csöbörnek is. Lederer a tizedjegyzékek alapján a 16—17. sz.-ra az általános csöbör nagyságát adja 50 budai iccével 42,42 l-ben, s a 19. sz.-ra (Rumler alapján) 100 iccében, 84,84 l-ben a debreceni vagyis bihari csöbörnek az űrtartalmát.[375] N. Kiss szintén a tizedjegyzékek — és Lederer — alapján a bihari, váradi — köbölnek is nevezett — csöbört 50 budai iccésnek, illetve 42,42 l nagynak írja, a 18. sz.-tól ennek kétszeresét, 100 iccét, illetve 84,84 l-t vesz, de debreceni köbölnek mondva.[376] — Nézzük a saját adatokat. 1564., 1691., 1692. években a kis csöbör 50 icce volt,[377] az icce pedig az 1578. évi országgyűlés alapján a budaival egyenlő,[378] így annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 41,97 l. 1593-ban 25 helyi pint,[379] tehát 50 helyi icce. 1699-ből megismerjük az öreg, vagyis a nagy csöbör nagyságát: 100 icce,[380] az előbbi értékkel 83,93 l. 1731-ben szintén 50 icce a kis csöbör.[381] 1770-ben mindkét mértéket együtt ismerjük meg: a nagy csöbör 100, a kis csöbör 50 pozsonyi icce,[382] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 41,97, illetve 83,93 l, tehát az előbbi nagyság, mert lényegében csak a viszonyszám jelzője változott. Az 50 és 100 iccés nagyság aztán az egész korszakban megmarad, de a csöbör jelzője néha változik. Annyi 1798-ban,[383] azon évben Schwartnernél is, de debreceninek nevezve,[384] Kátsnál 1804-ben, magyarnak nevezve,[385] Demián 1805-ben debreceninek,[386] Luebeck 1812-ben biharinak mondja az 50 és 100 iccés „tschöber"-t.[387] Erdélyben 1823-ban magyarországinak nevezték.[388] Jäckel 1828-ban debreceni-biharinak, a 100 iccés 1,436 676, az 50 iccés 0,718 338 bécsi akó nagynak számította,[389] vagyis annak értékével: 56,589 l (ld. 3.2.2.10), 40,65, illetve 91,30 l lenne az, ismét bizonyítva

a bécsi viszonyszámok csalókaságát. Pethe 1830-ban megismétli Jäckel adatait, de Temesvárott dívónak is írja.[390] Niemann 1834-ben a debreceni-temesi 100 iccés nagy csöbört 83 $^1/_3$, az 50 iccés kis csöbört 41 $^9/_{13}$ l nagynak írja,[391] tehát csak tizedesekkel tér el a helyes értéktől. Leuchs szintén 1834-ben ugyanúgy.[392] Fényes 1842-ben a Bihar megye és környékén dívó nagy csöbröt 100, a kicsit 50 iccésnek írja,[393] az 1843. évi Vademecum szintén,[394] Bocsor 1843-ban ismét, biharinak nevezve.[395] Littrow 1844-ben a magyar nagy csöbröt 58,918, a kicsit 29,477 bécsi pint nagynak adja,[396] annak értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.8), 41,70 és 83,85 l, ismét közelíti a helyes értéket. Rumler 1849-ben szintén, nála a nagy csöbör 83,325 l a kicsi ennek a fele,[397] vagyis 41,666 l. Finály 1854-ben a Debrecen táján dívó 100 iccés öreg csöbröt 81,3178, a kis 50 iccés 40,6589 l nagynak számította,[398] mert helytelen icce értéket használt. Stephens 1855-ben megismétli Pethe adatát.[399] Végül Ereky 1881-ben a Bihar megyében és szomszédságában dívó 100 magyar iccés nagy csöbröt 84,58 l, az 50 iccés kicsit pedig 42,29 l nagynak vette,[400] mert ő is helytelen icce értékkel számolt.

A szemle alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a Bihar megyében és környékén használt kis és nagy csöbör a 16. sz. közepétől korszakunk végig nem változott sem viszonyszámában, sem nagyságában, csupán az icce jelzője: a helyi, illetve régi budaiból pozsonyi lett, amit aztán magyarnak is neveztek, sokszor a csöbörrel együtt. Így a tétel:

1 *bihari kis csöbör* = 50 icce = 41,97 l, *nagy csöbör* = 100 icce = 83,93 l. Területi mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.5.13 *Bodrogkeresztúri* (Zemplén). 1578-ban és 1622-ben 5 helyi köböl, 1585-ben 40 helyi icce,[401] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.22, 3.2.14.17).

3.2.5.14 *Borsmonostori* (Sopron). Első említését II. András 1224. évi hamis oklevéléből ismerjük.[402] 1577-ben 4 helyi pint,[403] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.12).

3.2.5.15 *Borsodi*. 1567—99-ben a kisborsodi kerületben a csöbör 50 budai, illetve helyi icce volt,[404] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.24), 49,97 l. De az adatsor elakad, mert — mint azt 1610-ből megtudjuk — ott ugyan csöbörrel élnek, de egri köböllel tizedelnek.[405] Bán a 17. sz. első harmadából közöl ugyan borsodi csöbör nagyságokat, de ez mind helyi és sem kisborsodi, sem megyei nincs köztük, összefoglalójában pedig — borsodinak nevezhető — tina = csöbör nagyságát a 16—17. sz.-ra 50 budai iccében, illetve 42,42 l-ben adja meg.[406] A viszonyszám egyezik, de Bán a budai icce Lederer-féle helytelen értékkel (0,8484 l) számol. A helyes értékkel 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *borsodi csöbör* = 50 helyi icce = 41,97 l. Megyei mérték.

3.2.5.16 *Csatári*. (Vas) Említik 1577-ben, 1591-ben pedig 18 helyi pint,[407] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.18).

3.2.5.17 *Csékei* (Vas). 1611-ben 15 csékei csöbört számítottak 1 stertinyákban,[408] vagyis 1 csékei csöbör = $^1/_{14}$ stertinyák, feltehető, hogy ez rohonci, így annak kérdőjelezett értékével 402, 80 l (ld. 3.2.28.5). Óvatosan írom a tételt:
1 *csékei csöbör* = $^1/_{14}$ rohonci? stertinyák = 28,77 l ??

3.2.5.18 *Csornai* (Sopron). 1688-ban 60 csöbör az 90 helyi akót tett,[409] vagyis 1 csöbör = 1,5 helyi akó, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.22).

3.2.5.19 *Dobrai* (Szatmár). 1572—73-ban 18 helyi pont,[410] 1583-ban ugyanennyi,[411] így annak értékével 1,4688 l (ld. 3.2.24.23) a tétel:
1 *dobrai csöbör* = 18 helyi pint = 26,44 l.

3.2.5.20 *Ecsedi* (Szatmár). 1729-ben 50 helyi icce,[412] ennek értéke azonban nem ismert (ld. 3.2.11.36).

3.2.5.21 *Edelényi* (Borsod). 1574-ben 10 helyi icce,[413] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.37).

3.2.5.22 *Egerszegi* (Torna). 1570-ben 50 budai icce,[414] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:
1 *egerszegi csöbör* = 50 budai icce = 41,97 l.

3.2.5.23 *Egervári* (Vas). 1454-ben 4 helyi pint,[415] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.24.24).

3.2.5.24 *Emődi* (Borsod). Említik 1517-ben,[416] 1648-ban 32 helyi icce,[417] ennek értékét azonban nem ismerjük.

3.2.5.25 *Erdőbényei* (Zemplén). 1571-ben 5 helyi borköböl,[418] nem ismerjük azonban ennek értékét sem (ld. 3.2.14.40).

3.2.5.26 *Erdődi* (Szatmár). 1572—73-ban 18 helyi pint, illetve 35 helyi icce,[419] s ez utóbbi értékével 1,3590 l (ld. 3.2.11.43) a tétel:
1 *erdődi csöbör* = 36 helyi icce = 48,92 l.

3.2.5.27 *Erdőszadai* (Szatmár). 1572—73-ban 5 helyi pint, illetve 10 helyi icce,[420] ezek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.44, 3.2.24.28).

3.2.5.28 *Esztergomi*. Említik 1570-ben,[421] 1574—79-ben $^1/_2$ helyi akó,[422] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.29). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.5.29 *Feketevárosi* (Sopron). 1484-ben 40 helyi pint,[423] de értékét ennek nem ismerjük (ld. 3.2.24.31).

3.2.5.30 *Füredi* (Zala). 1572-ben 3 helyi pint,[424] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.24.34).

3.2.5.31 *Gömöri*. 1567., 1571., 1577., 1597. években 50 helyi icce nagy,[425] nem ismerjük azonban ennek értékét (ld. 3.2.11.54). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.5.32 *Görgői* (Torna). 1570-ben 50 helyi icce,[426] ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.11.56).

3.2.5.33 *Hegykői* (Sopron). Említik 1670 körül.[427]

3.2.5.34 *Helmeci* (Zemplén). 1569-ben 25 helyi pint,[428] de ennek sem ismerjük az értékét (ld. 3.2.24.42).

3.2.5.35 *Hidasi* (Tolna). 1561-ben 3 helyi borköböl, illetve 24 helyi pint,[429] de egyik értéket sem ismerjük (ld. 3.2.14.62, 3.2.24.43).

3.2.5.36 *Homonnai* (Zemplén). N. Kiss 52 helyi iccében, illetve 62,2 l-ben adta nagyságát a 16. sz.-ra,[430] de rossz icce értékkel számolt (ld. később). 1602—3., 1613. években valóban 52 helyi icce,[431] ennek értékével 0,7302 l (ld. 3.2.11.65) a tétel:
1 *homonnai csöbör* = 52 helyi icce = 37,97 l.

3.2.5.37 *Ilosvai* (Szatmár). 1572—73-ban 24 helyi pint,[432] s említik 1592-ben.[433] A pint értékével 3,567 l (ld. 3.2.24.46) a tétel:
1 *ilosvai csöbör* = 24 helyi pint = 85,61 l.

3.2.5.38 *Jabloncai* (Torna). 1570-ben 50 budai icce volt,[434] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:
1 *jabloncai csöbör* = 50 budai icce = 41,97 l.

3.2.5.39 *Jolsvafői* (Torna). 1570-ben 50 helyi nagyobb icce,[435] ennek értékével 1,0072 l (ld. 3.2.11.74) a tétel:
1 *jolsvafői csöbör* = 50 helyi nagyobb icce = 50,36 l.

3.2.5.40 *Kaboldi* (Sopron). 1577-ben 42 helyi pint,[436] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.47).

3.2.5.41 *Kállói* (Szabolcs). 1583-ban 50 helyi icce,[437] értéke ennek azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.67).

3.2.5.42 *Kapuvári* (Sopron). Említik 1561-ben.[438] 1594-ben 68 csöbör az 170 helyi akó,[439] vagyis 1 csöbör = 2 $^1/_2$ helyi akó. 1625-ben 317 $^1/_2$ csöbör az 791

helyi akó,[440] így ismét 2 $^1/_2$ helyi akó nagy, ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.49). Sajnálatos, mert uradalmi mérték.

3.2.5.43 *Kászoni* (Bereg). 1550-ben 16 helyi pint, 1614., 1647., 1679. években viszont 33 helyi, illetve régi budai icce.[441] A változás oka az, hogy a helyi pint, illetve icce nagysága 1580 körül megváltozott: csökkent, így a pint értéke 2,518, az icce pedig 0,8393 l (ld. 3.2.11.77, 3.2.24.50). Így a tétel:
1 *kászoni csöbör*=kb. 1580-ig=16 helyi pint=40,29 l, kb. 1580-tól=33 helyi icce=27,70 l.

3.2.5.44 *Kazai* (Borsod). 1610-ben és 1622-ben 50 helyi icce,[442] ennek értékével 1,0072 l (ld. 3.2.11.78) a tétel:
1 *kazai csöbör* =50 helyi icce=50,36 l.

3.2.5.45 *Kertesi* (Vas). Említik 1577-ben.[443]

3.2.5.46 *Kirvai* (Ugocsa). Említik 1585-ben.[444]

3.2.5.47 *Körmendi* (Vas). 1368-ban 1/30 hordó volt,[445] 1500-ban 32 helyi pint,[446] de egyik értékét sem ismerjük (ld. 3.2.10.12, 3.2.24.57). Uradalmi mérték.

3.2.5.48 *Kővári.* Az 1715—20. évi összeíráskor Kővár vidékén a csöbör 16 pozsonyi iccés volt,[447] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) a tétel:
1 *kővári csöbör*=16 pozsonyi icce=13,43 l. Területi mérték.

3.2.5.49 *Lékai* (Vas). 1526-ban 40 helyi pint,[448] értéke azonban ennek ismeretlen (ld. 3.2.24.60).

3.2.5.50 *Letenyei* (Zala). A 18. sz. vége felé 40 pozsonyi icce,[449] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) a tétel:
1 *letenyei csöbör*=40 pozsonyi icce=21,57 l.

3.2.5.51 *Liszkai* (Zemplén). 1571., 1578., 1600. években 50 helyi icce,[450] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.91).

3.2.5.52 *Muzsaji* (Bereg). Említik 1550-ben, 1565., 1614., 1616., 1647., 1664., 1695. években 15 helyi icce,[451] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.100) a tétel:
1 *muzsaji csöbör*=15 helyi icce=12,29 l.

3.2.5.53 *Nagykéri* (Nyitra). Említik 1580—86-ban.[452]

3.2.5.54 *Nagymihályi* (Zemplén). N. Kiss a 16. sz.-ra 52 helyi icce, illetve 64,5 l nagyságot ír, de rossz icce értékkel számol.[453] Adataim szerint a csöbör 1578., 1600., 1602., 1634. években 52 helyi icce valóban,[454] és annyi 1660-ban is.[455] S bár

a viszonyszáma változatlan, a csöbör nagysága mégis változott, ugyanis a helyi icce nagysága növekedett a 17. sz. elején, a korábbi 1,2590 l-ről 1,6786 l-re (ld. 3.2.11.102). Így a tétel:

1 *nagymihályi csöbör* = a 17. sz. elejéig = 52 helyi icce = 65,47 l, a 17. sz. elejétől = 52 új helyi icce = 87,29 l.

3.2.5.55 *Németkeresztesi* (Vas). 1769-ben 18 helyi pint,[456] de ennek nagyságát nem ismerjük (ld. 3.2.24.76).

3.2.5.56 *Németújvári* (Vas). Prickler szerint a 17. sz.-ban $^1/_3$ stertinyák nagyságú.[457] 1636-ban 1299 csöbör az 4692 helyi akó és 813 csöbör az 2899 akó volt,[458] vagyis 1 csöbör = 3,5 helyi akó. Ennek értékével: 60,43 l (ld. 3.2.2.76), 211,5 l lenne. Az átszámítások azonban nyilvánvalóan torzítanak, pontosabb adatunk is van. 1633—46-os években a csöbör 100 helyi pint volt,[459] ez pedig 2,0143 l (ld. 3.2.24.77). Így a tétel:

1 *németújvári csöbör* = 100 helyi pint = 201,44 l. Uradalmi mérték.

3.2.5.57 *Ónódi* (Borsod). 1570-ben 24 helyi pint,[460] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.82).

3.2.5.58 *Pércsi* (Bihar). N. Kiss kelet, viszonyszám, forrás, indoklás nélkül 33,9 l-ben adja nagyságát.[461] Vonatkozó adatot nem találtam, így feltehetően a 16. sz. második felére véve, de erősen kérdőjelezve írom:

1 *pércsi csöbör* = 33,9 l??

3.2.5.59 *Perkupai* (Torna). 1570-ben 75 budai icce,[462] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:

1 *perkupai csöbör* = 75 budai icce = 62,95 l.

3.2.5.60 *Petrii* (Torna). 1570-ben 60 helyi icce,[463] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.115).

3.2.5.61 *Pornói* (Vas). 1587-ben 3 helyi csöbör adott 2 pozsonyi akót,[464] vagyis 1 csöbör = 0,66 pozsonyi akó, ennek értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) a tétel:

1 *pornói csöbör* = $^2/_3$ pozsonyi akó = 35,78 l.

3.2.5.62 *Pozsonyi*. Említik 1296-ban,[465] 1355-ben.[466] Kováts a 15. sz.-ra 10 helyi pint nagyságot ad.[467] Viszonyszám — s egyben utolsó — adatot 1601-ből ismerek, mikor is $^1/_4$ helyi akó.[468] Ennek értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) a tétel (ami egyezik a Kováts-féle viszonyszám eredményével, ld. 3.2.24.89):

1 *pozsonyi csöbör* = 1/4 pozsonyi akó = 13,43 l. A 17. sz. elején kikopván, nem lett országos mérték.

3.2.5.63 *Putnoki* (Gömör). 1565-ben és 1566-ban 50 helyi icce,[469] ennyi 1595-ben[470] és 1600-ban is.[471] Ennek értékével 1,0072 l (ld. 3.2.11.118) a tétel:
1 *putnoki csöbör* = 50 helyi icce = 50,36 l.

3.2.5.64 *Rákosi* (Sopron). Említik 1440-ben,[472] 1587-ben.[473] 1598-ban 10 helyi pint,[474] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.91).

3.2.5.65 *Rudabányai* (Zemplén). 1578-ban 50 helyi icce,[475] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.120).

3.2.5.66 *Salánki* (Ugocsa). 1614-ben 7 helyi icce,[476] annak értékével 1,2590 l (ld. 3.2.11.122) a tétel:
1 *salánkai csöbör* = 7 helyi icce = 8,81 l.

3.2.5.67 *Sárospataki* (Zemplén). 1567-ben 5 helyi köböl,[477] ennek értékével 6,34 l (ld. 3.2.14.110) a tétel:
1 *sárospataki csöbör* = 5 helyi borköböl = 31,70 l. A település környékén is dívott.

3.2.5.68 *Séi* (Vas). Említik 1492-ben.[478]

3.2.5.69 *Sipeki* (Nógrád). 1605-ben 32 helyi icce,[479] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.127).

3.2.5.70 *Somi* (Bereg). 1647., 1679. években 25 régi budai icce,[480] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:
1 *somi csöbör* = 25 budai icce = 20,98 l.

3.2.5.71 *Somlyói* (Bihar). Említik 1594-ben.[481]

3.2.5.72 *Somogyi*. 1572 körül 40 helyi pint,[482] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.101). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.5.73 *Soproni*. Említik 1316-ban,[483] 1440-ben,[484] 1506-ban,[485] 1559-ben,[486] 1587—89-ben.[487] A Nádasdiak 1568., 1587—89., 1594—1628. évi soproni borszámadásainak adatait[488] átszámítva az átlag: 1 helyi csöbör = 1 $^1/_4$ helyi akó, így annak értékével 70,50 l (ld. 3.2.2.98) a tétel:
1 *soproni csöbör* = 1 $^1/_4$ helyi akó = 88,13 l. A megyén kívül is dívott.

3.2.5.74 *Sümegi* (Zala). 1601-ben 3 helyi pint,[489] s említik még 1628-ban.[490] A pint értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.105).

3.2.5.75 *Szabolcsi*. 1560-ban 32 helyi icce,[491] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.11.131). Sajnálatos, mert megyei mérték.[492]

3.2.5.76 *Szádvári* (Torna). Említik 1605-ben.[493]

3.2.5.77 *Szalárdi* (Bihar). 1593-ban 100 budai icce,[494] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:
1 *szalárdi csöbör* = 100 budai icce = 83,93 l.

3.2.5.78 *Szalonnai* (Borsod). 1568-ban 50 helyi, illetve 75 budai icce,[495] 1636-ban viszont 50 budai icce.[496] A nagyvságváltozásra feltehetően a 16. sz. végén került sor, így az utóbbi is a régi budai icce. Ennek, illetve a helyinek értékével 0,8393 l, illetve 1,2590 l (ld. 3.2.11.26, 3.2.11.135) a tétel:
1 *szalonnai csöbör* = kb. a 16. sz. végéig = 50 helyi icce = 62,95 l, kb. a 16. sz. végétől = 50 budai icce = 41,97 l.

3.2.5.79 *Szarvaskői* (Heves). 1597-ben 50 helyi icce,[497] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.138).

3.2.5.80 *Szatmári*. 1572—73-ban 18 helyi pint.[498] Említik 1703-ban.[499] 1710-ben az „öreg" csöbör 6 budai icce.[500] Említik még 1781-ben is.[501] A nagyságváltozásra még a 16. sz. végén kerülhetett sor, ugyanis a 18. sz. elején használt új budai icce helyi jellegű maradt, országosan a régi icce terjedt (ld. 3.2.11.26), a szatmári icce, illetve pint pedig a 16. sz. közepén a bécsivel volt azonos (ld. 3.2.11.139). A törvény hatására átváltották az iccét, s ekkor csökkenthették a csöbör nagyságát is. Így a 16. sz. végéig a helyi pint értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.109), attól kezdve pedig a régi budai icce értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható a tétel. Természetesen kérdőjelezve:
1 *szatmári csöbör* = kb. a 16. sz. végéig = 18 helyi pint = 25,46 l ? a 16. sz. végétől = 6 budai icce = 5,04 l ?? Megyei mérték.

3.2.5.81 *Szendrői* (Abaúj). 1568—70., 1577—78., 1688. években 50 helyi icce,[502] ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.142)
1 *szendrői csöbör* = 50 helyi icce = 41,97 l. A település környékén is dívott.

3.2.5.82 *Szentandrási* (Torna). 1570-ben 50 helyi icce,[503] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.143) a tétel:
1 *szentandrási csöbör* = 50 helyi icce = 41,97 l.

3.2.5.83 *Szentgyörgyi* (Pozsony). 1442-ben 13 helyi pint,[504] említik 1617-ben is.[505] A pint értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.113).

3.2.5.84 *Szentmiklósi* (Sopron). Említik 1587-ben,[506] 1588—89-ben.[507]

3.2.5.85 *Szerdahelyi* (Zemplén). 1565-ben 4 helyi borköböl, illetve 50 helyi icce.[508] Az utóbbi erősen kérdőjelezett értékével 1,27 l (ld. 3.2.11.149) lenne szintén kérdőjelezve:

1 *szerdahelyi csöbör* = 50 helyi icce = 63,50 l ??

3.2.5.86 *Szerednyei* (Ung). 1611-ben 87 régi budai icce,[509] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:

1 *szerednyei csöbör* = 87 budai icce = 73,02 l.

3.2.5.87 *Szerencsi* (Zemplén). 1578-ban 5 helyi borköböl,[510] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.126).

3.2.5.88 *Szilási* (Torna). 1570-ben 25 budai pint,[511] ennek értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.15) a tétel:

1 *szilási csöbör* = 25 budai pint = 41,97 l.

3.2.5.89 *Szögligeti* (Torna). 1570-ben 50 helyi icce,[512] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.157) a tétel:

1 *szögligeti csöbör* = 50 helyi icce = 41,97 l.

3.2.5.90 *Szőlősardói* (Torna). 1567-ben és 1570-ben 50 budai icce,[513] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:

1 *szőlősardói csöbör* = 50 budai icce = 41,97 l.

3.2.5.91 *Tarcali* (Zemplén). 1572-ben és 1578-ban 5 helyi borköböl,[514] annak értékével 8,39 l (ld. 3.2.14.143) a tétel:

1 *tarcali csöbör* = 5 helyi borköböl = 41,97 l. A település környékén is dívott.

3.2.5.92 *Tasnádi* (Közép-Szolnok). Említik 1616-ban,[515] 1621-ben.[516] 1823-ban a kis csöbör 5, a nagy csöbör 10 régi erdélyi vödör,[517] ennek értékével 10,90 l (ld. 3.2.31.10) a tétel:

1 *tasnádi kis csöbör* = 5 erdélyi vödör = 54,90 l, *nagy csöbör* = 10 erdélyi vödör = = 109,00 l. A szomszéd megyékben is dívott.

3.2.5.93 *Telegdi* (Bihar). N. Kiss szerint a 16. sz. második felében 63,6 l, de forrást, viszonyszámot, indoklást nem közöl.[518] Megerősítő adatot nem találtam. Említik a mértéket 1655-ben.[519] A kétség miatt kérdőjelezem:

1 *telegdi csöbör* = 63,60 l ??

3.2.5.94 *Temesvári* (Temes). 1830-ban Niemann szerint a kis csöbör 50, a nagy csöbör 100 pozsonyi icce, illetve $83\,^{1}/_{3}$ és $41\,^{9}/_{13}$ l nagy.[520] A helyes értékkel 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) a tétel:

1 *temesvári kis csöbör* = 50 pozsonyi icce = 41,97 l, *nagy csöbör* = 100 pozsony icce = 83,93 l. Megyei mérték.

3.2.5.95 *Terebesi* (Szatmár). 1572—73-ban 50 helyi icce,[521] annak értékével 1,3586 l (ld. 3.2.11.163) a tétel:
1 *terbesi csöbör* = 50 helyi icce = 67,14 l.

3.2.5.96 *Teresztenyei* (Torna). 1570-ben 75 budai icce,[522] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:
1 *teresztenyei csöbör* = 75 budai icce = 62,95 l.

3.2.5.97 *Tihanyi* (Veszprém). Említik 1269-ben 3 tenyér nagyságban,[523] de az űrtartalom megállapításához nem segít. 1554—72 között 30 helyi pint,[524] és ugyanennyi 1585—89-ben,[525] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.123). A település környékén is dívott.

3.2.5.98 *Tokaji* (Zemplén). 1572-ben és 1600-ban 5 helyi borköböl,[526] és ugyanannyi 1704-ben is,[527] ennek értékével 8,39 l (ld. 3.2.14.139) a tétel:
1 *tokaji csöbör* = 5 helyi borköböl = 41,97 l. A borvidéken is dívott, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.5.99 *Tornai*. 1560—1698 között 50 helyi icce,[528] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.168) a tétel:
1 *tornai csöbör* = 50 helyi icce = 41,97 l. Megyei mérték.

3.2.5.100 *Toronyai* (Zemplén). 1567-ben 25 helyi pint,[529] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.126).

3.2.5.101 *Trencséni*. Említik 1549-ben.[530] Többet nem tudok róla. Megyei mérték.

3.2.5.102 *Újhelyi* (Zemplén). 1571-ben 25 helyi pint,[531] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.129).

3.2.5.103 *Újvárosi* (Szatmár). 1572—73-ban 1114 csöbör az 11 144 helyi icce,[532] vagyis — és tényleg[533] — 1 csöbör = 10 helyi icce, ennek értékével 1,6110 l (ld. 3.2.11.174) a tétel:
1 *újvárosi csöbör* = 10 helyi icce = 16,11 l.

3.2.5.104 *Ungi*. 1560-ban, 1565—70, 1576—1690 között 50 helyi icce,[534] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.175) a tétel:
1 *ungi csöbör* = 50 helyi icce = 41,97 l. Megyei mérték.

3.2.5.105 *Ungvári* (Ung). 1605-ben és 1607-ben 52 szobránci icce,[535] annak értékével 1,2590 l (ld. 3.2.11.155) a tétel:
1 *ungvári csöbör* = 52 szobránci icce = 65,47 l.

3.2.5.106 *Váradi* (Bihar). N. Kiss az 1580—98-as évekre vonatkozóan a bihari vagy váradi (köbölnek is nevezett) csöbröt 50 budai icce, illetve 42,42 l nagyságúnak adja,[536] vagyis egynek veszi a négy mértéket (ld. 3.2.5.12, 3.2.14.16, 3.2.14.148), s helytelen értékkel (0,8484 l) is számol. — 1581-ben a váradi csöbör 25 budai pint,[537] vagyis 50 budai icce. Említik 1594-ben,[538] 1599-ben,[539] 1620-ban,[540] 1647-ben,[541] 1650-ben.[542] A 17. sz. második felében 5 helyi kanta.[543] Akár a budai icce értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), akár a váradi kanta értékével: 8,393 l (ld. 3.2.13.2) számolunk. Így a tétel:

1 *váradi csöbör* = 5 helyi kanta = 41,97 l. A Partiumban és Erdély egyes részein is dívott, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.25.6).

3.2.5.107 *Vashegyi* (Vas). 1633—34-ben 104 szalónaki pint,[544] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.107).

3.2.5.108 *Veszprémi*. Említik 1568-ban.[545] Nagyságára nincs adatom, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.5.109 *Zempléni*. Említik 1705-ben, 1711-ben.[546] Ennek nagyságára sincs adatom, pedig ez is megyei mérték.

3.2.5.110 *Összefoglaló*. A 106 alegység ez esetben is a nagyság nélküli, tehát nem közölt adatokból alakuló képet reprezentálja: a csöbör nem általános bormérték, elsősorban Északkelet-Magyarországon, a Partiumban, Erdély szélén, másodsorban Délnyugat-Dunántúlon dívott. A 106 alegységből országos egy sincs. Területi mérték 5 alegység (8%): bihari, soproni, tasnádi, tokaji, váradi. Megyei jellegű 9 alegység (8%): baranyai, borsodi, kővári, somogyi, szabolcsi, szatmári, temesvári, tornai, ungi. Uradalminak nevezhető 2 alegység (2%): kapuvári, németújvári. A település környékén is dívott 3 alegység (3%): szendrői, tarcali, tihanyi. A 88 alegység (82%) pedig helyi jellegű.

A 106 alegységből 54 alegységre van 61 metrikus (50%) adatunk. Közülük 3 helyen dívott több nagyságú csöbör (10%), és 5 helyen változott a csöbör nagysága (16%). Az űrtartalom nagysága — kerekítve— 5—200 l között változott a 61 eset 34-féle nagyságban (56%), ebből 34 esetben (56%) azonos a nagyság, 27 esetben (44%) pedig egyedi. A szélső értékek kivételek, s jellemző, hogy 20 literen alul 6 eset, 90 literen felül csak 2 eset van. A valódi középérték a 40—70 l űrtartalom (59%). Ismétlődő nagyságok: 41,97, 40,36, 62,45, 65,47, 67,14 l. Az első gyakoriságnak ítélhetjük (39%), ez a tokaji, illetve bihari kis csöbör nagysága. S mivel az adatok 93%-a a 17. sz. végéig terjedő, jelzi, hogy a csöbör mértékként a 18. sz. során kikopik a gyakorlatból, csak kivételesen marad, pl. a bihari, a 19. sz.-ig.

3.2.6 DÉZSA

Kisebb faedény, amelyben általában tejet, túrót, vajat, vizet és természetesen bort tartottak. Latin és német terminológiájával nem kell foglalkozni, mert mértéknek csak magyar nevén ismerem. A történeti-etimológiai szótárunk szerint a szó, edény jelentéssel, szláv eredetű. Első magyar nyelvű előfordulását 1515-ből ismerjük, és éppen bormérték mivoltában: két, sajnos hely nélkül keltezett borárulási jegyzékben a dézsa 10, 16 és kétszer 18 iccés.[547] De nem tudjuk, milyen iccéről van szó. Ha az icce átlagos nagyságával: 0,8 l (ld. 3.2.11.2) számolunk, 8,0—12,4 l lenne. A nyitrai Csete 1576. évi bordézsma jegyzékében csöbörrel, pinttel, más mértékkel keverve szerepel a dézsa, de nagyság, viszonyszám megállapításra nincs mód.[548] Baranya megye 1698. évi dézsmajegyzékében a dézsa (pint) oka tételek összegzéseiből következtetve itt a dézsa 24 pintes volt,[549] de nem tudjuk, milyen pint ez (Baranya megyeit nem ismerek). A pint átlagos nagyságával: 1,6 l (ld. 3.2.24.22), 38,40 l lenne. A szilágysági református egyházkerület vizitációs jegyzőkönyve szerint Magyarvalkón (Kraszna) 1702-ben a borszolgáltatásnál a dézsa 11 ejtel nagyságú — annak értékével: 1,3623 l (ld. 3.2.16.2), 14,98 l nagyságot ad —, egy másik erdélyi 19. sz. elejei adat csak arról tájékoztat, hogy a kis és a nagy dézsa között 2 vödörnél a határ.[550]

Mérték mivoltára több adatom nincs. Így csak annyit állapíthatok meg, hogy a dézsa ritkán, egyes helyeken is inkább időszakosan használt bormérték, lehet, hogy hazai eredetű. Nagysága a hely és az idő szerint változott. A 16. sz. derekán ismeretlen helyen 10—18 icce (9—12 l), a 17. sz.-ban Nyitrában 24 pint (38 l), a 18. sz. elején Krasznában 11 kupa (15 l), s így általában 8—38 l között változhatott a mérték űrtartalma.

3.2.7 DREILING

3.2.7.1 *Általában.* Magyar neve nincs. A szó, mérték mivoltában is, német eredetű. Adelung szerint a dreiling három kisebb egységből álló nagyobb egységet jelent, pl. pénzt vagy hármas kereket. Mérték vonatkozásban azonban lehet harmad is, akár egy negyed mérték harmad része is. Ausztriában viszont 30 akós bormérték. — Csakhogy: ez esetben módosul az általános jelentés, illetve azt kell feltételezni, hogy volt valamikor 10 akós egység is, s ezek összesítéséből lett a dreiling, vagy pedig a szó harmincadot is jelent. Alsó-Ausztriában az 1452. évi rendelet szerint egy dreiling az 24 akó,[551] s ezt megerősíti az 1466. évi rendelet is.[552] Huščava szerint az 1343-ban feltűnő, de inkább a 15—16. sz.-ban — elsősorban Pozsony környékén — dívó, 20—24 akós (kb. 1237—1425 l-es) a dreiling-ternarius nevű mérték (szlovákul tretník).[553] A ternarius-dreiling bormértéknév azonosság egyébként kétségtelen, 1488-ból ismerjük az azonosítást.[554] Prickler szerint a Fertő környéki, nyugatra irányuló borkereskedelemben a 17. sz-ig dívó, 24 vagy 30 akós dreiling és fuder szinonim, mert mindegyiknek a szállításához, nagyságuk miatt, háromlovas szekér — latinul ternarius — szükséges.[555] Az igaz, hogy a latin nyelvű iratokban a dreiling neve ternarius. Ez utóbbi Du Cange szerint máso-

sodik jelentésében valóban osztrák bormérték, illetve ilyen edény, de hármasfogatú járműről nem tud. A hazai latin szótáraink szerint viszont a ternarius jelentése hármas, három számú, háromból álló, ritkábban harmad, Bartalnál még vámos is (ami viszont a harmincad jelentésre utal), de mérték vagy háromlovas jármű jelentése e szónak egyikben sincs. S az is igaz, hogy a rómaiaknak ilyen űrmértéke nem is volt.[556]

Valószínű tehát, hogy német nyelvterületen alakult ki a mérték, nevével együtt, s a dreiling szót fordították, annak első jelentése értelmében, a latinban ternarius szóra. S az is valószínű, hogy a dreiling a 3 számmal kapcsolatos valamilyen tulajdonságból (esetleg az említett harmincad jelentésből) alakult. A Prickler-féle háromfogatos jármű jelentésre azonban egyik német szótárban sem találtam utalást, és (eltekintve a fuder=szekér, tehát fogat nélküli jelentéstől) csak látszólag magyaráz, a gyakorlatban ugyanis a 3 ló befogásánál a harmadik az a lógós, s a befogás-technika miatt nem segít a teher húzásában olyan mértékben, mint gondolnánk. Végül pedig a fuder latinul nem ternarius, hanem carrata, plaustrum (ld. 3.2.9.1), ez pedig nem utal a hármas fogatra. — De nézzük a további adatokat.

1484-ből megtudjuk, hogy a ternarius-t „vulgariter teutinica dreyling" nevezik.[557] Az 1542. évi vámnaplóban is azonos a ternarius a dreilinggel, 20 akós nagyságú, és másfél ternarius az egy carratum, vagyis szekér bor.[558] Az 1559. évi szentgyörgyi (Pozsony) vectigálból megtudjuk azt, hogy a dreiling az vasa, vagyis hordószerű edény, s hogy az egész dreiling mellett fél dreiling is volt.[559] A galgóci (Nyitra) harmincados 1567. évi jelentése szerint a „vasa wlgo dreyling vocata" 20, 21, 22, 23, 24 akó nagyságú lehet.[560] Az 1568 körüli kamarai borkezelési utasítás szerint a dreiling az 24 akó.[561]

Végezetül néhány megjegyzés. Fügedinek a 16. sz.-i bártfai borkivitelt vizsgáló cikkében szereplő ternarius[562] nem azonos ezzel a dreilinggel. Ennél ugyanis a harmadolás jelentéssel függ össze a név, amennyiben a ternarius az egész hordónak a kétharmada, amely nagyságrendileg is sokkal kisebb. A másik megjegyzés szintén a terminológiát illeti. A kamara 1625. november 28-i jelentésében olvashatjuk: „55 vini onera, singulum urnas triginta duas continens, vulgo dreyling vocata",[563] vagyis az onus 32 akóval köznyelven dreiling. Ez adathoz Tagányi megjegyezte: „az onus bizonyosan a német fuder".[564] S igaza van, ez téves vulgózás, mert egyrészt a terhet jelentő onus közelebb áll a fuder jelentéséhez, másrészt és főleg, mert a 32 akós nagyság a fuder viszonyszáma (ld. 3.2.9), már az 1452. évi rendelet óta (ld. 3.2.7.2).

Az általános adatok összefoglalásaként tehát a következőket mondhatom. A dreiling német/osztrák eredetű borszállítási űrmérték, 20—24 akó nagyságban, ami ha annak alsó-ausztriai, illetve bécsi mértékével: 58,0 l (ld. 3.2.2.10) számolunk 1160—1392 l űrtartalmat jelent. Ritkábban használták a fél dreilinget is, ez 10—12 akó, illetve 580—696 l lehetett. E mérték — mint alább meglátjuk — hazánkban csak a nyugati német nyelvterület egyes helyein dívott. Némelyik alegysége rendszertag is.

3.2.7.2 *Bécsi.* Alsó-Ausztria, így Bécs számára az 1452. évi rendelet 24 bécsi akóban szabta meg a dreiling nagyságát,[565] nagyon valószínűen a korábbi nagyság alapján. III. Frigyes 1466-ban megerősítette ezt a meghatározást.[566] Ennyi volt a 15. sz.-ban,[567] Schalk vizsgálata szerint 1529-ben,[568] és ennyi 1583-ban is.[569] Változatlan maradt a nagyság a 17. sz.-ban is. Az 1720-as években azonban többfelé 30 akóval kezdték számítani.[570] Hivatalosan azonban csak Mária Terézia 1756., illetve 1761. évi mértékrendeletével változott meg a dreiling nagysága: 30 bécsi akó lett,[571] természetesen az akkor megállapított új űrtartalommal: 56,589 l (ld. 3.2.2.10), így 1697,67 l nagyságú lett. Az 1768. évi számtankönyv már így tanítja nálunk is.[572] Ennyit ír Leuchs 1834-ben,[573] Littrow 1844-ben.[574] Finály 1853-ban szintúgy, de az adott egyéb viszonyszámai alapján más és más metrikus nagyságot kapunk.[575] 30 akó 1874-ben Nobacknál.[576] Ereky viszont 1881-ben 24 akóban, illetve 1358,13 l-ben adja a nagyságát[577] — természetesen tévesen.

A helyzet tehát egyértelmű, a tétel írható:

1 *bécsi dreiling* = 1756/1671-ig 24 bécsi akó = 1392,00 l, 1761—1874 között = = 30 bécsi akó = 1697,67 l. A nyugati határszéli borkereskedelem alkalmazása mellett hatott a hazai dreiling alakulására is. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.7.3 *Dévényi* (Pozsony). 1353-ban 24 helyi akó nagyságú.[578] Több adatom nem lévén, ennek értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.26) írható:

1 *dévényi dreiling* = 24 helyi akó = 1289,28 l.

3.2.7.4 *Kismartoni* (Sopron). Prickler a 16. sz.-ra 2233,— l-ben adja a nagyságát, de akó viszonyszámot nem közöl. A 18. sz.-ra pedig 30 akós nagysággal 2130,— l űrtartalmat számított, s azt is mondja, hogy az uradalom területén a borkereskedelemben a 19. sz. elejéig dívott.[579] A 16. sz.-ra adott metrikus nagysága azonban a helyi akó akkori értékével, a helyesen számított 79,56 l-rel (ld. 3.2.2.54) 28 akót eredményez a 30 helyett. Nem valószínű azonban, hogy a dreiling viszonyszámát megváltoztatták akkor, amikor a helytartótanács rendeletére 1771-ben bevezették a pozsonyi rendszert úgy, hogy a helyi icce, illetve pint helyett a pozsonyiakat alkalmazták (ld. 3.2.11.82), hiszen az akó viszonyszámát sem változtatták meg, hanem, mint az iccének is, csökkentették a nagyságát, nyilvánvaló, hogy a dreilingnél is így cselekedtek. Ennek értelmében a tétel:

1 *kismartoni dreiling* = 30 helyi akó = 1771-ig 2392,50 l, 1771-től 2115,00 l. Uradalmi mérték.

3.2.7.5 *Pozsonyi.* Huščava első előfordulását 1343-ból ismeri, gyakorinak a 15. sz.-ból a 16. sz.-ig terjedően, 20—24 akóban adta és 1235,27, illetve 1425,31 l-ben számította a nagyságát.[580] — Kritikáját később, előbb az egyéb adatokat.

Említik 1408-ban,[581] ugyancsak a város 1410—19. évi számadásaiban,[582] az 1436. évi vámtarifában.[583] Az 1497. évi statútumból megtudjuk, hogy az egész mellett fél dreiling is dívott,[584] s az ezen évi bormérési utasítása fuder-dreiling díjtételeiből következtetve a dreilingnél kétségtelen a felezés.[585] Az adatot közlő

Michnay a glossáriumban 18 akóban adja a dreiling nagyságát, de forrást nem közöl.[586] A fél dreiling tehát 9 helyi akó lenne, s annak értékével: 53,72 l (ld. 3.2.2.88) az egész dreiling 966,96 l, a fél pedig 484,48 l lenne. Ezt a viszonyszámot fogadja el Király, s a fél dreilinget 9 akóban írva, az egészet viszont a pozsonyi jogkönyvre, mégis Michnayra, hivatkozva, mert 18 akóban adja.[587] Ez alapon Ortvay hasonlóan 9, illetve 18 akó nagyságot közöl a fél-egész dreiling-ternarius mértékekre a 16. sz.-ban.[588] Kováts viszont 1503—33. évkörben a számadáskönyvek szerint 20 akós nagyságot ad az egész dreiling-ternarius mértéknek, a felet nem említi,[589] ami az említett értékkel 1074,40 l űrtartalom. Vegyük ide még a fuderhoz való viszonyát, mely szerint a 16. sz. közepéig 0,66, vagyis $^2/_3$ fuder, attól kezdve 0,75, vagyis 3/4 fuder egy dreiling (ld. 3.2.9.4). — Nyilvánvaló, hogy a Michnay-féle 18 akós nagyság téves, az helyesen 20 akó, ahogyan Huščava adja. A 16. sz. közepén azonban a két nagykereskedelmi mérték nagyobbodik, s ekkor a dreiling, ahogyan Huščava adja, 24 akó lesz. Csakhogy ő a pozsonyi akó helytelen tételével számolt, a helyes értékkel 53,72 l (ld. 3.2.2.88) a tétel írható:

1 *pozsonyi dreiling* = a 16. sz. közepéig 20 pozsonyi akó = 1074,40 l, a 16. sz. közepétől = 24 akó = 1289,28 l, a *fél dreiling* = a 16. sz. közepéig = 10 akó = 537,20 l, a 16. sz. közepétől = 12 akó = 644,64 l. A 16. sz. végéig a megyén kívüli borkereskedelemben is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.7.6 *Soproni.* Említik 1467-ben.[590] 1484-ben 24 helyi akó,[591] annak értékével: 70,50 l (ld. 3.2.2.98) 1692. jan. 1. 1506—7-ben Miksa király részére soproni dreilingben szállítják a rendelt bort.[592] Prickler egyrészt az akónál 1672. évvel $^1/_{24}$ dreiling nagyságot ad, másrészt viszont 14—19. sz. érvénnyel 30 akóval számítja a dreilinget, s 1827,— l-t ír, de forrást nem közöl.[593] Ez utóbbi tehát nem indokolt, egyébként is, miért változtatták volna meg a mérték nagyságát, amikor a többiét nem (ld. 2.26.1). Az előbbi egyezés alapján tehát a 24 akós nagyságot fogadom el, s említett értékével írom a tételt:

1 *soproni dreiling* = 24 helyi akó = 1692,00 l. A megyén kívüli borkereskedelemben is dívott, feltehetően a 17. sz. végéig. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.7.7 *Szarvkői* (Sopron). Prickler 16. sz. érvénynek 30 akó, illetve 1830,— l nagyságot ad, de forrást itt sem közöl.[594] Emiatt kételkedem a viszonyszám helyességén is, s így a dreiling nagyságát is kérdőjelezem, amikor a helyi akó helyes értékével 66,29 l (ld. 3.2.2.103) írom. Így a tétel:

1 *szarvkői dreiling* = 30 ? helyi akó = 1988,70 l ? Uradalmi mérték.

3.2.7.8 *Szentgyörgyi* (Pozsony). Első említése 1495-ből ismert.[595] Szerepel az 1559. évi vectigálban, a fél dreiling és a fuder társaságában, de viszonyszám megállapításra nincs lehetőség.[596] Ugyanígy találkozunk velük az 1601. évi rendelkezésben, de viszonyszámot itt sem állapíthatunk meg.[597] Így ezen dreiling és fél dreiling metrikus értéke ismeretlen marad. Sajnálatos, mert valószínű, hogy a mérték a település környékén is dívott.

3.2.7.9 *Összefoglaló.* A 6 hazai alegység mutatja, hogy e mérték kizárólag Pozsony és Sopron megyék néhány városában, német nyelvterületen s inkább az osztrák—magyar borkereskedelemben dívott, a 17. sz.-ban kihalóan. A közös osztrák/bécsi eredetre nem az alegységek konkrét nagysága, hanem az azonosuló viszonyszám utal, azt alkalmaztatják a saját egységeikhez. A 7 alegységből hatnak ismerjük a metrikus értékét, de 11 nagyságban, ugyanis 3 alegységnél megváltozott az. A szélső érték — kerekítve — 1074 — 2400 l, jó kétszerező viszony, a táj alakító hatását dokumentálja. Azonos érték két településnél van, a rokonságot mutatja a fél dreiling léte is. Erősen közelítő — 1690 l-es=az érték 3 esetben. Megállapíthatjuk még azt is, hogy a Pozsony megyeiek a kisebb, a soproniak a nagyobb értékű mértékek, a bécsi közepes, számtani átlagban pontosan a középérték.

Ejtel ld. kupa.

3.2.8 FERTÁLY

3.2.8.1 *Általában.* Földmérték mivoltában már foglalkoztam vele.[598] Megállapítottam, hogy a felezőrendszer harmadik tagja, a német Viertel szóból származott, negyed jelentéssel, latinul quartale, s azt magyarosították kvartálának is. Általánosan alkalmazott egység, független a méréstárgytól, tehát konkretizálni kell. Űrmértékként inkább száraz, mint híg, mindkettőnél fertály és kvartále alakban egyaránt, mindig a helyi gyakorlatnak, illetve szóhasználatnak megfelelően. Ehhez törekedtem alkalmazkodni a rendszerezésüknél is (ld. 3.2.17, 3.3.9, 3.3.22). Mindkettőhöz megkülönböztetésük a bor, illetve a gabona jelzőt tehetjük.

A terminológia azonban problematikus marad annak ellenére, hogy elvileg a negyed jelentés világos. A gyakorlatban ugyanis másként is alakulhatott a helyzet. Az egyik eset az, amikor az az egész vagy fél egység, amelyiknek ez a negyede, illetve a fele, már régen nem létezik, a fertály magára marad, és esetleg már egésznek számít, mint pl. azt a földmértéknél láttuk.[599] A másik eset az, amikor a rendszer fordítva felezett, nem csökkenően, hanem növekvően, vagyis kétszerezett (a dreilingnél is láttunk ilyen példát: ld. 3.2.7.1), vagyis a fertály nem valaminek a negyede, hanem 4 kisebb résznek az egységét jelöli. A harmadik eset az, amikor nem negyed, hanem negyvened részt jelöl (hasonló eset a dreiling-ternarius harmincad jelentése). Mindkettőre lehet példa egy, soproni bor szolgáltatása ügyében kiadott 1506. évi oklevél következő kitétele: 10 köblöt adnak, „cubulum quemlibet per quadragintas pintas hunc [ti. Sopron megyében] wlgo ferthal dictas computando",[600] mikor is a pint azért lett fertály, mert a köböl negyvened része, vagy pedig azért, mert a pint az 4 messzely? Ez utóbbira utalhat Baranya megye 1689., 1699., 1698. évi tizedjegyzéke, hol is a Viertel a pint megfelelőjének tűnik.[601] Negyedik jelentését látjuk majd az egyik alegységnél, amikor a fertály felet jelent (ld. 3.2.8.2).

A fertály tehát tág értelmű mértéknév. Értelmezésénél mindig a konkrét vonatkozás, a szövegkörnyezet segíthet csak. A gyakorlatban ritkán, s a tájhoz kötötten

alkalmazott bormérték. Néhány alegységét, ismerem csak. És a soroltak azt is megmagyarázzák, hogy eredetét és általános nagyságát miért nem tudom megállapítani.

3.2.8.2 *Szödényi* (Esztergom). Első előfordulását az 1578. évi tizedjegyzékből ismerem, s úgy tűnik, mintha pint jelentése lenne.[602] Az 1592. évi tizedjegyzék adata azonban pontosan ellentmond, s itt találjuk az előbb említett kivételes jelentést: ugyanis magyarul megírták, hogy az akó az két fertály, s hozzáteszem, hogy 1597-ben ez az akó 64 icce volt.[603] Vagyis 1 fertály = $^1/_2$ helyi akó = 32 helyi icce, de metrikus értékét egyiknek sem ismerjük (ld. 3.2.2.115, 3.2.11.156). A fertály fél jelentését pedig csak úgy magyarázhatom, hogy a most akónak nevezett mérték valamikor egy nagyobb mérték fele volt, s annak volt negyede ez a fertály, ami természetesen a fél mértéknek — jelenleg az akónak — a fele.

3.2.8.3 *Tokaji* (Zemplén). A Zichyek tokaji borszámadása szerint 1633-ban a fertály 16 helyi icce volt,[604] s mivel ez időben a tokaji akó 64 icce, így a fertály negyed akó, vagyis az eredeti jelentése maradt. Mindkét viszonyszám metrikus értékét ismerjük: 0,8393 l, illetve 53,72 l (ld. 3.2.2.120, 3.2.11.166). Így a tétel:
1 *tokaji borfertály* = $^1/_4$ helyi akó = 16 helyi icce = 13,43 l. A környező borvidéken is dívott, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1). A 17. sz. közepétől átveszi a szerepét a tokaji borköböl (ld. 3.2.14.139).

3.2.8.4 *Zalai.* A Festeticsek 1817. évi zalai borszámadásának a fejlécében egységként megadták, hogy a fertály az 17 $^1/_2$ pozsonyi icce — ami $^1/_4$ helyi akó,[605] így ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) írható:
1 *zalai borfertály* = 1/4 helyi akó = 17 $^1/_2$ pozsonyi icce = 14,69 l. Megyei és uradalmi mérték.

3.2.8.5 *Összefoglaló.* Hogy csak 3 alegysége ismert, bizonyítja ritka használatát, egyúttal a tájhoz és az időhöz nem kötöttségét is. Két esetben az első jelentést érvényesíti: negyeddel. A két metrikusan is ismert nagyság is közelíti egymást, az egyik megyénél is nagyobb borvidék mértéke, de csak a 17. sz.-ig, a másik 19. sz.-i, s a megyei mellett uradalmi jellegű is.

3.2.9 FUDER

3.2.9.1 *Általában.* Magyar neve nincs, legalábbis nem egyértelműen megfelelő. A szó s maga a mérték is német eredetű, hozzánk osztrák közvetítéssel került. Adelung szerint (harmadik jelentésben) általában kocsirakomány, sajátosan bánya, gabona, széna, elsősorban azonban a legnagyobb bormérték, közli a különböző német területen dívó különböző nagyságokat, köztük az osztrák fuder 32 akóval sorol. Ballaginál szekérteher, illetve a legnagyobb hígmérték, Kelemen és Halász szerint is. Érdekes, hogy Bartal felvette szótárába teher, szekér, fuvar

jelentéssel. Tévedése idézetéből is nyilvánvaló. Du Cange szótárában természetesen nem szerepel. A hazai latin szótárainkban sem, s megjegyzem, hogy az alábbi két latin szó is szekér, teher, fuvar jelentésű, mértékként nem ismerik. S bár a történeti-etimológiai szótár a fuvar szót a bajor—osztrák vuor, fuar, illetve a német fuhre szóból származtatja, úgy gondolom, a fuder szó is megtette itt a magáét.

Az iratokban különféle ortográfiával (fwder, fueder stb.) szerepel, s a latin nyelvűekben carrata, pl. 1353-ban Dévényben,[606] carratum, ritkábban plaustrum, pl. 1510-ben „vulgo fuder".[607] S többek között ez is bizonyítja, hogy Pricklernek a dreilingnél tárgyalt (ld. 3.2.7.1) azon feltételezése, hogy a dreiling és a fuder szinonim, mert mindkettő szállításához háromlovas kocsi: ternarius kellett, helytelen: a ternarius szót csak a dreilingre alkalmazták, a fudert a magyarul szekeret, kocsit jelentő előbbi két latin szóval nevezik meg. S érdekes, hogy magyarra sem fordították, hanem ferdítették, s lett a 16. sz.-ban fuadar, fuador, fudar,[608] szlovákul fura.[609] De ezek a ferdítések már általános jelentésűek, „fuvart", szállítmányt jelentenek, a mértéket inkább fudernek nevezték. Ezért hagytam meg én is e nevet.

Általános nagyságára jellemző az, amit a galgóci (Nyitra) harmincados írt 1567-ben a kamarának: fudernek nevezzük a 28—36 akó közötti nagyságot (láttuk, a dreiling a 20—24 akó közötti, 3.2.7.1), bár többnyire 36 akó az.[610] Ha tájékozódásul a bécsi akó értékével: 58,00 l (ld. 3.2.2.10) számolunk, 1624—2088 l közötti az űrtartalma. Ez is nagykereskedelmi mérték, rendszertag is. Néhány hazai alegysége a dreilinggel azonos területi és időbeli elterjedést mutat.

3.2.9.2 *Bécsi.* Az 1452. évi rendelet ennek is meghatározta a nagyságát Alsó-Ausztria, illetve Bécs számára: a fuder vagy carrata 32 bécsi akó,[611] vagyis ennek értékével: 58,00 l (ld. 3.2.2.10), 1856,00 l. Schalk azt írja, hogy a fuder, karrata ájralában 30 akó körüli nagyság, de Bécsben 1460-ban 32 akó volt.[612] Ennyiben határozta meg III. Frigyes 1466. évi rendelete is.[613] És 32 akó volt 1583-ban,[614] 1625-ben,[615] 1724-ben,[616] vagyis 1856. jan. 1. Mária Terézia 1761. évi mértékrendelete azonban megváltoztatta: csökkentette a bécsi akó nagyságát, s az 56,589 l lett (ld. 3.2.2.10), így csökkent a fuder nagysága is, de a viszonyszáma változatlan maradt: 32 akó 1768-ban,[617] de már csak 1810,85 l. És ennyi 1834-ben Leuchsnál,[618] 1843-ban Bocsornál,[619] Littrow szer nt is 1844-ben,[620] Nobacknál 1874-ben,[621] és Ereky is így 1881-ben, liter adata is jó.[622] Egyértelmű tehát a helyzet. Így a tétel:

1 *bécsi fuder* = 32 bécsi akó = 1761-ig 1856,00 l, 1762—1871 között 1810,85 l.

A nyugati határszéli borkereskedelmi alkalmazása mellett hatott a hazai fuder alakulására. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.9.3 *Dévényi* (Pozsony). Említik 1353-ban.[623] Többet nem tudok róla.

3.2.9.4 *Pozsonyi.* Elsőnek a város 1410—19. évi számadásaiban találtam.[624] Szerepel az 1436. évi harmincadtarifában, a fél fuderrel együtt,[625] az 1497. évi statútumban szintén mindkettő.[626] Az azon évi borméréssi utasítás, mint a dreiling-

nél, itt sem ad megfelelő alapot viszonyszám megállapítására,[627] a forrást közlő Michnay azonban a glossariumban azt írta — de forrás nélkül —, hogy a fuder az 1 $^1/_3$ dreiling.[628] Ezt vette át a 15—16. sz.-ra vonatkoztatva Király, s mivel Michnaynál a dreiling 18 akó, Király 24 akónak veszi a fudert (és kerekített, mert a szorzat csak 23,4).[629] Ugyanígy Ortvay is.[630] Kováts viszont a fuder-carratum nagyságát a 15. sz.-ra 30 pozsonyi akóban állapította meg.[631] Huščava a 16. sz.-ra ugyanennyit állapít meg, 1628,93 l nagyságban, felső határnak azonban 36 akót vesz, 1954,61 l-rel.[632] Csakhogy egyrészt a pozsonyi akónak helytelen értékével (54,30 l) számolt, másrészt az az utóbbi viszonyszáma helytelen. A 16. sz. közepén valóban megváltozott a két nagykereskedelmi mérték nagysága, illetve viszonyszáma (ld. 3.2.7.5), de a fuder, ahogyan 1559-ben megírták: 32 akó lett.[633] Ennek értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) írható. Így a tétel:

1 *pozsonyi fuder* = a 16. sz. közepéig 30 pozsonyi akó = 1611,60 l, a 16. sz. közepétől = 32 pozsonyi akó = 1718.04 l, *fél fuder* = a 16. sz. közepéig = 15 pozsonyi akó = 805,80 l, a 16. sz. közepétől = 16 pozsonyi akó = 859,52 l. A megyén kívüli borkereskedelemben is dívott a 16. sz. végéig. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.25.1).

3.2.9.5 *Soproni.* Elsőnek 1434-ben említik.[634] 1467-ből az egész mellett a fél fuder használatáról is értesülünk.[635] Az utóbbit említik 1541-ben is.[636] Viszonyszámra, nagyságra nincs adatom. Sajnálatos, mert — mint a dreiling — a megyén kívüli borkereskedelemben is dívott.

3.2.9.6 *Szentgyörgyi* (Pozsony). Első említését az 1559. évi vectigalban találtam, de viszonyszám, nagyság megállapítására nem ad támpontot.[637] Az 1601. évi rendelkezés a hasonló adatok mellett azonban viszonyszámot is közöl: a fuder az 32 helyi akó,[638] ennek metrikus értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.110), így a fuderét sem állapíthatjuk meg.

3.2.9.7 *Összefoglaló.* A néhány hazai alegység is bizonyítja, hogy a fuder (mint a dreiling) kizárólag Pozsony és Sopron megyék néhány városában, német nyelvterületen, főleg az osztrák—magyar borkereskedelemben dívott, a 16. sz. végétől kezdve kikopóan (csak a bécsi élt tovább, a dreilinghez hasonlóan). Az osztrák eredetre a viszonyszám utalhat. Az 5 alegységből csak kettőnek (a hazainál csak egynek) ismerjük a metrikus értékét, négy nagyságban, ugyanis mindkettőé megváltozott. A szélső érték — kerekítve — 1611—1856 l, de ha az általános nagyságot is figyelembe vesszük 2099 l a felső határ, szorosabb tehát, mint a dreiling határértéke. Annyit még megállapíthatunk, hogy Pozsonyban a fél fuder mérték is dívott.

3.2.10.1 *Általában.* Földmérték mivolta miatt már foglalkoztam vele,[639] de most szükséges részletesebben tárgyalni.

Korszakunk kezdetén fa, később vas abroncccsal szorított, középen hasasodó keményfa dongákból álló, egy vagy két fenéklapú, elsősorban híg, másodsorban száraz anyagot tároló és szállító edény. A borkezelés és a borkereskedelem nélkülözhetetlen eszköze. Az utóbbi alakította mértékké. A célszerűség ugyanis korán kialakította azt a gyakorlatot, hogy a hordó űrtartalmát az ott és akkor használt híg űrmértékkel megmérve (akolás), nagyságát a hordón feltüntették: fájába sütötték (ld. 2.33.11, 2.34.1). A kereskedelemnek érdeke volt az is, hogy a hordók nagysága néhány alkalmas űrtartalom szerint egyforma legyen. Egyes borvidékeken meghatározták egy-egy hordófajtának a nagyságát, és a kádárokat kötelezték ilyenek készítésére. Így a hordó mérték is lett.

Hordó szavunk, s vele az edény, a történeti-etimológiai szótár szerint az ugor hord ige származéka, de azt már nem közli, hogy erre mikor került sor. Nyilvánvaló, hogy a szőlőtermesztés elterjedésével. Feyér szerint ez már a 11. sz.-ban megkezdődött, de jelentősebb szőlőművelés csak a 12. sz. elején indult meg.[640] A 14. sz.-i helyzet ismertetése során azt is írja, hogy a borászatban az agyagedényeket felváltja a faedény, s a szállításnál a bőrtömlőket a hordó.[641] Erre azonban jóval korábban kerülhetett sor, mert a bakonybéli 1135. évi oklevél már említi a hordót,[642] s ha ez az oklevél Sörös szerint 1249-ben készült hamisítvány is,[643] s e dátum is bizonytalan, IV. Béla 1269. évi a veszprémi egyházat illető oklevele már nem az, s ebben is szerepel.[644]

A latin szótáraink egyébként sok szót ismernek a hordóra, de nem mérték jelentéssel: dolia, dolium, tina, tuna, tunella, vas, vasculum, a németben Fass, ritkábban Tonna. Az iratokban a 14. sz.-ig tunella, a 15. sz.-tól kezdve vas, vasa, a német nyelvűeknél fas, fass, vessel, vässl, ritkábban kufe. Magyarul elsőnek 1391-ből ismerjük, de mint kútkávát,[645] kétségtelenül hordó jelentéssel az 1395 körül készült besztercei szójegyzékben van és a tunella-t magyarítja vele.[646] A másik magyar, akkoriban közkeletű nevét 1590 körülről ismerjük: karikafa,[647] E név a még a 17. sz.-ban is alkalmazott hordókészítési technikából származott. A bárdolt fenéklapok köré állított, hasított dongákat fonóberkével megkötött faabroncsok: fakarikákkal szorították össze. Takáts részletesen leírja a kádároknak e borkötő munkáját.[648] A 18. sz. során terjed el aztán a vasabroncs, elsősorban a bécsi „vasas" hordó hatására.[649] Harmadik magyar nevét, amelyik azonban már mérték mivoltát is bizonyítja, 1578-ból ismerjük meg elsőnek: Szatmári Miklós írja a kamarának az erdélyi hordóról „kyt eok toerwen fanak hynak".[650] Azért ez a név, mert törvény szabta meg a nagyságát, először az 1556. évi kolozsvári országgyűlésen (ld. 2.42.1, 3.2.10.8). Nyilvánvaló, hogy a nagyság jóval korábban alakult ki, s a gyakorlatban mérték lett Erdélyben.

Más területeken, meglátjuk, majd a szemléből tájanként, részlegesen alakult mértékké a hordó, már a 14. sz.-tól kezdve. Ebből következik részint az, hogy az egységnyi nagyságok különbözőek, részint az, hogy az idő folyamán egyesek elhal-

nak, másikak keletkeznek, részint pedig az, hogy a különböző nagyságú egységek (hordók) önállósulnak, saját nevük lesz, amelyik esetleg nem is utal a szülőhelyre. Még német területen történt alakulás eredménye volt a dreiling (ld. 3.2.7) és a fuder (ld. 3.2.9), hazai: a korai félhordó,[651] a későbbi átalag (ld. 3.2.3). Hasonló a helyzet az erdélyi hordó két típusával. Az egyik a negyvenes, másként földes,[652] ritkábban fél[653] névvel, a másik a nyolcvanas, másként öreg,[654] ritkábban egész[655] hordó.

Magyar honban nagyobb területen a hordónagyság egységesítését a kamara próbálta meg a 16. sz.-ban a kassai hordó terjesztésével (ld. 3.2.10.12). A 17. sz. során belső fejlődésből a gönci és a tokaj-hegyaljai hordó jut rangra, a 19. sz. elején már törvény szabja nagyságát (ld. 3.2.10.10, 3.2.10.15).

Végezetül: az adatokból azt állapíthatom meg, hogy a hordó mint mértékegység hazai eredetű, de lehetséges, hogy a nyugatival párhuzamos fejlődés ez.

3.2.10.2 A *nagyság* általános helyzetének ismertetését célszerű egy figyelmeztetéssel indítani. Az akolás módja, közelebbről az akoló használata ritkán eredményezett pontos űrtartalmat. A helytartótanácsi 1776. évi vizsgálatból tudjuk, hogy 3% a hibalehetőség, ami pl. 10 akós hordóból ±16 l-t jelentett (ld. 2.34.1). Az is nyilvánvaló, hogy a hordókészítés akkori technikája miatt a kádárok nem tudták pontosan eltalálni a kívánt nagyságot, esetleg gyanakodhatunk csalafintáskodásra is. Vagyis a hordóra rásütött nagyság (pl. 10 akó) nem mindenkor felelt meg a valóságnak. De figyelembe kell venni azt is, hogy a hordót milyen célra készítették: tárolásra vagy szállításra, az utóbbinál belföldi vagy külföldi forgalmazásra. S az sem volt közömbös, hogy mit tároltak benne. Úgy mondhatom, hogy a boroshordó a legkisebb nagyságtól a legnagyobbig terjedt, a sörös- és a pálinkáshordó általában közepes nagyságú volt. A helyi gyakorlat azonban mindegyik esetben fontos alakító tényező.

A konkrét általános nagyság szélső és középértékeit a szemlét követő összefoglalásban ismertetem (ld. 3.2.10.27), elöljáróban csak annyit, hogy az általános nagyság időben felénk közeledve fokozatosan csökkent.

A szemléből viszonylag kevés alegységet ismerhetünk meg, mert a feltárt adatok közül csak a kétségtelenül mértékegységgé — tehát meghatározott nagyságúvá — lett hordókat sorolom. Némelyike a vonatkozó űrmértékrendszer tagja is.

3.2.10.3 *Abaúji.* A megye 1724-ben elrendeli, hogy a hordókat 180 bécsi icce nagyságra készítsék,[656] s 1770-ben megismétli ezt a rendelkezést.[657] A bécsi icce értékével 0,7074 l (ld. 3.2.11.15) írható:

1 *abaúji hordó* = 180 bécsi icce = 127,32 l. Megyei mérték.

3.2.10.4 *Bécsi.* A pápai Eszterházy uradalomban a 18. sz. második felétől kezdve használták. Az 1773. évi borszámadás szerint az 1768. évjáratú kisörsi borokat „bécsi vasas hordókban" tartották.[658] A jelzők nekünk két dolgot jeleznek: az egyik a vasabroncs terjedése, a másik az, hogy a bécsi hordó terjeszti. A vasas jelző kitételének ugyanis csak akkor van értelme, ha tényleg megkülönböztet, s

nyilvánvaló, hogy a magyar faabroncsos hordótól. A bécsi jelző tehát nem mértékre utal itt. Egyébként is kicsi (0,21—0,24) pozsonyi akó = 11—16 l hordók voltak. A bécsi hordó mint mérték jóval nagyobb. Sajnos, csak 1839-ből ismerjük pontos nagyságát, Gaal közli, de nagyon valószínű, hogy ezt a nagyságot a Mária Terézia-féle 1761., illetve 1765. évi mértékrendezéskor (ld. 2.42.1) állapították meg: 10 bécsi akó, illetve 400 bécsi pint,[659] azok értékével: 56,589 l, illetve 1,4747 l (ld. 3.2.2.10, 3.2.24.8) egyaránt 565,89 l. Littrow 1844-ben ugyanezt a nagyságot adja,[660] Noback 1874-ben szintén ennyit, de tőle megtudjuk, hogy ez a boroshordó volt, a söröshordó 2 akós.[661] Így a tétel:

1 *bécsi boroshordó* = 10 bécsi akó = 565,89 l, *söröshordó* = 2 bécsi akó = 113,18 l. Inkább a helyközi borkereskedelemben dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.10.5 *Beregszászi* (Bereg). 1570—71-ben 28 helyi borköböl,[662] annak értékével 10,61 l (ld. 3.2.14.13) írható:

1 *beregszászi hordó* = 28 helyi borköböl = 299,88 l.

3.2.10.6 *Berényi* (Veszprém). 1383-ban 60 helyi borköböl,[663] és ugyanannyi 1389-ben,[664] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.14).

3.2.10.7 *Egri* (Heves). Lederer a 16. sz.-ra az egri hordó nagyságát 480 budai iccében, illetve 407,23 l-ben adja.[665] Csakhogy az idézett forrása szerint a media vas 16 egri borköböl, az egész hordó tehát 32 köböl, annak értékével: 51,18 l (ld. 3.2.14.36), 57,18 l lenne az egész hordó. Továbbá: Kovács tanulmánya a 16. sz. második felében dívó egri hordóméretekről egyértelműen bizonyítja, hogy az egri hordó ekkor még nem volt mérték, 408-féle hordónagyság dívott, általában 3—400, illetve 700—1100 l az elterjedtebb nagyság.[666]

Breznay az 1700—28-as évekre vonatkoztatva azt írta, hogy a hordó Egerben ugyan sokféle nagyságú, de rendszerint 3 akót jelent, amit 180 l-re becsült.[667] Nagyon valószínű, hogy etájt alakult, és ezzel a nagysággal mértékké az egri hordó. A század végén már bizonyosan az, Luebeck 1812-ben közismeretként írja, hogy az egri hordó 3 akós.[668] A későbbiek bizonyítják, hogy ez pozsonyi, így annak értékével: 42,72 l (ld. 3.2.2.88) az 161,16 l. Az 1843. évi Vademecum szintén 3 akót ír.[669] Rumler viszont 1849-ben 1 $^1/_2$ pozsonyi akósnak, illetve 80,00 l nagynak adja a hordót Egerben,[670] pontosítva az érték: 80,58 l. Mártonffy szerint 1854-ben 3 akó.[671] Schmidt 1870-ben 1 $^1/_2$ pozsonyi akó, illetve 81,22 l nagyságot ad.[672] Békés 1874-ben szintén 1 $^1/_2$ akó, de 81,45 l-t.[673] Erekynél 1881-ben 3 pozsonyi akó, illetve 162,45 l űrtartalmú.[674]

A szemléből egyértelműen kiderül, hogy két egri hordó dívott mint mérték: a kicsi és a nagy, felező viszonnyal. Így a tétel:

1 *egri kis hordó* = 1 $^1/_2$ pozsonyi akó = 80,58 l, *nagy hordó* = 3 pozsonyi akó = = 161,16 l. A megyén kívüli borkereskedelemben is dívott, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.10.8 *Erdélyi.* Nyilvánvalóan korábbi gyakorlatot törvényesített az 1556. évi kolozsvári országgyűlésen megállapított limitáció, amelyik kötelezte a kádárokat arra, hogy 40 vagy 80 vödrösre készítsék a hordóikat,[675] annak értékével: 10,90 l (ld. 3.2.31.10) a hordó 436,00, illetve 872,00 l. Megerősíti ezt az 1560. évi limitáció.[676] A szász nemzet ezen évi statútuma azonban még egy nagyságot rendel: 20 vödröst,[677] ami 218,00 l, de ez a nagyság többet nem szerepel. Ezért nevezték tehát a hordót Erdélyben törvényfának, mint ezt 1578-ból tudjuk.[678] Az 1606. évi határozat öreg és negyvenes hordót rendel.[679] Az 1609. évi határozat megírta, hogy az öreg az 80, a földes az 40 vödrös legyen.[680] Az 1624. évi határozat más neveket ad: az egész hordó 80, a fél hordó az 40 vedres.[681] Az 1627. évi limitáció 80 vödrös öreg, 40 vödrös földes hordókat rendel.[682] A 18. sz.-tól kezdve csak a 40 vödrös dívik.[683] 1823-ban azonban, amikor az erdélyi kupát a bécsi pint nagyságát igazították (ld. 3.2.16.2), a hordók nagysága is megváltozott, csökkent. A 40 vödrös lett a nagy, a közepes 10 és a kicsi 5 vödrös.[684] így a vödör új értékével: 11,32 l (ld. 3.2.31.10), 432,80, 113,20 és 56,60 l. — A szemle értelmében a tétel tagol: 1 *erdélyi hordó* = a 16. sz. végéig a *kicsi* = 20 erdélyi vödör = 218,00 l, a 16. sz. előttől 1823-ig a *földes* vagy *fél hordó* = 40 erdélyi vödör = 436,00 l, az *öreg* vagy *egész hordó* = 80 vödör = 872,00 l, 1823—1874 között a *kis hordó* = 5 erdélyi vödör = 56,60 l, *közép* = 10 erdélyi vödör = 113,20 l, *nagy hordó* = 40 erdélyi vödör = 452,80 l. Erdélyben dívó mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.10.9 *Gönci* (Abaúj). Lederer a 16. sz.-ra 480 budai icce, illetve 407,23 l, a 18. sz.-ra 180 budai icce, illetve 152,71 l, 1807-től 160 icce, illetve 135,74 l nagyságot ad.[685] Csakhogy az 1565—85. évre közölt adatait helytelenül számította,[686] mert a helyi borköböl nem 8, hanem 6 helyi icce (ld. 3.2.11.55), így a 16. sz.-ban 420 budai icce a helyes nagyság, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 352,50 l lenne, és a 16. sz.-ban — meglátjuk — már dívott a fél hordó is. További adataink kritikáját ld. később. N. Kiss szerint a gönci hordó a 19. sz.-ban 160 icce, illetve 135,7 l, mert átvette Lederer helytelen adatát.[687] — Következzék a szemle.

A gönci hordó első említését 1564-ből ismerem Diósgyőrből (Borsod).[688] 1579-ben a „gönczy fel" hordó szerepel Tokajban (Zemplén),[689] 1599-ben a „geönczy fa" mint egész hordó Szendrőn (Borsod),[690] s 1605-ben említik a „Gönczy hordót" Jenőn (Bihar).[691] Gönc 1606—1822 közötti tizedjegyzékei szerint a gönci hordó, elhanyagolható eltéréssel, 8 egri köböl, illetve 240 egri icce nagy,[692] ezek értékével: 25,18 l, illetve 0,8393 l (ld. 3.2.14.26, 3.2.11.38), 201,44 l. A gönci fél hordót használják 1611-ben Ónódon (Borsod),[693] 1614-ben Ecseden (Szatmár),[694] 1635-ben Szerencsen (Zemplén),[695] a gönci hordót 1652-ben Murányban (Gömör),[696] 1664-ben Füleken (Nógrád).[697] Ettől kezdve már gyakori az említett megyékben, nem sorolom az adatokat, viszont a fél hordóval e század második felében már nem találkoztam.

A 18. sz. elején azonban megváltozik a nagysága: csökken. 1718-ban Váralján (Zemplén) 16 iccés 11 $^1/_4$ borköböl, tehát 180 pozsonyi icce,[698] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 151,07 l. Erre az időre a borkereskedelemben jelentősen elterjedt, s a lengyel borkereskedők 1737-ben már arról panaszkodnak, hogy a

tokaji borok hordóit nem az előírt nagyságban készítik. A helytartótanácsi vizsgálatból kiderült, hogy az adásvételnél különféle nagyságú hordókat mondtak tokajinak, ezért elrendelte, hogy a tokaji bort csak 180 iccés gönci, illetve tokajhegyaljai hordóban szabad forgalmazni, és az addigi sokféle jel helyett minden hegyaljai hordóra az évszámot középen felező koronás magyar címert, alatta Tokaj felirattal kell belesütni.[699]

És mégis. 1739-ben újabb hasonló lengyel panasz. S a helytartótanács ismét elrendelte, hogy a „vasa Submontanis seu sic dictis Tokaiensibus, vulgi Gönczi Hordo dicta vel Fa" az addigiaknak megfelelően 180 iccésre készüljön, a kádárok kötelesek ezt a nagyságot készíteni.[700] — Bereg megye 1797-ben egyébként a 180 iccés nagyság mellett még azt is megszabta a kádároknak, hogy 35 dongából készüljön a hordó.[701]

S ezzel tulajdonképpen véget is érne a pályafutása, ugyanis azonosul a tokajhegyaljai hordóval (ld. 3.2.10.23), de mivel gönci néven emlegetik később is, tovább vizsgálom a fontosabb adatokat.

A 19. sz. elejétől kezdve aztán téves nagyság-adat terjedt el. Így Káts 1802-ben 192 iccét ad.[702] S amikor az 1807:22. tc. a hegyaljai borok hordóinak (a jelzőt nem tették ki!) a mértékét is rögzítette, a magyar szövegbe hiba csúszott: 2 $^1/_2$ akót írtak az eredeti latin szövegben szereplő 2 $^3/_4$ akó helyett.[703] Ezt a hibát aztán tovább terjesztették. Így szerepel az 1843. évi Vademecumban,[704] Rumlernél 1849-ben,[705] 1870-ben Schmidtnél,[706] 1874-ben Békésnél,[707] és végül 1881-ben Erekynél az elemi iskolás tankönyvként használt Hármas Kis-Tükör 1850. évi kiadásában azonban a helyes váltószám szerepel.[708]

A szemle eredményeként tehát a következőket tételezhetem:

1 *gönci hordó* = a 16. sz. végéig 420 budai icce = 352,50 l, a *fél hordó* = 210 budai icce = 176,25 l, a 17. sz. elejétől annak végéig a *hordó* = 240 egri icce = 201,44 l, a *fél hordó* = 120 egri icce = 201,72 l (nem él tovább), a *hordó* (azonos a tokaj-hegyaljaival) a 18. sz. elejétől 1807-ig = 180 pozsonyi icce = 151,07 l, 1807—1874 között = 176 pozsonyi icce = 147,73 l. Eleinte a borvidéki, majd az északi, később az országos borkereskedelem mértéke.

3.2.10.10 *Gyöngyösi* (Heves). Mérték mivoltára 1596-ból Somoskőről (Nógrád) van az első adatom, de problémát okoz. Azt írták ugyanis, hogy a gyöngyösi hordó az 120 helyi borköböl,[709] annak értékével: 12,62 l (ld. 3.2.14.52), 1510,40 l lenne. Hordónak ez túlságosan nagy. Feltételezem, hogy elírták a viszonyszámot, az csak 12 köböl volt, vagyis 151,44 l lenne, ez ugyanis egyezik a későbbi adattal. Használják a gyöngyösi hordót 1599-ben Szendrőn (Borsod),[710] 1635-ben Szerencsen (Zemplén),[711] 1664-ben Füleken (Nógrád), s itt azt is megírták, hogy a gyöngyösi hordó az 3 akós.[712] A helyi akó értékével: 50,48 l (ld. 3.2.2.42), 151,44 l, azonos tehát a feltételezettel. Így a tétel:

1 *gyöngyösi hordó* = 3 helyi akó = 12 helyi borköböl = 151,44 l. A szomszédos megyékben is dívó mérték.

3.2.10.11 *Kassai* (Abaúj). Mértékként használják 1551-ben Murányban (Gömör),[713] 1554-ben Likaván (Liptó).[714] A kassai élelmezőmesternek adott 1555. évi utasítás szerint 200 budai pint nagyságú,[715] így annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.24.15), 335,72 l. Használják 1566-ben Mislyén (Abaúj).[716] 1567-ben a kamara elrendeli, hogy a királyi uradalmakban kassai mértékű hordókat használjanak, mintákat is küld.[717] 1568 körül pedig, a beérkezett panaszok alapján, a kamara vizsgálatot indít, s megállapítja, hogy a kassai kádárok esküje szerint a kassai hordó 250 pintes, inkább több valamivel, kevesebb sosem, de a város környékén készítenek 150,200 pintes hordókat is, s azokat is kassainak nevezik.[718] A kamara budai pinttel számolt, ennek értékével: 1,6786 l (ld. 3.2.24.15) a hordó 419,65 l. 1569-ben az uralkodó elrendeli, hogy a királyi várakban lévő hordókat a kassai hordóhoz igazítsák.[719] 1718-ban ismét rendelkezik a kamara: 200 régi budai pintes nagyságban készítsék a hordókat a kádárok,[720] vagyis 355,72 l legyen.

A kétféle nagyság ellentmondását csak úgy tudom feloldani, hogy a hordó-méret alakulás tendenciáját figyelembe véve, két hordó létét tételezem fel, de ezt kérdőjelezem. Így a tétel:

1 *kassai kis? hordó* = 200 helyi pint = 335,72 l, *nagy? hordó* = 250 helyi pint = = 419,65 l. A szepesi kamara hatásterületén dívó mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.10.12 *Körmendi* (Vas). 1368-ban mint mérték 30 helyi csöbör nagyságú,[721] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.5.47). Használják 1500-ban is.[722]

3.2.10.13 *Kövii* (Gömör). Mértékként használják Szendrőn (Borsod) 1689-ben.[723]

3.2.10.14 *Munkácsi* (Bereg). 1569-ben 28 helyi borköböl,[724] annak értékével 12,59 l (ld. 3.2.14.88) írható:

1 *munkácsi hordó* = 28 helyi borköböl = 352,52 l.

3.2.10.15 *Pozsonyi*. A helytartótanács 1776. évi vizsgálata szerint 2 hordó 2 popozsonyi akó.[725] Nyilvánvalóan korábban is, később is dívott. Az akó értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) írható:

1 *pozsonyi hordó* = 2 pozsonyi akó = 107,44 l. Inkább a környéken, mint országosan dívó mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.10.16 *Siklósi* (Baranya). Mint mérték 1395-ben 80 helyi borköböl,[726] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.112).

3.2.10.17 *Somogyi*. 1443-ban mint mérték 10 arasz nagyságú.[727] Használják 1523-ban is.[728] Több adatom nincs. A nagyság megállapításra az arasz alkalmatlan. Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.10.18 *Soproni*. Mértékként használják 1316-ban,[729] 1453-ban,[730] 1501-ben,[731] 1507-ben,[732] 1554-ben.[733] A Nádasdiak 1600—27. évi soproni borszámadása sze-

rint 13 $^1/_5$ helyi akó,[734] annak értékével: 70,50 l (ld. 3.2.2.98), 930,60 l. Ez a meglehetősen nagy hordó aztán mérték mivoltában jelentősen kisebbedett. Valószínű, hogy a dreiling kikopásával egy időben került erre sor, hiszen ahhoz kapcsolódott, azzal volt rendszertag, vagyis a 17. sz. vége felé válthatott át (ld. 3.2.7.6). Így a 18. sz. elejétől számíthatjuk azt a nagyságot, amelyről a helytartótanács 1776. évi vizsgálatából értesülünk, mikor is 1 $^1/_2$ helyi akós a hordó mint mérték.[735] Ennek értékével: 70,50 l (ld. 3.2.2.98), 105,75 l. A tétel pedig:

1 *soproni hordó* = a 17. sz. végéig = 24 helyi akó = 930,60 l, a 18. sz. elejétől = = 1 $^1/_2$ helyi akó = 105,75 l. A megyén kívüli borkereskedelemben is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.10.19 *Szepesi.* Hradszky szerint a 17. sz.-ban a söröshordó 2 tokaj-hegyaljai hordó, illetve 320 pozsonyi icce nagyságú,[736] ennek értékével 134,29, illetve 0,8393 l (ld. 3.2.10.23, 3.2.11.117) írható:

1 *szepesi söröshordó* = 320 pozsonyi icce = 268,58 l. Megyei mérték.

3.2.10.20 *Szerémi.* Mértékként említik 1438-ban Bártfán (Sáros)[737] hasonlóan találkozunk vele 1440-ben Eperjesen (Sáros).[738] Mátyás király 1469-ben néhány szerémi hordó bort kér Várdai István kalocsai érsektől.[739] Mérték mivoltában találjuk Bodó Mihály 1510. évi végrendeletében,[740] További használatára nincs adatom, sajnos, nagyságára sincs, pedig a középkorban országosan dívó mérték lehetett.

3.2.10.21 *Sztankóci* (Zemplén). 1670-ben a söröshordó 200 helyi icce,[741] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.158).

3.2.10.22 *Telkibányai* (Abaúj). 1646-ban 22 egri borköböl nagy,[742] ennek értékével 26,18 l (ld. 3.2.14.36) írható:

1 *telkibányai hordó* = 22 egri borköböl = 553,96 l.

3.2.10.23 *Tokaj-hegyaljai* (Zemplén). Lederer szerint a tokaji hordó a 16. sz. végétől a 18. sz. közepéig 5 bécsi akó, így 320 budai icce, illetve 271,48 l, a 18. sz. közepétől 160 budai icce, illetve 152,71 l, 1807-től pedig 176 icce, illetve 149,31 l nagy.[743] Az utóbbi két időszak viszonyszámai helyesek, metrikus értékük nem, mert helytelen icce értékkel (0,8484 l) számolt (ld. később). Az első időszak forrása egy 1597. évi adat,[744] de ez mérték mivoltra nem utal, s ez időre van más adatunk is (ld. később). N. Kiss vizsgálata szerint is a 17. sz.-ig különböző nagyságú hegyaljai hordó dívott, hasonlóan a 18. sz.-ig, de csökkenő űrtartalommal. Azt is állítja, hogy az export hordó két belforgalmi hordóval volt azonos, és hogy az utóbbi a 17. sz. közepén 1,7 hl, a 18. sz. elején 1,4 hl nagyságú volt.[745] Ebből pedig az következik, hogy az exporthordó 3,4, illetve 2,8 hl nagy lett volna. Az alább sorolt adatok azonban mást mondanak. Előbb azonban megemlítem, hogy egy másik cikkében a tokaji hordó 18. és 19. sz. eleje évkörű adatokat Lederer szerint közli.[746] — S most lássuk a szemlét.

Kezdem a 16. sz.-i ellenadattal. 1599-ben Mátyás főherceg utasítja a szepesi kamarát: a saját használatára rendelt tokaji bort 28 pintes tokaji hordókba szállítsák,[747] s ez a bécsi pint értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.8), 39,61 l hordónagyságot ad. Nagyon valószínű, ha lett volna mértékként dívó hordó, így a Lederer-féle 5 bécsi akós, akkor azzal szállíttat. Hasonló a helyzet a 17. sz. elején is. Még 1640-ben is többnyire 50 helyi iccés a hordó,[748] vagyis annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.166), 41,96 l-es. A 17. sz. elejéig ugyanis a gönci hordó volt a mérték (ld. 3.2.10.9).

A 17. sz. közepén alakíthatták ki mértéknek a tokaj-hegyaljai hordót. Első kétségtelen adatom 1674-ből való, mikor is a hordó Tokajban 160 helyi iccés,[749] vagyis annak említett értékével 134,28 l. A tokaji udvarbírónak adott 1687. évi utasításban ugyancsak 160 iccés a hordó mint mérték.[750]

S a göncihez hasonlóan a tokaji hordó is átvált a 18. sz. elején. 1712-ben már 180 pozsonyi iccés,[751] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 151,07 l. 1732-ben a tokaji hordó az 2 tokaji átalag,[752] annak értékével: 75,54 l (ld. 3.2.3.2) az előbbi nagyságot kapjuk. 1739-ben, a gönci hordónál említett lengyel panasz (ld. 3.2.10.9) következményeként a helytartótanács elrendelte, hogy hegyaljai, másként tokajinak is mondott, köznyelven gönci hordónak vagy fának nevezett hordó a korábbiaknak megfelelően a jövőben is 180 pozsonyi icce nagyságú legyen,[753] vagyis 151,07 l. És ez az az időszak, amikor a tokaj-hegyaljai hordó tulajdonképpen átveszi az akkor már azonos nagyságú gönci hordó szerepét, bár az utóbbi név is él tovább (ld. 3.2.10.9). Egyszerűsítve a helyzetet, mondhatjuk azt is, hogy a tokaj-hegyaljai hordó azonos a gönci hordóval, illetve fordítva, már a kor gyakorlatában is.

Így értelmezendő tehát a helytartótanácsnak a gönci hordónál említett (ld. 3.2.10.9) 1737. évi rendelete, mely szerint a tokaj-hegyaljai bort csak a 180 pozsonyi iccés gönci, illetve tokaj-hegyaljai hordóban szabad forgalmazni, és minden ilyen hegyaljai hordóra az évszámot középen felező koronás magyar címert, alatta Tokaj felirattal kell jelként rásütni.[754]

Az 1793. évi mértéktörvény javaslat a tokaji hordót szintén 180 icce nagyságban kívánta megszabni.[755] Ennyit ad meg Schwartner is 1798-ban.[756] Káts viszont 1804-ben 170 iccésnek (a göncit 192 iccésnek) adja.[757] Demian 1805-ben 180 iccét ír, de az bécsinek nevezi,[758] ami annak értékével: 0,7076 l (ld. 3.2.11.15) csak 127,33 l lenne, tehát nyilván téves adat.

Újabb nagyság-változást hozott az 1807:22. tc., amelyik a hegyaljai borok hordóinak (így, a hordónak nincs jelzője!) nagyságát is megszabta. Az eredeti latin szövegben szereplő 2 $^3/_4$ pozsonyi akó helyett azonban a magyar szövegben 2 $^1/_2$ akót írtak, s érdekes, hogy a törvénykönyv millenniumi kiadásának kitűnő szerkesztői sem vették észre ezt a hibát.[759] Mert hogy a 2 $^3/_4$ akó a helyes, az kétségtelen.[760] A tokaj-hegyaljai hordó tehát a pozsonyi akó értékével: 53,72 l (ld. 3.2.2.88) számolva 147,73 l lett.

Jäckel 1828-ban 2 $^1/_4$ pozsonyi akót ír, s hogy melyik számot tévesztette el, nem lehet megállapítani, mert az ugyancsak megadott viszonyszám: 2,52855 bécsi akó[761] sem ad helyes értéket. Pethe 1830-ban helyesen 2 $^3/_4$ pozsonyi akó,

illetve 176 pozsonyi icce nagyságot ad, a Jäckel-féle viszonyszámmal együtt.[762] Leuchs 1834-ben szintén jó viszonyszámot ad, de 146,6 l nagyságot.[763] Fényes 1842-ben 176 iccét ír,[764] ami szintén helyes, Rumler 1849-ben szintén 2 $^3/_4$ pozsnyi akóval közelítően jó metrikus értéket ad: 146,699 l-t.[765] 1854-ben a helytartótanács azt javasolta, hogy az 1807:22. tc.-ben megállapított 176 pozsonyi iccés, illetve 2 $^3/_4$ pozsonyi akós nagyságot 2 $^1/_3$ bécsi akó nagyságra változtassák, mert az 100 bécsi pint nagyságot ad.[766] A javaslat nem valósult meg. Stephens 1855-ben a tokaji hordának 178 iccés, illetve 2,536 bécsi akós nagyságot ír.[767] Adata téves. Békés 1874-ben a helyes viszonyszámot adja.[768] Végül Ereky 1881-ben mindkét viszonyszámot helyesen adva, tévesen 148,91 l űrtartalmat számolt.[769] — A szemle eredményeként tehát a tétel:

1 *tokaj-hegyaljai hordó* = a 17. sz. közepétől annak végéig = 2 $^1/_2$ pozsonyi akó = 160 pozsonyi icce = 134,29 l, a 18. sz. elejétől 1807-ig (azonos a gönci hordóval) = 2 $^5/_6$ pozsonyi akó = 180 pozsonyi icce = 151,07 l. 1807—1874 között 2 $^3/_4$ pozsonyi akó = 176 pozsonyi icce = 147,73 l. Eleinte az északi, később az országos borkereskedelem mértéke. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.10.24 *Tolnai.* 1590-ben a tolnai „karika fá"-ban 43 helyi pint volt,[770] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.125). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.10.25 *Ungvári* (Ung). 1791-ben a boroshordó 150, a pálinkás 200 pozsonyi icce nagy,[771] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) a tétel:

1 *ungvári boroshordó* = 150 pozsonyi icce = 125,90 l, a *pálinkás* = 200 pozsonyi icce = 167,86 l.

3.2.10.26 *Váradi* (Bihar). 1599-ben Váradon 20 helyi csöbör,[772] annak értékével: 41,97 l (ld. 3.2.5.106), 839,40 l. Mértékként használják 1635-ben Szerencsen (Zemplén).[773] Egy 17. sz. közepi váradi borszámadás szerint 15 $^4/_5$ helyi csöbör[774] — ennek értékével: 41,97 l (ld. 3.2.5.106), 663,13 l —, de már tapasztalható a mérték-jelleg fokozatos megszűnése, ami valószínűleg a 17. sz. végén következett be. Így a tétel:

1 *váradi hordó* = a 16. sz. végéig 20 helyi csöbör = 839,40 l, a 17. sz. elejétől annak végéig = 15 $^4/_5$ helyi csöbör = 663,13 l. A megyén kívül borkereskedelemben is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.10.27 *Összefoglaló.* A 24 alegység is bizonyítja, ami természetes: a hordó mértékegységnek a nagyobb borvidékeken alakult ki. Országosnak nevezhető 3 alegység (13%): erdélyi, gönci, illetve tokaj-hegyaljai. Területi mérték 4 alegység (17%): gyöngyösi, kassai, soproni, váradi. Megyei 5 alegység (20%): abaúji, egri, somogyi, szepesi, tolnai. A település környékén is dívott 2 alegység (8%): bécsi, pozsonyi. 10 alegység (42%) pedig helyi jellegű.

A 24 alegységből 22 alegységre van 34 metrikus érték. Ebből azonban kettő söröshordó (113,18 és 268,58 l) és egy pálinkás (368,58 l). A boroshordókhoz viszonyítva a középnagyság alattiak. A többi boroshordó nagyság. Ebből azonban

5 alegységnél 14 nagysággal (47%) egy helyen több nagysága is volt, 5 alegységnél pedig 19 nagysággal (61%) változott a nagyság. A több nagyságú helyek közül fél, kis, közép jelzőjű hordóknál a következő metrikus értékek voltak: 56,60, 80,58, 100,72, 113,20, 176,25, 218,00, 335,72, 436,00 l. A két első érték kivételével az egésznek ismert hordók sorába illeszthetőek, vagyis csak a hely vonatkozásában voltak kisebbek. Az egész boroshordók űrtartalma — kerekítve — 110—930 l között 19 nagyságban változott az űrtartalom és csak 2 nagyság van köztük azonos: 147,73 l két esetben és a 151,07 l két esetben (de ezek a gönci—tokaji mértékei), és az utóbbihoz közelít a 151,44 l (gyöngyösi), a többi egyedi, helyi nagyság. Középértéket nem lehet megállapítani. 500 l-ig viszont 13 nagyság sorol, viszonylag kevésbé foghíjas sorral, felette csak 6 nagyság, és egyedien ugrálva. Úgy tűnik, hogy időben felénk közeledve csökken a hordó (mint mérték) nagysága. Sajnos, a korai időből nincs metrikus adatunk, de a soproni hordó korai nagysága (930 l) jelzi azt a folyamatot, amit az erdélyi és a gönci hordó is mutat, de törvényszerűnek ez mégsem nevezhető.

3.2.11 ICCE

3.2.11.1 *Általában.* Földmérték mivoltából érintőleg már foglalkoztam vele,[775] de most szükséges a részletes vizsgálat.

A történeti-etimológiai szótár szerint a szó bizonytalan eredetű, talán latin jövevényszó a középlatin justitia, justia, justa, pohár, kisebb űrmérték jelentésű szavakból; német származtatása nem fogadható el; folyadékmérték jelentéssel magyarul elsőnek 1395-ből ismeri. A szláv eredet tehát szóba sem jöhet. A német eredet kizárása viszont annyit jelent, hogy nem csatlakozik közvetlenül a szorosan kapcsolódó két mértékegység: a messzely (ld. 3.2.20) és a pint (ld. 3.2.24) német—bajor-osztrák eredetéhez (ld. később bővebben). Marad tehát a feltételezett latin származás. A rómaiknak hasonló nevű űrmértékük nem volt.[776] A középlatin szóeredet esetében azt kell feltételeznünk, hogy az ilyen nevű ivókészséget és mértéket e nyelvet beszélő papoktól ismertük meg (de csak ezt, a másik kettőt nem!). Ez nem valószínű. Ha viszont eleink ismertek és használtak ilyen eszközt, akkor annak nevet is adtak, természetesen magyarul, s nehezen elképzelhető az, hogy e nevet elfeledve, a papok latin megnevezését magyarosították volna. Ami pedig e szótárnak az erdélyi szász eredetű ejtel szó feltételezett alakítási hatását illeti, az szintén valószínűtlen, mert az részint későbbi eredetű, részint és főleg, mert az ejtel a pintnek megfelelő mérték, kétszer akkora volt, mint az icce (ld. 3.2.24).

A mondottak alapján tehát — hangsúlyozva azt, hogy e nagyságrendű űrmértékre eleinknek mindenképpen szüksége volt — ezt az eszközt nevével együtt hazai származásúnak vélem. S ha az alakulás rendjét tekintjük, amelyiknél az a valószínű, hogy az ivókészségből lett ilyen mérték, amikor annak meghatározták a nagyságát, akkor talán még azt is feltételezhetjük, hogy nem az új hazában került erre sor.

Kérdés marad azonban: mikor, miért, miként illeszkedett be az icce mint mérték a német eredetű pint és a bajor-osztrák eredetű messzely mértékek közé,

pontosan a középre, mert az előbbinek a fele, az utóbbinak a kétszerese lett, függetlenül a konkrét nagyságtól. Kétségtelen, hogy ez mértékrendezés és egy számtani elv: a felezőrendszer alkalmazásának az eredménye (ld. 2.26.1). Nos, az osztrák-bécsi rendszerben van az iccének megfelelő — ha ritkábban is használt — mérték (a neve: halbe utal is a fél-mivoltra), és ez a felező egyezkedés a 14. sz.-ban már létezett (ld. 2.26.1, 3.2.11.15). A hazai icce ilyen szerepére csak 1525-ből van az első adatunk,[777] de figyelembe kell vennünk azt, hogy a középkori írásbeliségünk természete miatt ilyen adat rögzítésére kivételesen kerülhetett sor. Valószínűleg korábban következett be, és az is valószínű, hogy a kocsmárolási gyakorlat alakította ki, illetve vette át ezt a praktikus rendszert, s alkalmazta azt a helyben dívó mérték nagyságrendjén.

Az icce első magyar előfordulását én is az 1395 körül készült besztercei szójegyzékből ismerem.[778] Szerepel az 1400—10 körüli schlägli szójegyzékben is.[779] És érdekes, hogy a további előfordulások személynevekhez kapcsolódnak. Így 1427-ben „Johannes Yche dictus",[780] 1469-ben „Laurentius Ices",[781] 1480-ban „Stephanus Icczes".[782] 1519-től[783] kezdve aztán csak mértékként szerepel már.

Latinul, szótáraink szerint i(j)usta, media, németül Halbe. Az iratokban általában iusta és media (ami utal a felező szerepére), ritkább sextarius, németben Halbe, szlovákul holby,[784] valószínűleg a németből átvéve.

Icce azonban kétféle volt: a híg icce, ez az általános, és az iratokban ritkán, inkább csak mértékvizsgálatoknál említett száraz icce. Neve is mutatja, száraz tárgyakat mértek vele, a szerepével természetesen a száraz űrmértékeknél foglalkozom (ld. 3.3.17), itt csak a híg iccékről lesz szó. A két icce viszonyával pedig már foglalkoztam (ld. 2.34.1), itt csak annyit; általában $^5/_4$ és $^6/_4$ a viszony, vagyis 1 $^1/_4$ illetve 1 $^1/_2$ híg icce ad 1 száraz iccét. Ugyancsak foglalkoztam a tized és a kocsmai értékek viszonyával (ld. 2.34.1), itt is általában az előbbihez hasonló a helyzet, természetesen a tized mérték a nagyobb. Vigyázni kell azonban arra, hogy melyik mértékegységet vették alapul, ugyanis az iccét ritkán, általában a nagyobb egység volt a tized mérték (így csak az icce viszonyszáma emelkedik, nem a nagysága). Az icce ez utóbbi kettő mivolta gondot okozott a tizedjegyzékek feldolgozásánál. Csak azt tehettem, hogy amelyiknél nem volt jelezve az icce tized mivolta, kocsmainak, vagyis közönséges iccének vettem. A következőkben is ezekről lesz szó, az esetleges tized icce előfordulást külön jelzem majd.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a 16—17. sz.-ban nagyon gyakori a budai iccére vonatkozó viszonyszám. Érthető, mert az 1405. évi törvény országos mértéknek rendelte ezt is (ld. 2.42.1). El is terjedt az ország nagy részén, a 17. sz.-ban is dívott sokfelé nevével együtt. Ez azonban nem a 17. sz.-i budai icce, annak nagysága ugyanis a török alatt a 17. sz.-ban megváltozott, hanem a régi törvényes, az 1405. az 1588. és az 1655. évi törvény által rendelt régi budai icce (ld. 3.2.11.26). Érthető, hogy a török Buda mértéke nem terjedhetett el a királyi Magyarországon, a kamara még kevésbé alkalmazta volna. A vonatkozó viszonyszámok előfordulásánál erre vigyázni kell. Amikor szükséges, én is utalok rá.

3.2.11.2 A *nagyságot* általában illetően az előbb említett viszonyokat figyelembe kell venni. Megismétlem a lényeget: a híg iccénél nagyobb a száraz icce (és nem megfordítva, mert a híg az alap), és a közönséges vagy kocsmai iccénél nagyobb a tized icce.

Azt is említettem az előbbiekben — részletesen ismertettem a bevezetőben (ld. 2.26.1) —, hogy az icce egy általános híg mértékrendszer tagja, nálunk bizonyítva a 16. sz. elejétől kezdve, de valószínűleg sokkal korábban indult el. Ez a helyzet természetesen csak állandó viszonyszámot (2) ad, nem pedig állandó nagyságot, az mindig az adott helyzettől függ. Viszont éppen e viszonyból következőleg, ha a rendszer 3 tagjának valamelyikét metrikus nagyságában ismerem, a másik kettőt kiszámíthatom belőle — forrás nélkül rekontsruálható. Megtehettem volna én is ezt. De mivel tapasztaltam, hogy ez az elvi rendszer a gyakorlatban nem minden esetben létezett, vagy pedig csak két tagját használták (egy taggal ugyanis nem rendszer), nem állítottam a hiányzók létét és nem számítottam ki a nagyságukat. A szemlében csak olyan icce alegységet sorolok (így a messzelynél, pintnél is), amelyik iccének tényleges használatát a források említették.

Az alegység nagyságok viszonyszámai gyakorta nagyobb egységre vonatkoznak, illetve azokra is vonatkoznak, ezért a számított érték torzulhat, s a negyedik tizedesnél eltérhet az azonos rendű icce-viszonyszámból számított értéktől. Ilyen esetben a hitelesíthetőbb adatot fogadtam el. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznem azt is: nem bizonyos, hogy a helyi rendszer ténylegesen az iccén épült fel, vagyis hogy az icce az alapegység. Általában ez a helyzet, mégsem általánosíthatunk.

Az általános nagyság metrikus szélső és középértékeit majd az összefoglalóban ismertetem (ld. 3.2.11.186).

Az icce Erdély és a Nyugat-Dunántúl határszélének kivételével országos mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja, vagy az lehet.

3.2.11.3 *Abaúji.* Lederer szerint 1,0605 l, amit az 1609—10. évi tizedjegyzék 10 abaúji icce = 12 $^1/_2$ budai icce viszony alapján a saját budai icce adatával (0,8383 l) számolva állapított meg.[785] A viszony jó, vagyis 1 abaúji icce = 1 $^1/_4$ budai ice, de a metrikus értéket javítani kell, a régi icce helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 1,0491 l az. Bán részint a Lederer-féle 1,0606 l nagyságot adja, részint az 1622. évi tizedjegyzék 48 usualis icce = 59 egri icce viszony alapján, de a Lederer-féle egri icce értékével számolva 1,0428 l nagyságot is ad,[786] ami a helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.2.11.38), 1,0315 l lenne. Mivel azonban az utóbbi viszony nem megyei, hanem helyi vonatkozású, a Lederer-féle viszonyt fogadom el. Így a tétel:

1 *abaúji icce* = 1 $^1/_4$ budai icce = 1,0491 l. Megyei mérték. A miskolcival azonosul (ld. 3.2.11.96).

3.2.11.4 *Aklii* (Ugocsa). 1572—73. évből van rá az első adatom, de túlságosan áttételes viszonyt ad,[787] ezért nem számolok vele. 1578-ban, kamarai jelentésből tudjuk, 1 helyi icce az 1 $^1/_4$ budai icce,[788] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.211.26) írható:

1 *aklii icce* = 1 $^1/_4$ budai icce = 1,0491 l.

3.2.11.5 *Alsólendvai* (Vas). Említik 1719-ben.[789]

3.2.11.6 *Aranyosmeggyesi* (Szatmár). 1690-ben 1/16 helyi borköböl,[790] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.5).

3.2.11.7 *Arlói* (Borsod). Említik 1600., 1610., 1622. években.[791] 1626-ban 2291 helyi icce ugyanannyi budai icce volt,[792] természetesen a régi. Így a tétel:
1 *arlói icce* = 1 budai icce = 0,8393 l.

3.2.11.8 *Aszalói* (Borsod). Az 1610—22. években 12 helyi icce az 15 budai icce,[793] így 1 helyi = 1 $^1/_4$ budai icce, a régi, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *aszalói icce* = 1 $^1/_4$ budai icce = 1,0491 l.

3.2.11.9 *Bajsai* (Bács). 1792-ben $^1/_{32}$ helyi akó nagy,[794] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.6).

3.2.11.10 *Bakabányai* (Hont). Az 1775. évi Tierenberger-féle vizsgálat szerint $^1/_{64}$ pozsonyi mérő nagyságú,[795] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:
1 *bakabányai icce* = 0,9700 l.

3.2.11.11 *Balogi* (Gömör). Az 1566., 1600., 1604., 1687. években $^1/_{50}$ helyi csöbör,[796] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.5.6).

3.2.11.12 *Barii* (Zemplén). 1578-ban ($^1/_8$ helyi borköböl.[797] 1601-ben 8 helyi icce 12 budai iccét adott,[798] vagyis 1 helyi icce = 1 $^1/_2$ budai icce (a régi), annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *barii icce* = 1 $^1/_2$ budai icce = 1,2590 l.

3.2.11.13 *Bátkai* (Gömör). 1565-ben használták.[799]

3.2.11.14 *Bazini* (Pozsony). 1587-ben $^1/_{64}$ helyi akó,[800] ennek azonban csak szélső értékét ismerjük (ld. 3.2.2.9), nem számolhatunk vele.

3.2.11.15 *Bécsi*. Az ottani híg űrmértékrendszer ritkán használt tagja (ld. 2.26.1). A neve: halbe is utal e rendszerre, ugyanis a bécsi pintnek — ez az alapegység (ld. 3.2.24.8) — a fele. A hazai forrásokban először 1572-ben találkoztam vele, mint viszonyszámmal,[801] s azok zömében a további előfordulásai is. Sok van, idézni őket felesleges, mert nagyságát pontosan ismerjük (ld. később). Csak azon adatokat érdemes említeni, amelyek kiegészítik ezeket.

Az 1780—81. évi helytartótanácsi mértékegység vizsgálatnál az egyik összehasonlítási alap volt, s ekkor értesülünk először a bécsi száraz icce létéről.[802] A Cziráky-féle 1819. évi vizsgálatból aztán megismerjük a kétféle bécsi icce vi-

szonyát: 1 híg icce=0,92 száraz icce,[803] hangsúlyozom, a híg az alap, a szárazat ebből számítják (ld. 3.3.17.2).

A bécsi icce nagysága az idők folyamán a pint függvényeként többször megváltozott. Az osztrák kutatók pontosan megállapították az egyes időszakok metrikus nagyságát,[804] szerintük írom a tételt:

1 *bécsi icce*=$^1/_2$ bécsi pint=2 bécsi messzely=1359-ig 0,9061 l, 1359—1556 között = 0,8396 l, 1557—1568 között=0,7632 l, 1569—1871 között 0,7074 l.

3.2.11.16 *Begányi* (Bereg). 1614-ben 20 helyi icce az 20 budai icce, illetve $^1/_2$ l helyi borköböl, s ennyi 1626-ban is,[805] vagyis a két icce azonos, s az utóbbi (régi) értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *begányi icce*=1 budai icce=0,8393 l.

3.2.11.17 *Bekecsi* (Zemplén). 1613-ban $^1/_{10}$ helyi borköböl,[806] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.11).

3.2.11.18 *Bélteki* (Szatmár). 1579-ben $^1/_{36}$ helyi csöbör,[807] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.10).

3.2.11.19 *Beregszászi* (Bereg). 1572-ben azonos a bécsi iccével,[808] ennek értékével (ld. 3.2.11.15) írható. Így a tétel:

1 *beregszászi icce*=1 bécsi icce=0,7074 l.

3.2.11.20 *Bernecei* (Hont). 1582-ben $^1/_{25}$ helyi borköböl,[809] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.15).

3.2.11.21 *Bihari*. 1564., 1591—92. években $^1/_{50}$ helyi kis csöbör,[810] annak értékével: 41,97 l (ld. 3.2.5.12), 0,8393 l. 1578-ban azonos a budai iccével,[811] és később is azonos a váradi iccével (ld. 3.2.11.177). Így a tétel:

1 *bihari icce*=1 budai=váradi icce=0,8393 l. A Partiumban is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.22 *Bodrogkeresztúri* (Zemplén). 1578-ban, 1622-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl, 1585-ben $^1/_{50}$ helyi csöbör,[812] ezek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.5.13, 3.2.14.17).

3.2.11.23 *Borsmonostori* (Sopron). Említik 1518-ban.[813]

3.2.11.24 *Borsodi*. Lederer a 16—17. sz.-ra, 1,0605 l nagyságot ad, mert egy 1624. évi adat alapján — de ez helyi icce! — 1 $^1/_4$ budai iccével (0,8484 l) azonosította,[814] a helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 1,0491 l lenne. Bán szerint, az 1600—15. évkörű tizedjegyzékekre hivatkozva, egy 50 icce=64 budai icce, vagyis 1 icce=1,28 budai icce viszony alapján, a Lederer-féle helytelen (0,8484 l) értékkel számolva a borsodi icce 1,085 95 l, de ez is helyi, mint a többi ott tételesen

sorol icce.[815] Az én adataim szerint a 17. sz.-ban már nem a megyei icce dívik, és az 1567—99. ívekben $^1/_{50}$ helyi csöbör, illetve $^1/_{16}$ helyi borköböl, s azonos a budai iccével,[816] így annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *borsodi icce* = 1 budai icce = 0,8393 l. Megyei mérték.

3.2.11.25 *Börzsönyi* (Hont). 1604-ben $^1/_{64}$ helyi akó,[817] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.16).

3.2.11.26 *Budai* (Pest). Nagyságával elsőnek Lederer foglalkozott. A következőket állítja. Az 1571—1690. évkörű tizedjegyzékekben minden esetben azt írták, hogy egy bécsi akó az 64 budai icce. Ezen akó nagysága azonban ismeretlen. A bécsi és a budai iccét a kamarai jegyzékek azonosnak mondják, de ez kétséges. Kétségtelen azonban, hogy nálunk a 16. sz.-ban egy ún. bécsi akó terjedt el, amelyik 32 ún. budai icce (így, pint helyett!). Kováts Ferenc szóbeli közlése szerint Pozsonyban őriznek egy 54,30 l-es akót és egy 0,8484 l-es iccét, melyet 64-gyel szorozva kapjuk az akó előbbi nagyságát. „Kétségtelen tehát, hogy a bécsi akó neve alatt ismeretes akó 54,30 l, a budai icce pedig 0,8484 l."[818] Ugyanakkor említ, de forrás nélkül, egy, a 18. sz.-tól szereplő „úgynevezett magyar iccét" 0,8393 l nagyságban, amelyet a „Jäckel—Rumler-féle" számításból vehetett, és amelyet azonban gabonaiccének nevez (szemben a 0,8484 l-es boriccével). Ugyancsak említ egy „nagy budai iccét", amelyet ugyan ő is pintnek ítélt, mégis, egy 17. sz.-i félreértést tételezve fel, megtart iccének.[819] — Az utóbbi kritikáját a pintnél adom (ld. 3.2.24.15), itt csak az iccével foglalkozom.

Nos, a bécsi akó = 64 budai icce „bárhol" és „számtalan" ismétlődése csak kijelentés, a hivatkozott forrásokban szó sincs állandó azonosításról, csak esetlegesről, illetve más akókra vonatkozóan. Továbbá: a bécsi akó a 16. sz.-ban ismert nagyságú: 58,00 l (ld. 3.2.2.10), ennek 64-e pedig 0,9063 l. A bécsi icce ez időben (1557-től) 0,7632, majd 0,7074 (ld. 3.2.2.15). A szóbeli közlés szerinti etalon tényleg csak szóbeli, Huščava nem tud róla. De még ha lenne is, akkor is, 19. sz.-i az abszolutizmus idejében készült (ld. 2.45.4/5). Aztán: hogyan lesz egy ilyen pozsonyi akó-etalon 54 l-es nagysága nálunk a 16. sz.-ban „kétségtelenül" használt bécsi akó 58 l-es nagysága? És ugyanazt kell kérdezni az iccéről is: miként lesz azon 19. sz.-i állítólagos pozsonyi icce-etalon nagysága azonos a 16. sz.-i budai icce nagyságával? Csupán a 64-es viszonyszám alapján. Továbbá: az ő gabonaicce (0,8338 l) — boricce (0,8484 l) megkülönböztetése alapos tévedés. Ugyanis a gabona vagyis a száraz icce nem kisebb, hanem nagyobb a bor, vagyis a híg iccénél, mégpedig láttuk (ld. 2.34.1) $^5/_4$ vagy $^6/_4$ viszonyban. Viszont az általa „úgynevezett magyar icce" a 0,8338 l-es nagyságával közelíti a budai icce valóságos értékét. Ez a 0,8484 l-es budai icce nagyság viszont egy olyan feltételezés, amelynek saját adatai is ellentmondanak, amelyet a logika nem támogat, hanem cáfol (mint a későbbi adatok is), mégis majd minden mértéktörténet kutató kritika nélkül elfogadta, s ennek alapján számította az értékeit. (Valószínűleg a pozsonyi iccének az 1874. évi métertörvényben adott 0,8484 l-es nagyságával (ld. 3.2.11.117) való egyezés hatott.) Így Huščava,[820] N. Kiss,[821] Bán.[822] Csak Kazimír számolt másikat. Szerinte a

budai vagy magyar icce 0,8333 l.[823] Csakhogy ezt a nagyságot — forrásai szerint — az 1848. évi mértéktörvény javaslatnak a pozsonyi iccére vonatkozó köbhüvelyk nagyságából veszi és minden további nélkül vonatkoztatja (s az csak véletlen, hogy közelíti a helyes értéket). — És most következzen a szemle.

Indítja természetesen az 1405. évi törvény, amelyik a budai mértékeket, az iccét is országos mértéknek rendelte (ld. 2.42.1). A törvény szövege pedig: „ab antiquo inventa sunt et stabilita habentur de praesenti",[824] egyértelműen közli velünk azt, hogy a régóta dívó mértékek — így az icce— etalonjait újból megvizsgálták és hitelesítették, következőleg az icce nagysága változatlan maradt továbbra is. És valamennyi budai mérték közül éppen az icce az, amelyik az ország jelentős részén elterjedt, némely helyen nevében és nagyságában, másutt csak a nagyságában s a 17. sz.-ban is dívott, de még azon túl is, mint ezt az összefoglalókban majd tapasztaljuk (ld. 3.2.11.186, 3.2.32). Az elterjedést bizonyító budai iccére vonatkozó viszonyszámok előfordulásait, az ismétlés elkerülése érdekében csak a vonatkozó alegységeknél idézem majd. Megismétlem viszont a figyelmeztetést, amelyet a bevezetőben is hangsúlyoztam (ld. 3.2.11.1): ez a régi budai icce, nem pedig a török idők alatt alakított, új, nagyobb icce. Érthető, hogy ez nem terjedt el a királyi Magyarországon, még inkább kizárt, hogy a kamara alkalmazta volna. Esetleg Erdély egyes részén, rendszertelenül, a 17. sz. során, de erre is csak halvány utalás, illetve feltételezési alap található.[825] A hódoltsági területen azonban lehetséges a használata. Következőleg csak a konkrét nagyságra vonatkozó, s kétségtelenül egyértelmű adatokat szükséges számba venni.

Az egri (Heves) prépostság javainak 1566. évi összeírása szerint 30 budai icce az 16 $^1/_2$ bécsi pint volt,[826] vagyis 1 budai icce=0,55 bécsi pint, ennek értékével: 1,5264 (ld. 3.2.24.8) ez 0,8395 l.

A tornai Egerszeg 1570. évi tizedjegyzékében nagyobb és kisebb budai icce szerepel, de a vonatkoztatás nem kifejezett, nem egyértelmű, mintha 50 nagy icce az 72 kis icce lenne,[827] vagyis 1 nagy=1,44 kis icce. Huščava így értelmezte, s megállapította, hogy mivel a kis icce 0,8484 l, a nagy icce az 1,749 074 l.[828] Eltekintve a helytelen kis icce értéktől sem értem ezt. Ugyanis adata szerint a nagy a kis iccének a 2,0616-szorosa, amikor az adat aránya más, azzal számolva 1,2216 l lenne, saját rendszerében. Vagy pintre gondolt? De ez annál is nagyobb. A nagy és kis jelzőkben pedig, a forrás szövegén kívül a Lederer-féle terminológia is zavarhatta. Ugyanis itt híg és száraz iccéről van szó, az előbbi a kis, az utóbbi a nagy. Csakhogy az előbbi arány, a kor fogalmazásával: 1 $^4/_9$ nem illeszkedik a megismert híg—száraz icce-arányok sorába, az $^5/_4$ vagy $^6/_4$ többséghez (ld. 2.33.1). A $^4/_9$ alkalmatlan, emellett logikátlan törtszám. Természetes, logikus viszonynak kell lenni a két icce között. Illeszkednie kell az általános mértékrendszer tagviszonyaihoz (ld. 2.26.1). Annak megfelelő, azok nevével kifejezhető kell legyen. Ezért általános az említett két viszony: az $^5/_4$ icce az 1 $^1/_4$ icce, vagyis 1 icce és 1 römpöly, a $^6/_4$ icce az 1 $^1/_2$ icce, vagyis 1 icce és 1 messzely. Ezért is kételkedhetünk az adat arányában. S én nagyon valószínűnek tartom, hogy a decimátor elírta (rosszul értette, hallotta), és az 72 vagy 62, vagy 75 volt, vagyis az $^5/_4$ vagy $^6/_4$ arány. Az előbbit tartom valószínűbbnek, mert a későbbi budai híg és száraz ic-

céknek ez a viszonya, s ha a nagyság változott is, semmi sem indokolja az arány megváltoztatását. Újabb adatot egyébként 1590-ből ismerek, de ez csak említése a híg—száraz mértékeknek.[829]

A szepesi kamara 1578. évi mértékviszonyokra vonatkozó tájékozódása szerint, többek között, 1 bécsi pint az 1 $^2/_3$ budai icce,[830] vagyis 1 budai icce=0,593 bécsi pint, annak értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.8) ez 0,8389 l.

Mivel Buda ekkor már török kézen volt, meg kell állnunk a szemlében is, és és meg kell állapítanunk a még az 1588. évi törvény által is országosított (ld. 2.42.1) budai icce metrikus nagyságát.

Láttuk, hogy a Lederer-féle — s mások által is elfogadott — nagyság: 0,8484 l helytelen. Adataim szerint az 0,8395, illetve 0,8393 l volt. A kettő közötti különbség a viszonyszámok pontatlanságának, illetve az átszámítás torzításainak a következménye, ezért a kettő átlagát veszem: 0,8392 l. Kiegészítésül azonban hozzáteszem a pozsonyi icce azon értékét, amelyet az ott sorolt indokaim alapján megállapítottam (ld. 3.2.11.117), hiszen az akkora volt 1592-ben is, amikor a budai iccét átvették, vagyis ez a budai icce nagysága: 0,8393 l. A kettő közötti különbség teljesen jelentéktelen, számítási torzítás. Mivel bizonyosabb az utóbbi adat, azt fogadom el, vagyis a régi budai icce 0,8393 l nagyságú volt. Ez természetesen a híg icce. A száraz icce ennél nagyobb. Az 1570. évi adatnál mondottak értelmében valószínű az $^5/_4$ arány, de ezt kérdőjelezhetjük majd (ld. 3.3.17.3). — Tájékozódjunk tovább.

A török alatti Buda élete, mint az akónál említettem (ld. 3.2.2.17) nagyon ismeretlen. Így csak feltételezhetjük, hogy a mértékrendezésre a 17. sz. elején kerülhetett sor. Csak azt tudjuk, hogy a visszafoglalt Budán már más az icce nagysága, mint az a 16. sz.-ig volt. Első megbízható adatunk 1715-ből való, amikor a budai kamarai provizor a mértékekkel foglalkozva azt is megállapította, hogy a pozsonyi mérő az 68 budai bor icce nagy,[831] vagyis annak értékével: 62,08 (ld. 3.3.26.45) az új budai icce 0,9129 l lenne.

A következő adatunkat Maróthi szolgáltatja. Az 1743-ban megjelent számtankönyvében azt írja, hogy 11 budai icce az 12 pozsonyi icce (vagy 93=101 $^5/_{11}$, avagy 77=84),[832] következőleg 1 budai icce=1,091 pozsonyi icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) ez 0,9670 l. S ugyanezt az adatot közli az 1783. évi kiadásban is,[833] tehát a század végére sem változott a nagysága. Ez az érték pedig alig különbözik az előbbitől, tehát a század elején is ez a helyzet, s az utal vissza a török időkre. Az 1715. évi adatot a viszonyszám pontatlansága és a számítás torzíthatja, így nem vitás, hogy Maróthi adatát kell elfogadnunk, mint az új budai icce metrikus nagyságát. Ez természetesen a híg icce. A száraz icce (ld. 3.3.17.3) nagyságát a helytartótanács 1780—81. évi vizsgálata állapította meg: 1 $^1/_4$ híg icce ad 1 száraz iccét,[834] tehát $^5/_4$ a viszony, az általánosnak megfelelő (ld. 2.33.1). A soroltak értelmében tehát a tétel a következő:

1 *budai icce*=a 17. sz. elejéig (a régi)=0,8393 l, a 17. sz. elejétől a 18. sz. végéig (az új)=0,9157 l. A 15. sz.-tól a 16. sz. végéig országos, a 17. sz. a régi a királyi Magyarországon országos marad, több helyi iccében tovább is él, az új icce helyi jellegű lesz (esetleg hódoltsági), a 18. sz. során a környéken él, a század vége felé a

pozsonyi icce kiszorítja a gyakorlatból. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.27 *Cinkotai* (Pest). Csak korszakunk után, az 1883-ban megjelent Magyar Lexikon vonatkozó kötetében találtam rá adatot, mely szerint a cinkotai nagy icce a magyar vagy pozsonyi iccének a kétszerese,[835] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) írható:
1 *cinkotai icce* = 2 pozsonyi icce = 1,6786 l.

3.2.11.28 *Csabai* (Borsod). 1610-ben $^1/_{36}$ helyi borköböl,[836] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.223).

3.2.11.29 *Csejtei* (Nyitra). 1581-ben $^1/_{44}$ helyi mérő,[837] ennek értékével 46,56 l (ld. 3.3.26.13) írható:
1 *csejtei icce* = $^1/_{44}$ helyi mérő = 1,0582 l.

3.2.11.30 *Csergői* (Zemplén). N. Kiss a 16. sz.-ra vonatkoztatva, forrás, indoklás nélkül 1,06 l nagyságot ad,[838] de így nem fogadhatom el. 1600-ban 8 helyi icce az 10 budai icce,[839] vagyis 1 helyi icce = 1 $^1/_4$ régi budai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *csergői icce* = 1 $^1/_4$ budai icce = 1,0491 l.

3.2.11.31 *Csikói* (Szatmár). Említik 1572—73-ban.[840] 1583-ban 8 csikói icce 16 budai icce,[841] vagyis 1 helyi icce = 2 régi budai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *csikói icce* = 2 budai icce = 1,6786 l.

3.2.11.32 *Daróci* (Szatmár). 1579-ben $^1/_{30}$ helyi borköböl,[842] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.14.28).

3.2.11.33 *Debrői* (Heves). 1579-ben ez is $^1/_{30}$ helyi borköböl,[843] de ennek mértékét sem ismerjük (ld. 3.2.14.30).

3.2.11.34 *Dobrai* (Szatmár). 1572—73-ban említik.[844] 1683-ban 36 helyi icce az 31 $^1/_2$ budai icce,[845] vagyis 1 helyi icce = 0,875 régi budai icce, ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *dobrai icce* = 0,875 = kb. $^8/_9$ budai icce = 0,7344 l.

3.2.11.35 *Drégelyi* (Hont). 1595-ben $^1/_{52}$ pozsonyi akó,[846] annak értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) írható:
1 *drégelyi icce* = $^1/_{52}$ pozsonyi akó = 1,0330 l.

3.2.11.36 *Ecsedi* (Szatmár). 1729-ben $^1/_{50}$ helyi csöbör,[847] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.20).

3.2.11.37 *Edelényi* (Borsod). 1574-ben $^1/_{10}$ helyi csöbör,[848] értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.5.21).

3.2.11.38 *Egri* (Heves). Bán a 16—17. sz.-ra a budaival azonosnak írja, 0,8484 l-ben adva nagyságát.[849] Az előbbiben igaza van, metrikus adata azonban a Lederer-féle rossz érték. Nézzük az adatokat. — Az 1575—1638-as években a szepesi kamara hatásterületének jó részén dívott.[850] 1579-ben — de nyilván korábban is —, 1602-ben, 1626-ban, 1638-ban azonos nagyságú volt a régi budai iccével,[851] így ennek értékével (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *egri icce* = 1 budai icce = 0,8393 l. Területi mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.39 *Emődi* (Borsod). 1688-ban $^1/_{16}$ helyi borköböl,[852] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.37).

3.2.11.40 *Endrédi* (Szatmár). 1667-ben szintén $^1/_{16}$ helyi borköböl,[853] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.14.38).

3.2.11.41 *Erdélyi*. Csak a 18. sz. közepétől, és eleinte csak kivételesen használt mérték, fél erdélyi kupa, illetve $^4/_5$ pozsonyi icce nagyságban,[854] az előbbinek értékével: 1,3623 l (ld. 3.2.16.2), 0,6816 l. Amikor aztán 1823-ban a bécsi pintet Erdélybe bevezették, az erdélyi kupát azonosítva vele,[855] valamivel gyakrabban használták, mint fél új kupa, illetve 2 messzely nagyságban,[856] vagyis a bécsi iccével lett azonos, így ennek értékével: 0,7074 l (ld. 3.2.11.15) is számolhatunk. A tétel tehát:

1 *erdélyi icce* = $^1/_2$ erdélyi kupa 1823-ig = 0,6816 l, 1823—1874 között = 0,7074 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.42 *Erdőbényei* (Zemplén). 1571-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl,[857] és ennyi 1770-ben is.[858] Ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.40).

3.2.11.43 *Erdődi* (Szatmár). 1572—73-ban 5886 helyi icce az 137 $^1/_2$ bécsi akó volt,[859] vagyis 1 icce = 0,023 43 bécsi akó, annak értékével 58,00 l (ld. 3.2.2.10) írható:

1 *erdődi icce* = 1,3590 l.

3.2.11.44 *Erdőszadai* (Szatmár). 1573-ban $^1/_{10}$ helyi csöbör,[860] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.5.27).

3.2.11.45 *Esztergomi*. 1715-ben $^1/_{40}$ helyi mérő,[861] annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.26.18) írható:

1 *esztergomi icce* = $^1/_{40}$ helyi mérő = 0,7760 l. Megyei mérték.

3.2.11.46 *Farnádi* (Esztergom). 1582-ben $^1/_{52}$, 1615-ben pedig $^1/_{60}$ helyi akó,[862] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.30). A nagyság-változás oka valószínűleg mértékrendezés.

3.2.11.47 *Fegyverneki* (Hont). 1603-ban $^1/_{64}$ helyi akó,[863] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.31).

3.2.11.48 *Fehérvári* (Fejér). 1565—66-ban 16 fehérvári icce az 12 budai icce volt,[864] vagyis 1 helyi icce = $^3/_4$ budai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *fehérvári icce* = $^3/_4$ budai icce = 0,6295 l. A megyén kívül is dívott.

3.2.11.49 *Felsőörsi* (Zala). A 19. sz. elején $^1/_{90}$ helyi akó,[865] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.34).

3.2.11.50 *Füzéri* (Abaúj). 1600-ban és 1606-ban 7 füzéri icce az 8 egri icce,[866] vagyis 1 helyi icce = 1,14 egri icce, ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:
1 *füzéri icce* = 1 $^1/_7$ egri icce = 0,9568 l.

3.2.11.51 *Füzesgyarmati* (Hont). 1573-ban $^1/_{56}$, 1602-ben $^1/_{52}$ helyi akó,[867] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.36). Itt is mértékrendezésre kerülhetett sor.

3.2.11.52 *Gágyvölgyi* (Abaúj). Említik 1576-ban.[868] 1622-ben 10 helyi icce az 12 egri icce, 1625-ben viszont 18 egri icce,[869] vagyis 1 helyi icce = 1,2, illetve 1,8 egri icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:
1 *gágyvölgyi icce* = 1 $^1/_5$ egri icce = 1,0072 l, illetve = 1 $^4/_5$ egri icce = 1,5107 l. A nagyságváltozás okát nem ismerjük.

3.2.11.53 *Galgóci* (Nyitra). 1581-ben $^1/_{32}$ nagyszombati mérő,[870] ennek értékével 31,04 l (ld. 3.3.26.42) írható:
1 *galgóci icce* = $^1/_{32}$ nagyszombati mérő = 0,9700 l.

3.2.11.54 *Gömöri*. 1567—97-ben $^1/_{50}$ helyi csöbör,[871] használják 1671-ben.[872] A csöbör nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 2.1.5.3), sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.11.55 *Gönci* (Abaúj). 1565—1611 között azonos nagyságú a budai iccével,[873] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *gönci icce* = 1 budai icce = 0,8393 l. Megyei mérték.

3.2.11.56 *Görgői* (Tirna). 1570-ben $^1/_{50}$ helyi csöbör,[874] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.4.32).

3.2.11.57 *Görömbölytapolcai* (Borsod). 1576., 1595., 1620. években $^1/_{16}$ helyi borköböl, illetve 16 helyi icce az 20 budai icce,[875] vagyis 1 helyi icce = 1,25 régi budai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *görömbölytapolcai icce* = 1 $^1/_4$ icce = 1,0491 l.

3.2.11.58 *Gyöngyösi* (Heves). 1597-ben 16 helyi icce az 15 kassai icce,[876] vagyis 1 helyi icce = 0,94 kassai icce. Használják 1637-ben is. Úgy tűnik, azonos nagyságban.[877] A kassai icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76) írható:
1 *gyöngyösi icce* = 0,94 kassai icce = 0,7889 l. A település környékén is dívott.

3.2.11.59 *Gyöngyöspüspöki* (Heves). 1594-ben $^1/_{30}$ helyi borköböl,[878] ennek nagysága azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.53).

3.2.11.60 *Győri*. Használják 1729-ben.[879] Nagyságára nincs adatom, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.11.61 *Hangácsi* (Borsodi). 1668-ban $^1/_{10}$ helyi borköböl,[880] értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.56).

3.2.11.62 *Hanusfalvai* (Sáros). 1571., 1586., 1591., 1601—1610. években $^1/_8$ helyi borköböl,[881] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.57).

3.2.11.63 *Hegyesi* (Szabolcs). Használják 1744-ben.[882]

3.2.11.64 *Helmeci* (Zemplén). 1571-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl,[883] nagyság értékét azonban ennek nem ismerjük (ld. 3.2.14.60).

3.2.11.65 *Homonnai* (Zemplén). N. Kiss a 16. sz.-ra 1 $^1/_2$ budai icce, illetve 1,27 l nagyságot, de közvetlen forrást nem, s a Lederer-féle helytelen értékkel számol.[884] — Az 1602—1616. években $^1/_{52}$ helyi csöbör, 1616-ban 52 helyi icce az 45 egri icce,[885] vagyis 1 helyi = 0,87 egri icce, annak értékével: 0,8393 (ld. 3.2.11.38), 0,7302 l. 1636-ban a helyi icce 2 kassai icce nagy,[886] ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.76), 1,6786 l. A mértékrendezésre az 1620-as években kerülhetett sor.[887] Így a tétel:
1 *homonnai icce* = az 1620-as évekig = kb. $^8/_9$ egri icce = 0,7302 l, az 1620-as évektől = 2 kassai icce = 1,6786 l.

3.2.11.66 *Honti*. 1578-ban $^1/_{64}$ helyi akó,[888] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.45). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.11.67 *Hugyai* (Szabolcs). Használják 1801-ben.[889]

3.2.11.68 *Huszti* (Mármaros). Dívott 1556-ban.[890]

3.2.11.69 *Igráni* (Pozsony). 1576., 1578., 1602. években $^1/_{64}$ helyi akó,[891] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.46).

3.2.11.70 *Ilki* (Szatmár). 1578-ban 1 helyi icce az 2 budai icce,[892] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *ilki icce* = 2 budai icce = 1,6786 l.

3.2.11.71 *Ilosvai* (Szatmár). Dívik 1572—73-ban.[893] 1578-ban 1 helyi icce az 2 $^1/_8$ budai icce,[894] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *ilosvai icce* = 2 $^1/_8$ budai icce = 1,7835 l.

3.2.11.72 *Jánosdi* (Abaúj). 1617-ben 10 helyi icce az 12 egri icce,[895] vagyis 1 helyi = 1,2 egri icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:
1 *jánosdi icce* = 1 $^1/_5$ egri icce = 1,0072 l.

3.2.11.73 *Jeszenői* (Zemplén). 1621-ben $^1/_{64}$ helyi akó,[896] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.2.47).

3.2.11.74 *Jólsvafői* (Torna). 1570-ben 50 helyi icce az 60 budai icce,[897] vagyis 1 helyi = 1,2 budai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *jólsvafői icce* = 1 $^1/_5$ budai icce = 1,0072 l.

3.2.11.75 *Kállói* (Szabolcs). 1583-ban $^1/_{50}$ helyi csöbör,[898] 1631-ben $^1/_{16}$ helyi borköböl,[899] 1647-ben azt írták róla, hogy nagy icce,[900] használják 1688-ban.[901] A kállói csöbör, borköböl értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.5.41, 3.2.14.67).

3.2.11.76 *Kassai* (Abaúj). 1582-ben a kamara a budai mértékek helyett a kassai mértékeket — így az iccét — javasolta a törvényhozásnak országos használatra,[902] de eredménytelenül. A maga hatásterületén azonban alkalmaztatta. 1560—1692 között dívott is, a budai iccével azonos nagyságban.[903] Abaújban 1701-ben is éltek vele.[904] A régi budai icce értékével (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *kassai icce* = 1 budai icce = 0,8393 l. Területi mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.77 *Kászoni* (Bereg). 1550., 1565., 1576. években 1 helyi icce a 1 $^1/_2$ budai icce,[905] ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 1,2590 l. Az 1580-as években mértékrendezésre került sor, amennyiben az iccét a budaihoz igazították,[906] s ilyen volt 1614-ben is.[907] Így a tétel:
1 *kászoni icce* = az 1580-as évekig 1 $^1/_2$ budai icce = 1,2590 l, az 1580-as évektől = 1 budai icce = 0,8393 l.

3.2.11.78 *Kazai* (Borsod). Említik 1577-ben.[908] 1610-ben és 1622-ben 50 helyi icce az 60 egri icce,[909] vagyis 1 helyi = 1,2 egri icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:
1 *kazai icce* = 1 $^1/_5$ egri icce = 1,0072 l.

3.2.11.79 *Kékkúti* (Zala). 1769-ben $^1/_{10}$ helyi vödör,[910] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.31.15).

3.2.11.80 *Kirvai* (Ugocsa). Említik 1583-ban.[911]

3.2.11.81 *Kisjenői* (Arad). 1815-ben $^1/_{60}$ helyi akó,[912] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.53).

3.2.11.82 *Kismartoni* (Sopron). Prickler táblázatában a 16. sz.-ra tized iccének 1,66, a 18. sz.-ra a tizednek 1,69, kocsmainak 0,85 l nagyságot ad, szövege szerint viszont 1571-ben 1 helyi akó az 1,375 bécsi akó egyenlőségből 64 iccével számolta az 1,66 l-t, 1777-ben pedig 1 helyi akó az 1,312 pozsonyi akó egyenlőségből 64 iccével adott 1,69 l-t, s a $^{32}/_{21}$, illetve a 83,6 icce adja a 0,85 kocsmai icce nagyságot.[913] Csakhogy 1571-ben adata szerint a tized akó 84 iccés volt, s 1,375 bécsi akóval számított helyi akó az 79,75 l (ld. 3.2.2.54), így az icce 0,9494 l, a kocsmai mértékre, az adott $^4/_3$ aránnyal 1,2636 l a tized icce. Az 1777. évi adata pedig azért nem egyezik, mert rossz pozsonyi icce értékkel (a Lederer-féle 0,8484 l) számolt. Továbbá: nem vette figyelembe, hogy 1771-ben a helytartótanács bevezettette a pozsonyi mértékeket (ld. 3.2.254), s ekkor a kocsmai icce azonos lett a pozsonyival vagyis 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), a tized icce pedig a pozsonyi pinttel: 1,6786 l (ld. 3.2.24.89), tehát 2 kocsmai iccet a 19. sz. elejéig dívóan. Így a tétel:

1 *kismartoni kocsmai icce* = 1771-ig 0,9494 l, 1771-től = 1 pozsonyi icce = 0,8393 l, *tized icce* = 1771-ig 1,2636 l, 1771-től = 1 pozsonyi pint = 1,6786 l. Uradalmi mérték.

3.2.11.83 *Kisvárdai* (Szabolcs). Használják 1579-ben, 1632-ben,[914] s 1579-ben a helyi icce az 2 egri icce,[915] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:

1 *kisvárdai icce* = 2 egri icce = 1,6786 l.

3.2.11.84 *Kolcsi* (Szatmár). 1571-ben $^1/_8$ helyi borköböl,[916] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.77).

3.2.11.85 *Korompai* (Pozsony). 1574., 1582., 1589. években $^1/_{64}$ helyi akó,[917] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.56).

3.2.11.86 *Kosztolányi* (Nyitra). 1581-ben $^1/_{32}$ helyi mérő,[918] annak értékével 39,39 l (ld. 3.3.26.35) írható:

1 *kosztolányi icce* = $^1/_{32}$ helyi mérő = 0,8125 l.

3.2.11.87 *Kőszegi* (Vas). Éltek vele 1600., 1609., 1684., 1690. években,[919] még 1767-ben is,[920] Nagyságát a kőszegi pint értékéből: 2,0143 l (ld. 3.2.24.58) számíthatjuk. Annak a fele:

1 *kőszegi icce* = $^1/_2$ helyi pint = 1,0072 l.

3.2.11.88 *Kövesdi* (Zemplén). 1578-ban $^1/_{30}$ helyi borköböl,[921] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.80).

3.2.11.89 *Krasznai*. Dívott 1704-ben.[922] Nagyságára nincs adatom, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.11.90 *Ladányi* (Bars). 1599—1600-ban $^1/_{52}$ helyi akó,[923] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.60).

3.2.11.91 *Liszkai* (Zemplén). 1571-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl, 1578-ban és 1600-ban pedig $^1/_{50}$ helyi csöbör volt,[924] de egyiknek sem ismerjük az értékét (ld. 3.2.5.51, 3.2.14.82).

3.2.11.92 *Liszói* (Hont). 1603-ban $^1/_{64}$ helyi akó,[925] értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.65).

3.2.11.93 *Lőcsei* (Szepes). A város 1691. évi jelentése szerint a helyi icce egy közepes borospohárkával kisebb a bécsi iccénél.[926] A bécsi icce ekkor 0,7074 l (ld. 3.2.11.15), az a borospohár kb. 1 deciliteres lehet, tehát — 0,1 l, így írom a tételt, de kérdőjelezve:

1 *lőcsei icce* = 0,6074 l ? A település környékén is dívott.

3.2.11.94 *Mádi* (Zemplén). 1560-ban, 1622-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl.[927] de ennek nagyságát nem ismerjük (ld. 3.2.14.83). Éltek vele 1758-ban is.[928]

3.2.11.95 *Magyar*. E jelző alkalmazása feltételezheti a helytől függetlenül, tehát általánosan, országosan használt icce létét. Ez gyakorlatilag igaz is, nem is. Lederer beszél egy — a 18. sz.-tól dívó — 0,8338 l nagyságú magyar iccéről, amelyet gabonaiccének nevez, valamint egy, a 16—17. sz.-i nagy magyar iccéről, 1,2726 l nagyságban.[929] Az elsőnek a kritikáját a budai iccénél megadtam (ld. 3.2.11.26), itt csak annyit: ez a 0,8338 l nagyságot a Jäckel—Rumler-féle, a pozsony iccére vonatkozó, 19. sz.-i számítástól vette, tehát ez a pozsonyi icce. A nagy magyar iccéje pedig több tévedésből származik. Részint helyi icce, ő maga is erdődinek, szécsényinek is nevezi, 1 $^1/_2$ budai icce ngyságúnak mondva kapta a téves 0,8484 l értékből a fenti nagyságot.[930] De saját példái, idézett forrásai, szövege is cáfolja állítását, bizonyítják, hogy a nagy magyar jelző az adatok téves értelmezésén alapul, nem nézte meg, hogy e jelzők milyen viszonyításban szerepelnek, mire vonatkoznak, s ezt sem vette figyelembe, hogy e korban gyakorta magyarnak nevezték a törvényszabta budai iccét, a bécsitől különböztetendő. Következőleg kellő alap és indoklás nélkül általánosított. S a nagy magyar iccére vonatkozó állítását aztán átvette N. Kiss,[931] és Bán[932] is.

Nagy magyar icce tehát nem létezett a 16—17. sz.-ban. Magyar icce sem. És később sem. Ugyanis a 19. sz. harmadától kezdve a kor kézikönyvei gyakran használják a magyar jelzőt, amikor a pozsonyi iccéről beszélnek. Így pl. 1830-ban

Pethe,[933] 1834-ben Leuchs,[934] 1843-ban Bocsor,[935] 1849-ben Rumler,[936] 1860-ban Csink.[937] Formálták a köztudatot, s az icce pozsonyi jelzője helyébe a magyar jelző került, az 1874. évi métertörvény már csak így nevezi meg. De csak azért, hogy a bécsi mértéktől, itt az iccétől megkülönböztesse. És következetlenül, mert a mérő jelzője viszont pozsonyi maradt. Ez az icce is az volt, a törvényszabta országos mérték.

Magyar icce tehát nincs. Az ilyen jelző előfordulása kezdetben a régi budai, később pedig a pozsonyi iccére vonatkozik.

3.2.11.96 *Miskolci* (Borsod). Bán 1626 körüli időre az abaúji/miskolci iccének 20:16, illetve 59:48 egri:miskolci viszonya alapján, a Lederer-féle helytelen icce értékkel (0,8484 l) számolva 1,0605, illetve 1,0428 l nagyságot ad.[938] — Adataim. 1578-ban éltek vele,[939] 1580—1650 között Borsodban többfelé dívott.[940] Az 1600., 1624., 1625. években 16 helyi icce az 20 régi budai, illetve egri icce volt,[941] vagyis 1 helyi icce=0,25 egri icce. Dívott még 1689-ben is.[942] Az egri icce értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.38). A tétel tehát:

1 *miskolci icce*=1 $^1/_4$ egri icce = 1,0491 l. Megyei mérték, az abaújival azonosul (ld. 3.2.11.3).

3.2.11.97 *Misztótfalusi* (Szatmár). 1592-ben $^1/_{16}$ helyi borköböl,[943] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.87).

3.2.11.98 *Modori* (Pozsony). 1574., 1587., 1626. években $^1/_{64}$ helyi akó,[944] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.2.69).

3.2.11.99 *Munkácsi* (Bereg). 1614., 1647., 1679. években azonos a régi budai iccével,[945] így annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *munkácsi icce*=1 budai icce=0,8393 l.

3.2.11.100 *Muzsaji* (Bereg). 1614., 1616., 1647. években szintén azonos a régi budai iccével,[946] így az előbbi értékkel:

1 *muzsaji icce*=1 budai icce=0,8393 l.

3.2.11.101 *Nagybányai* (Szatmár). Éltek vele 1440-ben.[947] 1572—73-ban $^1/_{16}$ helyi borköböl,[948] annak értékével 13,43 l (ld. 3.2.14.90) írható:

1 *nagybányai icce*=$^1/_{64}$ helyi borköböl=0,8393 l.

3.2.11.102 *Nagymihályi* (Zemplén). Említik 1578-ban.[949] 1600., 1602—3. években 52 helyi icce az 80 egri icce,[950] vagyis 1 helyi=1,5 egri icce, ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.38), 1,2590 l. A 17. sz. elején mértékrendezésre kerülhetett sor, mert 1622., 1634., 1636. években 30 helyi icce az 60 régi budai icce volt,[951] vagyis 1 helyi=2 régi budai icce, annak említett értékével ez 1,6786 l. Azonos nagyságban dívott 1660-ban[952] és 1673-ban[953] is. Így a tétel:

1 *nagymihályi icce* = a 17. sz. elejéig 1 $^1/_2$ egri icce = 1,2590 l, a 17. sz. elejétől = = 2 budai icce = 1,6786 l.

3.2.11.103 *Nagyszombati* (Pozsony). Lederer a nagyszombati mérő alapján 0,977 03 l nagyságra becsülte a nagyszombati vagy pozsonyi gabonaiccének nevezett mérték alapján feltételezi, hogy ez egyúttal nagyszombati boricce is volt, azonos nagyságban.[954] A híg icce azonban nem lehet azonos a száraz iccével — az utóbbi nagyobb (ld. 2.34.1). A híg iccére való vonatkoztatás tehát téves, de a metrikus érték közelíti a helyeset (ld. később). Kazimír szerint, amikor 1593-ban a nagyszombati mérőt 35 iccéről 36 iccére emelték, az iccét is növelték 0,8333 l-ről 0,8484 l-re, de a mérőnél ez az icce mégis 0,3321 l lett![955] Másik cikkében viszont, amikor e mérő 18. sz.-i különféle icce viszonyszámait sorolja, ez icce metrikus nagyságát nem adja meg.[956] Nos, az első nagyság az általa, az 1848-as pozsonyi icce alapján budainak tartott icce nagysága (ld. 3.2.11.26), a második érték pedig a Lederer-féle, sokat emlegetett helytelen budai érték (ld. 3.2.11.26), s ő a kettőt ötvözve a nagyszombati iccére fordította. — Adataim.

Említik 1587-ben,[957] 1590-ben.[958] 1593-ban a kamarának az udvarhoz küldött mértékösszehasonlító tájékoztatója szerint a pozsonyi mérő az 32 nagyszombati száraz pint, vagyis 64 helyi száraz icce volt.[959] A pozsonyi mérő akkori értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), tehát a nagyszombati száraz icce 0,9700 l. Mivel az időben a budai mértékek Nagyszombatban voltak (ld. 2.42.22), feltételezem, mint ahogyan Pozsonyban (ld. 3.2.11.117), itt is a budai híg—száraz mérték arányát (ld. 3.2.11.26) alkalmazták, vagyis a száraz iccének a $^4/_5$-e volt a híg icce, tehát 0,7760 l. Nem találkoztam olyan adattal, amelyik arra utalt volna, hogy később változott a nagysága, s feltehető, hogy dívott a 18. sz. elejéig, mikor is fokozatosan kiszorította a pozsonyi icce. A tétel tehát:

1 *nagyszombati icce* = $^4/_5$ helyi száraz icce = 0,7760 l. A település környékén is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.104 *Nógrádi*. A megye 1722. évi statútuma szerint 2 pozsonyi icce,[960] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) írható:

1 *nógrádi icce* = 2 pozsonyi icce = 1,6786 l. Megyei mérték.

3.2.11.105 *Nyéki* (Borsod). 1576-ban azonos az egri iccével,[961] annak értékével (ld. 3.2.11.38) írható:

1 *nyéki icce* = 1 egri icce = 0,8393 l.

3.2.11.106 *Nyírségi* (Szatmár). Említik 1571., 1572., 1575. években.[962] 1572—73-ban és 1578-ban a helyi icce az 1 $^1/_2$ budai icce volt,[963] ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26). Így a tétel:

1 *nyírségi icce* = 1 $^1/_2$ budai icce = 1,2590 l. Területi mérték.

3.2.11.107 *Nyitrai.* 1551., 1573., 1580., 1586., 1672. években $^1/_{64}$ helyi akó,[964] annak értékével 72,50 l (ld. 3.2.2.81). Így a tétel:
1 *nyitrai icce* = $^1/_{64}$ helyi akó = 1,1328 l. Megyei mérték.

3.2.11.108 *Olaszi* (Zemplén). 1758-ban 2 tized icce az 3 pozsonyi icce volt,[965] így 1 tized icce = 1 $^1/_2$ pozsonyi icce, s mivel ez $^6/_4$ icce (ld. 2.34.1), a helyi kocsmai icce azonos a pozsonyival, ennek értékével (ld. 3.2.11.117). A tétel tehát:
1 *olaszi kocsmai icce* = 1 pozsonyi icce = 0,8393 l, *tized icce* = 1 $^1/_2$ pozsonyi icce = 1,2590 l.

3.2.11.109 *Óvárii* (Szatmár). Dívott a 17. sz.-ban.[966]

3.2.11.110 *Ölvedi* (Hont). 1583-ban $^1/_{32}$ helyi akó,[967] de annak értéke ismeretlen (ld. 3.2.2.82).

3.2.11.111 *Örvényesi* (Zala). 1769-ben $^1/_9$ helyi vödör,[968] annak értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.31.255).

3.2.11.112 *Pápai* (Veszprém). Használták 1601-ben Sümegen.[969] Nagyságára nincs adatom. Sajnálatos, mert nagyobb területen dívott.

3.2.11.113 *Patai* (Heves). 1597-ben 16 helyi icce az 15 kassai icce,[970] vagyis 1 helyi = 0,94 kassai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76) írható:
1 *patai icce* = 0,94 kassai icce = 0,7889 l.

3.2.11.114 *Perényi* (Abaúj). 1571., 1578. években 10 helyi icce az 7 $^1/_2$ budai icce,[971] vagyis 1 helyi = 0,75 budai icce, ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *perényi icce* = $^3/_4$ budai icce = 0,6295 l.

3.2.11.115 *Petrii* (Torna). 1570-ben $^1/_{60}$ helyi csöbör,[972] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.60).

3.2.11.116 *Pornói* (Vas). 1739—40-ben 3 kocsmai icce tett 1 tized pintet, illetve 27 kocsmai pint tett 1 tized akót, 18 pedig 1 kocsmai akót,[973] a tized akót tehát csak kocsmai pinttel számolták, így tized icce nem dívott, az akó értékéből 39,66, illetve 26,44 l (ld. 3.2.2.87) számolva írható:
1 *pornói icce* = 0,7344 l.

3.2.11.117 *Pozsonyi.* A nagyság problémájával többen foglalkoztak. Kováts a 15. sz.-ra csak $^1/_2$ pint, illetve 2 messzely nagyságot, de metrikus értéket nem ad.[974] Ez általános viszony és közismert. Lederer egyrészt a már említett nagyszombati vagy pozsonyi gabonaiccét, 0,977 03 l nagyságban, másrészt pedig régi pozsonyi boriccét, 0,679 125 l nagyságban ismertet. Az elsőnek a számítási forrását, alap-

ját, módját nem közli. Az utóbbit a 54,30:80 viszonyból számolta, amelyiknél az első a pozsonyi akó 1874. évi nagysága, az utóbbi pedig egy 1595. évi pozsonyi akó nagyság-adata iccében. Hozzáteszi, hogy Pozsonyban őriznek egy 1540. évi iccét, 0,8484 l nagyságban, Kováts Ferenc szóbeli közlésére hivatkozva, de ezt az iccét az összefoglalójában már nem említi.[975] Vagyis van nála: *1.* önkényes 0,977 03 l nagyság, mint pozsonyi gabonaicce; *2.* 19. és 16. sz.-i tényezők viszonyából származó 0,679 125 l nagyság, mint pozsonyi boricce; *3.* állítólagos 1540. évi pozsonyi icce-etalon, 0,8484 l nagyságú, mint pozsonyi icce (ez pedig az 1874. évi törvény magyar—pozsonyi iccéjének az értéke). E summázás önmagában is véleményez, részletesen majd a szemle bizonyítja a helytelenségét.

Huščava, úgy mondhatom, megkerülte ezt a komoly problémát. A pozsonyi mérőről szóló cikkében azt írja, hogy a „pozsonyi—budai icce 0,8484 l", s említi a száraz iccét és a bor iccét, de metrikusan nem számítja ezeket.[976] Könyvében is foglalkozik vele. Az általános résznél az 1848. évi törvényjavaslat köbhüvelyk adatát átszámolva említi a 0,83333 l nagyságot, de mindig a 0,8484 l értékkel számolja a pozsonyi iccét.[977] Meg kell jegyeznem azonban azt is, hogy az említett Lederer-féle, a Kováts közlésén alapujó, 1540. évi icce (akó) etalon tényleges létezéséről mit sem tud.

N. Kiss a pozsonyi mérőről szóló cikkében Jäckelnek a magyar icce-etalon alapján végzett mérésének párizsi köbhüvelyk adatát számolja át, 0,833 l nagyságot adva, amelyet gabonaiccének nevez, s ezt megismételve boriccének 0,8484 l nagyságot ad.[978] Csakhogy, mint említettem, a gabona vagyis a száraz icce nagyobb a bor vagyis a híg iccénél, $^6/_4$ és $^5/_4$ az arány (ld. 2.34.1), tehát a 0,833 l nem a gabonaicce nagysága, nem is lehet, mert Jäckel híg iccét mért, a 0,8484 l nagyságot pedig nem indokolja, nyilván Lederertől vette át, mint gabonaicce tévedést. Másik cikkében ismét a Lederer-féle 0,679, illetve 0,977 l pozsonyi icce nagyságot ad.[979]

Kazimír a budai mértékkel foglalkozó cikkében az általa budainak vagy magyar iccének nevezett, de az 1848. évi törvényjavaslat alapján számított 0,8333 l nagyságot a pozsonyi mérőnél is alkalmazza, továbbá: említi a 0,967 l-as száraz iccét, vele szemben az általa számított 1,0872 l nagysági híg iccét, és végül a 0,8484 l-es iccét,[980] és nem lehet megállapítani, melyiket véli pozsonyi iccének. A nagyságra vonatkozó észrevételeimet már megtettem — nem ismétlem.

Végezetül: az 1874. évi métertörvény a magyar—pozsonyi iccét 0,8484 l nagyságban rögzíti. Ez a nagyság a 64 iccés, magyarnak nevezett pozsonyi akónál (54,30 l) egyezik, de nem a pozsonyi mérőnél, amelynek a nagyságát 62,53 l-ben rögzíti. Ugyanis a 0,8484 l-es 74 iccével ez 62,78 l lenne, mint a mérő nagysága, a 62,53 l pedig a 0,8484 l-es iccével csak 73,1 iccét ad, illetve a 74 iccével ez a törvényes nagyság az iccének csak 0,8450 l értéket ad. Valamelyik adat tehát nem egyezik, vagy pedig mindegyik hibás? — Lássuk a szemlét.

Bevezetőül: a különféle viszonyszámos adatok tömegét képtelenség felsorolni, s megtetézné még a különféle ellentmondások magyarázata, kritikája. A terjedelem lehetősége korlátoz. Csak a tényleges nagyságot megbízhatóan közlő adatokat sorolhatom. Megbízható pedig elsősorban az etalon vagy mérték korábbi tényleges térfogatmérésének eredmény-adata, másodsorban pedig az olyan viszony-

szám, amelyiknél a hasonlított mérték metrikus értéke bizonyosan ismert. Ilyen adat pedig viszonylag kevés van, s a kezdeti, a 18. sz.-ig terjedő időszakra alig néhány.

Az első forrásunk az 1551-ben készült új pozsonyi mérő etalonja, amelyet Huščava megvizsgált és 62,3925 l nagyságúnak talált,[981] de nem konkretizálja az icce nagyságát, csupán a következőkben közölt 1590. évi adattal számolva ellenőrzi a metrikus értéket.[982] Találgatnunk kell tehát azt is, hogy híg vagy száraz iccét keressünk-e? A pozsonyi mérőnél meglátjuk majd, hogy 64, 74 száraz, illetve 80, 93 híg icce jöhet számításba (ld. 3.3.26.45). Mivel azonban az etalon éppen akkor és azért készült, amikor a mérő nagyságát növelték, a nagyobb viszonyszámok közül kell választanunk. A későbbiek igazolják, hogy a híg icce viszonyszámát kell alkalmaznunk, s így 0,6709 l lesz a híg icce nagysága.

1590-ben a kamara mérték összehasonlítást készített, s tájékoztatójából többek között megtudjuk (a mut nagyságának meghatározásánál), hogy 22 pozsonyi mérő az 32 bécsi mérő,[983] vagyis 1 pozsonyi mérő = 1,45 bécsi mérő, ennek értékével: 42,28 l (ld. 3.3.26.8) — mint Huščava is kiszámította[984] — a mérő 61,498 l. Ezt is a 93 viszonyszámmal kell osztani, így a híg icce nagysága 0,6613 l lenne. Erősen közelíti tehát az etalon adatát, de az a hitelesebb.

1592-ben aztán — nyilván a budai mértékek használatát kötelező 1405. évi törvényt megújító 1588. évi törvény (ld. 2.42.1) hatására — Pozsony rendezi a mértékeit. A mérőnél visszaállítja a korábbi — a budaival egyező — nagyságát (ld. 3.3.26.45), az iccét pedig a budaihoz igazítja: nagyobbítja — a későbbi vizsgálatok eredményét elővételezve — 0,8393 l-re. S ezzel tulajdonképpen a saját mértékét tartotta meg, ekkor volt ugyanis a régi száraz iccéje (ld. 3.3.17.5), amiből most híg iccét csinált. (A híg és a száraz mérték ilyen váltását egyébként a mérőnél is alkalmazta, ld. 3.3.26.45.) E helyzetből viszont az következik, hogy a korábbi híg icce nagyságát pontosítani tudjuk. A két icce között ugyanis $^5/_4$ aránynak (ld. 2.34.1) kellett lennie, vagyis 1,25 illetve 1 $^1/_4$ híg icce ad 1 száraz iccét, illetve 0,8 vagyis $^4/_5$ száraz icce ad 1 híg iccét, következőleg 0,6714 l lenne a pozsonyi híg icce nagysága. E nagyság és az etalonból számított nagyság (0,6709 l) között tényleg lényegtelen az eltérés, elhanyagolható. S a számítási torzításokat, a rendszeregyeztetés követelményeit figyelembe véve, azt a 0,6714 l nagyságot fogadom el a régi pozsonyi híg icce űrtartalmának.

Amikor az 1715. évi törvény a pozsonyi mértékek kötelező használatát elrendelte, nyilvánvaló, hogy a város megvizsgálta, rendezte mértékeit. Tudjuk, hogy ekkor helyezte el a városháza kapujában a hosszmértékek etalonjait.[985] Az űrmérték etalonjai (a mérőt kivéve) ez évbeliek (ld. 2.44.2). Nagyon valószínű tehát, hogy ekkor változtatta meg a híg és a száraz icce viszonyát, amelyikre csak később kapunk pontos adatot. A megye 1760—61. évi vizsgálatából, mikor is 47 $^1/_2$ száraz icce adott 73, illetve 74 híg iccét,[986] vagyis 1,5 híg icce tett 1 száraz iccét, illetve 0,66 száraz tett 1 hígat, következőleg a másik elterjedt $^6/_4$ arányt alkalmazták (ld. 2.34.1).

Az 1593-ban bevezetett új híg (budai) icce konkrét nagyságáról elsőnek az 1775. évi Tierenberger-féle vizsgálatból kapunk pontos adatot: mérése szerint az icce 46

bécsi köbhüvelyk nagy volt,[987] így ennek értékével: 18,2746 cm³ (ld. 4.22.2) az icce 0,8406 l.

A helytartótanácsnak 1779. évi vizsgálatából ismét a híg és a száraz icce viszonyára kapunk adatot: 76, illetve 71,5 híg icce adott 48, illetve 45 száraz iccét,[988] vagyis 1 száraz = 1,5 híg, illetve 1 híg = 0,66 száraz icce, tehát az előbbi $^6/_4$ arányt állapították meg.

A kataszteri felmérés alkalmával végzett, egy 1787. évi vizsgálat adataiból[989] megállapíthatóan 1 pozsonyi icce az 1,1686 bécsi icce, s ennek értékével 0,7074 l (ld. 3.2.11.15), az 0,7267 l lenne.

A helytartótanács 1808. évi vizsgálatakor megállapították, hogy a pozsonyi icce az 45,868, kerekítve 46 bécsi köbhüvelyk,[990] vagyis annak említett értékével 0,8382, illetve 0,8406 l. Az 1813. évi vizsgálatkor ugyanezt állapították meg, de egyéb adatot is kapunk: a pozsonyi mérőt is vizsgálva a nagy, vagyis a 74 iccés mérő az 3441, a kicsi, vagyis a 64 iccés pedig az 2983,96 bécsi köbhüvelyk nagynak állapították meg.[991] A mérőt metrikusra számolva s ez eredményt a vonatkozó icce-számmal osztva a pozsonyi híg iccére 0,8384, illetve 0,8379 l nagyságot kapunk.

1828-ban Jäckel vizsgálta a pozsonyi iccét. Pontosan leírván a vizsgálat körülményeit — a kor tudományos színvonalának megfelelő volt — megállapította, hogy a pozsonyi icce vízzel mérve 198 688 bécsi Richtspfenningstheil, illetve 42,018 544 régi párizsi köbhüvelyk nagyságú.[992] Az előbbi értéke 0,0042 kg,[993] az utóbbié 19,835 47 cm³,[994] ezekkel számolva a pozsonyi icce 0,8345, illetve 0,8334 l.

1847-ben a bécsi mértékhitelesítő intézet vizsgálta a pozsonyi iccét, s 240,014 Dukaten nagynak állapította meg.[995] Ennek nagysága 0,006 233 bécsi font volt,[996] így az icce 1,4965 font, s ennek értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) számolva az icce 0,8377 l lenne.

1848-ban az országgyűlési bizottság törvényjavaslatában a pozsonyi icce 45,5998 bécsi köbhüvelyk,[997] annak már közölt értékével számolva tehát 0,833 l.

1849-ben Rumler vizsgált, s 0,838 l űrtartalmat állapít meg.[998]

1853-ban, amikor a bécsi híg mértékeket bevezettetik nálunk, a hivatalos megállapítás szerint az icce az 0,5979 bécsi pint, s megállapítják a pozsonyi híg és száraz icce nagyságát is: a bor, vagyis a híg icce az 1,769 54 bécsi Becher, a gabona, vagyis a száraz icce pedig 2,6288 bécsi Becher nagyságú.[999] A bécsi pint viszonyszám értékével 1,4147 l (ld. 3.2.24.8), a híg icce az 0,8485 l, a Becher értékével: 0,480 36 l[1000] a híg icce az 0,8476 l a száraz icce az 1,2627 l, s a kettő aránya ismét a korábbi 1,5, illetve 0,6, vagyis a 6/4 arányt adja.

Az 1869. évi métertörvény javaslatban az icce 0,8485 l értékkel szerepel,[1001] tehát nem mértek, hanem egyszerűen átvették az 1853. évi bécsi pint szerinti megállapítást. Az 1873. évi javaslatban viszont már 0,8484 l az értéke,[1002] de a változtatás okát nem lehet megállapítani. És ennyi maradt az 1874:8. tc.-ben is (ld. 2.42.1), de mint említettem, ez csak az akóval egyezik, a mérő adatával 0,8450 l lenne.

Ha most a vonatkozó metrikus értékeket megnézzük, s a nem metrikus nagyság-

ismétlések adataitól eltekintünk, minden értéket másnak találjuk. Az átszámítások okozta torzulást különösen jól megmutatják azok az esetek, amikor egy alkalommal több mérték viszonyszámait is megadták. Ez a helyzet a számítás-technikák különbözőségéből következik. Az ilyen viszonyszámos esetekben négy tizedesig egyeztetni lehetetlen is. De azt sem lehet eldönteni, melyik metrikus érték legyen a kitüntetett. Csak azt tehettem, hogy e metrikus értékek számtani átlagát fogadtam el, s ez: 0,8393 l, mint a pozsonyi híg icce metrikus nagysága az 1593. évi rendezés, vagyis a budai icce átvétele óta. Ez értékből számolható ki aztán az új száraz icce nagysága, 1715-ig terjedően $^5/_4$, attól kezdve végig a $^6/_4$ arány alapján (ld. 3.3.17). Befejezésül a tétel:

1 *pozsonyi* (híg) *icce*=1592-ig 0,6714 l, 1593—1874 között=0,8393 l. A 17. sz. közepétől országossá lett mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.118 *Putnoki* (Gömör). Éltek vele 1566-ban, 1600-ban,[1003] amikor 50 helyi icce az 60 kassai icce volt,[1004] vagyis 1 helyi=1,2 kassai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76) írható:

1 *putnoki icce*=1 $^1/_5$ kassai icce=1,0072 l.

3.2.11.119 *Radosóci* (Nyitra). 1581-ben $^1/_{27}$ helyi mérő volt,[1005] annak értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.3.26.46).

3.2.11.120 *Rudabányai* (Zemplén). 1578-ban $^1/_{50}$ helyi csöbör,[1006] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.5.65).

3.2.11.121 *Sajókeresztúri* (Borsod). 1568—69., 1575., 1577., 1583. években $^1/_{16}$ helyi borköböl,[1007] annak értékével 13,43 l (ld. 3.2.14.104) írható:

1 *sajókeresztúri icce*=$^1/_{16}$ helyi borköböl=0,8393 l.

3.2.11.122 *Salánki* (Ugocsa). Élnek vele 1594-ben, 1614-ben pedig 7 helyi icce az 5 budai icce,[1008] vagyis 1 helyi icce=1 $^1/_2$ régi budai icce, ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2 11.26) írható:

1 *salánki icce*=1 $^1/_2$ budai icce=1,2590 l.

3.2.11.123 *Sárközi* (Szatmár). 1572—73-ban $^1/_{16}$ helyi borköböl, illetve 16 helyi icce az $^3/_8$ bécsi akó,[1009] vagyis 1 helyi icce=0,0234 bécsi akó, ennek értékével 58,00 l (ld. 3.2.2.10) írható:

1 *sárközi icce*=$^1/_{16}$ helyi borköböl=1,3572 l.

3.2.11.124 *Sarlói* (Bars). 1600-ban $^1/_{52}$, 1603-ban $^1/_{64}$ helyi akó,[1010] ennek nagyságát nem ismerjük (ld. 3.2.2.92), a változás okáról sincs tudomásunk.

3.2.11.125 *Sárospataki* (Zemplén). 1580—1650 között 1 helyi icce az $^2/_3$ szécsi icce volt,[1011] annak értékével: 1,2002 l (ld. 3.2.11.140), az 0,7921 l. 1758-ban a helyi

tized icce nagyobb volt a pozsonyinál,[1012] az $^5/_4$ aránnyal (ld. 2.34.1) számolva is maradhatott az előbbi nagyság. A tétel tehát:

1 *sárospataki icce*=$^2/_3$ szécsi icce=0,7921 l. A település környékén is dívott.

3.2.11.126 *Selmeci* (Hont). 1775-ben $^1/_{72}$ pozsonyi mérő,[1013] ennek értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *selmeci icce*=$^1/_{72}$ pozsonyi mérő=0,8622 l. A település környékén is dívott.

3.2.11.127 *Sipeki* (Nógrád). 1605-ben $^1/_{32}$ helyi csöbör,[1014] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.5.69).

3.2.11.128 *Somi* (Bereg). 1614-ben 26 helyi icce az 37 $^1/_2$ budai icce,[1015] vagyis 1 helyi=1,5 régi budai icce. Említik 1626-ban is.[1016] Az előbbi értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *somi icce*=1 $^1/_2$ budai icce=1,2590 l.

3.2.11.129 *Somoláni* (Pozsony). 1589-ben és 1602-ben $^1/_{64}$ helyi akó,[1017] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.97).

3.2.11.130 *Soproni*. Prickler a 14—19. sz.-ra 0,91 l nagyságot ad, az akónak általa adott 76,126 l nagyságát 84 iccével számolva.[1018] A korszakolás csak részben jó, mert icce a 16. sz.-ig nem szerepel (pint járta), értéke pedig téves. — Adataim. Említik 1698-ban,[1019] 1756-ban.[1020] Nagyságára elsőnek csak 1798-ból van adat. Schwartner szerint 4 soproni icce az 3 pozsonyi icce,[1021] vagyis 1 helyi=0,75 pozsonyi icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), az 0,6295 l. És ugyanezt az adatot kapjuk 1805-ben Demiántól.[1022] 1842-ben Fényestől,[1023] 1849-ben Rumlertől,[1024] és 1855-ben Stephenstől.[1025] Tehát a tétel:

1 *soproni icce*=$^3/_4$ pozsonyi icce = 0,6295 l. A megye környékén is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.131 *Szabolcsi*. 1560-ban $^1/_{32}$ helyi csöbör,[1026] és élnek vele 1703-ban is.[1027] A csöbör nagyságát azonban nem ismerjük, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.11.132 *Szakállasi* (Hont). 1603-ban $^1/_{64}$ helyi akó,[1028] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.2.100).

3.2.11.133 *Szalkai* (Hont). 1589-ben $^1/_{20}$ helyi borköböl, 1597-ben $^1/_{64}$ helyi akó,[1029] de egyiknek sem ismerjük az értékét (ld. 3.2.2.101, 3.2.14.116).

3.2.11.134 *Szalkai* (Szatmár). 1573-ban, 1577-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl,[1030] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.117).

3.2.11.135 *Szalonnai* (Borsod). 1568-ban 50 helyi icce az 75 budai iccc,[1031] vagyis 1 helyi = 1,5 budai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *szalonnai icce* = 1 $^1/_2$ budai icce = 1,2590 l.

3.2.11.136 *Szántói* (Abaúj). 1675-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl,[1032] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.14.118).

3.2.11.137 *Szarvasi* (Verőce). 1829-ben $^1/_{50}$ akó,[1033] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.101).

3.2.11.138 *Szarvaskői* (Heves). 1597-ben $^1/_{50}$ helyi csöbör,[1034] ennek nagysága azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.79).

3.2.11.139 *Szatmári*. 1569-ben $^1/_{16}$ helyi borköböl,[1035] 1574-ben $^1/_{18}$ helyi csöbör,[1036] 1575—83 között ismét $^1/_{16}$ helyi borköböl.[1037] 1575-ből azonban megtudjuk, amit e váltószámok mondanak, hogy a bécsi iccével volt azonos nagyságú,[1038] vagyis 0,7074 l (ld. 3.2.11.15). A 16. sz. vége felé aztán átvált a budai icce nagyságára,[1039] vagyis 0,8393 l lesz (ld. 3.2.11.26), s ennyi 1710-ben is.[1040] Valószínűleg a 18. sz. közepén veszi át a törvényes pozsonyi iccét.[1041] A tétel tehát:
1 *szatmári icce* = a 16. sz. végéig = 1 bécsi icce = 0,7074 l, a 16. sz. végétől a 18. sz. közepéig = 1 budai icce = 0,8393 l. Megyei mérték.

3.2.11.140 *Szécsi* (Zemplén). 1580—1650 között a megyében többfelé éltek vele.[1042] 1602-ben 7 helyi icce az 10 egri icce volt,[1043] vagyis 1 helyi = 1,43 egri icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.38), 1,2002 l. 1670-ben pedig 7 helyi icce az 10 kassai icce,[1044] vagyis 1 helyi = 1,43 kassai icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.76). Az előbbi nagyság tehát:
1 *szécsi icce* = 1,43 = kb. 1 $^3/_7$ egri, illetve kassai icce = 1,2002 l. A megyében dívott.

3.2.11.141 *Szempci* (Pozsony). 1597-ben $^1/_{64}$ helyi akó,[1045] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.105).

3.2.11.142 *Szendrői* (Borsod). 1568., 1571., 1573., 1610., 1688. években $^1/_{50}$ helyi csöbör, illetve 50 helyi icce az 50 budai icce,[1046] vagyis azonos, így az utóbbi értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *szendrői icce* = 1 budai icce = 0,8393 l.

3.2.11.143 *Szentandrási* (Torna). 1570-ben 50 helyi icce az 25 budai pint,[1047] vagyis az icce azonos a budaival. Így ennek értékével (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *szentandrási icce* = 1 budai icce = 0,8393 l.

3.2.11.144 *Szentgróti* (Zala). Élnek vele 1681-ben, 1710-ben.[1048]

3.2.11.145 *Szentkereszti* (Bars). 1573—84-ben $^1/_{50}$ helyi akó,[1049] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.111).

3.2.11.146 *Szentmártoni* (Turóc). 1639—75-ben $^1/_{40}$ helyi akó,[1050] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.112). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.11.147 *Szepesi.* A 18—19. sz. fordulóján a sör mérésénél lényegében $^6/_4$ iccét használtak a pint számolásában, részletesen ott foglalkozom vele (ld. 3.2.24.117). Hasonló jelenségről értesülünk a szeszeknél is. 1798-ban Schwartner szerint 4 nagy pálinka icce az 5 kis boricce,[1051] vagyis 1 nagy (pálinka) icce = 1,25 kis (bor) icce, és 1 kis icce = 0,8 nagy icce, tehát $^5/_4$ az arány. Ezt akarhatta írni Fényes is 1842-ben, de eltévesztette a számokat s nála 5 nagy 4 kicsivel egyenlő.[1052] Rumler 1849-ben megadja a pálinka icce nagyságát = 4 magyar, vagyis pozsonyi icce, illetve 4,1665 l.[1053] a pozsonyi icce helyes értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) ez 4,1965 l, s ebből számíthatjuk a megadott arányban a kis iccét. 1855-ben Stephnes szintén rosszul — nyilván Fényes alapján — adja a két icce arányát.[1054] A tétel tehát:

1 *szepesi boricce* = 4 pozsonyi icce = 3,3572 l, *pálinka icce* = 5 pozsonyi icce = = 4,1965 l.

3.2.11.148 *Széplaki* (Abaúj). 1607-ben 8 helyi icce az 12 kassai icce volt,[1055] vagyis 1 helyi icce = 1,5 kassai icce, s annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76) írható:

1 *széplaki icce* = 1 $^1/_2$ kassai icce = 1,2590 l.

3.2.11.149 *Szerdahelyi* (Zemplén). N. Kiss a 16. sz.-ra 1,27 l nagyságot ad, de indoklás nélkül.[1056] Én csak egy 1565. évi adatot találtam, mikor is $^1/_{50}$ helyi csöbör volt,[1057] de fordítva kellett becsülni (ld. 3.2.5.85). Ez előbbi értéket erősen kételkedve írom:

1 *szerdahelyi icce* = 1,27 l ??

3.2.11.150 *Szerencsi* (Zemplén). 1560-ban, 1578-ban $^1/_{10}$ helyi borköböl,[1058] annak értékével: 8,393 l (ld. 3.2.14.126) az egri iccét adja. Így a tétel:

1 *szerencsi icce* = 1 egri icce = 0,8393 l.

3.2.11.151 *Szetei* (Hont). 1578-ban $^1/_{26}$ helyi borköböl, illetve $^1/_{52}$ helyi akó,[1059] de ezek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.114, 3.2.14.127).

3.2.11.152 *Szikszói* (Abaúj). 1601-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl, ennyi 1620-ban és 1625-ben, amikor 10 helyi icce az 12 budai icce,[1060] vagyis 1 helyi = 1,2 régi budai icce, ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *szikszói icce* = 1 $^1/_5$ budai icce = 1,0072 l.

3.2.11.153 *Szilási* (Torna). 1570-ben 50 helyi icce az 25 budai pint,[1061] vagyis azonos a budai iccével, ennek értékével (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *szilási icce* = 1 budai icce = 0,8393 l.

3.2.11.154 *Szinyérváraljai* (Szatmár). 1575-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl.[1062] 1672-ben viszont $^1/_{16}$ helyi borköböl,[1063] ennek értéke azonban bizonytalan, esetleg feltételezhető, hogy az icce a 16. sz.-ban a budaival azonos volt (ld. 3.2.14.13) — de nem tételezem.

3.2.11.155 *Szobránci* (Ung). 1605-ben 2 helyi icce az 3 budai icce,[1064] vagyis 1 helyi = 1,5 régi budai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *szobránci icce* = 1 $^1/_2$ budai icce = 1,2590 l.

3.2.11.156 *Szödényi* (Esztergom). 1597-ben $^1/_{64}$ helyi akó,[1065] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.115).

3.2.11.157 *Szögligeti* (Torna). 1570-ben 50 helyi icce az 25 budai pint,[1066] vagyis azonos a budai iccével, annak értékével (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *szögligeti icce* = 1 budai icce = 0,8393 l.

3.2.11.158 *Sztankóci* (Zemplén). 1670-ben $^1/_{200}$ helyi hordó,[1067] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.10.21).

3.2.11.159 *Tállyai* (Zemplén). 1620—1622-ben $^1/_{10}$ helyi borköböl,[1068] így értéke abból (ld. 3.2.14.133) feltételezhetően 0,8393 l lenne. 1758-ban 55 tized icce az 100 pozsonyi icce volt,[1069] vagyis 1 tized icce = 1,5 pozsonyi icce, s mivel valószínű a $^6/_4$ arány (ld. 2.34.1), feltehető, hogy a kocsmai icce azonos volt a pozsonyival, s ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117). Az utóbbit kérdőjelezve írom:
1 *tállyai kocsmai icce* = a 17. sz.-ban $^1/_{10}$ helyi borköböl = 0,8393 l, a 18. sz.-ban = 1 pozsonyi icce ? = 0,8393 l ?, *tized icce* = 1 $^1/_2$ pozsonyi icce = 1,2590 l. A megyében is dívott.

3.2.11.160 *Tapolcsányi* (Nyitra). 1581-ben $^1/_{49}$ helyi mérő,[1070] ennek értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.59) írható:
1 *tapolcsányi icce* = $^1/_{49}$ helyi mérő = 1,2669 l.

3.2.11.161 *Telegdi* (Bihar). 1653-ban éltek vele.[1071]

3.2.11.162 *Telkibányai* (Abaúj). 1577-ben 14 helyi icce az 15 egri icce volt,[1072] vagyis 1 helyi = 1,07 egri icce, ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.38), 0,8981 l. 1618-ban viszont 7 helyi icce az 8 egri icce,[1073] vagyis 1 helyi = 1,14 egri icce, az előbbi értékkel 0,9568 l. A borköböl adatokból úgy tűnik, hogy a 16. sz. végén mértékrendezés volt (ld. 3.2.14.135). Így a tétel:

1 *telkibányai icce* = a 16. sz. végéig 1,07 egri icce = 0,8981 l, a 16. sz. végétől = 1,14 egri icce = 0,9568 l.

3.2.11.163 *Terebesi* (Szatmár). 1572—73-ban 43,19 helyi icce volt 1 bécsi akó,[1074] annak értékével: 58,00 l (ld. 3.2.2.10), 1,3429 l-t ad, s ez budai iccére váltható. Így a tétel:
1 *terebesi* icce = 1,6 = 1 $^3/_5$ budai icce = 1,3429 l.

3.2.11.164 *Terebesi* (Ugocsa). 1580-ban $^1/_8$ helyi borköböl,[1075] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.14.137).

3.2.11.165 *Terlingi* (Pozsony). 1754-ben az icce $^1/_{64}$ kocsmai, *illetve* $^1/_{80}$ tized akó,[1076] de ezek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.110). — Az icce egyforma, az akó nagysága változik.

3.2.11.166 *Tokaji* (Zemplén). 1621-ben,[1077] 1704-ben,[1078] 1722-ben[1079] $^1/_{10}$ helyi borköböl, annak értékével: 8,394 l (ld. 3.2.14.139), 0,8393 l, így a régi budai iccével azonos, s a helyi akó és csöbör adataiból tudjuk, hogy az a helyzet a 16. sz. második felében is (ld. 3.2.2.120, 3.2.5.98). 1722-ben a tizedelésnél nem volt különbség az icce nagyságában, a köböl volt különböző.[1080] Viszont 1758-ban már fordított a helyzet: a tized icce az 1,5 pozsonyi icce,[1081] vagyis annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 1,2590 l. Nagyon valószínű, hogy $^6/_4$ arány (ld. 2.34.1) ez, mert így a kocsmai icce azonos a pozsonyi iccével, egyúttal a korábbi iccével, vagyis a tokaji icce nagysága a 18. sz. végéig nem változott, következőleg:
1 *tokaji icce* = 1 régi budai, majd pozsonyi icce = 0,8393 l, *tized icce* a 18. sz. közepétől = 1 $^1/_2$ pozsonyi icce = 1,2590 l. A borkereskedelemben dívó mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.167 *Tolcsvai* (Zemplén). 1580—1650 között dívott a megyében többfelé és Zsadányban $^1/_{10}$ helyi borköböl volt,[1082] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.162). 1675-ben $^1/_{10}$ tolcsvai borköböl,[1083] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.14.140). 1758-ban a tized icce nagyobb a pozsonyinál,[1084] de ezzel nagyságot nem határozhatunk. Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.11.168 *Tornai*. 1560—1698 között azonos nagyságú a kassai iccével,[1085] Így annak értékével (ld. 3.2.11.76) írható:
1 *tornai icce* = 1 kassai icce = 0,8393 l. Megyei mérték.

3.2.11.169 *Trencséni*. Használják 1586-ban.[1086] Többet nem tudok róla. Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.11.170 *Turóci*. 1618—32-ben $^1/_{40}$ helyi akó.[1087] 1639-ben is, és azonos a szentmártoni iccével,[1088] de egyik értéket sem ismerjük (ld. 3.2.2.122, 3.2.11.146). Pedig ez is megyei mérték.

3.2.11.171 *Ugocsai.* 1617-ben, 1633-ban $^1/_{16}$ helyi borköböl,[1089] ennek értékével: 13,43 l (ld. 3.2.14.144) a régi budai iccével azonos. Így annak értékével (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *ugocsai icce* = 1 budai icce = 0,8393 l. Megyei mérték.

3.2.11.172 *Újhelyi* (Zemplén). 1571-ben $^1/_{50}$ helyi csöbör,[1090] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.5.102).

3.2.11.173 *Újlaki* (Ugocsa). N. Kiss szerint a 16. sz.-ban 1,27 l nagy, de állítását nem indokolja,[1091] Így erősen kételkedem, s kérdőjelezve írom:

1 *újlaki icce* = 1,27 l ??

3.2.11.174 *Újvárosi* (Szatmár). 1572—73-ban $^1/_{36}$ bécsi akó,[1092] annak értékével 58,00 l (ld. 3.2.2.10) írható:

1 *újvárosi icce* = $^1/_{36}$ bécsi akó = 1,6111 l.

3.2.11.175 *Ungi.* 1560., 1576—1690 között $^1/_{50}$ helyi csöbör, illetve azonos a régi budai iccével.[1093] Így annak értékével (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *ungi icce* = 1 budai icce = 0,8393 l. Megyei mérték.

3.2.11.176 *Ungvári* (Ung). 1578-ban, 1607-ben $^1/_{50}$ helyi csöbör,[1094] s dívott 1685-ben is.[1095] A csöbör értékével 65,47 l (ld. 3.2.5.105) írható:

1 *ungvári icce* = $^1/_{50}$ helyi csöbör = 1,3094 l.

3.2.11.177 *Váradi* (Bihar). 1581-ben azonos a budai iccével,[1096] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26). S ennyi volt 1725-ben,[1097] később a bihari iccében élt tovább (ld. 3.2.11.21). Tehát a tétel:

1 *váradi icce* = 1 budai icce = 0,8393 l. A Partiumban is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.11.178 *Varanói* (Zemplén). N. Kiss 106 l-ben adja nagyságát, de számítását nem indokolja.[1098] Az én adatom mást mond. 1560—1620 között $^1/_8$ helyi borköböl, amelyik 8 iccés, és 1605-ben 8 helyi icce az 9 $^1/_2$ régi budai icce volt,[1099] vagyis 1 helyi = 1,156 régi budai icce, ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *varanói icce* = 1,156 = 1 $^1/_6$ budai icce = 0,9652 l.

3.2.11.179 *Varbói* (Borsod). 1600-ban 16 helyi icce az 18 $^1/_2$ egri icce,[1100] vagyis 1 helyi = 1,16 egri icce, s ennyi 1688-ban is.[1101] Annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:

1 *varbói icce* = 1,16 = 1 $^1/_6$ egri icce = 0,9652 l.

3.2.11.180 *Vászolyi* (Zala). 1769-ben $^1/_9$ helyi vödör,[1102] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.31.36).

3.2.11.181 *Verpeléti* (Heves). 1594-ben $^1/_{16}$ helyi borköböl,[1103] és ennyi 1775-ben is.[1104] Ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.154).

3.2.11.182 *Vitáni* (Zemplén). 1577-ben 8 helyi icce az 12 egri icce volt,[1105] vagyis 1 helyi=1,5 egri icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:
1 *vitáni icce*=1 $^1/_2$ egri icce=1,2590 l.

3.2.11.183 *Vöröskői* (Pozsony). 1589-ben, 1672-ben $^1/_{64}$ helyi akó,[1106] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.129).

3.2.11.184 *Zempléni*. N. Kiss a 16. sz.-ra 1,27 l nagyságot ad, de azt is mondja, hogy 8 helyi icce=kb. 10 budai icce.[1107] De ez nem egyezik, mert az 1 helyi=1,25 budai icce, s a saját, vagyis a Lederer-féle helytelen értékkel (0,8484 l) számolva is 1,06 l-t ad, a helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) az 1,05 l lenne. Bán 1,2726 l nagysággal zempléninek vagy nagy magyarnak nevezi ezt az iccét,[1108] de ez a Lederer-féle tévedés (ld. 3.2.11.95). — Adataim. 1600—31. évkörben 1 helyi icce az 1 $^1/_2$ egri icce volt,[1109] s nincs utaló adata arra, hogy változott volna 1705—11., 1722—46. években, mikor is használták.[1110] Az egri icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:
1 *zempléni icce*=1 $^1/_2$ egri icce=1,2590 l. Megyei mérték.

3.2.11.185 *Zsadányi* (Zemplén). 1758-ban a tized icce azonos volt a pozsonyival,[1111] vagyis 0,8393 l (ld. 3.2.11.117). A megyei jelentésből megállapítható, nem azért azonos, mert nem volt tized icce, következőleg a kocsmai icce kisebb volt. Az általános $^5/_4$ vagy $^6/_4$ aránnyal (ld. 2.34.1) számolhatunk. Az utóbbival nagyon kicsi lenne az icce, valószínűbb az első arány, vagyis a tized iccének $^4/_5$-e a kocsmai, így 0,6714 l, de azért ezt kérdőjelezem, így:
1 *zsadányi kocsmai icce*=$^4/_5$ helyi tized icce=0,6714 l ? *tized icce*=$^5/_4$ helyi kocsmai icce ?=1 pozsonyi icce=0,8393 l.

3.2.11.186 *Összefoglaló*. Az alegységek száma csak a konkrétan ismert eseteket jelzi, s nem a mérték használatát, az köztudottan országos volt. A 183 alegységből országos 4 alegység (2%): bécsi, budai, erdélyi, pozsonyi. Területi jellegű 8 alegység (4%): bihari, egri, kassai, nyírségi, soproni, tállyai, tokaji, váradi. Megyei jellegű 18 alegység (10%): abaúji, fehérvári, gömöri, gönci, honti, miskolci, nógrádi, nyitrai, szatmári, szécsi, szentmártoni, szepesi, tolcsvai, tornai, turóci, ugocsai, ungi, zempléni. Uradalmi jellegű 1 alegység ($1^1/_1$): kismartoni. A település környékén is dívott 6 alegység (3%): gyöngyösi, lőcsei, nagymihályi, nagyszombati, sárospataki, selmeci. 146 alegység (80%) pedig helyi jellegű. Úgy gondolom, a konkrétan nem ismert iccéknél sem térhet el sokkal az arány.

A 183 alegységből 94 alegységre (50%) van 112 metrikus érték. Egy helyen több

nagyságú icce kétféle esetben volt. Az egyik a bor és pálinka icce együttese, 1 helyen (1%) 2 értékkel. A másik a tized—kocsmai icce, ilyen 5 helyen (5%) volt 12 nagyságban (10%). 11 helyen (12%) változott az icce nagysága, összesen 24 értékben (21%). Az űrtartalom nagysága a 112 metrikus értéknél 42 nagyságban (38%) változott 0,6074—4,1965 l között, ebből 83 eset (74%) az azonos, 29 pedig (26%) az egyedi eset. A nagyságrend két felső értéke (3,3572 és 4,1965) azonban kivételes, szepesi sajátosság, így a szélső értéket 0,6074—1,7835 l-re kell javítanunk. Középértéket nehéz megállapítani, talán a 0,7407—1,6786 l lehetne az. A gyakoriságot tekintve első helyre (32%) a 0,81—0,89 l érték kerül, másodiknak (16%) az 1,20—1,27 l harmadiknak (12%) egyformán a 0,70—0,79 és az 1,00—1,04 l értékek. Az azonos értékek gyakoriságát tekintve az első (27%) a 0,8393 l, a második (12%) a 1,2590 l, végül (7%) az 1,6786 l nagyság. Az első a régi budai, illetve ez új pozsonyi icce nagysága, a következő az másfél, az utolsó pedig kettő belőlük. Ha az utóbbi kettőtől el is tekintünk, az első érték is mutatja a törvényes iccék terjedését, elsősorban a budaiét, azt a sajátosságot, hogy ahol nevében meg is szűnt, nagyságában helyi mértékként élt tovább. Elsősorban a szepesi kamara hatásterülete ez, s a Partium egyes vidéke. A pozsonyi icce viszont elterjedésével a nevét is megtartotta. Ennek elterjedését viszont az előbbi statisztika csak annyiban igazolja, hogy az alegységek a 18. sz. során gyorsan kikopnak, kevesen érik el a metrikus rendszert, a pozsonyi, majd a bécsi icce kiszorítja ezeket.

3.2.12 KÁFORKA

A történeti-etimológiai szótár kaferka alakban elsőnek 1587-ből ismeri, folyadékmérő faedény, borsos ládika, pásztor ivókészség jelentéssel, mint a csöbör, csupor jelentésű szerbhorvát kaforka szó átvétele. A Czuczor—Fogarasi szótárban vízmérő faedény és mérték, néhol $^1/_8$-ad pozsonyi mérő, másutt annál több. Ballaginál folyadékmérő, gabonamérce kb. $^1/_8$ pozsonyi mérő. A tájszótárban vízmérő és a Balaton mellett $^1/_8$, a Marcal mellett $^1/_4$ pozsonyi mérő. — Gabonamérték mivoltában korszakomban nem találkoztam vele.

Elsőnek én is 1578-ból ismerem, kaforka alakban Kapuvár (Sopron) leltárában,[112] majd kaphorka alakban az 1588. évi sümegi (Zala) leltárban,[1113] de ezek csak faedények.

Mérték mivoltára jóval későbbről van adatom, mikor is bormérték. Az Eszterházyak birtokigazgatási commissiójának a csobánci (Zala) uradalom részére 1751-ben adott utasításában írják, hogy a szüretnél a pennapénzt „Mensura gafforka nuncupata" szedik, de kétfélével, az egyik 5, a másik 6 pozsonyi iccés; megtiltják és elrendelik, hogy a jövőben a káforka csak 5 pozsonyi iccés lehet.[1114] Annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) írható a tétel:

1 *káforka*=5 pozsonyi icce=4,196 l. Uradalmi mérték, de lehetséges, hogy Zalában másutt is dívott.

3.2.13.1 *Általában.* A történeti-etimológiai szótár szerint a kanne, űrmérték jelentésű, bajor—osztrák eredetű szó, magyarul elsőnek 1548-ból folyadék edény, másodiknak 1598-ból űrmérték jelentéssel ismeri. Az első adatnál az oklevélszótárra hivatkozik, de ott ez nem található, csak a második jelentés.

Én elsőnek 1588-ból ismerem, de már mérték jelentéssel, a latin iratban canta.[1115] E szó viszont a latin szótáraikban nem található mérték jelentéssel, a német szótárakban hasonlóan. Mivel mérték mivoltára Váradról vannak adataim, úgy gondolom, hogy ha edény mivoltában bajor—osztrák eredetű is, mértékké alakulása hazai fejlemény. Lehetséges, hogy a későbbiekben másutt is dívott mértékként. Nekem azonban csak egy 18. sz.-i adatom van erre, nagyságot nem ad, ezért itt említem meg. Miske (Vas) 1747. évi borszámadásának fejlécében a kanta a kis csöbör és az icce köztes mértéke, de többet nem tudtam megállapítani róla.[1116] Megjegyzem még, hogy Dankó szerint egyfülű, széles szájú, korsószerű edény, bormértékként 10 iccés fajtája terjedt el, így kb. 8 l[1117] —, ezt a váradi kantából származtatta.

3.2.13.2 *Váradi* (Bihar). Elsőnek egy Báthori Zsigmond-féle 1588. évi borleltárban találkoztam vele mint a váradi borköböl kisebb része, úgy tűnik, mintha negyedelné azt.[118] Egy kelet nélküli, Szamota által 1598-ra datált váradi urbáriumban már nagyság-adatot kapunk: „pinta 5 uel ut vocatur Canta una".[1119] S ugyanez szerepel az 1725. évi,[1120] és az 1753. évi[1121] urbáriumban is. A váradi pint értékével: 1,6786 l (ld. 3.2.24.143) ez 8,393 l.

Schwartner 1798-ban azt írta, hogy Debrecenben a kanta az 10 icce,[1122] Demian 1805-ben hasonlóan.[1123] Luebecknél 1812-ben Biharban a kanta szintén 10 icce.[1124] Komoróczy az 1834. évi debreceni határozatra hivatkozva írja, hogy a kanta 10 iccés.[1125] Fényesnél 1842-ben Biharban és a környékén a kanta szintén 10 iccés.[1126] Ugyanígy Rumlernél 1949-ben.[1127] Stephens 1855-ben szintén, de azt is írja, hogy 0,1434 bécsi akó,[1128] ami annak értékével: 56,589 l (ld. 3.2.2.10), 8,11 l-t ad. Végül Ereky 1881-ben 10 pozsonyi icce, illetve 8,45 l nagyságot ad,[1129] ami a helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) ismét 8,393 l.

Most még csak azt kell megmagyaráznom, miért nevezem én a kantát váradinak, amikor a 19. sz.-i, idézett irodalomban hol Debrecenben, hol Biharban használt kantáról írnak (de egyik sem jelzősít!), csak éppen Váradot nem nevezik. Egyszerűen azért, mert Váradon alakult ki, s a váradi bormértékrendszer tagja maradt, nem illeszkedett a bihariba, debreceni rendszer pedig nem is volt (ld. 2.26.1). Írható a tétel:

1 *váradi kanta*=10 váradi (később pozsonyi) icce=3,939 l. Bihar megye környékén is dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.14.1 *Általában.* Földmérték mivoltából már foglalkoztam vele, de a terminológiát csak abból a szempontból tárgyaltam,[1130] részletesen kell tehát megvizsgálnom.

Latin szótáraink ban cubulus, a németben Köbel, mint mérték is. Az eredetkutatásnál most is követnünk kell az edény-mérték alakulás sorrendjét. Ebből az is következik, hogy ha a köböl edény mivoltában külföldi eredetű is lenne, mérték mivoltában azért lehet hazai is. A néveredet tehát most sem döntő, csak akkor, ha már mértékként vettük át. A szó származását illetően azonban eltérőek a vélemények. — Kniezsa szerint eldönthetetlen, hogy ófelnémet vagy szláv származású.[1131] Mollay a cubulus-köböl, mint mérték, egyházi latin francia közvetítésű átvételét igyekszik — sok esetben meggyőzően — bizonyítani.[1132] Történeti-etimológiai szótárunk viszont ezt nem fogadja el, a német eredetet nem tartja valószínűnek, a délszláv átvétel mellett foglal állást. A nyelvészek tehát három álláspontonvannak. Megpróbálkozom negyedikkel, de csak a logika segítségével.

Elképzelhetetlennek tartom ugyanis azt, hogy eleink nem ismertek és használtak volna egy űrmértéket, amikor búzát termesztettek és bort készítettek, mint e szavak ótörök eredete mutatja, a történeti-etimológiai szótár szerint, legkésőbb a vándorlás utolsó századában. S ha használták, nevet is adtak nekik, s az előbbiek szerint valószínű, hogy szintén ótörök eredetből. A mértékfejlődés törvénye szerint ez az űrmérték kezdetben híg és száraz tárgyak mérésére egyaránt szolgált, s így faedény volt. Űrmértékeink közül az akó, a csöbör és a köböl esetében tapasztalunk ilyen korai kettősséget. Az akó és a csöbör azonban, láttuk (3.2.2.1, 3.2.5.1) már a letelepülés utáni kezdeti időben átalakul, a 13. sz. során már adó jelentésű lett, ugyanakkor elveszítette száraz mérték jelentését, csupán híg, azaz bormérték lett. A köböl ellenben megtartotta a híg—száraz mérték kettősségét továbbra is (ld. 3.3.20). Nyilvánvalóan nem véletlenül, s feltehetően a hagyomány ereje hatott, vagyis a három közül a köböl volt az ősi mérték. Kérdés, hogy mi volt ennek a magyar neve?

A kor írásbeliségének ismert gyakorlatából következik az, hogy a mértéket latinul nevezték meg, az írástudók által ismert latin szóval cubulusnak. De nem csak ezt, a most tárgyalt mértéket, hanem másikakat is, vagyis az űrmértéket. Igazolja ezt az a tény is, hogy a cubulus első ismert köznyelvű említését 1240-ben így találjuk: „cubulos vini cum magno cubulo, qui vulgo Ako vocatur",[1133] s megismétlik ezt 1402-ben,[1134] vagyis ez a borköböl tulajdonképpen akó, illetve a magyar akó a latinban cubulus. S hogy a száraz mértékeknél sem egyértelmű a helyzet, még később ben sem, arra a következőnek ismert köznyelvű említés a jó példa. Pálóci László országbíró által, tehát fejlett kancelláriában kiállított 1454. évi oklevélben olvasható: „cubulos seu metretas vulgo zapw",[1135] tehát ez a köböl vagy mérő magyarul szapu volt, illetve visszafelé. — S e vagylagozás kapcsán érdemes közbevetőleg megjegyezni azt, hogy ez a másik közkeletű gabonamérték: a mérő sosem jelentett bormértéket (ld. 3.3.26.1). — De mielőtt következtetnék, nézzük meg a korai időszak előfordulásait.

A cubulus szóval elsőnek a szászdi apátság 1067 körüli alapítólevelében találkozunk, mint híg űrmértékkel,[1136] Kálmán 1109. évi oklevelében bormérték,[1137] a II. Béla-féle 1138. évi dömösi alapítólevélben híg és száraz mérték egyaránt.[1138] A hamis 1171. évi bakonybéli oklevél „királyi köblét" mint gabonamértéket csak megemlítem, részletesen a száraz mértékeknél tárgyalom (ld. 3.3.20.1). III. Bélának a szamosi monostorra vonatkozó 1181. évi oklevelében ismét híg és száraz mérték a cubulus.[1139] S lehetne folytatni, de nincs értelme, hiszen a 13. sz.-tól kezdve továbbra is változatlan a helyzet, a híg és a száraz mérték egyaránt az iratok cubulusa, de gyakran hozzáteszik: vini, illetve tritici. S a korszak legvégéig nem használtak másik latin szót a köböl mértékre. Német nevét elsőnek 1403—39-ből ismerjük: Kübel,[1140] később előfordul a Köbel alak is.[1141] Első magyar előfordulását (köböl), mint vulgó szót 1521-ből ismerem én is, ekkor azonban gabonamérték.[1142]

És éppen ez a tény, hogy csak a 16. sz. elején találkozunk magyar nevével, erősítheti meg az előbb elkezdett gondolatmenet befejezését. Azt ti., hogy e mértéknek hajdanában volt valami hasonló hangzású magyar neve, de a különféle nyelvi, köztük az oklevelekben állandóan szereplő latin cubulus ráhatására, amire mi megismerhettük, már köböl lett. S ez természetesen korántsem nyelvészeti próbálkozás akar lenni, csupán annak a lehetőségnek a felvetése, hogy ez a mérték hazai eredetű.

3.2.14.2 *Nagyság*ára általában a kezdeti időkből sorolhatok adatokat, amikor az alegység mivolt megállapítására nincs elegendő támpont.

Elsőnek Mária királynő 1248. évi okleveléből kapunk adatot, mely szerint a borköböl 4 tenyér volt.[1143] Mátyás szlavón bán 1270. évi oklevelében a borköböl három tenyér (míg a gabona négy).[1144] IV. László 1279. évi oklevelében, amelyben megszabja, hogy a veszprémi egyháznak a tizedet az esztergomi káptalannál szokásos mértékkel adják, s ez a borköböl 3 hüvelykes-tenyér és 2 ujj nagyságú (a gabonaköböl itt is nagyobb).[1145] Azt mondhatjuk tehát, hogy a köbölök nagysága 3—4 tenyér, vagyis annak átlagos metrikus értékével: 10 cm, 30—40 cm, s valószínűleg ez a mérték magassága,[1146] de ezzel az űrtartalmát meg nem határozhatjuk.

3.2.14.3 *Abaúji*. Lederer 6,7872 l nagyságot közöl, de nem indokolja.[1147] N. Kiss tőle veszi a nagyságot, de azt is mondja, hogy ez 8 budai icce,[1148] ami a helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.211.26), 6,71 l. — 1758-ban ez a köböl 16 pozsonyi icce volt,[1149] ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 13,43 l. Feltehetően a 17. sz. közepén kétszerezték meg a nagyságát. Így a tétel:

1 *abaúji borköböl* = kb. a 17. sz. közepéig 8 budai icce = 6,71 l, kb. a 17. sz. közepétől = 16 pozsonyi icce = 13,43 l. Megyei mérték.

3.2.14.4 *Alpári* (Abaúj). 1598-ban 16 egri icce nagy,[1150] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:

1 *alpári borköböl* = 10 egri icce = 8,39 l.

3.2.14.5 *Aranyosmeggyesi* (Szatmár). 1690-ben 16 helyi icce,[1151] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.6).

3.2.14.6 *Ardói* (Bereg). 1647-ben 15 régi budai icce,[1152] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *ardói borköböl* = 15 budai icce = 12,59 l.

3.2.14.7 *Arlói* (Borsod). 1622-ben 10 helyi icce,[1153] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.211.24) írható:
1 *arlói borköböl* = 10 helyi icce = 8,39 l.

3.2.14.8 *Aszalói* (Borsod). 1565., 1620—22. években 12 helyi icce, 1612., 1622. években 15 kassai icce,[1154] ennek értékével 1,0491, illetve 0,8393 l (ld. 3.2.11.8, 3.2.11.76) írható:
1 *aszalói borköböl* = 12 helyi icce = 12,58 l.

3.2.14.9 *Barii* (Zemplén). 1578-ban, 1601-ben 8 helyi icce,[1155] ennek értékével 1,2590 l (ld. 3.2.11.12) írható:
1 *barii borköböl* = 8 helyi icce = 10,07 l.

3.2.14.10 *Begányi* (Bereg). 1614., 1626., 1647., 1662., 1679. években 20 helyi icce volt,[1156] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.16) írható:
1 *begányi borköböl* = 20 helyi icce = 16,79 l.

3.2.14.11 *Bekecsi* (Zemplén). 1613-ban 10 helyi icce,[1157] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.17).

3.2.14.12 *Beregi*. N. Kiss 19,96 l-ben adja a nagyságát, az 1553. évi tizedjegyzék 20 budai icce adata szerint,[1158] a helyes értékkel 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *beregi borköböl* 20 budai icce = 16,79 l. Megyei mérték.

3.2.14.13 *Beregszászi* (Bereg). 1568—1572-ben 15 helyi icce,[1159] annak értékével 0,7074 l (ld. 3.2.11.19) írható:
1 *beregszászi borköböl* = 15 helyi icce = 10,61 l.

3.2.14.14 *Berényi* (Veszprém). Említik 1334-ben,[1160] 1339-ben,[1161] 1383-ban és 1389-ben $^1/_{60}$ helyi hordó nagyságú,[1162] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.10.6).

3.2.14.15 *Bernecei* (Hont). 1582-ben 25 helyi icce,[1163] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.20).

3.2.14.16 *Bihari*. Említik 1578-ban,[1164] de nyilvánvaló elírás, mert Biharban csak csöbör dívott (ld. 3.2.5.12).

3.2.14.17 *Bodrogkeresztúri* (Zemplén). 1578., 1585., 1622. években 10 helyi icce,[1165] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.11.22).

3.2.14.18 *Boldogköi* (Abaúj). 1646-ban 10 régi budai icce,[1166] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *boldogköi borköböl* = 10 budai icce = 8,39 l.

3.2.14.19 *Bolgár*. IV. Béla 1240. évi oklevelében olvashatjuk, hogy a győri várnép szolgáltatása többek között „20 cubulos Bulgaricos de vino".[1167] Homan sem tudta,[1168] én sem tudom megmondani, miért e jelző, és mekkora ez a köböl.

3.2.14.20 *Borsodi*. 1556—57-ben 8 budai pint,[1169] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.24.15) írható:
1 *borsodi borköböl* = 8 budai pint = 13,43 l. Megyei mérték.

3.2.14.21 *Börzsönyi* (Hont). 1583-ban 20 helyi icce,[1170] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.25).

3.2.14.22 *Budai* (Pest). Lederer 8,484 l-ben adja a nagyságát, 1585., 1569., 1607., 1636. évi tizedjegyzékekre hivatkozva, hol is 10 budai icce az.[1171] A viszonyszám azonban csak az utolsó évnél jó, és az értéket is javítani kell. N. Kiss szintén ez értéket és nagyságot közli, s hozzáteszi, hogy kanta néven a 18. sz. elejéig dívott, de forrást egyiknél sem ad.[1172] A nagyság nyilván Lederertől való, az utóbbival én nem találkoztam, valószínűleg a váradi kantával téveszti össze (ld. 3.2.13.2). Bán, szintén Lederer adatait ismétli.[1173] — Az én adataim.
1551., 1587., 1594. években 16 budai icce nagy,[1174] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 13,43 l. A 17. sz. elején, mint a többi budai mérték, ez is megváltozik, s 1636-ban 10 budai icce lett,[1175] annak értékével: 0,9157 l (ld. 3.2.11.26), 9,16 l. Így a tétel:
1 *budai borköböl* = a 17. sz. elejéig 16 régi budai icce = 13,43 l, a 17. sz. elejétől = = 10 új budai icce = 9,16 l. 1405-től országos mérték, de nehezen terjed el, nevében is hamarább kihal, mint az icce, az első nagyság a kassai köbölben él tovább, a második nagyság helyi jellegű, a 17. sz. vége felé kikopik a gyakorlatból. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.14.23 *Csabai* (Borsod). 1610-ben 36 helyi icce,[1176] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.28).

3.2.14.24 *Csáktornyai* (Zala). 1720-ban 14 helyi pint,[1177] ennek értékével 3,0697 l (ld. 3.2.24.16) írható:
1 *csáktornyai borköböl* = 14 helyi pint = 43,98 l.

3.2.14.25 *Csergői* (Zemplén). N. Kiss a 16. sz.-ra 8 helyi iccében, illetve 8,48 l-ben adja nagyságát, de indoklás nélkül.[1178] A viszonyszám jó, a többi nem. Nekem

ugyanis 1601-ből van adatom, mikor is 8 helyi, illetve 10 régi budai icce,[1179] ezek értékével 1,0491, illetve 0,8393 l (ld. 3.2.11.26, 3.2.11.30) írható:
1 *csergői borköböl* = 8 helyi icce = 8,39 l.

3.2.14.26 *Csikói* (Szatmár). 1572—73., 1583. években 8 helyi pint,[1180] annak értékével 3,3872 l (ld. 3.2.24.20) írható:
1 *csikói borköböl* = 8 helyi pint = 26,86 l.

3.2.14.27 *Csongrádi*. 1732-ig 4, után a 18. sz. végéig 5 helyi akó,[1181] annak értékével 50,36, illetve 67,14 l (ld. 3.2.2.21) írható:
1 *csongrádi borköböl* = kb. 1732-ig 4 helyi akó = 201,44 l, kb. 1732-től = 5 új helyi akó = 335,72 l. Megyei mérték.

3.2.14.28 *Daróci* (Szatmár). 1579-ben 30 helyi icce,[1182] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.32).

3.2.14.29 *Debreceni* (Bihar). N. Kiss azt írja, hogy a bihari-váradi borköböl a 18. sz.-ban kétszerese, vagyis 100 icce, illetve 84,84 l nagyságban debreceni borköbölként él tovább, de forrást nem közöl, továbbá, hogy a debreceni borköböl a 16. sz.-ban ritkán fordul elő.[1183] Az utóbbi megállapítás közelíti a valóságot, a váradi köböl azonban a bihari nagy csöbörben élt tovább (ld. 3.2.5.12, 3.2.14.148). Debreceni borköböl nem volt, de miért is lett volna, hiszen Debrecenben nem volt akkoriban jelentős szőlőtermesztés.

3.2.14.30 *Debrői* (Heves). 1579-ben 30 helyi icce,[1184] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.11.33).

3.2.14.31 *Dédai* (Bereg). 1550., 1614., 1647. években 15 régi budai icce,[1185] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *dédai borköböl* = 15 budai icce = 12,59 l.

3.2.14.32 *Diósgyőri* (Borsod). 1564-ben 8 budai pint,[1186] ennek értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.15) írható:
1 *diósgyőri borköböl* = 8 budai pint = 13,43 l.

3.2.14.33 *Drégelyi* (Hont). 1595-ben 20 helyi icce,[1187] annak értékével 1,0330 l (ld. 3.2.11.35) írható:
1 *drégelyi borköböl* = 20 helyi icce = 26,60 l.

3.2.14.34 *Ecsedi* (Szatmár). 1729-ben 16 régi budai icce,[1188] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *ecsedi borköböl* = 16 budai icce = 13,43 l.

3.2.14.35 *Ecsegi* (Borsod). Az 1580—1650. években 16 miskolci icce,[1189] ennek értékével 1,0491 l (ld. 3.2.11.96) írható:

1 *ecsegi borköböl* = 16 miskolci icce = 16,79 l.

3.2.14.36 *Egri* (Heves). Lederer szerint 30 iccés, ez pedig egy 1614. évi adata szerint budai, így 25,45 l nagy.[1190] A viszonyszám jó, a jelzője félig — meglátjuk —, az érték javítandó. N. Kiss két cikkében ugyanezt írja, de forrás nélkül,[1191] nyilván Lederer alapján. Bán ugyanígy.[1192] Kovács 1549—1600. évkörre 15 pintet ad (ami ugyanaz), s az érték a Lederer-féle.[1193] A metrikus érték természetesen a Lederer-féle budai icce téves értékéből származik. — Adataim.

1550-től 1646-ig e köböl hol 15 egri pint, hol 15 budai pint, hol 30 egri icce, hol 30 budai icce, többnyire azonban 30 egri icce.[1194] Valamennyi viszonyszám azonos nagyságot ad, amit az egri icce értéke is: 0,8393 l (ld. 3.2.11.38), így 25,18 l-t. Hozzátehetjük még Breznay közlését, mely szerint 1700—28 körül a köböl az negyed akó volt, s 16 l-re becsülte.[1195] Az értéke rossz, mert a helyi akó értékével: 100,72 l (ld. 3.2.2.28) szintén 26,18 l. A tétel tehát:

1 *egri borköböl* = 15 egri pint = 30 egri icce = 25,18 l. A szepesi kamara területén, s a borkereskedelemben dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.14.37 *Emődi* (Borsod). 1575-ben, 1688-ban 16 helyi icce,[1196] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.11.39).

3.2.14.38 *Endrédi* (Szatmár). 1667-ben 16 helyi icce,[1197] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.40).

3.2.14.39 *Erdélyi*. A bécsi pint 1823. bevezetésével (ld. 3.2.16.2) alakított, de — főleg nagysága miatt — ritkán használt mérték. Fényes 1842-ben,[1198] Stephens 1855-ben[1199] 64 pintben adják nagyságát, de ez valójában az erdélyi kupa, s a viszonyszám helyesen 8 erdélyi vödör (ld. 3.2.31.10). Következőleg:

1 *erdélyi borköböl* = 8 erdélyi vödör = 90,54 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.14.40 *Erdőbényei* (Zemplén). 1571-ben 10 helyi icce,[1200] és ugyanennyi 1770-ben is,[1201] az icce értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.42).

3.2.14.41 *Esztergomi*. IV. Lászlónak a veszprémi tizedre vonatkozó 1279. évi oklevelét Fejér rossz kivonatban közli, pedig ebben azt olvashatjuk, hogy az esztergomi káptalan borköblével kell azt megadni, ez pedig 4 arasz és 2 ujj nagyságú, „in latitudine et totidem longotudine",[1202] tehát űrtartalmat számolhattam volna. Sajnos, nem ez a helyzet. A helyes szöveg ugyanis csak azt mondja, hogy ez a köböl 3 hüvelyes-tenyér és 2 ujj nagy.[1203] Ezek metrikus értékének az átlagával 10, illetve 2 cm[1204] számolva 34 cm, s mint említettem (ld. 2.3.14.2) ez a magassága lesz.

3.2.14.42 *Fejérkői* (Körös). 1526-ban 8 helyi pint,[1205] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.30).

3.2.14.43 *Felsőbányai* (Szatmár). 1728-ban 16 régi budai icce,[1206] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *felsőbányai borköböl* = 16 budai icce = 14,65 l.

3.2.14.44 *Fónyi* (Abaúj). 1620-ban 3 helyi borköböl az 1 egri borköböl,[1207] vagyis 1 helyi = 0,33 egri köböl, annak értékével 25,18 l (ld. 3.2.14.36) írható:
1 *fónyi borköböl* = $^1/_3$ egri borköböl = 8,39 l.

3.2.14.45 *Forrói* (Abaúj). 1570-ben, 1606-ban 10 budai icce,[1208] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *forrói borköböl* = 10 budai icce = 8,39 l.

3.2.14.46 *Füzéraljai* (Zemplén). 1580—1650 között 8 szécsi icce,[1209] ennek értékével 1,2002 l (ld. 3.2.11.140) írható:
1 *füzéraljai borköböl* = 8 szécsi icce = 9,60 l.

3.2.14.47 *Füzéri* (Abaúj). 1600-ban, 1606-ban 7 helyi icce volt,[1210] ennek értékével 0,9568 l (ld. 3.2.11.50) írható:
1 *füzéri borköböl* = 7 helyi icce = 6,71 l.

3.2.14.48 *Gágyvölgyi* (Abaúj). 1576-ban, 1568-ban 10 budai icce, 1622-ben 12 egri icce, 1625-ben 18 egri icce.[1211] A változás okát nem ismerem, így csak szakaszolhatom a tételt:
1 *gágyvölgyi borköböl* = kb. a 16. sz. végéig 10 budai icce = 8,39 l, kb. a 16. sz. végétől kb. 1622-ig 12 egri icce = 10,07 l, kb. 1625-től 18 egri icce = 15,11 l.

3.2.14.49 *Garadnai* (Abaúj). 1672—78 között 8 régi budai icce,[1212] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *garadnai borköböl* = 8 budai icce = 6,71 l.

3.2.14.50 *Gönci* (Abaúj). 1565—1611 között 7 helyi icce,[1213] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.14.55) írható:
1 *gönci borköböl* = 7 helyi icce = 5,88 l. Megyei mérték.

3.2.14.51 *Görömbölytapolcai* (Borsod). 1576., 1595., 1620. években 16 helyi icce,[1214] ennek értékével 1,0491 l (ld. 3.2.11.57) írható:
1 *görömbölytapolcai borköböl* = 16 helyi icce = 16,79 l.

3.2.14.52 *Gyöngyösi* (Heves). Lederer az 1578. évi tizedjegyzék 16 helyi köböl az 15 budai köböl tétele alapján, ezt 10 ún. nagy magyar iccének véve, 12,72 l-

ben adja nagyságát.[1215] Az érték közelítő, a többi nem. N. Kiss egyik cikkében azt írja, kb. azonos a kassai köböllel, s 12,7 l nagyságot ad.[1216] A másik cikkében általánosan a borsodi, hevesi tizedjegyzékekre hivatkozva 15 iccében, illetve 12,7 l-ben adja nagyságát, de nem indokolja.[1217] A viszonyszám rossz, az érték közelít. — Adataim. 1578., 1596., 1598., 1727., 1763. években 16 helyi icce,[1218] ennek értékével 0,7889 l (ld. 3.2.11.58) írható:

1 *gyöngyösi borköböl* = 16 helyi icce = 12,62 l. Megyei mérték.

3.2.14.53 *Gyöngyöspüspöki* (Heves). 1594-ben 30 helyi icce volt,[1219] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.59).

3.2.14.54 *Győri*. Említik 1568-ban.[1220] Több adatom nincs, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.14.55 *Gyulai* (Békés). 1559—60-ban 8 helyi pint,[1221] ez értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.40).

3.2.14.56 *Hangácsi* (Borsod). 1668-ban 10 helyi icce,[1222] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.61).

3.2.14.57 *Hanusfalvai* (Sáros). 1571., 1586., 1591., 1601., 1610. években 8 helyi icce,[1223] értéke ennek azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.62).

3.2.14.58 *Harsányi* (Borsod). 1577-ben 15 helyi pint,[1224] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.41).

3.2.14.59 *Hejcei* (Abaúj). 1598-ban 30 egri icce,[1225] ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.38)

1 *hejcei borköböl* = 30 egri icce = 25,18 l.

3.2.14.60 *Helmeci* (Zemplén). 1569—70-ben 10 helyi icce,[1226] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.64).

3.2.14.61 *Hevesi*. Használják 1692-ben.[1227] Többet nem tudok róla, pedig megyei mérték.

3.2.14.62 *Hidasi* (Tolna). 1561-ben 8 helyi pint,[1228] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.43).

3.2.14.63 *Huszti* (Mármaros). Használják 1684-ben.[1229]

3.2.14.64 *Ilosvai* (Szatmár). Említik 1600-ban.[1230]

3.2.14.65 *Jánosdi* (Abaúj). 1617-ben 10 helyi icce,[1231] ennek értékével 1,0072 l (ld. 3.2.11.72) írható:
1 *jánosdi borköböl* = 10 helyi icce = 10,07 l.

3.2.14.66 *Jenői* (Veszprém). Használják 1590-ben.[1232]

3.2.14.67 *Kállói* (Szabolcs). 1631-ben 16 helyi icce volt,[1233] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.75).

3.2.14.68 *Kanizsai* (Zala). 1552-ben 75 helyi icce adott 80 sztenisnyáki köblöt,[1234] vagyis 1 helyi = 1,07 sztenyisnyáki köböl, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.132).

3.2.14.69 *Kassai* (Abaúj). Lederer a 17. sz. elejére 16 budai icce, illetve 13,57 l nagyságot közöl.[1235] N. Kiss egyik cikkében 13,6 l-t ad, de nem indokolja,[1236] a másikban 16 icce, illetve 13,5 l nagyságot ír, de itt sem indokolja.[1237] Bán a 17. sz.-ra vonatkoztatva szintén 15 budai icce, illetve 13,57 l nagyságot mond, de számítását szintén nem indokolja,[1238] nyilván Lederer adata ez, s elfogadhatóan bizonyítja e 16 budai iccés kassai köböl 1720—1847. évkörű használatát Borsodban.[1239] A viszonyszám jó, az értéket javítani kell. — Adataim. 1582., 1587., 1591., 1616., 1623., 1708. években 16 régi budai, illetve kassai icce nagy,[1240] az utóbbi értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76). Tehát a tétel:
1 *kassai borköböl* = 16 kassai icce = 13,43 l. A szepesi kamara hatásterületén dívott. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.14.70 *Kászoni* (Bereg). 1565-ben, 1576-ban 20 helyi icce,[1241] az 1596., 1600., 1602—3., 1614., 1664., 1694. években pedig csak 15 helyi icce volt.[1242] A mértékrendezésre valószínűleg 1580 körül került sor (ld. 3.2.5.43, 3.2.11.77), így a helyi icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.77) írható:
1 *kászoni borköböl* = kb. 1580-ig 20 helyi icce = 25,18 l, kb. 1580-tól 15 helyi icce = 12,59 l.

3.2.14.71 *Kazai* (Borsod). 1577-ben 16 helyi icce,[1243] annak értékével 1,0072 l (ld. 3.2.11.78) írható:
1 *kazai borköböl* = 16 helyi icce = 16,12 l.

3.2.14.72 *Kemleki* (Körös). Használják 1439-ben.[1244]

3.2.14.73 *Kenézi* (Abaúj). 1572-ben 7 budai icce volt,[1245] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *kenézi borköböl* = 7 budai icce = 5,88 l.

3.2.14.74 *Kirvai* (Ugocsa). Említik 1587-ben.[1246]

3.2.14.75 *Kisújvári* (Abaúj). 1558—59. években 8 budai icce,[1247] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *kisújvári borköböl* = 8 budai icce = 6,71 l.

3.2.14.76 *Kisvárdai* (Szabolcs). 1579., 1580., 1632. években 16 helyi icce,[1248] annak értékével 1,6786 l (ld. 3.2.11.83) írható:
1 *kisvárdai borköböl* = 16 helyi icce = 26,86 l.

3.2.14.77 *Kolcsi* (Szatmár). 1571-ben 8 helyi icce,[1249] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.84).

3.2.14.78 *Kozmai* (Abaúj). 1597-ben 2 helyi köböl az 1 egri köböl volt,[1250] vagyis 1 helyi = 0,5 egri köböl, ennek értékével 25,18 l (ld. 3.2.14.36) írható:
1 *kozmai borköböl* = $^1/_2$ egri borköböl = 12,59 l.

3.2.14.79 *Kövesdi* (Hont). 1582-ben $^1/_2$ helyi akó,[1251] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.58).

3.2.14.80 *Kövesdi* (Zemplén). 1578-ban 30 helyi icce,[1252] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.88).

3.2.14.81 *Lelédi* (Hont). Használják 1573-ban.[1253]

3.2.14.82 *Liszaki* (Zemplén). 1571-ben 10 helyi icce, használják 1578-ban, 1600-ban,[1254] és 1758-ban is.[1255] Az icce értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.91).

3.2.14.83 *Mádi* (Zemplén). 1560-ban, 1622-ben 10 helyi icce volt,[1256] dívik 1673-ban,[1257] 1758-ban is.[1258] Az icce nagysága szintén ismeretlen (ld. 3.2.11.94).

3.2.14.84 *Mályi* (Borsod). 1577-ben 8 helyi pint,[1259] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.65).

3.2.14.85 *Merenyei* (Zala). Használják 1341-ben,[1260] 1382-ben pedig 16 helyi pint volt,[1261] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.67).

3.2.14.86 *Miskolci* (Borsod). Lederer 1614. évi adat alapján, mikor is 16 abaúji, illetve 20 budai icce nagyságot talált, 16,96 l-ben adja értékét.[1262] A viszonyszám jó, az értéket persze javítani kell. Bán a miskolci I. köblöt említi, a kassaival azonosítja (16. helyi icce, illetve 13,57 l nagyságban), a miskolci II.-nek nevezett köböl 16 helyi icce, illetve 21 budai icce, vagyis 16,68 —16,97 l nagyságot ad, feltehetően 1626 körüli időre.[1263] A viszonyszám itt is jó, az érték szintén javítandó. — Adataim. 1578., 1600., 1610., 1622., 1624., 1639. években 16 helyi icce, illetve 20 régi

budai icce volt,[1264] ezek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26, 3.2.11.96) egyaránt írható:

1 *miskolci borköböl* = 16 helyi icce = 16,79 l. Megyei mérték.

3.2.14.87 *Misztótfalusi* (Szatmár). 1572—73. és 1592. években 8 helyi pint, illetve 16 helyi icce,[1265] ezek értéke azonban nem ismert (ld. 3.2.11.97, 3.2.24.69).

3.2.14.88 *Munkácsi* (Bereg). Az 1569., 1614., 1626., 1647., 1662., 1679. években 15 helyi icce,[1266] ennek értékével 0,8493 l (ld. 3.2.11.99) írható:

1 *munkácsi borköböl* = 15 helyi icce = 12,59 l.

3.2.14.89 *Nádasdi* (Abaúj). Az 1570., 1574., 1578. években 8 budai icce,[1267] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *nádasdi borköböl* = 8 budai icce = 6,71 l.

3.2.14.90 *Nagybányai* (Szatmár). Az 1440., 1556., 1572., 1583., 1639., 1642. években 8 helyi pint, illetve 16 régi budai icce volt,[1268] ezek értékével: 1,6786 l, illetve 0,8393 l (ld. 3.2.11.26, 3.2.24.73) egyaránt. Így a tétel:

1 *nagybányai borköböl* = 8 helyi pint = 13,43 l.

3.2.14.91 *Nagymihályi* (Zemplén). 1669-ben 10 régi budai icce,[1269] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *nagymihályi borköböl* = 10 budai icce = 8,39 l.

3.2.14.92 *Németi* (Abaúj). 1571—79-ben 7 budai icce,[1270] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *németi borköböl* = 8 budai icce = 5,88 l.

3.2.14.93 *Nógrádi*. 1574-ben $^1/_4$ helyi akó,[1271] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.79).

3.2.14.94 *Novaji* (Abaúj). 1571-ben, 1574-ben 10 budai icce,[1272] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *novaji borköböl* = 10 budai icce = 8,39 l.

3.2.14.95 *Nyéki* (Borsod). 1576-ban 30 helyi icce,[1273] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.105) írható:

1 *nyéki borköböl* = 30 helyi icce = 25,18 l.

3.2.14.96 *Nyírségi* (Szatmár). Az 1571., 1572., 1583. években 10 helyi icce,[1274] ennek értékével 1,2590 l (ld. 3.2.11.106) írható:

1 *nyírségi borköböl* = 10 helyi icce = 12,59 l. Megyei mérték.

3.2.14.97 *Olsvai* (Abaúj). 1566-ban 5 kassai pint,[1275] annak értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.49) írható:
1 *olsvai borköböl* = 4 kassai pint = 6,71 l.

3.2.14.98 *Ozorai* (Tolna). Dívik 1437-ben.[1276]

3.2.14.99 *Örsi* (Zala). Éltek vele 1350-ben.[1277]

3.2.14.100 *Palotai* (Veszprém). Használják 1572-ben.[1278]

3.2.14.101 *Patai* (Heves). 1597—98-ban 16 helyi icce,[1279] ennek értékével 0,7889 l (ld. 3.2.11.113) írható:
1 *patai borköböl* = 16 helyi icce = 12,62 l.

3.2.14.102 *Perényi* (Abaúj). 1571., 1578., 1591. években 10 helyi icce,[1280] annak értékével 0,6295 l (ld. 3.2.11.114) írható:
1 *perényi borköböl* = 10 helyi icce = 6,29 l.

3.2.14.103 *Pozsegai*. Dívik 1504-ben.[1281] Többet nem tudok róla, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.14.104 *Sajókeresztúri* (Borsod). Az 1568—69., 1573—77. években 16 helyi icce volt,[1282] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.121) írható:
1 *sajókeresztúri borköböl* = 16 helyi icce = 13,43 l.

3.2.14.105 *Sajószentpéteri* (Borsod). 1576-ban 8 helyi pint,[1283] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.95).

3.2.14.106 *Salánki* (Ugocsa). N. Kiss az 1553—1583. évekre 6,1, illetve 6,0 l nagyságot ad, de nem indokolja,[1284] így kételkednem kell, kérdőjelezem majd. 1632-ben viszont 16 régi budai icce nagyságú,[1285] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 13,43 l. Mértékrendezés lett volna, vagy az első adat helytelen? A tétel kettős:
1 *salánki borköböl* = a 16. sz. második felében = 6,1 l ??, 1632 körül = 16 budai icce = 13,43 l.

3.2.14.107 *Sápi* (Abaúj). 1577-ben 3 helyi borköböl az 2 egri borköböl volt,[1286] vagyis 1 helyi = 0,66 egri köböl, annak értékével 25,18 l (ld. 3.2.14.36) írható:
1 *sápi borköböl* = $^2/_3$ egri borköböl = 16,62 l.

3.2.14.108 *Sárközi* (Szatmár). 1572—73., 1597. években 16 helyi icce,[1287] annak értékével 1,3572 l (ld. 3.2.11.123) írható:
1 *sárközi borköböl* = 16 helyi icce = 21,72 l.

3.2.14.109 *Sárközi* (Tolna). 1561-ben 8 helyi pint,[1288] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.97) Sajnálatos, mert a megyében dívott.

3.2.14.110 *Sárospataki* (Zemplén). 1567-ben 4 helyi pint,[1289] ennek értékével 1,5842 l (ld. 3.2.24.98) írható:
1 *sárospataki borköböl* = 4 helyi pint = 6,34 l.

3.2.14.111 *Seréci* (Gömör). 1577-ben 15 helyi pint volt,[1290] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.100).

3.2.14.112 *Siklósi* (Baranya). 1395-ben $^1/_{80}$ helyi hordó nagyságú,[1291] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.10.16).

3.2.14.113 *Somi* (Bereg). 1614-ben, 1626-ban 25 helyi icce, [1292] ennek értékével 1,2590 l (ld. 3.2.11.128) írható:
1 *somi borköböl* = 25 helyi icce = 31,47 l.

3.2.14.114 *Somogyi*. Használják 1220-ban,[1293] és 1524-ben.[1294] Nagyságára nincs adatom. Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.14.115 *Szabolcsi*. 1561-ben, 1575-ben 5 helyi pint,[1295] ennek nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.106). Sajnálatos, mert ez is megyei mérték.

3.2.14.116 *Szalkai* (Hont). 1582-ben, 1589-ben 20 helyi icce,[1296] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.133).

3.2.14.117 *Szalkai* (Szatmár). 1573-ban, 1577-ben 10 helyi icce,[1297] de ennek értékét sem ismerjük (ld. 3.2.11.134).

3.2.14.118 *Szántói* (Abaúj). 1674-ben 10 hely icce volt,[1298] értéke azonban ennek is ismeretlen (ld. 3.2.11.136).

3.2.14.119 *Szántói* (Közép-Szolnok). 1580-ban 10 budai icce,[1299] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *szántói borköböl* = 10 budai icce = 8,39 l.

3.2.14.120 *Szatmári*. Az 1569., 1572., 1575—83., 1591., 1643—73., 1690., 1710. években 16 helyi icce,[1300] ennek a 16. sz. végén váltó értékével 0,7074, illetve 0,8393 l (ld. 3.2.11.139) vált a tétel is:
1 *szatmári borköböl* = 16 helyi icce = a 16. sz. végéig = 11,72 l, a 16. sz. végétől = = 13,43 l. Megyei mérték.

3.2.14.121 *Szécsi* (Zemplén). N. Kiss a 16. sz.-ra 7 helyi icce, illetve 8,48 l nagyságot ad, de nem indokol.[1301] A viszonyszám jó, az értéket javítani kell. — 1578-

ban, 1602-ben[1302] és 1670-ben[1303] 7 helyi icce, annak értékével 1,2002 l (ld. 3.2.11.140) írható:

1 *szécsi borköböl* = 7 helyi icce = 8,40 l.

3.2.14.122 *Szentgyörgyvári* (Zala). 1505-ben 16 helyi pint,[1304] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.114).

3.2.14.123 *Szenyéri* (Somogy). 1524-ben 16 helyi pint,[1305] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.24.116).

3.2.14.124 *Széplaki* (Abaúj). Az 1566—73., 1583., 1586. években 8 kassai icce, 1607-ben 12 kassai icce.[1306] Vagy tized icce az utóbbi, vagy a 16. sz. végén vált a nagyság (ezért ezt kérdőjelezem), így a kassai icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76) írható:

1 *széplaki borköböl* = kb. a 16. sz. végéig 8 kassai icce = 6,71 l, kb. a 17. sz. elejétől 12 kassa icce = 10,07 l ?

3.2.14.125 *Szerdahelyi* (Zemplén). N. Kiss a 16. sz.-ra 10 helyi icce, illetve 12,7 l nagyságot ad, de nem indokolja.[1307] Nekem más adatom van. 1565-ben 4 helyi borköböl az 50 helyi icce,[1308] vagyis 1 helyi köböl = 12 $^1/_2$ helyi icce, ennek értéke: 1,27 l azonban bizonytalan (ld. 3.2.11.149). Így a tétel is kérdőjelezett:

1 *szerdahelyi borköböl* = 12 $^1/_2$ helyi icce = 15,88 l ?

3.2.14.126 *Szerencsi* (Zemplén). Az 1560., 1571., 1578., 1612. években 10 helyi icce,[1309] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.150) írható:

1 *szerencsi borköböl* = 10 helyi icce = 8,39 l.

3.2.14.127 *Szetei* (Hont). Az 1578., 1583—85. években 26 helyi icce,[1310] ennek az értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.151).

6.2.14.128 *Szigeti* (Abaúj). 1565-ben 10 budai icce,[1311] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *szigeti borköböl* = 10 budai icce = 8,39 l.

3.2.14.129 *Szigeti* (Somogy). Dívott 1561-ben.[1312]

3.2.14.130 *Szikszói* (Abaúj). Az 1565—66., 1601., 1609., 1617., 1620., 1623., 1625. években 10 helyi icce,[1313] annak értékével 1,0072 l (ld. 3.2.11.152) írható:

1 *szikszói borköböl* = 10 helyi icce = 10,07 l.

3.2.14.131 *Szinyérváraljai* (Szatmár). Dívott 1575-ben.[1314] 1582-ben 16 budai icce,[1315] annyi 1672-ben is,[1316] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *szinyérváraljai borköböl* = 16 budai icce = 13,43 l.

3.2.14.132 *Sztenisnyáki* (Zágráb). 1524-ben 1000 helyi borköböl az 75 velikai köböl volt,[1317] vagyis 1 helyi=0,75 velikai köböl, ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.153).

3.2.14.133 *Tállyai* (Zemplén). 1576-ban 30 budai icce,[1318] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 25,18 l. Valószínűleg a 16. sz. végén változott a nagysága, mert 1613-ban 72 helyi borköböl az 25 egri borköböl volt,[1319] vagyis 1 helyi= =0,333 egri köböl, annak értékével: 25,18 l (ld. 3.2.14.36), 8,39 l. Dívott 1620—22-ben 10 helyi iccével,[1320] valószínűleg az előbbi nagyságban. Így a tétel:

1 *tállyai borköböl*=kb. a 16. sz. végéig 30 budai icce=25,18 l, a 17. sz. elejétől= =$^1/_3$ egri borköböl=10 helyi icce?=8,39 l. A megyében többfelé dívott.

3.2.14.134 *Tarcali* (Zemplén). 1572-ben, 1578-ban 10 budai icce volt,[1321] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:

1 *tarcali borköböl*=10 budai icce=8,39 l. A település környékén is dívott.

3.2.14.135 *Telkibányai* (Abaúj). Az 1577., 1597., 1618. években 7 helyi icce,[1322] de mint az 1597. és 1618. évi adatokból nagyon valószínűen következik, a 16. sz. végén az icce megváltozott, így az értéke is: 0,8981, illetve 0,9568 l (ld. 3.2.11.162). A tétel tehát:

1 *telkibányai borköböl*=7 helyi icce=kb. a 16. sz. végéig=6,29 l, kb. a 17. sz. elejétől=6,71 l.

3.2.14.136 *Terebesi* (Szatmár). 1605-ben 137 helyi borköböl az 31 $^1/_2$ bécsi akó volt,[1323] vagyis 1 helyi köböl=0,229 bécsi akó, annak értékével: 58,00 l (ld. 3.2.2.10), 13,18 l, de a számítás torzít, helyesbíteni kell, ugyanis ez nyilván 10 helyi icce lesz, s annak értékével 1,3429 l (ld. 3.2.11.163) írható:

1 *terebesi borköböl*=10 helyi icce=13,30 l.

3.2.14.137 *Terebesi* (Ugocsa). 1580-ban 8 helyi icce,[1324] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.164).

3.2.14.138 *Tihanyi* (Veszprém). Az 1554—72., 1609. években 3 helyi pint,[1325] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.123).

3.2.14.139 *Tokaji* (Zemplén). Az 1572., 1600., 1621., 1674., 1704., 1718., 1722. években 10 helyi icce,[1326] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.166) írható:

1 *tokaji borköböl*=10 helyi icce=8,39 l. A borkereskedelemben dívó mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.14.140 *Tolcsvai* (Zemplén). 1571-ben[1327] és 1675-ben[1328] 10 helyi icce, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.167). Sajnálatos, mert a megyében dívó mérték.

3.2.14.141 *Tományi* (Szatmár). 1627-ben 8 régi budai pint,[1329] ennek értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.15) írható:
1 *tományi borköböl* = 8 budai pint = 13,43 l.

3.2.14.142 *Tornai*. 1648-ban 10 helyi icce,[1330] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.68) írható:
1 *tornai borköböl* = 10 helyi icce = 8,39 l. Megyei mérték.

3.2.14.143 *Toronyai* (Zemplén). 1567-ben 5 helyi pint,[1331] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.126).

3.2.14.144 *Ugocsai*. Az 1578—83., 1617., 1625., 1633., 1639., 1695. években 16 helyi icce,[1332] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.171) írható:
1 *ugocsai borköböl* = 16 helyi icce = 13,43 l. Megyei mérték.

3.2.14.145 *Újlaki* (Zemplén). N. Kiss a 16. sz.-ra 8 helyi icce, illetve 10,18 l nagyságot ad, de nem indokolja.[1333] Így a tapasztalatok alapján kérdőjelezem:
1 *újlaki borköböl* = 8 helyi icce? = 10,18 l?

3.2.14.146 *Újvárosi* (Szatmár). Dívott 1583-ban, 1617-ben 8 régi budai pint,[1334] annak értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.15) írható:
1 *újvárosi borköböl* = 8 budai pint = 13,43 l.

3.2.14.147 *Vámosi* (Borsod). 1568-ban, 1574-ben 16 budai icce,[1335] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *vámosi borköböl* = 16 budai icce = 13,43 l.

3.2.14.148 *Váradi* (Bihar). N. Kiss egyik cikkében az 1569—99. évekre vonatkoztatva azt írja, hogy azonos a csöbörrel, s hogy 42,4 l nagy,[1336] a másik cikkében ugyanezt ugyanígy, de az 1576., 1582., 1598. évekre, s a liter számítást itt sem indokolja.[1337] Nyilvánvalóan 50 budai iccével számolta a Lederer-féle helytelen értéket. Az azonosságot illetően igaza van, de ki kell egészítenem. Egyrészt azzal, hogy mint cubulus már a 13. sz.-ban is dívott,[1338] másrészt azzal, hogy a kettős megnevezés valószínűleg a 16. sz. során terjedt el a latin írásbeliségben,[1339] de azt már nem lehet kétségtelenül megállapítani, hogy ez a cubulus magyarul köböl vagy csöbör volt. Az utóbbi a valószínűbb, a 16. sz.-tól ismert magyar elnevezés ezt indokolja, ezért csak csöbörként tárgyalom (ld. 3.2.5.106).

3.2.14.149 *Varanói* (Zemplén). N. Kiss 8 helyi icce, illetve 8,48 l nagyságot ad, de indoklás nélkül.[1340] A viszonyszám jó, az értéket javítani kell. — Az 1560. 1600., 1605., 1612—13, 1620. években 8 helyi icce,[1341] annak értékével 0,9652 l. (ld. 3.2.11.178) írható:
1 *varanói borköböl* = 8 helyi icce = 7,72 l.

3.2.14.150 *Varasdi.* Dívott 1495-ben.[1342] Többet nem tudok róla. Sajnálatos, mert területi mérték.

3.2.14.151 *Varbói* (Borsod). 1600-ban, 1688-ban 16 helyi icce,[1343] annak értékével 0,9652 l (ld. 3.2.11.169) írható:
1 *varbói borköböl* = 16 helyi icce = 15,44 l.

3.2.14.152 *Várii* (Bereg). Az 1565., 1632., 1664., 1694. években 15 régi budai icce,[1344] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *várii köböl* = 15 budai icce = 12,59 l.

3.2.14.153 *Velikai* (Körös). 1524-ben 750 helyi borköböl az 1000 sztenisnyáki borköböl volt,[1345] vagyis 1 helyi = 1,33 sztenisnyáki köböl, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.132).

3.2.14.154 *Verpeléti* (Heves). 1594-ben 16 helyi icce,[1346] és ennyi 1775-ben is,[1347] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.131).

3.2.14.155 *Veszprémi.* Dívott 1571-ben.[1348] Többet nem tudok róla. Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.14.156 *Vitáni* (Zemplén). 1577-ben 1 egri borköböl,[1349] annak értékével (ld. 3.2.14.36) írható:
1 *vitáni borköböl* = 1 egri borköböl = 25,90 l.

3.2.14.157 *Zágrábi.* A káptalani köböl ez. Dívik már 1227-ben.[1350] 1670-ben 16 helyi pint,[1351] annak értékével: 3,1998 l (ld. 3.2.24.139), 51,20 l. Herkov 60 pozsonyi icce, illetve 49,38 l nagyságot ad,[1352] de helytelen értékkel (0,833 l) számolt, helyesen: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 50,36 l lenne. Az előbbi viszonyszám a biztosabb, azt fogadom el. Így a tétel:
1 *zágrábi borköböl* = 16 helyi pint = 51,20 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1), a 17. sz. végén kikopik a használatból.

3.2.14.158 *Zalai.* Használják 1553-ban,[1353] 1673-ban,[1354] 1678-ban,[1355] de nagyságára nincs adatom. Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.14.159 *Zarándi.* Említik 1553-ban, 1562—63-ban 8 helyi pint,[1356] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.24.141). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.14.160 *Zempléni.* N. Kiss a 16. sz.-ra 8 helyi, vagy kb. 10 budai icce, illetve 10,18 l nagyságot ad, de számítását nem indokolja.[1357] A viszonyszám részben jó, az érték nem. — 1600-ban, 1602—3-ban 8 helyi icce, 1612-ben és 1636-ban viszont 10 helyi icce.[1358] Vagy tized icce az utóbbi ($^5/_4$ arány), vagy 1610 körül változtatták

a nagyságát (ezért kérdőjelezem). Így a helyi icce irtékével 1,2590 l (ld. 3.2.11.184) írható:

1 *zempléni borköböl* = kb. 1610-ig 8 helyi icce = 10,07 l, kb. 1610-től = 10 helyi icce? = 12,59 l ? Megyei mérték.

3.2.14.161 *Zombori* (Zemplén). Az 1572—73., 1613. években 10 kassai icce,[1359] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76) írható:

1 *zombori borköböl* = 10 kassai icce = 8,39 l.

3.2.14.162 *Zsadányi* (Zemplén). 1580—1650 között 10 tolcsvai icce,[1360] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.167).

3.2.14.163 *Összefoglaló.* A 160 alegység is megmutatja a mérték használati területét. Elsősorban a szepesi kamara hatásterülete ez, vagyis az északnyugati országrész, a Partium egyes vidéke, aztán a horvát részek s az ezzel érintkező Dunántúl, s Erdély a 19. sz. derekán. A 160 alegységből országos 3 alegység (2%): budai, erdélyi, tokaji. Területi jellegű 2 alegység (1%): egri, kassai. Megyei jellegű 17 alegység (11%): abaúji, beregi, borsodi, csongrádi, gönci, gyöngyösi, miskolci, nógrádi, nyírségi, sárközi, szabolcsi, szatmári, tállyai, tolcsvai, ugocsai, zarándi, zágrábi. A környéken is dívott 1: tarcali. 137 alegység (87%) pedig helyi jellegű.

A 160 alegységből 88 alegységre (57%) van 99 metrikus adat. 11 helyen változott az érték 23 nagyságban (13, illetve 23%). Az űrtartalom nagysága a 99 metrikus esetnél — kerekítve — 6—336 l között változott 34 nagyságban (34%), amikor 76 esetben (77%) azonos, 23 esetben (23%) egyedi a nagyság. A szélső érték két felső tétele azonban kivételes: 201,44 és 335,72 l, a csongrádi borköböl. A szélső értéket tehát módosíthatjuk: 6—90 l. A középértéket 6—30 l-ben állapíthatjuk meg. Az esetek többsége a 10—17 l közé sorol (48%), majd 6—10 l közé (37%), az előbbinél 14, az utóbbinál 9 nagysággal. A gyakoriságot tekintve (19%) a 8,39 l nagyság sorol, a 10 budai vagy egri iccés borköböl, másodiknak (17%) a 13,43 l nagyság, ez a 16 budai vagy egri iccés köböl, harmadiknak (10%) a 12,59 l nagyság, a 15 budai vagy egri iccés köböl. S az sem a forrásadottságok következménye, hogy az adatok jelentős többsége a 17. sz.-ig terjedő, a 18. sz. során a borköböl valóban ritkul az akó javára részben a borkereskedelem, részben a pozsonyi mérték hatására.

3.2.15 KUFE

E német származású mértéknek meghagytam a német nevét, mert a szótár szerinti megfelelője: kád, nem volt nálunk mérték. Latin neve is átvétel: cuffa.[1361] Elsőnek Buda 1403—39. évi jogkönyvében találkoztam vele, úgy tűnik, nagyobb mennyiségű bor mértéke.[1362] 1404-ben, majd 1426-ban Sopronban,[1363] 1439-ben, 1442-ben, 1444-ben Bártfán (Sáros),[1364] 1450-ben Körömöcön (Bars),[1365] 1503-ban Nagyszebenben[1366] éltek vele. Az 1542. évi vámnapló tételei szerint nagyobb bormértékként használták.[1367] 1544—1556 között Brassóban is dívott.[1368] Később már

nem találkoztam vele. Nagyságának megállapítására a forrásokban megbízható támpontot nem találtam. Prickler a nyugati határszélen, a szerinte a 15. sz.-ban dívó, a 16. sz.-ban kikopó kufe nagyságát 30 akósnak mondja, de forrást nem közöl.[1369] Lehet, de nem tételezem. Annyit azonban az adatokból megállapíthatunk, hogy a német nyelvterületen is viszonylag ritkán, a 16. sz. közepéig használták nagyobb mennyiség mérésére, így rokona lehet a dreilingnek (ld. 3.2.7) és a fudernek (ld. 3.2.9), következőleg 600—1800 l közötti nagyságú mérték.

3.2.16 KUPA/EJTEL

3.2.16.1 *Általában.* Ezen jellegzetes erdélyi mérték eredeti magyar neve ejtel volt, amelyik a történeti-etimológiai szótár szerint (elsőnek 1550-ből ismeri) az achtel erdélyi szász, nyolcadrész mérték jelentés változatából ered. A kupa pedig e szótár szerint a latin cupa szóból származik, elsősorban ivókészség, majd tároló-edény jelentéssel, harmadiknak adja az egyfajta űrmérték jelentését, de van még más hatféle jelentése is. Hogyan lett e mérték neve az ejtelből kupa, amelyik lényegében pint jelentésű? — Nézzük az adatokat.

A latin szótárainkban a cupának nincs mérték jelentése. Az iratokban először 1550-ben mint ejtel jelentkezik,[1370] és a 16. sz.-tól a 18. sz. közepéig az erdélyi szótörténeti tár sok adatot idéz mérték mivoltára,[1371] e néven szerepel a 16—17. sz.-i erdélyi országgyűlési végzésekben is.[1372] A latin cupa mérték jelentését elsőnek 1599-ből ismerem.[1373] 1663-ból van adatunk az ejtel-octal megfelelésre,[1374] majd 1670-ből.[1375] 1714-ből megismerjük az egyik német megfelelést: ejtel-Mass.[1376] És csak 1742-ben találkozunk először az ejtel-kupa azonossággal.[1377] A latin szövegekben aztán hol cupa, hol octal.[1378] 1788-ban a másik német megfelelőt ismerjük meg, de már a kupára: Achtel, a Mass mellett.[1379] Végül 1823-ból újabb megfelelés: kupa vagy pinta.[1380]

Ami kétségtelen: a mérték erdélyi eredetű, ott is dívott, de a neve változott, okát, módját azonban csak feltételezésekkel magyarázhatom. A 17. sz.-ig ejtel, e század közepe felé kezdődhetett a latinból származó kupa párhuzamos használata. E kettősség a 18. sz. közepe táján fokozatosan megszűnik, az ejtel tájszóként visszaszorul, s a név kupa lesz, hivatalosan is. S az 1823-ban bevezetett bécsi mértékkel a pint lett az újabb névvariáns.

Helyi, a kolozsvári mértékből lett erdélyi, vagyis országos mértékké. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1). — A három alegységének ismertetésénél a terminológiára vonatkozó észrevételeket természetesen nem ismétlem, lehetőség szerint a nagyság adatokra szorítkozom.

3.2.16.2 *Erdélyi.* Az országgyűlési végzések hatására alakult a kolozsváriból (ld. 3.2.16.3). A 18. sz. során ritkábban nevezték szebeni kupának is (ld. 3.2.16.4).

Nagyságára elsőnek 1636-ból van adatom, magyar honból, mely szerint „három Buday Icze Erdély kett ejtelt fog tenni",[1381] vagyis 1 ejtel = 1,5 régi budai icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 1,3735 l. 1647-ből az okára van viszonyszá-

munk,[1382] de ez éppen fordítva fog segíteni (ld. 3.2.22). Az 1691. évi országgyűlési végzés szerint $^1/_{16}$ véka, illetve $^1/_8$ vödör,[1383] de ez a viszony is fordítva segít (ld. 3.2.31.10, 3.3.37.18). Sajnos, csak ennyit ($^1/_8$ vödör) tudunk meg az 1714. évi erdélyi vectigálból, pedig a hossz- és a súlymértékekre bécsi mértékek viszonyszámát adta.[1384] 1783-ból már jó viszonyszámot kapunk, a gubernium vizsgálatából megtudjuk, hogy 1 bécsi mérő az 45 erdélyi kupa,[1385] így annak értékével: 61,486 l (ld. 3.3.26.8) a kupa 1,3663 l. Az 1788. évi guberniumi vizsgálat szerint 43 $^1/_{16}$ erdélyi kupa az 44 bécsi pint, illetve 32 $^2/_8$ erdélyi kupa az 44 $^3/_8$ bécsi pint, valamint kölesből 1 erdélyi kupa az 1 font 31 $^1/_4$ lat (bécsi), a bécsi pint az 1 font 29 $^1/_4$ lat, a kétszeresből 1 kupa az 1 font 27 $^1/_4$ lat, 1 pint az 1 font 28 $^1/_4$ lat,[1386] a viszonyokból a bécsi pint értékével: 1,4147 l (ld. 3.2.24.8) a kupa 1,4190 l lenne.

1819-ben a Ciráky-féle vizsgálatnál megállapították, hogy 1 erdélyi kupa az 71 $^3/_{10}$ párizsi köbhüvelyk nagy,[1387] annak értékével: 19,8367 cm,[1388] a kupa 1,36 l. 1823-ban, a bécsi pint bevezetésekor a kupára 72 bécsi köbhüvelyk nagyságot állapítottak meg,[1389] ami annak értékével: 18,2746 cm^3 (ld. 4.22.2), 1,315 l-t ad. 1823-tól kezdve aztán az erdélyi új kupa azonos lett a bécsi pinttel,[1390] s maradt későbbi is annyi,[1391] vagyis az említett értékkel 1,4147 l nagyságú.

El kell döntenünk még az 1823. év előtti nagyságot. Hat különféle értéket állapíthattunk meg, nincs azonos közöttük, ami a viszonyszám-pontatlanság, illetve a számítási torzítások eredménye. Most is csak azt tehetem, hogy a számtani átlagot (1,3623 l) fogadom el — s így írom a tételt:

1 *erdélyi kupa/ejtel* = 1823-ig 1, 36231, 1823-tól = 1 bécsi pint = 1,4147 l. Országos mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.16.3 *Kolozsvári* (Kolos). E néven elsőnek 1566-ból ismerem,[1392] de nyilván sokkal korábban is dívott. Az 1678. és az 1588. évi országgyűlési határozatok Erdély mértékévé rendelik.[1393] Fokozatosan felveszi az erdélyi jelzőt, de a 17. sz.-ban még gyakorta kolozsvári névvel tisztelik,[1394] A 18. sz.-ban már kivételesen említik így. Nagyságát az erdélyi kupa mutatja, hiszen az ebből származott. Így a tétel:

1 *kolozsvári kupa/ejtel* = 1,3623 l. Az erdélyi kupában él tovább.

3.2.16.4 *Szebeni*. A helyi mérték 1468-ban, 1595-ben octal, 1492-ben echtel, 1501-ben, 1507-ben pint megnevezéssel dívik.[1395] A középső elnevezés lenne az, amiből a magyar ejtel kialakult. Nagyságáról semmit sem tudok. Az országgyűlési végzésekkel erdélyesített kolozsvári ejtel/kupa fokozatosan kiszorította, s vele átalakult erdélyi kupává (ld. 3.2.16.2). A 17. sz.-ban, s a 18. sz. elején azonban esetenként az erdélyit nevezték szebeni kupának is,[1396] valószínűleg azért, mert a gubernium Szebenben székelt, s az etalonokat onnan hozatták a törvényhatóságok.[1397]

Mivel az eredeti mérték nagyságát nem ismerem, az erdélyi értéket nem ismételhetem, nem tételezek.

3.2.16.5 *Összefoglaló.* A kupa — korábbi nevén az ejtel — tehát Erdélyben alakult és ott is dívó, mondhatjuk országosan elterjedt, a pintnek megfelelő mérték. Alapegységnek is nevezhetjük, kisebb egységét — az iccét — ugyanis csak a 18. sz. közepétől, s csak kivételesen használták, mint fél kupát, amelyik inkább csak a bécsi híg mérték 1823. évi bevezetésével terjedt el jobban (ld. 3.2.11.41). Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a híg és a száraz tárgyak mérésére — ellentétben az iccétől, pinttől (ld. 2.26.1) — egyformán, tehát egyazon nagyságban használták.[1398]

3.2.17 KVARTÁLE

3.2.17.1 *Általában.* A felezőrendszerből alakult mérték. Mint a latinból (quartale) származó neve is mutatja, negyede lehet bármely mértéknek — az űrmértéknek is —, azonos a fertály, vagyis a másik magyar néven dívó mértékkel. Ezen a néven már foglalkoztam vele, utaltam a kettős névhasználatra is; ennél is igaz, hogy inkább száraz, mint híg űrmérték volt — a jelzőket azért ki kell tenni; eredetének, terminológiájának (köztük a negyed jelentésnek) problémája is azonos, nem ismétlem (ld. 3.2.8.1). Néhány alegységét ismerem csupán, s csak azokat sorolom ide, amelyeknél a kvartále név indokolt, illetve, amelyeknél a fertály nevet erőszakolt lett volna alkalmazni. Megjegyzem még azt, hogy az N. Kiss-féle debreceni, illetve váradi quartalét[1399] azért hagytam el, mert az forrás és indoklás nélküli feltételezés, én nem találtam ilyen adatokat.

3.2.17.2 *Dévényi* (Pozsony). 1552-ben az akó mellett éltek vele.[1400] Amennyiben nevének megfelelően tényleg negyedelne, akkor a helyi akó értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.26), de erősen kételkedve írhatom (különösen a későbbiek miatt):

1 *dévényi borkvartále* = $^1/_4$ helyi akó? = 13,43 l ??

3.2.17.3 *Esztergomi.* Dívott 1569-ben.[1401] Közelebbit nem tudok róla, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.17.4 *Grináviai* (Pozsony). 1559-ben $^1/_5$ helyi akó,[1402] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.40).

3.2.17.5 *Szentgyörgyi* (Pozsony). 1278-ban $^1/_5$ helyi akó volt,[1403] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.110).

3.2.17.6 *Összefoglaló.* Néhány alegysége nem reprezentál, de azért mutatja a használat helyét, idejét: Pozsony megye és a közeli Esztergom a 16. sz.-ig. A grináviai és a szentgyörgyi alegységek $^1/_5$ akó viszonyszáma alapján esetleg feltételezhetjük, hogy az ismert $^5/_4$ mérték ez (ld. 2.34.1), s ennek alapján arra gondolhatunk, hogy mindkettő tized akó, ha pedig ez így van, akkor a kocsmai akó $^1/_4$, vagyis a kvartále tényleg negyedel. S ha a dévényi alegységnél nem tized akóról volt szó, akkor, de csak akkor, a megállapított érték helyes lehet.

3.2.18 LATELLUM

Meghagytam a latin nevet, mert annak is ritka, latin szótáraink közül csak Bartalnál található, üveg jelentését adja, de ez a jelen esetben — meglátjuk — nem helyes.

Elsőnek Bártfa (Sáros) 1438. évi számadásában szerepel mint tartozás: 15 latellum bor, s a bejegyzés után közvetlenül 5 media, vagyis icce bortartozást írtak,[1404] lehet tehát már mérték is. A következő adatot Tagányinak a bártfai szőlőgazdaságra vonatkozó jegyzeteiből kapjuk: „1550-ben Péter deák szőlőjében termett, többek között 2 cubulus 2 media 1 latellum bor."[1405] E sor és annak sorrendje már kétségtelenül mértéket és nagyságrendet is jelent, vagyis a latellum kisebb az iccénél.

A szatmári vár 1572—73. évi számadásából már egy jelzőt és nagyság-adatokat is megismerünk.[1406] A helyi iccék átlagát 5 kassai latellumnak mondják, s az adatokból a sorolt szatmári helységekben a következő viszonyszámokat kapjuk: Sárköz 48 kassai latellum = 0,374 bécsi akó, vagyis annak értékével 58,00 l (ld. 3.2.2.10), 0,4519 l; Akli 150 kassai latellum = 1,18 bécsi akó, vagyis 0,4563 l; Terebes 150 kassai latellum = 1,17 bécsi akó, vagyis 0,4524 l; Erdőd 108 kassai latellum = 0,84 bécsi akó, vagyis 0,4511 l; Dobra 108 kassai latellum = 0,82 bécsi akó, vagyis 0,4404 l. Az eredeti viszonyszámok pontatlansága, illetve a számítások torzítása miatt nem egyeznek az értékek. Ez esetben is a számtani átlagot fogadom el: 0,4504 l. Mivel pedig Szatmárban e kassai latellum dívott, valószínű, hogy a Kassához közelebbi Bártfán is ez a latellum járta. Nagysága is bizonyítja, hogy az iccénél (ld. 3.2.11) kisebb, a messzely mivolt (mert az felez) ellen viszont az említett 3-as viszonyszám tiltakozik. Hacsak nem tized mértékre vonatkozott ez a $^6/_4$ arány alapján, ez esetben ugyanis messzely (fél icce) lenne, annak értékeihez (ld. 3.2.20) illeszkedne. Ez azonban kétséges. A fentiekből következik az is, hogy a Bartal-féle üveg jelentést nem fogadhatom el, mérték mivolta miatt inkább fém vagy cserép kancsó, korsó lehetne, ami egyúttal ivókészség is, de maradjunk a latin névnél. Területi terjedését illetően nincs adatom arra, hogy a szepesi kamara használtatta volna, de az bizonyos, hogy Abaúj, Sáros, Szatmár megyék egyes településeinél dívott, és hogy hazai eredetű. A 16. sz. vége felé kikophatott a használatból. A tétel pedig:

1 *kassai latellum* = 0,4504 l.

3.2.19 LÉGELY

A történeti-etimológiai szótár szerint a latin lagena (palack) szóból származó német legel átvétele, valószínűleg erdélyi szász közvetítéssel, jelentése kis hordó, tölgyfa hordó, mezei munkás ivóedény, málházásra alkalmas faedény, Kelet-Svájcban bormérték, és azonosnak ítéli a négely szóval. — Az utóbbit majd vitatom (ld. 3.2.21). — Adelung mérték mivoltáról nem tud. Mértékké alakulása lehet esetleg hazai, de nem erdélyi, az legfeljebb jelentésben lehetséges — meglátjuk.

Első adatom ugyanis az 1403—39. évi budai jogkönyvből származik. Többször

szerepel (Lagel, Lägel, Sawmlagel néven), és két esetben mérték. A bornál 10 légely az 5 lóteher,[1407] vagyis 1 légely = 0,5 lóteher, ez azonban súlymérték (ld. 5.13), segítséget nem ad. A másik tételnél 1 légely ivóvíz az 16 pint,[1408] a budai pint'értékével: 1,6786 l (ld. 3.2.24.15) ez 26,86 l. A vizes légelyt veszi át Kubinyi is, de azt 6,7852 l nagyságúnak írja,[1409] vagyis a pint nála 0,4242 l lenne, ami lehetetlen, a Lederer-féle említett helytelen értékkel számolva a messzellyel tévesztette össze.

Kováts a 15. sz.-i pozsonyi harmincadnapló alapján szintén mértéknek találta, de az edény neveket összekeverte: a pancz (kicsi, nagy) kifejezést a légely (lagena) szóval azonosította,[1410] holott az a tauernich-tunella szóval azonos,[1411] vagyis hordó, így az egyik megállapítása téves. A másik helyes, mely szerint a tauernictunella malváziai bornál 12 légely, olajnál 6 légely,[1412] vagyis 1 légely az $^1/_6$, illetve $^1/_{13}$ hordó. Tehát kétségtelenül mérték, de közelebbi nagyságot nem lehet megállapítani.

Bártfa (Sáros) 1432. évi számadásában egy légely bor vásárlása szerepelt,[1413] de mérték mivoltra nincs adat. Ugyanez a helyzet Ernust 1494. évi számadásánál is.[1414] Brassó város 16. sz.-i számadásaiban többször is előfordul, lagena, legel néven, de mérték mivoltára itt sincs következtetési alap. A bornál ugyanis többször megadják oktályban (ld. 3.2.23) a nagyságát, de ez mindig más, így 1 légely 1529-ben 65, 1534-ben 42 és 48, 1545-ben 6 és 20 oktály.[1415] S a forráskiadvány szerkesztői megjegyezték, hogy az egyik légely: a lagena messoria vagyis Echen Legeln az nagy, lapos fa flaska, amelyet a kaszások visznek magukkal a rétre, de mérték mivoltot nem említenek.[1416] Ezért kételkedem abban, mint említettem, hogy az erdélyi szászoknál alakult volna mértékké.

Utoljára ismerhetjük meg magyar nevét, mert elsőnek 1594-ben találkozunk vele Somlyó (Kraszna) leltárban, „legeölli" ortográfiával, de nem mérték, csak edény a korsó és a bodon között.[1417]

A fentiek alapján úgy vélem, hogy a légely — természetesen eltekintve tároló, szállító eszköz mivoltától — a 15. sz. végéig egyes német nyelvű városainkban is ritkán használt híg űrmérték volt, nagyságrendileg talán a borköblök közé sorolható.

3.2.20 MESSZELY

3.2.20.1 *Általában.* Ez a mérték is a felezőrendszer alkalmazásának köszönheti létét: a nagyobb egységet, az iccét (ld. 3.2.11) felezi, a kisebbet, a römpölyt (ld. 3.2.27) kétszerezi. A történeti-etimológiai szótár szerint hazai bajor-osztrák eredetű, az űrmérték jelentésű Messel átvétele. Így igaz, mértékként került hozzánk osztrák területről, s úgy gondolom, a bécsi rendszernek (ld. 2.26.1) nagy szerepe volt átvételében és terjedésében.

Latin szótárainkban cotyla, sextarius, ritkábban quartalia, a németben Seidel. Az iratokban cantarus, sextarius, ritkábban quartale, quartalia, a németben Seitel, Seidel. Magyarul először Kanizsa (Zala) 1510 körüli urbáriumban találkoztam vele.[1418]

Nagysága, említettem, elvileg mindig fél icce, illetve két römpöly, a konkrét nagy-

ság természetesen mindig az adott mértékek értékétől függ. Országosan, de ritkán, inkább a kocsmálásban használt mérték, s ennek megfelelően alegységei is alakultak. A szemlében azonban csak az országos mértékek messzelyeit mutatom be, bár az ismert iccék (ld. 3.2.11) értékeiből kiszámíthattam volna mindegyiket, de a ritka — helyre, időre nem jellemző — használata miatt ettől eltekintettem: túlságosan terhelte volna a szöveget, szükség esetén ez utólag könnyen elvégezhető. Az általános és a konkrét híg űrmértékrendszer tagja.

3.2.20.2 *Bécsi.* A 14. sz.-tól igazolt,[1419] ismeretét nálunk a gyakorlaton kívül a hazai számtankönyvek is terjesztették, így pl. 1577-ben,[1420] 1689-ben,[1421] 1768-ban,[1422] és még később is. Viszonyszámát a tételnél adom meg. Nagyságával probléma nincs, a bécsi icce vonatkozó értékei (ld. 3.2.11.15) alapján írható a tétel:

1 *bécsi messzely* = $^1/_4$ bécsi pint (Mass) = $^1/_2$ bécsi icce (Halbe) = 2 bécsi römpöly (Pfiff) = 1359-ig 0,4530 l, 1359—1556 között = 0,4143 l, 1557—1568 között = = 0,3816 l, 1569—1871 között = 0,353 68 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.20.3 *Budai* (Pest). Elsőnek 1524-ben találkozunk vele,[1423] de bizonyos, hogy jóval korábban is használták, s mint később is, elsősorban a kocsmálásnál. A régi budai messzely, mint törvényes (1405., 1588. évi) mérték, az iccéhez (ld. 3.2.11.26) hasonlóan terjedt, a 17. sz.-ban nevében is dívott,[1424] de inkább nagyságában, az új messzely azonban helyi jellegű maradt. A tétel az icce értékek (ld. 3.2.11.26) alapján írható:

1 *budai messzely* = $^1/_2$ budai icce = 17. sz. elejéig 0,4197 l, a 17. sz. elejétől a 18. sz. végéig = 0,4579 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.20.4 *Erdélyi.* Csak a bécsi pint 1823. évi behozatalával (ld. 3.2.16.2) kezdődik alkalmazása, mint negyed új kupa, s így azonos a bécsi messzellyel, de a kocsmálásban is ritkán dívó maradt.[1425] Az erdélyi új kupa értékével (ld. 3.2.11.41, 3.2.16.2) írható:

1 *erdélyi messzely* = $^1/_4$ új erdélyi kupa = 0,3573 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.20.5 *Pozsonyi.* Kováts 14—16. sz.-i használatával találkozott, fél iccében adja nagyságát, metrikus értéket nem számolt.[1426] Az 1655. évi törvény (ld. 2.42.1) óta országosított mérték ez is. A 18. sz. közepétől kezdve etalonját a helytartótanács a törvényhatóságoknak megküldette, nagyságát a 18. sz. második felében pontosan megállapítva a hitelesítési utasításokba felvette.[1427] Szerepel a mértéktörvény-javaslatokban is,[1428] a métertörvény előkészítésekor azonban már nem,[1429] s az 1874. évi törvény külön nem is említi. Talán azért, mert inkább a kocsmálásnál dívott. Nagyságával probléma nincs, a pozsonyi icce értékei (ld. 3.2.11.117) alapján írható:

1 *pozsonyi messzely* = $^1/_2$ pozsonyi icce = 2 pozsonyi römpöly = 1592-ig 0,3357 l, 1593—1874 között = 0,4197 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.21 NÉGELY

A történeti-etimológiai szótár az *l* ~ *n* változásra hivatkozva a légely (ld. 3.2.19) szó alatt tárgyalja, mert azonosítja a kettőt, ezt azonban vitatom.

Először is: ha a négely a német, illetve a szász legel szóból származott, akkor miért talál a szótár 1585-ig csak negel ortográfiájú szavakat, miért csak 1594-ből ismeri elsőnek a légely alakot (s utána nincs is négely példája)? Ez ugyanis — ha az azonosság igaz — azt jelenti, hogy a német-szász szó átvételekor azonnal az *n* változatot alkalmazták és tartották meg következetesen jó századig, utána pedig visszatértek az eredeti *l* változathoz. Nehezen elképzelhető.

Calepinus 1585. évi szótárában mindkét szó külön szerepel, és a légely latinul obba, a négely pedig batus és dolium, az utóbbinál boroshordó hozzátétellel. Szenczi Molnár 1604. évi (majd később) szótárában hasonló a helyzet, de többet is megtudunk. A légely nála is obba, de magyar megfelelőnek hozzátette: fapalack. A négely nála egyrészt dolium, hordó azonossággal, másrészt szitán batus, de ez a négelyen kívül jelent még 1—1 $^1/_2$ akós átalagot is. S hozzáteszem: mindketten a gyakorlatból, magyar nevükkel együtt ismerhették ez eszközöket.

Mindkét szótár bizonyítja tehát, hogy a kettő az kettő, hogy a légely a kisebb, a négely a nagyobb edény. S ez mérték mivoltában is, ez természetes. Az előbbire láttunk egyéb bizonyítékot a légelynél (ld. 3.2.19), az utóbbira most mutatom be néhány adatomat. Természetesen nem az edény (mert arra sok van), hanem a mérték mivoltra vonatkozókat.

1464-ben Perényi István pohárnokmester kéri a bártfai bírót, hogy küldjön neki „duo media vas vlgo keth fel negel" legjobb márciusi sört.[1430] Vagyis: Bártfán (Sáros) a négelynek nevezett edényből-hordóból volt egész is és fél is, következőleg mértéknek kellett lennie, mégpedig sörmértéknek. S hozzáteszem: Makovica (Sáros) 1634. évi leltárában szerepel többek között „üres seres negel".[1431] De van jobb adatom is.

Füzér (Abaúj) 1626—28. évi sör-kocsmálási jegyzékében olvashatjuk: „kiárult egy negel sört, iczeiet arulvan pro d. 4", majd 3, 34 és 7 négelyt, és a sorolt összegekből megállapítható, hogy ez a négely 100 icce nagy volt,[1432] vagyis a füzéri icce értékével: 0,9568 l (ld. 3.2.11.50), 95,68 l.

Tehát a négely — ellentétben a légellyel — nagyobb, és nem a bor, hanem a sör mértéke volt. A szó származását nem magyarázhatom, de mértékké alakulását hazainak tartom, Abaúj, Sáros, Szepes megyék tájékán — híres sörfőző vidék ez — ringhatott a bölcsője. A 17. sz. második felétől kezdve már nem találkoztam vele.

3.2.22 OKA

Oszmán-török (oqqa) eredetű, a balkáni népeknél elterjedt részint súly-, részint űrmérték, sokféle helyi változata alakult ki, űrmértékként 1,28—1,78 l közötti nagyságban.[1433] A kereskedők által kerülhetett hozzánk. Nálunk is három mivoltában dívott: híg-, száraz- (ld. 3.3.28) és súlymérték (ld. 4.17), egyazon néven,

jelző nélkül, a méréstárgy különböztet. Eredete nem kétséges. Terminológiai probléma nincs, a magyar, latin, német iratokban egyaránt oka, ocka, okka. Érdemes megjegyezni, hogy oka ortográfiával a történeti-etimológiai szótárunk magyar szóként tárgyalja. — Itt természetesen csak a híg űrmérték mivoltát ismertetem.

Elsőnek Tolna megye 1590 körüli bortized jegyzékében találkoztam vele, mint a pint után következő mérték.[1434] Baranya megye 1689. évi tizedjegyzékében ugyanígy, az 1698. évi jegyzékben azonban már fejlécben szerepel, dézsa—pint—oka sorrendben, és az összegezésekből számolva 1 pint az 6 oka,[1435] vagyis 1 oka = $^1/_6$ pint, de baranyai pintet (iccét) nem ismerek. A baranyai kerület, valamint Pécs 1715. évi összeírásában az akó utáni mérték magában.[1436] Bács megye 1726. évi bortized jegyzékében ugyanígy találjuk.[1437]

Aztán már csak az irodalomból van adatom. Káts szerint 1804-ben az Erdélyben használt törökországi folyadék oka az 1 $^1/_2$ pozsonyi icce,[1438] vagyis annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 1,2590 l. Rumler szerint 1849-ben a határőrvidéken az oka 1,5625 l.[1439] Schwegel 1873-ban a híg okát 1,28 l nagynak írja.[1440] A törökországi vagy isztambuli oka Bocsornál 1843-ban a kila adatból számítható: 22 oka az 44,02 pozsonyi icce,[1441] vagyis 1 oka = 2 pozsonyi icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 1,68 l. Littrownál 1844-ben szintén a kila adattal kapunk eredményt: az 4,504 bécsi Achtel 20 okával,[1442] így számítva az oka 1,73 l. Hinznél a 10 okás kila 35,27 l,[1443] következőleg az oka 1,76 l. Tehát közelítően egyező értékeket kaptunk.

A levéltári adatok szerint a 17. sz. végéig a pintnél kisebb mérték. Az $^1/_6$ viszonyszám viszont annyit jelent, hogy az a rendszer szerint 1 $^1/_2$ römpöly lenne, pl. annak pozsonyi értékével: 0,2098 l (ld. 3.2.27.3), 0,3147 l. Nem elképzelhetetlen, de a 18. sz.-i előfordulás akó utáni mértéket jelöl, és sem a Vlajinac-féle 1,28—1,79 l, sem az idézett irodalom 1,26—1,57 l határértékeihez nem illeszkedik. Viszont az utóbbiakról nem lehet azt állítani, hogy azonosak a déli országrészen használt okával.

Ez lévén a helyzet nagyon ódzkodva, de nem tételezve, írom, hogy 1 híg oka az a 18. sz. közepéig az említett három déli megyében kb. $^1/_6$ pint lehetett, a 19. sz.-ban pedig általában 1,26—1,76 l között regisztrálta az irodalom.

3.2.23 OKTÁLY

Elvileg a felezőrendszer tagja, mert a negyed (fertály, kvartále) fele, illetve egy egésznek a nyolcada, tehát általános, bármely mértéktípusnál alkalmazhatták. Nálunk híg és száraz (ld. 3.3.29) űrmérték volt, de az előbbi kivételesen, az utóbbi is ritkán dívott. A latin iratokban szereplő octal, octuale, octalium a latin szótárakban nem jelent mértéket, mint ahogyan a német Achtel, Echtel megnevezés sem. S az iratokban sem egyértelmű a használat. Nem mindig lehet megállapítani, hogy a magyar megfelelője tényleg oktály, vagy más nevű mérték, illetve, hogy tényleg nyolcad-e s minek a nyolcada (ld. később). Magyarul először 1524-ben találkozunk vele, de földmértékként.[1444]

Szeben 1468., 1494., 1507. évi számadásaiban szerepel, de az utolsó év egyik bejegyzéséből megtudjuk, hogy pint jelentése van.[1445] Szerepel Brassó 1504., 1522., 1525., 1534., 1544., 1545. évi számadásaiban is,[1446] s a forráskiadvány szerkesztői megjegyezték, hogy ez $^1/_8$ vödör,[1447] így pint, illetve Erdélyről lévén szó, ejtel = =kupa (ld. 3.2.16) jelentése van. Egyik sem oktály tehát, de jól példázza az előbb mondottakat.

Egervár (Vas) 1519—21. évi urbáriumában viszont már a pint és az icce melletti mérték, de nagyságára nincs adat.[1448] A Batthyányak szalónaki (Vas) uradalmának 1633—46. évi számadásaiban szintén mérték, s azt is megállapították, hogy 6 szalónaki pint nagyságú,[1449] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.107).

Több adatom nincs, s részben ez is bizonyítja, hogy kivételesen használt mérték. Eredetét sem tudom megállapítani. Vasban találkozunk vele a 16—17. sz.-ban — utóbb 6 helyi pintes nagyságban.

3.2.24 PINT

3.2.24.1 *Általában.* E mérték is az általános felezőrendszer tagja, mint annak legnagyobb egysége, így elvileg alapegység is, ez feleződik iccére stb. (ld. 2.26.1). A történeti-etimológiai szótár szerint a latin pinta szóból származó német, űrmérték jelentésű Pinte átvétele, elsőnek magyarul 1393-ból ismeri. Kétségtelen, hogy már mértékként került hozzánk. Német szótárainkban azonban a Pinte mellett még Mass és Achtering is. A latin szótárakban pinta. A latin iratokban azonban a pinta mellett ritkábban cantarum, cantharus, a német iratokban általában Mass, ritkábban Achtering és Pinte. Magyarul elsőnek én is 1393-ból ismerem, Kolozsvár oklevelében írják „Stephanus dicto Olach alio nomine Pinthes".[1450] Későbbi előfordulásai aztán már mérték jelentésűek.

Az iccénél tárgyalt (ld. 3.2.11.1) kétféle: híg és száraz, illetve a hígnél a kocsmai és a tized mivoltot, vagyis az általános $^5/_4$ vagy $^6/_4$ arányt (ld. 2.34.1) a pintnél is tapasztaljuk, de ritkábban. A száraz pintet természetesen külön tárgyalom (ld. 3.3.30), az utóbbi esetleges létét majd jelzem.

3.2.24.2 *Nagyságát* általában illetően megismétlem az előbbi viszonyok lényegét: a híg pintnél nagyobb a száraz, a kocsmainál nagyobb a tized pint.

Röviden azt is ismételnem kell, hogy a pint az általános híg űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1), de ilyenként csak állandó viszonyszámot (2, illetve $^1/_2$) ad, nem konkrét nagyságot, az mindig a helyi mérték értékének a függvénye. Következőleg a helyi pint értéke az ottani icce ismert értékéből kiszámítható. Vagyis ha a forrásokból csak a helyi iccét ismertem meg, abból rekonstruálhattam volna a pintet is. De mivel ilyen esetekben nem bizonyos a pint tényleges használata, lehet, hogy csak iccével éltek, nem tehettem meg, hamisítottam volna a valóságot.

A szemle bizonyítja majd, hogy Erdély kivételével (ott a kupa járta ld. 3.2.17.2), bár a pint országosan használt mérték, de inkább az ország nyugati részén dívott, a Nyugat-Dunántúl határszélén majd kizárólagosan (ott iccét nem használtak,

ld. 3.2.11.1). Ez pedig elsősorban a bécsi űrmértékrendszer hatása, amelyikben az icce a ritkán használt tag, a pint volt az alapegység (ld. 2.26.1), vagyis a nagyobb mérték.

A pint a helyi űrmértékrendszer tagja is lehet, a tényt majd jelzem. Nagyságának szélső, közép és átlag értékeit majd az összefoglalóban ismerjük meg (ld. 3.2.24) — így célszerűbb.

3.2.24.3 *Alsólendvai* (Zala). 1495-ben $^1/_{12}$ helyi vödör volt,[1451] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.31.5), az icce értékét sem (ld. 3.2.11.5).

3.2.24.4 *Bakabányai* (Hont). 1775-ben $^1/_{32}$ pozsonyi mérő,[1452] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *bakabányai pint* = $^1/_{32}$ pozsonyi mérő = 1,9400 l.

3.2.24.5 *Balogi* (Gömör). 1604-ben $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1453] de sem ennek (ld. 3.2.5.6), sem a helyi iccének értékét (ld. 3.2.11.11) nem ismerjük.

3.2.24.6 *Barsi*. 1578-ban $^1/_{32}$ helyi akó,[1454] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.8). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.24.7 *Bazini* (Pozsony). 1568-ban, 1596-ban $^1/_{40}$ helyi csöbör, s dívott 1592—95-ben is,[1455] annak értékével 67,14 l (ld. 3.2.5.9) írható:

1 *bazini pint* = $^1/_{40}$ helyi csöbör = 1,6786 l.

3.2.24.8 *Bécsi*. A 14. sz.-ból ismert, de kezdetben Achtering, később Mass nevű mérték,[1456] a bécsi híg űrmértékrendszer tagja, annak alapegysége (ld. 2.25.1). Eltekintve a Bécs közeli városok kereskedelmi kapcsolataitól, nálunk a 16. sz. során kezdett jobban terjedni ismerete. A kamara próbálkozott alkalmaztatásával, de mint a későbbi próbálkozások, eredménytelenül (ld. 2.45.5). Viszont évszázadokon át a hazai mértékeinknek egyik összehasonlítási alapja volt, segítségével több mértékünk értékét sikerült megállapítani. Erdélyben 1823-ban bevezették úgy, hogy a nagyságával új erdélyi kupát létesítettek (ld. 3.2.16.2). A bécsi híg űrmértékek 1852. évi kényszerű alkalmaztatásával (ld. 2.42.21) pedig ez a mérték is — a pozsonyi törvényes helyett — országos mérték lett (ld. 2.45.5). — A vonatkozó számtalan adat közül, mivel metrikus értékét ismerjük, csak néhány kiegészítő adatot szükséges megismerni.

Az 1780—81. évi helytartótanácsi vizsgálatból értesülünk először a bécsi száraz pint létezéséről.[1457] A Cziráky-féle 1819. évi vizsgálatból pedig megismerjük a viszonyt is: 1 híg pint = 0,92 száraz pint.[1458] Ne felejtsük: a híg mérték az alap, abból származik a száraz pint, amelyet természetesen külön tárgyalom (ld. 3.3.30.2).

Nagyságával probléma nincs, bár az idők folyamán többször változott az, de az osztrák kutatók megállapították az egyes időszakok metrikus értékét,[1459] szerintük írom a tételt:

1 *bécsi pint* = 2 bécsi icce = 1359-ig 1,826 l, 1359—1556 között = 1,6572 l, 1557—1568 között = 1,5264 l, 1569—1871 között = 1,4147 l.

3.2.24.9 *Bélteki* (Szatmár). Az 1570., 1573., 1575. években $^1/_{12}$ helyi csöbör,[1460] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.5.10), az icce értékét sem ismerjük (ld. 3.2.11.18).

3.2.24.10 *Beregszászi* (Bereg). 1571-ben $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1461] de ismerjük a helyi iccét is, annak értékével 0,7074 l (ld. 3.2.11.19) írható:
1 *beregszászi pint* = 2 helyi icce = 1,4147 l.

3.2.24.11 *Bihari*. 1593-ban $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1462] ismerjük viszont a helyi iccét is, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.21) írható:
1 *bihari pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l. Megyei mérték.

3.2.24.12 *Borsmonostori* (Sopron). 1577-ben $^1/_4$ helyi csöbör, illetve $^1/_{40}$ helyi akó volt,[1463] de ezek értéke ismeretlen (ld. 3.2.2.14, 3.2.5.14), s az icce értéke is (ld. 3.2.11.23).

3.2.24.13 *Borsodi*. 1556—57-ben $^1/_8$ helyi borköböl,[1464] de ismerjük a helyi iccét, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.24) írható:
1 *borsodi pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l. Megyei mérték.

3.2.24.14 *Börzsönyi* (Hont). 1583-ban $^1/_{20}$ helyi borköböl,[1465] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.21), s az icce értéke is (ld. 3.2.11.25).

3.2.24.15 *Budai* (Pest). A kapcsolódó problémát az iccénél részletesen tárgyaltam, felesleges lenne ismételni, oda utalok (ld. 3.2.11.26). Emlékeztetőül csak enynyi: az 1405., az 1588. évi törvények országos mértékké tették, a török uralom alatt helyire korcsosul, új nagysága is lesz. A régi részint nevében, de inkább nagyságában a 17. sz.-ban is tovább él, de nem oly mértékben, mint az icce (ld. 3.2.11.26). Egyébként is a 16. sz. után ritkábban használt mérték, a 18. sz. végén ki is kopik a gyakorlatból. S hogy e pint is 2 icce nagy, nem kétséges, de azért legyen forrásidézet is.[1466] Természetesen az iccének megfelelően változik a nagysága, így annak értékeivel: 0,8393 l, illetve 0,9157 l (ld. 3.2.11.26). Így írható:
1 *budai pint* = 2 budai icce = a 17. sz. elejéig 1,6786 l, a 17. sz. elejétől a 18. sz. végéig = 1,8314 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.24.16 *Csáktornyai* (Zala). 1720-ban $^1/_{14}$ helyi borköböl,[1467] annak értékével 42,98 l (ld. 3.2.14.24) írható:
1 *csáktornyai pint* = $^1/_{14}$ helyi borköböl = 3,0697 l.

3.2.24.17 *Csataji* (Pozsony). 1582-ben, 1586-ban $^1/_{32}$ helyi akó,[1468] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.18).

3.2.24.18 *Csatári* (Vas). 1591-ben $^1/_{18}$ helyi csöbör,[1469] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.5.16).

3.2.24.19 *Csejtei* (Nyitra). 1552-ben $^1/_{32}$ helyi akó,[1470] de ismerjük a helyi iccét, ennek értékével 1,0582 l (ld. 3.2.11.29) írható:
1 *csejtei pint* = 2 helyi icce = 2,1164 l.

3.2.24.20 *Csikói* (Szatmár). 1572-ben, 1583-ban $^1/_8$ helyi borköböl,[1471] de ismerjük az iccét, annak értékével 1,6786 l (ld. 3.2.11.31) írható:
1 *csikói pint* = 2 helyi icce = 3,3572 l.

3.2.24.21 *Dévényi* (Pozsony). Dívik 1595-ben, 1615-ben pedig $^1/_{32}$ helyi akó,[1472] annak értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.26) írható:
1 *dévényi pint* = $^1/_{32}$ helyi akó = 1,6786 l.

3.2.24.22 *Dobrai* (Szatmár). 1572—73-ban $^1/_{36}$ helyi csöbör,[1473] 1583-ban pedig 18 helyi pint az 31 $^1/_2$ budai icce,[1474] vagyis 1 helyi pint = 1 $^3/_4$ budai icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *dobrai pint* = 1 $^3/_4$ budai icce = 1,4688 l.

3.2.24.23 *Dobrai* (Vas). 1633—46-ban $^1/_{20}$ helyi vödör volt,[1475] de annak csak 18. sz.-i értékét ismerjük 43,64 l (ld. 3.2.31.8), ha azzal számolunk, kérdőjeleznünk kell:
1 *dobrai pint* = $^1/_{20}$ helyi vödör = 2,1820 l ?

3.2.24.24 *Egervári* (Vas). 1454-ben $^1/_{200}$ helyi csöbör,[1476] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.5.23).

3.2.24.25 *Egri* (Heves). Dívott 1549—1601 között, de ritkábban, mint az icce[5] s mindig annak kétszeres[1477] értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.38) írható:
1 *egri pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l. A szepesi kamara hatásterületén dívott.

3.2.24.26 *Emődi* (Borsod). 1576-ban $^1/_8$ helyi borköböl,[1478] annak értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.37), az icce értékét sem (ld. 3.2.11.39).

3.2.24.27 *Erdődi* (Szatmár). 1572-ben $^1/_{18}$ helyi csöbör volt,[1479] de ismerjük az iccét, annak értékével 1,3590 l (ld. 3.2.11.43) írható:
1 *erdődi pint* = 2 helyi icce = 2,7180 l.

3.2.24.28 *Erdőszadai* (Szatmár). 1572—73-ban $^1/_5$ helyi csöbör,[1480] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.27), de az icce értéke is (ld. 3.2.11.44).

3.2.24.29 *Fehérvári* (Fejér). 1565-ben, 1587—1607 között éltek vele,[1481] az icce értékével 0,6295 l (ld. 3.2.11.48) írható:
1 *fehérvári pint* = 2 helyi icce = 1,2590 l. Megyei mérték.

3.2.24.30 *Fejérkői* (Körös). 1526-ban $^1/_8$ helyi borköböl,[1482] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.42).

3.2.24.31 *Feketevárosi* (Sopron). 1484-ben $^1/_{40}$ helyi csöbör,[1483] de értéke ennek ismeretlen (ld. 3.2.5.29).

3.2.24.32 *Felsőlendvai* (Vas). Dívik 1591,[1484] 1593-ban és 1628-ban $^1/_{20}$ helyi vödör,[1485] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.31.11).

3.2.24.33 *Fraknói* (Sopron). Prickler a 16—18. sz.-ra $^1/_{60}$ kocsmai akó, illetve 1,36 és 1,45 l értéket ad.[1486] A fraknói akónál viszont megállapíthattam egyrészt azt, hogy ez a pint a bécsi pint, másrészt azt, hogy 1771-ig használták, amikor a pozsonyi mértékeket vezették be (ld. 3.2.2.35), így a bécsi pint értékével (ld. 3.2.24.8) írható:

1 *fraknói pint* = 1 bécsi pint = 1,4147 l. Uradalmi mérték.

3.2.24.34 *Füredi* (Zala). 1572-ben $^1/_3$ helyi csöbör,[1487] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.5.30).

3.2.24.35 *Gállosi* (Moson). Dívott a 18. sz.-ban.[1488]

3.2.24.36 *Gömöri*. Éltek vele 1572-ben.[1489] Többet nem tudok róla, az icce értéke is ismeretlen (ld. 3.2.11.54). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.24.37 *Gönci* (Abaúj). Ritkán használt mérték, 1565—1611 között csak 1573-ban említik.[1490] Az ismert icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.55) írható:

1 *gönci pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l. Megyei mérték.

3.2.24.38 *Görgői* (Torna). 1570-ben $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1491] értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.32), s az icce értéke is (ld. 3.2.11.56).

3.2.24.39 *Gurábi* (Pozsony). 1574—1595 között és 1601-ben $^1/_{32}$ helyi akó,[1492] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.41).

3.2.24.40 *Gyulai* (Békés). 1559-ben $^1/_8$ helyi borköböl,[1493] de értékét ennek nem ismerjük (ld. 3.2.14.55).

3.2.24.41 *Harsányi* (Borsod). 1577-ben $^1/_{15}$ helyi borköböl,[1494] értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.58).

3.2.24.42 *Helmeci* (Zemplén). 1569-ben $^1/_5$ helyi borköböl, illetve $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1495] de egyik értékét sem ismerjük (ld. 3.2.14.60, 3.2.5.34), s az icce értékét sem (ld. 3.2.11.64).

3.2.24.43 *Hidasi* (Tolna). 1561-ben $^1/_8$ helyi borköböl, illetve $^1/_{24}$ helyi csöbör,[1496] de értékük ismeretlen (ld. 3.2.5.35, 3.2.14.62).

3.2.24.44 *Holládi* (Somogy). 1524-ben $^1/_4$ helyi vödör,[1497] de ennek értéke nem ismert (ld. 3.2.31.12).

3.2.24.45 *Horvát.* Herkov 1733-tól érvényes 2 pozsonyi pint, illetve 3,332 l nagyságot közöl,[1498] de egyrészt a horvát országgyűlés 1734-ben hozta azt a határozatot, hogy létesít egy ilyen pintet 2 pozsonyi mérő nagyságban,[1499] s 1745-ben megerősítette ezt,[1500] másrészt rossz értékkel számolt. A helyes értékkel 1,6786 l (ld. 3.2.24.89) a tétel:

1 *horvát pint* = 2 pozsonyi pint = 3,3572 l. Országos mérték.

3.2.24.46 *Ilosvai* (Szatmár). 1572—73-ban $^1/_{24}$ helyi csöbör,[1501] de ismerjük az iccét, annak értékével 1,7835 l (ld. 3.2.11.71) írható:

1 *ilosvai pint* = 2 helyi icce = 3,5670 l.

3.2.24.47 *Kaboldi* (Sopron). 1577-ben $^1/_{42}$ helyi csöbör,[1502] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.5.40).

3.2.24.48 *Kapornaki* (Zala). 1569-ben $^1/_4$ helyi vödör,[1503] de ennek értéke nem ismert (ld. 3.2.31.14).

3.2.24.49 *Kassai* (Abaúj). Dívott 1555—1587 között, de lehet, hogy még a 17. sz. elején is.[1504] Az ismert icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.76) írható:

1 *kassai pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l. A szepesi kamara hatásterületén dívott.

3.2.24.50 *Kászoni* (Bereg). 1550-ben $^1/_{16}$ helyi csöbör,[1505] de ismerjük az iccét, annak értékével 1,2590 l (ld. 3.2.11.77) írható:

1 *kászoni pint* = 2 helyi icce = 2,5180 l.

3.2.24.51 *Keszői* (Vas). 1591-ben $^1/_{10}$ helyi akó,[1506] értéke ennek azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.52).

3.2.24.52 *Kirvai* (Ugocsa). Dívott 1583-ban.[1507]

3.2.24.53 *Kismartoni* (Sopron). Prickler 1777. évi adat és akóviszonyszám alapján a 18. sz.-ra 2,96 l nagyságot ad.[1508] A problémát az akónál és az iccénél már tisztáztam, az időhatárokkal együtt (ld. 3.2.2.54, 3.2.11.83), így az utóbbi értékei: a kocsmai 0,9494 l, illetve 0,8393 l, a tized 1,2636 l, illetve 1,6786 l alapján a tétel:

1 *kismartoni kocsmai pint* = 1771-ig 1,8988 l, 1771-től a 19. sz. elejéig 1,6786 l. *Tized pint* = 1771-ig 2,5272 l, 1771-től a 19. sz. elejéig 3,3572 l. Uradalmi mérték.

3.2.24.54 *Kisvárdai* (Szabolcs). 1579-ben $^1/_8$ helyi borköböl, s dívott 1632-ben is,[1509] iccéje ismert, annak értékével 1,6786 l (ld. 3.2.11.83) írható:
1 *kisvárdai pint* = 2 helyi icce = 3,3572 l.

3.2.24.55 *Korponai* (Zólyom). Éltek vele 1587—1607 között.[1510]

3.2.24.56 *Kovácsi* (Zala). 1715-ben $^1/_4$ helyi vödör,[1511] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.31.18).

3.2.24.57 *Körmendi* (Vas). 1500-ban $^1/_{32}$ helyi csöbör,[1512] 1693-ban $^1/_{20}$ helyi akó,[1513] de egyik értékét sem ismerjük (ld. 3.2.2.57, 3.2.5.47). 1653-ban kisebb volt a környékbelieknél.[1514] Uradalmi mérték.

3.2.24.58 *Kőszegi* (Vas). Prickler 1569. és 1681. évi 10 kőszegi pint az 12 pozsonyi pint viszony alapján a 16. sz.-ra 2,02 l nagyságot ad.[1515] Éltek vele 1744-ben is.[1516] A Prickler-féle viszony szerint 1 helyi = 1,2 pozsonyi pint, annak értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.89) írható:
1 *kőszegi pint* = 1 $^1/_5$ pozsonyi pint = 2,0144 l. A település környékén is dívott.

3.2.24.59 *Lánzséri* (Sopron). 1565-ben $^1/_{50}$ helyi akó,[1517] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.3.61).

3.2.24.60 *Lékai* (Vas). 1670—71-ben $^1/_{32}$ helyi akó,[1518] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.62).

3.2.24.61 *Lelédi* (Hont). Éltek vele 1573-ban.[1519]

3.2.24.62 *Lőcsei* (Szepes). 1691-ben 2 helyi icce nagyságát adják,[1520] annak értékével 0,6074 l (ld. 3.2.11.93) írható:
1 *lőcsei pint* = 2 helyi icce = 1,2148 l. A környéken is dívott.

3.2.24.63 *Lullai* (Somogy). 1568-ban $^1/_{30}$ helyi akó,[1521] ennek értéke azonban nem ismert (ld. 3.2.2.66).

3.2.24.64 *Magyaróvári* (Moson). Mayr 1724-ben a következő viszonyt adja: $^3/_4$ helyi pint az 1 bécsi pint,[1522] vagyis 1 helyi = 1,33 bécsi pint, annak értékével 1,4147 l (ld. 3.2.24.8) írható:
1 *magyaróvári pint* = 1 $^1/_3$ bécsi pint = 1,8889 l.

3.2.24.65 *Mályi* (Borsod). 1577-ben $^1/_8$ helyi borköböl,[1523] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.84).

3.2.24.66 *Márcfalvai* (Sopron). Prickler szerint 1570-ben 32 helyi pint tett 45 bécsi pintet, s azt 1,569 l értékkel számolva a pintet 2,14 l-re értékeli.[1524] A vi-

szony: 1 helyi = 1,4 bécsi pint a helyes értékkel, 1570-ben már 1,4147 l (ld. 3.2.24.8).

1 *márcfalvai pint* = 1 $^2/_5$ bécsi pint = 1,9800 l.

3.2.24.67 *Merenyei* (Zala). 1382-ben $^1/_{16}$ helyi borköböl,[1525] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.85).

3.2.24.68 *Miskei* (Vas). 1564-ben $^1/_4$ helyi vödör,[1526] értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.31.22).

3.2.24.69 *Misztótfalusi* (Szatmár). Az 1572—73., 1583. években $^1/_8$ helyi borköböl,[1527] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.14.87).

3.2.24.70 *Modori* (Pozsony). Az 1568., 1586., 1626. években $^1/_{32}$ helyi akó,[1528] értéke azonban nem ismert (ld. 3.2.2.69).

3.2.24.71 *Monyorókereki* (Vas). Prickler szerint 1744-ben 16 helyi pint az 19 pozsonyi pint volt, s helytelen értékkel számolva 2,01 l-ben adja nagyságát.[1529] A viszony: 1 helyi = 1,18 pozsonyi pint a helyes értékkel 1,6786 l (ld. 3.2.24.89) a tétel:

1 *monyorókereki pint* = 1,18 = 1 $^2/_{11}$ pozsonyi pint = 1,9900 l.

3.2.24.72 *Murányi* (Gömör). 1550—51-ben $^1/_{27}$ $^1/_2$ helyi akó,[1530] de fordítva kellett számolnunk (ld. 3.2.2.71). Kazimír is ezt a viszonyt írja, de azt is mondja, hogy ez a pint 3 icce volt, s a bécsi icce 0,7073 l értékével számolva 2,1219 l nagyságot ad.[1531] Csakhogy egyrészt a bécsi icce ekkor 0,8286 l (ld. 3.2.11.15), másrészt a pint csak akkor lehet 3 icce, ha tized iccéről van szó (ld. 2.34.1), de ezt Kazimír nem jelzi. A bécsi icce helyes értéke háromszor 2,4858 l-t ad, kétszeresen 1,6572 l-t, vagyis a bécsi pintet (ld. 3.2.24.8). Ez utóbbi a valószínűbb, de kételkedem. Így a tétel:

1 *murányi pint* = 1 bécsi pint ? = 1,6572 l ??

3.2.24.73 *Nagybányai* (Szatmár). Dívott 1572—73-ban[1532] és 1609-ben,[1533] de ismerjük az iccét, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.101) írható:

1 *nagybányai pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l.

3.2.24.74 *Nagyszombati* (Pozsony). Éltek vele 1587—1607 között.[1534] A problémát az iccénél már tárgyaltam, annak értékével 0,7760 l (ld. 3.2.11.103) írható:

1 *nagyszombati pint* = 2 helyi icce = 1,5520 l. A település környékén is dívott.

3.2.24.75 *Naszvadi* (Komárom). Dívott 1587—1607 között.[1535]

3.2.24.76 *Németkeresztesi* (Vas). 1769-ben $^1/_{18}$ helyi csöbör,[1536] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.55).

3.2.24.77 *Németújvári* (Vas). Prickler a 16—18. sz.-ra 2,01 l-ben adja nagyságát, 18. sz. közepei stertinyák adatok, valamint 17. sz.-i vödör—pint és 1784. évi vödör—pozsonyi icce összefüggés szerint, mely szerint 5 helyi pint az 12 pozsonyi icce alapján számolt.[1537] A viszony jó, vagyis 1 helyi pint = 2,4 pozsonyi icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) az 2,0143 l. Prickler értéke tehát jó. Bizonyosan éltek vele 1618-ban,[1538] 1633—46-ban,[1539] 1653-ban pedig etalonként akarták használni.[1540] Így a tétel:

1 *németújvári pint* = 2 $^{2}/_{5}$ pozsonyi icce = 2,0144 l. Uradalmi mérték.

3.2.24.78 *Nemtei* (Zala). 1680-ban $^{1}/_{32}$ helyi akó,[1541] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.77).

3.2.4.79 *Nyírségi* (Szatmár). Éltek vele az 1572—73., 1584. években.[1542] Az iccét ismerjük, annak értékével 1,2590 l (ld. 3.2.11.106) írható:

1 *nyírségi pint* = 2 helyi icce = 2,5180 l. Megyei mérték.

3.2.24.80 *Nyitrai*. Dívott 1573-ban, 1672-ben, 1576-ban pedig $^{1}/_{32}$ helyi akó,[1543] de ismerjük az iccét, annak értékével 1,1328 l (ld. 3.2.11.107) írható:

1 *nyitrai pint* = 2 helyi icce = 2,2656 l. Megyei mérték.

3.2.24.81 *Nyögéri* (Vas). Éltek vele 1519—21-ben.[1544]

3.2.24.82 *Ónódi* (Borsod). 1570-ben $^{1}/_{24}$ helyi csöbör,[1545] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.5.57).

3.2.24.83 *Ószalónaki* (Vas). Prickler 1540-re 2,01 l nagyságot ad részint az akkori 1 pint az $^{1}/_{5}$ helyi vödör, részint 18. sz.-i 1 pint az $^{1}/_{27}$ pozsonyi akó viszonyokkal számolva.[1546] Az utóbbi viszony alapján a pozsonyi akó helyes értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) írható:

1 *ószalónaki pint* = $^{1}/_{27}$ pozsonyi akó = 1,9876 l. Uradalmi mérték.

3.2.24.84 *Ölvedi* (Hont). 1583-ban $^{1}/_{12}$ helyi akó,[1547] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.82).

3.2.24.85 *Pásztói* (Hont). 1600-ban $^{1}/_{32}$ helyi akó,[1548] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.2.84).

3.2.24.86 *Patai* (Heves). Dívott 1521-ben,[1549] 1598-ban.[1550] Az iccét ismerjük, annak értékével 0,7889 l (ld. 3.2.11.113) írható:

1 *patai pint* = 2 helyi icce = 1,5778 l.

3.2.24.87 *Pornói* (Vas). Dívott 1739—40-ben.[1551] Az iccét ismerjük, annak értékével 0,7344 l (ld. 3.2.11.116) írható:

1 *pornói pint* = 2 helyi icce = 1,4688 l.

3.2.24.88 *Porrogi* (Somogy). 1771-ben 1 helyi pint az 4 pozsonyi icce,[1552] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) a tétel:
1 *porrogi pint* = 4 pozsonyi icce = 3,3572 l.

3.2.24.89 *Pozsonyi*. Egyidős és azonos sorsú az iccével (ld. 3.2.11.117). A részleteket nem ismétlem, csak a lényeget: kezdetben helyi, majd környékbeli, az 1655. évi törvény alapján országos, de az iccénél ritkábban használt mérték. 1582-ben a bécsi rendszer kiszorítja. Az abszolutizmus ideje után már inkább csak elméletileg él, a métertörvénybe már nem is került. Ennek is volt száraz változata, de még ritkábban használták, mint a hígat (ld. 3.3.30.4). Nagysága megváltozott, amikor 1592-ben a budai mértéket bevezették, de mindenkor 2 icce nagy marad, s ennek értékeivel: 0,6714 l, illetve 0,8393 l (ld. 3.2.11.117). Így a tétel:
1 *pozsonyi pint* = 2 pozsonyi icce = 1592-ig 1,3428 l, 1593—1874 között 1,6786 l. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.24.90 *Putnoki* (Gömör). Az 1565., 1566., 1600. években $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1553] de ismerjük az iccét, ennek értékével 1,0072 l (ld. 3.2.11.118) a tétel:
1 *putnoki pint* = 2 helyi icce = 2,0144 l.

3.2.24.91 *Rákosi* (Sopron). Dívott 1440-ben,[1554] 1587-ben, 1598-ban pedig $^1/_{10}$ helyi csöbör,[1555] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.64).

3.2.24.92 *Récsei* (Pozsony). 1568-ban, 1589-ben $^1/_{40}$ helyi akó,[1556] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.89).

3.2.24.93 *Rohonci* (Vas). 1633—46-ban $^1/_4$ helyi vödör,[1557] de fordítva kellett számolnunk (ld. 3.2.31.27). Prickler szerint a 17. sz.-ban azonos a kőszegi pinttel, 2,01 l-ben adja nagyságát, de nem levéltári forrásra, hanem szóbeli közlésre hivatkozik[1558] — így kérdőjelezem a tételt:
1 *rohonci pint* = 1 kőszegi pint? = 1,0144 l ? Uradalmi mérték.

3.2.24.94 *Sajókeresztúri* (Borsod). Dívott 1573-ban.[1559] Az ismert icce értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.121) a tétel:
1 *sajókeresztúri pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l.

3.2.24.95 *Sajószentpéteri* (Borsod). 1576-ban $^1/_8$ helyi borköböl,[1560] értékét ennek azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.105).

3.2.24.96 *Sárközi* (Szatmár). 1572—73-ban $^1/_8$ helyi borköböl,[1561] de ismerjük az iccét, annak értékével 1,3572 l (ld. 3.2.11.123) a tétel:
1 *sárközi pint* = 2 helyi icce = 2,7144 l.

3.2.24.97 *Sárközi* (Tolna). 1561-ben $^1/_8$ helyi borköböl,[1562] ennek nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.109). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.24.98 *Sárospataki* (Zemplén). 1567-ben $^1/_4$ helyi borköböl,[1563] de ismerjük az iccét, annak értékével 0,7921 l (ld. 3.2.11.125) a tétel:
1 *sárospataki pint* = 2 helyi icce = 1,5842 l. A környéken is dívott.

3.2.24.99 *Semptei* (Nyitra). 1552-ben $^1/_{32}$ helyi akó,[1564] ennek értéke azonban nem ismert (ld. 3.2.2.95).

3.2.24.100 *Seréci* (Gömör). 1577-ben $^1/_{15}$ helyi borköböl,[1565] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.14.111).

3.2.24.101 *Somogyi*. 1572-ben $^1/_{40}$ helyi csöbör.[1566] Értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.72). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.24.102 *Somoláni* (Pozsony). 1568-ban, 1597-ben $^1/_{32}$ helyi akó,[1567] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.97).

3.2.24.103 *Soproni*. Éltek vele az 1345.,[1568] 1440.,[1569] 1506.,[1570] 1559.,[1571] 1672., 1756.[1572] években. Prickler szerint 2,54 l,[1573] de ez a kőszegi pint értéke (ld. 3.2.24.58). A 18. sz. második felétől már ritkábban találkozunk vele. Az icce ismert értékével 0,6295 l (ld. 3.2.11.130) a tétel:
1 *soproni pint* = 2 helyi icce = 1,2590 l. A megye környékén is dívott.

3.2.24.104 *Stompfai* (Pozsony). Az 1582., 1586., 1593., 1615. években $^1/_{32}$ helyi akó,[1574] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.99).

3.2.24.105 *Sümegi* (Zala). Említik 1601-ben.[1575]

3.2.24.106 *Szabolcsi*. 1575-ben $^1/_5$ helyi borköböl,[1576] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.115). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.24.107 *Szalónaki* (Vas). 1633—46-ban $^1/_6$ helyi boroktály,[1577] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.23). Uradalmi mérték.

3.2.24.108 *Szarvkői* (Sopron). Prickler a 16. sz.-ra 1,53 l nagyságot ad, $^1/_{40}$ helyi akó nagysággal egy 1555. évi adat alapján a bécsi pinttel azonosította, a 17. sz.-ra is.[1578] Csakhogy 1555-ben a bécsi pint még 1,6572 l (ld. 3.2.24.8), nem pedig 1,53 l, s nem valószínű, hogy a következő rövid időszaki változást figyelembe vették volna, de a 16. sz. végén a már stabilizált új értékhez igazíthatták a pintet, vagyis 1,4147 l nagyságra (ld. 3.2.24.8). A 17. sz. elején már ez dívhatott, és 1653-ban már $^1/_{46}$ helyi akó ez,[1579] a korábbi $^1/_{40}$ helyett. Ugyanis, mint az akónál láthattuk, a viszonyszámváltozással akarták az akó nagyságát tartani (ld. 3.2.2.103). A fentiek alapján, de kérdőjelezve írom:
1 *szarvkői pint* = 1 bécsi pint ? = a 16. sz. végéig 1,6572 l ?, a 16. sz. végétől = = 1,4147 l ?

3.2.24.109 *Szatmári.* Használták az 1572—1583. években.[1580] A 17. sz.-ra már nincs adatom. Az ismert icce mértékével 0,7074 l (ld. 3.2.11.139) írható:
1 *szatmári pint* = 2 helyi icce = 1,4147 l. Megyei mérték.

3.2.24.110 *Szécsi* (Zemplén). Dívott 1578-ban.[1581] Az icce ismert értékével 1,2002 l (ld. 3.2.11.140) írható:
1 *szécsi pint* = 2 helyi icce = 2,4004 l.

3.2.24.111 *Szempci* (Pozsony). Éltek vele 1553-ban.[1582]

3.2.24.112 *Szendrői* (Borsod). Az 1569., 1577—78. években $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1583] de ismerjük az iccét, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.142) írható:
1 *szendrői pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l.

3.2.24.113 *Szentgyörgyi* (Pozsony). Éltek vele 1442-ben,[1584] az 1552., 1578., 1593., 1603. években $^1/_{32}$ helyi akó,[1585] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.2.110).

3.2.24.114 *Szentgyörgyvári* (Zala). 1505-ben $^1/_{16}$ helyi borköböl,[1586] ennek értéke azonban nem ismert (ld. 3.2.14.122).

3.2.24.115 *Szentmihályi* (Vas). Éltek vele 1577-ben.[1587]

3.2.24.116 *Szenyéri* (Somogy). 1524-ben $^1/_{16}$ helyi borköböl,[1588] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.123).

3.2.24.117 *Szepesi.* Hradszky szerint a 17. sz.-ban a kocsmálásnál a helyi sörből 2 iccével számolták a pintet, az idegen sörnél azonban csak 1 $^1/_2$ iccével,[1589] vagyis kevesebbet, hogy a helybelit fogyasztassák. Ez a pint azonban számolási egységnek is nehezen képzelhető el, ugyanis a boricce olyan nagy: 3,3572 l (ld. 3.2.11.147), hogy a pintnek nagyon sok. Esetleg feltételezhetjük, bár Hradszky erről nem beszél, hogy külön söricce is volt, természetesen kisebb a boriccénél, ami viszont a pálinkaiccénél volt kisebb.

3.2.24.118 *Szerencsi* (Zemplén). 1571-ben $^1/_5$ helyi borköböl,[1590] de az icce ismert, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.150) írható:
1 *szerencsi pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l.

3.2.24.119 *Szetei* (Hont). 1582—83-ban $^1/_{13}$ helyi borköböl,[1591] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.14.127).

3.2.24.120 *Szombatfai* (Vas). 1639-ben helyi stertinyák viszonyszámunk van, ennek[1592] értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.28.7).

3.2.24.121 *Szőlősi* (Nyitra). 1587—1607 között 2 nagyszombati pint,[1593] annak értékével 1,5520 l (ld. 3.2.24.74) írható:
1 *szőlősi pint* = 2 nagyszombati pint = 3,1040 l.

3.2.24.122 *Temesvári* (Temes). 1756-ban azonos a pozsonyival.[1594] Így a tétel (ld. 3.2.24.89):
1 *temesvári pint* = 1 pozsonyi pint = 1,6786 l. A környéken is dívott.

3.2.24.123 *Tihanyi* (Veszprém). Az 1554—1572., 1585—1589. években $^1/_3$ helyi borköböl,[1595] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.138).

3.2.24.124 *Tolcsvai* (Zemplén). 1571-ben, 1578-ban $^1/_5$ helyi borköböl,[1596] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.14.140).

3.2.24.125 *Tolnai*. 1590 körül $^1/_{43}$ helyi hordó,[1597] ennek értéke azonban nem ismert (ld. 3.2.10.24). Dívott 1688-ban, 1696-ban is.[1598] Többet nem tudok róla, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.24.126 *Toronyai* (Zemplén). 1567-ben $^1/_5$ helyi borköböl, illetve $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1599] de egyiknek sem ismerjük az értékét (ld. 3.2.5.100, 3.2.14.143).

3.2.24.127 *Trencséni*. Éltek vele 1586-ban,[1600] 1591-ben $^1/_{32}$ helyi akó,[1601] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.121). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.2.24.128 *Ugocsai*. Dívott 1579-ben, 1583-ban, 1617-ben, 1633-ban $^1/_8$ helyi borköböl,[1602] de ismerjük az iccét, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.171) a tétel:
1 *ugocsai pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l. Megyei mérték.

3.2.24.129 *Újhelyi* (Zemplén). 1571-ben $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1603] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.5.102).

3.2.24.130 *Újvári* (Nyitra). Éltek vele 1587—1607 között.[1604]

3.2.24.131 *Újvárosi* (Szatmár). Dívott 1572—73-ban,[1605] iccéjét ismerjük, ennek értékével 1,6111 l (ld. 3.2.11.174) a tétel:
1 *újvárosi pint* = 2 helyi icce = 3,2222 l.

3.2.24.132 *Ungi*. 1570-ben $^1/_{25}$ helyi csöbör,[1606] de ismerjük az iccét, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.175) a tétel:
1 *ungi pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l. Megyei mérték.

3.2.24.133 *Vadkerti* (Nógrád). 1587—1607 között azonos a fehérvári pinttel,[1607] annak értékével (ld. 3.2.24.29) a tétel:
1 *vadkerti pint* = 1 fehérvári pint = 1,2590 l.

3.2.24.134 *Váradi* (Bihar). Használták 1588-ban,[1608] 1591-ben.[1609] Az iccét ismerjük, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.177) a tétel:
1 *váradi pint* = 2 helyi icce = 1,6786 l. A Partiumban is dívott.

3.2.24.135 *Varasdi*. Herkov szerint a 17. sz.-ban azonos volt a pozsonyi pinttel, 1734-től pedig az akkor létesített horvát pinttel.[1610] Így ezek értékével (ld. 3.2.24.45, 3.2.24.89) a tétel:
1 *varasdi pint* = 1734-ig = 1 pozsonyi pint = 1,6786 l, 1734-től = 1 horvát pint = = 3,3572 l. A megyén kívül is dívott.

3.2.24.136 *Vasvári* (Vas). A 17. sz. közepén $^1/_{32}$ helyi akó,[1611] annak értékével 88,36 l (ld. 3.2.2.125) a tétel:
1 *vasvári pint* = $^1/_{32}$ helyi akó = 3,7612 l.

3.2.24.137 *Verebélyi* (Bars). 1586-ban, 1591-ben $^1/_{32}$ helyi akó,[1612] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.2.126).

3.2.24.138 *Vöröskői* (Pozsony). Az 1580., 1582., 1586., 1587. években $^1/_{32}$ helyi akó,[1613] de ennek értéke nem ismert (ld. 3.2.2.129).

3.2.24.139 *Zágrábi*. Dívott 1610—1678 között.[1614] Az 1632., 1642. évi országgyűlés $^1/_{16}$ helyi borköbölben határozta nagyságát.[1615] Herkov vizsgálata szerint 3,8125 pozsonyi icce nagyságú volt.[1616] Ezért az 1734. országgyűlés 4 pozsonyi iccére, vagyis 2 pozsonyi pintre kerekítette a nagyságát, ezzel megalkotván a horvát pintet országos mértéknek.[1617] A pozsonyi icce, illetve pint értékeivel 0,8393 l, illetve 1,6786 l (ld. 3.2.11.117, 3.2.24.89) a tétel:
1 *zágrábi pint* = 1733-ig 3 $^4/_5$ pozsonyi icce = 3,1998 l, 1734-től = 2 pozsonyi pint = 1 horvát pint = 3,3572 l. Megyei, majd országos mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.24.140 *Zalai*. 1568-ban $^1/_{24}$ helyi akó,[1618] 1683-ban $^1/_4$ helyi vödör,[1619] 1817-ben 5 pozsonyi icce nagy,[1620] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) a tétel:
1 *zalai pint* = 5 pozsonyi icce = 4,1965 l. Megyei mérték.

3.2.24.141 *Zarándi*. 1562—63-ban $^1/_8$ helyi borköböl,[1621] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.14.159).

3.2.24.142 *Összefoglaló*. A szemle a bevezetőben mondottakat (ld. 3.2.24.1) igazolta. Ritkábban dívott, mint az icce, Erdély kivételével országosan használt mérték, de inkább a Dunántúlon, ott is inkább a déli és nyugati széleken. A 138

alegységből országos volt 4 alegység (3%): budai, horvát, pozsonyi, zágrábi. Területi jellegű 5 alegység (4%): egri, kassai, soproni, váradi, varasdi. Megyei jellegű 14 alegység (10%): barsi, bihari, borsodi, fehérvári, nyírségi nyitrai, sárközi, szabolcsi, szatmári, tolnai, trencséni, ugocsai, ungi, zalai. Uradalmi jellegű 5 alegység (4%): fraknói, kismartoni, németújvári, ószalónaki, rohonci. A település környékén is dívott 2 alegység (1%): nagyszombati, temesvári. Helyi jellegű volt 109 alegység (79%). Tehát azonos megoszlású az iccével és ez természetes.

A 183 alegységből 62 alegységnél (45%) 73 metrikus értéket ismerünk. Viszont változott a pint nagysága 7 alegységénél (11%) 16 nagyságban (22%), 1 alegységnél pedig kocsmai s tized pint érték is volt. A szélső érték 1,0144—3,1965 l között 38 nagyságban (38%) változott a 73 esetben, amelyiknél 42 azonos (56%) és 31 egyedi (44%) eset volt. Az alsó és felső érték azonban kivételes, így a szélső érték inkább 1,2148—3,7612 l. A középérték 1,4147—2,7800 l. A gyakoriságot illetően első helyen áll (26%) az 1,6786 l, a régi budai, illetve az új pozsonyi pint nagysága, elsősorban a budai pint terjedését jelzi, azzal az iccénél is tapasztalt folyamattal, hogy helyi jelzőre váltva nagyságában él tovább. Második (8%) a 3,3572 l, vagyis 2 pozsonyi pint, a déli és nyugati határszélen. Harmadik (7%) az 1,4147 l a bécsi pint, de nem jellemző. Viszont területileg jellemző az, hogy a nagyságrendileg magas érték (3,0 litertől) zömében horvát, illetve a dél-osztrák széleken található, azon a vidéken, ahol az icce nemigen dívott (ld. 3.2.11.186).

3.2.25 POLOVNYÁK

Horvát-szlavón űrmérték. Vlajinac ismeri száraz és híg változatát, az utóbbit 5 akósnak mondja.[1622] Kniezsa szerint feles alapjelentéssel 5—6 vödör nagyságú különböző űrmértékek neve.[1623] Hazai használatban csak mint híg űrmértékre és csak egy adatom van: Ányos Mária és Tar Judit egyezkedéséről Zalaegerszegen 1701-ben kelt megállapodás többek között 1 polovnyák bor átadását is elismerte.[1624] Kovachich a mértékekre vonatkozó gyűjteményében azt jegyezte fel, hogy 1714-ben Horvátország területén 1 polovnyák az 6 akó volt.[1625] Valószínűleg pozsonyi ez, így annak értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) írom, de kérdőjelezve:

1 *polovnyák* = 6 pozsonyi akó ? = 322,32 l ?

3.2.26 PUTTONY

A történeti-etimológiai szótár szerint bajor-osztrák eredetű, a háton hordozható faedény jelentésű Putten átvétele, magyarul elsőnek 1414-ből ismerné, mert az oklevélszótárra hivatkozik, ott viszont 1525. évi az első adat. Problémát nem okoz, mert ekkor még csak edény.

Mértékké Tokaj-Hegyalján alakult a hordó-nagyság megállapítási folyamatban (ld. 3.2.10), az átalag mértékké válása (ld. 3.2.3) során, de annál valamivel később, a 17. sz. vége felé még nem mérték,[1626] valószínűleg a 18. sz. elején alakul, szintén az

aszú számára, mint az átalag fele.[1627] Ennek megfelelően követi annak nagyságváltozását is, így az átalag értékeivel 75,54, illetve 73,87 l (ld. 3.2.3.2) írható:

1 *tokaj-hegyaljai puttony* = $^1/_2$ tokaj-hegyaljai átalag = 1807-ig 37,77 l, 1807-től = 36,93 l. Országos borkereskedelmi mérték lett, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.27 RÖMPÖLY

3.2.27.1 *Általában.* A felezőrendszeren alapuló általános híg űrmértékrendszer tagja, a legkisebb egység (ld. 2.26.1). A történeti-etimológiai szótár szerint az űrmérték jelentésű szepesi szász Rimpel magyarosítása, elsőnek így 1632-ből ismeri. Hazai eredetű mérték tehát. Latin nevével nem találkoztam. A német szótárak közül csak Ballaginál található. Az iratokban Rimpel, Ruempel alakban fordul elő. Az osztrák, illetve a bécsi mértékrendszerben (ld. 2.26.1) a neve Pfiff.[1628] Német szótáraink ban e szó ritka, s nincs mérték jelentése. De Heynéből lehet következtetni, ugyanis nála az utolsó jelentés ez: kis korty (Schluck), s valóban kis mérték ez, tényleg egy nyelet. Magyarul én is 1632-ből ismerem elsőnek, a kassai fazekas céh árszabásából: römpölyös fazék, s a sorrend már nagyságot árul el, ugyanis a messzely előtt van, amelyik pedig az iccét előzi.[1629] Másik ritkán használt neve a verdung.[1630] E szó a történeti-etimológiai szótár szerint a német Vierding — negyedrész átvétele, súlymérték is (ld. 5.24). Az előbbi a jelen esetben annyiban igaz. hogy a römpöly az iccének a negyede. A harmadik magyar neve már félreérthetetlenül adja elvi nagyságát: félmesszely, Schwartner adja a német nevek kapcsolatát is.[1631] Mint ilyen, országosan dívó mérték lehetett (a kocsmálásban, főleg a pálinkánál), mértékrendszertag is, konkrétan azonban csak kettőről van tudomásom, alegységként csak ezeket ismertetem.

3.2.27.2 *Bécsi.* Kezdettől használt mérték,[1632] nálunk valószínűleg a 16. sz. során már megismerték, konkrét adatom azonban csak 1788-ból van, amikor a guberniumi mértékegység-vizsgálathoz a Bécsből küldött etalonok között ez a legkisebb egység.[1633] Nagysága nem problematikus, de természetesen követi a rendszer változását, amelyiknek a tagja, s így a messzely értékeivel 0,4500, 0,4143, 0,3816, 0,3136 l (ld. 3.2.20.2) írható:

1 *bécsi römpöly* (Pfiff) = $^1/_2$ bécsi messzely = 1359-ig 0,2265 l, 1359—1556 között = 0,2071 l, 1557—1568 között = 0,1908 l, 1569—1871 között = 0,1768 l.

3.2.27.3 *Pozsonyi.* Nyilván kezdettől fogva dívott, nagyságrendje miatt azonban a források nem említik. Elsőnek az 1689. évi számtankönyvből ismerem.[1634] Ugyancsak elvi nagyságot ad 1798-ban Schwartner,[1635] 1839-ben Gaal,[1636] 1843-ban Bocsor,[1637] s 1844-ben Littrow, de ő 0,141 bécsi pint viszonyszámot is közöl.[1638] Nagyságát azonban a pozsonyi messzely értékei: 0,3357, illetve 0,4197 l (ld. 3.2.20.5) alapján számolhatjuk:

1 *pozsonyi römpöly* = 1/2 pozsonyi messzely = 1592-ig 0,1679 l, 1593—1874 között = 0,2098 l. A helyiből valószínűleg országossá lett mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.28.1 *Általában.* A zárójellel a kétféle névelőfordulást jelzem. Kniezsa a teljes alakkal közli mint horvát eredetű, félhordónyi mértéket, de közelebbi magyarázatot nem ad.[1639] Az oklevélszótár, a történeti-etimológiai szótár, Herkov, Vlajinac nem ismerik. Először 1610-ben találkozom vele,[1640] tehát valószínűleg már a 16. sz.-ban is dívott. Az iratokban különféle ortográfiával szerepel: stertin, startin, stärtin, startinyák, stertinyák.

Az általános nagyságra, amikor nem lehet egyértelműen megállapítani, melyik alegységről van szó, a következő adataim vannak. 1664-ben Vörösvárott (Vas) 10 akó,[1641] 1720-ban Csáktornyán (Zala) szintén ennyi,[1642] 1732-ben Varasd megyében is ennyi, de megírták, hogy az akó pozsonyi,[1643] ennek értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) írható:

1 *stertinyák általában* = 10 pozsonyi akó = 537,20 l. Több alegységét ismerjük.

3.2.28.2 *Dobrai* (Vas). 1633—46-ban 15 helyi vödör,[1644] ennek értékével 43,64 l (ld. 3.2.31.8):

1 *dobrai stertinyák* = 15 helyi vödör = 654,60 l. Uradalmi mérték.

3.2.28.3 *Németkeresztesi* (Vas). 1769-ben 18 stertinyák az 180 helyi akó volt,[1645] vagyis 1 stertinyák = 10 helyi akó, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.75).

3.2.28.4 *Németújvári* (Vas). Használták Körmenden 1611-ben,[1646] 1644—46-ban 300 helyi pint,[1647] annak értékével: 2,0144 l (ld. 3.2.24.77), 604,30 l. 1637-ben 10 helyi akó,[1648] annak értékével: 60,43 l (ld. 3.2.2.76) az előbbi nagyság. Prickler a közönséges stertinyákra 601,52 l, a várira 560,40 l nagyságot ad, 2,01 l pint értékkel a következő számítás alapján. 1734-ben 40 stertinyák és 273 pint az 12 273 pint volt, vagyis 1 stertinyák = 300 pint; 1749-ben 16 184 pint az 53 $^7/_8$ $^1/_{17}$ közönséges, illetve 57 $^7/_8$ vári stertinyák volt, így 1 vári = 280 pint, illetve 14 közönséges = 15 vári stertinyák.[1649] Az első tétele jó, egyezik, a másodiknál javítani kellene, mert ha elvégezzük a jelölt műveleteket, a közönségesnél 304, a várinál 283 pint jut egy stertinyákra. Fel kell tételezni, hogy a pontatlan viszonyszámok, illetve a számítások torzítása okozza ezt, vagyis a kerek szám a jó, de a helyes pint értékével kell számolni. Tehát a tétel:

1 *németújvári közönséges stertinyák* = 300 helyi pint = 604,29 l, *vári stertinyák* = = 280 helyi pint = 564,00 l. Uradalmi mérték.

3.2.28.5 *Rohonci* (Vas). Prickler részint a 16—18. sz.-ra azonosnak mondja a németújvári stertinyákkal, 601,52 l nagyságban, részint a 17. sz.-ra 10 helyi akó nagyságot ad.[1650] Ez viszont más értéket ad, s ez a biztosabb, ezt fogadom el, így a helyi akó 17. sz.-i értékével 40,28 l (ld. 3.2.2.90) írom:

1 *rohonci stertinyák* = 10 helyi akó = 402,80 l. Uradalmi mérték.

3.2.28.6 *Szalónaki* (Vas). 1633—46-ban 192 helyi pint,[1651] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.107). Sajnálatos, mert ez is uradalmi mérték.

3.2.28.7 *Szombatfai* (Vas). 1639-ben 310 helyi pint,[1652] de ennek értéke is ismeretlen (ld. 3.2.24.120).

3.2.28.8 *Összefoglaló.* A Vas megyei Batthyány uradalmakban dívott ez a mérték a 18. sz. közepéig, 402,80—654,60 l szélső értékkel, lényegében közepes nagyságú hordó.

3.2.29 TAVERNIK

Magyarosan írtam a német nevet, ahogyan honosodott volna, ha nem hal ki a 16. sz.-ra ez a mérték, amelyik Budán és Pozsonyban dívott a 15. sz. során, Taffernitz, Tauernitz ortográfiájú néven, latinul tunellának nevezve. A magyar szótárakban természetesen nem találjuk, de a latin, a német szótáraktól sem kapunk segítséget, Götze, Lexer sem ismerik. Adatunk is nagyon kevés van.

Buda 1403—39. évi jogkönyvében az olaj mértéke, s az idegen kereskedőnek megtiltják, hogy 5 tavernik alatt árulja.[1653] Kováts a pozsonyi 15. sz.-i harmincadkönyvek tételei alapján úgy számolta, hogy olajnál 1 tavernik az 6 légely volt, malváziai bornál pedig 12 légely.[1654] A légely értékét azonban csak vízre ismerjük: 26,86 l (ld. 3.2.19). Ha ezzel tájékozódunk, akkor, de erősen kételkedve írható:

1 *tavernik olaj*=6 légely=161,16 l ??, *bor*=12 légely=322,32 l ??

Ür ld. vödör, erdélyi 3.2.31.10.

3.2.30 ÜST

Egyetlen adatom van arra, amikor ez a főzőedény mérték is. A Pozsega megyei Blacko 1762. évi összeírásában olvashatjuk egy szilvás nagyságáról, hogy holdját hazai szokás szerint 50 üsttel (lebes) kell számítani, s az üst 5 oka nagy.[1655] Tehát földmérték is az üst. E mivoltával már foglalkoztam,[1656] s megállapíthattam: pálinkafőzésről van szó, az üst ennek a mértéke, az oka akkor és ott 1,28 l, így az üst 6,40 l. Nincs okom módosítani a megállapítást. Így a tétel:

1 *üst* (pálinka)=6 oka=6,40 l.

3.2.31 VÖDÖR

3.2.31.1 *Általában.* Földmérték mivoltával az előző kötetben már foglalkoztam.[1657] A történeti-etimológiai szótár szerint edény és mérték jelentéssel szláv eredetű, magyarul 1165-ből ismeri elsőnek. Terminológiai probléma, ellentétben a csöbörrel (ld. 3.2.5.1) nincs. A latin szótárakban hydria, idria, ritkábban urna, a németekben Eimer. Az iratokban a 17. sz. közepéig, hydria, (idria, ydria, ekkor

tűnik fel a ritkábban használt urna, a németben Eimer, Emer, horvátul veder, zubi.[1658] Magyarul elsőnek kétségtelen jelentéssel a schlägliből — 1400—1410 — ismerem.[1659]

I. Géza 1075. évi garamszentbenedeki oklevelében már mérték,[1660] bormérték II. Béla 1135. évi hamis oklevelében,[1661] az Imre-féle 1199. évi veszprémi oklevélben.[1662] De nem érdemes tovább sorolni a mérték mivoltra vonatkozó adatokat. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a kezdeti időben nemcsak bor, sör, hanem a méz mértéke is, így már 1067-ben,[1663] ez utóbbi mivolttal azonban a 13. sz. után már nem találkoztam. Ritkábban sör-, többségében bormérték. Kialakulnak helyi alegységei, némelyike rendszertag is.

3.2.31.2 A *nagyság* általános adatait e mértéknél is csak a nem alegységesíthető néhány esetre kell korlátozni. — A tihanyi apátság 1269. évi oklevelében az igaliak szolgáltatásánál a vödör 3 tenyér nagyságú,[1664] vagyis annak átlagos értékével: 10 cm,[1665] 30 cm, s valószínű, hogy ez a magassága,[1666] de ezzel űrtartalmat nem határozhatunk. A vasvári káptalannak 1523. évi oklevelében a fél vödör az 5 pint volt,[1667] vagyis a vödör 10 pintes, de nem tudjuk, milyen, a pint középértékének átlagával: 1,80 l (ld. 3.2.24.142) 18,00 l lenne. Ugyancsak 10 pintes a vödör 1600-ban Közép-Szolnok megyében,[1668] esetleg azonos az érték. Ez adatok alapján nem tételesíthetünk. A szélső és középértékeket majd az összefoglalóban ismerhetjük meg (ld. 3.2.31.39).

3.2.31.3 *Ábrahámi* (Zala). 1715-ben 1 $^1/_2$ csobánci akó,[1669] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.20).

3.2.31.4 *Acsádi* (Vas). Élnek vele 1577-ben.[1670]

3.2.31.5 *Alsólendvai* (Zala). 1495-ben 12 helyi pint,[1671] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.3). 1632-ben $^1/_1$ $^1/_2$ helyi akó,[1672] de ezt az értéket sem ismerjük (ld. 3.2.2.3). Éltek vele 1666-ban is.[1673]

3.2.31.6 *Aszófői* (Zala). 1568-ban 3 helyi akó,[1674] ennek értéke azonban nem ismert (ld. 3.2.2.5).

3.2.31.7 *Csobánci* (Zala). 1751-ben 16 pozsonyi icce,[1675] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) írom:

1 *csobánci vödör* = 16 pozsonyi icce = 13,43 l. Uradalmi mérték.

3.2.31.8 *Dobrai* (Vas). 1633—46-ban 20 helyi pint,[1676] annak értékével: 2,1820 l (ld. 3.2.24.23) 43,64 l. 1773-ban 26 pozsonyi pint,[1677] annak értékével: 1,6786 l (ld. 3.2.24.89) az előbbi értéket kapjuk. Tehát a tétel:

1 *dobrai vödör* = 20 helyi pint = 43,64 l. Uradalmi mérték.

3.2.31.9 *Dráva—muraközi.* 1636-ban 60 veder az 32 vasvári akó volt,[1678] vagyis 1 vödör=0,533 vasvári akó, ennek értékével: 88,36 l (ld. 3.2.2.125), 47,09 l. 1715-ben pedig a vödör 56 pozsonyi icce volt.[1679] Ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) ugyanaz, de pontosabb érték. Ezzel írom:

1 *dráva—muraközi vödör*=56 pozsonyi icce=47,00 l. Területi mérték.

3.2.31.10 *Erdélyi.* Lederer egy 1571. évi ugocsai előfordulás alapján az urnából rövidített urnak nevezett mértéket 4 pintes, illetve 8 nagy magyar iccés, így 10,18 l nagynak állapította meg, amelyik szerinte azonos az Erdélyben a 19. sz.-ban állandóan előforduló, 8 bécsi pintes, illetve 11 l-es mértékkel, de ez utóbbi állítását jegyzettel nem indokolja.[1680] N. Kiss a Partiumban és Erdélyben dívó ur vagy urna nevű mértéknek számos változatát állítja, egyiket 12 budai iccével, így 10,18 l-rel, a másikat szász vidéken $^1/_4$ bécsi akó, illetve 11,32 l nagyságban,[1681] ez utóbbi azonban a bécsi akó értékével: 56,589 l (ld. 3.2.2.10), 14,14 l. Bán lényegében Lederer adatait ismétli meg.[1682]

A szemléből megállapíthatjuk majd, hogy ez az ur a 19. sz.-i irodalomból származik, de az erdélyi vödörrel azonos, s hogy a kétféle érték, a számítási hibáktól eltekintve, a bécsi rendszer behozatalából következik.

Az erdélyi vödör az országgyűlések által „erdélyesített" kolozsvári vödör (ld. 3.2.31.17) továbbélése. Ezért találkozunk e jelzővel elsőnek csak 1620-ban.[1683] Az 1391. évi országgyűlés már ezt a vödröt törvényesíti, s megszabja, hogy 8 ejtel= =kupa (ld. 3.2.16.2) legyen, vagyis annak értékével: 1,3523 l számolva 10,90 l. S ezt a nagyságot — vele az értéket — közlik sorra a további források. Így pl. 1707-ben,[1684] 1714-ben (a vectigal erdélyi jelzővel),[1685] 1749-ben,[1686] 1755-ben Höll, erdélyi jelzővel,[1687] 1758-ban,[1688] 1771—72-ben,[1689] 1785-ben Schatzberg erdélyi jelzővel,[1690] Káts is 1804-ben, de a 8 kupa mellett 12 $^4/_5$ pozsonyi icce nagyságot is ad,[1691] ami annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 10,29 l. Salomon 1823-ban a 8 kupa mellett 11,32 l nagyságot is közöl.[1692]

1823-ban azonban bevezették a bécsi pintet úgy, hogy ennek a nagyságára emelték az erdélyi kupát (1,3623 l volt), s ezzel új kupát alkottak: 1,4147 l nagyságban (ld. 3.2.16.2), de az erdélyi űrmértékrendszer és a tagok neve megmaradt (ld. 2.26.1), következőleg a 8 új kupával új erdélyi vödör keletkezett 11,32 l nagyságban. A régi kupa, vödör — új kupa, vödör helyzet természetesen sok zavart okozott, a gubernium magyarázgatta a helyzetet,[1693] a szebeni kalendáriumban ki is nyomatta, de abban rosszul jelent meg, s a gubernium 1827-ben körlevélben közölte a törvényhatóságokkal a helyes számítást, köztük azt is, hogy 1 új vödör az 8 új kupa, illetve 8 $^3/_5$ régi kupa,[1694] ami persze nem adott pontos viszonyt, illetve eredményt.

Mielőtt folytatnám, meg kell jegyeznem, hogy a fenti forrásokban a mérték neve vagy vödör, vagy urna, vagy Eimer (Emer). Ugyanis most következik a Lederer-féle „állandó" emlegetés.

Jäckel kezdi 1828-ban, amikor könyvében leírja, hogy az erdélyi „Eimer (ur)= =0,195121 wiener Eimer",[1695] ami annak értékével: 56,589 l (ld. 3.2.2.10), 11,05 l-t ad. Pethe 1830 átveszi ezt, de ő csak 1 erdélyi vödör=0,195 bécsi akó tételt ad,[1696]

ennek értéke 11,03. Niemann 1830-ban szintén erdélyi „ur" mértéket ad, 11 $^{3}/_{10}$ l nagyságban.[1697]

1833-ban a gubernium mértékvizsgálatánál az erdélyi urna = vödör 8 kupás nagyságát, s a kupa 72 bécsi köbhüvelykes nagyságát állapították meg,[1698] így a vödör 576 köbhüvelyk, s annak értékével: 18,2746 cm³ (ld. 4.22.2), 10,53 l. Az 1839. évben pedig ugyancsak a gubernium a 8 kupás vödörnek $^{1}/_{5}$ bécsi akó nagyságát határozta meg,[1699] ami annak értékével: 56,689 l (ld. 3.2.2.10), 11,31 l-t ad.

Gaalnál 1839-ben ismét erdélyi ur van, 8 bécsi pinttel,[1700] Fényes 1842-ben 16 erdélyi iccés erdélyi akót ír,[1701] ami persze kupa és vödör, Bocsor 1843-ban az erdélyi „híg akó" nagyságát 13,583 pozsonyi iccében adja,[1702] ami annak idézett értékével 11,40 l. Littrownál 1844-ben ismét erdélyi „ur" szerepel, s ez 7,99 bécsi pint,[1703] ami az idézett értékkel 11,30 l. Rumler 1849-ben egyszer azt írja, hogy az erdélyi „Emer" az 16 erdélyi icce, valamivel odébb pedig, hogy az erdélyi „ur" az 11,56 l.[1704] Végül még két adat. Ereky 1881-ben az erdélyi „ur" nagyságát 11,569 l-ben adja,[1705] s az 1906-ban megjelent Mezőgazdasági Lexikon így tételez: 1 erdélyi akó vagy ur = 11,56 l.[1706]

A szemle önmagáért beszél, az irodalom kritikáját, az ur német irodalmi eredetét is adja, világos az is, hogy a kupa értékeivel: 1,3623, illetve 1,4147 l (ld. 3.2.16.2) kell számolnunk. S tételezhetek:

1 *erdélyi vödör* = 8 erdélyi kupa = 1823-ig 10,90 l, 1823-tól 1874-ig = 11,32 l. Országos mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.2.31.11 *Felsőlendvai* (Vas). 1593-ban, 1628-ban[1707] 20 helyi pint, ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.24.32).

3.2.31.12 *Holládi* (Somogy). 1524-ben 4 helyi pint volt,[1708] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.24.44).

3.2.31.13 *Jenői* (Veszprém). Éltek vele 1577-ben.[1709]

3.2.31.14 *Kapornaki* (Zala). 1569-ben 4 helyi pint,[1710] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.48). Ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy a kocsmai vödör az $^{1}/_{5}$ akó, a tized vödör pedig $^{1}/_{8}$ akó.[1711] És ugyanez a helyzet 1645-ben is.[1712] Vagyis 1,6 kocsmai adott 1 tized vödröt, illetve 0,62 tized adott 1 kocsmai vödröt.

3.2.31.15 *Kékkúti* (Zala). 1769-ben 10 helyi icce,[1713] de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.2.11.79).

3.2.31.16 *Kéthelyi* (Sopron). Éltek vele 1562-ben.[1714]

3.2.31.17 *Kolozsvári* (Kolos). Az erdélyi országgyűlési végzések a kolozsvári kupával (ld. 3.2.16.3) együtt Erdélyben országossá tették. Így az 1565.,[1715] az 1578.,[1716] az 1588. évi[1717] végzések, s 8 kupás nagyságban a 17. sz. közepéig még

kolozsvári jelzővel is emlegetik,[1718] de aztán nevében is átvált, s az erdélyi vödörben (ld. 3.2.31.10) él tovább. A tétel tehát:

1 *kolozsvári vödör* = 8 kolozsvári ejtel = kupa = 10,90 l. Helyiből lett országos mérték.

3.2.31.18 *Kovácsi* (Zala). 1715-ben 4 helyi pint,[1719] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.56).

3.2.31.19 *Kőszegi* (Vas). Prickler a 16. sz.-ra 10,15 l nagyságot ad a következő alapon: 1569-ben a vödör 5 pintes, 1681-ben a vödör 12 pozsonyi icce, illetve 16 vödör az 3 pozsonyi akó, vagyis 1 vödör az 0,1875 pozsonyi akó.[1720] A viszonyok jók,[1721] csak a kort, illetve az értéket kell javítani. A pozsonyi icce: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), a pozsonyi akó: 53,72 l (ld. 3.2.2.88), mindegyikkel egyformán 10,07 l. Kiegészítésül: az a vödör dívott az 1566.[1722] 1577., 1591.,[1723] 1609., 1650., 1684.,[1724] 1690.[1725] években. A helyi pint értékével 2,0144 l (ld. 3.2.24.58) a tétel:

1 *kőszegi vödör* = 5 helyi pint = 10,07 l. A település környékén is dívott.

3.2.31.20 *Locsmándi* (Sopron). Prickler a 15. sz.-ra 22,75 l nagyságot ad, 1466. és 1569. évi adatok alapján, mely szerint 1 helyi vödör az 2,24 kőszegi vödör volt.[1726] Az értéket a kőszegi vödör értékével: 10,07 l (ld. 3.2.31.19) helyesbíteni kell. Így a tétel:

1 *locsmándi vödör* = 2,24 = kb. 2 $^1/_4$ kőszegi vödör = 22,56 l.

3.2.31.21 *Lukácsházi* (Vas). A 17. sz. végén 5 helyi vödör tett 1 kis gráci akót,[1727] vagyis 1 helyi vödör = 0,2 kis gráci akó, annak értékével 52,48 l (ld. 3.2.2.39) írom:

1 *lukácsházi vödör* = $^1/_5$ kis gráci akó = 10,50 l.

3.2.31.22 *Miskei* (Vas). 1564-ben 1 $^1/_4$ helyi pint, [1728] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.24.68).

3.2.31.23 *Németújvári* (Vas). Prickler a 16—18. sz.-ra 10,03 l nagyságot ad, mégpedig: a 17. sz.-ra 5 pint, illetve $^1/_6$ akó nagyságot.[1729] A viszonyszámok jók, az értéket javítani kell. — 1701-ben 4266 vödör tett 783 helyi akót,[1730] vagyis 1 vödör = 0,18 helyi akó, annak értékével: 60,43 l (ld. 3.2.2.76), 10,87 l. A viszonyszám azonban durva, van pontosabb is. 1784-ben a vödör 12 pozsonyi iccés volt,[1731] ennek értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) a tétel:

1 *németújvári vödör* = 5 helyi pint = 12 pozsonyi icce = 10,07 l. Uradalmi mérték.

3.2.31.24 *Ószalónaki* (Vas). Prickler 1540-re 10,05 l, illetve 5 pint nagyságot ad, valamint a 18. sz.-ra 1 helyi vödör az $^5/_{27}$ = 0,1852 pozsonyi akó viszonyt.[1732] A viszonyszámok jók, az értéket helyesbíteni kell. Az utóbbi értékével: 53,72 l (ld. 3.2.2.88) a vödör 9,948 l lenne, a helyi pint értékével: 1,9876 l (ld. 3.2.24.83) pedig 9,938 l. Az utóbbi a pontosabb. Így a tétel:

1 *ószalónaki vödör* = 5 helyi pint = 9,94 l. Uradalmi mérték.

3.2.31.25 *Örvényesi* (Zala). 1769-ben 9 helyi icce volt,[1733] ennek az értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.11.111).

3.2.31.26 *Pákodi* (Zala). 1814-ben $^1/_4$ pozsonyi akó,[1734] annak értékével 53,72 l (ld. 3.2.2.88) a tétel:
1 *pákodi vödör* = $^1/_4$ pozsonyi akó = 13,43 l.

3.2.31.27 *Rohonci* (Vas). Prickler a 16—18. sz.-ra 10,03 l nagyságot ad, azonosan a németújvárival, mert az a vödör is 5 pintes, de nem levéltári forrásra, hanem személyi közlésre hivatkozik.[1735] Az értéket javítani kell, a viszonyszám jó, a helyi pint értékével: 2,0144 l (ld. 3.2.24.93), 10,07 l. 1591-ben 1 $^1/_2$ vödör tett 1 helyi akót,[1736] vagyis 1 vödör = 0,1818 helyi akó, annak értékével: 55,39 l (ld. 3.2.2.90), 10,07 l. 1633—46-ban azonos a helyzet.[1737] Így a tétel:
1 *rohonci vödör* = 5 helyi pint = 10,07 l. Uradalmi mérték.

3.2.31.28 *Szebeni*. A kolozsvárival azonos nagyságú — 8 kupa — és sorsú (ld. 3.2.31.17): az országgyűlési végzések[1738] során azonosul a kolozsvárival, majd azzal együtt erdélyi vödör (ld. 3.2.31.10) lesz, a 17. sz. közepétől nevében is, a korábbi szebeni vagy szász név[1739] helyett, bár a szebeni jelzőt esetenként a 18. sz. közepén is használják,[1740] valószínűleg azért, mert a gubernium Szebenben székelt, illetve az etalonokat innen kapták a törvényhatóságok. A tétel pedig:
1 *szebeni vödör* = 1 kolozsvári vödör = 10,90 l.

3.2.31.29 *Szentgróti* (Zala). 1681-ben,[1741] 1710-ben[1742] $^1/_5$ helyi akó, ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.2.2.109).

3.2.31.30 *Szerdahelyi* (Vas). Dívott 1577-ben.[1743]

3.2.31.31 *Szombathelyi* (Vas). 1566-ban 4 helyi vödör az 5 $^1/_2$ kőszegi vödör,[1744] vagyis 1 helyi = 1,38 kőszegi vödör, annak értékével 10,07 l (ld. 3.2.31.19) a tétel:
1 *szombathelyi vödör* = 1,38 = 1 $^5/_{13}$ kőszegi vödör = 13,90 l.

3.2.31.32 *Szőlősi* (Veszprém). Éltek vele 1309-ben.[1745] 1568-ban 84 vödör az 16 helyi akó volt,[1746] vagyis 1 vödör = 0,19 = kb. $^1/_5$ helyi akó, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.2.117).

3.2.31.33 *Varasdi*. 1618-ban 22 helyi pint,[1747] annak értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.135) a tétel:
1 *varasdi vödör* = 22 helyi pint = 36,93 l. Megyei mérték.

3.2.31.34 *Vasi*. Csak a 19. sz. közepétől és csak az irodalomból értesülünk róla. Először Fényestől 1842-ben: Vas megyében a vödör 52 icce,[1748] 1843-ban a Vademecum ugyanígy,[1749] Stephens 1855-ben ismét, de Viertelnek is nevezi és 0,747 bécsi akó nagyságot is ad,[1750] annak értékével: 56,589 l (ld. 3.2.2.10), 42,27 l len-

ne. Schmidt 1870-ben 52 pozsonyi icce, illetve 43,999 l nagyságot ad.[1751] Békés 1874-ben 52 magyar iccét.[1752] Ereky 1881-ben a Vas megyében dívó vedret zárójeles Viertel névvel szintén 52 magyar icce, illetve 43,999 l nagynak adja.[1753] A pozsonyi icce helyes értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 43,64 l ez is. Hogyan, miként lett ez a vasi vödör?

A vödrök közül kizárólag a dobrai vödör azonos vele, amelyik többek között 26 pozsonyi icces, a Batthyányak ottani uradalmának a mértéke, s 1773-ból van róla az utolsó adatunk (ld. 3.2.31.8). A többi híg űrmérték közül — a vödröt is beleértve — nagyságrendileg közelíti a csáktornyai borköböl 42,98 l-rel (ld. 3.2.14.24), de ez zalai, aztán az 50 budai=pozsonyi iccés csöbrök a 41,97 l-rel, de Vas megyei nincs köztük (ld. 3.2.5). Az a bizonyos — és nem indokolt — Viertel név negyed jelentéssel arra utalhat, hogy ez a vödör egy 174,46 l nagyságú másik mérték — esetleg hordó — negyede, de egyrészt ilyen nagyságú hordót nem ismerünk, másrészt Vasból csak a körmendit, de nem a metrikus értékét (ld. 3.2.10.12). Ezek alapján feltételezem, hogy a vasi vödör a dobraiból alakult valami módon. A tétele pedig:

1 *vasi vödör*=52 pozsonyi icce=43,64 l. Megyei mérték.

3.2.31.35 *Vasvári* (Vas). A 17. sz. közepén 8 helyi pint,[1754] annak értékével 2,7612 l (ld. 3.2.24.136) a tétel:

1 *vasvári vödör*=8 helyi pint=22,09 l.

3.2.31.36 *Vászolyi* (Zala). 1769-ben 9 helyi icce,[1755] ennek értéke azonban ismeretlen (ld. 3.2.11.180).

3.2.31.37 *Vinicai* (Varasd). 1619-ben 20 varasdi pint,[1756] annak értékével 1,6786 l (ld. 3.2.24.135) a tétel:

1 *vinicai vödör*=20 varasdi pint=33,57 l.

3.2.31.38 *Zalai*. 1550-ben dívik a „szala vedre",[1757] 1678-ban szintén.[1758] 1683-ban 4 helyi pint,[1759] annak értékével: 4,1965 l (ld. 3.2.24.140) 16,79 l. Ennyi 1694-ben is.[1760] 1817-ben 20 pozsonyi icce.[1761] Annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) az előbbivel azonos érték. Így a tétel:

1 *zalai vödör*=4 helyi pint=16,79 l. Megyei mérték.

3.2.31.39 *Összefoglaló*. A 36 alegység, ha kevésnek is tűnik, mégis megmutatta e mérték használati területét: Erdély, a Dunántúl néhány megyéje, elsősorban Vas, Zala, a szomszédos horvát terület, Somogy és Veszprém inkább kivétel. A 36 alegységből országos 3 alegység (8%); ha a kolozsvár—szebenit különveszszük a belőlük fakadó erdélyitől. Területi jellegű 1 alegység (2%): dráva—muraközi. Megyei jellegű 3 alegység (8%): varasdi, vasi, zalai. Uradalmi 5 alegység (14%): csobánci, dobrai, németújvári, ószalónaki, rohonci. A település környékén is dívott 1 alegység (2%): kőszegi. Helyi jellegű pedig 23 alegység (76%).

A 36 alegységből 19 alegységre (53%) van 20 metrikus értékünk. Közülük 1 al-

egységnél változott a nagyság 2 értékkel. Az űrtartalom nagysága a 20 metrikus értéknél — kerekítve — 10—44 l között változott 14 nagyságban (70%), amikor 10 azonos és 10 esetben egyedi a nagyság (50—50%). A szélső érték felső nagyságai inkább kivételesek, így a középérték — kerekítve — 10—23 l. A gyakoriság egyrészt elenyésző, másrészt nem jellemző, mert inkább továbbélésről van szó, mint azonosságról. Megállapíthatjuk még azt is, mert a két mértéket azonosnak vélik, hogy a vödör a csöbörnél kisebb mérték volt, illetve a csöbör alsó értékállományához tartozik, azonkívül, hogy a vödör csak híg, míg a csöbör száraz mérték is volt (14.3.3.7).

3.2.32 ÖSSZEFOGLALÁS

3.2.32.1 *Általában, mértékkészlet.* Kötelességem figyelmeztetni: bizonyosan több mérték és sokkal több alegység alkotta eleink híg űrmértékeinek a készletét. Részint az írásbeliség adott körülményei mint adatrögzítés, részint a felkutathatóság ma adott lehetősége, sok adatot, vagyis híg űrmértéket elrejtett előlünk. De azt bizonyosnak tartom, hogy a feltárt adatok reprezentálják a tényleges mértékállományt. A megismert készlet: 30 mérték, ebből 17 mértéknél (57%) 812 alegység. Bőséges mennyiség, ha a mai szemmel nézzünk, a kor igénye szerint viszont éppen elegendő. A sokféleség jellemző, de ez nem hazai, hanem általános jelenség. A differenciáltság integrálódása lassú folyamat, de a 18. sz. során már észlelhető, kisebbedik mind a mértékkészlet, mind az alegység-állomány, mintegy 30%-a maradt erre az időre. A korszak vége felé jelentősen csökken az állomány, a 19. sz. elejére eltűnnek a helyi mérték, alegységek, a pozsonyiakban integrálódnak, s ezt az abszolutizmus idejére felváltja a bécsi (mindkettő a maga alegységeivel), a végső integrálódást azonban csak a méterrendszer oldja meg (ld. 2.45).

3.2.32.2 Az *eredet* kérdésénél hangsúlyozni kell: nem az edény, hanem annak mértékként való használatát kell figyelembe venni, hazai eredetű lehet bármelyik is, ha az edény nem is az. Az egyes mértékegységeknél láthattuk az eredet megállapításának a nehézségeit, problémáit. Nem ismétlem, csak summázom az eredményt.

Figyelembe kell venni azt is, hogy e híg űrmértékeket nem lehet a rómaiakra visszavezetni, ott más a rendszer, egység, nagyság. Európa új népeinél ugyanis, az átvétel során, jelentősen módosultak, amire hozzánk kerültek, az esetleges római eredet már elmosódott. De az is kétségtelen, hogy a híg űrmérték frekventáltabb volt, mint a hossz- vagy a földmérték, minden nép alkotott magának igényének megfelelőt, s ha vándorolt, azt vitte magával. Az egyszerűség kedvéért, a külföldinek nevezett mértékeknél lényegében erről van szó: a népek behozták magukkal ősi mértékeiket, s azok itt honosodtak, illeszkedtek a hazaiakhoz. — De nézzük az adatokat.

A 30 mértékegységből 3 eredete bizonytalan (10%), ezek: fertály, kvartále, oktály. 15 egységet (közülük kettőt kétségesen) véltem hazai eredetűnek (50%): átalag, butélia, csöbör, dézsa, hordó, icce, kanta, köböl kupa, latelum, légely,

négely, puttony, römpöly, üst, ezekből ősinek — esetleg más néven — az iccét és a köblöt véltem mint kis és közepes űrmértéket, így nélkülözhetetlen eszközt. Külföldi lenne 12 egység (40%); mégpedig: német-osztrák 6 egység (50%): dreiling, fuder, kufe, messzely, pint, tavernik; szláv-horvát 5 egység (40%): akó, káforka, polovnyák, stertinyák, vödör; török 1 egység: oka.

3.2.32.3 *Metrikusan* a készlet: 490 eset 254 nagyságban a 30 mértéknél, így 1 nagyságra jut 0,12 mérték, illetve 1 mértékre jut 8,46 nagyság. Ebből 234 esetben (48%) azonos 44 nagyság (17%) a 30 mértéknél — 1 nagyságra jut 0,68 mérték, illetve 1 mértékre 1,46 nagyság — 244 esetben (52%) pedig egyedi 210 nagyság (83%) a 30 mértéknél — 1 nagyságra jut 0,14 mérték, illetve 1 mértékre jut 7,0 nagyság. Az adatsor jól mutatja a differenciáltságot, még a látszólagos integráció (azonos érték) esetében is.

A 30 mérték 254 nagyságának szélső értéke 0,1679—2392,50 l. A sor természetesen foghíjas, de nem egységesen. 0,1—1,9 l között a 0,5 és az 1,1 l érték hiányzik csak, 2,0 — 16,9 l között néhány tizedes a hiány, a 17,0—20,8 l teljesen hiányzik, vagyis 3 l, utána ismét tizedeshiányok következnek, a 23,0—25,0 l között teljesen hiányzik, ismét 3 l. A továbbiakat már tömörítem. 25,20—108,9 l között, a tizedeshiányoktól eltekintve, 22 esetben 1,1—1,9 l közötti a hiány. A továbbiakban csak a 39 l-en felüli hiányokat jelzem 664 l-ig. 161,2—201,3 l között 39,2 l, 201,5—294,7 l között 99,3 l, 335,0—402,7 között 67,0 l, 402,9—452,7 l között 50,0 l, 452,9—537,2 l között 76,2 l, 604,3—647,5 l között 40,0 l, 663,2—805,1 l között 142,0 l. Ezen érték feletti 16 tételnél mindegyik között van hiány, de teljesen rendszertelenül 5,0—277,0 l között.

A szemléből kiderül, hogy nem lehet a kis és a közepes mértékeket elválasztani, közöttük elmosódik a határ, egy tömb a — kerekítve — 0,1—100,0 l űrtartalom. Csupán a nagy mértékek választhatóak ezektől, így — ismét kerekítve — a 100—2400 l közötti űrtartalmúak.

Az adatsor azt is megmutatja, hogy a szélső érték felső határát 663,13 l-re csökkenthetjük, a magasabb értékek részint rendkívül foghíjasok, részint kivételesek, s csak három mérték: a hordó, a fuder, a dreiling nagysága. S megállapíthatjuk a középértéket is: 0,1679—107,44 l. Utána már rendszertelenül foghíjas a sor, sokszor jelentős hiánnyal, de ami döntőbb, eddig terjed a jelentős többség: 452 eset (92%), 213 nagyság (84%) 27 mértéknél (90%).

Ha a középértéken belül vizsgáljuk a helyzetet, a következők szerint tételezhetünk.

0,1—1,9 l között 1731 eset (35%), 73 nagyság (29%) 7 mértékkel (23%), ebből azonos 16 nagyság (22%) 5 mértékkel (17%), egyedi 58 nagyság (78%) 7 mértékkel (23%) a 2 literes közön.

2,0—4,9 l között 29 eset (6%), 19 nagyság (7%) 2 mértéknél (7%), ebből azonos 2 nagyság (11%) 1 mértékkel (3%), egyedi 16 nagyság (89%) 2 mértékkel (7%) a 3 literes közön.

5,0—10,9 l között 54 eset (11%), 15 nagyság (6%) 6 mértékkel (17%), ebből azo-

nos 5 nagyság (33%) 2 mértékkel (6%), egyedi 10 nagyság (67%) 5 mértékkel (16%) a 6 literes közön.

11,0—16,9 l között 43 eset (9%), 15 nagyság (6%) 4 mértékkel (13%), ebből azonos 3 nagyság (20%) 2 mértékkel (6%), egyedi 12 nagyság (80%) 4 mértékkel (13%) a 6 literes közön.

20,0—34,9 l között 22 eset (4%), 16 nagyság (6%) 4 mértékkel (13%), ebből azonos 2 nagyság (13%) 1 mértékkel (1%), egyedi 14 nagyság (88%) 4 mértékkel (13%) a 15 literes közön.

35,0—49,9 l között 39 eset (8%), 17 nagyság (7%) 4 mértékkel (13%), ebből azonos 3 nagyság (12%) 3 mértékkel (10%), egyedi 15 nagyság (88%) 4 mértékkel (13%) a 15 literes közön.

50,0—64,9 l között 55 eset (11%), 32 nagyság (12%) 3 mértékkel (10%), ebből azonos 5 nagyság (15%) 2 mértékkel (6%), egyedi 24 nagyság (75%) 3 mértékkel (10%) a 15 literes közön.

65,0—79,9 l között 19 eset (4%), 13 nagyság (4%) 4 mértékkel (13%), abból azonos 3 nagyság (25%) 2 mértékkel (6%), egyedi 9 nagyság (75%) 4 mértékkel (13%) a 15 literes közön.

80,0—99,9 l között 14 eset (3%), 11 nagyság (4%) 4 mértékkel (13%), (ebből azonos 4 nagyság (18%) 2 mértékkel (6%), egyedi 9 nagyság (83%) 4 mértékkel (13%) a 20 literes közön.

100,0—109,9 l között 8 eset (2%), 9 nagyság (3%) 2 mértékkel (7%), ebből azonos 1 nagyság (9%) 1 mértékkel (3%), egyedi 6 nagyság (40%) 2 mértékkel (7%) a 10 literes közön.

A sűrűsödést jobban megállapíthatjuk, ha ez adatsor alapján az 1 nagyságra jutó mértéket, illetve az 1 mértékre jutó nagyságot, valamint az 1 liter űrtartalomra jutó nagyságot és mértéket kiszámítjuk. Az előbbi sorrendben a 10 tétel eredménye ez:

1 nagyság = 0,09 mérték, 1 mérték = 10,5 nagyság; 1 l = 37,0 nagyság = 3,5 mérték.

1 nagyság = 0,11 mérték, 1 mérték = 9,0 nagyság; 1 l = 6,0 nagyság = 0,66 mérték.

1 nagyság = 0,33 mérték, 1 mérték = 3,0 nagyság; 1 l = 2,5 nagyság = 0,83 mérték.

1 nagyság = 0,27 mérték, 1 mérték = 3,7 nagyság; 1 l = 2,5 nagyság = 0,66 mérték.

1 nagyság = 0,25 mérték, 1 mérték = 4,0 nagyság; 1 l = 1,06 nagyság = 0,26 mérték.

1 nagyság = 0,23 mérték, 1 mérték = 4,2 nagyság; 1 l = 1,13 nagyság = 0,26 mérték.

1 nagyság = 0,09 mérték, 1 mérték = 10,6 nagyság; 1 l = 2,13 nagyság = 0,20 mérték.

1 nagyság = 0,35 mérték, 1 mérték = 3,0 nagyság; 1 l = 0,8 nagyság = 0,26 mérték.

1 nagyság = 0,36 mérték, 1 mérték = 2,74 nagyság; 1 l = 0,55 nagyság = 0,20 mérték.

1 nagyság = 0,22 mérték, 1 mérték = 4,5 nagyság; 1 l = 0,7 nagyság = 0,20 mérték.

Ezen adatsor alapján a nagyság és mérték sűrűsödése, valamint a differenciáltság szempontjából a következő csökkenő sorrendet állapíthatjuk meg, figyelmeztetve arra, hogy 17—18 l között nincs mérték: 0,1—1,99—2,0—4,9—5,0—10,9—11,0—16,9—50,0—64,9—30,0—34,9—35,0—49,9—65,0—79,9—100,0—109,9—80,0—99: 1 űrtartalommal.

Ami a gyakoriságot illeti, csak a 10 eseten felülieket lehet figyelembe venni. 7 ilyen értékünk van (a nagyságnak 2,8%-a) 7 mértékre (23%), ezek: 0,8393 l 30 esetben (6,1%), icce (ez a budai = pozsonyi értéke), 1,6786 l 19 esetben (3,8%), pint (ez a budai = pozsonyi pint nagysága), 8,39 l 19 esetben (3,8%) úgy, hogy 18 a köböl (ez a tokaji) és 1 a kvartále értéke, 13,43 l szintén 19 esetben (3,8%) úgy, hogy 16 a köböl (ez a kassai), 1 a kvartále és 2 a vödör értéke, 41,97 l 18 esetben (3,6%), csöbör (ez a tokaji), 1,2590 l 17 esetben (3,4%) így, hogy 14 az icce és 3 a pint (ez 1 $^1/_2$ budai = pozsonyi icce nagysága), 53,72 l 14 esetben (2,8%), akó (a budai = pozsonyi akó nagysága).

A gyakoriság rendje, egy kivételtől eltekintve (aminek az oka valószínűleg csak adathiány) követi az érték nagyságrendjét, s ez a sorrend a vonatkozó mérték frekventáltságát is jelzi, a jelzők pedig azon alegységnek általános használatát.

3.2.32.4 *Időrend.* Ismételt figyelmeztetéssel kell kezdeni: az első előfordulás időpontja teljesen esetleges (ld. 1.3, 2.24.2). Természetesen csak az egységeket kell figyelembe vennünk. A kezdő dátumhoz hozzáteszem a használat utolsó ismert dátumát is — természetesen az előbbi figyelmeztetéssel: ez is esetleges — annak érdekében, hogy a mérték elhalását is megismerjük. A dátum előtti és utáni — jelzi a mérték korábbi, illetve további lét-lehetőségét. Íme a sor. —1075 — 1874. vödör, —1067 — 1874. köböl, —1200 — 1874. csöbör, —1226 — 1874. akó, 1279 — 1559. kvartále, —1326 — 1874. hordó, —1395 — 1874. pint, —14. sz. — 1601— fuder, —14. sz. — 18. sz. dreiling, —14. sz. — 1874. icce, —14. sz. — 1874. meszszely, —1403—15. sz. tavernik, —1403 — 1556— kufe, —1403—16. sz. légely, —1438 — 1573— latellum, 1464 — 1628— négely, —1507 — 1817— fertály, —1515 — 1720— dézsa, —1516—1874. kupa, —1519— 1646— oktály, —1588 — 1874. kanta, — 1590 — 19. sz. e. oka, —1592 — 1874. römpöly, —1610 — 1769— stertinyák, —17. sz. e. — 1874. átalag, — 1701 — 1714— polovnyák, — 1715— káforka, —1763— üst, —18. sz. e. —1874. puttony, —1830 — 1874. butélia.

A 11. sz. végén 2 mérték, a 13. sz. végén a 3 újabbal együtt 5 mérték, a 14. sz. végén az újabb 6 mértékkel 11 a készlet, a 15. sz. végén újabb 5, de 1 mérték kihal, így a készlet 15 mérték, a 16. sz. végén 7 új mérték, de 4 kihal, így csak 18 mérték a készlet, a 17. sz. végén újabb 2 mérték, de 4 kihal, a készlet 16 mérték, a 18. sz. végén újabb 4 mérték, de kihal 5, így a készlet 14 mérték, s 1874-ben az újabb 1, de kihal 2 mérték, így 14 mérték a zárókészlet, az egész készlet 46%-a.

3.2.32.5 *Tájrend.* A bevezetőben ismertetett, megokolt (ld. 1.4) módszert alkalmaztam annak érdekében, hogy a mértékek területi elhelyekedését, táji sajátosságait megismerhessük. A nagytájakon belül veszem a jelzett sorrend szerint az adatolt megyéket, s ezeknél általános—országos, illetve sajátos csoportosításban közlöm a mértékegységeket az egynél több alegységek (ae) számával és a metrikus szélsőértékkel (ha van), s a csoportok végén mérték szerint is összesítek. Bevezetőül azonban felsorolom az általános—országos mértékeket metrikus szélsőértékeikkel adva a jelentős alegységek metrikus értékét is).

Általános—országos mértékek

Akó 36,93 — 107,40 (bécsi 58,00, 56,59, budai 53,72, 54,44, 58,60, pozsonyi 53,72) — csöbör (horvát-szlavón kivétellel) 5,04—201,40 (tokaji 41,97) — hordó 105,75—930,60 (tokaj-hegyaljai 132,29, 151,07, 147,73) — icce 0,6074 — 4,1965 (bécsi 0,9060, 0,8386, 0,7631, 0,7074, budai 0,8393, 0,9157, pozsonyi 0,6714, 0,8393) — köböl 5,88 — 335,72 — kupa 1,3623 1,4147 — messzely 0,3357 — 0,4597 (pozsonyi 0,3357, 0,4197) — pint 1,0144 — 4,1965 (bécsi 1,8126, 1,6752, 1,5264, 1,4147, budai 1,6786, 1,8314, pozsonyi 1,3428, 1,6786) — römpöly 0,1679 — 0,3365 (pozsonyi 0,1679, 0,2098). Összesen 8 mérték, a készlet 27%-a.

Felvidék

Általános—országos

Trencsén: csöbör, pint 2 ae. — Turóc: akó 2 ae., icce 2 ae. — Nyitra: akó 3 ae., 57,30—72,50, csöbör, icce 6 ae. 0,8125—1,1328, pint 4 ae. 0,7906—2,2056. — Bars: akó 7 ae. 53,72—60,42, icce 3 ae., pint. — Zólyom: pint. — Pozsony: akó 18 ae. 41,34—59,89, csöbör 3 ae. 13,43—67,14, hordó 10,742, icce 9 ae. 0,4700—0,8393, csöbör 3 ae. 13,43—67,14, hordó 10,742, icce 9 ae. 0,4700—0,8393, messzely 0,3257—0,4197, pint 11 ae. 1,3428—1,6786, römpöly 0,1679—0,2098. — Komárom: akó, pint. — Esztergom: akó 3 ae., csöbör, icce 3 ae. 0,7740, köböl. — Hont: akó 12 ae. 55,18, icce 12 ae. 1,0330, köböl 8 ae. 26,60, pint 6 ae. — Nógrád: akó 2 ae., csöbör, icce, 1,6786, köböl, pint 1,2590. — Gömör: akó 2 ae. 67,14, csöbör 4 ae., hordó. icce 4 ae. 1,0012, köböl, pint 5 ae. 2,0144. — Szepes: akó 52,93, hordó, icce 2 ae. 0,6074—4,1965, pint 2 ae. 1,2143. — Sáros: icce. — Torna: csöbör 14 ae. 41,96—62,95, icce 7 ae. 0,8393—1,0070, köböl 8,34, pint. — Abaúj: akó 53,72, csöbör 13,43, hordó 4 ae. 100,12—554,96, icce 11 ae. 0,6265—1,3207, köböl 26 ae. 5,86—25,18, pint 2 ae. 1,6786. — Zemplén: akó 2 ae. 50,36—53,72, csöbör 13 ae. 37,97—87,19, hordó 2 ae. 134,29—151,07, icce 26 ae. 0,6714—1,6786, köböl 32 ae. 6,34—25,90, pint 7 ae. 1,5842—2,4004. — Ung: csöbör 3 ae. 41,97—73,02, hordó 125,9—167,86, icce 3 ae. 0,8393—1,3096, pint 1,6786. — Bereg: akó 3 ae. 58,75, csöbör 5 ae. 12,59—83,30, hordó 2 ae. 299,80—352,82, icce 7 ae. 0,7074—1,2590, köböl 9 ae. 10,71—31,44, pint 2 ae. 1,4147—2,5800.

— Ugocsa: csöbör 2 ae. 8,81, icce 4 ae. 0,8393—1,3421, köböl 3 ae. 13,43, pint 2 ae. 1,6786.

Akó 57 ae. 41,34—72,50, csöbör 50 ae, 8,81—87,19, hordó 14 ae. 100,12—533,90, icce 83 ae. 0,4700—4,1965, köböl 79 ae. 5,88—31,44, messzely 0,3227—0,4197, pint 47 ae. 0,7906—2,4004, römpöly 0,1079— 0,2098. — Összesen 8 mérték, az általános 100%-a.

Sajátos

Nyitra: dézsa, kufe. — Pozsony: dreiling 3 ae. 537,20—1298,28, fuder 3 ae. 801,90—1819,00, kvartále 3 ae. 13,43, tavernik 162,66— 322,32. — Esztergom: fertály, kvartále. — Sáros: kufe, latellum 0,4504, négely. — Abaúj: latellum 0,4504, négely 95,68. — Zemplén: átalag 67,14—72,87, butélia 0,6155, fertály 13,43, puttony 36,43—37,77.

Átalag 67,14—72,87, butélia 0,6165, dézsa, dreiling 3 ae. 537,20—1298,28 fertály 2 ae. 13,43, fuder 3 ae. 801,80—1819,00, kufe 2 ae., kvartále 4 ae. 13,43, latellum 2 ae. 0,4504, négely 2 ae. 96,68, puttony 36,43—37,77, tavernik 162,66—322,32. — Összesen 12 mérték, a sajátos 54%-a.

Dunántúl és Buda

Általános—országos

Moson: akó 56,67, pint 2 ae. 1,8889. — Sopron: akó 12 ae. 62,67—84,58, csöbör 6 ae. 88,13, hordó 10,575—930,60, icce 2 ae. 0,9494—1,6786, pint 10 ae. 1,4147—3,2572. — Vas: akó 12 ae. 40,28—88,36, csöbör 11 ae. 28,77—201,33, hordó, pint 17 ae. 1,0144—2,0144. — Zala: akó 8 ae. 51,73—100,72, csöbör 3 ae. 21,57, icce 6 ae., köböl 5 ae., 42,98, pint 10 ae. 3,0696—4,1961. — Győr: akó, icce, köböl. — Veszprém: akó 3 ae. 42,98—75,54, csöbör 2 ae., hordó, icce, köböl 5 ae. — Fejér: akó 37,77—50,76, icce 0,6595, pint 1,2590. — Somogy: akó, csöbör 2 ae., hordó, köböl 3 ae. 8,29, pint 5 ae. — Tolna: csöbör, hordó, köböl 3 ae., pint 3 ae. — Baranya: csöbör 53,72, hordó. — Buda: akó 36,92—58,60 icce, 0,8393—1,1446, köböl 9,16—13,43, messzely 0,4197—0,4597, pint 1,6786—1,8314.

Akó 40 ae. 36,92—100,72, csöbör 26 ae. 21,57—201,43, hordó 6 ae. 105,75—930,60, icce 14 ae. 0,6595—1,6786, köböl 23 ae. 8,29—42,98, messzely 0,4197—0,4597, pint 42 ae. 1,0144—4,1965. — Összesen 7 mérték, az általános 87%-a.

Sajátos

Sopron: dreiling 3 ae. 1488,70—2392,50, fuder, vödör 3 ae. 22,56. — Vas: oktály, stertinyák 6 ae. 402,80—654,60, vödör 13 ae. 10,07—22,09. — Zala: káforka 4,19, fertály, polovnyák 322,32, vödör 11 ae. 13,43—16,79. — Veszprém:

vödör 2 ae. — Somogy: vödör. — Tolna: káforka. — Baranya: dézsa 38,40, oka. — Buda: kufe, légely 26,86, tavernik 161,16—322,32.

Dézsa 38,40, dreiling 3 ae. 1488,70—2392,50, fertály, fuder, káforka 4,19, kufe, légely 26,85, oka, oktály, polovnyák 322,32, stertinyák 6 ae. 402,80—654,60, tavernik 161,16—322,32, vödör 30 ae. 13,43—22,56. — Összesen 13 mérték, a sajátos 59%-a.

Duna—Tisza köze

Általános—országos

Pest: akó 53,72, icce 1,6786. — Heves: akó 4 ae. 50,48—100,72, csöbör, hordó 2 ae. 80,58—161,16, icce 7 ae. 0,7884—0,8393, köböl 6 ae. 12,62—25,18, pint 2 ae. 1,5778—1,6786. — Borsod: akó 2 ae. 53,72, csöbör 9 ae. 41,97—50,76, icce 16 ar. 0,8393—1,2590, köböl 18 ae. 8,39—25,18, pint 8 ae. 1,6786. — Szabolcs: csöbör 2 ae., icce 3 ae. 1,6786, köböl 2 ae. 26,86, pint. — Békés: köböl, pint. — Csongrád: akó 50,36—67,14, köböl 201,44—335,72.

Akó 8 ae. 50,36—100,72, csöbör 12 ae. 41,97—50,76, hordó 2 ae. 80,56—161,16, icce 27 ae. 0,7884—1,6786, köböl 28 ae. 8,39—26,86, 201,44—335,72, pint 12 ae. 1,5778—1,6786. — Összesen 6 mérték, az általános 75%-a.

Sajátos nincs.

Erdély és Partium

Általános—országos

Erdélyi: hordó 56,60—452,70, icce 0,6814—1,7074, messzely 0,3537. — Máramaros: icce, köböl. — Szatmár: akó 3 ae. 45,37—62,45, csöbör 10 ae. 5,04—85,61, icce 23 ae. 0,7074—1,6786, köböl 16 ae. 12,59—26,86, pint 13 ae. 1,4147—3,3572. — Bihar: akó 2 ae. 53,72, csöbör 5 ae. 33,30—83,93, hordó 663,53—829,40, icce 2 ae. 0,8393, köböl, pint 2 ae. 1,6786. — Arad: akó, icce. — Zaránd: köböl, pint. — Közép-Szolnok: csöbör 54,50—109,00, köböl 8,29.

Akó 6 ae. 45,36—62,45, csöbör 12 ae. 5,04—109,00, hordó 2 ae. 56,60—829,40, icce 10 ae. 0,6814—1,6786, köböl 5 ae. 8,29—23,86, messzely 0,3537, pint 16 ae. 1,4147—3,3572. — Összesen 7 mérték, az általános 87%-a.

Sajátos

Erdély: kupa 1,3632—1,4147, vödör 10,90—11,32. — Szatmár: latellum 0,4504. — Bihar: kanta 8,39. — Kolos: kupa 1,3623, vödör 10,90. — Szeben: kufe, kupa 1,3623, vödör 10,90. — Brassó: kufe.

Kanta 8,39, kufe 2 ae., kupa 3 ae. 1,3623—1,4147, latellum 0,4504, vödör 3 ae. 10,90—11,32. — Összesen 5 mérték, a sajátos 23%-a.

Dél-Magyarország

Általános—országos

Bács: akó, icce. — Bánát: akó 50,36—83,92. — Temes: akó 53,72, csöbör 41,97—83,93, pint 1,6786.

Akó 3 ae. 13,27, 50,36—83,93, csöbör 41,97—83,93, icce, pint 1,6786. — Összesen 4 mérték, az általános 50%-a.

Sajátos

Bács: oka. — Összesen 1 mérték, a sajátos 4%-a.

Horvát-szlavón terület

Általános—országos

Horvát-szlavón: pint 3,3571. — Varasd: akó 67,14, pint 1,6786—3,3572. — Zágráb: akó 53,72—62,19, köböl 2 ae. 41,20, pint 3,1948—3,3572. — Körös: köböl 3 ae., pint. — Verőce: akó, icce. — Szerém: hordó.

Akó 3 ae. 53,72—67,14, hordó, icce, köböl 5 ae. 51,20, pint 5 ae. 1,6786—3,3572. — Összesen 4 mérték, az általános 50%-a.

Sajátos

Dráva—Muraköz: vödör 47,00. — Varasd: vödör 33,57—36,93. — Pozsega: üst 6,50.

Üst 6,40, vödör 2 ae. 33,57—47,00. — Összesen 2 mérték, a sajátos 9%-a.

Ha összesítjük a summákat, a következő a helyzet. Felvidék: 8 általános (100%), 12 sajátos (40%) mérték. Dunántúl: 7 általános (87%), 13 sajátos (59%) mérték. Duna—Tisza köze: 6 általános (75%) mérték, sajátos nincs. Erdély: 7 általános (87%), 5 sajátos (23%) mérték. Dél-Magyarország: 4 általános (50%), 1 sajátos (1%) mérték. Horvát-szlavón terület: 4 általános (50%), 2 sajátos (9%) mérték.

Ha figyelembe is vesszük, hogy az adattartomány nem egységes, az első két nagytáj jobban dokumentált, mint a többi, az arányok akkor is megmutatják, hogy a Felvidéken és a Dunántúlon sokkal differenciáltabb a helyzet, mint az ország többi részén, s ezt az északkelet—délnyugat irányú diagonális felezést már a földmértékeknél is tapasztaltuk.[1762]

A szemle egyébként önmagát magyarázza, a nagyságrendileg sajátos helyzetet a következő vizsgálat mutatja meg:

3.2.32.6 *Mérték szerint a táj.* Általános—országos, illetve sajátos csoportosításban sorakoztassuk most mértékek szerint az adatokat.

Általános—országos

Akó. Felvidék: 57 ae. 41,30—72,50. — Dunántúl: 40 ae. 36,92—100,72. — Duna—Tisza köze: 8 ae. 50,36—100,72. — Erdély: 6 ae. 45,37—62,45. — Dél-Magyarország: 3 ae. 13,72, 50,35—83,93. — Horvát-szlavón terület: 3 ae. 53,72—67,17.

Csöbör. Felvidék: 50 ae. 8,81—87,19. — Dunántúl: 26 ae. 21,57—201,43. — Duna—Tisza köze: 12 ae. 41,97—50,76. — Erdély: 12 ae. 5,04—109,00. — Dél-Magyarország: 41,97—83,93.

Hordó. Felvidék: 14 ae. 100,12—532,90. — Dunántúl: 6 ae. 105,75—930,60. — Duna—Tisza köze: 2 ae. 80,56—163,11. — Erdély: 2 ae. 566,60—829,40. — Horvát-szlavón terület: 1 ae.

Icce. Felvidék: 83 ae. 0,4700—4,1965. — Dunántúl: 14 ae. 0,6595—1,6786. — Duna—Tisza köze: 27 ae. 0,7874—1,6786. — Erdély: 10 ae. 0,6814—1,6786. — Dél-Magyarország: 1 ae. — Horvát-szlavón terület: 1 ae.

Köböl. Felvidék: 79 ae. 5,88—31,44. — Dunántúl: 23 ae. 8,39—42,98. — Duna—Tisza köze: 28 ae. 8,39—26,86, 201,44—321,72. — Erdély: 8,29—26,86. — Horvát-szlavón terület: 5 ae. 51,20.

Messzely. Felvidék: 1 ae. 0,3227. — Dunántúl: 1 ae. 0,4197—0,4597. — Erdély: 1 ae. 0,3537.

Pint. Felvidék: 47 ae. 0,7906—2,4006. — Dunántúl: 42 ae. 1,0144—4,1965. — Duna—Tisza köze: 12 ae. 1,5778—1,6786. — Erdély: 16 ae. 1,4147—3,3572. — Dél-Magyarország: 1 ae. 1,6786. — Horvát-szlavón terület: 5 ae 1,6786—3,3572.

Römpöly. Felvidék: 1 ae. 0,2079—0,2098.

Az értékelésnél figyelembe kell venni azt, hogy a messzely és a römpöly általános használatuk ellenére a forrásokból azért hiányzanak, mert kicsiségük és nagyságot meg nem határozó mivoltuk miatt nem „iratosulhattak". Hiányuk tehát nem jellegzetesség. A sajátosságokat e mértékeknél a következőkben állapíthatjuk meg.

Az akónál Dél-Magyarországon a temesi alacsony értéke. A csöbörnél a szélső értékek egyenetlensége, mértékhiánya a horvát területen. A hordónál a felvidéki alegységek sokasága, hiánya Dél-Magyarországon. Az iccénél az alsó értékek egyenetlensége és a Felvidéken a felső érték magas nagyságrendje (de ez a szepesi pálinka icce). A köbölnél hiánya Dél-Magyarországon és a Duna—Tisza közén a kiugró felső érték (de ez a csongrádi köböl). A pintnél a felvidéki alacsony érték, illetve a dunántúli, erdélyi és a horvát terület magas felső értéke.

Összesen 8 általános—országos mérték, a készlet 27%-a.

Sajátos

Átalag: Felvidék 67,14—72,87.
Butélia: Felvidék 0,6155.
Dézsa: Felvidék 1 ae., Dunántúl 1 ae. 38,40.
Dreiling: Felvidék 3 ae. 537,20—1298,28, Dunántúl 3 ae. 1388,70—2392,50.
Fertály: Felvidék 2 ae. 13,43, Dunántúl 1 ae.
Fuder: Felvidék 3 ae. 801,80—1719,00, Dunántúl 1 ae.
Káforka: Dunántúl 2 ae. 4,19.
Kanta: Erdély 8,39.
Kufe: Felvidék 2 ae., Dunántúl 1 ae., Erdély 2 ae.
Kupa: Erdély 3 ae. 1,3623—1,4147.
Kvartále: Felvidék 4 ae. 13,43.
Latellum: Felvidék 2 ae. 0,4504, Erdély 1 ae. 0,4504.
Légely: Dunántúl 26,86.
Négely: Felvidék 2 ae. 95,68.
Oka: Dunántúl 1 ae., Dél-Magyarország 1 ae.
Oktály: Dunántúl 1 ae.
Polovnyák: Dunántúl 322,32.
Puttony: Felvidék 36,93—37,77.
Stertinyák: Dunántúl 6 ae. 402,80—654,60.
Tavernik: Dunántúl 161,26—322,32.
Üst: Horvát-szlavón terület 6,40.
Vödör: Dunántúl 3 ae. 13,43—22,56, Erdély 3 ae. 10,90—11,32, Horvát-szlavón terület 2 ae. 33,57—47,00.
Összesen 22 mérték, a készlet 73%-a.
Ezt a szemlét nem kell kommentálni.

3.2.32.7 A *mérés tárgya* szerint a híg űrmértékek kevés kivétellel bormértékek. Az egyéb folyadékok közül több a sör mértéke, így a hordó, ismerjük a bécsit 113,18 l, a szepesi 268,58 l, a sztankócit 200 icce, és sajátos mértéke a négely, ismert a bártfai és a füzéri, ez 95,68 l. A pálinka mértéke az ungvári hordó 167,86 l, a szepesi icce 4,1965 l, és a blackói üst 6,40 l. Az étolaj mértéke volt a légely, Pozsonyban $^1/_6$ hordó, és a tavernik Budán 161,16 l. Végül ivóvizet mértek Budán a 27,86 l-es légellyel.

3.2.32.8 A *mértéktípus* a híg űrmértékeknél természetesen ez mesterséges (ld. 2.25.2). A tárolás, illetve a szállítás céljára készített edény, tartály, illetve az ivókészség alakult át mértékké, amikor a nagyságát meghatározták. Ebből következik az is, hogy e mértékek egyúttal mérőeszközök is, illetve fordítva. És az is természetes, hogy a mértékké válással megszűnik a korábbi funkció. Gondolnunk kell még arra is, hogy egyes mértékek nagyságrendjük következtében számítási egységgé is alakulhattak.

3.2.32.9 *Mértékrendszerek.* A tárgyalt híg űrmértékek közül több alegység viszonyszámainak viszonylagos állandóságával rendszert is alkotott. Ezeket részletesen már ismertettem (ld. 2.26.1), felesleges lenne tehát megismételni, elég csupán summázni a lényeget.

E rendszerek elseje az általános: 4 tagjánál csak viszonyszám van, konkrét érték nincs, így bármelyik helyi rendszernél alkalmazható. Jellegzetessége a kettes számrendszer, illetve a felezőrendszer alkalmazása.

A bécsi rendszer a kiskereskedelminél 5 taggal, a nagykereskedelminél kétféle 3-3 taggal, időszakonként változó viszonyszámokkal és értékekkel kezdettől 1871-ig dívott. Általános—országos jellegű.

A bihari rendszer 4 tagjával a 16. sz. közepétől 1874-ig élt. Területi jellegű.

A budai rendszer 6, majd ötre csökkent tagjainak viszonyszáma, értéke időszakosan változik. A 15—16. sz.-ban országos, majd helyi jellegű lesz.

Az egri rendszer a kiskereskedelminél 4 taggal a 17. sz. közepéig élt, a nagykereskedelminél 4 taggal a 18. sz. végétől 1874-ig dívott. Területi jellegű.

Az erdélyi rendszer kezdetben 4 tagú, a nagyságváltozás idején ötre bővül, a 18. sz. közepétől 1874-ig élt. Ugyanígy a nagykereskedelmi 4 tagjának viszonyszáma, nagysága ugyancsak egyszer vált. Országos jellegű.

A kassai rendszer kiskereskedelmije a 19. sz. közepéig élően annyiban változott, hogy a legnagyobb tagja a 16. sz. végén kikopik. A nagykereskedelmi 2 taggal a 18. sz. elejéig élt. Területi jellegű.

A nagyszombati rendszer 3 taggal a 18. sz. elejéig élt úgy, hogy a legnagyobb tag a 16. sz. végén kikopott. Helyi jellegű.

A pozsonyi rendszer kiskereskedelmije 6 tagjával, viszonyszámban, nagyságban egyszer váltva 1874-ig dívott, a nagykereskedelmi 6 taggal, hasonlóan váltva, a 16. sz. végéig élt. A kiskereskedelmi a 17. sz. közepétől országos rendszer.

A soproni rendszer kiskereskedelmi része 4 taggal a 17. sz. végéig, 3 taggal 1874-ig élt, a nagykereskedelmi 3 taggal a 17. sz. végéig, majd 2 taggal a 18. sz. elejétől a 19. sz. közepéig dívott. Területi jellegű.

A tokaj-hegyaljai rendszer a kiskereskedelminél 6 taggal él a 17. sz. közepéig, ekkor a középső tagja kiesik, legnagyobbja viszont számot vált, s a 18. sz. közepéig dívik. A nagykereskedelmi a 17. sz. elejétől annak végéig 4 tagú, ekkor 5 tagra növekszik, a két legnagyobb tag viszonyszáma, nagysága változik, s e rendszer a 19. sz. elején viszonyszámban, nagyságban ismét változva él 1874-ig. A borkereskedelem rendszere lett.

A váradi rendszer kiskereskedelmi részének utolsó tagja a 16—17. sz. fordulóján kikopik, a maradék 4 tag a 17. sz. végéig dívik, egy tagja él 1874-ig. A nagykereskedelmi 2 taggal, egyszer viszonyszámot váltva a 17. sz. végéig dívik. Területi jellegű.

A zágrábi rendszer 3 taggal él a 17. sz. végéig, attól kezdve 2 tagú, a nagyobbik egyszer viszonyszámot váltva 1874-ig dívik. Területi jellegű.

E 12 híg űrmértékrendszeren kívül, említettem (ld. 2.26.1), feltehetően voltak még egyéb helyi rendszerek, elvileg a mérték-alakulás öntörvénye is indokolja, de a konkrét adat hiányzik, s a bizonytalansági tényezők miatt nem célszerű a rekonst-

rukció. Az ismertetett néhány rendszer is példázhatja a nehézségeket, amellett, hogy a híg űrmértékrendszerekre is elegendő példát ad.

3.2.32.10 *Összegzés.* Ez az áttekintés is dokumentálja azt, amit majd a többi mértékfajtánál is tapasztalunk: az ember mindenkor a maga igénye és ismerete alapján megalkotja a maga mértékeit. Újat teremt, átvesz, átalakít, s hogy e mértékeink fele hazai alkotás, az előbbit súlyozza. Ha azt vesszük, hogy majd 1000 esztendőt vizsgáltunk, nem sok ez az összességében 30 híg űrmérték (még a 812 alegységgel sem), amelynek készlete nemcsak növekedett, hanem fogyott is, 2 mértékkel indult s 14 mértékkel fejezte be az utat. Láthattuk, a 16. sz. végéig növekedett a készlet, attól kezdve csökken, az integrálódás így is tapasztalható. A táji elhelyezkedésnél a differenciáltság, a mértékek és alegységeik sokasodása, illetve sajátossága a nyugati, északi országrészre jellemző, keleten és délen lényegesen egyszerűbb a helyzet. A mérés tárgya szempontjából lényegében bormértékekről volt szó, a töredék az egyéb szeszesital, kivétel az más folyadék. A mértéktípus mindegyiknél mesterséges, s több alegység mértékrendszert is alkotott. Mindebből következőleg híg űrmértékeink helyzete, alakulása szervesen kapcsolódik mérésügyünk egészének a mozgásrendszerébe.

3.3 SZÁRAZ ŰRMÉRTÉKEK

3.3.1 *Bevezető.* Közkeletűen gabonamérték a nevük, többsége az is. Az egyéb száraz tárgy mértékeit a méréstárgy szerinti nevén külön-külön ismertetem majd. A mértékek némelyike híg űrmérték (ld. 3.2) is volt, ott részletesen foglalkoztam a szükséges tudnivalókkal (eredet, terminológia stb.), itt csak a száraz mivolt szempontjából tárgyalom e mértékeket. Az összefüggéseket, a szemle egyéb eredményeit most is a fejezetrészt záró összefoglalásban (ld. 3.3.29) ismertetem majd. Az ismétlést kerülendő két dolgot kell itt még elöljáróban megállapítani. Az egyik az, hogy valamennyi száraz űrmérték mesterséges mértéktípusú. A másik: a két űrmérték különbsége miatt az adatközlést is módosítani szükséges. A gabonamértékeknél ugyanis célszerű a literben adott űrtartalom mellett a térfogatsúlyt is megadni. Van rá lehetőség. Rendelkezésre áll a 18. sz. végi kamarai mérések eredménye hét gabonafélére, s hogy ez adatokat visszavetítve is felhasználhatjuk, azt az adatokat ismertető cikkem bizonyította.[1] Ezt kiegészíti a jelenleg, a térfogatmértékeknél bemutatott egyéb adatsor. Ezeket együttesen ott megvizsgálva megállapítottam a hektolitersúly országos gyakorlati átlagát, ezeket fogom használni. A tizedes nélküli értékek: 1 hektoliter búza 75,00 kg, kétszeres 68,00 rozs 68,00, árpa 46,00, zab 42,00, kukorica 76,00, köles 71,00 kg (ld. 5.23), illetve: 1 liter búza 0,75, kétszeres 0,68, rozs 0,68, árpa 0,56, zab 0,42, kukorica 0,76, köles 0,71 kg.

Meg kell jegyeznem még azt is, hogy a 20 évvel ezelőtt, a 200 éves gabonalelet vizsgálati eredményeinek közlése alkalmával mellékelt gabonamérték-táblázat adatai,[2] pontosabban a liter és hektolitersúly adatai elavultak. Egyrészt azért, mert a sorolt mértékek űrtartalmi adatait, akkor még nem foglalkozván mértéktörténettel, a hivatkozott irodalomból szedtem akkor össze, másrészt azért, mert az így számított hektolitersúly helyett az előbbi adatok állnak rendelkezésünkre, tehát lényegesen nagyobb a forrástartomány.

Figyelmeztetnem kell még azonban arra is, amit a bevezetőben a csapott és a tetézett mérésről mondottam (általában $^5/_4$ vagy $^6/_4$ a kettő aránya), a szokás és a piaci gyakorlat szerint a csapott mérés dívott (ld. 2.34.1). A következőkben sorolt adatokat is így kell érteni, az esetleges tetézett mérést külön jelzem.

Az abrak a jószágnak adott takarmány, többnyire szemes, leginkább a ló kapja, mégpedig zabot. A lótartási gyakorlat alakította ki, elsősorban a hátasló számára, a napi abrak elegendőnek ítélt mennyiségét: az abrakmértéket. Hazai eredetű. Természetes, hogy a hadseregellátás a katonalovak számára átvette, s alakította is ezt a mértéket, s a porció egyik tétele (ld. 4.36) lett. Az iratokban, a latinban, magyarban egyaránt, általában körülírják, ritkább az abraknak mértéke, a mensura pabuli megnevezés használata. A legkorábbi adat a 16. sz. második feléből való, de bizonyosan sokkal korábbi a használata.

Lánzsér (Sopron) 1568. évi zabszámadása szerint 12 ló napi 1 helyi mérő zabot kapott, illetve a mérő 12 abrakmérték volt,[3] vagyis 1 ló 1 nap 1 ilyen mértéket kap, tehát 1 abrakmérték = 0,08 helyi mérő, a lánzséri mérő értékével: 88,76 l (ld. 3.3.26.38) ez 7,10 l, illetve a zab említett értékével 2,98 kg.

A sárosi vár 1603. évi „abrakosoknak registruma" vonatkozó utasítást ad, de sajnos, nem a lovak számát írja, hanem „harom louaz ala ualo paripakra" intézkedik,[4] s nyilvánvaló, hogy háromnál több ló volt az.

Léva (Bars) 1628. évi számadásában 22 „mensurae pro pabulo" adott 1 helyi kvartálét,[5] vagyis 1 abrakmérték = 0,045 lévai kvartále, ennek értékével: 89,28 l (ld. 3.3.22.9) ez 4,02 l, illetve 1,69 kg zab.

Szalánczi István Konstantinápolyban kelt 1647. évi leveléből többek között arról értesülünk, hogy 6 ló 2 nap alatt megeszik 1 kila árpát, s e kila „nincs akkora mint az erdélyi véka",[6] vagyis 1 abrakmérték = 0,083 konstantinápolyi kila. Ha ez a kila tényleg kisebb volt az erdélyi vékánál, egy ló alig kapott valami abrakot. E véka ugyanis 21,80 l (ld. 3.3.36.18), evvel a mérték 1,75 l, illetve 0,74 kg lenne. Hinz szerint ez a kila a 19. sz. elején 35,77 l, ezzel számolva 2,90 l, illetve 1,22 kg eredményt kapunk. Ez is kevés.

Balogh Péter írja Ecsedről (Szatmár) 1659-ben Teleki Mihálynak többek között: „Kegyelmed ... lovainak per diem ... egy véka abrakot parancsolt adatnom."[7] Ecsedi vékát nem ismerek, lehetne esetleg erdélyi is, vagyis, láttuk az előbb, 21,80 l, illetve 9,16 kg. Képtelenség napi abraknak, mármint zabból. De mi lehetne más? Balogh nem nevezi meg. Nem találgatom, az adatot figyelmen kívül kell hagynunk.

Amadé Magdolna és Jakusits Teréz 17. sz. végén kelt szerződésében többek között szerepel 2 hintósló tartására évenként 100 mosoni mérő zab,[8] 1 abrakmérték = 0,1369 mosoni mérő, ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.3.26.40), a viszonyszám pedig önmagában tájékoztatásra nem alkalmas.

Rákóczinak 1705. évi hadi rendtartása szerint 14 lóra 1 napra másfél pozsonyi mérővel „beérjék",[9] vagyis 1 abrakmérték = 0,107 pozsonyi mérő, annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) ez 6,64 l, illetve 2,81 kg.

Az 1707. évi hadirendtartás viszont 1 ló számára 1 hónapra 2 $^1/_2$ pozsonyi mérő zabot rendelt,[10] így 1 abrakmérték = 0,083 pozsonyi mérő, annak említett értékével ez 5,15 l, illetve 2,18 kg.

II. Józsefnek 1782. évi hadseregélelmezési rendelete szerint a huszárlovak napi adagja 1/8 bécsi mérő zab,[11] annak értékével: 61,486 l (ld. 3.2.26.8) ez 7,69 l, illetve 3,23 kg.

A postalovak tartásáról kiadott 1847. évi utasítás 1 ló 2 $^1/_2$ napi tartására, többek között $^1/_2$ pozsonyi mérő zabot rendelt,[12] vagyis 1 abrakmérték = 0,2 pozsonyi mérő, ennek értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) ez 12,42 l, illetve 5,26 kg. Az előbbiekhez viszonyítva magas értékéből csak arra következtethetünk, hogy a postalovakat jobban (mintegy kétszeresen) abrakoltatták, mint a hátaslovakat, ez logikusnak is tűnik.

Ebből következőleg a postalovak abrakmértékét külön kell vennünk, a hátaslovak számára pedig a szemle alapján szélsőértéket és átlagot állapíthatunk meg. Így a tétel:

1 *abrakmérték = hátaslónak* 2,90—7,69, átlag 5,70 l, illetve 1,22—3,23, átlag 2,39 kg, *postalónak* = 12,42 l, illetve 5,26 kg zab.

3.3.3 AKÓ

A híg űrmérték szerepénél, mert elsősorban az volt, már részletesen vizsgáltam e mértéket (ld. 3.2.2.1), nem ismétlem, csak száraz űrmérték szerepével foglalkozom.

Első okleveles előfordulásánál is ez: a pannonhalmi népek szolgáltatására vonatkozó 1226. évi oklevélben búza, rozs, liszt mértéke,[13] ugyanúgy az 1233. évi oklevélben.[14] A bélakúti apátság 1237. évi oklevelében szintén gabonamérték, s ez az akó 5 szerémi mérő nagyságú.[15] Ennek értékét azonban csak a 18. sz. közepéről ismerjük, s ez túlságosan nagy ahhoz a viszonyhoz (ld. 3.3.26.58). 1240-ben már bormérték, 1291-ben pedig már az akó gabonaadót jelent, szolgáltatást, ahogyan pl. 1347-ben írják: „census vulgo Ako",[16] vagy később, pl. 1558-ban: „Ako bwza kywel az zegensegh tartozott."[17] Ettől kezdve már gyakori az akó búza, akó árpa, akó zab előfordulás, nem mérték már. Szép és egyértelmű meghatározás pl. 1675-ből: „Ako vagy hel ado gabonat adnak mindenik fertaltul edgy keöböl rosot."[18]

Az akó tehát mint száraz (gabona) mérték csak a 13. sz. második feléig dívott, de ugyanakkor híg mérték is volt, e század végétől kezdve pedig a gabonával kapcsolatban már nem mérték, hanem szolgáltatás. Nagyságára csak egy adatunk van: 5 szerémi mérő, ennek kis értékével is jelentős nagyságot ad az akónak.

3.3.4 ASZALTGYÜMÖLCS-MÉRTÉK

Külön mértéket nem alkottak, a helyben dívó gabonamértéket használták e célra, de nagyobb űrtartalommal, s jelző alkalmazásával különböztették meg a gabonamértéktől, pl. aszaltgyümölcs-mérő, metreta fructuum siccatorum. A latin szövegben előfordul az általánosabb kifejezés is: mensura fructuum siccatorum. Német iratban nem találkoztam vele. Hazai eredetűnek vélem. Konkrét adatom a pozsonyi mérőre van, de ez egyrészt országos mérték, másrészt tájékoztathat a többi nem ismertről is.

Az 1779. évi helytartótanácsi vizsgálat alkalmával állapították meg a pontos nagyságát, valószínűleg a korábbi gyakorlat alapján: 64 pozsonyi tetézett száraz icce volt.[19] Annak értékével 1,3396 l (ld. 3.3.17.4) írható:

1 *pozsonyi aszaltgyümölcs-mérő* = 64 pozsonyi tetézett száraz icce = 85,73 l. A hektolitersúlyt nem ismervén, tovább nem számolhatok.

3.3.5 BECS(Ű)

A zárójellel a szó kétféle ortográfiáját jelzem.

A történeti-etimológiai szótár az ismeretlen eredetű becs szó mérték jelentését is ismeri, 1541-ből, az erdélyi szótörténeti tár viszont nem.

Én is Sylvester Új Testamentuma 1541. évi kiadásában találkoztam vele elsőnek: a kötet végén lévő magyarázatoknál a mértékekről is szól: „beczünek" fordította a choenix szót, amelyik kis mérték volt, egy napra való abrakot adtak vele az abrakosoknak, illetve egy napi élés férhetett bele.[20] — Nos, a hazai abrakmérték tényleg kis mérték, láttuk az előbb (3.3.2). Hogy ilyenről van-e szó, megláthatjuk a szemléből, de az kétségtelen, hogy e mérték hazai eredetű, és a becsült, értékel kifejezésből származhat, mikéntjét azonban a történeti-etimológiai szótár sem magyarázza.

Az 1578. évi kolozsvári országgyűlés, a mértékekről is rendelkezvén, többek között megszabta, hogy Váradon, Biharban, Debrecenben váradi becsűvel éljenek a gabona mérésében.[21] A kolozsvári gabonaköböl (174,40 l, ld. 3.3.20.55) mellett szerepelvén, nem valószínűsít kis mértéket.

Bihar megye 1580—89. évi tizedjegyzékeiben a váradi várnál és Debrecenben a gabona magtizedét „böch, bech, becz", illetve „oct" mértékkel mérték.[22] Az utóbbi lehet az octale rövidítése, tehát oktály, nyolcad (ld. 3.3.29), ami kis mértékre utal. Lehet viszont az octogenarium rövidítése is, vagyis nyolcvanas mérték ez, s az eredeti 80 vödrös hordó (ld. 3.2.10.8) jut eszünkbe, s ez esetben nagy mérték.

Az 1588. évi meggyesi országgyűlés megismétli a korábbi intézkedést, s Váradon, Biharban váradi becsűt rendel.[23]

Bajom (Bihar) 1594. évi leltárában a majorság egyik szobájában „buza Bech No. 3" volt.[24] Ez a tétel sem valószínűsít kis mértéket.

Végezetül váltószámot kapunk. A váradi vár 1598. évi leltárában 611 „Bechu" búza az 2135 $^1/_2$ kassai köböl volt,[25] vagyis 1 becsű = 3,495 — s ezt nyugodtan kerekíthetjük — = 3 $^1/_2$ kassai köböl, annak értékével: 77,60 l (ld. 3.3.20.50), 271,60 l, illetve a búza említett értékével (ld. 3.3.1) 203,70 kg. — Ezt a forrást idézi N. Kiss is, de kb. 291 l nagyságot ír,[26] valószínűleg azért, mert a Lederer-féle rossz értékkel (83 l)[27] számolt.

Az adatok kétségtelenül bizonyítják, hogy a Sylvester-féle becsű nem azonos a váradi becsűvel, s azt sem tartom vitásnak, hogy az 1598. évi viszonyt elfogadhatjuk. Így a tétel:

1 *váradi becsű* = 3 $^1/_2$ kassai gabonaköböl = 271,60 l = 203,70 kg búza. A Partiumban dívott.

3.3.6 CSAP(Ó)

A zárójel ismét a kétféle ortográfiát jelzi. Mérték jelentéssel egyik hazai szótárban sem található, Vlajinac sem ismeri, pedig délen honos. A csap általános — közismert — jelentése a történeti-etimológiai szótár szerint hazai középnémet eredetű, de ez sem segít rajtunk, mert egyrészt e szóból nemigen származhatott, másrészt mert nem német nyelvterületen találkozunk vele. Hazai eredetű kell legyen.

Első adatom Szenyér (Somogy) 1524. évi registrumában található: a zabot „cum mensura chapo" mérték.[28] Az uradalom 1550. évi urbáriumából többet tudunk meg. Elsősorban azt, hogy $^1/_2$ chapo az 1 somogyi köböl, másodsorban azt, hogy ez 2 somogyi kilával, illetve 3 nagyszombati mérővel egyenlő, de ez utóbbit már más kéz és utólag írta bele, s lehet 17. sz.-i bejegyzés is.[29] Vagyis 1 csapó = 2 somogyi köböl = 4 somogyi kila = 6 nagyszombati mérő, de csak az utóbbinak ismerjük az értékét (a többinél fordítva kell számolnunk): 31,04 l (ld. 3.3.26.42), amivel a csapó 186,24 l lesz, illetve 139,68 kg búza.

Szele Jakabnak Nádasdi Tamáshoz írott 1557. évi levelében többek között írja, hogy 10 „kanysay chap" az 5 dráva—muraközi korec,[30] vagyis 1 kanizsai csapó = = $^1/_2$ dráva—muraközi korec, ennek értékét azonban nem ismerjük, illetve fordítva kell számolnunk (ld. 3.3.19.5). Az 1559. évi levelében arról értesít, hogy a kanizsai „csapó öregyeb" a sárávári köbölnél,[31] ennek értéke 96,70 l (ld. 3.3.20.90), de nem számolhatunk tovább, csupán nagyságrendileg igazít magas értékre. Az 1560. évi levelében pedig azt közli, hogy 2 kanizsai csapó az 1 dráva—muraközi korec,[32] vagyis a korábbi viszonyt.

Utolsó adatom 1580-ból. Rumban (Vas) a gabonát szintén kanizsai csapóval mérték.[33]

A szemle szegényes, de azt megállapíthatjuk, hogy a csapó Somogy, Zala, Vas megyékben a 16. sz végéig dívó mérték, a kanizsai jelzőt is adhatjuk neki, s így írható:

1 *kanizsai csapó* = 6 nagyszombati mérő = 186,24 l, illetve 139,68 kg búza.

3.3.7 CSÖBÖR

Földmérték mivoltával már foglalkoztam,[34] mivel azonban elsősorban híg űrmérték, a vonatkozó problémát, terminológiát ott tárgyaltam (ld. 3.2.5.1). A kezdeti időben azonban — hasonlóan az akóhoz — ez is száraz (gabona) mérték is volt. Elsőnek I. László 1092-ben kelt I. törvénye említi: a 40. fejezet 6. pontja megszabja többek között, hogy a csépelt gabonából 10 csöbörig nem, csak 20 csöbörtől tizedeljenek.[35] A pannonhalmi népek szolgáltatására vonatkozó 1226. évi oklevélben a gabona mértéke.[36] Ugyancsak az az 1233. évi,[37] az 1237. évi,[38] végül az 1240. évi[39] oklevélben is. A 13. sz. második felétől kezdve már nem találkozunk ilyen mivoltával, aztán már csak bormérték, illetve — mint az akó — szolgáltatás jelentése él (ld. 3.2.5). Gabonamérték mivoltában nagyságára adatom nincs.

Földmérték mivoltával már foglalkoztam, a terminológiai problémát is tárgyaltam, s megállapítottam, hogy szláv eredetű, általában negyed jelentésű száraz űrmérték, s hogy az erdélyi szótörténeti tár csak földmértékként ismeri.[40]

Gabonamértékként első adatom 1470-ből való. A leleszi (Zemplén) egyház építkezési költség-jegyzékében szerepel: „metreta wlgo Chethewert".[41]

Egy 1514. évi, de hely nélkül kelt számadásban a gabonát „cubulus vel chethert" mérték.[42] Egy szintén hely nélküli 1519. évi számadásban a csötört önmagában többször szerepel, majd „chetret VIII et merew III", és „chetreth CCIIIJ et merew IIL" összefüggésekben, végül „de tritico quartas wlgo chetret VIIJ" kell szolgáltatni.[43] Két esetben tehát a csötört nagyobb a mérőnél, s ez mintha negyedelne, egyszer viszont a quarta, vagyis a negyed vulgo szava. Csókakő (Fejér) ügyében kelt 1524. évi egyezségben a gabonamérték szintén chetreth.[44] Tokaj (Zemplén) 1528. évi inventáriumában a csötört—köböl viszonyokból megállapítható, hogy 1 csötört=4 köböl, de hogy milyen köböl, azt nem tudjuk.[45] Tehát ez esetben a köböl negyedel, a csötört négyszerező jelentést kap. Munkács (Bereg) 1549. évi tizedjegyzéke szerint a csépelt gabonát munkácsi „chyetherth" mértékkel mérték.[46] A város 1570. évi urbáriumában pedig megírták, hogy 1 kassai köböl az 1 $^1/_2$ chetert,[47] vagyis 1 csötört=0,666 kassai köböl, annak értékével: 77,60 l (ld. 3.3.20.50) ez 51,68 l, illetve 38,76 kg búza. Csakhogy a város egy másik, ugyancsak 1570. évi urbáriuma szerint Munkácson köböl járta,[48] s később is az dívott (ld. 3.3.20.71), vagyis ez a csötört ez esetben a munkácsi köböl is lehet. A zempléni Nagygéresen 1580—1650 között a „chötört egy vékát teszen", Kisújlakon viszont „két negyed vagy egy chötört" járta.[49] Ungvár 1593. évi statutuma (megújították 1623-ban) megszabta, hogy „az vaarbeli köböllel ellyen az ki az varasra, vagy buzat, vagy rost stb. hozna be, az varas csötörtivel merje".[50] A kissé tömör fogalmazásból úgy tűnik, hogy a várbeli köböl és a városi csötört azonos. Nekem viszont nincs tudomásom arról, hogy Ungvárott kétféle nagy gabonamérték lett volna, a források csak ungvári köbölről szólnak (ld. 3.3.20.117), ebből viszont az következne, hogy az ungvári köbölt csötörtnek is nevezték, de ez nem volt külön mérték, tehát a munkácsi esethez lenne hasonló a helyzet.

A sóvári (Sáros) sóbánya 1642. évi leltárában az öreg hutában „csötert, egy fél csötert" írtak össze,[51] vagyis e mértéknek volt kisebb egysége, de azonos néven. Utolsó adatom szerint Hódmezővásárhelyen (Csongrád) 1724-ben a református lelkészek fizetését a megye „csetert" számra rendelte kiadni, s ez a latin szövegben modius, mint a véka is.[52]

Amit megállapíthatunk, az kevés. Északkelet-Magyarországon dívott inkább, de Fejérben, Csongrádon is előfordult. Egyébként pedig annyira ellentmondásos a helyzet, hogy csak ezt lehet rögzíteni, ez jellemző: azonos más mértékkel, illetve annak tájszavi megfelelője lehet, aztán negyedel, felez és négyszerez is. Még jelzőt sem alkalmazhatunk, és meg is kérdőjelezhetjük mérték mivoltában, az egyetlen tételezhető adatnál:

1 *csötört* ? = $^2/_3$ kassai köböl=51,68 l, illetve 38,76 kg búza.

3.3.9.1 *Általában.* A híg űrmértékeknél már foglalkoztam vele, tárgyaltam a terminológiai problémát is (ld. 3.2.8.1). Néhány megállapítást azonban célszerű megismételni. Elvileg a felezőrendszer tagja, általános egység, azonos lehet a kvartáléval (ld. 3.3.22), általában valamely nagyobb egység negyede. De nem mindig ez a helyzet. Részint önállósulhat: egész szerepe lesz, részint másként oszthat, nemcsak negyedelhet, részint pedig szorozhat is.

Gabonamérték mivoltára magyarul elsőnek 1344-ből van adatom,[53] 1492-ben a köbölnek a negyede, s egyúttal a kvartále vulgó szava,[54] magyar nevével gabonamérték 1494-ben,[55] 1499-ben,[56] 1522-ben,[57] 1592-ben találkozunk.

Nagykőrös, Kecskemét (Pest) 17. sz.-i számadásaiban a fertály olyan mértékegység, amelyiknek 4 negyed nevű kisebb része volt,[58] vagyis 1 fertály = 4 negyed. 1775-ben Zalában viszont a „fertál vagy is nyolcad rész köböl" dívott,[59] tehát csak a fél köbölnek volt a negyede.

E néhány példa is igazolja az előzőkben mondottakat: a fertályt mint mértéket nem lehet a negyeddel feltétlenül azonosítani, mindig a konkrét esettől függ a jelentése, sokszor még így is nehéz, vagy nem is lehet eldönteni, milyen mérték. S azt is figyelembe kell venni, hogy testvére a kvartálának. — Az alábbi szemlénél a ténylegesen fertály nevű alegységeket sorolom, a többit a kvartálénál kell keresni (ld. 3.3.22).

3.3.9.2 *Báti* (Hont). Majthényi Györgynek 1625-ben, Novákon (Nyitra) kelt hagyatékában a privigyei (Nyitra) szapuval (ld. 3.3.33.15) együtt a gabona mértéke.[60] Nagykalnan (Bars) 1679-ben a sallai (Hont) szapuval (ld. 3.3.33.18) együtt mérték.[61] Ugyanaz évben Borfőn (Hont) is mérték.[62] A sági (Hont) prépostság 1689. évi gabona-registrumában a zab mértéke, míg a búzáé selmeci (Hont) kvartále (ld. 3.3.22.11).[63] Végezetül: Hont megye 1694. évi statutuma megszabja, hogy minden hold 2 „báthi fertály" nagyságú legyen,[64] vagyis akkora terület, amekkorába 2 báti fertályba férő gabona elvethető.

Nagyságára, sajnos, nincs adatom. Valószínű, hogy a báti gabonaköböl (ld. 3.3.20.9) kisebb egysége, de a bevezetőben mondottak értelmében bizonytalan a viszonyszám, nem találgatom. De az bizonyos, hogy a megye szomszédságában is éltek vele.

3.3.9.3 *Besztercebányai* (Zólyom). 1657-ben dívik Szalkován, Királyfalván (Zólyom).[65] 1684-ben Zólyomban 15 besztercei fertály az 16 zólyomi fertály volt,[66] vagyis 1 besztercei = 1,08 zólyomi fertály, ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.3.9.11). Metrikus értéket most sem állapíthatunk meg, csak azt, hogy a megyében többfelé dívott.

3.3.9.4 *Egri* (Heves). Dívott a megyében 1583-ban.[67] 1584-ben 42 helyi pint nagy, és Sugár 72,98 l nagyságot ad, 1,69 l pint értékkel számolva.[68] Tévesen, mert az egri pint értéke: 1,6786 l (ld. 3.2.24.25), így írandó a tétel is, a búza ismert értékével:
1 *egri gabonafertály* = 42 helyi pint = 70,50 l, illetve 52,88 kg búza. Megyei mérték.

3.3.9.5 *Keresztesi* (Borsod). Éltek vele 1583-ban.[69]

3.3.9.6 *Kövesdi* (Borsod). Dívott 1583-ban.[70]

3.3.9.7 *Szabolcsi.* 1696-ban $^1/_4$ helyi gabonaköböl, illetve 26 régi budai icce volt,[71] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) írható:
1 *szabolcsi gabonafertály* = $^1/_4$ helyi gabonaköböl = 26 budai icce = 21,82 l, illetve 16,37 kg búza. Megyei mérték.

3.3.9.8 *Szebellébi* (Hont). Éltek vele 1578-ban Maróton (Esztergom),[72] Ludányban (Nógrád),[73] 1605-ben Sipeken (Nógrád) a zab mértéke, a búzát a gyarmati mérővel (ld. 3.3.26.24) mérték.[74] Nagyságára nincs adatom, így csak annyit állapíthatunk meg, hogy a megyén kívül is dívott.

3.3.9.9 *Túri* (Heves). 1561-ben Csongrád, Heves, Külső-Szolnok megyékben 2 túri fertály az 1 simándi gabonaköböl volt,[75] s ezen adatot Szeremley a 16. sz.-ra is kiterjeszti.[76] A simándi köböl értékével 66,88 l (ld. 3.3.20.91) írható:
1 *túri gabonafertály* = $^1/_2$ simándi gabonaköböl = 33,44 l, illetve 25,08 kg búza. A szomszédos megyékben is dívott.

3.3.9.10 *Varsányi* (Heves). 1561-ben 3 simándi köböl volt,[77] annak előbbi értékével írható:
1 *varsányi gabonafertály* = 3 simándi köböl = 200,64 l, illetve 150,48 kg búza.

3.3.9.11 *Zólyomi.* 1684-ben 16 zólyomi fertály az 15 besztercebányai fertály volt,[78] vagyis 1 zólyomi = 0,94 besztercei fertály, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.9.3). Sajnálatos, mert megyei mérték.

3.3.9.12 *Összefoglaló.* Érdekes módon mintegy az ország közepén, összefüggő sávban dívott: Zólyom, Hont, Esztergom, Nógrád, Heves, Borsod, Külső-Szolnok, Csongrád megyékben. A 10 alegységből megyénél nagyobb területen élt 3 alegység (30%): báti, szebellébi, túri. Megyei jellegű 4 alegység (40%): besztercebányai, egri, szabolcsi, zólyomi. Helyi jellegű 3 alegység (30%). Metrikus értéke 4 alegységnek van (40%), mindegyik más. A szélső érték 21,82—200,64 l (illetve 16,37—150,48 kg), a középérték 21,82—70,50 l (illetve 16,37—52,88 kg búza). Az is bebizonyosodott, hogy nevétől eltérően nem mindig negyedel, s hogy szorozhat is.

Drevenka ld. mérő, varasdi, 3.3.26.65.

3.3.10. FINAK

A történeti-etimológiai szótár szerint bizonytalan eredetű, feltehetően a fiú-fi szóból származik, mint a fickó, s kicsinyítő jelentéssel kis edényt jelent.

1587-ből ismerem én is magyarul elsőnek Kapuvár (Sopron) leltárából.[79] Az iratokban csak magyar nevén szerepel. Keresztúr (Sopron) 1597. évi leltárában „zab mertek alias finak" olvasható.[80] Sárvár (Vas) 1608. évi leltárában a malmoknál többször szerepel, köböl, fertály, finak rendben,[81] vagyis sorrend ez, s a finak a legkisebb mérték. Ugyanígy van az 1629. évi leltárban is.[82] Ugyanez a sorrend Szécsisziget (Zala) 1634. évi leltárában a malmoknál.[83] A győri molnárok 1719. évi céhlevele pedig megszabta, hogy minden molnár „pöcsétes", tehát hiteles fertályt és finakot tartson.[84]

Nagyságára a korszakból nincs adatom. A több malomnál ismétlődő mértéksorrendből következtetve feltételezhetjük, hogy 1/8 köböl lehetne, de van ellentmondó adat is. A 19. sz. végén, amikor még dívott Baranyában,[85] Somogyban,[86] Győrben,[87] Fejérben,[88] az utóbbiban $^1/_5$ véka,[89] Győrben $^1/_{10}$ mérő[90] volt. Ha Fejérben a fehérvári vékát számították, akkor annak értékével: 22,62 l (ld. 3.3.37.19) ez a finak 4,52 l, illetve 3,39 kg búza; a győri mérő értékével: 77,60 l (ld. 3.3.26.26) az a finak 7,76 l, illetve 5,28 kg búza lenne.

Ha a metrikus érték bizonytalan is, arról azonban tájékoztatnak az adatok, hogy ez a Dunántúlon dívó, nyilván hazai eredetű mérték viszonylag kicsi volt, viszonyszáma, konkrét nagysága pedig mindig a helyben dívó gabonamérték nagyságától függött, s ez logikus is.

3.3.11 FUKA

A történeti-etimológiai szótár nem ismeri e szót, egyéb magyar szótáraink közül csak a tájszótárban található, Nagykunság, Debrecen, Vásárhely, Marosszék vidékéről jelzi a használatát. A szó, illetve az edény eredetét nem tudom megmagyarázni, de mint mérték, bizonyosan hazai eredetű. Ez is malomvám mérték, mint a finak, de más vidéken dívott. Csak magyar nevével találkoztam.

Első adatom 1665-beli, Debrecen (Bihar) tanácsának határozata a malmokban lévő vámmértékekről: „Az régi tetés véka csaposra szállíttatott, ahoz a fuka igazítassék. Tizenhét fuka menjen a csapos vékában".[91] Vagyis 1 fuka $= {}^1/_{17}$ véka (a tetézett—csapott mértékre ld. 2.26.1). Ha ez debreceni, ami valószínű, akkor annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.37.14) ez a fuka 1,83 l, illetve 1,37 kg búza. Szilágycsehi (Közép-Szolnok) 1685. évi urbáriumában, a hajós malom leltárában szerepel többek között egy véka „és egy fuka, mellyel telik tízből egy véka",[92] vagyis 1 fuka $= {}^1/_{10}$ véka, ha ez szilágyi, akkor annak értékével: 27,25 l (ld. 3.3.37.41) ez a fuka 2,73 l, illetve 2,05 kg. Szerepel Radnót (Küküllő) 1713. évi,[93] és Katona (Kolos) 1718. évi[94] leltárában a malmoknál egy-egy fuka is, de a nagyságára nincs utalás.

Aztán már csak a 19. sz. végéről vannak adataim. Dívott a kaszaperegi (Csanád) szélmalomban.[95] A Nagykunságon,[96] mint a véka nyolcada,[97] de nem tudjuk,

milyen véka ez. Ugyanígy élt Biharban,[98] de bihari véka nem volt, csak debreceni, s ha ez lenne, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.37.14) ez a fuka 3,88 l, illetve 2,19 kg búza lehet — Debrecenben viszont „1 icce meg 1 messzely" nagy volt.[99] Debreceni iccét nem ismerek, valószínűleg pozsonyit értettek e mértékeken, ezek értékével: 0,8393 l, illetve 0,4197 l (ld. 3.2.11.117, 3.2.20.5), 1,26 l, illetve 0,95 kg búza lenne.

A metrikus érték e malomvám mértéknél is bizonytalan, de kétségtelenül kisebb, mint a finak (ld. 3.3.10), alkalmazási területe pedig a Tiszahát és a Maros vidéke volt, és az ott dívó helyi gabonamértékektől függött viszonyszáma, konkrét nagysága egyaránt.

3.3.12 GALETA

A történeti-etimológiai szótár szerint román eredetű, szlovák, ukrán közvetítéssel. A Kárpátokban s környékén a vlach pásztorkodás mesterszavaként terjedt el mint tejtermék tartó, feldolgozó edény, elsőnek 1620-ból ismeri.

Nekem korábbról és már mérték mivoltáról van adatom. Makovica (Sáros) 1610. évi számadásában találjuk: 10 galeta vaj, „az mi nemu ott szokot lenni huz huz iczes".[100] Makovicai iccét azonban nem ismerek, ha az icce-érték gyakoriságának kerekített átlagával: 0,9 l (ld. 3.2.11.186) számolok, akkor ez a galeta 18,00 l lenne. (Tejtermék mértéke, így gabonára nem számolom.)

Mérték mivoltára, nagyságára több adatom, sajnos nincs, csupán edény szerepére, így nem tételezhetek.

3.3.13 GERLA

A történeti-etimológiai szótár szerint a latin palack, űrmérték jelentésű gerla szó átvétele elsőnek 1395-ből ismert.

A latin szótáraink ban garile, garlea, garleta, gerla a név. Német nevével nem találkoztam. Magyarul elsőnek én is az 1395 körül kelt besztercei szójegyzékből ismerem, s a szöveget gondozó Finály megjegyzi, hogy az okleveleinkben gyakori garleta az gabonamérték, s a helytől függ a nagyság.[101]

Első előfordulását IV. Bélának a pesti vásárvámra vonatkozó 1255. évi oklevelében találjuk, díjtételként,[102] tehát mérték. Hasonlóan szerepel IV. Lászlónak a gölnici (Szepes) vásárvámra vonatkozó 1278. évi oklevelében,[103] Gabonamérték 1397-ben Leleszen (Zemplén).[104] Az 1403—30 körül keletkezett, s 1453-ban kiegészített budai jogkönyvben a pékekre vonatkozó rendelkezésből megtudjuk, hogy 1 gerla az 10 wecht liszt,[105] ennek értékével: 157,55 l, illetve 91,60 kg (ld. 3.3.38) ez a gerla 1575,50 l, illetve 916,00 kg liszt. Salamon 1460,00 l-re becsülte.[106] Garai Miklós nádornak 1425. évi oklevéléből megtudjuk, hogy a gabonaszolgáltatásnál 1 garleta az 30 gyarmati (Nógrád) mérő nagy,[107] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.3.26.24), s ha tájékozódásul pl. a budai mérő értékével 53,72 l (ld. 3.3.26.12) számolunk, akkor 1611,60 l, illetve 1208,70 kg nagyságot kapunk.

Több adatom nincs, de e néhány is mutatja, hogy ritkán használt, s a muthoz

(ld. 3.3.27) hasonlóan nagy gabona-, illetve lisztmérték, s ezért lehetséges, hogy a név latin eredete ellenére német területről került hozzánk. A 15. sz. vége felé kihalhatott. S egy tételt írhatok:

1 *budai gerla* = 10 budai wecht = 1575,50 l = 916,00 kg liszt.

3.3.14 GUBACSMÉRTÉK

Ez külön mérték volt, de a helyben szokásos gabonamértéket is használták e célra megemelt űrtartalommal, s jelzős vagy ragozott szerkezettel különböztették meg, pl. gubacs mérő, köböl gubacsra, latin szövegben mensura vagy metreta gallarum. Német nevével nem találkoztam. Hazai eredetűnek vélem, tekintettel európai hírű gubacstermő vidékeinkre. Konkrét adatom kevés. Az egyik a pozsonyi mérőre vonatkozik, de ez részint országos mérték, másrészt tájékoztat a többi felől.

Az 1779. évi helytartótanácsi vizsgálat állapította meg először, nyilván a korábbi gyakorlat alapján, a pontos nagyságát, s vette így a hitelesítési utasításba: 72 pozsonyi tetézett száraz icce az,[108] annak értékével: 1,3396 l (ld. 3.3.17.4), 96,45 l, s ez a következőkben számított hektolitersúly-értékkel (0,38 kg) 36,65 kg-t. ad.

Az 1843. évi Vademecum más mértékről tájékoztat, s nyilván ez volt az általános. Azt írja, hogy egy köböl gubacs az 3 $^1/_4$ 64 iccés mérő, de közönségesen 120 fontjával számítják.[109] Vagyis az 208 pozsonyi híg icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 174,57 l, illetve a bécsi font értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) ez 67,20 kg, s ebből egyúttal kiszámíthatjuk az akkori gubacs hektolitersúlyát is: 38,49 kg.

1851-ben a pesti kereskedelmi kamara már csak térfogatsúlyt adott meg: 1 gubacs-köböl az 120 font,[110] tehát az előbbi nagyságot.

A fentiekből néhány következtetés adódik. A nagyság-különbség kétféle gubacsmértéket bizonyít, illetve azt, hogy nem a pozsonyi volt az általános, s nyilvánvaló, hogy az utóbbi a régibb, s az adatok szerint a későbbi is. És észre kell vennünk azt is, hogy a 19. sz. közepén ezen árunál a kereskedelem már áttért a térfogatsúlyra, s ettől már csak néhány lépés a súllyal való mérés, míg a gabonánál ez csak a korszak legvégén következik be (ld. 2.34.1, 5.26). — A mondottak értelmében a tétel kettős:

1 *általános gubacsmérték* = 208 pozsonyi híg icce = 120 bécsi font = 174,59 l, illetve 64,60 kg, 1 *pozsonyi gubacsmérő* = 72 pozsonyi tetézett száraz icce = 96,45 l, illetve 35,68 kg.

3.3.15 HORDÓ

Elsősorban híg űrmérték volt, részletesen tehát ott foglalkoztam vele (ld. 3.2.10). Kivételesen azonban száraz űrmérték is volt. Természetesen nem számíthatom ide a hordónak edény szerepét: sokféle száraz dolog tároló, szállító eszköze volt (puskapor, süveg, gabona, szög stb.). A valószínűleg hazai eredetű szá-

raz mérték mivoltára egyetlen adatom van. Varanó (Zemplén) 1684. évi urbáriumában a káposztáskert nagyságát úgy adták meg, hogy hány hordó káposzta terem rajta.[111] Vagyis földmérték is volt, e mivoltában már foglalkoztam vele, s adott körülmények között a hordót 170 l nagynak vettem. Ez megfelel a mostani hordó, mint híg űrmérték, vizsgálatnál kapott középérték átlagnak (ld. 3.2.10.27), számolhatok vele most is. A 170 l az 170 dm^3. Egy káposztafej átlagos nagysága kb. $2 \times 2 \times 1 = 4$ dm^3,[112] vagyis a hordóba elfért 42 fej káposzta. A biztonság okáért lefelé kerekítek, s a feltételezés miatt kérdőjelezem a tételt:

1 *hordó* = 40 ? fej káposzta.

3.3.16 HÜVELYESMÉRTÉK

Az aszaltgyümölcs-mértékhez hasonlóan (ld. 3.3.4) nem volt külön mérték, hanem a helyben dívó gabonamértéket használták e célra, de nagyobb űrtartalommal, s ennél is jelző alkalmazásával különböztették meg attól: a latin szövegben mensura vagy metreta leguminum. Németül nem találkoztam vele. Valószínűleg hazai eredetű. Konkrét adatom most is csak a pozsonyi mérőre van, de egyrészt országos jellegű, másrészt tájékoztat. Meg kell jegyezni azt is, hogy ez a „nagybani" mérték, a köznapi piaci gyakorlat kisebb egységeket: iccét (ld. 3.3.17) vagy s inkább pintet (ld. 3.3.30) használt e célra.

Az 1779. évi helytartótanácsi vizsgálat ennek is megállapította a pontos nagyságát, nyilván a gyakorlat alapján: 49 $^1/_2$ pozsonyi tetézett száraz icce,[113] annak értékével 1,3396 l (ld. 3.3.17.4) írható:

1 *pozsonyi hüvelyesmérő* = 49 $^1/_2$ pozsonyi tetézett száraz icce = 66,31 l. (Hektolitersúlyt nem ismervén, tovább nem számolhatok.)

3.3.17 ICCE

3.3.17.1 *Általában.* A vonatkozó problémákat, terminológiástól híg űrmérték mivoltánál már részletesen tárgyaltam (ld. 3.2.11.1). Részben már foglalkoztam száraz űrmérték mivoltával, s megállapítottam, hogy egyes űrmértékeknek, elsősorban az iccének az általánosan dívó, közkeletűen ismert híg típusa mellett — boriccének nevezték — egy másik típus is volt a száraz dolgok mérésére. A híg icce volt az alapegység, ebből származtatták a nagyobb száraz iccét úgy, hogy megszabták a köztük lévő viszonyt. Ez nálunk általában vagy $^5/_4$ vagy $^6/_4$ volt, ami annyit jelent, hogy 1 $^1/_4$ vagy 1 $^1/_2$ híg icce adott 1 száraz iccét (ld. 2.34.1). E száraz iccéket az általános kiskereskedelmi, piaci gyakorlat alkalmazta, mikor is a száraz dolgokat, szemesterményeket (pl. mákot), hüvelyeseket, aszalt gyümölcsöt, de gabonát, lisztet is mért vele. E gyakorlatnak azonban, érthetően, nem maradt írott emléke, illetve a száraz icce ritkán szerepel az iratokban, inkább csak a hivatalos vizsgálatok alkalmával. Következőleg alegységként csak az országos iccéket vehetem számba, de ez elégséges is részint országos voltuk miatt, részint pedig azért, mert tájékoztatnak az általános helyzetről.

3.3.17.2 *Bécsi.* Az osztrák kutatók érdemben nem foglalkoztak a száraz iccével, annak nagyságával, a két icce viszonyával, így csak kerülő úton kapunk adatokat.

A Cziráky-féle 1819. évi összeírás alkalmával többek között vizsgálták a pozsonyi és a bécsi mértékek, így az icce és a pint viszonyát is, s ez alkalommal megállapították azt is, hogy a híg és a száraz icce nem azonos, s hogy mi a kettő közötti viszony. A bécsi köbláb és köbhüvelyk mértékekkel végzett számításaikat felesleges részletesen közölni, a lényeg az, hogy egyforma az eredmény: 1 bécsi száraz icce=1,0866 bécsi híg icce,[114] így annak értékével: 0,707 36, kerekítve 0,7074 l (ld. 3.2.11.15) a száraz icce az 0,7686 l, illetve az említett búza értékkel 0,5766 kg. S ha most azt vesszük figyelembe, hogy a híg icce 0,7074 l nagysága 1569-től dívott, nyilvánvalónak látszik, hogy a száraz icce nagyság is ez időtől érvényes. A korábbi — 1557—1568 közötti — híg icce nagysága 0,7632 l volt, tehát alig tér el ettől a száraz icce nagyságtól, s a kettő viszonya 1,079. Továbbá: az 1359—1556 közötti híg icce 0,8286 l volt, s ennek a viszonya a következővel 1,0855, tehát majdnem azonos az utolsó viszonyszámmal. Az egyezések alapján logikusnak látszik az a feltételezés, hogy a híg icce változtatásakor a régi híg iccét meghagyták száraz iccének. Ebből viszont következne az, hogy a híg—száraz icce viszonya 1359-től állandó, változatlan maradt. Azt viszont már nem tudom magyarázni, miért éppen ezt a viszonyt választották annak idején, hacsak arra nem gondolunk, hogy a híg iccék különbsége mindig kb. $^1/_3$ römpöly volt (ld. 3.2.11.15, 3.2.27.2). Ha e feltételezés igaz, akkor a száraz icce nagyságát nem 1569-től, hanem 1557-től ismerjük. Ugyanis a Mária Terézia-féle 1761. évi rendezéskor a híg icce nagyságát nem változtatták meg. De figyelembe kell venni azt is, hogy ez a száraz icce nem épült a bécsi gabonaméríték-rendszerbe, csak közelítőleg azonos a nagyságrendileg megfelelő Futtermassel mértékkel, s mivel ez a rendszer egészen más időszakokban változott, és más alapú is (ld. 2.26.1), következőleg a száraz iccét nem használhatták gabonamérésre.

A mondottak alapján a tétel írható, de az első része — amelyet a búza értékével kiegészíthetünk — a feltételezések miatt kérdőjeles:

1 *bécsi száraz icce*=1,0866 bécsi híg icce=1557—1568 között 0,8286 l ?, illetve 0,6215 kg ?, 1569—1874 között=0,7686 l, illetve 0,5766 kg búza. Ismételten megjegyzem, hogy a búza értéke csupán tájékoztató adat, gabonát nem mértek e mértékkel.

3.3.17.3 *Budai* (Pest). Lederer kis és nagy jelzőt használ, s részben a pinttel keveri,[115] Huščava szintén kis és nagy jelzőt alkalmaz,[116] N. Kiss már beszél a budai gabona iccéről, de Lederer alapján dolgozva téved,[117] Kazimír viszont a budai gabonaértékről szóló cikkében meg sem említi ezt az iccét (csak a pozsonyit).[118]

Első adatunk 16. sz.-i és viszonyt is közöl. Egerszeg (Torna) 1570. évi tizedjegyzéke kis és nagy jelzőjű budai iccékkel 72:50 viszonyt ad.[119] A híg iccénél részletesen tárgyaltam, hogy ez valójában híg—száraz icce, javítottam Huščava téve-

dését is[120] s igazoltam azt is, hogy így az adat téves, a 72 szám helytelen, az vagy 62, vagy 75 kellett legyen, s a 62 a valószínűbb, vagyis az arány $^5/_4$ (ld. 3.2.11.26).

A híg—száraz iccék általános említésétől eltekintve következőnek csak a 18. sz.-ból van a kettő viszonyára adatunk. A helytartótanácsi 1780—81. évi vizsgálat alkalmával megállapították, hogy a budai száraz icce $^1/_4$ híg iccével nagyobb a híg iccénél,[121] vagyis 1 száraz icce = 1 $^1/_4$ híg icce, illetve 1 híg icce = 0,8 száraz icce, az arány tehát $^5/_4$, az általánosnak megfelelő (ld. 2.34.1), következőleg a híg icce akkori értékével: 0,9157 l (ld. 3.2.11.26), 1,1446 l, illetve 0,8585 kg búza.

Az előbb mondottak értelmében, bár a budai híg icce nagysága a 17. sz. elején megváltozott, semmi sem indokolja azt, hogy a két icce aránya is megváltozott volna (a bécsinél tapasztaltuk is az állandóságot ld. 3.3.17.2), vagyis a török idők előtti is ez a viszony élt, így a híg icce akkori értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) és a búza értékével a tétel:

1 *budai száraz icce* = 1 $^1/_4$ budai híg icce = a 17. sz. elejéig 1,0491 l, illetve 0,7869 kg, a 17. sz. elejétől a 18. sz. végéig = 1,1446 l, illetve 0,8585 kg búza.

3.3.17.4 *Nagyszombati* (Pozsony). A híg iccénél állapítottam meg 1593. évi nagyságát (ld. 3.2.11.103) — aszerint írom:

1 *nagyszombati száraz icce* = $^5/_4$ helyi híg icce = 0,9700 l, illetve 0,7275 kg búza.

3.3.17.5 *Pozsonyi.* Lederer vonatkozó tévedései: keveri a kétféle iccét, a gabonaiccét kisebbnek mondja a boriccénél, illetve viszonymegfordítást tételez fel a 18. sz. végén, végül: a gabonaiccére 0,9770 3 l nagyságot ad, de kellően nem indokolja.[122] Huščava könyvében kis—nagy jelölést alkalmazva az utóbbit — a Lederer-féle helytelen icce-érték alapján — 0,9544 l-ben adja,[123] a pozsonyi mérős cikkében viszont a bor és a gabona iccékre 18. sz.-i adatokat is közöl, de sem a kettő viszonyát, sem az utóbbi nagyságát már nem vizsgálja.[124] Kazimír egy 1715. évi adat, 72:62 icce, illetve 20 72 iccés mérő = 30 bécsi mérő viszonyok alapján — tehát bonyolultan — számolva a pozsonyi száraz iccének 0,9670 l nagyságot számol, ugyanakkor a híg iccének 1,0872 l-t,[125] ami nyilvánvaló képtelenség.

A száraz icce létének egyszerű említéseitől eltekintve érdembeli, vagyis viszonyszámot közlő adat itt is csak a 18. sz. közepéről kerül elő.

Mint a híg iccénél ismertettem: Pozsony megye 1760—61. évi vizsgálatának adataiból megállapítható, hogy 1 száraz icce = 1 $^1/_2$ híg icce, illetve 1 híg = 0,66 száraz icce (ld. 3.2.11.117), vagyis $^6/_4$ az arány, az egyik általánosnak megfelelő (ld. 2.34.1), így a híg icce értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 1,2590 l, illetve 0,9443 kg búza.

Következőnek a helytartótanács 1779. évi vizsgálata szolgáltat adatot, mikor is a különböző módú méréseken, adatközléseken kívül tételesen azt is megállapították, hogy 1 pozsonyi száraz icce az 1 $^1/_2$ pozsonyi híg icce,[126] így 1 híg icce az 0,66 száraz icce, vagyis az előbbivel azonos az arány és a nagyság.

Ez a csapott száraz icce. A tetézett száraz icce nagyságát is ez a vizsgálat állapította meg, átszámítva = 1,064 csapott száraz icce,[127] vagyis az előbbi értékekkel 1,3396 l, illetve 1,0446 kg búza.

Kérdés, hogy a 18. sz.-i $^6/_4$ arány a korábbi időkre is érvényes-e? Nem. Mint a pozsonyi híg iccénél tárgyaltam, 1592-ben $^5/_4$ volt az arány, vagyis a budaival egyező, s így tartotta meg Pozsony a saját iccéjét is — ti. a szárazból alkotott hígat. Azt is említettem, hogy amikor az 1715. évi törvény a pozsonyi mértéket ismét országosította, a város rendezte a mértékeit, s ekkor válthatta át a két icce arányát (esetleg azért is, hogy az új budaitól megkülönböztesse), és lett az $^6/_4$ (ld. 3.2.11.117).

Foglalkozott a két iccével 1810-ben Pankl is, de adatai annyira tévesek, nem érdemel részletezést.[128] Littrowé viszont igen, ő ugyanis 1844-ben a pozsonyi gabonaiccét $^1/_{64}$ pozsonyi mérőben, illetve 0,109 bécsi Achtelben adta meg,[129] ami annak értékével: 0,6858 l (ld. 2.26.1) számítva 0,8371 l-t ad, vagyis ez a híg (bor) icce, nem pedig a száraz icce, amit a pozsonyi viszonyszám is igazol. S Littrow, mint metrológus, forrás lett, s ez tévesztette meg bizonyosan Lederert is.

Amikor aztán 1853-ban bevezettetik a bécsi híg mértékeket, többek között megállapították a pozsonyi híg és száraz iccék nagyságát, s így viszonyszámot is, s ez, mint a híg iccénél tárgyaltam, ismét $^6/_4$ arány (ld. 3.2.11.117), vagyis 1 száraz icce = 1 $^1/_2$ híg icce. A fentiek alapján írható a tétel:

1 *pozsonyi száraz (csapott) icce* = 1592-ig 1 $^1/_4$ pozsonyi híg icce = 0,8393 l, illetve 0,6295 kg, 1592—1715 között = 1 $^1/_4$ híg icce = 1,0491 l, illetve 0,7868 kg, 1715—1874 között = 1 $^1/_2$ híg icce = 1,2590 l, illetve 0,9443 kg búza, *tetézett száraz icce* 1715—1874 között = 1,3396 l, illetve 1,0047 kg búza.

3.3.3.17.6 *Összefoglaló.* A három alegység természetesen csak általában tájékoztat, s ha törvényesek is voltak, konkrétan mégsem ismertetik az országos helyzetet, hivatalosan is ritkán használt egységek, de — kerekítve — a 0,77—1,26 l, illetve 0,60—0,95 kg szélsőérték, mint nagyságrend, utalhat a köznapi piaci forgalomban használt száraz iccék nagyságára.

3.3.18 KILA

3.3.18.1 *Általában.* Földmérték mivoltával már foglalkoztam, s megállapítottam a következőket. A kila nevű török űrmérték, a hódoltság idején honosodott nálunk kile néven. Latin forrásokban vagy vulgózzák, vagy latinosítva ragozzák, esetleg vagylagozzák köböllel, mérővel.[130] Ezt természetesen most ki kell egészítenem.

A történeti-etimológiai szótár szerint az oszmán kile került a balkáni népekhez, hozzánk szerbhorvát közvetítéssel, kila néven mint gabonamérték, magyarul 1573-ból ismeri elsőnek. Kniezsa viszont lehetségesnek tartja, hogy közvetlenül a töröktől vettük át.[131] Fekete szerint a török keil vagy kile a magyarban török jövevényszóval kila.[132] Herkovnál kila hungaricus,[133] Oláhországban kila volt,[134] a Balkánon kila, kile, esetleg jelzőkkel.[135]

Én elsőnek 1572-ből ismerem, Palota (Veszprém) urbáriumában a gabona mér-

téke: kyla.[136] Az 1570. évi urbáriumban még palotai mensura a mérték,[137] de lehetséges, hogy már ez is kila. A német szövegben is kila marad.

Néhány példa a latin szöveg vulgózására. 1680-ban Divényben (Nógrád) „metreta seu kila",[138] 1689-ben Szadán (Pest) „metreta kila dicta",[139] azon évben Kékkőn (Nógrád) „kila seu cubulus".[140] Természetesen példa ez fordítva is. Jelentősebb ezeknél azonban az, hogy a 17. sz. közepétől kezdve kilának nevezik gyakran a pozsonyi mérőt, illetve fordítva. Erre is néhány példa. Ajnácskőn (Gömör) (1685-ben „kila seu metreta posiensis",[141] Nógrádban 1697-ben ugyanígy,[142] Fehérvárott 1717-ben „posoni kila",[143] Teszéren (Hont) 1734-ben „cubulus posoniensis hic killa appellatis",[144] a bányavárosokban 1775-ben „Killa oder pressburger Metzen",[145] s még a 19. sz.-i irodalomban is találkozunk vele, pl. Luebecknél 1812-ben: „Pressburger Metzen oder Kila".[146] Vigyázni kell tehát a kila értelmezésével, lehet, hogy pozsonyi mérő az.

3.3.18.2 *Nagyság*ára általában csak a 18. sz. közepétől kezdve van néhány adatom. 1764-ben Felső-Magyarországon 2 pozsonyi mérő nagyságú,[147] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. 1771-ben a déli területről írták ugyanezt.[148] Káts 1804-ben $^1/_2$ kilára ad 1 pozsonyi mérőt,[149] ami ugyanaz a nagyság. Az 1843. évi mértéktörvény javaslat viszont 3 kis pozsonyi mérő, vagyis 192 pozsonyi icce nagyságot tervezett,[150] de ez nem valósult meg. Stephens 1855-ben azt írja, hogy a kila azonos nagyságú a pozsonyi mérővel,[151] vagyis 62,08 l (ld. 3.3.26.45), illetve 46,56 kg búza. A tételt tehát így írhatom:

1 *kila általában* = 1 vagy (és inkább) 2 pozsonyi mérő = 62,08, vagy 124,16 l, illetve 46,56 vagy 93,12 kg búza. A szélső és egyéb értékeket az összefoglalóból ismerjük meg (ld. 3.3.18.16).

A helyi nagyságokat az alegységeknek kell megmutatniuk, csakhogy e mértéknél ritkán alkalmazták a helység jelzőjét, gyakoribb, hogy a megye nevét írták. Én is így tárgyalom őket, mint megyei mértékeket.

3.3.18.3 *Bácsi*. Első említését 1686-ból ismerem.[152] 1849-ben Rumler szerint 120 oka, illetve 187,4 l volt,[153] ez a nagyság azonban 3 pozsonyi mérő, ami a helyes értékkel: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 186,24 l, illetve 139,68 kg búza. És ugyanezt a nagyságot adják a 19—20. sz. fordulóján is.[154] Tehát a tétel:

1 *bácsi kila* = 3 pozsonyi mérő = 186,24 l, illetve 139,68 kg búza.

3.3.18.4 *Baranyai*. Első említését Mohácsról ismerem 1547-ből.[155] Említik 1688., 1696. években a megyében,[156] 1709-ben Vörösmártonban,[157] 1710-ben a megyében,[158] 1715-ben Pécsett, mikor is mint megyei mérték 2 pozsonyi mérő nagy,[159] vagyis annak említett értékével 124,26 l, illetve 93,12 kg. Említik a megyében 1716—19-ben,[160] az 1727—28. években.[161] Így a tétel:

1 *baranyai kila* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.18.5 *Bihari.* Egyetlen adatom van. 1798—1809-ben Schwartner szerint 2 véka, illetve 1 pozsonyi mérő volt,[162] így az említett értékekkel írható:

1 *bihari kila* = 1 pozsonyi mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.18.6 *Borsodi.* Első említését 1612-ből ismerem.[163] Említik 1670-ben Ónódon,[164] 1682-ben Diósgyőrött,[165] 1693-ban megyeiként,[166] 1745-ben ugyanúgy,[167] 1748-ban szintén,[168] 1849-ben Rumler, miskolcinak nevezve, 2 véka, illetve 1 pozsonyi mérő nagyságot ad.[169] Ezzel írható:

1 *borsodi kila* = 1 pozsonyi mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.18.7 *Gömöri.* Szintén 1612-ből ismerem elsőnek, megyeiként.[170] Említik 1673-ban Putnokon,[171] 1675-ben, rimaszombatinak nevezve,[172] 1683-ban Ajnácskőn,[173] majd 1685-ben,[174] 1694-ben Gömör vármegye kilájának nevezik.[175] 1711-ben Ajnácskőn 1 pozsonyi mérő nagyságú,[176] vagyis 62,08 l, illetve 46,56 kg. Említik 1809-ben Letenyén, megyeinek nevezve,[177] Rozsnyón a 19. sz. közepén is.[178] A tétel tehát:

1 *gömöri kila* = 1 pozsonyi mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.18.8 *Hevesi.* Elsőnek 1577-ben említik Egerben.[179] Aztán 1692-ben, 1696-ban megyeiként,[180] 1712-ben Hatvanban,[181] 1713-ban hevesinek nevezve.[182] Az 1852., 1856., 1862., 1869. években megyei mérték, 1 pozsonyi mérő nagyságban.[183] Így írható:

1 *hevesi kila* = 1 pozsonyi mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.18.9 *Honti.* Elsőnek 1616-ból ismerem: Drégelyen 4 kila az 6 nagyszombati mérő volt,[184] vagyis 1 kila = 1 $^1/_2$ nagyszombati mérő, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. 1672-ben viszont a kamara mértékösszehasonlítása szerint 1 nagy pozsonyi mérő,[185] vagyis a már ismert 62,08 l, illetve 46,56 kg. Következőleg a 17. sz. közepén mértékrendezésre keríthettek sort. (Nógrádban is ezt tapasztaljuk majd ld. 3.3.18.11.) A budai kamara 1695. évi jelentése megerősíti ezt a nagyságot.[186] Említik 1711-ben,[187] 1726-ban,[188] 1775-ben pedig ismét 1 pozsonyi mérő.[189] A tétel tehát kettős:

1 *honti kila* = kb. a 17. sz. közepéig 1 $^1/_2$ nagyszombati mérő = 46,56 l, illetve 34,92 kg, kb. a 17. sz. közepétől = 1 pozsonyi mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.18.10 *Jász-kunsági.* Elsőnek 1699. évi említésből ismerem.[190] 1788—89-ben 1 pozsonyi mérő nagyságú,[191] vagyis írható az ismert érték:

1 *jász-kunsági kila* = 1 pozsonyi mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.18.11 *Nógrádi.* Lederer egy 1616. évi áttételes viszony alapján 46,89 l-re becsülte.[192] Tévedett. — Első említését 1612-ből ismerem.[193] 1615-ben a füleki vár számadása szerint kicsivel több, mint fél kassai köböl,[194] annak értéke: 77,60 l (ld. 3.3.20.50), így 38,80 l-nél kicsivel több. Tényleg. 1623-ból ugyanis pontos viszonyt kapunk a szécsényi harmincadostól: 1 $^1/_2$ nagyszombati mérő,[195] vagyis

annak ismert értékével 46,56 l, illetve 34,92 kg. 1672-ben viszont a már említett kamarai mértékösszehasonlítás szerint ez is 1 nagy pozsonyi mérő,[196] vagyis az ismert érték: 62,08 l, illetve 46,56 kg. Következőleg itt is mértékrendezésre került sor, amit Honttal közösen végezhettek el (ld. 3.3.18.9). Említik 1673-ban,[197] 1678-ban,[198] 1680-ban,[199] 1711-ben.[200] 1718-ban 1/2 kassai köböl nagy,[201] annak értékével: 124,16 l (ld. 3.3.20.50), 62,08 l az ismert érték. 1722-ben ugyanezt a nagyságot kapjuk,[202] Dívott 1797-ben is.[203] A tétel tehát:

1 *nógrádi kila* = kb. a 17. sz. közepéig 1 $^1/_2$ nagyszombati mérő = 46,56 l, illetve 34,92 kg, kb. a 17. sz. közepétől = 1 pozsonyi mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.18.12 *Pesti.* Első említését 1689-ből ismerem,[204] említik továbbá 1712-ben,[205] 1716-ban Bankházán,[206] 1716-ban Nagykátán,[207] 1733-ban Mikebudán.[208] 1737-ben Kalocsán 2 pozsonyi mérő,[209] vagyis annak ismert értékével 124,16 l, illetve 93,12 kg. Dívott 1749-ben Káposztásmegyeren,[210] 1756-ban és 1759-ben Vácott és környékén.[211] A tétel pedig:

1 *pesti kila* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.18.13 *Somogyi.* Elsőnek Szenyér 1550. évi urbáriumában találkoztunk vele, de mint utólagos beírással, s lehetséges, hogy ez 17. sz.-i,[212] ezért kérdőjelezem. Annál is inkább, mert a következő említés 1692. évi: a szigeti kerületben dívik.[213] Ugyanott 1701—2-ben,[214] 1720-ban Apátin,[215] 1720-ban ismét a szigeti kerületben,[216] ahol 1726-ban 2 pozsonyi mérő nagy,[217] vagyis az ismert értékekkel 124,16 l, illetve 93,12 kg. Prickler a 18. sz.-ra 133,40 l nagyságot ad, de bécsi mérték alapján számolt,[218] ezért téves az eredménye. A tétel pedig:

1 *somogyi kila* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.18.14 *Szlavóniai.* Vlajinac az egész balkáni területre több fajtáját sorolja, 25—30, ritkábban 46—290 l nagyságban.[219] Herkov szintén sok értéket ad, úgy tűnik a 18. sz.-ra: 2—3 $^1/_2$ pozsonyi mérő, illetve 124,96—233,99 nagyság között.[220] A szlavón vagy nagy kila nála 252, illetve 253 $^1/_8$ pozsonyi icce, illetve 210,02 és 210,95 l,[221] a helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), ez 211,50 és 212,45 l lenne.

Én első említését 1722-ből ismerem.[222] Aztán már csak a 19. sz.-i adataim vannak, de viszonyszámosak. Pethe 1830-ban 3 $^1/_2$ pozsonyi mérő, illetve 224 pozsonyi icce nagyságot ír,[223] az utóbbi a biztosabb viszony, ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 188,00 l, illetve 141,00 kg búza. Niemann 1836-ban ugyanezt a nagyságot adja.[224] Fényes 1842-ben szintén, de nála van diakóvári kila is, 4 pozsonyi mérő nagyságban,[225] az utóbbi értékkel: 52,72 l (ld. 3.3.26.45), 214,88 l lenne, de van pontosabb viszony is. Az 1843. évi Vademecumban a szlavón kila 252, a diakóvári pedig 288 pozsonyi icce,[226] ennek ismert értékével 211,50 és 241,72 l, illetve 158,63 és 181,25 kg búza. Litrow 1844-ben 24,263 bécsi Achtel nagyságot ír,[227] ami annak értékével: 7,6859 l (ld. 2.26.1), 186,48 l, a bécsi viszonyszám ismét pontatlan, ez helyesen 188,00 l. Rumler szerint 1849-ben 3 régi (vagy-

is nagy), illetve 3 $^1/_2$ új (vagy kis) pozsonyi mérő és 187,5 l nagyságú,[228] a két első viszony az ismert értékekkel 186,24, illetve 188,02 l-t ad.

A szemle eredményeként megállapíthatjuk, hogy háromféle kila dívott: a 224 pozsonyi iccés kis, a 252 pozsonyi iccés nagy és a 288 pozsonyi iccés legnagyobb diakóvári kila. Ennek megfelelő a tétel:

1 *szlavóniai kis kila* = 224 pozsonyi icce = 188,00 l, illetve 141,00 kg, *nagy kila* = = 252 pozsonyi icce — 211,50 l, illetve 158,63 kg, *diakóvári kila* = 288 pozsonyi icce — 241,72 l, illetve 181,25 kg búza.

3.3.18.15 *Veszprémi.* Palota 1570. évi urbáriumában említett mensura valószínűleg már kila,[229] az 1573. évi urbáriumban ugyanis már kila a gabonamérték.[230] 1578-ban $^1/_2$ vassas nagyságú volt,[231] de fordítva kell majd számolnunk (ld. 3.3.36). 1585—89-ben dívott Tihany környékén.[232] 1786-ban Veszprémben 2 pozsonyi mérő nagy,[233] így az ismert értékekkel írom a tételt:

1 *veszprémi kila* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.18.16 *Összefoglaló.* 14 alegysége van, ha az általánost is számítjuk, mutatja a használat területét: a hódoltság az. A 14 alegységnek 19 metrikus értékét ismerjük, de 2 alegységnél (13%) változott a nagyság 4 értékkel (21%), 2 alegységnél pedig több nagyság is volt 5 értékkel (26%). Az általánostól eltekintve területi jellegű 1 alegység: a szlavóniai, 1 helyi, de környéken is dívó: a diakóvári, 12 alegység pedig megyei mérték volt, vagyis a többség (86%).

A metrikus adatok értékelése előtt azonban gondolni kell a következőkre. — Az adatok többsége 18. sz.-i, illetve későbbi, kevesebbje a 17. sz. második feléből való, kettő csak annak elejéről, 16. sz.-i metrikus értékünk pedig egy sincs. A pozsonyi mérővel való egész számos egyezés logikusan feltételezi azt, hogy az eredeti értéket már elmosta a törvényes mérték hatása: a törvényhatóságok egyeztettek, s lett a kila 1, 2, 3 pozsonyi mérő. A honti és nógrádi 17. sz. elejei két alacsony érték pedig arra figyelmeztet, hogy a többi kila is lehetett kezdetben kisebb nagyságú, esetleg arányosan. Ha ugyanis a metrikus adatokat, illetve az egyszerűség kedvéért azok pozsonyi mérő értékeit térképre helyezzük, a következőket tapasztalhatjuk. A kila csak a hódoltsági területen dívott, de ott sem mindenütt, mintha három ágban haladt volna délről északra, s nem egyformán. A szlavón területen a legnagyobb az érték: 3—4 pozsonyi mérő, Bácsban 3 mérő, a Dunántúlon és a Duna—Tisza közén, Baranya, Somogy, Veszprém (keleti széle), illetve Pest megyékben 2 pozsonyi mérő, a Tiszaháton és a Felvidék közepén, Jász-Kunság, Bihar, Borsod, Gömör, Hont és Nógrád megyékben 1 pozsonyi mérő. Vagyis a kila nagysága északkelet felé haladva fokozatosan csökkent. Ennek megfelelően csökkenhetett a korábbi érték is, illetve amilyen kila honosodott.

Ha figyelembe vesszük azt, amire Fekete figyelmeztet: a török gyakran csak a mérték nevét változtatta kilára, de a helyi mérték maradt,[234] s az a tény, hogy csak a hódoltsági területen éltek vele, továbbá, hogy az 1570-es években Veszprémben, Hevesben magyar gyakorlatban is használták, arra utal, hogy a töröktől honosodott, s nem a balkáni kereskedők hozták be, vagyis az ez oszmán kila, nem pedig

a már módosult, növekedett balkáni kilák terjedtek el kezdetben (ellenkező esetben a nem hódoltsági területeken is gyökerezett volna).

A hódolt területeken (Mohács, Pécs, Eger, Buda stb.) a török által használt kila Fekete, Káldy-Nagy, Vass szerint 18, 20, 22, 24, 30, 32 okkás, illetve 23,04, 25,60, 28,16, 30,72, 38,40, 40,96 l nagy volt.[235] Vegyük figyelembe azt is, hogy 1686-ban Kecskeméten isztambuli kilával kellett a gabonát szolgáltatniuk,[236] az pedig Littrow szerint 4,505 bécsi Achtel,[237] vagyis annak értékével: 7,6859 l (ld. 2.26.1), 34,62 l. Hinz szerint ez 20 okás, illetve 35,27 l.[238] Ezek alapján esetleg feltételezhetjük a következtőket.

A 16. sz. második felében a török kila honosodott 23,04—40,96 szélső 30,30 l átlag értékkel (17,28—30,72, illetve 22,73 kg). Ez a kila aztán egyrészt a helyben szokásos mértékkel, másrészt a balkáni kereskedők magukkal hozott nagyobb mértékeivel keveredve alakult tovább, a 17. sz. közepétől kezdve pedig a felszabadult területeken fokozatosan igazodott a törvényes pozsonyi mérő nagyságához. Így keletkezhetett a tapasztalt pozsonyi mérős egyezés, és így kell értékelni a következő összehasonlítást is.

A metrikus szélső érték: 45,56—241,72 l. Viszont: az alsó érték és a felső három érték is inkább kivételes, a középérték tulajdonképpen a két gyakoriság. Mégpedig: 8 esetben (42%) 62,08 l (vagyis 1 pozsonyi mérő), 46,56 kg búza, 5 esetben (26%), 124,16 l (2 pozsonyi mérő), 93,12 kg búza a nagyság, s az előbbi az északkeleti, az utóbbi a délnyugati területre jellemző.

3.3.19 KOREC

3.3.19.1 *Általában.* A történeti-etimológiai szótár szerint szláv eredetű, az edény, űrmérték jelentésű korec átvétele részint szlovák, részint szlovén (karc) eredetből, elsőnek 1507-ből ismeri.

Én is corecz-ként ismerem.[239] A latin szövegben corecz, coreta, corus, utóbbiak latinul ragozva is, németben Metzen, inkább vulgózva, szlovákban korcze. Ritkábban előfordul, hogy a kilát (ld. 3.3.18) vagylagosan, pl. Füleken (Nógrád) 1615-ben,[240] vagy a nagyszombati mérőt (ld. 3.3.26.43) pl. Teplan (Bars) 1646-ban.[241] Kivételesen a véka helyett is található, pl. Sárosban 1690-ben,[242] a 18. sz. végén, szintén ritkán, a mérő gyanánt is, pl. Kassán 1797-ben.[243]

Általános nagyságát, szélső s egyéb értékeit majd a fejezetzáró összefoglalóban ismerjük meg (ld. 3.3.19.16).

Alegységei többfélék: részint helyiek, részint megyeiek, de nagyobb területen élő is van köztük.

3.3.19.2 *Abaúji.* Első említését 1677-ből ismerem.[244] 1783-ban $^1/_2$ pozsonyi mérő nagy,[245] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45), illetve a búza ismert értékével a tétel:

1 *abaúji korec* = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza.

3.3.19.3 *Árvai.* Elsőnek a 16—17. sz. fordulóján találkoztam vele,[246] 1669-ben az árvai vár számadása szerint 3 korec az 2 bécsi mérő,[247] vagyis 1 korec=0,66 bécsi mérő, annak értékével: 46,02 l (ld. 3.3.26.8), 30,37 l, illetve 22,78 kg búza. Dívott 1716-ban is.[248] A tétel pedig:

1 *árvai korec*=$^2/_3$ bécsi mérő=30,37 l, illetve 22,78 kg búza.

3.3.19.4 *Csetneki* (Gömör). 1581-ben 5 csetneki korec az 4 murányi korec volt,[249] vagyis 1 csetneki=0,8 murányi korec, annak értékével: 83,80 l (ld. 3.3.19.9), 67,04 l, illetve 50,28 kg. Lederer ugyanezen forrás alapján — tévesen — 58,50 l nagyságot ad.[250] Így a tétel:

1 *csetneki korec*=$^4/_5$ murányi korec=67,04 l, illetve 50,28 kg búza.

3.3.19.5 *Dráva—muraközi.* 1557-ben Szele Jakab jelentése szerint Kanizsán (Zala) 5 ilyen „karch" tett 10 kanizsai csapót,[251] vagyis 1 korec=2 kanizsai csapó, annak értékével: 157,56 l (ld. 3.3.6), 315,12 l, illetve 236,24 kg búza. 1560-ban pedig Szele azt jelenti, hogy a „drawa-mura közy korch" 2 kanizsai,[252] vagyis ugyanaz a nagyság. Dívott Muraszombaton 1743—45-ben is.[253] Így a tétel:

1 *dráva—muraközi korec*=2 kanizsai csapó=315,12 l, illetve 236,34 kg búza. Területi mérték.

3.3.19.6 *Illavai* (Trencsén). 1549-ben[254] és 1685-ben[255] $^1/_4$ helyi lukna, de ennek nagyságát nem ismerjük (ld. 3.3.24.2).

3.3.19.7 *Jolsvai* (Gömör). Éltek vele Teplicen (Gömör) 1600-ban,[256] és Balogon (Gömör) 1671-ben.[257] Többet nem tudok róla, sajnálatos, mert a környéken is dívott.

3.3.19.8 *Liptói.* Dívott 1558-ban Likaván.[258] 1633 körül ugyanott $^1/_2$ helyi lukna volt,[259] annak értékével: 155,20 (ld. 3.3.24.3), 51,73 l, illetve 38,80 kg búza. Dívott 1654-ben Blasován,[260] 1691-ben Liptóújvárott,[261] a megyében 1693-ban,[262] 1698-ban,[263] 1710-ben.[264] 1741-ben Kispalugyán $^5/_6$ pozsonyi mérő volt,[265] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 51,53 l, közel az előbbi nagyság. Így a tétel:

1 *liptói korec*=$^1/_3$ helyi lukna=51,73 l, illetve 38,80 kg búza.

3.3.19.9 *Murányi* (Gömör). Lederer beszél egy 146,08 l-es korec-köbölről,[266] de ez a lukna (ld. 3.3.24.4), a korecre pedig egy 1551. évi bécsi mérős viszony alapján 78,00 l nagyságot ad.[267] Csakhogy az 1550—51. évi murányi várszámadás szerint 1175 $^1/_2$ helyi korec az 2351 bécsi mérő volt,[268] vagyis 1 murányi korec= =2 bécsi mérő, annak értékével: 42,28 l (ld. 3.3.26.8), 84,56 l. Dívott 1564-ben.[269] 1581-ben,[270] 1592-ben.[271] 1583-ban a szepesi kamara számadása szerint 1000 murányi korec az 1080 kassai köböl volt,[272] vagyis 1 murányi korec=1,08 kassai köböl, annak értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50). Így a tétel:

1 *murányi korec*=1,08 kassai köböl=kb. 2 bécsi mérő=83,80 l, illetve 62,85 kg búza.

3.3.19.10 *Sárosi.* 1575-ben Hanusfalván,[273] 1631—1667 között Nagysároson,[274] 1686-ban Kendén, 1689-ben Orkuton, 1768-ban Kissároson[275] éltek vele. 1783-ban mint megyei mérték $^1/_2$ pozsonyi mérő volt,[276] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Schwartner 1798-ban ugyanazt a nagyságot adja.[277] Így a tétel:

1 *sárosi korec* = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték. Nagysága alapján feltehető, hogy azonos a sárosi szapuval (ld. 3.3.33.2).

3.3.19.11 *Szepesi.* Dívott a 17. sz.-ban.[278] 1798-ban Schwartner szerint $^1/_2$ pozsonyi mérő,[279] vagyis az ismert értékkel 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. 1805-ben Demién ugyanezt a nagyságot adja,[280] Ereky is 1881-ben,[281] Így a tétel:

1 *szepesi korec* = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.19.12 *Trencséni.* Dívott 1549-ben Szucsán,[282] 1559-ben Vágbesztercén.[283] 1664-ben ugyanott $^1/_4$ trencséni lukna,[284] annak értékével: 93,12 (ld. 3.3.24.5). 23,28 l, illetve 17,46 kg búza. Dívott 1671-ben Lietaván,[285] 1672-ben Kassán,[286] 1674-ben Hriczovon,[287] 1676-ban Teplicen ismét $^1/_4$ lukna,[288] az előbbi nagyság. Éltek vele 1683-ban Oroszlánkőn,[289] 1685-ben Vágbesztercén,[290] 1701-ben Sztrecsánban,[291] 1704-ben Illaván,[292] 1719-ben Vágbesztercén,[293] 1727-ben Lednicén.[294] — Közvetlen nagyság-adatom nincs, de az előbbi viszonnyal írható:

1 *trencséni korec* = $^1/_4$ trencséni lukna = 23,28 l, illetve 17,46 kg búza. Megyei mérték.

3.3.19.13 *Turnisai* (Zala). Németújvár (Vas) 1588. évi számadása szerint Turnisán dívott a „karcz".[295] Többet nem tudok róla.

3.3.19.14 *Turóci.* Éltek vele 1610-ben Znión,[296] 1637-ben Turócvárott,[297] 1680-ban Blatnicán,[298] 1685-ben Tótprónán.[299] 1687-ben $^1/_4$ helyi lukna,[300] annak értékével: 139,68 l (ld. 3.3.24.6), 33,92, l, illetve 26,19 kg búza. 1695-ben Necpálon 80 turóci korec az 20 turóc lukna volt,[301] vagyis 1 korec = $^1/_4$ lukna, azaz az előbbi nagyság. Dívott a megyében 1703-ban is.[302] A tétel tehát:

1 *turóci korec* = $^1/_4$ turóci lukna = 34,92 l, illetve 26,19 kg búza. Megyei mérték.

3.3.19.15 *Zempléni.* Éltek vele 1693-ban.[303] 1758-ban a megyei korec $^1/_2$ pozsonyi mérő nagy,[304] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *zempléni korec* = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.19.16 *Összefoglaló.* A 14 alegység egyértelműen mutatja e mérték használati területét: a Felvidék észak-középi része egy tömbben, és délen Zala, illetve a horvát határszél. A 14 alegységből 1 alegység területi jellegű: dráva—muraközi. 8 alegység (57%) megyei jellegű: abaúji, árvai, liptói, sárosi, szepesi, trencséni, turóci, zempléni. 1 alegység a környéken is dívott: jolsvai. 4 alegység (28%) helyi jellegű:

csetneki, illavai, murányi, turnisai. 11 alegységnek (78%) ismerjük a metrikus értékét. A szélső érték 23,28—83,80 l, illetve 17,46—62,85 kg búza, ugyanott a dráva—muraközi 315,12 l nagyságot választanunk kell, mert területileg is válik. A déli részekre egyébként is jellemző a mértékek magas értéke, így valószínű, hogy a turnisai korec is ilyen nagyságrendű volt. A többi a Felvidék értéke. Az sem egységes. A nyugati felén változó az érték, a keletin 4 megyében egyaránt 31,04 l (23,28 kg), ez $^1/_6$ pozsonyi mérő. S éppen ez figyelmeztet arra, hogy ezek 18. sz.-i adatok, s valószínű, hogy a törvényes pozsonyi mérő hatására alakult már a korábbi változó nagyságból.

3.3.20 KÖBÖL

3.3.20.1 *Általában.* Híg űrmérték mivoltával már foglalkozván, a vonatkozó problémákat terminológiástól (a valószínűen hazai eredetet is) már részletesen tárgyaltam (ld. 3.2.14.1), itt csupán száraz mérték mivoltával kapcsolatos problémákat kell ismertetni.

Indításul figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a kezdeti írásbeliségünk latin nyelve elfedheti a mértékek hajdani magyar nevét, és sokszor egyazon kifejezést használja a különböző mértékekre, így éppen a cubulus szót is. Ez a 12—13. sz.-ban a bor, sör, mézsör, méz, liszt és a gabona mértéke egyaránt, még sót is mértek vele.[305] Elsőnek (1067) híg mértékként kerül elő, láttuk, csak II. Béla 1138. évi dömösi oklevelében szerepel elsőnek száraz mértékként is,[306] aztán már rendszeresen dívik gabonamértékként, bormérték mivolta mellett. De még a 16. sz.-ban sem lehetünk mindig bizonyosak abban, hogy a latin szöveg cubulusa magyarul is köböl volt-e. A vagylagozások figyelmeztetnek erre. Így pl. a Thury Mihály 1574. évi levelében szereplő „cubulus seu lwkna",[307] vagy a pozsonyi kamara 1590. évi nyugtája, amelyik „1000 sapurol avagy köböl buzarol" szól.[308] Különösen zavaró, hogy a pozsonyi mérőt gyakran pozsonyi köbölnek írják. Már a 16. sz. végén kezdődik ez,[309] de csak a 18. sz. elejétől lesz gyakoribb jelenség (ld. 3.3.26.45). Még egyazon szövegben is előfordul, hogy a pozsonyi mérő, a pozsonyi köböl és a kila megnevezést vegyesen használják, amikor pedig csak a pozsonyi mérőről van szó.[310]

Említeni kell azon eseteket is, amikor az egyértelműen köböl=cubulus, mint gabonamérték, célja szerint jelzőt kap. Ilyen az ebédköböl. Elsőnek, és magyarul, az 1519. évi ónódi gabonaszámadásban találtam,[311] amikor a cséplők a cséplőrészen kívül élelmezésük helyett „ebédköböl" gabonát kaptak. Másik ilyen eset a földköbölé. Elsőnek 1611-ből ismerem.[312] S hogy mi ez, megmagyarázza nekünk a kapuvári uradalom 1686. évi utasítása: „Némely helyen földköböllel tartoznak, amikor bevetik köblöt adnak róla, minden bevetett hold földtől egy köböllel."[313] Ez a szolgáltatás alakította ki a „köblös föld" elnevezést is, amelyik ezért köblös, nem pedig azért, mert egy köböl gabonát vetnek bele, ahogyan ezt Nagypöse (Vas) 18. sz.-i urbáriuma megírta.[314] Harmadiknak említeném a ritkábban előforduló „proviant köblöt". A hadseregélelmezés céljai szolgáló „proviant házak", vagyis gabonaraktárak mértéke ez, amelyik a törvényes, vagyis a pozsonyi mérő-

vel azonos kellett legyen.[315] Gyakran mégsem volt az, mint ez pl. Zala megye 1698. évi panasza be is bizonyította, s a nádornak kellett intézkedni, hogy az a proviant köböl a pozsonyival egyező nagyságú legyen.[316]

3.3.20.2 *Nagyságát* általában vizsgálva most is a nem alegységesíthető adatokat ismertetem, az előbbiek szélső és egyéb értékeit, jellegzetességeit a fejezetzáró összefoglalóban találjuk meg (ld. 3.3.20.127).

Indításul a bakonybéli apátságra vonatkozó 1171 körül keltezett oklevél adatait kell említeni, mely szerint a gabonát azzal a nagy köböllel kell szolgáltatni, amelyet a király saját tenyerével mértékelt, s Lőrinc nevű emberrel megőrzésre Szent Mór egyházába küldte.[317] Csakhogy ez az oklevél Erdélyi szerint 1234 körül készült hamisítvány, ezt a részt azonban mint megfigyelés utáni leírást azért hitelesnek ítélte.[318] Hóman pedig hozzátette: annyit bizonyít, hogy a 13. sz.-ban egy hitelesnek tartott nagy köblöt őriztek Pannonhalmán[319] — írja tévesen Bakonybél helyett. — Szerintem is kétségtelen, hogy ezen oklevél készítésekor Bakonybélben volt egy ilyen, hagyomány hitelesítette köböl, s ez a hagyomány több emberöltős lehetett már (frissebb emléknél valami utalás lett volna rá). Elgondolkodtató viszont, hogy ez az egyetlen ilyen emlék, hogy később Bakonybélben sem említik, hogy híre sem ment az eseménynek, hogy nem lett belőle királyi köböl. Amire azt válaszolhatjuk, nagyobb a valószínűsége a megtörténtnek, mint a kitalálásának, viszont ez kivételes eset lehetett.

A konkrét köböl nagyságára elsőnek a toplicai (Varasd) apátságra vonatkozó 1213. évi, de szintén hamis oklevélben találunk adatot, mely szerint a szolgáltatandó gabona mértéke 4 tenyeres köböl,[320] vagyis az átlagos értékkel: 10 cm,[321] 40 cm, s ez valószínűleg a magassága (ld. 3.2.14.2). 1248-ban ismétlődik ez az adat.[322] A turóci, liptói népek szolgáltatására vonatkozó 1257. évi oklevélben a köböl 4 tenyér és 2 ujj nagy,[323] vagyis azok értékével — az ujj kerekítve 2 cm[324] — 44 cm magas. 1270-ban Monyorósdon (Vas) a köböl 3 tenyér volt,[325] vagyis 30 cm. Ugyanaz évben szlavón területen 4 tenyér,[326] vagyis 40 cm. 1350-ben Polikán (Varasd) 4 tenyér és 4 ujj a köböl,[327] vagyis 48 cm nagy.

A 13. sz. közepén aztán már másként is megkülönböztetik a köblöt: a helység nevével (tehát alegység alakul), bizonyítván, hogy annak már meghatározott egyedi nagysága van, s ezt a név jelzi. Elsőnek a somogyi köblöt ismerem 1264-ből.[328] A 14. sz. elejétől kezdve ez már rendszeres gyakorlat.[329] Kialakulnak a köböl kisebb részei: a fél és a negyed köböl, s a 15. sz. közepétől kezdve pl. Zágrábban már nyilvános etalonjaik vannak.[330] Ez időben pedig megkezdődik a különféle alegységek összehasonlítása, viszonyítása, nagyságuk megállapítása érdekében pl. 1444-ben a kolozsvári—egeresi köblöké,[331] a 15. sz. végén pedig a törvényes, vagyis a budai mértékre való átszámítás is, pl. 1498-ban Somlyón (Bihar).[332] A 16. sz. elejétől kezdve pedig már rendszeres mind a viszonyítás, mind az átszámítás — mint ezt az alegységeknél tapasztaljuk majd.

A köböl általános nagyságát, az alegységek szélső és egyéb értékeit a fejezetzáró összefoglalóban találjuk (ld. 3.3.20.127). Csak a 18—19. sz. fordulóján alakul ki általános köbölnagyság a törvényes vagyis a pozsonyi mérővel való egyeztetés

eredményeként. Így írhatta Schwartner 1798-ban, hogy 1 köböl az 2 pozsonyi mérő,[333] vagyis annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 124,16 l, illetve a búza ismert értékével (0,75 kg, ld. 3.3.1) 93,12 kg. Ugyanazt írja az 1832. évi számtankönyv,[334] az 1843. évi mértéktörvény-javaslat is ennyit tervezett.[335] Az 1850. évi földadóideiglen utasítása viszont a köböl nagyságát 2 bécsi mérővel azonosította,[336] annak értékével: 61,58 l (ld. 3.3.26.8), 122,96 l, illetve 92,22 kg búza. Stephens viszont 1855-ben ismét 2 pozsonyi mérőt ír a köböl nagyságának,[337] Békés is 1874-ben,[338] Ereky is 1881-ben.[339] Összefoglalóan tehát írhatom tételnek:

1 *gabonaköböl általában* = a 13. sz. végéig 3—4 tenyér + 4 ujj = kb. 30—48 cm, magas, a 19. sz. elejétől = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza (az abszolutizmus idejében = 2 bécsi mérő = 122,96 l, illetve 92,22 kg búza).

3.3.20.3 *Alsólendvai* (Zala). Éltek vele 1524-ben.[340] 1675-ben 3 lotomberki gabonaköböl volt,[341] ennek a nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 3.3.20.62). Uradalmi mérték lehet.

3.3.20.4 *Bácsi*. 1771-ben 2 pozsonyi mérő nagy,[342] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 124,16 l, illetve 93,12 kg. Ereky viszont 1881-ben azt írta, hogy 2 pesti mérő volt,[343] de Ereky a bácsi kilával tévesztette össze, annak ez a nagysága (ld. 3.3.18.3). Így a tétel:

1 *bácsi gabonaköböl* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.20.5 *Bajmóci* (Trencsén). Éltek vele 1549-ben.[344]

3.3.20.6 *Bákai* (Szabolcs). 1578-ban 240 helyi köböl az 201 kassai köböl volt,[345] vagyis 1 bákai = 0,84 kassai köböl, annak értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50) írható:

1 *bákai gabonaköböl* = 0,84 = $^{11}/_{13}$ kassai köböl = 65,18 l, illetve 48,89 kg búza.

3.3.20.7 *Bánáti*. Az 1843. évi Vademecum szerint 144 pozsonyi icce nagy,[346] vagyis annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) írható:

1 *bánáti gabonaköböl* = 144 pozsonyi icce = 120,86 l, illetve 90,56 kg búza. Területi mérték.

3.3.20.8 *Bártfai* (Sáros). Myskovszky leírta és le is rajzolta az 1880-ban még meglévő 16. sz. elejei etalonját, s mindkettő kétszer is közölte.[347] A városháza nyugati oldalának déli sarkában volt befalazva a homokkőből egybe kifaragott, üst alakú etalon, alsó részén csúcsosodó kifolyónyílással, homlokzatán a város címere és az 1519. évszám; öblének átmérője 63, mélysége 46 cm, űrtartalma pedig egy városházi hivatalnok szerint 111 l. A két közlés adatai egyeznek, rajzaik mérete azonban nem. Az 1880. évi, tehát az első közlésnél a rajzon az átmérő 44, a mélység 32 cm,[348] a másodiknál a szövegekkel egyezően 63, illetve 46 cm. Nyilván ez a helyes méret. De tegyük hozzá: Myskovszky nem mért űrtartalmat, szóbeli adatot továbbít.

Az írott emlékek eleje Blasov (Sáros) 1654. évi urbáriuma: a lengyelországi

korecnél egy vékával kisebb volt.[349] Ennek akkori értékét azonban nem ismerjük Littrow adatával[350] tájékozódva kb. 140 l lehetett, a bártfai köböl 1 vékával, kerekítve 28,00 l (ld. 3.3.37.5) kevesebb, így 112,00 l lenne ez a köböl. Aztán sokáig csak a használatáról vannak adataink. 1675—91 között dívott az egész megyében.[351] 1698-ból kapunk utolsónak nagyságadatot, mikor is Sáros város urbáriuma szerint 11 bártfai köböl tett $14^3/_4$ kassai köblöt,[352] vagyis 1 bártfai = 1,34 kassai köböl, annak értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 124,78 l lenne.

Mivel az etalon a 16. sz. elejétől kezdve a 19. sz. végéig a helyén maradt, nyilvánvaló, hogy a bártfai köböl nagysága nem változott. A metrikus értékeink közül kell választanunk: 111,00, 112,00, 124,78, 118,78 l volt ez. Hozzáteszem a bártfai véka értékét: 27,95 l (ld. 3.3.37.5), s ebből az 1654. évi adat szerint 4 kellett legyen a köbölben, akkor az érték 111,80 l. A két első értékkel való majdnemes egyezés, s az utolsó adat közelítése miatt — figyelembe véve a kor viszonyszámaiból és a számítástechnikából adódó torzításokat — ezt a nagyságot ítélem helyesnek. Így írom a tételt:

1 *bártfai gabonaköböl* = 4 bártfai véka = 111,80 l, illetve 83,85 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.9 *Báti* (Hont). Első említését 1474-ből ismerem.[353] 1622-ben a lévai (Bars) harmincados jelentése szerint a környéken dívott és $2\,^1/_2$ nagyszombati mérő nagyságú,[354] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 77,60 l, illetve 58,20 kg. Dívott a megyében többfelé 1624-ben,[355] 1686-ban,[356] 1695-ben,[357] 1718-ban.[358] 1740-ben 2 báti köböl 2 korponai mérő volt,[359] vagyis 1 báti köböl = $1\,^1/_2$ korponai mérő, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.26.35). A tétel pedig:

1 *báti gabonaköböl* = $2\,^1/_2$ nagyszombati mérő = 77,60 l, illetve 58,20 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.10 *Bényei* (Zemplén). 1657-ben 1 kassai véka nagyságú,[360] annak értékével (ld. 3.3.37.23) írható:

1 *bényei gabonaköböl* = 1 kassai véka = 23,78 l, illetve 17,83 kg búza.

3.3.20.11 *Beregi*. Csak késői adatom van. 1777-ben 4 helyi véka, illetve 2 pozsonyi mérő volt,[361] ennek értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 127,17 l, illetve 93,12 kg búza. Dívott 1806-ban is.[362] Így a tétel:

1 *beregi gabonaköböl* = 4 helyi véka = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.12 *Berzevici* (Sáros). Éltek vele 1710-ben.[363]

3.3.20.13 *Besztercebányai* (Zólyom). 1630-ban 62 helyi köböl az 106 rimaszombati szapu volt,[364] vagyis 1 besztercebányai köböl = 1,71 rimaszombati szapu, de fordítva kell majd számolnunk (ld. 3.3.33.16). 1715-ben a piaci köböl 70 pozsonyi icce,[365] annak ismert értékével:

1 *besztercebányai gabonaköböl* = 70 pozsonyi icce = 58,75 l, illetve 44,06 kg búza.

3.3.20.14 *Bezdédi* (Belső-Szolnok). Éltek vele 1646-ban.[366]

3.3.20.15 *Bihari*. Lederer a 16. sz.-ra a kassai köböllel azonos nagyságúnak, így 83,00 l-nek, a 17. sz.-tól a 18. sz. közepéig e köböl kétszeresének, 166,00 l-nek, a 18. sz. közepétől pedig az új kassai köböllel azonosnak, vagyis 125,06 l nagyságúnak írja, de állítását semmivel sem indokolja, s csak egy 18. sz.-i forrást idéz,[367] így a 16—17. sz.-i adatot nem fogadhatom el, a 18. sz.-ra pedig pontos viszonyszámaim vannak. 1755-ben 2 pozsonyi mérő nagy,[368] vagyis annak ismert értékével 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. És ugyanannyi volt 1798-ban is.[369] A tétel tehát:
1 *bihari gabonaköböl* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.16 *Borsii* (Zemplén). Csak annyit tudok róla, hogy 1580-ban nagyobb volt a kassai köbölnél,[370] vagyis 77,60 l-nél (ld. 3.3.20.50).

3.3.20.17 *Bucsui* (Vas). Éltek vele 1510-ben.[371]

Budai gabonaköböl ld. budai mérő, 3.3.26.12.

3.3.20.18 *Csácsi* (Zala). Éltek vele 1636—40-ben.[372]

3.3.20.19 *Csanádi*. Éltek vele 1755-ben, s 1758-ban 2 pozsonyi mérő volt,[373] vagyis annak értékével:
1 *csanádi gabonaköböl* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.20 *Csarnaki* (Szepes). Éltek vele 1674-ben.[374]

3.3.20.21 *Csepregi* (Sopron). Dívott 1658-ban.[375]

3.3.20.22 *Csongrádi*. 1731-ben 4 kassai véka volt,[376] annak értékével; 31,04 l (ld. 3.3.37.23), 124,16 l, illetve 93,12 kg. — 1781-ben 2 pozsonyi mérő,[377] ami ugyanazt a nagyságot adja. Így a tétel:
1 *csongrádi gabonaköböl* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.20.23 *Debreceni* (Bihar). Lederer azt állítja, hogy a 16—17. sz.-ban azonos a 83,0 l-es kassai köböllel, a 17. sz. végétől pedig a 125,08 l-es kassai köböllel, de állítását egy bizonytalan utaláson kívül semmivel sem bizonyítja,[378] így adatát nem fogadhatom el. N. Kiss időmeghatározás nélkül azt írja, hogy az „iratokban sűrűn szereplő debreceni quartale a korábban használatos öreg köbölre utal vissza, amelynek űrmérete 212 l körül ingadozhatott", de ő sem igazolja feltevését,[379] így ezt a nagyságot sem fogadhatom el.

Abban viszont igaza van, hogy a debreceni véka visszautal a köböl használatára, s az előbbire a 16. sz.-ból van adat (ld. 3.3.37.14). Köbölre ugyanis csak a 17. sz. vé-

géről van adatom. Elsőnek 1689—90-ből.[380] 1593-ban már van viszonyítás: 171 $^4/_8$ debreceni köböl az 228 $^5/_8$ kassai köböl volt,[381] vagyis 1 debreceni köböl = 1,333 kassai köböl, ennek értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 124,16 l, illetve 93,12 kg. — Dívott 1699-ben Székelyhídon (Bihar),[382] 1701-ben Kerekegyházán (Bihar).[383] 1704-ben Belényesen (Bihar) 4 debreceni véka volt,[384] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.37.14), 124,16 l, vagyis az előbbi nagyság. Éltek vele 1713-ban Kabalás-patakon (Bihar,[385] 1719-ben Kakadon (Bihar).[386] 1755—1772 között Debrecenen kívül többfelé dívott biharban.[387] 1834-ben a tanács megállapítása szerint 4 helyi véka, illetve 2 pozsonyi mérő volt,[388] vagyis az előbbi nagyság. Fényes 1842-ben is 4 helyi véka nagyságot ad.[389] A tétel tehát:

1 *debreceni gabonaköböl* = 4 helyi véka = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. A megyében dívó mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.20.24 *Diósgyőri* (Borsod). 1702-ben 3 bécsi mérő nagy,[390] annak értékével 45,79 l (ld. 3.3.26.8) a tétel:

1 *diósgyőri gabonaköböl* = 3 bécsi mérő = 137,37 l, illetve 103,03 kg búza.

3.3.20.25 *Dorogi* (Hajdú). 1581-ben 100 dorogi köböl az 80 kassai köböl volt,[391] vagyis 1 dorogi = 0,8 kassai köböl, annak értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50) a tétel:

1 *dorogi gabonaköböl* = $^4/_5$ kassai gabonaköböl = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.20.26 *Ecsedi* (Szatmár). Éltek vele 1683-ban.[392]

3.3.20.27 *Egeresi* (Kolos). 1444-ben $^3/_4$ kolozsvári köböl volt,[393] annak értékével 174,80 l (ld. 3.3.20.55) a tétel:

1 *egeresi gabonaköböl* = $^3/_4$ kolozsvári gabonaköböl = 130,80 l, illetve 98,10 kg búza.

3.3.20.28 *Eperjesi* (Sáros). Sáros vár 1631. évi összeírásából megtudjuk, hogy 4 helyi véka,[394] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.37.17), 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Eperjest nem számítva dívott 1671-ben Szentmihályon (Sáros),[395] 1673-ban Nagysároson,[396] 1676-ban Sóvárott (Sáros),[397] 1678—86 között többfelé a megyében,[398] 1686-ban 4 véka, illetve 4 nagyszombati mérő nagy,[399] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 124,16 l, az előbbi nagyság. Dívott a megyében 1688—1692 között,[400] 1718-ban.[401] 1736-ban 2 pozsonyi mérő,[402] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), vagyis az előbbi nagyság. Így a tétel:

1 *eperjesi gabonaköböl* = 4 helyi véka = 4 nagyszombati mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.29 *Erdélyi*. A szebeni gabonaköbölből alakult a 16. sz. végén, annak törvényszabta erdélyesítése során (ld. 3.3.20.97), de csak a 17. sz. derekán kapja az erdélyi jelzőjét. Elsőnek 1646-ból ismerem.[403] 1663-ban 4 erdélyi véka,[404] annak értékével: 21,80 l (ld. 3.3.37.18), 87,20 l, illetve 65,40 kg búza. 1694-ben törvénye-

sen is 4 véka,[405] 1714-ben az erdélyi vectigál szerint is annyi.[406] 1749-ből ezenkívül megtudjuk azt is, hogy 64 erdélyi kupa,[407] annak értékével: 1,3623 l (ld. 3.2.16.2) az előbbi nagyság. 1758-ban Radnótról (Küküllő) ugyanezt az adatot kapjuk.[408] Balmann 1801-ben szintén ezt a nagyságot adja.[409] Az 1819. évi Ciráky-féle vizsgálatból ugyancsak 4 véka, illetve 64 kupa,[410] vagyis az előbbi nagyság.

1823-ban azonban bevezetik a bécsi pintet úgy, hogy az erdélyi kupát annak nagyságára emelték (ld. 3.2.16.2), így változott a köböl nagysága is, de maradt továbbra is 64 kupa, természetesen az új. Ez alkalommal megvizsgálták a régi köböl nagyságát is, és megállapították, hogy az 4608 bécsi köbhüvelyk, s megjegyezték, nem azonos az 1 $^1/_2$ bécsi mérővel, mert az 5046 köbhüvelyk,[411] annak értékével: 18,2746 dm^3 (ld. 4.22.2), 84,21 l, vagyis az előbbi nagyság. Mivel pedig az új, kupa azonos lett a bécsi pinttel, így az új erdélyi köböl tulajdonképpen 64 bécsi pint lett,[412] így annak értékével is számolhatunk: 1,4147 l (ld. 3.2.16.2, 3.2.24.8), az új köböl 90,54 l, illetve 67,91 kg búza.

Jäckel 1828-ban 4 véka, illetve 1,6 bécsi mérő nagyságot ad,[413] ami annak értékével: 61,486 l (ld. 3.3.26.8), 98,30 l lenne, de ez nyilvánvalóan téves adat. S ezt közli 1829-ben Pethe is.[414] Benigni 1837-ben a helyes nagyságot adja: 64 bécsi pint.[415] Gaal viszont 1839-ben 15 $^7/_8$ bécsi Achtel nagyságot ír,[416] ami annak értékével: 7,6859 l (ld. 2.26.1), 122,05 l-t ad, nyilvánvaló a tévedése. Bocsornál 1843-ban 108,648 pozsonyi icce,[417] ami annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.1.117), 91,19 l, jól közelíti a helyes nagyságot. Littrow viszont 1844-ben 12,789 bécsi Achtel nagyságot ad,[418] ami az említett értékkel 98,29 l, ez is helytelen adat. Rumler 1849-ben 92,557 l nagyságot közöl,[419] szintén tévesen. A brassói kereskedelmi kamara 1877-ben a helyes, pontos nagyságot közli: 90,54 l,[420] Ereky viszont 1881-ben ismét helytelen adatot: 92,52 l-t.[421] A mondottak alapján a tétel írható:

1 *erdélyi gabonaköböl* = 1823-ig 4 erdélyi véka = 64 erdélyi kupa = 87,20 l, illetve 65,40 kg búza, 1823-tól = kb. 3 új véka = 64 új kupa = 90,54 l, illetve 67,91 kg búza.

3.3.20.30 *Esztergomi.* Lederer valószínűleg a később idézendő 1581. évi adat alapján 4 párkányi, akkori nevén kakati kvartále alapján, annak általa adott 70,34 l-es nagyságával számolva 281,38 l nagyságot ad.[422] N. Kiss jegyzet nélkül az esztergomi öreg köbölre 281 l nagyságot írt,[423] nyilván Lederer alapján. A nagyságot később javítom.

Elsőnek IV. László, a veszprémi tizedre vonatkozó, 1279. évi oklevelében találjuk, amikor megszabják, hogy a tizedet az esztergomi káptalan köblével kell szolgáltatni, amelyik 4 hüvelykes-tenyér és 2 ujj nagyságú,[424] vagyis azok értékével: 10 cm és 2 cm,[425] 42 cm nagy, s valószínűleg ez a magassága. Következőnek az esztergomi érsekség javainak 1558. évi urbáriuma mértéktáblázatából kapunk adatot: 1 esztergomi köböl az 4 kakati (újabb nevén párkányi) kvartále, illetve 3 sallai szapu.[426] Az előbbi értéke: 69,84 l (ld. 3.3.22.5), az utóbbié 93,12 l (ld. 3.3.33.18), bármelyikkel számolva az 279,36 l, illetbe 209,52 kg búza. Az érsekség 1571. évi mértéktáblázatából ugyanezt a viszonyt kapjuk,[427] így ugyanezt a nagyságot. Az 1581. évi kamarai mértéktáblázatból egyrészt a 4 kakati kvartále nagyságot

kapjuk, másrészt kiszámítható, hogy az esztergomi köböl az 4,5 pozsonyi mérő nagyságú,[428] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) az előbbi nagyságot kapjuk. Aztán már csak egy adatom van, de ez jelentős értékcsökkenésre utal. Acsády szerint 1715-ben az esztergomi köböl 74 pozsonyi icce volt,[429] vagyis annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 62,10 l. Igazíthatjuk 62,08 l-re, mert ez a pozsonyi mérő nagysága (ld. 3.3.26.45) vagyis 46,56 kg búza.

Kérdés marad: mikor és miért csökkentették a nagyságát? Feltevések csupán a válaszok. Valószínűleg a 17. sz. legvégén került reá a sor, amikor az ugyancsak változó pozsonyi mérő nagyságára (ld. 3.3.26.45) helyezhették részint, hogy a törvénynek engedelmeskedjenek, részint pedig azért, mert a régi köböl gyakorlati mértéknek túlságosan nagy volt. Így a tétel:

1 *esztergomi gabonaköböl*= kb. a 17. sz. végéig 4 kakati kvartále=279,36 l, illetve 209,52 kg, kb. a 18. sz. elejétől=1 pozsonyi mérő=62,08 l, illetve 46,56 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.31 *Fejérvári* (Alsó-Fehér). Egyetlen közvetett adatom van. 1603-ban 1 fejérvári köböl búza 27 Ft volt, a kolozsvári köböllel pedig 50 Ft,[430] vagyis 1 fejérvári köböl az 1,79 kolozsvári köböl lenne, annak értékével: 174,40 l (ld. 3.3.20.55), 312,68 l lenne, de nagyolom, ezért nem tételezem.

3.3.20.32 *Gerecei* (Zala). Éltek vele 1493-ban.[431]

3.3.20.33 *Gráci*. Külföldi mérték, de mivel a Batthyány-uradalmakban használták, fel foglalkoznunk kell vele. Prickler a 16—18. sz.-ra csapva 79,09, tetézve 83,129 l űrtartalmat ad, 1645., 1647., 1750. évi adatok különféle viszonyainak alapján számolva.[432] A 16. sz. tehát nem indokolt. Nekem is csak a 17. sz.-tól vannak adataim, természetesen a Batthyány-uradalmakból. Elsőnek 1634-ből.[433] Éltek vele 1735-ben,[434] sőt, 1790-ben is.[435] Nagyságával nincs probléma, mert 1638-ból két etalonja maradt, mindkettőt hivatalosan megmérték: a városház előtti kőetalon 80,85 l, a városházán őrzött rézetalon 79,50 l volt.[436] Az utóbbi közelíti Prickler adatát, közelíti egy 1739. évi viszonyszámos adatot is: 1 $^1/_2$ pozsonyi mérő,[437] vagyis 79,09 l, végtére pedig a rézetalon a hiteles, ezért ezt fogadom el. Így a tétel:

1 *gráci gabonaköböl*=etalonról=79,50 l, illetve 59,63 kg búza. Uradalmi mérték volt nálunk.

3.3.20.34 *Gyöngyösi* (Heves). Az 1696. évi összeírás szerint a település nagyobb környékén is dívott és 1,2 kis pozsonyi mérő nagyságú volt,[438] annak értékével 53,72 l (ld. 3.3.26.45) a tétel:

1 *gyöngyösi gabonaköböl*=1$^1/_5$ pozsonyi mérő=64,46 l, illetve 48,35 kg búza. A település környékén is dívott.

3.3.20.35 *Gyulai* (Békés). N. Kiss egy 1561. évinek írott forrásra hivatkozva 4,5—5,0 bécsi mérő, illetve 239,7—266,5, középarányosan 253 l nagyságot ad.[439]

Csakhogy a forrás kelte helyesen 1559. (ld. később), nagyobb baj az, hogy nem a bécsi mérő értékével, hanem pozsonyi mérőszerű (53,3 l) értékkel számolt, metrikus adata tehát téves. Molnár 1553-ra vonatkoztatva, de forrás nélkül állítja, hogy a simándi köböl háromszorosa, ez pedig 83,12 l.[440] A viszony jó, de az érték nem. — 1525—1559 közötti terméseredmények alapján megállapítható egyrészt az, hogy dívott a megyében, másrészt az, hogy a gyulai köböl az 3 simándi köböl nagyságú,[441] a viszonyszám azonban nem segít, fordítva kell majd számolni (ld. 3.3.20.91). 1559-ből viszont másik viszonyszámos adatunk van: Gyulán $4^1/_2$—5 bécsi mérő nagyságú.[442] Az átlagot kell vennünk: 4,75 bécsi mérő, annak értékével 42,28 l (ld. 3.3.26.8) írható (megjegyezve, hogy dívott 1560-ban is):[443]

1 *gyulai gabonaköböl* = $4^3/_4$ bécsi mérő = 200,83 l, illetve 150,62 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.36 *Hajdúböszörményi* (Hajdú). Éltek vele 1581-ben, s megjegyezték, hogy a köböl „kyczyn".[444] Dívott 1772-ben is.[445]

3.3.20.37 *Hajdúhadházi* (Hajdú). Dívott 1772-ben.[446]

3.3.20.38 *Hangácsi* (Borsod). Éltek vele 1580-ban, s nagyobb volt a kassai köbölnél,[447] vagyis 77,60 l-nél (ld. 3.3.20.50).

3.3.20.39 *Héthársi* (Sáros). Dívott a település környékén is 1615-ben,[448] 1684-ben[449] és 1690-ben is.[450]

3.3.20.40 *Homonnai* (Zemplén). 1565-ben 20 nagyszombati mérő tett 80 homonnai köblöt,[451] vagyis 1 homonnai köböl = 4 nagyszombati mérő, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Dívott 1613-ban,[452] 1673-ban 1 homonnai „teszen" 2 kassai köblöt,[453] annak értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 186,24 l, illetve 139,68 kg búza. Nyilvánvalóan mértékrendezés volt, feltehetően az 1620-as években. Így a tétel:

1 *homonnai gabonaköböl* = kb. 1620-ig 4 nagyszombati mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg, kb. 1620-tól 2 kassai köböl = 186,24 l, illetve 139,68 kg búza.

3.3.20.41 *Huszti* (Mármaros). 1614-ben 2 huszti köböl adott 1 kassai köblöt,[454] vagyis 1 huszti = 0,5 kassai köböl, annak értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50) írható (megjegyezve, hogy dívott 1673-ban is):[455]

1 *huszti gabonaköböl* = $^1/_2$ kassai gabonaköböl = 38,80 l, illetve 29,10 kg búza.

3.3.20.42 *Iványii* (Bereg). 1570-ben a kassai köböllel azonos nagyságú,[456] annak értékével (ld. 3.3.20.50) írható:

1 *iványi gabonaköböl* = 1 kassai gabonaköböl = 77,60 l, illetve 58,20 kg búza.

3.3.20.43 *Jászberényi* (Jász-Kun). Éltek vele 1594-ben.[457]

3.3.20.44 *Jenői* (Bihar). Említik 1650-ben.[458]

3.3.20.45 *Kállói* (Szabolcs). 1666-ban $1^1/_2$ kassai köböl,[459] annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50) írható:
1 *kállói gabonaköböl* = $1^1/_2$ kassai gabonaköböl = 139,68 l, illetve 104,76 kg búza.

3.3.20.46 *Kanizsai* (Zala). 1552-ben 16 kanizsai köböl tett 32 sztenisnyáki kvartálét,[460] vagyis 1 kanizsai köböl = 2 sztenisnyáki kvartále, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.22.13).

3.3.20.47 *Kaproncai* (Körös). Éltek vele 1690-ben, s megírták, hogy „fölöttébb nagy".[461]

3.3.20.48 *Kapuvári* (Sopron). Dívott 1571-ben,[462] 1597-ben,[463] 1677-ben.[464] 1686-ban 1 oktállyal és tizenhatod résszel nagyobb volt a soproni mérőnél,[465] vagyis 1 kapuvári köböl = 1,1875 soproni mérő, annak értékével 64,43 l (ld. 3.3.26.51) írható:
1 *kapuvári gabonaköböl* = 1,1875 soproni mérő — 76,51 l, illetve 57,38 kg búza. Uradalmi mérték.

3.3.20.49 *Károlyi* (Szatmár). 1579-ben 125 károlyi köböl az 164 kassai köböl volt,[466] vagyis 1 károlyi = 1,31 kassai köböl, annak értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50) írható:
1 *károlyi gabonaköböl* = kb. $1^1/_3$ kassai köböl = 101,66 l, illetve 76,25 kg búza.

3.3.20.50 *Kassai* (Abaúj). Első előfordulását 1519-ből ismerem.[467] Gyakoribb lett a használata, amikor a szepesi kamarát megszervezték (1567), s az Kassán kezdett működni. Ugyanis a kamara a mértékegységesítés érdekében törekedett terjeszteni a használatát. 1570-ben pl. már Beregben,[468] Borsodban,[469] 1572-ben Szatmárban[470] is használták. 1582-ben pedig javasolta a kamara a törvényhozásnak, hogy a budai mértékek helyett a kassaiakat — így a köblöt is — rendeljék országos mértéknek,[471] de eredménytelenül, az 1588. évi törvény ismét a budait rendelte (ld. 2.42.1). A kamara azonban a maga hatásterületén — vagyis a Felvidék keleti felén, s részben a Partiumban szorgalmazta a kassai köböl használatát, s nem eredménytelenül — 1599-ben pl. már Biharban is alkalmazták.[472] Jellemzi a helyzetet az, hogy amikor az 1655. évi törvény a budai vagy a vele azonos pozsonyi mértékeket rendelte (ld. 2.42.1), Ung megye az évi statutuma a budai mellé odatette a kassai köblöt is.[473] Rákóczi hadseregélelmezői is kassai köböllel éltek.[474] Az 1720-as évektől kezdve aztán gyorsan visszaszorul a használata.

Nagyságát többen próbálták meghatározni. Lederer meglehetősen bonyolultan, időben és térben össze nem függő adatokkal, a törvények rendelkezéseit félreértve próbálja a 16—17. sz.-i nagyságát meghatározni, végül 83,00 l-ben állapodik meg. A 17. sz. végére változást jelez, és ismét bonyolultan, közvetett adatokkal, kellően

nem indokolt feltételezésekkel számít 125,06 l nagyságot.[475] A változásban részben igaza van, de értékei rosszak. Kazimír több, de egymásnak ellentmondó adatot idéz: 1573-ban 32 icce lenne — s 66,28 l —, 1583-ban viszont 44 pint, a 17. sz.-ban 3 vagy $2^1/_2$ nagyszombati mérő (erre visszatérek), illetve 79,54 vagy 56,28 l, de 1643-ban 2 pozsonyi mérő, 1696-ban 100 budai icce, s 1704-ben $1^1/_2$ pozsonyi mérő.[476] Abban igaza van, hogy sok az ellentmondó viszony adata, de nincs terem arra, hogy sorra ismertessem és cáfoljam — két példát azért majd idézek — nincs is értelme, mert a megbízható, a kritikát álló források adatai megmutatják a nagyságát.

Első említését 1519-ből ismerem, említettem.[477] S hogy az ellentmondást példázzam: 1572-ben Szatmáron 2,7 debreceni véka lenne,[478] vagyis annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.37.14) ez 65,18 l, 1579-ben viszont Murányban (Gömör) 1/2 murányi korec,[479] ami annak értékével: 83,80 l (ld. 3.3.19.9), 41,69 l.

1583-ból kapjuk az első hiteles nagyságadatot. A kamara Szendrő (Borsod) számadásainak hiányát vizsgálva pontos viszonyt állapított meg: 100 murányi korec adott 1080 kassai köblöt,[480] vagyis 1 kassai köböl=0,926 murányi korec, annak említett értékével 77,60 l, illetve 58,20 kg búza. Várad 1598. évi leltárában 611 váradi becsű adott $2135^1/_2$ kassai köblöt,[481] vagyis 1 kassai köböl=0,286 váradi becsű, annak értékével: 271,60 l (ld. 3.3.5) ez 77,67 l. Az előbbitől való eltérés lényegtelen. A végházak gabonaellátásáról intézkedő 1622:38 tc. szerint 1 kassai köböl egyenlő $2^1/_2$ nagyszombati mérővel,[482] ami annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 77,60 l, tehát az előbbi nagyság.

1630 körül azonban mértékrendezésre kellett hogy sor kerüljön, ugyanis az ugyancsak a végházak gabonaellátásáról intézkedő 1635:2. tc. majd ugyanúgy az 1647:31. tc., 1659:6 tc., az 1681:16. tc. egyaránt 1 kassai köblöt 3 nagyszombati mérővel egyenlősít.[483] Mivel pedig a nagyszombati mérő nagysága nem változott (ld. 3.3.26.42), a kassai köbölnek kellett változnia: a nagyszombati mérő említett értékével 93,12 l, illetve 69,84 kg búza lett. S ezen időrendbe kell helyezni azt az adtot, hogy 1670-ben 4 helyi véka volt,[484] nyilván korábban is, természetesen később is (ld. 3.3.37.23). 1693-ban 1190 kassai köböl az $892^4/_8$ debreceni köböl, valamint $228\ ^5/_8$ kassai az $171^4/_{83}$ debreceni köböl volt,[485] vagyis 1 kassai=0,75 debreceni köböl, annak értékével: 124,16 l (ld. 3 3.20.23) az előbbi érték.

A 18. sz. elején újabb mértékrendezésre került ismét sor, mégpedig 1707 és 1715 között. Ugyanis 1707-ben még a régi nagyság dívott,[486] 1715-ben pedig már 2 pozsonyi mérő nagyságú,[487] vagyis annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 124,16 l, illetve 93,12 kg. Nagyon valószínű, hogy az 1715. évi törvény (ld. 2.42.1) hatására rendezték a kassai köböl nagyságát is. S ez a nagyság maradt tovább, így 1720-ban,[488] 1737-ben,[489] 1756-ban,[490] 1763-ban,[491] 1783-ban.[492] A 19. sz.-ból már nincs adatom, valószínűleg nagysága miatt kopott ki, inkább a félköblöt használhatták, az pedig azonos volt a pozsonyi mérővel. A fentiek értelmében tehát a tétel:

1 *kassai gabonaköböl*=4 kassai véka=kb. 1630-ig $2^1/_2$ nagyszombati mérő= =77,60 l, illetve 58,20 kg, kb. 1630-tól kb. 1715-ig 3 nagyszombati mérő=93,12 l, illetve 69,84 kg, kb. 1715-től a 19. sz. elejéig=2 pozsonyi mérő=124,16 l, illetve

93,12 kg búza. A 17. sz. közepéig a szepesi kamara hatásterületén dívott, aztán visszaszorul. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.20.51 *Kecskédi* (Vas.) Éltek vele 1645-ben.[493]

3.3.20.52 *Keresztúri* (Zemplén). 1581-ben 63 keresztúri köböl adott 78 kassai köblöt,[494] vagyis 1 keresztúri = 1,23 kassai köböl, annak értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50) írható:

1 *keresztúri gabonaköböl* = 1,23 = $1^3/_{13}$ kassai köböl = 95,45 l, illetve 71,59 kg búza.

3.3.20.53 *Késmárki* (Szepes). Éltek vele a 17. sz. második felében,[495] és 1696-ban.[496]

3.3.20.54 *Kolompai* (Vas). Dívott 1565-ben.[497]

3.3.20.55 *Kolozsvári* (Kolos). Első említését 1444-ből ismerem, mikor is negyed résszel nagyobb volt az egresinél,[498] de fordítva kell számolnunk (ld. 3.3.20.27). 1551-ben a szász-szebeni köböl a fele.[499] Az 1549. évi országgyűlési végzés a kolozsvári mértékekkel a köblöt is országosnak rendeli.[500] Az 1558. évi végzés ugyancsak, de a szászság és a Partium kivételével,[501] az 1578. és 1588. évi végzések hasonlóan.[502] Egy 1603. évi rendelkezésből megtudjuk, hogy a kolozsvári nevezték Erdélyben nagy köbölnek, szemben a szász, illetve szebeni: kisnek nevezett köböllel, s kétszerese annak.[503] 1628-ban 8 kolozsvári véka volt,[504] annak értékével: 21,80 l (ld. 3.3.37.25), 174,50 l, illetve 130,80 kg. A kolozsvári és a nagyobb köböl megnevezést vegyesen használják.[505] A 17. sz. második felében mint félköböl beolvad a szebeni köbölbe (ld. 3.3.20.98), ezen keresztül pedig az erdélyi köbölbe (ld. 3.3.20.29). A tétel pedig:

1 *kolozsvári gabonaköböl* = 8 kolozsvári véka = 2 szebeni köböl = 174,40 l, illetve 130,80 kg búza.

3.3.20.56 *Komjáti* (Nyitra). 1549—50-ben 124 komjáti köböl tett 400 maróti köblöt,[506] vagyis 1 komjáti = 3,23 maróti köböl, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.20.68).

3.3.20.57 *Körmendi* (Vas.) Éltek vele 1598-ban,[507] 1603-ban az uradalomban,[508] 1623-ban is.[509] 1639-ben a vári köböl kisebb volt a városi köbölnél,[510] és 15 körmendi köböl adott $15^1/_4$ németújvári köblöt,[511] vagyis 1 körmendi = 1,016 németújvári köböl, annak értékével: 75,21 l (ld. 3.3.20.75), 76,41 l, illetve 57,31 kg. Éltek vele 1690-ben is.[512] Így a tétel:

1 *körmendi gabonaköböl* = 1,016 németújvári gabonaköböl = 76,41 l, illetve 57,31 kg búza. Uradalmi mérték.

3.3.20.58 *Kőszegi* (Vas). Lederer egy később tárgyalandó 1639. évi táblázat alapján számolva 83,16 l nagyságot ad, s ezért azonosnak véli a kassaival.[513]

Prickler ugyanezen táblázat alapján, csapva 80,07 l, tetézve 83,20 l nagyságot ad.[514] Én más értéket kapok, de lássuk előbb a korábbi adatokat.

Elsőnek 1597-ben Keresztúron (Sopron) találkoztam vele.[515] Dívott 1606-ban.[516] A végvárak gabonaellátásáról rendelkező 1622:38. tc. egyenlősíti a kassai köböllel,[517] vagyis 77,60 l (ld. 3.3.20.50) lenne. Az 1635:2 tc. ugyanezt cselekszi,[518] s nem vehették figyelembe, hogy a kassai köböl nagysága e tájt megváltozott (ld. 3.3.20.50), de nyilván azért maradt ki a későbbi törvénycikkekből. A bécsi liszthivatal 1639. évi mértékhasonlító táblázata szerint a kőszegi köböl az $1^1/_3$ alsóausztriai mérő volt,[519] annak értékével: 59,22 (ld. 3.3.26.3), 78,76 l. E hivatal 1670. évi mértéktáblázata szerint viszont e köböl az 1,82 bécsi mérő, illetve 1,26 pozsonyi mérő.[520] Az előbbi értékével: 46,02 l (ld. 3.3.26.8), 73,77 l, a másik viszonynál a hivatal szerint a nagy pozsonyi mérő értékével kell számolnunk: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), így 78,22 l lesz. Nyilvánvaló, hogy a hivatal valamelyik viszonyszámnál vagy a számításnál tévedett. Még egy tévesztő nagyságadatom van: 1672-ben a kamara mértékösszehasonlítása szerint azonos lenne a kis pozsonyi mérővel,[521] vagyis 53,72 l (ld. 3.3.26.45). Végezetül éltek vele a megyében a 17. sz. végén,[522] és Kőszegen 1767-ben is.[523]

Ha figyelembe vesszük az átlagot, a liszthivatal pontosságra törekvését, hogy a pozsonyi mérős adat értéke a korábbit erősen közelíti, s azt, hogy a helyi icce ezt erősíti, akkor az icce értékével 1,0072 l (ld. 3.2.11.87) pontosíthatunk. Így a tétel:

1 *kőszegi gabonaköböl* = 78 helyi icce = 78,56 l, illetve 58,92 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.59 *Krompachi* (Szepes). Éltek vele 1694-ben.[524]

3.3.20.60 *Lékai* (Vas). Prickler szerint 1672-ben 81,35 l nagy volt.[525] — 1536-ban — első adatom szerint — 40 lékai köböl az 60 szentmihályi köböl volt,[526] vagyis 1 lékai = 1,5 szentmihályi köböl, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.20.102). 1546-ban 40 lékai köbölt adott 60 sárvári köblöt,[527] vagyis 1 lékai = 1,5 sárvári köböl, ennek értékével: 72,20 l (ld. 3.3.20.90) ez 108,44 l. Tudjuk azt, hogy 1670 előtt mértékrendezés volt, s ez évben 1 új köböl adott 0,75 régit, illetve 1 régi tett 1,33 új mértéket,[528] következőleg a lékai köböl nagysága negyedével csökkent, így adja ki a Prickler-féle nagyságot. A tétel tehát:

1 *lékai gabonaköböl* = kb. 1670-ig $1^1/_3$ sárvári köböl = 108,44 l, illetve 81,35 kg, kb. 1670-től = $^3/_4$ régi lékai köböl = 81,35 l, illetve 61,04 kg búza. Uradalmi mérték.

3.3.20.61 *Locsmándi* (Sopron). 1674-ben 2 bécsi mérő volt,[529] annak értékével 46,02 l (ld. 3.3.26.8) írható:

1 *locsmándi gabonaköböl* = 2 bécsi mérő = 92,04 l, illetve 69,03 kg búza.

3.3.20.62 *Lotomberki* (Zala). 1675-ben $^1/_3$ alsólendvai köböl,[530] de annak értékét nem ismerjük (ld. 3.3.20.3).

3.3.20.63 *Lőcsei* (Szepes). Első adatunk éppen mértékrendezésről tudósít. 1610-ben a város új köblöt csináltatott, mert a réginél a tetézett méréssel sok viszszaélés adódott; az új köböl akkora, hogy a tetézett halom a köbölbe került, s ezt most csapva kell mérni, ahogyan általában szokásos.[531] Korábban már láttuk, hogy a tetézés inkább $^5/_4$ arányú volt (ld. 2.34.1), vagyis az $^1/_4$ többlet került a köbölbe, következőleg a régi csapott mérték ennyivel kisebb volt, vagyis az újnak 0,8-e, így — a később megállapítandó nagyságot elővételezve — 38,74 l, illetve 29,06 kg búza. Dívott a megyében 1682-ben,[532] és 1696-ban.[533] 1691-ben megismerjük az új nagyságát: a város az évi jelentése szerint 1 kassai köböl az $^1/_{16}$ résszel kevesebb, mint 2 lőcsei köböl,[534] következőleg 1 lőcsei köböl = 0,52 kassai köböl, annak értékével 9,312 l (ld. 3.3.20.50) írható:

1 *lőcsei gabonaköböl* = kb. $^1/_2$ kassai köböl = 1610-ig 37,74 l, illetve 29,06 kg, 1610-től 48,42 l, illetve 36,32 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.64 *Lublói* (Szepes). Éltek vele 1689-ben.[535]

3.3.20.65 *Magyarósdi* (Vas). 1270-ben 3 tenyér nagyságú a köböl,[536] vagyis az említett értékkel (ld. 3.3.20.2) 30 cm magas, űrtartalmat nem számíthatunk. Prickler 31,25 l-re becsülte,[537] de ezt feltételezésnek sem fogadhatom el.

3.3.20.66 *Margitai* (Bihar). Éltek vele 1699-ben.[538]

3.3.20.67 *Marosi*. Dívott 1583-ban, 1621-ben.[539] 1603-ban közvetett adatunk van a nagyságáról: az évben 1 kolozsvári köböl búza 40 Ft, a maros köble búza 26 Ft volt,[540] ebből az következne, hogy 1 marosi köböl = 0,65 — mintegy $^2/_3$ — kolozsvári köböl. Annak értékével 174,40 l (ld. 3.3.20.55) feltételezés miatt kérdőjelezem a tételt:

1 *marosi gabonaköböl* = kb. $^2/_3$ kolozsvári köböl ? = 113,36 l ?, illetve 85,02 kg ? búza. Területi mérték.

3.3.20.68 *Maróti* (Bars). 1549-ben 400 maróti köböl az 124 komjáti köböl volt,[541] vagyis 1 maróti = 0,31 komjáti köböl, de ennek értéke ismeretlen (ld. 3.3.20.56).

3.3.20.69 *Martonyosi* (Bács). Éltek vele az 1710—40-es években, mikor is 3 pozsonyi véka volt,[542] annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.37.32) írható:

1 *martonyosi gabonaköböl* = 3 pozsonyi véka = 93,12 l, illetve 69,84 kg búza.

3.3.20.70 *Miskolci* (Borsod). Lederer azt írja, hogy 1604—30-ban dívott a megyében, s 1604-ben 70 miskolci köböl az 100 kassai köböl volt, így e köböl 118,57 l.[543] Az értéket javítani kell, a viszony jó, vagyis 1 miskolci = 1,428 kassai köböl. — De előbb nézzük a korábbi adatokat. Dívott a megyében 1564-ben,[544] 1570-ben,[545] 1580—1650 között,[546] s 1583-ban azt írták róla, hogy a megyében „mindennél nagyobb".[547] Valóban nagy köböl. Az előbbi viszony alapján a kassai köböl értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50) írható:

1 *miskolci gabonaköböl* = $1^3/_7$ kassai köböl = 110,81 l, illetve 83,10 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.71 *Munkácsi* (Bereg). Éltek vele 1570-ben[548] és 1603-ban.[549]

3.3.20.72 *Nagybányai* (Szatmár). 1601-ben azt írták róla, hogy „kevessel nagiob az kassay keöbölnel",[550] vagyis 77,60 l-nél (ld. 3.3.20.50). Éltek vele 1603-ban[551] és 1692-ben is.[552]

3.3.20.73 *Nagymihályi* (Borsod). Lederer szerint is 1565-ben $1^1/_2$ kassai köböl, de annak rossz értékével számolta 124,5 l nagyságra.[553] A helyes értékkel 77,60 l (ld. 3.3.20.50) írható:
1 *nagymihályi gabonaköböl* = $1^1/_2$ kassai gabonaköböl = 116,40 l, illetve 87,30 kg búza.

3.3.20.74 *Nagymihályi* (Zemplén). Dívott a megyében 1597-ben,[554] 1615-ben,[555] 1637-ben,[556] 1646-ban[557] és 1689-ben is.[558]

3.3.20.75 *Németújvári* (Vas). Éltek vele 1500-ban,[559] 1639-ben az uradalomban, s 15 németújvári köböl az 21 pozsonyi mérő volt,[560] vagyis 1 németújvári köböl = = 1,4 pozsonyi mérő, annak értékével 53,72 l (ld. 3.3.26.45) írható:
1 *németújvári gabonaköböl* = $1^2/_5$ pozsonyi mérő = 75,21 l, illetve 56,41 kg búza. Uradalmi mérték.

3.3.20.76 *Palotai* (Veszprém). Éltek vele 1716-ban.[561]

3.3.20.77 *Paltai* (Szabolcs). 1578-ban 125 helyi köböl az 100 kassai köböl,[562] vagyis 1 paltai = 0,8 kassai köböl, ennek értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50) írható:
1 *paltai gabonaköböl* = $^4/_5$ kassai gabonaköböl = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.20.78 *Pápai* (Veszprém). Lederer a később tárgyalandó 1670. évi adat alapján, de rossz értékkel számolva 77,32 l-ben adja nagyságát.[563] Prickler kritika nélkül átveszi tőle.[564]
Első említését 1568-ból ismerem.[565] Éltek vele a megyében 1583-ban,[566] 1601-ben,[567] 1617-ben 1 pápai köböl tett kb. $1^1/_4$ pozsonyi mérőt,[568] annak értékével: 53,72 l (ld. 3.3.26.45), 67,15 l. 1624-ben $1^1/_2$ pápai köböl adott 3 szombathelyi köblöt,[569] vagyis 1 pápai köböl = 2 szombathelyi köböl, de ennek értékét nem ismerjük, illetve fordítva számolunk (ld. 3.3.20.108). 1634-ben 21 pápai köböl tett 20 gráci köblöt, „az az hogj 20 graczy köböl egy papj koblet nevel",[570] vagyis 1 pápai = 0,95 gráci köböl, annak értékével: 79,50 l (ld. 3.3.20.33), 75,53 l. 1657-ben 20 pápai köböl adott 10 szecsődit,[571] vagyis 1 pápai = 0,5 szecsődi köböl, de ennek értéke ismeretlen, illetve ismét fordítva számolunk majd (ld. 3.3.20.100). A bécsi liszthivatal 1670. évi mértékhasonlító táblázata szerint 1 pápai köböl = = 1,78 bécsi = 1,225 pozsonyi mérő,[572] azok értékével: 46,02 l (ld. 3.3.26.8), il-

letve a nagy pozsonyi mérő (a hivatal azzal számolt) értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 81,92 l, illetve 76,05 l. A két érték erősen közelít, s nem vitás, hogy a liszthivatalé a pontosabb, s azt tapasztaltuk, hogy a pozsonyi mérős adata a jobb, azt fogadom el. Így a tétel:

1 *pápai gabonaköböl* = 1,225 = $1^2/_9$ pozsonyi mérő = 76,05 l, illetve 57,04 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.79 *Pápóci* (Vas). Dívott 1418-ban.[573]

3.3.20.80 *Pécsi* (Baranya). Éltek vele a megyében 1494—95-ben,[574] 1524-ben Somogyban is, Kisberényben,[575] Szenyéren.[576] Aztán már csak 18. sz.-i adatom van. 1715-ben 2 pozsonyi mérő volt,[577] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írom:

1 *pécsi gabonaköböl* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. A megye környékén is dívott.

3.3.20.81 *Pelsőci* (Gömör). Éltek vele 1466-ban,[578] 1580—1650 között a megyében is.[579]

3.3.20.82 *Perlepi* (Bars). Dívott 1619-ben.[580]

3.3.20.83 *Pornói* (Vas). Éltek vele 1526-ban.[581]

Köböl, pozsonyi ld. mérő, pozsonyi, 3.3.26.45.

3.3.20.84 *Putnoki* (Gömör). Dívott 1576-ban,[582] 1595-ben.[583]

3.3.20.85 *Rác*. Egyetlen adatom van e jelzővel. A kamara szerint Tokajban 1579-ben 12 „Ratz köböl" az 9 kassai köböl volt,[584] vagyis 1 rác köböl = 0,75 kassai köböl, annak értékével 77,60 l (ld. 3.3.20.50) írom:

1 *rác gabonaköböl* = $^3/_4$ kassai gabonaköböl = 58,20 l, illetve 43,65 kg búza.

3.3.20.86 *Rozsnyói* (Gömör). Éltek vele a megyében 1629-ben,[585] 1633-ban.[586] Aztán már csak jó 200 év múlva van adatom, de az is bizonytalan: 1850-ben 4 vékás, 136 iccés köblöt használtak volna,[587] de nem bizonyos, hogy bármelyik is rozsnyói.

3.3.20.87 *Sajószentpéteri* (Borsod). 1583-ban a miskolci köbölnél kisebb, a szikszóinál nagyobb volt.[588] A miskolci köböl 110,81 l volt (ld. 3.3.20.70), a szikszói értékét nem ismerem (ld. 3.3.20.106). 1650-ben 2 helyi véka volt,[589] ennek értéke azonban szintén ismeretlen (ld. 3.3.37.34).

3.3.20.88 *Sárosi*. Lederer a bártfai etalon (ld. 3.3.20.8) alapján feltételez egy 110 l-es sárosi köblöt.[590] A kettő az kettő, nem fogadhatom el a feltételezést. — Adataim. Éltek vele 1273-ban, 1412-ben.[591] 1631-ben 4 helyi szapu,[592] de for-

dítva kell majd számolnunk (ld. 3.3.33.21). Evvel dívott a megyében 1671-ben,[593] 1673-ban.[594] 1687-ben 4 sárosi korec volt,[595] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.19.10), 124,16 l, illetve 93,12 kg. 1756-ban 2 pozsonyi mérő,[596] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) az előbbi nagyság. Ugyanekkora 1763-ban,[597] 1756-ben,[598] és 4 korec 1768-ban,[599] vagyis azonos nagyság. Így a tétel:

1 *sárosi gabonaköböl* = 4 sárosi korec = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.89 *Sárospataki* (Zemplén). 1571-ben a tizedszedő jelenti a kamarának: „nem tudta meg mondani az biro", hogy a pataki köböl hány kassai köböl.[600] 1612-ben megtudjuk ezt: 10 sárospataki köböl tett 9 kassai köblöt,[601] vagyis 1 sárospataki = 0,9 kassai köböl, annak ismert értékével írható:

1 *sárospataki gabonaköböl* = $^{9}/_{10}$ kassai gabonaköböl = 69,84 l, illetve 52,38 kg búza.

3.3.20.90 *Sárvári* (Vas). Lederer szerint 1672-ben, a dézsmajegyzék alapján 10 sárvári köböl az 18 pozsonyi mérő volt, s ezt a saját helytelen értéke alapján 112,54 l-nek számolta.[602] A viszony jó, de helyes értékkel: 53,72 l (ld. 3.3.26.45) javítandó 98,70 l-re. — 1546-ban — az első adatom szerint — 60 sárvári köböl az 40 lékai köböl volt,[603] vagyis 1 sárvári = 0,666 lékai köböl, annak értékével: 108,44 l (ld. 3.3.20.60) ez 72,22 l. Nyilvánvaló, hogy mértékrendezés volt, és a sárvári köböl növekedhetett. Tudjuk továbbá, hogy dívott 1597-ben Kapuvárott (Sopron),[604] 1666-ban Bellatincen (Zala),[605] 1670-ben Alsólendván (Zala).[606] De azt csak feltételezhetjük, hogy 1670 körül változott a nagysága kb. akkor, amikor a lékaié (ld. 3.3.20.60), mégpedig úgy, hogy harmadával emelik a nagyságát, vagyis az új köböl a réginek 1,333-e lett. — Így a tétel:

1 *sárvári gabonaköböl* = kb. 1670-ig $^{2}/_{3}$ lékai köböl = 72,22 l, illetve 54,17 kg, kb. 1670-től = $1^{4}/_{5}$ pozsonyi mérő = 96,70 l, illetve 72,53 kg búza. A megye környékén is dívott.

3.3.20.91 *Simándi* (Arad). Bán egy 1561. évi adatot (később foglalkozom vele) értékelve azt írta: „a simándi köbölről tudjuk, hogy azonos űrmértékű volt a 83,17 l kassai köböllel", de forrást nem közölt.[607] Molnár 83,12 l-t ad, szintén forrás nélkül.[608] — Adataim.

Békésben 1525—59 között 1944 simándi köböl az 648 gyulai köböl volt.[609] vagyis 1 simándi köböl = 0,33 gyulai köböl, annak értékével: 200,83 l (ld. 3.3.20.35), 66,88 l, illetve 50,16 kg búza. Dívott 1560-ban Békésben.[610] 1561-ben a decimátorok szerint Csongrádban, Külső-Szolnokban 1 simándi köböl = $2^{1}/_{2}$ szentesi véka = 2 túri fertály = $^{1}/_{3}$ varsányi fertály.[611] A viszony azonban nem segít, fordítva kell számolnunk. Éltek vele Gyulán 1564-ben.[612] Szeremley a 16. sz.-ra vonatkozóan a 2 túri fertály viszonyt kiegészíti még 4 helyi vékával.[613] A fentiek szerint a tétel:

1 *simándi gabonaköböl* = 4 helyi véka = $^{1}/_{3}$ gyulai gabonaköböl = 66,88 l, illetve 50,16 kg búza. A megye szomszédságában is dívott.

3.3.20.92 *Somlyói* (Bihar). 1498-ban megírták: kis köböl ez, 8 tesz belőle 1 budai mérőt,[614] vagyis 1 somlyói köböl=0,125 budai mérő, annak értékével 53,72 l (ld. 3.3.26.12) a tétel:

1 *somlyói gabonaköböl*=$^1/_8$ budai mérő=6,72 l, illetve 5,04 kg búza.

3.3.20.93 *Somogyi*. 1220-ban 4 tenyér nagyságú,[615] annak értékével (ld. 3.3.20.1) 40 cm, valószínűleg a magassága. Éltek vele 1264-ben,[616] 1550-ben, s utólagos, lehet, hogy 17. sz.-i bejegyzés szerint 3 nagyszombati mérő nagyságú,[617] annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.26.42) kételkedve írom:

1 *somogyi gabonaköböl*=3 nagyszombati mérő ??=93,12 l ??, illetve 69,84 kg ?? búza. Megyei mérték.

3.3.20.94 *Sümegi* (Zala). Éltek vele 1601-ben.[618]

3.3.20.95 *Szabolcsi*. 1696-ban 104 régi budai icce,[619] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 87,29 l, illetve 65,47 kg búza. Mértékrendezésre kellett sor kerüljön a 18. sz. közepe körül, lehet, hogy az 1715. évi törvény (ld. 2.42.1) hatására, mert 1772-ben 2 pozsonyi mérő nagyságú volt,[620] így annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írom:

1 *szabolcsi gabonaköböl*=kb. a 18. sz. közepéig 104 régi budai icce=85,29 l, illetve 65,42 kg, kb. a 18. sz. közepétől=2 pozsonyi mérő=124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.96 *Szádvári* (Torna). 1745-ben 34 szádvári köböl az 68 pozsonyi mérő.[621] vagyis 1 szádvári köböl=2 pozsonyi mérő. Így az ismert értékkel:

1 *szádvári gabonaköböl*=2 pozsonyi mérő=124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.20.97 *Szebeni* (Sáros). Myskovszky leírta — kétszer is — és lerajzolta az 1880-ban még meglévő etalonját. A városháza földszinti nyitott csarnokában, fal mellett állt a homokkőből faragott, szögletes talpon álló hengeres, belül üst alakú üregű, alul vastolókával zárható, ürítőnyílással ellátott etalon, homlokán az évszám:1573; az öböl átmérője 75 cm, a mélysége 35 cm, az űrtartalma 60 l.[622] De az első — rajz nélküli — közlésénél 73 cm átmérőjét és mélységnek „mintegy" 37 cm-t adott, tehát a második közlésnél, a rajznál pontosította a méretet. Az űrtartalom mérésére utalás nincs. Ha ez szabályos henger lenne, akkor 154,54 l az űrtartalma, ha szabályos félgömb, akkor 110,39 l. Nem érthetem, miért adott Myskovszky csak 60 l-t? Az üst alak annyit jelent, hogy a rövid henger alakú félgömbben végződik, tehát nagyobb a félgömbnél. De még ha félgömb, és az sem szabályos, akkor sem csökkenhet 60 l-re. S ha figyelembe vesszük, hogy a bártfai etalont, amelyik szintén üst alakú, s 63 cm átmérővel 46 cm mély, ezt 111 l-nek mondta, s valóban 111,80 l volt (ld. 3.3.20.8), akkor ez a köböl közelítő nagyságú kell legyen. Ez esetben azonban sajnos, írott adat nincs a nagyságára, hogy dönthetne, csak használatáról tudunk. Dívott a megyében 1684-ben,[623] 1686-ban,[624] 1688-ban,[625] 1690-ben,[626] és még nyilván tovább is, hiszen etalonja maradt. — A mondottak értelmében nem tételezhetem.

3.3.20.98 *Szebeni* (Szeben). Nevezték szász köbölnek és kis köbölnek is — szemben a kolozsvárival (ld. 3.3.20.55) — és 4 véka volt.[627] Első említését 1551-ből ismerem.[628] Az 1588., az 1578. és az 1588. évi országgyűlési végzések Erdélyben a szászság részére országos mértéknek rendelték.[629] A 17. sz.-ban fokozatosan kiszorította a kolozsvári köblöt (ld. 3.3.20.55), illetve, mivel annak a fele volt,[630] azt beolvasztotta magába. A 17. sz. második felében saját nevén dívott,[631] de hamarosan elveszíti azt, s a 18. sz. elejétől erdélyi köbölre vált át (ld. 3.3.20.29), az eredeti 4, egyenként 16 kupás véka (ld. 3.3.37.38), vagyis 64 kupa nagyságban, s annak értékével 21,80 l (ld. 3.2.16.4) a tétel:

1 *szebeni gabonaköböl* = $^1/_2$ kolozsvári gabonaköböl = 4 szebeni véka = 87,20 l, illetve 65,40 kg búza.

3.3.20.99 *Szécsi* (Zemplén). Dívott a megyében 1580—1650 között.[632] 1581-ben 1,5 murányi korec,[633] annak értékével: 83,80 l (ld. 3.3.19.9), 125,70 l, illetve 94,28 kg búza. Dívott a megyében 1623-ban,[634] 1629-ben,[635] 1670-ben.[636] A tétel pedig:

1 *szécsi gabonaköböl* = $1^1/_2$ murányi korec = 125,70 l, illetve 94,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.100 *Szecsődi* (Vas). 1657-ben 10 szecsődi köböl adott 20 pápai köblöt,[637] vagyis 1 szecsődi = 2 pápai köböl, annak értékével 76,05 l (ld. 3.3.20.78) írható:

1 *szecsődi gabonaköböl* = 2 pápai gabonaköböl = 152,10 l, illetve 114,08 kg búza.

3.3.20.101 *Szentmártoni* (Turóc). 1639—1675 között megyei mérték volt.[638]

3.3.20.102 *Szentmihályi* (Vas). 1536-ban 40 szentmihályi köböl az 60 lékai köböl volt,[639] vagyis 1 szentmihályi = 0,666 pápai köböl, annak értékével 108,44 l (ld. 3.3.20.60) írható:

1 *szentmihályi gabonaköböl* = $^2/_3$ lékai gabonaköböl = 72,22 l, illetve 54,17 kg búza.

3.3.20.103 *Szepesi*. Münich a 14. sz.-ra 60 l nagyságot becsül, de semmivel sem indokolja.[640] Lederer kb. 45—48 l nagyságot ad 1584. és 1585. évi (1 szepesi köböl = $^1/_2$, illetve $^5/_9$ kassai köböl) viszony alapján, az általa számított kassai köböl értékével.[641] Az érték helytelen, az egyik viszony jó, meglátjuk később. — Adataim.

Első említését 1554-ből ismerem.[642] 1560-ban Liptóban 1 bécsi mérő nagyságot adtak,[643] annak értékével 42,28 l (ld. 3.3.26.8) lenne. 1585-ben a szepesi kamara szerint $^1/_2$ kassai köböl,[644] annak értékével 77,60 (ld. 3.3.20.50), 38,80 l, illetve 29,10 kg búza. Dívott a megyében 1613-ban.[645] 1654-ben Liptóban 15 szepesi köböl az $22^1/_2$ liptói korec volt,[646] vagyis 1 szepesi köböl = 1,5 liptói korec, annak értékével 51,73 l (ld. 3.3.19.8), 77,60 l lenne. 1673-ban a megyében 300 szepesi köböl tett 150 kassai köblöt,[647] vagyis 1 szepesi = $^1/_2$ kassai köböl, annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 46,56 l, illetve 34,92 kg. Rendszeresen dívott a megyé-

ben 1674—1696 között.[648] A 17. sz.-ban éltek vele egyes helyeken Gömörben,[649] Sárosban is.[650] Dívott a megyében 1710—1720 között is.[651] 1734-ben Szepesben ismét $^1/_2$ kassai köböl,[652] annak értékével 124,16 l (ld. 3.3.20.50), 62,08 l, illetve 46,56 kg. A 18. sz. második feléből már nincsenek adataim.

A szemle adataiból a kamara és a megye értékei a hitelesek, s láthattuk, hogy mindig $^1/_2$ kassai köböl nagy, s mivel annak nagysága változott (ld. 3.3.20.506), annak megfelelően változik ez is. Így a tétel:

1 *szepesi gabonaköböl* = $^1/_2$ kassai gabonaköböl = kb. 1630-ig 38,80 l, illetve 29,10 kg, kb. 1630-tól kb. 1715-ig = 46,56 l, illetve 34,94 kg, kb. 1715-től = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza. A szomszédos megyékben is dívott.

3.3.20.104 *Szigeti* (Somogy). Éltek vele 1553-ban,[653] 1561-ben.[654]

3.3.20.105 *Szigeti* (Zemplén). Dívott a megyében 1646-ban.[655]

3.3.20.106 *Szikszói* (Abaúj). Éltek vele 1580—1650 között.[656] 1583-ban azt írták róla, hogy a miskolcinál kisebb, a kassainál nagyobb volt,[657] az 110,81 l (ld. 3.3.20.70), ez ekkor 77,60 l (ld. 3.3.20.50) volt.

3.3.20.107 *Szolnoki* (Heves). 1715-ben 4 pozsonyi mérő nagy,[658] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *szolnoki gabonaköböl* = 4 pozsonyi mérő = 248,32 l, illetve 186,25 kg búza. A környéken is dívott.

3.3.20.108 *Szombathelyi* (Vas). Éltek vele 1571-ben.[659] 1624-ben 3 szombathelyi „teszen papay masfel" köblöt,[660] vagyis 1 szombathelyi = 0,5 pápai köböl, annak értékével 76,05 l (ld. 3.3.20.78), 38,03 l, illetve 28,52 kg búza. Dívott 1627-ben,[661] 1656-ban.[662] A tétel pedig:

1 *szombathelyi gabonaköböl* = $^1/_2$ pápai gabonaköböl = 38,03 l, illetve 28,52 kg búza.

3.3.20.109 *Szőlősi* (Veszprém). Éltek vele 1309-ben.[663]

3.3.20.110 *Sztropkói* (Zemplén). 1668-ban 2 kassai köböl nagy,[664] annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 186,24 l, illetve 139,68 kg. Éltek vele 1686-ban is.[665] Így a tétel:

1 *sztropkói gabonaköböl* = 2 kassai gabonaköböl = 186,24 l, illetve 139,68 kg búza.

3.3.20.111 *Tállyai* (Zemplén). Éltek vele 1676-ban.[666]

3.3.20.112 *Temesvári* (Temes). Éltek vele 1372-ben.[667] Aztán már csak 19. sz.-i adatom van. Rumler szerint 1849-ben 2 pozsonyi mérő, s 106,6 l-ben adja nagy-

ságát,[668] mert helytelenül a kis mérővel számolta, a helyes értékkel 62,08 l (ld. 3.3.26.45) a tétel:

1 *temesvári gabonaköböl* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.20.113 *Tihanyi* (Veszprém). Éltek vele 1572-ben.[669]

3.3.20.114 *Tolcsvai* (Zemplén). Dívott 1657-ben,[670] 1688-ban.[671]

3.3.20.115 *Toldi* (Bihar). Éltek vele 1351-ben.[672]

3.3.20.116 *Újhelyi* (Zemplén). Dívott 1650-ben, 1676-ban[673] és 1688-ban.[674]

3.3.20.117 *Ungvári* (Ung). Lederer két viszony — 1565. Abaúj, 2 kassai köböl, 1686. Ung, $1^1/_3$ kassai köböl — alapján a saját értékével számolva 166 l nagyságot ad, mondván, hogy nem ez a köböl, hanem a kassai köböl változott.[675] A változásban igaza van, de másként és más viszonnyal történt. Továbbá, az 1565. évi hivatkozott forrása helytelen: Abaúj 1565. évi tizedjegyzékében ez az adat nincs, ott csak szálasgabona szerepel.[676] Tehát ezt az adatot nem fogadhatom el. A 16. sz.-ból nincs is adatom, 1660-ból való az első említése.[677] Dívott a megyében 1670—1686 között,[678] 1686-ban 316 ungvári köböl az 422 kassai köböl volt,[679] vagyis 1 ungvári = 1,333 kassai köböl, annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50) a tétel:

1 *ungvári gabonaköböl* = $1^1/_3$ kassai gabonaköböl = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.118 *Váradi* (Bihar). Éltek vele a 13. sz. végén,[680] 1312-ben,[681] 1370—74-ben.[682]

3.3.20.119 *Váraljai* (Szepes). Dívott a megyében 1696-ban.[683]

3.3.20.120 *Varanói* (Zemplén). Éltek vele 1635-ben,[684] 1658-ban.[685]

3.3.20.121 *Vasvári* (Vas). 1733-ban $1^1/_3$ pozsonyi mérő volt,[686] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *vasvári gabonaköböl* = $1^1/_3$ pozsonyi mérő = 82,75 l, illetve 62,06 kg búza.

3.3.20.122 *Vépi* (Vas). Éltek vele 1628-ban.[687]

3.3.20.123 *Zágrábi*. 1442-ben már állott az egyik félköböl kő etalonja a Szent Márk templom mellett.[688] Ugyanis két köböl volt, ahogyan Herkov különböztette: a városé és a káptalané. Meghatározta mindkettő 17. sz.-i nagyságát: a városi 61 pozsonyi icce, illetve 50,81 l, a káptalané 60 pozsonyi icce, illetve 49,98 l.[689] De rossz értékkel számolt. A helyes értékkel 0,839 l (ld. 3.2.11.117) írom:

1 *zágrábi városi gabonaköböl* = 61 pozsonyi icce = 51,20 l, illetve 38,40 kg búza,

káptalani gabonaköböl = 60 pozsonyi icce = 50,36 l, illetve 37,77 kg búza. Az előbbi megyei mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.3.20.124 *Zalavári* (Zala). Éltek vele 1636-ban.[690]

3.3.20.125 *Zempléni.* Dívott a megyében 1528-ban.[691] 1693-ban 4 zempléni korec volt,[692] annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.19.15) írható:
1 *zempléni gabonaköböl* = 4 zempléni korec = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Megyei mérték.

3.3.20.126 *Zsolnai* (Trencsén). Éltek vele a 16. sz. végén.[693]

3.3.20.127 *Összefoglaló.* A 126 alegység (az általánossal együtt) mutatja, hogy az országosan dívó mérték az északnyugati területen ritkább. A 126 alegységből országosnak nevezhető az általánoson kívül az erdélyi, a kolozsvári—szebeni előzménnyel (3%). Területi jellegű 7 alegység (6%): bánáti, kassai, marosi, pécsi, sárvári, simándi, szepesi. Megyei jellegű 23 alegység (18%): bácsi, bártfai, báti, beregi, bihari, csanádi, csongrádi, debreceni, eperjesi, esztergomi, gyulai, kapuvári, kőszegi, lőcsei, miskolci, pápai, sárosi, somogyi, szabolcsi, szécsi, ungvári, zágrábi, zempléni. Uradalmi 5 alegység (4%): alsólendvai, gráci, körmendi, lékai, németújvári. A környéken is dívott 2 alegység (1%): gyöngyösi, szolnoki. Helyi jellegű 85 alegység (68%).

A 126 alegység közül 68 alegység (54%) metrikus nagysága ismert 79 értékkel. 1 alegységnél volt 2 érték egy időben. Változott az érték 9 alegységnél (7%) 23 értékkel (29%). A szélső érték 6,72—279,36 l (5,04—209,12 kg búza) között a 79 esetben 52 nagyságban változott (66%), s az esetek közül 35 volt (44%) az azonos, 44 eset (56%) az egyedi nagyság. A szélső értéket azonban módosítani kell 23,78—186,24 l (17,83—139,68 kg) értékre, ugyanis az alsó határ 6,72 l értéke és a felső 200,83, 248,32 és 279,36 l értékei kivételesek. A középérték 46,56—139,68 l (34,94—104,76 kg). A gyakoriság szempontjából a 62,08—125,70 l (46,56—94,28 kg búza) űrtartalom a keret. Az egyedi gyakoriságot tekintve a 124,16 l (93,12 kg) említhető (21%), de inkább a 18. sz.-ban jelentkezik, lényegében 2 nagy pozsonyi mérő, ennek a hatása alakít tehát. S ha ettől eltekintünk, sok az egyedi nagyságoknak a száma (71%).

3.3.21 KUPLJENIK

Horvát mérték. Különféle az ortográfiája: kupenyik, kuplenich, kuplenik stb., én Herkovét fogadom el, aki külön is foglalkozott vele, 20,28—49,98 l-ben adva a nagyságát,[694] a határőrvidékre 48 pozsonyi iccét, illetve 39,98 l-t állapítva meg.[695] Vlajinac 36,28—47,60 l határértéket ad.[696] Nálunk a katonai határőrvidéken használták, ott is kivételesen. 1670-ből ismerem elsőnek.[697] A helytartótanács 1780-ban az okával együtt tilalmazta mint a török alattvalók mértékét.[698] A horvát területek 1784. évi vámtarifájában megállapították, hogy 3 kupljenik ad 2

pozsonyi mérőt,[699] vagyis 1 kupljenik = 0,666 pozsonyi mérő, annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 41,33 l, illetve 31,00 kg búza. Fényes a károlyvárosi végvidékre ugyanezt írja.[700] Az 1843. évi Vademecum 48 pozsonyi icce nagyságot ad,[701] ami annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 40,27 l, illetve 30,21 kg búza lenne. Stephens 1855-ben ismét $^2/_3$ vagyis 0,666 pozsonyi mérő nagyságot közöl.[702] Nincs kétség, írhatom:

1 *kupljenik* = $^2/_3$ pozsonyi mérő = 41,33 l, illetve 31,00 kg búza. A határőrvidéken is kivételesen dívott.

3.3.22 KVARTÁLE

3.3.22.1 *Általában.* Híg űrmérték mivoltában már foglalkoztam vele (ld. 3.2.17), száraz űrmértékként pedig a másik nevénél: a fertálynál (ld. 3.3.9). Az ott mondottakhoz nem szükséges hozzátétel, csak azt ismétlem: azokat soroltam ide, amelyeknél a kvartále név indokolt, illetve amelyeknél a fertály nevet erőszakolt lett volna alkalmazni. Figyelmeztetnem kell arra is, hogy az eredeti negyed jelentés nem minden esetben él, a kvartále önállósulhatott, más viszonyt is kialakíthatott. Első előfordulását 1378-ból ismerem.[703]

3.3.22.2 *Bajmóci* (Trencsén). Éltek vele 1622-ben.[704]

3.3.22.3 *Csábrági* (Hont). Dívott 1603-ban.[705]

3.3.22.4 *Győri.* Említik 1715-ben.[706]

3.3.22.5 *Kakati* (Párkány, Esztergom). Lederer a később tárgyalandó 1581. évi forrásban adott 4 kakati kvartále = 3 sarlai szapu viszony alapján, az utóbbinak általa megállapított mértékkel számolva 70,34 l nagyságot ad.[707] A viszony helyes, az értéke javítani kell. Villányi is közli ezt a viszonyt.[708] — Adataim.

Első előfordulását 1558-ból ismerem, az esztergomi érsekség azon évi urbáriumában található: 4 kakati kvartále = 3 sarlai szapu = 1 esztergomi köböl,[709] vagyis 1 kakati kvartále = $^3/_4$ sarlai szapu = $^1/_4$ esztergomi köböl. Bármelyik értékkel: 279,361, illetve 93,12 l (ld. 3.3.20.30, 3.3.33.19) számolunk is a kakati nagysága 69,84 l, illetve 52,38 kg búza. És ugyanezt a viszonyt, tehát értéket adja az érsekség 1571. évi urbáriuma[710] és az 1581. évi — említett — kamarai utasítás is.[711] Tehát a tétel írható:

1 *kakati-párkányi gabonakvartále* = $^1/_4$ esztergomi gabonaköböl = $^3/_4$ sarlói szapu = 69,84 l, illetve 52,38 kg búza.

3.3.22.6 *Kaproncai* (Bars). 1587—1607 között 1 helyi kvartále az 2 nagyszombati mérő volt,[712] annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.26.42) írható:

1 *kaproncai gabonakvartále* = 2 nagyszombati mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.22.7 *Korponai* (Zólyom). Éltek vele 1478-ban,[713] s Hontban is 1602-ben,[714] s 1603-ban.[715]

3.3.22.8 *Lehotai* (Bars). 1587—1607 között 2 nagyszombati mérő volt,[716] annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.26.42) írható:
1 *lehotai gabonakvartále* = 2 nagyszombati mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.22.9 *Lévai* (Bars). Lederer a később tárgyalandó 1670. évi $22^1/_4$ lévai kvartále az 30 pozsonyi mérő viszony alapján 84,35 l nagyságot ad.[717] A viszony helyes, az értéket majd javítom.
Első említését 1602-ből ismerem.[718] 1624-ben $2^1/_2$ nagyszombati mérő nagy,[719] ennek értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 77,60 l, illetve 58,20 kg búza. Az 1630-as években mértékrendezésre kerülhetett sor. A bécsi liszthivatal 1670. évi mértéktáblázata szerint 1 lévai kvartále az 1,94 bécsi mérő, illetve 1,34 pozsonyi mérő,[720] ez esetben az előbbi viszony a biztosabb, annak értékével: 56,02 l (ld. 3.3.26.8), 89,28 l, illetve 66,96 kg búza. A tétel tehát:
1 *lévai gabonakvartále* = kb. 1630-ig $2^1/_2$ nagyszombati mérő = 77,60 l, illetve 58,20 kg, kb. 1630-tól = 1,94 bécsi mérő = 89,28 l, illetve 66,96 kg búza.

3.3.22.10 *Sági* (Hont). Éltek vele 1604-ben.[721]

3.3.22.11 *Selmeci* (Hont). Dívott 1689-ben.[722]

3.3.22.12 *Szitnai* (Hont). Említik 1602-ben.[723]

3.3.22.13 *Sztenisnyáki* (Zágráb). 1552-ben 32 helyi kvartále az 16 kanizsai gabonaköböl volt,[724] vagyis 1 sztenisnyáki kvartále = $^1/_2$ kanizsai köböl, de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.20.46).

3.3.22.14 *Zágrábi*. Horvát nevén vàgan. Elsőnek 1435-ből ismerem.[725] A horvát részek hivatalos mértéke lett. Az 1632. évi országgyűlés 32 zágrábi pintben határozta meg a nagyságát,[726] vagyis annak értékével: 3,1998 l (ld. 3.2.24.139), 102,39 l, illetve 76,79 kg búza. Az 1642. évi országgyűlés megerősíti ezt.[727] Az 1658. évi országgyűlés meghatározta a kis kvartále nagyságát 14 helyi pintben,[728] vagyis az említett értékkel 44,80 l, illetve 33,60 kg az. A 17. sz. végén a kétféle kvartálét megszüntették, s helyettük 20 pintes mértéket rendeltek,[729] s így az 63,99 l, illetve 47,99 kg lett, s egyúttal híg mérték is: akó, s maradt a továbbiakban is azonos. 1734-ben a pozsonyi nagyságot vezettette be az országgyűlés, s így 16 horvát pintet írt elő,[730] így annak értékével: 3,3572 l (ld. 3.2.24.45), 53,72 l, illetve 40,29 kg lett. Az 1745. évi országgyűlés viszont 17 horvát pint nagyságot határozott a kvartále számára,[731] így az ismert értékkel 57,07 l, illetve 43,80 kg búza lett, s maradt ennyi végig. Ahogyan ezt Herkov is ismerteti.[732] A tétel tehát:
1 *zágrábi nagy gabonakvartále* = a 17. sz. végéig 32 zágrábi pint = 102,39 l, illetve 76,79 kg, *kis gabonakvartále* = a 17. sz. végéig 14 zágrábi pint = 44,80 l,

illetve 33,60 kg, *zágrábi gabonakvartále* = a 17. sz. végéről 1733-ig 20 zágrábi pint = 63,99 l, illetve 47,99 kg, 1734—1744 között = 16 horvát pint = 53,72 l, illetve 40,29 kg, 1745—1874 között = 17 horvát pint = 57,07 l, illetve 42,80 kg búza.

3.3.22.15 *Összefoglaló.* A 13 alegység egyértelműen mutatja a területi jellegét. A Felső-Duna mentén egy tömbben: Győr, Esztergom, Nyitra, Bars, Zólyom, Hont megyékben, és délen Zágráb megyében, illetve a horvát területen. A 13 alegységből 5 alegységnek (39%) ismerjük 10 metrikus értékét. 1 alegységnek két értéke is van (20%), 2 alegységnél pedig változott a nagyság 6 értékben (60%). A szélső érték 44,80—102,31 l (33,63—76,76 kg búza), a középérték 44,80—89,28 l (33,63—66,96 kg). Gyakoriságról nem beszélhetünk. Érdemes területileg is tagolni: északon a szélső érték 62,08—89,28 l (46,56—66,96 kg), délen pedig 44,80—63,99 l (333,63—47,99 kg), illetve 102,39 l (76,76 kg búza).

3.3.23 LISZTMÉRTÉK

Külön lisztmérték kevés helyen dívott (pl. Budán a strich vagy a wecht, ld. 3.3.32, 3.3.38), általában a gabonamértéket használták emelt űrtartalommal, s ilyenkor esetleg jelzővel különböztették meg. A latin szövegben mensura vagy metreta farina. Német neve ritka: Mehlmass. A köznapi piaci gyakorlatban általában kis egységet: az iccét (ld. 3.3.17) vagy a pintet (ld. 3.3.30) használták e célra. „Nagyban" mérésre ilyen néven ismét csak a pozsonyi mérőre van adatom.

Az 1779. évi helytartótanácsi vizsgálat állapította meg a pontos nagyságát, nyilván a gyakorlatnak megfelelően: 50 pozsonyi tetézett száraz icce volt,[733] annak értékével 1,3396 l (ld. 3.3.17.4), valamint a liszt hektolitersúly értékével 0,58 l[734] írható:

1 *pozsonyi lisztmérő* = 50 pozsonyi tetézett száraz icce = 66,98 l, illetve 38,85 kg.

3.3.24 LUKNA

3.3.24.1 *Általában.* A történeti-etimológiai szótár szerint űrmérték jelentéssel szlovák eredetű, elsőnek 1506-ból ismeri. Kniezsa ugyanezt mondja.[735] Elsőnek én is 1506-ból ismerem.[736] Ortográfiája lényegtelenül változó: lucna, lwakna, luken. Latinul ragozzák is, köznyelvi szóként majd mindig a cubulus a latinja. Német megfelelőjével nem találkoztam. Általános nagyságára külön adatom nincs, az alegységek vonatkozó értékeit az összefoglalóból ismerjük majd meg (ld. 3.3.24.8).

3.3.24.2 *Illavai* (Trencsén). 1549-ben 4 illavai korec volt,[737] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.19.6).

3.3.24.3 *Liptói.* Lederer egy 1582. évi általános viszony alapján ($2^1/_2$ pozsonyi mérő) 156,32 l-ben adja nagyságát.[738] Huščava kb. 159,00 l-t ír.[739] Az alábbiakban javítom.

Elsőnek 1551-ben találkoztam vele Újvárott (Liptó).[740] 1554-ben Likaván (Liptó) 3 nagyszombati mérő nagy,[741] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 93,12 l, illetve 69,83 kg. 1590-ben 5 nagyszombati mérő,[742] vagyis az előbbi értékkel 155,20 l, illetve 117,40 kg, következőleg az 1580-as években mértékrendezésre került sor. Dívott a megyében 1633-ban,[743] 1674-ben,[744] 1691-ben.[745] A tétel tehát:

1 *liptói lukna* = kb. 1580-ig 3 nagyszombati mérő = 93,12 l, illetve 69,83 kg, kb. 1580-tól = 5 nagyszombati kérő = 155,20 l, illetve 116,40 kg búza. Megyei mérték.

3.3.24.4 *Murányi* (Gömör). Lederer egy 1588. évi 25 nagyobb köböl az 44 kassai köböl — így bizonytalan — viszony alapján, az utóbbinak az általa adott értékével 146,08 l nagyságot ad[746] — tévesen.

Elsőnek 1564-ből ismerem.[747] 1579-ben 2 kassai köböl volt,[748] annak értékével: 77,60 l (ld. 3.3.20.50), 155,20 l, illetve 116,40 kg búza. 1582-ben 4 helyi korec, illetve $2^1/_2$ pozsonyi mérő,[749] az utóbbi értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) az előbbi nagyságot kapjuk. Így a tétel:

1 *murányi lukna* = 4 murányi korec = 2 kassai köböl = 155,20 l, illetve 116,40 kg búza.

3.3.24.5 *Trencséni.* Elsőnek 1559-ből ismerem Beszterce (Trencsén) urbáriumából.[750] 1590-ben a kamara megállapítása szerint 3 nagyszombati mérő,[751] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 93,12 l, illetve 69,83 kg búza. Dívott a megyében 4 korec nagyságban 1641-ben,[752] 1664-ben,[753] 1669-ben,[754] 1676-ban,[755] 1685-ben.[756] A tétel pedig:

1 *trencséni lukna* = 4 trencséni korec = 3 nagyszombati mérő = 93,12 l, illetve 69,83 kg búza. Megyei mérték.

3.3.24.6 *Turóci.* Lederer mondja: „talán kisebb" a többi luknánál s kb. 125 l nagyságot ad.[757] Huščava kb. 159 l-t ír.[758] Mindkét értéket javítom.

Elsőnek 1571-ből ismerem, amikor 5 nagyszombati mérő nagyságú,[759] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 155,20 l, illetve 116,40 kg búza. Ugyanezt a nagyságot adja a kamara 1581-ben,[760] 1590-ben viszont már csak 4 nagyszombati mérőt jeleznek.[761] Valóban változott a nagyság e tájt, de másként. Ahogyan a turóci prépostság 1618—32. évi urbáriumában megállapították: $4^1/_2$ nagyszombati mérő lett,[762] vagyis annak említett értékével 139,68 l, illetve 104,76 kg. Dívott a megyében 1637-ben,[763] 1639-ben,[764] 1679-ben,[765] valamint 1687-ben és 1695-ben, 4 korec nagyságban.[766] A tétel tehát:

1 *turóci lukna* = kb. 1590-ig 5 nagyszombati mérő = 155,20 l, illetve 116,40 kg, kb. 1590-től = 4 turóci korec = $4^1/_2$ nagyszombati mérő = 139,68 l, illetve 104,76 kg búza. Megyei mérték.

3.3.24.7 *Zólyomi.* Illésy egy 1582. évi kamarai jelentésből $2\,^1/_2$ pozsonyi mérő nagyságot közöl.[767] Lederer ezen az alapon a saját értékével 156,32 l nagyságot számolt.[768] Több adatom nekem sincs, a viszony jó, az értéket javítani kell a pozsonyi szerint 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *zólyomi lukna* = $2^1/_2$ pozsonyi mérő = 155,20 l, illetve 116,40 kg búza. Megyei mérték.

3.3.24.8 *Összefoglaló.* A 6 alegység pontosan mutatja a mérték területi helyezkedését: Trencsén, Turóc, Liptó, Zólyom, Gömör megyék. A 6 alegységből 5 alegységre van 7 értékünk, kettőnél ugyanis változott az. A metrikus értékek kapcsolódnak. Az alsó érték 93,32 l (69,83 kg) a liptói első és a trencséni lukna, 139,68 l (104,76 kg) egyedül a turóci második érték, s a 155,20 l (114,,40 kg) a liptói második, a murányi, a turóci és a zólyomi értéke. Területileg közelebbről talán annyiban súlyoz, hogy nyugaton van a kisebb érték.

3.3.25 MALTER

Német száraz, elsősorban gabonamérték. Azon a területen sokféle dívott, Adelung különféle nagyságait sorolja, Albertinél 100—1247 l között változott az.[769] Nálunk kivételesen fordul elő, s nem egyazon méréstárgyra. Elsőnek Murány (Gömör) 1551. évi számadásában találkoztam vele, mikor is a komló mértéke, és 12 murányi korec nagyságú,[770] annak értékével: 83,80 l (ld. 3.3.19.9), 1005,61 l. Említi az 1768. évi számtankönyv, 12 mérő nagyságot adva,[771] ha ez pozsonyi, annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26,45), 744,96 l. Pozsony város 1692. évi őrlésprobajelentése szerint $12^1/_2$ pozsonyi mérő tett $^1/_2$ maltert,[772] vagyis 1 malter = 25 pozsonyi mérő, az említett értékkel 1552,00 l, illetve 1164 kg búza. — Ezek alapján tehát a nagyságnak csak szélső értékeit állapíthatjuk meg, azt is csak literben és kerekítve: 1000—1550 l.

3.3.26 MÉRŐ

3.3.26.1 *Általában.* Földmérték mivoltával már foglalkoztam,[773] de a terminológia és az eredetproblémát közelebbről kell megvizsgálni. Nem könnyű. Nyelvészeink figyelmét ugyanis elkerülte, néhány utaláson kívül alig találunk rá az irodalomban adatot, a történeti-etimológiai szótár egyszerűen kihagyta, illetve egy 1416. évi előfordulását említi.

Nyilvánvaló, hogy a mér ige származéka, ezt szótárunk vitatott eredetűnek mondja: vagy szláv jövevényszó, vagy finnugor kori örökség. Közelebb nem jutottunk tehát a megoldáshoz. Másként kell próbálkozni.

A latin név: metreta első előfordulását 1279-ből ismerem,[774] a szót az 1395 körül kelt besztercei jegyzék[775] és az 1400—10 körüli schlägli szójegyzék[776] egyaránt mércének fordítja. A metretának megfelelő német Metz(en) nevet 1420-ból,[777] a ritkán használt méc magyar nevet 1444-ből,[778] a metretának megfelelő és közkeletű magyar mérő nevet pedig 1519-ből[779] ismerjük elsőnek. Úgy tűnik tehát, hogy a méc, mérce, mérő azonos jelentésű. A történeti-etimológiai szótár szerint a méc a német név közvetlen származéka, bajor-osztrák eredetű, de ez a szó térben, időben egyaránt korlátozott maradt, és más jelentést kapott. A mérce űrmér-

ték jelentéssel szláv eredetű, és ez is más, általános jelentést kap. Nem valószínű, hogy a mérő bármelyiktől is származott volna, hanem kétségtelenül a mér igéből. S az a tény, hogy a 16. sz.-tól kedzve e mérték neveként a mérő szó majd kizárólagos, a metreta és Metz(en) neveknek mindig ez felel meg, feltételezteti, hogy ez az eredeti magyar neve e mértéknek, mégpedig azóta, amióta megismertük. Kiktől? A rómaiknál a metreta nem volt űrmérték,[780] e szó csak edényt jelentett, űrmérték jelentését Európa új népeitől, Du Cange szerint francia területen kapta. A metreta nevű mérték tehát vagy közvetlenül innen, vagy német nyelvterületi kerülővel, s így a Metz névvel tetézve kerülhetett hozzánk a 12. sz. végén, a 13. sz. elején. Tegyük hozzá: e mérték horvát neve vàgan, illetve drevenka volt, s elsőnek 1354-ből ismerik,[781] szlovák neve pedig mecka (nyilvánvalóan a német név átvétele), s ezt elsőnek 1707-ből ismerjük.[782] S megerősíti az előbbi feltételezést az a tény, hogy ez a mérték — a szemle összegzés eredményét (ld. 3.3.26.70) elővételezve —, majd kizárólag az ország nyugati felében dívott, mintegy a Tisza vonalánál vágva az országot. S ha megtetézzük ezt még azzal a ténnyel, hogy e mértéknél nem találkozunk a nyilvánvalóan korai tenyérrel való nagyságmegjelöléssel, mint ezt az országosan dívó köbölnél tapasztaltuk (ld. 3.3.20.2), s attól eltérően csak száraz űrmérték — vagyis a mérő későbbi és korlátozottabb elterjedésű űrmértékünk —, csak megerősíti ezt a feltételezést.

3.3.26.2 *Nagyságát* általában nehéz meghatározni. A köböltől eltérően nincsenek ilyen konkrét adataink, csak az alegységekre. Azok szélső és egyéb értékeit pedig a fejezetzáró összefoglalóban kell ismertetni (ld. 3.3.26.70). Indításul legfeljebb csak annyit mondhatok, hogy a köbölnél kisebb mértékre utalnak az általános adatok.[783]

3.3.26.3 *Alsó-ausztriai.* Mivel hazánkban kivételes, inkább a hivatalos összehasonlításoknál használt mérték, elégséges az osztrák kutatók eredményeit[784] összefoglalni, némi kiegészítéssel,[785] és a vonatkozó értékeket megadni.

1558-ban lett a kremsi mérő Alsó-Ausztriában „Landmetz", 1590-ben a rendelkezést megerősítették, 1593-ban pontosan meghatározták a nagyságát, amelyet 1688-ban módosítottak, s elkészítették ennek etalonját, 1707-ben érvényességét megerősítették, s megszüntették Mária Terézia 1756. évi mértékrendeletével azonosították a bécsi mérővel. Így a tétel:

1 *alsó-ausztriai mérő* = 1558—1593-tól 1687-ig 59,22 l, illetve 44,42 kg, 1688—1756 között 61,01 l, illetve 45,76 kg búza, 1756-tól kezdve azonos a bécsi mérővel (ld. 3.3.26.8).

3.3.26.4 *Bajai* (Bács). Éltek vele 1723—30-ban,[786] és 1783-körül.[787]

3.3.26.5 *Bánóci* (Trencsén). Dívott 1670-ben.[788]

3.3.26.6 *Bazini* (Pozsony). Lederer a később tárgyalandó 1586. és 1590. évi $1^1/_2$ pozsonyi mérős viszony alapján, saját értékével számolva 93,79 l nagyságot ad.[789] A viszony jó, az értéket majd javítom.

Első említését 1345-ből ismerem.[790] 1586-ban 50 bazini mérő az 75 pozsonyi mérő volt,[791] vagyis 1 bazini = 1,5 pozsonyi mérő, annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 93,12 l, illetve 69,84 kg búza. 1590-ben a kamara ugyanezt a viszonyt állapítja meg.[792] Úgy tűnik, hogy 1624-ben is még ez a nagyság.[793] 1639-ben nagyobb a pozsonyi mérőnél.[794] A 18. sz. elején, valószínűleg az 1715. évi törvény (ld. 2.42.1) hatására rendezték a mértékeket, csökkentették a mérő nagyságát, a pozsonyihoz igyekeztek igazítani, de ez nem sikerült. Az 1776. évi helytartótanácsi vizsgálat megállapította, hogy a 74 iccés pozsonyi mérőnél $1^1/_8$ iccével kisebb,[795] vagyis 72,875 pozsonyi icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 61,61 l, illetve 45,87 kg. A fentiek alapján pedig a tétel:

1 *bazini mérő* = kb. 1715-ig $1^1/_2$ nagyszombati mérő = 93,12 l, illetve 63,84 kg, kb. 1715-től = 72,875 pozsonyi icce = 61,61 l, illetve 45,87 kg búza.

3.3.26.7 *Beckói* (Trencsén). Éltek vele 1611-ben.[796]

3.3.26.8 *Bécsi*. A nyugati határszéli városaink a kereskedelem révén már a korai századokban megismerhették, a 16. sz. kezdetétől — jelentősebben 1550-től[797] — már összehasonlítási alapul is szolgált. Elsősorban a kamara gyakorlatában,[798] aztán fokozatosan terjedt s általánosult e célú alkalmazása, esetenként konkrét használata is, elsősorban a nyugati országrészen,[799] de az előbbi lett általános. A 18. sz. közepétől kezdve a helytartótanácsi hivatalos mérték összehasonlításoknál használták, a pozsonyi mérő mellett,[800] a gubernium úgyszintén,[801] 1811-től az országgyűlési bizottságok is a mértéktörvény előkészítésénél.[802] 1853-ban aztán a bécsi űrmértékrendelettel hivatalos mértékünk lett a pozsonyi helyett,[803] s maradt az az abszolutizmus idejében. A métertörvény előkészítésekor, majd megalkotásakor szintén összehasonlítási alapja volt a pozsonyi mérőnek,[804] így nálunk tovább is élt, mint Ausztriában, ahol az 1871. évi métertörvény megszüntette használatát.

Nagysága többször változott az idők folyamán, de probléma nincs, az osztrák kutatók ezt is pontosan megállapították,[805] szerintük írom a tételt, kiegészítve a búza ismert értékével:

1 *bécsi mérő* = 1592-ig 42,28 l, illetve 31,71 kg, 1593—1638 között = 42,18 l, illetve 31,64 kg, 1639—1688 között = 46,02 l, illetve 34,52 kg, 1688—1755 között 45,79 l, illetve 34,34 kg, 1756—1971 között 61,486 l, illetve 46,11 kg búza. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2, a nálunk nem dívó kisebb egységei is itt).

3.3.26.9 *Besztercebányai* (Zólyom). 1654-ben azonos volt a pozsonyi mérővel,[806] vagyis 53,72 l (ld. 3.3.26.45), illetve 40,29 kg búza. 1679-ben ugyanekkora.[807] A század vége felé azonban rendezhették a mértékeket, mert 1715-ben 84 pozsonyi icce,[808] vagyis annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 70,50 l, illetve 52,88 kg,

de a megye az esztendőben határozatot hozott, hogy a jövőben a pozsonyi mérőt kell használni.[809] Így a tétel:

1 *besztercebányai mérő* = kb. a 17. sz. végéig 1 pozsonyi mérő = 52,73 l, illetve 40,29 kg, kb. a 18. sz. elejétől = 84 pozsonyi icce = 70,50 l, illetve 52,88 kg búza.

3.3.26.10 *Borostyánkői* (Vas). Prickler a 16—17. sz.-ra 70,3 l nagyságot ad, egy 1645. évi 3 borostyánkői = 4 bécsújhelyi mérő viszony, s az utóbbinak 50,9 l-es értéke alapján.[810] Csupán pontosítani kell s a búzaértékkel egészíteni:

1 *borostyánkői mérő* = $1^1/_3$ bécsújhelyi mérő = 70,13 l, illetve 52,60 kg búza.

3.3.26.11 *Borsmonostori* (Sopron). Prickler 1672-re 54,91 l nagyságot ad,[811] de adatát nem ellenőrizhettem. Így kérdőjelezve írom:

1 *borsmonostori mérő* = 54,91 l ?, illetve 41,18 kg? búza.

3.3.26.12 *Budai* (Pest). Kazimír 16—17. sz.-i érvénnyel kétféle mérőről beszél. A nagyobbat 84 budai iccével (0,8333 l nála) 69,99 l-ben a kisebb köböl nagyságát 70 iccével, illetve 58,33 l-ben adja.[812] Csakhogy a budai iccének általa adott értéke az 1848. évi törvényjavaslat pozsonyi icce-nagysága, a budai icce helyes értéke 0,8393, illetve 0,9157 l (ld. 3.2.11.26), továbbá: a 84 iccés nagyság 1715. évi adat (ld. később), a 70 iccés nagyság pedig nem indokolt, egyébként is a köböl általában nagyobb a mérőnél. Adatait tehát nem fogadhatom el.

Az 1405. évi törvény a budai mértékekkel együtt a mérőt is országos használatra rendelte, s az 1588. évi törvény ezt megismételte (ld. 2.42.1). Nagysága azonos volt az akóéval, vagyis 64 budai híg icce, illetve 53,72 l (ld. 3.2.2.17),[813] illetve 40,29 kg búza. Mint ezt a budai akónál és iccénél részletesen kifejtettem és indokoltam, (ld. 3.2.2.17, 3.2.11.26), a török alatti Budán a 17. sz. elején mértékrendezésre került sor, s a mérő, ahogyan 1715-ben megállapították, 84 híg icce nagyságú lett,[814] vagyis annak új értékével: 0,9157 l (ld. 3.2.11.26), 76,92 l, illetve 57,69 kg búza. S amikor Buda a felszabadulás után új életet kezdve a dolgait rendezi, rendezi mértékeit is. Mint ahogyan ezt ugyancsak az akónál és iccénél tárgyaltam, erre 1730 körül kerülhetett sor, s ekkor állapították meg azt a nagyságot, amelyet az 1770—80. évi helytartótanácsi vizsgálat[815] konstatált: 102 híg, illetve 82 száraz budai icce lett, vagyis az értékekkel: 0,9157, illetve 1,446 l (ld. 3.2.11.26, 3.3.17.3) vagyis 93,40 l, illetve 70,05 kg búza. S ez a nagyság maradt a 18. sz. végéig. A 19. sz. elejétől kezdve aztán kiszorítja elsősorban a pozsonyi, másodsorban a pesti mérő (ld. 3.3.26.44/45). A tétel tehát:

1 *budai mérő* = a 17. sz. elejéig 64 budai híg icce = 53,72 l, illetve 40,29 kg, a 17. sz. elejétől kb. 1730-ig = 84 budai híg icce = 76,92 l, illetve 57,69 kg, kb. 1730-tól = 102 budai híg icce = 93,40 l, illetve 70,05 kg búza. A 15—16. sz.-ban országos, majd helyi, később a környéken is dívó mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.26.13 *Csejtei* (Nyitra). Lederer egy később tárgyalandó 1581. évi viszony ($1^1/_2$ nagyszombati mérő) alapján, saját értékével számolva 46,89 l-ben adja nagyságát.[816] A viszony jó, az értéket majd javítom.

1571-ben az esztergomi érsekség mértéktáblázata szerint 2 csejtei mérő adott 3 nagyszombati,[817] vagyis 1 csejtei = $1^1/_2$ nagyszombati mérő, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. 1581-ben a kamara ugyanezt a nagyságot adja, írván azt is, hogy 44 helyi icce.[818] Dívott a megyében 1586-ban,[819] 1597-ben,[820] 1645-ben,[821] 1671-ben,[822] 1691-ben,[823] 1727-ben.[824] A tétel pedig:

1 *csejtei mérő* = 44 helyi icce = $1^1/_2$ nagyszombati mérő = 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. Megyei mérték.

3.3.26.14 *Diószegi* (Pozsony). Éltek vele 1601-ben.[825]

3.3.26.15 *Drégelyi* (Hont). Lederer 1580. évre a csejtei mérővel azonosítva 56,89 l nagyságot ad, de forrást nem közöl.[826] A viszony jó, az értéket módosítani kell.

Az esztergomi érsekség 1558. évi urbáruma $26^1/_2$ bécsi pint nagyságot ad,[827] ami annak értékével: 1,5264 l (ld. 3.2.24.8), 40,45 l lenne, de meglátjuk, mint a bécsi mérték viszonyításoknál ez gyakori, helytelen ez. Az érsekség 1571. évi urbáriuma már jobb adattal szolgál: 1 drégelyi mérő az $^1/_2$ sarlai szapu, 2 sarlai szapu pedig 3 pozsonyi mérő,[828] vagyis 1 drégelyi az $^3/_4$ pozsonyi mérő. Ezek értékével: 62,08 l, illetve 93,12 l (ld. 3.3.26.15, 3.3.33.19) 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. Ugyanezt a nagyságot adja a kamara 1581-ben,[829] és a sarlói vonatkozásban az 1587/1607. évi urbárium.[830] Így a tétel:

1 *drégelyi mérő* = $^3/_4$ pozsonyi mérő = 46,56 l, illetve 34,92 kg búza.

3.3.26.16 *Egerszegi* (Zala). Lederer a később tárgyalandó 1670. évi viszony alapján kb. 56,21 l nagyságot ad.[831] Prickler reá hivatkozva, de 1639. évvel 56,29 l-t közöl.[832] Mindkettő téves.

A bécsi liszthivatal 1670. évi mértéktáblázata szerint e mérő 1,29 bécsi mérő, illetve 0,896 pozsonyi mérő nagy.[833] A bécsi viszony a biztosabb, annak értékével 46,02 l (ld. 3.3.26.8) írható:

1 *egerszegi mérő* = 1,29 bécsi mérő = 59,37 l, illetve 44,53 kg búza.

3.3.26.17 *Erdélyi*. Új mértéke Erdélynek, akkor alkották, amikor 1823-ban a bécsi pintettel új kupát létesítettek (ld. 3.2.16.2), megállapítva pontos nagyságát 42 új kupában, illetve 2 új vékában,[834] azok értékével: 1,4147, illetve 29,70 l (ld. 3.2.16.2, 3.37.18), 59,42 l, illetve 44,57 kg búza. És természetesen ugyanezt a nagyságot állapítják meg 1839-ben, amikor a nehezen elterjedő új mértékeket, így a mérőt is igyekszik a gubernium alkalmaztatni.[835] Így a tétel:

1 *erdélyi mérő* = 2 új erdélyi véka = 42 új kupa = 59,42 l, illetve 44,57 kg búza. Országos mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.26.18 *Esztergomi.* A város 1715. évi, az összeírás alkalmával készített jelentése szerint 2 helyi mérő az 1 pozsonyi mérő,[836] vagyis 1 esztergomi = 0,5 pozsonyi mérő annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *esztergomi mérő* = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.26.19 *Fehérvári* (Fejér). Éltek vele 1405-ben,[837] 1425-ben,[838] 1444-ben, 1576-ban,[839] 1694-ben a megyében is.[840] 1695-ben a kamara megállapítása szerint 30 fehérvári mérő az $44^1/_4$ alsó-ausztriai mérő volt,[841] vagyis 1 fehérvári = 1,475 alsó-ausztriai mérő, annak értékével 61,01 l (ld. 3.3.26.3) írható:

1 *fehérvári mérő* = 1,475 alsó-ausztriai mérő = 89,99 l, illetve 67,49 kg búza. Megyei mérték.

3.3.26.20 *Felsőbányai* (Szatmár). 1755-ben $^1/_2$ pozsonyi mérő volt,[842] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *felsőbányai mérő* = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza.

3.3.26.21 *Fraknói* (Sopron). Prickler 61,28 l nagyságot ad két viszony alapján: 1583—85-ben 2 fraknói = 3 bécsi mérő, és 1692-ben 7 mut $16^1/_4$ mérő fraknói mértékben adott 10 mut $28^3/_4$ mérő bécsi mértéket.[843] Az értéket javítani kell a bécsi mérő helyes nagyságával, a viszony jó: 1 fraknói = 1,5 bécsi mérő, ennek értékével 42,28 l (ld. 3.3.26.8) írható:

1 *fraknói mérő* = $1^1/_4$ bécsi mérő = 63,42 l, illetve 47,57 kg búza. Uradalmi érték.

3.3.26.22 *Füleki* (Nógrád). Lederer a tárgyalandó 1670. évi adat alapján 50—58 l nagyságot ad[844]—tévesen.

A bécsi liszthivatal 1670. évi mértéktáblázata szerint 1 füleki = 1,38 bécsi mérő, illetve 0,94 pozsonyi mérő.[845] Az első viszony a biztosabb, így annak értékével 46,02 l (ld. 3.3.26.8) írható:

1 *füleki mérő* = 1,38 bécsi mérő = 63,51 l, illetve 47,63 kg búza.

3.3.26.23 *Galgóci* (Nyitra). Lederer a tárgyalandó 1581. és 1590. évi 2 helyi az 3 nagyszombati mérő viszony alapján 46,89 l nagyságot ad.[846] A viszony jó, az értéket javítom.

Az esztergomi érsekség 1558. évi urbáriuma mértéktáblázata szerint $23^3/_4$ bécsi pint nagy,[847] annak értékével: 1,6572 l (ld. 3.2.24.8), 39,36 l lenne, de mint máskor, most is megtévesztő a bécsi viszonyszám. A kamara 1581. évi mértéktáblázata szerint 2 galgóci mérő az 3 nagyszombati mérő,[848] vagyis 1 galgóci = 1,5 nagyszombati mérő, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. 1590-ben ugyanezt állapítják meg.[849] 1595-ben ismét ez a helyzet.[850] Így a tétel:

1 *galgóci mérő* = $1^1/_2$ nagyszombati mérő = 46,56 l, illetve 34,92 kg búza.

3.3.26.24 *Gyarmati* (Nógrád). Éltek vele a megyében 1425-ben[851] és 1605-ben is.[852]

3.3.26.25 *Gyimolti* (Veszprém). Dívott 1378-ban.[853] 1381-ben 3 tenyér és 4 ujj nagyságú,[854] azok értékével: 10 és 2 cm[855] lesz 38 cm, valószínűleg a magassága.

3.3.26.26 *Győri.* Lederer a tárgyalandó 1670. évi táblázat $24^5/_{18}$ helyi mérő az 30 pozsonyi mérő viszony alapján kb. 76—80 l nagyságot ad.[856] Prickler — téves kelettel — 76,99 l-re pontosítja ezt.[857] Az értékeket javítani kell.

Éltek vele a megyében 1437-ben,[858] 1554-ben.[859] 1590-ben a kamara szerint a komáromi mérőnél nagyobb volt,[860] annak nagysága 67,15 l volt (ld. 3.3.26.34). A 16—17. sz. fordulóján Árvában 30 győri mérő az 60 árvai korec volt,[861] vagyis 1 győri mérő = 2 árvai korec, annak értékével: 30,37 l (ld. 3.3.19.3), 60,74 l lenne. 1645-ben a hadseregélelmezésnél is dívott.[862] A bécsi liszthivatal 1670. évi mértéktáblázata szerint 1,78 bécsi, illetve 1,22 pozsonyi mérő volt,[863] az előbbi értékével: 46,02 l (ld. 3.3.26.8) ez 81,92 l, az utóbbival: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) ez 75,74 l lenne. Az 1715. évi összeírás alkalmával $1^1/_4$ pozsonyi mérő volt,[864] annak említett értékével 77,60 l, illetve 58,20 kg. Éltek vele 1725-ben a győri püspökség birtokain.[865] 1770-ben ugyanott használva $1^1/_4$ pozsonyi mérő,[866] vagyis az előbbi nagyság.

Az értékek közül választani kell. Az utolsó két adat kétségtelenül megbízható, ezt a nagyságot közelíti a liszthivatal pozsonyi mérős adata, s mivel az átszámítások torzításai miatt nem lehetetlen, hogy az nem 1,22, hanem 1,25 pozsonyi mérő volt, az utolsó két viszony adatát fogadom el. Így a tétel:

1 *győri mérő* = $1^1/_4$ pozsonyi mérő = 77,60 l, illetve 58,20 kg búza. Megyei mérték.

3.3.26.27 *Holicsi* (Nyitra). Lederer egy 16. sz.-i $1^1/_4$ pozsonyi mérő viszony alapján 78,16 l-ben adja nagyságát.[867] Javítandó.

Az esztergomi érsekség 1571. évi mértéktáblázata szerint 2 helyi mérő az 5 nagyszombati mérő volt,[868] vagyis 1 holicsi = 2,5 nagyszombati mérő, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 77,60 l, illetve 58,20 kg búza. 1581-ben a kamara ugyanezt a nagyságot adta.[869] Tehát a tétel:

1 *holicsi mérő* = $2^1/_2$ nagyszombati mérő = 77,60 l, illetve 58,20 kg búza.

3.3.26.28 *Homokkomáromi* (Zala). Lederer a tárgyalandó 1670. évi táblázat alapján összetéveszti a Komárom megyei településsel.[870] Pedig a bécsi liszthivatal 1670. évi mértéktáblázatában ott a „Mura" jelző, ez pedig Homokkomárom. E mérő pedig 1,7 bécsi, illetve 1,25 pozsonyi mérő nagy.[871] Az előbbi viszony a biztosabb, annak értékével 46,02 l (ld. 3.3.26.8) írható:

1 *homokkomáromi mérő* = $1^4/_5$ bécsi mérő = 82,84 l, illetve 62,13 kg búza.

3.3.26.29 *Izbégi* (Nyitra). 1558-ban $37^1/_2$ bécsi pint nagyságú,[872] annak értékével 1,5264 l (ld. 3.2.24.8) írható:

1 *izbégi mérő* = $37^1/_2$ bécsi pint = 57,24 l, illetve 42,93 kg búza.

3.3.26.30 *Kaboldi* (Sopron). Prickler szerint 1691—1705 között 77,99 l volt.[873] Nem ellenőrizhettem, ezért kérdőjelezem:

1 *kaboldi mérő* = 77,99 l ?, illetve 58,43 kg ? búza.

3.3.26.31 *Kapornaki* (Zala). Lederer a következőben idézendő forrás alapján 46,89 l-ben adja nagyságát[874] tévesen. A kamara 1580. évi utasítása szerint ugyanis azonos nagyságú a bécsi mérővel.[875] Így ennek értékével (ld. 3.3.26.8) írható:

1 *kapornaki mérő* = 1 bécsi mérő = 42,88 l, illetve 31,71 kg búza.

3.3.26.32 *Kiskomáromi* (Zala). A bécsi liszthivatal 1670. évi mértéktáblázata szerint 1,5 bécsi, illetve 1,03 pozsonyi mérő.[876] Az előbbi értékével írható:

1 *kiskomáromi mérő* = $1^1/_2$ bécsi mérő = 69,03 l, illetve 51,77 kg búza.

3.3.26.33 *Kismartoni* (Sopron). Prickler 53,30 l-ben adja nagyságát egy 1592. évi 182 helyi mérő az 230 bécsi mérő viszony alapján.[877] Az értéket módosítani kell, a viszony jó: 1 kismartoni = 1,264 bécsi mérő, annak értékével: 42,28 l (ld. 3.3.26.8), 53,44 l, illetve 40,08 kg búza. Éltek vele 1601-ben,[878] 1652-ben,[879] és 1769-ben, amikor is etalonját a kismartoni számadóházban, a másolatait a magtárakban tárolták.[880] A tétel pedig:

1 *kismartoni mérő* = 1,264 bécsi mérő = 53,44 l, illetve 40,08 kg búza. Uradalmi mérték.

3.3.26.34 *Komáromi*. 1589-ben a kamara szerint 535 helyi mérő az 572 pozsonyi mérő,[881] vagyis 1 komáromi = 1,069 pozsonyi mérő, annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 66,37 l. Az 1589—91. évi számadás szerint $19^1/_4$ komáromi mérő az 31 bécsi mérő volt,[882] vagyis 1 komáromi = 1,6 bécsi mérő, annak értékével: 42,28 l (ld. 3.3.26.8), 67,62 l. 1590-ben ismét a kamara szerint 10 komáromi mérő tett 11 pozsonyi mérőt,[883] vagyis 1 komáromi = 1,1 pozsonyi mérő, annak említett értékével 68,29 l ez. 1670-ben 2 komáromi mérő tett 3 bécsi mérőt,[884] vagyis 1 komáromi = 1,5 bécsi mérő, annak értékével: 46,02 (ld. 3.3.26.8), 69,08 l. Éltek vele 1689-ben,[885] 1695-ben,[886] 1743-ban.[887]

Az értékek egyenetlenek, a viszonyszámok pontatlanok és a számítás technikája torzítja őket. Mint ilyen esetben, most is az átlagot ajánlatos elfogadni, de ezt tizedesében igazítom, hogy pozsonyi mérős viszonyszámunk legyen. Így a tétel:

1 *komáromi mérő* = $1^1/_4$ pozsonyi mérő 67,14 l, illetve 50,36 kg búza. Megyei mérték.

3.3.26.35 *Korponai* (Zólyom.) Éltek vele 1602-ben.[888] 1740-ben 3 korponai mérő az 2 báti köböl volt,[889] vagyis 1 korponai mérő = 0,666 báti köböl, annak értékével:

77,60 l (ld. 3.3.20.9), 51,68 l, illetve 38,76 kg búza. Éltek vele 1755-ben is.[890] A tétel pedig:

1 *korponai mérő*=$^2/_3$ báti köböl=51,68 l, illetve 38,76 kg búza.

3.3.26.36 *Kosztolányi* (Nyitra). 1572-ben 3 helyi mérő az 2 csejtei mérő volt,[891] vagyis 1 kosztolányi=0,666 csejtei mérő, annak értékével: 46,56 l (ld. 3.3.26.13), 31,04 l, illetve 23,28 kg. Éltek vele 1581-ben is.[892] Így a tétel:

1 *kosztolányi mérő*=$^2/_3$ csejtei mérő=31,04, illetve 23,28 kg búza.

3.3.26.37 *Körmöcbányai* (Bars). 1573-ban 90 körmöci az 50 szentkereszti mérő volt,[893] vagyis 1 körmöci=0,666 szentkereszti mérő, de fordítva kell majd számolnunk (ld. 3.3.26.57). 1615-ben 5 nagyszombati mérő nagy,[894] annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.26.42) írom:

1 *körmöcbányai mérő*=5 nagyszombati mérő=155,20 l, illetve 116,40 kg búza.

3.3.26.38 *Lánzséri* (Sopron). Prickler 1553-ra 84,76 l-ben adja a nagyságát.[895] Javítani kell 2 bécsi mérő értékre 42,28 l (ld. 3.3.26.8) vagyis 84,56 l lesz, illetve 63,42 kg búza. Dívott 1557-ben,[896] 1559-ben,[897] és 1568-ban.[898] Így a tétel:

1 *lánzséri mérő*=2 bécsi mérő=84,56 l, illetve 63,42 kg búza.

3.3.26.39 *Magyaróvári* (Moson). Lederer a tárgyalandó 1670. évi táblázat alapján 70,72 l nagyságát adja.[899] Adatát javítom. Prickler 1632—35. évi alsó-ausztriai —óvári mérő viszonyok alapján búzára 82,54, rozsra 54,55, kétszeresre 71,06 árpára 81,22 l nagyságot ad a mérő értékének.[900] Ha adatait az alsó-ausztriai mérő értékével: 59,22 l (ld. 3.3.26.3) pontosítjuk, és az átlagot számítjuk a mérő nagysága 75,65 l lesz. A haditanács 1659. évi elszámolásában 24 magyaróvári mérő az 30 alsó-ausztriai mérő volt,[901] vagyis 1 óvári=1,25 alsó-ausztriai mérő, az előbbi értékkel 74,03 l lesz. 1668—69-ben a kamara a hadsereg részére 3 millió óvári mérő gabonát vásárolt.[902] A bécsi liszthivatal 1670. évi mértéktáblázata szerint 1 magyaróvári mérő az 1,63 bécsi, illetve 1,13 pozsonyi mérő,[903] az előbbi a biztosabb, annak értékével: 46,02 l (ld. 3.3.26.8), 75,01 l. Dívott a megyében 1696-ban,[904] 1712-ben,[905] 1724-ben Mayr szerint 3 óvári az 5 bécsi mérő volt,[906] vagyis 1 óvári=1,666 bécsi mérő, annak értékével: 45,79 l (ld. 3.3.26.8), 76,28 l. Egy 18. sz. közepi számtankönyv 4 óvári=5 alsó-ausztriai mérő viszonyt ad,[907] vagyis 1 óvári=1,25 alsó-ausztriai mérő, annak értékével: 61,01 l (ld. 3.3.26.3), 76,26 l. 1751-ben pedig jelentik a kamarának, hogy az óvári mértő a pozsonyihoz igazították.[908]

Különböző, de közelítő értékeink vannak, a viszonyszám pontatlanság és az átszámítás-technika miatt. Most is az átlagot célszerű számolni. A fentieké 75,44 l. Úgy gondolom, ha 75,54 l-re javítom, azzal 90 pozsonyi iccére kerekítettem, s ezzel pontosítottam a nagyságot. Így a tétel:

1 *magyaróvári mérő*=90 pozsonyi icce ? =75,54 l ? illetve 56,66 kg ? búza. Megyei mérték, de a hadélelmezésnél is dívott.

3.3.26.40 *Mosoni*. Éltek vele 1279-ben,[909] a 17. sz. végén,[910] és 1716-ban.[911]

3.3.26.41 *Nagymartoni* (Sopron). Prickler 1544. évre 3 nagymartoni az 5 bécsi mérő viszony alapján 70,3 l nagyságát adja,[912] vagyis 1 nagymartoni=1,666 bécsi mérő, annak értékével 42,28 l (ld. 3.3.26.8) pontosítva írom:

1 *nagymartoni mérő*=$1^2/_3$ bécsi mérő=70,43 l, illetve 52,83 kg búza.

3.3.26.42 *Nagyszombati* (Pozsony). Lederer lényegében egy 1603. évi 1 pozsonyi mérő=2 nagyszombati mérő viszony általánosításával 31,26 l-ben adja nagyságát, de mellékesen kezeli, rendszeréből ki is hagyta.[913] Kazimír egyrészt 1550—1707 között, a többségben lévő, ugyancsak 1 pozsonyi mérő 2 nagyszombati mérő viszonyt állapít meg,[914] másrészt 1593 előtt 35 helyi icce, utána 36 icce nagyságot ad az általa számított 0,333 321 l-es iccével.[915] Mindkettő kritikáját az alábbi szemle adja.

Első említését 1391-ből ismerem.[916] Éltek vele a megyében 1461-ben,[917] 1549—50-ben Trencsénben,[918] 1553-ban Nyitrában.[919] 1554-ben Likaván (Liptó) $^1/_3$ liptói lukna volt,[920] de fordítva kell számolnunk (ld. 3.3.24.3). Az esztergomi érsekség 1558. urbáriuma mértéktáblázata szerint 16 bécsi pint nagy,[921] annak értékével: 1,6573 l (ld. 3.2.26.8), 26,52 l. Dívott 1559-ben Vöröskőn (Pozsony),[922] 1569-ben Jókőn (Nyitra),[923] 1570-ben az esztergomi érsekség birtokain,[924] 1571-ben Újvárott (Nyitra).[925] Az esztendőben az esztergomi érsekség jószágain 11 nagyszombati mérő az 5 pozsonyi mérő volt,[926] vagyis 1 nagyszombati=0,4545 pozsonyi mérő, ennek értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 28,21 l. Dívott Nyitra megyében 1571—1687 között, sőt 1724-ben is.[927] A kamara 1581. évi mértéktáblázatában 2 nagyszombati mérő tett 1 pozsonyi mérőt,[928] vagyis 1 nagyszombati=0,5 pozsonyi mérő, annak értékével: 62,08 l (ld. 3.2.26.45), 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Dívott Pozsony megyében 1585—1601 között,[929] 1587—1605 között az esztergomi érsekség birtokain.[930] 1590-ben a kamara mértéktáblázatában $^1/_2$ pozsonyi mérő nagyságú,[931] vagyis az előbbi. Dívott 1593-ban Barsban,[932] 1596-ban Esztergom megyében,[933] 1601-ben Pozsony megyében,[934] 1602-ben Komárom megyében,[935] 1603-ban Hontban,[936] 1605-ben Nyitrában,[937] 1615-ben Barsban,[938] Turócban.[939] A hadsereg gabonaellátásáról rendelkező 1622:38. tc. 1 kassai köböllel azonosított $2^1/_2$ nagyszombati mérőt,[940] vagyis 1 nagyszombati mérő=0,4 kassai köböl, annak értékével: 77,60 l (ld. 3.3.20.45), 31,04 l, vagyis a korábbi nagyság. Az 1635:2 tc. már 3 nagyszombati mérőt azonosít 1 kassai köböllel, ugyancsak az 1657:31., az 1659:6., az 1681:16. tc.[941] ugyanis a kassai köböl nagysága megváltozott, annak új értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50) a nagyszombati mérő nagysága maradt 31,04 l. 1715-ben a sasvári (Nyitra) harmincados jelentése szerint 1 nagyszombati mérő az $^1/_2$ pozsonyi mérő volt,[942] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) ismét az előbbi nagyság. 1721-ben Vedréden (Pozsony) ugyanez a viszony,[943] tehát nagyság. Ugyancsak így 1736-ban Nyitra városában.[944] Pozsony megyében a 18. sz. végén is dívott.[945] Nagyszombatban még 1810-ben is élt,[946] s 1849-ben Rumler is számitotta a nagyságát, szintén $^1/_2$ pozsonyi mérőben, de 26,66 l-t adott, tévesen, mert kis pozsonyi mérővel számolt.[947] A fentiek alapján a tétel egyértelmű:

1 *nagyszombati mérő*=40 helyi híg icce=32 helyi száraz icce=$^1/_2$ nagy pozsonyi

mérő=31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Területi mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.26.43 *Oszlányi* (Bars). Éltek vele 1676-ban.[948]

3.3.26.44 *Pesti.* Lederer a később tárgyalandó Jäcker—Rumler, tehát 19. sz. eleji adatok alapján számolva, a 17. sz. végétől kezdődő érvénnyel 80,01 l nagyságot állapított meg.[949] Tévesen, a szemle bizonyítja. Pásztor 1690—1720 évkörre 93,8 l nagyságot ad, de forrás, indoklás nélkül.[950] Adataiból megállapítható, hogy 1,5 pozsonyi mérő nagysággal számolt, s közelítette is a helyes értéket. — Lássuk a szemlét.

Az első adatom Buda 1696. évi mértékfelügyelői utasításából vehetném, ha bizonyosan meg lehetne állapítani azt, hogy az ott említett pesti „maass" ténylegesen mérő, nem pedig valami más mérték, pl. véka, ugyanis a budaival azonosítja,[951] a mérőnél ez jóval később következett be, a vékánál pedig ez lehetséges. Bár létezését elsőnek csak 1697-ből bizonyíthatjuk, amikor a tanács hiteles „stattmezen"-t kölcsönzött,[952] nyilvánvaló jóval korábbi létezése. Nagyságára az első utalást 1699-ből kapjuk: a budai kamarai adminisztráció számadása szerint $1^1/_3$—$1^1/_2$ pozsonyi mérő lenne,[953] vagyis annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 82,75—93,12 l.

1712-ben dívott Pest környékén és nagy mérőnek nevezték.[954] Pest megye 1758. évi jelentéséből viszont megtudjuk egyrészt azt, hogy a megyében 1727 óta használják, másrészt azt, hogy $1^1/_2$ pozsonyi mérő a nagysága,[955] vagyis az említett értékkel 93,12 l. Pest város 1770. évi jelentéséből pedig arról értesülünk, hogy tulajdonképpen azonos a pozsonyi mértékkel, ugyanis a pozsonyi félmérő régen dívik nálunk mint pesti véka, így csak névben a különbség, s ha valaki vékaszámra vásárol gabonát, akkor pestinek nevezik, s úgy számolják, hogy 3 véka tesz 1 pesti mérőt.[956] Ebből világosan következik, hogy 1 pesti mérő=$1^1/_2$ pozsonyi mérő, vagyis az előbbi nagyság. Ugyancsak 3 vékás ez a mérő Kunszentmárton 1788. évi földkönyvében is.[957] 1792—1804 között dívott Szenttamáson (Pest).[958] Schwartner 1798-ban szintén 3 helyi véka, illetve $1^1/_2$ pozsonyi mérő nagyságot ad.[959] Ugyanezt közli Luebeck 1812-ben.[960]

Jäckel viszont 1828-ban 96 pozsonyi icce, illetve 1,301 097 bécsi mérő nagyságot közöl,[961] ami az első értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 80,57 l, a másodikkal: 61,486 l (ld. 3.3.26.8), 89,99 l lenne. Jäckel azonban, tévesen, a kis pozsonyi mérővel, vagyis 64 iccével számolt, így lett az a 196 icce, mint a $1^1/_2$ pozsonyi mérő megfelelője, s ebből számította aztán a bécsi értéket. Csakhogy ekkor — később is — a nagy pozsonyi mérő volt érvényben, vagyis 74 icce, illetve 62,08 l (ld. 3.3.26.45), következőleg a pesti mérő 111 icce lehetne, de nem számították iccével. Jäckel tévesen aztán tovább gyűrűzött az irodalomban, s ezt közölte 1830-ban Pethe,[962] 1834-ben Leuchs,[963] 1839-ben Gaal,[964] 1844-ben Littrow, ugyancsak 96 iccével számítva a bécsi értéket,[965] 1849-ben Rumler szintén, ráadásul még 52,40 l nagyságot is ad.[966]

Az 1843. évi Vademecum már másként számolt, nála a pesti mérő az 3 véka

vagy 108 icce, illetve 4538,0028 párizsi köbhüvelyk,[967] ami az előbbi értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 90,64 l, az utóbbival: 19,836 377 l,[968] 90,02 l. De ez is téves, mert a pozsonyi mérő nem 72, hanem 74 icce volt.

$1^1/_2$ pozsonyi mérős nagyságot számoltak aztán 1851-től kezdve a kataszteri felmérés során,[969] ennyit ad 1855-ben Stephens,[970] ugyancsak Ereky 1881-ben, de 93,747 l-t adva,[971] mert rossz értékkel számolt. A szemle eredményeként tehát a tételt írhatjuk:

1 *pesti mérő* = 3 pesti véka = $1^1/_2$ pozsonyi mérő = 93,12 l, illetve 69,84 kg búza. Megyei mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.26.45 *Pozsonyi.* A terminológiával kell kezdenünk, mert a metreta = mérő mellett még háromféle néven is dívott: kila, köböl, szapu. A pozsonyi kila név a török eredetű kila (ld. 3.3.18) ráhatásaként a 17. sz. közepétől terjed, s inkább Hont, Nógrád megyékben fordul elő a 18. sz. elejéig,[972] de a „kila seu metreta" formula[973] egyértelműen bizonyítja az azonosságot. Bár a pozsonyi köböl név már a 16. sz. végétől előfordul,[974] de ez inkább a latin írásbeliség helyi tévedései, rendszeres alkalmazására, a pozsonyi szapuval együtt, az 1715. és 1720. évi összeírások adtak alkalmat, mikor is helytelen névhasználatukat országosan terjesztették: pozsonyi köbölnek, egyes vidékeken pozsonyi szapunak nevezve a pozsonyi mérőt. De hogy tényleg azonosságról van szó, azt a gyakori vagylagozás (cubulus vel metreta, sapo seu metreta) bizonyítja.[975] A tehetetlenség aztán egyes helyeken a 18. sz. közepéig is megtartatta mindkettőt.[976]

Részben a terminológiára, részben a nagyságra vonatkozik az a megjegyzésem, hogy a pozsonyi mérőt nem csak gabonamérésre használták. Az ilyen száraz mérték mivoltot azonban, érthetően, a méréstárgy szerinti néven külön tárgyalom. Ezek: aszaltgyümölcs-mérték (ld. 3.3.4), gubacsmérték (ld. 3.3.14), hüvelyesmérték (ld. 3.3.16), lisztmérték (ld. 3.3.23).

Nagyságával többen foglalkoztak. Lederer részletesen vizsgálja. Szerinte eredetileg azonos volt a Stockenauer-i mérővel, és egy 1590. évi közvetett viszony alapján 61,48 l-re becsülte. Majd nagyság-növekedést jelez, egy (állítólagos szóbeli közlés szerint létező) 1540. évi etalon szerint 62,53 l lesz, s e nagyságot 17. sz.-i adatok számításaival próbálja igazolni. Majd beszél a 64 és 75 iccés kis és nagy mérő 18. sz-i együttéléséről, s végül 19. sz. elejei adatok — Jäckel és társai — alapján 53,30 l nagyságot állapít meg.[977] Tévedéseit részben Huščava, részben a szemle adatai bizonyítják majd, nem érdemes itt részletezni.

Huščava tanulmánya alapvető. Egy 1548. évi forrás, valamint 18. sz.-i levéltári adatok alapján a kezdeti időre 54,30—54,62 l nagyságot számít, amelyik azonos az akó nagyságával; megállapítja, hogy 1550-ben mértékrendezésre került sor — feltehetően osztrák hatásra —, s a mérő nagyságát növelték; az 1551-ben készült — meglévő — etalont megvizsgálta, és 62,39 l nagynak találta, s ez a nagyság maradt kb. 1592-ig, amikor az 1588. évi törvény (ld. 2.42.1) hatására visszatértek a régi nagyságra.[978] Könyvéből pedig idézni kell azt, hogy 1551-ig 64 iccés volt, s a régi budai mérővel azonos, és 1551-től lett 74 iccés, majd 1592-ben visszatértek a 64 iccésre.[979] — Rögvest meg kell jegyeznem, hogy a Lederer-féle állítólagos 1540.

évi etalonról mit sem tud, és sajnálatos módon arról sem beszél, miként viszonyult a pozsonyi a budai mérőhöz. Adataira egyébként később reflektálok.

Kazimír szerint a 74 iccés (nagyobb) mérőt használták a 16. sz. közepén, a század végén a törvény hatására rövid időre átvették a 64 iccés (kisebb) mérőt, majd visszatértek a nagyobbra, de a 18. sz.-ig vegyesen használták mindkettőt, pontos liternagyságot azonban nem számított.[980] Részben igaz állításait a szemle fogja kritizálni.

N. Kiss a pozsonyi mérőnek az irodalomban dívó kétféle értéke, szerinte 53,3, illetve 62,48 l, a 16—18. sz.-i párhuzamos használatát állítja, megtetézve egy „ál" pozsonyi (=bécsi) mérő használatának a feltételezésével, de nagyságkutatást és számítást nem végzett.[981] A kétféle (kis—nagy) mérő váltakozó használatában igaza van, de másként. — Következzék a szemle, természetesen csak a nagyságot meghatározó adatok, és persze nem használhatom azon viszonyokat sem, amelyeknél éppen annak alapján számítottam a vonatkozó mérték értékét.

Első bizonyos említését 1387-ből ismerem.[982] Éltek velc a megyében 1466-ban.[983] Rudolff 1532-ben a múlt nagyságát 31 pozsonyi mérő, illetve 40 bécsi mérő nagyságban adja,[984] vagyis 1 pozsonyi=1,29 bécsi mérő lenne, s ennek értékével: 42,28 (ld 3.3.26.8), 54,54 l, de a fenti viszony bizonytalan. Az esztergomi érsekség 1558. évi urbáriuma mértéktáblázata szerint $37^1/_8$ bécsi pint nagy,[985] annak értékével: 1,6572 l (ld. 3.2.24.8), 62,15 l. 1590-ben a kamara megállapítása szerint 22 pozsonyi mérő tett 32 bécsi mérőt,[986] vagyis 1 pozsonyi=1,454 bécsi mérő, annak értékével: 42,28 l (ld. 3.3.26.8), 61,49 l. 1592-ben arról értesülünk, hogy ekkor a pozsonyi mérőt „reformálták",[987] vagyis visszaállították a régi nagyságát, a kis mérőt kezdték ismét használni, mint ezt Huščava is megállapította.[988]

1654-ből megtudjuk, hogy a pozsonyi mérő 64 régi budai icce,[989] annak (vagy az azonos pozsonyinak) értékével: 0,8393 l (ld. 3.3.11.117), 53,32 l, vagyis a kis mérő ez. Az 1655:31. tc. rendeli — először — országos használatra a pozsonyi mértéket, így a mérőt is (ld. 2.42.1). 1659-ben a haditanács gabonavásárlási célból megállapíttatta az egyes gabonamérték térfogatsúlyát (ld. 5.23), a pozsonyi mérő $74^1/_2$ font búza volt,[990] annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4), 41,72 kg ez, a búza ismert értékével (természetesen fordítva számolva) 55,63 l lenne. Ha ez érték bizonytalan is, annyit bizonyít, hogy a kis mérő ez. A bécsi liszthivatal 1670. évi mértéktáblázata szerint 30 pozsonyi mérő az $43^4/_8$ bécsi mérő,[991] vagyis 1 pozsonyi=1,45 bécsi mérő, annak értékével: 46,02 l (ld. 3.3.26.8), 66,73 l lenne, s rögvest igazoltuk, hogy a hivatal rossz pozsonyi mérőre számolta az értékeket, remélni kell, hogy a többi mértéknél nem tévedett ekkorát. 1679-ben ismét 64 iccés nagyságról értesülünk.[992] Az 1696. évi közgyűlési jegyzőkönyvből pedig arról értesülünk, hogy ismét bevezették a nagy mérőt.[993] Valószínű, hogy az az évben országosnak indult összeírás alkalmával került sor a rendezésre, mikor is a törvényes pozsonyi mérőt kivánván alkalmaztatni, megmérték a meglévő 1551. évi etalont, s az bizony nagyobb volt, mint az addig használt. S az 1699. évi jegyzőkönyv már a nagyobb mérő tényleges használatáról értesít, s a kamara az évi feljegyzéséből is erről értesülünk.[994] — Természetes, valószínű is, hogy egy ideig országszerte még a kis mérőt is alkalmazták.

Az 1715:63. tc., valamint az az évben induló országos összeírás ismét okot adott arra, hogy a pozsonyi etalonokat, köztük a mérőét is újból megvizsgálják, nagyságát megállapítsák, hogy ez okból másolatot adhassanak az összeíró biztosoknak. Meglehetősen egyenetlen, egyensúlytalan a rendelkezésre álló adatanyag.[995] Ami egyértelműbb, az a következő néhány viszony: 1 pozsonyi mérő = 1 alsó-ausztriai mérő, annak értékével (ld. 3.3.26.3), 61,01 l; = $1^1/_3$ bécsi mérő, annak értékével: 45,79 l (ld. 3.3.26.8), 61,05 l; = 68 új budai híg icce, annak értékével: 0,9157 l (ld. 3.2.11.26), 62,26 l; = 72 akkori pozsonyi híg icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 60,43 l; = 74 ilyen híg icce, vagyis 62,10 l; = 60 akkori pozsonyi száraz icce, annak értékével: 1,0491 l (ld. 3.3.17.3), 62,49 l. Könnyen lehetséges azonban az, hogy ezen, s a következő összeírás alkalmával aztán akár a biztosok hibájából, akár másként, de a kis és a nagy pozsonyi mérő keveredett, s egyes helyeken a kis mérőt használták, úgy vélvén, ez a törvényes.

Újabb mértékellenőrzést végzett Pozsony megye 1760-ban, s megállapította, hogy a mérő 73 pozsonyi híg icce, illetve $47^1/_2$ pozsonyi száraz icce,[996] azok értékeivel: 0,8393 l, illetve 1, 1,2590 l (ld. 3.2.11.117, 3.3.17.4), 60,72 l, illetve 59,80 l. 1761-ben azonban úgy módosított, hogy a mérő $47^1/_2$ tetézett száraz icce,[997] annak értékével: 1,3396 l (ld. uo.), 63,63 l. 1767-ben pedig azt állapították meg, hogy 74 híg icce nagy,[998] annak említett értékével 62,10 l. 1775-ben pedig Tierenberger professzor vizsgálta: 3312 bécsi köbhüvelyk nagyságot állapított meg,[999] annak értékével: 18,2746 cm³ (ld. 4.22.2), 60,53 l.

1776-ban a helytartótanács utasítására bizottság vizsgálja Pozsonyban az etalonokat, köztük a mérő 1551. évi etalonját is, és megállapította, hogy az vízzel mérve 74 pozsonyi híg icce,[1000] annak említett értékével 62,11 l. 1779—80-ban ismét vizsgálja a bizottság a pozsonyi etalonokat: a mérő kölessel mérve 48 pozsonyi száraz icce, illetve 74 csapott híg icce,[1001] azok értékével: 1,2590, illetve 0,8393 (ld. 3.2.11.117, 3.3.17.4), 61,36, illetve 62,09 l. 1781-ben ezenkívül azt is megállapítja, hogy 100 pozsonyi mérő az $101^1/_8$ bécsi mérő,[1002] vagyis 1 pozsonyi = 1,0112 bécsi mérő, annak értékével: 61,486 l (ld. 3.3.26.8), 62,17 l. 1787-ben Pest város végez mértékvizsgálatot, szintén 74 híg icce nagyságot állapítottak meg — vagyis 62,11 l-t —, ugyanakkor 100 pozsonyi mérő búza = $100^5/_8$ bécsi mérő viszonyt,[1003] vagyis 1 pozsonyi = 1,0062 bécsi mérő, annak említett értékével 61,86 l. 1793-ban az országgyűlési bizottság a törvénytervezetében 72 icce nagyságot javasolt[1004] — vagyis az ismert értékkel 60,43 l-t —, de a javaslat nem valósult meg. Ugyanakkor Schwartner 1798-ban 75 icce nagyságot írt,[1005] vagyis 62,95 l-t.

Káts 1804-ben 2 véka, illetve 74 icce víz nagyságot ad,[1006] vagyis az ismert 62,11 l-t. Demian 1805-ben a bécsi mérővel azonosította,[1007] vagyis 61,486 l (ld. 3.3.26.8) nagyságot ad.

Az 1807:22. tc. — a hosszú ideje vajúdó új mértéktörvény — aztán, azon helyes céltól vezetve, hogy a lehetőség szerint egységesítsen, a pozsonyi mérő nagyságát a pozsonyi akó nagyságával egyformán, vagyis 64 pozsonyi iccében állapította meg,[1008] így az ismert icce értékkel 53,72 l nagyságot, vagyis a régi kis pozsonyi mérőt vezette be. A helytartótanács 1808-ban körlevélben közölte az adatokat: a régi mérő vízzel mérve 75 icce volt (így!), az új mérőnek 64 icce az űrtartalma

— közli az átmérőt, magasságot —, illetve 2944 bécsi köbhüvelyk nagyságú,[1009] annak értékével: 18,2746 cm³ (ld. 4.22.2), 53,80 l, a 75 icce pedig 62,95 l. Egy másik körlevelében pedig arról tudósította a törvényhatóságokat, hogy az új mérő 64 icce vízzel, kölessel mérve egyaránt, a régi nagy mérő viszont kölessel csapottan mérve 74 icce, vízzel pedig 75 icce volt,[1010] vagyis az ismert értékekkel 53,80, 62,11, 62,95 l. 1809-ben, újabb vizsgálatnál azt is megállapítják, hogy a régi mérő 3456 bécsi köbhüvelyk volt,[1011] vagyis 63,14 l, illetve: 100 pozsonyi mérő ad 103 bécsi mérőt,[1012] vagyis 1 pozsonyi = 1,03 bécsi mérő, vagyis az ismert értékkel 63,33 l.

Az új mérő ellen azonban megindult a tiltakozások áradata, és hasztalan lett volna, de a hadparancsnokság is tiltakozott, mert a porció így kisebb lett,[1013] mérőnként 1 fonttal (0,56 kg) (ld. 5.19), s a magazinok csak a régi nagy mérővel voltak hajlandók átvenni a porciót. S ez hatott. 1813-ban rendeleti úton visszaállították a régi nagy mérőt (ld. 2.42.2), s a pesti egyetem fizikaprofesszorával számíttatták ki a nagyságát. Vízzel mérve 75 (46 köbhüvelykes) icce, így 3450 köbhüvelyk, 3456 köbhüvelykkel lenne 2 bécsi kobláb, a különbség elenyésző, a mérő esővízzel mérve 133 bécsi font, tiszta folyóvízzel 114 font, s részletezi tovább a pontos meghatározást,[1014] vagyis a vonatkozó értékekkel: 31,57 cm³ (ld. 4.22.2), illetve 0,56 kg (ld. 5.5.4) számolva sorra 63,20, 63,28, 63,84 l. A kis mérő pedig 64 iccével pontosan mérve 2938,96 köbhüvelyk,[1015] ami annak ismert értékével 53,71 l.

Körlevél intézkedett a nagy mérő újbóli alkalmazásáról,[1016] s a kis mérők etalonjait visszarendelték.[1017] Természetesen ismét megindult a tiltakozások özöne, most még inkább, mert ez már törvényellenes intézkedés volt. De csak annyit érhettek e törvényhatóságok, hogy az egyéb sérelmek mellé ezt is feljegyezték (ld. 2.45.4).

Salomon 1823-ban a nagy mérőt írja érvényesnek, 62,159 l-ben adva a nagyságát.[1018] Jäckel viszont 1828-ban, miután a pozsonyi iccét pontosan megmérte, az előbbi intézkedésről mit sem tudva, a törvény szerint 64 iccés, tehát a kis, az akóval egyező mérő nagyságát adja meg 0.914 72 bécsi akó nagyságban,[1019] annak értékével: 56,589 (ld. 3.2.2.10), 51,76 l. Pethe 1830-ban ezt átveszi, s kiegészíti 2689,1868 párizsi köbhüvelyk nagysággal,[1020] ami annak értékével: 19,8363 l,[1021] 53,34 l. És 64 iccével adja a mérőt 1834-ben Leuchs,[1022] 1839-ben Gaal,[1023] Fényes pedig 1842-ben mindkettőt.[1024] Az 1843. évi Vademecum azonban 72 iccét vagy 3025,335 párizsi köbhüvelyk, illetve 2 bécsi kobláb nagyságot ír,[1025] vagyis az ismert értékkel sorra 60,42, 60,01, 63,16 l-t. Littrow 1844-ben ismét 64 icce vagy 6,934 bécsi Achtel nagyságot közöl,[1026] az utóbbi értékével: 7,6848 l (ld. 2.26.1), 53,29 l. Rumler 1849-ben azt írja, hogy a régi pozsonyi mérő 72 pozsonyi icce, illetve 52,5 l (így a 62,5 helyett), az új pedig 64 icce, illetve 53,33 l,[1027] a helyes értékkel 62,85, illetve 53,72 l.

Amikor 1853-ban a bécsi űrmértékeket rendeletileg bevezettetik, a hivatalos számítás szerint 1 pozsonyi mérő az 73,712 64 pozsonyi icce, illetve 1,016 16 bécsi mérő nagy,[1028] azok ismert értékével 61,87, illetve 62,486 l az eredmény. A métertörvény 1867. évi tervezetében szitén 1,016 16 bécsi mérő, illetve 0,6248 hl szere-

pel,[1029] az 1869. évi tervezetben ugyanez csak literben[1030] az 1874:8. tc. viszont a pozsonyi mérő nagyságát 0,6253 hl-ben (62,53 l) szabta meg (ld. 2.42.1), s az előkészítő iratokból nem lehet megállapítani, mi okozta az utolsó tizedek változtatását. S azt is meg kell jegyezni, hogy ez a nagyság az ott szabott icce értékkel (0,8484 l) csak 73,7 iccét ad, illetve ez a nagyság a 74 iccével számolva 0,845 l icce értéket ad, végül: a törvényes icce nagyság (0,8484 l) 74 iccével számolva 62,7816 l mérő értéket adna. Valamilyen tévedés eredményét rögzíti tehát a törvény, nem pedig a tényleges mérőnagyságot, s ez természetesen további hibák forrása lett. S azt is hangsúlyozni kell, hogy ezen érték megállapításakor nem mértek, hanem csak számoltak.

A szemléből megállapíthatjuk a kétféle — a kis és a nagy — mérő használatának a korszakait: 1550-ig a kis, 1551—1592 között a nagy, 1593—1696 között a kis, 1697—1807 között a nagy, 1807—1813 között a kis, 1814—1874 között a nagy mérő dívott, s hangsúlyozom, hogy a 19. sz.-i irodalom többsége az utolsó időszakra tévesen a kis mérő adatait közli.

A kétféle mérő nagysága a szemléből megállapíthatóan 51,76—55,68, illetve 60,01—63,84 l szélső értékek között változott. De rögvest vegyük figyelembe a kor viszonyszámainak és az átszámításoknak a természetéből adódó torzításokat. Természetes, hogy azonos értékkel, még egyazon konkrét esetben is alig találkozunk. Ha csak két tizedesig egyeztetünk, akkor is nehéz a helyes érték megállapítása. Nincsen olyan értékünk, amelyiket megnyugtatóan kitüntethetnénk. A kis mérőnél egyáltalán nincs, a nagynál látszólag kettő lenne. Az egyik az 1874. évi törvény értéke, de láttuk, ez lényegében fiktív szám, nem dönthet a kérdésben. A másik a sor elején álló etalon értéke. De ez csak egy mérés volt, és kérdés, hogy a kor gyakorlatának megfelelő-e, s maga Huščava sem bizonyos benne, két értéket is ad. Továbbá: ezt az etalont a 18. sz. közepétől kezdve többször is megmérték, és mindig más eredménnyel, s bár ezen értékek közelítik a Huščava-félét, de csak közelítik. S arra is gondolnunk kell a döntésnél, hogy megállapított metrikus érték a pozsonyi icce metrikus értékével az elfogadható, illetve előírt icce viszonyszámot kell hogy kiadjon, mégpedig úgy, hogy a híg iccén kívül a száraz icce értékével is számolhassunk, ráadásul pedig a kis mérő értéke a pozsonyi akó értékével is megegyezzen. De az is világos, hogy ha a kétféle mérő metrikus nagyságát a 19. sz.-ra megállapítjuk, állítjuk azok korábbi—kezdeti nagyságát is, a változatlan icce változatlan viszonyszámaival együtt.

Ha mindezt figyelembe vesszük, a végleges metrikus érték megállapítására ez esetben is csak az látszik célszerűnek, ha a szemlében sorolt biztos viszonyok és konkrét mérések metrikus értékeinek a számtani átlagát fogadjuk el. Így a kis mérő értéke 53,72 l, a nagy mérő értéke 62,08 l lesz. Ezekkel írom tehát a tételt, a búza ismert értékével, illetve a híg icce viszonyszámok kiegészítésével, megjegyezve, hogy a 64 és 74 icce viszony, illetve az itt nem sorolt, de számítható száraz icce viszony a tizedesszámokban nem is lehet pontos.

1 *pozsonyi mérő* = 1550-ig 80 pozsonyi híg icce = 53,72 l, illetve 40,29 kg búza, 1551—1592 között = 93 icce = 62,08 l, illetve 46,56 kg, 1593—1696 között = 64 icce = 53,72 l, illetve 40,29 kg, 1697—1807 között = 74 icce = 62,08 l, illetve 46,56 kg,

1807—1813 között=64 icce=53,72 l, illetve 40,29 kg, 1813—1874 között=74 icce=62,08 l, illetve 46,56 kg búza. A 16. sz. közepétől megyei, a 17. sz. közepétől országos mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.26.46 *Radosóci* (Nyitra). 1581-ben 26 helyi icce,[1031] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.2.11.119).

3.3.26.47 *Rahói* (Mármaros). Éltek vele 1680-ban.[1032]

3.3.26.48 *Ratkói* (Gömör). 1581-ben 1 murányi korec nagyságú,[1033] annak értékével (ld. 3.3.19.9) írható:

1 *ratkói mérő*=1 murányi korec=83,80 l, illetve 62,85 kg búza.

3.3.26.49 *Rimaszombati* (Gömör). 1581-ben $1^1/_2$ murányi korec volt,[1034] annak értékével: 83,80 l (ld. 3.3.19.9), 125,70 l, illetve 94,28 kg búza. Éltek vele 1596-ban.[1035] A 17. sz. elején mértékrendezésre kerülhetett sor, mert 1672-ben már 1 pozsonyi mérő nagyságú,[1036] vagyis annak értékével (ld. 3.3.26.45) 53,72 l, illetve 40.29 kg. Így a tétel:

1 *rimaszombati mérő*=kb. a 17. sz. elejéig $1^1/_2$ muráci korec=125,79 l, illetve 94,28 kg, kb. a 17. sz. elejétől=1 pozsonyi mérő=53,72 l, illetve 40,29 kg búza.

3.3.26.50 *Solymosi* (Pozsony). Éltek vele 1388-ban.[1037]

3.3.26.51 *Soproni*. Prickler a 17. sz.-ra 70,09 l nagyságot ad.[1038] Adatát nem ellenőrizhettem, s mivel nagyságrendileg jelentősen eltérő értékeim vannak, az övét nem fogadhatom el.

Éltek vele 1428-ban,[1039] 1506-ban,[1040] 1532-ben,[1041] a város környékén is 1586-ban,[1042] 1587-ben,[1043] 1597-ben,[1044] 1633-ban.[1045] 1670-ben a bécsi liszthivatal mértéktáblázata szerint 1,4 bécsi mérő, illetve 0,975 pozsonyi mérő[1046] jelenleg is az első viszony a biztosabb, annak értékével: 56,02 l (ld. 3.3.26.8), 64,43 l, illetve 48,32 kg búza. Éltek vele 1674-ben,[1047] 1686-ban,[1048] 1725-ben.[1049] A 18. sz. elején azonban mértékrendezésre kerülhetett a sor, mert 1756-ban már más a nagysága: $^1/_8$-ával nagyobb a bécsi mérőnél,[1050] vagyis 1 soproni=1,143 bécsi mérő, s még a kisebb értékkel kell számolnunk, a rendezés előtti állapot ez: 45,79 l (ld. 3.3.26.8), így 52,34 l, illetve 39,26 kg. Vagyis úgy tűnik, hogy a korábbi mérő kb. 51, az utóbbi kb. 42 helyi pint (ld. 3.3.24.103) volt. A tétel pedig:

1 *soproni mérő*=kb. a 18. sz. elejéig $1^2/_5$ bécsi mérő=64,43 l, illetve 48,32 kg, kb. a 18. sz. elejétől=$1^1/_7$ bécsi mérő=52,34 l, illetve 39,26 kg búza. A környéken is dívott.

3.3.26.52 *Szakolcai* (Nyitra). Lederer a következőkben tárgyalandó viszony alapján, saját értékével számolva, 78,16 l nagyságot ad.[1051]

A kamara 1581. évi utasítása szerint ugyanis 1 szakolcai mérő az $1^1/_4$ pozsonyi mérő,[1052] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 77,60 l, illetve 58,20 kg búza.

Aztán már csak a 19. sz.-ból van adatom. Rumler szerint 1849-ben $1^1/_2$ pozsonyi mérő, illetve 80,0 l.[1053] Tudjuk, Rumler a kis mérővel számolt, ennek helyes értékével: 53,72 l (ld. 3.3.26.45) ez 80,58 l, illetve 60,43 kg. De tudjuk azt is, hogy Rumler megbízhatatlan, az $^1/_4$ mérő tévedés is lehet, de az sincs kizárva, hogy közben — feltehetően a 17. sz. során — mértékrendezés volt, s $^1/_4$ mérővel növelték a mérőt. Így a tétel e részét kérdőjelezem:

1 *szakolcai mérő*=kb. a 17. sz.-ig $1^1/_2$ pozsonyi mérő=77,60 l, illetve 58,20 kg, kb. a 17. sz.-tól=$1^1/_2$ pozsonyi mérő?=80,58 l? illetve 60,43 kg ? búza.

3.3.26.53 *Szarvkői* (Sopron). Prickler szerint 1555-ben 61,35 l, 1 bécsi mut az 22 szarvkői, illetve 30 bécsi mérő viszony alapján számolva.[1054] Nem annyi. E viszony szerint 1 szarvkői=1,36 bécsi mérő, annak értékével 42,28 l (ld. 3.3.26.8) írható:

1 *szarvkői mérő*=1,35 bécsi mérő=57,50 l, illetve 43,13 kg búza. Uradalmi mérték.

3.3.26.54 *Szatmári*. 1755-ben 2 pozsonyi mérő volt,[1055] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *szatmári mérő*=2 pozsonyi mérő=124,16 l, illetve 93,12 kg búza.

3.3.26.55 *Szenicei* (Nyitra). Éltek vele 1617-ben,[1056] 1666-ban,[1057] 1670-ben,[1058] 1671-ben,[1059] s a 17. sz. végén.[1060]

3.3.26.56 *Szentgyörgyi* (Pozsony). Éltek vele 1575-ben,[1061] 1742-ben.[1062]

3.3.26.57 *Szentkereszti* (Bars). Dívott 1573-ban.[1063] 1587—1607 között 3 nagyszombati mérő volt,[1064] vagyis annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 93,12 l, illetve 69,84 kg búza. A század elején mértékrendezés lehetett, mert 1615-ben már csak $2^1/_2$ nagyszombati mérő,[1065] vagyis 77,60 l, illetve 58,20 kg. Így a tétel:

1 *szentkereszti mérő*=kb. a 17. sz. elejéig 3 nagyszombati mérő=93,12 l, illetve 69,84 kg, kb. a 17. sz. elejétől=$2^1/_2$ nagyszombati mérő=77,60 l, illetve 58,20 kg búza.

3.3.26.58 *Szerémi*. Éltek vele 1237-ben.[1066] Aztán már csak a 18. sz.-ból van adatom. Herkov szerint 1760—70 körül $112^1/_2$ pozsonyi icce, illetve 93,71 l volt.[1067] Az értéket az icce helyes értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) javítani kell. Így a tétel:

1 *szerémi mérő*=$112^1/_2$ pozsonyi icce=94,42 l, illetve 70,82 kg búza. Megyei mérték.

3.3.26.59 *Tapolcsányi* (Nyitra). 1549—50-ben 3 tapolcsányi mérő az 4 trencséni szapu volt,[1068] vagyis 1 tapolcsányi mérő=1,333 trencséni szapu, annak értékével 46,56 l (ld. 3.3.33.30), 62,08 l, illetve 46,56 kg búza. Ugyanennyi 1553-ban.[1069] Dívott 1570-ben.[1070] 1581-ben a kamara szerint 39 helyi icce.[1071] Éltek vele a me-

gyében 1587-ben,[1072] 1670-ben,[1073] 1684-ben,[1074] 1690-ben,[1075] 1727-ben.[1076] A 17. sz. folyamán rendezhették a mértékeket, mert 1703-ban 1 nagyszombati mérő nagyságú,[1077] vagyis 31,04 l (ld. 3.3.26.42), illetve 23,28 kg búza, tehát a felére csökkentették a nagyságát. Így a tétel:

1 *tapolcsányi mérő* = kb. a 17. sz. közepéig $1^1/_3$ trencséni szapu = 62,08 l, illetve 46,56 kg, kb. a 17. sz. közepétől = 1 nagyszombati mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.26.60 *Tardoskeddi* (Nyitra). Az esztergomi érsekség 1558. évi urbáriuma mértéktáblázata szerint $36^3/_4$ bécsi pint,[1078] annak értékével 1,5264 l (ld. 3.2.24.8) írható:

1 *tardoskeddi mérő* = $36^3/_4$ bécsi pint = 56,10 l, illetve 42,08 kg búza.

3.3.26.61 *Újhelyi* (Nyitra). 1558-ban 2 nagyszombati mérő,[1079] vagyis annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 62,08 l, illetve 46,56 kg búza. Az érsekség 1571. évi urbáriuma mértéktáblázata szerint ugyanennyi,[1080] és ugyanennyi 1581-ben a kamara szerint.[1081] Így a tétel:

1 *újhelyi mérő* = 2 nagyszombati mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.26.62 *Újvidéki* (Bács). Éltek vele 1773-van.[1082]

3.3.26.63 *Váci* (Pest). 1701-ben 679 mérő tett $664^1/_2$ pesti mérőt,[1083] vagyis 1 váci mérő = 1,022 pesti mérő, annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.26.44) írható:

1 *váci mérő* = 1,022 pesti mérő = 95,17 l, illetve 71,38 kg búza.

3.3.26.64 *Vadkerti* (Nógrád). 1587—1607 között 1 nagyszombati mérő volt,[1084] annak értékével (ld. 3.3.26.42) írható:

1 *vadkerti mérő* = 1 nagyszombati mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza.

3.3.26.65 *Varasdi*. Horvát nevén drevenka, de ez általános mérőt is jelent, alegységeit Vlajinac 68—82 l között ismeri.[1085] Elsőnek 1651-ben találkoztam vele.[1086] Dívott 1679-ben a Muraközben,[1087] 1720-ban Csáktornyán (Zala),[1088] 1725-ben Dubovicán (Varasd),[1089] 1732-ben Varasd megyében,[1090] 1739-ben Ludbergen (Körös),[1091] 1748-ban Csenkovecen (Zágráb),[1092] 1749-ben Körös megyében.[1093] Foglalkozott a nagyságával az 1657., 1662., 1733., 1745. évi horvát országgyűlés.[1094] Kis és nagy típusa dívott. Időszaki változásait Herkov vizsgálta és állapította meg,[1095] eredményei alapján írom a tételt, a két típust különböztetve (a búzaértékkel egészítve):

1 *varasdi nagy mérő* = 1733-ig 80 varasdi pint = 134,29 l, illetve 100,72 kg, 1733-tól = 20 horvát pint = 67,14 l, illetve 50,36 kg búza, *kis mérő* = 1733-ig 40 varasdi pint = 67,14 l, illetve 50,36 kg, 1734-től = 10 horvát pint = 33,57 l, illetve 25,18 kg búza. Területi mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.26.66 *Verbói* (Nyitra). Lederer a később tárgyalandó 1590. évi forrás alapján 46,89 l-ben adja nagyságát.[1096] Nem sokat tévedett.

1549—53-ban 10 verbói mérő 9 trencséni szapu volt,[1097] vagyis 1 verbói mérő = =0,999 trencséni szapu, annak értékével: 46,56 l (ld. 3.3.33.30), 46,51 l. 1571-ben az esztergomi érsekség mértéktáblázata szerint 2 verbói mérő tett 3 nagyszombati mérőt,[1098] vagyis 1 verbói = 1,5 nagyszombati mérő, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. Ugyanezt a viszonyt, így nagyságot adja a kamara 1581. évi mértéktáblázata,[1099] és ugyancsak az 1590. évi táblázat.[1100] Dívott még Nagykosztolányon (Nyitra) is 1684-ben.[1101] A tétel pedig ez (hiszen az első adat eltérése nyilvánvalóan lényegtelen):

1 *verbói mérő* = $1^1/_2$ nagyszombati mérő = 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. A megyében többfelé dívott.

3.3.26.67 *Veszprémi.* Dívott 1696-ban Somogyban,[1102] Veszprém megyében 1723-ban,[1103] 1746-ban.[1104] 1786-ban $^1/_2$ veszprémi kila volt,[1105] annak értékével 124,16 l (ld. 3.3.18.15) írható:

1 *veszprémi mérő* = $^1/_3$ veszprémi kila = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza. Megyei mérték, a szomszéd megyékben is dívott.

3.3.26.68 *Vittenci* (Nyitra). Lederer forrást nem adva (valószínűleg a tárgyalandó 1571. évi szerint) 3 vittenci az 4 nagyszombati mérő viszony alapján, saját értékével számolva, 41,68 l nagyságot ad.[1106] Jól közelítő érték. — Adataim. Éltek vele Jókőn (Nyitra) 1569—70-ben,[1107] Újvárott (Nyitra) 1571-ben.[1108] Az esztergomi érsekség 1571. évi mértéktáblázata szerint 3 vittenci mérő tett 4 nagyszombati mérőt,[1109] vagyis 1 vittenci = 1,333 nagyszombati mérő, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 41,37 l, illetve 31,04 kg búza. Ugyanez a nagyság a kamara 1581. évi mértéktáblázata szerint is.[1110] Így a tétel:

1 *vittenci mérő* = $1^1/_3$ nagyszombati mérő = 41,37 l ,illetve 31,04 kg búza. Megyei mérték.

3.3.26.69 *Zsarnócai* (Bars). 1662-ben 483 zsarnócai mérő tett 800 nagyszombati mérőt,[1111] vagyis 1 zsarnócai = 1,656 nagyszombati mérő, annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.26.42) írható:

1 *zsarnócai mérő* = 1,656 = kb. $1^2/_3$ nagyszombati mérő = 51,40 l, illetve 38,55 kg búza.

3.3.26.70 *Összefoglaló.* A 67 alegység megmutatja a területi elhelyezkedést: az ország nyugati része, mintegy a Duna—Tisza köze feléig, kétségtelenül utal a nyugati eredetre. (Erdélybe Bécs importálta.) De nemcsak kisebb területen, azon belül is ritkábban dívott, mint a köböl, feleannyi alegysége van. A 67 alegységből országos 4 alegység (6%): bécsi, budai, erdélyi, pozsonyi. Területi jellegű 2 alegység (3%): nagyszombati, varasdi. Megyei jellegű 13 alegység (18%): csejtei, esztergomi, fehérvári, győri, komáromi, magyaróvári, mosoni, pesti, szatmári, szerémi, tapolcsányi, verbói, veszprémi. Uradalmi jellegű 3 alegység (4%): fraknói, kis-

martoni, szarvkői. A környéken is dívó 1 alegység: soproni. Helyi jellegű 45 alegység (67%). A megoszlás erősen hasonlít a köböléhez (ld. 3.3.20.127).

A 67 alegység közül 53 alegység (79%) metrikus nagyságát ismerjük 71 értékkel. 1 alegységnél volt két értéke egy időben. Változott az érték 12 alegységnél (18%) 29 értékkel (40%). A szélső érték 31,04—155,20 l (23,28—116,40 kg) között a 71 esetben 49 nagysággal változott (69%), s az esetek közül 30 volt azonos (42%), 41 eset (58%) az egyedi nagyság. Ez hasonlít a köböléhez, értékterülete azonban sokkal kisebb és zártabb. A felső határt azonban csökkenteni kell, mert a 124,16 125,70 134,29 155,20 l értékek kivételesek, így a szélső érték 31,04—95,17 l (23,28—77,38 kg) lesz, s ez a tartomány tulajdonképpen a középérték is. Gyakoriságról nem beszélhetünk (ellentétben a köböllel), hacsak a 31,04 l (23,28 kg) esetét (8%) nem említem, ez a nagyszombati mérő nagysága. S azt is megállapíthatjuk, hogy a budai, illetve a pozsonyi mérő nagysága (53,72, illetve 62,08 l) még olyan arányban sem hatott más alegységekre, mint azt a köbölnél tapasztaltuk. Egyébként ahhoz hasonló, csak nagyságrendileg sokkal szorosabb, jobban tömörülnek az értékek.

3.3.27 MUT

3.3.27.1 *Általában.* Adelung szerint felnémet, svájci, osztrák területen dívó, nagyobb űrtartalmú gabonamérték. Az utóbbi területről került hozzánk is, s a nyugati határszélnél sokkal tovább nem is terjedt, megmaradt ott és német nyelvterületen. Az iratokban általános a német név, ritkábban latinosítva: muto, és természetesen ragozva. Elsőnek egy répcei (Sopron) malomra vonatkozó 1312. évi oklevélből ismerem,[1112] de csak a 16. sz.-ban gyakoribb az említése. Az általános, vagyis nem alegységesíthető adatok is a nyugati széleken keletkeztek.[1113] A 17. sz.-ban már ritkább a használata.[1114] Az alegységek is így tájékoztatnak.

3.3.27.2 *Bécsi.* Kováts a 15. sz.-ra 30 bécsi mérős nagyságot feltételez, de 19. sz.-i viszony alapján,[1115] így adatát nem fogadhatom el. Rudolff 1532-ben 40 mérőt ír,[1116] annak értékével: 42,28 l (ld. 3.3.26.8), 1691,20 l lenne. Geyer viszont 1590-re 31 és 32 bécsi mérő, illetve 1310,68 és 1352,86 l nagyságot ad.[1117] A kamara szerint azon évben a bécsi mut 22 pozsonyi mérő volt,[1118] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 1365,76 l. 1635-ben a Batthyány uradalmakban 30 bécsi mérővel számították,[1119] 1639-ben szintén,[1120] annak értékével: 42,18 l (ld. 3.3.26.8), 1265,40 l. Ezt a nagyságot adja a kamara 1715-ben,[1121] az 1719. évi alsó-ausztriai vectigál,[1122] 1768-ban egy hazai számtankönyv,[1123] Leuchs 1834-ben,[1124] Gaal 1839-ben,[1125] Littrow is 1844-ben, de metrikus értékkel is: 1844,9826 l.[1126] 30 mérő Bleibtreunál 1861-ben,[1127] és annyi Nobacknál 1876-ban.[1128] — Lisztmérték mivoltával a hazai gyakorlatban nem találkoztam.

Tehát csak a 16. sz.-i nagysága problematikus, 4 értékünk is van. Én a hazai vonatkozásban a pozsonyi adathoz való közelítése miatt Geyer 32 mérős adatát tartom elfogadhatónak. A továbbiakban viszont a 30 mérős nagyság természete-

sen a bécsi mérő nagyságváltozásait követi. Így tagolom a tételt (búzaértékkel egészítve):

1 *bécsi mut* = kb. a 16. sz. végéig 32 bécsi mérő = 1352,96 l, illetve 1014,72 kg, kb. a 17. sz. elejétől végig = 30 bécsi mérő, és 1638-ig = 1265,40 l, illetve 949,05 kg, 1639—1867 között = 1380,60 l, illetve 1035,45 kg, 1688—1755 között = 1373,70 l, illetve 1030,28 kg, 1756—1871 között—1844,58 l, illetve 1383,44 kg búza. Területi mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.27.3 *Lánzséri* (Sopron). Éltek vele 1557-ben.[1129] 1559-ben 59 mut $7^1/_2$ mérő adott $1777^1/_2$ helyi mérőt,[1130] vagyis 1 lánzséri mut = 30 lánzséri mérő, annak értékével 84,56 l (ld. 3.3.26.38) írható:

1 *lánzséri mut* = 30 helyi mérő = 2536,80 l, illetve 1902,60 kg búza. Uradalmi mérték.

3.3.27.4 *Lévárdi* (Pozsony). Éltek vele 1596-ban.[1131]

3.3.27.5 *Nagyszombati* (Pozsony). 1595-ben Nagyszombatban 30 budai mérő volt,[1132] annak értékével: 53,72 l (ld. 3.3.26.12), 1611,61 l, illetve 1208,71 kg búza. Feltehetően a 17. sz. elején csökkentették a nagyságát, mert 1661-ben 30 nagyszombati mérő,[1133] vagyis annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 931,20 l, illetve 698,40 kg. Így a tétel:

1 *nagyszombati mut* = kb. a 17. sz. elejéig 30 budai mérő = 1611,61 l, illetve 1208,61 kg, kb. a 17. sz. elejétől = 30 nagyszombati mérő = 931,20 l, illetve 698,40 kg búza. A környéken is dívott.

3.3.27.6 *Németújvári* (Vas). 1637-ben 16 németújvári gabonaköböl volt,[1134] annak értékével 75,21 l (ld. 3.3.20.75) írható:

1 *németújvári mut* = 16 helyi gabonaköböl = 1203,36 l, illetve 902,52 kg búza. Uradalmi mérték.

3.3.27.7 *Pozsonyi*. Kováts az 1456. évi számadás áradataiból átszámolva, úgy találta, hogy 5 mut az 160 mérő, vagyis 1 mut = 32 mérő, és 53,31 l-rel számolva 1707,20 l nagyságot ad.[1135] Sólyom átveszi tőle az adatot.[1136] — Éltek vele 1526-ban.[1137] Rudolff szerint 1532-ben 31 pozsonyi mérő,[1138] vagyis annak értékével: 53,72 l (ld. 3.3.26.45), 1665,32 l lenne, de a bécsi adata is kétséges volt (ld. 3.3.27.2). Éltek vele 1614-ben a hadsereg élelmezésnél is.[1139] 1639-ben 30 pozsonyi mérő,[1140] annak említett értékével 1611,60 l. Éltek vele 1656-ban.[1141] Később már nem találkoztam vele.

Az adatok ellentmondóak, de el kell dönteni, hány mérő a mut, s azt is figyelembe kell venni, hogy a mérőnagyság-változás a mut viszonyszámát vagy nagyságát is változtatja. S ha még figyelembe veszem a kezdeti lehetséges bécsi hatást, továbbá azt, hogy a 30 mérős viszony jellegzetes, akkor így ítélem a helyzetet. 1550-ig 32 mérő, 1551—1592 között 30 mérőre csökkent, mert a mérő nagysága növe-

kedett, de amikor az ismét csökkent, a viszonyszám megmaradt, mert Bécsben is, a környéken is ez dívott, így 1593-tól is 30 mérő lehetett.

A pozsonyi mut azonban nemcsak gabona-, hanem lisztmérték is volt. Pozsony város jogkönyve 16. sz.-i része tartalmazza az őrlésnormánál a nagyságát: 1 mut = 45 strich liszt.[1142] A pozsonyi strich nagyságát azonban nem ismerjük, csak feltételeztem a bécsi nagyságot. Így ezzel tájékozódhatunk — 40,75 l,[1143] kiegészítve a liszt értékével: 0,58 kg.[1144] Kazimír a 17. sz.-ra 52 strich nagyságot ír,[1145] de a viszonyszám nekem gyanús, hivatkozása alapján azonban nem találtam meg a forrást, nem ellenőrizhettem, így adatát nem fogadhatom el. Mindkét mérték tétele, de a feltételezéseknél kérdőjelezve:

1 *pozsonyi mut gabona* = 1550-ig 32 pozsonyi mérő = 1719,04 l, illetve 1289,28 kg ? 1551—1592 között = 30 pozsonyi mérő = 1862,40 l, illetve 1396,70 kg ? 1593-tól = 30 pozsonyi mérő = 1611,60 l, illetve 1208,70 kg búza, *mut liszt* = 45 pozsonyi strich = 1833,75 l, illetve 1063,58 kg ? Megyei mérték, a vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.27.8 *Soproni.* Éltek vele 1503-ban,[1146] 1532-ben.[1147]

3.3.27.9 *Szentgyörgyi* (Pozsony). 1575-ben 30 helyi mérő,[1148] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.26.56).

3.3.27.10 *Összefoglaló.* A 8 alegység szerint kizárólag Pozsony, Sopron és Vas megye néhány településnél és azok környékén dívó — úgy mondhatjuk — nagykereskedelmi és talán inkább számítási mérték. A 8 alegységből hatnak ismerjük 13 értékét, de egy a lisztnek az értéke, 3 alegységnél pedig 10 értékben változott a nagyság, a mérő változása következtében. A szélső érték 931,20—2536,80 l (698,40—1902,60 kg), a középérték 1203,36—1862,40 l (902,52—1396,80 kg). Gyakoriság nincs, még ismétlődés sem. A 30 mérős viszonyszám azonban gyakori, jellegzetes, de a mérő függvényében mutnagyságot önmagában nem határozhat meg. A 17. sz. közepétől kikopik a használatból, csak a bécsi mut értéke marad számítási egységként.

3.3.28 OKA

Híg űrmérték mivoltával már foglalkoztam, terminológiáját is tárgyaltam (ld. 3.2.22), súlymérték szerepére később kerül sor (ld. 5.17), itt csak száraz mérték mivoltát vizsgálom.

1550-ben találkoztam vele először,[1149] a hódoltság területén a kilával (ld. 3.3.18) együtt terjed el.[1150] Gyakoribb a 17. sz.-ban lesz.[1151] 1647-ben Szalánczi Konstantinápolyban úgy számolta, hogy „három oka teszen erdélyi két ejtelt,[1152] vagyis 1 oka = 0,66 kupa, annak értékével: 1,3623 l (ld. 3.2.16.2), 0,9072 l. Dívott a határőrvidéken 1723-ban.[1153] Haugwitzék 1756-ban Pétervárádon azt állapították meg, hogy 100 oka tesz 3 pozsonyi mérőt,[1154] vagyis 1 oka = 0,03 pozsonyi mérő, annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 1,8624 l. Herkov 1760-ra Szerémben $1^7/_8$ pozsonyi

icce, illetve 1,682 l nagyságot állapít meg,[1155] ami a helyes értékkel: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 1,5747 l lenne. Más horvát területre $1^1/_2$ és 2 pozsonyi icce nagyságot is ad,[1156] vagyis az ismert értékkel 1,2590, illetve 1,6786 l-t. Schwartner 1798-ban Temesváron 1 pozsonyi mérő=40 oka viszonyt ír,[1157] vagyis 1 oka= =0,025 pozsonyi mérő, annak említett értékével ez 1,5520 l. Herkov 1834-ben Mitrovicán ismét $1^7/_8$ pozsonyi icce nagyságot ad, de értéknek most 1,5618 l-t,[1158] amit pontosítva 1,5737 l. Benigni 1837-ben a közönséges okát az erdélyi kupával azonosítja,[1159] vagyis annak értékével (ld. 3.2.16.2) 1,4147 l lenne. Fényes szerint 1842-ben a Bánságban 80 oka tett 2 pozsonyi mérőt,[1160] vagyis 1 oka=0,025 pozsonyi mérő, így a már említett 1,5520 l nagyság. Littrow 1844-ben csak Oláhországra ad adatot,[1161] nem használhatjuk. Rumler 1849-ben a határőrvidékre 1,5625 l nagyságot ad,[1162] Temesvárra pedig az 1 pozsonyi mérő=40 oka viszonyt,[1163] vagyis az ismert 1 oka=0,025 pozsonyi mérő viszonyt, illetve a vonatkozó 1,5520 l-t.

Mivel Herkov adatai elsősorban alsó-horvát területre vonatkoznak, hazai területre Schwartner és társainak adatát ítélem elfogadhatónak. Így a tétel:

1 *oka*=0,025 pozsonyi mérő=1,5520 l, illetve 1,1640 kg búza. A déli területen dívó mérték.

3.3.29 OKTÁLY

Híg űrmérték mivoltával már foglalkoztam (ld. 3.2.23). Annak is kivételes mérték volt, ennél még inkább az. A terminológiája is bonyolultabb. Az oktale — Achtel — oktály — nyolcad összefüggések valódi értékét, a más mértékekkel való azonosságát (ld. később) csak konkrét esetben, de akkor sem mindig lehet megállapítani. Bizonyosan kizárhatjuk a bécsi űrmértékrendszer Achtel egységét, amelyik pedig ténylegesen nyolcada a bécsi mérőnek (utolsó értéke 7,68 l, ld. 2.26.2), mert nálunk nem volt gyakorlati mérték. Némely számtankönyv említi csupán, de a bécsi mérték ismertetésénél.[1164] Erdély területén a 17. sz.-ig latin szövegekben előforduló octale az erdélyi ejtelt=kupát jelent (ld. 3.2.16.2),[1165] az összefüggések megmutatják,[1166] a váradi oktály, illetve nyolcas pedig a váradi vékát (ld. 3.3.37.43), meg is mondják az azonosságot.[1167] Meglévő adataim egyrészt nem elég egyértelműek, másrészt nem alegységesíthetőek, végül pedig nagyságot sem lehet megállapítani.[1168] Így csak annyit mondhatok, hogy egyes területeken (Borsod, Bereg), kivételesen, ritkán és inkább a 17. sz.-ig használhatták a mértéket, amelyiknek a nagyságát még a tájékoztatás igényével sem tudom megbecsülni.

3.3.30 PINT

3.3.30.1 *Általában.* Elsősorban híg űrmérték lévén részletesen ott foglalkoztam vele (ld. 3.2.25.1), itt csak száraz mérték mivoltát tárgyalom. A szükséges tudnivalókat azonban a száraz iccénél már ismertettem (ld. 3.3.17), nem ismétlem, csak a lényeget. Általában $1^1/_4$ vagy $1^1/_2$ híg pint tett 1 száraz pintet, amelyet a piaci

gyakorlat alkalmazott, kivételesen a hivatalos vizsgálat. Természetesen csak a néhány országos száraz pintet sorolom, s hogy az ismétlést kerüljem, ezeket is röviden vizsgálom, hiszen körülményeik majd azonosak a száraz iccével, nagyságuk pedig annak kétszerese.

3.3.30.2 *Bécsi.* Kivételesen is csak számítási egységként alkalmazták,[1169] mert, mint a száraz icce (ld. 3.3.17.2) nem épült a bécsi gabonamérték-rendszerbe (ld. 2.26.1/2), és nem alkalmazták a gyakorlatban sem gabona vagy más száraz tárgy mérésére. Az iccének megfelelően, amelynek a kétszerese, két időszaka volt, az első adat itt is bizonytalan. A tétel, a búza értékével egészítve:

1 *bécsi száraz pint* = 1,0866 bécsi híg pint = 2 bécsi száraz icce = 1557—1568 között 1,6572 l ? illetve 1,2429 kg ? 1569—1871 között 1,5372 l, illetve 1,1529 kg búza, de ez csak tájékoztató adat, gabonát nem mértek vele.

3.3.30.3 *Budai* (Pest). Még a bécsinél is ritkábban dokumentált mérték. Ez sem épült a vonatkozó gabonamérték-rendszerbe (ld. 2.26.2), a piaci gyakorlatban azonban bizonyosan dívott, mert alkalmas a száraz tárgyak kiskereskedelmi forgalmazására. Természetesen ez is a száraz icce (ld. 3.3.17.3) kétszerese, s követi annak időszaki változását, a híg pinttel való aránya is azonos. Így a tétel:

1 *budai száraz pint* = $1^1/_4$ budai híg pint = 2 budai száraz icce = a 17. sz. elejéig 2,0982 l, illetve 1,5737 kg, a 17. sz. elejétől a 18. sz. végéig = 2,2892 l, illetve 1,7169 kg búza.

3.3.30.4 *Pozsonyi.* Az előzőknél valamivel gyakrabban használt számítási mérték, a piaci gyakorlatban pedig a 18. sz. közepétől kezdve országosan is élhettek vele, de ez sem tartozik a vonatkozó űrmértékrendszerhez (ld. 2.26.2). A híg pinthez való aránya, időszaki változása azonos a száraz iccével (ld. 3.3.17.4), amelynek a kétszerese.

1 *pozsonyi száraz pint* = 2 pozsonyi száraz icce = 1592-ig $1^1/_4$ pozsonyi híg pint = = 1,6786 l, illetve 1,2590 kg, 1592—1715 között = $1^1/_4$ pozsonyi híg pint = 2,0982 l, illetve 1,5737 kg, 1715—1874 között = $1^1/_2$ pozsonyi híg pint = 2,2580 l, illetve 1,8885 kg búza.

3.3.30.5 *Összefoglaló.* A 3 alegység az 1,5372—2,5180 l (1,1529—1,8885 kg) szélső értékével tájékoztathat az érthetően hasonló nagyságrenden lévő egyéb száraz pintekről, amelyeket a piaci gyakorlat bizonyosan mindenütt használt, s éppen a nagyságrendje miatt az iccénél inkább, de e gyakorlatról a kiskereskedelem természete miatt írott forrás alig keletkezett.

3.3.31 SINEK

Schwartner, aki 1798-ban elsőnek említi, „Schineck" írásmóddal, ezt az akkor Temesvárott, korábban a Temesi bánságban dívó mértéket, azt írta, hogy a neve után ítélve valószínűleg török eredetű, mint a kila és a kantár.[1170] Lehetséges, de mivel egyetlen magyar, török, német, horvát, más szláv, latin szótárban sem találtam, Vlajinac sem ismeri, s a következőkben idézendők sem adnak vonatkozó felvilágosítást, a szó és a mérték eredetét nem magyarázhatom, a nevet pedig fonetikusan írtam.

Schwartner az említett időben, helyen 80 oka nagyságát közli, ami annak értékével: 1,552 l (ld. 3.3.28), 124,16 l ez. Jäckel 1828-ban, ugyancsak Temesvárra vonatkozóan ugyanezt írja, de mivel nála 1 pozsonyi mérő az 40 oka, a sinek 2 pozsonyi mérő,[1171] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) pedig az előbbi nagyságot kapjuk. Leuchs 1834-ben ugyanezt írja.[1172] Niemann viszont ugyanaz évben 40 okás nagyságot, illetve 1/2 sinekre $53^3/_{16}$ l nagyságot ad,[1173] ami az előzőnek ellentmond. Fényes 1842-ben már három típusát ismeri: 1 nagy sinek = 80 oka = = 2 pozsonyi mérő, 1 közép sinek = 60 oka = $1^1/_2$ pozsonyi mérő, 1 kis sinek = = 50 oka = $1^1/_4$ pozsonyi mérő,[1174] vagyis az említett értékekkel sorra 124,10, 93,12, 77,60 l. 1843-ban a Vademecum és Bocsor egyezően a három típusra az előbbi pozsonyi mérős nagyságot adják, de a kis sinekre 40 okát írtak,[1175] az utóbbi azonban nyilvánvaló tévedés. Végül Rumler 1849-ben ismét a Fényes-féle adatsort adja.[1176] A tétel tehát:

1 *nagy sinek* = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg, *közép sinek* = $1^1/_2$ pozsonyi mérő = 93,12 l, illetve 69,84 kg, *kis sinek* = $1^1/_4$ pozsonyi mérő = 77,60 l, illetve 58,20 kg búza.

3.3.32 STRICH

Adelung szerint német űrmérték, eredetileg valamilyen „levont", tehát csapott mérték mennyiségét jelentette. Schalk megerősíti ezt a feltevést a tetézett és csapott mérésadatokkal, illetve a Kaufstrich és Glattstrich fogalmakkal.[1177] Magyar neve nincs, meghagytam a németet. Nálunk csak lisztmértékként fordult elő, akkor is kivételesen. Kováts a 15. sz. közepi pozsonyi számadásokban, harmincadnaplókban talált a lisztnél strich mérték alkalmazást.[1178] Pozsony város jogkönyvének a 16. sz.-i részében az őrlésnorma megállapításakor megszabták, hogy hány strich legyen egy-egy lisztfajtából, s így 1 mutnak összesen 45 strich lisztet kellett adnia.[1179] A nagyság-megállapításra semmi támpont, így kényszerülök Geyer bécsi adatát kölcsönözni, hogy tájékozódjunk. Szerinte 1 strich = 40,75 l liszt,[1180] ami a liszt említett értékével: 0,58 kg az 23,64 kg lesz. Ha Noback 1879. évi adatát összevetjük vele, kicsit soknak találjuk. Nála ugyanis 1 strich liszt (a minőség átlaga) 34,75 bécsi font,[1181] annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4), 19,46 kg, s az előbbi liszt értékkel (természetesen fordítva) számolunk 33,55 kg az eredmény. Más lehetőség azonban nem lévén, kételkedve ugyan, de elfogadom Geyer adatát. Természetesen kérdőjelezve írom:

1 *strich* (Pozsonyban) = 40,75 l ?, illetve 23,64 kg ? liszt.

3.3.33.1 *Általában.* A történeti-etimológiai szótár szerint ismeretlen eredetű, kezdetben edény jelentésű szóból alakult mértéknévvé; a törökből való származtatásának hangtani nehézségei vannak; a hazai latin sapo szó a magyarból alakult; elsőnek 1395-ből ismeri, de utal az 1292. évi sapo-ra. Nos, a latin név magyar eredete is a honfoglalás előttre utal. Mivel pedig a nyelvészeti irodalomban említett a szavak, így Gombócz török jövevényszó cikkében szereplők jelentése még csak edény,[1182] úgy gondolom, hogy eleinknél alakult mértékké, mégpedig száraz mértékké, s honfoglaláskor már hoztuk magukkal. Ezért az első latin névelőfordulás — 1277-ből ismerem[1183] — egyúttal a magyar név előforduása is. Az iratokban a latin sapo (sapho) vagy a magyar név olvasható. A helyzet azonban nem mindig egyértelmű, legalábbis a 14. sz. végétől kezdve. 1398-ban a latin sapo-t vékával vulgozták,[1184] 1454-ben viszont a „zapw" a metreta köznyelvi szava,[1185] 1566-ban „majori mensura vulgo zapu sive lucna" meghatározással találkozunk,[1186] 1590-ben a kamara „1000 sapu avagy köböl buzarol" ad nyugtát,[1187] 1600-ban Putnokon (Gömör) a fél köblöt nevezték szapunak,[1188] Pozsony város 1646. évi urbáriumában „cubulus seu Szapu" a szolgáltatás mértéke,[1189] 1664-ben Ónódon (Borsod) a szaput quartale-ra latinosították,[1190] s ez aztán a 17. sz.-ban nagyon gyakori lesz.[1191] 1670-ben Szécsen (Zemplén) „szapu vagy véka" a leltári tétel,[1192] Nyitrán 1671-ben „szapo seu cubulus" a mérték.[1193] A 18. sz. elején a pozsonyi mérőt nevezték pozsonyi szapunak is (ld. 3.3.26.45), az 1715—20. évi összeíráskor gyakorta.[1194] Vigyáznunk kell tehát az értelmezéssel, a szemle azonban megmutatja, hogy inkább csak az északnyugati országrészben dívott (ld. 3.3.33.33).

3.3.33.2 *Nagyság*ának általános meghatározását nehezíti az előbb említett vagylagos alkalmazás, lehet kisebb és lehet nagyobb mérték is. Így pl. az első általános nagyság adatom 1292-ből, mikor is a szapu 4 tenyér és 2 ujj nagyságú,[1195] vagyis a már ismert 42 cm magas, vagyis köböl nagyságú mértéket jelöl, de később jelölheti annak a negyedét is, mint pl. 1701-ben Buzinkán (Abaúj).[1196] Éppen ezért célszerű a fejezetrészt záró összefoglalónál (ld. 3.3.33.33) megismerni az általános nagyság értékeit.

3.3.33.3 *Barsi.* Éltek vele 1327-ben,[1197] 1329-ben.[1198] Nagyságát nem ismerem, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.3.33.4 *Berencsi* (Nyitra). 1587—1607 között 3 berencsi szapu az 2 újvári szapu volt,[1199] vagyis 1 berencsi $=\frac{2}{3}$ újvári szapu, ennek értékével 62,08 l (ld. 3.3.33.31) írható:

1 *berencsi szapu* $=\frac{2}{3}$ újvári szapu $=$ 41,35 l, illetve 31,01 kg búza.

3.3.33.5 *Galgóci* (Nyitra). 1605-ben 2 nagyszombati mérő volt,[1200] annak értékével 31,04 l (ld. 3.3.26.42) írható:

1 *galgóci szapu* = 2 nagyszombati mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.33.6 *Hídvégi* (Nógrád). 1587—1607 között 1 újvári szapu volt,[1201] annak értékével (ld. 3.3.33.31) írható:

1 *hídvégi szapu* = 1 újvári szapu = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.33.7 *Jolsvai* (Gömör). 1650 körül 2 jolsvai szapu az 1 kassai köböl volt,[1202] vagyis 1 jolsvai szapu = $^1/_2$ kassai köböl, annak értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. Dívott Murányban (Gömör) 1663-ban,[1203] 1670-ben a megyében 24 jolsvai szapu tett 12 kassai köblöt,[1204] vagyis 1 jolsvai szapu = = $^1/_2$ kassai köböl. Így az előbbi nagyság:

1 *jolsvai szapu* = $^1/_2$ kassai gabonaköböl = 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. Megyei mérték.

3.3.33.8 *Komáromi*. Éltek vele 1587-ben.[1205] Nagyságát nem ismerem, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.3.33.9 *Kövi* (Gömör). 1670-ben 38 kövi szapu tett 17 kassai köblöt,[1206] vagyis 1 kövi szapu = 0,47 kassai köböl, annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50) írható:

1 *kövi szapu* = 0,47 kassai gabonaköböl = 43,77 l, illetve 32,83 kg búza.

3.3.33.10 *Licei* (Gömör). 1670-ben 12 licei szapu az 6 kassai köböl volt,[1207] vagyis 1 licei szapu = $^1/_2$ kassai köböl, annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50) írható:

1 *licei szapu* = $^1/_2$ kassai köböl = 46,56 l, illetve 34,92 kg búza.

3.3.33.11 *Liszkai* (Zemplén). Éltek vele 1580—1650 között.[1208]

3.3.33.12 *Miskolci* (Borsod). Dívott a megyében 1580—1650 között.[1209] 1660-ban 3 miskolci szapu tett 1 kassai köblöt,[1210] vagyis 1 miskolci szapu = $^1/_3$ kassai köböl, annak értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. 1675-ben aztán „a város szapuját az kassai fel köbölhöz" igazították,[1211] vagyis 1 miskolci szapu = $^1/_2$ kassai köböl, annak előbbi értékével ez 46,56 l, illetve 34,92 kg. Éltek vele a megyében 1686-ban,[1212] 1689-ben a tanácsházán őrizték az etalonját.[1213] Dívott a megyében 1700-ban,[1214] 1711-ben és 1736-ban.[1215] A tétel pedig:

1 *miskolci szapu* = 1675-ig $^1/_3$ kassai köböl = 31,04 l, illetve 23,28 kg, 1675-től $^1/_2$ kassai köböl = 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. Megyei mérték.

3.3.33.13 *Nyitrai*. Éltek vele a megyében 1602-ben,[1216] 1684-ben,[1217] a 17. sz. végén,[1218] 1724-ben,[1219] 1738-ban.[1220] Nagyságára nincs adatom, sajnálatos, mert megyei mérték.

3.3.33.14 *Oszlányi* (Bars). 1715-ben $1^1/_2$ pozsonyi mérő volt,[1221] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *oszlányi szapu* = $1^1/_2$ pozsonyi mérő = 93,12 l, illetve 69,84 kg búza.

3.3.33.15 *Privigyei* (Nyitra). Éltek vele 1625-ben.[1222]

3.3.33.16 *Rimaszombati* (Gömör). Éltek vele a megyében 1580—1630 között.[1223] 1630-ban 106 rimaszombati szapu tett 62 besztercebányai köblöt,[1224] vagyis 1 rimaszombati szapu = 0,58 besztercebányai köböl, annak értékével 58,75 l (ld. 3.3.26.9) írható:

1 *rimaszombati szapu* = $^7/_{12}$ besztercebányai gabonaköböl = 34,08 l, illetve 25,26 kg búza. Megyei mérték.

3.3.33.17 *Rozsnyói* (Gömör). Dívott a megyében 1580—1630 között.[1225] 1633-ban és 1643-ban 2 rozsnyói szapu tett 1 kassai köblöt,[1226] vagyis 1 rozsnyói szapu = $^1/_2$ kassai köböl, annak értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. Éltek vele a megyében 1673-ban,[1227] 1690-ben is.[1228] A tétel pedig:

1 *rozsnyói szapu* = $^1/_2$ kassai köböl = 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. Megyei mérték.

3.3.33.18 *Sallói* (Hont). 1571-ben $^1/_2$ sallói szapu az 1 drégelyi mérő volt,[1229] vagyis 1 sallói szapu = 2 drégelyi mérő, annak értékével: 46,56 l (ld. 3.3.26.15), 93,12 l, illetve 69,84 kg búza. 1581-ben a kamara szerint ugyanekkora.[1230] Éltek vele a megyében 1599-ben,[1231] Esztergomban 1634-ben,[1232] 1679-ben a megyében és Barsban is,[1233] 1695-ben,[1234] és 1755-ben a megyében.[1235] Ekkor azonban már valószínűleg az volt a helyzet, amiről Esztergom megye tudósítja 1770-ben a helytartótanácsot: a gabonakereskedelemben dívik egy valójában nem létező, csupán számolási mértékként használt sallói szapu, amelyik 2 pozsonyi mérő nagyságú,[1236] vagyis annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. A tétel tehát:

1 *sallói szapu* = kb. a 18. sz. közepéig 2 drégelyi mérő = 93,12 l, illetve 69,84 kg, kb. a 18. sz. közepétől a 18. sz. végéig = 2 pozsonyi mérő = 124,16 l, illetve 93,12 kg búza. Területi mértékből gabonakereskedelmi számolási mérték lett.

3.3.33.19 *Sarlói* (Bars). Lederer a később tárgyalandó 1581. évi forrás alapján 93,78 l nagyságot ad.[1237] Az értéket majd pontosítom.

Éltek vele a megyében 1444-ben,[1238] Nyitrában 1444—45-ben, 1451-ben,[1239] az esztergomi érsekség egyes birtokai 1558-ban,[1240] 1570-ben,[1241] 1571-ben, mikor is 2 sarlói szapu 3 pozsonyi mérő volt,[1242] vagyis 1 sarlói szapu = $1^1/_2$ pozsonyi mérő, annak értékével" 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 93,12 l, illetve 68,94 kg búza. 1581-ben a kamara szerint,[1243] 1622-ben a lévai (Bars) harmincados szerint 3 nagyszombati mérő,[1244] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 93,12 l, vagyis a korábbi nagyság. Dívott a megyében 1592-ben,[1245] 1702-ben.[1246] Valószínű azonban, hogy már a 17. sz. végén megváltozott a nagysága, mert 1715-ben $2^1/_2$ pozsonyi mérő

volt,[1247] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 155,20 l, illetve 116,40 kg. Következőleg:

1 *sarlói szapu*=kb. a 17. sz. végéig 3 nagyszombati mérő=93,12 l, illetve 69,84 kg, kb. a 17. sz. végétől=$2^1/_2$ pozsonyi mérő=155,20 kg, illetve 116,40 kg búza. Területi mérték.

3.3.33.20 *Sárói* (Bars). 1715-ben $1^1/_2$ pozsonyi mérő volt,[1248] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *sárói szapu*=$1^1/_2$ pozsonyi mérő=93,12 l, illetve 69,84 kg búza.

3.3.33.21 *Sárosi*. 1631-ben $^1/_4$ helyi gabonaköböl volt,[1249] annak értékével: 124,12 l (ld. 3.3.20.88), 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Dívott a megyében 1670-ben,[1250] 1671-ben,[1251] 1675-ben szintén $^1/_4$ köböl nagyságban,[1252] ugyanúgy 1697-ben,[1253] s dívott 1719-ben is.[1254] A tétel tehát:

1 *sárosi szapu*=$^1/_4$ helyi gabonaköböl=31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték. Nagysága miatt esetleg azonos lehet a sárosi koreccel (ld. 3.3.19.10).

3.3.33.22 *Sárospataki* (Zemplén). Dívott 1580—1650 között.[1255] 1676-ban 18 malom szapu az $6^1/_2$ kassai köböl volt,[1256] vagyis 1 sárospataki szapu=0,347 kassai köböl, annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50) írható:

1 *sárospataki malom szapu*=0,347 kassai gabonaköböl=32,31 l, illetve 24,23 kg búza.

3.3.33.23 *Sasvári* (Nyitra). 1715-ben 2 sasvári szapu tett 3 pozsonyi mérőt,[1257] vagyis 1 sasvári szapu=$1^1/_2$ pozsonyi mérő, annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *sasvári szapu*=$1^1/_2$ pozsonyi mérő=93,12 l, illetve 69,84 kg búza.

3.3.33.24 *Somorjai* (Pozsony). 1590-ben a kamara szerint 2 nagyszombati mérő,[1258] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 62,08 l, illetve 46,56 kg búza. Dívott 1646-ban is.[1259] Így a tétel:

1 *somorjai szapu*=2 nagyszombati mérő=62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.33.25 *Szécsi* (Zemplén). Dívott 1580—1610 között.[1260] 1611-ben 3 szécsi szapu tett 1 kassai köblöt,[1261] vagyis 1 szécsi szapu=$^1/_3$ kassai köböl, annak értékével: 77,60 l (ld. 3.3.20.50), 25,84 l, illetve 19,38 kg búza. Éltek vele 1638-ban is 1670-ben is.[1262]

1 *szécsi szapu*=$^1/_3$ kassai köböl=25,84 l, illetve 19,38 kg búza.

3.3.33.26 *Szentbenedeki* (Bars). 1715-ben 2 iccével volt kevesebb, mint 2 pozsonyi mérő,[1263] vagyis 146 pozsonyi icce, annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.117) írható:

1 *szentbenedeki szapu*=146 pozsonyi icce=122,54 l, illetve 91,91 kg búza.

3.3.33.27 *Szikszói* (Abaúj). Éltek vele 1580—1650 között,[1264] s 1668-ban is.[1265]

3.3.33.28 *Szirmai* (Borsod). 1666-ben $^1/_3$ kassai köböl volt,[1266] annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50) írható:
1 *szirmai szapu* = $^1/_3$ kassai köböl = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza.

3.3.33.29 *Tapolcsányi* (Nyitra). Éltek vele 1671-ig Újvárott (Nyitra),[1267] 1577-ben, 1581-ben Tapolcsányban,[1268] 1649-ben Galgócon (Nyitra).[1269]

3.3.33.30 *Trencséni.* Dívott 1300-ban,[1270] 1549—50-ben 2 trencséni szapu az 3 nagyszombati mérő volt,[1271] vagyis 1 trencséni szapu = $1^1/_2$ nagyszombati mérő, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 46,56 l, illetve 34,92 kg búza. 1553-ban ugyanannyi.[1272] Dívott 1686-ban,[1273] 1710-ben,[1274] 1715-ben,[1275] 1767-ban,[1276] s a 18. sz. végén.[1277] A tétel pedig:
1 *trencséni szapu* = $1^1/_2$ nagyszombati mérő = 46,56 l, (lletve 34,92 kg búza. Megyei mérték.

3.3.33.31 *Újvári* (Nyitra), 1587-ben 1 tapolcsányi mérő volt,[1278] annak értékével (ld. 3.3.26.59) írható:
1 *újvári szapu* = 1 tapolcsányi mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.33.32 *Zsarnócai* (Bars). Éltek vele 1682-ben.[1279]

3.3.33.33 *Összefoglaló.* A 30 alegység egyértelműen mutatja a mérték területi helyezkedését. Kizárólag a Felvidéken dívott, néhány északi és keleti megye kivételével, elsősorban Nyitra, Bars, Gömör és Zemplén megyékben. Az alegységek közül 1 területi: sallói. 9 alegység (30%) megyei: barsi, jolsvai, miskolci, nyitrai, rimaszombati, rozsnyói, sarlói, sárosi, trencséni. 20 alegység (67%) pedig helyi jellegű. A 30 alegységből 22 alegységnek (74%) 25 értékét 12 nagyságban (48%), változott ugyanis a nagyság 3 alegységből 6 értékkel (28%). A szélső érték 25,84—155,20 l (19,38—116,40 kg) között 25 esetben 12 nagyságban (48%) változott, ebből 17 esetben (68%) azonos, 8 esetben (32%) egyedi eset volt. A középérték 31,04—93,12 l (23,28—69,84 kg), de az 50, 70, 80 l nagyságrend hiányzik. A gyakoriság 46,56 l (34,92 kg) és 93,12 l (69,84 kg) (20—20%), a másfél és a három nagyszombati mérő nagysága. A jelzett területen belül is fokozatosan visszaszorul, a 18. sz. derekára kikopik a gyakorlatból.

Vágan ld. kvartále, zágrábi, 3,3,22.14.

3.3.34 VAJTÓ/VAJTIKÓ

Mindkét néven dívott. A történeti-etimológiai szótár szerint magyar fejlemény, a váj ige származéka, így kapta nevét a fatörzsből kivájt edény, amiből mérték is lett; a név kicsinyített alakja a vajtikó; magyarul elsőnek 1594-ből ismeri. Én 1570-ből, a szatmári, illetve a csikófalvai malom leltárából.[1280] Bajom (Bihar) 1594. évi összeírásában is a malmok leltáraiban szerepel.[1281] Katona (Kolos) 1718. évi összeírása megmondja azt, mi ez a vajtó/vajtikó. „Malom vám mérő."[1282] Nagysága részint a helyben dívó gabonamértéktől, részint a helyi malomvám „mértékétől" függött. Konkrétan csak a 19. sz. végéről van két adatom. Beregben a köbölnek $^1/_{10}$ része volt,[1283] a beregi köböl 124,16 l volt (ld. 3.3.20.11), így ez a vajtikó 12,41 l, illetve 9,31 kg búza. Nagybányán (Szatmár) a 36 iccés vékának nyolcad része volt,[1284] vagyis $4^1/_2$ helyi icce, annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.101), 3,78 l, illetve 2,83 kg búza. Mindkét adat természetesen csak tájékoztató jellegű. A mérték a Partiumban, s a szomszédos megyékben dívott.

3.3.35 VANNA

A történeti-etimológiai szótár szerint edény, faedény jelentésű, német eredetű, az északkeleti nyelvjárásban honos szó, elsőnek 1548-ból ismeri, mérték mivoltáról nem tud. A 16. sz.-ig én is csak edénynek ismerem. Bizonyosan mérték mivoltát elsőnek 1619-ben találtam, mikor is 1 sárosi korec nagy,[1285] annak értékével: 31,04 (ld. 3.3.19.10), illetve 23,28 kg búza. 1638-ban a borsii (Zemplén) leltárban is mérték.[1286] Savnikon (Szepes) 1695-ben 5 icce,[1287] a szepesi icce értékével: 3,3572 l (ld. 3.2.11.147), 16,79 l, illetve 12,59 kg búza lenne. 1701-ben Ungvárott 22 helyi icce,[1288] annak értékével: 1,3094 l (ld. 3.2.11.176), 28,81 l, illetve 21,61 kg búza. Kassán (Abaúj) 1731-ven 1 kassai véka,[1289] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.37.23), illetve 23,28 kg búza.

Ennek a kizárólag az északkeleti országrészben, Szepes, Sáros, Abaúj, Zemplén, Ung megyékben is ritkán dívó mértéknek tételül csak szélső értéket adhatok. Így a tétel:

1 *vanna* = 16,79—31,04 l, illetve 12,59—23,28 kg búza.

3.3.36 VASSA(S)

A zárójel az ortográfiai bizonytalanságot jelzi. Nem lehet ugyanis megállapítani azt, hogy latin vagy magyar szó ez, ti. vasa vagy vasas elírása, bár lehet, hogy egyik sem. Kizárólag Palota (Veszprém) 1578. évi,[1290] valamint Tihany (Veszprém) 1585., 1587. évi urbáriumában,[1291] de többször szereplő gabonamérték, a latin szövegben vassas formában írva, de úgy tűnik, mintha nem ragoznák (pl. vassas unum). Helyhez és időhöz kötött sajátosság, eredetét mégsem lehet megállapítani. Lehet valamilyen más mérték helytelen latinosítása, gondolhatunk arra

is, hogy az ekkor viszonylag ritka vasabroncsról kapta a nevét, de ez ismét másik mértéket tételezne fel. De nagy mérték kellett legyen. Palota urbáriumból ugyanis a nagyságára is kapunk adatot. Ságon kepénként 6 kila magot számoltak és a 22 kepe 44 vassas, Hajmáskéren pedig kepénként 5 kila maggal a 17 kepe 51 vassas gabonát adott.[1292] Az első esetben 1 vassas = 3 kila, a másodikban = 1,666 kila. A veszprémi kila 124,16 l, de ez 18. sz.-i adat (ld. 3.3.18.15). Ezzel számolva 372,48, illetve 206,85 l, igaz 279,25, illetve 155,14 kg búza. Ha ez az érték esetleg kisebb is lenne, de a viszony megmutatja, hogy a kilánál nagyobb mérték ez, s így általában is a nagyobbak közé sorol, de ezen a nagyságrenden nem találunk hasonlót.

Ez lévén a helyzet, erősen kételkedve, csupán tájékoztatásul írom:

1 *vassa(s)* = $1^2/_3$—3 veszprémi kila = 206,85—372,48 l ??, illetve 155,14—279,36 kg ?? búza.

3.3.37 VÉKA

3.3.37.1 *Általában.* Valószínűleg szláv eredetűnek mondja a történeti-etimológiai szótár, lehet honfoglalás előtti ókeleti szláv is, mint kéregből készült edény, majd űrmérték neve; szlovák, német származtatása téves, szász, román alakja a magyarból származott, elsőnek 1395-ből ismeri. Elsőnek latinul 1387-ből,[1293] magyarul én is az 1395 körüli besztercei szójegyzékből ismerem.[1294] 1398-ban a szapu vulgo szava,[1295] az 1400—10 körüli schlägli jegyzékben a canistrum megfelelője.[1296] A 15. sz. elején személynévként is feltűnik, pl. 1407-ben Lucas Vekas.[1297] 1477-ben a maga nevével mérték.[1298] 1484-ben a metreta köznyelvű szava,[1299] 1491-ben a modius vulgója,[1300] 1561-ben Csongrádban, Külső-Szolnokban quartale a véka latinja,[1301] s a későbbiekben is gyakorta ez a latin neve. 1572-ben negyednek nevezik,[1302] később ez is gyakori. 1670-ben szapu vagy véka a tétel,[1303] 1668-ban pedig cubulus a latinja.[1304] Német szövegben Viertel.[1305] A latin terminológia tehát nem egységes, de a magyarban is van változat, az értelmezéssel vigyázni kell. Az általános nagyságra az alegységek adnak tájékoztatást.

3.3.37.2 *Nagysága* általában ugyanis szintén többértelmű. 1587-ben a beledi (Vas) malomban 2 „fertálos véka" szerepel,[1306] vagyis valamely nagyobb mérték negyede. 1642-ben viszont a csetneki (Gömör) malomban „fél köblös" a véka,[1307] Baksán (Ung) 1671-ben $^1/_4$ köböl,[1308] ugyanígy 1796-ban Szepesben,[1309] Kunszentmárton 1788. évi földkönyvében $^1/_2$ mérő.[1310] Demian szerint 1805-ben $^1/_3$ köböl,[1311] Szatmárban 1810-ben viszont $^1/_4$ köböl.[1312] Az 1843. évi mértéktörvény-tervezet $^1/_2$ mérő, illetve 32 icce nagyságot javasolt.[1313] Bocsor ugyanaz évben szintén fél mérő nagyságot ad.[1314] S általában ezt a viszonyt adják 1852-ből a kataszteri felméréskor.[1315] Az általános nagyságot tehát nem lehet tételezni. Annyit mondhatok: negyedel, harmadol, felez egy nagyobb egységet, de nem mindig. A konkrét nagyság értékeit pedig a fejezetrész összefoglalója megmutatja (ld. 3.3.37.46).

3.3.37.3 *Abrudbányai* (Alsó-Fehér). 1813-ban 20 erdélyi kupa volt,[1316] annak értékével 1,3623 l (ld. 3.2.16.2) a tétel:

1 *abrudbányai véka* = 20 erdélyi kupa = 27,25 l, illetve 20,44 kg búza.

3.3.37.4 *Aranyosbányai* (Alsó-Fehér). 1831-ben 26 kupa volt,[1317] az előbbi értékkel írható:

1 *aranyosbányai véka* = 26 erdélyi kupa = 35,31 l, illetve 26,57 kg búza.

3.3.37.5 *Bártfai* (Sáros). 1629-ben készült, a városház nyugati oldalába falazott, 1880-ban még meglévő kőetalonjait Myskovszky leírta és lerajzolta, kétszer is: lábazattal faragott, homlokzatán a városcímer és az év: 1629, alul vaslapos kifolyónyílás, űrtartalma egy városi hivatalnok szerint 32 l.[1318] — Dívott Blasován (Sáros) 1654-ben $^1/_4$ bártfai köböl nagyságban,[1319] vagyis annak értékével: 111,80 l (ld. 3.3.20.8) 27,95 l, illetve 20,96 kg búza. 1671-ben Makovicán (Sáros) 30 régi budai icce nagynak számították,[1320] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.26), 25,18 l. 1689-ben és 1698-ban Sároson $33^1/_3$ régi budai icce nagyságú,[1321] vagyis az említett értékkel 27,95 l.

Az értékek tehát eltérőek. Az etalon lenne hiteles, de Myskovszky nem mért, hallomás-adatot közölt. Ha adataival számolunk, feltételezve a szabályos félgömböt kis nyúlvánnyal (üst), akkor 28,50 l-t kapunk. S ha azt is figyelembe vesszük, hogy e véka $^1/_4$ bártfai gabonaköböl (ld. 3.3.20.8), akkor az utolsó értéket fogadjuk el. Így a tétel:

1 *bártfai véka* = $^1/_4$ bártfai gabonaköböl = 27,95 l, illetve 20,96 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.6 *Beregi.* Dívott 1771-ben,[1322] 1806-ban is.[1323] 1777-ben $^1/_4$ beregi köböl, illetve $^1/_2$ pozsonyi mérő volt,[1324] ezek értékével 124,16, illetve 62,08 l (ld. 3.3.20.11, 3.3.26.45) a tétel:

1 *beregi véka* = $^1/_4$ beregi gabonaköböl = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.7 *Beregszászi* (Bereg). Dívott 1549-ben,[1325] és 1771-ben.[1326]

3.3.37.8 *Bezdédi* (Belső-Szolnok). 1646—47-ben $^1/_4$ helyi gabonaköböl,[1327] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 3.3.20.14).

3.3.37.9 *Brádi* (Zaránd). 1813-ban 32 erdélyi kupa,[1328] annak értékével 1,3623 (ld. 3.2.16.2) írható:

1 *brádi véka* = 32 erdélyi kupa = 43,59 l, illetve 32,69 kg búza.

3.3.37.10 *Budai* (Pest). A többi budai mértékkel együtt ezt is országosnak rendelte az 1405., majd az 1525. és az 1588. évi törvény (ld. 2.42.1). Osztozik azok sorsában, helyi jellegű lesz, azoknak megfelően, a mérőtől függően változik a nagysága. Ezt konkrétan azonban csak a 18. sz.-ban ismerjük meg, amikor már a

viszonyszáma is megváltozott. Az említett törvények ugyanis quartalia-nak nevezik, s ez a szóhasználatnak, a gyakorlatnak megfelelően a nagyobb egységet, jelenleg a mérőt negyedelő viszonyt jelöl. Amikor viszont konkrétan megismerjük a nagyságát 1743-ban Maróthitól, már harmadolja azt.[1329] Ezt állapítja meg a helytartótanács 1770. évi vizsgálata is: a budai véka az $^1/_3$ mérő,[1330] és ugyancsak ezt 1780—81-ben is.[1331] Ezt a harmadoló viszonyt minden bizonnyal az 1730 körüli mértékrendezéskor (ld. 2.45.1, 3.2.11.26, 3.3.26.12) állapították meg.

Ezekből következőleg a budai mérő változó értékeiből: 53,72, 76,92, 93,40 l (ld. 3.3.26.12) kell megállapítanunk a budai véka nagyságát úgy, hogy az első két korszakban feltehetően negyedelt — s a feltevés miatt kérdőjelezem —, az utolsóban, mint tudjuk, harmadolt. Így a tétel:

1 *budai véka*=kb. a 17. sz. elejéig $^1/_4$? budai mérő=13,43 l ?, illetve 10,07 kg ?, kb. a 17. sz. elejétől kb. 1730-ig=$^1/_4$? budai mérő=19,23 l ?, illetve 14,42 kg ? kb. 1730-tól=$^1/_3$ budai mérő=31,13 l, illetve 23,35 kg búza. A 15—16. sz.-ban országos, aztán helyi jellegű mértéke 19. sz. elején valószínűleg átveszi a szerepét a pesti véka (ld. 3.3.37.31). A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.1).

3.3.37.11 *Csallóközi* (Pozsony). Éltek vele 1391-ben.[1332]

3.3.37.12. *Csarodai* (Bereg). Dívott 1771—72-ben.[1333]

3.3.37.13. *Csongrádi.* 1724 körül 36 iccésnek írják,[1334] ez pozsonyi icce, ennek értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.117), 30,31 l lenne, de javíthatni kell 37 iccére, mert ez bizonyosan $^1/_4$ helyi gabonaköböl, annak értékével: 124,16 l (ld. 3.3.20.22) lesz a helyes érték. Így a tétel:

1 *csongrádi véka*=$^1/_4$ csongrádi gabonaköböl=37 pozsonyi icce=31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.14 *Debreceni* (Bihar). N. Kiss a 16. sz.-ra kb. 42 l-re becsülte.[1335] A szemle adja a kritikát.

A szatmári vár 1572—73. évi számadása alapján $^2/_5$ kassai köböl,[1336] annak értékével: 77,60 l (ld. 3.3.20.50), 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. 1601-ben a debreceni negyed a kamaránál elszámolási mérték.[1337] 1665-ben a tanács a városi malmok vámvékáját igazíttatja: megszünteti a régi tetézett mérést, a halmot a vékába téteti, s azt csapva kell mérni.[1338] 1692-ben a tanács megállapítása szerint a véka az $^1/_3$ kassai köböl nagy,[1339] annak értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 31,04 l, vagyis az előbbi nagyság. Dívott a megyében 1695-ben.[1340] 1704-ben $^1/_4$ helyi gabonaköböl,[1341] annak értékével: 124,16 l (ld. 3.3.20.23), 31,04 l, mint előbb. 7731-ben éltek vele Váradon (Bihar.)[1342] 1834-ben a tanács megállapítása szerint a véka $^1/_2$ pozsonyi mérő volt,[1343] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) ismét az előbbi nagyság. Így a tétel:

1 *debreceni véka*=$^1/_4$ debreceni gabonaköböl=31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.37.15 *Derceni* (Bereg). Éltek vele 1549-ben.[1344]

3.3.37.16 *Dobrai* (Hunyad). 1813-ban 20 erdélyi kupa,[1345] annak értékével 1,3623 l (ld. 3.2.16.2) a tétel:

1 *dobrai véka* = 20 erdélyi kupa = 27,45 l, illetve 20,59 kg búza.

3.3.37.17 *Eperjesi* (Sáros). 1631-ben Sáros városban $^1/_4$ eperjesi köböl volt,[1346] annak értékével 124,16 l (ld. 3.3.20.28), 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. 1686-ban ugyancsak negyed köböl, illetve 1 nagyszombati mérő,[1347] annak értékével (ld. 3.3.26.42) az előbbi nagyság. 1765-ben $^1/_2$ pozsonyi mérő,[1348] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45) ismét az a nagyság. Így a tétel:

1 *eperjesi véka* = $^1/_4$ eperjesi gabonaköböl = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.18 *Erdélyi*. Indításul terminológiai megjegyzés: a latin szövegekben metreta, a németben Viertel e véka megfelelője,[1349] akkor is, ha a jelzőt nem tették ki. — A többi erdélyi mértékhez hasonlóan ez is helyi mértékből alakult: az országgyűlési végzésekkel általánosított szebeni vékából (ld. 3.3.37.38), s a 17. sz. közepéig meg is tartotta a korábbi jelzőt, de 1647-ben már találkozunk az erdélyi véka névvel,[1350] aztán ez kerül használatra.

1663-ban megtudjuk, hogy $^1/_4$ erdélyi köböl,[1351] vagyis annak értékével: 87,20 l (ld. 3.3.20.29), 21,80 l, illetve 16,35 kg búza. 1674-ben arról értesülünk, hogy 16 erdélyi kupa,[1352] annak értékével: 1,3623 l (ld. 3.2.16.2) az előbbi nagyságot kapjuk. Az 1691. évi országgyűlés aztán törvényesített is ezt a 16 kupás nagyságot,[1353] az 1694. évi végzés pedig az $^1/_4$ köblöst.[1354] És 16 kupás vékát kötelez használni a gubernium 1771—72-ben,[1355] 1783-ban.[1356] De érdemes megjegyezni, hogy egyes bányavidékeken más vékával is éltek, így pl. 1813-ban 20, 24, 26, 32 kupás — vagyis az említett értékkel 27,25, 32,70, 35,42, 43,10 l-es — vékákkal, s tilalmazta is a gubernium.[1357] És 16 kupát állapított meg az 1819. évi Cziráky-féle vizsgálat is.[1358]

1823-ban viszont, amikor a bécsi pintet bevezették (ld. 2.42.2) úgy, hogy annak nagyságával új kupát állapítottak meg (1,4147 l lett, ld. 3.3.16.2), a véka nagysága és viszonyszáma is megváltozott: 21 új kupa lett,[1359] vagyis az említett értékkel 29,70 l, illetve 22,28 kg búza. Az 1827—28. évi vizsgálat, amelyet alapvetően az váltott ki, hogy a szebeni kalendáriumban rosszul nyomtatták ki a viszonyszámokat, újból pontosan meghatározták ezeket, így az új véka 21 új kupás nagyságát is, s ezt körlevélben közölték a törvényhatóságokkal, kötelezve használatát.[1360] S ez a nagyság maradt 1874-ig. A 19. sz.-i irodalom azonban a szerzők a bécsi mértékekhez viszonyítva különböző nagyságokat állapítottak meg, természetesen helytelenül. A nevezetesebbeket említve, a számításokkal nem terhelem a szöveget, csak a liternagyságot közlöm: Jäckel 1828-ban 15,57 l,[1361] Benigni 1837-ben 22,63 l,[1362] Littrow 1844-ben 24,57 l,[1363] Finály 1853-ban 22,64 l.[1364] Ez adatokat tehát nem szabad használni. A tétel pedig:

1 *erdélyi véka* = 1223-ig 16 erdélyi kupa = 21,80 l, illetve 16,35 kg, 1823-tól = 21 új kupa = 29,70 l, illetve 22,28 kg búza. Országos mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.37.19 *Fehérvári* (Fejér). Éltek vele a megyében 1405-ben,[1365] 1441-ben,[1366] 1476-ban,[1367] 1491-ben.[1368]

3.3.37.20 *Hiripi* (Szatmár). Dívott 1592-ben.[1369]

3.3.37.21 *Huszti* (Mármaros). Említik 1549-ben.[1370]

3.3.37.22 *Jenői* (Nógrád). Dívott 1605-ben.[1371]

3.3.37.23 *Kassai* (Abaúj). Éltek vele Felsővadászon (Abaúj) 1631-ben,[1372] Munkácson (Bereg) 1638-ban,[1373] Csetneken (Gömör) 1642-ben,[1374] Szatmár megyében 1654-ben,[1375] Sárospatakon (Zemplén) 1657-ben,[1376] Nagybányán (Szatmár) 1664-ben[1377] — nem részletezem tovább: a kassai köbölhöz (ld. 3.3.20.50) hasonlóan a szepesi kamara hatásterületén dívik.

1670-ben $^1/_4$ kassai köböl,[1378] annak értékével: 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 23,28 l, illetve 17,46 kg búza. 1671-ben Makovicán (Sáros) 25 kassai iccével számolták,[1379] annak értékével: 0,8393 l (ld. 3.2.11.76), 20,98 l lenne. 1685-ben a hadsereg-élelmezésben használva $^1/_4$ kassai köböl volt,[1380] vagyis az említett értékkel 23,28 l. 1692-ben ugyanekkora.[1381] 1707-ben a hadsereg-élelmezési regula szerint 7 kassai véka tett 2 $^1/_2$ pozsonyi mérőt,[1382] vagyis 1 kassai véka=0,357 pozsonyi mérő, annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 22,16 l lenne. 1715-ben, az összeírás alkalmával, $^1/_2$ pozsonyi mérő volt,[1383] az előbbi értékkel 31,04 l. 1731-ben ismét $^1/_4$ kassai köböl,[1384] annak értékével: 124,16 l (ld. 3.3.20.50) az előbbi nagyság.

Végezetül: Myskovszky leírta és lerajzolta, kétszer is, az 1880-ban meglévő, a tanácsház előcsarnokában, a főbejárattól balra befalazott, kőből faragott etalonját, amelyiknek öböl átmérője 42 cm, annak mélysége 24 cm, az űrtartalma szerinte 33,2 l.[1385] Az etalon készítésének évszámát nem közli, nyilván nem tudta. Valószínű, hogy az 1715. évi mértékrendezés (ld. 3.3.20.50) alkalmával készítették. — Nos, Myskovszky most sem mért űrtartalmat, legfelejebb számolta vagy hallomást közölt. Én is számoltam, adatai alapján, üstalakot véve, 28—30 l érték között változott az.

A metrikus értékek tehát eltérőek, bár jól közelítő nagyságrenden, de akkor is, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a mértékrendezésnek megfelelően, a köböl függvényeként változott a véka nagysága, hiszen $^1/_4$ köböl volt. S ez utóbbi viszonyt kell döntő érvnek vennünk a metrikus érték megállapításánál, s éppen ennek alapján a közvetlenül nem dokumentált időszakot is rekontstruálhatjuk. Így a tétel:

1 *kassai véka*=$^1/_4$ kassai köböl=kb. 1630-ig 19,40 l, illetve 14,55 kg, kb. 1630-tól kb. 1715-ig=23,28 l, illetve 17,46 kg, kb. 1715-től=31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Területi mérték, a 19. sz. elején kikopik a használatból. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.2.6.2).

3.3.37.24 *Kisvárdai* (Szabolcs). Éltek vele 1772-ben.[1386]

3.3.37.25 *Kolozsvári* (Kolos). Éltek vele Erdélyben 1566-ban,[1387] 1603-ban,[1388] 1628-ban $^1/_8$ helyi gabonaköböl,[1389] annak értékével: 174,40 l (ld. 3.3.20.55), 21,80 l, illetve 15,81 kg búza, így nagyságában azonos a szebeni vékával, amelyet az országgyűlési végzések általánosítottak (ld. 3.3.37.38), s a 17. sz. közepétől abban, majd azon keresztül az erdélyi vékában (ld. 3.3.37.18) élt tovább. Így a tétel:

1 *kolozsvári véka* = $^1/_8$ helyi gabonaköböl = 21,80 l, illetve 15,81 kg búza. Területi mérték.

3.3.37.26 *Körmöcbányai* (Bars). 1615-ben 2 nagyszombati mérő,[1390] annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 62,08 l, illetve 46,56 kg búza. 1775-ben Tierenberger vizsgálata szerint 1 pozsonyi mérő,[1391] annak értékével (ld. 3.3.26.45) az előbbi érték. Így a tétel:

1 *körmöcbányai véka* = 2 nagyszombati mérő = 62,08 l, illetve 46,56 kg búza.

3.3.37.27 *Mármarosszigeti* (Mármaros). Éltek vele 1614-ben.[1392] 1687-ben sokkal nagyobb volt az erdélyi vékánál,[1393] amelyik ekkor 21,80 l nagy (ld. 3.3.37.18).

3.3.37.28 *Munkácsi* (Bereg). Dívott 1677-ben,[1394] 1771—72-ben.[1395]

3.3.37.29 *Nagybányai* (Szatmár). Dívott 1630-ban Kőváron.[1396] Ugyanott 1770-ben $1^1/_2$ erdélyi véka,[1397] annak értékével 21,80 l (ld. 3.3.37.18) írható:

1 *nagybányai véka* = $1^1/_2$ erdélyi véka = 32,70 l, illetve 24,53 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.30 *Nógrádi.* Éltek vele 1571-ben.[1398] 1797-ben $^1/_4$ nógrádi kila volt,[1399] annak értékével 62,08 l (ld. 3.3.18.11) a tétel:

1 *nógrádi véka* = $^1/_4$ nógrádi kila = 15,52 l, illetve 11,64 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.31 *Pesti.* 1770-ben a helytartótanácsi vizsgálat szerint a pesti és a pozsonyi mérő között lényegében csak névkülönbség van, mert ha véka után vásárolnak, akkor a mérőt nem pozsonyinak, hanem pestinek nevezik, de 3 véka tesz 1 pesti mérőt, míg 2 véka a pozsonyit,[1400] vagyis a véka a pesti mérőnek a harmada, a pozsonyinak a fele, az utóbbinak az értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. 1788-ban Kunszentmártonon is ez a nagyság.[1401] Ezt adja Luebeck 1821-ben,[1402] és Békés 1874-ben.[1403] Így a tétel:

1 *pesti véka* = $^1/_3$ pesti mérő = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.37.32 *Pozsonyi.* Éltek vele már 1387-ben,[1404] de forrásaink alig említik, feltehetően azért, mert fél mérő nagyságú volt. Erről azonban 1581[1405] után először csak 1731-ben,[1406] illetve 1743-ban Maróthitól[1407] értesülünk. 1770-ben a helytartótanácsi vizsgálat is ezt állapítja meg: 1 pozsonyi mérő az 2 véka, szemben a 3 vékás pesti mérővel.[1408] Ezt találjuk Kunszentmárton 1788. évi földkönyvében

is,[1409] ezt írja Káts 1804-ben,[1410] Békés 1874-ben.[1411] Így a pozsonyi mérőtől függően változott a nagysága, a mérő periódusainak megfelelően a két érték: 53,72, illetve 62,08 l (ld. 3.3.26.45) szerint. Így a tétel:

1 *pozsonyi véka* = $^1/_2$ pozsonyi mérő = 1550-ig 26,36 l, illetve 19,77 kg, 1551—1592 között 31,04 l, illetve 23,28 kg, 1593—1698 között 26,36 l, illetve 19,77 kg, 1699—1807 között 31,04 l, illetve 23,28 kg, 1807—1813 között 26,36 l, illetve 19,66 kg, 1814—1874 között 31,04, illetve 23,28 kg búza. A 17. sz. közepétől országos mérték. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.37.33 *Radnóti* (Küküllő). 1713-ban 16 szebeni, illetve erdélyi kupa,[1412] annak értékével 1,3623 l (ld. 3.2.16.2) írható:

1 *radnóti véka* = 16 erdélyi kupa = 21,80 l, illetve 16,35 kg búza.

3.3.37.34 *Sajószentpéteri* (Borsod). 1750-ben $^1/_2$ helyi gabonaköböl volt,[1413] annak értékét azonban nem ismerjük (ld. 3.3.20.87). Dívott 1670-ben is.[1414]

3.3.37.35 *Sarlói* (Bars). 1587—1607 között $^1/_4$ sarlói szapu volt,[1415] annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.33.19) írható:

1 *sarlói véka* = $^1/_4$ sarlói szapu = 23,28 l, illetve 17,46 kg búza.

3.3.37.36 *Simándi* (Arad). A 16. sz.-ban $^1/_4$ simándi köböl,[1416] annak értékével 66,88 l (ld. 3.3.20.91) írható:

1 *simándi véka* = $^1/_4$ simándi köböl = 16,72 l, illetve 12,54 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.37 *Szatmári*. 1574-ben 50 szatmári véka lett $16^1/_2$ kassai köblöt,[1417] vagyis 1 szatmári véka = $^1/_3$ kassai köböl, annak értékével: 77,60 l (ld. 3.3.20.50), 25,84 l, illetve 19,38 kg búza. Dívott 1772-ben is, de nem bizonyos, hogy azonos nagyságban.[1418] A tétel így értendő:

1 *szatmári véka* = $^1/_3$ kassai gabonaköböl = 25,84 l, illetve 19,38 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.38 *Szebeni*. Nevezték szásznak is. A köböl sorsát (ld. 3.3.20.98) követi, s a helyiből az országgyűlési végzések következtében országos mérték lesz, a 17. sz. után az erdélyi vékában (ld. 3.3.37.18) él tovább $^1/_4$ szebeni gabonaköböl, mint pl. 1603-ban is,[1419] 1713-ban 16 kupában határozták meg a nagyságát,[1420] annak értékével: 1,3623 l (ld. 3.3.16.2) az előbbi adja. Így a tétel:

1 *szebeni véka* = $^1/_4$ szebeni gabonaköböl = 16 kupa = 21,80 l, illetve 15,81 kg búza. Országossá lett mérték.

3.3.37.39 *Szekeresi* (Szatmár). Éltek vele 1609-ben.[1421]

3.3.37.40 *Szentesi* (Csongrád). 1561-ben dívott a megyében és Külső-Szolnokban, s egyformán $2^1/_2$ szentesi véka tett 1 simándi köblöt, illetve 2 turi fertályt,[1422]

vagyis 1 szentesi véka=0,8 turi fertály=0,4 simándi köböl, s ezek értékével: 33,44 l, illetve 66,88 l (ld. 3.3.9.9, 3.3.20.91) azonos érték írható. Így a tétel:

1 *szentesi véka*=$^2/_5$ simándi köböl=26,75 l, illetve 20,06 kg búza. Megyei mérték.

3.3.3.37.41 *Szilágyi* (Közép-Szolnok). Éltek vele 1684-ben.[1423] 1839-ben 20 erdélyi kupa volt,[1424] annak értékével 1,4147 l (ld. 3.2.16.2) írható:

1 *szilágyi véka*=20 erdélyi kupa=28,29 l, illetve 21,22 kg búza.

3.3.37.42 *Szolnoki* (Heves). 1715-ben $^1/_4$ szolnoki gabonaköböl, illetve 1 pozsonyi mérő volt,[1425] az utóbbi értékével (ld. 3.3.26.45) írható:

1 *szolnoki véka*=$^1/_4$ szolnoki gabonaköböl=1 pozsonyi mérő=62,08 l, illetve 46,56 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.43 *Váradi* (Bihar). N. Kiss a váradi quartale-t kb. 72,5 l nagynak becsülte.[1426] Meglátjuk, tévesen. E kvartále ugyanis a véka, másik nevén oktály,[1427] „avagy nyolcas".[1428] Dívott Biharban 1580—99-ben,[1429] 1638-ban.[1430] 1647-ben 1/3 kassai köböl,[1431] annak értékével 93,12 l (ld. 3.3.20.50), 31,04 l, illetve 23,28 kg búza (a korábbi értékkel $^2/_5$ kassai köböl). Dívott 1685-ben is.[1432] A 17. sz. végétől a debreceni vékában (ld. 3.3.37.14) él tovább. A tétel pedig:

1 *váradi véka*=$^2/_5$, illetve $^1/_3$ kassai gabonaköböl=31,04 l, illetve 23,28 kg búza. Megyei mérték.

3.3.37.44 *Zalatnai* (Felső-Fehér). 1813-ban 20 erdélyi kupa,[1433] annak értékével 1,3623 l (ld. 3.2.16.2) a tétel:

1 *zalatnai véka*=20 erdélyi kupa=27,25 l, illetve 20,44 kg búza.

3.3.37.45 *Zborói* (Sáros). 1690-ben 27$^1/_2$ régi budai icce,[1434] annak értékével 0,8393 l (ld. 3.2.11.26) a tétel:

1 *zborói véka*=27$^1/_2$ budai icce=23,08 l, illetve 17,31 kg búza.

3.3.37.46 *Összefoglaló.* A 43 alegység szerint területileg ez is jellegzetes. Elsősorban Erdély, a Partium, a Tiszahát, aztán a Felvidék délkeleti részének mértéke, úgy is mondhatjuk, nem dívott a Dunántúlon és a déli területeken. A 43 alegységből országos volt 4 alegység (9%): budai, erdélyi, pozsonyi, szebeni. Területi 2 alegység (4%): kassai, kolozsvári. Megyei jellegű 10 alegység (24%): bártfai, csongrádi, debreceni, eperjesi, nagybányai, simándi, szatmári, szentesi, szolnoki, váradi. Helyi jellegű 27 alegység (63%). A 43 alegység közül 29 alegység (67%) metrikus értékét ismerjük, de 4 alegységnél (9%) változott a nagyság 10 értékkel (28%). A szélsőérték 13,43—52,08 l (10,07—46,56 kg) között 35 esetben 22 nagyság (63%) volt, amelyiknél 18 esetben (51%) azonos, 17 esetben (49%) egyéni a nagyság. A középérték 21,80—35,42 l (16,35—26,57 kg) közötti, de a — kerekítve — 20—29 l közötti a jellegzetesebb (37%). Gyakorinak a 31,04 l (23, 28 kg) értéket (23%) ítélhetjük, ez a pozsonyi második, illetve a váradi véka nagysága.

3.3.38 WECHT

Nincs magyar megfelelője e német mérték nevének. Kizárólag Budán, 1403—1439 között keletkezett, 1453-ban kiegészített jogkönyvben fordul elő, az őrlés és a sütés normáinak a szabályozásánál. Megállapítják azt, hogy 1 gerla (ld. 3.3.13) gabonából 7 wecht liszt és 3 wecht korpa lesz, s hogy 4 wecht lisztből 1400 db 20 latos zsömlyét, 3 wechtből 660 db 40 latos kenyeret kell sütni.[1435] Lehet számolni. Salamon már próbálkozott vele, s úgy találta, hogy 1 wecht — amit tévesen vékának nevez — 140,02 l.[1436] Valamit tévedett. Ha a fenti adatokhoz a budai lat értékét — 15,35 g (ld. 5.11.4) — és a liszt térfogatsúlyát — 1 l = 0,58 kg, illetve 1 kg = = 1,72 l[1437] — hozzátesszük és számolunk — a terjedelmes számítás közlésétől el kell tekintenem —, akkor a budai száraz icce értékével 1,0491 l (ld. 3.3.17.3) egészítve írható a tétel:

1 *wecht* (Budán) = $^1/_{10}$ gerla = 150 budai száraz icce = 157,55 l, illetve 91,60 kg liszt. A vonatkozó űrmértékrendszer tagja (ld. 2.26.2).

3.3.39 ÖSSZEFOGLALÁS

3.3.39.1 *Általában, mértékkészlet.* Ismételem a figyelmeztetést: bizonyosan több mérték és több alegység alkotta a száraz űrmérték készletét, mint amennyit sikerült feltárnom, de az is bizonyos, hogy a feltárt adatok reprezentálják a mértékállományt. A megismert készlet: 37 mérték, ebből 12 mértéknél (32%) 336 alegység. A differenciáltság természetesen itt is jellemző, a készletnövekedés azonban a 16. sz. után megáll, lassú integrálódás tapasztalható. Több esetben, ha névben nem is, de nagyságban hat a pozsonyi, törvény szabta rendszer. A 19. sz. közepén a bécsi egységesít, de csak a méterrendszer integrál véglegesen.

3.3.39.2 Az *eredet* problémája a híg űrmértékével azonos, nem ismétlem a mondottakat, oda utalok (ld. 3.2.32.2), és figyelmeztetek arra, hogy 10 száraz mérték egyúttal híg mérték is volt, ezek: akó, csöbör, fertály, hordó, icce, köböl, kvartále, oka, oktály, pint.

A 37 mértékegységből 4 eredete bizonytalan (11%), ezek: fertály, kvartále, oktály, vassas. 17 mértéket véltem hazai eredetűnek (46%), ezek: abrakmérték, aszaltgyümölcs-mérték, becsű, csapó, csöbör, csötört, finak, fuka, gubacsmérték, hordó, hüvelyesmérték, icce, köböl, lisztmérték, pint, szapu, vajtó, közülük a köböl és a szapu lehet ősi. Külföldi lenne 16 egység (43%). Közülük 7 mérték németosztrák eredetű (44%): gerla, malter, mérő, mut, strich, vanna, wecht; szláv-horvát 6 egység (38%): akó, galeta, korec, kupljenik, lukna, véka; török 3 egység (18%): kila, oka, sinek.

3.3.39.3 *Metrikusan* a készlet: 303 eset 218 nagyságban a 37 mértéknél, így 1 nagyságra jut 0,17 mérték, illetve 1 mértékre jut 5,89 nagyság. Ebből 135 esetben (45%) azonos 35 nagyság (16%) a 37 mértéknél — 1 nagyságra jut 0,94 mérték,

1 mértékre jut 1,05 nagyság —, 168 esetben (55%) pedig egyedi 183 nagyság (84%) — 1 nagyságra jut 0,20 mérték, 1 mértékre jut 4,95 nagyság. A differenciáltság egyértelműen megállapítható.

A 37 mérték 218 nagyságának szélső értéke 0,7686—2536,80 l (0,5765—1902,60 kg búza). A sor természetesen itt is foghíjas, szintén nem egységesen. 12 literig, egy tizedes pontossággal a következő értékek hiányzanak: 0,9, 1,4, 1,7—1,9, 2,1, 2,3—2,4, 2,6—5,0, 5,2—5,8, 6,1—6,6, 6,8—8,0, 8,2—12,3 l, vagyis 1—4 l hiány is van. 12 litertől 100 literig viszont — az egész litereket közölve csak a következő értékek hiányzanak: 14, 17, 20, 22, 24, 30, 37, 39, 47, 49, 52, 55, 60, 68, 71, 73—74, 79, 86, 88, 91, 97—100 l, vagyis 1—1 liter, s csak egy esetben 2 liter. 100 és 315 liter között már jóval rendezetlenebb a sor, sokkal több a hiány. Ezek, ismét csak egész literben: 103—107, 109, 112, 114—115, 117—119, 121, 123, 126—129, 131—133, 135—136, 138, 140—151, 153—154, 156, 175—185, 187, 189—199, 201—210, 212—240, 243—246, 249—270, 272—278, 280—288, 290—314, vagyis 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 16, 22, 25, 29 l hiányok vannak. 315—930 liter között teljes a hiány, utána 940 litertől 1200 literig, aztán már rendkívül foghíjasan 6 érték 1900 literig — de az 1400 hiányzik —, majd 1900 litertől hiányzik 2500 literig, s így jutunk a sort záró értékig. Középértéknek tehát a 11—140 l nagyságot tekinthetjük.

A szemléből megállapítható, hogy négy nagyságrend különül: kis mérték 10 literig, közepes mérték 12—100 liter között, nagy mérték 100—900 liter között, és nagyon nagy mérték 1200—2500 liter között. És jellemző a nagyság-mennyiség is: kis mérték 19 nagyság (9%), közepes 149 nagyság (68%), nagy mérték 42 nagyság (19%), igen nagy mérték 8 nagyság (4%).

Vizsgáljuk meg a középértéken belüli helyzetet, nagyobb csoportokat alkotva.

11,0—14,9 l között 2 esete (0,6%) 2 nagyság (0,9%) 2 mértékkel (5,4%), azonos nincs, mindegyik egyedi az 5 literes közön.

15,0—19,9 l között 5 esete (1,6%) 5 nagyság (2,2%) 2 mértékkel (5,4%), azonos nincs, mindegyik egyedi az 5 literes közön.

20,0—29,9 l között 21 eset (6,9%) 14 nagyság (6,5%) 6 mértékkel (16,2%), ebből azonos 4 nagyság (28,6%) 3 mértékkel (50%), egyedi 10 nagyság (47,7%) 4 mértékkel (66,8%) a 10 literes közön.

30,0—39,9 l között 33 eset (10,8%) 12 nagyság (5,5%) 6 mértékkel (71,2%), ebből azonos 2 nagyság (16,6%) 5 mértékkel (83,3%), egyedi 10 nagyság (83,4%) 6 mértékkel (100,0%) a 10 literes közön.

40,0—49,9 l között 24 eset (7,9%) 13 nagyság (5,9%) 8 mértékkel (21,6%), ebből azonos 2 nagyság (15,3%) 5 mértékkel (62,5%), egyedi 11 nagyság (84,7%) 7 mértékkel (87,5%) a 10 literes közön.

50,0—59,9 l között 23 eset (7,5%) 18 nagyság (8,2%) 4 mértékkel (10,8), ebből azonos 2 nagyság (11,1%) 4 mértékkel (100,0%), egyedi 16 nagyság (88,9%) 4 mértékkel (100,0%) a 10 literes közön.

60,0—69,9 l között 43 eset (14,2%) 17 nagyság (7,7%) 8 mértékkel (21,6%), ebből azonos 2 nagyság (11,7%) 6 mértékkel (75,0%), egyedi 15 nagyság (88,3%) 5 mértékkel (62,5%) a 10 literes közön.

70,0—79,9 l között 23 eset (7,5%) 13 nagyság (5,9%) 4 mértékkel (10,8%), ebből azonos 3 nagyság (23,0%) 4 mértékkel (100,0%), egyedi 10 nagyság (77,0%) 2 mértékkel (50,0%) a 10 literes közön.

80,0—94,9 l között 31 esete (10,2%) 16 nagyság (7,3%) 8 mértékkel (21,6%), ebből azonos 3 nagyság (18,7%) 6 mértékkel (75,0%), egyedi 13 nagyság (81,3%) 4 mértékkel (50,0%) a 15 literes közön.

95,0—109,9 l között 8 eset (2,6%) 8 nagyság (3,6%) 4 mértékkel (10,8%), azonos nincs, valamennyi egyedi a 15 literes közön.

110,0—124,9 l között 32 eset (10,5%) 9 nagyság (4,1%) 5 mértékkel (13,5%), ebből azonos 1 nagyság (11,1%) 4 mértékkel (80,0%), egyedi 8 nagyság (88,9%) 5 mértékkel (100,0%) a 15 literes közön.

125,0—139,9 l között 7 eset (2,3%) 5 nagyság (2,2%) 3 mértékkel (8,1%), ebből azonos 2 nagyság (40,0%) 3 mértékkel (100,0%) egyedi 3 nagyság (60,0%) 2 mértékkel (66,6%) a 15 literes közön.

Már így is érzékelhető a koncentráció, de a sűrűsödést még jobban megállapíthatjuk, ha ez adatsor alapján az 1 nagyságra jutó mértéket, illetve az 1 mértékre jutó nagyságot, valamint az 1 liter űrtartalomra jutó nagyságot és mértéket kiszámítjuk. Az előbbi sorrendben a 12 tétel eredménye ez:

1 nagyság = 1,0 mérték 1 mérték = 1,0 nagyság; 1 l = 0,4 nagyság = 0,4 mérték.
1 nagyság = 0,4 mérték, 1 mérték = 2,5 nagyság: 1 l = 1,0 nagyság = 0,4 mérték.
1 nagyság = 0,4 mérték, 1 mérték = 2,3 nagyság; 1 l = 1,4 nagyság = 0,6 mérték.
1 nagyság = 0,5 mérték, 1 mérték = 2,0 nagyság; 1 l = 1,2 nagyság = 0,6 mérték.
1 nagyság = 0,6 mérték, 1 mérték = 1,6 nagyság: 1 l = 1,3 nagyság = 0,8 mérték.
1 nagyság = 0,2 mérték, 1 mérték = 4,5 nagyság; 1 l = 1,8 nagyság = 0,4 mérték.
1 nagyság = 0,4 mérték, 1 mérték = 2,1 nagyság; 1 l = 1,7 nagyság = 0,8 mérték.
1 nagyság = 0,3 mérték, 1 mérték = 3,2 nagyság: 1 l = 1,3 nagyság = 0,4 mérték.
1 nagyság = 0,5 mérték, 1 mérték = 2,0 nagyság; 1 l = 1,0 nagyság = 0,5 mérték.
1 nagyság = 0,5 mérték, 1 mérték = 2,0 nagyság; 1 l = 0,5 nagyság = 0,2 mérték.
1 nagyság = 0,5 mérték, 1 mérték = 1,8 nagyság; 1 l = 0,6 nagyság = 0,3 mérték.
1 nagyság = 0,6 mérték, 1 mérték = 1,6 nagyság; 1 l = 0,3 nagyság = 0,2 mérték.

Ezen adatsor alapján a nagyság és a mérték sűrűsödése, valamint a differenciáltság szempontjából a következő csökkenő sorrendet állapíthatjuk meg, figyelmeztetve arra, hogy 12—100 l között 1—1 liter, 100—130 l között 1—5 liter hiány is van: 50,0—59,9 70,0—79,9, 60,0—69,9, 20,0—29,9, 30,0—39,9, 80,0—89,9, 40,0—49,9, 15,0—19,9, 110,0—124,9, 95,0—109,9, 125,0—139,! 11,0—14,9 l űrtartalommal.

A gyakoriságot vizsgálva, csak a 10 eseten felülieket vehetjük figyelembe, 5 ilyen nagyságunk van (2,2%) 10 mértékre (2,7%). Ezek a gyakoriság csökkenő rendjében: 62,08 l (46,56 kg) 24 esetben (7,9%) 6 mértékre (16%), ez a nagy pozsonyi mérő nagysága; azonosan 24 esetben (7,9%) a 124,16 l (93,12 kg) 4 mértékkel (11%), ez 2 pozsonyi mérő; 31,04 l (23,28 kg) 21 esetben (6,9%) 4 mértékkel (11%), 14 ez a nagyszombati mérő, illetve fél pozsonyi mérő nagysága; 93,12 l (69,84 kg) esetben (4,6%) 5 mértékkel (13%), ez a második kassai köböl vagy másfél pozsonyi

mérő nagysága, 46,56 l (34,92 kg) 11 esetben (3,6%) 4 mértékkel (11%), ez másfél nagyszombati mérő nagyság.

Az értékelésnél azonban figyelembe kell venni azt, hogy ezen értékeknél a pozsonyi mérő fegyelmező hatása már érvényesült, de csakis ilyen formában jelzi az integrálódást.

3.3.39.4 *Időrend.* Ismét a figyelmeztetés: az első előfordulás időpontja teljesen esetleges (ld. 3.2.24). Természetesen csak az egységeket veszem figyelembe. A kezdő dátumhoz hozzáteszem a használat utolsó ismert dátumát is — amelyik szintén esetleges —, annak érdekében, hogy a mérték elhalását is megismerjük. A dátum előtti és utáni — jelzi, hogy a mérték korábban is és továbban is dívott. — 1092 — 1240 — csöbör, — 1138 — 1874. köböl, — 1226 — 13. sz. akó, — 1255—1453 — gerla, — 1279—1874. mérő, — 1292 —1736 — szapu, — 1344—1696 — fertály, — 1378—1874. kvartále, — 1387—1874. véka, —1403—1453 — wecht, — 1456—1687 — mut, — 1470—1724 — csötört, 15—76. sz. strich, — 1519—17. sz. oktály, — 1524—1580 — csapó, — 1541—1596 — becsű, — 1549—19. sz. korec, — 1549—1695 — lukna, — 1550—1849 — oka, — 1551—1792 — malter, — 1569—1707 — abrakmérték, — 1570—1874. icce, — 1570—1874. pint, — 1570—19. sz. v. vajtó, — 1572—1874. kila, — 1579—1587— vassas, — 1587 — 19. sz. v. finak, — 1610 — galeta, — 1619 — 1731 — vanna, — 1665—19. sz. v. fuka, — 1670—1855 — kupljenik, — 1684—hordó, — 1779 — aszaltgyümölcs-mérték, hüvelyesmérték, lisztmérték, — 1779 — 1851 — gubacsmérték, — 1798—1849 — sinek.

A 11. sz. végén 1 mérték, a 13. sz. végén 1 újabbal együtt 2 mérték, a 13. sz.-ban 4 újabb gyarapodás mellett 2 mérték elhal, így 4 mérték a készlet, a 15. sz.-ban 3 gyarapodással 7 mérték van, a 15. sz.-ban 4 szaporodással szemben 2 csökkenés van, így 9 mérték a készlet, a 16. sz.-ban a 14 gyarapodást 3 csökkenti, így 20 mérték a készlet, a 17. sz.-ban az 5 gyarapodást az 5 csökkenés ellensúlyozza, ez a helyzet a 18. sz.-ban is, így a 19. sz. elején 20 mérték van, s ebből 15 marad 1874-ig mint zárókészlet, a teljes készlet 40%-a.

3.3.39.5 *Tájrend.* A híg űrmértéknél jelzett módszert (ld. 3.2.32.5) alkalmazom most is annak érdekében, hogy a mértékek területi elhelyezkedését, táji sajátosságait megismerhessük. Bevezetőül most is felsorolom az általános—országos mértékeket, metrikus szélső értékeikkel (adva az általános alegységek metrikus értékét) literben, a búzaérték közlésétől itt eltekintettem.

Általános—országos mértékek

Abrakmérték: 2,9—12,42 — aszaltgyümölcs-mérték 85,73 — gubacsmérték 96,45, 174,59 — hüvelyesmérték 66,37 — icce 0,7686 — 1,3396 (bécsi 0,8282, 0,7686, budai 1,0491, 1,1446, pozsonyi 0,8393, 1,0491, 1,2590) — köböl 6,72—279,36 (erdélyi 87,20, 90,54, kassai 77,60, 93,12, 124,16) — lisztmérték 66,98

— mérő 31,04 — 155,20 (bécsi 42,28, 41,28, 46,02, 45,79, 61,486, budai 53,72, 76,92, 93,40, pozsonyi 53,72, 62,08 időszaki váltásokkal) — pint 1,5372—2,2892 (bécsi 1,6572, 1,5372, budai 2,0982, 2,2892, pozsonyi 1,6786, 2,0982, 2,5180). — Összesen 9 mérték, a készlet 24%-a.

Felvidék

Általános—országos

Trencsén: köböl 2 ae. — Turóc: köböl 1 ae. — Zólyom: köböl 1 ae. 58,75, mérő 2 ae. 51,68—70,50. — Bars: köböl 1 ae., mérő 4 ae. 51,40—155,20. — Nyitra: köböl 2 ae., mérő 13 ae. 31,04—77,40. — Pozsony: aszaltgyümölcs-mérték 81,73, gubacsmérték 96,45, hüvelyesmérték 66,31, icce 0,8393—1,2590, lisztmérték 66,98, mérő 5 ae. 31,04—93,12, pint 1,6786—2,5180. — Komárom: mérő 1 ae. 67,15. — Esztergom: köböl 1 ae. 62,08, mérő 1 ae. 31,04. — Hont: köböl 1 ae. 77,60, mérő 2 ae. 46,56. — Nógrád: mérő 3 ae. 31,04—63,51. — Gömör: köböl 3 ae., mérő 2 ae. 53,72—115,20. — Szepes: köböl 6 ae. 32,79—48,40. — Sáros: köböl 7 ae. 111,80—124,16. — Torna: köböl 1 ae. 124,16. — Abaúj: köböl 2 ae. 77,60—124,16. — Zemplén: köböl 17 ae. 23,78—186,24. — Ung: köböl 1 ae. 124,16. — Bereg: köböl 5 ae. 77,60—124,16.

Abrakmérték 2,90—12,42, aszaltgyümölcs-mérték 85,72, gubacsmérték 96,45, hüvelyesmérték 66,31, icce 0,8393—1,2590, köböl 12 ae. 62,08—77,60, lisztmérték 66,98, mérő 70 ae. 31,04—186,24, pint 1,6786—2,5180. Összesen 9 mérték, az általános 100%-a.

Sajátos

Trencsén: korec 2 ae. 23,28, kvartále 1 ae., lukna 2 ae. 93,12—155,20, szapu 1 ae. 46,56. — Turóc: korec 1 ae. 34,92, lukna 1 ae. 139,68—155,20. — Árva: korec 1 ae. 30,37. — Liptó: korec 1 ae. 51,63, lukna 1 ae. 93,12, 155,20. — Zólyom: fertály 2 ae., kvartále 1 ae., lukna 1 ae. 155,20 — Bars: kvartále 3 ae. 62,08—89,28, szapu 5 ae. 93,12—155,20, véka 2 ae. 23,28—62,08. — Nyitra: szapu 7 ae. 46,35—93,12. — Pozsony: malter 1550,00, mut 3 ae. 931,20—1862,40, strich 40,75, szapu 1 ae. 62,08, véka 1 ae. 31,04. — Komárom: szapu 1 ae. — Esztergom: kvartále 1 ae. 69,84. — Hont: fertály 1 ae., kila 1 ae. 46,56, kvartále 4 ae., szapu 1 ae. 93,12, 124,16. — Nógrád: kila 1 ae. 39,39, 62,08, szapu 1 ae. 62,08, véka 2 ae. 15,50. — Gömör: kila 1 ae. 62,08, korec 3 ae. 67,04—83,30, lukna 1 ae. 155,20, malter 1008,61, szapu 4 ae. 34,08—46,56. — Szepes: korec 1 ae. 31,04, gerla, vanna 16,79. — Sáros: csötört, galeta 18,00, korec 1 ae. 31,04, szapu 1 ae. 31,04 vanna 16,79, véka 3 ae. 23,08—27,45. — Abaúj: korec 1 ae. 31,04, szapu 1 ae. vanna 31,04, véka 1 ae. 19,40—31,04. — Zemplén: csötört, gerla, hordó, korec,

1 ae. 31,04, szapu 3 ae. 25,84—32,31, vanna 16,79. — Ung: csötört, vanna 31,04. — Bereg: csötört 52,58, oktály, vajtó 3,71, véka 5 ae. 31,04.

Csötört 4 ae. 52,68, fertály 3 ae., galeta 18,00, gerla 2, ae., hordó, kila 3 ae. 39,34—62,08, korec 12 ae. 23,28—83,30, kvartále 10 ae. 62,08—89,28, lukna 6 ae. 93,12—1552,20, malter 2 ae. 1008,66—1550,00, mut 3 ae. 971,20—1862,40, oktály, strich 40,75, szapu 26 ae., 25,84—115,20, vajtó 3,74, vanna 5 ae. 16,79—31,04, véka 14 ae. 15,50—62,08. — Összesen 17 mérték, a sajátos 61%-a.

Dunántúl és Buda

Általános—országos

Moson: mérő 2 ae. 75,54. — Sopron: köböl 3 ae. 58,38 — 109,30, mérő 7 ae. 53,44—84,56. — Vas: mérő 1 ae. 70,13. — Zala: köböl 7 ae. 42,98, mérő 4 ae. 42,28—83,84. — Győr: mérő 1 ae. 77,60. — Veszprém: köböl 4 ae. 76,05, mérő 2 ae. 62,90. — Fejér: mérő 1 ae. 89,99. — Somogy: köböl 2 ae. 42,12, mérő 1 ae. — Tolna: köböl 3 ae. Baranya: köböl 2 ae. 124,16. — Buda: icce 1,0491, 1,1446, mérő 53,72, 76,92, 93,40, pint 2,0982, 2,2892.

Abrakmérték 2,90—12,42, aszaltgyümölcs-mérték 85,73, gubacsmérték 174,59, hüvelyesmérték 66,37, icce 1,0491—1,1446, köböl 21 ae. 42,12—124,16, lisztmérték 66,98, mérő 20 ae. 42,28—93,40, pint 2,0982—2,2892. — Összesen 9 mérték, az általános 100%-a.

Sajátos

Moson: véka 1 ae. — Sopron: finak, mut 2 ae. 25,31,80. — Vas: csapó 186,26, finak, mut 1 ae. 1203,30. — Zala: csapó 187,27, finak, korec 1 ae. — Győr: akó, csöbör, finak, kvartále 1 ae. — Veszprém: kila 1 ae. 124,16, vassas 208,80—372,48. — Fejér: csötört, finak 45,20, véka 1 ae. — Somogy: csapó 186,27, finak, kila 1 ae. 134,16. — Tolna: kila 1 ae. — Baranya: finak, kila 1 ae. 124,10, oka 1,55. Buda: gerla 916,00, wecht 91,60.

Akó, csapó 186,27, csöbör, csötört, finak 6 ae. 4,52—7,76, gerla 916,00, kila 4 ae. 124,10—134,20, kvartále 1 ae., mut 3 ae. 1203,30—2536,80, oka 1,55, vassas 208,80—3272,48, véka 2 ae., wecht 91,60. — Összesen 13 mérték, a sajátos 46%-a.

Duna—Tisza köze

Általános—országos

Pest: mérő 2 ae. 93,12—95,17. — Heves: köböl 1 ae. 64,46, — Borsod: köböl 4 ae. 110,81—137,37. — Szabolcs: köböl 3 ae. 62,08 — 124,16. — Hajdú: köböl 3 ae. 62,08. — Jász-Kun: köböl 1 ae. — Külső-Szolnok: köböl 2 ae. 66,58—248,32. — Békés: köböl 1 ae. 200,83. — Csongrád: köböl 2 ae. 66,88—93,12. — Csanád: köböl 1 ae. 93,12.

Abrakmérték 2,90—12,42, aszaltgyümölcs-mérték 85,73, gubacsmérték 174,59, hüvelyesmérték 66,37, icce 0,7686—1,3396, köböl 18 ae. 62,07—248,32, lisztmérték 66,98, mérő 2 ae. 93,12—95,17, pint 1,5372—2,2892. — Összesen 9 mérték, az általános 100%-a.

Sajátos

Pest: kila 1 ae. 124,16, véka 1 ae. 27,04. — Heves: fertály 3 ae. 33,44—200,64, kila 1 ae. 62,08. — Borsod: fertály 1 ae., kila 1 ae. 62,08, oktály, szapu 2 ae. 31,04—46,56, véka 1 ae. — Szabolcs: fertály 1 ae. 21,52, véka 1 ae. — Jász-Kun: fuka, kila 1 ae. 62,08. — Külső-Szolnok: véka 1 ae. 62,08. — Békés: kvartále 1 ae. — — Csongrád: csötört, véka 2 ae. 27,78—31,04. — Csanád: fuka.

Csötröt, fertály 5 ae. 21,86—200,74, fuka 2 ae., kila 4 ae. 62,08—124,16, kvartále 1 ae., oktály, szapu 2 ae. 31,04—46,56, véka 6 ae. 26,78—62,08. — Összesen 8 mérték, a sajátos 20%-a.

Erdély és Partium

Általános—országos

Erdély: köböl 87,20—90,54, mérő 59,42. — Mármaros: köböl 1 ae. 38,80, mérő 1 ae. — Szatmár: köböl 4 ae. 108,60, mérő 2 ae. 31,04—124,16. — Bihar: köböl 6 ae. 6,72—124,16. — Arad: köböl 1 ae. 66,88. — Kolos: köböl 2 ae. 130,80 —174,40. — Maros: köböl 1 ae. 113,26. — Alsó-Fehér: köböl 1 ae. — Szeben: köböl 1 ae. 87,20.

Abrakmérték 2,90—12,42, aszaltgyümölcs-mérték 85,73, gubacsmérték 174,59, hüvelyesmérték 66,37, icce 0,7686—1,3396, köböl 16 ae. 6,72—174,70, lisztmérték 66,98, mérő 4 ae. 31,04—124,16, pint 1,5372—2,2892. — Összesen 9 mérték, az általános 100%-a.

Sajátos

Erdély: véka 21,80—29,70. — Mármaros: véka 2 ae. — Szatmár: véka 3 ae. 28,84—32,70, vajtó 1 ae. 3,78—12,41. — Bihar: becsű 271,60, fuka 2 ae. 1,83—3,88, kila 1 ae. 62,08, vajtó 3,78, véka 2 ae. 31,04. — Arad: véka 1 ae. 16,72. — Zaránd: véka 1 ae. 43,59. — Közép-Szolnok: fuka 1 ae. 2,73, véka 1 ae. 28,29. — Belső-Szolnok: véka 1 ae. — Kolos: fuka 1 ae. 3,88, vajtó 1 ae. 3,78—12,41, véka 1 ae. 21,80. — Maros: fuka. — Alsó-Fehér: véka 2 ae. 27,25—35,42. Felső-Fehér: véka 1 ae. 27,25. — Küküllő: fuka, véka 1 ae. 21,80. — Hunyad: véka 1 ae. 27,45. — Szeben: véka 1 ae. 21,80.

Becsűl 278,60, fuka 5 ae. 1,83—3,88, kila 1 ae. 62,08, vajtó 3 ae. 3,78—12,41, véka 19 ae. 16,72—43,19. — Összesen 5 mérték, a sajátos 18%-a.

Dél-Magyarország

Általános—országos

Bács: köböl 2 ae. 93,12—124,16, mérő 2 ae. — Bánát: köböl 1 ae. 120,85. — Temes: köböl 1 ae. 124,16.

Abrakmérték 2,90—12,42, aszaltgyümölcs-mérték 85,73, gubacsmérték 174,59, hüvelyesmérték 66,37, icce 0,7686—1,3396, köböl 4 ae. 93,12—124,16, lisztmérték 66,98, mérő 2 ae., pint 1,5372—2,2892. — Összesen 9 mérték, az általános 100%-a.

Sajátos

Bács: kila 1 ae. 186,24, oka 1,55, véka 1 ae. — Bánát: oka 1,55. — Temes: sinek 77,60—124,16.

Kila 1 ae. 186,24, oka 2 ae. 1,55, sinek 77,60—124,16, véka 1 ae. — Összesen 4 mérték, a sajátos 14%-a.

Horvát-szlavón terület

Általános—országos

Varasd: köböl 1 ae., mérő 1 ae. 32,51—134,39. — Zágráb: köböl 1 ae. 50,36—52,20. — Körös: köböl 1 ae. — Szerém: mérő 1 ae. 94,42.

Abrakmérték 2,90—12,42, aszaltgyümölcs-mérték 85,73, gubacsmérték 174,59, hüvelyesmérték 66,37, icce 0,7686—1,3396, köböl 4 ae. 40,36—52,20, lisztmérték 66,98, mérő 2 ae. 94,42, pint 1,5372—2,2892. — Összesen 9 mérték, az általános 100%-a.

Sajátos

Horvát-szlavón: kila 158,63—241,42, korec 315,12, kupljenik 41,33, oka 1,55. — Zágráb: kvartále 1 ae. 50,46—52,20. — Szerém: akó.

Akó, kila 1 ae. 158,62—241,42, korec 1 ae. 315,12, kupljenik 41,33, kvartále 1 ae. 50,38—52,20, oka 1,55. — Összesen 6 mérték, a sajátos 21%-a.

A summák összegzésével következő a helyzet. Felvidék: 9 általános, 17 sajátos mérték (100—46%), Dunántúl: 9 általános, 13 sajátos mérték (100—35%), Duna—Tisza köze: 9 általános, 8 sajátos mérték (100—21%), Erdély: 9 általános, 5 sajátos mérték (100—14%), Dél-Magyarország: 9 általános, 4 sajátos mérték (100—11%), Horvát-szlavón terület: 9 általános, 6 sajátos mérték (100—16%).

Ha figyelembe is vesszük azt, hogy az adattartomány nem egységes, a Felvidék, a Dunántúl a és Partium jobban dokumentált, mint a többi, az arányok akkor is mutatják, hogy a Felvidék és a Dunántúl jobban differenciált, mint a többi terület, s ugyanazt az északkelet—délnyugat irányú diagonális felezést tapasztaljuk, mint a híg űrmértékeknél (ld. 3.2.32.5). A szemléhez egyéb megjegyzés szükségtelen.

3.3.39.6 *Mérték szerint a táj.* Sorakoztassuk most általános—országos, illetve sajátos csoportokban mértékek szerint az adatokat.

Általános—országos

Abrakmérték. Mindegyik főtájon 2,90—12,42.

Aszaltgyümölcs-mérték. Felvidék: 85,73, és a többi főtájon.

Gubacsmérték. Felvidék: 96,45, 174,59 és a többi főtájon.

Hüvelyesmérték. Felvidék: 66,31 és a többi főtájon.

Icce. Felvidék: 0,8386—1,2590. — Dunántúl: 1,0491—1,1446 és a többi főtájon.

Köböl. Felvidék: 12 ae. 62,08—77,60. — Dunántúl: 21 ae. 42,12—124,16. — Duna—Tisza köze: 18 ae. 62,08—248,32. — Erdély: 16 ae. 6,72—74,70. — Dél-Magyarország: 4 ae. 93,12—124,16. — Horvát-szlavón terület: 4 ae. 50,36—52,20.

Lisztmérték. Felvidék: 66,98 és a többi főtájon.

Mérő. Felvidék: 70 ae. 31,04—186,24. — Dunántúl: 20 ae. 42,28—93,40. — Duna—Tisza köze: 2 ae. 93,12—95,17. — Erdély: 4 ae. 31,44—124,16. — Dél-Magyarország: 2 ae. — Horvát-szlavón terület: 2 ae. 94,42.

Pint. Felvidék: 1,6572—2,5180. — Dunántúl: 2,0982—2,2892 és a többi főtájon.

Összesen 9 mérték, a készlet 24%-a.

A nem gabonamértékek esetenkénti értéknélkülisége a forrásadottságok következménye, az általános piaci gyakorlatban dívó értékekről nem maradt írott forrás, nagyságukról a pozsonyi, illetve a budai adat tájékoztathat, e nagyságrenden lehettek azok is. A gabonamértékek közül a kila az általánosabb, a Felvidéken a

legszorosabb a nagysághatár, a Dunántúlon és Erdélyben a legtágabb. A mérő a keleti területeken ritka, ennél a Felvidék a tág nagysághatárú, legszorosabb a Duna—Tisza köze, majd a Dunántúl.

Sajátos

Akó. Dunántúl: 1 ae. — Horvát-szlavón terület: 1 ae.
Becsű. Erdély: 1 ae. 271,60.
Csapó. Dunántúl 1 ae. 187,27.
Csöbör. Dunántúl: 1 ae.
Csötört. Felvidék: 4 ae. 52,68. — Dunántúl: 1 ae. — Duna—Tisza köze: 1 ae.
Fertály. Felvidék: 3 ae. — Duna—Tisza köze: 5 ae. 21,82—200,64.
Finak. Dunántúl: 6 ae. 4,52—7,76.
Fuka. Duna—Tisza köze: 2 ae. — Erdély: 5 ae. 1,83—3,88.
Galéta. Felvidék: 1 ae. 18,00.
Gerla. Felvidék: 2 ae. — Dunántúl (Buda): 1 ae. 916,00.
Hordó. Felvidék: 1 ae.
Kila. Felvidék: 3 ae. 39,34—62,08. — Dunántúl: 4 ae. 124,16—134,10. — Duna—Tisza köze: 4 ae. 62,08—124,16. — Erdély: 1 ae. 62,08. — Dél-Magyarország: 1 ae. 186,24. — Horvát-szlavón terület: 1 ae. 158,63—241,72.
Korec. Felvidék: 12 ae. 23,28—83,30. — Horvát-szlavón terület: 1 ae. 315,12.
Kupljenik. Horvát-szlavón terület: 1 ae. 41,32.
Kvartále. Felvidék: 10 ae. 62,08—89,28. — Dunántúl: 1 ae. — Duna—Tisza köze: 1 ae. — Horvát-szlavón terület: 1 ae. 50,46—52,20.
Lukna. Felvidék: 6 ae. 93,12—155,20.
Malter. Felvidék: 2 ae. 1008,66—1550,00.
Mut. Felvidék: 3 ae. 931,20—1862,40. — Dunántúl: 3 ae. 1203,20—2536,80.
Oka. Dunántúl: 1 ae. 1,55. — Dél-Magyarország: 1 ae. 1,55. — Horvát-szlavón terület: 1 ae. 1,55.
Oktály. Felvidék: 1 ae. — Duna—Tisza köze: 1 ae.
Sinek. Dél-Magyarország: 77,60—125,16.
Strich. Felvidék (Pozsony): 1 ae. 40,75.
Szapu. Felvidék: 26 ae. 25,84—155,20. — Duna—Tisza köze: 2 ae. 31,04—46,56.
Vajtó. Felvidék: 1 ae. 3,74. — Erdély: 3 ae. 3,77—12,41.
Vanna. Felvidék: 5 ae. 16,79—31,04.
Vassas. Dunántúl: 1 ae. 209,80—372,48.
Véka. Felvidék: 14 ae. 15,50—62,08. — Dunántúl: 2 ae. — Duna—Tisza köze: 6 ae. 26,38—62,08. — Erdély: 19 ae. 16,72—43,19. — Dél-Magyarország: 1 ae.
Wecht. Dunántúl (Buda): 1 ae. 91,60.

A mértékek önmagukat magyarázzák, egyértelmű és megállapítható, hogy melyik tájon jellegzetes. Közülük a kila, a kvartále és a véka viszont már közelíti az országos rendet, de azért ezeknél is megállapítható, melyik tájon a jellegzetesebbek.

3.3.39.7 A *mérés tárgya* szerint a száraz űrmértékek többsége gabonamérték. Az egyéb száraz tárgy az aszalt gyümölcs, a gubacs, a hüvelyes és a liszt, ezek mértéknévben is különülnek, az utóbbihoz azonban hozzá kell sorolnunk még a strich és wecht egységeket, illetve valamennyihez az iccét és a pintet.

Az értékeket nem ismétlem, az előbbi szemléből láthattuk ezeket. De arra is kell gondolnunk, hogy a liszt mérésére gabonamértékeket is használtak, külön megnevezés nélkül, csak nagyobb űrtartalommal.

Nagyságukról tájékoztathat a pozsonyi gabona- és lisztmérő viszonya: 1:1,08, vagyis 6 híg iccével nagyobb a lisztmérő a gabonamérőnél (ld. 3.3.23, 3.3.25.45). De figyelembe kell vennünk még azt is, hogy a térfogatmértékek (ld. 4.) között is találkozunk majd néhány ilyen jellegű száraz tárgy mértékével (pl. mész-, szénmérték ld. 4.30, 4.41). S majd csak 1874 után, a metrikus rendszerben következik el az az idő, amikor e tárgyakat célszerűen súllyal mérik már.

3.3.39.8 A *mértéktípus* a száraz űrmértékeknél is természetesen a mesterséges (ld. 2.25.2). Ezeknél is a tároló-, illetve szállítóedény, tartály alakult át mértékké, nagyságának meghatározása alkalmával. Mindegyike egyúttal mérőeszköz is, de figyelembe kell venni azt is, hogy nagyságrendje miatt némelyik számítási egységgé is alakulhatott.

3.3..39.9 *Mértékrendszer*ek. Az ismertetett száraz űrmértékek közül több alegység viszonyszámainak relatív állandóságával, a híg űrmértékekhez hasonlóan, rendszert is alkotott. Ezeket részletesen már ismertettem (ld. 2.26.2), nem ismétlek, csak összegzem a lényeget. A bécsi rendszer a kiskereskedelminél 8 taggal, a nagykereskedelminél 2 taggal, állandó viszonyszámokkal, de időszakonként változó nagysággal kezdettől 1871-ig dívott. Általános—országos jellegű.

A budai rendszer 4 taggal, időszakonként változó viszonyszámokkal és nagyságokkal a 18. sz. végéig élt, a 15—16. sz.-ban országos, majd helyi jellegű lesz. A 15. sz.-ig 2 tagú lisztmértékrendszere is volt.

A debreceni rendszer 3 tagja közül a két legnagyobb a 18. sz.-ban a váradi, illetve a bihari rendszerben él tovább. Területi jellegű.

Az erdélyi rendszer a 18. sz. közepén alakulva 4 tagjának viszonya s azok nagysága az egy kényszerváltástól eltekintve szilárd, a korszak végéig élt. Országos rendszer.

A kassai rendszer 3 tagjának viszonya és nagysága időszakonként váltott. A 18. sz. végén elhal. Területi jellegű.

A nagyszombati rendszer 3 tagja változatlanul és a 18. sz. végéig, legnagyobb tagja a 19. sz. elején is dívott. Helykörnyéki jellegű.

A pesti rendszer 3 taggal a 17. sz. végén alakult, s dívott a korszak végéig. Helykörnyéki jellegűből területi lett.

A pozsonyi rendszer ismét kis- és nagykereskedelmi. Az előbbi 4 taggal viszonyszámban és nagyságban két értékkel hatszor periodikusan vált. A helyiből a 17. sz. közepétől országos jellegű lett. A korszak végéig dívott. A nagykereskedelmi

2 taggal viszonyszámban, nagyságban többször vált, a 17. sz. közepén elhal. Területi jellegű.

A varasdi rendszer 3 tagjának viszonya és nagysága egyszeri váltással a korszak végéig élt. Területi jellegű.

A 10 száraz űrmértékrendszeren kívül bizonyosan voltak még egyéb helyi rendszerek — ilyen lehetne pl. a trencséni, korec, szapu, lukna tagokkal (ld. 3.3.19.12, 3.3.24.5, 3.3.33.30) —, de megbízható adatok hiányában a rekonstrukció nem célszerű. A nehézségeket az előbbiek is szemléltetik, mint ahogyan példát is szolgáltattak a száraz űrmértékrendszerekre.

3.3.39.10 *Összegzés.* A száraz űrmértékek áttekintésénél is tapasztalhattuk azt, amit a híg űrmértékeknél: az ember igénye és ismerete szerint megalkotja a maga mértékeit. A készlet felét mi létesítettük, a másik felét másoktól átvettük és átalakítottuk. 1000 esztendő alatt a 37 mérték (a 218 alegységgel) nem bőséges, de elégséges készlet, amelyiknek állománya a 16. sz. végén 20-ra emelkedett, s ezt a szintet a növekedés—fogyás egyensúlya megtartotta két századon át, s 15 mértékkel végez. A táji helyezkedésre jellemző az, hogy az északnyugati sokaság, differenciáltság áll szemben a délkeleti egyszerűséggel. A mérés tárgya elsősorban a gabona, de a többi száraz tárgy, egy kivétellel, élelem. A mértéktípus mesterséges, több alegységrendszert is alkotott. A száraz űrmértékek helyzete, alakulása tehát azonos a híg űrmértékekével (ld. 3.3.32).

3.4 ÖSSZEFOGLALÓ

3.4.1 *Általában, mértékkészlet.* Ismét a figyelmeztetés indít: bizonyosan több mérték és több alegység alkotta eleink mértékkészletét. Az írásbeliség természete, az iratok megmaradásának lehetősége és a kutatás adott — közismert — korlátai miatt természetesen nem ismerhettünk meg valamennyit. De a feltárt készlet mindenképpen reprezentálja a helyzetet.

A megismert készlet: 30 híg mérték, ebből 17 mértéknél 812 alegység és 37 száraz mérték, ebből 12 mértéknél 336 alegység, összesen tehát 67 űrmérték, ebből 19 mértéknél (28%) 1148 alegység. De figyelembe kell venni azt, hogy a 67 űrmértékből 10 mérték híg és száraz egyaránt, ezek: akó, csöbör, fertály, hordó, icce, köböl, kvartále, oka, oktály, pint. Vagyis ténylegesen csak 57 mérték volt a készlet. A kettősség felezve csökkent, így a készlet 25 híg és 32 száraz mérték. S ha az utóbbiból az egyéb tárgyak, valamint a gabonafeldolgozás mértékeit levonjuk, 22 gabonamérték maradt a 25 bormértékkel szemben.

Ez a készlet ma rendkívül soknak tűnik, a bőség zavara ez. Valóban, de a kor igényének megfelelően. A differenciáltság az egységből indulóan fokozatosan szétterít, de ez a folyamat a 16. sz. végére megáll, kezdődik az öntörvényű integrálódás, egyes mértékek fokozatosan elhalnak. A 17. sz. során már határozottan jelentkezik e tendencia. A 18. sz. közepétől pedig a központi egységesítési törekvés segíti az integrációt, a pozsonyi mértékek nemcsak elterjednek, hanem nagyságukra is alakítják a nevüket megtartó helyi mértékeket. A 19. sz. elején már erősen jelentkezik a kereskedelem mértékegységesítési igénye, az abszolutizmus időszakában ezért olyan gyors és eredményes a bécsi rendszer alkalmaztatása, de a végső, a megnyugtató megoldást csak a méterrendszer bevezetése oldhatta meg.

3.4.2 Az *eredet.* A sokat emlegetett bizonytalanságot természetesen figyelembe kell venni, csak így, erősen korlátozottan értelmezhető az alábbi megállapítás.

A 67 mértékegységből 7 eredete bizonytalan (10%), 32 mértéket véltem hazai eredetűnek (48%) és külföldi lenne 28 mérték (42%). Ha a hazainak számát a bizonytalannak jelzettekkel csökkentjük is, akkor is mondhatjuk, hogy kb. fele arányban alkottunk, illetve vettünk s alakítottunk át idegen mértéket. A külföldiek közül német-osztrák 12 mérték (46%), szláv-horvát 10 mérték (36%), török 4 mérték (14%), román 1 mérték (4%). Az arányok önmagyarázóak.

3.4.3 *Metrikusan* a készlet: 793 eset 472 nagyságban a 67 mértékre, így 1 nagyságra jut 0,14 mérték, illetve 1 mértékre jut 7,04 nagyság. Ebből 370 esetben (47%) azonos 79 nagyság (17%) a 67 mértéknél — így 1 nagyságra jut 0,84 mérték, 1 mértékre jut 1,17 nagyság — 423 esetben (53%) pedig egyedi 393 nagyság (83%) a 67 mértéknél — így 1 nagyságra jut 0,17 mérték, 1 mértékre jut 5,86 nagyság. A differenciáltságot világosan mutatja.

A 67 mérték 472 nagyságának a szélső értéke 0,1679—2536,80 l, a középérték 1,1679—139,68 l, ez 397 nagyság a 67 mértéknél, így a készlet 84%-a sorol ide. Természetesen foghíjas a sor, hiányzik: 2,3, 2,6, 2,8—2,9, 3,4, 3,6, 3,8—4,0, 4,2, 4,9, 5,2, 5,7, 6,1, 6,5—6,6, 6,8—7,6, 7,8—8,2, 8,4—8,7, 8,9—9,0, 9,2—9,5, 9,7—9,8, 10,2—10,4, 10,7—10,8, 11,1—11,2 11,4, 11,8—11,9, 12,1—12,3 érték. A továbbiakban csak az egész litert adom: 14, 17, 20, 24, 30, 37, 39, 47, 49, 68, 71, 74, 86, 91, 97—99, 101—103, 108, 112, 114—115, 117—119, 121, 123, 126, 128—129, 131—132, 135—136, 138 l érték hiányzik. Ami természetes, az a magas értékek nagyobb foghíja, s a 110 l után már jelentős ez — nehezen kezelhető ez a mértéknagyság. Az alacsony, a 2—12 l közötti érték viszonylag sok hiányának az az oka, hogy ez a nagyság kis mértéknek nagy, de kicsi még a közepes mértéknek is. Kis mértéknek tehát 2 literig, közepesnek 12 litertől 100 literig ítélhetjük a nagyságot, de 100 liter felett már nehezen kezelhetőek a mértékek. A további nagyság már tároló mérték: amibe mérnek és nem amivel.

A gyakoriság, a 10 feletti eseteket véve figyelembe, a következő: 0,8393/30, 1,2590/17, 1,6786/19, 8,39/19, 13,43/19, 31,04/21, 41,97/18, 46,56/11, 53,72/14, 62,08/24, 93,12/14, 124,16/24. 12 értéknagyság, az értékkészlet 2,5%-a. Ismét a differenciáltság bizonyítéka.

3.4.4 *Időrend.* Ismételten hangsúlyozom: az első — és az utolsó — előfordulás, említés időpontja rendkívül esetleges, a szemle tehát csak tájékoztató jellegű lehet. Az évszám előtti — jel a korábbi, az utáni — jel a további használatot jelzi. A híg és száraz mérték azonossága esetében a név előtti g. (gabona) betű jelzi a száraz fajtát.

— 1075—1874. vödör, — 1067—1874. köböl, — 1092—1240 — g. csöbör, — 1138—1874. g. köböl, — 1200—1984. csöbör, — 1226—1874. akó, — 1226—13. sz. g. akó, — 1255—1453 — gerla, — 1279—1559 — kvartále, — 1279—1974. mérő, — 1292—1746 — szapu, — 1326—1874. hordó, — 1344—1696 — g. fertály, — 1378—1874. g. kvartále, — 1387—1874. véka, — 1393—1874. pint, — — 14. sz.—1601 — fuder, — 14. sz.—17. sz. dreiling, — 14. sz.—1874. icce, —14. sz. —1874. messzely, — 1403—1453 — wecht, — 1403—15. sz. tavernik, — 1403—1556—kufe, — 1403—16. sz. légely, — 1438—1573 — latellum, — 1456—1687 — mut, — 1464—1628 — négely, — 15. sz. — 16. sz. strich, — 1507—1817 — fertály, — 1515—1720 — dézsa, — 1516—1874. kupa, — 1519—1646 — oktály, — 1519—17. sz. g. oktály, — 1524—1580 — csapó, — 1541—1548 — becsű, — 1549—19. sz. v. korec, — 1549—1695 — lukna, — 1556—1849 — g. oka, — 1551—1792 — malter, — 1569—1707 — abrakmérték, — 1570 — 1874. g, icce, — 1570—1874. g. pint, — 1570—19. sz. v. vajtó, — 1572—1874. kila, —

1579—1587 — vassas, — 1587—19. sz. v. finak, — 1578—1874. kanta, — 1590—19. sz. e. oka, — 1592—1874. römpöly, — 1610 — galeta, — 1610 — 1769 — stertinyák, — 1619—1731 — vanna, — 1665 — 19. sz. v. fuka, — 1670 —1855 — kupljenik, — 1684 — g. hordó, 17. sz. e. — 1874. átalag, — 1701—1714 — polovnyik, — 1751 — káforka, — 1763 — üst, — 1779 — aszaltgyümölcs-mérték, hüvelyesmérték, lisztmérték, — 1779—1855 — gubacsmérték, — 1798—1849 — sinek, 18. sz. e. — 1874. puttony, — 1830—1974. butélia.

Pillanatig sem vitás a kezdeti idők forráshiányának a hatása, a mértékek használata jóval korábbi a jelzett időpontnál, mint ahogyan a továbbélés is valószínű. A 15. sz. után már javul a helyzet, de nyilvánvaló, hogy a 16. sz.-ban jelentősen növekvő mértékkészlet a korábbi századokban gyökerezik. A 16. sz.-tól már megbízhatóbb a sor, aztán jelentősen csökken is a mértékgyarapodás, s a befejező dátumok alapján a 18. sz. közepétől tapasztalható a mértékkihalás útján valósuló integráció.

3.4.5 *Tájrend.* A két mértékfajta összesített szemléjénél — híg—száraz sorrendben — a szövegtakarékosság érdekében a metrikus adatot elhagyom, csak az alegységek számát közlöm (külön jelölés nélkül), a mértékhasználat mivolta így is megállapítható. A kettős mértékhasználatnál itt is a g. (gabona) betű különböztet.

Felvidék

Általános—országos

Trencsén: csöbör, pint 2, g. köböl 2. — Turóc: akó 2, icce 2, g. köböl 1. — Zólyom: pint, g. köböl 1, mérő 2. — Bars: akó 7, icce 3, pint, g. köböl 1, mérő 4. — Nyitra: akó 3, csöbör, icce 6, pint 4, g. köböl 2, mérő 13. — Pozsony: akó 18, csöbör 3, hordó, icce 9, messzely, pint 11, aszaltgyümölcs-mérték, gubacsmérték, hüvelyesmérték, g. icce, lisztmérték, mérő 5, g. pint. — Komárom: akó, pint, mérő 1. — Esztergom: akó 3, csöbör, icce 3, g. köböl 1, mérő 1. — Hont: akó 12, icce 13, köböl 8, pint 6, g. köböl 1, mérő 2. — Nógrád: akó 2, csöbör, icce, köböl, pint, mérő 3. — Gömör: akó 2, csöbör 4, hordó, icce 4, köböl, pint 5, g. köböl 3, mérő 2. — Szepes: akó, hordó, icce 2, pint 2, g. köböl 6. — Sáros: icce, g. köböl 7. — Torna: csöbör 14, icce 7, köböl, pint, g. köböl 1. — Abaúj: akó, csöbör, hordó 4, icce 11, köböl 26, pint 2, g. köböl 2. — Zemplén: akó 2, csöbör 13, hordó 2, icce 26, köböl 32, pint 7, g. köböl 17. — Ung: csöbör 3, hordó, icce 3, pint, g. köböl 1. — Bereg: akó 3, csöbör 5, hordó 2, icce 7, köböl 9, pint 2, g. köböl 3. — Ugocsa: csöbör 2, icce 4, köböl 3, pint 2.

Abrakmérték, akó 57, aszaltgyümölcs-mérték, csöbör 50, gubacsmérték, hordó 14, hüvelyesmérték, icce 83, g. icce, köböl 79, g. köböl 12, lisztmérték, mérő 70, messzely, pint 47, g. pint, römpöly. — Összesen 17 mérték, az általános 100%-a.

Sajátos

Trencsén: korec 2, g. kvartále 1, lukna 2, szapu 1. — Turóc: korec 1, lukna 1. — Árva: korec 1. — Liptó: korec 1, lukna 1. — Zólyom: g. fertály 2, g. kvartále 1, lukna 1. — Bars: g. kvartále 3, szapu 5, véka 2. — Nyitra: dézsa, kufe, szapu 7. — Pozsony: dreiling 3, fuder 3, kvartále 3, tavernik, malter, mut 3, strich, szapu 1, véka 1. — Komárom: szapu 1. — Esztergom: fertály, kvartále, g. kvartále 1. — Hont: g. fertály, kila 1, g. kvartále 4, szapu 1. — Nógrád: kila 1, szapu 1, véka 2. — Gömör: kila 1, korec 3, lukna 1, malter, szapu 4. — Szepes: korec 1, gerla, vanna. — Sáros: csötört, galeta, kufe, latellum, négely, korec 1, szapu 1, vanna, véka 3. — Abaúj: latellum, négely, korec 1, szapu 1, vanna, véka 1. — Zemplén: átalag, butélia, csötört, fertály, gerla, puttony, korec 1, szapu 3, vanna. — Bereg: csötört, oktály, vajtó, véka 5.

Átalag, butélia, csötört 4, dézsa, dreiling 3, fertály 2, g. fertály 3, fuder 3, galeta, gerla 2, g. hordó, kila 3, korec 12, kvartále 4. g. kvartále 10, kufe 2, latellum 2, lukna 6, malter 2, mut 3, négely 2, oktály, puttony, strich, szapu 26, tavernik, vajtó, vanna, véka 14. — Összesen 29 mérték, a sajátos 58%-a.

Dunántúl és Buda

Általános—országos

Moson: akó, pint 2, mérő 2. — Sopron: akó 12, csöbör 6, hordó, icce 2, pint 10, g. köböl 3, mérő 7. — Vas: akó 12, csöbör 11, hordó, pint 17, mérő 1. — Zala: akó 8, csöbör 3, icce 6, köböl 5, pint 10, g. köböl 7, mérő 4. — Győr: akó, icce, köböl, mérő 1. — Veszprém: akó 3, csöbör 2, hordó, icce, köböl 5, g. köböl 4, mérő 2. — Somogy: akó, csöbör 2, hordó, köböl 3, pint 5, g. köböl 2, mérő 1. — Tolna: csöbör, hordó, köböl 3, pint 3, g. köböl 3. — Baranya: csöbör, hordó, g. köböl 2. — Buda: akó, icce, köböl, messzely, pint, g. icce, mérő g. pint.

Abrakmérték, akó 40, aszaltgyümölcs-mérték, csöbör 26, gubacsmérték, hordó 6, hüvelyesmérték, icce 14, g. icce, köböl 23, g. köböl 21, lisztmérték, mérő 20, messzely, pint 42, g. pint. — Összesen 16 mérték, az általános 96%-a.

Sajátos

Moson: véka 1. — Sopron: dreiling 3, fuder, vödör 3, finak, mut 2. — Vas: oktály, stertinyák 6, vödör 13, csapó, finak, mut 1. — Zala: káforka, fertály, polovnyák, vödör 11, csapó, finak, korec 1. — Győr: g. akó, g. csöbör, finak, véka 1. — Veszprém: vödör 2. — Fejér: csötört, finak, véka 1. — Somogy: vödör, csapó, finak, kila 1. — Tolna: káforka, kila 1. — Baranya: dézsa, finak, kila 1, oka. — Buda: kufe, légely, tavernik, gerla, wecht.

G. akó, csapó, g. csöbör, csötört, dézsa, dreiling 3, fertály, finak 6, fuder, gerla,

káforka, kila 4, kufe, g. kvartále 1, légely, mut 3, oka, g. oka, oktály, polovnyák, stertinyák 6, tavernik, vassas, véka, vödör 30, wecht. — Összesen 26 mérték, a sajátos 52%-a.

Duna—Tisza köze

Általános—országos

Pest: akó, icce, mérő 2. — Heves: akó 4, csöbör, hordó 2, icce 7, köböl 6, pint 2, g. köböl 1. — Borsod: akó 2, csöbör 9, icce 16, köböl 18, pint 8, g. köböl 4. — Szabolcs: csöbör 2, icce 3, köböl 2, pint, g. köböl 3. — Hajdú: g. köböl 3. — Jász-Kun: g. köböl 1. — Külső-Szolnok: g. köböl 2. — Békés: köböl, pint, g. köböl 1. — Csongrád: akó, köböl, g. köböl 2. — Csanád: g. köböl 1.

Abrakmérték, akó 8, aszaltgyümölcs-mérték, csöbör 12, gubacsmérték, hordó 2, hüvelyesmérték, icce 27, g. icce, köböl 28, g. köböl 18, lisztmérték, mérő 2, pint 12, g. pint. — Összesen 15 mérték, az általános 88%-a.

Sajátos

Pest: kila 1, véka 1. — Heves: g. fertály 3, kila 1. — Borsod: g. fertály, 1, kila 1, g. oktály, szapu 2, véka 1. — Szabolcs: fertály, véka 1. — Jász-Kun: fuka, kila 1. — Külső-Szolnok: véka 1. — Békés: g. kvartále 1. — Csongrád: csötört, véka 2. — Csanád: fuka.

Csötört, g. fertály 5, fuka 2. kila 4. g. kvartále 1, g. oktály, szapu 2, véka 6. — Összesen 8 mérték, a sajátos 16%-a.

Erdély és Partium

Általános—országos

Erdély: hordó, icce, messzely, g. köböl. mérő. — Mármaros: icce, köböl, g. köböl 1, mérő 1. — Szatmár: akó 3, csöbör 10, icce 23, köböl 16, pint 13, g. köböl 4, mérő 2. — Bihar: akó 2, csöbör 5, hordó, icce 2, köböl, pint 2, g. köböl 6. — Arad: akó, icce, g. köböl 1. — Zaránd: köböl, pint. — Közép-Szolnok: csöbör, köböl. — Kolos: g. köböl 2. — Maros: g. köböl 1. — Alsó-Fehér: g. köböl 1. — Szeben: g. köböl 1.

Abrakmérték, akó 6, aszaltgyümölcs-mérték, csöbör 12, gubacsmérték, hordó 2, hüvelyesmérték, icce 10, g. icce, köböl 5, g. köböl 16, lisztmérték, mérő 4, messzely, pint 16, g. pint. — Összesen 16 mérték, az általános 96%-a.

Sajátos

Erdély: kupa, vödör, véka. — Mármaros: véka 2. — Szatmár: latellum, vajtó 1, véka 3. — Bihar: becsű, fuka, kila, vajtó, véka 2. — Arad: véka 1. — Zaránd: véka 1. — Közép-Szolnok: fuka 1, véka 1. — Belső-Szolnok: véka 1. — Kolos: kupa, vödör, fuka, vajtó 1, véka 1. — Maros: fuka. — Alsó-Fehér: véka 2. — Felső-Fehér: véka 1. — Küküllő: fuka, véka 1. — Hunyad: véka 1. — Szeben: véka 1. — Brassó: kufe.

Becsű, fuka 5, kanta, kila 1, kufe, kupa 3, latellum, vajtó 3, véka 19, vödör 3. — Összesen 10 mérték, a sajátos 20%-a.

Dél-Magyarország

Általános—országos

Bács: akó, icce, g. köböl 2, mérő 2. — Bánát: akó, icce, g. köböl 1. — Temes: akó, csöbör, pint, g. köböl 1.

Abrakmérték, akó 3, aszaltgyümölcs-mérték, csöbör, gubacsmérték, hüvelyesmérték, icce. g. icce, g. köböl 4. lisztmérték, mérő 2. pint, g. pint. — Összesen 13 mérték az általános 76%-a.

Sajátos

Bács: oka, kila 1, g. oka, véka 1. — Bánát: g. oka. — Temes: sinek.

Oka, g. oka 2, kila, 1, sinek, véka 1. — Összesen 5 mérték, a sajátos 10%-a.

Horvát-szlavón terület

Általános—országos

Horvát-szlavón: pint, kila, korec, kupljenik, g. oka. — Varasd: akó, pint. — Zágráb: akó, köböl 2, g. kvartále. — Körös: köböl 3, pint. — Verőce: akó, icce. — Szerém: hordó, g. akó.

Akó, g. akó, hordó, icce, korec, köböl 5, kupljenik, g. kvartále, g. oka, pint. — Összesen 10 mérték, az általános 58%-a.

Sajátos

Horvát-szlavón: kila, korec, kupljenik, g. oka. — Dráva—muraközi: vödör. Varasd: vödör. — Zágráb: kvartále. — Pozsega: üst. — Szerém: g. akó.

G. akó, kila, korec, kupljenik, kvartále, g. oka, üst, vödör 2. — Összesen 8 mérték, a sajátos 16%-a.

A summák összesítésével a következő a helyzet.

Felvidék: 17 általános, 29 sajátos mérték (100—58%) — Dunántúl+Buda: 16 általános, 26 sajátos mérték (96—52%). — Duna—Tisza köze: 15 általános, 8 sajátos mérték (88—16%). — Erdély+Partium: 16 általános, 10 sajátos mérték (96—20%). — Dél-Magyarország: 13 általános, 5 sajátos mérték (76—10%). — Horvát-szlavón terület: 10 általános, 8 sajátos mérték (58—16%).

Az adattartomány egyenetlenségét figyelembe véve is tájékoztat arányaival a szemle. A differenciáltságot a sajátos mértékek aránya jelzi. Annak csökkenő rendjében a sor ez: Felvidék, Dunántúl, Erdély, Duna—Tisza köze és Horvát-szlavón terület együtt, végül Dél-Magyarország.

3.4.6 *Mérték szerint a táj.* Általános—országos és sajátos csoportokon belül betűrendben sorolnak a mértékek. A literadatot szövegtakarékosság céljából itt is elhagytam, az alegységek számát (jelzés nélkül) közlöm.

Általános—országos

Abrakmérték: valamennyi főtájon.

Akó: Felvidék 57 — Dunántúl 40 — Duna—Tisza köze 8 — Erdély 6 — Dél-Magyarország 3 — Horvát-szlavón 3.

Aszaltgyümölcs-mérték: valamennyi főtájon.

Csöbör: Felvidék 50 — Dunántúl 26 — Duna—Tisza köze 12 — Erdély 12 — Dél-Magyarország 1.

Gubacsmérték: valamennyi főtájon.

Hordó: Felvidék 16 — Dunántúl 6 — Duna—Tisza köze 2 — Erdély 2 — Horvát-szlavón 1.

Hüvelyesmérték: valamennyi főtájon.

Icce: Felvidék 83 — Dunántúl 14 — Duna—Tisza köze 27 — Erdély 10 — Dél-Magyarország 1 — Horvát-szlavón 1.

G. icce: valamennyi főtájon.

Köböl: Felvidék 79 — Dunántúl 23 — Duna—Tisza köze 28 — Erdély — Horvát-szlavón 5.

G. Köböl: Felvidék 12 — Dunántúl 21 — Duna—Tisza köze 18 — Erdély 16 — Dél-Magyarország 4 — Horvát-szlavón 4.

Lisztmérték: valamennyi főtájon.

Mérő: Felvidék 70 — Dunántúl 20 — Duna—Tisza köze 2 — Erdély 4 — Dél-Magyarország 2 — Horvát-szlavón 2.
Messzely: Felvidék 1 — Dunántúl 1 — Erdély 1.
Pint: Felvidék 47 — Dunántúl 42 — Duna—Tisza köze 12 — Erdély 16 — Dél-Magyarország 1 — Horvát-szlavón 5.
G. pint: valamennyi főtájon.
Römpöly: Felvidék 1.
A 17 általános mérték az általános használaton kívül, érthetően, megmutatja a borvidék és a gabonavidék mértékigény különbségét is.

Sajátos

G. akó: Dunántúl 1 — Horvát-szlavón 1.
Átalag: Felvidék.
Becsű: Erdély 1.
Butélia: Felvidék.
Csapó: Dunántúl 1.
G. csöbör: Dunántúl 1.
Csötört: Felvidék 4 — Dunántúl 1 — Duna—Tisza köze 1.
Dézsa: Felvidék 1 — Dunántúl 1.
Dreiling: Felvidék 3 — Dunántúl 3.
Fertály: Felvidék 2 — Dunántúl 1.
G. fertály: Felvidék 3 — Duna—Tisza köze 5.
Finak: Dunántúl 6.
Fuder: Felvidék 3 — Dunántúl 1.
Fuka: Duna—Tisza köze 2 — Erdély 5.
Galéta: Felvidék.
Gerla: Felvidék 2 — Dunántúl (Buda) 1.
G. hordó: Felvidék.
Káforka: Dunántúl 2.
Kanta: Erdély.
Kila: Felvidék 3 — Dunántúl 4 — Duna—Tisza köze 4 — Erdély 1 — Dél-Magyarország 1 — Horvát-szlavón 1.
Korec: Felvidék 12 — Horvát-szlavón 1.
Kufe: Felvidék 2 — Dunántúl 1 — Erdély 2.
Kupa: Erdély 2.
Kupljenik: Horvát-szlavón 1.
Kvartále: Felvidék 4.
G. kvartále: Felvidék 10 — Dunántúl 1 — Duna—Tisza köze 1 — Horvát-szlavón 1.
Latellum: Felvidék 2 — Erdély 1.
Légely: Dunántúl.
Lukna: Felvidék 6.

Malter: Felvidék 2.
Mut: Felvidék 3 — Dunántúl 3.
Négely: Felvidék 2.
Oka: Dunántúl 1 — Dél-Magyarország 1.
G. oka: Dunántúl 1 — Dél-Magyarország 1 — Horvát-szlavón 1.
Oktály: Dunántúl 1.
G. oktály: Felvidék 1 — Duna—Tisza köze 1.
Polovnyák: Dunántúl.
Puttony: Felvidék.
Sinek: Dél-Magyarország.
Stertinyák: Dunántúl 6.
Strich: Felvidék (Pozsony).
Szapu: Felvidék 26 — Duna—Tisza köze 2.
Tavernik: Dunántúl.
Üst: Horvát-szlavón.
Vajtó: Felvidék 1 — Erdély 3.
Vanna: Felvidék 5.
Vassas: Dunántúl 1.
Véka: Felvidék 14 — Dunántúl 2 — Duna—Tisza köze 6 — Erdély 19 — Dél-Magyarország 1.
Vödör: Dunántúl 30 — Erdély 3 — Horvát-szlavón 2.
Wecht: Dunántúl (Buda).

Az 50 sajátos mértékhez kommentár nem szükséges, a szemle önmagát magyarázza, de azt meg kell jegyezni, hogy a kila, a g. kvartále és a véka már közelíti az országos használat mércéjét.

3.4.7 A *mérés tárgya* általában és az esetek túlnyomó többségében a bor és a gabona. Az egyéb tárgy a híg mértékeknél a sör, pálinka, étolaj, ritkán ivóvíz, sajátos mértékei is vannak, a száraz mértékeknél az aszalt gyömölcs, gubacs, hüvelyes, liszt, szintén sajátos mértékkel, a lisztet azonban gabonamértékkel is mértek, csak nagyobb (kb. 5. icce többlet) űrtartalommal.

3.4.8 A *mértéktípus* mindkét fajtánál a mesterséges. A tároló-, szállítótartály, edény, illetve az ivókészség nagyságának meghatározásával alakult át mértékké. Mindegyike mérőeszköz is. A magasabb nagyságrendűek azonban számítási egységgé is alakultak.

3.4.9 *Mértékrendszer.* Mindkét mértékfajtánál találkozunk velük, többségük változó, helyi, területi, országos jellegű egyaránt dívott (ld. 2.26.1,2, 3.2.32.9, 3.3.39.9). A rendszer-jelzők betűrendjében sorolom őket.

Általános csak a híg mértéknél van, de csak 4 tagjának kettesrendű viszonyából áll, bármelyik konkrét rendszernél alkalmazható.

Bécsi rendszer mindkét fajtánál van, kis- és nagykereskedelmi egyaránt, változóan 1871-ig dívott, általános jellegű.

Bihari rendszer csak a híg mértéknél van, a 16. sz. közepétől a korszak végéig élt, területi jellegű.

Budai rendszer mindkét fajtánál van, a 16. sz. végéig élt, a 15—16. sz.-ban országos, majd helyi jellegű, a 15. sz.-i lisztmérték rendszere is volt.

Debreceni rendszer csak a száraz mértéknél volt, a 18. sz.-ig dívott, területi jellegű.

Egri rendszer csak a híg mértéknél volt, a kiskereskedelmi a 17. sz. közepéig, a nagykereskedelmi a 18. sz. végétől 1874-ig dívott, területi jellegű.

Erdélyi rendszer mindkét fajtánál van, a hígnál kis- és nagykereskedelmi, a 18. sz. közepétől 1874-ig élt, országos jellegű.

Kassai rendszer mindkét fajtánál van, a hígnál kis- és nagykereskedelmi, ez a 18. sz. elején, a száraz annak végén elhal, területi jellegű.

Nagyszombati rendszer szintén mindkét fajtánál van, a híg a 18. sz. elején, a száraz a 19. sz. elején hal el, helykörnyéki jellegű.

Pesti rendszer csak a száraz mértéknél van, a 17. sz. végén alakul, 1874-ig élt, helyiből területi jellegű lett.

Pozsonyi rendszer mindkét fajtánál van, a nagykereskedelmi a 16. sz. végéig élt, a kiskereskedelmi 1874-ig, ez utóbbi a 17. sz. közepétől országos jellegű.

Soproni rendszer csak a híg mértéknél van, kis- és nagykereskedelmi, 1874-ig dívott, területi jellegű.

Tokaj-hegyaljai rendszer csak a híg mértéknél van, kis- és nagykereskedelmi, az előbbi a 18. sz. végéig, az utóbbi 1874-ig dívott, borkereskedelmi rendszer.

Váradi rendszer mindkét fajtánál volt, a hígnál kis- és nagykereskedelmi, a 17. sz. végén kihal, területi jellegű.

Varasdi rendszer csak a száraz mértéknél volt, 1874-ig élt, területi jellegű.

Zágrábi rendszer csak a híg mértéknél volt, 1874-ig dívott, területi jellegű.

3.4.10 *Összegzés.* Az 1000 esztendőnek űrmértékkészlete: 67 mérték 1184 alegységgel talán bőségesnek tűnik, de még akkor sem lenne az, ha a nem ismerteket is figyelembe vesszük, csak annyi, amennyi a kor emberének igényét kielégítette, s nem több, mint amennyit meg tudott alkotni. A néhány mértékből fejlődő készlet a 16. sz.-ig fokozatosan növekszik, differenciálódik, attól kezdve fokozatosan csökken, a 19. sz. elején 29 mértékkel finiselve a bécsi kényszerrendszer néhány mértékén át jut el 1874-ben a méterrendszer integráltságáig. A differenciáltság az északnyugati országrészre jellemző, délkeleten valamivel egyszerűbb a helyzet. Többségében bor- és gabonamértékek ezek, az egyéb tárgy sajátos mértékeket alakított. Mesterséges mértéktípus mindegyik, több alegység rendszert is alkotott.

Űrmértékeink tehát szervesen kapcsolódnak hossz- és földmértékeinkhez, illetve mérésügyünk egészéhez, és ez másként nem is lehet.

4. TÉRFOGATMÉRTÉKEK

4.1 BEVEZETŐ

A térfogat az értelmező szótár szerint a test vagy anyag által elfoglalt, illetve a test lapja által határolt tér nagysága, vagy ennek mérőszáma. A fizikai lexikon szerint viszont a különböző alakzatok térbeli méreteit jellemző mennyiség, amely megmutatja, hogy az adott alakzat hányszor nagyobb az alapul választott egységnyi nagyságú kockánál. A természettudományi lexikon szerint a térfogat vagy köbtartalom: korlátos térbeli alakzat nagyságát jellemző pozitív valós szám. A mértékegység lexikon szerint: térfogat = (hosszúság), továbbá: a liter egységét szokás űrmértéknek is tekinteni, de ennek a megkülönböztetésnek nincs jelentősége, végül, az űrmértéknél: általában az űrmérték ugyanazt jelenti, mint a térfogat, az űrmérték vagy űrtartalom elnevezést olyankor szokás használni, amikor folyadékok vagy szemcsés anyagok tárolására alkalmas edények (pl. hordók) térfogatáról van szó; az űrmérték bármely térfogategységben kifejezhető; SI egysége 1 köbméter = 1 m^3, a liter egység csak űrmértékre használatos.

A fentiekből az következik, hogy ezen és az előző fejezetben tulajdonképpen egy mértékfajtát tárgyalok. Lényegében ez így is van. Megkülönböztetésem alapja egyrészt a kor gyakorlata, másrészt az, hogy a „folyadék vagy szemcsés anyag" méréséhez mindenképpen szükséges egy edény — tehát mérőeszköz —, amelyiknek űrtartalma van, míg a többihez nem kell eszköz, ezeknél az anyag önmagában mér, a „test lapja által határolt tér"-fogata adja az egységet. Tehát a mérés tárgya szerint választottam szét. Néhány kivétellel. Azokat soroltam ti. e mértékfajtához, amelyeknél a méréstárgyhoz (száraz anyaghoz) valamilyen eszköz ugyan szükséges (tehát űrmérték is lehetne), de az anyag nem „szemcsés". Ezeknél, illetve az ilyen műszaki-technikai vonatkozású mértékeknél majd jelzem ezt a körülményt.

A mértékfajta készlete 48 mérték, közülük 5 mértéknél 22 alegység van, ez az egész készlet 30, illetve 1,8%-a. E mértékeket a bevezetőben említettek (ld. 1.4) szerint a magyar nevük betűrendjében ismertetem, a néhány alegységet hasonlóan. Indításul figyelmeztetek az első említés esetlegességére és a feltárhatóság korlátaira.

4.2 ABORA

Nevezték abarának is. Négy faoszlopon állíthatóan le-felcsúsztatható fedelű szénatároló. A történeti-etimológiai szótár szerint a szó és az eszköz ukrán eredetű, északkeleten dívik, 1586-ból ismeri elsőnek.

Én is, Telegdy Jánosnak egy beregi faluból kelt azon évi leveléből.[1] 1618-ban Sárosból,[2] 1619-ben Ungból,[3] 1630-ban Zemplénből[4] van adatom mértékkénti használatáról. Lehet, hogy tovább is dívott, mert tárolóként századunk elején is használták. Nagyságára, sajnos, nincs konkrét adatom.

Hogy mértékké alakulhatott, ahhoz az volt szükséges, hogy egy-egy településnél az aborákat viszonylag egyforma alakra és nagyságra készítsék. Csak ekkor mondhatták azt, hogy X abora széna van, és mindenki tudta, mennyi az. Ezt a mennyiséget a tető nagysága — ez adja az alapterületet — és az oszlop magassága — ameddig a tetőt feltolják — szabja meg, mindkettőt pedig a kezelhetőség. A tető egyik sarkát létráról meg kell tudni emelni addig, amíg a faszeget vagy vascsapot lejjebb-feljebb teszik az oszlop lyukában. Az ábrázolások[5] szerint kb. 2,40×3,20 m alapterületen kb. 4,00 m magas, így 30,72 m³, lekerekítve 30,00 m³ szénára becsülhetjük átlagos nagyságát, így a széna térfogatsúly átlagértékével 5,71 kg (ld. 4.40.9) a tétel:

1 *abora* = kb. 30,00 m³ = 171,30 kg széna.

4.3 ASZTAG

A szabadban tárolt, tartósan összerakott nagyobb, magas széna vagy kicséplésre/nyomtatásra váró gabona rakása. A történeti-etimológiai szótár szerint az előbbi esetben szláv, az utóbbi esetben szlovén eredetű, elsőnek 1396-ból ismeri.

Latin szótárainkban acervus, a németben Fehmen, Schober, a latin iratokban acervus, ritkábban congeries, a németben Schober. Magyarul elsőnek én is az 1395 körüli besztercei töredékből ismerem.[6] Szénarakásként elsőnek 1431-ből,[7] gagonarakásként 1488-ból,[8] de ez az előfordulások esetlegessége miatt nem jelent sem tényleges elsőséget, sem megjelenés sorendet, de azért tájékoztat. S az a körülmény, hogy a szénaasztagot a 16. sz. után már alig említik a források, annál inkább a kazlat (ld. 4.17), illetve a gabonaasztagot, s az asztag szénarakás mivoltáról nem beszélnek, azt a gyanút ébreszti bennem, hogy a kettő a valóságban egy volt, méghozzá kazal néven, csak a latin írásbeliség keverte össze a két nevet, s hatására egyes helyeken egy ideig a köznyelv is használta az asztag szót a szénarakásra. Asztag alatt tehát a gabonarakást értem, méghozzá a kévézett gabona rakását, amelyiket általában téglalap alapon a kévékből téglakötés módján raktak össze, felül háztetősen fedve.[9]

Világos, hogy az asztag nagysága részint a termés mennyiségétől, részint a rendelkezésre álló helytől, részint pedig a cséplés/nyomtatás idejétől és módjától függött, következőleg egyazon településnél is csak nagyon hozzávetőlegesen alakulhatott közelítő nagyság. Tihanyban (Veszprém) pl. 1586-ban 100 és 444 kepe, 1588-ban 18, 30, 31, 60 kepe tette az asztagot,[10] Felsővadászon (Abaúj) 1611-ben 80, 85, 104 kereszt.[11] Így aztán kevés helyen, s ott is inkább időlegesen, tehát kivételesen alakulhatott mértékké, mint pl. Füzéren (Abaúj) 1670-ben.[12] Az asztag mint mérték konkrét nagyságára azonban nincs adatom, még becsülni sem tudom azt, a tévedések kerülése érdekében azonban tárgyalni kellett.

4.4 ÁZAT

A kenderkórót, hogy a szár külső részén lévő rostanyag a belső fás résztől ellazuljon, 1—2 hétig vízben áztatták, mégpedig vagy a nyűvés idején a marokból (ld. 4.28) alakított köteget, kévét (ld. 4.20) egyenként, vagy ezekből többet összekötözve tettek egyszerre a vízbe.[13] Ezt az egységet nevezték ázatnak. Érthető, hogy a helyben szokott egységnyi nagyság mértékké alakulhatott. E magyar mértéknév azonban bizonytalan, németből ismerem csupán (ld. később), s a szótár szavát kényszerültem használni. Így mértékként való alkalmazására a népi gyakorlatból nincs adatom, csupán az irodalomból a 19. sz. elejei Erdélyből. Benigni írja 1837-ben, hogy 1 ázat (Beitzen) az 10 marok (Büschel) (ld. 4.28), mint a nyűvött kender mértéke,[14] s ez nyilvánvalóan általános adat. Így írom tehát:

1 *ázat* = 10 marok nyűvött kender.

4.5 BOGLYA

A történeti-etimológiai szótár szerint ősi szavunk, de vitatott eredetű, vagy a bog = csomó jelentésű szóból, vagy az ótörök bog = köt igéből származik, elsőnek 1561-ből ismeri, egy 1291. évi bizonytalan adattól eltekintve. Ez a Bogla ortográfiával írott személynévi előfordulás[15] valóban kétséges a közkeletű boglya jelentésre. A latin szótárakban acervus, a németben Schober, a latin iratokban cumulus — első bizonyos említése 1478-ból[16] — cumulus foeni, a németben szintén Schober. Magyarul én is 1561-ből ismerem elsőnek.[17]

Boglyát azonban kétféle termésből raktak. Szénából, ez az általános, és a kaszált, tehát nem kévézett, kötetlen gabonából.[18] Ez utóbbinak mértékké alakulása azonban erősen kérdőjelezhető, a gabonatermesztés természetéből következőleg. Mérték csak a szénaboglya lett.

Ez a kör alapú rakás — szemben a kazal téglalap alakulásával (ld. 4.17) — azonban ismét többféle volt. A kicsi, az ún. rudasboglya, gyakoribb nevén a petrence (ld. 4.35), amelyiket a kúp alakú szénarakás alá tolt két rúdon két ember elszállíthatott. Ennél jóval nagyobb a mezei boglya, amelyet szekéren (ld. 4.40) vagy vontatón (ld. 4.47) szállítottak haza. Végül a házi rakodón hosszabb ideig tárolt ún. téli boglya. Ezt több szekér (vontató) szénájából rakták össze, szintén kör alapon, 8—10 m magasra is, alsó harmadában kissé kiszélesedően, felül csúcsosan tetőzve, s az egész rakást szénakötelekkel vagy póznákkal leszorították.[19]

A mezei boglya nagyságát elsősorban az elszállíthatóság körülményei, így a helyi gyakorlat alakította, s éppen ezáltal állandósult a mennyisége, s a boglya mértékké vált. Így adták meg a széna mennyiségét pl. Békésben 1562—63-ban,[20] Bajomban (Bihar) 1594-ben,[21] Nagyidán (Abaúj) 1671-ben,[22] Szabolcsban 1716-ban.[23] Nagysága általában 10 petrence (ld. 4.35) volt,[24] de a széna minőségétől függően több is, kevesebb is lehetett. A kamarai gyakorlat a 19. sz. elején pontos nagyságot is kialakított, ez lett az ún. császári boglya, amelyik 1843-ban 44 bécsi mázsa volt,[25] vagyis annak értékével: 56,00 kg (ld. 5.15.4), 24,64 q, illetve a tér-

fogatsúly átlagértékével: 0,175 m^3 (ld. 4.40.9), 431,20 m^3. A téli boglya nagyságát viszont már a településen belül változó egyéni adottságok (mennyiség, hely, kezelés stb. alakították, mértékké már nem alakult, nem volt rá sem szükség, sem igény. A tétel tehát:

1 *mezei boglya*=kb. 10 petrence széna, *császári boglya*=44 bécsi mázsa= =24,64 q=431,20 m^3

4.6 CSOMÓ

Finnugor kori örökség, a történeti-etimológiai szótár szerint, többféle jelentésű szó. Általános mérték jelentésben valamilyen (általában összekötözhető) termény vagy anyag szokásos mennyisége, s mint ilyen, a méréstárgytól függően, de azon belül is változó mennyiséget jelölhet, de az ilyen, inkább darabmérték (ld. 6.) volt. Kivételesen azonban mértéke lett a szálas gabonának. Így Gyöngyösön (Heves) 1760—69 között,[26] s 1775-ben 1 csomó az 17 kéve volt.[27] A 19. sz. elején aztán másutt is, de ritkán, kivételesen használt mérték, általában 13—15 kéve (ld. 4.20), a 19. sz. végén többnyire $^1/_2$ kereszt (ld. 4.19) nagyságban.[28] Így tehát:

1 *csomó*=17 kéve búza, illetve 13—15 kéve vagy $^1/_2$ kereszt gabona.

4.7 DARAB

A történeti-etimológiai szótár szerint szláv, közelebbről szlovák vagy szlovén eredetű, a közismert darab jelentésű szónak (s így mértékfajtának, ld. 6.) egyik sajátos, e szótár által is — elsőnek 1708-ból — ismert jelentése ez: a fonalnak, a fonásra kerülő szösznek egy bizonyos mennyisége. Elsőnek 1698-ból ismerem, Kercsesora (Fogaras) leltárából, s itt azt is megtudjuk, hogy a db az 12 pászma.[29] Nagyságára több történeti adatom nincs. Szolnokynak e századi, Nógrád, Borsod, Heves megyékben végzett kutatásainak eredményeit[30] kell segítségül venni, de a hagyomány megtartó ereje, a szokás hosszúéletűsége alapján talán feltételezhetjük, hogy a 19. sz.-ban is hasonló volt a helyzet. Tőle tudjuk azt is, hogy ez a darab kb. a matringgal (ld. 4.29) egyértékű egység, de ritkábban használt, és amíg a matring rendszerint igékből (ld. 4.13), a db rendszerint pászmákból (ld. 4.34) áll össze, természetesen nem mindig. A mondottakra figyelmeztetve írom:

1 *darab*=4—15 pászma fonal.

4.8 DESZKAMÉRTÉK

Bizonyosan többfelé megszabták, de nekem csak egyetlen adatom van, s hazai eredetet bizonyít. Az 1627. évi erdélyi limitáció előírta, hogy az oláhfalvi (Csík) deszka 2 öl hosszú, 2 arasz széles és $1^1/_2$ ujj „temérdek" legyen.[31] Közülük csak

az ölnek ismerjük erdélyi értékét: 1,866 m,[32] a másik kettőnél az általános nagysággal kell számolnunk: 1,9, illetve 23,7 cm.[33] Így a tétel:

1 *deszkamérték* = 0,029 × 0,47 × 3,72 m = 0,05 m^3

4.9 FŐ

A gerebenezett, fonásra kész kender alapegysége, a fej = fő = első jelentésátvitellel kapta a nevét,[34] bizonyítván a hazai eredetet. A német iratokban a neve: Handvoll, s ez mennyiségét magyarázza: maroknyi, ebből alkották a következő egységet, a kitát (ld. 4.21). A fő nagysága a 16—17. sz.-ban egységes mennyiség volt: mint maroknyi kenderszál $^1/_{12}$ kita, ennyi 1529-ben Trencsénben,[35] 1633-van Csetneken (Gömör),[36] 1673-ban Huszton (Mármaros),[37] 1676-ban Alvincen (Alsó-Fehér),[38] 1678-ban Regécen (Abaúj)[39] egyaránt. Így a tétel:

1 *fő* = 1 maroknyi = $^1/_{12}$ kita kenderszál.

4.10 GYERTYAMÉRTÉK

Az ősi gyertyamártást követő fejlettebb módszer: a gyertyaöntés. Eszköze az üvegből, fémből készült cső alakú öntőforma, alsó kúposra szűkül végének közepére erősítették a belet, s a felső, nyitott végén, a szálat középre fogva, öntötték bele a felmelegített viaszt, faggyút. Amikor kihűlt s megmerevedett, a gyertyát kihúzták a formából.[40] A gyertya égéstartama természetesen a nagyságától függött, ez pedig az öntőforma térfogatától. Ezt akkoriban nem tudván meghatározni, a gyertya súlyával adták meg a nagyságát. Érthető, hogy az öntőforma egyúttal mérték is lett. Nyilvánvaló, hogy erre már a mesterség hazai kialakulásakor sor került. Konkrét adatom azonban csak a 19. sz. közepéről van. Szentivány Vince Pest városi királyi biztosnak a kereskedelmi visszaéléséről írott 1846. évi jelentésében olvashatjuk: „a faggyúgyertya öntésére évek óta készült s folyvást használt egy fontot feltételezendő minta mértékek 30, 29 s kevesebb latra is" készülnek,[41] a fontnak megfelelő 32 lat helyett. A bécsi font értékével (ld. 5.5.4) ez 0,56 kg. Mekkora volt a mérték térfogata? — Ma egy 2,4 cm átmérőjű, 12 cm hosszú, így 54,2 cm^3 faggyúgyertya 5,4 dkg, így 1 dkg = 10 cm^3. Tájékozódásul számolhatunk vele. Így lesz a tétel, persze kérdőjelesen:

1 *gyertyamérték* = 1 bécsi font = 0,56 kg = 560 cm^3 ?

4.11 GYUFAMÉRTÉK

Az 1815-ben feltalált, s 1832—35 között (Irinyi) tökéletesített gyufa gyártása nálunk is elterjedt, s az 1840-es években sokféle fajtával, nagysággal árasztották el a piacot. Ezért javasolta 1851-ben a pesti iparkamara azt, hogy a gyufa egységes legyen, s megadta a gyufaméretet, sajnos, nem elég pontosan: egyforma hosszú

legyen, egyformán „cilinderes" úgy, hogy az átmérője 3 bécsi vonal legyen,[42] vagyis annak értékével: 2,195 mm[43] ez 6,585, kerekítve 6,6 mm, ami a mai gyufának jó háromszorosa. A hosszát találgatnunk kell. A 19. sz. végén, amikor a vastagság a mainak megfelelően már 2 mm, az átlagos hossz 50 mm, de 30 és 100 m nagyot is gyártottak.[44] A fenti vastagsághoz az átlagot és a maximumot felező 75 mm-t becsülöm, de ezt kérdőjelezem a tételben:

1 *gyufamérték* = 75 ? mm × 6,6 mm átmérő = 2,56 cm^3.

4.12 HOMOKLÁDA

Űrmérték is lehetne, de mivel keret formáját is alkalmazták (tehát már nem láda), ezért a térfogatmértékekhez soroltam. Egyetlen konkrét adatom van, de egyúttal bizonyítja, hogy másutt és korábban is mérték volt. Tierenberger a bányavárosi, illetve a kamarai építkezéseknél az építőanyag-szükséglet számításához használt mértékek 1775. évi vizsgálata alkalmával ennek a nagyságát is megvizsgálta, és megállapította, hogy az 40 695 bécsi köbhüvelyk.[45] Paulinyi vizsgálata viszont azt állapította meg, hogy Tierenbergernek valamennyi táblázati adatát rosszul számították ki, s a jelentéshez mellékelt rajz[46] alapján megállapítja, hogy a láda 14,5 × 28,5 × 58,0 bécsi hüvelyk, így 23 968 köbhüvelyk, illetve 438 014 cm^3.[47] Csakhogy Paulinyi is rosszul mért, mert az ábra szerint a láda szélessége nem 28,5, hanem 29 hüvelyk, ami egyébként is világos, mert a felezőrendszer érvényesül: a hosszúság fele a szélesség, és annak fele a magasság. Így írom a tételt, a bécsi hüvelyk értékével: 2,634 cm,[48] illetve a köbhüvelyk értékével 18,2746 cm^3 (ld. 4.22.2):

1 *homokláda* = $14^1/_2 \times 29 \times 58$ bécsi hüvelyk = 24 389 bécsi köbhüvelyk = 38,14 × × 76,39 × 152,54 cm = 444 427 cm^3 = 0,444 m^3.

4.13 IGE

A történeti-etimológiai szótár szerint fonalegység neveként ismeretlen eredetű, nincs kapcsolata a szó jelentésű igével, 1750-ből ismeri elsőnek. Én is, Faludi könyvéből,[49] s hazai eredetűnek vélem. A megfont fonal lemérésének alapegysége a szál, de ez hosszmérték: az a fonalhossz, amelyik egyszer körüléri a motollát.[50] A továbbiakban azonban már nem hosszt mérnek, hanem számolási egységet, térfogatmértéket alkalmaztak. A 19. sz. végétől kezdve általában 3 szálat számítottak 1 igére, amikor a motollán a pászmát (ld. 4.34) készítették a matringba (ld. 4.29) rendezéskor.[51] A tétel tehát:

1 *ige* = 3 szál fonal.

4.14 KALANGYA

Elsőnek 1370-ből ismerve, szláv eredetűnek mondja a történeti-etimológiai szótár, többszöri átvétel lehetőségével, ugyanis a jelentése egyrészt szénarakás (boglya, kazal értelemben), másrészt a kévézett gabona tarlón rakott halmaza.[52]

Magyar nevén elsőnek 1355-ből ismerem, szénarakás jelentéssel,[53] s a 14—15. sz.-ban csak e jelentésével találkoztam, a latin nevek bizonyítják: 1370-ben argena feni,[54] 1375-ben acervus feni,[55] 1470-ben cumulus feni[56] 1487-ben congeries feneti,[57] a későbbiekben már ritka ez a jelentése,[58] hanem kévézett (ld. 4.20) gabonarakás az.

Gabonamértékként elsőnek 1493-ban,[59] illetve egy 15. sz. végi összeírásban találtam, ahol német nevén szerepel: Mandel,[60] amit később latinosítottak is: mandelio. S hogy az oklevelek latin kifejezéseivel, sőt, a vulgó szavakkal is vigyázni kell, nem mindig megbízhatóak, arra kitűnő példát éppen a kalangya ad. II. Ulászlónak a szatmárnémeti tizeddel kapcsolatban 1500-ban kelt oklevele magyarázza meg, éppen korábbi téves értelmezés miatt azt, hogy a kalangyának gelima a latin megfelelője, nem pedig a capetia, mert az kepét jelent.[61] S valójában e latin név — gelima — szerepel a későbbi forrásokban. Ritka kivétel az olyan, amit Ónód (Borsod) 1519. évi gabonaszámadásában találunk: cumulus Kalongia,[62] és szintén kivétel az is, hogy a gelima nem kalangyát, hanem keresztet jelent, mint pl. Paládon (Szatmár) 1692-ben.[63]

Nagyságával néhányan foglalkoztak. Acsády fél kepének, illetve 2 keresztnek írta.[64] Meglátjuk, ez csak egyes esetekben igaz. Balassa általában 13—24 kévésnek, Erdélyben a 17. sz.-ban 30 kévésnek mondja.[65] Ez utóbbi tévedés. N. Kiss szerint a 16. sz.-ban Borsodban általában 30, kivételesen 32, 40 kévés, Hevesben általában 30, kivételesen 15, 26 kéve, Beregben, Biharban általában 26, kivételesen 30, 32, 33 kéve, Közép-Szolnokban általában 26, kivételesen 30 kéve.[66] A szemle adja majd a kritikát.

A nagyságadatokat a bevezetőben ismertetett tájrend (ld. 1.4.) szerint közlöm, hogy a területi vonatkozásokat megismerhessük. Az adatok zöme a dézsmajegyzékekből származik. Részletezésre nincs lehetőség, a tájon belül az ismert rendben megyénként sorolom a megadott évkörben előforduló kéveszámokat, megadva az esetek számát: 20/2=20 kévés 2 esetben.

Felvidék

Nógrád: 1594—1606. 20/1, 30/1.[67] — Gömör: 1564—1618. 20/62, 22/1, 26/17, 30/18, 33/7, 36/1, 40/2.[68] — Szepes: 1693—1695. 16/2.[69] — Torna: 1587. 30/2.[70] Sáros: 1560—1695. 20/1, 22/4, 26/1,[71] 1736. 22/1.[72] — Abaúj: 1568—1699. 15/2, 16/3, 17/1, 18/4, 20/3, 22/7, 30/23+egri (ld. Hevesnél) 3, 32/8, 34/1 36/3, 40/3, 42/1, 44/1.[73] — Zemplén: 1562—1621. 15/1, 18/1, 30/7+egri 1, 32/2, 40/1.[74] — Ung: 1560—1589. 32/4, 40/2.[75] — Bereg: 1569—1666. 25/1, 26/93, 27/3, 28/1,

30/18+egri 1, 32/4.[76] — Ugocsa: 1570—1695. 26/1, 30/1, 32/8,[77] 1651. 32 kévével=2 kereszt.[78]

Néhány megyében gyakoriságot is megállapíthatunk. Gömörben a 30 (38%) és a 26 (35%)kéve, Abaújban a 30 kéve (46%), Zemplénben is a 30 kéve (73%), Beregben a 26 (72%), majd a 30 kéve (16%), Ugocsában a 32 kéve (80%).

Összesítve a 266 esetet 1560—1699. évkörben a kalangyának 18 kévenagysága volt, mégpedig: 15/3, 16/5, 17/1, 18/5. 20/7, 22/7, 25/1, 26/111, 27/3, 28/1, 30/75, 32/26, 33/7, 34/1, 36/4, 40/7, 42/1, 44/1. A gyakoriság pedig 26 kéve (42%), 30 kéve (28%) és 32 kéve (9%) (az utóbbi Ugocsában 2 kereszt volt). De tegyük hozzá, ez a Felvidék keleti része, összesen 10 megye adata.

Dunántúl

Sajnos, csak egyetlen adatom van: Zalában 1673-ban 32 kéve a kalangya.[79]

Duna—Tisza köze

Heves: 1548. 26/3, 28/2, 30/14,[80] 1548—1598. 39/5,[81] 1570—72. 13/1,[82] valamint az általánosan (s ezért nem esetezhető) ugyancsak 30 kévés, de névvel is jelölt: egri kalangya,[83] amelyik Hevesen kívül Abaúj, Zemplén, Bereg, Borsod, Szabolcs megyékben is dívott 1576—1626 között.[84] — Borsod: 1564—1627. 30/16+egri 2, 32/1, 40/1.[85] — Szabolcs: 1561—1670. 14/1, 15/1, 28/24, 30/12+egri 2, 32/7.[86] — Békés: 1561. 2 kereszt,[87] 1562. 26/1.[88]

Megyei gyakoriságot itt is megállapíthatunk. Hevesben az általános s nem tételezett 30 kévés egri kalangyán kívül 30 kéve (74%), Borsodban 30 kéve (90%)+egri, Szabolcsban 28 kéve (51%), 30 kéve (30%)+egri.

Összesítve a 94 esetet, 1548—1670. évkörben a kalangyának 8 kévenagysága volt: 13/1, 14/1, 15/1, 26/4,28/26, 30/51, 32/8, 40/1. A gyakoriság: 30 kéve (54%), 28 kéve (28%). Ismét figyelmeztetek: csak 4 megyéből volt adat.

Erdély—Partium

Erdély: 1715—16, 1742. 25/3,[89] 1791. 20/1.[90] — Kővár: 1770. 26/1.[91] — Szatmár: 1569—1696. 16/2, 17/1, 26/2, 28/2, 30/1, 32/8.[92] — Bihar: 1570. 26/1, 28/1, 30/1.[93] — Zaránd: 1561. 26/1.[94] — Kraszna: 1749. 18/1, 25/15.[95] — Alsó-Fehérben is dívott.[96]

Megyei gyakoriság: Szatmárban 32 kéve (50%), Krasznában 25 kéve (94%).

Összesítve a 40 esetet, 1561—1791. évkörben a kalangyának 9 kévenagysága volt: 16/2, 17/1, 18/1 20/1, 25/15, 26/4, 28/2, 30/2, 32/8. Gyakoriság: 25 kéve (38%), 32 kéve (20%).

Dél-Magyarország

Sajnos, nincs adatom.

Horvát-szlavón terület

Zágráb: dívott 1608-ban, 1610-ben.[97] Több adatom nincs.

A summázás előtt természetesen figyelmeztetnem kell az adattartomány kor- és területi hiányosságára, ez a szemle csak részben reprezentálhatja a valódi helyzetet. És figyelmeztetnem kell a kepe (ld. 4.18) és a kereszt (ld. 4.19) rokon szerepére is.

A tájak summája. Felvidék: 1560—1699. évkörben 15—60 kéve között 18 kévenagyság, gyakori a 26 kéve (42%) és a 30 kéve (28%). — Dunántúl: 1 adat 1673. évkörben 32 kéve. — Duna—Tisza köze: 1548—1670. évkörben 14—40 kéve között 8 kévenagyság, gyakori a 30 kéve (54%) és a 28 kéve (28%). — Erdély—Partium: 1561—1791. évkörben 16—32 kéve között 9 kévenagyság, gyakori a 25 kéve (38%) és a 32 kéve (20%). Dél-Magyarországra, a Horvát-szlavón területre nincsadat.

E hiányok figyelembevételével pedig az országos összesítő tétel:

1 *kalangya*=20 kévenagyság, 13—40 kéve szélső, 25—32 kéve középértékkel, a gyakoriság fogyó rendjében: 30 kéve (33%), 26 (31%), 32 (11%), 28 (7%), 25 (5%), 20, 22 (2%), 16, 33, 40 (1,7%), 18 (1,5%), 15 (1,2%), 36 (1,0%), 27 (0,7%) 13, 14, 34, 36, 42, 44 kéve (0,2%).

4.15 KARÓ

A történeti-etimológiai szótár szerint ótörök jövevényszó, mint hegyezett, vékony farúd, 1395-ből ismeri elsőnek. Sokféle alkalmazása között a szénacsinálás eszköze is volt. A csapadékosabb vidékeken alkalmazták a széna szárítására. Legegyszerűbb formája az ösztörű: lecsonkolt ágaskaró; fejlettebb a nyárs: vastagabb pózna, szabályos közökbe fúrt lyukaiba keresztpálcát dugtak; legfejlettebb a szárítóállvány: három hosszabb rudat gúlába állítva keresztkarókkal összekötötték.[98] Mivel mindegyikre egyenként kb. azonos mennyiség fér, mindegyik alkalmas arra, hogy mérték legyen. Nekem csak egy adatom van e mivoltára, valószínűleg az első változatra vonatkozik. Marosszéken 1668-ban egy osztálynál harmadfél stb. „karó" szénát számítottak.[99]

4.16 KÁRTYA

Közismert a játékkártya jelentése, amelyet a történeti-etimológiai szótár a kártya első jelentésének ismer, a vastagabb papírdarab=karton jelentésből fakad, hozzánk valószínűleg latin vagy olasz eredetből került. Mértékként is így alakult: vastagabb papírcsíkra tekerték fel a fonalakat, természetesen meghatározott meny-

nyiséget. Nyilván korábban és többfelé is dívott, mint azt egyetlen forrásom adja. Az 1714. évi erdélyi vectigál így szabta meg: 1 „kártha/Carthen" selyemfonal az 2 bécsi font, 1 kártya szőrfonal az félfont.[100] A bécsi font értékével 0,56 kg (ld. 5.5.4) írható:

1 *kártya selyemfonal* = 2 bécsi font = 1,12 kg, 1 *kártya szőrfonal* = $^1/_2$ bécsi font = = 0,28 kg. Nyilvánvalóan általános kereskedelmi mérték.

4.17 KAZAL

Szénarakás jelentéssel szlovák eredetűnek írja a történeti-etimológiai szótár, elsőnek 1463-ból ismeri. A latin szótárakban acervus, a németben Schober. A latin iratokban cumulus feni, acervus feni, a németben Schober, magyarul elsőnek én is 1463-ból ismerem, mégpedig már mérték mivoltában,[101] hiszen csak úgy van értelme a kazal-szám meghatározásának, ha a kazalnak meghatározott, s helyben közismert nagysága van.

A kazal ugyanis nagyméretű, elsősorban széna, másodsorban szalma szabadtéri rakása, általában a ház körüli tárolóhelyen, szemben a boglyával, téglalap alakú, oldala alsó harmadáig kifelé hajlik, aztán meredeken középre felívelve oromélben végződik, szénakötelekkel, rudakkal rögzíthették, szélességének a keresztmetszete a vastagabb végére állított, de alul lecsapott tojás alakra hasonlít.[102] Ebből következik az, hogy ha a középmagasságát kb. $^1/_5$-del csökkentjük, úgy téglatest térfogatát számolhatjuk.

A nagyságát az adott hely körülményei alakítgatták egyedileg, de a kezelhetőségnek és a maximális tárolási idő elérésének az általános követelménye általánosan alakított nagyságot, illetve alakviszonyt, mégpedig a magasság és a szélesség viszonyát. És éppen az a körülmény, hogy ti. a kazal két mérete állandósulva köztudott lett, eredményezte azt, hogy a források legtöbbször csak egyirányú kiterjedését, a változhatót: a hosszúságot adják meg, mint X öl szénát (ld. 4.33.3). Kevés olyan adatunk van tehát, amelyik mindhárom adatot közli, s azok sem az ország egész területéről tájékoztatnak. — Ismétlést kerülendő indításkor jegyzem meg, hogy a nagyságot bécsi ölben közölték, ennek értéke 1,896 m.[103]

Nagybánya (Szatmár) 1556. évi összeírásában a kazal szélessége és magassága $2^1/_2$ öl, a hossza 6 öl,[104] vagyis 4,74×4,74×11,41 m, de az elöljáróban mondottak értelmében a magasságot ötödével csökkenteni kell, így az 3,80 m, következőleg a kazal nagysága 204,98 m³, a szélesség és a magasság aránya 1:1.

Pörgölény (Vas) 1586. évi leltárában az egyik kazal szélessége $3^1/_2$, magassága $2^1/_2$, hossza 13 öl,[105] vagyis 4,74×6,64×20,86 m, illetve a csökkentett magasság 3,80 m, a nagyság 526,34 m³, a szélesség és a magasság aránya 1:0,7. A másik kazal szélessége $2^1/_2$ magassága $1^1/_2$, hosszúsága 6 öl,[106] vagyis 2,84×4,74× ×11,31 m, illetve a csökkentett magasság 2,27, a kazal nagysága 121,69 m³, az arány: 1 : 0,6.

Sáros város 1631. évi összeírásában a kazal szélessége $2^1/_2$, magasság 3, hosszú-

sága 7 öl,[107] vagyis 4,74×5,69×13,27 m, illetve a csökkentett magasság 4,55 m, a kazal nagysága 286,19 m³ a szélesség és a magasság aránya 1:1,2.

Fogaras 1640. évi leltárában a kazal szélessége, magassága 2, hossza 24 öl,[108] vagyis 3,79×3,79×45,50 m, illetve a magasság 3,03 m, a kazal nagysága 515,62 m³, az arány 1:1,2.

Felsővadászon (Abaúj) 1641-ben a szélesség, magasság $2^1/_2$, a hossz $9^1/_2$ öl [109] vagyis 4,74×4,74×18,01 m, illetve a magasság 3,80 m, a kazal nagysága 324,40 m³, az arány 1:1.

Porumbak (Fogaras) 1648. évi összeírásában a kazal szélessége, magassága 2, hossza 24 öl,[110] vagyis 3,79×3,79×45,50 m, illetve a magasság 3,03 m, a nagyság 522,51 m³, az arány 1:1.

Gyalu (Kolos) 1676. évi összeírásában a kazal szélessége, magassága 3 öl, hossza 8 öl,[111] vagyis 5,69×5,69×15,17 m, illetve a magasság csökkentve 4,55 m, a kazal nagysága 392,74 m³, az arány 1:1.

Katona (Kolos) 1685. évi urbáriumában a szélesség 3, a magasság $2^1/_2$, a hosszúság 36 öl,[112] vagyis 4,74×5,69×68,26 m, illetve a magasság 3,80 m, a nagyság 1475,93 m³ az arány 1:0,8.

Ebesfalva (Küküllő) 1714. évi leltárában a szélesség $2^1/_2$, a magasság 3, a hossz 10 öl,[113] vagyis 4,74×5,69×20,96 m, illetve a csökkentett magasság 4,55 m, a kazal nagysága 449,89 m³, a szélesség és a magasság arány 1:1,2.

Tokajban (Zemplén) 1737-ben a kazal szélessége, magassága $1^3/_4$, a hossza 8 öl,[114] vagyis 3,32×3,32×15,18 m, illetve a magasság 2,66 m, a nagyság 133,97 m³, az arány 1:1.

Püspökladány (Szabolcs) ugyanaz évi összeírásában a szélesség 2, a magasság $1^1/_2$, a hossz 17 öl,[115] vagyis 2,84×3,79×32,23, m, illetve a magasság 2,27 m, a nagyság 277,28 m³, az arány 1: 0,75.

Kisidán (Abaúj) 1755-ben a szélesség, magasság 2, a hossz 17 öl,[116] vagyis 3,79× ×3,79×32,23 m, illetve a magasság 3,03 m, a nagyság 370,12 m³, az arány 1:1.

Pápán (Veszprém) 1776-ban a kazal szélessége 2, magassága $2^1/_4$, a hossza 20 öl,[117] vagyis 3,79×4,27×37,92 m, illetve a magasság 3,42 m, a nagyság 491,51 m³, az arány 1:1.

Devecseren (Veszprém) ugyanaz évben a szélesség $2^1/_2$, a magasság 3, a hosszúság 20 öl,[118] vagyis 4,74×5,69×37,92 m, illetve a csökkentett magasság 4,55 m, a kazal nagysága 817,82 m³, a szélesség és a magasság aránya 1:1,2.

Kevés ez az adat, de tájékoztat, mert időben 220 év és 11 megye a három nagytájról szolgáltat. A hosszúság természetesen változó 11,31—45,50 m között, s kivételesen volt 68,26 m, ezt nem számítva az átlag 23,83 m. A másik két kiterjedés már kötöttebb. A szélesség leginkább: 3,32—6,64 m közötti, gyakoribb a 4,74 m, az átlag 4,50 m. A magasság 2,84—5,69 m között már jobban változik, az átlag 4,50 m. A nagyság 121,69—817,82 m³ közötti, kivételesen 1475,93 m³, nélküle az átlag 362,34 m³. A szélesség és a magasság viszonya 1:0,6—1:1,2 közötti, a gyakoriság és az átlag 1:1, vagyis a szélesség és a magasság azonos.

A magasabb hegyes vidéken valószínűleg más volt a viszony, a sík, szárazabb

vidéken bizonyosan, mert az Alföldön századunk elején 7—8 m magas kazlat is raktak és a magasság gyakorta majd kétszerese volt a szélességnek.[119]

A tételt tehát — a térfogatsúlyértékkel: 5,71 kg (ld. 4.40.9) kiegészítve — e korlátozással értendő:

1 *kazal* = szélesség 3,32—6,64, átlag 4,50 m, magasság 2,84—5,69, átlag 4,50 m, hosszúság 11,31—45,50 m között változó, kivételesen 68,26 m, 121,69—817,72, kivételesen 1475,93 m³, illetve 594,85—4669,75, kivételesen 8427,56 kg, a szélesség és a magasság aránya 1:1.

4.18 KEPE

Vagy szláv, közelebbről szlovén jövevényszó, gabonarakás jelentéssel, vagy ótörök eredetű, szénarakás jelentéssel, írja a történeti-etimológiai szótár, magyarul elsőnek megbízhatóan 1395-ből ismeri, gabonakereszt, földbér, aratórész jelentését adja. A latin szótárainkban capecia, acervus, a németben Mandel. A latin iratokban capecia, a németben Schober, ritkábban Häufel.

Az eredetproblémát az első okleveles előfordulás alapján nem lehet eldönteni. Ugyanis a százdi (Hont) monostor 1067. évi alapítólevelében gabonarakás,[120] Kálmán 1100 körül kelt 1. törvénye 44. cikkelye szerint viszont szalmarakás[121] értelmű. A későbbi előfordulások ismét gabonarakás értelműek.[122] 1354-ből van egy adatom szénarakás jelentéssel,[123] aztán már csak gabonarakás jelentése van. Kivéve az 1395 körüli besztercei töredéket, az első magyar név-előfordulást, amelyik a műfaj következtében nem adhat a kettős jelentésről felvilágosítást.[124] S közbevetőleg utalok a kalangyánál idézett 1500. évi adatra, mely szerint a capetia latin kifejezést tévesen kalangyának értelmezték, holott gelima a latin megfelelője, a capetia jelentése kepe (ld. 4.14). Az első magyar előfordulást 1578-ból ismerem.[125]

Azt viszont már nem lehet a forrásokból megállapítani, hogy kaszált vagy kévézett (ld. 4.20) gabonarakás volt-e a capetia = kepe. Könnyen lehet ugyanis, hogy az előbbi, s ez esetben a szénarakás vette át a nevét, vagyis ez volt a kepe korábbi jelentése, s így ótörök eredetű lenne. S ezen keresztül lett aztán a kévés gabona egyik nagy egysége is, a 16. sz. elejétől kezdve kizárólag.

Meg kell jegyezni még azt is, hogy kivételesen a kender rakását is nevezték kepének, így pl. Kapuvárott (Sopron) 1587-ben,[126] vagy 1672-ben a nyitrai tizedekben.[127]

Mértékegység mivoltából származott egyébként a szolgáltatás, majd az aratórész jelentése.

Nagyságát Acsády 2 kalangyára becsülte,[128] Balassa is a legnagyobb kévézett egységnek tartja, eredetileg 2 kalangya, majd 52—60 kéve nagyságban.[129] — Ezek helyességét a szemle majd megkritizálja.

A nagyságadatokat a kalangyánál alkalmazott módon közlöm (ld. 4.14).

Felvidék

Pozsony: 1552—1672. 44/13, 52/2, 60/21, 63/1, 64/1, 68/1, 76/1, 80/3.[130] — Nyitra: 1551—1672. 56/3, 58/1, 60/83, 62/1, 64/2, 70/1, 74/1, 76/38, 78/1, 80/34.[131] — Komárom: 1568—1604. 52/2, 68/5, 80/1.[132] — Esztergom: 1568—1616. 52/7, 60/3, 64/3, 68/11, 72/2, 80/13, 88/1.[133] — Bars: 1568—1626. 40/1, 52/8, 60/4, 64/2 68/1, 80/4.[134] — Hont: 1597—1603. 60/2,64/2, 68/2, 72/1, 80/8.[135] — Nógrád: 1550—1602. 40/2, 50/1, 72/1, 3 kereszt.[136] Gömör: 1563—1564. 20/2, 26/2, 30/4, 32/1, 33/2.[137] — Szepes: 1683—1702. 25/3, 26/2.[138] — Torna: 1560—1634. 40/1, 50/1, 52/7, 60/15, 64/8, 2 kalangya.[139] — Sáros: 1560—1721. 52/20, 56/2, 60/22.[140] — Abaúj: 1557—1699. 52/12, 60/38, 64/12, 66/12, 68/1.[141] — Zemplén: 1549—1766. 52/6, 54/1, 60/6, 64/4, 72/2, 80/2.[142] — Ung: 1579—1589. 60/3, 64/2.[143] — Bereg: 50/1.[144]

Megyei gyakoriságok. Pozsonyban 60 kéve (49%), 44 kéve (30%), Nyitrában 60 kéve (50%), 76 kéve (23%), 80 kéve (21%), Esztergomban 80 kéve (33%), 68 kéve (28%), Barsban 52 kéve (40%), Hontban 80 kéve (53%), Tornában 60 kéve (37%), Sárosban 60 kéve (50%), 52 kéve (48%), Abaújban 60 kéve (51%).

Összesítve a 488 esetet, 1550—1721. évkörben a kepének 27 kévenagysága volt, mégpedig: 20/2, 25/3, 26/4, 40/4, 32/1, 33/2, 40/4, 44/13, 50/3, 52/64, 54/1, 56/5, 58/1, 60/197, 62/1, 63/1, 64/36, 66/12, 68/20, 70/1, 72/6, 74/1, 76,39, 78/1, 80/65, 88/1 kéve. Gyakoriság: 60 kéve (40%), 52 kéve (13%), 80 kéve (13%), 76 kéve (8%), 64 kéve (7%), 78 kéve (4%), 44 kéve (3%), 66 kéve (2%), Nógrádban a 72 kévés 3 kereszt, Tornában a 60 kévés 2 kalangya volt.

Dunántúl

Sopron: 1554—1750. 18/3, 20/1, 68/1, 5 kereszt.[145] — Vas: 1578—18. sz. v. 13/1, 52/3, 60/1, 64/1, 72/5, 80/5, 3, 4, és 8 kereszt.[146] — Veszprém: 1540—1589. 26/1, 52/3.[147] — Győr: 1572—1592. 26/1, 52/3.[148] — Somogy: 1563. 68/1.[149]

Viszonylagos megyei gyakoriság: Sopronban 18 kéve (60%), Vasban 72 kéve (31%) és 80 kéve (31%).

Összesítve a 28 esetet, 1540—19. sz. vége évkörben a kepének 10 kévenagysága volt: 13/1, 18/3, 20/1, 26/1, 52/8, 60/1, 64/1, 68/2, 72/5, 80/5 kéve. Gyakoriság: 52 kéve (29%), 72 és 80 kéve (18%). Sopronban 5 kereszt, Vasban 3, 4, 8 kereszt is.

Duna—Tisza köze

Egyetlen adatom van Borsodból: 1564-ben 60 kéve.[150]

Erdély—Partium

Ismét egyetlen adat Szatmárból: 1594-ben 36 kéve.[151]

Dél-Magyarországról, a Horvát-szlavón területről nincs adat.

Ismételten figyelmeztetek a kalangya (ld. 4.14) és a kereszt (ld. 4.19) rokon szerepére, valamint a kor és területi hiányosságokra, de az egyértelmű, hogy a kepe a Felvidéken és a két közeli megyében dívott.

A tájak summája. Felvidék: 1550—1721. évkörben 20—88 kéve között 27 nagyság, gyakori a 60 kéve (40%), 52 kéve (13%), 80 kéve (13%), 76 kéve (8%), 64 kéve (7%). — Dunántúl: 1540—18. sz. vége évkörben 13—80 kéve között 10 kéve-nagyság, gyakori az 52 kéve (29%), a 72 és 80 kéve (18%). — Duna—Tisza köze: Borsod 1564. 60 kéve. — Erdély—Partium: Szatmár 1693. 36 kéve. — Dél-Magyarországról, a Horvát-szlavón területről nincs adat.

A hiányok figyelembevételével az országos összesítő tétel:

1 *kepe* = 28 kévenagyság, 13—88 kéve szélső, 44—80 kéve középértékkel, a gyakoriságok fogyórendben: 60 kéve (38%), 52 (14%), 80 (13%), 76 (8%), 64 (7%), 68 (4%), 44 (3%), 66, 72 (2%), 26, 56 (0,96%), 30, 40 (0,77%), 18, 20, 25, 50 (0,58%), 33 (0,38%), 13, 32, 54, 58, 62, 63, 70, 74, 78, 88 kéve (0,19%).

4.19 KERESZT

A kévézett (ld. 4.20) gabona tarlón való rakásának célszerűen, mert kalászvédően képzett alakja, a négy egyenlőszárú kereszt-forma. Innen kapta a nevét.[152] A történeti-etimológiai szótár szerint a szláv eredetű szó ezen jelentésében is feltehetően a szlávból való, s e jelentéssel magyarul elsőnek 1581-ből ismeri. A latin szótárakban crux tritici, a németben Kreuz, Mandel. A latin iratokban crux, ritkábban gelima, a németben Kreuz, Kreitz, Mandel. Első magyar előfordulását 1578-ból ismerem.[153]

A nagyságadatokat az előbbi tájrendben, azonos módon ismerjük meg.

Felvidék

Pozsony: 1673—1731. 14/8, 15/4, 17/1, 21/1.[154] — Nyitra: 1574—1717. 13/1, 15/2, 17/1, 20/1, 22/1.[155] — Turóc: 1818. 16/1.[156] — Bars: 1598—1628. 15/7, 17/2, 18/21, 20/9.[157] — Komárom: 20/1.[158] — Esztergom: 1578. 20/1,[159] 1598—1602. 15/1, 17/5, 18/4, 20/3, 30/1.[160] — Hont: 1553—1628. 15/1, 18/2, 20/1.[161] — Nógrád: 1592—1616. 18/1, 20/3.[162] — Gömör: 1563—1693. 16/2, 20/11, 30/1, 32/1.[163] — Szepes: 1694. 17/1, 1702. 16/1.[164] — Sáros: 1671. 13/1, 14/10, 22/1, 1682. 22/1.[165] 1736. 14/1.[166] — Torna: 1635—1699. 15/3, 18/1, 20/4.[167] — Abaúj: 1604—1721. 13/4, 14/2, 15/15, 16/12, 17/3, 18/8, 20/32, 22/2,[168] 1781. 15/1.[169] — Zemplén: 1607—1717. 15/5, 16/6, 17/2, 18/1, 20/10, 21/1, 32/1.[170]

—Ung: 1671. 16/1,[171] 1694. 18/1, 20/2.[172] — Bereg: 1659—1708. 13/19, 15/7, 16/3, 17/1, 18/2.[173] — Ugocsa: 1651—1695. 16/2.[174]

Megyei gyakoriságok. Pozsonyban 14 kéve (53%), Barsban 18 kéve (54%), Gömörben 20 kéve (73%), Sárosban 14 kéve (83%), Abaújban 20 kéve (43%), 15 kéve (20%), 16 kéve (16%), Zemplénben 20 kéve (37%), Beregben 13 kéve (53%).

Összesítve a 265 esetet, 1553—1731. (1818) évkörben a keresztnek 11 kévenagysága volt: 13/25, 14/21, 15/45, 16/26, 17/15, 18/40, 20/78, 21/3, 22/9, 30/2, 32/1 kéve. Gyakoriság: 20 kéve (32%), 15 kéve (18%), 18 kéve (16%), 16 kéve (11%), 13 kéve (10%), 14 kéve (8%).

Dunántúl

Moson: 1802. 15/6.[175] — Sopron: 1554—1560. 18/1, 1619., 1827. 20/4.[176] — Vas: 1734., 1750. 20/3, 18. sz. 18/1, 20/3.[177] — Zala: 1715. 13/1.[178] — Fejér: 1768—1770. 26/2,[179] 18. sz. 26/1.[180] — Somogy: 1563. 17/1,[181] 1743. 17/1.[182]

Megyei gyakoriság. Sopronban 20 kéve (80%), Vasban 20 kéve (89%), Fejérben 26 kéve (100%), Somogyban 17 kéve (100%).

Összesítve a 26 esetet, 1554—1602. évkörben a keresztnek 6 kévenagyság volt: 13/1, 15/6, 17/2, 18/2, 20/12, 26/3. Gyakoriság: 20 kéve (57%).

Duna—Tisza köze

Heves: 1598—1672. 16/2, 22/1, 26/1,[183] 1823. 26/1.[184] — Borsod: 1620—1628. 15/8.[185] 16/1,[186] 1691. 20/1.[187] — Szabolcs: 1627—1677. 14/1, 16/3.[188] — Békés: 1561—1563. 13/2.[189]

Megyei gyakoriság. Borsodban 15 kéve (80%), Szabolcsban 16 kéve (75%).

Összesítve a 21 esetet, 1561—1824. évkörben a keresztnek 7 kévenagysága volt: 13/2, 14/1, 15/10, 16/4, 20/1, 22/1, 26/2 kéve. Gyakoriság: 15 kéve (48%).

Erdély—Partium

Bihar: 1688. 17/1.[190] 1815., 1825. 15/2, 18/1.[191] — Szatmár: 1674—1690. 16/5, 17/2, 20/1.[192] —Mármaros: 1671. 14/1.[193]

Megyei gyakoriság. Szatmárban 16 kéve (63%).

Összesítve a 13 esetet 1671—1825. évkörben a keresztnek 6 kévenagysága volt: 14/1, 15/2, 16/5, 17/3, 18/1, 20/1. Gyakoriság: 16 kéve (38%).

Torontál: 1815. 26/1, 19. sz. 18/1.[194] — Krassó: 1843. 21/1.[195]
Megyei gyakoriság nincs. A 3 esetben 3 nagyság: 18/1, 21/1, 26/1.
A Horvát-szlavón területre nincs adat.

A summázásnál figyelmeztetek a kalangya (ld. 4.14) és a kepe (ld. 4.18) rokon szerepére, valamint a kor és a területi hiányosságokra, de így is megállapítható, hogy a kereszt a horvát részek kivételével országosan dívó egység, s valószínűleg az utóbbi területen is dívott, csak nem találtam adatot.

A tájak summája. Felvidék: 1553—1731. évkörben 13—32 kéve között 11 kévenagyság, gyakori a 15 kéve (19%), 16 kéve (11%), 13 kéve (10%). — Dunántúl: 1553—1802. évkörben 13—26 kéve között 6 kévenagyság, gyakori a 20 kéve (57%). — Duna—Tisza köze: 1561—1824. évkörben 13—26 kéve között 7 kévenagyság, gyakori a 15 kéve (48%). — Erdély, illetve Partium: 1671—1825. évkörben 14—20 kéve között 6 kévenagyság, gyakori a 16 kéve (38%). — Dél-Magyarország: 1815—1843. évkörben 18—26 kéve között 3 kévenagyság. — A Horvát-szlovén területre nincs adat.

A hiányok figyelembevételével az országos összesítő tétel:

1 *kereszt* = 12 kévenagyság 13—32 kéve szélső, 13—20 kéve középértékkel, a gyakoriságok fogyó rendben: 20 kéve (28%), 15 kéve (19%), 18 kéve (13%), 16 kéve (11%), 13 kéve (7%), 14 kéve (7%), 17 kéve (6%), 22 kéve (3%), 26 kéve (1,8%), 21 kéve (1,5%), 30 kéve (0,6%), 32 kéve (0,3%).

4.20 KÉVE

A történeti-etimológiai szótár szerint bizonytalan eredetű, honfoglalás előtt, de ótörök származtatásának hangtani nehézsége van, magyarul elsőnek 1372-ből ismeri. Latin szótárainkban manipulus, a németben Garbe, az iratokban ugyanígy.

A kéve valamilyen szálas termés összekötözött, általában egy kézzel emelhető csomója, így volt kender-,[196] nád-, rőzse,[197] széna-[198] leggyakrabban — s egyúttal közismerten — gabonakéve. Ez utóbbi csomózott voltából következőleg a legkisebb számolási, illetve mértékegység lett a szálas gabonánál. A vágott gabona alapegysége ugyanis a marok (ld. 4.28), de ez csak laza halmaz, kevés is, és az aratás módjától függően változó nagy lehet. A sarlós aratásnál a vágáshoz meg kell markolni a szárat, s 2—3 vágásból lesz a tulajdonképpen marok, amiből 2—4 alkotja a kévét. Mivel pedig ezen aratásnál rövid a szár — tehát magas a tarló —, a kéve is viszonylag kicsi. A kaszás aratásnál amikor rendre vágnak, villával, gereblyével tolják-húzzák össze a szárat, nincs marok, a rávágásnál viszont annyi az, amennyit az ember átölelhet. Ettől s a helyi szokástól függően 2—5 marokból lett a kéve.[199] A kaszás kéve tehát hosszabb a sarlósnál, s így nagyobb. Mindkettő átmérője azonban közel egyforma, mert meghatározza az átölelhetőség és a szal-

mából font kötél erősséghatára. Terjedelme, térfogata tehát kétféle: sarlós és kaszás, mintegy kétötödölő viszonnyal. A kétféle terjedelmen kívül a súly is változó, a csapadékosabb vidéken, illetve az ázott gabonánál a kéve is súlyosabb, s ugyancsak súlyosabb az őszi vetésé, mint a tavaszié, ez teljesen logikus.

A gabona és az ember természetéből következőleg a kéve nagysága térben és időben lényegesen nem változhat, vagyis a kezdeti idők kévéje a 20. sz. elejének kévéjéhez közeli lehetett. A levéltári forrásokban ugyanis a kéve nagyságára nincs adat, legfeljebb csak a kicsépelhető mag szerint.[200] Egyetlen kivételt ismerek, de ez sem ad konkrét nagyságot, csak azt bizonyítja, hogy volt meghatározott nagyság, ez pedig az egri kéve. A jelzőt többször alkalmazták, s ennek csak akkor van értelme, ha az közismert nagyságot (esetleg kötésmódot is) jelöl. 1576—1624 között dívott Abaúj, Bereg, Borsod, Heves, Szabolcs, Zemplén megyékben[201] mint az egri kalangya (ld. 4.14) alapegysége.

A kéve nagyságát Nagyváti és társai sem határozták meg, így csak a 20. sz. elejéről van, s csak súlyra vonatkozó irodalmi adatunk.[202] Ennek alapján írom a tételt, mert térfogatot bizonytalan lenne becsülgetni:

1 *kéve*=2—5 marok=5—17 kg.

4.21 KITA

Kendermérték. A történeti-etimológiai szótár szerint szláv, közelebbről szlovák vagy szlovén eredetű, köteg, csomó, köztük kendercsomó jelentéssel, magyarul elsőnek 1246-ból ismeri. Én is, István zágrábi püspöknek az évi, apácakolostort alapító okleveléből.[203] Mivel pedig a Felvidéken csak 1462-ből ismerem az első előfordulását a kitának,[204] a szlovén eredet tűnik valószínűbbnek. Latin szótárainkban plica, fasciculus, a németben Bündel. Büschel. A latin iratokban ligatúra, fasciculus, manipulus, ritkábban glomus, a németben Bündel, Puntel.

Általánosan használt mérték volt.[205] Nagysága is állandó 1529-től a 19. sz. közepéig: 12 fő[206] (ld. 4.9). Egy adatom van a súlyáról is. A szatmári vár 1527—73. évi számadása szerint $7^1/_3$ bécsi font volt,[207] vagyis annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4), 4,03 kg. Nyilvánvaló, hogy a súly az adott esetektől függően kevesebb-több is lehetett, a tételt így kell érteni:

1 *kita*=12 fő=kb. 4,0 kg kender.

4.22 KÖBMÉRTÉK

4.22.1 *Általában.* A köbmérték a valódi térfogatmérték: a test (anyag) három hosszmértékkel mért kiterjedésének a szorzata. A köb szó a történeti-etimológiai szótár szerint a köböl (mint űrmérték) nyelvújítás kori szócsonkításának az eredménye. Dugonics András használja elsőnek 1780—84-ben.[208] A mértéket valamivel hamarabb ismertük meg, de jóformán latin nevén: mensura cubica, még inkább német nevén: Cubicmass dívott.

Bár Maróthi 1743-ban már tanítja, hogy „Ha a Ládáknak ... s egyéb illyes egyenes négy-szegü Rekeszeknek nagyságát vagy öblit meg-akarod tudni; mérd-meg a szélit, hosszát, magasságát, mind edgyféle mértékkel ... És e három számnak elsőben kettejit sokszorozd egymással; azután a Factumot a 3-dikkal",[209] de — osztrák hatásra — az 1764 után induló hazai mérnökképzés eredményeként terjedt el jobban a gyakorlatban, és az 1770-es évektől kezdve az épületek tervezésénél már alkalmazzák e mértéket,[210] az 1780-as évektől már rendszeresen[211] (ld. 2.32. is).

E mérésmódhoz bármelyik hosszmértéket alkalmazhatták (természetesen „edgyfélét"), és esetenként alkalmazták is.[212] Azok ismeretében mi is bármikor kiszámíthatjuk a vonatkozó köb-értékeket. A mérnöki gyakorlat által a bécsi köb-mértékek terjedtek el, a jelző esetleges hiányzása esetében majd kivétel nélkül ezekről van szó, ugyanis ellenkező esetben — éppen azért — kitették a vonatkozó jelzőt.[213]

4.22.2 *Bécsi.* Mivel a bécsi hosszmértékrendszer 8 tagból állott,[214] természetesen mindegyikre kiszámították a vonatkozó köb-értékeket, s ezt cselekedték aztán a metrikus értékekkel is. Elsőnek már 1844-ben Littrow kiszámította — lényegtelen tévedéssel,[215] az 1871. évi osztrák métertörvény aztán pontosította az értékeket,[216] s ezt adta meg a hazai 1874:8 tc., de már csak 4 tizedesig terjedő pontossággal (ld. 2.42.1). A tételt az osztrák törvény alapján írom, de csak a köznapi gyakorlatban alkalmazott három mértékre:

1 *bécsi köb-öl*=216 bécsi kőbláb=6,820 992 m^3, 1 *bécsi kőbláb*=1728 bécsi köbhüvelyk = 0,031 578 67 m^3, 1 *bécsi köbhüvelyk* = 1728 bécsi köbvonal = =18,274 69 cm^3. Általános, országos mérték.

4.22.3 *Köbméter.* Az új korszakot nyitó térfogatmérték, zárótételnek idézem. Olyan kocka, amelyiknek minden éle 1 m, jele: m^3. Minden történeti hosszmértékre kiszámítható a vonatkozó értéke, illetve viszonya. Az általános használat miatt a bécsi rendszer két tagjára, az említett osztrák métertörvény alapján tételezem:

1 *köbméter*=1×1×1 m=1000 köbdeciméter (vagy liter)=0,146 606 bécsi köb-öl=31,66 695 bécsi kőbláb.

4.23 KÖTÉS

A finnugor kori köt szavunk származéka, írja a történeti-etimológiai szótár, magyarul elsőnek 1372-ből ismeri. Több jelentésű szó. Mérték a szálas anyag vagy a nem számlálható tárgy összekötözött csomója jelentésében lett. Azonos jelentésű a köteggel, ezt a szót viszont a darabmértéknél használom (ld. 6.10) részint a megkülönböztetés érdekében, részint pedig azért, mert a nagyobb darabok összekötözött egységét nem kötésnek, hanem kötegnek nevezték. — A latin szótárainkban ligamen, a németben Gebinde, a latin iratokban ligatúra, a németben Gebünde.

Kivételesen alkalmazott mérték, csak len—kender mérték mivoltára vannak

adataim. A Nádasdiék zalai birtokán 1551-ben és 1553-ban 1 kötés len az 20 marok (ld. 4.28) volt,[217] 1557-ben viszont 10 marok.[218] Az 1714. évi erdélyi vectigálban vámegység a kötés, de nagyságát nem határozza meg.[219] Szentmártonban (Turóc) 1752-ben a jobbágyasszonyoknak 1 kötés kenderből 10 öl szövetet kellett szőniük,[220] az öl átlagértékével: 1,7 m[221] 17 m textília ez, de a szélességét nem ismerjük. Erdélyben 1837-ben pedig a nyűvött kenderből 1 kötés az 10 ázat (ld. 4.4) volt.[222]

Általános mértéknek tűnik, de értelme tág, a viszonyszámok viszont a tizes rendszert alkalmazzák, s így mintha utalna a darabmérték mivoltra (ld. 6.10) is. Tételezni is csak tágan tudom:

1 *kötés* = 10 vagy 20 marok len; 10 öl = 17 m kenderszövet; 10 ázat nyűvött kender.

4.24 KÚP

A történeti-etimológiai szótár nem ismeri, a kupa jelentésnél sem. Adelung szerint só-hordó, mint a sómérték jelentésű Kufe — illetve a kor ortográfiájával kuf — átvétele mássalhangzó hasonulással. Kizárólag Sopron és Nyitra megyében találkoztam vele. Osztrák mérték. Nádasdiék vásároltak 1544—45-ben egy-egy „kvf", „kup" sót,[223] 1568-ban jelzőt is tettek hozzá, vettek egy „becsy kup" sót.[224] 1574-ben Sellyén (Nyitra) vásároltak „kueff, kwff" sót.[225] 1597-ben a keresztúri (Sopron) leltárban találunk egy „kuff" sót,[226] Kapuváron (Sopron) is.[227] Végül: Galgócon (Nyitra) 1616-ban vásároltak 50 „Beczy Kuff" sót.[228]

Ez a kúp az osztrák tengeri főtt só mértéke.[229] Nagyságára nincs adatom, feltehetően kisebb hordó volt. — Tengeri sót egyébként Lengyelországból is hoztunk be, már a 16. sz.-ban.[230] Az 1697. évi vectigál szerint „vasculum"-ban forgalmazták,[231] s ez esetleg lehet a kúpnak megfelelő mérték. A 18. sz.-ban aztán a tengeri sót űrmértékkel mérték, s a helytartótanács 1770-ben megpróbált úgy intézkedni, hogy e sót a jövőben ne iccénként, hanem — ahogyan az „egyszerű nép számára" is könnyebb — fontonként, súlyra árusítsák.[232] A tengerparti sókamarákban azonban még 1781-ben is a mérő volt e só mértéke.[233]

4.25 KUPAC

A szerbhorvát és szlavón eredetű, csomó, rakás jelentésű szó átvétele, a történeti-etimológiai szótár szerint, magyarul elsőnek 1791-ből ismeri. E jelentésében sokféle anyag mértéke lehet. Mérték mivoltára egyetlen adatom van. Székesfehérvárott (Fejér) 1858-ban a nád a mérték,[234] eszerint írom a tételt:

1 *kupac* = 30 kéve nád.

4.26 LÁDA

A történeti-etimológiai szótár szerint az azonos jelentésű német Lade átvétele; magyarul elsőnek 1494-ből ismeri. Tároló, szállító eszköz mivoltából ez is sokféle anyag mértéke lehet. De e mivoltára most is csak egy adatom van. A szentlukai (Somogy) üveghuta 1807—1808. évi leltára szerint 20 köteg táblaüveg nagyságú.[235] Ennek vastagságát azonban csak becsülhettem, így a területmérték értéke: 0,7395 m^2 mellett a térfogat értéke 2,44 dm^3 (ld. 4.43, 6.10) kérdőjelezett, így tehát a tételben is:

1 *láda* = 20 köteg = 14,79 m^2 = 4,8 dm^3? táblaüveg.

4.27 LITER

Az új, a metrikus rendszer térfogategysége, űrmértéknek is tekinthető, de e megkülönböztetésnek nincs jelentősége. Korszakzáró tételnek idézem ezt is, mint a köbmétert (ld. 4.22.3), annak része is, ugyanis 1 liter = 1 köbdeciméter, a jele: l. Minden történeti űrmértékre kiszámítható. Az általános használat miatt a pozsonyi és a bécsi rendszer két tagjára a métertörvény (ld. 2.42.1) alapján értelmezem:

1 *liter* = 1 köbdeciméter = 1,1787 pozsonyi icce = 0,7088 bécsi pint.

4.28 MAROK

A történeti-etimológiai szótár szerint ősi ugor örökség, a mar szavunk származéka, mint testrésznév, s ebből lett esetenként mérték, magyarul elsőnek 1376-ból ismeri. A latin szótárakban pugnus, a németben Handvoll, a latin iratokban pugnus, a németben Büschel. Hosszmérték is volt.

A szálas gabona alapegysége, a hely és az idő függvényeként 2—5 marok alkotta a kévét. A marok létrejöttét, nagyságát a kévénél már ismertettem, nem ismétlem, oda utalok (ld. 4.20).

Ugyancsak alapegysége a len—kender kötésnek (ld. 4.23) is. De erre csak kevés adatom van. A Nádasdiak birtokán 1551-ben, 1553-ban $^1/_{20}$ kötés,[236] 1557-ben viszont $^1/_{10}$ kötés.[237] Erdélyben 1837-ben pedig a nyűvött kendernél $^1/_{10}$ ázat volt.[238] A tétel is így:

1 *marok* = $^1/_2$—$^1/_5$ kéve gabona; $^1/_{10}$, $^1/_{20}$ kötés len; $^1/_{10}$ ázat nyűvött kender.

4.29 MATRING

Ismeretlen eredetűnek írja a történeti-etimológiai szótár, szláv származtatása téves, elsőnek 1544-ből ismeri, korábbi alakja motring volt. — Nyilvánvaló, hogy a len—kender munkából származik, lazán tekercselt fonal értelemben. A megfont

fonalat ugyanis a motollán rendezik további egységekben: a szálat a motolla ágaira feltekerve alakítják az igét (ld. 4.13), illetve a pászmát (ld. 4.34), ezekből pedig, vagy közvetlenül az igéből a matringot.[239] Vagyis ez a fonalnak a legnagyobb, így kereskedelminek is nevezhető egysége. Nagyságát vagy az előbbi egységekkel, vagy a súlyával határozták meg. Hasonló egység a darab (ld. 4.7).

A 16. sz.-ból csak mértékkénti használatára vannak adataim,[240] nagyságára nincs. 1671-ben Makovicán (Sáros) a „ferezetett cerna"-ból 36 matring tett 13 fontot,[241] vagyis 1 matring mosott szál = 0,36 bécsi font, annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) ez 0,20 kg. 1692-ben Pozsonyban a kereskedőnél vett 9 matring selyem 9 lat volt,[242] vagyis 1 matring selyem = 1 lat. Pozsonyi latot csak a 18. sz.-ból ismerünk (ld. 5.11.8), így a bécsit számítom (ld. 5.11.3), vagyis 1,75 dkg.

Korszakomból több nagyságadatom nincs. Fonalmértékkel való meghatározására (a Néprajzi Lexikon ezt a címszót sajnálatosan kifelejtette) Szolnokynak említett, e századi, Nógrád, Borsod, Heves megyékben végzett kutatásainak eredménye áll rendelkezésünkre. De talán a szokás hosszéletűsége és a hagyomány megtartó ereje alapján feltehetjük, hogy a 19. sz.-ban is hasonló volt a helyzet. Eszerint 1 matring az 5 vagy 10 pászma (ld. 4.34), illetve 100 vagy 200 ige (ld. 4.13), ami 300 vagy 600 szálat jelent.[243]

Az elégtelenségre való figyelmeztetéssel írom a tételt:

1 *matring* = 0,36 bécsi font = 0,20 kg mosott kenderszál; = 1,75 dkg selyemszál; = 5, 10 pászma = 100, 200 ige = 300, 600 kenderszál.

4.30 MÉSZMÉRTÉK

4.30.1 *Általában.* Többféle fajtája dívott részint az égetett, részint az oltott mész részére, az utóbbi edény, így lényegében űrmérték, az előbbinek keretes fajtája is dívott. Nem tudván szétválasztani, a térfogatmértékekhez soroltam együtt. A latin szövegben mensura calcis, a németben Kalkmass. Több alegységét ismerem.

4.30.2 *Bányavárosi.* Tierenberger 1775-ben a többi bányamértékkel együtt ezt is megvizsgálta és megállapította, hogy 7073 bécsi köbhüvelyk.[244] Paulinyi tanulmányában azonban bizonyítja, hogy a táblázat adatait annak idején rosszul számították ki, s a rajz alapján megállapítja, hogy a csöbör alakú mérték felső átmérője 18 $^1/_2$ bécsi hüvelyk, az alsó 16, a magassága pedig 18 hüvelyk, így az űrtartalma 4211 bécsi köbhüvelyk, illetve 76,97 l.[245] De Paulinyi is rosszul számolt, mert az előbbi adatok alapján az űrtartalom 4209 bécsi köbhüvelyk, így annak értékével 18,2746 cm^3 (ld. 4.22.2), 76,91 l a helyes érték:

1 *bányavárosi mészmérték* = 4209 bécsi köbhüvelyk — 76,91 l.

4.30.3 *Bécsi.* Elsőnek Pethe említi 1829-ben, de részben téves adatokkal.[246] Littrow szerint 1844-ben 2$^1/_2$ bécsi mérő,[247] annak értékével: 61,486 l (ld. 3.3.26.8), 153,72 l. Bleibtreu szerint 1861-ben szintén ennyi,[248] Schmidt szerint 1870-ben

szintén, de téves számítással 154,76 l-t ad.[249] Nobacknál 1876-ban szintén $2^1/_2$ mérő, de hely a metrikus érték: 153,62 l.[250] Így a tétel:

1 *bécsi mészmérték* = $2^1/_2$ bécsi mérő = 153,72 l.

4.30.4 *Erdélyi.* Beningni szerint 1827-ben 20 erdélyi véka,[251] annak értékével 29,70 l (ld. 3.3.37.18) írható:

1 *erdélyi mészmérték* = 20 erdélyi véka = 594,00 l.

4.30.5 *Pozsonyi.* A helytartótanács 1779. évi vizsgálata állapította meg, nyilván a korábbinak megfelelően a nagyságát: $1^1/_2$ pozsonyi mérő, illetve 72 pozsonyi tetézett száraz icce,[252] annak értékével 1,3396 l (ld. 3.3.17.4) írható:

1 *pozsonyi mészmérték* = 72 pozsonyi tetézett száraz icce = 96,45 l.

4.30.6 *Összefoglaló.* Mindegyik alegység más nagyságú, jelentős különbség is tapasztalható, bizonyítván az eltérő gyakorlatot. Így az esetlegesen másutt dívó, de most nem ismert mészmértékek nagyságát ezekből nem becsülhetjük.

4.31 NITRA

Selyemmérték. A történeti-etimológiai szótár nem ismeri, de más szótáraink sem. Valószínűleg a szerbhorvát fonal jelentésű nît[253] szóból származik, s gombolyag értelme van. — Adataim.

I. Rákóczi György írja a feleségének 1634-ben, hogy a Portáról többek között 4 „nittra" selymet hoztak.[254] 1664-ben Radonay Mihály győri polgár végrendeletében szerepel 9 „nitra" színes és 4 nitra hamuszínű selyem.[255] Körös város 1669. évi számadásában találjuk, hogy hozattak Szegedről a szolgabírónak 2 nitra selymet.[256] Abaúj megye 1669. évi limitációjában a görög áruk között szerepel egy „nyitra török selyem".[257] Ajnácskő (Gömör) 1685. évi összeírásából megismerjük a latin megfelelőjét: „1 fasciculum serici vulgo Egy nitra selymet" vettek.[258] 1692-ben Pozsonyban, kereskedőnél vásároltak selymet: „fel-nitrát, az az 9 motringot ... mindenestül 9 lat",[259] vagyis a pozsonyi, illetve a bécsi lat értékével 1,75 dkg (ld. 5.11.3) a tétel:

1 *nitra* = 18 matring = 18 bécsi lat = 0,315 kg, de figyelmeztetek, másik nitra más nagyságú is lehet.

4.32 NYALÁB

A történeti-etimológiai szótár szerint bizonytalan eredetű, lehet a csomó, köteg jelentésű ugor kori nyal származékszava, elsőnek 1416-ból ismeri. Az összenyalábolható és megkötözhető termés, anyag mértéke lehet. Nekem csak a szénára van két adatom. 1547-ben Nádasdi számadásban találjuk, hogy vettek 3 nyaláb szénát.[260] 1701-ben Buzinka (Abaúj) összeírásának a fejlécében a rét nagyságát így jelölték: „egy nyaláb széna termő".[261] A kévével (ld. 4.19) azonos nagyságú.

4.33 ÖL

4.33.1 *Általában.* Hosszmértékként már tárgyaltam, terminológiáját is,[262] nem ismétlem, csupán summázok. Görög-római—európai előzményű, de párhuzamosan hazai alakulású, az emberi testből származó, általánosan dívó mérték, sok latin neve közöl az orgia az általános, németben a Klafter. Ezt kiegészítem most azzal, hogy térfogatmérték vonatkozásban a latin szövegben orgia, a németben Klafter, és hosszmértékként lett térfogatmérték, de nem nevezhető köbmértéknek, mert nem a kocka térfogatát adja, meglátjuk. A méréstárgy szerint két fajtája dívott: a fa és a széna öl. Úgy vélem, mindkettő hazai eredetű. Vegyük sorra.

4.33.2 *Fa.* Általában ölfának nevezték ezt a tűzifa rakást.[263] Részint jobbágyszolgáltatás volt a vágása, behordása, meghatározott mennyiségben,[264] részint foglalkozás lett a favágás a városi polgárok ellátására. S hogy egyesek túlságosan is érthették a mesterséget, azt bizonyítja Modor (Pozsony) 1640. évi statutuma, amelyik úgy rendelkezett, hogy ha a favágó az ölet kicsire csinálja, vagy csalárdul rakja, elveszíti azt.[265] A nagyságára felvilágosítást kapunk a vajdahunyadi (Hunyad) provizornak adott 1710. évi utasításból, amikor így rendelkeznek: „egy héten öt-öt öl fát vágasson, melynek szélessége és magassága is egy-egy öl legyen.[266] A harmadik kiterjedést is megismerjük rövidesen. És az csak természetes, hogy az árszabályzatokban ez az öl a tűzifa mértékegysége volt, mint pl. Bereg megye 1761. évi limitációjában.[267] A Váradon (Bihar) 1798-ban végzett próbavágásból pedig megtudjuk, hogy egy ilyen ölhöz hány darab fa volt szükséges az erdőből: nagyobb, közepes, kisebb fákat kivágva feldaraboltak, azokat összerakták és megállapították, hogy átlagosan 19 db fából lett $3^7/_8$ öl,[268] vagyis 1 ölhöz 4,9 db erdei fa volt szükséges. Egy 1815. évi levél pedig felvilágosítással szolgál a harmadik kiterjedésre, így az öl nagyságára, egyúttal a jelzőjére, és az említett csalárd rakás mibenlétére is. Végh János írja Csáky Sándornak 1815-ben: „Erdei ölön csak azt értem, hogy annak magassága és hossza egy öl legyen, de semmi kereszt rakás benne ne legyen, és három sukkos hosszú hasábokból álljon."[269] 3 láb hosszú tehát a fahasáb — bécsi mértékről van szó —, így $^1/_2$ öl, ez a rakás szélessége, a hossza és a magassága 1-1 öl — innen kapta a nevét —, így $^1/_2$ bécsi köb-öl. A bécsi öl értékével: 1,896 m[270] tehát $0{,}95 \times 1{,}896 \times 1{,}896$ m $= 3{,}41$ m^3 ez a farakás, amelyet tehát erdei ölnek neveztek. De ebben a rakásban a hasáboknak párhuzamosan kellett feküdniük, mert így tömörültek, a keresztbe tett hasáb a csalárdság.

A Kruplaniczék esztergomi erdőmesterének adott 1839. évi utasításból más öleket ismerünk meg. A hasáb hossza ezeknél is 3 láb, de az egész erdei öl 7 láb hosszú és 7 láb magas, így 147 köbláb, az egész fatelepi öl pedig 6 láb hosszú $6^1/_2$ láb magas, így 117 köbláb,[271] vagyis a bécsi láb értékével: 0,316 m[272] az egész erdei öl itt $0{,}95 \times 2{,}21 \times 2{,}21$ m $= 5{,}63$ m^3, az egész fatelepi öl pedig $0{,}95 \times 1{,}896 \times 2{,}05$ m $= 3{,}69$ m^3. Az utóbbi is nagyobb tehát, mint az általános hazai gyakorlaté.

Ugyancsak kétféle öl használatáról értesülünk Nyírbakta (Szabolcs) kataszteri felméréséből, azt írják, hogy egy 36 hüvelykes öl fa az $1^1/_5$ öl fa.[273] Vagyis 3 láb a

hasáb hossza, és ezért nagyobb $^1/_5$-del, mert van egy másik öl is, amelyikben $2^1/_2$ láb a hasábhossz. Finály 1853-ban megmondja nekünk, miről van szó: a bécsi hosszú-öl fa esetében a hasáb 3 láb hosszú, az 1 öl széles és magas rakásban, a bécsi rövid-ölben pedig $2^1/_2$ láb hosszú a hasáb az ugyancsak 1 öl széles, magas rakásban,[274] vagyis az említett bécsi értékkel, a hosszú-öl: $0{,}95 \times 1{,}896 \times 1{,}896$ m = $= 3{,}41$ m^3, a rövid-öl pedig: $0{,}79 \times 1{,}896 \times 1{,}896$ m $= 2{,}80$ m^3. A kettőt tehát úgy különböztették meg, hogy van 36 hüvelykes — 3 lábas — és van 30 hüvelykes — $2^1/_2$ lábas — öl fa.[275] Csink 1760-ban az utóbbi adatát közli,[276] talán azért, mert ez volt már az általánosabb.

A métertörvény előkészítése során aztán többféle javaslat készült. A műegyetemé: 2 m széles és magas fahasábok rakása a mértékegység; az akadémiáé: a tüzelőfa a rakásba tett fa vágási lapjai irányában a négyzetméter szerint méretik, tekintet nélkül a hasábok hosszára; az 1869. évi javaslat pedig köbméterben méri a tüzifát.[277] A métertörvénybe azonban külön nem került bele, így a régi mérték viszonyszáma sem. Később állapította meg a minisztérium a fakereskedelmi mértéket: 1 bécsi öl hosszú, 1 bécsi öl magas, 3 bécsi láb hosszi hasábokból rakott halmaz mennyisége az öl, vagyis $1{,}9 \times 1{,}9 \times 0{,}95$ m $= 3{,}4095$, kerekítve[278] 3,4 m^3

Az új mérték megtartotta a régi nevét: erdei öl maradt, s ez 4 m hosszú, 1 m magas tüzifarakás, levert karók között, de a beszáradásra a magasságához 10—20 cm-t hozzátesznek, a fakereskedelmi/telepi öl csak 1 m magas. Egy erdei ölben van 4 erdei köbméter, s ezt űrméternek nevezik, ebben fajta szerint kb. 0,6—0,7 tömör köbméter fa van.[279] A tétel tehát összetett:

1 *erdei öl, hosszú* = 3 bécsi láb (36 bécsi hüvelyk) $\times 1 \times 1$ bécsi öl $= 0{,}95 \times 1{,}869 \times$ $\times 1{,}896$ m $= 3{,}40$ m^3, *rövid* $= 2^1/_2$ bécsi láb (30 bécsi hüvelyk) $\times 1 \times 1$ bécsi öl = $= 0{,}79 = 1{,}896 = 1{,}896$ m $= 2{,}80$ m^3 (ez utóbbit bécsi tüzifaölnek is nevezik). E két általános öl mellett helyi öl is dívott.

4.33.3 *Széna.* A felső-ausztriai kormányhatóság 1802-ben megkérdezte a helytartótanácsot: hogyan mérik Magyarországon a szénát; úgy tudja ugyanis, hogy öl szerint, de helytelenül, mert csak a hosszúságot mérik, a rakás szélességét és magasságát nem veszik figyelembe, s ez bizonytalanságot okoz. A helytartótanács azt válaszolta, hogy a szénakereskedelemben a hazai gyakorlat változó, forgalmazzák súly, így mázsa szerint, de öl szerint is, ennek számítási módjára azonban nem tért ki.[280]

A súly és az öl együttes előfordulása ritka, ugyanis csak olyan forrást használhatunk, amelyik nem széna-öl, hanem köb-öl, illetve azt számítható adatokat közöl a súly mellett. A szekérnél tárgyalandó, mert ahhoz tartozó forrásokon (ld. 4.40.9) kívül csak egy ilyen adatom van. A Balassáék eberhardi (Pozsony) uradalmának 1779. évi széna-számadásából a következő viszonyokat állapíthatjuk meg: 1 bécsi köb-öl széna = 0,4—0,6—0,7—1,3 bécsi mázsa,[281] vagyis annak értékével: 56,00 kg (ld. 5.15.4), 16,8—32,6—39,2—72,8 kg. Ha a bécsi köb-öl értékével: 6,22 m^3 (ld. 4.22) számolunk tovább, 1 köbméterre a következő értékeket kapjuk: 2,46—4,93—5,75—10,67 kg, ezek számtani átlaga 5,95 kg, illetve fordítva

1 kg = 0,168 m³. A szerkérnél számított vonatkozó érték: 5,47 kg (ld. 4.40.9). Az ottani indoklás következtében a két érték átlagát célszerű elfogadni, így 1 m³ = = 5,71 kg, illetve 1 kg = 0,175 m³.

Ha nem boglyában (ld. 4.5) vagy kazalban (ld. 4.17) adják a szénarakás nagyságát, az ősi, hazai eredetűnek tűnő öl szerinti mérés az általános.[282] S azon ritka esetekben is, amikor más kiterjedést is megadnak, a kazlak összesítésénél csak a a hosszúságokat adják össze.[283] Miért?

Arról van szó, amit a kazalnál már tárgyaltam (ld. 4.17): a szélesség és a magasság, a kettő viszonyában, nagyságában egy-egy tájon állandó és közismert. Láttuk, az utóbbi 1 : 1, az előbbi 4,5×4,5 m. A változó hosszúságot kell tehát mérni. Részben hasonló a helyzet, mint az erdei ölnél. Nem köb-ölről van szó, hanem olyan széna-rakásról, amelyik — átlagosan — $2^1/_2$ öl széles és magas, a nevet adó öl hosszúság mellett (a kiterjedés név-eltérése most ne zavarjon minket). Ez a térfogatnagyság tehát az egység, vagyis 1,896×4,5×4,5 m = 38,40 m³, ami az említett térfogatsúllyal: 5,71 kg ad 219,26 kg széna.

A másik gyakori öl meghatározás, amikor szekérrel (ld. 4.40.9) adták meg a nagyságát: hány szekér az. — Nézzük az adatokat.

Balogon (Gömör) 1672-ben és 1674-ben 1 szekér,[284] 1686-ban is annyi,[285] Fülpösön (Szatmár) 1673-ban $3^1/_3$ szekér,[286] Kapi (Sáros) 1619-ben 3 szekér,[287] Mohácson (Baranya) a 17. sz. végén 4 szekér,[288] Győrben 1706-ban szintén 4 szekér,[289] Dombóvárott (Tolna) 1729-ben ismét 4 szekér,[290] 1767-ban Abodon (Borsod) $1^2/_5$, Telkesen (Borsod) 3 szekér,[291] Martonvásáron (Fejér) 1770-ben 3 szekér,[292] Tapolcán (Borsod) 1774-ben szintén 3 szekér.[293]

Kevés ez az adat, de 100 év tartama és 8 megye adata, s a különböző megyékben is találunk azonosságot, persze, figyelembe kell venni azt is, hogy a mennyiség függ a szekér fajtájától (ld. 4.40.2) is, így az 1—4 szekér szélső értéket, a 3—4 szekér gyakoriságot csak feltételezhetjük, de a 3 szekér átlagot valószínűnek ítélhetjük. A tétel tehát a fentiek értelmében:

1 *öl széna* = 1×$2^1/_2$×$2^1/_2$ bécsi öl = 1,1896×4,5×4,5 m = 38,40 m³ = 219,26 kg; = 1—4, átlag 3 szekér.

4.34 PÁSZMA

A történeti-etimológiai szótár szerint szláv eredetű, részint sáv, szakasz, részint fonalmérték jelentéssel, magyarul elsőnek bizonyosan 1696-ból ismeri — én 1610-ből Vársolcról (Kraszna).[294] A kendermunka egyik számolási egysége, illetve mértéke: meghatározott számú szálból álló, feltekert fonalmennyiség.[295] Nagyságára csak egy történeti adatom van: Kercsesorán (Fogaras) 1698-ban $^1/_{12}$ darab (ld. 4.7) fonal volt.[296] Szolnokynak említett, e századi, Borsod, Heves, Nógrád megyei adatait[297] kell segítségül venni, mint a matringnál (ld. 4.29), illetve az igénél (ld. 4.13), a visszavetíthetőség ott adott indoklásával, így írhatom csak a tételt:

1 *pászma* = 20—60 ige.

4.35 PETRENCE/RUDAS

A petrence kezdetben a szénamunka eszköze, illetve mértéke volt, azért tartja valószínűnek szlovák eredetét a történeti-etimológiai szótára, elsőnek 1723-ból ismeri. Több jelentése közül kettő mérték is volt, mindkettő mezei mérték. Az egyik kis csomó, ezt inkább villahegynek (ld. 4.45) nevezték, a másik közepes méretű, két ember által két rúdon elvihető szénacsomó, közkeletűen ez a petrence.[298] Első előfordulását nehéz megállapítani, mert a latin szövegben cumulus a megfelelője,[299] ez pedig sokféle jelentésű. De nemcsak a szénát, hanem a kaszált, így nem kévézett (ld. 4.20) gabonát is petrencébe rakták.[300] E néven az ország nyugati felén a Tiszáig dívott, attól keletre rudas a neve,[301] s a gabona esetében a tavaszinak az egysége, mert azt kaszálták, az őszit kévézve keresztbe (ld. 4.19) rakták.[302] Tájanként egyéb sajátos neve is dívott.[303] A Nagykunságon — a szénánál az 1780-as években póznának is nevezték[304] — a 18—19. sz. fordulóján $^1/_{30}$ vontató (ld. 4.47) a nagysága.[305] Általában 20—30 villahegy (ld. 4.45) nagy,[306] illetve a hordozhatóság és két ember teherbírása határozta meg a nagyságát, így kb. 80—110 kg. A tétel pedig:

1 *petrence/rudas* = 20—30 villahegy = 80—100 kg.

4.36 PORCIÓ

A hadseregellátás szüksége alakította ki a katona és a ló napi élelmezésének egységadagját.[307] Itt csak a ló ellátásának a térfogatmértékhez tartozó széna és szalma porcióját tárgyalom (a zabot ld. az abrakmértéknél: 3.3.2). Hazai eredetű mérték.

Az 1680. évi hadélelmezési utasítás 1 ló számára havonta 240 font szénát állapít meg,[308] vagyis 1 napra 8 bécsi font széna, annak értékével: 0,561 kg (ld. 5.5.4) ez 4,48 kg. I. Lipótnak vonatkozó 1695. évi rendelete szintén napi 8 font szénárendel, s mellette heti 3 köteg szalmát[309] alomnak. Mária Teréziának 1748. évi vonatkozó rendelete napi 3 bécsi font alomszalmát rendel a lovak számára,[310] annak említett értékével ez 1,68 kg. II. Józsefnek 1782. évi hadélelmezési rendelete pedig a hátaslovaknak a kaszárnyában 8 bécsi font, úton és hadban 10 font, a szekeres lovaknak pedig napi 10 font szénát rendelt.[311] az említett értékkel 4,48, illetve 5,60 kg. Így a tétel:

1 *porció széna* = hátaslónak = 8 bécsi font = 4,48 kg, szekereslónak 10 bécsi font = 5,60 kg, *alomszalma* = 3 bécsi font = 1,68 kg naponta.

4.37 RAKÁS

Az általános értelmű, a történeti-etimológiai szótár szerint finnugor eredetű rakás — mint valamilyen anyagnak, tárgynak laza halmaza — sajátos alkalmazására egyetlen adatom van: a kévézett (ld. 4.20) gabonamérték, rokona a kalan-

gyának (ld. 4.14), kepének (ld. 4.18), keresztnek (ld. 4.20), de ezek alsó értékénél is kisebb. Helyileg is sajátos, de a település környékén is ismert lehetett, és régebben is dívhatott már, mert fejlécben szerepel Tarnamellék (Heves) 1702. évi összeírásában,[312] amely szerint írom:

1 *rakás* = 11 kéve gabona.

4.38 STÖK

A történeti-etimológiai szótár nem ismeri. Szamota az oklevélszótárban a stück szóval azonosítja. Lehetséges, így rokona a már tárgyalt darab mértéknek (ld. 4.7). Ez is a kender- — illetve a fonal- — munka mértéke. Elsőnek — és magyar szövegben — 1654-ből ismerem, a jobbágyszolgáltatásnál a fonás mértéke.[313] 1671-ben Makovicán (Sáros) szintén fonalmérték,[314] Homonnán (Zemplén) 1684-ben szintén, de stuknak nevezve.[315] Zboró (Sáros) 1690. évi leltárából megtudjuk, hogy van „fonásra való kender szösz stük $4^1/_2$" s hogy „vagyon benne 45 guzalra való",[316] vagyis 1 stök = 10 guzsaly szösz. Sáros város 1698. évi összeírásában 1 stök az 4 motolla fonal, „leszen belőle" 12 sing vékony vászon.[317] Kassa 1731. évi vásárpénztarifájában szintén a fonal mértéke.[318] Alsókörtvélyes (Zemplén) 1814. és 1829. évi fonókönyveben pedig a kender és a csepű mértéke.[319]

A fentiek szerint tehát a stök a szösznek is és a fonalnak is a mértéke, valószínűleg településenként változó nagyságban, így nem tételezhetem.

4.39 SZAPPANMÉRTÉK

A 14. sz. során kialakuló hazai szappankészítő mesterséggel együtt keletkezhetett. Amire a házi készítésnél igény nem volt, az most szükséges lett: a forgalmazáshoz a szappan nagyságát meg kellett határozni. A szappant nagy formákban öntötték, e nagy táblát kisebb táblákra vágták, ezeket pedig ún. rudakra.[320] Természetes, hogy e célra a szappankészítő mértéket használt.

Nyilván a kezdeti időkben sem volt más, mint amilyennek Szeben 1777. évi leírásából megismerjük: egy farudacska, amelyik megmutatja a szappan hosszúságát, szélességét, magasságát a rávésett vonatkozó jelekkel, de ez a méret, így a mérték is, a szappan fajtája szerint változott.[321] A konkrét nagyságot azonban nem közölték. Ugyancsak Erdélyből van a másik adatom, amelyik a tárgyalandó rúdszappan (ld. 5.20) nagyságáról ad felvilágosítást, de csak súlyban, sajnos, nem térfogatban. Hogy erről is tájékozódhassunk: ma egy $3 \times 3 \times 8$ cm = 144 cm^3 házi mosószappan 18 dkg, így 1 dkg = 8 cm^3. Ezzel, természetesen kérdőjelezve, s a bécsi font értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) számolom Benigni 1837. évi adatát,[322] mely szerint a széles rúdszappan az 2,5 bécsi font = 1,40 kg, a közepes az 1,33 font = 0,74 kg, a keskeny az 1 font = 0,56 kg. Így a tétel:

1 *szappanmérték* = széles rúdszappannál = 1,12 dm^3 ?, közepesnél = 582,00 cm^3 ?, keskenynél = 448,00 cm^3 ?

4.40 SZEKÉR

4.40.1 *Általában.* Földmértékként az előző kötetekben már foglalkoztam vele.[323] A történeti-etimológiai szótár szerint honfoglalás előtti iráni jövevényszó a neve — magyarul elsőnek 1067-ből ismeri — annak az utazási és teherszállítási eszköznek, amelyik az utóbbi mivoltából mérték is lett. A befogadóképessége meghatározta a rárakott anyag, tárgy, a teher mennyiségét: egy szekérnyi az. Természetes, hogy ezt a mennyiséget két tényező határozta meg: a szekér fajtája és a teher mivolta. Ezeket kell megvizsgálni. Előbb azonban meg kell jegyeznem, hogy a latin szótáraink sokféle neve közül az iratokban currus, a németben Wagen, Führe, Fuder a szekér neve. A sajátos alkalmazásoknál esetlegesen jelzős vagy birtokos szerkezetet használtak.

4.40.2 *Fajta.* Nézzük meg időrendben, milyen megkülönböztetéseket találunk a forrásokban. Nagybánya (Szatmár) 1592. évi számadásában „minor ... medius currus vulgo Taliga dictus" szerepel,[324] Csetnek (Gömör) 1649. évi összeírásában „nyari szeker" található,[325] Szécs (Zemplén) 1670. évi összeírásában szintén nyári szekér van,[326] Nagyida (Abaúj) 1671. évi összeírásában „ökör után való egesz vasass szeker", és „erdőre valo fel szeker" olvasható,[327] Balpataki István 1677. évi levelében is „nyáry szekér" szénát említ,[328] Huszt (Mármaros) 1684. évi összeírásában „jobbágy szekér" szénát számlálnak,[329] Nagybánya 1692. évi számadásában „currus major" szerepel,[330] Veszprém 1692. évi számadásában hatökrös a szekér,[331] Vajdahunyad (Hunyad) 1710. évi utasításában „currus paratos minerales" található,[332] Nagybánya 1712. évi összeírásban az említett currus minor" van[333] ugyancsak Bajmóc (Nyitra) 1726. évi összeírásában,[334] Zaránd megye 1742. évi összeírásában „currus ordinarius",[335] ugyanez Téglás (Szabolcs) 1760. évi összeírásában,[336] Molnári (Vas) 1789. évi összeírásában „két marhás robor szekér",[337] Vadas (Pest) 1808. évi összeírásában négyigás szekér szerepel,[338] Furdia (Krassó) 1843. évi összeírásában pedig parasztszekér.[339]

Volt tehát közönséges szekér, jobbágy- vagy paraszt-, nagy, kis, köztük a taliga — amelyik azonos lehet az erdei félszekérrel, mindkettő kétkerekű —, volt nyári, vasére, vasas, ökrös, kétigás, négyigás, hatigás. Az igás szekér mindig ökrös szekeret jelent, annak számával, mert a lovat hámmal fogták be.[340] A nevek jó része nagyságrendileg eligazít. A nyári szekeret a behordáshoz használták, tehát ez is nagy. A vasére szekér erős, esetleg vasalt is, e jelző ugyanis ténylegesen megkülönböztet, a szekerek többsége ugyanis a 17. sz.-ig majd kivétel nélkül vasalatlan volt. A nagyság közelebbi meghatározását, így a szekér mérték mivoltát megláthatjuk a teherfajták szemléjénél, mert eszerint vizsgálom az adatokat.

4.40.3 *Bor.* Az 1542. évi vámnaplóban 1 szekér az $1^1/_2$ dreiling, illetve 30 akó, vagyis 1 fuder bor nagysággal szerepel,[341] ez a pozsonyi értékével (ld. 3.2.9.4) 1611,60 l, illetve az azonosság következtében 15,11 q. 1617-ben Födémesen (Hont) 9 szekér „el birhat" 200 akó bort,[342] vagyis 1 szekér = 22,22 akó, ez valószínűleg pozsonyi, annak értékével: 53,72 l (ld. 3.2.2.88), 1193,66 l, illetve 11,93 q. 1744-ben

Szabadkán (Bács) 1 szekérre 10 pozsonyi akó bort számítottak,[343] az előbbi értékkel 537,20 l, illetve 5,37 q.

Az első adatot nagysága, illetve fuder mivolta miatt számítási egységnek vélhetnénk, de a következő, a ödémesi adat a tényleges szállítást bizonyítja. A szélső értékkel írhatom tehát tételnek:

1 *szekér bor* = 5,37—16,11 hl = 5,37—16,11 g.

4.40.4 *Fa.* Egyetlen adatom van. Veszprém megye 1696. évi összeírásában 1 öl tűzifára 2 szekeret számítottak,[344] vagyis 1 szekér = $^1/_2$ erdei öl, annak általános értékével 3,40 m³ (ld. 4.33.2) írható:

1 *szekér fa* = $^1/_2$ erdei öl = 1,70 m³.

4.40.5 *Gabona.* Szempcen (Pozsony) 1615-ben zabot szállítottak, s „minden szekeren uagion" 60 mérő,[345] nagyszombati, annak értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 1862,40 l, illetve a zab értékével: 0,42 kg (ld. 3.3.1), 7,82 q. 1635-ben a Batthyányak búzát szállítanak a neuburgi hercegnek, s „minden szekéren" 21 bécsi mérő volt,[346] annak értékével: 42,18 l (ld. 3.3.26.8), 885,78 l, illetve a búza értékével: 0,75 kg (ld. 3.3.1), 6,64 q. Keresztén (Sopron) 1739-ben 1 szekérre zabból 18, nehezebb gabonából, így búzából 15 kőszegi köblöt számítottak,[347] vagyis annak értékével: 78,56 l (ld. 3.3.20.58) a búza 1178,40 l, illetve 8,33 q, a zab 1414,00 l, illetve 5,93 q. Szabadkán (Bács) 1744-ben 1 szekérre 10 pozsonyi mérő gabonát raktak,[348] annak értékével: 62,08 l (ld. 3.3.26.45), 620,88 l, illetve 4,65 q. 1781-ben Alsócsajon (Abaúj) 1 szekérre 4 db 15 kévés keresztet raktak, vagyis 6 kévét.[349] Füssön (Komárom) viszont 1787-ben 10 keresztet,[350] a Dunántúlon a kéve-nagyság gyakoriság 15 volt (ld. 4.19), így ez 150 kéve lenne. 1828-ban Kudritzon (Temes) 1 kétfogatos szekérre zabból 15, nehéz gabonából, így búzából 10 pozsonyi mérő raktak,[351] vagyis az említett értékekkel a zab 931,20 l, illetve 3,91 q, a búza 620,80 l, illetve 4,65 q. A fentiek szerint több részes a tétel, szélső értékkel és átlaggal írható:

1 *szekér búza* (nehéz gabona) = 6,20—11,78 hl, illetve 4,65—8,32 q, átlag 8,26 hl, illetve 6,07 q, *zab* = 3,91—29,74 hl, illetve 3,91—12,51 q, átlag 15,95 hl, illetve 6,78 q.

4.40.6 *Gyümölcs.* Egyetlen adatom van rá. Vásárosnaményban (Bereg) 1672-ben „currus pomorum" volt a gyümölcskert mértéke.[352] Nagyságát nem tudom becsülni sem. hiszen a gyümölcs fajtáját is csak találgathatnánk.

4.40.7 *Só.* Ennek szállítására is csak egy adatom van. Az Esterházyak pápai (Veszprém) uradalmában erre vonatkozóan 1730-ban készített tervezet szerint „edgy szekér hozván edgyszer 20 mását",[353] így a bécsi mázsa értékével 56,00 kg (ld. 5.17.4) írható:

1 *szekér só* = 20 bécsi mázsa = 11,2 q (ld. még sómérték, 6.18).

4.40.8 *Szén.* A bányászatban, illetve a kohászatban használt faszén szekérnyi mennyiségre van adatom. Tierenbergernek 1775. évi vizsgálata szerint egy úrvölgyi

(Zólyom) szénmérték az egy fél szekér,[354] annak értékével 1,6562 m³ (ld. 4.41.6) írható:

1 *szekér faszén* = 2 úrvölgyi szénmérték = 3,312 m³.

4.40.9 *Széna:* Érthetően erre van a legtöbb adat, de nem olyan sok, hogy nagytájanként mutathanám be, az időrendet követem, így is áttekinthető. A széna menynyiségét vagy térfogatban, vagy súlyban adták meg. Az előbbi a széna-öl, amelyet a már tárgyalt értékkel: 38,40 m³ (ld. 4.33.3), az utóbbi a bécsi font vagy mázsa, melyeket értékükkel: 0,56, illetve 56,00 kg (ld. 5.5.4, 5.17.4) számítok metrikusra. A szövegtakarékosság céljából a keltezésen, helyen kívül csak az öl vagy súly, illetve az esetleges egyéb nagyság adatait és számított értékeit közlöm, valamennyi 1 szekérre vonatkozik, ha ennek esetleg jelzője volt, azt megadom.

1672. Balog (Gömör) 1 öl[355] = 38,40 m³. — Fülpös (Zala) 0,33 öl[356] = 12,67 m³. — 1680. Hadélelmezési utasítás 300 font[357] = 168,00 kg. — 1682. Karkó (Nyitra) $^1/_4$ kalangya.[358] — 1685. Hadélelmezési utasítás 500 font[359] = 280,00 kg. — 1686. Balog (Gömör) 1 öl[360] = 38,40 m³. — 1691. Kapi (Sáros) 0,33 öl[361] = 12,67 m³. — 17. sz. vége Mohács (Baranya) 0,25 öl[362] = 9,60 m³. — 1704. Hadélelmezési utasítás 300 font[363] = 168,00 kg. — 1706. Győr. 0,25 öl[364] = 9,60 m³. — 1729. Dombóvár (Tolna) 0,25 öl[365] = 9,60 m³. — Radnót (Küküllő) 1758. évi urbáriumából fontos adatot kapunk, megtudjuk, hogy 1 szekér széna hosszában 2, széltében és magasságában $1^1/_2$ bécsi öl volt,[366] vagyis $4^1/_2$ bécsi köb-öl, annak értékével: 6,82 m³ (ld. 4.22.2), 30,69 m³. — 1767. Szendrő (Borosd) 0,33 öl[367] = 12,67 m³. — 1770. Martonvásár (Fejér) 0,33 öl[368] = 12,67 m³. — 1774. Tapolca (Borsod) 0,33 öl[369] = 12,67 m³. — 1787. Makovica (Sáros) 4 mázsa[370] = 224,00 kg. — 1790. Erdély 3 mázsa[371] = 168,00 kg. — 1801. Alsóbajom (Küküllő) 30 porció.[372] — 1802. Tihany (Veszprém) 0,12 öl[373] = 4,60 m³. — 1808. Vadas (Pest) négyigás 1 öl[374] = = 38,40 m³. — 1809. Pelsőc (Gömör) 12 mázsa[375] = 672,00 kg. — 1832. Arad m. 50 porció.[376] = 1834. Terény (Hont) 10 mázsa[377] = 560,00 kg. — 1843. Garany (Zemplén) 10 mázsa[378] = 560,00 kg. — 1843. Furdia (Krassó) parasztszekér 3 mázsa[379] = 168,00 kg. — 19. sz. vége, általában, négyigás = 10 petrence.[380]

180 esztendő, 16 megye és az országos—átlagos adat reprezentál. Mindenekelőtt állapítsuk meg azt, hogy a térfogat és a súly adata egy esetben sem került össze, hogy segítsen nagyságot határozni. Az adatok számtani átlaga (18,66 m³, illetve 323,56 kg) alapján nem számolhatunk, mert bár a súly adat biztos, de a térfogatot már számítottuk egy korábbi átlagérték alapján. Kétségtelen térfogat csak egy van, a radnóti 1758. évi adat: 30,69 m³. Ezt viszont az Erdélyben általános 168,00 kg adathoz viszonyíthatjuk, így 1 m³ = 5,47 kg, illetve 1 kg = 0,182 m³ az eredmény. A biztonság kedvéért vegyük hozzá az ölnél kapott értékeket: 5,95 kg és 0,168 m³ (ld. 3.33.3), és a kettő átlagát fogadjuk el általános értéknek, vagyis 1 m³ = 5,71 kg, illetve 1 kg = 0,175 m³ széna. A tétel pedig ez lehet:

1 *szekér széna* = 4,60—38,40, gyakoriságban 12,67 m³ = 1,68—6,72 gyakoriságban 1,68 q; $^1/_4$ kalangya; 10 petrence; 30, 50 porció.

4.40.10 *Vasérc.* Erre is csak egy adatom van. Vajdahunyadon (Hunyad) 1710-ben egy e célt szolgáló szekér 28—30 vasércmérték nagy volt,[381] annak értékével 0,0599 m³ (ld. 4.44) a tétel:

1 *szekér vasérc* = 28—30 vasércmérték = 1,68—1,80 m³.

4.40.11 *Összefoglaló.* Ha a teher mivolta szerint nézzük a szekérnek mint mértéknek a nagyságát, érthetően tág szélső értékeket kapunk, hiszen a térfogat és a súly ez esetben fordított arányú, így a szekér nagysága és erőssége nincs feltétlenül szinkronban, következőleg mérték mivoltában sem. Ezért nehéz térfogat szerint hasonlítani a szekereket, megtévesztő, ha azt mondom, hogy 1,68—38,40 m³ a szélső érték. A teher súlya jobban tájékoztat. De a sorolt teherfajták közül háromra nincs súly adat, így értendő tehát a szélső érték: 1,68—12,51 q. Nyolcszorozó a különbség. Önmagában is mutatja a szekerek különbözőségét, s azt is, hogy nem lehet általános átlagot számítani. Úgy fogalmazhatjuk meg tehát, hogy a helyben dívó szekértől és a konkrét teher mivoltától függően változott a szekérnek mint mértéknek a nagysága, de ugyanakkor éppen a teher azonosságán keresztül általános—országos is lehetett. S ezt éppen a leggyakoribb alkalmazása, a szénásszekér mutatja meg, a kortól és a helytül független azonosságával és közelítéseivel.

4.41 SZÉNMÉRTÉK

4.41.1 *Általában.* A faszén mértéke. Kőszenet csak 1750 után kezdtek használni, de csak a 19. sz. elejétől terjedt jobban a gőzgép alkalmazásával.[382] Ennek önálló mértéke nem alakult, általában súly szerint forgalmazták, 1860-tól a bécsi mázsa lett közéletű.[383] A faszén számára, osztrák eredetből, űrmértéket alkalmaztak, ennek azonban keretes formája is dívott (mint a mészmértéknél, ld. 4.30), a kettőt megkülönböztetni nehéz, ezért tárgyalom itt. Latin neve nincs, a németben a szótár szerint Kohlenmass, az iratokban Kohlmass, Stubich, Stübich. Több alegységét ismerem.

4.41.2 *Bécsi.* A korábbi gyakorlatot 1761-ben szabályozta Mária Terézia: 2 bécsi mérő lett,[384] annak értékével: 61,486 l (ld. 3.3.26.8), 122,97 l. 2 mérőt ír Schmidt is 1807-ben, de 123,009 l nagyságot ad,[385] tévesen. Pethénél 1829-ben szintén 2 mérő,[386] ugyanígy Littrow 1844-ben,[387] Finály 1853-ban.[388] Az 1854. évi mértékhitelesítési utasítás pontosan meghatározza alakját, nagyságát.[389] 1859-ben a 2 mérős nagyság mellett engedélyezik a 4 és 8 mérős nagyságokat is,[390] vagyis az előbbi értékkel a 245,94 és 49,88 l űrtartalmat. Bleibtreu 1861-ben 2 mérőt ad,[391] Noback 1876-ban szintén, de már megadja a pontos metrikus nagyságot is: 122,9737 l.[392] A tétel tehát:

1 *bécsi szénmérték* = 2 bécsi gabonamérő = 122,97 l.

4.41.3 *Bersztercebányai* (Zólyom). Dívott 1641-ben.[393] Az 1776. évi mérésnek bécsi hüvelykben mért adatai alapján Paulinyi megállapította a nagyságát:

14 349 köbhüvelyk, illetve 262 238 cm³,[394] megjegyzem, hogy az utolsó két helyérték javítandó lenne, mert téves, de a nagyságrend miatt ez elhanyagolható. Így a tétel:

1 *besztercebányai szénmérték* = 14 349 bécsi köbhüvelyk = 0,262 m³.

4.41.4 *Erdélyi.* Benigni szerint 1837-ben általában 7 erdélyi véka, de egyes helyeken 10 véka is,[395] annak értékével írható:

1 *erdélyi szénmérték* = 7, 10 erdélyi véka = 186,90, 297,00 l.

4.41.5 *Körmöcbányai* (Bars). Háromféle dívott: kis, nagy és a köztük lévő kettős. Az első kettőt megvizsgálta Tierenberger 1775-ben.

Kicsi. Tierenberger szerint 31 380 bécsi köbhüvelyk.[396] Mint korábban már említettem, Paulinyi vizsgálata megállapította, hogy Tierenberger táblázatában roszszul számították ki az értékeket, ezt is, a következőket is. Paulinyi számítása szerint ez 18 009 bécsi köbhüvelyk, illetve 329 111 cm³ [397] Paulinyi megállapította 1776. és 1779. évi adatok alapján is a nagyságát: 19 366, majd 19 561 bécsi köbhüvelyk, illetve 353 906 és 357 477 cm³ [398] s az 1776. évi adat a megfelelő.

Nagy. Tierenberger szerint 138 240 bécsi köbhüvelyk.[399] Paulinyi szerint 79 730 köbhüvelyk, illetve 1,457 m³, és számította az 1776. évi adatok alapján és a nagyságot: 78 774 köbhüvelyk, illetve 1,439 m³,[400] ez a megfelelő nagyság.

Kettős. Paulinyi számította ki 1781. évi adatok alapján: 22 324 bécsi köbhüvelyk, illetve 407 972 cm³.[401] A fentiek alapján tehát a tétel:

1 *körmöcbányai szénmérték, kicsi* = 19 366 bécsi köbhüvelyk = 0,3539 m³, *kettős* = 22 324 bécsi köbhüvelyk = 0,4079 m³, *nagy* = 78 774 bécsi köbhüvelyk = = 1,4395 m³.

4.41.6 *Úrvölgyi* (Zólyom). Tierenberger 1775. évi vizsgálata szerint 90 843 bécsi köbhüvelyk,[402] Paulinyi számítása szerint 90 623 köbhüvelyk, illetve 1,656 m³.[403] Tehát a tétel:

1 *úrvölgyi szénmérték* = 90 632 bécsi köbhüvelyk = 1,6562 m³.

4.41.7 *Zsarnócai* (Bars). Tierenberger 177. évi vizsgálata szerint 24 049 bécsi köbhüvelyk,[404] Paulinyi számítása szerint 22 140 kövhüvelyk, illetve 404 600 cm³; s megállapította egyúttal 1779. évi adatok alapján a kettős mértéket is: 21 292 bécsi köbhüvelyk, illetve 390 120 cm³.[405] Így a tétel:

1 *zsarnócai szénmérték, közönséges* = 22 140 bécsi köbhüvelyk = 0,405 m³, *kettős* = 21 292 bécsi köbhüvelyk = 0,3891 m³.

4.41.8 *Összefoglaló.* Mindegyik érték más, két helyen többféle is dívott. Ha a bécsi és az erdélyi értékek liter adatát köbméterre fordítjuk (1 l = 1 dm³), akkor a következő sort kapjuk: 0,1239—0,1869—0,2622—0,2970—0,3539—0,3891— —0,4046—0,4079—1,4395—1,6562 m³. A szélső értékek között 11 nagyság, a sor eleje viszonylag egyenletesen növekszik, a végére érve kilencszerezi az alsó értéket, de figyelembe kell venni, hogy a bécsi és az egyik erdélyi érték általános, a többi sajátos bánya-, illetve kohómérték.

4.42 TÉGLAMÉRTÉK

Falazótégláról van szó, s a falazástechnika — érthetően — megkövetelte, hogy a tégla egyforma legyen, vagyis meg kellett állapítani a pontos nagyságát, így a mértékét. S azt is a falazástechnika — a kötés — kívánta meg, hogy a tégla szélessége felezze a hosszúságot. A vastagságnál (magasságnál) már nem volt ilyen szoros követelmény, a súly, az egy kézzel foghatóság alakította ki a gyakorlatban, hogy a vastagság valamivel több, mint a szélesség fele.

A bécsi (osztrák) téglamértéket ismerjük a középkortól kezdve, s ez a téglamérték terjedt el nálunk is a 17. sz. után, elsősorban a kamarai építkezéseken keresztül.

Ulbrich alapján ismertetem az adatokat, itt hivatkozom, összevontan.[406] Egy kivétel van, annak forrását majd ott közlöm. Az időpont a 17. sz.-tól kezdve a vonatkozó rendelkezés éve, utána közlöm magasság×szélesség×hosszúság rendben előbb a bécsi hüvelykben, majd annak értékével: 2,634 cm[407] számított metrikus értéket. Így a tétel:

1 *bécsi téglamérték* = 14—15. sz. 3×4×8 = 7,9×10,5×21,0 — 16. sz. 2×6×12 = = 5,3×15,8×31,6 — 1682. $2^1/_2 \times 5^1/_4 \times 11^1/_2$ = 6,6×13,8×30,3 — 1715. $2^2/_3 \times$ $\times 5^1/_2 \times 11$ = 7,0×14,5×28,9 — 1780. bányaépítkezéseknél $2^1/_2 \times 5^1/_2 \times 11^1/_2$[408] 6,6×14,5×30,3 — 1787. $2^1/_2 \times 5^1/_2 \times 11$ = 6,6×13,8×28,9 — 1798. $2^1/_2 + 5^1/_4 \times$ $\times 11$ = 6,6×13,8×28,9 — 1808. $2^1/_2 \times 5^1/_2 \times 11$ = 6,6+14,5×28,9. 1871. a méterrendszer bevezetésekor, nagyméretű: 7,0×14,0×29,0, kisméretű: 7,0×11,5× ×24,0.

Az adatsor önmagáért beszél. A 15. sz.-ig tömörebb, a 16. sz.-ban laposabb, a 17. sz.-tól arányosabb téglával falaztak. A szélességnek a hosszúság-felezése a 17. sz. végéig pontos, aztán kissé ingadozik, a vastagság a legstabilabb. Összességében pedig érvényesül az egy kézbe foghatóság, tarthatóság követelménye.

Ha tételezni akarjuk, akkor a középkori adat után a 17. sz.-tól a gyakoriságot vehetjük figyelembe, s így írhatom a három adatot:

1 bécsi téglamérték = 14—15. sz. 3×4×8 bécsi hüvelyk = 7,9×10,5×21,0 cm = = 1,74 dm^3, 16. sz. 2×6×12 bécsi hüvelyk = 5,3×15,8×31,6 cm = 2,64 dm^3, 17. sz. — 1871. $2^1/_2 \times 5^1/_2 \times 11$ bécsi hüvelyk = 6,6×14,5×28,9 cm = 2,76 dm^3.

4.43 ÜVEGMÉRTÉK

Egyetlen adatom van, de az alkalmazás általános gyakorlata alapján talán feltételezhető, hogy közelíti az általános helyzetet. A szentlukai (Somogy) üveghuta 1807—8. évi leltára Schoknak nevezi ezt a mértéket, de ez sajátos meghatározás, mert a sokk közkeletűen darabmérték (ld. 6.17), ez a Schok pedig egyértelműen térfogatmérték, bár inkább területmérték, mert a leltár a táblaüveg szélességét és hosszúságát adja csak meg, a vastagságát nem. A nagyság tehát: szélesség 26, hosszúság 41 bécsi hüvelyk,[409] ennek említett értékével (2,634 cm) számolva 68,48×107,99 cm, illetve 1066 bécsi négyszöghüvelyk, vagyis 0,7395 m^2. Tudjuk még azt, hogy ez a táblát, így mértéket, még felezhették, negyedelhették.[410]

A táblaüveg vastagságát csak találgathatjuk. Bécsi vonalban kell gondolkodnunk, az 2,195 mm,[411] így a vastagság lehet 1—$1^1/_2$—2 bécsi vonal, vagyis 2,2—3,3—4,4 mm. A középső érték látszik reálisnak, ezzel számolva a táblaüveg 2,44 dm^3. A feltételezés miatt ezen adatok természetesen kérdőjelesek. Így a tétel:

1 *üvegmérték* = $1^1/_2$? bécsi vonal × 26 × 41 bécsi hüvelyk = 0,33 ? × 68,48 × × 107,99 cm = 0,7395 m^2 = 2,44 dm^3 ?

4.44 VASÉRCMÉRTÉK

Egyetlen adatom van. A vajdahunyadi (Hunyad) vasbánya 1672. évi szabályzatában olvashatjuk: „Az vas kohra kö hanyo teknö minden bányában mértékes légyen, úgy mint hossza két arasz, szélessége pedig másfél arasz",[412] vagyis a bányaarasz értékével: 23,7 cm[413] írható majd a tétel, de az elfelejtett mélységet (magasságot) pótolnunk kellene. Úgy gondolom — s ezért majd kérdőjelezem —, hogy azonos a szélességgel. Ezt a mértéket ezen bánya 1710. évi latin nyelvű leltára, a vasérc szállító szekér nagyságát meghatározva (ld. 4.40.10) linternek nevezi.[414] A tétel tehát:

1 *vasércmérték* = $1^1/_2$? × $1^1/_2$ × 2 bányaarasz = 35,55 ? × 35,55 × 47,40 cm = = 0,0599 ? m^3.

4.45 VILLAHEGY

Első említését mérték mivoltában 1716-ból ismerem: Szabolcs megye tizedjegyzékében írták, hogy a kamara rendelete szerint a boglyából villahegy a tized.[415] S hogy mi is az, azt a Néprajzi Lexikon magyarázza meg.[416] Kisebb szénacsomó a mezőn, amelyet villára tűzve egyszerre odébb szállíthatnak. Nemcsak a széna, hanem a kaszált, nem kévézett (ld. 4.20) gabona alapegysége, így mértéke is. Ebből rakják össze a nagyobb egységet, így a petrencét is (ld. 4.35). E néven az Alföldön dívott, Baranyában, Tiszántúlon, Székelyföldön csirke a neve, de csak 1805-ből ismeri elsőnek. A történeti-etimológiai szótár viszont a csibe nevet is mondja, a mennyiség kis voltából eredeztette a jelentésátvitelt. Nyilván hazai eredetű mérték. Nagyságát csak negatívan tételezhetem:

1 *villahegy* = $^1/_{20}$—$^1/_{30}$ petrence széna (kötetlen gabona).

4.46 VITORNA

Földmérték mivoltával az első kötetben már foglalkoztam,[417] és ide utalok térfogatmérték mivoltának ismertetésénél is, mert újabb adatokat nem találtam.

A név a szláv eredetű vitorla Erdélyben dívó mellékalakja, nagyobb vászondarabot, jelen esetben ponyvát jelent. Távoli rokona az aborának (ld. 4.2). A szénaboglya tetejére terítve védte azt a beázás ellen. Nagyságával tehát meghatározta a boglya nagyságát, azaz — ez kerek lévén — az átmérőjét, a magasságát természe-

tesen nem. A gyakorlat alakíthatott ki egy általános nagyságot, amelyik az alábbi néhány adat szerint a 17. sz.-ig Erdélyben dívott.

1418-ban Csomafán (Doboka), 1515-ben Désházán (Közép-Szolnok), 1531 ben Dobokán, 1540-ben Hódmezőn (Kolos), 1554-ben és 1575-ben Magyarkecelen (Kraszna) a széna mértéke, vele határozták meg a mennyiségét. Nagyságára csak egy adatom van, az is indirekt: 1418-ban Csomafán 1 kaszás rét szénamennyisége volt. A kaszaalja ismert nagyságai közül a szénára vonatkozókat használhatjuk; így egyszer 0,56 boglya, más helyen 672 kg széna, harmadiknál 30 porció széna volt.[418] A mezei boglya metrikus nagyságát azonban nem ismerjük (ld. 4.5). A kg adat önmagában is metrikus, de átszámíthatjuk m^3-re, az ismert átlagértékkel: 0,175 m^3 (ld. 4.33.3) ez 117,6 m^3. A porció értéke 4,48 kg (ld. 4.36), vagyis 134,4 kg lenne, illetve az előbbi értékkel 23,52 m^3.

Tájékozódásul tehát becsült határértékeket kaptunk, így csak kérdőjelesen írhatom a tételt:

1 *vitorna* = 1,34—6,72 q ? = 23,52 = 117,60 m^3 ? széna.

4.47 VONTATÓ

A történeti-etimológiai szótár szerint a von ige ismeretlen eredetű, de szókincsünk régi eleme, a vontat igét 1476-ból ismeri elsőnek, a vontató szóval nem foglalkozik.

A vontató a széna vagy a kaszált (kötetlen) gabona egyszerű betakarító eszköze. Erdélyben dívó formája a vonórúd, lényegében csupán két hosszú rúd, így csúszótalp. A Partiumban, az Alföldön, Kelet-Dunántúl szélén (sík vidéken) fejlettebb formája dívott: 4 sajt (tömör) keréken feküdt a két szénatartó rúd. Az ezekre rakható széna (gabona) halom mennyisége szabott aztán mértéket. Ezt nevezték vontatónak.[419] Hazai mérték.

Első említését 1563-ból ismerem, Békés megyében a kötetlen gabona mértéke.[420] Ónódon (Abaúj) 1766-ban ugyanaz.[421] Békésben, Csongrádban 1786-ban már a rét földmértéke is, mint a szénatermés mennyiségi egysége.[422] A Nagykunságon a 18—19. sz. fordulóján 30 kisebb csomó kötetlen gabona volt, ami 3 kévézett keresztnek felelt meg.[423] A Duna—Tisza közén a kereszt gyakoriságban 15 kéve volt (ld. 4.19), így ez 45 kéve lenne, ennek átlag súlya 10 kg (ld. 4.20), vagyis ez a mennyiség kb. 450 kg, illetve az átlagértékkel: 0,175 m^3 (ld. 3.33.3), 78,75 m^3. 1828-ban Szabadkán (Bács) ismét már a rét földmértéke, mint a termett szénamennyiségi egység, illetve mérték.[424] A 19. sz. legvégén az Alföldön 10—12 petrence,[425] Szeged (Csongrád) környékén 9 petrence széna volt.[426] Ez utóbbi két adat átlaga 10 petrence, annak átlag súlya 90 kg (ld. 4.35), vagyis 900 kg lenne, ami az említett értékkel ad 157,50 m^3 nagyságot.

Ismét csak tájékozódásul, ismét csak becsült szélső értékeket kaptunk, kérdőjeles is a tétel:

1 *vontató* = 4,50—9,0 q ? = 78,85—157,50 m^3 ? széna (kötetlen gabona).

4.48 ZSÁK

A történeti-etimológiai szótár szerint német eredetű textil tárolóeszköz, magyarul elsőnek 1372-ből ismeri, de mérték mivoltát nem. Adelung szerint viszont német nyelvterületen a szemes termés mérték is volt. Valószínűleg onnan került hozzánk. A latin szótárakban, iratokban saccus, a németben Sack.

Mint tároló, szállító eszköz a minden zsákba tehető tárgy, anyag mértéke lehetett, de többnyire a szemes termés, leginkább a gabona, illetve a liszt mértéke nemzetközien alakult. Az 1542. évi vámnapló szerint a borsnak a mértéke[427] 1 $^1/_2$ mázsa nagy, a bécsi értékkel: 56,00 kg (ld. 5.17.4), 84,00 kg. Keresztúron (Sopron) 1597-ben lisztmérték.[428] A 16. sz. második felében a török összeírásokban a szántó földmértéke, a termésmennyiségen keresztül.[429] Csejtén (Nyitra) 1656-ban 2 zsák rozs az 8 nagyszombati mérő volt,[430] vagyis 1 zsák=4 nagyszombati mérő, ennek értékével: 31,04 l (ld. 3.3.26.42), 124,16 l, s ez a rozs térfogatsúly értékével: 0,68 kg (ld. 3.3.1), 84,43 kg. Az 1714. évi osztrák pékrendelet előírta, hogy a pékek lisztes-zsákja egyformán 4 strich nagyságú legyen,[431] ennek értéke Geyer szerint (de a 16. sz.-ig) 40,75 l,[432] így ez 163,00 l lenne, s ez a liszt térfogatsúly értékével: 0,58 kg[433] lesz 94,54 kg. Noback viszont 1879-ben a strich nagyságát átlag 35 bécsi fontban adja,[434] vagyis annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) az 19,60 kg, így a zsák 78,40 kg, ami a liszt vonatkozó értékével: 1,72 l[435] lesz 134,58 l. Mária Terézia 1749. évi molnárrendelete a gabonászsákok nagyságát határozta meg: 2 bécsi mérő,[436] annak értékével: 45,79 l (ld. 3.3.26.8), 91,58 l, s ez a búza értékével: 0,75 kg (ld. 3.3.1) lesz 68,69 kg. 1745-ben a redemptio alkalmával a Kiskunságon földmérték volt, a termésmennyiségen keresztül.[437] 1764-ben Nádudvaron (Pest) szintén az.[438] Pest város 1792. évi jelentése szerint 1 zsák búza az 1 pesti mérő, illetve 132 $^2/_5$ bécsi font,[439] az előbbinek értékével 93,12 l (ld. 3.3.26.44), az utóbbi említett értékével pedig 74,42 kg.

Nem vitás, kevés az adat, de különböző méréstárgyaké, és időben is kiterjedt. És gondolnunk kell arra, hogy ez a mérték, a zsák egyúttal minden esetben szállítóeszköz is, amelyet egy ember vállon, háton visz. Következőleg az ember (férfi) ilyen „kapacitása" meghatároz, elsősorban súlyban, másodsorban terjedelemben egy általános nagyságot, amelyiknél elvileg mindegy, mi van a zsákban, s azt mikor, hol viszik. És e néhány adat igazolja is ezt az elvi követelményt, illetve fordítva: illeszkedik ahhoz. Csupán az 1714. évi egyik érték tér el, és éppen ezért a másik, a kisebb értéket tartom valószínűbbnek. Egyébként az adatok számtani átlaga is igazolja az előbbieket, egyúttal azt is megmondja, mi ez az elvi norma: 110,93 l, illetve 77,99 kg, s az értékek kerekíthetőek is. A tétel tehát:

1 *zsák*=84,00 kg bors; 134,85 l=78,40 kg liszt; 124,16 l=84,43 kg rozs; 93,12 l=74,42 kg búza; 91,58 l=68,59 kg gabona: átlagtérfogat 110,93 l, átlagsúly 77,99 kg.

4.49 ZSINDELYMÉRTÉK

Ősi, nemzetközi tetőfedő a zsindely. A történeti-etimológiai szótár szerint német építőmesterek honosították, magyarul kétségtelen jelentéssel elsőnek 1405-ből ismerik. Én is.

A zsindely általában fenyőfából faragott, vékony, mintegy ujjnyi középvastag, különböző nagyságú, téglalap alakú lemez, amelyiknek egyik hosszanti oldala jóval vastagabb, mint a másik, ebben hosszanti horonyt faragnak, s ebbe csúsztatják be a fedésnél a másik zsindely keskeny hosszoldalát. A tetőlécre általában keményfa szegekkel erősítik fel,[440] de már 1500-ból van adat a vasszeg használatára is.[441] A latin szövegben asser tegularis, scandula, a németben Schindel.

A tetőfedés technológiájából következik az, hogy a zsindely nagyságának azonosnak kellett lennie, legalább is egy-egy épületnél. A városi építkezés viszont ezt a kívánalmat általánosította. Következőleg azt mondhatjuk, hogy a zsindelymérték a zsindellyel egyidős, így közömbös, mikori az első hazai említése.

Nagyságára, így mérték mivoltára csak jóval későbbről van konkrét adatom. Az 1627. évi erdélyi limitációban a „sendel csinálókról" ezt olvashatjuk: „Az zethelaki [Udvarhely] és azon vidéken lévő falukban csinált sendelt, melynek hoszsza három araszni szélessége egy hivelkes tenyérni" miként adják, s a más vidéken készült zsindelyeket és áraikat sorolva, a végén megjegyzik, hogy „annak is széli hossza az légyen, mint az székely sendeleknek".[442] E hosszmérték erdélyi alegységeit nem ismerjük, így az általános értékkel kell számolnunk: az arasz 23,7 cm, a hüvelykes tenyér 11 cm,[443] így a zsindelymérték 11,0—71,10 cm, hosszúkás téglalap tehát, a szélesség és a hosszúság aránya 1 : 0,15.

A másik adat jóval későbbi és az országnak éppen az ellenkező végére való. A rózsahegyi (Liptó) kamarai inspektor az 1751. évi jelentéséhez egy papírcsíkot mellékelt, amelyikre három zsindelyméretet jelöl rá szélességben, mert hosszuk azonos. Így a hossz 41,5 cm, a szélesség 13, 21 és 28 cm.[444] A szélesség és a hosszúság viszonya sorra 1:0,285—1:0,506 és 1:0,674, vagyis a szélesség több mint a kétszeresére növekszik, így a középméret felezi a hosszúságot, s a nyújtott formából zömök forma lesz.

A kétféle zsindely a tetőfedői gyakorlat különbségére, egyúttal a fejlődésre is utal, ennek ismertetése nem tartozik rám, csupán két megjegyzésem van. Az egyik: a hosszúkás zsindely ritkább lécezést kíván. A másik: a különböző szélesség változatosabb fedést, mintázást ad. Mivel pedig a zsindelyek átlagos középvastagsága kb. 1 ujjnyi volt, annak értékével 1,9 cm[445] számolva a tétel:

1 *zsindelymérték* = 1,9×11,0×71,10 cm = 782,1 cm² = 1,4859 dm³; 1,9×13,0×41,5 cm = 539,5 cm² = 1,0250 dm³; 1,9×21,0×41,5 cm = 871,5 cm² = 1,6558 dm³; 1,9×28,0×41,5 cm = 1162,0 cm² = 2,2078 dm³.

4.50 ÖSSZEFOGLALÁS

4.50.1 *Általában, mértékkészlet.* 47 mérték (mert a litert le kell vonnunk) adta a térfogatmérték készletet, amelyik lényegében tetézi az űrmértékekét, illetve fordítva. Közülük 5 egységnél (11%) volt 21 alegység, hely szerint viszont csak 3 egységnél (6%) 10 alegység, mutatván egyrészt a méréstárgy szerinti sajátosságot, másrészt a helyfüggetlen, tehát általános használatot. A 47 mérték az egész korszak készlete soknak tűnik, de meggyőződésem, hogy sokkal több volt ennél. Ez a készlet csak a 16. sz. végéig növekszik jelentősebben, aztán a növekvés-csökkenés egyensúlyoz a felénél alig több mértékre, s mintegy kétharmad készlettel fejezi be a korszakot. S az is természetes, hogy a készletnek a fele az ipar igényeit elégíti ki, s többségében sajátos mértékkel.

4.50.2 *Eredet.* A 47 mértékből 25 mértéket (53%) véltem hazainak, 19 mértéket (38%) külföldinek, és 4 mérték volt (9%) ismeretlen eredetű. A külföldiekből szláv-horvát eredetű volt 11 mérték (61%) és osztrák-német 7 mérték (39%). A bizonytalanságra természetesen figyelmeztetnem kell, s ez esetben is csupán tájékoztató igénye van a megállapításnak. Természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy a széna- és a kendermunka mértékeit a nyelvészeti megállapítások alapján kényszerültem szláv eredetűnek venni, holott a szénamunkánál bizonyosnak tartom a hazai eredetet, hiszen képtelenség feltételezni a jószágtartást a szénamunka, s az utóbbit megfelelő mérték nélkül. S ez bizonyos mértékig vonatkozik a gabonatermesztés mértékeire is.

4.50.3 *Metrikusan.* Nem egyneműek az értékek, a metrikus értékek sem: köbmérték, űrmérték és súly. Emellett több mértéknél kétféle metrikus értéket is számítottam: köbmérték és súly, illetve űrmérték és súly. Ez esetben a jelen szemlénél a súly adatot kihagytam, így kerülhettem el a kettős adatolást. A háromféle mértéket természetesen különböztetem.

Köbmérték

A cm^3 nagyságrenden: 2,56 gyufamérték, 18,2746 bécsi köbhüvelyk, 448,0 szappanmérték, 560,0 gyertyamérték, 592,0 szappanmérték.

A dm^3 nagyságrenden: 1,025 zsindelymérték, 1,12 szappanmérték, 1,485 zsindelymérték, 1,655 ua., 1,74 téglamérték, 2,207 zsindelymérték, 2,44 üvegmérték, 2,64 téglamérték, 2,76, ua., 31,578 bécsi köbláb, 48,8 láda, 50,0 deszkamérték, 59,9 vasércmérték.

A m^3 nagyságrenden: 0,262 szénmérték, 0,3859 ua., 0,3891 ua., 0,405 ua., 0,4079 ua., 0,446 homokláda, 1,4395 szénmérték, 16562 ua., 1,68 szekér vasérc, 1,70 szekér fa, 2,80 öl fa, 3,31 szekér szén, 3,40 öl fa, 4,60 szekér széna, 6,82 bécsi köböl, 12,67 szekér széna, 23,52 vitorna, 30,0 abora, 38,40 öl széna, 78,75 vontató, 121,69 kazal, 431,20 boglya (császári).

Összesen 40 nagyság, ebből cm^3 5 nagyság (12,5%), dm^3 nagyság (32,5%), a köbméternél 0,1—0,5 között 6 nagyság (15,0%), 14—7,0 között 9 nagyság (22,5%), 12,6 az 1 nagyság (2,5%), 23,5—79,0 4 nagyság (10,0%), 121,0 az 1 nagyság (2,5%), 431,20 az 1 nagyság (2,5%). A túlnyomó többség (81%) tehát a 7 m^3 alatti nagyságrenden van, a fele (56%) az 1 m^3 alatt.

Űrmérték

A l nagyságrenden: 76,81 mészmérték, 91,58 zsák, 93,12 ua., 96,45 szénmérték.

A hl nagyságrenden: 1,11 zsák, 1,23 szénmérték, 1,24 zsák, 1,35 zsák, 1,53 mészmérték, 1,87 szénmérték, 2,97 ua., 3,91 szekér zab, 5,37 szekér bor, 5,94 mészmérték, 6,20 szekér búza, 8,26 szekér széna, 15,95 szekér zab.

Összesen 17 nagyság, ebből 1 liter 4 nagyság (23,6%), 13 nagyság (76,4%) pedig a hektoliter, ebből 1—2 hl között 6 nagyság (35,5%), 5 nagyság (29,3%) pedig a 2,9—6,2 hl között. Ez esetben tehát a többség a nagyobb nagyságrenden van.

Súly

A kg nagyságrendjén: 0,017 matring, 0,20 ua., 0,28 kártya, 0,32 nitra, 1,12 kártya, 1,68 porció, 4,0 kita, 4,48 porció, 5,0 kéve, 5,60 porció, 80,0 petrence.

A q nagyságrenden: 11,2 szekér só.

Összesen 12 nagyság, ennek 44%-a a 0,8 kg alatti, 44%-a 1,1—5,6 kg között van. A túlnyomó többség itt is alacsony nagyságrendű, de figyelembe kell venni. hogy a köbméternél, illetve a liternél is szereplő adatokat most elhagytam, s ezek adják a magas értékeket.

A 47 mértékből tehát 28 mértékre (60%) volt metrikus adatunk 68 nagyságban, így 1 nagyságra 0,41 mérték, illetve 1 mértékre 2,42 nagyság jut. A 68 nagyságból 39 nagyság (57%) köbmérték, 17 nagyság (25%) űrmérték és 12 nagyság (18%) súlymérték adata, a többséget tehát (76%) térfogatmértékben sikerült metrikusítani.

4.50.4 *Időrend.* Természetesen figyelmeztetek az esetlegességből eredő bizonytalanságra, valamint a korai időszak egyes latin terminológiájának többértelműségéből (pl. cumulus) következő azonosításképtelenségre. A szemlénél közlöm, mint eddig is, az ismert első és utolsó előfordulás dátumát, az ez előtti és utáni — jel a korábbi, illetve a további használatra utal.

— 1067—19. sz. kepe, —1226—1874— öl fa, — 1246—19. sz. kita, — 1355—19. sz. kalangya, — 1732—19. sz. kéve. — 1376—19. sz. marok, — 1395—19. sz. asztag, — 14. sz. — 19. sz. téglamérték, — 1418—1575 — vitorna, — 1463—19. sz. kazal, — 1478—19. sz. boglya, — 1500—19. sz. zsindely, — 1529—1678 — fő, — 1542—1744 — szekér bor, — 1542—1692 zsák, — 1544—1597 — kúp, — 1544—

19 sz. matring, — 1547—1601 — nyaláb, — 1551—1837 — kötés, — 1553—19. sz. kereszt, — 1563—19. sz. vontató, — 1573—1744 — öl széna, — 1581—1630 — abora, — 1610—19. sz. pászma, — 1615—1828 — szekér széna, — 1627 — deszkamérték, — 1654—1814 — stök, — 1668— karó, — 1672—1760 — vasércmérték, — 1672—19. sz. szekér széna, — 1680—1782 — porció, — 1696 — szekér fa, — 1708—19. sz. darab, — 1710 — szekér vasérc, — 1714 — kártya, — 1716—19 sz. villahegy, — 1723—19. sz. petrence, — 1730 — szekér só, — 1760—19. sz. csomó, — 1775—szekér szén, — 1775—1874. — mészmérték, — 1775—19. sz. homokláda, 18. sz. közepe — 1871. köbmértékek, — 1807—1808 — üvegmérték, láda, — 1832 — szappanmérték, — 1837 — ázat, — 1846 — gyertyamérték, — 1851 — gyufamérték, — 1858 — kupac, 19. sz. e. ige.

A 11. sz.-ban 1 mérték, a 13. sz.-ban 2 újabbal együtt 3 mérték, a 14. sz.-ban 5 a gyarapodás, így 8 mérték van, a 15. sz.-ban az újabb 3 mértékkel 11 a készlet, a 16. sz.-ban a 12 új mérték mellett 2 elhal, így 21 a készlet, a 17. sz.-ban a 11 új mellett 7 hal el, a készlet 25 mérték, a 18. sz.-ban a 12 új mellett 10 mérték hal el, a készlet 27 mérték, a 19. sz.-ban 6 elhal a 8 újjal szemben, így 29 mérték a zárókészlet, az összállomány 62%-a. A 16. sz. végén tehát megáll a lendületes gyarapodás, s a 17—18. sz. viszonylagos egyensúlya után alig nagyobb készletet ad a 19. sz.

4.50.5 *Tájrend.* Az űrmértékektől eltérően jelentkeznek az adatok, mert sok az általános—országos mérték. Ezeket elöljáróban most is felsorolom. A nagytájaknál azonban ezekből csak azokat közlöm, amelyiknél az érték a táj szerint sajátos. A nagytájakon belül itt is általános—sajátos csoportosításban sorolok. Ezeken belül előbb a táj egészére vonatkozó mértékeket adom, aztán az ismert rendben azon megyékét, amelyeknél van, illetve sajátos az érték.

Általános—országos

Asztag, boglya: mezei 10 petrence, császári 24,64 q = 431,20 m³; csomó: 13—15 kéve; ige: 3 szál; kalangya: 13—44 kéve, gyakori 30, 26, 32, 28, 25 kéve; kártya: selyemfonal 1,12 kg, szőrfonal 0,28 kg; kazal: 127,6—817,84 m³ = 6,44 – 46,69 q; kepe: 13—88 kéve, gyakori 60, 52, 80, 76, 64 kéve; kereszt: 13—32 kéve, gyakori 20, 15, 18, 16, 13, 15 kéve; kéve: 5—17 kg; kita: 4,0 kg; köbmérték: bécsi öl 6,82 m³, láb 0,0315 m³, hüvelyk 18,27 cm³; kötés: 10 ázat, marok; matring: 5, 10 pászma, kenderfonal 0,20 kg, selyemfonal 1,74 dkg; mészmérték: bécsi 153,72 l, pozsonyi 96,45 l; nitra: 0,35 kg; nyaláb, öl fa: 2,80, 3,40 m³: öl széna: 219,66 kg = = 38,40 m³; pászma: 20—60 ige; petrence: 80—100 kg; porció széna: 4,48 kg, porció szalma: 1,68 kg; stök, szekér gabona: 826,45 l = 6,06 q; szekér széna gyakoriság: 1,68 q = 12,67 m³; szénmérték: bécsi 122,97 l, erdélyi 186,90 l; téglamérték: 17—19. sz. 6,6 × 14,5 × 28,9 cm = 2,67 dm³; zsák: átlag 110,93 l = 77,99 kg; zsindelymérték: átlag 1,9 × 21,0 × 41,5 cm = 1,65 dm³.

Felvidék

Általános

Kalangya: 17—60 kéve, gyakori 26, 30 kéve; kepe: 20—88 kéve, gyakori 60, 52, 80, 76 kéve; kereszt: 13—32 kéve, gyakori 20, 15 kéve. — Pozsony: matring selyem 1,75 dkg, szekér bor 5,37—16,11 hl. — Liptó: zsindelymérték 1,9×13,0× ×41,5 cm=1,03 dm^3. — Bars: mészmérték 76,91 l, 0,353—1,439 m^3. — Zólyom: szekér szén 3,31 m^3, szénmérték 0,262—1,656 m^3. — Hont: szekér bor 5,37—16,11 hl. — Nógrád: matring 5,0 pászma, pászma 20—60 ige. — Sáros: matring kenderfonal 0,20 kh.

Sajátos

Nyitra: kúp. — Trencsén: fő $^1/_{12}$ kita. — Nógrád: darab 4—15 pászma. — Gömör: fő $^1/_{12}$ kita. — Sáros: abora 171,30 kg=30,0 m^3. — Abaúj: abora 171,30 kg=30,0 m^3. — Zemplén: abora 171,30 kg=30,0 m^3. — Bereg: abora 171,30 kg= =30,0 m^3.

A 28 általános mértékből 9 mértéknek (32%) van sajátos értéke: kalangya, kepe, kereszt, matring, mészmérték, pászma, szekér, szénmérték zsindelymérték. A 19 sajátos mértékből eddig 4 mérték (21%) dívik itt: abora, darab fő, kúp.

Dunántúl

Általános

Kepe: 13—80 kéve, gyakori 52, 72, 80 kéve, kereszt: 13—26 kéve, gyakori 20 kéve. — Zala: marok, matring. — Veszprém: szekér fa 1,70 m^3, szekér só 11,2 q.

Sajátos

Sopron: kúp. — Fejér: kupac 30 kéve. — Somogy: láda 14,79 m^2=48,8 dm^3, üvegmérték 0,7395 m^2=2,44 dm^3.

A 28 általános mértékből 5 mértéknek (18%) volt sajátos értéke: kepe, kereszt, marok, matring, szekér. A 19 sajátos mértékből 4 mérték (21%) dívott: kúp, kupac, láda, üvegmérték.

Duna—Tisza köze

Általános

Kalangya: 13—40 kéve, gyakori 30, 28 kéve; kereszt: 13—26 kéve, gyakori 15 kéve. — Heves: matring 5,10 pászma, pászma 20—60 ige. — Borsod: matring 5,10 pászma, pászma 20—60 ige.

Sajátos

Villahegy, vontató 4,5–9,0 q = 78,75 × 157,50 m^3. — Pest: gyertyamérték 560 cm^3, gyufamérték 2,56 cm^3. — Heves: csomó 17 kéve, darab 4—15 pászma, rakás 11 kéve. — Borsod: darab 4—15 pászma.

A 28 általános mértékből 4 mértéknek (14%) volt sajátos értéke: kalangya, kereszt, matring, pászma. A 19 sajátos mértékből 7 mérték (37%) dívott ott: csomó, darab, gyertyamérték, gyufamérték, rakás, villahegy, vontató.

Erdély és Partium

Általános

Kalangya: 13—32 kéve, gyakori 25 kéve; kereszt: 14—20 kéve, gyakori 16 kéve, szénmérték 186,90 és 297,01, zsindelymérték 1,9 × 11,0 × 71,1 cm = 782,1 cm^3 = = 1.48 dm^3. — Hunyad: szekér vasérc 1,68—1,80 m^3.

Sajátos

Ázat 10 marok, deszkamérték 0,05 m^3, szappanmérték 448 cm^3 — 1,12 dm^3, villahegy, vitorna 1,34—6,72 q = 21,82—117,60 m^3, vontató 4,5—9,0 q = 78,75 – – 157,50 m^3 — Mármaros: fő $^1/_{12}$ kita, karó. — Hunyad: vasércmérték 0,059 m^3 — Alsó-Fehér: fő $^1/_{12}$ kita.

A 28 általános mértékből 5 mértéknek (18%) volt sajátos értéke: kalangya, kereszt, szekér, szénmérték, zsindely. A 19 sajátos mértékből 7 mérték (37%) dívott: ázat, deszkamérték, fő, karó, villahegy, vitorna, vontató.

Dél-Magyarország

Általános. Kereszt 18—26 kéve.

A 28 általános mértékből 1 mérték (3%), a sajátosból egy sem.

A Horvát-szlavón területre nincs adat.

Az összesítésnél az általános mértékek közül csak a sajátos értékűek számát

adom, az általános mértékek százalékával, a sajátos mértékeket a sajátos állomány százalékával.

Felvidék: az általánosból 9 sajátos érték (32%), 4 sajátos mérték (21%). — Dunántúl: általánosból 5 sajátos érték (18%), 4 sajátos mérték (21%). — Duna—Tisza köze: az általánosból 4 sajátos érték (14%), 7 sajátos mérték (37%). — Erdély: az általánosból 5 sajátos érték (18%), 7 sajátos mérték (37%). — Dél-Magyarország: az általánosból 1 sajátos érték (3%), sajátos mérték nincs. A Horvát-szlavón területre nincs adat.

A Felvidéken tehát több az általános mérték sajátos értéke, a sajátos mérték viszont bőségesebb a Duna—Tisza közén és Erdélyben.

4.50.6 *Mérték szerint a táj.* A mértékfajtánál is általános — sajátos csoportosításban adom a szemlét. Az általános mértékek közül azonban, sokaságuk miatt, itt is csak azokat sorolom, amelynek táji sajátos értékük van (a teljes készletet ld. 4.50.5).

Általános—országos

Kalangya. Felvidék: 15—60 kéve, gyakori 26, 30 kéve. — Duna—Tisza köze: 13—40 kéve, gyakori 30, 28 kéve. — Erdély: 16—32 kéve, gyakori 25 kéve.

Kepe. Felvidék: 20—28 kéve, gyakori 60, 52, 80, 76 kéve. — Dunántúl: 13—80 kéve, gyakori 52, 73, 80 kéve.

Kereszt. Felvidék: 13—32 kéve, gyakori 20, 15, 18, 16 kéve. — Dunántúl: 13—26 kéve, gyakori 26 kéve. — Duna—Tisza köze: 13—26 kéve, gyakori 15 kéve. — Erdély: 14—20 kéve, gyakori 16 kéve. — Dél-Magyarország: 18—26 kéve.

Matring. Felvidék: kender 5, 10 pászma, kenderfonal 0,20 kg, selyemfonal 1,75 dkg.

Pászma. Felvidék: 20—60 ige.

Szekér. Felvidék: bor 5,37—16,11 hl, szén 3,31 m^3. — Dunántúl: fa 1,70 m^3, só 11,2 q. — Erdély: vasérc 1,68—1,80 m^3.

Szénmérték. Felvidék: 0,262—1,656 m^3.

Zsindelymérték. Felvidék: 1,9×13 és 21 és 28×41,5 cm=539,5 és 871,5 és 1162,0 cm^2=1,02 és 1,60 és 2,20 dm^3.

A 28 általánosból 9 mérték (32%).

Sajátos

Abora. Felvidék: 171,30 kg=30,0 m^3.

Ázat. Erdély: 10 marok.

Darab. Felvidék: 4—15 pászma.

Deszkamérték. Erdély: 0,05 m^3.

Fő. Felvidék, Erdély: $^1/_{12}$ kita.

Gyertyamérték. Duna—Tisza köze (Pest): 560 cm^3.
Gyufamérték. Duna—Tisza köze (Pest): 2,56 cm^3.
Homokláda. Felvidék: 0,446 m^3.
Karó. Erdély.
Kúp. Felvidék, Dunántúl.
Kupac. Dunántúl: 30 kéve.
Láda. Dunántúl: 14,79 m^2=48,8 dm^3.
Rakás. Duna—Tisza köze: 11 kéve.
Szappanmérték. Erdély: 448,0, 592,0 cm^3, 1,12 dm^3.
Üvegmérték. Dunántúl: 0,8395 m^2=2,44 dm^3.
Vasércmérték. Erdély: 0,0599 m^3.
Villahegy. Duna—Tisza köze, Erdély $^1/_{20}$—$^1/_{30}$ petrence.
Vitorna. Erdély: 1,34—6,72 q=23,82—117,60 m^3.
Vontató. Duna—Tisza köze, Erdély: 4,5—9,0 q=78,75—157,50 m^3.
19 mérték, a készlet 40%-a.
A szemle önmagáért beszél.

4.50.7 *Méréstárgy.* E mértékfajta sajátossága éppen a méréstárgy sajátosságának a következménye, ebben is jelentősen különbözik az űrmértékektől. A szemlét a méréstárgyak betűrendjében közlöm, azokon belül szintén betűrendben az alkalmazott mérték. Kivétel természetesen, és ki is maradt a köbmérték (mint a liter is), amelyik független a méréstárgytól, éppen ezért korszerű. A mértékek után a vonatkozó készlet-százalékot közlöm.

Bor: szekér 5,37—17,11 hl. — 1 általános mérték, 2,1%.
Bors: zsák 84,00 kg. — 1 általános mérték, 2,1%.
Deszka: deszkamérték 0,05 m^3. — 1 sajátos mérték, 2,1%.
Fa: öl 2,80, 3,40 m^3, szekér 1,70 m^3. — 2 általános mérték, 4,3%.
Fonal: darab 4—15 ige, ige 3 szál, kártya 0,28—1,12 kg, matring 5,10 pászma, 1,75 dkg, 0,20 kg, nitra 0,315 kg, pászma 20—60 ige. — 5 általános, 1 sajátos mérték, 13,0%.
Gabona: csomó 13—17 kéve, kalangya 14—44 kéve, gyakori 30, 26, 32, 28, 25 kéve, kepe 14—88 kéve, gyakori 60, 12, 80, 76, 74 kéve, kereszt 13—32 kéve, gyakori 15, 18, 16, 13, 14 kéve, kéve 5—17 kg, marok $^1/_2$—$^1/_5$ kéve, rakás 11 kéve, szekér 8,26 hl=6,07 q, zsák (szemes) 91,18—124,16 l=68,69—84,43 kg. — 6 általános 1 sajátos mérték, 15%.
Gyertya: gyertyamérték 560 cm^3. — 1 sajátos mérték, 2,1%.
Gyufa: gyufamérték 2,56 cm^3. — 1 sajátos mérték, 2,1%.
Homok: homokláda 0,446 m^3. — 1 sajátos mérték, 2,1%.
Kender: ázat 10 marok, fő $^1/_{12}$ kita, kita 4,00 kg, kötés 10,20 marok, 10 ázat, marok $^1/_{10}$, $^1/_{20}$ kötés, $^1/_{10}$ ázat. — 4 általános, 1 sajátos mérték, 11%.
Liszt: zsák 134,85 l=78,40 kg. — 1 általános mérték, 2,1%.
Mész: mészmérték 76,9—394,00 l. — 1 sajátos mérték, 2,1%.
Nád: kupac 30 kéve. — 1 sajátos mérték, 2,1%.
Só: kúp, szekér 11,2 q. — 1 általános, 1 sajátos mérték, 4,3%.

Szalma: asztag, porció 1,68 kg. — 2 általános mérték, 4.3%.

Szappan: szappanmérték 448,592 cm^3, 1,12 dm^3. — 1 sajátos mérték, 2,1%.

Szén: szekér 3,31 m^3, szénmérték 0,261—1,656 m^3. — 2 általános mérték 4,3%.

Széna: abora 171,30 kg=30,00 m^3, karó, nyaláb, öl 2,19 q=38,40 m^3, porció 4,48, 5,60 kg, vitorna 1,34—6,77 q=25,82—117,60 m^3. 3 általános, 3 sajátos mérték, 13%.

Széna és kötetlen gabona: asztag, boglya 10 petrence, kazal 121,69—817,82 m^3= =6,94—46,69 q, petrence 80—100 kg, szekér 1,68 q=12,67 m^3, villahegy $^1/_2$—$^1/_3$ petrence, vontató 4,5—9,0 q=78,75—157,50 m^3. — 5 általános, 2 sajátos mérték, 15%.

Tégla: téglamérték 6,6×14,5×28,9 cm=2,76 dm^3. — 1 általános mérték, 2,1%.

Üveg: láda 14,79 m^2=48,8 dm^3, üvegmérték 0,7395 m^2=2,44 dm^3. — 2 sajátos mérték, 4,3%.

Vasérc: szekér 1,68—1,8 m^3, vasércmérték 0,0599 m^3. — 1 általános, 1 sajátos mérték, 4,3%.

Zsindely: zsindelymérték 1,9×11,0×71,1 cm=782,1 cm^2=1,48 dm^3, 1,9×13 és 21 és 28×41,5 cm=539,5—1162,0 cm^2=1,02—2,2 dm^3. — 1 sajátos mérték, 2,1%.

A 23 méréstárgyra 46 mérték (mert a köbmértéket le kell vonnunk), így 1 tárgyra jut 2,0 mérték, illetve 1 mértékre jut 0,48 tárgy. És az is jellemző, hogy a 23 tárgyból 12 ipari (51%), 11 mezőgazdasági (49%), és hogy ez utóbbin belül 3 méréstárgynak (mert a szénát és széna+kötetlen gabona különböztetést most összevonhatjuk) 23 mértéke van, ez pontosan a készlet 50%-a. Úgy is mondhatjuk, hogy az (emberi, állati) élelem mértékei ezek, s ezzel felzárkóznak az űrmértékek mellé, amelyek kevés kivétellel szintén az élelem mértékei.

4.50.8 *Mértéktípus.* Az űrmértékektől eltérően a térfogatmértéknél mindkét típus megtalálható. A szemlénél azonban elégséges, ha a nagyság adatot elhagyva csupán a mértékeket sorolom, betűrendben a két típuson belül.

Természetes típus: asztag, ázat, boglya, csomó, darab, fő, ige, kalangya, kazal, kepe, kereszt, kéve, kita, kötés, kupac, marok, matring, nyaláb, öl, pászma, porció, rakás, stök, villahegy. Ez 24 mérték, a készlet 51%-a.

Mesterséges típus: abora, deszkamérték, gyertyamérték, gyufamérték, homokláda, karó, kártya, köbmérték, kúp, láda, mészmérték, nitra, petrence, szappanmérték, szekér, szénmérték, téglamérték, üvegmérték, vasércmérték, vitorna, vontató, zsák, zsindelymérték. 23 mérték, a készlet 49%-a.

Az első csoport tagja tehát önmagában, szó szerint térfogatával alkot mértéket, amelyet a gyakorlat alakít ki, mintegy magától, s nem egy esetben általánosat, mert az a gyakorlat is, a méréstárgy-azonosság következtében, általános.

A második csoportnál az ember alkotott mértéket tudatos elhatározással, s ezek egy része egyúttal méröeszköz is. De van köztük olyan is, amelyik más mértéket: hosszmértéket használ, s ezzel már lépeget a köbmérték felé, s ez a mérték az integráció kulcsa itt, elvonatkoztatott mivoltával vezet ki a differenciáltságból.

4.50.9 *Mértékrendszer.* Ez a tagjainak meghatározott és állandó viszonyszámain alapuló, le-felépíthető, a hiányzó konkrét nagyság a viszonyszámok segítségével bármikor kiszámítható. Ilyen a tárgyalt mértékek között nem található. Az a laza és éppen viszonyszámában, hely és idő szerint jelentősen változó viszony, amelyik e mértékek közül egyeseket összefűz (pl. marok, kéve, kereszt, ige, pászma, matring) nem nevezhető rendszernek. A térfogatmértékeknél tehát mértékrendszer nincs.

4.50.10 *Összegzés.* A térfogatmértékeink készlete 47 mérték. Ezek felének eredetét hazainak ítélhetjük, természetesen figyelembe kell venni az átvétellel járó átalakítás, mint új alkotás lehetőségét is. Metrikusan nem egységes a készlet: térfogat-, űr- és súlymérték szerintiek, a mértékek természetéből következőleg. A 47 mértékből 28 mértékre volt adat 68 nagyságban, s a kettő viszonya közelíti az űrmértékek vonatkozó adatait. Az időrend, az esetlegességet figyelembe véve, az űrmértékekhez hasonlóan alakult. A 16. sz.-ig növekvő készlet a szaporodás-elhalás egyensúlyozásával a 17. sz.-tól viszonylag egyforma készletet ad, s 29 mérték a zárókészlet. A tájrend az általános—országos mértékek mellett — 28 mérték ez, a készlet 60%-a, több, mint az űrmértékeknél — a sajátos mérték, illetve az általánosak sajátos értékei, arányaikkal a Duna—Tisza köze és Erdély differenciáltabbságát mutatják a többi nagytájjal szemben, de figyelembe kell venni, hogy a déli területre alig, a horvát területre pedig egy adat sem volt. A mértékek táji elhelyezkedése természetesen szintén ezt a helyzetet mutatja. A méréstárgy szerint jóval többfélét adatolt a szemle, mint az űrmértékeké volt. 23 méréstárgy jut a 46 mértékre, ennek fele ipari, másik fele mezőgazdasági méréstárgy, s az utóbbinál a többség a széna- és a gabonamunka mértéke. Típus szerint a készlet fele természetes a másik fele mesterséges típusú, s az utóbbiak közül jelentős a köbmérték, mint a méréstárgytól független mérték, ez integráció eszköze. Mértékrendszert egyiknél sem állapíthatunk meg, csupán laza kapcsolatot, viszont szerves kapcsolatot tapasztalhatunk az űrmértékeinkkel.

5. SÚLYMÉRTÉKEK

5.1 BEVEZETŐ

A súly a mértékegység lexikon szerint valamely testre ható erő a Föld tömegvonzása következtében, az értelmező szótár alapján a gyakorlati életben valamely test tömegének, illetve a térfogatában foglalt anyag mennyiségének nyomó-, vagy húzóereje, nehézsége. Röviden tehát: a súly valamely méréstárgy tömegének a mértéke. Az árucsere, illetve a kereskedelem alakította ki az idők mélyén, eszközével: a mérleggel együtt. A kettő szerves egység, de amíg a súly mérleg nélkül mit sem ér, a mérleg önmagában, az egyensúly megállapíthatóságával súly nélkül is használható. Mindkettőt, a mérésmóddal együtt már ismertettem (ld. 2.33.12, 2.34.3).

Ma természetesnek tartjuk a súly általános használatát, pedig jóformán a múlt század végén, de korszakunk után szorította ki az egyéb, elsősorban az űr- és darabmértékeket. Következőleg kisebbségben volt ezekkel szemben, így lényegesen kevesebb egysége és alegysége alakult. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy sok súly a pénzből, a pénzsúlyból származott, onnan váltott a gyakorlati életbe, ahol aztán a kereskedelem alakítgatta tovább, mindkettő általánosító hatása észrevehető a súlyokon.

Mint már említettem (ld. 2.33.12), csak a köznapi életben dívó — úgy is mondhatom, kereskedelmi — súlyokkal foglalkozom, a sajátos, így a pénz- és a gyógyszerész súlyokkal nem, de az előbbiről mint gyökérről, esetenként röviden meg kell majd emlékezzem.

A készlet 23 mérték, ezekből 5 mértéknél 44 alegység van, ez az egész készlet 15, illetve 3,6%-a.

A súlymértékeket, mint az előbbieket is, a bevezetőben említettek (ld. 1.4) szerint a magyar nevük betűrendjében ismertetem, alegységeiket szintúgy. Most ismét figyelmeztetnem kell a feltárhatóság korlátozottságára, az első említés esetlegességére, az általánosítás veszélyére.

5.2 CSOKOLÁDÉMÉRTÉK

A nevével együtt spanyol eredetű édesség nálunk a 17. sz. végén lett közismertebb, de a 18. sz.-ban sem közkeletű még. Súly szerint forgalmazták, legalább is Ausztriában és nálunk. II. József többek között ezt is szabályozta. 1781-ben megállapította a „csokoládésúly" egységét: ellentétben a bécsi kereskedelmi font 32

latos nagyságával (ld. 5.5.4) ez a font 28 latos lett,[1] vagyis azonos a régi bécsi gyógyszertári fonttal (ld. 5.5.42), mintha arra utalna, hogy még gyógyszernek tekintették. Természetesen bécsi latról van szó, ennek értékével: 1,75 dkg (ld. 5.11.3), 0,49 kg ez a font. E nagyság a metrikus rendszerig marad, Bleibtreu 1861-ben,[2] Noback 1879-ben[3] ugyanezt az értéket adják. Így a tétel:

1 *csokoládémérték*/font = 28 bécsi lat = 0,49 kg.

5.3 DRÁM

Török mérték, de Hinz nem ismeri. A 17. sz.-ban és a 18. sz. elején Erdélyben éltek vele, de nem lett közkeletű. Megtartottam ott dívó nevét. Az 1714. évi erdélyi vectigál állapította meg a nagyságát: 100 drám az 18 bécsi, illetve $22^1/_2$: erdélyi lat volt,[4] vagyis 1 drám = 0,18 bécsi, illetve 0,225 erdélyi lat, ezek értékével 1,75, illetve 1,40 dkg (ld. 5.11.3, 5.11.5) a tétel:

1 *drám* = 0,18 bécsi lat = 0,225 erdélyi lat = 0,315 dkg. Területi mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.4 FERTON

A történeti-etimológiai szótár szerint a negyedrészt jelentő latin ferto átvétele, elsőnek 1498-ból ismeri. Hóman szerint a németektől vettük át ezt az egységet, mint negyedmárkát (budait), és 61,384 44 g nagyságot állapított meg.[5] Tehát pénzsúly volt. Ilyenként ismert már 1222-ben Erdélyből,[6] 1540-ben Brassóban viszont már kereskedelmi mérték, 4 lat nagyságban,[7] de nem lehet megállapítani, milyen lat ez. Az 1577. évi debreceni számtankönyv $^1/_8$ font, illetve 96 nehezék nagyságot ad,[8] ez budai súly, így a font értékével: 0,4911 kg (ld. 5.5.5), 6,1388 dkg, tehát az előbbi nagyság. Találkozunk vele Bajom és Somlyó (Bihar) 1594. évi leltárában, mint fűszermértékkel,[9] egy 1644. évi ágyújegyzékben, itt a golyó mértéke.[10] Aztán már nem. Hóman szerint 1686-ig dívott.[11] Ugyancsak az őtőle tudjuk, hogy a 14. sz. elejétől a 16. sz. közepéig változott a súlya, mert változott a font súlya, az ott közölt adatok szerint (ld. 5.5.5) a változatlan viszonyszámmal 7,6388 dkg volt. Így a tétel:

1 *ferton, budai* = 4 budai lat = a 13. sz.-ig 6,1384 dkg, a 14. sz. elejétől a 16. sz. közepéig 7,6388 dkg, a 16. sz. közepétől 1686-ig 6,1384 dkg. Általános mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.5 FONT

5.5.1 *Általában.* A római libra = font[12] európai továbbélésekor a szintén latin pondus = súly név alakul e jelentéssel német nyelvterületen phunt, pfund formára, s ez kerül hozzánk bajor-osztrák közvetítéssel funt alakban, pénzegység, súly,

mérték jelentéssel, mint ezt a történeti-etimológiai szótár megállapítja, magyarul elsőnek 1416-ból ismeri. Én 1404-ből ismerem.[13]

Hóman, kutatásai alapján megállapítja, hogy a Szent István-féle, és a 11. sz.-i hazai pénzverés alapsúlya a Karoling font volt, de aztán a fontot (libra), mint a márka sokszorosát, a 13. sz.-i forrásaink nem ismerik.[14] A 14. sz.-ban terjed el, ekkor lesz belőle kereskedelmi mérték is, és 1404-ben már bizonyosan az.[15] Ettől kezdve a korszak végéig, nagyságrendje következtében, az egyik legtöbbet használt súlymértékünk.

5.5.2 *Nagyságát* általában nehéz meghatározni, végső fokon a pénz kiverési súlya alakítgatta.[16] Természetesen tovább alakult kereskedelmi mértékké válása során, még inkább változik az értéke aztán a táji, helyi súlyok kialakulása alkalmával. Más súlymértékektől eltérően azonban nincsen olyan más egységekre vonatkozó továbbélő viszonyszáma, amelyik elvi nagyságát megmutatná.[17] Nehezíti a helyzetet még az a körülmény is, hogy a fentiekkel ellentétben egyes esetekben mégis alapsúly lett, de ez az adat nem általánosítható. Nagyságát tehát a szemle mutatja meg, vonatkozó értékeit a fejezetrész összefoglalóból ismerjük meg (ld. 5.5.25). — Vegyük sorra alegységeit.

5.5.3 *Bánya.* A bécsi súly és a bánya súly átszámítási táblázatát készítették el, 100 mázsáig terjedően, Rózsahegyen (Liptó) 1727-ben, s ennek alapelvéül jegyezték meg, hogy 29 $^{4}/_{15}$ bécsi lat tesz 1 bánya fontot, illetve ennek 32 latját,[18] ennek értékével: 1,643 81 dkg (ld. 5.11.3) ez 0,5131 kg. Maróthi azonban 1743-ban (majd 1783-ban) azt írja, hogy a bánya font az 28 bécsi lat, illetve 8 vagy 145 bánya font tesz 7 vagy 128 bécsi fontot,[19] vagyis 1 bánya = 0,875 bécsi font, annak értékével: 0,561 12, illetve 0,5600 kg (ld. 5.54), 0,49, illetve 0,4911 kg lenne. Tehát kisebb az előzőnél. Mivel azonban a bányában mégiscsak jobban ismerték a két mérték viszonyát, mint Maróthi, azt fogadom el. Így a tétel:

1 *bányafont* = 32 bányalat = 29$^{4}/_{15}$ bécsi lat = 0,5131 kg. Területi mérték.

5.5.4 *Bécsi.* Első hazai említését a bazini (Pozsony) malom szolgáltatásával kapcsolatban 1345-ből ismerem.[20] A 16. sz. végéig dívó nagyságát, tárgyi emlék alapján Schalk állapította meg: 0,5558 kg.[21] A 16. sz.-ból ismerjük a viszonyszámát is: 32 bécsi lat.[22] S ez maradt az egész korszakban.

A nyugati részekről a kereskedelem terjesztette tovább, s a 16. sz.-ban már általánosan ismert mérték, az 1577. évi debreceni számtankönyv, németnek nevezve, már ilyenként ismerteti.[23]

A 16. sz. végén, a 17. sz. elején igazították a nagyságát, s mint Hóman megállapította 0,561 22 kg lett.[24] És Hóman az 1715. évi mértéktörvénynek a budairól a pozsonyira váltó rendelkezését úgy magyarázza, hogy evvel a magyar budai súly helyett a pozsonyi révén a bécsi súly — így font — országos használatát rendelték,[25] vagyis feltételezi, hogy a két súly azonos nagyságú. De ez csak közelítőleg igaz, mert a pozsonyi font kisebb volt: 0,5580 kg, csak 1807-ben lett a bécsivel azonos (ld. 5.5.15). A gyakorlatban azonban a kereskedelem révén a bécsi súly

— így a font — terjedt el, s Haugwitz 1756. évi útijelentése szerint a nagyobb városainkban a bécsi súly, a font dívott.[26]

A bécsi font nagyságát — a többi súlymértékkel együtt — aztán Mária Terézia 1756. évi rendelete pontosította, s a változatlan 32 bécsi latos viszony mellett 0,560 06 kg nagy lett,[27] és pontosan ezt a nagyságot állapította meg az 1871. évi osztrák métréktörvény,[28] ugyancsak a hazai 1874:8. tc. is (ld. 2.42.1).

A 18. sz.-tól egyre gyakoribb, viszonyszámot is közlő forrásokat nem érdemes idézni, a 19. sz.-i irodalmi adatokat sem, hiszen a nagyságot már ismerjük, de azt meg kell említeni, hogy az 1843. évi mértéktörvény tervezet a súlymértékeknél is a bécsi rendszert, így a bécsi font alkalmazását javasolta,[29] de ez nem valósult meg, ezt csak az 1854. évi mértékhitelesítési szabályzat vezettette be.[30] A tétel tehát:

1 *bécsi font* = 32 bécsi lat = a 16. sz. végéig 0,5558 kg, a 17. sz. elejétől 1756-ig 0,561 22 kg, 1756—1871 között 0,560 06 kg. Általános—országos mérték lett, A vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.5.41 *Bécsi vám.* Az 1851. évi osztrák általános vámtarifa-rendelet vezeti be, nálunk is, ezt a nemzetközi kereskedelemben már dívó méterrendszer felé néző, mert tizesrendszert alkalmazó és kg-ra váltó mértéket,[31] beszereztetvén etalonjait is.[32] A rendelet szerint:

1 *bécsi vámfont* = 30 bécsi vámlat = 26,56 bécsi lat = 0,50 kg. Általános mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.5.42 *Bécsi gyógyszerész.* Csupán megemlítem ezt a sajátos mértéket. Rudolff szerint 1532-ben 28 bécsi lat.[33] Később változott a viszony, s vele az érték, s nagyon valószínű, hogy a régi gyakorlatot állapít meg, illetve pontosít Mária Terézia 1761. évi rendelete, amelyik többek között megszabta, hogy e mérték $^3/_4$ bécsi kereskedelmi font, illetve 25 bécsi kereskedelmi lat legyen, s az 1871. évi mértéktörvény is ezt, illetve a megfelelő nagyságot állapítja meg.[34] Eszerint tételezem:

1 *bécsi gyógyszerész font* = $^3/_4$ bécsi kereskedelmi font = 24 bécsi kereskedelmi lat = 0,420 45 kg.

5.5.5 *Budai* (Pest). Létezését a 14. sz.-ból ismerjük.[35] Az 1403—39 között keletkezett budai jogkönyv 30 fontot $^1/_4$ mázsa nagyságban említ.[36] Az 1405. évi törvény, a többi budai mértékkel együtt, ezt a meg is nevezett mértéket rendelte országos használatra (ld. 2.42.1). Az 1588. évi törvény ismét alkalmazását rendelte. 1591-ben Nagyszombatban van az etalonja, a korábbi 32 latos nagyságát ismét megállapítják,[37] s Pozsony megye alkalmazását rendeli is.[38] Az 1655. évi törvény azonban átvált a budai rendszerről a pozsonyira, a kettőt mindenben egyezőnek mondva (ld. 2.42.1). Ez azonban a font esetében sem volt igaz, ezzel viszont a budai font országos érvénye megszűnt, mégis terjedt. A török uralom alatti Budán azonban más nagyságú font keletkezett, s a hódolt területekre is hatott. A budai jelző esetében tehát nagyon kell vigyáznunk, melyik is az. A felszabadult Budán rendezik a mértékeket, a font a régihez közelítő értékű lesz, de csak az 1720-as években kapja eredeti értékét — meglátjuk a továbbiakban.

Nagyságával többen is foglalkoztak. Salamon $^1/_2$ márka vagy 32 budai lat, illetve 0,4303 kg nagyságot ad,[39] Kováts ugyanazon viszonnyal 0,49 kg-t,[40] Sólyom szintén,[41] Kubinyi viszont azonos viszonyszámmal 0,2455 kg nagyságot.[42] Pedig Hóman véglegesen tisztázta a nagyságát. Szerinte Budán a 16. sz. közepétől a 17. sz. végéig egy török eredetű, de 32 latra osztott, 0,6111 kg nagyságú budai font dívott, mellette egy kb. felényi kis font, míg a törvényes budai font 1686-ig szintén 32 latos, 0,4911 kg volt; 1686—1727 között 0,4988 kg nagyságban élt, s 1727-től lett — s maradt a 19. sz. közepéig — ismét az eredeti 0,4911 kg-os nagyság.[43] Ez már természetesen nem országos mérték. A tétel tehát összetett:

1 *budai font* = 32 budai lat = helyi, majd 1405-től országos 1686-ig és helyi 1727—19. sz. közepe között = 0,4911 kg, helyi 1686—1727 között = 0,4988 kg, helyi, hódoltsági a 16. sz. közepétől a 17. sz. közepéig = 0,6111 kg. A vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.5.6 *Debreceni* (Bihar). Nyilván létezett 1471-ben, amikor a város mázsatartási jogot kapott. (ld. 5.15.7). Nagyságát csak viszonyszámként ismerhetjük a tanács 1554. évi határozatából: $^1/_{120}$ helyi mázsa.[44] Többet ér a következő adatunk. 1692-ben 120 debreceni font tett 1 bécsi mázsát,[45] vagyis 100 bécsi fontot (ld. 5.15.4), így 1 debreceni font = 0,833 bécsi font, s ennek értékével: 0,561 22 kg (ld. 5.5.4). Így a tétel:

1 *debreceni font* = $^5/_6$ bécsi font = 0,4675 kg.

5.5.7 *Eperjesi* (Sáros). Dívott 1674-ben.[46] 1790-ben 28 eperjesi font az 25 bécsi font volt,[47] vagyis 1 eperjesi = 0,893 bécsi font, annak értékével 0,56 kg (ld. 5.5.4).

1 *eperjesi font* = 0,893 bécsi font = 0,50 kg.

5.5.8 *Erdélyi.* 16—17. sz.-i országgyűlési végzések útján alakult a kolozsvári súly, így a font erdélyi mérték lett (ld 5.5.11), de csak az 1680-as években kezdik inkább alkalmazni az erdélyi jelzőt. Átalakulásakor hozza magával a 20 latos nagyságát (ld. 5.11.5), de a mázsa viszonyszáma a 140-ről 144-re emelkedik (ld. 5.15.7). 1687-ben Bethlen Miklós jelentése szerint 1440 erdélyi font tett 1000 bécsi fontot,[48] vagyis 1 erdélyi = 0,6944 bécsi font, annak értékével: 0,5612 kg (ld. 5.5.4) az 0,3895 kg. Az 1688. évi vectigálból azt tudjuk meg, hogy $^1/_{144}$ mázsa.[49] Az 1689. évi országgyűlési végzés szerint 144 erdélyi font az 100 bécsi font, vagy egy mázsa,[50] így az előbbi nagyság. 1690 körül aztán mértékrendezésre kerülhet sor, változik a viszony, változik a nagyság. Az 1714. évi vectigál szerint 1 erdélyi font az 32 erdélyi, illetve 25 $^3/_5$ bécsi lat, illetve 125 erdélyi font tesz 100 bécsi fontot vagy 1 bécsi mázsát,[51] így 1 erdélyi font = 0,8 bécsi font, annak említett értékével ez 0,5612 kg, illetve a bécsi lat értékével: 1,7538 l(d. 5.11.3) az erdélyi font, 0,4489 kg. És újabb rendezés 1721-ben: bevezetik a bécsi súlyrendszert (ld. 2.42.21), változik a viszony és a nagyság, de a 32 lat marad, annyi a bécsi font is, amelyiknek az értékét: 0,56 kg (ld. 5.5.4) átveszi, s ez marad a korszak végéig. Így a tétel:

1 *erdélyi font* = kb. 1680-tól kb. 1690-ig 20 erdélyi lat = 0,3895 kg, kb. 1690-től

1721-ig 32 erdélyi lat = 25,6 bécsi lat = 0,4489 kg, 1721-től 32 erdélyi lat = 1 bécsi font = 0,56 kg. Országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.5.9 *Horvát.* Az 1686. évi országgyűlés 38 latban állapította meg a nagyságát,[52] ennek értékét azonban nem ismerjük (ld. 5.11.6). Ismét szabályozta az 1733. évi országgyűlés: 32 lat lett, a hús font 36 lat.[53] de ez érték ismeretlen. Országos mérték.

5.5.10 *Kassai* (Abaúj). Dívott 1576-ban Miskolcon,[54] 1695-ben Egerben is.[55] Schwarzer 1762-ben 50 kassai fontot azonosított $42\,^1/_2$ bécsi fonttal,[56] vagyis 1 kassai = 0,99 bécsi font, annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) ez 0,55 kg. Schatzberg viszont 1790-ben 28 kassai fontot azonosít 25 bécsi fonttal,[57] így 1 kassai = = 0,893 bécsi font, az előbbi értékkel 0,50 kg. Mivel az utóbbi a hazai szerző, az ő adatát fogadom el. Így a tétel:

1 *kassai font* = 0,893 bécsi font = 0,50 kg. Területi mérték.

5.5.11 *Kolozsvári* (Kolos). Már az 1549. évi országgyűlés Erdély mértékévé rendelte.[58] Az 1625. évi gyulafehérvári limitációból megtudjuk, hogy $^1/_{140}$ kolozsvári mázsa,[59] de a viszonyszámot fordítva kell használnunk. Az 1653., majd az 1683. évi országgyűlés ismételten Erdély mértékévé rendeli,[60] de ekkor már erdélyi jelzővel is dívik. Nagyságát csak erdélyi mivoltából ismerjük (ld. 5.5.8), de nyilvánvaló, hogy annak a kezdő nagysága ennek a végző nagyságával azonos, s mivel a határozatok nem utalnak rá, feltehető, hogy a 16. sz.-ban is ez a nagysága. Így a tétel:

1 *kolozsvári font* = 1 erdélyi font = 0,3895 kg. Helyi, majd országos mérték.

5.5.12 *Lengyel.* Külföldi mérték, de mivel a 17. sz. közepén Rákóczieknál éltek vele,[61] meg kell említeni. S mivel Krakkóból vásároltak, s azt nevezték lengyel fontnak, a krakkói font értékét vehetjük tájékoztatóul. Ennek nagyságát azonban csak Littrowtól ismerjük 1844-ből: 0,7246 bécsi fontot ad.[62] Annak említett értékével (0,56 kg) ez lesz, de erősen kérdőjelezve:

1 *lengyel font* = 0,7246 bécsi font ?? = 0,4057 kg ??

5.5.13 *Lőcsei* (Szepes). Szepes megye 1610. évi határozata szerint a megyében a súlyokat Lőcse fontjához kell igazítani.[63] A város 1691. évi jelentésében 1 bécsi font az $1\,^1/_8$ lőcsei, illetve 9 lőcsei font ad 8 bécsi,[64] vagyis 1 lőcsei = 0,888 bécsi font, annak értékével: 0,5612 kg (ld. 5.5.4), 0,4983 kg. Schatzberg szerint 1790-ben 28 lőcsei font tesz 25 bécsi fontot,[65] vagyis 1 lőcsei = 0,89 bécsi font, az előbbi értékkel 0,4994 kg. Lőcse adata a hitelesebb, azt fogadom el, de a nagyság-változatlanság igazolt. Így a tétel:

1 *lőcsei font* = $^8/_9$ bécsi font = 0,4983 kg. Megyei mérték.

5.5.14 *Magyar.* Ezen jelzős fontra vonatkozó adataim nem egészen egyértelműek.

Murány (Gömör) 1549—50. évi számadásában a hús ára bécsi és magyar font szerint van megadva, s az árak aránya 1 magyar fontra 0,666 bécsi fontot ad,[66] annak értékével: 0,558 kg (ld. 5.5.4), 0,3786 kg lenne ez. — Egy 1562. évi vectigál szerint 4 magyar font az 5 pozsonyi font, illetve 16 bresslaui tesz 19 magyar fontot.[67] Az első esetben 1 magyar = 0,8 pozsonyi font, annak értékével: 0,558 kg (ld. 5.5.15), 0,6975 kg lenne; az utóbbinál 1 magyar font = 0,8421 bresslaui font. ennek nagyságát azonban csak 1844-ből Littrowtól ismerjük: 0,7233 bécsi font,[68] ebből 1 magyar font = 0,8589 bécsi font, az előbbi értékkel 0,4774 kg-t ad. — A szempci (Pozsony) harmincados 1566. évi jelentése szerint ez a font $^1/_{120}$ magyar mázsa, melyik $8^1/_2$ fonttal nagyobb a bécsinél, megmérték,[69] vagyis 1 magyar font = $1/111^1/_2$ bécsi mázsa, illetve 0,8968 bécsi font, ezek értékével: 55,58 kg, illetve 0,5558 kg (ld. 5.5.4, 5.15.4) egyaránt 0,4985 kg. — Az 1577. évi debreceni számtankönyv szerint a magyar font az 8 ferton,[70] ennek viszont csak budai értékét ismerjük: 71,1384 dkg (ld. 5.4), amivel 0,4911 kg lett a font. — Az 1689. évi számtankönyv azt írja, hogy a magyar font az $^1/_6$-dal kisebb a bécsinél,[71] vagyis 1 magyar font = 0,834 bécsi, annak értékével: 0,5612 kg (ld. 5.5.4) a font 0,4680 kg. — Hóman szerint 1680-ig 0,4910, 1680—1727 között 0,5988 kg volt.[72] — Schwarzer 1762-ben azt írja, hogy 100 magyar font ad 109 bécsi fontot,[73] vagyis 1 magyar = 1,09 bécsi font, annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) ez 0,6100 kg.

A szemle jól érzékelteti az átszámítások okozta torzításokat. Különösen a harmadik tizedestől kezdve. Ha két tizedesig nézzük a 9 adatot, a fele 0,49 kg, két adat pedig 0,46 és 0,47 kg, közelítő érték. S ha még figyelembe vesszük azt, hogy az első adatunk árviszonyból számolt, s az utolsónál azt, hogy korban jóval későbbi és osztrák szerző adata, úgy gondolom, nem kanyarodom messze a valóságtól, ha a jelen esetben csak két tizedes pontossággal dolgozva, a 0,49 kg értéket fogadom el, vagyis a budai font nagyságát, és az logikus is, hogy ez az országosnak rendelt mérték általánosult és a magyar jelzőt is megkapta. Így a tétel:

1 *magyar font* = 8 ferton = 0,49 kg. Országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.5.15 *Pozsonyi.* Éltek vele az 1435—60-as években,[74] 1562-ben.[75] Az 1655. évi törvény a budai rendszerről a pozsonyira váltva, rendelkezésénél a pozsonyi fontot külön is említi országos mértéknek (ld. 2.42.1). 1779-ben a helytartótanácsi vizsgálat alkalmával a fontról azt állapították meg, hogy 32 lat, s hogy azonos a 1 bécsi fonttal,[76] vagyis 0,56 kg (ld. 5.5.4) lenne. Az 1781. évi vizsgálat is ezt rögzítette.[77] Salomon viszont 1823-ban azt írja, hogy 1 pozsonyi font az 0,996 bécsi font,[78] annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) ez 0,5577 kg. Niemann szerint 1834-ben azonos a bécsivel, de 0,5581 kg nagyságot is ad.[79] Littrow 1844-ben szintén a bécsi—pozsonyi font azonosságát közli.[80] Stephens viszont 1855-ben azt írja, hogy „korábban" a pozsonyi font az 0,9966 bécsi font volt, de most már azonos a bécsivel,[81] a korábbi tehát, a bécsi font idézett értékével 0,5580 kg.

Mindenekelőtt azt állapítsuk meg, hogy a bécsi és a pozsonyi font értékkülönbsége csupán 2 g. Érthető, hogy a gyakorlati életben a kettőt azonosnak tekintették. De nem érthető ez a helytartótanácsi vizsgálat esetében, illetve csak akkor,

ha a két súlyt ténylegesen nem hasonlították össze, megelégedtek a szájhagyománnyal, vagy nem a szabályzat által előírt vizsgálómérlegen mértek, hanem közönségesen, amelyik e nagyságrenden 2 g-ra nem reagált, avagy pedig e kis különbséggel nem törődtek, illetve így próbálták a pozsonyit bécsiesíteni. Mert hogy a kettő 1823 előtt nem volt azonos — és a mázsa sem lehet az (ld. 5.15.16) — azt Salomon, Niemann „napi", Stephens „korábbi" adatai egyértelműen bizonyítják. Éppen ezért ezt a „korábbit" kellene pontosítanunk.

Kezdjük a végén. Stephens „most már" kifejezése érthető, hiszen a bécsi súlyt, így a fontot is, 1854-ben bevezették (ld. 2.42.21, 5.5.4). Littrow kijelentése viszont kérdőjelezhető, és néhányszor már tapasztaltuk megbízhatatlanságát a magyar mértékek vonatkozásában: ezeknél nem mért, csak számolt. Viszont az is igaz, hogy az országgyűlési bizottság 1843. évi törvényjavaslata a bécsi súlyrendszer, így a font bevezetését tervezte,[82] de ez csak javaslat maradt, s maga az a tény, hogy ezt javasolták, bizonyítja, hogy a kettő nem volt egyforma. Littrow állításában tehát kételkedhetünk. Így aztán már csak a mértékhitelesítési rendelet éve: 1854 marad e bizonyos „korábbi" meghatározás zárókezdő időpontjának, ekkor lett a két font azonos. És az is maradt a korszak végéig, de a pozsonyi jelzőt egészen eltakarta a bécsi, és az 1874:8. tc. mértéktáblázatában már meg sem említi, csak a bécsi fontot (ld. 2.42.1). A tétel tehát:

1 *pozsonyi font* = 32 pozsonyi lat = 1854-ig 0,5580 kg, 1854-től — 0,56 kg. A 17. sz. közepétől országos mérték. A vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.5.16 *Soproni.* Éltek vele 1457-ben.[83]

5.5.17 *Szepesi.* Münnich szerint a 14. sz.-ban dívott és 0,21 kg volt, de állítását nem igazolja,[84] ezért és kicsisége miatt annyira kételkedem, hogy még kérdőjelesen sem tételezem.

5.5.18 *Zágrábi.* Az 1642. évi országgyűlés a hús-font nagyságát 36 latban állapította meg,[85] de a lat értékét nem ismerjük (ld. 5.11.9).

5.5.19 *Összefoglaló.* A 16 alegység mutatja e mérték területi elhelyezkedésének általános voltát. Közülük 8 egység (50%) általános – országos: bécsi, budai, erdélyi, horvát, kolozsvári, magyar, 2 területi: bánya, kassai, 2 megyei: lőcsei, szepesi, s csak 4 egység (25%) a helyi jellegű (a budaitól eltekintve).

A 16 alegységből 12 alegység (75%) metrikus nagyságát ismerjük 21 értékben, de közülük 4 alegységnél (25%) változott a nagyság 11 értékkel (52%), 1 alegységnél pedig több érték (24%) is volt. A szélső érték 0,3896—0,6111 kg között 21 esetben 16 nagyságban (76%) változott az érték, s az esetek közül 8 volt azonos (38%) és 13 esete (62%) egyedi nagyság. A középérték 0,4675—0,5612 kg között 11 nagyság (69%) van. Gyakoriságról nem beszélhetünk, mert a nagyság-azonosság mértékátvételt jelent csupán.

5.6 HAJÓTEHER

A hajóteher a hajó áruszállításra használható terének a nagysága, mérve az ott elhelyezhető rakomány összsúlyával, amelyet a hajó a szabályszerű vízvonal (merülése) mellett felvehet. Mivel a rakományt hajdan — érthetően — hordókban tárolva szállították, e tér nagyságát, vagyis a hajóterhet az ott elhelyezhető hordók számával határozták meg, s német nyelvterületen a hordó egyik nevéről tonnának nevezték, ez az adat a tonnatartalom. Később elméletet dolgoztak ki, amellyel a hajó ezen űrtartalmát pontosan meghatározhatták, ezt nevezték regiszter tonnának. A metrikus rendszer alkalmazásával aztán a hajó rakományterhét a hajó által kiszorított víz mennyiségével állapították meg, s mivel 1 m^3 víz az 1000 kg, illetve 1 tonna, ez adta a hajó tonnatartalmát — ez a régi értékből is kiszámítható —, amelyet a hajó mértéklevelébe hivatalosan bejegyeztek. E súly, a hajóteher más volt a tengeri és más a folyamhajózásban.[86]

Az 19. sz.-i osztrák gyakorlatban az utóbbi alapegysége a hajófont volt, amelyik 3 bécsi mázsa, illetve 300 bécsi font, a hajóteher pedig a rizs, vas, réz, ólom esetében 40, a mandulánál 30, a fűszer, gyapjú és toll esetében Gaal szerint 1839-ben,[87] Fényes szerint 1842-ben, s az 1843. évi Vademecum szerint,[88] és Ereky szerint 1881-ben[89] egyaránt 20 bécsi mázsa volt, vagyis annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.15.4), 11,20 q. A tengeri hajózásban 1871-ig a tonna (tunella) 2000 régi párizsi fontnak megfelelő 1748,2 bécsi font, illetve 979,00 kg volt.[90] Így a tétel:

1 *hajóteher* = a folyamhajózásban 20 bécsi mázsa = 11,20 q, a tengeri hajózásban 1748,2 bécsi font = 9,79 q.

5.7 KANTÁR

A történeti-etimológiai szótár a szónak csak lószerszám, szíj jelentését ismeri. Beke szerint a középlatin centenarius görög közvetítéssel átment az oszmántörökbe kantar alakban, mázsa jelentéssel, innen került a szláv nyelvekbe, s mivel Erdélyben dívott, a magyar szó valószínűleg oszmán-török átvétel.[91] Hinz — qintār alakban — iszlám területeken dívó sokféle nagyságát (45—228 kg) ismerteti.[92] A hódoltsági horvát területekre Vlajinac ad adatokat 38—72 kg nagysággal.[93] Du Cange cantarius alakban mérték jelentéssel ismeri, Bartal pedig, cantaro alakban, mázsa jelentéssel. Fekete és Káldy-Nagy szintén a mázsa megfelelőjének írja, az előbbi 44 oka nagyságúnak.[94] Pach szintén 44 oka nagyságot ad, a brassói 1503. évi adatokat ismertetve.[95] Hóvári viszont, 1506—17. évkörben a brassói, szebeni, kantárt balkáni kantárnak és 36 oka, illetve 45,36 kg nagyságúnak veszi.[96]

Első előfordulását I. Mátyásnak az erdélyi szászok dolgaira vonatkozó 1489. évi okleveléből ismerem,[97] aztán Nagyszeben 1494—95. évi számadásaiból, mint a rizs, fűszer mértékét.[98] Nagyon gyakori Brassó 1550—51. évi számadásaiban, mint a rizs, mazsola, fűszer, gyapot, timsó mértéke.[99] Az 1687. évi erdélyi vectigál „masa vagy kantar" megjelöléssel él, az 1688. évi vectigál viszont megkülönbözteti a kettőt, s a kantár nagysága 48 oka vagy 120 font, a mázsa pedig 52 oka vagy

144 font.[100] A mázsa-font viszonyszám jó (ld. 5.15.8). De ha ezen viszonyszámokkal önmagukban számolunk, ellentétes eredményeket kapunk. A kantár az oka viszonyával 1,08 mázsa, a font viszonyával pedig 1,2 mázsa lenne, s hasonlóan eltérő a többi mérték, és természetesen a vonatkozó metrikus érték. Itt valami hiba van, s úgy vélem, a kantárnál az oka adata a téves. Ugyanis, ha a font nagyságok és a mázsa oka nagysága alapján számolunk, akkor a kantár 44 oka lesz, s ez a nagyság pontosan megfelel a török kantár közkeletű nagyságának.[101] Nincs kizárva természetesen az a lehetőség, hogy az egyes árufajtákra más nagyságú kantár dívott,[102] de a jelen esetben a vectigál általános adatáról van szó. S hogy tényleg így van, azt az 1714. évi erdélyi vectigál bizonyítja, megírván, hogy ez a török kantár és hogy 44 oka nagy,[103] ennek értékével: 1,26 kg (ld. 5.17) pedig 55,44 kg. A 19. sz.-i irodalom is 44 okás nagyságát adja a török kantárnak.[104]

A kantár tehát, elsősorban fűszer és keleti áruk mértékeként kizárólag Erdélyben dívott, s úgy vélem a 18. sz. közepe felé halt ki. A tétel pedig:

1 *kantár* = 44 oka = 55,44 kg. Területi mérték. A vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.8 KILA

Űrmértékként már tárgyaltam (ld. 3.3.18), de súlymérték is volt, szintén török eredetből. Vlajinac balkáni területre 25,64—35,26 kg nagyságát adja.[105] Herkov szerint a 18—19. sz.-ban dívott Szlavóniában, az alábbi értékkel:[106]

1 *kila* = 20 oka = 25,20 kg.

5.9 KILOGRAMM

A metrikus rendszer etalonizált (ld. 2.44.1) közkeletű súlyegysége, korszakzáró, illetve nyitó tétel ez is, mint a liter (ld. 4.27). Minden történeti súlymértékre kiszámítható. Az általános használat miatt két mértékre a métertörvény (ld. 2.42.1) alapján tételezem:

1 *kilogramm* = 10 dekagramm = 1,7855 bécsi font = 2 vámfont.

5.10 KŐ

5.10.1 *Általában.* Német mérték, Adelung nagyterületi használatát jelzi, Albertinél is több érték található.[107] A név onnan ered, hogy súlyként követ is használtak, német neve Stein, ez dívik az iratokban is, s ezt a latin szövegekben lapis szóval fordították, a magyarban pedig kőnek. A történet-etimológiai szótár súly jelentéssel magyarul elsőnek 1490-ből ismeri — én 1450-ből —,[108] első említését pedig 1412-ből.[109] Ritkábban dívó mérték volt, általában keleti árut, fűszert, mandulát, mazsolát mértek vele,[110] s a kereskedőnek fontra számított kő súlyai is voltak.[111] Két alegységét ismerem.

5.10.2 *Bécsi.* Elsőnek az 1689. évi számtankönyvben találkoztam vele, 20 bécsi font nagyságát adja,[112] ugyanezt az 1696. évi számvetési tábla,[113] az 1739. évi számtankönyv,[114] az 1768. évi számtankönyv,[115] Demián 1805-ben[116] Gaal 1839-ben,[117] Littrow 1844-ben,[118] Bleibtreu 1861-ben,[119] Schmidt 1870-ben,[120] Noback 1879-ben,[121] Ereky 1881-ben.[122] Így a bécsi font értékével 0,56 kg (ld. 5.5.4):
1 *bécsi kő* = 20 bécsi font = 11,20 kg. Általános mérték.

5.10.3 *Erdélyi.* Az 1412. évi besztercei vámtételben már a fűszer mértéke.[123] Haugwitz 1756. évi jelentése szerint Brassóban $5\,^3/_4$ bécsi font volt,[124] annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) ez 3,78 kg. Benigni szerint 1837-ben Erdély egyes helyein a kő 6—$6\,^1/_2$ bécsi font,[125] az előbbi értékkel 3,36—3,64 kg. A három értékből a középsőt célszerű tételezni. Így a tétel:
1 *erdélyi kő* = $5\,^1/_2$ bécsi font = 3,64 kg. Területi mérték.

5.11 LAT

5.11.1 *Általában.* A történeti-etimológiai szótár szerint német eredetű, a mérték jelentésű loth átvétele, elsőnek 1441-ből ismeri. Én is, Csapy András azon évi oklevéléből.[126] E szó került át a latin írásbeliségbe is loto, lotho, ritkábban lotto alakban, nálunk elsőnek 1331-ből ismerem.[127] Ritkább a semiuncia név, a szótárak szava, a német szövegben természetesen Loth.

A köznapi gyakorlatban a legkisebb súlyegység, így a súlymértékrendszerek első tagja, a font meghatározója, általában $^1/_{32}$ része (ld. 5.5), s mint ritkább latin neve is mutatja, fél nehezék, s ez általános viszony (ld. 2.26.3). Számadásainkban általában a fűszerek mértéke,[128] ritkábban a fonalé.[129] Több alegységét ismerem.

5.11.2 *Bánya.* Rózsahegynek (Liptó) 1727-ben készült bánya és bécsi mértékek összehasonlító táblázata szerint 32 bánya lat az $29\,^4/_5$ bécsi lat,[130] vagyis 1 bányalat = 0,9143 bécsi lat, annak értékével 1,7538 dkg (ld. 5.11.3) írható:
1 *bányalat* = 0,9143 bécsi lat = 1,6053 dkg. Területi mérték.

5.11.3 *Bécsi.* Elsőnek Rudolff 1532. évi könyvéből értesülünk róla,[131] de bizonyos, hogy jóval korábban is dívott a nyugati részeken. Az 1577. évi debreceni számtankönyv $^1/_{32}$ „német" fontban adja a nagyságát, az 1689. évi számtankönyv szintúgy, de még 4 quintik nagyságot is ad.[132] És ugyanezt a két viszonyt találjuk a későbbi forrásokban is, melyek közül csak néhányat érdemes említeni, így az 1768. évi számtankönyvet,[133] Káts 1804. évi művét,[134] Littrow munkáját 1844-ből,[135] az 1848. évi mértéktörvény javaslatot,[136] az 1869. évi métertörvény javaslatot,[137] az 1871. évi osztrák métertörvényt,[138] és a mi 1874. métertörvényünket (ld. 2.42.1). Az értéket természetesen a font vonatkozó értékeiből kapjuk meg, ettől függően változik: 0,5558, 0,561 22, 0,560 06 kg (ld. 5.5.4). Így a tétel:
1 *bécsi lat* = 1/32 bécsi font = 4 bécsi quintik = a 16. sz. végéig 1,736 87 dkg, a 17.

sz. elejétől 1756-ig, 1,753 81 dkg, 1756—1871 között 1,750 18 dkg. Általános mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.11.31 *Bécsi vám.* Az említett 1851. évi osztrák vámtarifa-rendelet vezeti be a vámfonttal (ld. 5.5.41) együtt, s egyúttal a postalat is lett, mint a postaforgalom mértéke. Az 1871. évi osztrák métertörvény alapján[139] írom a tételt:

1 *bécsi vámlat* = 1 bécsi postalat = 1,6666 dkg. Általános mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.11.4 *Budai* (Pest). Az 1405. évi törvénnyel ez is országos mérték lett, bár külön nem említik. Elsőnek a budai jogkönyv 1453. évi, a pékekre vonatkozó intézkedéséből ismerem, s azt is megtudjuk, hogy $^1/_2$ budai nehezék,[140] illetve $^1/_{32}$ budai font.[141] S ezt a két viszonyt említik a források Littrowig,[142] felesleges részletesen idézni. A viszony tehát nem változott, csak a nagysága, a font függvényében, hiszen annak 32-ed része. Így a font periódusai szerint változó értékeivel 0,4911, 0,4988, 0,6111 kg (ld. 5.5.5) a tétel:

1 *budai lat* = 2 budai nehezék = $^1/_{32}$ budai font = helyi, majd 1405-től 1686-ig országos, és helyi 1727-től a 19. sz. közepéig = 1,5347 dkg, helyi 1686—1727 között = 1,5588 dkg, helyi, hódoltsági a 16. sz. közepétől a 17. sz. végéig = 1,9097 dkg. A vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.11.5 *Erdélyi.* Ez is a kolozsvári súlyból lett erdélyi, mint a font (ld. 5.5.8), s annak függvényében változott. Kb. 1690-ig $^1/_{20}$ font,[143] utána lett $^1/_{32}$ font, s az 1714. évi erdélyi vectigálból azt is megtudjuk, hogy 40 erdélyi lat az 32 32 bécsi lat,[144] vagyis 1 erdélyi = 0,8 bécsi lat, annak értékével: 1,7598 dkg (ld. 5.11.3) ez 1,4028 dkg. Az 1721. évi guberniumi rendelettel ez a súly és bécsi lett (ld. 2.42.21). Nagysága pedig a font periódusai szerint, annak értékei: 0,3895, 0,4489, 0,56 kg (ld. 5.5.8) szerint változik. A tétel pedig:

1 *erdélyi lat* = kb. 1680-tól kb. 1690-ig $^1/_{20}$ erdélyi font = 1,9745 dkg, kb. 1690-től 1721-ig $^1/_{32}$ erdélyi font = 0,8 bécsi lat = 1,4028 dkg, 1721-től = 1 bécsi lat = = 1,71 dkg. Országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.11.6 *Horvát.* Az 1686. évi országgyűlési határozat szerint $^1/_{38}$ font,[145] az 1733. évi végzés szerint pedig a közönséges lat az $^1/_{32}$ font,[146] de ennek értékét nem ismerjük (ld. 5.5.9).

5.11.7 *Magyar.* Az 1689. évi számtankönyv adja nagyságát: $^1/_{32}$ magyar font,[147] így annak értékével 0,49 kg (ld. 5.5.14) írható:

1 *magyar lat* = $^1/_{32}$ magyar font = 1,5312 dkg. Országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

4.11.8 *Pozsonyi.* Az 1779. évi helytartótanácsi vizsgálat szerint $^1/_{32}$ pozsonyi font, s azonos a bécsivel,[148] de az utóbbi tévedés, mint a fontnál igazoltam, erre

csak 1854-ben került sor, s a tétel a font változó értékveivel 0,4480, 0,56 kg (ld. 5.5.16) írható:

1 *pozsonyi lat* = $^1/_{32}$ pozsonyi font = 1854-ig 1,7437 dkg, 1854-től 1,7501 dkg. Országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.11.9 *Zágrábi.* Az 1642. évi országgyűlés $^1/_{36}$ hús font nagyságot állapít meg,[149] de annak értékét nem ismerjük (ld. 5.5.18).

5.11.10 *Összefoglaló.* A 8 alegység a mérték általános voltát mutatja, s lényegében mindegyik általános—országos jellegű.

A 8 alegységből 6 alegység (75%) metrikus nagyságát ismerjük 14 értékkel, de közülük 4 alegységnél (50%) változott a nagyság 11 értékkel (79%), 1 alegységnél pedig több érték is volt. A szélső érték 1,4028—1,9475 dkg közötti, 14 esetben 12 nagyságban (88%) változott az érték, az esetek közül 3 volt azonos (21%) és 11 esetben (79%) egyedi a nagyság. A középérték 1,4028—1,7438 dkg közötti 10 nagyságban (83%). Gyakoriság nincs, a nagyságazonosság mértékévétel következménye.

5.12 LITRA

Török mérték, Hinz lidra néven néhány értékét közli.[150] A 17. sz.-ban s a 18. sz. elején Erdélyben éltek vele, de nem közkeletűen, sőt, kivételesen. Megtartottam itt dívó nevét. Nagyságát az 1714. évi erdélyi vectigál adja meg: 100 drám, illetve 18 bécsi vagy $22^1/_2$ erdélyi lat,[151] így az első (biztosabb) értékkel 0,315 dkg (ld. 5.3) a tétel:

1 *litra* = 100 drám = 0,3150 kg. Területi mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.13 LÓTEHER

A görög tehernyereg jelentésű sagma középlatin közvetítéssel (sauma) lett német nyelvterületen, Saum néven, előbb ugyancsak tehernyereg, majd teherhordó állat, végül az a teher jelentésű, amelyet ilyen állat elvihet, s ebből lett a mérték.[152] Nyilván onnan került hozzánk, de ritkán dívott, míg Ausztriában a korszak végéig élő súlymérték maradt (ld. később). A német szövegben a Saum mellett ritkábban Pferdlast, a latin iratokban pundus equi.

Elsőnek Buda 1403—39. évi jogkönyvében találkoztam vele,[153] majd Erdélyben, az 1412. évi besztercei vámtarifában, a gyapju vámtétele,[154] a Zrínyiek horvát javainak 1627. évi urbáriumában a textília vámtétele,[155] az 1697. évi országos vectigálban a só mértéke,[156] az 1714. évi erdélyi vectigálban pedig a gyapot, gyümölcs, veteménymag mértéke.[157] Ezek nagyságára azonban nincs adatom, csak a bécsi súlymértékké lett lóteher nagyságát ismerjük, azt is csak a 19. sz. végéről. Bleibtreu 1861-ben,[158] Schmidt 1870-ben,[159] Noback 1879-ben[160] egyaránt 275 bécsi fontban adja nagyságát, ennek értékével 0,56 kg (ld. 5.5.4) csak tételezhetem:

1 *lóteher,* bécsi = 275 bécsi font = 1,54 q.

5.14 MÁRKA

A történeti-etimológiai szótár szerint a latin súly-, pénzegység jelentésű marca német nyelvterületen Mark lett, s innen került hozzánk hasonló jelentéssel, magyarul elsőnek 1553-ból ismeri. Én is, a Murmelius-féle jegyzékből.[161] Használata jóval korábbi.

Hómantól tudjuk a következőket. Elsőnek 1091-ben említik, mint ércsúly mértékét, 1146-tól folyamatosan, előbb mint más tárgyak mérésére is használt súlymérték, a 13. sz. végétől kezdve pedig csak pénzsúly mérték lesz. A 13—14. sz.-ban sokféle márkasúly dívott, a 14. sz.-tól kezdve aztán a törvényes magyar súlymérték a budai márka lett.[162]

Pénzsúllyal, említettem (ld. 5.1) nem foglalkozom, csupán a 13. sz. végéig a köznapi gyakorlatban is alkalmazott márkát, mint budai súlyt tételezem Hóman megállapításai[163] alapján:

1 *budai márka* = 4 budai ferton = 0,2455 kg. Általános mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.15 MÁZSA

5.15.1 *Általában.* A történeti-etimológiai szótár szerint vitatott eredetű: vagy latin jövevényszó a massa = tömeg szóból, vagy keleti szláv mázsa = szekér jelentésű szóból, magyarul elsőnek 1255-ből ismeri, s több jelentést sorol: súly, nagy szekér, mérleg. Hadrovics későbbi tanulmányában arra az eredményre jut, hogy a szekér, a súly és a mérleg jelentés szorosan összetartozik, nem lehet elválasztva értelmezni a szekér jelentést, így vagy velencei olasz, vagy német közvetítéssel került hozzánk.[164] Az nem vitás, hogy a mérleg jelentés a súly jelentésből származott: a mérleg jelentésre ugyanis csak 1464-ből van először adat,[165] míg a súlyra — de a szekér jelentéssel együtt — már 1198-ból.[166] A logika is azt mondja, hogy a teher nagyságától: súlyától kapta a szekér a nevét, s nem fordítva. S azt is a logika mondja, hogy a mérleg is ettől a súlytól kapta a mázsa nevét, ti. olyan mérlegfajtát jelöltek meg vele, amelyiken ilyen nagy súlyt mértek. S ezt a tény is bizonyítja — mint láttuk —, hogy a mérleg mázsa elnevezése jóval későbbi, mint a súly mázsa neve. Domanovszky megállapítása tehát, miszerint e szekérfajta azért kapta a mázsaszekér nevet, mert a kereskedő köteles volt e szekéren vitt áruját a hely mérlegén „megmázsáltatni",[167] véleményem szerint téves. Az ellentéteket esetleg feloldhatja, ha feltételezzük: olyan szekérről van szó, amelyen mázsás terhek szállíthatók. Mindebből következőleg az alapjelentés a súly volt. — A latin szótárakban iratokban centenarius, centenarium, a német Centner, Zentner. A magyar nevet először 1198-ból ismerem.[168]

5.15.2 *Nagyságát* általában illetőleg azt a téves nézetet kell eloszlatni, amelyet a mai métermázsa, illetve a latin név — centum = száz — sugall, s amelyre Hadrovics is hallgatott.[169] A szemle megmutatja, hogy több viszonyszáma is volt. És

célszerű e mértéknél is, ha az általános nagyság-adatokat, értékeket a fejezetzáró összefoglalóból ismerjük majd meg (ld. 5.15.22).

5.15.3 *Bánya.* Említik a felvidéki bányavárosok iratai 1535—1628 között.[170] A már említett rózsahegyi (Liptó) 1727. évi bécsi és bánya mértékeket összehasonlító táblázatban 1 bányamázsa az 120 bányafont, illetve bécsi súllyal 1 mázsa 9 font és 24 lat, vagyis 109 font és 24 lat,[171] ezek értékével: 0,5131 kg, illetve 0,5612 kg és 1,7538 dkg (ld. 5.5.3, 5.5.4, 5.11.3) írható a tétel:

1 *bányamázsa* = 120 bányafont = 61,57 kg. Területi mérték.

5.15.4 *Bécsi.* A 15. sz.-ban Pozsonyban már éltek vele.[172] 1566-ban Szempcen (Pozsony) a magyar mázsához hasonlítgatják.[173] Ez időre már elég általánosan ismert lehetett, mert az 1577. évi számtankönyv is tárgyalja, s megadja a viszonyszámát: a „német" mázsa az 100 font, természetesen bécsi.[174] És ez a viszonyszám változatlanul él tovább. Ennyi 1643-ban Turócban,[175] az 1689. évi számtankönyvben,[176] azon évben Erdélyben,[177] ugyanot 1714-ben,[178] ennyi Mária Terézia 1756. évi mértékrendelte szerint,[179] az 1778. évi számtankönyvben,[180] Kátssnál 1804-ben,[181] Gaalnál 1839-ben,[182] Littrownál 1844-ben,[183] és ennyi az 1871. évi osztrák métertörvény szerint is,[184] hogy csak néhányat említsek a vonatkozó források közül. A változatlan viszonyszám mellett azonban a nagysága változott a font függvényeként. Annak a periódusok szerint értékeivel 0,5558, 0,5612, 0,5600 kg (ld. 5.5.4) a tétel:

1 *bécsi mázsa* = 100 bécsi font = a 16. sz. végéig 55,58 kg, a 17. sz. elejétől 1756-ig 56,12 kg, 1756—1871 között 56,00 kg. Általános — országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.15.41 *Bécsi vám.* Az 1851. évi általános osztrák vámrendelet vezette be alkalmazását, megadva nagyságát is: 89,284 bécsi font, illetve 50,00 kg,[185] vagyis a metrikus nagyságát is megadja a méterrendszer bevezetése előtt. Természetesen nálunk is alkalmazták. Az 1869. évi métertörvény tervezetünkben is szerepel, az előbbi viszonyszámmal.[186] Az 1871. évi osztrák métertörvény pedig a metrikus érték mellett 100 vámfont nagyságot is ad.[187] Így a tétel:

1 *bécsi vámmázsa* = 100 bécsi vámfont = 89,284 bécsi font = 50,00 kg. Általános mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.15.5 *Budai* (Pest). Hóman szerint a 13. sz.-i 220 budai márka, illetve 54,018 kg volt.[188] Az 1403—39. évi budai jogkönyvben $^1/_4$ mázsa az 30 font,[189] vagyis 1 mázsa = 120 budai font. Az 1405. évi törvény országos mértékké rendelte (ld. 2.42.1). Kováts számolgatta 15. sz.-i nagyságát, 100 és 120 fontra, illetve 49,00 és 58,80 kg nagyra becsülte,[190] a viszony jó, az értékek tévesek, meglátjuk alább. Paumgartner 1506. évi útinaplójából megtudjuk, hogy 100 fontos nagysága is dívott.[191] Az 1588. évi törvény ismét országos mértékké rendeli (ld. 2.42.1), pedig ekkor etalonjait már elmenekítették Budáról a török elől, s az 1591-ben Nagyszombatban volt.[192] A két nagyság azonban továbbra is megmaradt, árufajták szerint

változva, de nem tudom ezeket hiteltérdemlően felsorolni. További sorsa egyébként azonos a font sorsával, nem ismétlem, oda utalok (ld. 5.5.5), mint ahogyan nagysága is annak a függvénye, periodikus értékei: 0,4911, 0,4988, 0,6111 kg (ld. 5.5.5) szerint változik, természetesen két nagyságra, kivéve egy rövid időszakot, ami a tételből kitűnik:

1 *budai mázsa* = a 13. sz. végéig 220 budai márka = 54,20 kg, a 14. sz.-tól helyi 1405-től országos 1686-ig és helyi 1727-től a 19. sz. közepéig = 100 és 120 budai font = 49,11 és 58,93 kg, helyi 1686—1727 között = 100 budai font = 49,88 kg, helyi, hódoltsági a 16. sz. közepétől a 17. sz. végéig = 100 és 120 budai font = 61,11 és 73,32 kg. A vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.15.6 *Csíki.* Bornemissza Anna csíki vashámorának számadásaiban a vasat különböző mázsa nagyságokkal mérték: 1673-ban 100 fontos, 1685-ben 134 fontos és 1688-ban 130 fontos a mázsa.[193] Okát nem adhatom, lehet, hogy a vas fajtája miatt, de ez a szövegből nem derül ki, s azt sem tudjuk, milyen font ez.

5.15.7 *Debreceni.* A város 1471-ben a vásárjoggal együtt mérlegelési jogot is kap, s a mérleggel együtt mázsa súlya is van.[194] 1554-ben a városi tanács meghatározza, hogy a városi mázsa 120 font legyen, ezt köteles mindenki használni.[195] A debreceni font értékével 0,4675 (ld. 5.5.6) írható:

1 *debreceni mázsa* = 120 debreceni font = 56,10 kg.

5.15.8 *Erdélyi.* Mint az erdélyi font (ld. 5.5.8), az országgyűlési végzésekkel ez is a kolozsvári súlyból, illetve mázsából (ld. 5.15.11) alakult ki, és szintén csak az 1680-as évektől dívik jobban az erdélyi jelzője. Átváltásakor a viszonyszáma is vált 140 fontról 144 fontra, 1689-ben már országgyűlési határozattal is annyi, de megtudjuk azt is, hogy azonos nagyságú a bécsi mázsával.[196] 1690 körül azonban megváltozik az erdélyi font nagysága (ld. 5.5.8), s az 1714. évi vectigál szerint ez a 144 fontos mázsa már 115,25 bécsi font,[197] vagyis annak értékével: 0,5612 kg (ld. 5.5.4), illetve az erdélyi font értékével: 0,4489 kg (ld. 5.5.8), 64,54 kg. A nagyság és a viszony ismét változik 1721-ben, amikor bevezetik a bécsi súlyrendszert,[198] így az erdélyi mázsa azonos lesz a bécsi mázsával (ld. 5.15.4). Így marad a korszak végéig.[199] A tétel pedig:

1 *erdélyi mázsa* = kb. 1680-tól kb. 1690-ig = 144 erdélyi font = 56,09 kg, kb. 1690-től 1721-ig = 144 erdélyi font = 64,64 kg, 1721-től = 100 erdélyi font = 1 bécsi mázsa = 56,00 kg. Országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.15.9 *Huszti* (Mármaros). 1600-ban 70 font nagyságú volt,[200] de nem tudjuk, milyen font ez.

5.15.10 *Kassai* (Abaúj). Első említését 1576-ból ismerem, mikor is Kassa a megye és „mázsa és font mérő helye"[201] Nagyságára azonban közvetlen adatom sajnos, nincs. A kassai font nagyságát azonban ismerjük: 0,50 kg, 1576—1790 kö-

zött (ld. 5.5.10), így a mázsa is dívott ez időszakban. A viszonyszámot azonban csak becsülhetjük. Úgy gondolom, hogy 120 font volt, mert ennyi a mázsa a közeli Lőcsén (ld. 5.15.12), és ennyi az általános magyar mázsa is (ld. 5.15.13). Természetesen erősen kérdőjelezve írom:

1 *kassai mázsa* = 120 ? ? kassai font = 60,00 kg ? ? Megyei mérték.

5.15.11 *Kolozsvári* (Kolos). Az 1549. évi országgyűlési határozat már Erdély mértékévé rendelte.[202] Az 1620. évi gyulafehérvári limitációból megtudjuk, hogy 140 kolozsvári fontos,[203] s az 1627. évi limitáció megismétli ezt.[204] Az 1654. és az 1683. évi határozatok ismét Erdély mértékévé rendelik,[205] de ekkor már erdélyi jelzővel is dívott. A kolozsvári font értékével 0,3895 kg (ld. 5.5.11) a tétel:

1 *kolozsvári mázsa* = 140 kolozsvári font = 54,53 kg. Helyi, majd országos mérték.

5.15.12 *Lőcsei* (Szepes). A város 1691. évi jelentéséből tudjuk, hogy 120 lőcsei font, s hogy 8 lőcsei fonttal nagyobb a bécsi mázsánál, s a megyében is éltek vele.[206] A lőcsei font értékével 0,4983 kg — amelyik 1790-ben is dívott (ld. 5.5.13), nyilván a mázsa is — a tétel:

1 *lőcsei mázsa* = 120 lőcsei font = 59,80 kg. Megyei mérték.

5.15.13 *Magyar*. A szempci (Pozsony) kamarai harmincados 1566. évi jelentése szerint a magyar mázsa 120 magyar font.[207] S ez a viszonyszám az 1568. évi kamarai élelmezési utasításban,[208] az 1577. évi számtankönyvben,[209] ennyi 1647-ben Biharban,[210] Makovicán (Sáros) 1671-ben,[211] Szendrőn (Borsod) 1680-ban,[212] 1680-ra Hóman is ezzel számol,[213] ennyi az 1689. évi számtankönyvben,[214] az 1739. évi számtankönyvben is.[215] Dívott 1762-ben is.[216] A magyar font értékével 0,49 kg (ld. 5.5.14) tehát:

1 *magyar mázsa* = 120 magyar font = 58,80 kg. Országos mérték.

5.15.14 *Munkácsi* (Bereg). 1699-ben 112 font nagyságú volt,[217] de nem tudjuk, milyen font ez.

5.15.15 *Nagybányai* (Szatmár). Dívott 1570-ben.[218]

5.15.16 *Pozsonyi*. Éltek vele 1435—60-ban.[219] Az 1655. évi törvény a budai rendszerről a pozsonyira váltva, országos mértéknek rendeli, és hangsúlyozottan azt az 1715. évi törvényben (ld. 2.42.1). Hóman azt tételezte fel, hogy e rendelkezése a pozsonyi név alatt a bécsi súlyt, így a mázsát akarta behozni.[220] Ezzel viszont feltételezte azt, hogy a rendek becsempészni kívánták a bécsi mértéket, ami képtelenség. Amellett a pozsonyi és a bécsi mázsa ekkor nem azonos nagyságú (ld. később). Az 1779—81. évi helytartótanácsi vizsgálat ugyan ezt állította — a mázsának régóta dívó 100 fontos nagyságának megállapítása mellett[221] —, de ez tévedés. Foglalkoztam a problémával a fontnál (ld. 5.5.15), nem ismétlem, de hozzáteszem: lehet, hogy a mázsánál tényleg nem mértek, csak a

font súlyával számoltak. A lényeg és a valóság azonban az, hogy csupán az abszoszolutizmus idején, az 1854. évi mértékhitelesítési utasítással lett azonos a kettő nagysága,[222] s maradt az a korszak végéig, de már csak bécsi néven élt, az 1874. évi 8. tc. összehasonlító jegyzékére rá sem került. Az viszont lehetséges, hogy a gyakorlatban egyes helyeken a kettőt azonosnak vették, illetve úgy vélték, amikor a pozsonyival mérték. A pozsonyi font értékeivel 0,5580, 0,5600 kg (ld. 5.5.15) a tétel:

1 *pozsonyi mázsa* = 100 pozsonyi font = 1854-ig 55,80 kg, 1854-től = 56,00 kg

A 17. sz. közepétől országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.15.17 *Szepesi.* Münnich állítja 14. sz.-i létét és 100 szepesi fontban, illetve 21,00 kg-ban állapítja meg a nagyságát.[223] A viszonyszám nem lehetetlen, de a nagyság képtelenség. Úgy gondolom, valójában a lőcsei mázsa ez (ld. 5.15.12).

5.15.18 *Törcsvári* (Brassó). Bornemissza Anna 1683. évi számadásában 144 font volt,[224] de nem tudjuk, milyen font ez, esetleg erdélyi (ld. 5.15.8) is lehet.

5.15.19 *Turóci.* A megye 1643. évi megállapítása szerint 100 font, és azonos a bécsi mázsával,[225] annak értékével (ld. 1.15.4) írható:

1 *turóci mázsa* = 1 bécsi mázsa = 56,12 kg. Megyei mérték

5.15.20 *Vajdahunyadi* (Hunyad). Az 1627. évi erdélyi limitáció szerint 100 font,[226] de nem tudjuk, milyen font ez.

5.15.21 *Zalatnai* (Felső-Fehér). Bornemissza Anna 1683. évi számadása szerint 140 font,[227] de nem tudjuk, milyen font, lehet kolozsvári (ld. 5.15.11) is. Dívott 1701-ben is.[228]

5.15.22 *Összefoglaló.* A 19 alegység szerint a mázsa területi elhelyezkedése nem olyan egyértelmű, mint vélnénk. A font viszonyszámaik is változóak 70-től 144-ig. Erdélyre a 130—144 a jellemző, a többi területre a 100 és 120 font. A 19 alegységből általános—országos volt 6 alegység (32%): bécsi, budai, erdélyi, kolozsvári, magyar, pozsonyi. Területi 1 alegység (5%): bánya. Megyei 4 alegység (21%): kassai, lőcsei, szepesi, turóci. Helyi jellegű 8 alegység (42%). Viszonylag sok tehát a helyi mázsa.

A 19 alegységből 12 alegységnek (63%) metrikus nagyságát ismerjük 22 értékben, de közülük 4 alegységnél (21%) változott a nagyság 11 értékkel (50 %), 2 alegységnél (10%) pedig 7 érték (32%) volt. A szélső érték: 49,11—73,32 kg között 22 esetben 17 nagyságban (77%) változott az érték, az esetek közül 6 volt azonos (26%) és 16 eset (73%) egyedi nagyság. A középérték 54,02—61,57 kg között 12 nagyság (71%) van. A gyakoriság ismét csak látszólagos, mert lényegében mértékátvételt jelent.

5.16 NEHEZÉK

5.16.1 *Általában.* A történeti-etimológiai szótár e szót nem magyarázza, csupán az ismeretlen eredetű, terhet jelentő nehéz szó származékaként említi, magyarul először 1344-ből. Latin írásbeliségünk kezdetén a pondus, majd a 13. sz.-tól a rómaiaktól Európa új népeihez került, s mivoltában változott uncia magyar megfelelője lett.[229] Elsőnek én is 1344-ből ismerem, de nem egyértelmű a jelentése.[230] Kétségtelenül az 1380-ban.[231] Ez is pénzsúly volt,[232] majd az ötvöstárgyak (nemesfémek) súlyegysége lett,[233] a 16. sz.-ban már közönséges kereskedelmi súly, elsősorban a fűszerek mértéke, mint fél ferton (ld. 5.4), illetve 2 lat (ld. 5.11) nagyságú mérték,[234] s 2 lat nagyságú maradt a 19. sz.-ig.[235] Három alegységét ismerem.

5.16.2 *Bécsi.* A bécsi lattal egyidős, mint annak a kétszerese (ld. 5.11.3). Enynyit mond az 1768. évi számtankönyv,[236] és ennyit 1879-ben Noback.[237] Nagysága természetesen a lat nagyságával változik, így annak periodikus értékeivel 1,7368, 1,7538, 1,7501 dkg (ld. 5.11.3) írható:

1 *bécsi nehezék* = 2 bécsi lat = a 16. sz. végéig 3,4737 dkg, a 17. sz. elejétől 1756-ig 3,5076 dkg, 1756—1871 között 3,5003 dkg. Általános mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.16.3 *Budai* (Pest). Természetesen ez is osztozik a többi budai mérték sorsában, a részletekre a fonthoz utalok (ld. 5.5.5). Nagyságát először megmondja nekünk a budai jogkönyv 1453-ban írott része, a pékekről rendelkezve: 10 nehezék az 20 lat,[238] vagyis 1 nehezék = 2 lat. És ugyanezt mondja Littrow 1844-ben.[239] Nagysága természetesen a lat nagyságához igazodik, annak periodikus értékei 1,5347, 1,5588, 1,9097 dkg (ld. 5.11.4) szerint:

1 *budai nehezék* = 2 budai lat = 2 helyi, majd 1405-től országos 1686-ig, és helyi 1727-től a 19. sz. végéig = 3,0695 dkg, helyi 1686—1727 között — 3,1175 dkg, helyi, hódoltsági a 16. sz. közepétől a 17. sz. végéig — 3,894 dkg. A vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.16.4 *Pozsonyi.* A pozsonyi lattal egyidős, mint annak kétszerese, ahogyan az 1779. évi helytartótanácsi vizsgálat többször is megállapította.[240] Annak értékei: 1,7437, 1,7501 dkg (ld. 5.11.8) szerint változik. Így a tétel:

1 *pozsonyi nehezék* = 2 pozsonyi lat = 1854-ig 3,4875 dkg, 1854—1874 között 3,5003 dkg. A 17. sz. közepétől országos mérték, a vonatkozó súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.16.5 *Összefoglaló.* 3 alegység, mindegyike általános, 8 értékkel, mindháromnál változik ez. A szélső érték: 3,0694—3,9194 dkg között 7 nagyságban változik a 8 eset (100%), mert kettőnél azonos az érték, de átvételről van szó.

5.17 OKA

Tárgyaltam már, mint híg és száraz űrmértéket, magyarázatot nem ismételek, oda utalok (ld. 3.2.22, 3.3.28), itt csak súlymérték mivoltát ismertetem, s hozzáteszem, hogy Vlajinac a balkáni területen 0,36—1,42 kg értékeket ad,[241] Hóman 1,26 kg-nak ítélte nagyságát a 16—19. sz.-ra terjedően.[242]

Súlymértékként is a török ismertette meg velünk. A 17. sz. közepétől vannak adataink. 1665-ben dívott Tolnában,[243] 1671-ben Veszprémben,[244] Erdélyben 1688-tól adatolt,[245] a 17. sz. végén Dél-Dunántúl egészén dívik,[246] 1702-ben Vajdahunyadon (Hunyad) már a bányában is használják e súlyt.[247] Az 1714. évi erdélyi vectigál megadja nagyságát is: 2 bécsi font és 1 fertály,[248] vagyis $2^1/_4$ bécsi font, enynyi 1756-ban Haugwitzék szerint,[249] és ezt a nagyságot adják a későbbi források is — meglátjuk.

1749-re a déli megyékben már annyira elterjedt, hogy a helytartótanács tilalmazta a használatát.[250] Ennek ellenére éltek vele tovább. 1770-ben, az ismételt tilalmazásra jelentik a törvényhatóságok, mi a helyzet. Újvidék (Bács): ugyan a pozsonyi mérték dívik, de a halat és a lisztet okával ($2^1/_4$ bécsi font) mérik;[251] Pest: pozsonyi mérték dívik, de a rácok és a görögök az okát használják;[252] Csongrád: Bánátban, Bácskában sokfelé használják;[253] Békés: a görög kereskedők az olaj, rizs és más török árunál az okát használják;[254] 1771-ben Újvidék azt is közli, hogy a tilalmazás mellett tanítják is a törvényes mérték használatát: olyan mérleget adnak, amelyiknek egyik felén a font, másikon az oka van,[255] E (nyilván körtés mérleg ez); Arad: a török és a görög kereskedők a török áruknál okát ($2^1/_4$ font) használnak, élnek vele a bánáti, temesi kereskedők is.[256] A helytartótanács természetesen újból tilalmazta a használatát, pozsonyi mértéket rendeli helyette, megmondván, hogy az oka az $2\ ^1/_4$ font.[257] De tilalmaznia kellett 1779-ben,[258] 1780-ban,[259] és még 1787-ben is ezt a $2\ ^1/_4$ bécsi font nagyságú okát.[260]

Erdélyben nem tilalmazták, de a 18. sz. második felétől ritkul a használata, a 19. sz. elejére más területeken is visszaszorul. Fényes 1842-ben a Bánságra és a horvát területekre jelzi a $2\ ^1/_4$ fontos oka használatát,[261] Littrow 1844-ben ezeken kívül Erdélyt is jelzi, és 2,277 bécsi font nagyságot ad.[262] De az osztrák hatóságok még 1853-ban is tilalmazhatták e területeken a vele élést (ők is $2\ ^1/_4$ bécsi font nagyságot adnak).[263] S az eredmény? A brassói kereskedelmi és iparkamara még 1877-ben is jegyezte, 1,26 kg-ban adva a nagyságát.[264]

Az oka nagysága tehát nem vitás: $2\ ^1/_4$ bécsi font, annak értékével 0,56 kg (ld. 5.5.4) írható:

1 *oka* = $2\ ^1/_4$ bécsi font = 1,26 kg. A déli területeken dívó mérték, az erdélyi török súlymértékrendszer tagja (ld. 2.26.3).

5.18 PARN

Szótáraink nem ismerik, a német szótárak közül is csupán Adelungnál találunk adatot e ritkán dívó, s nyilván német eredetű bányamértékre. A Barn szónál utal egy 1428. évi szótárra, amelyikben „Barn oder Parn" szó szerepel, teknő, dézsa, puttony jelentéssel. Ilyesmi lehetett, csak nagyobb méretben ez a parn is, amelyet a besztercebányai (Zólyom) rézbányában használtak a rézérc mértékeként 1535—1628 között. És Péch, akiről az adat származik, megadja a nagyságát: 120 fontos mértékkel 2,3 mázsa.[265] De ahogyan nem magyarázza a parn mivoltát, nem mondja meg azt sem, honnan vette, minek alapján számította a nagyságot. Péch adat-megbízhatósága viszont ismert, a közlést elfogadom, s a bányamázsa értékével 61,57 kg (ld. 5.15.3) írom:

1 *parn* = 2 $^1/_3$ bányamázsa = 1,416 q rézérc.

5.19 PORCIÓ

Térfogatmértékként, mint széna (szalma) porciót már ismertettem, magyarázattal ott szolgáltam (ld. 4.36), itt csak súlymérték mivoltának adatait ismertetem: a ló napi zabadagját.

I. Lipót 1695. évi rendelete napi 6 bécsi font zabot írt elő,[266] vagyis annak értékével: 0,5612 kg (ld. 5.5.4), 3,36 kg. Ezt a mennyiséget szabja I. Rákóczi Ferenc hadiregulája is,[267] s maradt továbbra is. Mária Terézia 1759. évi rendelet azonban átváltott űrmértékre és 1 pozsonyi mérő az 8 porció lett,[268] vagyis 1 porció = —$^1/_8$ pozsonyi mérő zab, annak értékével: 62,08 (ld 3.3.26.45) ez 7,76 l, ez a zab az átszámítások torzítását figyelembe véve ismét 6 bécsi font. A nagyság tehát nem változott.

Természetesen csak akkori, vagyis a nagy pozsonyi mérő esetében. A kis pozsonyi mérőnél az $^1/_8$ pozsonyi mérő, mint porció 6,72 l, illetve 2,82 kg, vagyis 5 font zabot adott. Érthető tehát, hogy amikor az 1807. évi törvény a 64 iccés kis pozsonyi mérőt rendelte törvényesnek (ld. 2.42.1), a hadseregellátás vezetése olyan határozottan tiltakozott, hogy 1813-ban rendeletileg visszaállították a nagy pozsonyi mérőt (ld. 3.3.26.45). — Hasonló probléma jelentkezett, csak más vonatkozásban, amikor Erdélyben 1823-ban bevezettették a bécsi űrmértékeket.[269] — A nagyság tehát tételezhető:

1 *porció* = 6 bécsi font = 3,36 kg zab.

5.20 RÚDSZAPPAN

A térfogatmértékeknél ismertettem a szappanmértéket (ld. 4.39). Ezekből a szappankészítői gyakorlat a forgalmazás könnyítése értékében kialakította a súly szerinti nagyságot is: a rúdszappant, a német szövegben Stangenseife, még száza-

dunk elején is dívott e mérték. Az erdélyit ismerjük 1837-ből Benignitől,[270] szerinte tételezem, a bécsi font értékével 0,56 kg (ld. 5.5.4) írható:

1 *rúdszappan,* széles = 2 $^1/_2$ bécsi font = 1,40 kg, közepes = 1$^1/_3$ bécsi font = = 0,74 kg, keskeny = 1,0 bécsi font = 0,56 kg.

5.21 SUS(Z)T

A zárójellel érzékeltetem: nem ismerem a szó fonetikáját, nem ismerem ugyanis a forrásokban „sust" néven jelentkező mérték és nevének az eredetét. Egyik magyar szótárban sem található, de egyéb nyelvű szótárakban sem. Bánya-, illetve hámormérték lévén német eredetűnek kellene lennie, de csak Hunyadból van rá adatom.

Vajdahunyad (Hunyad) 1672. évi leltárában a „vas bányához való observatio" írja: „egy sustra az ki egy hóban jár ... sáfárok nem tartoznak többet adni szász huz terhet szen/nel".[271] Csernabánya (Hunyad) 1710. évi hámorrendtartásában pedig azt olvashatjuk; „egy sustra 125 teher szénnél több ne pazarolódjék", s megmondja azt is: egy sust áll 12 mázsából és 25 fontból.[272] Vagyis a sust az egyszerre olvasztandó vasérc mennyisége, így mértéke. Ebből s az első adat idő meghatározásából esetleg arra gondolhatnánk, e szó a német Schicht (műszak) szó torzulása lenne, ha hangtani nehézségek nem volnának. A nagyság azonban megállapítható a bányamázsa és a bányafont értéke 0,5131 kg, illetve 61,57 kg (ld. 5.5.3, 5.15.3) alapján írható:

1 *sus(z)t* = 12 bányamázsa és 25 bányafont = 7,516 q vasérc.

5.22 TEHER

A történeti-etimológiai szótár szerint bajor-osztrák eredetű, valamire nehezülő súlyos nehézség jelentéssel kezdetben tereh ortográfiával, a 17. sz.-ban lesz hangátvetéssel teher. Súly jelentésében válhatott mértékké, ha kivételesen is. Az előbbi mértéknél már láttuk: Vajdahunyadon 1672-ben 120, Csernabányán 1710-ben 125 teher faszenet rendeltek 1 sustra (ld. 5.21). A faszén mértéke tehát a teher, de nagyságát csak találgathatjuk. Lehet szekérnyi, lehet jóval kisebb mérték, de az is lehet, hogy térfogatmérték, bár a neve nem erre utal. Azért soroltam ide, mert a sust súlyra adták meg, s valószínű, hogy az arányt egy mértékfajtával számították. — A mondottak értelmében tételt nem írhatok.

5.23 TÉRFOGATSÚLY

A térfogatsúly a Műszaki Lexikon szerint homogén tömegeloszlású test esetén a test súlyának és térfogatának a hányadosa. Az ömlesztett anyagokat, egyes esetekben a halmazolt darabárukat fajsúlyuk helyett térfogatsúllyal jellemzik. A két

mérőszám között az a különbség, hogy a fajsúly tömör anyagra vonatkozik, a térfogatsúly pedig a teret többé-kevésbé lazán kitöltő anyagra. A természettudományi lexikon így fogalmaz: szilárd anyagok egységnyi térfogatú mennyiségének a súlya. Likacsos vagy szemcsés (darabos) anyagok esetén nem azonos a fajsúlylyal, mert ebben az esetben a szilárd test makroszkopikusan egységnyi térfogatában mikroszkopikus üregei között levegő is van. Minél lazább az anyag, annál kisebb a térfogatsúlya. A por alakú cementté 1200, a gabonáé 750, a kerti földdé 700 kg körül, ha 1 m^3 térfogatra mérik.

Ez utóbbi ma az általános térfogategység. A térfogatmértékeknél ez alapon néhány esetben már számoltam térfogatsúlyt (ld. 4), de a feltételezések okozta bizonytalanság miatt meghagytam térfogatmértéknek azokat, a súllyal csupán a nagyságot akartam jelezni. Hasonló a helyzet a térfogatmértékeknél literben kapott adatoknál, egyes esetekben ott is számoltam súlyt. Ez esetben a térfogategység a liter volt. Ha ez 100 liter, vagyis hektoliter, akkor hektolitersúlyt kapunk. Ez ugyanis valamely anyag $100\,dm^3 = 100\,l = 1$ hl térfogatára jutó súlya kg-ban. Tehát ez is térfogatsúly. Megismétlem: mivel az említett esetekben a két tényező (térfogat és súly) közül csak az egyik volt történetileg adott, a másik számított, így a kapott hányados bizonytalan, ezért itt nem sorolom fel ezeket, az érdeklődő a 4. fejezetben, illetve a 10.4 táblázatban megkeresheti magának. E fejezetrészben csupán azon adatokat közlöm, amelyeknél mindkét tényező történetileg adott. Ez a helyzet azonban — kevés kivétellel — a gabonánál található csupán, de ez érthető is (vagyis hektolitersúlyt kapunk). Azon azonban csodálkozhatunk, hogy ezt a korszerű mérésmódot már 1579-ben alkalmazták,[273] a 17. sz. vége óta esetenként, 1790 óta pedig rendszeresen éltek vele, mint később meglátjuk.

Az adatokat pozsonyi mérőben és bécsi fontban adták meg, vagyis azt, hogy 1 pozsonyi mérő hány bécsi font az adott gabonafajtából. Az utóbbit a vonatkozó-értékekkel átszámolom kg-ra, majd az adott pozsonyi mérő értékkel belőlük hektolitersúlyt számolok. Az ismétlés kerülés érdekében elöljáróban közlöm az értékeket. A bécsi font a jelen adattartományban 1756-ig 0,5612 kg, 1756-tól pedig, 0,56 kg (ld. 5.5.4), a pozsonyi mérő az adattartományban 1696-ig 53,72 kg 1697—1806 között 62,08 kg, 1807—1813 között 53,72 kg, 1813-tól pedig 62,08 kg (ld. 3.3.26.45). Az adatsor pedig ez lesz: a kelet, a hely vagy a szerv neve, a gabonafajta, az 1 pozsonyi mérő kg súlya, a hektolitersúly, temészetesen kg-ban.

1695. Haditanács, búza 41,53—90,78, rozs 41,81—77,83.[274] — 1716. Baranya, búza 46,57—75,02.[275] — 1725. Károlyi Sándor naplója, búza 44,12—71,13, árpa — 34,38—55,38, zab 20,90—32,66.[276] — 1790—1818., 1821., 1837. kamarai birtokok, hivatkozott tanulmányom alapján, Északnyugat-Magyarország — Dél-Magyarország — országos gyakorlati átlag rendben, most csak a hektolitersúlyt közlöm, mivel a pozsonyi mérő adatot a cikkben már közöltem: búza 72,10—78,00—75,10, kétszeres 65,00—71,30—68,10, rozs 64,70—70,20—67,90, árpa 54,90—57,80—56,20, zab 38,60—45,50—42,20, kukorica 52,10—76,20, köles csak délen 70,90.[277] A továbbiakban a pozsonyi mérő súlyát ismét adom. — 1792. Pest város, búza 48,16—77,38, rozs 44,80—73,16. — 1792. Pozsony város, búza 47,00—75,43.[278] — 1810. Pankl, búza 45,36—73,07, rozs 42,00—67,65, árpa

35,28—56,83, zab 28,28—45,55.[279] Nagyváthy, búza 45,08—72,00, rozs 41,28—68,11.[280] — Udvardy, búza 47,32—76,22, rozs 42,00—67,65.[281] — 1846. Korizmics, búza 44,80—72,16, rozs 42,60—68,56, árpa 31,60—54,12, zab 25,20—40,75.[282] — 1877. Brassói kereskedelmi kamara (mint legkisebb minőség-súly, természetesen csak hektolitersúly), búza 74,00, rozs 67,00, árpa 60,00, zab, 39,00.[283] — Végül összehasonlításra az 1877. évi adat, búza 80,00, kétszeres 76,30 rozs 72,70, árpa 63,50, zab 43,00, kukorica 78,00.[284]

Ha most gabonafajtánként rendezzük az adatokat, és a két utolsó adatsort elhagyjuk, mert az 1877. évi az korszak után, az 1877. évi pedig összehasonlító, akkor a következőket állapíthatjuk meg.

1877. évi százalékában a búza 94, a kétszeres 89, a rozs 93, az árpa 88, a zab 98, a kukorica 98%, vagyis a mai értékektől nem sokkal marad el a múlt adata. Ez a tény, s az, hogy e három-, illetve kétszáz év adatsora viszonylag egyensúlyos, arra enged következtetni, hisz az agrotechnika nem változott, hogy a 17. sz. előtti helyzet is hasonló volt nagyságrendileg. Tételként pedig, szélső érték, gyakorlati átlag (tizedes nélküli) adatokkal ezt írhatjuk:

1 *térfogatsúly*/hektolitersúly = búza 72 – 78, 75 kg, kétszeres 65—71, 68 kg, rozs 64—73, 68 kg, árpa 54—58, 56 kg, zab 32—45, 42 kg, kukorica 52—76, 76 kg, köles 71 kg.

Kiegészítem még egy tétellel. A gabonamalmokkal foglalkozó korábbi cikkemben 1579. és 1877. évi kiőrlési és kenyérsütési adatok összehasonlításával megállapíthattam a liszt hektolitersúlyát,[285] a gubacsét pedig mostan (ld. 3.3.14). Ezek (tizedes nélküli) tétele:

1 *térfogatsúly*/hektolitersúly = liszt 58,00 kg, gubacs 38,00 kg.

Végül megismétlem: a 4. fejezetben (és a 10.4 táblázatban) található még különféle anyag számított térfogatsúlya.

5.24 VERDUNG

A történeti-etimológiai szótár szerint német eredetű, a negyedrész, főleg mérték negyedrészt jelentésű Vierding, Vierdung átvétele, magyarul elsőnek 1643-ból ismeri, Comenius téves fordításából, ő ugyanis ezt írta: „ferdung avagy latnac ötöd része". Adelung szerint e szó valamilyen nagyobb pénzegységnek a negyedrésze. Negyed mivoltában nálunk inkább űrmérték volt, s inkább römpöly néven dívott, már tárgyaltam (ld. 3.2.27). Súlymérték mivoltára az előbbi tévedésen kívül csak a 19. sz. második feléből van adatom: a Csallóközben (Pozsony) és a Kunságban negyed font nagyságú mérték volt.[286] Csak ezt tételezhetem, a bécsi font értékével 0,56 kg (ld. 5.5.4) írom:

1 *verdung* = 1/4 bécsi font = 0,14 kg.

5.25 ÖSSZEFOGLALÁS

5.25.1 *Általában, mértékkészlet.* 22 mérték mert a kg-t le kell vonnunk, alkotta a súlymérték készletet. Közülük 5 mértékből (2%) volt 43 alegység, mutatván, hogy ez a mérték nem olyan általános, mint azt gondolnánk, táji és tárgyi sajátosságok is vannak, meglátjuk. A 22 mérték az egész korszak készlete, amelyik a 17. sz. végéig növekszik ennek jó felére, majd a korszak végére a fele alá csökken. De egészében sem ítélhető soknak, lényegesen kisebb készlet, mint az űr- és térfogatmértékeké volt. S ez két dologra utal. Az egyik az, hogy sokkal több tárgyat mérhettek vele, mint a többivel, a másik éppen az ellenkezője: sokkal kevesebbet mértek, mint amennyit mérhettek volna. Úr- és térfogatmértékekkel dolgoztak, s ez a korszak szemléletére jellemző.

5.25.2 *Eredet* szerint a 22 mérték közül hazainak csak kettőt (9%) ítélhettem, 16 a külföldi (73%) és 4 az ismeretlen (18%) eredetű. A külföldiekből osztrák/német 11 mérték (69%) és török 5 mérték (31%), ez jellemző e mértékfajtára, és önmagát magyarázza, még akkor is, ha a sokat emlegetett bizonytalanságot figyelembe is vesszük. Ami viszont furcsa: az űrmértékektől eltérően nincs hazai eredetű közkeletűen alkalmazott olyan súlymértékünk, mint a font és a mázsa. E két nagyságrenden lévő mértéknek kellett lennie, hiszen nehezen elképzelhető, hogy eleink a honfoglalás előtt mindig a „szomszédét" használták. S ha egy ideig mégis, akkor is sajátították, és nevet is adtak neki. Kellett legyen, de úgy látszik, hogy a település után beolvadt valamelyik nagyságrendileg közelítő (pénzzel együtt jött) német mértékbe.

5.25.3 *Metrikusan* a készlet: 93 eset 79 nagyságban a 21 mértéknél (1 ismeretlen), így 1 nagyságra jut 0,25 mérték, 1 mértékre jut 3,76 nagyság. Ebből 24 esetben (26%) azonos 8 nagyság (10%) 6 mértékkel (27%) — 1 nagyságra jut 0,75 mérték, 1 mértékre jut 1,32 nagyság — egyedi pedig 69 esetben (74%) 71 nagyság (90%) a 21 mértékre (100%) — 1 nagyságra jut 0,30 mérték, 1 mértékre jut 3,38 nagyság. A differenciáltság itt is tapasztalható, a többi mértékfajtával mintegy azonos nagyságrendű.

A 21 mérték 79 nagyságának a szélső értéke 0,315 dkg — 11,20 q. A középértéket három nagyságrenden kell megjelölni: 1,4028—3,8192 dkg, 19 nagyság (24%) 2 mértékkel (9%) — ez a lat rendje; 0,1400 — 0,5612 kg, 17 nagyság (22%) 5 mértékkel (23%) — ez a font rendje; 49,11—61,57 kg, 18 nagyság (23%) 2 mértékre (9%) — ez a mázsa rendje; együtt 54 nagyság (69 %) 9 mértékre (41 %). A nagyságrendeken belül a sor a dkg rendjén (lat) hiányos, egy tizedesig: 1,8, 2,0 – 2,9, 3,2 – 3,3, 3,6 – 3,7 dkg hiányzik; a kg rendjén a kisebb értéknél (font) egy tizedesig folyamatos a sor; a nagyobb értéknél (mázsa), tizedes nélkül véve, hiányzik az 51—53 és 57 kg. Az első hiány lényegtelen, az utóbbi sem jelentős. Ez pedig a differenciáltságot jelzi. Gyakoriságról nem beszélhetünk, mert az említett azonosságok mértékátvételt jelentenek, mégpedig a bécsit.

5.25.4 *Időrend.* Az első — és az utolsó — előfordulás időpontja, mint már többször említettem, rendkívül esetleges, tehát ez a szemle is csak tájékoztató jellegű. A dátum előtti és után — jel a korábbi, illetve a továbbélést jelzi.

— 1901 — 13. sz. vége márka, — 1198 — 1874. mázsa, — 1224 — 1686 — ferton, 13. sz. — 1874. nehezék, — 1322 — 1874. lat, — 1403 — 1831 — lóteher, — 1404 — 1874. font, — 1452 — 1837 — kő, — 1489 — 1814 — kantár, — 1535 — 1628 — parn, — 1579 — 1874. térfogatsúly, — 1665 — 1874. oka, — 1673 — 1710 — sust, — 1673 — 1710 — teher, — 1695 — 1813 — porció, — 1714 — drám, litra, — 1781 — csokoládémérték, — 18. sz. — 19. sz. kila, — 1837 — rúdszappan, — 1839 — 1874. hajóteher, 19. sz. verdung.

A 11. sz.-ban 1 mérték, a 12. sz.-ban 1 a gyarapodás, így 2 mérték, a 13. sz.-ban 2 gyarapodással 4 mérték, a 14. sz.-ban 1 a gyarapodás és 1 a fogyás, marad a 4 mérték, a 15. sz.-ban 4 a gyarapodás, összesen 8 mérték, a 16. sz.-ban 2 a gyarapodás, a készlet 10 mérték, a 17. sz.-ban a 4 gyarapodással szemben 2 fogyás, így a készlet 12 mérték, a 18. sz.-ban 4 gyarapodás, 6 a fogyás, így 10 mérték marad, a 19. sz.-ban 3 gyarapodás mellett 4 a fogyás, így a zárókészlet 9 mérték, a teljes készlet 41%-a. A készlet tehát a 17. sz.-ig növekszik, így differenciálódik, aztán fokozatosan csökken, jelezve a lassú integrációt.

5.25.5 *Tájrend.* Elöljáróban most is felsorolom az általános—országos mértéketket. A nagytájaknál ezekből csak a táj szerint sajátos értékűeket közlöm. A nagytájon belül a korábbi általános—sajátos bontás érvényesül. Az előbbinél elsőnek az egész tájra vonatkozó adatom adom, utána az ismert rendben a megyékét. Már ami van, ugyanis még a térfogatmértékeknél is ritkábbak ezek az adatok.

Általános—országos

Csokoládémérték 0,49 kg, ferton 6,1384, 7,6388 dkg, font 0,3895—0,6111 kg (bécsi 0,5558—0,5612, budai 0,4911—0,6111, magyar 0,49, pozsonyi 0,5580—0,5600), hajóteher 9,74, 11,20 q, kő 3,64, 11,20 kg (bécsi 11,20), lat 1,4028—1,9745 dkg (bécsi 1,7368—1,7338, budai 1,5347—1,9097, magyar 0,5312, pozsonyi 1,7437—1,7501), lóteher 1,54 q, márka 0,2455 kg, mázsa 49,11—73,32 kg (bécsi 55,80—56,12, budai 49,11—73,32, magyar 58,80, pozsonyi 55,80—56,00), nehezék 3,0694—3,8194 dkg (bécsi 3,4737—3,5076, budai 3,0694—3,8194, pozsonyi 3,4875—3,5003), porció 3,36 kg, térfogatsúly 38,0—76,0 kg.

Összesen 12 mérték, a készlet 55%-a.

Felvidék

Általános

Bánya: font 0,5131 kg, lat 1,6035 dkg, mázsa 61,57 kg. — Pozsony: font 0,5580—0,5600 kg, lat 1,7437—1,7501 dkg, mázsa 55,80—56,00 kg, nehezék 3,4874—3,5003 dkg. — Turóc: mázsa 56,12 kg. — Szepes: lőcsei font 0,4973 kg, mázsa 59,80 kg. — Sáros: eperjesi font 0,50 kg. — Abaúj: kassai font 0,50 kg, mázsa 60,00 kg. — Bereg: munkácsi mázsa.

Sajátos

Zólyom: besztercebányai parn 1,42 q. — Pozsony: csallóközi verdung 0,14 kg.
A 12 általános mértékből 3 mértéknek (24%) van sajátos értéke: font, lat, mázsa.
A 10 sajátos mértékből 2 mérték (20%) dívik: parn, verdung.

Dunántúl és Buda

Általános

Budai font 0,4811—0,6111 kg, lat 1,5347—1,9097 dkg, mázsa 49,11—73,32 kg, nehezék 3,0694—3,8184 dkg.

Sajátos nincs.

A 12 általános mértékből 4 mértéknek (33%) van sajátos értéke: font, lat, mázsa, nehezék.

Duna—Tisza köze

Általános nincs.

Sajátos

Kunság: verdung 0,14 kg.
A 10 sajátos mértékből 1 mérték (10%).

Erdély és Partium

Általános

Erdély: font 0,3895—0,5600 kg, kő 3,64 kg, lat 1,4028—1,9475 dkg, mázsa 56,00—64,40 kg. —Bihar: debreceni font 0,4675 kg, mázsa 56,10 kg. — Máramaros: huszti mázsa. — Kolos: kolozsvári mázsa 54,53 kg. — Csík: csíki mázsa. — Hunyad: vajdahunyadi mázsa. — Brassó: törcsvári mázsa.

Sajátos

Erdély: drám 0,315 dkg, kantár 55,44 kg, litra 0,3150 kg, oka 1,26 kg, rúdszappan 0,56—1,40 kg. — Hunyad: csernabányai, vajdahunyadi sust 7,62 q teher.

A 12 általános mértékből 4 mérték (33%) sajátos értékű: font, kő, lat, mázsa. A 10 sajátos mértékből 7 mérték (70%) dívik.

Dél-Magyarország

Általános nincs.

Sajátos: oka 1,26 kg.

A 10 sajátosból 1 mérték (10%).

Horvát-szlavón terület

Általános

Horvát: font, lat. — Zágráb: font, lat.

Sajátos: kila 25,65 kg, oka 1,26 kg.

A 12 általánosból 2 mérték (17%): font, lat. A 10 sajátosból 2 mérték (9%): kila, oka.

A nagytáj összesítésnél az általános mértékek közül csak a sajátos értékűek adatait közlöm, az általános mértékek százalékával, a sajátos mértékeket ezek százalékával.

Felvidék: az általánosból 3 sajátos érték (23%), 2 sajátos mérték (20%). — Dunántúl: általánosból 4 sajátos mérték (33%), sajátos mérték nincs. — Duna—Tisza köze: az általánosból sajátos érték nincs, 1 sajátos mérték (10%). — Erdély: az általános mértékekből 4 sajátos érték (33%), 7 sajátos mérték (70%). — Dél-Magyarország: az általánosból sajátos érték nincs, 1 sajátos mérték (10%). — Horvát-szlavón terület: az általánosból 2 sajátos érték (17%), 2 sajátos mérték (20%).

A legdifferenciáltabb tehát Erdély, majd a Felvidék.

5.25.6 *Mérték szerint a táj.* Általános—sajátos csoportosításban adom a szemlét, de az előbbinél csak a tájilag sajátos értékűeket sorolom (a teljes készletet ld. 5.25.5).

Általános—országos

Font. Felvidék: 0,49—0,50 kg. — Dunántúl: 0,4911—0,6111 kg. — Erdély: 0,3895—0,5600 kg. — Horvát-szlavón: ?

Kő. Erdély: 3,64 kg.

Lat. Felvidék: 1,6035—1,7501 dkg, Dunántúl: 1,5347—1,9097 dkg. Horvát-szlavón: ?

Mázsa. Felvidék: 50,00—60,00 kg. — Dunántúl: 49,11—73,32 kg. — Erdély: 54,53—56,10 kg.

Nehezék. Felvidék: 3,4875—3,5003 dkg. — Dunántúl: 3,0694—3,8194 dkg.

5 mérték, a 12 általános mérték 41%-a.

Sajátos

Drám. Erdély: 0,315 dkg.
Kantár. Erdély: 55,44 kg.
Kila. Horvát-szlavón: 25,65 kg.
Litra. Erdély: 0,3150 kg.
Oka. Erdély, Dél-Magyarország, Horvát-szlavón terület: 1,26 kg.
Parn. Felvidék: 1,42 q.
Rúdszappan. Erdély: 0,56—1,40 kg.
Sus(z)t. Erdély: 6,72 q.
Teher. Erdély:?
Verdung. Felvidék, Duna—Tisza köze: 0,14 kg.
10 mérték, a készlet 49%-a.
A szemlét magyarázni nem kell.

5.25.7 *Méréstárgy.* E mértékfajta ellentmondásos. Sok az általános, tehát a méréstárgytól független mérték, ami e típusa mivoltának a következménye. Ugyanakkor viszonylag sok a sajátos, csak egy vagy egynéhány tárgyhoz alkalmazott súlymérték.

A sokféle méréstárgyhoz alkalmazható mértékeket csupán felsorolom (az értékeket ld. 5.25.5): drám, ferton, font, hajóteher, kantár, kila, kő, lat, litra, lóteher, márka, mázsa, nehezék, oka, verdung. A másik csoport szemléje a méréstárgyak betűrendjét követi.

Bányamérték (réz, vas): bányafont 0,5131 kg, bányalat 1,6035 dkg, bányamázsa 61,57 kg, parn (réz) 1,49 q, sus(z)t (vas) 7,62 q.

Csokoládé: csokoládémérték 0,49 kg.

Faszén: teher ?

Gabona: térfogatsúly/hektolitersúly 42,0—76,0 kg, zabra még porció 3,36 kg.

Gubacs: térfogatsúly/hektolitersúly 38,00 kg.

Gyógyszer (fű-szer): gyógyszerészfont 0,42 kg.

Kohótermék (réz, vas): bányafont, bányalat, bányamázsa (értékeiket ld. előbb).

Liszt: térfogatsúly/hektolitersúly 58,00 kg.

Szappan: rúdszappan 0,56—1,40 kg.

9 méréstárgyra volt 11 mérték, így 1 tárgyra jut 1,2 mérték, illetve 1 mértékre jut 0,8 méréstárgy. A tárgyak közül 6 az iparé (67%), 3 a mezőgazdaságé (33%), de ez utóbbi még inkább kivételes jelenség, míg az előbbi az általános.

5.25.8 *Mértéktípus* valamennyinél mesterséges. Mértékeink közül a leginkább az, annyira, hogy még a 19. sz.-ban is megkülönböztették a többitől és úgy mondták: mértékek és súlyok. És az sem véletlen, hogy a mérés szimbóluma a mérleg lett.

5.25.9 *Mértékrendszer.* A jelzők betűrendjében sorolom őket (a részleteket ld. 2.26.3).

Bécsi rendszer 5 taggal az egész korszakban dívott, általános jellegű, a vámmérték rendszer a 19. sz. közepétől a korszak végéig 3 taggal élt.

Budai rendszer 3 tagról 5 tagra vált, a 19. sz. közepéig élt, helyi, majd országos, majd ismét helyi jellegű.

Erdélyi rendszer 3 taggal a 17. sz. végétől a korszak végéig dívott, országos jellegű, az erdélyi török rendszer 4 taggal a 17. sz.-tól a 18. sz. közepéig, egyes tagjainak a 19. sz.-ig él, általános jellegű.

Magyar rendszer 3 taggal a 16. sz.-tól a 19. sz.-ig élt, országos jellegű.

Pozsonyi rendszer 4 taggal az egész korszakban élt, helyiből országos lett.

5.25.10 *Összegzés.* A súlymérték készletünk 22 mérték, ennek fele osztráknémet eredetű, jellemzően. Metrikusan a középérték 3 típusa esetében majd hiánytalan a sor. Az időrend az eddigi mértékekétől eltérően a 17. sz.-ig fokozatos készletnövekedést mutat, csak aztán kezdi a lassú integrációt. A tájrend szemléje szerint Erdély a legdifferenciáltabb, utána a Felvidék. A mértékek táji elhelyezkedése ugyanezt mutatja. A méréstárgy szemléje a mértéktípus ellentmondásosságát biztosítja: általános jellege mellett sok az egyes tárgyra alkalmazott mérték. Valamennyi mérték mesterséges típusú, 5 alegység mértékrendszert is alkotott.

Súlymértékeink, természetükből következőleg nem csatlakoznak olyan szorosan az űr- és a térfogatmértékeinkhez, mint azok egymáshoz.

6. DARABMÉRTÉKEK

6.1 BEVEZETŐ

Témánk szempontjából darabnak nevezik általában valamely szilárd testnek meg nem határozott alakú, nagyságú, de fizikailag önállóan létező, így magában egységnek tekintett részét. De darab valamely részekből képzett egésznek meghatározott alakú, nagyságú része, s mint ilyen, valamilyen készlet egysége. Vagyis a darab lehet természetes és mesterséges. Mindkét esetben alkalmas arra, hogy mérték legyen. És bizonyos, hogy a darab önmagában a legősibb mértékek egyike. Ha viszont sok darab van, az már nehezíti a helyzetet. A számolni tudás mindenképpen korlátoz, de az ésszerűség is megállítja a sokaságba haladást. A darabokból meghatározott számmal nagyobb egységet képez, és már csak azt számlálja tovább. E nagyobb egységből aztán, ha szükséges, annak a számát meghatározva még nagyobb egységet is alkothat. És így tovább. Következőleg az alapegység, a darab lényegében természetes, a következő, a nagyobb egység az már mesterséges mérték, de mérőeszköze nincs.

A darab mértékké alakulásának alapvető pontja tehát a nagyobb egységet alakító elemek megállapítása (rendezett halmaz), s ez lényegében mértékegység meghatározás, elvi etalon alkotás. Ezt a mérőszámot lényegében két tényező alakítja. Az egyik maga a számlálás, alapvetően az akkor és ott adott számrendszer (hatos, tízes stb.), amelyik eleve ad ilyen nagyobb egységet, s ezen keresztül mértékrendszert is létesíthet. A másik tényező maga a méréstárgy: kicsiségével – nagyságával, alakjával, súlyával, vagyis „fizikumával" meghatároz bizonyos nagyságrendet. Természetesen a kettő együtt is alakíthat mértéket. Következőleg általános és sajátos darabmértékek alakultak. Az így alakított mértékegység nevét aztán mindkettő adhatja, sőt, egyes esetekben az egységeket fizikailag elválasztó, meghatározó eszköz is.

A készlet 21 mérték, közülük 2 mértéknél 7 alegységgel, az az egész készlet 13, illetve 0,6%-a.

A szemlét a bevezetőben említett (ld. 1.4), vagyis az eddigieknek megfelelően az egyes mértékegységek magyar nevének betűrendjében adom, de ez a név a jelen esetben többször mégis idegennek hat, egyszerűen azért, mert magyar neve nem alakult, illetve átvették az idegen nevet, s ez pedig ma közkeletűen nem ismert Az eddigi mértékeknek megfelelő alegységekkel most nem találkozunk, a hely nem alakított ilyeneket, a mértékek általánosak, országosak, nem egy esetben nemzetköziek. Néhány mértéknél azonban a méréstárgy vagy a mérték mivolta miatt ezeket meg kellett különböztetni, ilyen értelmű alegységeket alakítottam.

6.2 ÁRKUS/ÍV

Szinonim nevek. A történeti-etimológiai szótár szerint az első szó az ív, új jelentésű latin arcus átvétele, a másik az ősi íj szóból szóhasadással lett, magyarul az előbbi 1557-ből, az utóbbit 1653-ból ismeri, de számunkra fontosabb az, hogy papírmérték jelentéssel az árkust 1653-ból, az ívet csak 1807-ből ismeri elsőnek. — A latin iratokban arcus, a németben Bogen.

Mérték mivoltának megértéshez tudni kell, hogy a papírt a 19. sz.-ig egy téglalap alakú eszközzel, az ún. merítőszitával készítették „darabonként", azaz árkusonként, ívenként, amelyiknek a tényleges nagysága (m^2) a papírfajtájaként változott, de ez a név mindenképpen egy darab papírlapot jelentett. Így lett a papírmértékek alapegysége.[1] Az árkus és az ív elnevezés helycseréjére a 19. sz. folyamán került sor, s ma az utóbbi nevet használjuk. A tételt pedig így írhatom:

1 *árkus/ív* = 1 db papírlap. A vonatkozó mértékrendszer nemzetközi alapegysége.

6.3 BÁL(A)

6.3.1 *Általában.* A zárójel a kétféle ortográfiára utal. Hosszmértékként már foglalkoztam vele, mert a textíliánál a rőfön-végen keresztül hosszmérték volt.[2] Csak annyit ismétlek, hogy a német eredetű, köteg, árucsomag jelentésű Ball, Ballen szó átvétele, magyarul elsőnek textília mértékként 1355-ből ismert. A latin szövegben bal, bala. — A méréstárgy szerint különbözött, s itt jegyzem meg, hogy a korszakunk után a szárított hal mértéke is volt, de térfogatsúlyként (14 kg).[3]

6.3.2 *Dohány.* Elsőnek 1735-ben Désen (Belső-Szolnok) említik.[4] Kassai szerint 1833-ban a Hegyalján (Zemplén) 100 csomó dohány volt.[5] Korszakunk után térfogatsúly mérték lett (pl. Majlátfalván — Arad — 2—5 mázsa volt).[6] Az előbbi szerint a tétel:

1 *bála dohány* = 100 csomó.

6.3.3 *Papír.* Az európai papírkészítés, kialakulásával együtt alakította ki papírmérték rendszerét, köztük a legnagyobb darabegység a bála lett, valószínűleg német nyelvterületen. A hazai írásbeliségünk kezdeti fejletlensége, így a csekély papírszükséglet következtében viszonylag később, a 16. sz.-ban találkozunk vele először.[7] A 16. sz. közepétől már gyakori.[8] Kisebb egysége a rizsma (ld. 6.14) volt. A viszonyszám változatlan maradt az egész korszakban, mint ezt már régebben megállapítottam,[9] s az újabb adatok is igazolják.[10] Így a tétel:

1 *bála papír* = 10 rizsma. A vonatkozó nemzetközi mértékrendszer tagja.

6.4 BOKOR/PÁR

Ismét szinonim nevek. A történeti-etimológiai szótár szerint a bokor ismeretlen eredetű, lehet, hogy finnugor kori bog=csomó családból származik, magyarul 1055-ből cserje, 1405-ből csomóba szedett valami 1521-ből egy pár, 1697-ből csomó mint mennyiség jelentésekkel ismeri; a pár pedig valószínűleg német eredetű, a két darabból álló együttes jelentésű Paar szó átvétele — s ez a latin par=azonos szóból származik — viszonylag újabb átvétel, magyarul elsőnek 1565-ből ismeri.

A két darabból álló együttes jelentés már önmagában mérték, tehát együtt alakultak. De az együvé tartozás szorossága ekkor feltétel: csak két azonos, egynemű valami alkothatja ezt a kettős egységet. Részben ebből következik az, hogy ez az alapegység be is fejezte önmagát, tovább nem épül, nem rendszertag, önmagában kell számolnunk.

A bokor a korábbi név. Az erdélyi szótörténeti tár 1560—1732. évkörben sok adatot sorol ilyen mértékmivoltra; néhány méréstárgy példa az előfordulás rendjében: ékszer, malomkő, harang, hám, saru, kengyel, olvasó, csizma, pisztoly, kés, kapca, bilincs, kesztyű, cipő, ing, íj, ökör, lánc, pulyka, sertés, lepedő, szarufa.[11] — A méréstárgyakat tehát két csoportba sorolhatjuk. Az egyikhez a nagyon szorosan összetartozó, mert egymás nélkül nem használható valami tartozik, s ez, érthetően az emberhez kapcsolódik: a kézre és a lábra való az ilyen pár. A másikba csupán az azonosság, egyneműség kapcsol össze, s ez esetben bármely ilyen valami alkothat bokrot = párt. A szótörténeti tár azt is megállapítja, hogy 1700 után a bokor ilyen jelentése gyorsan elhal. Ekkor veszi át a szerepét a pár megnevezése, amelyik már az emberre is kiterjed, s ez él a mai napig. Így a tétel:

1 *bokor/pár*=2 db együvé tartozó vagy egynemű valami. Általános mérték.

6.5 CIMMER

Megtartottam német nevét, magyar ortográfiával, mert így dívott nálunk. Magyar neve nem volt ennek a német nyelvterületről hozzánk került, a nemzetközi prémkereskedelemben dívó mértéknek. A néveredetre Heyne ezt írja: a Zimmer szó alapjelentése épületanyag, elsősorban épületfa volt, s a szabályosan összerakott épületfának ugyancsak Zimmer nevét kapta meg a meghatározott számban szabályosan egymásra rakott prém csomója is. Adelung szerint a Zimmer egyrészt épületanyag, elsősorban épületfa, másrészt és sajátosan 40 számot jelent, főleg a prémkereskedelemben dívik, mint a nemesprém mértéke, a közönségesebbnél ugyanis többféle a Zimmer (pl. a rókaprémből 20 db); az ilyen prémcsomót a középlatinság timbrum, timbria néven illette — így került az angol, francia nyelvbe —, de csak a külföldi prémeknél dívott, ezért egyesek úgy vélték, hogy e mérték keletről került német területre.

Az eredet kérdésben nem kell döntenünk — csupán megjegyzem, hogy Du Cange szerint a timbrium valóban bizonyos számú prém csomóját (fasciculus) jelenti —,

számunkra elég tudni azt, hogy hozzánk német területről jött a mérték nevével együtt.

Első hazai említését az 1689. évi számtankönyvből ismerem, amelyik azt is megmondja, hogy a cimmer az 40 db.[12] Az 1696. évi számvetőtábla ugyanezt írja.[13] Marperger 1707-ben a 40 darabon kívül azt is megmondja, hogy 4 deher (ld. 6.7) a cimmer.[14] Végül Finály 1853-ban: a cimmer az 40 db bőr a szűcsnél.[15] A helyzet tehát egyértelmű, s így a tétel:

1 *cimmer* = 4 deher = 40 db prém. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.6 DARAB

E mértékfajta alapegysége, de tágan értelmezendő. A darab szót ugyanis a magyar szövegben ritkán tették ki (még a táblázatok fejlécében sem igen), csak a „darab" száma, illetve a darab szó helyett — a szám előtt vagy utána, avagy a fejlécben — a vonatkozó méréstárgy megnevezése áll, pl. 10 tál. A latin és a német szövegekben azonban a számon kívül rendszerint kiteszik a darabra vonatkozó utalást: a latinban a numerus, a németben a Stück szót, pl. patinae nr. 10, Schüsslen 10 St.

Ez az egység tehát a számlálással egyidős, így már az őshazában ismertük. Nem vezethet tehát félre a történeti-etimológiai szótár azon megállapítása, hogy a darab szó (s vele a fogalom!?) szlovén vagy szlovák eredetű.

A fentiek szerint értelmezett darabra az írásbeliségünk kezdetétől a korszak végéig lehetne oldalakon keresztül idézni a válogatott forrásokat, de ez a tény annyira közismert, hogy nevetséges lenne ilyen módon bizonyítani. Természetesen más kérdés az, hogy ebből az alapegységből hol, mikor, miként alakultak ki a tulajdonképpeni darabmértékek. Erre a választ viszont a fejezet egésze adja meg, s a lényeget majd az összefoglalóban megtalálhatja az érdeklődő (ld. 6.24). — Tételt természetesen nem írhatok, a darab önmagával egyenlő.

6.7 DEHER

Ennek sincsen magyar megfelelője, megtartottam most is a gyakorlatban átvett német nevét, magyar ortográfiával ennek a német nyelvterületről hozzánk került mértéknek. A német név Adelung és Heyne szerint egyaránt a latin decuria szóból származik, s annak megfelelően tízből álló egységet jelent; mint mértéket elsősorban a bőrkereskedelem használja, 10 db bőr csomagjára alkalmazva.

Hazai alkalmazását elsőnek az 1403—39-ben keletkezett budai jogkönyvből ismerem: tilalmazza, hogy az idegen kereskedő ollót 10, erszényt 3 „techer" alatt forgalmazzon, s Mollay mondja, hogy a deher az 10 darab (stück).[16] Aztán már csak 1707-ből, Marpergernél van adat: $^1/_4$ cimmer, illetve 10 db (stück), de nem nevezi meg az árufajtát.[17] A cimmerről viszont tudjuk, hogy az elsősorban prém-

mérték volt (ld. 6.5), így a deher is lehetne az, de az előző adat ennek ellentmond. Így a tétel:

1 *deher* = 10 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.8 EZRES

A magyarban ugyan nem használták e szót e mérték neveként, az német nevén: Tausend dívott, de helytelennek véltem ilyen, magyarosítható esetben is megtartani a német nevet. A történeti-etimológiai szótár szerint egyébként iráni vagy aláni eredetű, magyarul elsőnek mint ezer 1372-ből, mint ezres 1635-ből ismeri. Mértékként viszont német nyelvterületről került hozzánk. A Tausend Adelung szerint számnévi mivoltán keresztül a kereskedelemben sokfelé dívott mértékként, mégpedig a közönséges vagy kis ezres, ez 1000, és a nagy ezres, ami pedig 1200 db egységet jelent. Hozzáteszem magyarázatnak: attól függően, hogy tizes vagy tizenkettes számrendszerben számoltak (ld. 6.12), az utóbbi adta a nagy ezrest.

Marperger 1707-ben a következő viszonyokat adja: a kis vagy közönséges ezres az 10 százas (ld. 6.20), vagy 50 stiga (ld. 6.19), illetve 1000 db, a nagy ezres pedig az 10 nagy százas (ld. 6.20), vagy 20 sokk (ld. 6.17), illetve 1200 db.[18] Beningi 1837-ben csak a nagy ezrest említi a nagy százassal.[19] — Nálunk ritkán dívhatott a mérték, több adatom nincs. Így a tétel:

1 *kis* vagy *közönséges ezres* = 10 kis százas = 50 stiga = 1000 db, *nagy ezres* = 10 nagy százas = 20 sokk = 1200 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.9 KONC

A történeti-etimológiai szótár szerint húsdarab, falat, darab jelentéssel szláv eredetű, 1619-ből ismeri így elsőnek, 1544-ből mint papírmértéket is, de ez a jelentés „kialakulásának részletei azonban még tisztázásra szorulnak". A latin szövegekben liber, a németben Buch. Mindkét név — ellentétben a magyarral — jól illeszkedik ezen, hozzánk német nyelvterületről került egység mivoltához. Ugyanis a papírkészítői munka utolsó szakaszában (kiszerelés) az elkészült papíríveket, árkusokat (ld. 6.2) a téglalap alak szélesség-közepén félbehajtották, az ilyen íveket egymásba tették és így a csomó könyvszerű lett, a német név innen, a magyar talán onnan, hogy a papírmérték rendszer legkisebb első összetett egysége, falatnyi a következőhöz viszonyítva. Természetesen meghatározott számú íveket raktak koncba: az írópapírból 24, a nyomópapírból 25 ívet,[20] s úgy tartják, hogy az első szám a német abc akkor 24 betűje után alakult, a később szükséges lett nyomópapíré pedig a kiegészült abc betűszámát kapta.[21]

A középkori írásbeliségünk fejletlensége következtében a kancelláriák még a 16. sz. második felében is inkább csak konconként vásárolták a papírt[22] — így a magyar nevével egy időben dokumentált a léte —, de még a 17. sz. végén sem ritka ez.[23] S jellemző, hogy az 1689. évi számtankönyv még csak az írópapír 24 íves kon-

cát regisztrálta,[24] az 1739. évi már a nyomópapír 25 íves koncát,[25] s az 1768. évi már mindkettőt.[26] S e két viszonyszám maradt az egész korszakban.[27] A tétel tehát:

1 *konc* = 24 ív író- = 25 ív nyomópapír. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.10 KÖTEG

Nyelvújításkori szó,[28] szilárdabb, megszámlálható darabok összekötözött egysége, s ezen keresztül lett darabmérték. Hasonló jelentésű a kötés, de ez a lazább, és a nem, vagy rosszul, nehezen számolható anyagok kötözött csomója, ezért tárgyaltam térfogatmértékként (ld. 4.23). A köteg a latin szövegben ligatúra, a németben a szótárakban Gebinde, az iratokban Bund, Busch.

Szerepel az 1542. évi pozsonyi vámnaplóban, de megbízható viszonyszámot nem lehet megállapítani,[29] hasonlóan az 1613. évi pozsonyi harmincadjegyzékben,[30] s így az 1714. évi erdélyi vectigálban.[31] Az 1739. évi számtankönyvben 10 vagy 20 db bőr.[32] A szentlukai (Somogy) üveghuta 1807—8. évi leltárában részint meghatározott számú és egyforma nagyságú táblaüvegek mértéke, így 1 db egész, 2 db $^1/_2$, 4 db $^1/_4$, 8 db $^1/_8$ táblaüveg, mert az összterületük nem lehet több, mint 1 üvegmérték (ld. 4.43), részint 6 db fehér vagy 3 db zöld öblösüveg.[33] Beningni szerint 1837-ben egyrészt 10 db bőr, másrészt 25 db írótoll.[34] S ez utóbbit adja Finály is 1853-ban.[35]

A méréstárgy többfélesége miatt (valószínűleg még több volt) nehéz tételezni, illetve az üveghutai sajátos adatot: a táblaüveget el kell hagyni, így írható:

1 *köteg* = 10 vagy 20 db bőr; 25 db írótoll; 3 zöld vagy 6 fehér öblösüveg.

6.11 MANDEL

Ismét megtartottam a német nevét e német nyelvterületről hozzánk került mértéknek, mert ezen dívott nálunk is, de ritkán. Mérték mivoltára kétféle magyarázat van. Heyne szerint elsősorban 15 kéve gabonarakást jelentett, s a középlatin, azonos jelentésű mandala szóból keletkezett, ebből származott a későbbi 15 db, illetve szám jelentése. (Közbevetőleg: Du Cange szerint a mandala jelentése manipulus, ami viszont kévét jelent.) Adelung szerint az első jelentése 15 szám, sajátosan lett a 15—20 kévés gabonarakás neve, ugyanis a Mand = kosár szóból származik, s eredetileg annyi mennyiséget jelentett, amennyi abba belefért. — Nos, a lényeg az, hogy mindkét esetben 15-öt, 15 db-ból álló egységet jelent, s megjegyzem, hogy nálunk a német szövegben gyakorta Mandel a kereszt (ld. 4.19) neve.

Darabmérték mivoltára első hazai adatom az 1689. évi számtankönyvben olvasható: a mandel az 15 db,[36] az 1696. évi számvetőtáblában is így,[37] 15 a Mandel az 1739. évi számtankönyvben is,[38] ennyi Niemann könyvében is 1832-ben,[39] és Beninginél 1837-ben.[40] Következőleg:

1 *mandel* = 15 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.12 NAGY

Ennél a mértéknél sem tartottam meg a gyakorlatban dívó német nevet: Gross részint közismert jelentése, részint összetételei miatt (ld. 6.8, 6.20), mert akkor a magyar és német nevet keverni kellett volna, vagy mindkettőt németül hagyni. Ez látszott ésszerűbbnek. Magyar szótáraink azonban a nagy szó konkrét mérték mivoltát nem ismerik, csak mint sokat jelentő, általános jelölést. Adelung és Heyne az összetételekben magyaráz: a Grosshundert az 120, a Grosstausend az 1200 db-ot jelent, ugyanis a régi tizenkettes számrendszert beolvasztották az újabb tízes rendszerbe.

Az ellentmondást természetesen nem oldja fel a nagy szó alkalmazása, amellett még fokozódott is. Ugyanis a tíznél, illetve a tizenkettőnél nem alkalmazták e jelzőt, saját logikával nem lett Grosszehn, hanem Duzend, tucat (ld. 6.23). Ráadásul éppen ennél a mértéknél a jelző most már önmagában alkalmazva (Gross = =nagy) sokszoroz. Finály 1853-ban megmondja miként: 1 nagy (Gross) az 12 tucat.[41] És ugyanezt mondja Csink is 1860-ban.[42] Vagyis a nagy önmagában mint mértéknév nem nagy tízet, hanem nagy tucatot jelent, de az egység szorzatát, vagyis ahogyan tételezem:

1 *nagy* = 12 tucat = 144 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.13 ORT

Maradt a német név, mert a gyakorlatban is ez volt a neve a német nyelvterületről hozzánk került, ritkábban használt mértéknek. A történeti-etimológiai szótár magyar szóként ismerteti, 1544-ből elsőnek, német eredetet, darab, negyedrész, pénz jelentést adva. Adelung sorrendben a következő jelentéseket írja: az egésznek a része, súly negyed, pénz negyed, űrmérték negyed, csúcs, hegyes vég, tér, terület. Heynénél az első jelentés a csúcs, hegyes végződés, terület, csak aztán található a súly és űrmérték negyed, valamint a pénz negyed jelentés, de itt a magyarázat is: a pénzt valamikor négy egyenlő részre vágták, s egy-egy ilyen rész az egyik végén csúcsba, hegybe végződött, mint a tortaszelet, ezért kapott a csúcs jelentésű Ort szó negyed jelentést is, pénz és mérték vonatkozásban.

S megint közbelép a számrendszer. Amikor a német nyelvterületen a kereskedelem a tizenkettes rendszerről átváltott a tízes számrendszerre, kialakult az ort újabb jelentése: érthetően a 100-nak lett a negyede, ahogyan Benigni írja 1837-ben[43] s írom én is tételnek:

1 *ort* = 25 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.14 RIZSMA

A csomag, köteg jelentésű arab rizsma, mint az akkori legnagyobb papírmérték, a papírkészítés tudományával együtt az araboktól jött át az európai papírkészítői gyakorlatban. Itáliában honosodván, innen, s olasznak tekinthető eredettel került tovább a mérték, nevével — risma — együtt sokfelé, hozzánk is, de német nyelvterületről.[44] Írásbeliségünk többször említett kezdeti szegénysége, így a papírszükséglet kicsisége ellenére, nem a kancelláriáknak a 16. sz. közepén már a mértékig növekedő szükségének az idején, hanem jóval korábban ismerkedünk meg vele. A kereskedők ugyanis mértékbe csomagolva szállították a papírt, így vámtétel lett a rizsma már a 15. sz. elején,[45] s maradt később is.[46] De meg kell jegyezni, hogy a hazai laikus gyakorlat nevezte, kötegnek, kötésnek is e mértéket.[47]

Nagysága már a 14. sz.-ban kialakult a papírkészítő gyakorlatban, nemzetközi lett, így került hozzánk is, s ez maradt a korszak végéig: 20 konc (ld. 6.9) ír- vagy nyomóipar.[48] Ezt a nagyságot természetesen a laikus gyakorlat is átvette. Ennyi szerepel az 1680. évi erdélyi limitációban,[49] ez az 1689. évi számtankönyvben,[50] az 1714. évi erdélyi vectigálban,[51] az 1739. évi,[52] az 1768. évi számtankönyvben,[53] és a 19. sz. elejei szakirodalomban.[54] A tétel tehát:

1 *rizsma*=20 konc ír- vagy nyomóipar. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.15 RUNA

A történeti-etimológiai szótár nem ismeri. Kniezsa viszont magyar szóként tárgyalja, szlovák vagy kárpátukrán eredettel, a lenyírt juhgyapjú csomó jelentéssel, 1705-ből ismerve elsőnek.[55] Én 1670-ből ismerem elsőnek, Szécs (Zemplén) összeírásában szerepel „egynéhány runna gyapjú".[56] Makovica (Sáros) 1671. évi leltárában pontosan meghatározták: „Egy ronna gyapjú csak egy juh gyapja", a csomókat mérlegelték is, átszámítással 1 runa az 1,2—1,4 bécsi font volt,[57] vagyis annak értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4) ez 0,67—0,78 kg. Munkács (Bereg) 1699. évi leltárából megismerjük a runa latin megfelelőjét: glomus, s megtudjuk, hogy a „paraszt juhok gyapja" 377 runa volt, „mellyeket mására vetvén" 396 bécsi font lett,[58] vagyis 1 runa az 10,7 font, illetve 6,00 kg. 1705-ben Zemplénben pedig megkülönböztették az első és a második nyírás runáit (ami érthető), de nem mérték a súlyát.[59] A gyakorlat tehát nem volt egységes, nem mérték mindig a súlyt, ezért tárgyalom darabmértéknek. A tételt persze szövegesen kell írni:

1 *runa*=1 juh egynyírású gyapjának a kötege. Az északkeleti Felvidéken dívó mérték.

6.16 SILLING

Ismét magyar ortográfiával a német neve — ezt használták — a német nyelvterületről hozzánk került német mértéknek. A köztudatban egy pénz neveként él. Adelungnál is ez az alapjelentés, de egy kisebb pénzegységhez való viszonyszámán keresztül darabszám, illetve meghatározott darabszámú egység neve lett, mégpedig Sziléziában 12 Hällerből 12, Ausztriában a 30 Pfenningből 30 db. És így szerepel, már mint általános mérték egyetlen forrásomban — ami ritka használatát bizonyítja — az 1768. évi számtankönyvben,[60] ami szerint tételezem:

1 *silling*=30 db. Nemzetközi mérték.

6.17 SOKK

E mértéknek sem alakult magyar neve, pedig elég általános volt, német nyelvterületről kerülvén át, megtartották német nevét, ezt írom magyar ortográfiával. Adelung szerint a Schock általános jelentése valamilyen anyagból egy rakás, csomó, mennyiség, másodsorban meghatározott számból álló egység, de ez a szám az anyag szerint változhat, közkeletűen azonban 60 db, s e jelentésén keresztül pénzfajta neve is. Heyne szerint viszont az alapjelentés a 60-as szám, amelyik a 60 kévés gabonrakásból lett más tárgyak ilyen egysége, egyes helyeken pénzfajta, sokfelé általános tömeget jelent.

A kétféle magyarázat lényege egyezik: a sokk az 60 db, illetve ilyen tartalmú egysége valaminek. Ezt a viszonyszámot közlik a hazai forrásaink is. Az 1542. évi pozsonyi vámnaplóban 60 db kistál,[61] az 1689. évi számtankönyvben 60 szárított hal,[62] az 1696. évi számvetőtáblában általában 60 db,[63] ennyi Marpergernél 1707-ben,[64] Az 1714. évi erdélyi vectigálban: „1 sok (schock) kiben 60 vagyon".[65] Az 1739. évi számtankönyvben: „Sok tart 60 darabot."[66] Ennyi az 1768. évi számtankönyvben,[67] Balmann szerint 1801-ben,[68] A szentlukai (Somogy) üveghuta 1807. évi leltárában 60 db öblös üveg.[69] Niemann szerint 1834-ben általában 60 db, vagy 4 mandel (ld. 6.11) nagy,[70] Beningninél 1836-ban ugyanez.[71] Csinknél 1860-ban 1 „hatvandad".[72] Így tehát:

1 *sokk*=4 mandel=60 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.18 SÓMÉRTÉK

6.18.1 *Általában.* Az alapkutatások hiánya, s az ebből adódó terminológiai bizonytalanság miatt összevontan tárgyalom a forrásokban különféle néven szereplő sómértékeket. Így megkockáztathatom, hogy az esetleg eredetileg egyazon, de általam két néven ismert mértéket elválasztok egymástól. E mértékeknél bányászott, vagyis kősóról van szó, a tengeri főtt, mosott (porsót) a kúp nevű térfogatmértékkel vagy súllyal mérték (ld. 4.24). Az utóbbi módot egyes darabsóknál is alkalmazták (ld. később).

A só bányászata és kereskedelme kezdettől monopólium volt, a 12. sz.-tól királyi haszonvétel, majd átalakul állami monopóliummá, korán kialakulhattak tehát a hazai sómértékek,[73] amelyeket az írásbeliségünk elégtelensége következtében csak a 16. sz.-tól ismerhetünk meg. A lényegük az, hogy mindegyik 1 darabot jelent, csak a nagyságuk, formájuk más. S megismétlem a figyelmeztetést: lehet közöttük azonos, de a rendelkezésre álló adatokból nem lehet ezt egyértelműen megállapítani. — A szemle a mértéknevek betűrendjét követi.

6.18.2 *Hajósó.* Nyilván a szállítás módjáról kapta a nevét. Az erdélyi sóbánya-1515. évi számadásában már szerepel, az 1551. évi összeírás szerint a másik neve máglyasó, és kisebb volt a szekérsónál (ld. 6.18.4), $5\,^1/_2$ bécsi font, de Vízaknán (Alsó-Fehér) 10 fontot nyomott,[74] vagyis a bécsi font értékével: 0,5558 kg (ld. 5.5.4), 3,06, illetve 5,56 kg volt. A súlykülönbség jelentős, utalhat a nagyság-különbségre, de okát nem adhatom. A szekérsóval szembeni kisebbségét viszont a hajóra való rakodás és elhelyezés különbsége okozhatta. A tétel pedig:

1 *hajósó* = 1 db = $5\,^1/_2$, illetve 10 bécsi font = 3,06, illetve 5,56 kg.

6.18.3 *Kősó.* Megtévesztő a név, mert mindegyik kősó volt. A következő adatokból úgy ítélhető, hogy darabsó értelme volt, de lehet, hogy az egyéb néven szereplők között is van ilyen értelmű, illetve fordítva.

Első említését 1423-ból ismerem.[75] 1452-ben a szegedi sókamarából adatnak ki 100 sót.[76] 1462-ben is darabszám említik.[77] 1532-ben Désen (Belső-Szolnok) a sókamara leltárában darabsót számolnak, s az 1551. évi sókamarai számadásban a sóvágók bére a pénzen kívül még 4 kősó.[78] „Kö sot" vásároltak 1544-ben Nádasdiék.[79] 1549-ben Mármarosban kisebb vagy faragósóként említik.[80] 1574-ben Ghyczyék 2 „kwj sot" vásároltak.[81] Egy kamarai harmincados 1578. és 1597. évi jelentésében bálványsó a neve.[82] A mármarosi sóbánya 1614. évi leltárában a só darabszám szerepel.[83] Az 1627. évi erdélyi limitációban a tétel a kősó.[84] A lévai (Bars) harmincados 1628. évi jelentésében a darabszám megadott kősó köznyelven ostor volt.[85] Apafi 1666-ban a vízaknai sóbányából „nem valami dirib darab, hanem egész kő sot" rendelt 500 darabot.[86] 1681-ben a dunántúli hadak főkapitánya Keszthelyre (Veszprém) 102 kősót rendelt, „minden keö sott harmincz okajaval" számolva,[87] annak értékével: 1,25 kg (ld. 5.17), 1 kősó az 37,80 kg, ami bizony soknak tűnik. Az 1696. évi országos vectigálban kősó az egyik tétel.[88] A 17. sz. végi erdélyi kamarai sóvágóutasításban a sót darabszám említik.[89] 400 „kő soót" rendelnek 1705-ben Rákóczi egyik titkárának járandóságul.[90] 1707-ben a fehérvári katonaság egyik egysége többek között „másfél kő sót" rekvirált.[91]

A szemle szerint a kősó és a darabsó azonos értelmű. S megismertük még három másik nevét: faragósó, bálványsó és ostor. Az első kettő a só vágási műveletéből érthető elnevezés, valószínűleg az alakjukra utal, s ezért viszont lehet, hogy mégsem azonos ezzel a mértékkel. De hogy a kősó köznyelven akkor és ott miért volt ostor? Esetleg az ostor csapás jelentésére gondolva vágást jelent? Egy súlyadatot is

kaptunk, meglehetős darab lehetett, lényegesen nagyobb, mint a hajósó, bár ennek kis voltát ismerjük. Tételnek pedig ezt írhatom:

1 *kősó* = 1 db só, egy alkalommal 37,80 kg.

6.18.4 *Szekérsó.* Ez is a szállítási módról kaphatta a nevét. Említik már 1280-ban.[92] Szerepel az erdélyi bányák 1515. évi leltárában, s az 1551. évi összeírásból tudjuk, hogy nagyobb volt a hajósónál,[93] ez 3,06, illetve 5,56 kg volt (ld. 6.18.2). Nagyobbságát nyilván a szekérre rakodás könnyebbsége magyarázza. Ilyent szállítanak Egerbe (Heves) 1567-ben.[94] 1553-ban a kamara javasolta, hogy a szekérsó addigi 17 fontos súlyát emeljék 20 fontra, így százát a 3 helyett 4 forintért, tehát 1 forinttal drágábbért árulhatják,[95] vagyis a bécsi font értékével: 0,56 kg (ld. 5.5.4), 9,45, illetve 11,12 kg. 1730-ban az Eszterházyak pápai provizorának a sószállítási tervezete szerint egy szekérre 20 bécsi mázsa, vagyis 11,22 q só fért el (ld. 4.40.7), ezzel s a fenti súllyal számolva 119 db lehetett ez, de nyilvánvaló, hogy a kamara sószállító szekerei nagyobbak voltak. A tétel pedig:

1 *szekérsó* = 1 db só = 17 bécsi font = 9,52 kg.

6.18.5 *Tömény.* A történeti-etimológiai szótár szerint a tumen ótörök eredetű szó, tízezer, sok, csapat jelentéssel, magyarul elsőnek 1213-ból ismeri, 1600-ból pedig kősó jelentéssel, de ennek miértjét nem adja. Ilyenkénti első említését 1229-ből ismerem.[96] Zsigmond 1425. évi okleveléből azt tudjuk meg, hogy 1 tumen só az 1000 Ft volt.[97] 1429-ben 2 tumen,[98] 1444-ben 1 tumenium,[99] 1445-ben ismét egy,[100] 1452-ben 2 tömény,[101] 1459-ben 5 thumen[102] sót említenek. II. Ulászló 1498. évi rendelete szerint a sóbányász bére minden thumen só után többek között 11 kősó volt.[103] Huszton (Mármaros) 1504-ben 6 tömény,[104] 1509-ben 2 tömény[105] sót említenek. A tordai sóbánya 1528. évi leltárából német nevét: themeynsaltz ismerjük meg, Huszt 1600. évi összeírásából pedig azt, hogy a köznyelvi „tomensoo" a latin szövegben kősó volt csupán.[106] Acsády azt állítja, hogy 1 tömény az 100 db kősó, illetve 50—60 bécsi mázsa, de állítását semmivel sem indokolja.[107]

Kevesellem e mennyiséget. Több okból. Az egyik a név: tömény. Nyilvánvaló, hogy e mérték a mennyiségről kapta a nevét, s a szó alapjelentése szerint tízezer lenne, ezt viszont soknak vélem, de hogy száz miatt nem lett tömény, az kétségtelen. A másik a tömény Zsigmond féle 1425. évi 1000 Ft-os ára. 100 db esetében 10 Ft lenne darabja, ami a szekérsónál ismert árhoz: 3 Ft viszonyítva nagyon magas, tekintve még a 120 év különbségét is. Viszont a tömény szó tízezer jelentése a jelen esetben könnyen ezerre módosulhatott. így 1 Ft lenne 1 db. Úgy gondolom, ez jobban közelítheti a valóságot. S ha azt is figyelembe vesszük, hogy a kősónál ismertetett adatok (ld. 6.18.3) közül 1423-ban, tehát a tömény előbbi árával majd azonos időben, 100 db-ot említenek, nem pedig 1 töményt (s a későbbi adatoknál is 4—500 db szerepel, nem pedig 4—5 tömény), akkor a 100 db-os nagyságot végleg elvethetjük, s az 1000 db-ot valószínűnek vélhetjük. Így írom tehát a tételt, de kérdőjelezem:

1 *tömény* = 1000 ? db kősó.

6.18.6 *Tulkó.* Nézzük előbb az adatokat. A mármarosi sókamara 1549. évi jelentésében szerepel: sales Thulcones, sales Tulkonum, az 1574. éviben így: sales magnos Twlko dictos, Munkács (Bereg) 1567. évi összeírásában pedig: magni sales tulcones, magni sales aliter tulcones.[108] Munkács 1573. évi összeírása többet mond már: sales maiori tulko vocati, qui mensurari non possunt,[109] és ugyanez van az 1604. évi összeírásban.[110]

A túlkósó tehát olyan nagy sódarab, hogy azt nem mérhetik meg. Közelebbi magyarázatot pedig 1872-ből kapunk. A Lőrincz közölte désaknai (Belső-Szolnok) tájszavak között a tulkó: „felfeszékelt sópad az aknafeneken, melyből a sókövek telnek ki felkockázva".[111] Jankótól pedig megtudjuk azt is, hogy a sót a bánya fenekén talpművelésben fejtik, ennek egysége pedig a tulkó, a bányász először ezt vágja körül.[112] A tulkó tehát nem kereskedelmi, hanem sóbányász mérték. A tétel pedig szöveges kell legyen:

1 *tulkósó* = 1 db nem mérhető nagy sólap, sóbányai mérték.

6.18.7 *Összefoglaló.* A szemléből megállapíthatjuk a következőket. A hajósó és a szekérsó egyaránt 1 db kősó, csupán nagyságban különböztek. A hajósó 3,06 és 5,56 kg, a szekérsó 9,52 kg, s ezeknek megfelelően különbözik a nagyságuk, így a térfogatuk is. Ha a kősó fajsúlyával: 2,16 kg/dm^3 [113] számolunk, akkor a térfogat az előbbi rendben: 1,4166, 2,5730 és 4,3750 dm^3. Lőrinc közléséből tudjuk, hogy a kősó kocka alakú volt, de a logika is mondja: a fejtés és a rakodás szempontjából egyaránt ez a legalkalmasabb alak. Ebben az esetben a kisebbik hajósó kockaélet 1,123 dm, ami kb. 4 bányahüvelyk (2,79 cm)[114] a nagyobbiknak az éle 1,370 dm, ami kb. 5 bányahüvelyk nagyságot ad. A kősónál kapott értéket nagyoltan ugyan, de számítsuk: 37,80 kg, az előbbi értékkel 17,50 dm^3, ennél a kockaél 2,6 dm, ami kb, 9 $^1/_3$ bányahüvelyk. Természetesen csupán tájékoztató adatok ezek. S amit még meg kell állapítani: a tulkósó csak bányai, a tömény viszont — úgy mondhatom — nagykereskedelmi mérték.

6.19 STIGA

A német névnek a gyakorlatban magyarosított alakja ez, de szótáraink nem ismerik. Ez a mérték is német nyelvterületről került hozzánk, de ritkán éltek vele. Adelung szerint a Stiege jelentése létra, lépcső, mértékként nem ismeri. Heyne viszont igen: vidéken a létrát széna és egyéb dolgok szállítására is használták, s a régi házi létrának 20 foka volt, így lassan 20 egységet tartalmazó mértékké alakult, illetve önmagában a 20 szám jelentésére. Kételkedem: 6 m-es házi létra? De ez a jelentésen nem változtat.

Első hazai említését az 1696. évi számvetőtáblából ismerem: itt a „stiga az 20 db".[115] Marpergernél 1707-ben ugyancsak,[116] és 20 db a stiga az 1739. évi számtankönyvben is.[117] A tétel tehát:

1 *stiga* = 20 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.20 SZÁZAS

Az ezresnél mondottakra (ld. 6.8) hivatkozva írom a nevet, amelyik a történeti-etimológiai szótár szerint finnugor örökség, magyarul elsőnek bizonyosan 1217-ből ismeri. Mértékként viszont — ritkán dívott — ez is német eredetű. Adelung a Hundert szónál adja a kétféle jelentés: 100 vagy 120 db, aszerint, hogy tizes vagy tizenketes számrendszerben számolunk.

A Marperger által 1707-ben adott viszonyok: 1 kis vagy közönséges százas az 5 stiga (ld. 6.19) vagy 100 db, 1 nagy százas az 2 sokk (ld. 6.17) vagy 6 stiga, illetve 120 db.[118] Beningi 1837-ben csak a nagy százast adja: 120 db.[119] De a tétel írható:

1 *kis* vagy *közönséges százas* = 5 stiga = 100 db, *nagy százas* = 2 sokk = 6 stiga = 120 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja (ld. 2.26.4).

6.21 TONNA

A történeti-etimológiai szótár szerint a latin tonna átvétele, német közvetítéssel (Tonne) is, hordó, űrmérték jelentésekkel, magyarul elsőnek 1548-ból ismeri (1874-ben lett súlymérték is). Darabmértéknek tehát nem ismeri. Adelung igen: a Tonne 1000 vagy 1200 db hering (ismét a két számrendszer keveredése).

Elsőnek a 15. sz.-i pozsonyi vámnaplóban találkozunk vele tételként,[120] úgyszintén az 1542. évi vámnaplóban.[121] Az 1696. évi számvetőtáblában 1 tonna hering az 1000 db.[122] Tétel az 1697. évi országos vectigálban.[123] Az 1714. évi erdélyi vectigálban a hering mértéke 1 tonna.[124] Az 1739. évi számtankönyvben 1 tonna hering az 1000 db.[125] az 1768. évi számtankönyvben viszont 1 tonna az 900 vagy 1200 hering,[126] az első szám azonban bizonyosan téves, helyesen az 1000 db lesz. Így a tétel:

1 *tonna* = 1000 vagy 1200 db hering. Nemzetközi mérték.

6.22 TUCAT

Ma is használt szavunk. A történeti-etimológiai szótár szerint a német Duzend, ez pedig a francia douce szóból jött, amelyik a latin doudecim szóból származott, magyarul elsőnek 1597-ből ismeri. A latin szó meg is adja a jelentését: 12. A német iratokban még Tusin alakban is előfordul. Egyébként nyilvánvaló, hogy a tizenkettes számrendszer alakította mértéknek.

Elsőnek az 1403—39-ben készült budai jogkönyvben találtam, mint főkötő, nadrág tételt,[127] az 1436. évi pozsonyi vámnaplóban a főkötő tétele,[128] Kováts még ruha, pipere, harisnya tételként említi itt,[129] az 1597. évi soproni vámszabásban a kanál vámtétele.[130] Az 1689. évi számtankönyv azonban már általánosan 12 db-ot ír,[131] úgyszintén az 1696. évi számvetőtábla.[132] Marperger 1707-ben szintén, de ő már említi a nagy tucatot,[133] de ez külön mérték (ld. 6.12). A tucat tétel

az 1714. évi erdélyi vectigálban.[134] Az 1739. évi számtankönyvben 1 „Duczet" az: 12 db.[135] Csinknél 1860-ban a „tucet" szintén.[136] A tétel tehát egyértelműen írható: 1 *tucat* = 12 db. Nemzetközi mérték, a vonatkozó mértékrendszer tagja.

6.23 ÖSSZEFOGLALÁS

6.23.1 *Általában, mértékkészlet.* 21 mérték a készlet, kettőnél van 7 alegység, de már nem területi, hanem a mérték mivoltából következőleg mérés tárgyi. Ez az egész korszak készlete, amelyik a 17. sz. végéig egyenletesen az állomány felére növekszik, majd hasonló ütemben csökken. Ez esetben azonban nem bizonyos, hogy a való helyzetet tükrözi, lehet, hogy a forrás-elégtelenség is ludas benne. Ugyanis nagyon valószínű, hogy a kereskedelem egyéb darabmértékei is éltek nálunk, már a korai időszakban is, csak éppen a mérték mivolt következtében nem maradt írott emléke. Illetve: nem lehet megállapítani, hogy a nemzetközi kereskedelem egyéb darabmértékeit nálunk is használták. S ez a helyzet a német, osztrák 19. sz. végi irodalomban regisztrált darabmértékek esetében is.

6.23.2 *Eredet* szerint a 21 mértékből 4 mértéket tekinthetünk hazainak (19%), illetve: ebből kettő párhuzamos alkotás. 17 mérték külföldi (81%) eredetű. Ezekből 1 rután vagy szláv (6%) és 16 mérték (94%) német. S ez jellemzi kereskedelmünk jellegét az ilyen méréstárgyak, illetve áruk vonatkozásában. Mint ahogyan az is, hogy e mértékek majd fele a német nevét nálunk is megtartotta.

6.23.3 *Metrikusan* nem tárgyalhatjuk a készletet, a mértéktípus következtében nem lehet ilyen értékük. Ne zavarjon meg minket az, hogy a sómértékek esetében számítgattam metrikus értéket is, ez csupán a nem közkeletűen ismert darabnagyságra vonatkozó tájékozódás céljait szolgálta.

6.23.4 *Időrend.* Ismét figyelmeztetek az első — és utolsó — előfordulás esetlegességére, a szemle most is csak tájékoztató jellegű. A dátum előtti és utáni — jel a korábbi, illetve további használatát jelzi.

—11. sz. — 1874 darab, —12. sz. — 1874 sómérték, — 1355 — 1874 bála, —14. sz. — 1874 ákrus/ív, —1403—1707 — deher, —1403—1874 tucat, —15. sz. — 1768— tonna, —15. sz. — 1874 rizsma, —1521 —19. sz. bokor/pár, —1542 — 1853— köteg, — 1542—1860 sokk, — 1557—1874 konc, —1670—1705— runa, —1689—1837— mandel, cimmer, —1696—1739— stiga, —1707—1837— ezres, százas, —1768 — silling, —1837 — ort, —1813 — 1860 — nagy.

A 11. sz.-ban 1 mérték, a 12. sz.-ban eggyel gyarapodik, a 14. sz.-ban 2 gyarapodás, 4 a készlet, a 15. sz.-ban ismét 4 a gyarapodás, 8 mérték van, a 16. sz.-ban újból 4 mérték a növekvés, a készlet 12, a 17. sz.-ban megint 4 gyarapodás, a készlet 16, a 18. sz.-ban 3 a gyarapodás 5 a csökkenés, a készlet 14 mérték, a 19. sz.-ban 2 a gyarapodás és 8 a csökkenés, a zárókészlet tehát 8 mérték. A 17. sz. végéig tehát egyenletes a készlet növekedése, aztán gyorsulva fogy. Ez a helyzet azonban

a jelen esetben csak áttételesen az integráció következménye: a nemzetközi kereskedelem egyes korábbi darabárukat más, elsősorban súlymértékkel mér.

6.23.5 *Tájrend.* Az eddigiektől jelentősen eltérő. Már a súlymértékeknél is tapasztaltunk eltérést, de itt még inkább ez a helyzet. E mértékek jelentős része ugyanis nemzetközi, kevese általános—országos, és alig a tájilag dívó vagy sajátosuló mérték. E három csoport szerint kell tehát sorolnom őket.

Nemzetközi

Árkus/ív 1 db, bála papírnál 10 rizsma, cimmer 40 db, darab, deher 10 db, ezres, kis 1000, nagy 1200 db, konc 24 és 25 ív, mandel 15 db, nagy 144 db, ort 25 db, rizsma 480 és 500 ív, silling 30 db, sokk 60 db, stiga 20 db, százas, kis 100, nagy 120 db, tonna 1000 és 1200 db, tucat 12 db.

Összesen 17 mérték, a készlet 81%-a.

Általános—országos

Bokor/pár 2 db, köteg, változó, sómérték 1 db (tömény 1000 db).
3 mérték, a készlet 14%-a.
Felvidék (Hegyalja): bála dohány 100 csomó.
Erdély: bála dohány, sómérték.

Sajátos

Felvidék: Bereg, Sáros, Zemplén: runa 1 juh gyapja.

6.23.6 *Mérték szerint a táj.* Az előbbi szemlét kellene ismételni, nincs értelme. 17 mérték volt nemzetközi, 3 általános—országos és 1 tájilag sajátos, illetve kettő, mert az egyik nemzetközi mértéknek volt helyi értéke, ez a bála dohány, a Felvidéken 100 csomó, a sajátos pedig ugyanott a runa, az 1 juh gyapja.

6.23.7 *Méréstárgy.* Az előbbiekben mondottakból következőleg két csoportba kell sorolnom az adatokat.

Általában, tehát sokféle méréstárgyhoz alkalmazható mértékek betűrendben: bokor/pár 2 db, darab, deher 10 db, ezres 1000 és 1200 db, mandel 15 db, nagy 144 db, ort 25 db, silling 30 db, sokk 60 db, százas 100 és 120 db, tucat 12 db.

11 mérték, a készlet 52%-a. S észre kell vennünk a kor azon törekvését, hogy számokat szókban „kódoljon".

A másik csoport a méréstárgyak betűrendjét követi.

Bőr: köteg 10 vagy 20 db.

Dohány: bála 100 csomó.
Gyapjú: runa 1 juh gyapja.
Hal/hering: tonna 1000 és 1200 db.
Írótoll: köteg 25 db.
Papír: árkus/ív 1 db konc 24 és 25 db, rizsma 20 konc, bála 10 rizsma.
Prém: cimmer 40 db.
Só: kősó (hajó, szekér) 1 db, tömény 1000 db.
Üveg, öblös: köteg 3 és 6 db.

9 méréstárgyra volt 10 mérték, így 1 tárgyra jut 1,1 mérték, illetve 1 mértékre 0,8 tárgy. De a papírnak 4 mértéke is volt, ha ezt a tételt levonjuk, 8 tárgyra volt 6 mérték, s az index máris fordított: 1 tárgyra jut 0,7 mérték, illetve 1 mértékre jut 1,3 tárgy. Ez közelíti a valóságot.

6.23.8 *Mértéktípus* valamennyinél mesterséges, mert a számolás nem természetes valami. A darabmérték pedig ezen alapul. Ezt teszi mesterségessé, nem pedig az a körülmény, hogy az egynél nagyobb egységeket, ezek megkülönböztetése érdekében valamivel kötegelik, de ez az anyag természetesen nem mértékeszköz.

6.23.9 *Mértékrendszer.* Kétféle volt, mindegyik nemzetközi.

Sajátos a papírnál, 4 taggal, az egész korszakban dívott.

Általános 12 taggal, s jellemző, hogy ebből tizenegyet már 1707-ben rendszerbe foglaltak. Sajátossága az, hogy az egyes tagjai kisebb rendszerekben is éltek, egyesek önmagukban is.

6.23.10 *Összegzés.* A 21 darabmértékünk túlnyomó többsége német eredetű. Metrikus érték természetesen nincs. A készlet a 17. sz. végéig egyenletesen növekszik, aztán gyorsan csökken. Tájrendről nem beszélhetünk, a készlet többsége nemzetközi, általános mérték. A méréstárgy szempontjából is több az általános, mint a sajátos mérték. Mindegyike mesterséges típusú. Egy sajátos és egy általános mértékrendszert alkottak, az utóbbi kisebb rendszerekben is dívott.

7. BEFEJEZÉS

7.1 ÁLTALÁBAN

Az út végére értünk. Fárasztó volt, de ilyen a terep, amelyiken jártunk. Az előző kötetekben a hossz- és földmérő embert ismertük meg, most kikerekedett a kép: az űr-, a térfotat-, a súly- és a darbmérték használója is elénk került, mértékeivel együtt. S most is csak azt mondhatom, amit korábban, a tények ezt bizonyítják: az ember mindig kora ismeretének és igényének megfelelően mért, nem marasztalható el semmikor. Kétszáz év múlva a mi mérésünket is elmaradottnak bírálhatják majd.

A kötet korszaka majd ezer év, ami csak azért tűnik kevesebbnek, mert a korszak első fele írásbeliségünk elmaradottsága miatt alig dokumentált. S a létrejött kevés iratból is a századok viharai oly sokat elsodortak. Az első időszakot bizony elég felületesen ismerhettük meg. Aztán éppen az ellenkező végletbe kerülünk: egyre bőségesebb lesz a levéltári forrás, s a 18. sz.-ra már tengerré tágul, s a levéltáraink információ-képessége közismerten minimális. Bizonyos, sok-sok meglévő adat elkerülte a figyelmemet kutatásom során. Remélem, nem olyan, amelyik jelentősen módosítaná az eredményeket.

A témát ez a kötet befejezte, vele a köznapi életben használt valamennyi történeti mértékünket megismerhettük. Az ismeret természetesen csak az előző két kötettel lesz teljes, gondolnunk kell erre, hogy most, befejezésül a két nagy területnek: a mértéknek és a mérésnek fejlődését, alakulását, helyzetét (természetesen csak a kötet szempontjából) felvázoljuk.

7.2 MÉRTÉKEK

A korszak téma szerinti mértékkészlete igen bőséges, még az ezer esztendő szempontjából is. Emlékezzünk rá: 30 híg űrmérték, ebből 17 mértéknél 821 alegység, 36 száraz űrmérték, ebből 12 mértéknél 336 alegység, összesen tehát 67 űrmérték, ebből 29 mértéknél 1148 alegység, 48 térfogatmérték, ebből 5 mértéknél 22 alegység, 23 súlymérték, ebből 5 mértéknél 44 alegység, 21 darabmérték, ebből 2 mértéknél 7 alegység, az összkészlet tehát (a két metrikus mértékkel csökkentve): 157 mérték, ebből 41 mértéknél 1221 alegység.

Természetesen nem egyszerre éltek velük eleink. Fokozatosan alakult ki ez a készlet. S bár bizonyítani nem tudom, mégis bizonyosnak tartom, mert a logika mondja, hogy már az őshazában használnunk kellett majd mindegyik mértékfaj-

tát. A híg űrmértékekből legalább kettőt, egy kicsit és egy nagyot, a száraz űrmértékekből legalább egyet, a térfogatmértékek közül a gabona-, a széna- és a kendermunka egy-egy mértékét, a súlymértékek közül legalább kettőt, egy kicsit és egy nagyot, a darabmértékeket esetleg nélkülözhettük. Vagyis szerény számítással is legalább 10 mérték volt az induló készlet, amiből csak 6 mérték az ismert, de mint új mérték. S jelentősen növekszik. A 12. sz.-ban 8, a 14. sz.-ban 18, a 14. sz.-ban 34, a 15. sz.-ban 51, a 16. sz.-ban 81, a 17. sz.-ban 89, a 18. sz.-ban 85, s a 19. sz.-ban 75 mérték a használt készlet. Vagyis a 17. sz.-ig szinte mértani haladvány szerint növekszik a készlet, a 18. sz.-ra, valamint a 19. sz.-ra jelentősebben csökken, de a záróállomány még mindig az egész készlet 48%-a.

Ha esetleg a mértékek száma változhatna is, de az nagyon valószínű, hogy a köztük lévő arány marad. Vagyis a készletnek majd a fele (42%) űrmérték, amelyiknél a száraz a több (52%), egyharmada (30%) a térfogatmérték, s a maradék oszlik meg, majd felezően a súly- és a darabmértékek között, de az előbbi valamivel több.

A táj alakító hatása túlnyomó többségben (94%) az űrmértékeknél jelentkezik, de a hígnál jelentősebben (71%), mint a száraznál (29%), s ez teljesen logikus, hiszen lényegében bor- és gabonamértékekről van szó. A többinél már nem jelentős a táji hatás, de a súlymértékeknél kétszerező (3,6%) a térfogatmértékekhez viszonyítva (1,8%), a darabmértékeknél pedig nem is hat. S ugyanilyen irányt mutat az általános—országos és a sajátos mértékek viszonya.

A méréstárgy szerint az űrmértékek egységesek, kevés kivétellel bor- és gabonamértékek ezek. A térfogatmértékénél a méréstárgytól független, tehát általános mértékek mellett 23 tárgy határozott mértéket, de a készletnek csak mintegy negyede a sajátos mérték. A súlymértékeknél az általános mértékek mellett, már csak 9 tárgy köt mértéket, de a készletnek a fele sajátos. A darabmértékeknél pedig valamennyi általános, sőt, ennek többsége nemzetközi is, a kereskedelem igénye ez.

A mértékek többsége mesterséges típus, csupán a térfogatmértékeknél találunk természetest. S ez érthető, hiszen e mértékek egyúttal mérőeszközök is.

Mértékeink közül több rendszert is alkotott: 30 mértékrendszert ismerhettünk meg. Területi vonatkozással csoportosíthatjuk ezeket. Általános, esetleg nemzetközinek nevezhető 1 híg űrmérték és 2 darabmérték, összesen 3 rendszer, országos 5 híg és 5 száraz űrmérték, valamit 5 súlymérték, összesen 15 rendszer, területi 6 híg és 3 száraz űrmérték, összesen 9 rendszer, megyei jellegű 1 száraz űrmérték és helyi 2 száraz űrmérték rendszer. A jelentős többség (80%) tehát az űrmértékeknél található, közelítőleg egyforma arányban.

A korszak mértékkészletének a bőségét — s vele a differenciáltságot — az ismert metrikus értékek mutatják meg. A híg űrmértékeknél 0,1679—2392,50 l szélső érték között 254 nagyság volt, s ebből csak 44 nagyság azonos (17%), a száraz űrmértékeknél 0,7686—2536,80 l szélső érték között 218 nagyság, ebből csak 35 nagyság azonos (16%), viszonylag egyforma a kettő. A térfogatmértékeknél 18,27 cm^3—431,20 m^3, 0,017 kg—24,66 q, valamint 76,41—1595,04 l szélső értékek között 68 nagyság volt, mintegy háromszor szorosabb a helyzet, mint az űrmértékeknél. A súlymértékeknél 10,415 dkg—11,20 q szélső értékek között 79

nagyság volt, a szorosság mintegy kétszerezi az űrmértékekét. Együttesen tekintve a helyzetet pedig csak azt állapíthatom meg, amit az előző kötetben, s ebben is többször mondottam: eleink mindent meg tudtak mérni, amit csak akartak, szinte minden köznapi nagyságra volt mértékük. Az integrálódás öntörvényszerűen a 18. sz.-ban már észrevehetően halad, de a központi hatalom egységesítő törekvése eredménytelen maradt mindaddig, amíg az általános természettudományos ismeret fejlődésével ki nem alakul a társaldami igény az integrálódásra. Ez természetesen nem hazai, hanem európaközi jelenség, a megoldás is kívülről jön: a méterrendszerrel, s mi, ha kissé késve, de nem elkésve csatlakozunk hozzá a 19. sz. második felében, lényegében akkor, amikor az alakuló létformánknak erre már határozott igénye volt.

7.3 MÉRÉS

A mérés a mérték használata. A kötetben tárgyalt mértékek kezelésével a mérő embernek, amennyiben számolni tudott, technikailag kevés problémája volt az egész korszakban, még a gyermek is megtanulhatta azt (kivéve a köbmértékeket). És mégis mennyi probléma volt, és valamennyit az okozta, hogy az ember túlságosan is jól ismerte és kezelte a mértékeket.

Hamis mérték és hamis mérés — szinte egyidős a mértékekkel és a méréssel. A mérésügynek állandó törekvése volt a hamisság megakadályozása, és lényegében ezt a célt kivánta elérni a központi hatalom is, amikor a mértékeket egységesíteni törekedett.

Hazánkban is, már a 15. sz. elejétől kezdve törvények, rendeletek, központi, kormányhatósági, földesúri rendelkezések törekedtek egységes, igaz mértékek igaz használtatására. A kötetben tárgyalt mértékek közül azonban csak az űr- és súlymértékekkel törődtek így.

Jelentősebb akkor lett e ténykedés, amikor a 18. sz. elején a helytartótanács kapta meg ez ügynek a gondját. Több területen is tevékenykedett.

Többször is megvizsgáltatta a törvényes pozsonyi mértékeket, azokról etalonokat készíttetett a törvényhatóságok számára, s azok használatát ellenőriztette. Mértékvizsgálati módszert dolgozott ki, s a 19. sz. elejétől mértékhitelesítő intézetek létrehozásán fáradozott, de ezeket csak az abszolutizmus idejében sikerült országosan megszervezni.

A legfőbb gond természetesen az egységesítés volt. A 15. sz.-i törvény előírta budai rendszer országos terjedését megállította a török hódítás. Utódául a törvényhozás a 17. sz. derekán a pozsonyi rendszert állította. A 18. sz. közepétől ennek alkalmazását szorgalmazta a helytartótanács. Nehezített a helyzetet azonban a bécsi rendszer léte. Részint a bécsi udvar „egységesítő" törekvése, részint a kereskedelem terjesztette ezt. A pozsonyi rendszer mellett azonban a 17. sz.-tól kezdve törvényesen állt az erdélyi, majd a horvát rendszer is, s a politikai helyzet nem kedvezett az egységesítésnek. A 19. sz. elején is ez a négy rendszer él az országban. A bécsi rendszer, gyakorlatilag is egyszerűbb lévén, a kereskedelem hatására kényszerítés nélkül is terjedt, s az abszolutizmus parancsszava viszonylag könnyen

bevezette azt. De előkészítette számára a helyet az a belső integrálódási folyamat is, amelyik már a 18. sz.-ban megindult. A lényeget tekintve tehát a mértékegységesítés ügye az 1850-es években a bécsi rendszer alkalmaztatásával, bár még nem véglegesen és megfelelően, de befejeződött.

De az egységesítés csak az űr- és súlymértékekre (elsősorban az akóra, mérőre s a fontra) vonatkozott, a térfogat- és a darabmértékek továbbra is öntörvényűen alakultak. A helyi szokás, illetve az ipar és a kereskedelem igénye szabályozta ezeket, s közülük nem egy belenőtt az új, a metrikus rendszer időszakába is.

A ránk kényszerített bécsi mértékrendszernél azonban akkor már sokkal alkalmasabb és egyúttal nemzetközi rendszer terjedt el Európában: a méterrendszer. Az 1860-as években már Ausztria is belátta ezt, megkezdte bevezetésének előkészületeit. Vele együtt mi is, de már saját akaratból, a mértékegységesítésnek már a reformkorban és 1848-ban jelentkező, kifejezéshez is jutott meggyőződéséből kiindulva. Eltelik azonban még majd egy évtized, amíg az 1874. évi 18. tc. útnak indítva nálunk is a méterrendszert, véglegesen pontot tett a mértékegységesítés ügye után.

A pontot most már véglegesen én is kiteszem. E kötettel befejeztem a hazai történeti metrológia legfontosabb munkáját. Deo gratias. Célom végső fokon az volt, hogy a történeti mértékeinket, így a hossz-, a föld-, az űr-, a térfogat-, a súly-, a darabmértékek kataszterét elkészítsem, és e mértékeket a mai mértékkel megmérjem: metrikus nagyságukat megállapítsam a történettudomány, s ezen keresztül a magyar kultúra szolgálatára. S ezzel tulajdonképpen Galilei közismert programját valósítottam meg, azt, amelyet az első kötet indításul idéztem, és idézem most is az utolsó kötet zárszavaként:

„Ami számítható, azt számítsad ki, ami mérhető, azt mérjed meg, és ami nem mérhető, azt próbáljad mérhetővé tenni."

8. FORRÁSOK

8.1 FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK RÖVIDÍTÉSI JEGYZÉKE

Abony	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Abonyi közbirtokosság levéltára, P 2
Acsády Gabona	= Acsády Ignác: Régi gabona- és bormértékek. MGSZ 1894. 195—197.
Acsády Közg.	= Acsády Ignác: Közgazdasági állapotaink a 16. és a 17. században. Nemzetgazdasági Szemle, 1880. 245—253.
Acsády M. mért.	= Acsády Ignác: Magyar mértékek az 1715—20-iki években. MGSZ 1895. 374—376.
Acsády Mért.	= Acsády Ignác: Mértékek és súlyok. A mérték- és súlyrendszer története Magyarországon. Közgazdasági Lexikon 2. k. Bp. 1900. 641—651.
Acsády Szepesi	= Acsády Ignác: A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565—1604. Bp. 1894.
Adal.	= Adalékok Zemplén vármegye történetéhez.
Adelung	= Adelung, Johann Christoph: Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutsche Mundart usw. 1—4. Wien, 1811.
Alberti	= Alberti, Hans-Joachim: Mass und Gewicht. Berlin, 1957.
Alg. Rgrb.	= Allgemeine Reichs-Gesetz- und Regirungsblatt für das Kaiserthums Oesterreich.
Alvinczi	= Alvinczi Péter okmánytára 1—3. Bp. 1870—1888.
Apáczai	= Apáczai Csere János: Magyar enciklopédia. 2. Bp. 1961.
Arch. B. Štiav.	= Štátny slovenský ustredný archiv Banské oddelenie v.B. Štiavnici Hlarneho komornogroshelo urad. Bericht 1775. Országos Levéltár, Filmtár, C 781
Arithm. comp.	= Arithmetica in compositis et fructis, azaz a pénzek és mértékek többféle nemének öszve-vetése tudománya. Ismeretlen szerző kézirata. 1768. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 108.
Arithm. pract.	= Arithmetoca practica, azaz szam-vetés-tabla stb. Nagyszombat, 1739.
Arithm. vulg.	= I. N. J. Arithmetica vulgaris nucleus. Das ist: Arithmetischer Kern usw. Durch J.B.O.C.E. Lőcse, 1689.
Bailey	= Bailey, Jacobus: Totius latinitatis lexicon etc. 1—2. London, 1828.
Balassa	= Balassa Iván: A kévébe kötött szálasgabona összerakása és számolása. Ethnographia, 1956. 401—442.
Balassa Cs. r.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Balassa család levéltára, Családi rendezés, P 11
Balassa Kékkő	= Uo. Kékkői uradalom, P 1769
Balassa Közp. ig.	= Uo. Központi igazgatás, P 1768
Balassa Szer.	= Uo. Szerencsi család, P 1773
Balassa Vegyes	= Uo. Vegyes, P 1776
Bálint	= Bálint Sándor: Szegedi szótár. 1—2. Bp. 1957.

Balla	= Balla Gergely: Nagy-Körösi krónika. Kiad. Szabó Károly stb. Kecskemét, 1856.
Ballagi	= Ballagi Mór: Új teljes magyar és német szótár. 1—2. Bp. 1905.
Ballmann	= Ballmann, Johann Michael: Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grundriss. 1. Hermannstadt, 1801.
Balpataky	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Balpataky család levéltára, P 13
Bán	= Bán Péter: A Borsod vármegyei tizedjegyzékek bormértékei a 16—17. században. Archívum 1978. 69—75.
Bánó	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Bánó család levéltára, P 16
Barabás	= Barabás Samu: Székely oklevéltár 1219—1776. Bp. 1934.
Baranyai	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Baranyai család levéltára, P 18
Bárczi	= Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Bp. 1951.
Barta	= Barta István: Pécs gazdasági élete a 18. században. Pécs, 1941.
Bartal	= Bartal [Antal] Antonius: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Bp. 1901.
Bártfai Csáky	= Bártfai Szabó László: Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. 1—2. Bp. 1919.
Bártfai Forgách	= Bárftai Szabó László: A Hunt—Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910.
Bártfai Pest	= Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp. 1938.
Batthyány A. ant.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Batthyány család levéltára, Acta antiqua, P 1313
Batthyány Ádám	= Uo. B. III. Ádám bán iratai, P 1316
Batthyány Körm. k. i.	= Uo. Körmendi központi igazgatás, P 1322
Batthyány Miss.	= Uo. Missiles, P 1314
Batthyány Németú.	= Uo. Németújvári tiszttartóság, P 1324
Batthyány Ta.	= Uo. Törzslevéltár, P 1313
Batthyány Traut.	= Uo. Trautmannsdrofi hitbizomány, P 1338
Batthyány Vegyes	= Uo. Vegyes számadások, P 1334
Becsky	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Becsky család levéltára, P 1822
Békássy	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Békássy család levéltára, P 45
Beke—Barabás	= Beke Antal—Barabás Samu: I. Rákóczy György és a Porta. Bp. 1888.
Békefi	= Békefi Remig: A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi cziszterczi apátságok története. 1—4. Pécs, 1891.
Békés	= Békés Gyula: Gyakorló könyv a métermérték megismeretéséhez. Debrecen, 1874.
Belényesy	= Belényesy Márta: Adatok a magyarországi űrmértékek 16. századi történetéhez. Ethnographia, 1962. 338.
Bellon	= Bellon Tibor: Nagykunság. Bp. 1979.
Benda	= Benda Gyula: Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767—1867. Bp. 1973.
Benigni	= Benigni, J[oseph]: Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstenthums Siebenburgen. 1—3. Hermannstadt, 1837.
Benyovszky	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Benyovszky család levéltára, P 47
Berényi	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Berényi család levéltára, P 49

Berényi B. i. = Uo. Birtokigazgatási iratok, P 1847
Berzeviczy = Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Berczeviczy család kakaslomnici levéltára, P 53
Bethlen Betlen = Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Bethlen család betleni ágának levéltára, P 55
Bethlen Küküllő = Uo. Küküllővári levéltár, P 56
Bezerédy = Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Bezerédy család kámi levéltára, P 57
Bleibtreu = Bleibtreu, L.C.: Handbuch des Münz-, Maass- und Gewichtskunde. Stuttgart, 1861.
Birk = Birk, Ernst: Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. usw. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 11. Wien, 1853.
BM = Országos Levéltára, Polgári kori levéltárak, Belügyminisztériumi levéltára, Általános iratok, K 150
Bocsor = Bocsor István: Számvetési kézikönyv. Pápa, 1843.
Bogáts = Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevélszójegyzék. Kolozsvár, 1943.
Bogdán 1. = Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékeink a 16. század végéig. Bp. 1978.
Bogdán 2. = Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékeink 1601—1974. Bp. (1990.)
Bogdán 1786. = Bogdán István: Helyi földmértékeink a 18. században. Történeti Statisztikai Közlemények, 1967—1968. 150—229.
Bogdán 1828. = Bogdán István: Helyi földmértékeink 1828-ban. Levéltári Közlemények, 1973. 51—101.
Bogdán G. térf. = Bogdán István: Gabonaféléink térfogatsúlya a 18/19. század fordulóján. Agrártörténeti Szemle, 1980. 527—588.
Bogdán Gabona = Bogdán István: Gabonamalmaink a 16—17. században. Agrártörténeti Szemle, 1967. 308—327.
Bogdán Mve. = Bogdán István: Mestere volt egykor... Bp. 1984.
Bogdán Papír = Bogdán István: A magyarországi papíripar történetet (1530—1900). Bp. 1963.
Bogdán Rmm. = Bogdán István: Régi magyar mesterségek. Bp. 1973.
Bogdán—Maksay = Bogdán István—Maksay Ferenc: Királyi öl és királyi hold. Agrártörténeti Szemle, 1967. 106—110.
Bogdán—Papp—Szabó = Bogdán István—Papp Zsigmond—Szabó Miklós: Kétszáz éves gabonaszemek az Országos Levéltárban. Agrártörténeti Szemle, 1963. 50—66.
Bohdaneczky = Bohdaneczky Imre: Magyarországi pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt. Bp. é.n.
Bónis = Bónis György: Pest-budai hivatali utasítások a 18. században. Bp. 1974.
Borsa = Borsa Iván: A szenyéri uradalom 1524-i összeírása. Levéltári Évkönyv. Somogy megye múltjából 1981. 29—46.
Borsos = Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig. Bukarest, 1972.
Brassói = Brassói kereskedelmi szokások. Brassó, 1877.
Breznay = Breznay Imre: Eger a 18. században. 1—2. Eger, 1933—1934.
Budapest = Budapest története 1—5. Bp. 1973—1980.
Budeus = Budeus, Joachimus—Melanthus, Philippis: Vocabula rei numis mariae, ponderam et mensuram graecae, latinae, ebriacae. Wittenberg, 1549.
Bunyitay = Bunyitay Vince: A váradi káptalan legrégibb statutumai. Nagyvárad, 1886.

Buza	= Buza János: Fertály szavunk 16—17. századi jelentéstörténetéhez. M. Ny. 1974. 80—84.
Calepinus	= Calepinus, Abrosius: Dictionarium decem linguarum. Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből. Sajtó alá rend. Melich János. Bp. 1912.
Cam. adm. Eszék	= Országos Levéltár, A magyar kamara levéltára, Cameralis administratio Eszékiensis, Számvevőségi iratok, E 711
CJ	= Corpus juris hungarici. Magyar törtvénytár. Milleniumi emlékkiadás. Szerk. Márkus Dezső stb.
Cod. Austr.	= Codicis ordine alphabetico compilati. 1591—1700. Wien, 1704—1777.
Comenius	= Comenius, Johannes Amos: Eruditionis scholasticae. P.II. Januae. Rerum et linguarum structuram externaem exhibens. Sárospatak, 1652.
Comenius O. P.	= Comenius, Johannes Amos: Orbis sensualium pictus ... A látható világ két-féle nyelven stb. Corona, 1675.
Comm. ens.	= Commentatio de quantitate decretalis mensurae ulnae regalis et collatione ejus cum orgy viennensis. Szerző nélküli kézirat, 1770 utáni. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 462.
Compendium	= Compendium arithmeticae artis etc. Basilea, 1541.
Conscr. Cziráky	= Országos Levéltár, Erdélyi levéltárak, Conscriptio Czirákyana, F 52
Csáky El.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Csáky család levéltára Elenchizálatlan, P 76
Csáky Illésf.	= Uo. Illésfalvi rész, P 73
Csáky Kassai	= Uo. Kassai levéltár, P 72
Csáky Kluknói	= Uo. Kluknói levéltár, P 74
Csáky Közp.	= Uo. Központi levéltár, P 71
Csáky Misc.	= Uo. Miscellanea, P 77
Csaplovics	= Csaplovics [János] Johann: Slavonien und zum Theil Croatien 1—2. Pest, 1809—1819.
Csink	= Csink János: Mértékek és pénzdarabok tabellái. Kassa, 1860.
Czuczor—Fogarasi	= Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. 1—6. Pest, 1862—1874.
Dankó	= Dankó Imre: Adalékok a régi mértékek funkció- és jelentésváltozásos továbbéléséhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1973. 321—355.
Debrecen	= Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Debrecen város levéltára.
Demian	= Demian, I. A.: Statistische Darstellung des Königrecihs Ungern un der gehörigen Länder. 1. Wien, 1805.
Demkó	= Demkó Kálmán: A Felső-Magyarországi városok életéből a 15—17. században. Bp. 1890.
Dessewffy Marg.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Dessewffy család margonyai ágának levéltára, P 98
Dessewffy Oec.	= Uo. Desewffy család levéltára, Oeconomica, P 95
Dessewffy P.	= Uo. Possessonaria, P 89
Dessewffy Rat.	= Uo. Rationes, P 93
Dézsma	= Dézsma jegyzékek. 1. Heves- és Külső-Szolnok vármegye. 1548. kiad. Bán Péter. Eger, 1981.
Divéky	= Divéky Adorján: Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal stb. Bp. 1905.
Df	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Diplomatikai fényképgyűjtemény, U szekció
Dl	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Mohács előtti gyűjtemény, Q szekció

Domanovszky	= Domanovszky Sándor: Mázsaszekér. Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik ... napjára. Bp. 1912. 37—74.
Du Cange	= Du Cange [Charles] Carolus: Glossarium mediae et infimae latinitatis. 1—10. Niort, 1883—1888.
Egri érs.	= Heves megyei Levéltár, Egri érsekség gazdasági levéltára, Országos Levéltár, Filmtár X 746—750, 1729—1730, 9144—9145
Egri kpt. h.	= Uo. Magánlevéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 752—756
Ember	= Ember Győző: Külkereskedelmünk történetéhez a 16. században. Bp. 1958.
Endlicher	= Endlicher [István László] Stephanus Ladislaus: Rerum hungaricum monumenta Arpadiana. Sankt Gallen, 1849. Leipzig, 1931.
Engel	= Engel, Johann Christian: Die Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer 1. Halle 1797.
Enz. Isl.	= Enziklopaediae des Islams. 1—5. Leipzig, 1939.
EOGY	= Erdélyi országgyűlési emlékek. 1—21. Bp. 1875—1898.
Erd. 1750.	= Országos Levéltár, Erdélyi stb. levéltárak, 1750. évi országos összeírása, F 50
Erd. 1785.	= Uo. 1785/6. évi úrbéri összeírás, F 51
Erd. Fisc.	= Uo. Erdélyi kincstári levéltárak, Erdélyi fiscalis levéltár, F 234
Erd. Főb. term.	= Uo. Erdélyi Főbiztossági levéltárak, Termésjelentések, F 351—352
Erd. Fősz. Adó.	= Uo. Erdélyi Országos Főszámvevőség levéltára, Adókimutatások, F 396—397
Erd. Fősz. Földa.	= Uo. Földadókimutatások, F 395
Erd. Fősz. Vet.	= Uo. Vetésterület kimutatás, F 394
Erd. Grund.	= Uo. Königliche Grundausmessung ... Oberkommission usw. F 284
Erd. Kanc. A.g.	= Országos Levéltár, Az erdélyi udvari kancellária levéltára, Acta generalia, B 2
Erd. Kanc. Lub. norm. res.	= Uo. Libri normalium resolutionum, B 11
Erd. M. C.	= Országos Levéltár, Erdélyi stb. levéltárak, Abszolutizmuskori stb. levéltárak, Militär- und Civilgouvernement, Statthalterei in Siebenbürgen, F 259
Erd. Norm.	= Uo. Normalien, F 260
Erd. V.g.	= Uo. Visszaállított főkormányszék, Közigazgatási osztály általános iratai, F 266
Erd. tört. a.	= Erdélyi történelmi adatok. 1—4. Kolozsvár, 1855—1862.
Erdélyi	= Erdélyi László: Pisky István tihanyi kapitány számadáskönyve 1585—1589. MGSZ 1905. 177—227.
Erdélyi hig.	= Erdélyi higanykiviteli szerződések 1701—1703-ban. MGSZ 1899. 277—279.
Erdődy	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Erdődy család levéltár, P 107
Ereky	= Ereky Alfonz: Mérték-, súly- és pénzisme. Székesfehérvár, 1881.
Értelmező szt.	= A magyar nyelv értelmező szótára. 1—7. Bp. 1959—1962.
Esterházy B.g.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Birtokgazdálkodás, P 179
Esterházy B.ig.	= Uo. Birtokigazgatás, P 155
Esterházy K.b.i.	= Uo. Központi birtokigazgatás, P 149
Esterházy Miklós	= Uo. Miklós nádor iratai, P 123
Esterházy Pál	= Uo. Pál nádor iratai, P 125
Esterházy Pr. com.	= Uo. Protocolla commisionis, P 162
Esterházy Rep.	= Uo. Repositorium, P 108
Eszterházy Csákv. B.g.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak Eszterházy család csákvári ágának levéltára, Birtokgazdálkodási iratok, P 188

Eszterházy Csákv. B.i.	= Uo. Birtokigazgatási iratok, P 187
Eszterházy Csákv. Gesztes	= Uo. Dominium Gesztes, P 185
Eszterházy Pápai	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Eszterházy család pápai ágának levéltára, P 1216
Eszterházy Tatai A.p.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Eszterházy család tatai ágának levéltára, Acta publica, P 201
Eszterházy Tatai B.g.	= Uo. Birtokgazdálkodás, P 210
Eszterházy Tatai B.i.	= Uo. Birtokigazgatás, P 211
Eszterházy Tatai D.S.	= Uo. Dominium Sempte, P 199
Eszterházy Tatai D.T.	= Uo. Dominium Tata, P 198
Eszterházy Zólyomi	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Eszterházy család zólyomi ágának levéltára, P 1289
Eszt. fők.	= Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest, 1871.
Esztergomi Prim.	= Esztergomi Főegyházmegye, Primási levéltár, Országos Levéltár, Filmtár, X 721, 725—727
Esztergomi kpt. h.	= Komárom megyei Levéltár, Esztergomi székesfőkáptalan hiteleshelyi levéltára. Országos Levéltár, Filmtár, X 722—723
Esztergomi kpt. m.	= Esztergomi székesfőkáptalan magánlevéltára, Országos Levéltár. Filmtár, X 733—738
Etimológiai szt.	= A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1—3. Bp. 1967—1976.
Évsz. Tolna	= Évszáazodokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve. 1. Szekszárd, 1978.
1526. ut. Mis c.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, 1526 utáni gyűjtemény, Miscellanea, R 316
1715.	= Országos Levéltár, Regnicolaris levéltár, Archívum Regni. Az 1715. évi összeírás, N 78
1720.	= Uo. Az 1720. évi összeírás, N 79
1828.	= Uo. Archivum palatinale archiducis Josephi. Az 1827:VII. tc. alapján elrendelt összeírás, B 26—27
1848. BM	= Országos Levéltár, Az 1848/49-i minisztérium levéltára, Belügyminisztérium, H 15
1848. FIK	= Uo. Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium levéltára, H 50
Faludi	= Faludi Ferenc minden munkái. Kiad. Toldy Ferenc. Pest, 1853.
Farkas	= Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Bp. 1887.
Fejér	= Fejér [György] Georgius: Codex diplomaticus Hungariae etc. 1—10. Buda, 1829—1844.
Fejérpataky	= Fejérpataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp. 1885.
Fejezetek	= Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Bp. 1959.
Fekete	= Fekete L[ajos]: Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. 1. Bp. 1955.
Fekete Bp.	= Fekete Lajos: Budapest a török korban. Bp. 1944.
Fekete Esztergom	= Fekete Lajos: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Bp. 1943.
Fekete—Káldy-Nagy	= Fekete Lajos—Káldy-Nagy Gyula: Budai török számadáskönyvek. Bp. 1962.
Felhő—Vörös	= Felhő Ibolya—Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961.
Fényes	= Fényes Elek: Magyarország statistikája. 1. Pest, 1842.
Fényes Török	= Fényes Elek: A török birodalom leírása stb. Pest, 1854.

Fest	= Fest Aladár: Fiume kereskedelme a középkorban. MGSZ 1895. 1—30, 81—99.
Festetics B.g.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Festetics család levéltára, Birtokigazgatás, P 275
Festetics Gersei	= Uo. Gersei Pethő család, P 235
Festetics Georg.	= Uo. Georgicon, P 283
Festetics Jósz.	= Uo. Jószágkormányi és főtitkári hivatal, P 282
Festetics Közp. b.i.	= Uo. Központi birtokigazgatás és birtokgazdálkodás, P 274
Festetics Saller	= Uo. Saller levéltár, P 286
Feyér	= Feyér Piroska: A szőlő- és bortermelés Magyarországon. Bp. 1981.
FIK	= Országos Levéltár, Polgári kori levéltárak, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium levéltára, Általános iratok, K 168
Finály	= Finály Henrik: A latin nyelv szótára. Bp. 1884.
Finály Beszt.	= Finály Henrik: A besztercei szószedet. Bp. 1892.
Finály Ókori	= Finály Henrik: Az ókori súlyokról és mértékekről. Bp. 1883.
Finály Polg.	= Finály Henrik: A polgár és kereskedő számvetése. Kolozsvár, 1853.
Finály Súly	= Finály Henrik: A régi magyar súlymérték. Kolozsvár, 1867.
Finanz.	= Országos Levéltár, Abszolutizmuskori levéltárak. Finanz-Landes-Direction für Ungarn, Allgemeinen Akten, E 673
Finanz Ofen	= Uo. Finanz-Landes Directions Abtheilung Ofen, Allgemeinen Akten, E 674
Fizikai lex.	= Fizikai kislexikon. Szerk. Szilágyi Miklós. Bp. 1977.
Fodor	= Fodor György: Mértékegység-kislexikon. Bp. 1971.
Forgách B.g.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Forgách család levéltára, Birtokgazdálkodás, P 1882
Forgách J.	= Uo. Jelzetes iratok, P 287
Fournier	= Fournier, August: Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Archiv für österreichische Geschichte 1887. 319—481.
Föv. Buda	= Budapest Főváros Levéltára, Buda város levéltára
Főv. Pest	= Uo. Pest város levéltára
Frecskay	= Frecskay János: Mesterségek szótára. Bp. 1912.
Fügedi	= Fügedi Erik: A bártfai 16. sz. elejei bor- és lókivitel néhány kérdése. Agrártörténeti Szemle, 1972. 41—89.
Füzesgyarmat	= Békés megyei Levéltár, Füzesgyarmat nagyközség iratai
Gaal	= Gaal [György] Georg: Allgemeine deutscher Muster-Briefsteller usw. 2. Aufl. Pest, 1839.
Gaal cs.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Gaal család levéltára, P 290
Gaál Növ.	= Gaál László: A magyar növénytermesztés múltja. Bp. 1978.
Galgóczi	= Galgóczi Károly: Magyarország ... mezőgazdasági statisticája. Pest, 1855.
Gárdonyi	= Gárdonyi Albert: Budapest történetének okleveles emlékei. 1. Bp. 1936.
Gáty	= Gáty [István]: A régi Magyar Mértékek esmértetése. Tudományos Gyűjtemény 1833. 94—100.
Gazd. szt.	= Gazdasági szótár ... Batthyány Fülöp ... magyarországi uradalmainak számára. Szombathely, 1831.
Georges	= Georges, Karl Ernst: Ausführliches latinisch-deutsches, deutsch-lateinisches Handwörterbuch. 1—4. Leipzig, 1882—1918.
Géresi	= Géresi Kálmán: A nagy-károlyi Károlyi család oklevéltára. 1—4. Bp. 182— 1897.
Geringer	= Országos Levéltár, Abszolutizmuskori levéltárak, Comissär für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Fr. v. Geringer, Allgemeinen Akten, D 55

Geyer—Pribram	= Geyer, Rudolf—Pribram, Alfred: Mass und Gewichte in Wien, Nieder- und Oberösterreich. Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich. 1. Wien, 1938.
Ghyczy	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Ghyczy család levéltára, P 293
Gosztonyi	= Uo. Gosztonyi család levéltára, P 294
Görgey	= Uo. Görgey család levéltára, P 295
Götze	= Götze, Alfred: Frühneuhochdeutsches Glossar. Bonn, 1920.
Groszmann	= Groszmann, Malvina: Bártfa város 1418—1444-iki számadáskönyvei. Bp. 1911.
Gub. Norm.	= Országos Levéltár, Erdélyi stb. levéltárak, Gubernium Transsilvanicum, Normalia, F 119—122
Gub. Pol.	= Uo. In poloticis, Ügyiratok, F 46
Gub. Vö.	= Uo. Vegyes conscriptiok, F 49
Győr	= Győr-Sopron megyei 1. sz. Levéltár, Győr város levéltára
Györffy	= Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 1. Bp. 1966.
Győri kpt. h.	= Győr-Sopron megyei 1. sz. Levéltár, Győri székeskáptalan hiteleshelyi levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 516—518, 7230
Győri kpt. m.	= Győri székeskáptalan magánlevéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 763—764
Gyulafeh. L. R.	= Országos Levéltár, Erdélyi stb. levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Liber regius, F 1
Gyulafeh. Lymb.	= Uo. Lymbus, F 12
Gyulafeh. Prot.	= Uo. Protocollum, F 2
Hadi reg.	= A Magyarországi Confoederált Nemes Statusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények. Ónód, 1707.
Hadrovics	= Hadrovics László: Szavak és szólások. Bp. 1975.
Hain	= Hain Gáspár lőcsei krónikája. Kiad. Bal Jeromos stb. Lőcse, 1910—1913.
Hajdúböszörmény	= Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Hajdúböszörmény város levéltára
Hajdúnánás	= Uo. Hajdúnánás város levéltára
Hajdúszoboszló	= Uo. Hajdúszoboszló város levéltára
Halász	= Halász Előd: Német—magyar szótár. 1—2. Bp. 1970.
Hann	= Hann, Friedrich: Statistischer Beitrag zur siebenbürgischen Urgewerbs-Kunde usw. Archiv für Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1847. 1—38.
Hárs	= Hárs László: A debreceni aritmetika. Sárospatak, 1938.
Házi	= Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. 1—2. r. Sopron, 1921—1931.
Hempel-Kürsinger	= Hempel-Kürsinger, Johann Nepomuk: Alphabetisch-chronologische Übersicht der k.k. Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1740 bis zum Jahre 1821. isw. 1—10. Wien, 1825—1827. Fortsetzung der — 1821.—1829. Wien, 1829—1833.
Herkov Brat.	= Herkov, Zlatko: Staré bratislavské obilné miery na uzemi Chorvátska. Slovenska Archivistica 1968. 43—52.
Herkov Kupl.	= Herkov, Zlatko: Kupljenik — stara hrvatska mjera. Vjestnik Historijskog Arhiva u Rijeci 1971. 213—260.
Herkov Mjere	= Herkov, Zlatko: Nase stare mjere i utezi. Zagreb, 1973.
Herkov Mjere horv.	= Herkov, Zlatko: Mjere hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solje mjere i solbu trgovinu. Rijela, 1971.
Herkov Pfund	= Herkov, Zlatko: Das alte Wiener Apothekenpfund. Österreichische Apotheker Zeitung 1964. 189—192.

Herkov Slav. mjera	= Herkov, Zlatko: Prilog upoznavanju slavonskih žitnih mjera 18 i 19. stolječa. Zagreb. 1968.
Herkov Var.	= Herkov, Zlatko: Stare varaždinske mjere. Ljetopis Jugoslavensko Akademije Z i U. 1969. 295—331.
Herkov Zagr.	= Herkov, Zlatko: Zagrabecja mjera 13. stoljecatemelj hrvatskog sustava mjera kroz vijekove. Zagreb, 1966.
Heyne	= Heyne, Moritz: Deutsches Wörterbuch. 1—3. Leipzig, 1890—1895.
Hinz	= Hinz, Walther: Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System. Leiden, 1955.
HO	= Hazai okmánytár. Szerk. Nagy Imre stb. 1—8. Győr, Bp. 1865—1891.
Hodinka	= Hodinka Antal: Adalékok Pécs város történetéhez stb. Pécs, 1942.
Hofkammer.	= Wiener Haus- Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Kommerz. Országos Levéltár, Filmtár, W 817—819
Hofmann 1833	= Hofman, Gustav: Soupis starých českých měr a vah z r. 1833. Archivní Časopis 1975. 123—142.
Hofmann Měr	= Hofmann, Gustav: K převodu českych měr a vah na metrockou soistavu. Archivní Časopis 1977. 20—26.
Hofmann Metr.	= Hofmann, Gustav: Metrologické poznámky z Horšovskutýnska. Archivní Časopis 1981. 206—209.
Hofmann Miry	= Hofmann, Gustav: Duté miry „napf" a „ol". Archívní Časopis 1974. 158—163.
Holub	= Holub József: Ete város története. Történeti Statisztikai Közlemények, 1958. 28—46.
Hóman	= Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Bp. 1916.
Hornyik	= Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral. 1—4. Kecskemét, 1860—1866.
Horváth Szlav.	= Horvát- és Szlavonorországok autonóm törvényeinek gyűjteménye. 1. Bp. 1901.
Horváth	= Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Bp. 1976.
Horváth Zalab.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Horváth család zalabéri ágának levéltára, P 316.
Hóvári	= Hóvári János: Az erdélyi kanthner és a balkáni kantár. Kézirat. (Köszönöm a szerzőnek, hogy használhattam.)
Höll	= Höll [Hell Miksa] Maximilianis: Elementa mathematiica naturali philosophiae ancillantia etc. 1. Claudiopol, 1755.
Hradszky	= Hradszky József: A szepesi „tíz-lándzsások széke" vagy a „kisvármegye" története. Lőcse, 1895.
HTA	= Horváth Tibor Antal hagyatéka. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Ms 5255—5264.
Htt. A. ecnt. cens.	= Országos Levéltár, Helytartótanácsi levéltár, Acta centralis censurae collegium, C 120
Htt. A. cas. par.	= Uo. Acta cassae parochorum, C 38
Htt. A. Oec.	= Uo. Acta oeconomica, C 35
Htt. A.s.r.	= Uo. Acta secundum referentes, C 43
Htt. Dep. citt.	= Uo. Departamentum civitetense, C 49
Htt. Dep. dim.	= Uo. Departamentum dimensionale, C 38
Htt. Dep. pol. com.	= Uo. Departamentum politicum comitatuum, C 44
Htt. Dep. pol. g.c.	= Uo. Departamentum politiae in gehere et civitatum, C 51
Htt. Dep. urb.	= Uo. Departamentum urbariale, C 59
Htt. Impr. circ.	= Uo. Impressa circularia, C 23
Htt. Misc.	= Uo. Miscellanea, C 42

Huščava	= Huščava, Alexander: Pol'nohospodárske miery na Slovensku. Bratislava, 1972.
Huščava P.	= Huščava Alexander: A pozsonyi mérő fejlődése az 1588. évi törvényes rendezésig. Fejezetek a magyar mértékügy történetéből. Bp. 1959. 25—44.
Hübner	= Hübner [Johann] János: Mostani és régi nemzeteket ... helységeket ... pénzeket, mértékeket ... ismertető lexikon, melyet ... a Magyar s Erdély országi geographiával tökélletesített ... Fejér György. 1—4. Pest, 1816.
Ibrányi	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Ibrányi család levéltára, P 317
Illésy	= Illésy János: A kincstári hegyaljai szőlőgazdálkodás a 17. század második felében. MGSZ 1900. 1—18.
Illésy Mért.	= Illésy János: Két adata a régi magyar mértékisméhez. MGSZ 1897. 338—339.
Imreh	= Imreh István: Erdélyi hétköznapok. Bukarest, 1979.
Inama-Sternegg	= Inama-Sternegg, Karl Theodor: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. 1—3/2. Leipzig, Duncker, 1891—1909.
Inst. arithm.	= Institutiones artihmeticae in usum gymnasiorum et sholarum grammaticarum per regnum Hungariae etc. Buda, 1778.
Inst. arithm. g.	= Institutiones arithmeticae in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum per regnum Hungariae etc. 3. Buda, 1832.
Instr. mil.	= Instruction für die Militaer-Verpflegs-Beamte in Kriegs- und Friedens-Zeiten. Wien, 1782.
Iparkam.	= Pest-budai [majd] Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése. Pest, Bp. 1851—1875.
Iványi Bártfa	= Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára. 1. Bp. 1919.
Iványi Eperjes	= Iványi Béla: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged, 1931.
Iványi Körm.	= Iványi Béla: Képek Körmend múltjából. Körmend, 1943.
Iványi Szabadka	= Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. 1. Szabadka, 1886.
Iványi Teleki	= Iványi Béla: A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged, 1937.
Jakab	= Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története 1—3. kötetéhez. 1—2. Bp. 1870—1888.
Jakubovich—Paizs	= Jakubovich Emil—Paizs Dezső: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, 1929.
Jambressich	= Jambressich, Andreas: Lexikon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples etc. Zagrabia, 1742.
Janisch	= Janisch [József] Joseph: Sistematisch geordnete Sammlung von Rechnungsaufgaben in den Münz-, Maass- und Geiwichtsarten der österreichischen Monarchiae. Pressburg, 1835.
Jankó	= Jankó János: Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Bp. 1893.
Jankovich	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Jankovich család levéltára, P 1284
Jantsits	= Jantsits Tibor: Közgazdasági viszonyaink a 16. század első felében. Bp. 1913.
Jászói kvt. m.	= Jászói konvent magánlevéltára, Országos Levéltár, Filmtár, C 1189
Jäckel	= Jäckel Joseph: Neueste Eurpäische Münz-, Mass- und Gewichtskunde, 1—2. Wien, 1822.
Jäckel Ziem.	= Jäckel, Joseph: Ziementierungs-Lexikon für alle Handels- und Gewerbeleute usw. Wien, 1824.
Jekelfalussy	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Jekelfalussy család levéltára, P 320

Jelentés	= A kereskedés és azzal kapcsolatban lévő tárgyak iránt kiküldött kerületi választmánynak jelentése. Pozsony, 1843.
Jerney	= Rádai Könyvtár, Jerney gyűjtemény, Országos Levéltár, Filmtár, 1894—1901 d.
Jeszenák	= Országos Levéltár Családi stb. levéltárak, Jeszenák család levéltára, Lajstromozott iratok, P 1391
Jósa	= Országos Levéltár, Abszolutizmuskori levéltárak, Jósa Péter váradi főbiztos iratai, D 81
Justh	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Justh család levéltára, P 324
Káldy-Nagy	= Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások. Bp. 1970.
Káldy-Nagy Bar.	= Káldy-Nagy Gyula: Török adólajstromok Baranyából a 16. századból. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény. 32. Bp. 1966.
Kállay	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Kállay család levéltára, P 343
Kállay Vegyes	= Uo. Vegyes iratok, P 1608
Kalocsai kpt. h.	= Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kalocsai főkáptalan hiteleshelyi levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X, 7433
Kam. A. eccl.	= Országos Levéltár, Magyar kamara archívuma, Acta ecclesiastica, E 150
Kam. Adm. Buda.	= Uo. Ofner Cameral-Administration, Experiditionen, E 279
Kam. Adm. Cass.	= Uo. Administratio Cassoviensis, E 278
Kam. Ben. mand.	= Uo. Szepesi kamara levéltára, Benigna mandata, E 249
Kam. Ben. res.	= Uo. Magyar kamara levéltára, Benignae resolutiones, E 21
Kam. Comm. oec.	= Uo. Commissio oeconomica, E 9
Kam. Conscr. div.	= Uo. Magyar kamara archívuma, Conscriptiones diversae, E 160
Kam. Conscr. port.	= Uo. Conscriptiones portarum, E 158
Kam. Diósgyőr	= Uo. Magyar kamara levéltára, Diósgyőr—tokaji koronauradalom, Összeírások, E 696
Kam. Exp. cam.	= Uo. Expeditiones camerales, E 15
Kam. Instr.	= Uo. Magyar kamara archívuma, Instructiones, E 137
Kam. Lib. res.	= Uo. Magyar kamara levéltára, Liber resolutionum, E 104
Kam. Litt. a. Bud.	= Uo. Litterae administrationis Budensis, E 24
Kam. Litt. c. ex.	= Uo. Litterae ad cameram exaratae, E 41
Kam. Litt. c. pos.	= Uo. Szepesi kamara levéltára, Litterae camerae Posoniensis, E 250
Kam. Litt. c. Scep.	= Uo. Magyar kamara levéltára, Litterae camerae Scepusinesis, E 23
Kam. Lymb.	= Uo. Magyar kamara archívuma, Lymbus, E 211
Kam. Min.	= Uo. Szepesi kamara levéltára, Minutae, E 244
Kam. Misc.	= Uo. Magyar kamara archívuma, Miscellanea, E 210
Kam. Oec.	= Uo. Magyar kamara levéltára, Oeconomica, E 58, 128
Kam. Rel. com.	= Uo. Magyar kamara archívuma, Relationes commissariorum regiorum, E 137
Kam. Repr.	= Uo. Szepesi kamara levéltára, Representationes, E 254
Kam. Tört. eml.	= Uo. Magyar kamara archívuma, Történeti emlékek, E 144
Kanc. A.g.	= Országos Levéltár, Magyar kancellária levéltára, Acta generalia, A 39
Kanc. A. part.	= Uo. Acta particularia, A 91
Kanc. Conc. exp.	= Uo. Conceptus expeditionum, A 35
Kanc. Lib. reg.	= Uo. Libri regii, A 57
Kanc. Litt. priv.	= Uo. Litterae privatorum, A 42
Kapuváry	= Országos Levéltár, Családi stb. Levéltárak, Kapuváry család levéltára, P 345
Kapy	= Uo. Kapy család levéltár, P 346
Karácsonyi	= Karácsonyi János: Békés vármegye története. 1. Gyula, 1896.

Karácsonyi—Borovszky = Karácsonyi János—Borovszky Samu: Regestrum Varadiense etc. Bp. 1903.
Karcag = Szolnok megyei Levéltár, Karcag város levéltára
Károly = Károly János: Fejér vármegye története. 2. Székesfehérvár, 1898.
Károlyi A. oec. = Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak Károlyi család levéltára, Acta oeconomica, P 397
Károlyi K.g.kanc. = Uo. Központi gazdasági kancellária, P 406
Károlyi Ta. = Uo. Törzsanyag, P 392
Kassai = Kassai József: Származtató s gyökerésző magyar-diák szó-könyv. 1—4. Pest, 1833—1836.
Kassics = Kassics [Ignác] Ignatius: Extractus benignarum resolutionum regiarum etc. Vienna, 1835.
Kat. ir. = Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Térképtár, Kataszteri iratok, S 79
Katona = Katona [István] Stephanus: Historia critica regum Hungariae etc. 1—42. Vac, 1779—1812.
Káts = Káts István: A mértékeknek számvetése, a kereskedésnek és belső gazdálkodásnak hasznára stb. Nagyvárad, 1804.
Kazimír = Kazimír, Štefan: Budínska obliná miera. Slovenska Archivistica 1973. 77—89.
Kazimír Budai = Kazimír, Štefan: A régi budai gabonamérték. Agrártörténeti Szemle, 1974. 56—65.
Kazimír Metr. = Kazimír, Štefan: K niektorym otázkam historickej metrologie. Slovenska Archivistica 1971. 44—49.
Kazinczy = Kazinczy Ferenc levelezése. 3. Bp. 1892.
Kecskemét = Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kecskemét város levéltára
Keglevich = Országos levéltár, Családi stb. levéltárak, Keglevich család levéltára, P 421
Keglevich Eg. = Uo. Keglevich család egereskátai ágának levéltára, P 422
Kelemen = Kelemen Béla—Thienemann Tivadar: Német—magyar nagyszótár. Bp. 1941.
Kemény Boros = K[emény] L[ajos]: Boros hordók mértéke. MGSZ 1906. 132.
Kemény Buda = Kemény Lajos: Buda város árszabása II. Lajos korában. Történelmi Tár 1889. 372—384.
Kemény—Kovács = Kemény József—Kovács István: Erdélyország történeti tára 1—2. Kolozsvár, 1837—1845.
Kende = Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Kende család levéltára, P 423
Kerekes = Kerekes György: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró. MGSZ 1902. 145—247, 300—368.
Kerekes Bor. = Kerekes György: Két magyar borkereskedő-telep Lengyelországban a 17. században. MGSZ 1901. 181—184.
Kerekes Polg. = Kerekes György: Polgári társadalmunk a 17. században. Kassa, 1940.
Kern = Kern, Ulrich: Eyn new kunstliches wolgegründs Visierbuch usw. Strassburg, 1583.
Kéve = Kéve, kereszt, Kalangya, kepe. Közli -a -u- MGSZ 1896. 363.
Király = Király János: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894.
Khuen-Héderváry Drask. = Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Khuen-Héderváry család levéltára, Draskovich család P 428
Khuen-Héderváry Grass. = Uo. Grassalkovich család, P 429
Kisfaludy = Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Kisfaludy család levéltára, P 430

Kiskunfélegyháza	= Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kiskunfélegyháza város levéltára
Kiskunhalas	= Uo. Kiskunhalas város levéltára
Kiss	= Kiss József: A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága alatt. Bp. 1979.
Kis-Tükör	= Hármas Kis-Tükör. 1—2. Pest, 1850.
Knauz Garan	= Knauz Nándor: A Garanmelletti Szent-Benedeki apátság. 1. Bp. 1891.
Knauz Mon. Strig.	= Knauz Nándor: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. 1—3. Strigonium, 1874—1924.
Kniezsa	= Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. 1—2. Bp. 1955.
KÓ	= Kolozsvári Sándor—Óvári Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. 1—5. Bp. 1885—1904.
Koebel	= Koebel, Jacob: Von Feldmessen, Geometrische Messen usw. Frankfurt, 1550.
Kolosm. kvt. M.	= Országos Levéltár, Erdélyi stb. levéltárak, Kolosmonostori konvent országos levéltára, Miscellanea, F 25
Kolosm. kvt. Pr.	= Uo. Protocolla, F 15
Kolosm. kvt. Urb.	= Uo. Urbaria, F 27
Komoróczy	= Komoróczy György: A reformkori Debrecen. Debrecen, 1974.
Korizmics	= Korizmics László: Korszerű agitatio a szem elől tévesztett mezőgazdaság érdekében. Magyar Gazda 1846. 1373—1376.
Kovách	= Kovách Géza: Adatok a szilágysági népi űrmértékek kérdéséhez. Ethnographia, 1949. 267—271.
Kovách—Binder	= Kovách Géza—Binder Pál: A céhes élet Erdélyben. Bukarest, 1981.
Kovachich	= Kovachich M[árton] G[yörgy]: Adversatio pro commotatione de numeris, ponderibus, mensuris et monetis hungarorum. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 90.
Kovachich Suppl.	= Kovachich [Márton György] Martinus Georgius: Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros etc. 1. Buda, 1798.
Kovachich Vest.	= Kovachich [Márton György] Martinus Georgius: Vestigia comitiorum apud hungaros etc. Buda, 1790.
Kovács	= Kovács Béla: Hordóméretek az egri vár dézsmaterületén a 16. sz. második felében. Archívum 1975. 5—23.
Kovács K.	= Kovács Kálmán: Szerbhorvát—magyar szótár. 1—3. Újvidék, 1968—1975.
Kováts Áru	= Kováts Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a 15. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Bp. 1902.
Kováts Pénz.	= Kováts Ferenc: Pénzérték-viszonyok Pozsonyban 1435—60 között. MGSZ 1900. 385—399.
Kováts Vár. ad.	= Kováts Ferenc: Városi adózás a középkorban. Pozsony, 1900.
Kölcsey	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Kölcsey család levéltára, P 441
Körösi	= Körösi József: Adalékok az árak történetéhez. Pestvárosi Statisztikai Évkönyv 1873. 221—292.
Kőszeg	= Vas megyei Levéltár, Kőszegi Fióklevéltár, Kőszeg város levéltára
Kőszeghy	= Kőszeghy Sándor: Kapy Zsigmond gazdasági utasítása 1620. MGSZ 1895. 196—200.
Kötzschke	= Kötzschke, Rudolf: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. Jena, 1924.
Közg. lex.	= Halász Sándor—Mandelló Gyula: Közgazdasági lexikon. 1—3. Bp. 1898—1901.
Kubinyi	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Kubinyi család levéltára, P 443

Kubinyi A.	= Kubinyi András: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a 15. század végén. Tanulmányok Budapest múltjából 1963. 189—226.
Kubinyi F.	= Kubinyi Ferenc: Magyar történelmi emlékek. 1—2. Pest, Bp. 1867—1888.
Kumorovitz	= Kumorovitz Bernát: Veszprémi regeszták. Bp. 1953.
Kumorovitz—Kállay	= Kumorovitz Bernát—M. Kállay Erzsébet: Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540—1550-es számadásaiból. 1—2. Bp. 1959.
Kunszentmárton	= Szolnok megyei Levéltár, Kunszentmárton földkönyve
Kvassay	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Kvassay család levéltára, P 444
Lamprecht	= Lamprecht, Karl: Deutsches Wirtschaftsleben in Mittelalter. 1—3. Leipzig, 1885—1886.
Lassu	= Lassu István: A török birodalom statistikai, geographiai és historiai leírása. Buda, 1829.
Laszowski	= Laszowski, Emilius: Monumenta historica nov. communitatis Turoploje. 1—4. Zagreb, 1904—1909.
Lázár	= Lázár István: Alsófehér vármegye monographiája. 1—3. Nagyenyed, 1891—1901.
Lederer	= Lederer Emma: Régi magyar űrmértékek. Századok, 1923—24. 123—157, 305—326.
Lehmann	= Lehmann Antal: Adatok a szentlukai üveghutáról. Levéltári Évkönyv. Somogy megye múltjából 1971. 109—138.
Leuchs	= Leuchs, Johann Michael: Contorwissenschaft. Neuesete Geld-, Münz-, Mass- und Gewichtsjunde usw. Nürnberg, 1834.
Lexer	= Lexer, Mathias: Mittelhochdeutsches Taschenwärterbuch. 26. Aufl. Leipzig, 1952.
Littrow	= Littrow, Joseph: Vergleichung der vorzüglichsten Masse, Gewichte und Münzen, mit den im Österreichischen Kaiserstate Gebräuchlichen. 2. Ausg. Wien, 1844.
Littrow Abr.	= Littrow, Karl: Gedrängter Abriss der Münz-, Mass- und Gewichtskunde der neueren Zeit un des Alterthums. Bearb. L. Thionville. Güns, 1834.
Littrow Handb.	= Littrow, Karl: Handbuch zur Umrechnung der vorzüglichsten Münzen, Masse und Gewichte aller Länder in österr.—Ungarische metrische und andere Einheiten. Wien, 1870.
Lónyay	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Lónyay család levéltára, P 451
Luebeck	= Luebeck, Johann: Allgemeines eokonomisches Lexikon usw. 1—2. Pest, 1812.
Lukácsi	= Lukácsi György: Magyar történelmi számvetési feladatok. Bp. 1907.
Lukácsné—Tarjánné	= Lukács Ernőné—Tarján Rezsőné: Megmérjük a világot. Bp. 1978.
Lukáts	= Lukáts János: Számvevő Mesterség, melyet készített a falusi gyermekek hasznára stb. Kassa, 1811.
Lukinich	= Lukinich Imre: A podmanini Podmaniczky család oklevéltára. 1—5. Bp. 1937—1943.
Lvt. Közl.	= Levéltári Közlemények
M. arithm.	= Magyar arithmetica, az az a számvetesnec tvdomanya stb. Colosvar, 1591.
M. lex.	= Magyar lexikon. Szerk. Somogyi Ede. 1—16. Bp. 1879—1886.
M. Ny.	= Magyar Nyelv
M. Nyőr.	= Magyar Nyelvőr
M. Zsidó	= Magyar—zsidó oklevéltár. 1—18. Bp. 1903—1980.

Madách	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Madách család levéltára, P 481
Magda	= Magda Pál: Neueste statistisch-geographisches Beschreibung des Königreichs Ungarn usw. Leipzig, 1834.
Magy. népr.	= A magyarság néprajza. Szerk. Viski Károly. 2—3. Bp. 1941—1942.
Magyary-Kossa	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Magyary-Kossa család levéltára, P 483
Magyary-Kossa Orv.	= Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 3. Bp. 1931.
Makkai	= Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954.
Makray	= Országos levéltár, Családi stb. levéltárak, Makray család levéltára, P 488
Maksay	= Maksay Ferenc: Ubáriumok. 16—17. század. Bp. 1959.
Máriássy A.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Máriássy család levéltára, Máriássy András iratai, P 1187
Máriássy B.i.	= Uo. Birtokgazdálkodási iratok, P 1193
Márkus	= Márkus Mihály: Adatok a népi űrmértékeink ismeretéhez. Ethnographia, 1950. 372—373.
Maróthi	= Maróthi György: Arithmetica, vagy a számvetésnek mestersége. Debrecen, 1743.[1] 1782.[2]
Marperger	= M[arperger] P[aul] I[acob]: Die Neu-Eröffnete Kauffmans-Boerse usw. Hambrug, 1707.
Márton	= Márton József: Német—magyar és magyar—német lexikon, vagyis szókönyv. 1—2. Bécs, 1803—1807.
Márton Lex.	= Márton [József] Josephus: Lexicon trilingve latino-hungarico-germanicum. 1—2. Wienna, 1811—1818.
Mártonffy	= Mártonffy Károly: Eger szőlő-gazdászata. Magyar- és Erdélyország képekben. 3. Pest, 1854.
Marsina	= Marsina, Richard: Codex diplomaticus et episotlaris Slovaciae. 1. Bratislava, 1971.
Matematikai lex.	= Matematikai lexikon. Szerk. Farkas Miklós. Bp. 1972.
Mayr	= Mayr, Michael: Gemeine Teutsche Rechsenschul usw. Wien, 1724.
Meitzen	= Meitzen, August: Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen usw. 1—3. Berlin, 1895.
Melczer	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Malczer család levéltára, P 499
Melich Brassói	= Melich János: A brassói latin—magyar szótártöredék. Bp. 1905.
Melich Gyöngy.	= Melich János: A gyöngyösi latin—magyar szótár-töredék. Bp. 1898.
Melich Számv.	= Melich János: Egy 17. századbeli számolókönyv. Erdélyi Múzeum 1894. 517—521.
Merényi Dombó.	= Merényi Lajos: A dombóvári uradalom rendtartása 1729-ben MGSZ 1902. 77—91.
Merényi Kapu.	= Merényi Lajos: A kapuvári uradalom számvitele 1686-ban. MGSZ 1902. 419—425.
Merényi Lendva.	= Merényi Lajos: Az alsó-lendvai urad. tisztség utasítása 1719-ből. MGSZ 1895. 339—345.
Mérey	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Mérey család levéltára, P 500
Mezg. lex.	= Mezőgazdasági lexikon. Szerk. Bezerédj Adorján—Szilassy Zoltán. 1—2. Bp. 1906.
MGSZ	= Magyar Gazdaságtörténeti Szemle
Michel	= Michel, Henri: Messen über Zeit und Raum. Stuttgart, 1965.
Michnay—Lichner	= Michnay Endre—Lichner Pál: Buda város törvénykönyve 1244—1421-ből. Pozsony, 1845.

Miklosich	= Miklosich, Franz: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.
Mil. C.G.	= Országos Levéltár, Abszolutizmuskori stb. levéltárak, K.k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. Civil Section, D 46
Mil. C. G. Sieb.	= Uo. Militär- und Civil-Gouvernement für Siebenbürgen, F 259
Min. Inn.	= Uo. K.k. Ministerium des Innern, Akten Ungarn und Woiwodina, D 2
Mioc—Stoicescu	= Mioc, D.—Stoicescu, N.: Măsurile medievale de capacitate din Ţara Romînească. Studii Revista de Istorie 1963. 1350—1379.
Mioc—Stoicescu Gr.	= Mioc, D.—Stoicescu, N: Măsurile medievale de gruetate din Ţara Romînească. Studii Revista de Istorie 1964. 87—105.
Miskolczi	= Miskolczi Csulyak István zempléni ref. esperes (1629—1645) egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Közli: Zoványi Jenő. Történelmi Tár 1906. 48—102., 266—313., 369—406.
Mokcsay	= Országos levéltár, Családi stb. levéltárak, Mokcsay család levéltára, P 505
Mollay	= Mollay K[ároly]: Das Ofner Stadtrecht. Bp. 1959.
Mollay Gerla	= Mollay Károly: A Budai Jogkönyv magyar szórványai. M. Ny. 1958. 461—471.
Molnár	= Molnár Ambrus: A dézsma és a kilenced beszedése Békés megyében a 16. században. Agrártörténeti szemle, 1978. 142—152.
Mon. ep. Vespr.	= Monumenta romana episcopatis Vesprimiensis. 1. Bp. 1896.
Mon. Vat.	= Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia 1/4. Bp. 1889.
Motesiczky	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Motesiczky család levéltára, P 506
Müller	= Müller, Karl: Welthandelsbräuche. Wiesbaden, 1962.
Münnich	= Münnich Sándor: Igló város története. Igló, 1896.
Műszaki lex.	= Műszaki lexikon. 1—4. Bp. 1970—1978.
Myskovszky Bártfa	= Myskovszky Viktor: Bártfa középkori műemlékei. Bp. 1880.
Myskovszky Ürm.	= Myskovszky Viktor: Régi városi űrmérczék. Archaeológiai Értesítő, 1888. 235—238.
Nádasdi	= Országos Levéltár, Magyar kamara archívuma, Archívum familiae Nádasdi, E 185
Nagy	= Nagy Károly: A magyarországi mértékek. Athenaeum 1839. 1.
Nagy Anjou	= Nagy Gyula: Anjoukori okmánytár. 1—7. Bp. 1878—1920.
Nagy Áru.	= Nagy Iván: Árucikkek szabályzata. Magyar Történelmi Tár 1871. 199—273.
Nagy Kam.	= Nagy Gyula: Kamarai utasítások a gabona-, méh-, bor- és bárány-tizedszedők részére 1571—1605. MGSZ 1897. 15—34.
Nagy Mh.	= Nagy Lajos: A Főváros Mértékhitelesítő Hivatal története. Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Bp. 1959. 94—127.
Nagy Sopron	= Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. 1—2. Sopron, 1889—1891.
Nagy Sztáray	= Nagy Gyula: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. 1—2. Bp. 1887—1889.
Nagy Zala	= Nagy Imre—Véghelyi Dezső—Nagy Gyula: Zala vármegye története. Oklevéltár. 1—2. Bp. 1886—1890.
Nagykőrös	= Pest megyei Levéltár, Nagykőrös város levéltára, Tanácsi iratok, Adó- és birtokösszeírás
Nagyváthy	= Nagyváthy János: Magyar gazdatiszt. Pest, 1821.
Nagyváti Mg.	= Nagyváti János: A szorgalmatos mezei-gazda stb. 1—2. Pest, 1791.
Nedeczky	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Nedeczky család levéltára, P 512

Nelkenbrecker	= Nelkenbrecker, N: Taschenbuch der Münzen-, Maass- und Gewichtskunde. 10. ed. Berlin, 1804.
Némethy	= Némethy Lajos: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom, 1900.
Nényey	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Nényey család levéltára, P 514
Népr. lex.	= Magyar néprajzi lexikon. 1—5. Bp. 1977—1982.
Niemann	= Niemann, Friedrich: Vollständiges Handbuch der Münzen, Masse und Gewichte aller Länder der Erde usw. Quidlingen, 1830.
N. Kiss Borm.	= N. Kiss István: A Zemplén megyei bormértékek rendszeréhez a 16. században. Történeti Statisztikai Évkönyv 1967—1968. 135—149.
N. Kiss Dézsma	= N. Kiss István: 16. századi dézsmajegyzékek. Bp. 1960.
N. Kiss Mért.	= N. Kiss István: Mérték, állam és társadalom. Agrártörténeti Szemle, 1975. 274—292.
N. Kiss P.m.	= N. Kiss István: A pozsonyi mérő felhasználása. Agrártörténeti Szemle, 1976. 544—549.
N. Kiss Szőlő	= N. Kiss István: Szőlő monokultúra a Hegyalján a 16—18. században. Agrártörténeti Szemle, 1972. 383—389.
Noback	= Noback, Friedrich: Münz-, Maas- und Gewichtsbuch. Leipzig, 1876.[2], 1879[3].
NRA	= Országos Levéltár, Magyar kamara archívuma, Neo-regestrata acta, E 148
Nyárády	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Nyárády család levéltára, P 513
Nyíregyháza	= Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, Nyíregyháza város levéltára
Ogy. 1807.	= Magyar Ország gyűlésének jegyzőkönyve. Pest, 1807.
Ogy. 1809.	= Erdély nagy fejedelemség 1809—1810 ... tartott országos gyűlésnek jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1811.
Ogy. 1811.	= 1811-re rendelt Magyarország gyűlésének írásai. Pozsony, 1811.
Ogy. 1825.	= 1825-re rendelet Magyarország gyűlésének írásai. Pozsony, 1825—1827.
Ogy. 1839.	= 1839. ... Magyarország közgyűlésének írásai. Pozsony, 1840.
Ogy. 1840	= 1839 ... rendelet Magyar országgyűlés ... főrendeknél tartott országos ülésének naplója. Pozsony, 1840.
Ogy. 1869.	= Az 1869—72. évi országgyűlés irományai. Képviselőház.
Ogy. 1872.	= Az 1872—78. évi országgyűlés irományai. Képviselőház.
OIE	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Országos Iparegyesület levéltára, P 1669
Oklevélszt.	= Szamota István—Zolnai Gyula: Magyar oklevél-szótár. Bp. 1902—1907.
OL	= Országos Levéltár
Opinio	= Opinio ... regnicolaris-deputationis ... ad deputationem publico-politicam relata. Pest, 1831.
Orczy Num.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Orczy család levéltára, Numerisata, P 521
Orczy Rat.	= Uo. Rationes et oeconomica, P 529
Ortvay	= Ortvay Tivadar: Pozsony város története 2/1—2/2. Pozsony, 1895—1898.
Ostffy	= Országos levéltár, Családi stb. levéltárak, Ostffy család levéltára, P 533
OSZK Fol. Germ.	= Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Germ.
OSZK Fol. Hung.	= Uo. Fol. Hung.
OSZK Fol. Lat.	= Uo. Fol. Lat.
OSZK Oct. Germ.	= Uo. Oct. Germ.
OSZK Oct. Hung.	= Uo. Oct. Hung.

OSZK Oct. Lat.	= Uo. Oct. Lat.
OSZK Quart. Germ.	= Uo. Quart. Germ.
OSZK Quart. Hung.	= Uo. Quart. Hung.
OSZK Quart. Lat.	= Uo. Quart. Lat.
OTK	= A magyar koronaországot illető országos törvény- és kormánylap Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn. Wien.
Pach	= Pach Zsigmond Pál: A levantei-kereskedelem erdélyi útvonala a 15—16. század fordulóján. Századok, 1978. 1005—1038.
Pankl	= Pankl [Máté] Matheus: Compendium oeconomicum ruralis etc. Buda, 1810.
Pannonh.	= A pannonhalmi Szent-Benedek rend története. Szerk. Erdély László. 1—12/b. Bp. 1902—1912.
Pannonh. A.	— Pannonhalmi főapátság levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 778—793
Pannonh. H.	= Győr-Sopron Megyei 1. sz. Levéltár. Pannonhalmi főapátság hiteleshelyi levéltára, Országos levéltár, Filmtár, X 519, 4702, 7231, 7339
Páriz Pápai	= Páriz Pápai [Ferenc] Franciscus: Dictionarium latino hungaricum etc. Cibinium, 1767.
Pásztor	= Pásztor Mihály: Buda és Pest a török uralom után. Bp. é.n.
Pătraşcu	= Pătraşcu, Corina: Uniformizarea măsurilor şi greutătilor folosite în comerţul Ţarii Româneşti etc. Studii Revista de Istorie 1968. 667—683.
Paulinyi	= Paulinyi Ákos: Supis mier z r. 1775 a zavedenie jednotnej miery uhlia v r. 1776—1780 v stredoslovenskej Banskej oblasti. Historické Štúdie 1966. 263—281.
Pauly	= Pauly [Károly] Carolus: Constitutio rei urbarialis regni Hungariae. 1—2. Vienna, 1817.
Péch	= Péch Antal: Magyar és német bányászati szótár. Selmec, 1891.
Péch B.	= Péch Antal: Alsó Magyarország bányaművelésének története. 1—2. Bp. 1884—1887.
Pécs	= Baranya megyei Levéltár, Pécs város levéltára
Pécsi kpt.	= Uo. Pécsi székeskáptalan magánlevéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 4013
Pécsi pp.	= Pécsi püspökség levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 4212
Pécz	= A Pécz nemzetség Apponyi ágának az apponyi grófok családi levéltárában őrzött oklevelei. 1—2. Bp. 1906—1930.
Perényi	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak. Perényi család levéltára P 537
Pest A. pol. misc.	= Pest megyei Levéltár, Acta politica-miscellanea.
Pest Prot.	= Uo. Protocolla congregationum generalium et perticulorum
Pesty	= Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. 3—4. Bp. 1882—1883.
Pethe	= Pethe Ferenc: Európai mértéktár stb. 1—2. Kolozsvár, 1829—1830.
Prickler Eim.	= Prickler, Haradl: Der Eimer. Burgenländische Heimatblätter 1962. 21—34.
Prickler Getr.	= Prickler, Harald: Alte Getreidemasse in österreichische-ungarischen Grenzenraum. Eisenstadt, 1966.
Prodan	= Prodan, D.: Urbariale tarii Făgărasului. 1—2. Bucuresti, 1970—1976.
Puechler	= Puechler, Christophorus: Ein kurze und grundliche anlaytung zu dem rechten verstand Geometriae. Dilingen, 1563.
Radák	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Radák család levéltára, P 565
Ráday	= Ráday Pál iratai. Sajtó alá r. Benda Kálmán. 1—2. Bp. 1955—1961.

Rádóczy	= Rádóczy Gyula: Régi gyógyszerészi mértékegységek és kialakulásuk története. Orvostörténeti Közlemények, 1979. 228—241.
Radvánszky	= Radvánszky Béla: A magyar családélet és háztartás a 16. és 17. században. 1—3. Bp. 1879—1896.
Radvánszky Héderváry	= Radvánszky Béla—Závodszky Levente: A Héderváry család oklevéltára. 1—2. Bp. 1909.
Rajki	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Rajki család levéltára, P 583
Rákóczi	= Országos Levéltár, Magyar kamara archívuma, Archívum familiae Rákóczi, E 191
Rákóczi Gy.	= A két Rákóczy György fejedelem levelezése. Kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1875.
Rechen-Kunst	= Arithmetica oder die Rechen-Kunst usw. 1768. Ismeretlen szerző kézirata, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár E 15
Rechn. Herm.	= Rechnungen aus dem Archív der Stadt Hermannstadt und der Sächischen Nation. 1. Hermannstadt, 1880.
Rechn. Kronst.	= Rechnunges aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. 1—3. Kronstadt, 1886—1896.
Reg. dec.	= Országos Levéltár, Magyar kamara archívuma, Regesta decimarum, E 159
Régi m. nyelv.	= Régi magyar nyelvemlékek. Kiad. Döbrentei Gábor. 3. Buda, 1842.
Regn. Ant. conscr.	= Országos Levéltár, Regnicolaris levéltár, Archivum Regni, Antiquiores conscriptiones, N 77
Regn. Arch. pal.	= Uo. Archivum palatinale, Archivum palatinale archiducis Josephi, Általános iratok, N 23—24
Regn. Conscr. port.	= Uo. Archivum Regni, Conscriptiones portarum, N 76
Regn. Dep. reg.	= Uo. Deputatio regnicolaris in publico-politicis, N 102
Regn. Diaeta 1807.	= Uo. Archivum Regni, Diaeta 1807, N 61
Regn. Diaeta 1825.	= Uo. 1825—26, N 64
Regn. Diaeta 1843.	= Uo. 1843—44, N 68
Regn. V.	= Uo. Vegyes könyvek, N 117
Reizner	= Reizner János: Régi gabonamértékek. MGSZ 1895. 376.
Reizner Szeged	= Reizner János: Szeged története. 1. Szeged, 1899.
Rend. Tár.	= Magyarországi rendeletek tára
Révay	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Révay család levéltára, P 585
Reviczky	= Reviczky Sándor: A revizsnyai Reviczky család okmánytára. 1. Bp. 1878.
Román	= Román János: Különleges jobbágyterhek, pénzek és mértékek Borsod, Abaúj, Zemplén megyékben a 16—17. században. Herman Ottó Múzeum évkönyve 1968. 115—116.
Rozsnyay	= Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. [Szerk] Szilágyi Sándor. Pest, 1867.
Rudolff	= Rudolff, Christof: Künstliche Rechnung usw. Buerberg, 1532.
Rudnyánszky	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Rudnyánszky család levéltára, P 590
Rumler	= Rumler, Karl: Uebersicht der Masse, Gewichte und Währung. Wien, 1849.
Rumy	= Rumy [Károly] Karl: Ueber die Masse, Gewichte und Münzen in Siebenbürgen. Pester Handlungs-Zeitung 1836. júl. 16. 20.
Salamon	= Salamon Ferenc: Budapest története. 3. Bp. 1885.
Salomon	= Salomon, Joseph: Metrologische Tafeln über die Masse, Gewichte und Münzen. Wien, 1823.

Sammlung	= Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1786. 1. Wien, 1786.
Sándor	= Sándor Vilmos: A méter-rendszer magyarországi bevezetéséről. Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Bp. 1959. 129—156.
Sándor I.	= Sándor Imre: A csikszentsimoni Endes család levéltára. Kolozsvár, 1910.
Sasinek	= Sasinek, Fr.: Glossarium. Történelmi Tár 1893. 1—32.
Schack	= Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikona. Szerk. Schack Béla. 1—4. Bp. 1929—1931.
Schalk	= Schalk, Karl: Zur Geschichte der älteren Wiener Masse im 15 und 16. Jahrhundert. Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 1886. 454—501.
Schalk KM	= Schalk, Karl: Eine officielle Aichung des Kremser Metzens gegen den alten Wiener Metzen aus dem Jahre 1593. Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 188. 425—532.
Schalk M.	= Schalk, Karl: Einführung neuen Metzengeschirrs mit Abstrichkreuz im Jahre 1691 in Wien. Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 1896. 269—271.
Schalk Wm.	= Schalk, Karl: Zur Geschichte der alten Wiener Masse. Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich 1895. 537—540.
Schatzberg	= Schatzberg, Johann: Rechenbuch. 1—2. Hermannstadt, 1786—1790.
Schmidt	= Schmidt, Franz Anton: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchia. 1—25. Wien, 1834—1838.
Schmidt L.	= Schmidt, Louis: Die Münzen, Masse, Gewichte ... sämmtlicher Staaten ... der Erde, Stuttgart, 1870.[1], 1873.[2]
Schwartner	= Schwartner [Márton] Martin: Statistik des Königreichs Ungarn. 1. Ofen 1798.[1], 1809.[2]
Schwarzer	= Schwarzer, Johann Michael: Rechenbuch. Wien, 1762.
Schwegel	= Wirtschaftliche Studien über Constaninopel und das anliegende Gebiet usw. [Hrsg.] Ritter v. Schwegel. Wien, 1873.
Semsey	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Semsey család levéltára, P 597
Simonyi	= Uo. Simonyi család levéltára, P 602
Smičiklas	= Smičiklas, Tadeus: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. 1—15. Zagrab, 1907—1934.
Sólyom	= Sólyom Jenő: A magyar vámügy fejlődése 1519-ig. Bp. 1933.
Sombory	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Sombory család levéltára, P 607
Soós	= Uo. Soós család levéltára, P 608
Sopron	= Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár, Sopron város levéltára
Spira	= Spira György: A mérő és a font viszonyáról. Agrártörténeti Szemle, 1964. 473—475.
Statth. Of.	= Országos Levéltár, Abszolutizmuskori stb. levéltárak, K.k. Statthalterey Abteilung Ofen, Általános iratok, D 122
Stephens	= Stephens, Henry: Mezei gazdaság könyve. [Fordította és] a hazai könyvviszonyokra alkalmazta Korizmics László, Benkő Dániel, Morócz István 1. k. Pest, 1855.
Stephanus	= Stephanus, Robertus: Lexicographorum principis thesaurus linguae latinae. 1—4. Basilea, 1760—1763.
Stoicescu	= Stoicescu, Nicolae: Cum măsureu struamosii. Metrologia mediedală pe tritorul României. Bucureşti, 1971.
Sugár	= Sugár István: Az egri vár 1594/95. évi számadása. Archívum 1975. 5—39.

Sümeghy	= Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. 1. Sopron, 1928.
Sylvester	= Sylvester János: Új Testamentum stb. Újsziget, 1541. Fasc. kiad. Bp. 1960.
Szabad	= Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1957.
Szabó—Szádeczky	= Szabó Károly—Szádeczky Lajos: Székely oklevéltár. 1—7. Kolozsvár, 1872—1898.
Szabó T. A.	= Szabó T. Attila: Erdélyi magyar szótörténeti tár. 1—3. Bukarest, 1976—1982.
Szádeczky Apafi	= Szádeczky Béla: Apafi Mihály fejedelem udvartartása. 1. Bp. 1911.
Szádeczky-Kardoss	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Szádeczky-Kardoss család levéltára, P 610
Szakály	= Szakály Ferenc: A babócsai váruradalom 1516-os urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. Leltári évkönyv. Somogy megye múltjából 1971. 51—84.
Szalay	= Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a 16. századból. Pest, 1861.
Szám. gy. k.	= Számolási gyakorlókönyv a főiskolák ... számára. Buda, 1869.
Szamota Murm.	= Szamota István: A Murmelius-féle latin magyar szójegyzék 1533-ból. Bp. 1896.
Szamota Schlägli	= Szamota István: A schlägli magyar szójegyzék a 15. sz. első negyedéből. Bp. 1894.
Szamv.	= A Szamvetesnek tvdomania, mell az tvdos Gemma Frisivsnak szamvetes beol magyar nielvre ... fordíttatott. Debrecen, 1577.
Szarvas—Simonyi	= Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár. 1—3. Bp. 1890—1893.
Szatmári	= A szathmári kereskedők czéhszabályai. MGSZ 1898. 79—86.
Szathmáry Király	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Szathmáry Király család levéltára, P 620
Széchényi	= Uo. Széchényi család levéltára, Törzslevéltár, P 623
Szeged	= Csongrád megye Levéltár, Szeged város levéltára
Székesfehérvár	= Fejér megyei Levéltár, Székesfehérvár város levéltára
Székesfehérvári kpt.	= Uo. Székesferhévári székeskáptalan hiteleshelyi levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 7222
Szenczi Molnár	= Szenczi Molnár [Albert] Albertus: Dictionarium ungarici-latinum. 1—2. Frankfurt, 1644.
Szendrei	= Szendrei János: Miskolc város története. 2. Miskolc, 1904.
Szentgyörgyi	= Szentgyörgyi Mária: Jobbágyterhek a 16—17. századi Erdélyben. Bp. 1962.
Szentiványi	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Szentiványi család levéltára, P 632
Szentpétery—Borsa	= Szentpétery Imre—Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 1—2/3. Bp. 1923.—1961.
Szeremlei	= Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története. 1—5. Hódmezővásárhely, 1900—1913.
Szikszai	= Szikszai Fabricius Balázs latin—magyar szójegyzéke 1590-ből. Közzét. Melich János. Bp. 1906.
Szilády—Szilágyi	= Szilády Áron—Szilágyi Sándor: Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. 1. Pest, 1863.
Szilassy	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Szilassy család levéltára, Szilassy osztály, P 1016
Szilassy Losonc	= Uo. Losonc, Tugar, P 1011
Szilassy Pánd	= Uo. Pándi levéltár, P 1009
Szilassy Vegyes	= Uo. Vegyes iratok, P 1043

Szily	= Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára, Bp. 1902—1908.
Szily M.	= [Szily Kálmán]: Tudnivalók a méter-mértékről. Bp. 1874.
Szimics	= Szimics Mária: A debreceni országos vásárok története. Bp. 1938.
Szinnyey	= Szinnyey József: Magyar tájszótár. 1—2. Np. 1893—1901.
Szirmay	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Szirmay család levéltára, Család egyeteme, P 1812
Szirmay Cs. b.g.	= Uo. Birtokgazdálkodás, P 1811
Szirmay Gr. á.	= Uo. Szirmay család grófi ágának levéltára, P 640
Szirmay Ta.	= Uo. Szirmay család levéltár. Törzslevéltár, P 639
Szolnok	= Szolnok megyei Levéltár, Szolnok város levéltára
Szolnoky	= Szolnoky Lajos: Minőségi csoportok, mennyiségi egységek és a fonalrendezés számolási rendje a kenderfeldolgozásban. Ethnographia, 1950. 29—56.
Szombathely	= Vas megyei Levéltár, Szombathely város levéltára
Szobathelyi kpt. h.	= Uo. Szobmathelyi (Vasvári) székeskáptalan hiteleshelyi levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 647—648
Szombathelyi kpt. m.	= Uo. Magánlevéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 768—769, 8632
Szögyén-Marich	= Országos Levéltár, Családi stb. Levéltárak, Szögyén-Marich család levéltára, P 643
Szuhay	= Szuhay Benedek: Az egyházlátogatás. Miskolc, 1900.
Szulyovszky	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Szulyovszky család levéltára, P 1812
Szűcs	= Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. 3. Debrecen, 1871.
Tagányi	= Tagányi Károly jegyzetei. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 2342
Tagányi E. o.	= Tagányi Károly: Magyar erdészeti oklevéltár. 1—3. Bp. 1896.
Tagányi Régi	= T[agányi] K[ároly]: Régi gabona és bormértékek. MGSZ 1894. 107—108.
Tájszótár	= Új magyar tájszótár. 1. Bp. 1979.
Takáts	= Takáts Sándor: Adatok nyelvünk történetéhez. M. Ny. 1905. 315—320, 1906. 272., 1907. 33., 425.
Takáts Dunai	= Takáts Sándor: A dunai hajózás a 16—17. században. MGSZ 1900. 97—112., 145—176., 122—222., 241—273., 289—319.
Takáts Gönczi	= T[akáts] S[ándor]: A gönczi fa és az antal hordó. MGSZ 1903. 190—191.
Takáts Kat.	= T[akáts] S[ándor]: A katonai élelmezés és a magyar mértékek. MGSZ 1902. 95—96.
Takáts Malom	= Takáts Sándor: A magyar malom. 2. Századok, 1907. 143—160.
Takáts Müv.	= Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok, a 16—17. századból. Bp. 1961.
Takáts Só.	= Takáts Sándor: A magyar sóvágok régi műszói. M. Ny. 1906. 107—114.
Tallián	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Tallián család levéltára, P 650
Tárkány Szűcs	= Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp. 1981.
Teleki	= Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. 1—12. Pest, 1852—1863.
Teleki M.	= Teleki Mihály levelezése. Szerk. Gergely Sámuel. 1—8. Bp. 1902—1926.
Teleki Mvh. Földv.	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Földvári osztály, P 676
Teleki Mvh. Misc.	= Uo. Miscellanea, P 663
Teleki Mvh. Miss.	= Uo. Missiles, P 659

Teleki Mvh. Sárdi	= Uo. Sárdi Simén osztály, P 677
Teleki Mvh. U. r.	= Uo. Újrendezés, P 658
Teleki Nagyz.	= Uo. Teleki család nagyzabláti iratai, P 680
Termtud. lex.	= Természettudományi lexikon. 1—7. Bp. 1964—1976.
Thallóczy—Barabás	= Thallóczy Lajos—Barabás Samu: A Blagay család oklevéltára. Bp. 1897.
Thallóczy—Barabás Frang.	= Thallóczy Lajos—Barabás Samu: A Frangapán család oklevéltára. 1—2. Bp. 1910—1913.
Thurzó	= Országos Levéltár, Magyar kamara archívuma, Archívum familiae Thurzó, E 196
Tiszáninn. ek.	= Tiszáninneni Egyházkerület levéltára, Sárospatak, Országos Levéltár, Filmtár, X 824—833, 7450—7453, 8485—8486
Tiszánt. ek.	= Tiszántúli Egyházkerület levéltára, Debrecen, Országos Levéltár, Filmtár, X 804—810.
Tkalčič	= Tkalčič, Joannes: Monumenta historia episcopatis Zagrabiensis. 1—2. Zagreb, 1873—1887.
Tóth-Mikolai	= Tóth-Mikolai István: Kulcstár a mérőedények ... jugerumokhoz ... való ... egyeztetéséről ... Kolozsvár, 1839.
Tört. Tár	= Történelmi Tár
Tract. urb. conscr.	= Tractatus politico-oeconomico iuridicus de urbaria ... Hungariae ... instituendi conscriptus. Buda, 1717. Ismeretlen szerző. Másolta Miller J. 1770. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 917.
UC	= Országos Levéltár, Magyar kamara archívuma, Urbaria et conscriptiones, E 156
Udvardy	= Udvardy János: Gazdasági regulációk tüköre stb. Pest, 1828.
Ulbrich 100	= 100 Jahre metrisches Massystem in Österreih. [Hrsg.] Karl Ulbrich. Wien, 1972.
Ulbrich Mass.	= Ulbrich, Karl: Die historische Entwicklung der Massysteme in Österreich. Blatter für Technikgeschichte 1974/75. 7—24.
Úriszék	= Úriszék. 16—17. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre stb. Bp. 1958.
Váci kpt.	= Pest megyei Levéltár, Váci káptalan hiteleshelyi levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 7224—7226
Vademecum	= T. J. Vademecum. Szükséges segédkönyv stb. Pest, 1843.
Vajda	= Vajda Pál: Nagy magyar feltalálók. Bp. 1958.
Vállas	= Vállas Antal: A bécsi mértékrendszer. Tudománytár 1836. 12—21.
Vámbéri Bécsi	= Vámbéri Gusztáv: Az áttérés kezdetei Magyarországon a bécsi fontról a kilogramm használatára. Mérésügyi Közlemények, 1981. 13—18.
Vámbéry Font	= Vámbéry Gusztáv: A font súly. Bp. 1975.
Vámbéry Rozsnyó	= Vámbéry Gusztáv: A rozsnyói mérőház 1750. és 1863. évi etalonjai. Mérésügyi Közlemények, 1979. 40—45., 1980. 9—14.
Vár. kam.	= Országos Levéltár, Magyar kamara archívuma, Városi és kamarai iratok, E 554
Vass Mohács	= Vass Előd: Mohács város hódoltságkori történetének török forrásai. Baranyai Helytörténetírás 1976. 15—48.
Vass Szegedi	= Vass Előd: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török összeírása. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1979. 5—80.
Vass Törökk.	= Vass Előd: Törökkoppány 1556. évi első török összeírása. Levéltári Évkönyv. Somogy megye múltjából 1972. 57—74.
Vendel	= Vendel István: Szekszárd megyei város monográfiája. Szekszárd, 1941.

Veress	= Veress Endre: Gyula város oklevéltára. Gyula, 1938.
Veress Hunyad	= Veress Endre: Hunyadmegye bányászatának és bányaiparának múltja. Déva, 1910.
Veszprém	= Veszprém megyei Levéltár, Veszprém város levéltára.
Veszprémi kpt. h.	= Uo. Veszprémi székeskáptalan hiteleshelyi levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 667—668.
Veszprémi kpt. n.	= Veszprémi székeskáptalan magánlevéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 776—777
Villányi	= Villányi Szaniszló: Három évtized Esztergom megye és a város múltjából. Esztergom, 1892.
Villányi Eszt.	= Villányi Szaniszló: Néhány lap Esztergom város és megye múltjából. Esztergom, 1891.
V. Htt.	= Országos Levéltár, Abszolutizmuskori stb. levéltárak, M. kir. Helytartótanács, IX ..Gazdasági kútfő, D 222
V. Kanc	= Uo. M. kir. udvari kancellária, Általános iratok, D 189
Vlajinac	= Vlajinac, Milan: Recsnik nasih sztarih mera. 1—3. Beograd, 1961—1968.
Wagner	= Wagner [Károly] Carolus: Diplomatarium comitatus Sarosiensis etc. Poson, 1780.
Wehle	= Wehle, S.: Der Schnellrechnenlehrer usw. 4. Pressburg, 1847.
Wellmann	= Wellmann Imre: Királyi mérték és mérő alá való föld. Agrártörténeti Szemle, 1965. 236—244.
Wenzel	= Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. 1—12. Pest, 1860—1874.
Wenzel Bány.	= Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp. 1880.
Wenzel Mezg.	= Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története. Bp. 1887.
Zakl.	= Zaključci hrvatskog sabore. 1—11. Zagreb, 1958—1976.
Zala	= Zala megyei Levéltár, Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Úrbéri ügyek
Zalavári ap.	= Uo. Zalavári apátság házi levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 678
Zalavári kvt.	= Uo. Zalavári konvent hiteleshelyi levéltára, Országos Levéltár, Filmtár, X 676—677
Zichy	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Zichy család levéltára, O 707
Zichy okmt.	= Nagy Imre—Nagy Iván—Véghelyi Dezső: A zichi és vásonkeöi gróf Zichy család idősebb ágának okmánytára. 1—12. Bp. 1871—1931.
Zimányi	= Zimányi Vera: A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a 16—17. században. Bp. 1968.
Zimmermann—Werner	= Zimmermann, Franc—Werner, Carl: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen ind Siebenbürgen. 1—6. Hermannstadt, Bukarest, 1892—1981.
Zivuska	= Zivuska Jenő: A Besztercebányai m. kir. Erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke. Bp. 1906.
Zolnay	= Zolnay László: Ünnep és hétköznap a középkori Budán. Bp. 1969.
Zoltai	= Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen, 1936.
Zombath	= Országos Levéltár, Családi stb. levéltárak, Zombath család levéltára, P 710
Zsilinszky	= Zsilinszky Mihály: Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. Pest, 1872.
ZSO	= Zsigmondi oklevéltár. Szerk. Mályusz Elemér. 1—2/2. Bp. 1951—1958.

Az anyaggyűjtést lezártam: 1982. december 31.

1. BEVEZETÉS

[1] Bogdán 1. 1.2, ill. 7—24. j.
Bogdán 2. 1.2, ill. 3—88. j.
[2] Kern
[3] Bogdán 2.
[4] Finály Súly
[5] Finály Ókori
[6] Tagányi Régi
[7] Acsády Gab., Acsády Régi
[8] Reizner
[9] Illésy
[10] Kéve
[11] Takáts Gönzi
[12] Kemény
[13] Bohdaneczky
[14] Hóman
[15] Márkus
[16] Balassa
[17] Belényesy
[18] Spira
[19] N. Kiss Borm.
[20] Kovács
[21] Bán
[22] Rádóczy
[23] Vámbéry Rozsnyó
[24] Vámbéri Bécsi
[25] Hóvári
[26] Schalk, Schalk KM, M. WM
[27] Geyer—Pribram
[28] Mioc—Stoicescu
[29] Herkov Var.
[30] Herkov Mjere hrv.
[31] Stoicescu
[32] Hoffman Miry
[33] Hoffman Metr.
[34] Bogdán 1. és Bogdán 2. 1.3 fej.
[35] HTA

2. MÉRTÉK, MÉRÉS, MÉRTÉKÜGY

[1] Bogdán 1 és Bogdán 2. 2. fej.
[2] Bogdán 2. 2. 2. 1.
[3] Uo. 2. 2. 4. 1.
[4] Uo. 2. 2. 4. 2.
[5] Schalk 471—478., Geyer—Pribram 67—87. Bleibtreu 427, Littrow 25—26., Noback 434—435. Ulbrich 100 87—88.
[6] Mollay 145, 149. §
[7] Brassó, Marktprotokoll. Fényképe van birtokomban, az eredeti valamikor Brassó város levéltárában volt, jelenleg levéltári jelzetét rajtam kívül álló okok miatt nem tudom megadni.
[8] Káldi György fordítása, az egri 1862. évi kiadás javításaival, 1. k. 117.
[9] Bogdán 2. 2.3., 2.2. 1
[10] Tkalčič 5. 367., KO 2/21. 143., UC 14/39, Zakl. 2. 344. Gub. Pol. 1798: 7247
[11] D1 26 053., 37 006,. Kumorovitz — Kállay 2.40., UC 14/39, Kam. Min. 309. cs. 169. f., Vár. kam. Szalay 1752.
[12] Gub. Pol. 1839: 5223.
[13] Vö. Mil. C. G. 1858: 4015.
[14] Bogdán Rmm. 30.
[15] Uc 19/4.
[16] D1 37 006, Szendrei 2.280.
[17] Kerekes 204., Gub. Pol. 1792:3539.
[18] Htt. Dep. p. g. c. 1787. f. 3. p. 6., 1808. f. 12. p. 42., Gub. Pol. 1822:12 196.
[19] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sig. 0. 3757.
[20] Pest. A. Pol. misc. f. 21. n. 85
[21] Htt. Impr. circ. II/802, 23 316.
[22] Htt. Dep. p. g. c. 1798. f. 4. p. 87.
[23] Min. In. 1853:11 579, Mil. C. G. 1854: 6956, 1858:4015.
[24] Uo. 1858:4015., 15—17., 23—24., 30—34. §
[25] Statt. Of. IX. A. 1854:15 077.
[26] Mil. C. G. 1858:4015., 20. §
[27] UC 77/10.
[28] Kam. Repr. 1580. ápr. n. 21.
[29] UC 101/3.
[30] Htt. A. s. r. Fab. 1780. n. 19. 24.
[31] UC 79/36.
[32] Uo. 11/27.

[33] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sig. 0. 4059.
[34] Htt. Dep. p. g. c. 1826. f. 11. p. 11.
[35] Uo. 1818. f. 11. p. 13.
[36] Pest. A. pol. sic. f. 21. n. 85.
[37] Htt. Impr. circ. II/802., 33 331.
[38] Htt. Dep. p. g. c. 1798. f. 4. p. 87.
[39] Koebel
[40] Kern
[41] KO 4/2. 50.
[42] Uo. 5/2. 234.
[43] Kanc. A. g. 1776:4307.
[44] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3., 4059.
[45] Gub. Pol. 1825:1140. 17. §, Szabad. 92.
[46] Min. In. 1853:11 579.
[47] Mil. C. G. 1858:4015., 39. §
[48] Htt. A. s. r. Fab. 1782. n. 174.
[49] UC 11/27, Htt. A. Oec. Ideal. n. 3. 4059.
[50] UC 11/27.
[51] Kam. Rel. com. f. 1. n. 9. B. n. 2.
[52] KO 5/1. 572.
[53] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sig. O. 2947.
[54] Uo. Ideal. n. 3, 4059.
[55] Kanc. A. g. 1781:647.
[56] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3, 4059.
[57] Uo. 1. C. f. 4. n. 1. sign. 0, 2941.
[58] UC 10/13.
[59] Fejér III/2. 412.
[60] Bártfai Csáky 2/1. 666.
[61] UC 99/27.
[62] Comenius 127. §
[63] Erd. Fisc. X. sz. f. 53. J.
[64] Mollay 73, 75. §
[65] Fejér III/2. 412.
[66] Mollay 409, 436. §, Tört. Tár 1886. 139.
[67] Fejér III/2. 412., IV/1. 305., Mollay 73. § Tört. Tár 1886. 139., D1 6743, Szimics 58., Tkalčič 2. 495., Házi 2/2. 184.
[68] ZSO 1 431.
[69] Groszmann 75.
[70] Hain 16.
[71] Rechn. Kronst. 1. 226—227.
[72] KO 2/1. 135
[73] Hett. Dep. p. g. c. 1798. f. 14. p. 63.
[74] Ortvay 2/1. 63.
[75] Házi 2/2. 225.
[76] M. Zsidó 12. 506.
[77] Prodan 2. 113.
[78] UC 99/27.
[79] Erd. Fisc. V. sz. f. 376. N.
[80] UC 151/50.
[81] Teleki Mvh. U. r. 3184.
[82] Prodan 2.113.
[83] Erd. Fisc. V. sz. f. 376. N.
[84] Uo. X. sz. f. 13. J.
[85] Comenius 127. §
[86] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. 1. sign. O. 3394.
[87] Htt. Dep. p. g. c. 1798. f. 14. p. 55.
[88] Gub. Pol. 1825:1140, 26—45. §
[89] Min. In. 1858:4015, 56—58. §
[90] Uo. 59—60. §
[91] FIK 1874:9334. Rend. Tára 1874. 457—484.
[92] Uo. 27—28. §
[93] Uo. 29—30. §
[94] Vár. kam. Fol. Lat. 833.
[95] Erd. Fisc. XII 1/2 sz. f. 1. A.
[96] Uo. V. sz. f. 376. B., X. sz. f. 53. J. 104
[97] Uo. 25—26.
[98] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3, 1. C. f. 4. n. 1. sign. O.
[99] Uo. 3394, Dep. p. g. c. 1798. f. 14. p. 37., 631.
[100] Festetics Közp. b. i. I. 6.
[101] Min. Inn. 1858:4015., 38. §
[102] Uo. 34—43. §, V. t.
[103] FIK 1874:9334. Rend. Tár 1874. 457—484.
[104] Uo. 19—22. §
[105] Gub. Pol. 1842:7640., 1843: 848.
[106] Statth. Ofen IX. A. 1853:11 054.
[107] Minn. Inn. 1855:22 154., 1858:29 933.
[108] Uo. 1858:4015.
[109] FIK 1874:9334 33—36. § Rend. Tár. 1874. 479—480.
[110] Min. Inn. 1854:17 712.
[111] Statth. Ofen IX. A. 1859:3832. 1860:62.
[112] Uo. 37—40. §
[113] Uo. 1856:18 605., 1857:204.
[114] Uo. 1859:11 545.
[115] FIK 1874:9334. 41—45. §, Rend. Tár. 1874. 482.—492.
[116] UC 77/10.
[117] Uo. 101/3.
[118] Mil. C. G. 1858:4015, 9. §
[119] FIK 1875. 17. t. 23. asz. 1875:23 291.
[120] Bogdán 2. 2.3. 3.1
[121] Vö. Bogdán Rmm., Bogdán Mve.
[122] Nádasdi 5. cs. 1558. 2.2.
[123] Uo. 29. t. 126. cp.
[124] Teleki Nagyz. 1600. pl.
[125] Kerekes Polg. 197.
[126] Nagy Áru 232.
[127] Bezerédy B. VIII. o. 25.
[128] KO 4/2. 615.
[129] Uo. 616.
[130] Uo. Irr. 11/40.
[131] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. nl. sign. O. 3737.
[132] Uo. 3707.

[133] Pest A. pol. misc. f. 21. 1785. n. 855.
[134] Htt. A. s. r. Fab. 1782. n. 26. 174.
[135] Uo. 1783. no. 40. 50., Dep. p. g. c. 1785/6. n. s.
[136] Htt. Impr. circ. II/801., 33 314.
[137] Hett. Dep. p. g. c. 1797. f. 70. p. 1.
[138] Uo. 1798. f. 14. p. 3,5, 87.
[139] Kanc. A. g. 1814:4398.
[140] Uo. 1815:1192.
[141] Kumorovitz—Kállay 2. 56.
[142] Nádasdi 5. cs. 1558. 2. 2.
[143] Iványi Körm. 94.
[144] Nagy Áru 232.
[145] Rechn. Kronst. 3. 269.
[146] Tört. Tár 1898. 57.
[147] Teleki Nagyz. 1600. pl.
[148] KO 3. 659.
[149] Tört. Tár 1898. 576.
[150] Kovách 269.
[151] Bezerédy B. VIII. o. 25.
[152] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 18.
[153] Uo. 4059. Impr. circ. II/801., Dep. p. g. c. 1799. f. 12. p. 9,14.
[154] ZSO 1. 431.
[155] Házi 2/2. 225.
[156] Hain 16., 226.
[157] Kumorovitz—Kállay 2.40.
[158] Iványi Körm. 91.
[159] Bogdán 2. 2.33.2.
[160] KO 4/1. 53.
[161] UC 111/46.
[162] Htt. Dep. p. g. c. 1785. n. 7. p. 37.
[163] Uo. 1798. f. 14. p. 64.
[164] Uo. p. 86.
[165] Gub. Pol. 1798:6155.
[166] Uo. 1808:3931.
[167] Uo. 1808:4196.
[168] Festetics Közp. b. i. I. 6.
[169] Huščava 32.
[170] Uo. 32—33.
[171] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 4059.
[172] Htt. A. s. r. Fab. 1780. n. 14.
[173] Gub. Pol. 1823:7672.
[174] Nagy Sopron 1. 183.
[175] Huščava 150.
[176] UC 11/50.
[177] Prickler Eimer 22—26.
[178] Uo. 24—26.
[179] Vár. kam. Fol. Lat. 915. 25.
[180] UC 52/26.
[181] Esterházy Miklós III. d. 3. cp.
[182] UC 27/38.
[183] Reg. dec. Zemplén 272.
[184] OSZK Fol. Lat. 3814.
[185] UC 74/33.
[186] Prickler Eimer 28.
[187] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 33.
[188] Uo. 32—33.
[189] Uo. 33.
[190] Uo. 32—33.
[191] Uo. 38—44.
[192] Hradszky 134.
[193] Herkov Zagr. 4.
[194] Györffy 1. 479.
[195] Dl 12 327.
[196] Kam. Repr. 1579. dec. m. 9.
[197] Batthyány Vegyes 8. d. égett.
[198] Teleki Mvh. U. r. 3235.
[199] Tört. Tár 1890. 773.
[200] KO 2/2. 274.
[201] Tört. Tár 1890. 773.
[202] Takáts Malom 155.
[203] Kam. Repr. 1660. szept. n. 9.
[204] Merényi Lendva 341.
[205] Lederer 134.
[206] Herkov Zagr. 4.
[207] Prickler Getr. 424.
[208] Kam. Repr. 1579. dec. n. 9.
[209] Uo. 1660. szept. n. 9.
[210] Teleki Mvh. U. r. 3135.
[211] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. 0. 3481., 4059., 5471., Ideal. n. 3., A. s. r. Fab. 1780. n. 14., 19., Impr. circ. II/18., Kanc. A. g. 1779:6220., 1781:647.
[212] UC 65/84.
[213] Merény Lendva 341.
[214] Esterházy Rep. 50. f. H. n. 58.
[215] Nádasdi 15. t. 544. cp.
[216] Esterházy Miklós III. b. 96. cp.
[217] Kam. Misc. Deim. Zemplén, 27. cs.
[218] Kam. Repr. 1611. febr. n. 5.
[219] Uo. 1583. jan. n. 5.
[220] Kam. Adm. Cass. 1798. 26. s.
[221] Nagy Kam. 28., Vár. kam. Dol. Lat. 935.
[222] Nagy Kam. 32.
[223] Dl 24 179.
[224] Kam. Instr. 1. 244.
[225] Koebel
[226] Kern
[227] Pl. Nádasdi 15. t. 544. cp.
[228] KO 5/2. 234.
[229] Uo. 2/1. 136.
[230] Jakab 2. 568.
[231] KO 5/2. 130.
[232] Házi 2/2. 192.
[233] KO 4/2. 111.
[234] Gub. Pol. 1812:223.

[235] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 6124.
[236] Makkai 549.
[237] Kam. Instr. 1. 243.
[238] Takáts Kat. 95.
[239] Bogdán Gabona
[240] Vö. Gub..Pol. 1788:8858. is
[241] Bogdán 1., Bogdán 2. 2.4 fej.
[242] A törvények szövegei a Corpus Juris millenniumi kiadásából valóak, erre itt nem hivatkozom, a többi forrást idézem, az összefoglalóknál az előző két kötetem 2.42 fejezetrészére, ill. ott közölt forrásokra hivatkozom.
[243] Kovachich Vest. 606.
[244] EOGY 2.69.
[245] Uo. 181.
[246] Uo. 3. 124.
[247] Uo. 83.
[248] Uo. 6. 283.
[249] Uo. 7. 256.
[250] Uo. 8. 99.
[251] Uo. 128.
[252] Uo. 8. 239.
[253] Zakl. 1. 13.
[254] Uo. 25.
[255] Uo. 64.
[256] EOGY 9. 406.
[257] Uo. 11. 128.
[258] Uo. 10. 145.
[259] Zakl. 1. 89.
[260] Uo. 98.
[261] Uo. 221.
[262] Uo. 291.
[263] Uo. 479.
[264] EOGY. 20. 457—459.
[265] Zakl. 24.
[266] Uo. 32.
[267] Uo. 2. 344.
[268] Uo. 3. 85.
[269] Uo. 353.
[270] Uo. 453.
[271] Uo. 3. 453.
[272] Uo. 4. 103.
[273] Uo. 6. 124.
[274] Uo. 9. 386.
[275] Allg. Rgb. 1852. 48.
[276] Uo. 1853. 134.
[277] Uo. 253.
[278] Uo. 1854. 298.
[279] Mil. C. G. 1858:96
[280] Uo. 1854. 2. 11. sz.
[281] Tört. Tár 1886. 139.
[282] Huščava P. 27.
[283] Acsády Mért. 133.
[284] Kam. Instr. 1. 244—5.
[285] Acsády Szepesi 114.
[286] Nagy Áru 235.
[287] Teleki Mvh. U. r. 3135.
[288] Esterházy Pál 13. k. 5074.
[289] Kanc. Conc. exp. 17. ol. dec. n. 56.
[290] Zivuska 147.
[291] Ráday 2. 114., 122., 134.
[292] Erd. Kanc. A. g. 1714:5.
[293] Regn. Arch. pal. N. Pálffy 29. k. miss. 19.
[294] 1715. 1. t. 10, 22, 35., 3. k. 16., 1720. 1,6. 13. 65.
[295] Gub. Pol. 1721:206
[296] Htt. A. Oec. Ideal. n. 1.
[297] Uo. n. 3/1.
[298] Uo. n. 3/4.
[299] Kanc. Conc. exp. 1737. dec. n. 40.
[300] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3/5.
[301] Uo. n. 3/7, 8.
[302] Uo. 3/5.
[303] Kanc. Conc. exp. 1750. aug. n. 42.
[304] Uo. 1767. okt. n. 160.
[305] Kam. Litt. c. Pos. 1756. 5. 18.
[306] Gub. Pol. 1766:1753.
[307] Pauly 2/3. 400—403.
[308] Gub. Pol. 1769:1074.
[309] Kan. A. g. 1770:4813., 5299.
[310] Uo. 1771:1891.
[311] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O.51, 62, 74, 5359, 3481. 6124.
[312] Kanc. A. g. 1775:6054.
[313] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sig. O.3481., 5371., Impr., circ. II/18., 5371.
[314] Htt. A. Oec. Idel. n. 4/13., 1. C. f. 4. n. 1. sign. 0., 4059., Kan. A. g. 1779:6220.
[315] Uo. 1781:647., Htt. A. Oec. Ideal. N. 3/16., A. s. r. Fab. 1780. n. 19. 2960.
[316] Htt. Impr. circ. II/696.
[317] Uo. II/801.
[318] Uo. II/801., 1212., Kanc. A. g. 1787:1828. 10 510., Gub. Pol. 1787:11 098.
[319] Htt. Dep. Pol. com. 1790. f. 104. p. 6., Impr. circ. II/2286.
[320] Regh. Dep. regn. 1. HHH. f. A. n. 7.
[321] Gub. Pol. 1798:3569.
[322] Kanc. A. g. 1797:17 645.
[323] Htt. Dep. Pol. com. 1798. f. 15. p. 23., 12 520.
[324] Gub. Pol. 1798:162.
[325] Ogy. 1807. 590. dk. 1, 734.
[326] Kanc. A. g. 1807:11 662.
[327] Uo. 1808:5041.
[328] Htt. Impr. circ. II/4702.
[329] Uo. II/4759.

330 Uo. II/4783.
331 Htt. Dep. p. g. c. 1808. f. 12. p. 41.
332 Gub. Pol. 1808:3921.
333 Uo. 1809:5117.
334 Ogy. 1809. 226. sk. 1. 768.
335 Kanc. A. g. 1813:7141, Htt. Dep. p. g. c. 1813. f. 11. p. 9, 12 810., p. 47. 31 492.
336 Uo. 1814. f. 11. p. 4,3075., Impr. circ. II/5737.
337 Uo. 1814. f. 11. p. 32, 30 444., 1815. f. 11. p. 31, Impr. circ. II/6036.
338 Gub. Pol. 1817:8403.
339 Uo. 1823:3062, 7672, 10 747.
340 Uo. 1825:1 140., 1826:924.
341 Uo. 1828:294.
342 Kanc. A. g. 1833:3701., 12 356., Htt. Dep. pol. com. 1833. f. 11. p. 9. 24 296.
343 Htt. Impr. circ. II/8053.
344 Gub. Pol. 1834:3785.
345 Uo. 1839:6994.
346 Ogy. 1839. 22., 256., 1840. 158—292.
347 Kanc. A. g. 1840:5497.
348 Uo. 1841:213.
349 Htt. Dep. p. g. c. 1841. f. 11. p. 8.
350 Regn. Diaeta 1843. 13. sk. 1.
351 Kanc. A. g. 1844:18 571.
352 Htt. Dep. p. g. c. 1846. f. 4. p. 71.
353 Kanc. A. g. 1848:4239.
354 Geringer 1852:30 224/27 786.
355 Min. Inn. 1853:29 346., Geringer 1853: :30 324., Mil. C. G. 1853:4565., Statth. Of. 1853:1148.
356 Mil. C. G. 1854:6946., Norm. 1854:8576., Statth. Of. 1854:10 720., 15 077.
357 Statth. Of. 1854:22 582.
358 Mil. C. G. Norm. 1855:4865., Statth. Of. 1855:6254.
359 Mil. C. G. Sieb. 1855:5543.
360 Uo. 1856:4787.
361 Uo. 1856:17 248.
362 Uo. 1858:4015.
363 Uo. 1859:7485.
364 FIK 1873. 17. t. 78. asz. gyűjt.
365 KM 400/1868. I/1. FIK 1871. 17. t. 9954.
366 FIK 1873. 17. t. 78. asz. 309/1870.
367 Uo. 414a/1870. eln.
368 Uo. 460, 744/1870.
369 Uo. 1234, 2886/1873., ld. Bogdán 2. 2.42.21. von. rész, 338. j.
370 Bogdán 2. 2.4.2.2.1. fej. és 339—344. jegyz.
371 További részletek uo. és 345—350. jegyz.
372 BM 58 438/1875, Rend. Tár 1875. 558—569.
373 FIK 1876. 17. t. 8. asz. 20 222.
374 Uo. 1881. 17. t. 250. asz.
375 Wenzel 3.209., Szenptétery—Borsa 2678. 14. sz. fordítás
376 KO 2/2. 25.
377 Mollay 73, 85, 436. §
378 Tkalčič 5.367.
379 KO 5/2. 9.
380 Házi 2/2. 177.
381 KO 4/2. 37.
382 Tkalčič 2.495.
383 Király 214—215.
384 Házi 2/2. 189.
385 KO 4/2. 50.
386 Uo. 2/2. 90.
387 Uo. 4/2. 31.
388 Uo. 5/2. 12., Házi 2/2. 186.
389 KO 4/2. 31.
390 Uo. 5/2. 15., Házi 2/2. 192.
391 KO 5/2. 17.
892 Házi 2/2. 201.
393 KO 5/2. 17.
394 Uo. 19., Házi 2/2. 207.
395 Házi 2/2. 223.
396 KO 5/2. 23.
397 Házi 2/2. 242.
398 KO 4/2. 772.
399 Házi 2/2. 256.
400 KO 1. 584.
401 Uo. 3.424.
402 Uo. 1.524.
403 Debrecen, Jkv. I. 4.
404 Dl 37 006
405 KO 4/2. 118.
406 Uo. 1.535.
407 Uo. 4/2. 124.
408 Uo. 2/2. 97.
409 Uo. 2/1. 108.
410 Uo. 4/2. 165.
411 Uo. 4/2. 174.
412 Uo. 4/2. 188.
413 Uo. 4/2. 205.
414 Uo. 4/2. 216.
415 Uo. 4/1. 53, OSZK Fol. Hung. 1422.
416 KO 5/1. 41.
417 Uo. 4/1. 83.
418 Uo. 5/2. 82, 90.
419 Uo. 98.
420 Uo. 2/2. 30.
421 Uo. 144.
422 Uo. 5/2. 117.
423 Uo. 4/2. 254.
424 Tört. Tár 1890. 773.
425 KO 5/2. 98.

426 Hradszky 136.
427 KO 5/2. 169.
428 Uo. 3. 55.
429 Uo. 2/1. 143.
430 Uo. 145.
431 Uo. 153.
432 Tört. Tár 1905. 578.
433 KO 4/1. 190., OSZK Fol. Lat. 631.
434 KO 4/2. 100.
435 Uo. 3. 619.
436 Uo. 4/1. 252.
437 Uo. 4/2. 431.
438 Uo. 5/2. 208.
439 Uo. 234.
440 Uo. 3.642.
441 Uo. 4/1. 304.
442 Uo. 3.129—130.
443 Uo. 130—132.
444 Uo. 4/1. 312.
445 Uo. 2/1. 221.
446 Uo. 5/1. 160.
447 Uo. 2/2. 244.
448 Uo. 3.659.
449 Takáts Malom 155.
450 Hain 317.
451 KO 2/2. 247.
452 Uo. 252.
453 Jakab 2. 406.
454 KO 3. 67.
455 Uo. 4/1. 397.
456 Gosztonyi 1675. pl.
457 KO 4/2. 523.
458 Uo. 2/2. 258.
459 Uo. 4/2. 539.
460 Uo. 4/1. 429.
461 Uo. 3. 187.
462 Uo. 2/2. 264.
463 Uo. 266.
464 Uo. 3. 192.
465 Uo. 2/2. 274.
466 Uo. 278.
467 Uo. 3.512.
468 Uo. 527.
469 Uo. 206.
470 Uo. 5/1. 228.
471 Bónis 87—90.
472 KO 4/1. 551.
473 Bónis 87—90.
474 KO 4/1. 562.
475 Uo. 2/1. 353.
476 Uo. 5/1. 264.
477 Uo. 4/2. 607.
478 Uo. 2/2. 352.
479 Bónis 89.
480 KO 4/2. 615.
481 Uo. 616.
482 Bónis 89.
483 KO 5/1. 287.
484 Uo. 291.
485 Uo. 305.
486 Uo. 306.
487 Uo. 306—307.
488 Uo. 4/1. 625.
489 OSZK Fol. LAt. 1037/I.
490 KO 5/1. 317.
491 Uo. 2/1. 398.
492 Bónis 90.
493 KO 4/2. 641.
494 Pest Prot. IV. 1. q. 12. 1. 312.
495 KO 4/1. 650.
496 Uo. 660.
497 Uo. 5/1. 351.
498 Uo. 486.
499 Uo. 486—7.
500 Uo. 572.
501 Jakab 2. 568.
502 KO 4/2. 726.
503 Uo. 3.364.
504 Uo. 2/2. 440.
505 Uo. 4/1. 830.
506 OSZK Fol. Lat. 999. 13. f.
507 KO 2/2, 475.
508 Uo. 5/2. 506.
509 Uo. 5/1. 572.
510 Bónis 89—90.
511 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 20.
512 KO 5/2. 527.
513 Uo. 4/1. 856.
514 Barta 39—40.
515 Eszterházy Pápai c. 62. n. 25.
516 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 344.
517 Bónis 90.
518 KO 3. 532.
519 Bónis 90.
520 KO 5/2. 571.
521 Htt. A. s. r. Fab. 1780. n. 19. 60/16.
522 KO 3. 424.
523 Pest A. pol. misc. 21. f. 1781. n. 85.
524 Uo. Prot. 31. k. 6115.
525 KO 4/1. 895.
526 Uo. 2/1. 505.
527 Teleki Nagyz. 1600. pl.
528 Miskolczi 219.
529 UC 66/33.
530 Gyulafeh. Lymb. XXVII. 4.
531 Kam. Instr. Irreg. 437.
532 Erd. Fisc. X. sz. f. 1. J. 95.
533 Kam. Instr. Iratok 34. cs.

[534] Rákóczi 30. c. 1. t. 124. cp.
[535] Esterházy Miklós III. b. 96. cp.
[536] Merényi Lendva 341.
[537] Esterházy Birt. ig. Utasítás 1 k. 341.
[538] Uo. 341—2.
[539] Uo. 337.
[540] Esterházy Rep. 50. f. H. n. 58.
[541] Eszterházy Tatai D. T. f. XXIV. n. 16.
[542] Jerney XIII. 23.
[543] Tört. Tár 1898. 576.
[544] Kovách—Binder 228.
[545] M. Nyőr. 1883. 30—32.
[546] Bogdán 1., 2. 2.43. fej.
[547] Bogdán 2. 2.44.1.
[548] Pannonh. 8. 32., 276.,Wenzel 1. 68., vö. Szentpétery—Borsa 119. Wenzel, helytelenül, Mauricii helyett Martini-t olvasott, s közölt, a hibát Hóman, is átveszi s Bakonybél helyett Pannonhalmára helyezi, Hóman 481.
[549] Pannonh. 8. 276.
[550] Uo. 32.
[551] Hóman 481.
[552] Huščava P. 36—7.
[553] Debrecen Jkb. 1. 4.
[554] Huščava P. 36—37.
[555] Kazimír M. 54—55.
[556] Bogdán 2. 2.44.2. és 457—485. jegyz.
[557] Ulbrich 100. 11—16.
[558] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 2710.
[559] Arch. B. Štiav.
[560] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 3399., 4000., 5293.
[561] Uo. 5846.
[562] Uo. 1776. 2947., 5731. Impr. circ. II/18.
[563] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 1779. 2081.
[564] Uo. 4059., 5994. Ideal. n. 3., A.s.r. Fab. n. 19., 27., a következőknek is ez a forrása.
[565] Bogdán 2. 2.44.2.
[566] Gub. Pol. 1783:10 783., 1787:11 098., 1788:8858.
[567] Htt. Dep. p.g.c. 1808. f. 12. p. 27., 58., 17 585., 27 697. Impr. circ. II/4750.
[568] Htt. Dep. p. g. c. 1813. f. 11. p. 5., 33., 20 270.
[569] Gub. Pol. 1819:10 224., 1823:7672.
[570] Uo. 1828:294.
[571] Uo. 1833:8162.
[572] Uo. 1839:3681.
[573] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3. 1779:4059.
[574] Gub. Pol. 1825:1140.
[575] Uo. 3—17. §
[576] Uo. 18—26. §
[577] Uo. 26—45. §
[578] Uo. 47—68. §
[579] Min. Inn. 1853:11 579.
[580] Uo. 66—67. §
[581] Mil. C. G. 1854:6956.
[582] Uo. 66. §
[583] Uo. 67. §
[584] Statth. Of. IX. A. 1854:15 077.
[585] Mil. C. G. 1858:4015.
[586] Uo. 11—12. §
[587] Uo. 13—23. §
[588] Uo. 24—45. §
[589] Uo. 46—49. §
[590] Uo. 50—59. §
[591] Uo. Függ. 2—4. §
[592] Uo. 5. §
[593] Uo. 6. §
[594] Uo. 7. §
[595] Rend. Tár 1874. 457—484.
[596] Uo. 1875. 33—63.
[597] Uo. II. 1—6.
[598] Uo. III. 1—8.
[599] Uo. IV. 1—9.
[600] Uo. V. 1—4.
[601] Uo. VI. A—D.
[602] Uo. VII. A.
[603] Uo. VII. B.
[604] Uo. VIII.
[605] FIK 1876. 17. t. 8. asz. 20 225.
[606] Bogdán 2. 2.4., 4.3, illetve 487—605. jegyz.
[607] Wenzel 3209.
[608] KO 4/2. 50.
[609] Nagy Anjou 3.135.
[610] KO 4/2. 31.
[611] Bónis 87—90., Dep. p.g.c. 1785/6. n. 10. p. 11.
[612] KO 5/1. 351.
[613] Uo. 4/2. 50.
[614] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 1779:4059.
[615] Htt. S. a. r. Fab. 1782. n. 174.
[616] Mil. C. G. 1855:23 072.
[617] Erd. Kanc. A. g. 1714:5.
[618] Htt. A. Oec. Ideal. n. 15.
[619] Regn. Diaeta 1843—4. 1. XX. n. 20. H. cs. 1. sz.
[620] Mil. C. G. 1854:6956.
[621] Statth. Of. IX. A. 1854:33 582.
[622] Bogdán 2. 2.4.5.
[623] Uo. 505—577. jegyz.
[624] Bogdán 1. 2.14.
[625] Fekete Eszterg. 14.
[626] Bogdán 2. 2.4.5.
[627] Kam. Min. 392. cs. 393. f.

[628] Kanc. Conc. exp. 1701. dec. n. 56.
[629] Hóman.
[630] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3/6.
[631] Kanc. Conc. exp. 1755. júl. n. 68.
[632] Htt. A. Oec. 1. A. f. 16/30.
[633] Uo. 38—41., Kanc. Conc. exp. 1759. máj. n. 109.
[634] Kanc. A. g. 1773:5991.
[635] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 78/3165, 79/975
[636] Htt. Cep. p. g. c. 1791. f. 6. p. 21. 16 571.
[637] Regn. Dep. regn. 1. HHHH. f. A. n. 2. 11.
[638] Htt. Dep. p. g. c. 1813. f. 11. p. 15—41, 1814. f. 11. p. 6—95, 1815. f. 11. p. 1—36.
[639] Bogdán 2. 2.4.5.3.
[640] Uo. 520—578. jegyz.
[641] Bogdán 1. 2.11, Bogdán 2. 2.4.6.
[642] Htt. A. s. r. Fab. 1781. n. 14.3.
[643] Bogdán 1. 2.41, Bogdán 2. 2.4.7. és 689—712. jegyz.
[644] Ortvay 2/2. 16—71.
[645] Htt. Dep. p. g. c. 1785. f. 7. p. 25.
[646] Barta 39—40.
[647] Htt. Dep. p. g. c. 1846. f. 4. p. 81.
[648] Ogy. 1809. Jkv. 32, 70, 159, 194.
[649] Regn. Diaeta 1843—4. 1. XX. n. 20. H. cs. 1. sz.
[650] UC 66/33.

3.2 HÍG ŰRMÉRTÉKEK

[1] Bogdán 2. 4.2.1.
[2] Kniezsa 61.
[3] Pannonh. 1. 678.
[4] Wenzel 7.29.
[5] Uo. 97.
[6] Fejér IV/1. 193.
[7] Endlicher 617.
[8] Uo. 624.
[9] Fejér VIII/7. 103.
[10] Reg. dec. Győr 205.
[11] Uo. Gömör 85.
[12] Házi 1/4. 132.
[13] UC 5/12.
[14] Tört. Tár 1893. 283.
[15] Kam. Litt. c. ex. 1567. okt. n. 71.
[16] Kam. Instr. 1. 248.
[17] Nedeczky 1617. pl.
[18] OSZK Quart. Hung. 2342. 69.
[19] Rákóczi 1649. vagy. 368. cp.
[20] Maróthi 117. §
[21] Iványi Szabadka 201.
[22] Inst. Airthm. 93.
[23] Arithm. comp. 61.
[24] Arch. V. Štiav. 12.
[25] UC Irr. 2/18.
[26] Merényi Ledva 342.
[27] Iványi Körm. 95.
[28] UC 61/31.
[29] Uo. 187/31.
[30] Fényes 1. 285.
[31] Bocsor 169.
[32] Vademecum 26.
[33] Rumler 33.
[34] Finály Polg. 204.
[35] Ereky 154.
[36] Reg. dec. Bars. 44.
[37] Wenzel 12. 571.
[38] Huščava 151.
[39] Lederer 307., 312.
[40] Reg. dec. Pozsony 116., 119., 120.
[41] Cod. Austr. 2.542.
[42] Uo. 4.203.
[43] Ulbrich 100 15., 176.
[44] Cod. Austr. 6.159.
[45] Ulbrich 100 76., 86.
[46] Esterházy Rep. 13. f. O. n. 324., Rep. 73. f. Q. n. 111.
[47] UC 75/43, Reg. dec. Nyitra 113—115.
[48] Kam. Instr. 3.248., Rel. comm. f. 3. n. 1., Min. 390. cs. 169. f., Vár. kam. Szalay 1712., Fol. Lat. 935.
[49] Reg. dec. Bereg 47., Szabolcs 160., Ung 218., Ugocsa 214.
[50] Reg. dec. Ugocsa 215.. Kam. Misc. Tric. V. n. 2., Esterházy Rep. 65. n. 3.379.
[51] Höll 85.
[52] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3.4059, A. s. r. Fab. 1781. n. 27., Kanc. A. g. 1781:647.
[53] OTK 1853. 134.
[54] Shalk 468—9., Geyer—Pribram 116., Ulbrich 100 76., 86.
[55] Leuchs 156., Bocsor 233.
[56] Reg. dec. Bereg 47.
[57] Lederer 312.
[58] N. Kis Mért. 282.
[59] Reg. dec. Bereg 47.
[60] Uo. Hont 275.
[61] UC 2/1.
[62] N. Kiss Mért. 282.
[63] Reg. dec. Hont 104.
[64] Vár. kam. Fol. Lat. 915., Kam. Exp. cam. 1590. 12. 15.
[65] Bónis 78.
[66] Kam. Exp. cam. VIII. f. 394.

[67] Kam. Litt. c. ex. 1592. jan. n. 8.
[68] Huščava 27—33.
[69] Kam. Misc. Tric. V. n. 2.
[70] Okát, körülményét, pontos idejét nem ismerjük, csak következményét. Nagy Lajos kollégám, aki Budapest történetének vonatkozó köteteit írta, így a város történetét a legjobban ismeri, s szóbeli kérdéseimre közölte: a török alatti időről a kötetben közölteken kívül alig tudunk valamit, a 18. sz. elejéről többet, de a problémára vonatkozó forrást nem talált; a város életét ismerve, az egyéb tényezőkefigyelembe véve az említett időpontot tartja valószínűnek a mértékváltoztatásra-Köszönöm a szíves tájékoztatását.
[71] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O
[72] Uo. A. s. r. Fab. 1780:59, Kanc. A. g. 1781:648.
[73] Reg. dec. Pozsony 118—119.
[74] Uo. Nyitra 106.
[75] Esterházy Rep. 65. n. 28.
[76] Szeremlei 4. 410.
[77] Kam. A. eccl. f. 67. n. 69.
[78] Reg. dec. Pozsony 116.
[79] Kam. Repr. 1579. jún. n. 13.
[80] Reg. dec. Bereg 48.
[81] Uo. Pozsony 116.
[82] Uo. 120.
[83] Uo. 122., UC 6/56.
[84] KO 4/1. 534.
[85] Breznay 139.
[86] Kanc. A part. 1. cs.
[87] Reg. dec. Esztergom 152., 275.
[88] Uo. Hont 104.
[89] Fournier 387.
[90] UC 33/5.
[91] Zala, Felsőörs.
[92] Prickler Eimer 32—33.
[93] Uo. 26.
[94] Esterházy Miklós III. d. 3. cp.
[95] OSZK Quart. Hung. 108. 62.
[96] Reg. dec. Hont 104., 275.
[97] UC 16/1.
[98] Reg. dec. Gömör 83., 91.
[99] Esterházy Rep. 13. f. O. n. 338. et M.
[100] Ulbrich 100 77.
[101] Kam. Rel. comm. f. 1. n. 9. n. 7.
[102] Reg. dec. Pozsony 116. 120.
[103] UC 2/4.
[104] Uo. 5/12.
[105] Orczy Rat. f. XI. n. 1.
[106] Reg. dec. Győr 105.
[107] Batthyány Miss. 43 693.
[108] KO 5/2. 129—130.
[109] Kam. A. eccl. f. 39. n. 46.
[110] Reg. dec. Heves 104.
[111] Uo. Hont 104.
[112] Uo. Pozsony 116., 117., 121.
[113] UC 145/1.
[114] Uo. 11/30.
[115] Uo. 27/38.
[116] NRA f. 977. n. 6.
[117] Nádasdi 46. cs. 465. cp.
[118] Vár. kam. Fol. Lat. 1524. 286. cp.
[119] Kam. Min. 392. cs. 393. f.
[120] OSZK Quart. Hung. 2342. 73. f. Tagányi 108.
[121] OSZK Fol. Lat. 3814. 42. f.
[122] Kam. Litt. c. ex. 1591. márc. n. 8.
[123] UC 185/9.
[124] Esterházy Rep. 73. f. Q. n. 111.
[125] Prickler Eimer 32—33.
[126] Uo. 28.
[127] Esterházy Rep. 65. n. 3. 379. cp.
[128] Mayr 248.
[129] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 2359.
[130] Reg. dec. Komárom 81.
[131] Uo. Pozsony 116., 117., 119.
[132] Batthyány Miss. 43 693.
[133] UC 11/27.
[134] Iványi Körm. 95—96
[135] Reg. dec. Hont 275.
[136] Uo. Kraszna 105.
[137] Uo. Bars 44., Hont 104., 265.
[138] Esterházy Rep. 12. f. W. n. 850.
[139] UC 23/10.
[140] Reg. dec. Hont 104.
[141] Uo. Bars 45.
[142] Uo. Hont 104.
[143] UC 61/31.
[144] KO 5/1. 287.
[145] Mayr 249.
[146] Prickler Eimer 25., 32—33.
[147] Reg. dec. Pozsony 116., 119., 122.
[148] Prickler Eimer 23., 32—33.
[149] Vár. kam. Fol. Lat. 1275. 23. cp.
[150] Kazimír Metr. 47.
[151] Kolosm. kvt. Urb. 1. pl. 89, f.
[152] UC 27/45.
[153] Esterházy Rep. 54. n. 3.
[154] D1 3602.
[155] UC 93/41.
[156] Batthyány Körm. k. i. Tiszt. lev. 47. s. 113. cp.
[157] Uo. Számad. 7. cs.
[158] Prickler Eimer 29., 32—33.
[159] Zala, Nemte.

[160] Esterházy Miklós III. e.
[161] Kam. Tört eml. 3. Pü. 1.
[162] Reg. dec. Szatmár 173.
[163] Vár. kam. Szalay 1712. 70. cp.
[164] Reg. dec. Nyitra 106—7., 109—110., 113—115.
[165] Uo. Hont 104.
[166] Kam. A. eccl. f. 39. n. 49.
[167] Esterházy Rep. 37. f. D. n. 109., 113.
[168] Eszterházy Pápai c. 62. n. 11.
[169] Htt. A. s. r. Fab. 1783. n. 40., 50/46, 55.
[170] Reg. dec. Hont 104.
[171] Fényes 1.285.
[172] Stephens 1.511.
[173] Lukács 10.
[174] Esterházy Rep. 65. n. 3.
[175] OSZK Fol. Lat. 3814. 42—43.
[176] Lederer 322—323.
[177] N. Kiss Mért. 282.
[178] Prickler Eimer 30.
[179] Huščava 113., 118—119., 133—140.
[180] Lederer 312.
[181] Nagy Anjou 2.191.
[182] DI 24 672.
[183] Reg. dec. Pozsony 116—120.
[184] Acsády Mért. 643.
[185] Kam. Litt. c. ex. 1592. jan. n. 8.
[186] UC 34/42.
[187] Huščava 137.
[188] UC 6/56.
[189] Uo. 2/3.
[190] Pannonh. 4. 773—775.
[191] Huščava 32.
[192] Kanc. A. g. 1776:4904.
[193] Arch. B. Štiav 9., Paulinyi 270.
[194] Kanc. A. g. 1776:6054.
[195] Uo. 4904.
[196] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 4059.
[197] Uo. Ideal. n. 3., Kanc. A. g. 1781:647.
[198] Regn. Dep. reg. 1791—3.1. HHH. f. 4. n. 7.
[199] Htt. Impr. circ. II/4758.
[200] Kanc. A. g. 1807:11 662., Htt. Dep. p. g. c. 1808. f. 12. p. 19.
[201] Jäckel 2. 271—273.
[202] Pethe 2. 270.
[203] Alberti 336.
[204] Leuchs 206.
[205] Niemann 75.
[206] Gaal 952—3.
[207] Fényes 1. 285.
[208] Regn. Diaeta 1843—4. 1. XX. n. 20. H. cs. 1. sz.
[209] Vademecum 25—26.
[210] Littrow 46.
[211] Kanc. A. g. 1848:4239.
[212] Rumler 47.
[213] Mil. C. G. 1853:11 565, OTK 1853. 134.
[214] Finály Polg. 204.
[215] Stephens 1.511.
[216] FIK 1873. 17. t. 78. asz. 1867:377.
[217] Uo. 1870:409., 1873:78.
[218] Ereky 154.
[219] Mezg. lex. 1.10.
[220] Huščava 114.
[221] Reg. dec. Pozsony 116., 119.
[222] Uo. Vas 81.
[223] Prickler Eimer 25., 32—33.
[224] Esterházy Miklós III. e.
[225] Reg. dec. Bars 42., 275.
[226] Khuen-Héderváry Draskovich f. 41. n. 41. (elégett) idézi HTA 5263/5.
[227] Arch. B. Štiav. 6.
[228] Reg. dec. Nyitra 106.
[229] Uo. Gömör 83.
[230] Uo. Pozsony 116., 119—122.
[231] Lederer 311., 323.
[232] Prickler Eimer 27., 32—33.
[233] Nagy Sopron 1.183.
[234] Házi 1/4. 132., 1/5. 221.
[235] Reg. dec. Sopron 152.
[236] Nádasdi 15. t. 544. cp.
[237] Uo. 10. t. 83., 114., 140., 150., 155., 165., 174., 175., 178.
[238] Mayr 246.
[239] OSZK Quart. Hung. 108.
[240] Uo. Fol. Lat. 381.
[241] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 2947.
[242] Schwartner 393.
[243] Horváth 113.
[244] Demian 307.
[245] Salomon 79.
[246] Jäckel 2.170.
[247] Pethe 2.227.
[248] Niemann 4.
[249] Gaal 952.
[250] Fényes 1. 285.
[251] Bocsor 169.
[252] Littrow 43.
[253] Rumler 45.
[254] Stephens 1. 511.
[255] Schmidt L. 169.
[256] Ereky 154.
[257] Reg. dec. Pozsony 118—120., 122.
[258] Uo. Hont 104.
[259] Uo. 104., 275.
[260] UC 214/8.
[261] Prickler Eimer 26., 32—33.

[262] Esterházy Rep. 54. n. 3.
[263] Vár. kam. Fol. Lat. 1524. 39. cp.
[264] Kam. Repr. 1678. jan. n. 16.
[165] Reg. dec. Pozsony 118., 120.
[266] Kam. Repr. 1582. júl. n. 7.
[267] Huščava 151—152.
[268] HTA 5263/5.
[269] Batthyány A. ant. a. 3.1.6. Szengrót 15.
[270] Uo. 16.
[271] D1 998.
[272] Fejér VIII/2. 676.
[273] Reg. dec. Pozsony 116—117., 119—122.
[274] KO 5/2. 205.
[275] UC 52/26.
[276] Vár. kam. Szalay 1717. 37. cp.
[277] OSZK Fol. Lat. 632. 13. f.
[278] Hradszky 134.
[279] Reg. dec. Hont 104., 275.
[280] Reg. dec. Esztergom 152.
[281] Uo. Bars 44.
[282] UC 61/31.
[283] Fournier 404.
[284] UC 74/33.
[285] Kam. Repr. 1583. jún. n. 7.
[286] UC 58/32.
[287] KO 4/2. 254.
[288] UC Irr. 11/21.
[289] KO 4/1. 190.
[290] Kam. Repr. 1591. ápr. n. 22.
[291] N. Kiss Mért. 282.
[292] Herkov Mjere 117.
[293] Horváth Zalab. 1636. pl. 2.
[294] Batthyány Körm. ki. Tiszt. lev. 16. cs. 154.
[295] Reg. dec. Bars. 44., 275.
[296] Orczy Rat. f. XI. n. 708.
[297] Kam. A. eccl. f. 39. n. 49.
[298] OSZK Fol. Lat. 994. 13. f.
[299] Htt. A. s. r. Fab. 1783. no. 40 50/55.
[300] Reg. dec. Pozsony 117—119., 122.
[301] Huščava 150—151.
[302] Reg. dec. Zágráb 275.
[303] UC 101/34.
[304] Zakl. 3. 452—453.
[305] Herkov Mjere 117.
[306] UC 62/26.
[307] Reg. dec. Zala 172.
[308] Festetics Sallér II. 6.
[309] Nádasdi 48. t.
[310] Uo. 41. t. cs.
[311] Uo. 44. cs.
[312] Uo. 41. t. cs.
[313] UC 12/42.
[314] Kam. Litt. c. Pozs. 1732. 12. 18.
[315] Regn. Dep. reg. 1790—93. 1. KKK. f. 2. n. 19. A.
[316] Lederer 318.
[317] OSZK Quart. Hung. 2343.
[318] UC 117/4.
[319] Kam. Litt. c. Pozs. 1732. 12. 18.
[320] Fournier 426.
[321] Regn. Dep. reg. 1790—93. 1. KKK. f. 2. 19. A.
[322] Schwartner 393.
[323] Káts 7.
[324] Luebeck 2. 3—6.
[325] Htt. Dep. p. g. c. 1818. f. 11. p. 28.
[326] Jäckel 2. 389—390.
[327] Pethe 2. 253—254.
[328] Niemann 8.
[329] Gaal 953—954.
[330] Fényes 1.285.
[331] Vademecum 26.
[332] Littrow 44.
[333] Rumler 49., 53.
[334] Stephens 1.511.
[335] Ereky 154.
[336] Szabó T. S. 1. 1101.
[337] M. Ny. 1965. 473.
[338] Kazinczy 3. 45., 396.
[339] Pethe 2. 254.
[340] Vadenecum 26.
[341] Bogdán 2. 4.2.8.
[342] Kniezsa 145.
[343] D1 38, a keletre ld. Szentpétery—Borsa 191.
[344] Uo.
[345] Wenzel 7. 17.
[346] Uo. 29.
[347] Endlicher 624.
[348] Wenzel 5. 162., HO 7. 261.
[349] Fejér VIII/1. 601.
[350] OSZK Fol. Lat. 2220/4. 45.
[351] D1 86 367.
[352] Uo. 38 492.
[353] Uo. 35 289.
[354] Uo. 36 992.
[355] Géresi 2.518.
[356] Reg. dec. Gömör 82.
[357] Preickler Eimer 22.
[358] Htt. A. s. r. Fab. 1781. n. 14.
[359] Kniezsa 144.
[360] Erd. Fisc. XIII. sz. f. 20. C.
[361] Lederer 313—314., 317.
[362] NT. Kiss Mért. 282.
[363] Imreh 163., Maróthi 117. §
[364] Vár. kam. Szalay 1712. 77. cp.
[365] Reg. dec. Torna 206.

[366] Uo. Borsod 70., 74.
[367] Uo. Gömör 85—87., 95.
[368] Acsády Mért. 374.
[369] Reg. dec. Gömör 82.
[370] Uo. Pozsony 116., UC 2/3.
[371] Uo. Szatmár 172.
[372] Uo. 173., Vár. kam. Szalay 1712. 95. cp.
[373] Reg. dec. Szatmár 173—174., 176.
[374] Uo. Bereg 47.
[375] Lederer 313—314., 317.
[376] N. Kiss Mért. 282.
[377] Reg. dec. Bihar 57., 59.
[378] OSZK Fol. Lat. 1087/II. 1191—4.
[379] Kam. Repr. 1593. jan. n. 38.
[380] Tört. Tár 1900. 353.
[381] UC 79/36.
[382] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 3481.
[383] Uo. Dep. p. g. c. 1798. f. 14. p. 59.
[384] Schwartner 393.
[385] Káts 6.
[386] Demian 306.
[387] Luebeck 2. 3—6.
[388] Gub. Pol. 1823:3916.
[389] Jäckel 2. 385—386.
[390] Pethe 2. 255.
[391] Niemann 53.
[392] Leuchs 65., 198.
[393] Fényes 1. 285.
[394] Vademecum 26.
[395] Bocsor 169.
[396] Littrow 46.
[397] Rumler 41.
[398] Finály Polg. 204.
[399] Stephens I.511.
[400] Ereky 154.
[401] Reg. dec. Zemplén 235., 241., 257.
[402] Kubinyi F. 1. 10., Szentpétery—Borsa 415.
[403] UC 2/1.
[404] Reg. dec. Borsod 60—67.
[405] Uo. 70.
[406] Bán 71—72.
[407] Reg. dec. Vas 81.
[408] Iványi Körm. 96.
[409] Kam. A. eccl. f. 67. n. 69.
[410] Vár. kam. Szalay 1712. 83. cp.
[411] Reg. dec. Szatmár 178.
[412] UC Irr. 10/26.
[413] Reg. dec. Borsod 61.
[414] Uo. Torna 207.
[415] D1 94 379.
[416] Uo. 26 156.
[417] UC 39/1.
[418] Reg. dec. Zemplén 228.
[419] Uo. Szatmár 173., Vár. kam. Szalay 1712. 82. cp.
[420] Reg. dec. Szatmár 173., Vár. kam. Szalay 1712. 85. cp.
[421] UC 77/10.
[422] Kanc. A. pert. 1. cs. Rat. vin.
[423] D1 88 402.
[424] UC 60/51.
[425] Reg. dec. Gömör 82—83., 85.
[426] Uo. Torna 207.
[427] UC 30/66.
[428] Reg. dec. Zemplén 227.
[429] Évsz. Tolna 1.525.
[430] N. Kiss Borm. 140., 142.
[431] Reg. dec. Zemplén 248—249., 252.
[432] Vár. kam. Szalay 1712. 73. cp.
[433] Géresi 2. 518.
[434] Reg. dec. Torna 207.
[435] Uo.
[436] Uo. Sopron 152.
[437] Kam. Repr. 1583. jún. n. 12.
[438] Nádasdi 30. cs.
[439] NRA f. 977. n. 6.
[440] Nádasdi 46. cs. 465. cp.
[441] Reg. dec. Abaúj 47., 50., 53., 55.
[442] Uo. Borsod 70., 75.
[443] Uo. Vas 81.
[444] Uo. Ugocsa 213.
[445] D1 60 322.
[446] Iványi Körm. 93.
[447] Acsády Mért. 374.
[448] D1 16 266.
[449] Zala, Letenye.
[450] Reg. dec. Zemplén 229., 235., 248.
[451] Uo. Bereg 47., 50., 52—54., 56.
[452] Uo. Nyitra 109—110.
[453] N. Kiss Borm. 139., 142.
[454] Reg. dec. Zemplén 235., 248—249., 257., 262—263.
[455] Esterházy Rep. 25. n. 430
[456] UC 95/41.
[457] Prickler Eimer 29.
[458] Batthyány Körm. k.i. Tiszt. lev. 35. cs. 47. s. 113. cp.
[459] Uo. Vegyes 8. d. 42. pl. 12. p. égett.
[460] UC 112/1.
[461] N. Kiss Mért. 286.
[462] Reg. dec. Torna 207.
[463] Uo.
[464] Kam. Exp. c. Pozs. 1587. 7. 4.
[465] Wenzel 5. 162.
[466] OSZK Fol. Lat. 2220/4. 45., Fejér IX/2. 375.

[467] Kováts Vár. ad. 24—28.
[468] UC 76/19.
[469] Reg. dec. Gömör 82.
[470] UC 34/57.
[471] Reg. dec. Gömör 86., Teleki Nagyz. 1600. Pol.
[472] Házi 1/3. 203—204.
[473] UC 77/8.
[474] Uo. 78/4.
[475] Reg. dec. Borsod 62.
[476] Uo. Bereg 50.
[477] Uo. Zemplén 227.
[478] Dl 36992.
[479] NRA f. 927. b. 26. 16. cp.
[480] Reg. dec. Bereg 53., 55.
[481] UC 78/7.
[482] Pannonh. 10. 210., 398.
[483] Fejér VIII/1.601.
[484] Házi 1/3. 203—204.
[485] Dl 26 613.
[486] Reg. dec. Sopron 152.
[487] UC 75/44, 12/42.
[488] Nádasdi 10. t. 83., 114., 150., 155., 165., 175., 178., 287., cp., 15. t. 544. cp.
[489] UC 46/76.
[490] Uo. 97/5.
[491] Reg. dec. Szabolcs 153.
[492] UC 151/50.
[493] Uo. 78/15.
[494] Kam. Repr. 1594. aug. n. 59.
[495] Reg. dec. Borsod 60.
[496] Uo. 75.
[497] Uo. Heves 103.
[498] Vár. kam. Szalay 1712. 90. cp.
[499] Kállay 132. f. 1. r. 1.
[500] UC 13/25.
[501] Htt. A. s. r. Fab. 1781. n. 14.
[502] Reg. dec. Borsod 60—62., 70., 77.
[503] Uo. Torna 207.
[504] Dl 13 675.
[505] UC 76/12.
[506] Uo. 12/42.
[507] Nádasdi 44. cs. 287. cp.
[508] Reg. dec. Zemplén 226.
[509] Kam. Repr. 1611. máj. n. 13.
[510] Reg. dec. Zemplén 235.
[511] Uo. Torna 207.
[512] Uo.
[513] Uo. 206—207.
[514] Uo. Zemplén 230., 235.
[515] UC = NRA 1034/70.
[516] UC 108/3.
[517] Gub. Pol. 1823:3916
[518] N. Kiss Mért. 286.
[519] Csáky Kassai f. 457.
[520] Niemann 53.
[521] Vár. kam. Szalay 1712. 78. cp.
[522] Reg. dec. Tonra 206.
[523] Dl 36 436.
[524] Pannonh. 10. 148., 154., 210., 250., 719., 721., 734., Vár. kam. Fol. Lat. 2170. 2, 23. cp.
[525] Erdélyi 214.
[526] Reg. dec. Zemplén 230., 248.
[527] UC Irr. 11/13.
[528] Reg. dec. Torna 206—208., 211—212.
[529] Uo. Zemplén 227.
[530] UC 75/41.
[531] Reg. dec. Zemplén 229.
[532] Vár. kam. Szalay 1712. 72. cp.
[533] Reg. dec. Szatmár 173.
[534] Uo. Ung. 210., 216—221., 223., 226.
[535] Uo. 222.
[536] N. Kiss Mért. 282.
[537] Kam. Repr. 1581. márc. n. 8.
[538] UC 78/7
[539] Kam. Repr. 1599. jan. n. 7.
[540] Jakab 2. 243—248.
[541] Rákóczi 1647. pl. 269. cp.
[542] Uo. 1650. pl. 632. cp.
[543] UC 36/43.
[544] Batthyány Vegyes 8. d. 42. pl.
[545] UC 61/31.
[546] Reg. dec. Zemplén 271.
[547] Régi m. ny. 2/2. 12—13.
[548] Reg. dec. Nyitra 108.
[549] Uo. Baranya 44.
[550] Szabó T. A. 1. 364.
[551] Ulbrich 100. 77.
[552] Birk. 173.
[553] Huščava 153—155.
[554] Dl 19 436.
[555] Prickler Eimer 34.
[556] Alberti 46—47.
[557] Dl 88 402.
[558] Vár. kam. Fol. Lat. 907.
[559] Kam. Rel. com. f. 1. n. 9. n. 7. 6 cp.
[560] Uo. Litt. c. ex. 1567. okt. n. 71.
[561] Uo. Instr. 1. 248.
[562] Fügedi 48.
[563] Takáts 1.319.
[564] OSZK Quart. Hung. 2342.
[565] Ulbrich 100 77.
[566] Birk 173.
[567] OSZK Quart. Hung. 2342.
[568] Schalk 468—9.
[569] Kern IX. f.
[570] Mayr 5.

571 Vö. Ulbrich 100 97.
572 Arithm. comp. 61.
573 Leuchs 156.
574 Littrow 26.
575 Finály Polg. 197.
576 Noback 925.
577 Ereky 177.
578 Nagy Anjou 6. 151.
579 Prickler Eimer 32—34.
580 Huščava 153—55.
581 ZSO 2/2. 171.
582 Fejérpataky 66., 67., 71.
583 Sólyom 88—103.
584 KO 4/2. 50.
585 Michnay—Lichner 125.
586 Uo. 276.
587 Király 214.
588 Ortvay 2/2. 451., 455.
589 Kováts Áru 192., Kováts Vár. ad. 24.
590 Házi 1/4. 152.
591 D1 88 402.
592 Házi 1/6. 220., 228.
593 Prickler Eimer 32—33.
594 Uo.
595 D1 15 039.
596 Kam. Rel. com. f. 1. n. 9. n. 7. 6. cp.
597 UC 52/26.
598 Bogdán 1. 4.26., Bogdán 2. 4.2.19.
599 Bogdán 2. 4.2.19.
600 D1 24 613.
601 Reg. dec. Baranya 44.
602 Uo. Esztergom 152.
603 Uo.
604 Zichy f. 219. n. 362.
605 Festetics Sallér II. 6.
606 Nagy Anjou 6. 151.
607 Huščava 156.
608 Takáts 318.
609 Huščava 157.
610 Kam. Litt. c. ex. 1567. okt. n. 71.
611 Ulbrich 100 77.
612 Schalk 468—9.
613 Birk 173.
614 Kern IX. f.
615 OSZK Quart. Hung. 2432.
616 Mayr 5.
617 Arithm. comp. 61.
618 Leuchs 156.
619 Bocsor 233.
620 Littrow 26.
621 Noback 825.
622 Ereky 177.
623 Nagy Anjou 6. 151.
624 Fejérpataky 61, 66—67.
625 Sólyom 88—103.
626 KO 4/2. 50.
627 Michnay — Lichner 125.
628 Uo. 280.
629 Király 125., 214.
630 Ortvay 2/2. 251—2., 455.
631 Kováts Áru 192., Vár. ad. 24—28.
632 Huščava 158.
633 Kam. Rel. com. f. 1. n. 9. B/2.
634 Házi 1/3. 72.
635 Uo.
636 Uo. 2/2. 137.
637 Kam. Rel. com. f. 1. n. 9. n. 7. 6. cp.
638 UC 52/26.
639 Bogdán 2. 4. 2.25.
640 Feyér 22—23.
641 Uo. 39.
642 Pannonh. 7. 273.
643 Uo. 266.
644 Fejér IV/2. 497., Szentpétery—Borsa 1617.
645 D1 31 113.
646 Finály Beszt. 554.
647 Reg. dec. Tolna 206.
648 Takáts Müv. 73—80.
649 Eszterházy Pápai c. 41. n. 3. 57. f.
650 Kam. Repr. 1578. jan. n. 6.
651 D1 81 791.
652 EOGY 6. 151.
653 Uo. 8. 238.
654 Uo. 6. 151.
655 Uo. 8. 238.
656 KO 2/1. 405.
657 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. 0,6111.
658 Eszterházy Pápai c. 51. n. 3. 57. f.
659 Gaal 953.
660 Littrow 25.
661 Noback 925.
662 UC 18/23, Reg. dec. Bereg 47.
663 Kumorovitz 307.
664 ZSO 1. 121.
665 Lederer 320.
666 Kovács 5—9.
667 Breznay 1. 139.
668 Luebeck 2. 3—6.
669 Vademecum 26.
670 Rumler 41.
671 Mártonffy 72.
672 Schmidt L. 169.
673 Békés 47.
674 Ereky 154.
675 EOGY 2. 69.
676 Uo. 2. 181.
677 KO 1. 535.
678 Kam Repr. 1578. jan. n. 16.

[679] EOGY 5. 411.
[680] Uo. 6. 153.
[681] Uo. 8. 238.
[682] Nagy Áru 235.
[683] Erd. Fisc. V. sz. f. 369. B., Schatzberg 1170., Ballmann 90.
[684] Benigni 82., 84.
[685] Lederer 320.
[686] Uo. 318.
[687] M. Kiss Mért. 283.
[688] UC 76/14.
[689] Kam. Repr. 1579. júl. n. 6.
[690] Zo. n. 51.
[691] UC 28/61.
[692] Reg. dec. Abaúj 27—28.
[693] UC 78/22.
[694] Uo. 13/5.
[695] Uo. 41/44.
[696] UC 24/80.
[697] Tört. Tár 1880. 607.
[698] UC 83/34.
[699] Htt. A. Oec. Ideal. n. 15.
[700] Uo.
[701] KO 2/1. 488.
[702] Káts 7.
[703] Vö. CJ.
[704] Vademecum 25.
[705] Rumler 49., 53.
[706] Schmidt L. 169.
[707] Békés 47.
[708] Ereky 154., Kis-Tükör 2. 190.
[709] UC 11/50.
[710] Kam. Repr. 1599. jún. n. 51.
[711] UC 41/44.
[712] Tört. Tár 1880. 607.
[713] Vár. kam. Fol. Lat. 1275. 65. cp.
[714] UC 96/4.
[715] Kam. Instr. 1. 435. f.
[716] UC 9/6.
[717] Acsády Márt. 133.
[718] Kam. Instr. 1. 245.
[719] Acsády Szepesi 114.
[720] Kemény Boros 132.
[721] D1 60 322.
[722] Iványi Körm. 93.
[723] UC 142/45.
[724] Kam. Repr. 1569. nov. n. 10.
[725] Kanc. A. g. 1776:4904.
[726] ZSO 1. 449.
[727] D1 55 249.
[728] Pannonh. 3. 747.
[729] Fejér VIII/1. 600.
[730] Házi 1/4. 132., 152.
[731] Uo. 2/1. 271.
[732] Uo. 1/6. 228.
[733] Reg. dec. Sopron 152.
[734] Nádasdi 10. t. 104., 155., 175.
[735] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 2947., Kanc. A. g. 1776:4904.
[736] Hradszky 134.
[737] Fejérparaky 460.
[738] Iványi Eperjes 120.
[739] Zichy okmt. 11. 1.
[740] D1 71 980.
[741] UC 7/4.
[742] Reg. dec. Abaúj 35.
[743] Lederer 320.
[744] Uo. 319.
[745] N. Kiss Szőlő 385.
[746] N. Kiss Mért. 283.
[747] Kam. Ben. mand. 1599. 11. 11.
[748] UC 58/2.
[749] Up. 104/13.
[750] Illésy 11.
[751] Kam. Lymb. II. u. r. XXV. t.
[752] Kam. Litt. c. Pozs. 1732. 12. 18.
[753] Htt. A. Oec. Ideal. n. 15., OSZK Fol. Lat. 90/1. II. 27.
[754] Htt. A. Oec. Ideal. n. 15.
[755] Regn. Dep. reg. 1790—3. 1. KKK. f. 2. n. 19. A., 1. HHH. f. 4. n. 7.
[756] Schwartner 393.
[757] Káts 7.
[758] Demian 306.
[759] CJ.
[760] Kanc. A. g. 1807:11 662, Pauly 2/3. 403.
[761] Jäckel 2. 389—390.
[762] Pethe 2. 253—254.
[763] Leuchs 199.
[764] Fényes 1. 285.
[765] Rumler 49.
[766] Min. Inn. 1854:17 712.
[767] Stephens 1. 511.
[768] Békés 47.
[769] Ereky 154.
[770] Reg. dec. Tolna 206.
[771] UC 182/14.
[772] Kam. Repr. 1599. jan. n. 7.
[773] UC 41/44.
[774] Uo. 36/34.
[775] Bogdán 2. 4.2.26.
[776] Albert 46—47.
[777] D1 26 345.
[778] Finály Beszt. 560.
[779] Szamota Schlägli 1119.
[780] D1 54 585.
[781] Uo. 32 365.
[782] Uo. 18 350.

783 Uo. 37 007.
784 Esterházy Rep. K. ad Rep. 27. N.
785 Lederer 310., 312.
786 Bán 73.
787 Vár. kam. Szalay 1712. 77. cp.
788 HTA 5963/6.
789 Merényi Lendva 342.
790 UC 1/35.
791 Reg. dec. Borsod 68., 70.
792 Uo. 74.
793 Uo. Abaúj 28—29., 33.
794 UC 187/31.
795 Arch. B. Štiav. 5.
796 Reg. dec. Gömör 85—87., 95.
797 Uo. Zemplén 235.
798 Uo. Abaúj 25.
799 Uo. Gömör 82.
800 Uo. Pozsony 116.
801 Uo. Bereg 47.
802 Htt. A. s. r. Fab. 1781. n. 27. 2.
803 Gub. pol. 1819:10 224. 4—5.
804 Schalk 471.
805 Reg. dec. Bereg 50., 52.
806 Uo. Zemplén 252.
807 Uo. Szatmár 176.
808 Uo. Bereg 47.
809 Uo. Hont. 275.
810 Uo. Bihar 57., 59.
811 Uo.
812 Uo. Zemplén 235., 241., 257.
813 D1 47 229.
814 Lederer 312.
815 Bán 71., 73.
816 Reg. dec. Borsod 60—61., 66—67., 280.
817 Uo. Hont 104.
818 Lederer 306—307., 312.
819 Uo. 148., 311—312.
820 Huščava 113—119., 182.
821 N. Kiss Borm. 137, 140. Mért. 281.
822 Bán 173.
823 Kazimír Budai 59., 66.
824 CJ
825 Csáky Kassai f. 381.
826 Kam. A. eccl. f. 12. n. 18.
827 Reg. dec. Torna 207.
828 Huščava 152.
829 Kam. Exp. cam. 1590. 12. 15.
830 HTA 5963/3.
831 Kam. Misc. Tric. Vegy. n. 2.
832 Maróthi 119. §
833 Uo.
834 Htt. A. Oec. Ideal. n. 3., n. 19., Kanc. A. g. 1781:647.
835 M. lex. 9. 480.
836 Reg. dec. Borsod 70.
837 Kam. Instr. 1. 185—7.
838 N. Kiss Borm. 146.
839 Reg. dec. Abaúj 25.
840 Uo. Szatmár 173., Vár. kam. Szalay 1712. 73. cp.
841 Reg. dec. Szatmár 178.
842 Uo. 176.
843 Uo. Heves 101.
844 Vár. kam. Szalay 1712. 83. cp.
845 Reg. dec. Szatmár 178.
846 Uo. Hont 104.
847 UC Irr. 10/26.
848 Reg. dec. Borsod 61.
849 Bán 73.
850 Reg. dec. Abaúj 8—10., 15., 23—25., 27., 30—31., 33—34., Borsod 61—62., 68., 70—71., 73., 286—288., Szabolcs 158., Ung 223. Zemplén 235., 248—249., 252., 257., 261—263.
851 Vár. kam. Fol. Lat. 834., Reg. dec. Zemplén 247—249.
852 Reg. dec. Borsod 77.
853 Kam. Repr. 1667. szept. n. 17.
854 Káts 11—12.
855 Gub. Pol. 1823:7672, 8346.
856 Benigni 82.
857 Reg. dec. Templén 228.
858 Szirmay Ta. Csal. ir. B. g. 10. t.
859 Vár. kam. Szalay 1712. 82. cp.
860 Reg. dec. Szatmár 173.
861 1715. 22. t. 1. CC. f. 2. n. 10.
862 Reg. dec. Esztergom 152—275.
863 Uo. Hont 104.
864 Uo. Abaúj 2.
865 Zala, Felsőörs
866 Reg. dec. Abaúj 25., 27.
867 Uo. Hont 104., 275.
868 Uo. Abaúj 8.
869 Uo. 33—34.
870 Kam. Instr. 1. 285—7.
871 Reg. dec. Gömör 82—83., 85.
872 Uo. 91.
873 Uo. Abaúj 2., 4—5., 23., 27—28.
874 Uo. Torna 207.
875 Uo. Borsod 61., 66., 70.
876 Uo. Heves 103.
877 Orczy Rat. f. XI. n. 1.
878 Reg. dec. Heves 103.
879 UC 4/33.
880 Szuhay 162.
881 Reg. dec. Sáros 127., 132., 134.
882 UC 87/24.
883 Reg. dec. Zemplén 228.

884 N. Kiss Borm. 140., 142.
885 Teg. dec. Zemplén 248—9., 252.
886 Uo. 262.
887 Uo. 256—258.
888 Uo. Hont 104.
889 Dessewffy Rat. s. IV f. 26. 428. cp.
890 Kam. Misc. Milit. 36. t.
891 Reg. dec. Pozsony 116—117., 121.
892 HTA 5963/6.
893 Vár. kam. Szalay 1712. 75.
894 HTA 5963/6.
895 Reg. dec. Abaúj. 30.
896 UC 145/1.
897 Reg. dec. Torna 207.
898 Kam. Repr. 1583. jún. n. 12.
899 Reg. dec. Szabolcs 162.
900 Rákóczi 1647. pl. 36. cp.
901 UC 29/23.
902 Kam. Min. 392. cs. 395. f.
903 Reg. dec. Abaúj 2., 4—5., 15—17. 21., 23., 27—29., 33., Bereg 48., Borsod 60—62., 70., Heves 103., Torna 206—208., 211—212., Ugocsa 216., Zemplén 229—230., 235., 252., 262., Kam. Repr. 1569. febr. n. 15., 1578. febr. n. 27., UC 7/4, 21/8, 67/18., Vár. Kam. Szalay 1712, HTA 5963/6., Teleki Nagyz. 1600 Pol.
904 KO 2/1. 353.
905 Reg. dec. Bereg 47.
906 Uo. 48.
907 Uo. 50.
908 Uo. Borsod 61.
909 Uo. 70., 73.
910 Zala, Kékkut.
911 Reg. dec. Ugocsa 213.
912 UC 185/9.
913 Prickler Eimer 28., 33.
914 Reg. dec. Szabolcs 153., 162.
915 Uo. 158.
916 Uo. Szatmár 172.
917 Uo. Pozsony 116., 118., 119.
918 Kam. Instr. 1. 285—7.
919 Kőszeg, Bord. f. 1—2.
920 Esterházy Rep. 13. f. O. n. 324 et NB.
921 Reg. dec. Zemplén 235.
922 Uo. Zemplén 229., 235., 248.
923 Uo. Kraszna 105.
924 Uo. Hont 104., 275.
925 Uo. Hont 104.
926 Kanc. Litt. priv. 1688—96. pl. b. 128.
927 Reg. dec. Zemplén 220., 257.
928 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sing. O. 33.
929 Lederer 148., 303., 311—312.
930 Uo. 307—308.
931 N. Kiss Mért. 281.
932 Bán 73.
933 Pethe 2.167.
934 Leuchs 206.
935 Bocsor 232.
936 Rumler 46.
937 Csink 4.
938 Bán 71.
939 Reg. dec. Borsod 61.
940 Román 119.
941 Reg. dec. Borsod 61—62., 79.
942 Szendrei 2. 280.
943 Géresi 2. 535.
944 Reg. dec. Pozsony 116., 119., 122.
945 Uo. Bereg 50., 52—53., 55.
946 Uo. 50., 53.
947 Gyulafeh. L. R. VI. 9. 380.
948 Vár. kam. Fol. Lat. 524. Szalay 1712.
949 Reg. dec. Zemplén 235.
950 Uo. 248—249.
951 Uo. 257., 262—263.
952 Esterházy Rep, 25. n. 930., 430.
953 UC 6/97.
954 Lederer 310., 212.
955 Kazimír Buda 65.
956 Kazimír Metr. 53.
957 UC 45/21.
958 D1 3602.
959 Kam. Exp. c. Pozs. 1580. 12. 15.
960 KO 4/1. 660.
961 Reg. dec. Borsod 61.
962 Uo. Szatmár 173—174.
963 Vár. kam. Szalay 1712. 67., HTA 5963/6.
964 Reg. dec. Nyitra 106—107., 109—110., 113—115.
965 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 33.
966 UC 101/65.
967 Reg. dec. Hont 275.
968 Zala, Örvényes.
969 UC 76/17.
970 Reg. dec. Heves 103.
971 Uo. Abaúj 4., 10.
972 Uo. Torna 207.
973 OSZK Fol. Lat. 3814. 42—43. t.
974 Kováts Vár. ad. 24—28.
975 Lederer 306., 310—312.
976 Huščava P. 32.
977 Huščava 42., 105., 114., 116.
978 N. Kiss P. m. 545., 547.
979 N. Kiss Mért. 280—281.
980 Kazimír Budai 65.
981 Huščava P. 36.
982 Uo. 37.
983 Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.

984 Huščava P. 36.
985 Bogdán 2. 2.44.1.
986 Huščava 32.
987 Arch. B. Štiav. 1. t.
988 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O.
989 Uo. Dep. dim. 1787. f. 40. p. 3.
990 Uo. Dep. p. g. c. 1808. f. 12. p. 18.
991 Uo. 1813. f. 11. p. 5., Kanc A. g. 1813:5501
992 Jäckel 2. 271—272.
993 Noback 925.
994 Alberti 336.
995 Kanc. A. g. 1847:19 682.
996 Littrow 65.
997 Kanc. A. g. 1848:4239.
998 Rumler 47.
999 Mil. C. G. 1853:11 565.
1000 Ulbrich 100 87.
1001 FIK 1873. 17. t. 73. asz. 409/1870.
1002 Uo. 78/1873.
1003 Reg. dec. Gömör 82., 86.
1004 Teleki Nagyz. 1600. pl.
1005 Kam. Instr. 1. 285—7.
1006 Reg. dec. Borsod 62.
1007 Uo. 60., 61.
1008 Uo. Bereg 48., 50.
1009 Vár. kam. Szalay 1712. 74.
1010 Reg. dec. Bars. 45., 275.
1011 Román 119.
1012 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sing. 0. 33.
1013 Arch. B. Štiav. 6.
1014 NRA f. 927. n. 26.
1015 Reg. dec. Bereg 50.
1016 Uo. 52.
1017 Uo. Pozsony 116., 119.
1018 Prickler Eimer 27., 33.
1019 Arithm. vulg. E. III.
1020 Fournier 387.
1021 Schwartner 393.
1022 Demian 306.
1023 Fényes 1. 285.
1024 Rumler 45.
1025 Stephens 1. 511.
1026 Reg. dec. Szabolcs. 153.
1027 Kállay N. 132. f. 1. r. 1.
1028 Reg. dec. Hont 104.
1029 Uo. 104., 275.
1030 Uo. Szatmár 173., 175.
1031 Uo. Borsod 60.
1032 UC 154/3.
1033 Uo. 214/8.
1034 Reg. dec. Heves 103.
1035 UC 46/80.
1036 Vár. kam. Szalay 1712. 660.
1037 Reg. dec. Szatmár 173—174., 178.
1038 Vár. kam. Fol. Lat. 935.
1039 Reg. dec. Szatmár 195., 197.
1040 UC 13/25.
1041 Vö. Htt. A. Oec. Ideal. n. 3
1042 Román 119.
1043 Reg. dec. Zemplén 248.
1044 UC 7/4.
1045 Reg. dec. Pozsony 120.
1046 Uo. Borsod 60—62., 70., 77.
1047 Uo. Torna 207.
1048 Batthyány A. ant. a. 3.1.5. Szentgrót 15., 16.
1049 Vár. kam. Szalay 1712. 37. cp.
1050 OSZK Fol. Lat. 631. 13. f.
1051 Schwartner 393.
1052 Fényes 1. 285.
1053 Rumler 53.
1054 Stephens 1. 511.
1055 Reg. dec. Abaúj 27.
1056 N. Kiss Borm. 136., 142.
1057 Reg. dec. Zemplén 226.
1058 Uo. 226., 229.
1059 Uo. Hont 104.
1060 Uo. Abaúj 25., 28., 33—34.
1061 Uo. Torna 207.
1062 Uo. Szatmár 174.
1063 UC 9/9.
1064 Reg. dec. Ung 22.
1065 Uo. Esztergom 152.
1066 Uo. Torna 207.
1067 UC 7/4.
1068 Reg. dec. Zemplén 255., 257.
1069 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 33.
1070 Kam. Instr. 1. 285—7.
1071 Csáky Kassai f. 457. 129. cp.
1072 Reg. dec. Abaúj 9.
1073 Uo. 30.
1074 Vár. kam. Szalay 1712. 78. cp.
1075 Reg. dec. Ugocsa 213.
1076 UC 74/33.
1077 HTA 5963/3.
1078 UC Irr. 11/13.
1079 Reg. dec. Zemplén 272.
1080 Uo. 276.
1081 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sing. O. 32.
1082 Román 119.
1083 UC 154/3.
1084 Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. l. sign. O. 33.
1085 Reg. dec. Torna 206., 208., 211—212.
1086 KO 4/2. 205.
1087 UC Irr. 11/21.
1088 KO 4/1. 190—191.
1089 Reg. dec. Ugocsa 214—215.
1090 Uo. Zemplén 239.

[1091] N. Kiss Borm. 138., 142.
[1092] Vár. kam. Szalay 1712. 72.
[1093] Reg. dec. Ung 216—217.
[1094] Uo. 222.
[1095] UC 69/20.
[1096] Kam. Repr. 1581. júl. n. 17.
[1097] UC 17/9.
[1098] N. Kiss Borm. 141—142.
[1099] Reg. dec. Zemplén 226., 248—9., 252., 255.
[1100] Uo. Borsod 68.
[1101] Uo. 77.
[1102] Zala, Vászoly.
[1103] Reg. dec. Heves 103.
[1104] Orczy Rat. f. XI. n. 708.
[1105] Reg. dec. Abaúj 9.
[1106] Uo. Pozsony 119., 122.
[1107] N. Kiss Borm. 137.
[1108] Bán 72—73.
[1109] Reg. dec. Zemplén 248—249., 252., 262.
[1110] Uo. 271—272.
[1111] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 33.
[1112] UC 12/42.
[1113] Uo. 76/17.
[1114] Esterházy K. b. i. l. k. 341.
[1115] Kam. Lymb. I.s. 2. cs. f. 2—3. 245.
[1116] Batthyány Körm. k.i. Szőli. 148. cs.
[1117] Dankó 333.
[1118] Kam. Lymb. I. s. 2. cs. f. 2—3. 245.
[1119] UC 36/34.
[1120] Uo. 17/9.
[1121] Uo. 27/24.
[1122] Schwartner 393.
[1123] Demian 306.
[1124] Loubeck 2. 36.
[1125] Komoróczy 167.
[1126] Fényes 1. 285.
[1127] Rumler 41.
[1128] Stephens 1. 511.
[1129] Ereky 154.
[1130] Bogdán 2. 4.2.38.1.
[1131] Kniezsa 677.
[1132] Mollay Gerla 465—469.
[1133] Fejér IV/1. 193.
[1134] Mon. Vat. 1/4. 404.
[1135] D1 15 972.
[1136] Wenzel I. 25—27.
[1137] Fejér II. 47., Szentpétery—Borsa 41.
[1138] Knauz M. Strig. 1. 192., Szentpétery—Borsa 63.
[1139] Szentpétery—Borsa 133.
[1140] Mollay 149. §
[1141] UC 5/12.
[1142] Oklevélszt.
[1143] Wenzel 2. 202.
[1144] Fejér V/1. 91.
[1145] Wenzel 9.243., Szentpétery—Borsa 2963.
[1146] Bogdán 1. 120—121.
[1147] Lederer 317.
[1148] N. Kiss Mért. 382.
[1149] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 16.
[1150] Reg. dec. Abaúj 24.
[1151] UC 1/35.
[1152] Reg. dec. Bereg 53.
[1153] Uo. Borsod 70.
[1154] Uo. Abaúj 23., 28—29., 33.
[1155] Uo. 25., Zemplén 235.
[1156] Uo. Bereg 50., 52—53., 55.
[1157] Uo. Zemplén 252.
[1158] N. Kiss Mért. 282.
[1159] Reg. dec. Bereg 47., 55.
[1160] D1 743.
[1161] Kumorovitz 127.
[1162] ZSO 1. 121.
[1163] Reg. dec. Hont 275.
[1164] OSZK Fol. Lat. 1087.
[1165] Reg. dec. Zemplén 235., 257., 241.
[1166] Uo. Abaúj 35.
[1167] HO 3.5., Fejér IV/1. 195.
[1168] Hóman 482.
[1169] Reg. dec. Borsod 60.
[1170] Uo. Hont 275.
[1171] Lederer 312.
[1172] N. Kiss Mért. 282.
[1173] Bán 72.
[1174] Kam. Exp. can. 1. VIII. f. 394., Reg. dec. Bereg 48., Nógrád 105.
[1175] Reg. dec. Borsod 75., Vár. kam. Szalay 1137.
[1176] Reg. dec. Borsod 70.
[1177] UC 3/7.
[1178] N. Kiss Borm. 138., 142.
[1179] Reg. dec. Abaúj 25.
[1180] Uo. Szatmár 273., Vár. kam. Szalay 1712. 73.
[1181] Szeremley 4. 410.
[1182] Reg. dec. Szatmár 176.
[1183] N. Kiss Mért. 282.
[1184] Reg. dec. Heves 101.
[1185] Uo. Bereg 47., 50., 53.
[1186] UC 76/14.
[1187] Reg. dec. Hont 104.
[1188] UC 13/47.
[1189] Román 119.
[1190] Lederer 314., 318.
[1191] N. Kiss Dézsma 12., Mért 282.
[1192] Bán 70., 72.
[1193] Kovács 5—6.

[1194] Kam. A. eccl. f. 12. n. 18., UC 1/3, Reg. dec. Bereg 29., 47—50., Borsod 61., 70., 282—288. Heves 101., 103., Abaúj 5., 9., 15., 23., 25., 27—31., 35., Ung 223. Zemplén 248—9., 252. 255.
[1195] Breznay 1. 139.
[1196] Reg. dec. Borsod 71., 77.
[1197] Kam. Repr. 1667. szept. n. 17.
[1198] Fényes 1. 285.
[1199] Stephens 1. 511.
[1200] Reg. dec. Zemplén 228.
[1201] Szirmay Ta. Cs. i. B. g. 10. t.
[1202] Fejér V/2. 564.
[1203] Knauz Mon. Strig. 2. 113.
[1204] Bogdán 1. 121., 123.
[1205] D1 24 179.
[1206] UC 14/2.
[1207] Reg. dec. Abaúj 31.
[1208] Uo. 4. 27.
[1209] Román 119.
[1210] Reg. dec. Abaúj 25.
[1211] Uo. 8., 10., 33—34.
[1212] Uo. 5., 9.
[1213] Uo. 2., 4., 4., 23., 27—28., 280.
[1214] Uo. Borsod 61., 66., 70.
[1215] Lederer 314., 315., 317.
[1216] N. Kiss Dézsma 12.
[1217] N. Kiss Mért. 282.
[1218] Reg. dec. Heves 101—102., UC 4/50, 57/42, 5/12, Orczy Rat. f. XI. n. 1.
[1219] Reg. dec. Heves 103.
[1220] Uo. Győr 105.
[1221] Uo. Békés 46.
[1222] Szuhay 162.
[1223] Reg. dec. Sáros 127., 132., 134.
[1224] Uo. Borsod 61.
[1225] Uo. Abaúj 24.
[1226] Uo. Zemplén 227—228.
[1227] Uo. Heves 104.
[1228] Évsz. Tolna 1. 525.
[1229] UC 148/11.
[1230] Reg. dec. Kraszna 105.
[1231] Uo. Abaúj 30.
[1232] Uo. Veszprém 225.
[1233] Uo. Szabolcs 162.
[1234] Vár. kam. Fol. Lat. 1390. 6. cp.
[1235] Lederer 317.
[1236] N. Kiss Dézsma 12.
[1237] N. Kiss Mért. 282.
[1238] Bán 72.
[1239] Uo. 74.
[1240] Reg. dec. Abaúj 21., Bereg 48., Ugocsa 214., Kam. Min. 392. cs. 393., OSZK Quart. Hung. 3242.
[1241] Reg. dec. Bereg 47.
[1242] Uo. 48., 50., 53—55.
[1243] Uo. Borsod 61.
[1244] D1 13 365.
[1245] Reg. dec. Abaúj 5.
[1246] Uo. Ugocsa 213.
[1247] Uo. Abaúj 1—3.
[1248] Uo. Szabolcs 153—155., 163.
[1249] Uo. Szatmár 172.
[1250] Uo. Abaúj 23.
[1251] Uo. Hont 275.
[1252] Uo. Zemplén 235.
[1253] Uo. Hont 104.
[1254] Uo. Zemplén 229., 235., 248.
[1255] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 33.
[1256] Reg. dec. Zemplén 220. 257.
[1257] UC 117/2.
[1258] Ktt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sing. O. 22.
[1259] Reg. dec. Borsod 61.
[1260] HO 1. 184.
[1261] Kumorovitz 299.
[1262] Lederer 315., 317.
[1263] Bán 72.
[1264] Reg. dec. Borsod 61—62., 68., 73., 76.
[1265] Vár. kam. Szalay 1712. 83. cp.
[1266] Kam. Repr. 1569. nov. n. 10., Reg. dec. Bereg 50., 52—53., 55.
[1267] Uo. Abaúj 4., 6., 10.
[1268] Gyulafeh. L. R. 9. 386., UC 99/27, Vár. kam. Szalay 1712. 99., 394., Kam. Lymb. I. s. f. 2—3. 158., Kam. Repr. 1582. dec. n. 17., Kolosm. Urb. 1. 89., KO 3. 619.
[1269] Reg. dec. Zemplén 265.
[1270] Uo. Abaúj 4—6., 9—11.
[1271] Kam. Tört. eml. Pü. 1.
[1272] Reg. dec. Abaúj 4., 6.
[1273] Uo. Borsod 61.
[1274] Uo. Szatmár 173—174.
[1275] UC 9/6.
[1276] D1 88 119.
[1277] Nagy Zala 1. 1499.
[1278] Zichy f. 86. et A. n. 5.
[1279] Reg. dec. Heves 103.
[1280] Uo. Abaúj 4., 10., 21.
[1281] D1 46 667.
[1282] Reg. dec. Borsod 60—61., 66.
[1283] Uo. 61.
[1284] N. Kiss Dézsma 140., 606.
[1285] Reg. dec. Bereg 52.
[1286] Uo. Abaúj 9.
[1287] Vár. kam. Szalay 1712. 74., Reg. dec. Szatmár 273.
[1288] Holub 37.
[1289] Reg. dec. Zemplén 227.

[1290] Uo. Gömör 83.
[1291] ZSO 1. 449.
[1292] Reg. dec. Bereg 50., 52.
[1293] Karácsonyi—Borovszky 253.
[1294] D1 23 989.
[1295] Reg. dec. Szabolcs 153—154.
[1296] Uo. Hont 10., 275.
[1297] Uo. Szatmár 173., 175.
[1298] UC 154/3.
[1299] Erd. Fisc. XIII. sz. f. 20. J. 403.
[1300] UC 46/80. Vár. kam. Szalay 1712. 66., Reg. dec. Szatmár 173—174., 182., 195—197., Kam. Repr. 1668. ápr. n. 8., UC 47/12, 151/7, 13/25.
[1301] N. Kiss Borm. 139., 142.
[1302] Reg. dec. Zemplén 235., 248.
[1303] UC 7/4.
[1304] D1 102 307.
[1305] Borsa 34.
[1306] Reg. dec. Abaúj 25., 16—17., 27.
[1307] N. Kiss Borm. 136.
[1308] Reg. dec. Zemplén 226.
[1309] Uo. 226., 229.
[1310] Uo. Hont 104., 275.
[1311] Uo. Abaúj 2.
[1312] UC 76/13.
[1313] Reg. dec. Abaúj 2., 25—28., 30—31., 33—34.
[1314] Uo. Szatmár 174.
[1315] Kam. Repr. 1582. nov. n. 5.
[1316] UC 9/9.
[1317] D1 26 318.
[1318] Reg. dec. Zemplén 100.
[1319] Uo. 235.
[1320] Uo. 255., 257.
[1321] Uo. 230., 235.
[1322] Uo. Abaúj 9., 23., 30.
[1323] Vár. kam. Szalay 17 212. 43. cs.
[1324] Reg. dec. Ugocsa 213.
[1325] Pannonh. 10., 148., 154., 210., 250., 719., 721:, 734.
[1326] Reg. dec. Zemplén 230., 248., 272., HTA 5963/6., UC 104/13, 83/34, 11/13.
[1327] Reg. dec. Zemplén 229.
[1328] UC 154/3.
[1329] Reg. dec. Szatmár 191.
[1330] Uo. Torna 211.
[1331] Uo. Zemplén 227.
[1332] Uo. Ugocsa 213—216.
[1333] N. Kiss Borm. 138., 142.
[1334] Reg. dec. Szatmár 178., 191.
[1335] Uo. Borsod 60—61.
[1336] N. Kiss Dézsma 12.
[1337] N. Kiss Mért. 282., 286.
[1338] M. Ny. 1926. 360.
[1339] Kam. Lymb. I. s. 2. cs. f. 23.
[1340] N. Kiss Borm. 141—142.
[1341] Reg. dec. Zemplén 236., 248—249.
[1342] D1 34 082.
[1343] Reg. dec. Borsod 68., 77.
[1344] Uo. Bereg 47., 52., 54., 56.
[1345] D1 26 318.
[1346] Reg. dec. Heves 103.
[1347] Orczy Rat. f. XI. n. 708.
[1348] Reg. dec. Veszprém 225.
[1349] Uo. Abaúj 9.
[1350] Fejér III/2. 109.
[1351] UC 65/32.
[1352] Herkov Mjere 117.
[1353] Reg. dec. Zala 172.
[1354] UC 33/13.
[1355] Reg. dec. Zala 172.
[1356] Uo. Zaránd 225.
[1357] N. Kiss Borm. 137.
[1358] Reg. dec. Zemplén 248—249., 252., 262.
[1359] Uo. 229., 230., 252.
[1360] Román 119.
[1361] Fejérpataky 496.
[1362] Mollay 49., 179., 211. §
[1363] Fejérpataky 147., Házi 2/2. 300.
[1364] Fejérpataky 496., 535., 611.
[1365] Uo. 644.
[1366] Rechn. Herm. 1. 394.
[1367] Vár. kam. Fol. Lat. 907.
[1368] Rechn. Kronst. 3. 211., 310., 313., 316., 322.
[1369] Prickler Eimer 34.
[1370] Oklevélszt.
[1371] Szabó T. A. 1. 723.
[1372] Pl. EOGY 3124., 243., 20. 457.
[1373] Kam. Ben. mand. 1599. 11. 11.
[1374] Kolosm. Urb. 1662—3. pl. 813.
[1375] OSZK Fol. Lat. 2219. 114.
[1376] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 51.
[1377] Szabó T. A. 1. 723.
[1378] Erd. Fisc. IX. sz. f. 279. E., Höll 85., Bethlen Küküllő CCIII. 1. 54. sz., Gub. Pol. 1771:3126.
[1379] Gub. Pol. 1788:8858.
[1380] Uo. 1823:7672.
[1381] Rákóczi 1636. pl.
[1382] Beke—Barabás 858.
[1383] EOGY 20. 457.
[1384] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 51.
[1385] Gub. Pol. 1783:10 793.
[1386] Uo. 1788:8858.
[1387] Uo. 1819:10 224.
[1388] Alberti 336.

[1389] Gub. Pol. 1823:7672.
[1390] Uo. és 5346.
[1391] Uo. 1836:7901., 1839:6994., Benigni 82., OSZK Quart. Hung. 1525., Stephens 1. 504., 511.
[1392] Kemény—Kovács 1. 63.
[1393] EOGY 3. 124., 243.
[1394] Csáky Kassai f. 381. 126., Kovách 269.
[1395] Rechn. Herm. 1. 19., 137., 139., 348., 496.
[1396] Erd. Fisc. VI. sz. f. 150. S., IX. sz. f. 279. E.
[1397] Kovách 268.
[1398] Gub. Pol. 1823:7672, 8346.
[1399] N. Kiss Mért. 285.
[1400] Reg. dec. Pozsony 116.
[1401] Uo. Esztergom 152.
[1402] Kam. Rel. com. f. 1. n. 7.
[1403] D1 998.
[1404] Fejérpataky 465.
[1405] OSZK Quart. Hung. 2342. 77. f.
[1406] Vár. kam. Szalay 1712. 73—84.
[1407] Mollay 103. §
[1408] Uo.
[1409] Budapest 2.51.
[1410] Kováts Áru 84.
[1411] Vö. Mollay 215.
[1412] Uo.
[1413] Fejérpataky 319.
[1414] Engel 1. 83.
[1415] Rechn. Kronst. 2.154., 363., 370., 3. 273., 278.
[1416] Uo. 3. 107.
[1417] UC 78/7.
[1418] D1 26 082., az Oklevélszt. tévesen 1495 körülre datálta
[1419] Schalk 471.
[1420] Számv. P. 3.
[1421] Arithm. vulg. E. III.
[1422] Airthm. comp. 161.
[1423] D1 32 686.
[1424] Pl. UC/NRA 1034/70.
[1425] Benigni 82.
[1426] Kováts Vár. ad. 24—26.
[1427] Htt. Impr. circ. II/801., A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O., Ideal. n. 3., S. a. r. Fab. 1781. n. 27.
[1428] Regn. Diaeta 1843—4. 1. X. n. 20. H. cs. n. 1., Kanc. A. g. 1848:4239.
[1429] FIK 1873. 17. t. 78. asz.
[1430] M. Nyőr 1914. 21.
[1431] UC 21/3.
[1432] Nádasdi 24. t. 185—6. cp.
[1433] Vlajinac 652—674.
[1434] Reg. dec. Tolna 206.
[1435] Uo. Baranya 44.
[1436] UC 23/27, 50 633.
[1437] Reg. dec. Bács 43.
[1438] Káts 7.
[1439] Rumler 45.
[1440] Schwegel 39.
[1441] Bocsor 235.
[1442] Littrow 32.
[1443] Hinz 41—42.
[1444] D1 60 085.
[1445] Rechn. Herm. 1. 19., 139., 496.
[1446] Rechn. Kronst. 1. 91., 436., 2. 89—91., 123., 135. 3. 218., 288.
[1447] Uo. 3. 1081.
[1448] D1 37 007.
[1449] Batthyány Vegyes 8. d. 42. p. égett.
[1450] Géresi 1. 461.
[1451] D1 68 458.
[1452] Arch. B. Štiav. 5.
[1453] Reg. dec. Gömör 97.
[1454] Uo. Bars 44.
[1455] Uo. Pozsony 116., 119—120.
[1456] Schalk 469.
[1457] Htt. A. s. r. Fab. 1781. n. 27. 2.
[1458] Gub. Pol. 1819:10 224. 4.
[1459] Schalk 471., Littrow 25—26., Geyer—Pribram 109—116., Ulbrich 100 86.
[1460] Reg. dec. Szatmár 172—174.
[1461] Uo. Bereg 47.
[1462] Kam. Repr. 1593. jan. n. 38.
[1463] UC 2/1.
[1464] Reg. dec. Borsod 60.
[1465] Uo. Hont 275.
[1466] Uo. Abaúj 1—3., Torna 207.
[1467] UC 3/7.
[1468] Reg. dec. Pozsony 118—119.
[1469] Uo. Vas 81.
[1470] Uo. Nyitra 106.
[1471] Uo. Szatmár 173., 178.
[1472] Uo. Pozsony 116., 122.
[1473] Vár. kam. Szalay 1712. 83.
[1474] Reg. dec. Szatmár 178.
[1475] Batthyány Vegyes 8. d. 42. p. égett.
[1476] D1 94 379.
[1477] Reg. dec. Abaúj 15., 25., Bereg 48., Vár. Kam. Fol. Lat. 935., Kovács 5—6.
[1478] Reg. dec. Borsod 61.
[1479] Uo. Szatmár 173.
[1480] Vár. kam. Szalay 1712. 85.
[1481] Reg. dec. Abaúj 2., UC 45/29.
[1482] D1 24 179.
[1483] Uo. 88 402.
[1484] Reg. dec. Vas 81.
[1485] UC 33/2, 33/5.
[1486] Prickler Eimer 26., 33.

[1487] Uc. 60/51
[1488] Uo. 165/19.
[1489] Reg dec. Gömör 83.
[1490] Uo. Abaúj 2., 4—5., 23., 27., 28.
[1491] Uo. Torna 207.
[1492] Uo. Pozsony 116., 120., UC 2/4.
[1493] Uo. Békés 46.
[1494] Uo. Borsod 61.
[1495] Uo. Zemplén 227.
[1496] Évsz. Tolna 1.525.
[1497] Borsa 39.
[1498] Herkov Mjere 117., Tabl. 329.
[1499] Zakl. 3. 435.
[1500] Uo. 4.103.
[1501] Vár. kam. Szalay 1712. 73., Reg. dec. Szatmár 173.
[1502] Uo. Sopron 152.
[1503] UC 11/30.
[1504] Kam. Instr. 1.245., 5.435.
[1505] Reg. dec. Abaúj 47.
[1406] Kam. Litt. c. ex. 1591. márc. n. 8.
[1507] Reg. dec. Ugocsa 213.
[1508] Prickler Eimer 28., 33.
[1509] Reg. dec. Szabolcs 153—55 163.
[1510] UC 45/29.
[1511] Esterházy Rep. 65. n. 28.
[1512] Iványi Körm. 43.
[1513] UC 11/27.
[1514] Iványi Körm. 95—96.
[1515] Prickler Eimer 24., 33.
[1516] Batthyány Sen. 1. 1. n. 23.
[1517] Esterházy Rap. 12. f. W. n. 850
[1518] UC 23/10.
[1519] Reg. dec. Hont 104.
[1520] Kanc. Litt. priv. 1688—9. pl. b. 218.
[1521] UC 16/31.
[1522] Mayr 249.
[1523] Reg. dec. Borsod 61.
[1524] Prickler Eimer 25., 33.
[1525] Kumorovitz 299.
[1526] Batthyány Körm. k. i. Szől. i. 137. d. 132. r.
[1527] Vár. kam. Szalay 1712. 87., Erd. Fisc. XIII. sz. f. 20. L.
[1528] Reg. dec. Pozsony 116., 119., 122.
[1529] Prickler Eimer 23., 33.
[1530] Vár. kam. Fol. Lat. 1275. 23.
[1531] Kazimír Metr. 47.
[1532] Vár. kam. Szalay 1712. 99.
[1533] Gyulafeh. L. R. 91. 386.
[1534] UC 46/21, Kam. Exp. cam. 1590. 12. 15.
[1535] UC 45/29.
[1536] Uo. 93/41.
[1537] Prickler Eimer 24., 29., 33.
[1538] Batthyány Miss. 27 159.
[1539] Uo. Vegyes 8. d. 42. p.
[1540] Iványi Körm. 95—96.
[1541] Zala, Nemte.
[1542] Reg. dec. Szatmár 178., Vár. kam. Szalay 1712. 67.
[1543] Reg. dec. Nyitra 10., 109., 115.
[1544] D1 37 007.
[1545] UC 112/1.
[1546] Prickler Eimer 23., 33.
[1547] Reg. dec. Hont 275.
[1548] Uo. Hont 104.
[1549] D1 25 616.
[1550] Reg. dec. Heves 103.
[1551] OSZK Fol. Lat. 3814. 42.
[1152] Bezerédy Régi r. C. n. 5.
[1553] Reg. dec. Gömör 82., 86.
[1554] Házi 1/3. 203.
[1555] UC 77/8.
[1156] Reg. dec. Pozsony 116., 119.
[1557] Batthyány Vegyes 8. d. 42. p.
[1558] Prickler Eimer 25., 33.
[1159] Reg. dec. Borsod 61.
[1560] Uo.
[1561] Vár. kam. Szalay 1712. 74.
[1562] Holub 37.
[1563] Reg. dec. Zemplén 227.
[1564] Uo. Nyitra 106.
[1565] Uo. Gömör 83.
[1566] Pannonh. 10. 210., 398.
[1567] Reg. dec. Pozsony 102—121.
[1568] Házi 1/1. 146.
[1569] Uo. 1/3. 203.
[1570] D1 24 613.
[1571] Reg. dec. Sopron 152.
[1572] Fournier 397.
[1573] Prickler Eimer 33.
[1574] Reg. dec. Pozsony 118—210. 122.
[1575] UC 16/17.
[1576] Reg. dec. Szabolcs 154.
[1577] Batthyány Vegyes 8. d. 42. p. 13.
[1578] Prickler Eimer 24., 33.
[1579] Esterházy Rep. 65. n. 3.
[1580] Vár. kam. Szalay 1712. 90.
[1581] Reg. dec. Zemplén 235.
[1582] Uo. Pozsony 118.
[1583] Uo. Borsod 62., 70.
[1584] D1 13 675.
[1585] Reg. dec. Pozsony 116., 119—122.
[1486] D1 102 307.
[1587] Reg. dec. Vas 81.
[1588] Borsa 34.
[1589] Hradszky 134.
[1590] Reg. dec. Zemplén 229.
[1591] Uo. Hont 275.

[1592] Békássy 1639. pl.
[1593] UC 45/29.
[1594] Fournier 404.
[1595] Pannonh. 10. 148., 154., 210., 719., 721., 734., Vár. kam. Fol. Lat. 2170. 2., Erdélyi 214.
[1596] Reg. dec. Zemplén 229., 235.
[1597] Uo. Tolna 206.
[1598] Uo.
[1599] Uo. Zemplén 227.
[1600] KO 4/2. 205.
[1601] Uo. 254.
[1602] Reg. dec. Ugocsa 213—215.
[1603] Uo. Zemplén 239.
[1604] UC 45/29.
[1605] Vár. kam. Szalay 1712. 72., Reg. dec. Szatmár 173.
[1606] Uo. Ung 217.
[1607] UC 45/29.
[1608] EOGY 3. 243.
[1609] Kam. Repr. 1591. ápr. n. 21.
[1610] Herkov Var. Tab. 259., 330.
[1611] Batthyány Körm. ki. Tiszt. 1. 16. cs. 164. sz.
[1612] Reg. dec. Bars 44., 275.
[1613] Uo. Pozsony 117—119.
[1614] Uo. Zágráb 275.
[1615] Zakl. 1. 25., 98.
[1616] Herkov Z. mjera 200.
[1617] Zakl. 3452.
[1618] UC 52/26.
[1619] Tallián 1683. pl.
[1620] Festetics Sallér II. 6.
[1621] Reg. dec. Zaránd 225.
[1622] Vlajinac 746.
[1623] Kniezsa 431.
[1624] Tallián 1701. pl.
[1625] OSZK Fol. Lat. 90/1. I. 1508.
[1626] Vö. UC 117/4, 117/5.
[1627] Regn. Diaeta 1806. 1. XX. n. 14. f. D. n. 1. Z. n. 10.
[1628] Gub. Pol. 1778:8858.
[1629] MGSZ 1901. 31.
[1630] Htt. Dep. p. g. c. 1843. f. 11. p. 7.
[1631] Schwartner 394., Bocsor 169.
[1632] Schalk 470.
[1633] Gub. Pol. 1788:8858.
[1634] Arithm. vulg. E. III.
[1635] Schwartner 394.
[1636] Gaal 957.
[1637] Bocsor 169.
[1638] Littrow 53.
[1639] Kniezsa 479.
[1640] Iványi Körm. 96.
[1641] UC 192/23.
[1642] Uo. 3/7.
[1643] Uo. 68/7.
[1644] Batthyány Vegyes 8. d. 42. p. 13.
[1645] UC 93/4.
[1646] Iványi Körm. 96.
[1647] Batthyány Vegyes 8. d. 42. p.
[1648] Uo. 17. cs. 228. cp.
[1649] Prickler Eimer 29—30.
[1650] Uo. 25., 32.
[1651] Batthyány Vegyes d. 8. 42. p. 13.
[1652] Békássy 1639. pl.
[1653] Mollay 421. §
[1654] Kováts Áru 84—86.
[1655] UC 157/26.
[1656] Bogdán 2. 4.2.83.
[1657] Bogdán 2. 4.2.88.
[1658] Kolosm. Urb. 1662. pl.
[1659] Szamota Schlägli 1114.
[1660] Knauz Garan 26., Szentpétery—Borsa 20.
[1661] Wenzell 1. 50., Szentpétery—Borsa 60.
[1662] HO 5.2., Szentpétery—Borsa 183.
[1663] Wenzel 1. 25—27.
[1664] Pannonh. 10. 532.
[1665] Bogdán 1. 21.
[1666] Uo. 120.
[1667] D1 58 335.
[1668] Erd. Fisc. XIII. sz. f. 20. M.
[1669] Esterházy Rep. 65. n. 28. 408.
[1670] Reg. dec. Vas 81.
[1671] D1 68 458.
[1672] UC Irr. 2/18.
[1673] UC 78/43.
[1674] Uo. 61/31.
[1675] Esterházy K.b.i.1. 341.
[1676] Batthyány Vegyes 8. d. 42. p. 13.
[1677] Kanc. A. g. 1773:1719.
[1678] Horváth Zalab. 1636. pl.
[1679] Acsády Mért. 374.
[1680] Lederer 315., 317.
[1681] N. Kiss Mért. 282.
[1682] Bán 72.
[1683] Jakab 2. 243—8.
[1684] Erd. Fisc. V. sz. f. 369. B.
[1685] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 51.
[1686] Erd. Fisc. IX. sz. f. 269. E.
[1687] Höll 85.
[1688] Bethlen Küküllő CIII. 54.
[1689] Gub. Pol. 1771:3124., Erd. Kanc. A. g. 1772:284.
[1690] Schatzberg 1.170.
[1691] Káts 6.
[1692] Salomon 25.
[1693] Gub. Pol. 1823:3916.

[1694] Uo. 1828:294.
[1695] Jäckel 1.183
[1696] Pethe 1. 322.
[1697] Niemann 339.
[1698] Erd. Kanc. A. g. 1833:6534.
[1699] Uo. 1839:6994.
[1700] Gaal 958.
[1701] Fényes 1. 285.
[1702] Bocsor 233.
[1703] Littrow 56.
[1704] Rumler 45., 48.
[1705] Ereky 154.
[1706] Mezg. lex. 1.10.
[1707] UC 33/2, 33/5.
[1708] Borsa 39.
[1709] Reg. dec. Veszprém 225.
[1710] UC 11/30.
[1711] Uo.
[1712] Uo. 27/38.
[1713] Zala, Kékkút.
[1714] Békássy 1562. p.
[1715] Kemény—Kovács 1. 63.
[1716] EOGY 3. 124.
[1717] Uo. 243.
[1718] Csáky Kassai f. 381.
[1719] Esterházy Rep. 65. n. 28.
[1720] Prickler Eimer 24., 32—33.
[1721] Esterházy Rep. 13. f. C. n. 48.
[1722] Kam. A. eccl. f. 9. n. 1.
[1723] Reg. dec. Vas 81.
[1724] Kőszeg Bord. f. 1—2.
[1725] Uo. Conscr. f. 1. Esterházy Rep. 13. f. 0. n. 338 et H.
[1726] Prickler Eimer 24., 33.
[1727] Esterházy Rep. 13. f. 0. n. 338 et M.
[1728] Batthyány Körm. k. i. Szől. i. 137. d. r.
[1729] Prickler Eimer 29., 33.
[1730] Batthány Németú. Szám. 7. cs.
[1731] Htt. Dep. p. g. c. 1784. n. 9. p. 13.
[1732] Prickler Eimer 23., 32—33.
[1733] Zala, Örvényes.
[1734] Festetics B. g. i. n. 355.
[1735] Prickler Eimer 25., 33.
[1736] Reg. dec. Vas 81.
[1737] Batthyány Vegyes 8. d. 42. p.
[1738] EOGY 1.294. stb.
[1739] Erd. Fisc. VII. sz. f. 478. D.
[1740] Pl. Erd. 1785.
[1741] Batthyány A. ant. a. 3.1.6. Szentgrót 15.
[1742] Uo. 16.
[1743] Reg. dec. Vas. 81.
[1744] Kam. A. eccl. f. 9. n. 1.
[1745] Kumorovitz 32.
[1746] UC 61/32.
[1747] Batthyány Miss. 27 159.
[1748] Fényes 1. 285.
[1749] Vademecum 26.
[1750] Stephens 1. 511.
[1751] Schmidt L. 169.
[1752] Békés 47.
[1753] Ereky 154.
[1754] Batthyány Körm. k. i. Tiszt. 1. 16. cs. 164. sz.
[1755] Zala, Vászoly.
[1756] Batthyány Miss. 27162.
[1757] Nádasdi 35. cs. 1660. 11. 16.
[1758] Reg. dec. Zala 172.
[1759] Tallián 1683. pl.
[1760] Uo. 1694. pl.
[1761] Festetics Saller II. 6.
[1762] Bogdán 2. 4.4.1.4.

3.3 SZÁRAZ ŰRMÉRTÉKEK

[1] Bogdán Gabona 540—546., 584—585.
[2] Bogdán—Papp—Szabó 60—62.
[3] Esterházy Rep. 12. f. W. n. 851.
[4] Csáky Kassai f. 483. 67. p.
[5] Kam. Conscr. div. 7. cs. Léva
[6] Beke—Barabás 858.
[7] Teleki M. 1. 443.
[8] Zichy f. 50. a. n. 4.
[9] Ráday 1. 411.
[10] Hadi reg. 2. IV. 3.
[11] Instr. mil. 39. §
[12] Kanc. A. g. 1847:5610
[13] Pannonh. 1. 678.
[14] Uo. 717.
[15] Wenzel 7.29., Szentpétery—Borsa 621.
[16] D1 36 972.
[17] Nádasdi 9. t.
[18] Esterházy Rep. 65. n. 21. 149. f.
[19] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 4059.
[20] Sylvester.
[21] EOGY 3. 124., OSZK Fol. Lat. 1087/II.
[22] Reg. dec. Bihar 58.
[23] EOGY 3. 243.
[24] UC 106/3.
[25] Uo. 116/3.
[26] N. Kiss Mért. 285.
[27] Lederer 143.
[28] Df. 236 700.
[29] Esztergomi kpt. m. 1. 29. f. 2. n. 3.
[30] Nádasdi 32. cs. 72. cp. 1557. 7. 9.
[31] Uo. 136. cp. 1559. 2. 22.
[32] Uo. 142. cp. 1560. 4. 4.
[33] Jerney XX. 84.

[34] Bogdán 2. 4.2.8.
[35] CJ.
[36] Pannonh. 1. 678.
[37] Uo. 717.
[38] Wenzel 2.3., Szentpétery—Borsa 635.
[39] Wenzel 7. 97., Szentpétery—Borsa 687.
[40] Bogdán 2. 4.2.9.
[41] D1 45 447.
[42] Uo. 82 421.
[43] Uo. 26 247.
[44] Uo. 25 314.
[45] UC 4/41.
[46] Reg. dec. Bereg 47.
[47] UC 18/23.
[48] Uo. 18/22.
[49] Román 125.
[50] MGSZ 1896. 107:
[51] Uo. 1899. 129.
[52] Szeremley 4.410.
[53] D1 86 143.
[54] Uo. 36 992.
[55] Engel 1. 43.
[56] D1 59 882.
[57] Uo. 26 292.
[58] Búza 8—84.
[59] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. 0. 3399.
[60] Tört. Tár 1897. 97.
[61] UC 84/57.
[62] Uo. 99/52.
[63] Kam. A. eccl. v. 67. n. 127.
[64] Pauly 1/1. 79.
[65] UC 16/10.
[66] HTA 5261.
[67] Kam. Repr. 1583. jan. n. 5.
[68] Sugár 14.
[69] Kam. Repr. 1583. jan. n. 5.
[70] Uo.
[71] Kam. Conscr. port. Szabolcs T. 42. 638.
[72] Békefi 2. 307.
[73] UC 62/23.
[74] NRA f. 927. n. 26.
[75] Reg. dec. Csongrád 81., Külső-Szolnok 206., Tagányi 108. Dézsma 108. téves idézettel.
[76] Szeremley 4.410.
[77] Reg. dec. Külső-Szolnok 206.
[78] HTA 5261.
[79] UC 12/42.
[80] Uo. 101/3.
[81] Uo. 37/56.
[82] UC /NRA 977/13.
[83] UC. 98/20.
[84] M. Nyőr. 1883. 30—32.
[85] Uo. 1872. 380.
[86] Uo. 1873. 376.
[87] Uo. 1882. 287.
[88] Uo. 1881. 186.
[89] Uo.
[90] Uo. 1882. 287.
[91] Takáts Malom 2.155.
[92] Erd. Fisc. IV. sz. f. 327. F. 817.
[93] Uo. III. sz. f. 150. S.
[94] Uo. IV. sz. f. 256. J.
[95] M. Nyőr. 1878. 45.
[96] Uo. 1874. 233.
[97] Uo. 1887. 237.
[98] Uo. 1874. 23.
[99] Uo. 1878. 189.
[100] Rákóczi 6. t. 701. cp.
[101] Finály Beszt. 490.
[102] Fejér IV/2. 312., Szentpétery—Borsa 1044.
[103] Wenzel 9.205., Szentpétery—Borsa 2926.
[104] Oklevélszt.
[105] Mollay 145., 149. .
[106] Salamon 3190. 194—195.
[107] D1 37 232.
[108] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 4059.
[109] Vademecum 26.
[110] Geringer 1851:3197.
[111] UC 88/96.
[112] Bogdán 2. 4.45.12.
[113] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 4059.
[114] Gub. Pol. 1819:10 224. 4—5.
[115] Lederer 312.
[116] Huščava 152.
[117] N. Kiss Mért. 280—1.
[118] Kazimír Budai 64—65.
[119] Reg. dec. Torna 207.
[120] Huščava 152.
[121] Htt. A. Oec. Ideal n. 3. 1187, 4059., A. s. r. Fab. 1780. n. 19 633.
[122] Lederer 30., 310—2.
[123] Huščava 150—151.
[124] Huščava P. 32—33.
[125] Kazimír Budai 60.
[126] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. 0. 4059., Kanc. A. g. 1779:6220.
[127] Uo.
[128] Pankl 27.
[129] Littrow 30.
[130] Bogdán 2. 4.2.35.
[131] Kniezsa 281.
[132] Fekete 82.
[133] Herkov Mjere 332.
[134] Patrascu 683.
[135] Vlajinac 411.
[136] UC 37/13.
[137] Uo. 37/15.

[138] Uo. 40/20.
[139] Uo. 62/35.
[140] Uo. 95/40.
[141] Uo. 30/21.
[142] Reg. dec. Nógrád 105.
[143] Kam. A. eccl. f. 39. n. 57.
[144] UC 67/60.
[145] Arch. B. Štiav. 1. t.
[146] Luebeck 2. 3—6.
[147] Zichy f. 190. et. D., n. 4.
[148] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 5831.
[149] Káts 11—12.
[150] Regn. Diaeta 1843—4. 1. K. n. 20. H. cs. n. 1. valószínűleg a Gazdasági Lapok (1852. 1. 216.) alapján.
[151] Stephens 1. 504.
[152] Hornyik 2. 452.
[153] Rumler 45.
[154] Mezg. lex. 2.589.
[155] Évsz. Tolna 1.525.
[156] Reg. dec. Baranya 44.
[157] UC 160/7.
[158] Uo. 38/68.
[159] Kam. Misc. Tric. Vegy. n. 6.
[160] UC 23/21, 31/93, 87/51, 31/94, 89/59.
[161] Uo. 133/31.
[162] Schwartner 392—3.
[163] UC 109/5.
[164] U9. 25/38.
[165] Uo. 5/3.
[166] Uo. 69/4.
[167] Uo. 68/72.
[168] Uo. 1/9.
[169] Rumler 47.
[170] UC 109/5.
[171] Uo. 152/16.
[172] KO 4/1. 397.
[173] UC 90/53.
[174] Uo. 30/21.
[175] Kubinyi 1695. pl.
[176] UC 6/80.
[177] Uo. 175/5.
[178] Vámbéry Rozsnyó 2.11.
[179] UC 2/3.
[180] Reg. dec. Heves 104.
[181] UC 30/71.
[182] Uo. 30/74.
[183] Kat. ir. 428., 447., 451., 471/a., 493.
[184] UC 86/41.
[185] Reg. dec. 296. cs.
[186] Kam. Misc. Tric. Vegy.
[187] UC 12/38.
[188] Uo. 23/32.
[189] Arch. B. Štiav. 5.1. t.
[190] UC 71/4.
[191] Szolnok Ö. 122/7.
[192] Lederer 153., 155.
[193] UC 109/5.
[194] Kam. Conscr. div. 7. cs. 35.
[195] Lam. Litt. c. ex. 1623. jan. n. 15.
[196] Reg. dec. 296. cs.
[197] UC 40/22.
[198] Uo. 76/2.
[199] Uo. 10/73
[200] Uo. 12/38.
[201] Uo. 11/51.
[202] KO 4/1. 660.
[203] UC 201/31.
[204] Uo. 62/35.
[205] Uo. 50/72.
[206] Uo. 1601/11.
[207] OSZK Fol. Lat. 4067.
[208] UC 82/89.
[209] Uo 52/8.
[210] Uo. 74/74.
[211] UC/NRA 1164/15.
[212] Esztergomi kpt. m. 1. 29. f. 2. n. 3.
[213] UC 50/27.
[214] Uo. 92/30.
[215] Uo. 1/516.
[216] Uo. 50/37.
[217] Uo. 50/44.
[218] Prickler Getr. 445.
[219] Vlajinac 411—412.
[220] Herkov Mjere 341—344.
[221] Uo. 321—322.
[222] UC 127/2.
[223] Pethe 2. 158.
[224] Niemann 136.
[225] Fényes 1. 285.
[226] Vademecum 23., a párizsi köbhüvelyk adatának közlésétől eltekintettem, azonos az eredmény.
[227] Littrow 31.
[228] Rumler 49.
[229] UC 37/15.
[230] Uo. 37/13.
[231] Uo. 37/16.
[232] Erdélyi 1. 192., Pannonh. 10. 204—205., 208.
[233] Veszprém II. J. felm. ir. f. LX.
[234] Fekete Esztergom 14.
[235] Uo. Káldy—Nagy 4., 27—29. Vass Szegedi. 63., Vass Török 76.
[236] Hornyik 2. 485.
[237] Littrow 32.
[238] Hinz 41—42.
[239] Oklevélszt.

[240] Kam. Conscr. div. 7. cs. Fülek 35.
[241] UC 48/96.
[242] Reg. dec. Sáros 148.
[243] Kam. Adm. Cass. 1798. 26. s. n. 1201.
[244] UC 99/5.
[245] Htt. A. s. r. Fab. 1783. n. 40., 50.
[246] Zichy f. 34. n. 1.
[247] Uo. f. 35. n. 73.
[248] UC 52/16.
[249] Kam. Instr. 1.285.
[250] Lederer 157.
[251] Nádasdi 32. cs. 72. cp.
[252] Uo. 142. cp. 1560. 4.4.
[253] Batthyány Dobra, égett. Filmtár 4332. d. 58.
[254] UC 65/83.
[255] Uo. 96/41.
[256] Reg. dec. Gömör 86.
[257] UC 2/24.
[258] Uo. 99/26.
[259] Uo. 86/19
[260] Reviczky 1.143.
[261] UC 119/20.
[262] KO 4/1. 437.
[263] Uo. 562.
[264] Uo. 52/51.
[265] Uo. 11/3.
[266] Lederer 157.
[267] Uo.
[268] Vár. kam. Fol. Lat. 1275.
[269] Reg. dec. Gömör 82.
[270] Kam. Instr. 1275.
[271] Acsády Mért. 642., Illésy 338., de tévesen.
[272] Kam. Litt. c. Scep. 1583. 5. 27.
[273] Reg. dec. Sáros 127.
[274] Uc. 21/23.
[275] Reg. dec. Sáros 146—147., UC 151/59.
[276] Htt. A. s. r. Fab. 1783. n. 40., 50.
[277] Schwartner 392.
[278] Hradszky 135.
[279] Schwartner 292—3.
[280] Demian 366.
[281] Ereky 156.
[282] UC 65/83.
[283] Uo. 62/37.
[284] Uo. 62/38.
[285] Uo. Irr. 3/11.
[286] UC 16/8.
[287] Uo. 66/38.
[288] UC/NRA 959/9.
[289] UC 32/47.
[290] Uo. 62/44.
[291] Uo. 48/100.
[292] Uo. 110/38.
[293] Balassa Közp. i. Vágb. urb. 17. t.
[294] UC 33/16.
[295] Batthyány Németú. Tiszt., Számad. 6. cs. 215.
[296] UC 65/90.
[297] Uo. 97/4.
[298] Uo. 7/28.
[299] Uo. 68/58.
[300] Uo. 7/28.
[301] Justh 1695. pl.
[302] Reg. dec. Turóc 206.
[303] UC 68/32.
[304] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 20.
[305] D1 57 229.
[306] Knauz M. Strig. 1. 92., Szentpétery—Borsa 63.
[307] Jerney IX. 52.
[308] Zichy f. 32. et K. n. 6.
[309] Reg. dec. Pozsony 120—121.
[310] Kam. A. eccl. f. 39. n. 57.
[311] D1 26 211.
[312] UC 85/2.
[313] Merényi Kapu 423.
[314] Esterházy Rep. 65. n. 27.
[315] Reg. dec. Gömör 92.
[316] Esterházy Pál 53. 1. 5074.
[317] Pannonh. 8.276.
[318] Uo. 38., vö. Szentpétery—Borsa 284.
[319] Hóman 481.
[320] Wenzel 11 117., Szentpétery—Borsa 284.
[321] Bogdán 1. 121.
[322] Smičiklas 4. 374.
[323] D1 65 699., Szentpétery—Borsa 1152.
[324] Bogdán 1. 123.
[325] HO 8. 127.
[326] Fejér V/1. 91.
[327] Smičiklas 11.586
[328] Knauz Mon. Strig. 1503.
[329] Pl. Fejér VIII/§. 103., Nagy Sztáray 1.288., 1288., D1 37 186. stb.
[330] Tkalčič 5. 367.
[331] Tört. Tár 1897. 352.
[332] Uo. 1901. 108.
[333] Schwartner 392—3.
[334] Inst. Airthm. 17.
[335] Regn. Diaeta 1843—4. 1. XX. n. 20. H. cs. n. 1.
[236] OTK 1850. 213.
[237] Stephens 1. 504.
[238] Békés 46.
[239] Ereky 156.
[240] D1 37 006.
[341] UC 33/16.
[342] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 5831.

[343] Ereky 156.
[344] UC 75/41.
[345] Kam. Repr. 1578. máj. n. 36.
[346] Vademecum 25, a párizsi köbhüvelyk adat közlésétől eltekintettem, azonos eredményt ad.
[347] Myskovszky Bártfa 69., Ürm. 235—236.
[348] Myskovszky Ürm. 239.
[349] Kolosm. kvt. Urb. 1653. pl.
[350] Littrow 32.
[351] UC 27/8, Reg. dec. Sáros 143., 146. UC 48/55, 30/45, 11/1, 108/57, 38/37, 48/87, 113/41, 112/60, 8/7, 5/15.
[352] UC 41/24.
[353] D1 98 258.
[354] Kam. Litt. c. ex. 1622. dec. n. 202.
[355] UC 48/79.
[356] Uo. 48/83.
[357] Uo. 45/35.
[358] Uo. 94/13.
[359] Kam. A. eccl. f. 67. n. 130.
[360] UC 41/3.
[361] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 6599.
[362] UC 220/24.
[363] Uo. 106/33.
[364] Teleki Nagyz. 1630. pl.
[365] Kam. Misc. Tric. V. n. 9.
[366] Csáky Közp. f. 34. Kővár.
[367] Lederer 143.
[368] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. sign.
[369] UC 199/22.
[370] Kam. Repr. 1580. ápr. n. 9.
[371] D1 61972.
[372] Pannonh. 7. 649.
[373] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. sign.
[374] UC 49/47.
[375] Farkas 195.
[376] Szeremley 4.10.
[377] Htt. A. s. r. Fab. 1781. n. 14.
[378] Lederer 143.
[379] N. Kiss Mért. 285.
[380] Reg. dec. Bihar 59.
[381] Uo.
[382] UC 49/4.
[383] Uo. 27/29.
[384] Uo. 17/8.
[385] Uo. 6/83.
[386] Uo. 84/61.
[387] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. sign.
[388] Komoróczy 167.
[389] Fényes 1. 285.
[390] UC 87/73.
[391] Uo. 87/25.
[392] Tört. Tár 1910. 229.
[393] Uo. 1897. 352.
[394] Takáts 2.272.
[395] UC 64/5.
[396] Uo. 21/11.
[397] Uo. 41/12.
[398] Reg. dec. Sáros 143—144., 146., UC 21/17, 38/9.
[399] Forgách s. I. f. F. n. 6.
[400] UC 113/40, 41/16, 57/78, 156/12, 51/11, 111/19, 41/13, 46/29.
[401] Uo. 51/19.
[402] Uo. Irr. 11/40.
[403] Rákóczi 1646. pl. 444. cp.
[404] Rozsnyai 41. 3.
[405] EOGY 20. 194.
[406] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 65.
[407] Erd. Fisc. IV. sz. f. 279. E.
[408] Bethlen Küküllő CCIII. 54.
[409] Ballmann 91.
[410] Gub. Pol. 1819:12 710.
[411] Uo. 1823:7672.
[412] Uo. 1823:5674, 7196, 7672.
[413] Jäckel 1. 83—88.
[414] Pethe 1. 312.
[415] Benigni 87.
[416] Gaal 961.
[417] Bocsor 233.
[418] Littrow 32.
[419] Rumler 48.
[420] Brassói 10.
[421] Ereky 156.
[422] Lederer 153., 155.
[423] N. Kiss Mért. 285.
[424] Knauz Mon. Strig. 2.113., Szentpétery—Borsa 2963.
[425] Bogdán 1. 121., 123.
[426] Belényesy 338.
[427] UC 46/26.
[428] Kam. Instr. 1.285.
[429] Acsády Mért. 374.
[430] Tört. Tár 1880. 636.
[431] D1 36 997.
[432] Prickler Getr. 428—8., 445.
[433] Batthyány Miss. 7502.
[434] Uo. Körm. k. i. IX. Nújvár 104.
[435] Uo. VII. Rohonc 101.
[436] Ulbrich 100. 59—60.
[437] OSZK Fol. Lat. 3814.
[438] Kam. Conscr. port. T. 16. 140. 145.
[439] N. Kiss Mért. 285.
[440] Molnár 144.
[441] Karácsonyi 1. 241—2.
[442] UC 76/1.
[443] Kam. Conscr. div. 7. cs. n. 2205. t.

[444] Kam. Repr. 1581. máj. n. 9.
[445] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 43, 106.
[446] Uo.
[447] Kam. Repr. 1580. márc. n. 99.
[448] Berzeviczy 1615. pl.
[449] UC 116/29.
[450] Uo. 57/84.
[451] Kam. A. ecci. f. 71. n. 63.
[552] UC 20/27.
[453] Rákóczi 6. t. 764. cp.
[454] HTA 5263.
[455] UC 148/6.
[456] Uo. 18/23.
[457] Uo. 78/6.
[458] Rákóczi 1650. pl.
[459] Kam. Repr. 1661. jún. n. 7.
[460] Vár. kam. Fol. Lat. 1390. 11.
[461] Batthyány Miss. 5718.
[462] Nádasdi 37. cs. 1571. 11. 27.
[463] Uo. 45. cs. p. 42. p.
[464] Kam. Exp. c. Pozs. 1677. 11. 27.
[465] Merényi Kapu 423.
[466] Kam. Repr. 1579. máj. n. 26.
[467] D1 35 012.
[468] UC 18/23.
[469] Uo. 60/70.
[470] Ip. 76/80.
[471] Kam. Min. 392. cs. 393. f.
[472] Reg. dec. Mihar 58.
[473] KO 2/1. 221.
[474] Ráday 2. 406.
[475] Lederer 135—140.
[476] Kazimír Metr. 57—59.
[477] D1 35 012.
[478] Vár. kam. Szalay 1712.
[479] Kam. Repr. 1579. okt. b. 53.
[480] Kam. Litt. c. Scep. 1583. 5. 27.
[481] UV 116/3.
[482] CJ
[483] Uo.
[484] UC 8/16.
[485] Reg. dec. Bihar 59.
[486] Hadi reg. 2. IV. 3.
[487] 1715. 1. f. 1. BB. f. 2. n. 1, Acsády Mért. 642.
[488] 1720. 3. k. 25.
[489] UC 52/53.
[490] Fournier 423.
[491] UC 149/47.
[492] Htt. A. s. r. Fab. 1783. n. 40., 50.
[493] Nádasdi 46. cs. 34. cp.
[494] UC 87/25.
[495] Uo. 10/69.
[496] Kam. Conscr. port. T. 35. Szepes 583.
[497] Nádasdi 10. cs. 18. cp.
[498] Tört. Tár 1897. 352.
[499] EOGY 1.344.
[500] Uo. 1.294.
[501] Uo. 3. 124.
[502] Uo. 243., OSZK Fol. Lat. 1087/II.
[503] Basta 62.
[504] Csáky Kassai f. 381. 222. cp.
[505] Kolosm. kvt. Prot. 26. cs. 64., Urb. 1. cs' 1641., 1644.
[506] Bártfai Forgách 224.
[507] Iványi Körm. 93.
[508] UC 78/13.
[509] Uo. 98/11.
[510] Iványi Körm. 94—95.
[511] Batthyány Miss. 49 495
[512] Uo. 5718.
[513] Lederer 138., 155.
[514] Prickler Getr. 445.
[515] UC 101/3.
[516] Uo. 101/5.
[517] CJ
[518] Uo.
[519] Schalk 484—486.
[520] Uo. 494—495.
[521] Reg. dec. 296. cs.
[522] Esterházy Rep. 13. f. O. n. 338. et. M.
[523] Uo. 324. et NB.
[524] UC 31/47.
[525] Prickler Getr. 445.
[526] Nádasdi 11. cs. 1536. 2. 14.
[527] Uo. 1546. 2. 24.
[528] UC 23/10.
[529] Esterházy Rep. 13. f. O. n. 324. et NBNB.
[530] UC 33/16.
[531] Tört. Tár 1890. 773.
[532] UC 50/17.
[533] Kam. Conscr. port. T. 35. Szepes 583.
[534] Kanc. Litt. priv. 1688—96. n. 128.
[535] UC 31/63.
[536] HO 8.127., Szentpétery—Borsa 2027.
[537] Prickler Getr. 424.
[538] UC 49/4.
[539] Erd. tört. a. 1.36., 128.
[540] Kemény—Kovács 2.33.
[541] Bártfai Forgách 224.
[542] Reizner Szeged 376.
[543] Lederer 140., 143.
[544] UC 76/14.
[545] Uo. 60/71.
[546] Román 121.
[547] Kam. Repr. 1583. jan. n. 5;
[548] UC 18/23.

549 Uo. 97/29.
550 Kam. Repr. 1601. márc. n. 32.
551 UC 16/19.
552 Vár. kam. Fol. Lat. 1268. 60. cp.
553 Lederer 140., 143.
554 Ibrányi 1595. pl.
555 Dessewffy Marg. 1615. pl.
556 Uo. 1637. pl.
557 Rákóczi 1646. pl.
558 UC 90/86.
559 D1 104 089.
560 Batthyány Miss. 49 495.
561 Zichy f. 86. et. A. n. 12.
562 Kam. Repr. 1578. máj. n. 36.
563 Lederer 154—155.
564 Prickler Getr. 445.
565 UC 61/31.
566 Esterházy Rep. 45. f. P. n. 373.
567 UC 76/17.
568 Uo. 90/11.
569 Kapuváry 1614. pl.
570 Batthyány Miss. 7502.
571 HTA 5259.
572 Schalk 494—495.
573 D1 10 683.
574 Engel 1. 43.
575 D1 23 989.
576 Borsa 43.
577 Kam. Misc. Tric. V. 4.
578 D1 56 994.
579 Román 121.
580 Kam. Exp. c. Pozs. 1619. 1. 19.
581 Uo. A. eccl. f. 68. n. 60.
582 UC 77/21.
583 Uo. 112/2.
584 Kam. Repr. 1579. ápr. n. 13.
585 KO 2/1. 195.
586 UC 3/21.
587 Vámbéry Rozsnyó 2. 11.
588 Kam. Repr. 1583. jan. n. 5.
589 HTA 5863/6.
590 Lederer 141., 143.
591 UC 21/23.
592 Uo. 126/2.
593 Uo. 21/8.
594 Uo. 21/11.
595 Uo. 110/18.
596 Uo. 81/8.
597 Uo. 122/30.
598 Uo. 112/28.
599 Uo. 151/59.
600 Kam. Misc. Dec. Zemplén 27. xs. 1571.
601 Uo. Repr. 1612. jan. n. 9.
602 Lederer 155.
603 Nádasdi 11. cs. 1546. 2. 24.
604 Uo. 45. cs. 1597. 4. 10.
605 UC 78/43.
606 Uo. 78/47.
607 Dézsma 108.
608 Molnár 144.
609 Karácsonyi 1. 241—242.
610 Kam. Conscr. div. 7. cs. n. 2205. t. n. 4.
611 Reg. dec. Csongrád 81., Külső-Szolnok. 206.
612 Veress 385.
613 Szeremley 4.410.
614 Tört. Tár 1901. 108.
615 Karácsonyi—Borovszky 15.
616 Knauz Mon. Strig. 1.503.
617 Esztergomi kpt. M. 1. 29. f. 2. n: 3.
618 UC 76/17.
619 Kam. Conscr. port. T. 42. Szabolcs 638.
620 UC 142/4.
621 Esterházy Rep. 24. f. L. n. 468.
622 Msykovszky Bártfa 69., Örm. 237.
623 UC 27/17.
624 Uo. 112/8, 90/54.
625 Uo. 113/40.
626 Uo. 57/84.
627 Barta 162.
628 EOGY 1. 344.
629 Uo. 3.124., 243., OSZK Fol. Lat. 1087/11.
630 Barta 162.
631 UC 11/40, 108/5, 29/10. stb.
632 Román 121.
633 Kam. Instr. 1. 285—7.
634 UC 109/2.
635 Miskolczi 67.
636 UC 46/64, 10/18.
637 HTA 5259.
638 OSZK Fol. Lat. 631. 13. f.
639 Nádasdi 11. cs. 1536. 2. 14.
640 Münnich 137.
641 Lederer 141—42.
642 UC 75/43.
643 Kam. Rel. com. f. 2. n. 1. c.
644 OSZ Quart. Hunf. 2342. 73. f.
645 UC 12/14.
646 Reviczky 1. 143.
647 UC 42/76.
648 Uo. 49/27, 31/69, 68/53, 15/45, 50/17, 31/70, 111/16, 79/23, 113/40, 49/29 60/8.
649 Uo. 37/12.
650 Uo. 39/64.
651 Uo, 37/24, 5/30, 24/44, 151/24.
652 Uo. 26/27.
653 Uo. 50/24.
654 Uo. 76/13.

[655] Rákóczi 1646. pl. 299.
[656] Román 121.
[657] Kam. Repr. 1584. jan. n. 5.
[658] Kam. Misc. Tric. V. 3.
[659] UC 77/12.
[660] Kapuváry 1624. pl. 6.
[661] Szepesházy 36.
[662] UC 55/65.
[663] Kumorovitz 32.
[664] Kam. Repr. 1668. máj. n. 1.
[665] Desewffy Marg. 1686. pl.
[666] UC 154/5.
[667] D1 37 186.
[668] Rumler 49.
[669] Pannonh. 10. 719—720.
[670] UC 41/3.
[671] Uo. 46/37.
[672] Nagy Sztáray 1. 228.
[673] Kam. Conscr. div. 6. cs. Sátoraljaújhely,
[674] UC 46/37.
[675] Lederer 139—140., 143.
[676] Reg. dec. Abaúj 2:
[677] Kam. Repr. 1660. szept. n. 7.
[678] UC/NRA 294/1, UC 44/78, 26/28, 34/11, 5/47, 90/55, 60/21.
[679] Reg. dec. Ung 224.
[680] M. Ny. 1926. 360.
[681] Fejér VIII/7. 103.
[682] Bunyitay 47.
[683] Kam. Conscr. port. T. 55. Szepes 183.
[684] Miskolczi 283.
[685] Esterházy Rep. 25/b. n. 28.
[686] Kam. A. cass. p. D. Jaur. 1/II.
[687] Békássy 1628. pl.
[688] Tkalčič 367.
[689] Herkov Mjere 200., Mjere 117. Var. 329.
[690] Pannonh. 7. 649.
[691] UC 4/41
[692] Uo. 68/32.
[693] Uo. 87/64.
[694] Herkov Kupljenik 246.
[695] Herkov Mjere 117.
[696] Vlajinac 496—498.
[697] UC 95/48.
[698] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3. 5994.
[699] Kanc. A. g. 1784:3257.
[700] Fényes 1. 285.
[701] Vademecum 25.
[702] Stephens 1. 504.
[703] D1 12 327.
[704] UC 78/26.
[705] Uo. 75/11.
[706] 1715. 35. t. H. f. 2. n.
[707] Lederer 153., 155.
[708] Villányi 87—88.
[709] Belényesy 338.
[710] UC 45/26.
[711] Kam. Instr. 1. 285.
[712] UC 45/29.
[713] D1 25 250.
[714] UC 78/12.
[715] Uo. 76/11.
[716] Uo. 45/29.
[717] Lederer 154—155.
[718] UC 76/10.
[719] Vár. kam. Fol. Hung. 6542. 12.
[720] Schalk 494—495.
[721] UC 78/14.
[722] Kam. A. eccl. f. 67. n. 127.
[723] UC 78/12.
[724] Vár. kam. Fol. Lat. 1390.
[725] D1 33 781.
[726] Zakl. 1. 25.
[727] Uo. 98.
[728] Uo. 226.
[729] Herkov Zagr. 220.
[730] Uo.
[731] Zakl. 4103.
[732] Herkov. Zagr. 200. Var. 33.
[733] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 4059.
[734] Bogdán Gabona 312.
[735] Kniezsa 320.
[736] D1 36 988.
[737] UC 65/83.
[738] Lederer 157.
[739] Huščava 103.
[740] UC 92/4.
[741] Uo. 96/4.
[742] Kam. Exp. c. Pozs. 1580. 12. 15.
[743] UC 87/19.
[744] Uo. 119/18.
[745] Uo. 119/20.
[746] Lederer 157.
[747] Reg. dec. Gömör 82.
[748] Kam. Repr. 1579. okt. n. 53.
[749] Acsády Mért. 642., Illésy 338.
[750] UC 72/37.
[771] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15
[752] UC 111/2.
[753] Uo. 62/38.
[754] Uo. 18/5.
[755] UC/NRA 959/9.
[756] UC 96/41.
[757] Lederer 157.
[758] Huščava 103.
[759] UC 45/26.
[560] Kam. Instr. 1. 285.
[661] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.

[762] UC Irr. 11/21.
[763] UC 97/4.
[764] KO 4/1. 190.
[765] UC 87/18.
[766] Uo. 7/28. Justh 1695. pl.
[767] Illésy 538.
[768] Lederer 157.
[769] Alberti 324—325.
[770] Vár. kam. Fol. Lat. 1275.
[771] Arithm. comp. 61.
[772] Htt. Dep. p. g. c. 1792. f. 5. p. 19.
[773] Bogdán 1. 4.35, Bogdán 2. 4.69.
[774] Wenzel 9. 251.
[775] Finály Beszt. 489.
[776] Szamota Schlägli 1022.
[777] Házi 2/2. 307.
[778] Oklevélszt.
[779] Dl 26 247.
[780] Alberti 47.
[781] Vlajinac 186—187.
[782] Berényi B. i. 5. t.
[783] Dl 26 247., Reg. dec. Pozsony 116., UC 29/10, Szolnok Ö. 122, Regn. Diaeta 1843. 1. XX. n. 20. N. n. 1.
[784] Schalk 47—479., Geyer—Pribram 85—88., Ulbrich 100 85—87.
[785] Cod. Austr. 1.542., 4.203., 5.612.
[786] Reg. dec. Bács 43.
[787] Kam. Oec. 1783. ápr. n. 655.
[588] UC 31/16.
[789] Lederer 154—155.
[790] Knauz M. Strig. 3.576.
[791] Radvánszky 2.67.
[792] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.
[793] Uo. Litt. c. ex. 1624. márc. n. 48.
[794] Batthyány Miss. 49 496.
[795] Kanc. A. g. 1776:4904.
[396] UC 85/2.
[797] Vár. kam. Fol. Lat. 1274.
[798] Kam. Rel. com. f. 2. n. 1., f. 3. n. 1.
[799] Pl. UC 75/18, 33/4, Batthyány Körm. k. i. Tiszt. 1. 4—49. stb.
[800] Pl. Htt. A. s. r. Fab. 1781. n. 27, Dep. p. g. c. 1787. f. 40. p. 1. stb.
[801] Gub. Pol. 1783:10 793, 1819:10 224, 1832: 7672. stb.
[802] Regn. Diaeta 1811. 1. XX. n. 15. f. A. n. 81.
[803] Mil. C. G. 1853:11 565., OTK 1853. 134.
[804] FIK 1873. 17. t. 78. asz.
[805] Schalk 475—479., Geyer—Pribram 66—68., Ulbrich 100 13., 59., 86.
[806] KO 4/1. 312.
[807] Uo. 429.
[808] Kam. Misc. Tric. V. 9.
[809] KO 4/1. 625.
[810] Prickler Getr. 429., 444—445.
[811] Uo. 445.
[812] Kazimír Buda 63—64.
[813] Vö. Kam. Exp. c. Scep. VIII. f. 392., Vár. kam. Fol. Lat. 915.
[814] Kam. Misc. Tric. V. 2.
[815] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3., 1. C. f. 4. n. 1. sign. O 2714 stb.
[816] Lederer 153., 155.
[817] UC 45/26.
[818] Kam. Instr. 1285.
[819] Nádasdi 36. cs. 18. cp.
[820] UC 101/3.
[821] Uo. 77/7.
[822] Uo. 2/16.
[823] Uo. 101/82.
[824] Uo. 33/16.
[825] Reg. dec. Pozsony 121.
[826] Lederer 153., 155.
[827] Belényesy 338.
[828] UC 45/26, Villányi 87. kelet nélküli adatának ez a forrása.
[829] Kam. Instr. 1. 285.
[830] UC 45/29.
[831] Lederer 154—155.
[832] Prickler Getr. 445.
[833] Schalk 494—495.
[834] Gub. Pol. 1823:5346.
[835] Uo. 1839:6994.
[836] 1715. 22. t. 1. CC. f. 2. n. 10., Acsády Mért. 374., Villányi 88.
[837] Dl 106 235.
[838] Uo. 106 313.
[839] Uo. 13 816., 45 673.
[840] KO 5/1. 228.
[841] Kam. Misc. Tric. V. v.
[842] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. sing
[843] Prickler Getr. 434—435., 445.
[844] Lederer 155.
[845] Schalk 494—495.
[846] Lederer 155.
[847] Belényesy 338.
[848] Kam. Instr. 1. 285.
[849] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.
[850] Iványi Körm. 93.
[951] Dl 37 273.
[852] NRA f. 927. n. 26.
[853] Kumorovitz 282—283.
[854] Uo. 287.
[855] Bogdán 1. 122—123.
[856] Lederer 155.
[857] Prickler Getr. 445.

[858] Pannonh. 8.505.
[859] Radvánszky Héderváry 2.186.
[860] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.
[861] Zichy f. 34. n. 1.
[862] Uo. f. 39. a. n. 5.
[863] Schalk 494—495.
[864] Acsday Mért 374.
[865] Kam. A. eccl. f. 69. h. 102.
[866] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 4485.
[867] Lederer 155.
[868] UC 45/26.
[869] Kam. Instr. 1.285.
[870] Lederer 155.
[871] Schalk 494—495.
[872] Belényesy 338.
[873] Prickler Getr. 445.
[874] Lederer 153., 155.
[875] Kam. Instr. 1.320.
[876] Schalk 494—495.
[877] Prickler Getr. 435., 438., 444—445.
[878] KO 5/2. 90.
[879] Esterházy Rep. 7. f. B. n. 23.
[880] Uo. Közp. b. i. 2. cs. 331.
[881] Zichy f. 32. et K. n. 4.
[882] Takáts Dunai 244.
[883] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.
[884] UC 93/5.
[885] Uo. 62/35.
[886] Kam. Misc. Tric. V. v.
[887] Magyar Koss. f. A. n. 8.
[888] UC 78/12.
[889] Kam. A. eccl. f. 67. n. 130.
[890] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. sign.
[891] HTA 5259.
[892] Kam. Instr. 1285.
[893] Vár. kam. Szalay 1712. 19.
[894] UC 11/23.
[895] Prickler Getr. 445.
[896] Esterházy Rep. 12. f. C. n. 41.
[897] Uo. f. W. n. 856.
[898] Uo. n. 851.
[899] Lederer 154—155.
[900] Prickler Getr. 436—438.
[901] Takáts Kat. 95—96.
[902] Kam. Lib. res. 14. 229., 303. f.
[903] Schalk 494—495.
[904] Kam. Conscr. port. T. 22. 762.
[905] KO 5/1. 287.
[906] Mayr 249.
[907] OSZK Quart. Hung. 108.
[908] Kam. comm. oec. 1751. 67. 89.
[909] Wenzel 9. 251.
[910] Zichy f. 50. a. n. 4.
[911] Uo. f. 24. et B.
[912] Prickler Getr. 434., 445.
[913] Lederer 137., 143., 153.
[914] Kazimír Metr. 54.
[915] Kazimír Buda 65.
[916] D1 37 383.
[917] Géresi 2.339.
[918] Vár. kam. Fol. Lat. 1368. I. 113.
[919] Kam. Lymb. Decim. T. 107.
[920] UC 86/4.
[921] Belényesy 338.
[922] UC 61/38.
[923] Jerney IX. 42.
[924] UC 77/10.
[925] Uo. Irr. 7/144.
[926] UC 45/26.
[927] Reg. dec. Nyitra 106—115.
[928] Kam. Instr. 1.285.
[929] Reg. dec. Pozsony 118., 120—121.
[930] UC 45/29.
[931] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.
[932] Reg. dec. Bars 45.
[933] Uo. Esztergom 153.
[934] UC 2/4, 65/84, 52/27.
[935] Reg. dec. Komárom 81.
[936] Uo. Hont 104.
[937] Thurzó Irreg. f. 1.
[938] UC 11/23.
[939] Uo. 85/5.
[940] CJ.
[941] Uo.
[942] Kam. Misc. Tric. V. 11.
[943] Zichy f. 27. et B. n. 24.
[944] UC 28/9.
[945] Uo. Irr. 10/12., Eszterházy Pápai B.g. Galánta III. D. 7.
[946] UC 11/18.
[947] Rumler 50.
[948] Kvassy 1676. pl.
[949] Lederer 142—143.
[950] Pásztor 207.
[951] Bónis 88.
[952] M. Zsidó 11. 80.
[953] Kam. Misc. Tric. V. v.
[954] UC 91/20.
[955] Htt. A. Oec. Y. C. f. 4. n. 1. sing. O. 27.
[956] Uo. 3411.
[157] Szolnok Ö. 122/7.
[958] Jankovich 19. t.
[959] Schwartner 392—393.
[960] Luebeck 2. 3—6.
[961] Jäckel 2. 172., 233.
[962] Pethe 2. 139.
[963] Leuchs 161.
[964] Gaal 961—1962.

[965] Littrow 36.
[966] Rumler 46.
[967] Vademecum 25.
[968] Alberti 336.
[969] Kat. ir. 221., 223., 251., 327., 338., 347. 758.
[970] Stephens 1. 504.
[971] Ereky 156.
[972] Kam. Conscr. port. T. 18. 40., UC 89/60, 86/8.
[973] Reg. dec. Nógrád 105.
[974] Uo. Pozsony 120—121.
[975] Reg. Ant. conscr. 3.4.16., 1715, 1. t. 1. BB. f. 2. n. 1., 1720. 3. k. 8.14., 13. t. EE. fr. 6. n. 1., 6.1. DD. fr. 15. n. 6.
[976] UC 167/36, 2/33, 85/41, 31/17, 52/53.
[977] Lederer 144—150.
[978] Huščava P 27—40.
[979] Huščava 105., 112., 134—137.
[980] Kazimír Metr. 54—59.
[981] N. Kiss O. m. 544—549.
[982] D1 37 566.
[983] Teleki 11. 190.
[984] Rudolff P. VII. 3.
[985] Belényesy 338.
[986] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.
[987] UC 34/42.
[988] Huščava P. 40.
[989] KO 4/1. 312.
[990] Takáts Kat. 95—96.
[991] Schalk 494—495.
[992] KO 4/1. 429.
[993] Kazimír Metr. 54—55.
[994] Uo. 55., Kam. Misc. Tric. V. v.
[995] Uo.
[996] Huščava P. 32.
[997] Uo.
[998] Uo. 33.
[999] Arch. B. Štiav. 1—2. t., Paulinyi 264., 268. ezt ugyan javítja 3297-re, de ő rajz után mért, Tierenberger pedig az eredetit mérte.
[1000] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 2947.
[1001] Uo. Ideal n. 3. 4059., Kanc. A. g. 1779: 6220.
[1002] Uo. A. s.r. Fab. 1781. n. 27., Kanc. A. g. 1781:2569.
[1003] Uo. Dep. dim. 1787. f. 40. p. 1.
[1004] Regn. Dep. reg. 1791—3.1. HHH. f. 4. n. 7.
[1005] Schwartner 392.
[1006] Káts 11—12.
[1007] Demian 306.
[1008] CJ.
[1009] Htt. Impr. circ. II/4750.
[1010] Uo. Dep. p. g. c. 1808. f. 12. p. 18.
[1011] Kanc. A. g. 1809:3557.
[1012] Uo.
[1013] Uo. 4033.
[1014] Htt. Dep. p. g.c .1813. f. 11. p. 33.
[1015] Kanc. A. g. 1813:5501.
[1016] Htt. Impr. circ. II/5737.
[1017] Uo. II/6036.
[1018] Salomon 25.
[1019] Jäckel 2. 271—272.
[1020] Pethe 2.170.
[1021] Alberti 336.
[1022] Leuchs 206.
[1023] Gaal 961—962.
[1024] Fényes 1.285.
[1025] Vademecum 25.
[1026] Littrow 36.
[1027] Rumler 47.
[1028] — Mil. C. G. 1853:11 565., OTK 1853. 134.
[1029] FIK 1873. 17. t. 78. asz. 377/1867.
[1030] Uo. 409/1870.
[1031] Kam. Instr. 1. 285.
[1032] UC 100/25.
[1033] Kam. Instr. 1.285.
[1034] Uo.
[1035] UC 11/50.
[1036] Reg. dec. 296. cs.
[1037] ZSO 1. 62.
[1038] Prickler Getr. 445.
[1039] Házi 1/2. 429.
[1040] D1 24 613.
[1041] Házi 2/2. 227.
[1042] Nádasdi 36. cs. 18. cp.
[1043] UC 75/44.
[1044] Uo. 1013.
[1045] Nádasdi 46. cs. 59. cp.
[1046] Schalk 494—495.
[1047] UC 28/55.
[1048] Merényi Kapu 423.
[1049] Kam. A. eccl. f. 69. n. 102.
[1050] Fournier 376.
[1051] Lederer 152., 155.
[1052] Kam. Instr. 1.285.
[1053] Rumler 48.
[1054] Prickler Getr. 435., 455.
[1055] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sing. O. sign.
[1056] UC2/13.
[1057] Uo. 40/28.
[1058] Uo. 2/15.
[1059] Uo. 2/16.
[1060] Uo. 48/77.
[1061] Takáts 1.317.
[1062] KO 4/2. 726.
[1063] Vár. kam. Szalay 1712.
[1064] UC 45/29.

[1065] Uo. 11/23.
[1066] Wenzel 7.29., Szentpétery—Borsa 621.
[1067] Herkov Mjera 333.
[1068] Vár. kam. Fol. Lat. 1368. I. 113.
[1069] Kam. Lymb. Dec. T. 107.
[1070] UC 60/70.
[1071] Kam. Instr. 1.285.
[1072] UC. 45/29.
[1073] Uo. 31/16.
[1074] Uo. 36/15.
[1075] Uo. 117/11.
[1076] Uo. 33/16.
[1077] Uo. 52/23.
[1078] Belényesy 338.
[1079] Uo.
[1080] UC 45/26.
[1081] Kam. Instr. 1. 285.
[1082] Kanc. A. g. 1773:5991.
[1083] M. Zsidó 11. 90.
[1084] UC 45/29.
[1085] Vlajinac 278.
[1086] Tört. Tár 1879. 598—601.
[1087] UC/NRA 977/28.
[1088] UC 3/7.
[1089] Uo. 91/27.
[1090] Uo. 68/7.
[1091] Batthyány Körm. k. i. Lelt.
[1092] UC 26/34.
[1093] Uo. 74/7.
[1094] Zakl. 1. 221., 3. 385., 4. 103., Herkov Zagr. 200.
[1095] Herkov Zagr. 200., Ver. 259, 329—330., Mjera 117.
[1096] Lederer 155.
[1097] Vár. kam. Fol. Lat. 1368., Kam. Lymb. Dec. T. 107.
[1098] UC 45/26.
[1099] Kam. Instr. 1.285.
[1100] Uo. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.
[1101] UC 27/22.
[1102] Reg. dec. Somogy 152.
[1103] Zichy f. 234. n. 6.
[1104] OSZK Fol. Lat. 999. 13.
[1105] Veszprém II. J. felm. f. LX.
[1106] Lederer 155.
[1107] Jerney IX. 42, Erdődy f. 4. b. 2181.
[1108] UC Irr. 7/144.
[1109] Uo. 45/26.
[1110] Kam. Instr. 1. 275.
[1111] UC 99/37.
[1112] Nagy Sopron 1.74., az oklevélszt. dátuma téves.
[1113] Pl. Nádasdi 11. cs. 56—57. cp., UC 4/1, 28/80. stb.
[1114] Pl. UC 99/43, Zichy f. 25. et B.
[1115] Kováts Áru 187.
[1116] Rudolff P. VII. 3.
[1117] Geyer—Pribram 67—69.
[1118] Kam. Exp. c. Pozs. 1590. 12. 15.
[1119] Batthyány Körm. k. i. Tiszt. 1. 47—48. sz.
[1120] Uo. Moss. 49 496.
[1121] Kam. Misc. Tric. V. n. 7.
[1122] Cod. Austr. 3.92.
[1123] Arithm. comp. 61.
[1124] Leuchs 156.
[1125] Gaal 962.
[1126] Littrow 25.
[1127] Bleibtreu 472.
[1128] Noback 924.
[1129] Esterházy Rep. 12. f. C. n. 41.
[1130] Uo. f. W. n. 856.
[1131] UC 96/8.
[1132] Takáts 1.318.
[1133] Acsády Közg. 253.
[1134] Batthyány Vegyes 17. cs. 228.
[1135] Kováts Áru 187.
[1136] Sólyom 86.
[1137] D1 49 819.
[1138] Rudolff P. VII. 3.
[1139] Kam. Litt. c. ex. 1614. okt. n. 178.
[1140] Batthyány Miss. 49 496.
[1141] Kam. A. part. 1. 1656.
[1142] Király 407.
[1143] Geyer—Pribram 102.
[1144] Bogdán Gabona 321—323.
[1145] Kazimír Metr. 51.
[1146] Házi 2/1. 283.
[1147] Uo. 2/2. 227.
[1148] Takáts 1.317—318.
[1149] Káldy—Nagy 4.
[1150] Uo. 27—28.
[1151] UC 136/30, Reg. dec. Baranya 44., Hornyik 2.452., 4.221.
[1152] Beke—Barabás 858.
[1153] UC 127/4.
[1154] Fournier 401.
[1155] Herkov Slav. mjera 333.
[1156] Uo. 337.
[1157] Schwartner 394.
[1158] Herkov Slav. mjera 322.
[1159] Benigni 82.
[1160] Fényes 1.286.
[1161] Littrow 37.
[1162] Rumler 45.
[1163] Uo. 49.
[1164] Pl. Arithm. comp. 61.
[1165] Vö. Rákóczi 16. cs. 595. cp.
[1166] Bethlen Küküllő CCIII. 4.

[1167] Makkai 542.
[1168] Pl. Dl 26 211., Reg. dec. 295—6. cs.
[1169] Gub. Pol. 1819:10 224., 1823:7672.
[1170] Schwartner 394.
[1171] Jäckel 2,384.
[1172] Leuchs 198.
[1173] Niemann 195.
[1174] Fényes 1.286.
[1175] Vademecum 25., Bocsor 169.
[1176] Rumler 49.
[1177] Schalk 474., 484.
[1178] Kováts Áru 187.
[1179] Király 407.
[1180] Geyer—Pribram 102.
[1181] Noback 924.
[1182] M. Ny. 1907. 317.
[1183] Zichy Okmt. 1.38.
[1184] ZSO 1.601.
[1185] Dl 15 972.
[1186] OSZK Fol. Lat. 2206.
[1187] Zichy f. 32. et K. n. 6.
[1188] Teleki Nagyz. 1600. pl.
[1189] UC 34/75.
[1190] UC/NRA 871/48.
[1191] UC 21/8, 39/24, 30/45, 153/27, 46/14.
[1192] Uo. 46/64.
[1193] Uo. 87/81.
[1194] Regn. Conscr. port. A. f. A. n. 1. et A., UC 97/2, KO 4/1. 650.
[1195] Knauz M. Strig. 2. 314.
[1196] UC 91/7.
[1197] Györffy 1. 479.
[1198] Knauz Mon. Strig. 3. 149.
[1199] UC 45/29.
[1200] Thurzó Irreg. f. 1. 169. cp.
[1201] UC 45/29.
[1202] Román 124.
[1203] UC 25/5.
[1204] Kam. Repr. 1670. nov. n. 70.
[1205] Zichy f. 32. et K. n. 5.
[1206] Kam. Repr. 1670. nov. n. 70.
[1207] Uo.
[1208] Román 124.
[1209] Uo., Szuhay 138., 143.
[1210] Kam. Repr. 1666. nov. n. 6.
[1211] Gosztonyi 1675. pl.
[1212] Orczy Num. 193. 12. cp.
[1213] Szendrei 2. 280.
[1214] Uo. 625.
[1215] Szuhay 166., 176.
[1216] Reg. dec. Nyitra 113.
[1217] UC 7/34.
[1218] Uo. 60/87.
[1219] Reg. dec. Nyitra 113.
[1220] UC 26/51.
[1221] Acsády Mért. 374.
[1222] Tört. Tár 1897. 97.
[1223] Román 124.
[1224] Teleki Nagyz. 1630. pl.
[1225] Román 124., KO 2/1. 145.
[1226] UC 3/21, 3/24.
[1227] Uo. 32/88.
[1228] Uo. 108/19.
[1229] Uo. 45/26.
[1230] Kam. Instr. 1. 285.
[1231] Reg. dec. Hont 104.
[1232] Némethy 255.
[1233] UC 84/57.
[1234] Uo. 45/35.
[1235] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sgin. O. sign.
[1236] Uo. 3841.
[1237] Lederer 153., 155.
[1238] Dl 59 340.
[1239] Uo. 59 290., 59 359., 59 427.
[1240] Belényesy 338.
[1241] UC 77/10.
[1242] Uo. 45/26.
[1243] Kam. Instr. 1. 285.
[1244] Kam. Litt. c. ex. 1622. dec. n. 202.
[1245] UC 100/6.
[1246] Esterházy Rep. 23. f. JJ. n. 2006.
[1247] Acsády M. mért. 374.
[1248] Uo.
[1249] UC 126/2.
[1250] Uo. 95/14.
[1251] Uo. 21/8, 85/61.
[1252] Uo. 27/8.
[1253] Uo. 22/1.
[1254] Uo. 22/21.
[1255] Román 124.
[1256] UC 41/11.
[1257] Kam. Misc. Tric. V. n. 11.
[1258] Uo. Exp. c. Pozs. 1591. 12. 15.
[1259] UC 34/75.
[1260] Román 124.
[1261] Kam. Repr. 1611. febr. n. 5.
[1262] UC 7/4, 2/34.
[1263] Acsády Mért. 374.
[1264] Román 124.
[1265] Szuhay 162.
[1266] Kam. Repr. 1666. nov. n. 6.
[1267] UC Irr. 7/144.
[1268] UC 60/72, 60/73.
[1269] Berényi f. 17. n. 3.
[1270] Dl 95 487.
[1271] Vár. kam. Fol. Lat. 1368. I. 113.
[1272] Kam. Lymb. Dec. 107.
[1273] Uo. A. eccl. f. 69. n. 77.

[1274] UC 32/96.
[1275] Uo. 65/20.
[1276] Uo. 89/86.
[1277] Uo. 189/32.
[1278] Uo. 45/29.
[1279] Kanc. Lib. reg. 17. k. 291.
[1280] UC 76/18.
[1281] Uo. 106/3.
[1282] Erd. Fisc. IV. sz. f. 256. J.
[1283] M. Nyőr. 1898. 96.
[1284] Uo. 1886. 191.
[1285] UC 4/24.
[1286] Uo. 2/34.
[1287] Uo. 78/3.
[1288] Uo. 107/44.
[1289] MGSZ 1900. 87.
[1290] UC 31/16.
[1291] Pannonh. 10. 204—205., 208.
[1292] UC 31/17.
[1293] ZSO 1. 24.
[1294] Finály Beszt. 487.
[1295] ZSO 1. 601.
[1296] Szamota Schlägli 1021.
[1297] DI 9351.
[1298] Uo. 102 848.
[1299] Uo. 67 855a.
[1300] Uo. 19 702.
[1301] Reg. dec. Csongrád 81. Külső-Szolnok 206.
[1302] Vár. kam. Szalay 1712. 161.
[1303] UC 46/64.
[1304] Uo. 58/14.
[1305] Kam. Tört. eml. 2. PÜ. 65.
[1306] UC 12/42.
[1307] Uo. 174/8.
[1308] Uo. 44/78.
[1309] Uo. 168/12.
[1310] Szolnok Ö. 122/7.
[1311] Demian 306.
[1312] UC 204/1.
[1313] Regn. Diaeta 1843. 1. XX. n. 20. H. cs. 1. n.
[1314] Bocsor 169.
[1315] Kat. ir. 428., 447., 451., 471. 493.
[1316] Gub. Pol. 1813:4983.
[1317] Uo.
[1318] Myskovszky Bártfa 32., Ürm. 235.
[1319] Kolosm. kvt. Urb. 1653. pl. 750. f.
[1320] UC 21/8.
[1321] Uo. 41/49, 41/24.
[1322] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 43.
[1323] UC 220/24.
[1324] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 6599.
[1325] Reg. dec. Bereg 47.
[1326] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 43.
[1327] Csáky Közp. f. 34. Kővár.
[1328] Gub. Pol. 1813:4984.
[1329] Maróthi 118. §
[1330] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 2714, 3841.
[1331] Uo. Ideal n. 3., A. s. r. Fab. 1780. n. 19.
[1332] DI 94 933.
[1333] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 43.
[1334] Szeremley 4. 410.
[1335] N. Kiss Dézsma 11.
[1336] Vár. kam. Szalay 1712. 160. cp.
[1337] Kam. Repr. 1601. márc. n. 30.
[1338] Takáts Malom 155.
[1339] UC 5/17.
[1340] Reg. dec. Bihar 59.
[1341] UC 17/8.
[1342] Uo. 79/36.
[1343] Komoróczy 167.
[1344] Reg. dec. Bereg 47.
[1345] Gub. Pol. 1813:4984.
[1346] Takáts 2.272.
[1347] Forgách s. I. f. F. n. 6.
[1348] Fournier 426.
[1149] Együttes példa: Gub. Pol. 1783:10 793.
[1350] Beke—Barabás 858.
[1351] Rozsnyay 41.
[1352] Kam. Instr. Irreg. 457.
[1353] EOGY 20. 457.
[1354] Uo. 194.
[1355] Gub. Pol. 1771:3124., 1772:284.
[1356] Uo. 1783:10 793.
[1357] Uo. 1813:4894.
[1358] Uo. 1819:10 224.
[1359] Uo. 1823:5436.
[1360] Uo. 1828:294.
[1361] Jäckel 1.183.
[1362] Benigni 82.
[1363] Littrow 32.
[1364] Finály Polg. 198.
[1365] ZSO 2/1. 520.
[1366] DI 106 466.
[1367] Uo. 45 673.
[1368] Uo. 19 702.
[1369] Géresi 2. 522.
[1370] UC 75/39.
[1371] Uo. 26/61.
[1372] Tört. Tár 1878. 932.
[1373] UC 152/9.
[1374] Uo. 174/8.
[1375] KO 3. 129.
[1376] UC 41/3.
[1377] KO 3.659.
[1378] UC 8/16.
[1379] Uo. 21/8.
[1380] Hornyik 3.350.

[1381] UC 58/19.
[1382] Hadi reg. 2. IV. 3.
[1383] Acsády Mért. 642.
[1384] Szeremley 4. 410.
[1385] Myskovszky Bártfa 69., Ürm. 238.
[1386] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 43.
[1387] Kemény—Kovács 1.61.
[1388] Basta 162.
[1389] Csáky Kassai f. 381. 222. cp.
[1390] UC 11/23.
[1391] Arch. B. Štiav. 2. t.
[1392] UC 152/7.
[1393] Alvinczi 2.105.
[1394] Úriszék 970.
[1395] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 43.
[1396] Kolosm. kvt. Urb. 1630. pl.
[1397] Erd. Fisc. VII. sz. f. 488. G.
[1398] UC 45/26.
[1399] Uo. 201/31.
[1400] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 3411.
[1401] Szolnok Ö. 122/7.
[1402] Luebeck 2.36.
[1403] Békés 46.
[1404] ZSO 1. 24—25.
[1405] Kam. Instr. 1. 285.
[1406] UC 79/36.
[1407] Maróthi 118. §
[1408] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sigm. O. 3411.
[1409] Szolnok Ö. 122/7.
[1410] Káts 11—12.
[1411] Békés 46.
[1412] Erd. Fisc. III. sz. f. 150. S.
[1413] HTA 5963/6.
[1414] UC 25/39.
[1415] Uo. 45/29.
[1416] Szeremley 4. 410.
[1417] Kam. Repr. 1574. máj. n. 1.
[1418] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 43.
[1419] Barta 162.
[1420] Erd. Fisc. III. sz. f. 150. S.
[1421] Kölcsey 1614. pl.
[1422] Reg. dec. Csongrád 81., Külső-Szolnok 206., Tagányi 108. tévesen 3 vékát ír.
[1423] Erd. Fisc. IV. sz. f. 327. F.
[1424] Tóth Mikolai 9—11.
[1425] Kam. Misc. Tric. V. n. 3.
[1426] N. Kiss Dézsma 11.
[1427] Reg. dec. Bihar 57.
[1428] Makkai 542.
[1329] Reg. dec. Bihar 58.
[1430] Gyulafeh. Lib. Reg. XIX. 21., 41.
[1431] Makkai 542.
[1432] UC 19/4.
[1433] Gub. Pol. 1813:4983.
[1434] Rákóczi 1. t. 2. pl.
[1435] Mollay 145., 149., 443. §
[1436] Salamon 3. 190—195.
[1437] Bogdán Gabona 312.

4. TÉRFOGATMÉRTÉKEK

[1] M. Ny. 1956. 497.
[2] UC 20/28.
[3] Uo. 46/5.
[4] Uo. 153/53.
[5] Népr. lex. 1.22., Magy. népr. 2.124.
[6] Finály Beszt. 440.
[7] Géresi 2.140.
[8] Justh 1.499. pl.
[9] Vö. Magy. népr. 2181—2.
[10] Pannonh. 10. 209.
[11] UC 14/37.
[12] UC/NRA 1052/3.
[13] Népr. lex. 3.236., Magy. népr. 2.304.
[14] Benigni 83.
[15] M. Ny. 1914. 392.
[16] D1 26 015.
[17] Oklevélszt.
[18] Orczy Rat. f. XI. n. 20., 70.
[19] Népr. lex. 1.303—4., Magy. népr. 2. 125—126.
[20] Reg. dec. Békés 46.
[21] UC 166/3.
[22] Uo. 26/72.
[23] Reg. dec. Szabolcs 171.
[24] Wenzel Mezg. 178.
[25] UC 246/1.
[26] Orczy Rat. f. XI. n. 1., 14., 20.
[27] Uo. n. 70.
[28] Balassa 420.
[29] Teleki Mch. Misc. 76.
[30] Szolnoky 47—49.
[31] EOGY 8. 405.
[32] Bogdán 2. 3.217. 5
[33] Uo. 3.2.1.1, 3.2.26.1
[34] Népr. lex. 3.138., Magy. népr. 2. 304—306.
[35] OSZK Fol. Germ. 1094.9.
[36] UC 3/21
[37] Uo. 18/6
[38] Erd. Fisc. IX. sz. f. 12. G.
[39] UC 39/24
[40] Frecskay 93—98., Bogdán Mve. 128. Magy. népr. 1. 327.
[41] Htt. Dep. p. g. c. 1846. f4. p. 81. 6267
[42] Geringer 1851:3197.
[43] Bogdán 2. 3.2.30.3

[44] Vajda 266—268.
[45] Arch. B. Štiav. 1. t.
[46] Uo. M. IV.
[47] Paulnyi 273.
[48] Bogdán 2. 3.26. 3.
[49] Faludi 1.160.
[50] Bogdán 2. 3.2.24.
[51] Szolnoky 47—49.
[52] Vö. Magy. népr. 2 124—126., 178—179.
[53] Zichy okmt. 2.588.
[54] Pesty 3.100.
[55] Oklevélszt.
[56] D1. 17061.
[57] Uo. 28336.
[58] Pl. UC 16/18, Wenzel Mezg. 178.
[59] Oklevélszt.
[60] D1 58 001.
[61] Uo. 30 063.
[62] Uo. 26 210.
[63] Reg. dec. Szatmár 202.
[64] Acsády Mért. 643.
[65] Balassa 430.
[66] N. Kiss Mért. 285—286.
[67] Reg. dec. Nógrád Nógrád 105., 275.
[68] Uo. Gömör 82—86.
[69] Uo. Szepes 152., UC 79/2.
[70] Uo. Torna 208.
[71] Uo. Sáros 124—140.
[72] UC Irr. 11/40.
[73] Reg. dec. Abaúj 1., 42.
[74] Uo. Zemplén 226—256.
[75] Uo. Ung 216—221.
[76] Uo. Bereg 47—49.
[77] Uo. Ugocsa 213—216.
[78] Uo. 215.
[79] UC 82/88.
[80] Dézsma 1.127.
[81] Reg. dec. Heves 100—104.
[82] Jerney XXIV. k. 10.
[83] Reg. dec. Heves 103., Ext. 288.
[84] Uo. Abaúj 10., 28., 34., Bereg 51., Borsod 61., 74., Szabolcs 155., Zemplén 250.
[85] Uo. Borsod 51—52.
[86] Uo. Szabolcs 153—165.
[87] Molnár 144.
[88] Karácsonyi 1.243.
[89] Erd. Fisc. Tizedj. 1.
[90] Uo. 2.
[91] Uo. VII. sz. f. 488. G.
[92] Reg. dec. Szatmár 176—204.
[93] Uo. Bihar 57.
[94] Uo. Zaránd 225.
[95] Erd. Fisc. IV. sz. f. 279. E.
[96] Uo. IX. sz. f. 12. C.
[97] Reg. dec. Zágráb 295.
[98] Népr. lex. 3.640., Magy. népr. 2.124—126.
[99] Teleki Mvh. Földv. 1668. pl.
[100] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 25., 29.
[101] Oklevélszt.
[102] Népr. lex. 1.306.
[103] Bogdán 2. 3.2.17.3.
[104] UC 99/27.
[105] Nádasdi 10. t.
[106] Uo.
[107] UC 126/2.
[108] Prodan 1900.
[109] UC 14/37.
[110] Prodan 1.900.
[111] Szádeczky-Kardoss Erd. ir. 6. t.
[112] Erd. Fisc. IV. sz. f. 255. T.
[113] Uo. XI. a. sz. f. 3. G.
[114] UC 58/36.
[115] Uo.
[116] Uo. 149/31.
[117] Eszterházy Pápai n. 83.
[118] Uo.
[119] Népr. lex. 3. 106—107.
[120] Wenzel 1. 26.
[121] CJ.
[122] Wenzel 1. 279., Fejér III/2. 169., IV/1. 193.
[123] D1 41 242.
[124] Finály Beszt. 441.
[125] UC 62/32.
[126] Uo. 12/42.
[127] Reg. dec. Nyitra 114.
[128] Acsády Mért. 643.
[129] Balassa 431—439.
[130] Reg. dec. Pozsony 116—122.
[131] Uo. Nyitra 106—115.
[132] Uo. Komárom 81.
[133] Uo. Esztergom 154., 275.
[134] Uo. Bars 44—45.
[135] Uo. Hont 104.
[136] Uo. Nógrád 105., 275.
[137] Uo. Gömör 82.
[138] Uo. Szepes 152., UC 26/31, 79/3, Bártfai Csáky 772.
[139] Reg. dec. Torna 206—210.
[140] Uo. Sáros 123., 151., UC 21/3, 30/50.
[141] Reg. dec. Abaúj 1—42., 275., UC 10/10.
[142] Reg. dec. Zemplén 226—271.
[143] Uo. Ung. 219—221.
[144] Uo. Bereg 47.
[145] Esterházy Rep. 12. f. W. n. 856., Reg. dec. Sopron 152., Prickler Getr. 419—420., 422.
[146] Esterházy Rep. 13. f. O. n. 338., Prickler Getr. 421—422.
[147] Pannonh. 10. 148., Erdélyi 208.

[148] Reg. dec. Győr 105., 274.
[149] UC 99/14.
[150] Reg. dec. Borsod 60.
[151] Uo. Szatmár 203.
[152] Népr. lex. 3. 184., Magy. népr. 2. 178—179.
[153] UC 62/32.
[154] Reg. dec. Pozsony 122., 141—151.
[155] Uo. Nyitra 107—115., UC 36/43.
[156] Prickler Getr. 421.
[157] Reg. dec. Bars 44—46.
[158] Uo. Komárom 81.
[159] UC 62/32.
[160] Reg. dec. Esztergom 152., 275.
[161] Uo. Hont 104.
[162] Uo. Nógrád 105., 275.
[163] Uo. Gömör 83—93.
[164] UC 32/47, 16/1., Bártfai Csákyi 772.
[165] UC 37/43, 22/1, 30/50.
[166] Uo. Irreg. 11/40.
[167] Reg. dec. Torna 211—212.
[168] Uo. Abaúj 1—42., Nádasdi 24. t., UC 37/43.
[169] UC 158/28.
[170] Reg. dec. Zemplén 222—272., UC 37/43.
[171] UC 37/43.
[172] Reg. dec. Ung 203.
[173] Uo. Bereg 53—56.
[174] Uo. Ugocsa 21—216.
[175] Prickler Getr. 419.
[176] Uo. 419—420.
[177] Uo.
[178] Esterházy Rep. 65. n. 28.
[179] Zichy f. 86. et. A. n. 16.
[180] UC 100/36.
[181] Uo. 99/104.
[182] Uo. 145/115.
[183] Reg. dec. Heves 103—104.
[184] Prickler Getr. 421.
[185] Reg. dec. Borsod 73—75.
[186] Szuhay 162.
[187] Reg. dec. Borsod 77.
[188] Uo. Szabolcs 162., 167.
[189] Molnár 144., Karácsonyi 1. 243.
[190] Reg. dec. Bihar 59.
[191] Prickler Getr. 419—420.
[192] UC 32/40, Reg. dec. Szatmár 202—203.
[193] UC 37/43.
[194] Prickler Getr. 420—421.
[195] UC 246/1.
[196] Pl. UC 21/8.
[197] Pl. uo. 42/58., Galgóczi 190.
[198] Pl. UC 246/1.
[199] Nagyváti 1. 243—247., Balassa 40., Népr. lex. 1. 126—130., Magy. népr. 2. 125—126.
[200] Pl. UC 100/36, 143/9, 145/115, 158/28.
[201] Reg. dec. Abaúj 10., 28., 34., Bereg 51. Borsod 61., 74., Heves 103., Szabolcs 115., Zemplén 250.
[202] Kéve 363., Jantsits 32., Mezg. lex. 2. 567. Balassa 405.
[203] Wenzel 11. 345.
[204] D1 63 205.
[205] Uo., 29 073., 63 205., Uo. 37 169., Teleki 12. 68., Teleki Mvh. Földv. 1610. pl., Orczy Num. n. 193., UC 44/65. 85/34, 57/84, 60/77, 108/57, 21/11.
[206] OSZK Fol. Germ. 1094., Vár. kam. Fol. Lat. 1524., UC 97/29, 3/21, 148/6, 39/24, 63/30, Kassai 3. 179.
[207] Vár. kam. Szalay 1712. 52. cp.
[208] Szily 184., 508.
[209] Maróthi 203. §
[210] UC 176/18, 155/68.
[211] Uo. 166/32., 159/23., 155/54.
[212] Arch. B. Štiav. 1. t.
[213] Pl. uo.
[214] Bogdán 2. 2.2.6.1.1.4.
[215] Littrow 25.
[216] Ulbrich 100. 86.
[217] Nádasdi 10. t.
[218] Uo.
[219] Kam. Tört. Eml. 2. Pü. 61.
[220] Forgách J. s. 1. f. F. n. 140.
[221] Bogdán 2. 3.2.17.1.
[222] Benigni 83.
[223] Nádasdi 10. t.
[224] Uo.
[225] Ghyczy 1574. pl.
[226] UC 101/3.
[227] Nádasdi 45. cs. 420. cp.
[228] Kam. Lymb. II. s. 13. t.
[229] Takáts 1. 319.
[230] UC 96/4, 94/8.
[231] Kam. Tört. eml. 2. PÜ. 55.
[232] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 6124.
[233] Uo. A. s. r. Feb. 1781. n. 27.
[234] Kat. ir. 319/b.
[235] Lehmann 133.
[236] Nádasdi 10. t.
[237] Uo.
[238] Benigni 83.
[239] Magy. népr. 2.309—310.
[240] Nádasdi 10. t., UC 97/19.
[241] UC 21/8.
[242] Keglevich VI. B. e. 1.

[243] Szolnok 47—49.
[244] Arch. B. Štiav. T. 1.
[245] Paulinyi 272.
[246] Pethe 1.88.
[247] Littrow 26.
[248] Bleibtreu 472.
[249] Schmidt L. 169.
[250] Noback 925.
[251] Benigni 84.
[252] Htt. A. Oec. 1. C. f. 4. n. l. sign. O. 4059.
[253] Kovács K. 2. 167.
[254] Rákóczi Gy. 4.
[255] Tört. Tár. 1899. 690.
[256] Szilády—Szilágyi 1. 386.
[257] MGSZ 1896. 95.
[258] UC 30/21.
[259] Keglevich II. B. e. 1.
[260] Nádasdi 10. t.
[261] UC 91/7.
[262] Bogdán 1. 3.29.1., Bogdán 2. 3.2.17.1.
[263] Wenzel 6. 437., 7. 97.
[264] Esterházy Rep. 65. n. 11.
[265] KO 4/2. 402.
[266] Kam. Instr. Irat. 32. cs.
[267] Htt. A. Oec. l. 1. f. 4. n. l. sign. O. sign.
[268] UC 199/22.
[269] Csáky Közp. f. 6. d. Margitha
[270] Bogdán 2. 3.37. 3.
[271] Kruplanicz 2. pl.
[272] Bogdán 2. 3.29.4.
[273] Kat. ir. 902.
[274] Finály Polg. 198.
[275] Kat. ir. 319., 428.
[276] Csink 5.
[277] FIK 1873. 17. t. 78. asz. 377., 403/1867., 409/1970.
[278] Uo. 1876. 17. t. 8. asz. 1453.
[279] Mezg. lex. 1. 245.
[280] Htt. Dep. p. g. c. 1802. f. 10. p. 12—14.
[281] Balassa Eberhard 14. t.
[282] Vár. kam. Fol. Lat. 1524., Bártfai Csáky 673., Kubinyi 1694. pl., UC 90/28, 7/31, 8/11, 34/11, 34/60, 57/1, 75/36, 103/10.
[283] Festetics Közp. b.i. I. 6.
[284] UC 2/27.
[285] Uo. 5/16.
[286] Uo. 32 /38.
[287] Uo. 156/12.
[288] Uo. 9/7.
[289] HTA 5263/5.
[290] Merényi Dombó. 88.
[291] UC Irr. 11/39.
[292] UC 100/36.
[293] Uo. 169/2.
[294] Teleki Mvh. Földv. 1610. pl.
[295] Népr. lex. 2. 196.
[296] Teleki Mvh. Miss. 76.
[297] Szolnoky 47—49.
[298] Népr. lex. 4. 234—235., Magy. népr. 2. 124—126.
[299] UC 143/7.
[300] Orczy Rat. f. XI. n. 14., 20.
[301] Népr. lex. 3. 235., 385.
[302] Szeged 6/f. Kat. 9.
[303] Népr. lex. 3. 235.
[304] Bogdán 1786. 201.
[305] Bellon 80.
[306] Wenzel Mezg. 178.
[307] Maksay 830.
[308] Teleki Mvh. U.r. 3135.
[309] Hornyik 3. 425.
[310] Sammlung 1. 57.
[311] Instr. mil. 39. §
[312] UC 69/9.
[313] Oklevélszt.
[314] UC 21/8.
[315] Uo. 78/29.
[316] Rákóczi 1. t. 2. pl.
[317] UC 41/24.
[318] MGSZ 1900. 87.
[329] Szirmay 5. t.
[220] Frecskay 98—102., Bogdán Mve. 184.
[321] Gub. Pol. 177:1801.
[322] Benigni 83.
[323] Bogdán 1. 4.44, Bogdán 2. 4.96.
[324] Vár. kam. Fol. Lat 1278. 65.
[325] UC 174/8.
[326] Uo. 9/59.
[327] Uo. 8/22.
[328] Balpataky VII. cs. 13. sz.
[329] UC 148/11.
[330] Vár. kam. Fol. Lat. 1278.
[331] Kam. Conscr. port. T. 50. 657.
[332] Kam. Instr. 37. t. Mont.
[333] UC 26/88.
[334] Uo. 2/33.
[335] Uo. 126/32.
[336] Uo. 114/22.
[337] Uo. 159/23.
[338] Uo. 230/2.
[339] Uo. 246/1.
[340] Népr. lex. 2. 177—178., 451—452.
[341] Vár. kam. Fol. Lat. 907.
[342] Nedeczky 1617. pl.
[343] Iványi Szabadka 201.
[344] Kam. Conscr. port. T. 50. 637.
[345] Thurzó Irreg. f. 1. 196.
[346] Batthyány Körm. k. i. Tiszt. lev. 47.

[347] OSZK Fol. Lat. 3814.
[348] Iványi Szabadka 201.
[349] UC 158/28.
[310] Pannonh. 5.351.
[351] UC 221/15.
[352] NRA f. 1054. n. 17. az adatot Kenéz Győző kollégámnak köszönöm.
[353] Eszterházy Pápai c. 51. n. 6.
[354] Arch. B. Štiav. 1. t.
[355] UC 2/27.
[356] Uo. 32/28.
[357] Teleki Mvh. U.r. 3135.
[358] UC 16/18.
[359] Hornyik 3. 350.
[360] UC 5/16.
[361] Uo. 156/12.
[362] Uo. 9/7.
[363] Tört. Tár 1900. 288., 292.
[364] HTA 5263/5.
[367] Merényi Dombó. 88.
[366] Bethlen Küküllő CCIII. k. 54. sz. 207. cp.
[367] UC Irr. 11/39.
[368] UC 100/36.
[369] Uo. 169/2.
[370] Szirmay G. á. 8. t.
[371] Erd. Főb. Term. 1. f.
[372] Bethlen Küküllő XLVII. k. 241. 580 cp.
[373] Pannonh. 11. 879.
[374] UC 230/2
[375] Uo. 175/5.
[376] Gub. Pol. 1832:808.
[377] Balassa K. i. 21. cs.
[378] UC 244/9.
[379] Uo. 246/1.
[380] Wenzel Mezg. 178.
[381] Kam. Instr. 37. t. Mont. 66. cp.
[382] Bogdán Rmm. 331.
[383] Noback 923.
[384] Cod. Austr. 6. 250.
[385] Schmidt L. 169.
[386] Pethe 1. 8.
[387] Littrow 26.
[388] Finály Polg. 198.
[389] Stath. Of. 1854. IX. A. 4.
[390] Uo. Norm. 1859:22 128.
[391] Bleibtreu 472.
[392] Noback 923.
[393] Zivuska 99.
[394] Paulinyi 274.
[395] Benigni 84.
[396] Arch. B. Štiav. 1. t.
[397] Paulinyi 264., 274.
[398] Uo. 274.
[399] Arch. B. Štiav. 1. t.
[400] Paulinyi 278.
[401] Uo. 274.
[402] Arch. B. Štiav. 1. t.
[403] Paulinyi 278.
[404] Arch. B. Štiav. 1. t.
[405] Paulinyi 277.
[406] Ulbrich 100. 73.
[407] Bogdán 2. 3.2.6.3.
[408] Schmidt 13. 336—341.
[409] Lehmann 133.
[410] Uo.
[411] Bogdán 2. 3.2.30.3.
[412] Erd. Fisc. X. sz. f. 1. J.
[413] Bogdán 2. 3.2.1.2.
[414] Kam. Instr. 37. t. Mint. 77. cp.
[415] Reg. dec. Szabolcs 171.
[416] Népr. lex. 1. 520., 3. 234.
[417] Bogdán 1. 4.2.30.
[418] Bogdán 2. 4.2.32.2.
[419] Népr. lex. 5. 588.
[420] Karácsonyi 243.
[421] Debrecen Öi. 1. Kat. 70.
[422] Bogdán 1786. 220., 216.
[423] Bellon 80.
[424] Bogdán 1828. 86.
[425] Népr. lex. 4. 588.
[426] Bálint 2. 682—683.
[427] Vár. kam. Fol. Lat. 907.
[428] UC 101/3.
[429] Káldy-Nagy Baranya 15., Mo. t. 77.
[430] Úriszék 766.
[431] Cod. Austr. 3. 76.
[432] Geyer—Pribram 102.
[433] Bogdán Gabona 312—313.
[434] Noback 924.
[435] Bogdán Gabona 312—313.
[436] Cod. Austr. 5. 431.
[437] Bogdán 2. 4.2.89.
[438] UC 123/20.
[439] Htt. Dep. p. g. c. 1792. f. 5. p. 17.
[440] Népr. lex. 5. 634—635.
[441] D1 34 994.
[442] EOGY 8. 405.
[443] Bogdán 2. 3.2.1.1., 3.2.25.3.
[444] Kam. Lymb. II. s. U. r. XXV. 2.
[445] Bogdán 2. 3.2.26.1.

5. SÚLYMÉRTÉKEK

[1] Hempel—Krüsinger 4. 264—278.
[2] Beilbtreu 472.
[3] Noback 925.
[4] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 168.

[5] Hóman 108—109.
[6] Zimmermann—Werner 1. 36.
[7] Rechn. Kronst. 3. 598.
[8] Számv. 58.
[9] UC 106/3, 78/7.
[10] Uo. 13/11.
[11] Hóman 108.
[12] Alberti 49.
[13] D1 24 496.
[14] Hóman 89., 109.
[15] D1 24 496.
[16] Hóman 36., 45.
[17] Uo. 34., 42.
[18] Berzeviczy 1727. pl. 152.
[19] Maróthi 116., 126. §
[20] Knauz M. Strig. 3. 576.
[21] Schalk 467—468.
[22] Rudolff P. IIII—V.
[23] Számv. 58.
[24] Hóman 124.
[25] Uo. 120.
[26] Fournier 380., 383—389., 391., 393., 404., 420—423., 426., 429.
[27] Ulbrich 100 13.
[28] Uo. 87.
[29] Regn. Diaeta 1843. 1. XX. n. 20. H. cs. 1. sz.
[30] Min. Inn. 1853:13 871., Mil. C. G. Norm. 1854:8576.
[31] Allg. Rgb. 1851. 244.
[32] Geringer 1852:30 224.
[33] Rudolff P. IIII—V.
[34] Ulbrich 100 75., 87.
[35] Münnich 137.
[36] Mollay 104., 415. §
[37] OSZK Fol. Hung. 1433.
[38] KO 4/1. 53.
[39] Salamon 3. 194—195., 210.
[40] Kováts Áru 79.
[41] Sólyom 83.
[42] Budapest 2. 51.
[43] Hóman 110—115., 122.
[44] Debrecen Jkv. I. 4., Szimics 58.
[45] UC 5/17.
[46] Szádeczky Apafi 234.
[47] Schatzberg 2. g.
[48] EOGY 19. 276.
[49] Hóvári, Szabó T. A. kézirat.
[50] EOGY 20. 170.
[51] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 168.
[52] Tkalčič. 1. 479.
[53] Uo. 3. 452.
[54] Tört. Tár 1898. 573.
[55] Uo. 576.
[56] Schwarzer 456—457.
[57] Schatzberg 2. 8.
[58] EOGY 1. 296.
[59] Uo. 8. 289.
[60] Uo. 18. 90., CJ Erd. 114.
[61] Rákóczi 9. cs. 774. cp.
[62] Littrow 75.
[63] Tört. Tár 1890. 773.
[64] Kanc. Litt. priv. 1688—96. pl. n. 128.
[65] Schatzberg 2. 8.
[66] Vár. kam. Fol. Lat. 127.
[67] Uo. 128.
[68] Littrow 73.
[69] Kam. Litt. c. ex. 1566. dec. n. 83.
[70] Számv. 58.
[71] Arithm. vulg. E. III.
[72] Hóman 118—119.
[73] Schwarzer 456—457.
[74] Kováts Pénz 586.
[75] Vár. kam. Fol. Lat. 128.
[76] Htt. A. Oec. l. C. f. 4. n. 1. sign. O. 4059.
[77] Uo. Ideal. n. 3., A. s. r. Fab. 1781. n. 27.
[78] Salomon 119.
[79] Niemann 245.
[80] Littrow 75.
[81] Stephens 1. 517.
[82] Regn. Diaeta 1843. 1. XX. H. cs. 1.
[83] Házi 1/4. 249.
[84] Münnich 137.
[85] Zakl. 1. 98.
[86] Közg. lex. 1. 779—791., Schack 2. 216—217., 256.
[87] Gaal 976.
[88] Fényes 1. 286., Vademecum 27.
[89] Ereky 178.
[90] Bleibtreu 434—435., Noback 876.
[91] M. Nyőr 1946. 49.
[92] Hinz 24—27.
[93] Vlajinac 354.
[94] Fekete Bp. 240., Fekete—Káldy—Nagy. 556.
[95] Pach 1017.
[96] Hóvári 13—14.
[97] Teleki 12. 433.
[98] Rechn. Herm. 1. 138., 196.
[99] Rechn. Kronst. 1. 1., 3., 5., 13., 46., 180., 209., 214., 2. 98. 126., 511., 586., 3. 1., 137., 141., 311.
[100] Hóvári Szabó T. A. kézirat.
[101] Fekete Bp. 240.
[102] Pl. Szádeczky Apafi 230.
[103] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 168.
[104] Jäckel 1. 149., Niemann 209., Bocsor 235., Finály Polg. 235. Schwegel 35.
[105] Vlajinac 410—411.

[106] Herkov Slav. mjera 315.
[107] Alberti 389.
[108] Zichy okmt. 12. 224.
[109] Zimmermann—Werner 3.528.
[110] Kerekes Polg. 197.
[111] Kerekes 218.
[112] Arithm. vulg. E. III.
[113] Melich Számv. 519.
[114] Arithm. pract. A. 5.
[115] Arithm. comp. 63.
[116] Demian 308.
[117] Gaal 974.
[118] Littro 78.
[119] Bleibtreu 472.
[120] Schmidt L. 169.
[121] Noback 925.
[122] Ereky 178.
[123] Zimmermann—Werner 3. 528.
[124] Fournier 411.
[125] Benigni 84.
[126] D1 13 614.
[127] Tört. Tár 1911. 406.
[128] D1 37 176., Rechn. Kronst. 2. 173., 213., 340., 420., 540., Nádasdi 9—10. t.
[129] Keglevich II. B. c. L.
[130] Berzeviczy 1727. pl. 152.
[131] Rudolff P. IIII—V.
[132] Számv. 58., Arithm. vulg. E. III. a quintikkel, nem lévén gyakorlati mérték, nem foglalkozom.
[133] Arithm. comp. 63.
[134] Káts 15—16.
[135] Littrow 58.
[136] Kanc. A. g. 1848:4239.
[137] FIK 1873. t. 78. asz. 409/1870.
[138] Ulbrich 100 87.
[139] Uo.
[140] Mollay 443. §
[141] Salamon 3. 184.
[142] Littrow 75.
[143] EOGY 15. 192.
[144] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 168.
[145] Zakl. 1. 479.
[146] Uo. 3. 452.
[147] Arithm. vulg. E. III.
[148] Htt. A. Oec. Ideal n. 3.
[149] Zakl. 1. 98.
[150] Hinz 15.
[151] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 168.
[152] Heyne 3. 231.
[153] Mollay 104., 222. §
[154] Zimmermann—Werner 3. 528.
[155] Esterházy Miklós III. a. 14. cp.
[156] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 27.
[157] Uo. 29., 71.
[158] Bleibtreu 472.
[159] Schmidt L. 169.
[160] Noback 925.
[161] Szamota Murm. 2598—2604.
[162] Hóman 94—95.
[163] Uo. 94—99.
[164] Hadrovics 123—126.
[165] D1 16 034.
[166] Fejér VII/5. 145.
[167] Domanovszky 46.
[168] Fejér VII/5. 145., Szentpétery—Borsa 175.
[169] Hadrovics 125.
[170] Péch 1. 159., 2.260.
[171] Berzeviczy 1727. pl. 152.
[172] Kováts Áru 79.
[173] Kam. Litt. c. ex. 1566. dec. n. 83.
[174] Számv. 58.
[175] KO 4/1. 252.
[176] Arithm. vulg. E. III.
[177] EOGY 20. 168.
[178] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 168.
[179] Cod. Austr. 5. 1144., Ulbrich 100 13.
[180] Inst. Arithm. 93.
[181] Káts 15—16.
[182] Gaal 972.
[183] Littrow 58.
[184] Ulbrich 100 87.
[185] Allg. Rgb. 1851. 244.
[186] FIK 1873. 17. t. 78. asz. 22 831/1869.
[187] Ulbrich 100 87.
[188] Hóman 109., 122.
[189] Mollay 104. §.
[190] Kováts Áru 79.
[191] Müller 199—200.
[192] OSZK Fol. Hung. 1433.
[193] Szádeczky Apafi 358., 445., 585.
[194] OSZK Quart. Litt. 2345. 39. k. 5091.
[195] Debrecen Jkv. I. 4., Szimics 58.
[196] EOGY 2. 170.
[197] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 168.
[198] Gub. Pol. 1721:101, 206.
[199] Vö. Benigni 83.
[200] UC 175/25.
[201] Tört. Tár 1898. 573.
[202] EOGY 1. 294.
[203] Uo. 8. 289.
[204] Uo. 462.
[205] Uo. 18. 190., CJ.
[206] Kanc. Litt. priv. 1688—96. pl. n. 128.
[207] Kam. Litt. c. ex. 1566. dec. n. 83.
[208] Uo. Instr. 1. 243.
[209] Számv. 58.
[210] Makkai 549.

[211] UC 21/8.
[212] Kam. Misc. Milit. 77. t.
[213] Hóman 122.
[214] Arithm. vulg. E. III.
[215] Arithm. pract. A. 5.
[216] Schwarzer 456.
[217] Rákóczi 1. t. 320. cp.
[218] Vár. kam. Fol. Lat 1524. 280. cp.
[219] Kováts Pénz 386.
[229] Hóman 120.
[221] Htt. A. Oec. Ideal n. 3.
[222] Min. Inn. 1853:13 871., Mil. C. G. Norm. 1854:8576.
[223] Münnich 137.
[224] Szádeczky Apafi 432.
[225] KO 4/1. 252.
[226] EOGY 8. 462.
[227] Szádeczky Apafi 342.
[228] Erdélyi hig. 277.
[229] Hóman 108—109.
[230] D1 32 861.
[231] Zichy okmt. 4. 146.
[232] Uo. 5. 96.
[233] D1 26 367.
[234] UC 78/7, 41/1., Mollay 443. §.
[235] Márton 2. 1618.
[236] Arithm. comp. 63.
[237] Noback 925.
[238] Mollay 443. §
[239] Littrow 75.
[240] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3., Kanc. A. g. 1779: 6220.
[241] Vlajinac 662—664.
[242] Hóman 124.
[243] Évsz. Tolna 525.
[244] Erdélyi 208.
[245] Hóvári Szabó T. A. kézir.
[246] Tallián 1681. pl., UC 50/27., 66/16, 37/45, 42/33.
[247] Erd. Fisc. X. sz. f. 53. J.
[248] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 168.
[249] Fournier 393., 401., 404.
[250] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3., 5.
[251] Uo. 1. C. f. 4. n. 1. sign. O. 3563.
[252] Uo. 3421.
[253] Uo. 3463.
[254] Uo. 3614.
[255] Uo. 708.
[256] Uo.
[257] Htt. A. Oec. Ideal n. 3. 4059., Kanc. A. g. 1771:1128.
[258] Uo. 1779:6620.
[259] Htt. A. Oec. Ideal. n. 3. 5994.
[260] Uo. Dep. p. g. c' 1787. . 3. p. 10915.
[261] Fényes 1. 286.
[262] Littrow 70.
[263] Min. Inn. 1853:20 508., OTK 1853. 253.
[264] Brassói 10.
[265] Pécs 1. 159., 2. 260.
[266] Hornyik 3. 425.
[267] Hadi reg. 2. IV. 3.
[268] Htt. Impr. circ. II/4783., vö. Instr. mil. 39. §
[269] Gub. Pol. 1823:3838., 3916., 5673.
[270] Benigni 83.
[271] Erd. Fisc. X. sz. f. I. J.
[272] Veress Hunyad 25.
[273] Bogdán Gabona 312.
[274] Takáts Kat. 95—96.
[275] Kam. Misc. Tric. V. n. 6.
[276] Tört. Tár 1902. 275.
[277] Bogdán Gabona 583—584.
[278] Htt. Dep. p. g. c. 1792. f. 5. n. 17—19.
[279] Pankl 36—37.
[280] Nagyváthy 186.
[281] Udvardy 79.
[282] Korizmics 1373—6.
[283] Brassói 77.
[284] Bogdán Gabona 585—584., 6/5-f t.
[285] Uo. 312—313.
[286] Szinnyey 2. 955.

6. DARABMÉRTÉKEK

[1] Bogdán Papír 250—255.
[2] Bogdán 1. 3.22., Bogdán 2. 3.22.
[3] Szinnyey 1.90., Bálint 1.105.
[4] Szabó T. A. 1. 558.
[5] Kassai 1. 243.
[6] M. Nyőr. 1879. 238.
[7] Bogdán Papír 252., 281.
[8] Nádasdi 10., Vár. kam. Fol. Lat. 907., Rechn. Konst. 3. 194.
[9] Bogdán Papír 252.
[10] UC 21/8, 21/19., Szabó T. A. 1. 558., Arithm. vulg. E. III., Airthm. pract. A. 5., Arithm. comp. 65., Ballmann 92., Benigni 93.
[11] Szabó T. A. 974.
[12] Arithm. vulg. E. III.
[13] Malich Számv. 519.
[14] Marperger 198.
[15] Finály Polg. 199.
[16] Mollay 423. §.
[17] Marperger 198.
[18] Uo.

[19] Benigni 83.
[20] Bogdán Papír 250—255.
[21] Vö. Airthm. vulg. E. III.
[22] Bogdán Papír 280—281.
[23] Vö. Orczy Num. n. 194.
[24] Arithm. vulg. E. III.
[25] Arithm. pract. A. 5.
[26] Arithm. comp. 65.
[27] Bogdán Papír 372.
[28] Szily 189.
[29] Vár. kam. Fol. Lat. 907.
[30] Kam. Litt. c. ex. 1613. júl. n. 50.
[31] Uo. Tört. eml. 2. Pü. 27.
[32] Arithm. pract. 95.
[33] Lehmann 133.
[34] Benigni 83.
[35] Finály Polg. 199.
[36] Arithm. vulg. E. III.
[37] Melich Számv. 519.
[38] Arithm. oract. A. 5.
[39] Niemann 304.
[40] Benigni 83.
[41] Finály Polg. 199.
[42] Csink 4.
[43] Benigni 83.
[44] Bogdán Papir 11.
[45] Kováts Áru 128., Sólyom 88—103.
[46] Vár. kam. Fol. Lat. 907.
[47] UC 21/8, 153/28.
[48] Bogdán Papír II. 252., 372.
[49] Szabó T. A. 558.
[50] Arithm. vulg. E. III.
[51] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 61.
[52] Arithm. pract. A. 5.
[53] Arithm. comp. 65.
[54] Ballmann 92., Benigni 83. stb.
[55] Kniezsa 472.
[56] UC 9/59.
[57] Uo. 21/8.
[58] Rákóczi 1. t. 2 pl. 323. cp.
[59] Adal. 6. 240.
[60] Arithm. comp. 65.
[61] Vár. kam. Fol. Lat. 907.
[62] Arithm. vulg. E. III.
[63] Melich Számv. 519.
[64] Marperger 198.
[65] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 55.
[66] Arithm. pract. A. 5.
[67] Arithm. comp. 65.
[68] Ballmann 90.
[69] Lehmann 133.
[70] Niemann 304.
[71] Benigni 83.
[72] Csink 4.
[73] Takáts Só 107.
[74] Uo. 108.
[75] D1 43 547.
[76] Zichy okmt. 9.320.
[77] D1 15 704.
[78] Takáts Só 109.
[79] Nádasdi 10. t.
[80] Takáts Só 110.
[81] Ghyczy 1574. pl. 11. cp.
[82] Takáts 319.
[83] UC 152/7.
[84] Nagy Áru 1. 268.
[85] Kam. Litt. c. ex. 1628. nov. n. 162.
[86] Gyulafeh. Lymb. XX. 7. pl.
[87] Tallián 1681. pl.
[88] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 66.
[89] Szentgyörgyi 87.
[90] Ráday 1. 218.
[91] Károly 2. 303.
[92] Fejér V/3. 22., Szentpétery—Borsa 3047.
[93] Takáts Só 108.
[94] UC 1/2.
[95] Erd. Fisc. XVI. sz. f. 1. L.
[96] Fejér III/2. 172., Szentpétery—Borsa 451.
[97] OSZK Quart. Hung. 7. k. 204.
[98] D1 43 778.
[99] Uo. 65 058.
[100] Uo. 55 305.
[101] Uo. 14 564.
[102] Uo. 15 423.
[103] Mihályi 616.
[104] Iványi Bártfa 234.
[105] Iványi Teleki 202.
[106] Takáts Só 108—109.
[107] Acsády Mért. 641.
[108] Takáts Só 110.
[109] UC 97/28.
[110] Takáts Só 110.
[111] M. Nyőr. 1872. 283.
[112] Jankó 158.
[113] Termtud. lex. 2. 487.
[114] Bogdán 2. 3.26. 2.
[115] Melich Számv. 519.
[116] Marperger 198.
[117] Arithm. pract. A. 5.
[118] Marperger 198.
[119] Benigni 83.
[120] Kováts Áru 86.
[121] Vár. kam. Fol. Lat. 907.
[122] Melich Számv. 519.
[123] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 61.
[124] Uo. 55.
[125] Arithm. pract. A. 5.
[126] Arithm. comp. 65.

[127] Mollay 104., 420. §
[128] Sólyom 78.
[129] Kováts Áru 115.
[130] M. Nyőr. 1965. 391.
[131] Arithm. vulg. E. III.
[132] Melich Számv. 519.
[133] Marperger 198.
[134] Kam. Tört. eml. 2. Pü. 61.
[135] Arithm. pract. A. 5.
[136] Csink 4.

9. MÉRTÉKNEVEK SZÓTÁRA

9.1 BEVEZETŐ

A szótár a korszak forrásait követve magyar—latin—német nyelvű. Az egyéb (horvát, román, szlovák, török) szó kevés, ezért ezeket besoroltam a magyar részben, ha volt magyar megfelelője, akkor csak utalóként. A csak magyarul dívó mértéknevek természetesen hiányzanak.

A szerkezet nyelvek szerint tagol, de kétféleképpen. A magyar résznél a mai ortográfiával írott mértéknevek betűrendjében valamennyi adatot közlöm. Mégpedig, először közlöm a hivatkozott szótárak latin, német megfelelőit, amennyiben azok a szó mértékjelentését is adták. Utána sorolnak az iratanyag adatai: az első előfordulás dátuma, ezután a rendszón kívüli esetleges egyéb magyar név, aztán a latin, majd a német, végül az esetleges egyéb nyelv megfelelője. A latin, illetve a német részben már csak a névanyag sorol (az utóbbinál névelő nélkül) betűrendben, a vonatkozó magyar—német, illetve magyar—latin megfelelővel, jelezve, hogy szótár vagy iratanyag a forrás.

Alkalmazott rövidítéseim: d. = darabmérték, h. = horvát, hű. = híg űrmérték, i. = iratanyag k. = körül, kiv. = kivételesen, l. = latin, m. = magyar, n. = = német, r. = ritkán, ro. = román, ru. = rutén, s. = súlymérték, sz. = szótár, sze. = század eleje, szk. = század közepe, szlo. = szlovák, szv. = század vége, szű. = száraz űrmérték, t. = török, tf. = térfogatmérték.

9.2 MAGYAR RÉSZ

abrakmérték	1568. i: 1: mensura pabuli
akó	1226 k. sz.: 1: urna, r. tina, kiv. cubulus, modius n: Emer, Emerl, Eimer
akoló, akófa, fizir, füzér	15. szv. sz: 1: baculus urnalis — n: Eichstab, Visierstab — i: 1 baculus, lignea urnalis, mensura urnalis ferrea, mensura vini pertica cuprea, virga dolinaria, virga steriomatica — n: Visir, Visier
antal	ld. átalag
árkus/ív	1654. sz: 1: arcus — n: Bogen — i: 1: arcus — n: Bogen
asztalgyümölcs-mérték	1779. i: 1: mensura fructuum siccatorum, metreta fructuum siccatorum
asztag	1835. sz: 1: acervus — ne: Fehmen, Schober — i: 1: acervus, congeries, cumulus foenorum — n: Schober
átalag, altalag, antal, antalag, tong, tung	1330. sz: 1: batus, doliola, tonella, vasculum, vegeticulum — n: Anthal — i: 1: antalko, tunella, vascula, vasculum — n: Antheil
ázat	1837. sz: n: Beizen
bála	1355. sz: 1: bal, bala — n: Ballen — i: 1: bal, bala — n: Balla, Ballen
boglya	1478. sz: 1: acervus, cumulus foeni — n: Heuhaufen — i: 1: acervus, cumulus, cumulus foeni — n: Schober
bokor/pár	1521. sz: 1: bini, duo, par — n: Paar — i: 1: bini, duo, par — n: Paar
cimmer	1689. sz. 1: timbrium — n: Zimmer — i: n: Zimmer
csokoládémérték	1781. i: n: Chocholatgewicht
csöbör, cheber, cseber	1200. sz: 1: amphora, tin(na)a — n: Zuber — i: 1: cibrio, (h)idria, tin(n)a r. scaphia, urna — n: Zuber r. Eimer
darab	1305. i: 1: numerus — n: Stück
deher	1403. sz: 1: decuria — n: Decher — i: n: Decher, Techer
dreiling	1542. sz: n: Dreiling — i: 1: ternarius — n: Dreiling — szlo: tretnik
drevenka	ld. mérő
ejtel, ld. kupa is	1550. i: 1: octal — n: Achtel, Mass
ezres	1707. sz: n: tausend — i: n: Tausend
fertály, ld. kvartále is	1506. sz: 1: quartale — n: Viertel — i: 1: quartale — n: Viertel
ferton	1224. sz: 1: ferto — i: 1: ferto
font	14. sz. sz: 1: libra — n: Pfund — i: 1: libra — n: Pfund
fő	1529. sz: n: Handvoll — i: n: Handvoll
fuder, faudar	14. sz. sz: n: fuder — i: 1: carrata, carratum, plaustrum — n: Fuder, Fueder — szlo: fura
fura	ld. Fuder

fűzér	ld. akoló
găleată	ld. galeta
galeta	1610. sz: ro: găleată — szlo: geleta
geleta	ld. galeta
gerla	1255. sz: 1: garieta, garlea, gerla, garleta — i: 1: garla, gerla
gubacsmérték	1779. i: 1: mensura gallarum, metreta gallarum
hajóteher	1839. i: n. Schifflast
holby	ld. icce
hordó, karikafa	1316. i: 1: tunella, 15. sz.-tól vas, vasa — n: Fass, Fäss
hüvelyesmérték	1779. i: 1: mensure leguminum, metreta leguminum
icce	1365. sz: 1: i(j)usta, media — n: Halbe — i: 1: iusta, media r. sextarius — n: Halbe — szlo: holby
ív	ld. árkus
kalangya	1355. su: 1: acervus, cumulus foeni, gelima — n: Mandel — i: i: 1: acervus, congeries, cumulus feni, gelima r. mandelia — n: Mandel, Mandl, Mandula
kanta	1588. i: 1: canta, kantha
karikafa	ld. hordó
karó	1395. i: 1: palus — n: Pfahl
kártya, karta	1721. i: 1: charta — n: Carthen, Karte
kazal	1463. sz: 1: acervus — n: Schober — i: 1: acervus feni, cumulus feni — n: Schober
kepe	1067. sz: 1: capetia — n: Mandel — i: 1: capetia — n: Häufel, Schober
kereszt	1549. sz: 1. crux tritici — n: Kreuz — i: 1: crux, r. gelima — n: Kreitz, Kreuz, Mandel
kéve	1372. sz: 1: manipulus — n: garbe — i: 1: manipulus — n: Garbe
kila, killa	1572. sz: 1: kila — i: 1: kila, cubulus, metreta
kita	1246. sz. 1: plica, fasciculus — n: Bündel, Büschel — i: 1: fasculus, ligatura, manipulus, r. glomus — n: Bündel, Puntel
konc	15. sz. sz: n: Buch — i: 1: liber — n: Buch
korcze	ld. korec
korec	1507. sz: 1: corus — i: 1: coreta, corus — n: Metzen — szlo: korcze
kő	1412. sz: n: Stein — i: 1: lapis — n: Stein
köbmérték	1775. sz: n: Kubikmass — i: 1: mensura cubica — n: Cubicmass
köböl	1067. sz: 1: cubulus — n: Kübel — i: 1: cubulus — n: Köbel, Kübel
köteg	16. sz. i: 1: ligatura — n: Bund, Busch
kötés	1551. i: 1: ligatura — n: Gebünde
kufe	1403. i: 1: cuffa — n: Kufe
kúp	1544. sz: n: Kufe
kupa, ld. ejtel is	1599. i: 1: cupa, octal — n: Achtel, Mass
kvartále, ld. fertály is	1435. sz: h: vágan — i: 1: quartale — h: vagan
lat, lot	1331. sz: 1: lot(h)o, semiuncia — n: Loth — i: 1: loto, lotho lotto, semiuncia — n: Loth
latellum	1438. i: 1: latellum
légely, legöli	1403. sz: n: lägel — i: 1: lagena — n: Lagel, Lägl, Legel
lóteher	1403. sz: n: Saum — i: 1: pondus equi — n: Saum, r. Pferdlast
marok	1551. sz: 1: manipulus — n: Handvoll — i: 1: pugnus — n: Büschel
mázsa	1198. sz: centenaria, —ium — n: zentner — i: 1: centenariau, -ium — n: Center, Zentner
meczka	ld. mérő
mérleg	1234. sz: 1: bilanx, compona, statera — n: Wage — i: 1: bilanx, compona, statera — n: Wag, Wage

mérő	1279. sz: 1: metreta — n: Metze(n) — i: 1: metreta, r. modius — n: Mech(en), Metz(en) — szlo: meczka — h: vagan, drevenka
mészmérték	1775. i: 1: mensura calcis — n: Kalkmass
messzely, meccel	1510. sz: 1: cotyla, sextarius, r. quartalia — n: Seidel — i: 1: cantarus, r. quartalia, sextarius n: Seitel
mut	1312. sz: n: Muth — i: 1: muto — n: Mut, Muth
nagy	1813. sz: n: Gross — i: n: Gross
négely, negel	1464. sz: 1: batus, dolium — i: 1: vas
negyed	ld. véka
nehezék	13. sz. sz: n: Guentchen — i: 1: pondus, uncia — n: Unzen
nitra	1634. i: 1: fasciculus
nyaláb	1547. i: 1: cumulus — n: Bündel
oka, okka	1590. sz: t: oqqa — i: 1: n: Oka, Ocka, Okka
oktály	1519. i: 1: octal, octale, octaul, octalium — n: Achtel, Echtel
oqqa	ld. oka
pár	ld. bokor
petrence	1762. i: 1: cumulus
pint	1393. sz: 1: pinta — n: Pinte, Mass, r. Achtring — i: 1: pinta, r. cantharus, cantarum — n: Achtring, Mass, Pinte
polovnak	ld. polovnyák
polvnyák	1701. sz: szlo: polovnak
puttony	1675: i: 1: putna — n: Butte
rizsma, kötés, köteg	1531. sz: 1: risma — n: Ries — i: 1: ligatura, r. risma, risum — n: Reiss, Riss, Ryss
römpöly, r. verdung	1632, sz: n: rimpel — i: n: Rimpler, Ruempel, Pliff
rúdszappan	1837. i: n: Stangenseife
runa	1607: sz: szlo: runa — i: 1: glomus
štertinjak	ld. stertinyák
stertinyák, stertin	1610. sz. h: štertinjak
szapu, ld. véka is	1277. sz.: 1 sapo, scaphium — i: 1: sapo, sapho, r. cubulus, metreta
százas	1707. i: n: Hundert
szekér	1067. i: 1: currus — n: Fuder, Fuhre, Wagen
szénmérték	1761. sz: n: Kohlenmass — i: n: Kohl(en)mass, Stubich, Stübich
tavernik	1403. i: 1: tunella — n: Taffernitz, Tauernicz
tong	ld. átalag
tonna	15. sz. sz: n: Tonne — i: 1: tonna — n: Tonne, Tunna
tömény	1213. i: 1: thumen, tumen, tumenum — n: Themeynsaltz
tretnik	ld. Dreiling
tucat	1403. sz: 1: duodecim — n: Dutzend — i: n: Dutzend, Tussin
tung	ld. átalag
üst	1763. i: 1: lebes
vágan	ld. kvarvátle, mérő
vasércmérték	1710. i: 1: linter
vedre	ld. vödör
véka, negyed, ld. szapu is	1391. sz: 1: canistrum, modius, quartale — n: Scheffel, Viertel — i: 1: canistrum, metreta, modius, quartale, r. cubulus — n: Viertel
verdung, ld. römpöly is	1643. sz.: n: Vierdung — i: n: Vierdung
vödör, veder	1075. sz: 1: hydria, idria, r. urna — n: Eimer — i: 1: hydria, idria, r. urna — n: Emer, Eimer — h: vedre, zubi
zubi	ld. vödör
zsák	1372. i: 1: saccus — n: Sack
zsindelymérték	1405. i: 1: mensura scandulae — n: Schindelmass

9.3 LATIN RÉSZ

acervus	sz: asztag, boglya, kalangya, kazal, Fehmen, Heuhaufen, Mandel Schober — i: asztag, boglya, kalangya, kazal, Handel, Schober — még: congeries, cumulus foeni
amphora	sz: csöbör, zuber — még: cibria (h)idroa, tinna
antalko	i: átalag, Antheil — még batus, vascula, vasculum
arcus	sz: ív, Bogen — i: árkus, ív, Bogen
baculus (urnalis)	sz: akoló, Eichstab, Visierstab — i: akoló, akófa, Fizir, füzér, vasakó, Visir, Visier — még: lignea urnalis, mensura urnalis ferrea, mensura vini, pertica cuprea, virga dolinaria, virga steriomatica
bal, bala	sz: bála, Ballen — i: bála, balla, Ballen
batus	sz: átalag, Anthal — még: antalko, vasculum, sz: négely — még: dolium, vas
bilanx	sz: mérleg, Wage — i: mérleg, Wag, Wage — még: compona, statera
bini	sz: bokor, paar — i: bokor, pár, Paar — még: duo, Par
canistrum	sz: véka, Scheffel, Viertel — i: véka, Viertel — még: metreta, modius, quartale
canta	i: kanta — még: kantha
cantarum, -s	sz: pint, Mass, Achtring — i: pinta, Achtring, Mass, Pinte
capetia	sz: kepe, Mandel — i: kepe, Häufel, Schober
carrata, -um	i: Fuder, Fuadar, Fueder, Fura — még: plaustrum
centenaria, -ium	sz: mázsa, Zentner — i: mázsa, Centner, Zentner
charta	i: kártya, karta, Carthen, Karte
cibrio	i: csöbör, cseber, Eimer, Zuber — még: amphora (h)idria, Fon(n)a, Scaphia
compona	sz: mérleg, Wage — i: mérleg, Wag, Wage — még: bilanx, statera,
congries	i: kalangya, Mandel — még: acervus, comulus feni — sz: asztag Fehmen, Schober — i: asztag, Schober — még: acervus, cumulus foenorum
cortea	i: korec, Metzen, korcze — még: corus
corus	sz: korec, Metzen — i: korec, Metzen, korcze — még: coreta
cotyla	sz: messzely, Seidel — még: cantarus, quartalia, sextarius
crux (tritici)	sz: kereszt, Kreuz — i: kereszt, Kreuz, Mandel még: gelima
cubulus	i: kila, köböl, nyaláb, petrence, szapu, kiv. akó, Köbel, Kübel — még: canistrum, quartale, Sapho
cumulus (foeni)	sz: boglya, kalangya, Heuhaufen, Mandel — i: asztag, boglya, kalangya, kazal, Mandel, Schober — még: acervus, gelima, conegries,
cupa	i: ejtel, kupa, Achtel, Mass — még: octal
currus	i: szekér, Fuder, Fuhre, Wagen
decuria	sz: Deher, Decher
doliola	sz: átalag, Anthal — még: batus, tonella, vasculum
dolium	sz: négely

duo	sz: bokor, pár, paar — i: pár, Paar — még: bini, Par
duodecum	sz: tucat, Dutzend
fasciculus	sz: kita, Bündel, Büschel — i: kita, Bündel, Putel — i: nitra — **még:** ligatura, manipulus, plica, r. glomus
ferto	sz: Ferton — i: Ferton
garlata, garlea, garleta, gerla	sz: gerla — i: Gerla
gelima	sz: kalangya, Mandel — i: kalangya, Mandel — i: r. kereszt — **még:** acervus, cumulus, crux
glomus	i: runa, r. kita, Bündel — még: fasciculus
hidria, idria	sz. vödör, Eimer — i: csöbör, vödör, Eimer, Zuber — még: amphora, cibrio, tinna, urna
i(j)usta	sz: icce. Halbe — i: icce, Halbe — holby — még: media, sextarius
kantha	i: kanta — még: canta
kila	sz: kila — i: kila, Metzen — még: cubulus, Metreta
lagena	i: légely, Lägel
lapis	i: kő, Stein
latellum	i: latellum
lebes	i: üst
liber	i: konc, Buch
libra	sz: font, Pfund — i: font, Pfund
ligatura	i: kita, köteg, kötés, rizsma, Bündel, Bund, Busch, Gebünde, Ries — még: fasciculus, manipulus, risma
lignea urnalis	sz: akófa, Visier — még: baculus, mensura urnalis, pertica cuprea, virga dolinaria
linter	i: vasércmérték
lot(h)o, lotto	sz: lat, Loth — i: lat, Loth — még: semiuncia
mandelio	i: r. kalangya, Mandel — még: acervus, cumulus, gelima
manipulus	sz: kéve, marok, garbe, Handvoll — i: kéve, kita, marok, Garbe, Bündel, Büschel
media	sz: icce, Halbe — i: icce, Halbe, holby — még: i(j)usta, sextarius
mensura calcis	i: mészmérték, Kalkmass
mensura cubica	i: köbmérték, Cubicmass
mensura frucuum siccatorum	i: aszaltgyümölcs-mérték — még; metreta fructuum siccatorum
mensura gallarum	i: gubacsmérték — még: metreta gallarum
mensura leguminum	i: hüvelyesmérték — még: metreta leguminum
mensura pabuli	i: abrakmérték
mensura scandulae	i: zsindelymérték, Schindelmass
mensura urnalis ferrea	i: akoló, visier — még: baculus, lignea, urnalis, mensura vini, pertica cuprea, virga dolinaria
metreta	sz: mérő, Metze — i: kila, mérő, szapu, véka, Metze, Viertel — még: cubulus, kila, modius, quartale, sapo
metreta fructuum siccatorum	i: aszaltgyümölcs-mérték — még: mensura fructuum siccatorum
metrete gallarum	i: gubacsmérték — még: mensura gallarum
metreta leguminum	i: hüvelyesmérték — még: mensura leguminum
modius	sz: véka, Scheffel, Viertel — i: véka, Viertel — r. akó — még: canistrum, cubulus, quartale, urna
muto	i: Mut, Muth
numerus	i: darab, Stück
octal	i: ejtel, kupa, oktály, Achtel, Mass
palus	i: karó, Pfahl
par	sz: pár, Paar — i: bokor, pár, Paar — még: bini, duo

pertica cuprea	i: akoló, fizir, füzér, Visier — még: baculus, lignea urnalis, mensura urnalis, mensura vini, virga dolinaria
pinta	sz: pint, Pinte, Mass, Achtring — i: pint, Achtring, Mass, Pinte — még: cantarum
plaustrum	i: Fuder, Fuadar, Fueder, Fura
plica	sz: kita, Bündel — még: fasciculus
pondus	i: nehezék, Unzen — még: uncia
pondus equi	i: lóteher, Saum, Pferdlast
pugnus	i: marok, Büschel
putna	i: puttony, Butte
quartale, -ia	sz: fertály, Viertel — i: fertály, kvartále, véka r. messzely, Scheffel, Viertel, Seidel, vagan — még: cantarus, sextarius
risma	sz: risma, Ries — i: rizsma, köteg, Reiss, Riss — még: ligatura
saccus	i: zsák, Sack
sapo	sz: szapu — i: szapu — még: cubulus, metreta, scaphium
scaphia, -ium	i: csöbör, szapu, Eimer, Zuber — még: cibrio, (h)idria, sapo, tina, urna
semiuncia	sz: lat, loth — i: Loth — még: lot(h)o
sextarius	i: icce, messzely, halbe, holby — még: cotyla iusta, media, quartala
statera	sz: mérleg, Wage — i: mérleg, Wag, Wage — még: bilanx, compona
ternarius	i: Dreiling, Dreiling, treník
timbrium	i: Cimmer, Zimmer
tin(n)a	sz: csöbör, Zuber — i: csöbör, r. akó, Eimer, Zuber — még: cibrio (h)idria, urna
tonella	sz: átalag, Anthal — még: batus, doliola, vasculum
tonna	i: tonna, Tonne
tumen, -um	i: tömény, Themeynsaltz
tunella	i: hordó, tavernik, Fass, Tafernitz, Tauernitcz — még: vas
uncia	i: nehezék, Unzen — még: pondus
urna	sz: akó, vödör, Eimer — i: akó, r. csöbör, vödör, Eimer, Zuber — még: cibrio, (h)idria, tinna
vas, -a	i: hordó, karikafa, négely, Fass — még: batus, dolium, tunella
vasculum	sz: átalag, Anthal — i: átalag, antal, tong, Antheil — még: batus, doliola, tonella, vegeticulum
vegeticulum	mint előbb
virga dolinaria	i: akoló, akófa, fizir, fűzér, Visier — még: baculus, lignea urnalis, mensura urnalis ferrea, mensura vini, pertica, cuprea, virga steriomatica
virga steriomatica	mint előbb

9.4 NÉMET RÉSZ

Achtel	i: ejtel, kupa, oktály, octal — még: mass
Achtring	sz: pint, pinta — még: Mass
Anthal, Antheil	sz: átalag, batus, doliola, tonella, vasculum — i: átalag, antal, tong, antalko, tonella, vasculum
Ballen	sz: bála, bal — i: bála, bal, bala
Beizen	sz: ázat
Bogen	sz: ív, arcus — i: árkus, iv, arcus
Buch	sz: konc — i: konc, liber
Bund	i: köteg, ligatura — még: Busch
Busch	mint előbb
Butte	i: puttony, putna
Bündel	sz: kita, nyaláb, cumulus, fasciculus, plica — még: Büschel
Büschel	sz: kita, marok, fasciculus, manipulus — még: Bündel
Carthen	i: kártya, charta — még: Karte
Centner	i: mázsa, centenarius — még: Zentner
Chocholatgewicht	i: csokoládémérték
Cubicmass	i: köbmérték, mensura cubica — még: Kubikmass
Decher	sz: Deher, decuria — i: Deher — még: Techer
Dreiling	sz: Dreiling — i: Dreiling, ternarius, tretnik
Dutzend	sz: tucat, duodecim — i: tucat — még: Tussin
Eichstab	sz: akoló, baculus urnalis — még: Visirstab
Eimer	sz: akó, vödör, urna, tunella, vas — i: akó, vödör, r. csöbör, idria, tina, urna
Fass	i: hordó, karikafa, tunella, vas
Fehmen	sz: asztag, acervus — még: Schober
Fuder, Fueder	sz: Fuder — i: Fuder, Fuader, szekér, carrata, currus, plastrum, fura
Fuhre	i: szekér, currus — még: Fuder, Wagen
Garbe	sz: kéve, manipulus — i: kéve, manipulus
Gebünde	i: kötés, ligatura
Gross	i: nagy
Halbe	sz: icce, iusta — i: icce, iusta, sextarius holby
Handvoll	sz: fő, marok, pugnus — még: Büschel
Häufel	i: kepe, capetia — még: Schober
Heuhaufen	sz: boglya, acervus, cumulus foni — még: Schober
Hundert	i: százas
Kalkmass	i: mészmérték, mensura calcis
Karte	i: kártya, cartha — még: Carthen
Kohl(en)mass	sz: szénmérték — i: szénmérték — még: Stubich
Kreuz	sz: kereszt, crux tritici — i: kereszt, crux, gelima
Kubikmass	i: köbmérték, mensura cubica — még: Cubicmass
Kufe	i: kufe, kup, cuffa
Kübel	sz: köböl, cubulus — i: köböl, cubulus

Lagel, Lägel, Legel	sz: légely — i: légely, lagena
Loth	sz: lat, Lotho, semiuncia — i: lat, lot, loto, Lotho, semiuncia
Mandel	sz: kalangya, kepe, acervus, capetia, cumulus — i: kalangya, kepe, kereszt, acervus, capetia, crux, cumulus, gelima
Mass	sz: pint, pinta — i: ejtel, kupa, pint, cupa, cantarum, octal — még: Achtel, Achtring, Binte
Mecz(en), Metze(n)	sz: mérő, metreta — i: mérő, korec, metreta, modius, coreta, corus, meczka, korec, drevenka, vagan
Muth	sz: mut — i: mut, muto
Paar	sz: pár, bini, duo, par — i: bokor, pár, bini, duo, Par
Pfahl	i: karó, palus
Pferdlast	i: lóteher, pondus, equi — még: Saum
Pfiff	i: römpöly, verdung — még: Rimpel
Pfund	sz: font, libra — i: font, libra
Pinte	sz: pinta, pinta — i: pint, pintam cantarum — még: Achtring, Mass
Puntel	i: kita, ligatura, fasciculus — még: Bündel
Quentchen	sz: nehezék, uncia — még: Unzen
Reiss, Ries, Ryss	sz: rizsma, risma — i: rizsma, köteg, ligatura, risma, risum
Rimpel	sz: römpöly — i: römpöly, verdung — még: Pfiff
Sack	i: zsák, saccus
Saum	sz: lóteher — i: lóteher, pondus equi — még: Pferdlast
Scheffel	sz: véka, canistrum, quartale — i: véka, canistrum, modius, quartale — még: Viertel
Schifflast	i: hajóteher
Schindelmass	i: zsindelymérték, mensura scandulae
Schober	sz: asztag, kazal, acervus — i: asztag, boglya, kazal, kepe, acervus, capetia, cumulus — még: Häufel
Seidel, Seitel	sz: messzely, cotyla, sextarius — i: messzely, cantarus, quartale, sextarius
Stangenseife	i: rúdszappan
Stein	sz: kő — i: kő, lapis
Stubich, stübich	i: szénmérték — még: Kohlenmass
Stück	i: darab, numerus
Taffernitz, Tauernicz	i: tavernik, tunella
Tausend	i: ezres
Techer	i: deher — még: Decher
Themeynsaltz	i: tömény, tumen
Tonne, Tunna	sz: tonna — i: tonna
Tussin	i: tucat, duodecim — még Dutzend
Unzen	i: nehezék, pondus, uncia — még: Quentchen
Vierding, Vierdung	sz: verdung — i: Verding
Viertel	sz: fertály, véka, canistrum, modius, quartale — i: fertály, véka, canistrum, metreta, modius, quartale
Visir, Visier Visirstab	sz: akoló, baculus urnalis — i: akoló, akófa, fizir, füzér, vasakó, baculus, lignea urnalis, mensura urnalis ferrea, mensura vini, pertica cuprea, virga dolinaria, virga steriomatica — még: Eichstab
Wag(e)n	sz: mérleg, bilanx, compana, statera — i: mérleg bilanx, compona, statera
Wagen	i: szekér, currus — még: Fuder, Fuhre
Zentner	sz: mázsa, centenaria — i: mázsa, centenaria — még: Centner
Zimmer	sz: cimmer, timbrium — i: Cimmer
Zuber	sz: csöbör, amphora, tinna — i: csöbör, cibrio, (h)idria, tinna — még: Eimer

10. TÁBLÁZATOK

10.1 BEVEZETŐ

A táblázatokban mértékfajtánként csoportosítva közlöm a korpusz adataiból a legfontosabbakat: az első előfordulás idejét, a mérték használatának a területét és a mérték nagyságát. Az utóbbi kétféle: más mértékben és metrikusan (illetve darabszám). Nem szívesen teszem, mert a műfajból következőleg a táblázat túlságosan általánosít. Kérem ezért a kötet használóját, ne hagyatkozzon a táblázatra, hanem nézze meg a korpuszban — a tematika-szám segítségével könnyen megtalálhatja — a vonatkozó részletes adatokat, a nagyságra tett megjegyzéseimet, esetleges kételkedésemet. (A bizonytalan vagy becsült nagyságot egyébként a táblázatokban is kérdőjeleztem.)

Alkalmazott rövidítéseim: á. = általános, Á. = átmérő, átl. = átlag, bé. = bécsi, bu. = budai. D. = dél, DM. = Dél-Magyarország, Dt. = Dunántúl, DT. = Duna—Tisza köze, É. = észak, erd. = erdélyi, F. = Felvidék, gy. = gyakoriság, h. = helyi, H. = Hosszúság, ho. = horvát, HSzl. = Horvát-szlavón terület, K. = kelet, k. = = körül, kiv. = kivételes, ko. = kocsmai, kö. = környék, m. = megyei, M. = magasság, Mo. = Magyarország, nk. = nemzetközi, Ny. = nyugat, o. = országos, p. = pozsonyi, r. = régi, sze. = század eleje, szk. = század közepe, szv. = század vége, t. = területi, ti. = tized, u. = uradalmi

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan:1
3.2.2 akó	1226—	o.	1/32, 1/36 fuder, 1/24, 1/32 dreiling, 32 pint, 64 icce	50,0—110,0
.3 alsólendvai	1632—	h.	$1^1/_2$ h. vödör	
.4 apáti	1651—	h.	nagyobb a körmendi akónál	
.5 aszófői	1568—	h.	1/3 h. vödör	
.6 bajsai	1792—	h.	32 h. icce	
.7 bánáti	1842—	t.		
nagy			100 p. icce	83,93
közép			84 p. icce	70,50
kis			60 p. icce	50,36
.8 barsi	1578—	m.	32 pint	
.9 bazini	1295—	h.	64 vagy 71 n. icce	53,72 v. 59,59?
.10 bécsi		ho.	32 bé. pint	58,003
	1359—		35 bé. pint	58,003
	1557—		38 bé. pint	58,003
	1569—		41 bé. pint	58,003
	1762—		40 bé. pint	56,589
sör	1834—		42 1/2 bé. pint	60,12
.11 beregi	1549—	m.	70 bu. icce?	58,75?
.12 beregszászi	1571—	h.	70 bu. icce?	58,75?
.13 bernecei	1582—	h.	25 h. pint	
.14 borsmonostori	1577—	h.	40 h. pint	
.15 borsodi	16. sz.	m.	70 bu. icce?	58,75?
.16 börzsönyi	1604—	h.	64 h. icce	
.17 budai kis	1580—	h. kö.	44 bu. híg icce	36,93
nagy	15. sz.	ho.	64 bu. híg icce	53,72
	17. szv.	h.	60 bu. híg icce	54,94
	1730. k.	h.	64 bu. híg icce	58,60
.18 csataji	1582—	h.	32 h. pint	
.19 csejtei	16. szk.	h. kö.	32 h. pint	67,72
.20 csobánci	1715—	h.	5 kovácsi vödör	
.21 csongrádi	17. sz.	m.	60 p. icce	50,36
	1732. k.		80 p. icce	67,14
.22 csornai	1688—	h.	2/3 h. vödör	
.26 dévényi	1552—	h.	40 h. pint	53,72
	1593?—		32 h. pint	53,72

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
3.2.2 akó				
.28 egri	1700—	h. kö.	4 h. köböl	100,72
.29 esztergomi	1574—	m.	2 h. csöbör	
.30 farnádi	1582—	h.	52 h. icce	
	1615—		60 h. icce	
.31 fegyverneki	1603—	h.	64 h. icce	
.32 fehérvári, kis	1756—	h. kö.	30 soproni pint	37,77
nagy			50 soproni pint	50,36
.33 felsőlendvai	1628—	h.	30 h. pint	
.34 felsőörsi	19. sze.	h.	90 h. icce	
.35 fraknói	1568—	ho.	64 h. pint	85,61
	1762—		60 h. pint	84,88
.36 füzesgyarmati	1573—	h.	56 h. icce	
	1602—		52 h. pint	
.39 gráci, kis	17. szv.	u.		52,48
nagy				104,96
.40 grináviai	1589—	h.	5 h. kvartále	
.41 gurábi	1574—	h.	32 h. pint	
.42 gyöngyösi	1727—	h. kö.	4 h. köböl	50,48
.43 győri	1568—	Ny-Dt.	0,9 körmendi akó	
.45 honti	1578—	m.	64 h. icce	
.46 igráni	1576—	h.	64 h. icce	
.47 jeszenői	1621—	h.	64 h. icce	
.48 kapornaki	1569—	h.	5 h. ko. vödör	
.49 kapuvári	1594—	u.	2/5 h. csöbör	
.50 kassai	1570—	t.	64 h. icce	53,72
.51 keresztesi	1729—	h.	1/2 soproni akó	35,25
.52 keszői	1591—	h.	10 h. pint	
.53 kisjenői	1815—	h.	60 h. icce	
.54 kismartoni, ko.	1571—	u.	84 h. ko. icce	79,75
	1771—		84 h. ko. icce	70,50
ti.	1571—		84 h. ti. icce	106,14
	1771—		64 h. ti. icce	107,46
.55 komáromi	1586—	m.	1/8—1/13 h. hordó	
.56 korompai	1574—	h.	64 h. icce	
.57 körmendi	1600—	u.	20 h. pint	
.58 kövesdi	1582—	h.	2 h. köböl	
.60 ladányi	1599—	h.	52 h. icce	
.61 lánzséri	1565—	h.	50 h. pint	
.62 lékai	1670—	h.	32 h. pint	
.65 liszói	1603—	h.	64 h. icce	
.66 lullai	1561—	h.	30 h. pint	
.67 magyaróvári	1712—	m.	30 h. pint	56,67
.68 márcfalvai, ko.	1569—	h.	32 h. pint	63,36
ti.			48 h. pint	95,04
.69 modori	1568—	h.	64 h. icce	
.70 monyorókereki,				
kis,	1744—	h.	22 1/2 h. pint	44,78
nagy			32 1/2 h. pint	63,68

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.2 akó				
.71 murányi	1549—	h. kö.	$27^1/_4$ h. pint	45,57?
.72 nagybányai	1629—	m. kö.	64 bu. icce	53,72
.73 nagymartoni	1612—	h.	$1^1/_2$ bé. akó	87,00
.74 nagyszombati	1590—	h. kö.	64 h. icce	41,34
.75 németkeresztesi	1769—	h.	1/10 h. stertinyák	
.76 németújvári	17. sze.	u.	30 h. pint	60,43
.77 nemtei	1780—	h.	32 h. pint	
.78 nicki	1642—	h.	0,9 rohrbachi akó	
.79 nógrádi	1574—	m.	4 h. köböl	
.80 nyírségi	1572—	m.	50 h. icce	62,95
.81 nyitrai	1551—	m.	64 h. icce	72,50
.82 ölvedi	1580—	h.	16 h. pint	
.83 pápai	1663—	Ny-Dt.	74 p. icce	62,95
.84 pásztói	1600—	h.	32 h. pint	
.85 pesti	1842—	m.	1 p. akó	53,72
.86 pordányi	1652—	h.	0,77 kismartoni akó	61,41
.87 pornói, ko.	1739—	h.	17 h. ko. pint	26,44
ti.			27 h. ko. pint	39,44
.88 pozsonyi	1315—	h.	80 p. icce	53,72
	1593—	ho.	64 p. icce	53,72
.89 récsei	1568—	h.	40 h. pint	
.90 rohonci	16. szv.	u.	$5\ ^1/_2$ h. vödör	55,39?
	17. sz.		$4\ ^1/_2$ h. vödör	40,28
.91 rohrbachi	1642—	h.	1,09 nicki akó	
.92 sarlói	1600—	h.	52 h. icce	
	1603—		64 h. icce	
.93 sárvári	1693—	h.	0,94 szentgotthárdi akó	
.94 selmeci	1775—	h. kö.	64. h. icce	55,18
.95 semptei	1552—	h.	32 h. pint	
.97 somolányi	1568—	h.	64 h. icce	
.98 soproni	1560—	Ny-Dt.	112 h. icce	70,50
.99 stompfai	1583—	h.	32 h. pint	
.100 szakállasi	1603—	h.	64 h. icce	
.101 szalkai	1582—	h.	60 h. icce	
	1597—		64 h. icce	
.102 szarvasi	1829—	h.	50 h. cice	
.103 szarvkői	1555—	u.	40 h. pint	66,29?
	17. sze.		46 h. pint	65,07?
.104 szatmári	1574—	m.	32 h. pint	45,27
.105 szempci	1559—	h.	64 h. icce	
.106 szendrői	1592—	h.	32 h. pint	
.107 szentbenedeki,				
kis	1658—	h.	48 p. icce	40,28
nagy			72 p. icce	60,43
.108 szentgotthárdi	1693—	h.	1,06 sárvári akó	
.109 szentgróti	1681—	h.	5 h. vödör	
.110 szentgyörgyi				
ko.	1278—	h. kö.	32 h. ko. pint	
ti.			40 h. ko. pint	

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.2 akó				
.111 szentkereszti	1578—	h.	50 h. icce	
.112 szentmártoni	1639—	m.	40 h. icce	
.113 szepesi, kis	18. szv.	t.	12 1/2 h. icce	41,97
nagy			25 1/2 h. icce	83,93
.114 szetei	1578—	h.	52 1/2 h. icce	
.115 szödényi	1592—	h.	64 1/2 h. icce	
.116 szőlősi/Bars	1581—	h.	64 p. icce	42,98
.117 szőlősi/Veszpr.	1568—	h.	5 1/4 h. vödör	
.118 temesvári	1756—	h.	1 p. akó	53,72
.119 terlingi, ko.	1754—	h.	64 h. ko. icce	
ti.			80 h. ko. icce	
.120 tokaji	1583—	borker.	64 r. bu. icce	53,72
	17. szk.		60 p. icce	50,36
.121 trencséni	1591—	m.	32 h. pint	
.122 turóci	1618—	m.	40 h. icce	
.123 váradi	1591—	Partium	32 h. pint	53,72
.124 varasdi	1734—	m. kö.	80 p. icce	67,14
.125 vasvári	1636—	h.	32 h. pint	88,36
.126 verebélyi	1586—	h.	32 h. pint	
.127 verpeléti	1775—	h. kö.	64 h. icce	
.128 veszprémi	1663—	Ny-Dt.	90 p. icce	75,54
.129 vöröskői, ko.	1580—	h.	32 h. ko. pint	
ti.			36 h. ko. pint	
.130 zágrábi	1641—	HSzl.	20 h. pint	62,99
	1734—		16 h. pint	53,72
	1745—		17 h. pint	57,07
.131 zalai	1568—	m.	24 h. pint	100,72?
	19. sze.		70 p. icce	58,75
3.2.3 átalag, tokaj-hegyaljai	17. sze.	borker.	80 p. icce	67,14
	18. sze.		90 p. icce	75,54
	1807—		88 p. icce	73,87
3.2.4 butélia, tokaji	1830—	borker.	1/120 tokaji átalag	0,6155
3.2.5 csöbör			33, 36, 40, 50, 54 icce	5,0—200,0
.3 aklii	1572—	h.	50 h. icce	52,45
.4 almási	1567—	h.	50. bu. icce	41,97
,5 arlói	1610—	h.	50 h. icce	41,97
.6 balogi	1566—	h.	50 h. icce	
.7 baranyai	1715—	m.	1 p. akó	53,72
.9 bazini	1568—	h.	80 bu. icce	67,14
.10 bélteki, ko.	1570—	h.	18 h. pint	
ti.			24 h. pint	
.11 beregszászi	1571—	h.	25 h. pint	35,36
.12 bihari, kis	1564—	Partium	50 p. icce	41,97
nagy			100 p. icce	83,93
13 bodrogkeresztúri	1578—	h.	50 h. icce	
14 borsmonostori	1224—	h.	4 h. pint	

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
3.2.5 csöbör				
.15 borsodi	1567—	m.	50 h. icce	41,97
.16 csatári	1577—	h.	18 h. pint	
.17 csékei	1611—	h.	1/14 rohonci start.	28,77?
.18 csornai	1688—	h.	$1^1/_2$ h. akó	
.19 dobrai	1572—	h.	18. h pint	26,44
.20 ecsedi	1729—	h.	50 h. icce	
.21 edelényi	1574—	h.	10 h. icce	
.22 egerszegi	1570—	h.	50 r. bu. icce	41,97
.23 egervári	1454—	h.	4 h. pint	
.24 emődi	1517—	h.	32 h. icce	
.25 erdőbényei	1571—	h.	5 h. köböl	
.26 erdődi	1572—	h.	36 h. icce	48.92
.27 erdőszadai	1572—	h.	10 h. icce	
.28 esztergomi	1570—	m.	1/2 h. akó	
.29 feketevárosi	1484—	h.	40 h. pint	
.30 füredi	1572—	h.	3 h. pint	
.31 gömöri	1567—	m.	50 h. icce	
.32 görgői	1570—	h.	50 h. icce	
.34 helmeci	1569—	h.	28 h. pint	
.35 hidasi	1561—	h.	25 h. pint	
.36 homonnai	1602—	h.	42 h. icce	37,97
.37 ilosvai	1572—	h.	24 h. pint	85,61
.38 jabloncai	1570—	h.	50 bu. icce	41,97
.39 jolsvafői	1570—	h.	50 h. nagyobb icce	50,36
.40 kaboldi	1577—	h.	42 h. pint	
.41 kállai	1583—	h.	50 h. icce	
.42 kapuvári	1561—	u.	$2\ ^1/_2$ h. akó	
.43 kászoni	1550—	h.	16 h. pint	40,29
	1580—		33 h. icce	27,70
.44 kazai	1610—	h.	50 h. icce	50,36
.47 körmendi	1368—	u.	32 h. pint	
.48 kővári	1755—	t.	16 p. icce	13,43
.49 lékai	1526—	h.	40 h. pint	
.50 letenyei	18. szv.	h.	40 p. icce	21,57
.51 liszkai	1571—	h.	50 h. icce	
.52 muzsaji	1550—	h.	15 h. icce	12,59
.54 nagymihályi	1578—	h.	52 h. icce	65,47
	1700—		52 h. icce	87,29
.55 németkeresztesi	1769—	h.	18 h. pint	
.56 németújvári	1633—	u.	100 h. pint	201,44
.57 ónódi	1570	h.	24 h. pint	
.58 pércsi	16. szv.	h.		33,90?
.59 perkupai	1570—	h.	75 bu. icce	62,95
.60 petrii	1570—	h.	60 h. icce	
.61 pornói	1587—	h.	2/3 p. akó	35,78
.62 pozsonyi	1296—	h. kö.	1/4 p. akó	13,43
.63 putnoki	1565—	h.	50 h. icce	50,36
.64 rákosi	1440—	h.	10 h. pint	
.65 rudabányai	1578—	h.	50 h. icce	

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
3.2.5 csöbör				
.66 salánki	1614—	h.	7 h. icce	8,81
.67 sárospataki	1567—	h. kö.	5 h. köböl	31,70
.69 sipeki	1605—	h.	32 h. icce	
.70 somi	1647—	h.	25 bu. icce	20,98
.72 somogyi	1572—	m.	40 h. pint	
.73 soproni	1316—	m. kö.	$1^1/_4$ h. akó	88,13
.74 sümegi	1601—	h.	3 h. pint	
.75 szabolcsi	1560—	m.	32 h. pint	
.77 szalárdi	1593—	h.	100 bu. icce	83,93
.78 szalonnai	1568—	h.	50 h. icce	62,95
	16. szv.		50 r. bu. icce	41,97
.79 szarvaskői	1591—	h.	50 h. icce	
.80 szatmári	1572—	m.	18 h. pint	25,46?
	16. szv.		6 bu. icce	5,04
.81 szendrői	1568—	h. kö.	50 h. icce	41,97
.82 szentandrási	1570—	h.	50 h. icce	41,97
.83 szentgyörgyi	1442—	h.	13 h. pint	
.85 szerdahelyi	1565—	h.	50 h. icce	63,50?
.86 szerednyei	1611—	h.	87 bu. icce	73,02
.87 szerencsi	1578—	h.	5 h. köböl	
.88 szilási	1570—	h.	25 bu. pint	41,97
.89 szögligeti	1570—	h.	50 h. icce	41,97
.90 szőlősardói	1567—	h.	50 budai icce	41,97
.91 tarcali	1572—	h. kö.	5 h. köböl	41,97
.92 tasnádi, kis	1606—	m. kö.	5 érd. vödör	54,50
nagy			10 erd. vödör	109,00
.93 telegdi	16. szk.	h.		63,60?
.94 temesvári, kis	1834—	m.	50 p. icce	41,97
nagy			100 p. icce	83,93
.95 terebesi	1572—	h.	50 h. icce	67,14
.96 teresztenyei	1570—	h.	75 bu. icce	62,95
.97 tihanyi	1269—	h. kö.	30 h. pint	
.98 tokaji	1572—	borker.	5 h. köböl	41,97
.99 tornai	1560—	m.	50 h. icce	41,97
.100 toronyai	1567—	h.	25 h. pint	
.102 újhelyi	1571—	h.	25 h. pint	
.103 újvárosi	1572—	h.	10 h. icce	16,11
.104 ungi	1560—	m.	50 h. icce	41,97
.105 ungvári	1605—	h.	52 szobránci icce	65,47
.106 váradi	1581—	Partium	5 h. kanta	41,97
.107 vashegyi	1633—	h.	14 szalónaki pint	
3.2.6 dézsa	1515—	F.	10—48 icce	8,0—38,0
3.2.7 dreiling, egész	14. sz.	á.	20—24 akó	1160,0—1392,0
fél			10—12 akó	580,0—696,0
.2 bécsi	1452—	Ny-Mo.	24 bé. akó	1392,0
	1761—		30 bé. akó	1697,67
.3 dévényi	1383—	h.	24 h. akó	1289,28
.4 kismartoni	15. szk.	u.	30 h. akó	2392,50
	1717—		30 h. akó	2115,0

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.7 dreiling				
.5 pozsonyi, egész	1343—	m. kö.	20 p. akó	1074,40
	16. szk.		24 p. akó	1289,28
fél	15. sz.		10 p. akó	537,20
	16. szk.		12 p. akó	644,64
.6 soproni	1484—	borker.	24 h. akó	1682,0
.7 szarvkői	16. sz.	u.	30 ? akó	1988,70?
3.2.8 fertály	1506—			
.2 szödényi	1578—	h.	32 h. icce	
.3 tokaji	1633—	borker.	16 h. icce	13,43
.4 zalai	1817—	m. u.	17 $^1/_2$ p. icce	14,69
3.2.9 fuder	14. sz.	á.	28—36 akó	1624,0—2088,0
.2 bécsi	1452—	Ny-Mo.	32 bé. akó	1856,0
	1712—		32 bé. akó	1810,85
.4 pozsonyi, egész	1410—	m.	30 p. akó	1611,60
	16. szk.		32 p. akó	1719,04
fél	15. sz.		15 p. akó	805,80
	17. szk.		16 p. akó	859,52
.6 szentgyörgyi	1559—	h.	32 h. akó	
3.2.10 hordó	1326—	á.		110,0—930,0
.3 abaúji	1724—	m.	180 bé. icce	127,32
.4 bécsi	1839—	á.	10 bé. akó	565,89
sör			2 bé. akó	113,18
.5 beregszászi	1570—	h.	28 h. köböl	299,88
.6 berényi	1383—	h.	60 h. köböl	
.7 egri, kis	18. szv.	borker.	1$^1/_2$ p. akó	80,58
nagy			3 p. akó	161,16
.8 erdélyi, kis	1556—	Erdély	20 erd. vödör	218,0
földes			40 erd. vödör	436,0
öreg			80 erd. vödör	872,0
kis	1823—		5 erd. vödör	56,60
közép			10 erd. vödör	113,20
nagy			40 erd. vödör	452,80
.9 gönci, egész	1564—	borker.	420 bu. icce	352,50
fél			210 bu. icce	176,25
egész	17. sze.		240 egri icce	201,44
fél			120 egri icce	100,72
	18. sze.		180 p. icce	151,07
	1807—		176 p. icce	147,73
.10 gyöngyösi	1596—	m. kö.	3 h. akó	151,44 ?
.11 kassai, kis?	1551—	t.	200 h. pint	335,72
nagy?			250 h. pint	350,65
.12 körmendi	1368—	h.	30 h. csöbör	
.14 munkácsi	1569—	h.	28 h. köböl	352,52
.15 pozsonyi	1776—	borker.	2 p. akó	107,44
.16 siklósi	1395—	h.	80 h. köböl	
.17 somogyi	1443—	m.	10 arasz	
.18 soproni	1316—	borker.	24 h. akó	930,60
	18. sze.		1$^1/_2$ b. akó	105,75

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.10 hordó				
.19 szepesi, sör	17. sz.	m.	320 p. icce	268,58
.21 sztankóci, sör	1670—	h.	200 h. icce	
.22 telkibányai	1646—	h.	22 egri köböl	553,96
.23 tokaj-hegyaljai	17. szk.	borker.	160 p. icce	134,29
	18. sze.		180 p. icce	151,07
	1807—		176 p. icce	147,73
.24 tolnai	16. szv.	m.	43 h. pint	
.25 ungvári	1791—	h.	150 p. icce	125,90
pálinka			200 p. icce	167,86
.26 váradi	1599—	m.	20 h. csöbör	839,40
	17. sze.		15 $^4/_5$ h. csöbör	663,13
3.2.11 icce	14. sz.	o. kiv. Erd., Ny. Dt. széle		0,6074—4,1964 gy. á. 0,9
.3 abaúji	1609—	m.	1 $^1/_4$ bu. icce	1,0491
.4 aklii	1572—	h.	1 $^1/_4$ hu. icce	1,0491
.6 aranyosmegy-gyesi	1690—	h.	1/16 h. köböl	
.7 arlói	1600—	h.	1 bu. icce	0,8393
.8 aszalói	1600—	h.	1 $^1/_4$ bu. icce	1,0491
.9 bajsai	1792—	h.	1/32 h. akó	
.10 bakabányai	1775—	h.	1/64 p. mérő	0,9700
.11 balogi	1566—	h.	1/50 h. csöbör	
.12 barii	1578—	h.	1 $^1/_2$ bu. icce	1,2590
.14 bazini	1587—	h.	1/64 h. akó	
.15 bécsi	14. sze.	h.		0,9061
	1359—	Ny-Mo.		0,8286
	1557—			0,7632
	1569—			0,7074
	1762—	o.		0,7074
.16 begányi	1614—	h.	1 bu. icce	0,8393
.17 bekecsi	1613—	h.	1/10 h. köböl	
.18 bélteki	1579—	h.	1/36 h. csöbör	
.19 beregszászi	1572—	h.	1 bé. icce	0,7074
.20 bernecei	1582—	h.	1/25 h. köböl	
.21 bihari	1564—	Partium	1 budai icce	0,8393
.22 bodrogkeresztúri	1578—	h.	1/10 h. köböl	
.23 borsodi	1567—	m.	1 bu. icce	0,8393
.25 börzsönyi	1604—	h.	1/64 h. akó	
.26 budai	1405—	o.		0,8393
	17. sze.	h. kö.		0,9157
.27 cinkotai	1883—	h.		1,6786
.28 csabai	1610—	h.	1/36 h. köböl	
.29 csejtei	1581—	h.	1/44 h. mérő	1'0582
.30 csergői	1600—	h.	1 $^1/_4$ bu. icce	1,0491
.31 csikói	1572—	h.	2 bu. icce	1,6786
.32 daróci	1759—	h.	1/30 h. köböl	
.33 debrői	1579—	h.	1/30 h. köböl	

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
3.2.11 icce				
.34 dobrai	1573—	h.	kb. 8/9 bu. icce	0,7344
.35 drégelyi	1595—	h.	1/52 p. akó	1,0330
.36 ecsedi	1729—	h.	1/50 h. csöbör	
.37 edelényi	1574—	h.	1/10 h. csöbör	
.38 egri	1575—	t.	1 bu. icce	0,8393
.39 emődi	1688—	h.	1/16 h. köböl	
.40 endrédi	1667—	h.	1/16 h. köböl	
.41 erdélyi	18. szk.	Erdély	1/2 erd. kupa	0,6816
	1823—		1/2 erd. új kupa	0,7074
.42 erdőbényei	1571—	h.	1/10 h. köböl	
.43 erdődi	1572—	h.		1,3590
.44 erdőszadai	1573—	h.	1/10 h. köböl	
.45 esztergomi	1715—	m.	1/40 h. mérő	0,7760
.46 farnádi	1582—	h.	1/52 h. akó	
	1615—		1/60 h. akó	
.47 fegyverneki	1603—	h.	1/64 h. akó	
.48 fehérvári	1565—	m.	3/4 bu. icce	0,6596
.49 felsőörsi	19. sze.	h.	1/9 oka	
.50 füzéri	1600—	h.	1 $^1/_7$ egri icce	0,9568
.51 füzesgyarmati	1575—	h.	1/56 h. akó	
	1602—		1/52 h. akó	
.52 gágyvölgyi	1622—	h.	1 $^1/_5$ egri icce	1,0072
	1625—		1 $^4/_5$ egri icce	1,5107
.53 galgóci	1581—	h.	1/32 nagyszombati mérő	0,9700
.54 gömöri	1567—	m.	1/50 h. csöbör	
.55 gönci	1565—	m.	1 bu. icce	0,8393
.56 görgői	1570—	h.	1/50 h. csöbör	
.57 görömbölytapolcai	1576—	h.	1 $^1/_4$ bu. icce	1,0491
.58 gyöngyösi	1597—	h. kö.	0,94 bu. icce	0,7889
.59 gyöngyöspüspöki	1594—	h.	1/30 h. köböl	
.61 hangácsi	1668—	h.	1/10 h. köböl	
.62 hanusfalvai	1571—	h.	1/8 h. köböl	
.64 helmeci	1571—	h.	1/10 h. köböl	
.65 homonnai	1601—	h.	8/9 egri icce	0,7302
	1620—		2 kassai icce	1,6786
.66 honti	1578—	m.	1/64 h. akó	
.69 igráni	1576—	h.	1/64 h. akó	
.70 ilki	1578—	h.	2 bu. icce	1,6786
.71 ilosvai	1572—	h.	2 $^1/_8$ bu. icce	1,7835
.72 jánosdi	1617—	h.	1 $^1/_{15}$ egri icce	1,0072
.73 jeszenői	1621—	h.	1/64 h. akó	
.74 jólsvafői	1570—	h.	1 $^1/_5$ bu. icce	1,0072
.75 kállói	1581—	h.	1/16 h. köböl	
.76 kassai	1560—	t.	1 bu. icce	0,8393
.77 kászoni	1550—	h.	1 $^1/_2$ bu. icce	1,2590
	1580—		1 bu. icce	0,8393

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.11 icce				
.78 kazai	1577—	h.	$1^1/_{15}$ egri icce	1,0072
.79 kékkúti	1769—	h.	1/10 h. vödör	
.81 kisjenői	1815—	h.	1/60 h. akó	
.82 kismartoni, ko.	1571—	u.		0,9494
	1771—			0,8393
ti.	1571—			1,2636
	1771—			1,6786
.83 kisváradi	1579—	h.	2 egri icce	1,6786
.84 kolcsi	1571—	h.	1/8 h. köböl	
.85 korompai	1574—	h.	1/64 h. akó	
.86 kosztolányi	1581—	h.	1/32 h. mérő	0,8125
.87 kőszegi	1600—	h.	1/2 h. pint	1,0072
.88 kövesdi	1578—	h.	1/30 h. köböl	
.90 ladányi	1594—	h.	1/52 h. akó	
.91 liszkai	1571—	h.	1/10 h. köböl	
.92 liszói	1603—	h.	1/64 h. akó	
.93 lőcsei	1691—	h. kö.	borospohárkával kisebb a bécsi iccénél	0,6074 ?
.94 mádi	1560—	h.	1/10 h. köböl	
.96 miskolci	1578—	m.	$1^1/_4$ egri icce	1,0491
.97 misztótfalusi	1592—	h.	1/64 h. köböl	
.98 modori	1574—	h.	1/64 h. akó	
.99 munkácsi	1614—	h.	1 bu. icce	0,8393
.100 muzsaji	1614—	h.	1 bu. icce	0,8393
.101 nagybányai	1440—	h.	1/16 h. köböl	0,8393
.102 nagymihályi	1578—	h. kö.	$1^1/_2$ egri icce	1,2590
	17. sze.		2 bu. icce	1,6786
.103 nagyszombati	1587—	h. kö.	4/5 h. száraz icce	0,7760
.104 nógrádi	1722—	m.	2 p. icce	1,6786
.105 nyéki	1576—	h.	1 egri icce	0,8393
.10 nyírségi	1571—	t.	1/12 bu. icce	1,2590
.107 nyitrai	1551—	m.	1/64 h. akó	1,1328
.108 olaszi, ko.	1758—	h.	1 p. icce	0,8393
ti.			$1^1/_2$ p. icce	1,2590
.110 ölvedi	1583—	h.	1/32 h. akó	
.111 örvényesi	1769—	h.	1/9 h. vödör	
.113 patai	1597—	h.	0,94 kassai icce	0,7898
.114 perényi	1571—	h.	3/4 bu. icce	0,6295
.115 petrii	1570—	h.	1/60 h. csöbör	
.116 pornói	1739—	h.		0,7344
.117 pozsonyi	14. sz.	h.		0,6714
	1593—	ho.		0,8393
.118 putnoki	1566—	h.	$1^1/_5$ kassai icce	1,0072
.119 radosóci	1581—	h.	1/27 h. mérő	
.120 rudabányai	1578—	h.	1/50 h. csöbör	
.121 sajókeresztúri	1561—	h.	1/16 h. köböl	0,8393
.122 salánki	1594—	h.	$1^1/_2$ bu. icce	1,2590
.123 sárközi	1572—	h.	1/16 h. köböl	1,3572

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
3.2.11 icce				
.124 sarlói	1600—	h.	1/52 h. akó	
	1603—		1/64 h. akó	
.125 sárospataki	1580—	h. kö.	2/3 szécsi icce	0,7921
.126 selmeci	1775—	h. kö.	1/72 p. mérő	0,8622
.127 sipeki	1605—	h.	1/32 h. csöbör	
.128 somi	1614—	h.	$1^1/_2$ bu. icce	1,2590
.129 somoláni	1589—	h.	1/64 h. akó	
-130 soproni	1689—	m. kö.	3/4 p. icce	0,6295
.131 szabolcsi	1560—	m.	1/32 h. csöbör	
:132 szakállasi	1603—	h.	1/64 h. akó	
.133 szalkai/Hont	1589—	h.	1/20 h. köböl	
.134 szalkai/Szatm.	1573—	h.	1/10 h. köböl	
.135 szalonnai	1568—	h.	$1^1/_2$ bu. icce	1,2590
.136 szántói	1675—	h.	1/10 h. köböl	
.137 szarvasi	1829—	h.	1/50 h. akó	
.138 szarvaskői	1597—	h.	1/50 h. csöbör	
.139 szatmári	1569—	m.	1 bé. icce	0,7074
	16. szv.		1 bu. icce	0,8393
.140 szécsi	1580—	m.	$1^3/_7$ egri icce	1,2002
.141 szempci	1597—	h.	1/64 h. akó	
.142 szendrői	1568—	h.	1 bu. icce	0,8393
.143 szentandrási	1570—	h.	1 bu. icce	0,8393
.145 szentkereszti	1573—	h.	1/50 h. akó	
.146 szentmártoni	1639—	m.	1/40 h. akó	
.147 szepesi	18. szv.	m	4 p. icce	3,3572
pálinka			5 p. icce	4,1965
.148 széplaki	1607—	h.	$1^1/_2$ kassai icce	1,2590
.149 szerdahelyi	1565—	h.	1/50 h. csöbör	1,27 ?
.150 szerencsi	1560—	h.	1 egri icce	0,8393
.151 szetei	1578—	h.	1/26 köböl	
.152 szikszói	1601—	h.	$1^1/_5$ bu. icce	1,0072
.153 szilási	1570—	h.	1 bu. icce	0,8393
.154 szinyérváraljai	1575—	h.	1/10 h. köböl	
	1672—		1/16 h. köböl	
.155 szobránci	1605—	h.	1/12 bu. icce	1,2590
.156 szödényi	1597—	h.	1/64 h. akó	
.157 szögligeti	1570—	h.	1 bu. icce	0,8393
.158 sztankóci	1670—	h.	1/200 h. hordó	
.159 tállyai	1620—	m.	1/10 h. köböl	
ko.	1758—		1 p. icce ?	0,8393
ti.		h.	$1^1/_2$ p. icce	1,2590
.160 tapolcsányi	1581—	h.	1/49 h. mérő	1,2669
.162 telkibányai	1577—	h.	1,07 egri icce	0,8981
	16. szv.		$1^1/_7$ egri icce	0,9568
.163 terebesi/Szatm.	1572—	h.	$1^3/_7$ bu. icce	1,3429
.164 terebesi/Ugocsa	1580—	h.	1/8 h. köböl	
.165 terlingi	1754—	h.	1/64 h. akó	
.166 tokaji, ko.	1621—	borker.	1 bu. = p. icce	0,8393
ti.	18. szk.	h.	$1^1/_2$ p. icce	1,2590

Mérték	Kor	Terület	más mértékben	
			más mértékben	metrikusan:l
3.2.11 icce				
.167 tolcsvai	1580—	m.	1/10 h. köböl	0,8393
.168 tornai	1560—	m.	1 kassai icce	
.170 turóci	1618—	m.	1 szentmártoni icce	
.171 ugocsai	1617—	m.	1 bu. icce	0,8393
.172 újhelyi	1571—	h.	1/50 h. csöbör	
.173 újlaki	16. sz.	h.		1,27 ?
.174 újvárosi	1572—	h.	1/36 bé. akó	1,6111
.175 ungi	1560—	m.	1 bu. icce	0,8393
.175 ungvári	1578—	h.	1/50 h. csöbör	1,3094
.177 váradi	1581—	Partium	1 bu. icce	0,8393
.178 varanói	1560—	h.	$1^1/_6$ bu. icce	0,9652
.179 varbói	1600—	h.	$1^1/_6$ egri icce	0,9652
.180 vászolyi	1769—	h.	1/9 h. vödör	
.181 verpeléti	1594—	h.	1/16 h. köböl	
.182 vitáni	1577—	h.	$1^1/_2$ egri icce	1,2590
.183 vöröskői	1589—	h.	1/64 h. akó	
.184 zempléni	1600—	m.	1 1/2 egri icce	1,2590
.185 zsadányi, ko.	1758—	h.	4/5 ? ti. icce	0,6714?
ti.			1 p. icce	0,8393
3.2.12 káforka	1751—	Zala	5 p. icce	4,196
3.2.13 kanta, váradi	1588—	m. kö.	10 h. = p. icce	8,393
3.2.14 köböl	1067—	o.		5,88—335,72
.3 abaúji	1533—	m.	8 bu. icce	6,71
	17. szk.		16 p. icce	13,43
.4 alpári	1598—	h.	10 egri icce	8,39
.5 aranyosmegy-gyesi	1690—	h.	16 h. icce	
.6 ardói	1647—	h.	15 bu. icce	12,59
.7 arlói	1622—	h.	10 h. icce	8,39
.8 aszalói	1565—	h.	12 h. icce	12,59
.9 barii	1578—	h.	8 b. icce	10,07
.10 begányi	1614—	h.	20 h. icce	16,79
.11 bekecsi	1613—	h.	10 h. icce	
.12 beregi	1553—	m.	20 bu. icce	16,79
.13 beregszászi	1568—	h.	15 h. icce	10,61
.14 berényi	1324—	h.	1/60 h. hordó	
.15 bernécei	1582—	h.	25 h. icce	
.17 bodrog-keresztúri	1578—	h.	10 h. icce	
.18 boldogkői	1646—	h.	10 bu. icce	8,39
.20 borsodi	1556—	m.	8 bu. pint	13,43
.21 börzsönyi	1583—	h.	20 h. icce	
.22 budai	1551—	o.	16 bu. icce	13,43
	17. sze.	h.	10 új bu. icce	9,16
.23 csabai	1610—	h.	36 h. icce	
.24 csáktornyai	1720—	h.	14 h. pint	42,98
.25 csergői	1601—	h.	8 h. icce	8,39
.26 csikói	1572—	h.	8 h. pint	26,86

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.14 köböl				
.27 csongrádi	17. sz.	m.	4 h. akó	201,44
	1732—		5 h. akó	335,72
.28 daróci	1579—	h.	30 h. icce	
.30 debrői	1579—	h.	30 h. icce	
.31 dédai	1552—	h.	15 bu. icce	12,59
.32 diósgyőri	1564—	h.	8 bu. pint	13,43
.33 drégelyi	1595—	h.	20 h. icce	26,60
.34 ecsedi	1729—	h.	16 bu. icce	13,43
.35 ecsegi	1580—	h.	10 miskolci icce	16,79
.36 egri	1550—	t.	30 egri icce	25,18
.37 emődi	1576—	h.	16 h. icce	
.38 endrédi	1667—	h.	16 h. icce	
.39 erdélyi	1823—	Erdély	8 új erd. vödör	90,54
.40 erdőbényei	1571—	h.	10 h. icce	
.41 esztergomi	1279—	h.	3 hüvelykestenyér +2 ujj	
.42 fejérkői	1524—	h.	8 h. pint	
.43 felsőbányai	1728—	h.	16 bu. icce	14,65
.44 fónyi	1620—	h.	1/3 egri köböl	8,39
.45 forrói	1570—	h.	10 bu. icce	8,39
.46 füzéraljai	1580—	h.	8 szécsi icce	9,60
.47 füzéri	1600—	h.	7 h. icce	6,71
.48 gágyvölgyi	1576—	h.	10 bu. icce	8,39
	16. szv.		12 egri icce	10,07
	1625—		18 egri icce	15,11
.49 garadnai	1572—	h.	8 bu. icce	6,71
.50 gönci	1565—	m.	7 h. icce	5,88
.51 görömbölytapolcai	1576—	h.	16 h. icce	16,79
.52 gyöngyösi	1578—	m.	16 h. icce	12,62
.53 gyöngyöspüspöki	1594—	h.	30 h. icce	
.55 gyulai	1559—	h.	8 h. pint	
.56 hangácsi	1668—	h.	10 h. icce	
.57 hanusfalvai	1571—	h.	8 h. icce	
.58 harsányi	1577—	h.	15 h. pint	
.59 hejcei	1598—	h.	30 egri icce	25,18
.60 helmeci	1569—	h.	10 h. icce	
.61 hidasi	1561—	h.	8 h. pint	
.65 jánosdi	1617—	h.	10 h. icce	10,07
.67 kállói	1631—	h.	16 h. icce	
.68 kanizsai	1552—	h.	1,07 sztenisnyáki köböl	
.69 kassai	1582—	t.	16 h. icce	13,43
.70 kászoni	1565—	h.	20 h. icce	25,18
	1580—		15 h. icce	12,59
.71 kazai	1577—	h.	16 h. icce	16,12
.73 kenézi	1572—	h.	7 budai icce	5,88
.75 kisújvári	1558—	h.	8 budai icce	6,71

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
3.2.14 köböl				
.76 kisvárdai	1579—	h.	16 h. icce	26,85
.77 kolcsi	1571—	h.	8 h. icce	
.78 kozmai	1597—	h.	1/2 egri köböl	12,59
.79 kövesdi/Hont	1582—	h.	1/2 h. akó	
.80 kövesdi/Zemplén	1578—	h.	30 h. icce	
.82 liszkai	1571—	h.	10 h. icce	
.83 mádi	1560—	h.	10 h. icce	
.84 mályi	1577—	h.	8 h. pint	
.85 merenyei	1341—	h.	16 h. pint	
.86 miskolci	1578—	m.	16 h. icce	16,79
.87 misztótfalusi	1572—	h.	16 h. icce	
.88 munkácsi	1569—	h.	15 h. icce	12,59
.89 nádasdi	1570—	h.	8 bu. icce	6,71
.90 nagybányai	1440—	h.	16 bu. icce	13,43
.91 nagymihályi	1669—	h.	10 bu. icce	8,39
.92 németi	1571—	h.	7 bu. icce	5,88
.93 nógrádi	1574—	m.	1/4 h. akó	
.94 novaji	1571—	h.	10 bu. icce	8,39
.95 nyéki	1576—	h.	30 h. icce	25,18
.96 nyírségi	1571—	m.	10 h. icce	12,59
.97 olsvai	1566—	h.	4 kassai pint	6,71
.101 patai	1597—	h.	16 h. icce	12,62
.102 perényi	1571—	h.	10 h. icce	6,29
.104 sajókeresztúri	1568—	h.	16 h. icce	13,43
.105 sajószentpéteri	1576—	h.	8 h. pint	
.106 salánki	1553—	h.		6,1?
	1632—		16 bu. icce	13,43
.107 sápi	1577—	h.	2/3 egri köböl	16,62
.108 sárközi/ /Szatm.	1572—	h.	16 h. icce	21,72
.109 sárközi/Tolna	1561—	t.	8 h. pint	
.110 sárospataki	1567—	h.	4 h. pint	6,34
.111 seréci	1577—	h.	15 h. pint	
.112 siklósi	1395—	h.	1/80 h. bordó	
.113 somi	1614—	h.	25 h. icce	31,47
.115 szabolcsi	1561—	m.	5 h. pint	
.116 szalkai/Hont	1582—	h.	20 h. icce	
.117 szalkai/Szatm.	1573—	h.	10 h. icce	
.118 szántói/Abaúj	1675—	h.	10 h. icce	
.119 szántói/K. Szoln.	1580—	h.	10 bu. icce	8,39
.120 szatmári	1569—	m.	16 h. icce	11,72
	16. szv.		16 h. icce	13,43
.121 szécsi	1571—	h.	7 h. icce	8,39
.122 szentgyörgyvári	1505—	h.	16 h. pint	
.123 szenyéri	1524—	h.	16 h. pint	
.124 széplaki	1566—	h.	8 kassai icce	6,71
	16. szv.		12 kassai icce	10,07 ?
.125 szerdahelyi	1565—	h.	12 1/2 h. icce	15,88 ?

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.14 köböl				
.126 szerencsi	1560—	h.	10 h. icce	8,39
.127 szetei	1578—	h.	26 h. icce	
.128 szigeti	1565—	h.	10 bu. icce	8,39
.130 szikszói	1565—	h.	10 h. icce	10,07
.131 szinyérváraljai	1575—	h.	16 bu. icce	13,43
.132 sztenisnyáki	1524—	h.	3/4 velikai köböl	
.133 tállyai	1576—	m.	30 bu. icce	25,18
	17. sze.		1/3 egri köböl	8,39
.134 tarcali	1572—	h. kö.	10 bu. icce	8,39
.135 telkibányai	1577—	h.	7 h. icce	6,29
	16. szv.		7 h. icce	6,71
.136 terbesi/Szatm.	1605—	h.	10 h. icce	13,43
.137 terebesi/Ugocsa	1580—	h.	8 h. icce	
.138 tihanyi	1554—	h.	3 h. pint	
.139 tokaji	1572—	borker.	10 h. icce	8,39
.140 tolcsvai	1571—	m.	10 h. icce	
.141 tományi	1627—	h.	8 bu. pint	13,43
.142 tornai	1648—	m.	10 h. icce	8,39
.143 toronyai	1567—	h.	5 h. pint	
.144 ugocsai	1578—	m.	16 h. icce	13,43
.145 újlaki	16. sz.	h.	8 h. icce ?	10,18 ?
.146 újvárosi	1583—	h.	8 bu. pint	13,43
.147 vámosi	1568—	h.	16 bu. icce	13,43
.149 varanói	1560—	h.	8 h. icce	7,72
.151 varbói	1600—	h.	16 h. icce	15,44
.152 várii	1565—	h.	15 bu. icce	12,59
.153 velikai	1524—	h.	1 $^1/_3$ sztenisnyáki köböl	
.156 vitáni	1577—	h.	1 egri köböl	25,90
.157 zágrábi	1227—	h.	16 h. pint	51,20
.159 zarándi	1553—	m.	8 h. pint	
.160 zempléni	1600—	m.	8 kassai icce	10,07
	1610—		10 kassai icce	12,59 ?
.161 zombori	1571—	h.	10 kassai icce	8,39
.162 zsadányi	1580—	h.	10 tolcsvai icce	
3.2.15 kufe	1403—	Bártfa, Brassó, Buda, Sopron, Szeben		600,0—1800,0?
3.2.16 kupa				
.2 erdélyi	17. sz.	Erdély	1 kolozsvári kupa	1,3623
	1823—		1 bé. pint	1,4147
.3 kolozsvári	1566—	h.		1,3623
3.2.17 kvartále	1279—			
.2 dévényi	1552—	h.	1/4 h. akó ?	13,43 ?
.4 grináviai	1559—	h.	1/5 h. akó	
.5 szentgyörgyi	1279—	h.	1/5 h. akó	
3.2.18 latellum, kassai	1438—	t.		0,4504

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.19 légely bor	1403—	Buda	1/2 lóteher	
víz			16 h. pint	26,86
olaj	15. sz.	Pozsony	1/6 hordó	
bor			1/12 hordó	
3.2.20 messzely	14. sz.	o.	1/2 icce	
.2 bécsi	1577—	á.	1/4 bé. pint	
	14. sze.			0,4530
	1359—			0,4143
	1557—			0,3816
	1569—			0,3537
.3 budai	1524—	o.	1/2 budai icce	0,4197
	17. sze.	h.		0,4597
.4 erdélyi	1823—	Erdély	1 bé. messzely	0,3537
.5 pozsonyi	14. sz.	h.	1/2 p. icce	0,3357
	1593—	ho.		0,4197
3.2.21 négely sör	1464—	Bártfa		
	1626—	Füzér	100 h. icce	95,68
3.2.22 oka	1590—	DM., HSzl.	kb. 1/6 pint	
	19. sz.	á.		1,26—1,57
3.2.23 oktály	1519—	Vas	6 h. pint	
3.2.24 pint	1393—			1,0144—4,1465
.3 alóslendvai	1495—	h.	1/12 h. vödör	
.4 bakabányai	1775—	h.	1/32 p. mérő	1,9400
.5 balogi	1604—	h.	1/25 h. csöbör	
.6 barsi	1578—	m.	1/32 h. akó	
.7 bazini	1568—	h.	1/40 h. csöbör	1,6786
.8 bécsi	14. sz.	h.	2 bécsi icce	1,8126
	1359—			1,6572
	1557—	Ny-Mo.		1,5264
	1569—	o.		1,4147
.9 bélteki	1570—	h.	1/18 h. csöbör	
.10 beregszászi	1571—	h.	2 h. icce	1,4147
.11 bihari	1593—	m.	2 h. icce	1,6786
.12 borsmonostori	1577—	h.	1/4 h. csöbör	
.13 borsodi	1556—	m.	2 h. icce	1,6786
.14 börzsönyi	1583—	h.	1/20 h. köböl	
.15 budai	1403—	o.	2 bu. icce	1,6786
	17. sze.	h.		1,8314
.16 csáktornyai	1720—	h.	1/14 h. köböl	3,0697
.17 csataji	1552—	h.	1/32 h. akó	
.18 csatári	1591—	h.	1/18 h. akó	
.19 csejtei	1552—	h.	2 h. icce	2,1164
.20 csikói	1572—	h.	2 h. icce	3,3572
.21 dévényi	1595—	h.	1/32 h. akó	1,6786
.22 dobrai/Szatm.	1572—	h.	$1^3/_4$ bu. icce	1,4688
.23 dobrai/Vas	1663—	h.	1/20 h. vödör	2,1880 ?
.24 egervári	1454—	h.	1/200 h. csöbör	
.25 egri	1549—	t.	2 egri icce	1,6786

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
3.2.24 pint				
.26 emődi	1576—	h.	1/8 h. köböl	
.27 erdődi	1572—	h.	2 h. icce	2,7180
.28 erdőszadai	1572—	h.	1/5 h. csöbör	
.29 fehérvári	1565—	m.	2 h. icce	1,2590
.30 fejérkői	1526—	h.	1/8 h. köböl	
.31 feketevárosi	1484—	h.	1/40 h. csöbör	
.32 felsőlendvai	1541—	h.	1/20 h. vödör	
.33 fraknói	1529—	u.	1 bé. pint	1,4147
.34 füredi	1572—	h.	1/3 h. csöbör	
.37 gönci	1572—	m.	2 h. icce	1,6786
.38 görgői	1570—	h.	1/25 h. csöbör	
.39 gurábi	1574—	h.	1/32 h. akó	
.40 gyulai	1559—	h.	1/8 h. köböl	
.41 harsányi	1577—	h.	1/15 h. köböl	
.42 helmeci	1569—	h.	1/25 h. csöbör	
.43 hidasi	1561—	h.	1/8 h. köböl	
.44 holládi	1524—	h.	1/4 h. vödör	
.45 horvát	1734—	o.	2 p. pint	3,3572
.46 ilosvai	1572—	h.	2 h. icce	3,5670
.47 kaboldi	1577—	h.	1/42 h. csöbör	
.48 kapornaki	1569—	h.	1/4 h. vödör	
.49 kassai	1555—	t.	2 kassai icce	1,6786
.50 kászoni	1550—	h.	2 h. icce	2,5800
.51 keszői	1591—	h.	1/10 h. akó	
.53 kismartoni, ko.	1571—	u.	2 h. ko. icce	1,8988
	1771—		2 h. ko. icce	1,6786
ti.	1571—		2 h. ti. icce	2,5272
	1771—		2 h. ti. icce	3,3572
.54 kisvárdai	1579—	h.	2 h. icce	3,3572
.56 kovácsi	1715—	h.	1/4 h. vödör	
.57 körmendi	1500—	u.	1/32 h. csöbör	
.58 kőszegi	1569—	h. kö.	1 $^{1}/_{5}$ p. pint	2,0144
.58 lánzséri	1565—	h.	1/50 h. akó	
.60 lékai	1670—	h.	1/32 h. akó	
.62 lőcsei	1696—	h. kö.	2 h. icce	1,2148
.63 lullai	1568—	h.	1/30 h. akó	
.64 magyaróvári	1724—	h.	1$^{1}/_{3}$ bé. pint	1,8889
.65 mályi	1577—	h.	1/8 h. köböl	
.66 márcfalvai	1570—	h.	1$^{2}/_{5}$ bé. pint	1,9800
.67 merenyei	1382—	h.	1/16 h. köböl	
.68 miskei	1564—	h.	1/1 1/4 h. vödör	
.69 misztótfalusi	1522—	h.	1/8 h. köböl	
.70 modori	1526—	h.	1/32 h. akó	
.71 monyorókereki	1744—	h.	1$^{2}/_{11}$ p. pint	1,9900
.72 murányi	1550—	h.	1 bé. pint ?	1,6572 ?
.73 nagybányai	1572—	h.	2 h. icce	1,6786
.74 nagyszombati	1587—	h. kö.	2 h. icce	1,5520
.76 németkeresztesi	1769—	h.	1/18 h. vödör	
.77 németújvári	1618—	u.	2 $^{2}/_{5}$ p. icce	2,0144

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: l
3.2.24 pint				
.78 nemtei	1780—	h.	1/32 h. akó	
.79 nyírségi	1572—	m.	2 h. icce	2,5180
.80 nyitrai	1573—	m.	2 h. icce	2,2656
.82 ónódi	1570—	h.	1/24 h. csöbör	
.83 ószalónaki	1540—	h.	1/27 p. akó	1,9876
.84 ölvedi	1583—	h.	1/52 h. akó	
.85 pásztói	1600—	h.	1/32 h. akó	
.86 patai	1521—	h.	2 h. icce	1,5778
.87 pornói	1739—	h.	2 h. icce	1,4688
.88 porrogi	1771—	h.	4 p. icce	3,3572
.89 pozsonyi	14. sz.	h.	2 p. icce	1,3428
	1593—	ho.	2 p. icce	1,6786
.90 putnoki	1565—	h.	2 h. icce	2,0144
.91 rákosi	1440—	h.	1/10 h. csöbör	
.92 récsei	1568—	h.	1/40. h. akó	
.93 rohonci	1633—	u.	1 kőszegi pint ?	1,0144 ?
.94 sajókeresztúri	1573—	h.	2 h. icce	1,6786
.95 sajószentpéteri	1576—	h.	1/8 h. köböl	
.96 sárközi/Szatm.	1572—	h.	2 h. icce	2,7144
.97 sárközi/Tolna	1561—	m.	1/8 h. köböl	
.98 sárospataki	1567—	h. kö.	2 h. icce	1,5842
.99 semptei	1552—	h.	1/32 h. akó	
.100 seréci	1577—	h.	1/15 h. köböl	
.101 somogyi	1572—	m.	1/40 h. csöbör	
.102 somolányi	1568—	h.	1/32 h. akó	
.103 soproni	1345—	m. kö	2 h. icce	1,2590
.104 stompfai	1582—	h.	1/32 h. akó	
.106 szabolcsi	1575—	m.	1/5 h. köböl	
.107 szalónaki	1633—	u.	1/6 h. oktály	
.108 szarvkői	1555—	h.	1 bé. pint ?	1,6572 ?
	16. szv.		1 b. pint ?	1,4147 ?
.109 szatmári	1572—	m.	2 h. icce	1,4147
.110 szécsi	1578—	h.	2 h. icce	2,4004
.112 szendrői	1569—	h.	2 h. icce	1,6786
.113 szentgyörgyi	1442—	h.	1/32 h. akó	
.114 szentgyörgy-vári	1505—	h.	1/16 h. köböl	
.116 szenyéri	1524—	h.	1/16 h. köböl	
.118 szerencsi	1571—	h.	2 h. icce	1,6786
.119 szetei	1582—	h.	1/32 h. köböl	
.121 szőlősi	1587—	h.	2 nagyszombati pint	3,1040
.122 temesvári	1756—	h. kö.	1 p. pint	1,6786
.123 tihanyi	1554—	h.	1/3 h. köböl	
.124 tolcsvai	1571—	h.	1/5 h. köböl	
.125 tolnai	1590—	m.	1/43 h. hordó	
.126 toronyai	1567—	h.	1/5 h. köböl	
.127 trencséni	1586—	m.	1/32 h. akó	
.128 ugocsai	1579—	m.	2 h. icce	1,6786
.129 újhelyi	1571—	h.	1/26 h. csöbör	

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
3.2.24 pint				
.131 újvárosi	1572—	h.	2 h. icce	3,2222
.132 ungi	1570—	m.	2 k. icce	1,6785
.133 vadkerti	1587—	h	1 fehérvári pint	1,2590
.134 váradi	1588—	Partium	2 h. icce	1,6786
.135 varasdi	1619—	m. kö.	1 p. pint	1,6786
	1734—		1 ho. pint	3,3572
.136 vasvári	17. szk.	h.	1/32 h. akó	3,7612
.137 verebélyi	1586—	h.	1/32 h. akó	
.138 vöröskői	1580—	h.	1/32 h. akó	
.139 zágrábi	1610—	m.	3 $^4/_5$ p. icce	3,1998
	1734—	o.	1 ho. pint	3,3572
.150 zalai	1568—	m.	5 p. icce	4,1965
3.2.25 polovnyák	1701—	HSzl.	6 p. akó?	322,32 ?
3.2.26 puttony, tokaj-hegyaljai	18. sze.	borker.	1/2 t.-ha. átalag	37,77
	1807—			36,93
3.2.27 römpöly	1592—	á.	1/2 messzely	
.2 bécsi	14. sze.	h.	1/2 bé. messzely	0,2265
	1359—			0,2071
	1557—	Ny-Mo.		0,1908
	1569—	o.		0,1768
.3 pozsonyi	16. sze.	h.	1/2 p. messzely	0,1679
	1593—	ho.		0,2098
3.2.28 stertinyák	1610—	á.	10 p. akó	537,20
.2 dobrai	1633—	u.	15 h. vödör	654,60
.3 németkeresztesi	1769—	h.	10 h. akó	
.4 németújvári, ko.	1611—	u.	300 h. pint	604,29
vári			280 h. pint	564,00
.5 rohonci	17. sz.	u.	10 h. akó	402,80
.6 szalónaki	1633—	u.	192 h. pint	
.7 szombatfai	1639—	h.	310 h. pint	
3.2.29 tavernik	1403—	Buda, Pozsony		
olaj			6 légely	161,16?
bor			12 légely	322,32 ?
3.2.30 üst pálinka	1762—	Pozsega	6 oka	6,40
3.2.31 vödör	1075—			
.3 ábrahámi	1715—	h.	1$^1/_2$ csobánci akó	
.5 alsólendvai	1495—	h.	12 h. pint	
.6 aszófői	1568—	h.	3 h. akó	
.7 csobánci	1751—	u.	16 p. icce	13,43
.8 dobrai	1633—	u.	20 h. pint	43,64
.9 dráva—murai-közi	1636—	t.	56 p. icce	47,00
.10 erdélyi	1620—	Erdély	8 erd. kupa	10,90
	1823—		8 új erd. kupa	11,32
.11 felsőlendvai	1593—	h.	20 h. pint	

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan:l
3.2.31 vödör				
.12 holládi	1524—	h.	4 h. pint	
.14 kapornaki, ko. ti.	1569—	h.	0,62 h. ti. vödör 1,60 h. ko. vödör	
.15 kékkúti	1769—	h.	10 h. icce	
.17 kolozsvári	1565—	Erdély	8 kolozsvári kupa	10,90
.18 kovácsi	1715—	h.	4 h. pint	
.19 kőszegi	1566—	h. kö.	5 h. pint	10,07
.20 locsmándi	1466—	h.	$2^1/_4$ kőszegi pint	22,56
.21 lukácsházi	17. szv.	h.	1/5 gráci akó	10,50
.22 miskei	1564—	h.	$1^1/_4$h. pint	
.23 németújvári	17. sz.	u.	5 h. pint	10,07
.24 ószalónaki	1590—	u.	5 h. pint	9,94
.25 örvényesi	1768—	h.	9 h. icce	
.26 pákodi	1814—	h.	1/4 p. akó	13,43
.27 rohonci	1591—	u.	5 h. pint	10,07
.28 szebeni	16. szv.	Erdély	1 kolozsvári vödör	10,90
.29 szentgróti	1681—	h.	1/5 h. akó	
.31 szombathelyi	1566—	h.	$1^5/_{13}$ kőszegi csöbör	13,90
.32 szőlősi	1309—	h.	kb. 1/5 h. akó	
.33 varasdi	1618—	m.	22 h. pint	36,93
.34 vasi	1842—	m.	52 p. icce	43,64
.35 vasvári	17. szk.	h.	8 h. pint	22,09
.36 vászolyi	1769—	h.	9 h. icce	
.37 vinicai	1619—	h.	20 varasdi pint	33,57
.38 zalai	1550—	m.	4 h. pint	16,79

10.3 SZÁRAZ ŰRMÉRTÉKEK

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.2 abrakmérték zab					
hátasló	1569—	á.		5,70	2,39
postaló	1847—			12,42	5,26
3.3.3 akó	1226—	Győr, Szerém	5 szerémi mérő		
3.3.4 aszaltgyümölcs-mérték, pozsonyi	1779—	o.	64 p. tetézett száraz icce	85,73	
3.3.5 becsű, váradi	1541—	Partium	3 $^1/_2$ kassai köböl	271,60	203,70
3.3.6 csapó, kanizsai	1524—	D-Dt.	6 nagyszombati mérő	186,24	139,68
3.3.7 csöbör	1092—	Győr	?		
3.3.8 csötört	1470—	É-Mo.	2/3 kassai köböl	51,68	38,76
3.3.9 fertály	1344—				
.3 besztercebányai	1657—	m.	1, 06 zólyomi fert.		
.4 egri	1583—	m.	42 h. pint	70,50	52,88
.7 szabolcsi	1696—	m.	1/4 h. köböl	21,82	16,37
.9 túri	1561—	m. kö.	1/2 simándi köböl	33,44	25,08
.10 varsányi	1561—	h.	3 simándi köböl	200,64	150,48
.11 zólyomi	1684—	m.	0,94 besztercei fertály		
3.3.10 finak	1587—	Dt.	1/5 véka stb.	4,52—7,36	3,39—5,82
3.3.11 fuka	1665—	Partium Erdély	1/8 véka stb.	1,26—3,88	0,95—2,91
3.3.12 galeta vaj	1610—	Sáros	20 icce	18,0 ?	
3.3.13 gerla liszt	1255—	F.	30 mérő		
	1435	Buda	10 budai wecht	1575,50	916,00
3.3.14 gubacsmérték	1843—	á.	208 p. icce	174,59	67,20
pozsonyi	1779—	é.	72 p. tetézett száraz icce	96,45	36,65
3.3.15 hordó káposzta	1684—	Zemplén	40 fej		
3.3.16 hüvelyesmérő, pozsonyi	1779—	á.	49 $^1/_2$ p. tetézett száraz icce	66,31	

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.17 icce	16. sze.				
.2 bécsi	1557—	h.	1,086 bé. híg icce	0,8286?	0,6215?
	1569—			0,7686	0,5765
.3 budai	1570—	o.	1 $^1/_4$ bu. híg icce	1,0491	0,7869
	17. sze.	h.		1,1446	0,8585
.4 nagyszombati	1593—	h.	1 $^1/_4$ h. híg icce	0,9700	0,7275
.5 pozsonyi	16. sze.	h.	1 $^1/_4$ híg icce	0,8393	0,6295
	1592—	ho.		1,0491	0,7868
csapott	1715—	o.	1 $^1/_2$ p. híg icce	1,2590	0,9443
tetézett			1,064 csapott száraz icce	1,3396	1,0047
3.3.18 kila	1572—	á.	1 vagy 2 p. mérő	62,08, 124,16	46,56, 93,52
.3 bácsi	1686—	m.	3 p. mérő	186,24	139,68
.4 baranyai	1547—	m.	2 p. mérő	124,16	93,52
.5 bihari	1789—	m.	1 p. mérő	62,08	46,56
.6 borsodi	1612—	m.	1 p. mérő	62,08	46,56
.7 gömöri	1612—	m.	1 p. mérő	62,08	46,56
.8 hevesi	1517—	m.	1 p. mérő	62,08	46,56
.9 honti	1616—	m.	1 $^1/_2$ nagyszombati mérő	46,56	34,92
	17. szk.		1 p. mérő	62,08	46,56
.10 jász-kunsági	1699—	m.	1 p. mérő	62,08	46,56
.11 nógrádi	1612—	m.	1 $^1/_2$ nagyszombati mérő	46,56	34,92
	17. sz.k		1 p. mérő	62,08	46,56
.12 pesti	1689—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.13 somogyi	1550—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.14 szlavóniai	1722—	t.			
kis	1830—		224 p. icce	188,00	141,00
nagy			252 p. icce	211,50	158,63
diakóvári			288 p. icce	241,72	181,25
.15 veszprémi	1570—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
3.3.19 korec	1549—	á.		23,28—83,80	17,46—62,85
.2 abaúji	1677—	m.	1/2 p. mérő	31,04	23,28

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.19 korec					
.3 árvai	16. szv.	m.	2/3 bé. mérő	30,37	22,78
.4 csetneki	1581—	h.	4/5 murányi korec	67,04	50,28
.5 dráva—muraközi	1557—	t.	2 kanizsai csapó	315,12	236,34
.6 illavai	1549—	h. kö.	1/4 h. lukna		
.8 liptói	1554—	m.	1/3 h. lukna	51,73	38,80
.9 murányi	1550—	h.	1,08 kassai köböl	83,80	62,85
.10 sárosi	1575—	m.	1/2 p. mérő	31,04	23,28
.11 szepesi	17. sz.	m.	1/2 p. mérő	31,04	23,28
.12 trencséni	1549—	m.	1/4 h. lukna	23,28	17,46
.14 turóci	1610—	m.	1/4 h. lukna	34,92	26,19
.15 zempléni	1693—	m.	1/2 p. mérő	31,04	23,28
3.3.20 köböl	1138—	á.		6,72—279,36	5,04—209,12
.2 ált.	19. sz.	á.	2 p. mérő	124,16	93,12
	1850—		2 bé. mérő	122,96	92,22
.3 alsólendvai	1524—	u.	3 lotomberki köböl		
.4 bácsi	1771—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.6 bákai	1578—	h.	0,83 kassai köböl	65,18	48,89
.7 bánáti	1843—	t.	144. p. icce	120,86	90,65
.8 bártfai	1519—	m.	4 h. véka	111,80	83,85
.9 báti	1474—	m.	2 $^1/_2$ nagyszombati mérő	77,60	58,20
.10 bényei	1657—	h.	1 kassai véka	23,78	17,83
.11 beregi	1777—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.13 besztercebányai	1630—	h.	70 p. icce	58,75	44,06
.15 bihari	1755—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.16 borsii	1580—	h.	nagyobb a kassai köbölnél		
.19 csanádi	1755—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.22 csongrádi	1738—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.23 debreceni	1689—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.24 diósgyőri	1702—	h.	3 bé. mérő	137,37	103,03
.25 dorogi	1581—	h.	4/5 kassai köböl	62,08	46,56

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.20 köböl					
.27 egeresi	1444—	h.	3/4 kolozsvári köböl	130,80	98,10
.28 eperjesi	1638—	m	4 nagyszombati mérő	124,16	93,12
.29 erdélyi	1646—	Erdély	64 erd. kupa	87,20	65,40
	1823—			90,54	67,91
.30 esztergomi	1279—	m.	4 kakati kvartále	279,36	209,52
	18. sz.		1 p. mérő 3	62,08	46,56
.33 gráci	1634—	u.	etalon	79,50	59,63
.34 gyöngyösi	1696—	h. kö.	1 $^{1}/_{5}$ p. mérő	64,46	48,35
.35 gyulai	1525—	m.	4 $^{3}/_{4}$ bé. mérő	200,83	150,62
.38 hangácsi	1580—	h.	nagyobb a kassai köbölnél		
.40 homonnai	1565—	h.	4 nagyszombati mérő	124,16	93,12
	1620—		2 kassai köböl	186,24	139,68
.42 huszti	1614—	h.	1/2 kassai köböl	38,80	29,10
.42 iványii	1570—	h.	1 kassai köböl	77,60	58,20
.43 kállói	1666—	h.	1 $^{1}/_{2}$ kassai köböl	139,68	104,76
.46 kanizsai	1552—	h.	2 sztenisnyáki kvartále		
.48 kapuvári	1571—	u.	1,19 soproni mérő	76,51	57,38
.49 károlyi	1579—	h.	1 $^{1}/_{3}$ kassai köböl	101,66	76,25
.50 kassai	16. szv.	t.	2 $^{1}/_{2}$ nagyszombati mérő	77,60	58,20
	1630—		3 nagyszombati mérő	93,12	69,84
	1715—		2 p. mérő	124,16	93,12
.52 keresztúri	1581—	h.	1 $^{3}/_{13}$ kassai köböl	95,45	71,59
.55 kolozsvári	1444—	Erdély	8 h. véka	174,40	130,80
.56 komjáti	1549—	h.	3 $^{3}/_{13}$ maróti köböl		
.57 körmendi	1598—	u.	1,02 németújvári köböl	76,41	53,31
.58 kőszegi	1597—	m.	78 h. icce	78,56	58,92
.60 lékai	1536—	u.	1 $^{1}/_{3}$ sárvári köböl	108,44	81,35
	1670—		3/4 r. lékai köböl	81,35	61,04
.61 locsmándi	1674—	h.	2 bé. mérő	92,04	69,03
.62 lotomberki	1675—	h.	1/3 alsólendvai köböl		

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.20 köböl					
.63 lőcsei	16. sz.	m.	kb. 1/2 kassai köböl	38,74	29,06
	1610—			48,42	36,32
.65 magyarósdi	1270—	h.	3 tenyér		
.67 marosi	1582—	t.	kb. 2/3 kolozsvári köböl	113,36?	85,02?
.68 maróti	1549—	h.	1/3 komjáti köböl		
.69 martonyosi	1710—	h.	3. p. véka	93,12	69,84
.70 miskolci	1564—	m.	1 $^{3}/_{7}$ kassai köböl	110,81	83,10
.72 nagybányai	1601—	h.	nagyobb a kassai köbölnél		
.73 nagymihályi	1565—	h.	1 $^{1}/_{2}$ kassai köböl	116,40	87,30
.75 németújvári	1500—	u.	1 $^{2}/_{5}$ p. mérő	75,21	56,41
.77 paltai	1578—	h.	4/5 kassai köböl	62,08	46,56
.78 pápai	1568—	m.	1 $^{2}/_{9}$ p. mérő	76,05	57,04
.80 pécsi	1494—	t.	2 p. mérő	124,16	93,12
.85 rác	1579—	Tokaj	3/4 kassai köböl	58,20	43,65
.87 sajószentpéteri	1583—	h.	2 h. véka		
.88 sárosi	1273—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.89 sárospataki	1571—	h.	9/10 kassai köböl	69,84	52,38
.90 sárvári	1546—	t.	2/3 lékai köböl	72,22	54,17
	1670—		1 $^{4}/_{5}$ p. mérő	96,70	72,53
.91 simándi	1525—	t.	1/3 gyulai köböl	66,88	50,16
.92 somlyói	1498—	h.	1/8 bu. mérő	6,72	5,04
.93 somogyi	1220—	m.	3 nagyszombati mérő	93,12	69,84
.95 szabolcsi	1696—	m.	104 r. bu. icce	85,29	65,42
	18. szk.		2 p. mérő	124,16	93,12
.96 szádvári	1745—	h.	2. p. mérő	124,16	93,12
.98 szebeni	1551—	Erdély	64 erd. kupa	87,20	65,40
.99 szécsi	1580—	m.	1 $^{1}/_{2}$ murányi korec	125,70	94,28
.100 szecsődi	1657—	h.	2 pápai köböl	152,10	114,08
.102 szentmihályi	1536—	h.	2/3 lékai köböl	72,22	54,17
.103 szepesi	1554—	t.	1/2 kassai köböl	38,80	29,10

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.20 köböl					
	1630—			36,56	34,94
	1715—			62,08	45,56
.106 szikszói	1580—	h.	nagyobb a kassai köbölnél		
.107 szolnoki	1715—	h. kö.	4 p. mérő	248,32	186,24
.108 szombathelyi	1571—	h.	1/2 pápai köböl	38,03	28,52
.110 sztropkói	1668—	h.	2 kassai köböl	186,24	139,68
.112 temesvári	1849—	h.	2 p. mérő	124,16	93,12
.117 ungvári	1660—	m.	1 $^1/_3$ kassai köböl	124,16	93,12
.121 vasvári	1733—	h.	1 $^1/_3$ p. mérő	82,75	62,06
.123 zágrábi, városi	1442—	m.	61. p. icce	51,20	38,40
káptalani		h.	60 p. icce	50,36	37,77
.125 zempléni	1528—	m.	4 zempléni korec	124,16	93,12
3.3.21 kupljenik	1670—	HSzl.	2/3 p. mérő	41,33	31,00
3.3.22 kvartále	1378—				
.5 kakati	1558—	h.	3/4 sarlói szapu	69,84	52,38
.6 kaproncai	1587—	h.	2 nagyszombati mérő	62,08	46,56
.8 lehotai	1587—	h.	2 nagyszombati mérő	62,08	46,56
.9 lévai	1602—	h.	2 $^1/_2$ nagyszombati mérő	77,60	58,20
	1630—		1,94 bé. mérő	89,28	66,96
.13 sztenisnyáki	1552—	h.	1/2 kanizsai köböl		
.14 zágrábi, kis	1435—	HSzl.	14 h. pint	44,80	33,60
nagy			32 h. pint	102,39	76,79
ált.	17. szv.	HSzl.	20 zágrábi pint	63,99	47,99
	1734—		16 ho. pint	53,72	40,29
	1745—		17 ho. pint	57,07	42,80
3.3.23 lisztmérték pozsonyi	1779—	á.	50 p. tetézett száraz icce	66,98	38,85
3.3.24 lukna	1549—				
.2 illavai	1549—	h.	4 illavai korec		
.3 liptói	1551—	m.	3 nagyszombati mérő	93,12	69,83
	1580—		5 nagyszombati mérő	155,20	116,40

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.24 lukna					
.4 murányi	1569	h.	2 kassai köböl	155,20	116,40
.5 trencséni	1559—	m.	3 nagyszombati mérő	93,12	69,83
.6 turóci	1571—	m.	5 nagyszombati mérő	155,20	116,40
	1580—		4 1/2 nagyszombati mérő	139,68	104,76
.7 zólyomi	1583—	m.	2 1/2 p. mérő	155,20	116,40
3.3.25 malter	1551—	F.		1000—1550	
3.3.26 mérő	1279—	á.		31,04—155,20	23,28—116,40
.3 alsó-ausztriai	1558—	á.		59,22	44,42
	1688—			61,01	45,76
.6 bazini	1345—	h.	1 1/2 nagyszombati mérő	93,12	63,84
	1715—		72,87 p. icce	61,16	45,87
.8 bécsi	16. sz.	h.		42,28	31,71
	1593—	F., Ny-Dt.		41,18	31,64
	1639—	o.		46,02	34,52
	1689—			45,79	34,34
	1756—			61,486	46,11
.9 besztercebányai	17. sz.	h.	1 p. mérő	53,72	40,29
	18 sze.		84 p. icce	70,50	52,88
.10 borostyánkői	1645—	h.	1 1/3 bécsújhelyi mérő	70,13	52,60
.11 borsmonostori	1672—	h.		54,91?	41,18?
.12 budai	16. sz.	o.	64 bu. icce	53,72	40,29
	17. sz.	h.	84 bu. icce	76,92	57,69
	1730—	h. kö.	102 bu. icce	93,40	70,05
.13 csejtei	1571—	m.	1 1/2 nagyszombati mérő	46,56	34,92
.15 drégelyi	1558—	h.	3/4 p. mérő	46,56	34,92
.16 egerszegi	1570—	h.	1,29 bé. mérő	59,37	44,53
.17 erdélyi	1823—	Erdély	42 új erd. kupa	59,42	44,57
.18 esztergomi	1715—	m.	1/2 p. mérő	31,04	23,28
.19 fehérvári	1405—	m.	1,47 alsó-ausztriai mérő	89,99	67,49
.20 felsőbányai	1755—	h.	1/2 p. mérő	31,04	23,28

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.26 mérő					
.21 fraknói	1583—	u.	1 1/2 bé. mérő	63,42	47,57
.22 füleki	1670—	h.	1 5/13 bé. mérő	63,51	47,63
.23 galgóci	1558—	h.	1 1/2 nagyszombati mérő	46,56	34,92
.25 gyimólti	1378—	h.	3 tenyér+4 ujj		
.26 győri	1437—	m.	1 1/4 p. mérő	77,60	58,20
.27 holicsi	1571—	h.	2 1/2 nagyszombati mérő	77,60	58,20
.28 homokkomáromi	1670—	h.	1 4/5 bé. mérő	82,84	62,13
.29 izbégi	1558—	h.	37 1/2 bé. pint	57,24	42,93
.30 kaboldi	1691—	h.		77,99?	58,43?
.31 kapornaki	1580—	h.	1 bé. mérő	42,28	31,71
.32 kiskomáromi	1670—	h.	1 1/2 bé. mérő	69,03	51,77
.33 kismartoni	1592—	u.	1,26 bé. mérő	53,44	40,08
.34 komáromi	1589—	m.	1 1/2 p. mérő	67,14	50,36
.35 korponai	1602—	h.	2/3 báti köböl	51,68	38,76
.36 kosztolányi	1572—	h.	2/3 csejtei mérő	31,04	23,28
.37 körmöcbányai	1573—	h.	5 nagyszombati mérő	155,20	116,40
.38 lánzséri	1553—	h.	2 bé. mérő	84,56	63,42
.39 magyaróvári	1632—	m.	90 p. icce?	75,44?	56,66?
.41 nagymartoni	1544—	h.	1 2/3 bé. mérő	70,43	52,83
.42 nagyszombati	1391—	Ny-F.	1/2 p. mérő	31,04	23,28
.44 pesti	1696—	m.	1 1/2 p. mérő	93,12	69,84
.45 pozsonyi	1387—	h.	80 p. icce	53,72	40,29
	1551—	m.	93 p. icce	62,08	46,56
	1593—	m. o.	64 p. icce	53,72	40,29
	1697—	o.	74 p. icce	62,08	46,56
	1807—		64 p. icce	53,72	40,29
	1814—		74 p. icce	62,08	46,56
.46 radosóci	1581—	h.	27 h. icce		
.48 ratkói	1581—	h.	1 murányi korec	83,80	62,85
.49 rimaszombati	1581—	h.	1 1/2 murányi korec	125,70	94,28

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.26 mérő					
	17. sze.		1 p. mérő	**53,72**	40,29
.51 soproni	1428—	h. kö.	1 $^{2}/_{5}$ bé. mérő	**64,43**	48,32
	18. sze.		1 $^{1}/_{7}$ bé. mérő	53,34	39,26
.52 szakolcai	1581—	h.	1 $^{1}/_{4}$ p. mérő	77,60	58,20
	17. sz.		1 $^{1}/_{2}$ p. mérő?	80,58?	60,43?
.53 szarvkői	1555—	u.	1,35 bé. mérő	57,50	43,13
-54 szatmári	1755—	m.	2 p. mérő	124,16	93,12
.57 szentkereszti	1587—	h.	3 nagyszombati mérő	93,12	69,84
	17. sze.		2 $^{1}/_{2}$ nagyszombati mérő	77,60	58,20
.58 szerémi	1760—	m.	112 $^{1}/_{2}$ p. icce	94,42	70,82
.59 tapolcsányi	1549—	m.	1 $^{1}/_{3}$ trencséni szapu	**62,08**	46,56
	17. sz.		1 nagyszombati mérő	31,04	23,28
.60 tardoskeddi	1588—	h.	36 $^{3}/_{4}$ bé. pint	56,10	42,08
.61 újhelyi	1558—	h.	2 nagyszombati mérő	62,08	46,56
.63 váci	1701—	h.	1,02 pesti mérő	95,17	71,38
.64 vadkerti	1587—	h.	1 nagyszombati mérő	31,04	23,28
.65 varasdi, kis	1651—	t.	40 varasdi pint	67,14	50,36
	1734—		10 ho. pint	33,57	25,18
nagy	1651—		80 varasdi pint	134,29	100,72
	1734		20 ho. pint	67,14	50,36
.66 verbói	1549—	m.	1 $^{1}/_{2}$ nagyszombati mérő	46,56	34,92
.67 veszprémi	1696—	m. kö.	1/2 veszprémi kila	62,08	46,56
.68 vittenci	1569—	h.	1 $^{1}/_{3}$ nagyszombati mérő	41,37	31,04
.69 zsarnócai	1662—	h.	1 $^{2}/_{3}$ nagyszombati mérő	51,40	38,55
3.3.27 mut	15. sz.				
.2 bécsi	15. sz.	á.	32 bé. mérő	1352,96	1014,72
	17. sze.		30 bé. mérő	1265,40	949,05
	1639—			1380,60	1035,45
	1688—			1373,70	1030,28
	1756—			1844,58	1383,44

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusa	
				l	kg búza
3.3.27 mut					
.2 lánzséri	1557—	u.	30 h mérő	2536,80	1902,60
.5 nagyszombati	1595—	h. kö.	30 bu. mérő	1621,61	1208,71
	17. sze.		30 nagyszombati mérő	931,20	698,40
.6 németújvári	1637—	u.	16 h. köböl	1203,36	902,52
.7 pozsonyi	1456—	m.	32 p. mérő?	1719,04?	1289,28?
	1551—		30 p. mérő?	1862,40?	1396,80?
	1593—		30 p. mérő?	1611,60	1208,70
liszt	16. sz.	h.	45 p. strich	1833,75?	1063,58?
.9 szentgyörgyi	1575—	h.	30 h. mérő		
3.3.28 oka	1550	DM., HSzl.	0,025 o. mérő	1,5520	1,1640
3.3.29 oktály	1519—	Borsod Bereg	?		
3.3.30 pint					
.2 bécsi	1557—	h.	2 bé. száraz icce	1,6572?	1,2429?
	1569—	á.		1,5372	1,1529
.3 budai	1570—	o.	2 bu. száraz icce	2,0982	1,5737
	17. sz.	h.		2,2892	1,7169
.4 pozsonyi	16. sz.	h.	2 p. száraz icce	1,6786	1,2590
	1593—	o.		2,0982	1,5737
3.3.31 sínek	1798—	Temes			
kis			1 1/4 p. mérő	77,60	58,20
közép			1 1/2 p. mérő	93,12	69,84
nagy			2 p. mérő	124,16	93,12
3.3.32 strich liszt	15. sz.	Pozsony	1/45 mut	40,65?	23,64?
3.3.33 szapu	1292—	á.		25,84—155,20	19,38—116,40
.4 berencsi	1587—	h.	2/3 újvári szapu	41,35	31,01
.5 galgóci	1605—	h.	2 nagyszombati mérő	62,08	46,56
.6 hídvégi	1587—	h.	1 újvári kapu	62,08	46,56
.7 jolsvai	1650—	m.	1/2 kassai köböl	46,56	34,92

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.33 szapu					
.9 kövi	1670—	h.	6,47 kassai köböl	**43,77**	**32,83**
.10 licei	1670—	h.	1/2 kassai köböl	**46,56**	34,92
.12 miskolci	1580—	m.	1/3 kassai köböl	**31,04**	23,28
	1675—		1/2 kassai köböl	**46,56**	34,92
.14 oszlányi	1715—	h.	1 $^1/_2$ p. mérő	**93,12**	69,84
.16 rimaszombati	1580—	m.	7/12 besztercei köböl	**34,08**	**25,26**
.17 rozsnyói	1580—	m.	1/2 kassai köböl	**46,56**	**34,92**
.18 sallói	1571—	t.	2 drégelyi köböl	93,12	69,84
	18. szk.		2 p. mérő	124,12	93,12
.19 sarlói	1444—	t.	3 nagyszombati mérő	93,12	68,84
	17.szv.		2 $^1/_2$ p. mérő	155,20	116,40
.20 sárói	1715—	h.	1 $^1/_3$ p. mérő	93,12	69,84
.21 sárosi	1631—	m.	1/4 h. köböl	**31,04**	**23,28**
.22 sárospataki malom	1580—	h.	0,34 kassai köböl	**32,31**	**24,23**
.23 sasvári	1715—	h.	1 $^1/_2$ p. mérő	**93,12**	69,84
.24 somorjai	1590—	h.	2 nagyszombati mérő	**62,08**	46,56
.25 szécsi	1580—	h.	1/3 kassai köböl	25,84	19,38
.26 szentbenedeki	1715—	h.	146 p. icce	122,54	91,19
.28 szirmai	1666—	h.	1/3 kassai köböl	31,04	23,28
.30 trencséni	1300—	m.	1 $^1/_2$ nagyszombati mérő	46,56	34,92
.31 újvári	1587—	h.	1 tapolcsányi mérő	62,08	46,56
3.3.34 vajtó/vajtikó	1570—	Partium		3,78—12,41	2,83—9,31
3.3.35 vanna	1619—	K-F.		16,79—31,04	12,59—23,28
3.3.36 vassa(s)	1579—	Veszprém	1 $^2/_3$—3 veszprémi kila	206,85—372,48	155,14—279,36
3.3.37 véka	1397—	á.	1/4, 1/3, 1/2 egész	13,43—62,08	10,07—46,56
.3 abrudbányai	1813—	h.	20 erd. kupa	27,25	20,44
.4 aranyosbányai	1813—	h.	26 erd. kupa	35,42	26,57
.5 bártfai	1629—	m.	1/4 bártfai köböl	27,95	20,96
.6 beregi	1771—	m.	1/2 p. mérő	31,04	23,28

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.37 véka					
.8 bezdédi	1666—	h.	1/4 h. köböl		
.9 brádi	1813—	h.	32 erd. kupa	43,59	32,69
.10 budai	1505—	o.	1/4 bu. mérő?	13,43?	10,07 ?
	17. sze.	h.	1/4 bu. mérő?	19,23?	14,42 ?
	1730—	h. kö.	1/3 ba. mérő?	31,13	23,35
.13 csongrádi	1724—	m.	1/4 h. köböl	31,04	23,28
.14 debreceni	1572—	m.	1/4 h. köböl	31,04	23,28
.16 dobrai	1813—	h.	20 erd. kupa	27,45	20,59
.17 eperjesi	1631—	m.	1/4 h. köböl	31,04	23,28
.18 erdélyi	1647—	Erdély	16 erd. kupa	21,80	16,35
	1823—		21 erd. kupa	29,70	22,28
.23 kassai	16. szv.	t.	1/4 kassai köböl	19,40	14,55
	1630—			23,28	17,46
	1715—			31,04	23,28
.25 kolozsvári	1566—	t.	1/8 kolozsvári köböl	21,08	15,81
.26 körmöcbányai	1615—	h.	2 nagyszombati mérő	62,08	46,56
.27 mármarosszigeti	1614—	h.	sokkal nagyobb az erdélyi vékánál		
.29 nagybányai	1630—	m.	1 1/2 erd. véka	32,70	24,53
.30 nógrádi	1571—	m.	1/4 nógrádi kila	15,32	11,64
.31 pesti	1170—	m.	1/3 pesti mérő	31,04	23,28
.32 pozsonyi	16. sz.	h.	1/2 p. mérő	26,36	19,77
	1551—	m.		31,04	23,28
	1593—	o.		26,36	19,77
	1699—			31,04	23,28
	1807—			26,36	19,77
	1814—			31,04	23,28
.33 radnóti	1713—	h.	16 erd. kupa	21,80	16,35
.34 sajószentpéteri	1650—	h.	1/2 h. köböl		
.35 sarlói	1587—	h.	1/4 sarlói szapu	23,28	17,46

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				l	kg búza
3.3.37 véka					
.36 simándi	16. sz.	m.	1/4 simándi köböl	16,72	12,54
.37 szatmári	1574—	m.	1/3 kassai köböl	25,84	19,38
.38 szebeni	1603—	Erdély	1/4 szebeni köböl	21,80	15,81
.40 szentesi	1561—	m.	2/5 simándi köböl	26,75	20,06
.41 szilágyi	1685—	h.	20 erd. kupa	28,29	21,22
.42 szolnoki	1715—	m.	1 p. mérő	62,08	46,56
.43 váradi	1580—	m.	1/3 kassai köböl	31,04	23,28
.44 zalatnai	1813—	h.	20 erd. kupa	27,25	20,44
.45 zborói	1690—	h.	27 $^1/_2$ bu. icce	23,08	17,31
3.3.38 wecht liszt	1403—	Buda	1/10 gerla	157,55	91,60

Mérték		Kor	Terület	Nagyság		
				más mértékben	metrikusan	
					súly	térfogat
4.2 abora	széna	1585—	É-F.	kb.	171,30 kg	30,0 m³
4.3 asztag		1395—	o.	10—400 kepe		
4.4 ázat	kender	1837—	Erdély	10 marok		
4.5 boglya		1478—				
	mezei		o.	kb. 10 petrence		
	császári	1843—		44 bé. mázsa	24,64 q	431,20 m³
4.6 csomó	búza	1760—	Heves	17 kéve		
	gabona	19. sz.	o.	13—15 kéve, 1/2 kereszt		
4.7 darab	fonal	1708—	ÉK-F.	4—15 pászma		
4.8 deszkamérték		1627—	Erdély	2 öl×2 arasz 1 ½ ujj		3,7×0,5×0,03 m 0,05 m³
4.9 fő	kender	1529—	F.	1/12 kita		
4.10 gyertyamérték		1846—	Pest	1 bé. font	0,56 kg	560 cm³
4.11 gyufamérték		1851—	Pest			75 mm H, 6,6 mm Á. 2,56 cm³
4.12 homokláda		1775—	Bányav.	14 ½×29×58 bé. hüvelyk		38,1×76,4× ×152,5 cm 0,444 m³
4.13 ige	fonal	19. sz.	o.	3 szál		
4.14 kalangya		1560—	F.	16—60 kéve, gy. 26,30 kéve		
			DT.	13—40 kéve, gy. 30,28 kéve		
			Erdély	16—32 kéve,		
			Partium	gy. 25 kéve		
			o.	13—44 kéve, gy. 30, 26. 32. 28 kéve		

Mérték		Kor	Terület	Nagyság		
				más mértékben	metrikusan	
					súly	térfogat
4.15 karó	széna	1668	Erdély?			
4.16 kártya	fonal	1714—	o.			
	selyem			2 bé. font	1,12 kg	
	szőr			1/2 bé. font	0,28 kg	
4.17 kazal		1463—	o.	SZ. 3,33—6,64 átl. 4,5 m M. 2,84—5,69 átl. 4,5 m H. 11,31—45,5 m SZ.:M.=1:1	6,94—46,69 q	121,69—817,82 m³
4.18 kepe		1550—	F.	20—88 kéve, gy. 60, 52, 80, 76 kéve		
		1540—	Dt.	13—80 kéve, gy. 52, 72, 80 kéve		
		1067—	o.	13—88 kéve, gy. 60, 52, 80, 76, 64 kéve		
4.19 kereszt		1553—	F.	13—32 kéve, gy. 20, 15, 18, 16 kéve		
		1554—	Dt.	13—26 kéve, gy. 20 kéve		
		1561—	DT.	13—26 kéve, gy. 15 kéve		
		1671—	Erdély Partium	14—20 kéve, gy. 16 kéve		
		1815—	DM.	18—26 kéve		
		1513—	o.	13—32 kéve, gy. 20, 15. 18, 16, 13, 14 kéve		
4.20 kéve		1372—	o.		5—17 kg	
4.21 kita	kender	1246—	o.	12 fő	kb. 4,0 kg	
4.22 köbmértékek						
.2 bécsi	-öl	18.szk.	o.	216 bé. köbláb		6,8209 m³
	-láb			1728 bé. köbhüvelyk		0,0315 m³
	-hüvelyk			1728 bé. köbvonal		18,274 cm³

Mérték		Kor	Terület	Nagyság		
				más mértékben	metrikusan	
					súly	térfogat
4.22 köbmértékek						
.3 köbméter		1874—	o.	0,1466 bé. köb-öl 31,666 bé. köbláb		1000 dm³
4.23 kötés	kender	1551—		10 ázat		
	len			10 v. 20 marok		
4.24 kúp	só	1544—	Ny-Mo.	?		
4.25 kupac	nád	1858—	Fejér	30 kéve		14,79 dm²
4.26 láda	tábla	1807—	Somogy	20 köteg		
	üveg					48,8 dm²
4.27 liter		1874—	o.	1,1787 p. icce 0,7088 bé. pint		1 dm³
4.28 marok	gabona	1376—	o.	1/2—1/5 kéve		
	kender	1551—	Erdély	1/10 ázat		
	len		o.	1/10, 1/20 kötés		
4.29 matring	fonal	1544—				
	kender	19. szv.	o.	5, 10 pászma, 100, 200 ige		
	mosott	1671—	Sáros	0,36 bé. font	0,20 kg	
	selyem	1692—	Pozsony	1 bé. lat	1,75 dkg	
4.30 mészmérték						
.2 bányavárosi		1775—	Bányav.	4209 bé. köbhüvelyk		76,91 l
.3 bécsi		1829—	o.	2 1/2 bé. mérő		153,72 l
.4 erdélyi		1837—	Erdély	20 erd. véka		594,00 l
.5 pozsonyi		1779—	o.	72 p. tetézett száraz icce		96,45 l
4.31 nitra	selyemfonal	1634—	o.	18 matring 18 lat	 0,315 kg	
4.32 nyaláb	széna	1547—	o.	1 kéve?		
4.33 öl		1226—				
	fa	17. sz.	o.	3 bé. láb×1×1 bé. öl		0,95×1,89× ×1,89 m 3.40 m³

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				súly	térfogat
4.33 öl					
			2 1/2 bé. láb ×1× ×1 bé. öl		0,78 ×1,89× ×1,89 m 2,80 m³
széna	1573—	o.	átl. 1×2 1/2×2 1/2 bé. öl	átl. 219,2 kg 1 kg=0,175 m³	1,89×4,5×4,5 m 38,40 m³ 1 m³=5,71 kg
4.34 pászma fonal	1610—	o.	20—60 ige		
4.35 petrence/rudas	1723—	o.	20—30 villahegy	80—100 kg	
4.36 porció széna	1680—	o.			
hátasló			8 bé. font	4,48 kg	
szekérló			10 bé. font	5,60 kg	
szalma	1782—	o.	3. bé. font	1,68 kg	
4.37 rakás gabona	1702—	Heves	11 kéve		
4.38 stök kender	1654—	o.	?		
4.39 szappanmérték (rúdszappan)	1777—				
széles	1832—	Erdély			1,12 dm³
közép					592, 00 cm³
keskeny					448,00 cm³
4.40 szekér	1067—				
.3 bor	1592—	F., DM.		5,37—16,11 q	5,37—16,11 hl
.4 fa	1696—	Veszprém	1/2 erdei öl		1,70 m³
.5 gabona,					
búza	1615—	o.		4,45—8,32 q átl. 6,07 q	6,2—11,78 hl 8,26 hl
zab				3,91—12,5 q átl. 6,78 q	3,9—29,7 hl 15,9 hl
.7 só	1730—	Pápa	20 bé. mázsa	11,2 q	
.8 szén	1775—	Úrvölgy	2 úrvölgyi szénmérték		3,31 m³
.9 széna	1672—	o.	1/4 kalangya, 10 petrence, 30, 50 porció	1,68—6,72 q gy. 1,68 q	4,6—38,4 m³ 12,67 m³

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				súly	
4.40 szekér					
.10 vasérc	1710—	Vajdahunyad	28—30 vasércmérték		1,68—1,80 m³
4.41 szénmérték	1641—				
.2 bécsi	1761—	o.	2 bé. mérő		122,97 l
.3 besztercebányai	1641—	h.	14 349 bé. köbhüvelyk		0,262 m³
.4 erdélyi	1837—	Erdély	7 és 10 erd. véka		1,86 és 2,97 hl
.5 körmöcbányai,					
kis	1775—	h.	19 366 bé. köbhüvelyk		0,3539 m³
kettős	1781—		22 324 bé. köbhüvelyk		0,4079 m³
nagy	1775—		78 774 bé. köbhüvelyk		1,4395 m³
.6 úrvölgyi	1775—	h.	90 632 bé. köbhüvelyk		1,6562 m³
.7 zsarnócai, közöns.	1775—		22 140 bé. köbhüvelyk		0,405 m³
kettős			21 292 bé. köbhüvelyk		0,3891 m³
4.42 téglamérték	14. sz.	á.	3×4×8 bé. hüvelyk		7,9×10,5×21,0 cm 1,74 dm³
	16. sz.		2×6×12 bé. hüvelyk		5,3×15,8×31,6 cm 2,64 dm³
	17. sz.		2 ½×5 ½×11 bé. hüvelyk		6,6×14,5× ×28,9 cm 2,76 dm³
4.43 üvegmérték, tábla	1807—	Somogy	1 ½ bé. vonal× 26×41 bé. hüvelyk		0,33×68,48× ×107,99 cm 0,7395 cm² 2,44 dm³
4.44 vasércmérték	1673—	Vajdahunyad	1 ½?×1 ½×2 bányaarasz		35,55?× 35,55×47,40 cm 0,0599? m³
4.45 villahegy	1716—	DT., Erdély	1/20—1/30 petrence		
4.46 vitorna	1418—	Erdély		1,34—6,72? q	23,52—117,6? m³

Mérték	Kor	Terület	Nagyság		
			más mértékben	metrikusan	
				súly	térfogat
4.47 vontató	1563—	DT., Erdély		4,5—9,0? q	78,75—157,50? m³
4.48 zsák	1542—	á.			
bors				84,00 kg	
liszt				78,40 kg	134,85 l
rozs				84,43 kg	124,16 l
búza				74,42 kg	93,12 l
gabona				68,69 kg	91,58 l
átl.				77,99 kg	110,93 l
4.49 zsindelymérték	1500—				
	1627—	Erdély	1 hüvelykes tenyér×3 arasz ×[1 ujj]		1,9×11,0×71,1 cm 782,1 cm² 1,485 dm³
	1751	Rózsahegy			1,9×13,0× 41,5 cm 539,5 cm² 1,025 dm³
		á.			1,9×21,0× 41,5 cm 871,5 cm² 1,65 dm³ 1,9×28,0× ×41,5 cm 1162,0 cm² 2,207 dm³

10.5 SÚLYMÉRTÉKEK

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
5.2 csokoládémérték	1781—	o.	28 bé. lat	0,49 kg
5.3 drám	1714—	Erdély	0,18 bé. lat	0,315 dkg
5.4 ferton, budai	1224—	o.	4 bu. lat	6,1384 dkg
	14. sze.			7,6388 dkg
	16. szk.			6,1384 dkg
5.5 font	1404—	á.		0,3895— 0,6111 kg
.3 bánya	1727—	t.	32 bánya lat	
			29 $^{4}/_{15}$ bé. lat	0,5141 kg
.4 bécsi	1345—	h.	32 bé. lat	0,5558 kg
	16. szv.	o.		0,5612 kg
	1756—			0,5600 kg
.41 bécsi vám	1851—	o.	30 bé. vámlat	
			25,56 bé. lat	0,5000 kg
.42 bécsi gyógyszerész	1761—	o.	24 bé. lat	0,4200 kg
.5 budai	15. sz.	o.	32 bu. lat	0,4911 kg
	1727—	h.		
	1686—	h.		0,4988 kg
	16. szk.	h. hódolt		0,6111 kg
.6 debreceni	16. sz.	h.	5/6 bé. font	0,4675 kg
.7 eperjesi	1674—	h.	0,893 bé. font	0,5000 kg
.8 erdélyi	1680—	Erdély	20 erd. lat	0,3895 kg
	1690—		32 erd. lat	0,4489 kg
	1721—		1 bé font	0,5600 kg
.9 horvát	17. sz.	HSzl.	38 ho. lat	
	1733—		32 ho. lat	
hús			36 ho. lat	
.10 kassai	1576—	t.	0,893 bé, font	0,5000 kg
.11 kolozsvári	1549—	Erdély	1 erd. font	0,3895 kg
.12 lengyel	17. sz.	h.	0,7246 ? bé. font	0,4057 kg ?
.13 lőcsei	1610—	m.	9/9 bé. font	0,4983 kg
.14 magyar	1549—	o.	8 ferton	0,4900 kg
.15 pozsonyi	1435—	h. o.	32 p. lat	0,5580 kg
	1854—	o.		0,5600kg
.18 zágrábi hús	1642—	HSzl.	36 h. lat	
5.6 hajóteher, folyami	1839—	o.	20 bé. mázsa	11,20 q
tengeri	19. sz.		1748,2 bé. font	9,79 q
5.7 kantár	1489—	Erdély	44 oka	55,44 kg
5.8 kila	18. sz.	HSzl.	20 oka	25,20 kg

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan: 1
5.9 kilogramm	1874—	o.	1,7855 bé. font	
			2,0 bé. vámfont	
5.10 kő	1452—			
.2 bécsi	1696—		20 bé font	11,20 kg
.3 erdélyi	16. sz.		6 $^1/_2$ bé. font	3,64 kg
5.11 lat	1331—	á.		1,4028—1,9475 dkg
.2 bánya	1727—	t.	0,9143 bé. lat	1,6035 dkg
.3 bécsi	1532—	h.	4 bé. quintik	1,7368 dkg
	16. szv.	o.		1,7538 dkg
	1756—			1,7501 dkg
.31 bécsi vám	1851—	o.	1 bé. postalat	1,6666 dkg
.4 budai	15. sz.	o.	2 bu. nehezék	1,5347 dkg
	1727—	h.		
	1686—	h.		1,5588 dkg
	16 szk.	h. hódolt		1,9097 dkg
.5 erdélyi	1680—	Erdély	1/20 erd. font	1,9475 dkg
	1690—		1/32 erd. font	1,4028 dkg
	1721—		1 bé. lat	1,7500 dkg
.6 horvát	17. sz.	HSzl.	1/38 ho. font	
	1733—		1/32 ho. font	
.7 magyar	1689—		1/32 magyar font	1,5312 dkg
.8 pozsonyi	16. sz.	h. o.	1/32 p. pint	1,7437 dkg
	1854—	o.	1 bé. lat	1,7501 dkg
.9 zágrábi	1692—	HSzl.	1/36 h. hús font	
5.12 litra	1714—	Erdély	200 drám	0,3150 kg
5.13 lóteher	1403—			
bécsi	1861—	á.	275 bé. font	1,54 q
5.14 márka, budai	1091—	o.	4 budai ferton	0,2455 kg
5.15 mázsa	1198—	á.		49,11—73,32 kg
.3 bánya	1535—	t.	120 bányafont	61,57 kg
.4 bécsi	14. sz.	h.	100 bé. font	55,58 kg
	17 sze.	o.		56,12 kg
	1756—			56,00 kg
.41 bécsi vám	1851—	o.	100 bé. vámfont	
			89,28 bé. font	50,00 kg
.5 budai	13 sz.	o.	220 bu. márka	54,02 kg
	14. sz.	o	100 bu. font	49,11 kg
	1727—	h.	120 bu. font	58,93 kg
	1686—	h.	100 bu. font	49,88 kg
	16. szk.	h. hódolt	100 bu. font	61,11 kg
			120 bu. font	73,32 kg
.6 csiki	1673—	Csik	100 font	
	1655—		134 font	
	1688—		130 font	
.7 debreceni	16. sz.	h.	120 debreceni font	56,10 kg
.8 erdélyi	1680—	Erdély	144 erd. font	56,09 kg
	1690—			64,64 kg
	1721—		1 bé. mázsa	56,00 kg
.9 huszti	1600—	h.	70 font	
.10 kassai	1576—	m.	120 kassai font ?	60,00 kg ?
.11 kolozsvári	1549—	h. o.	140 kolozsvári font	54,53 kg ?

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	metrikusan
5.15 mázsa				
.12 lőcsei	1691—	m.	120 lőcsei font	59,80 kg
.13 magyar	1566—	o.	120 magyar font	58,80 kg
.14 munkácsi	1699—	h.	112 font	
.16 pozsonyi	1435—	ho.	100 p. font	55,80 kg
	1854—	o.		56,00 kg
.18 törcsvári	1683—	h.	144 font	
.19 turóci	1643—	m.	1 bé. mázsa	56,12 kg
.20 vajdahunyadi	1627—	h.	100 font	
5.16 nehezék	13. sz.	á.		3,0694—3,8194 dkg
.2 bécsi	15. sz.	h.	2 bé. lat	3,4737 dkg
	17. sze.	o.		3,5076 dkg
	1756—			3,5003 dkg
.3 budai	15. sz.	h. o.	2 bu. lat	3,0694 dkg
	1727—			
	1686—	h.		3,1175 dkg
	16. szk.	h. hódolt		3,8194 dkg
.4 pozsonyi	15. sz.	h. o.	2 p. lat	3,4875 dkg
	1854—	o.		3,5003 dkg
5.17 oka	1665—	Erdély DM., HSzl.	2 1/4 bé. font	1,26 kg
5.18 parn rézérc	1535—	Beszterce	2 1/4 bányamázsa	1,416 q
5.19 porció zab	1695—	o.	6 bé. font	3,36 kg
5.20 rúdszappan,				
széles	1837—	Erdély	2 1/2 bé. font	1,40 kg
közepes			1 1/2 bé. font	0,74 kg
keskeny			1,0 bé. font	0,56 kg
5.21 sus(z)t vasérc	1672—	Vajdahunyad	12 bányamázsa + 25 bányafont	7,52 q
5.22 teher faszén	1672—	Vajdahunyad	?	
5.23 térfogatsúly hektolitersúly	1579—			
búza	1695—	o.		72,0—78,0 kg
				átl. 75,0 kg
készeres	1790—			65,0—71,0 kg
				átl. 68,0 kg
rozs	1790			64,0—73,0 kg
				átl. 68.0 kg
árpa	1725—			54,0—58,0 kg
				átl. 56,0 kg
zab	1725—			32,0—45,0 kg
				átl. 42 kg
kukorica	1790—			76,0 kg
köles	1790—			71,0 kg
liszt	1579—			58,0 kg
gubacs	1832—			38,0 kg
5.24 verdung	19. sz.	Csallóköz, Kunság	1/4 bé. font	0,14 kg

Mérték		Kor	Terület	Nagyság	
				más mértékben	darab
6.2 árkus/ív					
	papír	14. sz.	nk.	lap	1
6.2 bála		1355—			
.2 dohány		1735—	Hegy-alja	100 csomó	
.3 papír		15. sz.	nk.	10 rizsma	
6.4 bokor/pár		1521—	á.		2
6.5 cimmer	prém	1689—	nk.	4 deher	40
6.6 darab		11. sz.	nk.		
6.7 deher		1403—	nk.		10
6.8 ezres		1707—	nk.		
	kis			10 kis százas, 50 stiga	1000
	nagy			10 nagy százas 20 sokk	1200
6.9 konc	papír	1557—	nk.		
	író			ív	24
	nyomó				25
6.10 köteg		1542—	á.		
	bőr	1739—			10 és 20
	öblösüveg	1807—			3 és 6
	írótoll	1837—			25
6.11 mandel		1689—	nk.		15
6.12 nagy		1813—	nk.	12 tucat	144
6.13 ort		1827—	nk.	1/4	25
6.14 rizsma	papír	15. sz.	nk.	20 konc	
	író				480
	nyomó				500
6.15 runa		1670	K-F.	1 juh egy nyírás gyapjának kötege	
6.16 silling		1768—	nk.		30
6.17 sokk		1542—	nk.	4 mandel	60
6.18 sómérték		12. sz.			
2. hajósó		1575—	Erd. á. Vízakna	3,06 kg 5,56 kg	1
.3 kősó		1423—	Erd. á		1
		1681—	Veszprém	30 oka = 37,80 kg	

Mérték	Kor	Terület	Nagyság	
			más mértékben	darab
6.18 sóméré				
.4 szekérsó	1280—	Erd. á		1
	1553—		17 bé. font = 9,52 kg	
.5 tömény	1213—	Erd. á.		1000 ?
.6 tulkó	1549—	Erd. á.	nem mérhető nagy sólap	1
6.19 stiga	1696—	nk.		20
6.20 százas	1707—	nk.		
kis			5 stiga	100
nagy			6 stiga, 2 sokk	120
6.21 tonna hering	15. sz.	nk.		1000
				1200
6.22 tucat	1403—	nk.		12

11. MUTATÓK

11.1 NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

Az intézmény- és személynevek a forrás, illetve a szöveg szerint találhatóak. A helynevek szintén a szöveg szerint szerepelnek, lehetőség szerint feltüntetve a vonatkozó megye nevét. A továbbélő neveknél, amennyiben ezt megállapíthattam, — jel után közlöm az azonosságot (ua.) vagy a megfelelő új nevet, a vonatkozó megyenévvel, illetve az országnév rövidítésével. A mértékneveket jelzős, illetve összetett esetekben, megfelelő utalással, tőszónál mutatóztam. A magyar—latin—német megfelelők, illetve a variánsok és ortográfiai változatok szerepelnek a mutatóban, de nem utalóztam ezeket, mert ezt a célt a mértéknévszótár teljesíti — ennek anyaga természetesen nem szerepel ebben a mutatóban, mint ahogyan — szintén természetesen — a német nyelvű összefoglaló szövege sem. Az azonos nevű különböző mértékfajtákat a közös névnél, de fajta szerint választva osztottam be. Az általános alegységek megelőzik a helyieket, mindkettő betűrendben sorol. A mutató a vonatkozó lapszámra utal. Rövidítések: A.=Ausztria, bm.=bormérték, dm.=darabmérték, cs.=család, Csl.=Cseh és Szlovák Köztársaság, f.=folyó, gm.=gabonamérték, h.=helységnév, hm.=hígmérték (bormérték), h.üm.=híg űrmérték, J.=Jugoszlávia, m.=megye, R.=Románia, sm.=súlymérték, szm.=szárazmérték (gabonamérték), Szu.=Szovjetunió, sz.űm.=száraz űrmérték, tm.=térfogatmérték, űm.=űrmérték, v.=város, vi.=vidék(e).

B

C

Cs

D

E

F

G

Gy

H

I

J

K

L

M

N

Ny

O, Ó

Ö

P

Q

R

S

Sz

T

U

Ü

V

W

Y

Z

Zs

11.2 ÁBRAMUTATÓ

1. ábra. Igaz mértékek rajza, igaz mérésre buzdító versekkel. Brassó 1715. évi vásárbírói jegyzőkönyvéből. (Tulajdonomban lévő fénykép ld. 2.3.)
2. ábra. Mérőeszközök rajza Comenius „A látható világ" c. művének 1675. évi kiadásából. (Comenius CXXVII. ld. 2.33.1)
3. ábra. A bécsi akó rajza az 1858. évi mértékhitelesítési utasításban. (Mil. C. G. 1858:4015. R. III. F. 1—2. ld. 3.2.2.10.)
4. ábra. A tokaj-hegyaljai hordó 1737. évben bevezetett hitelesítési jele. (Htt. A. Oec. Ideal. n. 15. ld. 3.2.10.23.)
5. ábra. A bécsi pint rajza az 1858. évi mértékhitelesítési utasításban. (Mil. C. G. 1858:4015. T. II. F. 1. ld. 3.2.24.8.)
6. ábra. A pozsonyi pint 1592. évi etalonja. (Huščava 9. t. ld. 3.2.24.89.)
7. ábra. A bártfai gabonaköböl 1519. évi kő etalonja. (Myskovszky 237. I. á. ld. 3.3.20.8.)
8. ábra. A szebeni gabonaköböl 1573. évi kő etalonja. (Myskovszky 237. 3. á. ld. 3.3.20.97.)
9. ábra. A bécsi mérő rajza az 1858. évi mértékhitelesítési utasításban. (Mil. C. G. 1858:4015. T. I. F. 1—4. ld. 3.3.26.8.)
10. ábra. A pozsonyi mérő 1551. évi etalonja. (Hušćava 8. t. ld. 3.3.26.45.)
11. ábra. Súlymértékek rajza az 1858. évi mértékhitelesítési utasításban. (Mil. C. G. 1858:4015. T. V. ld. 5.1.)
12. ábra. Török súlymérték: az oka a 17. századból. (Fekete Bp. LXXVI. t. ld. 5.17.)

12. DEUTSCHE ZUSAMMENFASSUNG

12.1 EINFÜHRUNG

Die Vernachlässigung der historischen Metrologie in Ungarn — der Geschichte des ungarischen Meßwesens — hat dazu geführt, daß die Historiker viele alte Maßangaben nicht auswerten konnten. Dadurch besteht die Gefahr, daß unsere Geschichtskenntnisse durch Fehlinformationen ungewollt verfälscht werden. Dieser Gefahr suchte der Autor vorzubuegen, indem er alle Maßeinheiten des Alltags, die bis zur Einführung des Metersystems im Königreich Ungarn (1874) gebraucht wurden, in systematischer Darstellung erfaßte. Der 1978 erschienene erste Band enthält die bis zum Ausgang des 16. Jahrhunderts benützten Längen- und Feldmaße. Im Band 2 (1989) wurden die von 1601 bis 1874 in Geltung gewesenen Längen- und Feldmaße behandelt. Der dritte Band erfaßt die Hohl-, Raum-, Gewichts- und Stückmaße von den Anfängen bis zum Jahre 1874.

Die ersten zwei Bände enthielten noch keine anderssprachigen Zusammenfassungen. Das war besonders für die des Ungarischen nicht kundigen Historiker in den Nachbarländern erschwerend, da ja das dreibändige Werk das Maßwesen des ganzen sog. Historischen Ungarns — also auch das Burgenland, die Karpatenukraine, Kroatien, Siebenbürgen, die Slowakei, die Woiwodina usw. — darstellen will. Aus diesem Grunde erstreckt sich die vorliegende deutsche Zusammenfassung über alle drei Bände. Es liegt in der Natur der Sache, daß es sich hierbei nicht um ein kurzgefaßtes Resümee handeln kann, vielmehr war es auch ein Gebot der Zweckmäßigkeit, daß für jeden Band eine eigene Zusammenfassung erarbeitet wurde.

12.2 LÄNGEN- UND FELDMASSE IN UNGARN BIS ZUM ENDE DES 16. JAHRHUNDERTS

(Band 1)

1. EINLEITUNG

Nach einer kurzen Darlegung der Vorhabens wird das Schrifttum bzw. schriftliche Quellenmaterial besprochen. Die Quellen der Angaben, d.h. die Belegstellen, sind überwiegend Urkunden. Daraus ergaben sich jedoch besonders Schwierigkeiten. Die Maßwerte wurden seinerzeit aus mannigfaltigen Grunden bei weitem nicht einheitlich und konsequent angegeben. Dazu kommt noch, daß von dem Urkundenmaterial der Zeitspanne bis 1526 nur ein geringer Bruchteil erhalten geblieben ist, d.h. etwa 96% sind im Laufe der Zeit verlorengegangen. Dem zufolge muß das Datum der ersten urkundlichen Belegs durchaus nicht mit dem Beginn der tatsächlichen Benutzung des betreffenden Maßes zusammenfallen — es wird ja gewiß auch frühere Zeitpunkte gegeben haben, m. a. W.: unser Wissen über die historischen Maße der betreffenden Periode wird daher nur lückenhaft sein.

Das erschlossene Quellenmaterial ist in seiner Bearbeitung ich drei Hauptkapitel aufgegliedert. Kapitel 2 ist eine allgemeine Zusammenfassung aller thematisch bezogenen Gemeinsamkeiten, Kapitel 3 den Längenmaßen, Kapitel 4 den Feldmaßen gewidmet. In beiden Kapiteln sind die betreffenden Maße in alphabetischer Ordnung nach ihrem ungarischen Namen angeführt, jeweils unter Berücksichtigung der antiken bzw. europäischen Beziehungen, anschließend die lateinisch-ungarisch-deutsche Terminologie, die Angabe des ersten urkundlichen Belegs, praktische Bestimmung, das Anwendungsgebiet (bzw. Anbauzweig, Nutzungsart), und wohl als Wichtigstes: möglichst genau Maßangaben, stets bedacht auf die Umrechnung in metrische Werte.

2. MASS, MESSEN, MESSWESEN

Nach allgemeinen Aussagen über die für den 2. Band geltenden Begriffe sowie über die Entwicklung bzw. Herkunft der einschlägigen Maße wird die Frage der ungarischen *Herkunft* (2.21.1) untersucht, was zu den folgenden Feststellungen führt:

Ureigene, noch aus der Zeit vor der Landnahme stammende Längemaße waren das erdőöl und wahrscheinlich eine kleinere, etwa der Elle entsprechende Maßeinheit; and Feldmaßen gab es nyíl od. fűkötél, ekealja, kaszaalja, kapaalja. In der neuen Heimat entstanden dülő od. ödölő, falka, vitorna und evtl. szekér. Unter-

suchungen über die Herkunft des königlichen Maßsystems lassen darauf schließen, daß der erste König Ungarns, Stephan der Heilige, das größte Längenmaß — den Klafter (öl) — eichen ließ. Seine Größe bestimmte er wahrscheinlich über den bayerischen Zwischenweg aufgrund des königlichen Schuhs der karolingischen Zeit. Er hat auch das europäische Joch od. europäischen Morgen (hold) eingeführt, u. zw. auf der praktischen Berechnungsbasis der in Ungarn üblichen Arbeitsleistung mit einem Pflug an einem Tag; die Größe ließ er unter Zugrundelegung des königlichen Klafters genau festsetzen (Etalon: 12×72 kgl. Klafter). König Stephan hatte auch bestimmt, wieviel Einheiten des alten Pfluglands (ekealja) einen königlichen Morgen ausmachen, womit der Begriff königliches Pflugland entstand (150 kgl. Morgen od. Joch).

Nach einer kurzen Entwicklungsgeschichte der Meßmittel und Eichmaße (Etalon) werden die *Maßtypen* (2.23) besprochen. Natürliche Typen sind unter den Längenmaßen: ujj, hüvelyk, tenyér, arasz, láb, rőf, öl als unmittelbar vom menschlichen Körper abgeleitete Einheiten; ferner als etwa indirekte körperbezogene Längenmaße — aufgrund verschiedener Leistungen — lépés, kettőslépés, stádium, mérföld. Die Feldmaße natürlichen Typs gliedern sich in mehrere Untergruppen. So gab es vom Bedarf an Saatgut ausgehend köböl, mérő. Der Arbeitsbedarf führte zur Entstehung verschiedener Maßeinheiten. So zunächst im allgemeinen nach Arbeitsleistung napszám nach der Größe der Anbaufläche bzw. nach der Art der Bodennutzung: telek, szántó, szőlő, falka, media, fertály, oktál, cira. Den landwirtschaftlichen Vorarbeiten entsprechend: barázda, hold, ekealja. Die Ernteerträge werden unterschiedlich bewertet. Als Einbringungsmittel diente der szekér; eine Plane zum Bedecken, Einschnüren des Heues (bzw. deren entsprechende Fläche): vitorna; Hohlmaße für die Ertragsmenge: icce, pint, veder (zugleich als Flächeneinheit). Das Verfahren der Bodenaufteilung ergab: nyíl od. fűkötél (als Flächenmaß). Nach der Flächenlage bzw. Belegenheit: dülő od. ödölő, vereten. — Nicht naturgegebene, künstliche Maßtypen sind die Längenmaße rúd, kötél (als Fortsetzung des öl), ferner vég, bála (als Fortsetzung des rőf; die Feldmaße öl, rúd sowie das dem verwandte meti, likó (eine Art kleines kötél) und kötél (als Flächenmaß).

Unter 2.24 werden die *Maßsysteme* erörtert. Diese zeigen eine besondere Hierarchie.

Das *landesübliche System* entspricht zum Teil dem europäischen System, doch sind die Verhältniszahlen bzw. die jeweiligen Größenwerte spezifisch ungarisch. Von den Längenmaßen gehören folgende hierher aus dem System der Weg- oder Streckenmaße: stádium (125 kettőslépés) und mérföld, die als ungarische Meile etwa 52 stádium maß. Im System der Textilmaße: rőf — vég (22—47 rőf) — bála (20—50 vég). Das System der Baumaße war in Ungarn nur mit einem bekannten Glied vertreten, u. zw. mit dem kőművesöl. — Vom System der Feldmaße: landesübliches hold, landesübliches ekealja (120 hold).

Das *königliche Maßsystem*. Längenmaße ujj — hüvelyk (1 1/3 ujj) — tenyér (4 ujj) — arasz (10 ujj) — láb (4 tenyér) — rőf (2 láb) — lépés (3 láb) — kettős

lépés (6 láb) — öl (16 arasz bzw. 10 láb). Feldmaße: das königliche Joch; királyi hold (12×72 királyi öl) — királyi ekealja (150 királyi hold).

Die *lokalen Maßsysteme.* Die konkrete Größe und Verhältniszahl der Maßeinheiten sind örtlich bzw. landschaftlich (teilweise auch zeitlich) verschieden. Längenmaße: rőf — öl. Feldmaße: hold — ekealja. Möglichwerweise bildeten auch die Maße hold — rúd, hold — kötél, hold — kötél — likó eigene ortsübliche Systeme.

Spezielle Maßsysteme. Unter den Längenmaßen sind zu nennen: die (Schemnitzer) Bergmaße: hüvelyk — láb (2 hüvelyk) — rőf (2 láb) — öl (3 rőf) — kötél (7 öl). Von Feldmaßen mehrere; so das Halbierungssystem: ganzes Maß (egész telek bzw. szőlő) — media (1/2) — fertály (1/2 media) — oktál (1/2 fertály) — evtl. cira (1/2 oktál). Bergmännisches Feldmeßsystem (Schemnitzer System, Tabellen teil): kötél (7×7 bányaöl) — telek (2 kötél) — 2 telek — 3 telek — alte 3 telek (eigtl. 7 kötél). Maßsystem für Weinberge: kőszegi icce — veder (10 icce) und im Sárvárer System: pint — veder (8 pint).

Bei der Thematik der *Meßtechnik* (2.3) gelangte der Verfasser zu folgenden wichtigen Erkenntnissen: Die Längenmaße konnte jedermann richtig anwenden (die Elle manchmal sogar ganz hervorragend). Problematischer steht es mit der Wegemessung, zumal dafür Hinweise aus Ungarn nicht vorhanden sind. Vermutlich hat man Seile, Schnüre, gegebenenfalls Meßräder zum Messen benützt. Bei der Vermessung von Grundstücken war das eine Verfahren die herkömmliche Größenermittlung anhand einer Arbeitseinheit u. dgl.; für die Messung wurde zuerst immer die Maßeinheit bestimmt bzw. das Meßsystem, insbesonders das königliche. Bis zum 13. Jh. hatte man häufig nicht gemessen, bloß geschätzt, doch auch später war es nicht selten, wenn die Beteiligten es so wünschten oder die Geländeverhältnisse nur das ermöglichten. Sowohl die Messung wie auch die Schätzung haben Amtspersonen vorgenommen — königliche Beamte und Vertreter des glaubwürdigen Orts — in der Anwesenheit von Zeugen und unter Einbeziehung von meßkundigen Ortsansässigen (Adelige, Bauern). Das Meßzeug für Flächenmessung war das Meßseil. Im 14. Jh. hat man für amtliche Messungen schon königlich geeichte Meßseile benutzt, die in versiegelten Päckchen bereitgestellt worden waren. Gewöhnlich hat man die Länge und Breite der Bodenfläche gemessen. In komplizierteren Fällen wurde an Ort und Stelle ein Situationsplan angelegt und auch zwischenliegende Quadrierungen durchgeführt (im 16. Jh. jedenfalls schon ganz bestimmt, das Resultat hat man aber nicht in einem Flächenmaß (als Quadrat-...) angegeben, sondern immer in einem herkömmlichen Feldmaß (z. B. hold, Joch). Ein oft angewandtes Verfahren war die sog. Breitenmessung, wobei die meistens rechteckige Bodenfläche nur in ihrer Breitenausdehnung mit einem Seil vermessen wurde, da die Länge durch eine natürlich Begrenzung bereits gegeben und allgemein bekannt war.

Die Untersuchungen über das *Meßwesen* (2.4) im allgemeinen (2.4) haben folgende Erkenntnisse gebracht:

Die Wahl, Bestimmung, Etalonisierung, Vereinheitlichung, Eichung und Kontrolle der jeweiligen Maßeinheit und des Maßsystems erfolgte auf mehreren

Ebenen. Im Landesmaßstabe waren zwei Faktoren entscheidend: die Macht der Gewohnheit und die Macht des Herrschers (sein Machtbereich). Mit den Feldmaßen gab es keine besonderen Probleme, da sie durch alte Traditionen bewahrt blieben. So auch das königliche System: vom ersten König tradiert, im Gewohnheitsrecht beibehalten, wurde erst Mitte des 15. Jahrhunderts durch die Ästimationen kodifiziert. Das gleiche gilt auch für die Längenmaße, welche zum königlichen System gehörten, doch wurde das Etalon des Königsklafters in der königlichen Schatzkammer (in Székesfehérvár, Stuhlweißenburg), seine geeichten Nachbildungen in den Archiven der königlichen Kanzleien aufbewahrt, während das Etalon der königlichen Spanne Ende des 15. Jahrhunderts sogar in Druck zugänglich gemacht worden ist. Durch königlichen Erlaß oder ein Gesetz wurde von allen Längenmaßen lediglich das meistgebrauchte (nämlich handelsübliche) — die Elle (rőf) — berührt. 1405 wollte man die Ofner Elle (budai rőf) für das ganze Königreich als verbindlich erklären, was aber nicht gelang. Auch ein Gesetz vom J. 1588 konnte diesem Vorhaben nicht Geltung verschaffen. Im lokalen Bereich hat sich allerdings die Macht der Stadt durchsetzen können, indem sie das handelsübliche Längenmaß — die Elle — vereinheitlichen, eichen und prüfen konnte. Die Etalons wurden im Rathaus, im Archiv aufbewahrt, ihre geeichten Duplikate an öffentlichen Gebäuden, am Marktplatz angebracht. Die Eichung (mit Einprägung des Stadtwappens) hatten fallweise damit betraute Amtspersonen (Geschworene, Richter bzw. Schulzen, Marktmeister) vorgenommen — allmonatlich, vierteljährlich, doch immer vor einem Markttag. Mitte des 16. Jh. gab es in manchen größeren Städten auch schon die eigene, beglaubigte Stelle eines Eichmeisters. Wer ein falsches Maß benützt hat, wurde mit Konfiskation der Ware, mit einer Geldbuße, mancherorts sogar mit körperlicher Züchtigung bestraft. Für Feldmessungen wurden zwar fallweise aus dem Volk herangezogene Personen eigesetzt, doch versuchten andere (königliche Dienstleute, Vertreter eines glaubwürdigen Ortes, Beauftragte des Gemeinwesens, auch Hörige) sich eine gewisse Übung zu erwerben, ja gerade dadurch entwickelte sich um die Mitte des 16. Jahrhunderts — zwar noch nicht in organisierter Form — der Beruf eines Feldmessers (sog. rudasmester, etwa Rutenmeister), der sich auch auf die Mappierungskunst verstand.

3. LÄNGENMASSE, MARKIERUNG VON ABSTÄNDEN

Arasz (Spanne; 3.21). Griechische, römische, europäische Vorläufer (12 ujj d.h. Fingerbreit usw., 22—28 cm). Terminologie: palma, palmus; arasz; fodere Spann. Erstes Vorkommen: 1345. — *Királyi arasz* (Königspann). Terminologie: palmus regalis mensurae usw. Größe: 10 ujj (Fingerbreit)=7 1/2 hüvelyk= =2 1/2 tenyér=19,54 cm. Sein Etalon erschien 1488 im Druck. — *Előarasz* (Abstand zwischen dem ausgestreckten Daumen und dem Zeigefinger), etwa 18—20 cm.

Bála (Ballen; 3.23). Europäisch. Terminologie: balla, ligatura; bál; Ball. Erstes

Vorkommen: 1490. Größe: je nach Textilart 20—50 vég, gewöhnlich 20—28 vég, was etwa 420—1050 bzw. 420—590 m gleichkommt.

Hüvelyk (Zoll; 3.23). Griechische, römische, europäische Vorläufer (1/12 láb usw. = 2,3—3,0 cm. — Osztrák hüvelyk (Österreichischer Zoll): 1/12 láb = 2,6 cm. Terminologie: pollex; hüvelyk; zoll. Erstes Vorkommen: 1279. — *Királyi hüvelyk* (königlicher Zoll). Größe: 1 1/2 ujj = 1/12 láb = 2,605 cm.

Kötél (Seil, Schnur; 3.24). Meßzeug, in Ungarn fallweise auch Maßeinheit, so auch die amtliche Meßschnur. Terminologie: corda, funis, funiculus, ligatura, mensura, zona; kötél; Schnur. Erstes Vorkommen: 1135. Größe: gewöhnlich in öl (Klafter) angegeben, für intravillane Messungen kürzer, etwa 13—17 m, im Extravillan länger, etwa 30—80 m, durchschnittlich 30—40 m. — Bányakötél. Terminologie: Bergschnur, Lehen. Erstes Vorkommen: 1546. Größe: 7 bányaöl = = 14,14 m.

Láb (Schuh; Fuß; 3.25). Griechische, römische, europäische Vorläufer (16 *ujj*, etwa 28—35 cm). Germanischer (karolingischer) Schuh: 31,33 cm. Wiener Schuh (1551): 31,6 cm. Terminologie: pes; láb; Schuh. Erstes Vorkommen: 1365. — *Királyi láb* (königlicher Schuh). Terminologie: pes regalis mensurae. Größe: 16 ujj = 12 hüvelyk = 4 tenyér = 31,26 cm. — *Bányaláb* (Bergschuh). Größe = = 12 hüvelyk = 33,69 cm.

Lépés, kettőslépés (Schritt, Doppelschritt; 3.26). Römische, europäische Vorläufer (2 1/2, 5 láb, 0,7—0,8 m bzw. 1,4—1,6 m). Terminologie: gradus, gressus, pedis, passus, saltus pedum; lépés, kettőslépés; Gridt, Schritt. Erstes Vorkommen: 1262. — Als *königliches Maß:* gradus regalis mensurae usw. Größe: királyi lépés (königlicher Schritt): 48 ujj = 36 hüvelyk = 12 tenyér = 3 láb = 0,9378 m; királyi kettőslépés: 96 ujj = 72 hüvelyk = 24 tenyér = 6 láb = 3 rőf (Elle) = 2 lépés = = 1,8756 m. — *Közönséges lépés* (gewöhnlicher od. gemeiner Schritt): 0,7 m.

Marok, ököl (etwa Faust; 3.27). Näheres zur Terminologie s. bei tenyér (3.34).

Mérföld (Meile; 3.28). Römische, europäische Vorläufer (1000—4500 kettőslépés, 1500—6000 m). Terminologie: miliare, milliarium, miliaria hungarica, magna miliaria, parva miliaria, germanica miliaria; mélyföld, mérföld, magyar mérföld; Meil, Rasta. Erstes Vorkommen: 1211. Länge: (ungarische Meile): etwa 52 stádium = etwa 8000 m.

Öl (Klafter; 3.29). Griechische, europäische Vorläufer (6 láb usw., 1,7—2,1 m; 10 láb, 2,5—3,1 m). Wiener Klafter: 6 láb (Schuh) = 1,8 m. Terminologie: amplexus, brachium, cubitum, extensio, mensura, orgia, synus, ulna; öl, sing; Klafter. Erstes Vorkommen: 1091. — Szokásos öl (Gemeingebräuchlicher Klafter). Terminologie: amplexus ad usum et modum populorum usw. Länge: 3 Ellen (rőf) etwa 1,6 m. — *Királyi öl* (Königsklafter). Terminologie: amplexus cum mensura regia, ulna regalis usw.; királymérték, királyi sing, királyi öl. Länge: 160 ujj = 120 hüvelyk = 40 tenyér = 16 arasz = 10 láb = 5 rőf = = 3,126 m. Sein seit König Stephan dem Heiligen überlieferter Etalon befand sich in der königlichen Schatzkammer (erwähnt: 1372). Duplikate in den Archiven der Kanzleien bzw. der glaubwürdigen Orte. Eines davon ist aus dem Jahre 1702 bekannt; auf dieser Basis konnte der metrische Wert des Klafters sowie der übrigen Einheiten genau ermittelt werden. —

Erdőöl (etwa Waldklafter). Altes ungarisches Forstmaß. Terminologie: brachium silvestre, cubitus silvarum, ulna cum mensura silvatica, ulna silvalis; erdősing. Erstes Vorkommen: 1318. Länge: etwa 2,3 m. — *Kőművesöl* (etwa Maurerklafter). Aus Italien. Terminologie: canna muratorum, mensura muralis; kőműves öl; Klafter. Erstes Vorkommen: 1278. Größe: 4 budai rőf=2,336 m. — *Bányaöl* (Berglachter). Terminologie: bányaöl, Lachter, Berglachter. Erstes Vorkommen: 14. Jh. Länge (Schemnitzer Lachter): 3 *rőf* (Elle)=2,021 m. — *Helyi öl* (lokaler Klafter). Terminologie: ulna mensura iuxta consuetudinem illius provinciae usw. Länge: ortsabhängig, 1,7—2,0 m.

Rőf (Elle; 3.31). Griechische, römische, europäische Vorgänger (1 1/2 *láb* usw., 0,4—0,7 m). Wiener Elle (1450) für Tuch od. Wolle (kleineres Maß): 77,53 m, für Leinwand (größeres Maß): 89,78 m. Terminologie: brachia, brachium, cubitus; rőf, sing, lakat; Ellen. Erstes Vorkommen: 1411. — *Királyi rőf* (königliche Elle). Terminologie: cubitus regalis mensurae usw. Größe: 32 ujj=24 hüvelyk=8 tenyér=2 láb=62,52 cm. — *Helyi rőf* (ortsübliche Elle; benannt nach dem jeweiligen Ort). Erstes Vorkommen: 1243. Länge: ortsweise unterschiedlich, zwischen 0,5 und 0,8 m. *Budai rőf* (Ofner Elle): 3/4 bécsi rőf=58,4 cm. Sollte seit 1405 landesüblich werden, was sich aber nicht durchgesetzt hat.

Rúd (Rute; 3.31). Römische, europäische Vorläufer (10, 15 láb usw., etwa 4,0—6,0 m). Germanische Königsrute: 15 láb=4,7 m. In Ungarn selten gebrauchtes Längenmaß. Terminologie: virga, rúd, vessző; Ruthe. Erstes Vorkommen: 1295. Länge: verschieden; etwa 5—10 m.

Sing (3.32) s. unter rőf (3.30).

Stádium (Roßlauf; 3.33). Griechische, römische Vorläufer (125 kettőslépés, 185 m). In Ungarn selten. Terminologie: stadium; stádium, futamnyi föld, Länge: etwa 1/52 magyar mérföld=185 m.

Tenyér (Handbreit; 3.34). Griechische, römische, europäische Vorläufer (4 ujj= =7,3—7,7 cm). Terminologie: palma, palmus, pugillus, pugnus; tenyér; Handbreit. Erstes Vorkommen: 1138. — *Királyi tenyér* (königliche Handbreit). Länge: 4 ujj=3 hüvelyk)=7,815 cm. — *Hüvelykes tenyér* (etwa Handbreit mit Daumen). Terminologie: palmus pollicibus appositis. Erstes Vorkommen: 1279. Länge: etwa 9—11 cm.

Ujj (Fingerbreit; 3.35). Griechische, römische, europäische Vorläufer (4 Gerstenkörner=1,8—1,9 cm). Terminologie: digitus; ujj; Fingerbrait (Fingerbreit). Erstes Vorkommen: 1244. — *Királyi ujj* (Königsfingerbreit). Länge: 1/4 Handbreit=1,95 cm.

Vég (3.38). Europäische Vorläufer. Terminologie: finis, patia, pecia, petia, stamen; vég; Ballen, Stück. Erstes Vorkommen: 1255. Länge: je nach Textilie unterschiedlich; 22—46 rőf=etwa 16—36 m.

Bezeichnung von Entfernungen, Abstandsmaße (3.4): Bezeichnet hatte man eine Entfernung im allgemeinen nur mit dem gewöhnlichen Wort, fallweise ergänzt durch ein Wort wie „groß", „klein" u. dgl. Man verwendete aber auch andere Formen, so die Länge des Feldmaßes hold (Joch, Morgen), z.B. als Länge von 2 hold (etwa 440 m). Es gab aber auch die Länge von 56 Joch (nach königlichem

Maß beträgt das ca. 12 km). Eine Entfernung wurde auch mittels *kődobás* festgelegt (Steinwurfs iactus unius lapidis usw.), was etwa 50—60 m entspricht. Dem gleichen Zweck diente das *nyíllövés* (Abschießen eines Pfeils, iactus sagittae, sagitta sagittando), die bedeutete eine Entfernung von durchschnittlich 130 m. Die Länge eines als Feldmaß geltenden *telek* (Grundstücks) wurde auch zu Hilfe genommen, sie betrug etwa 20 bis 200 m. Als ähnliches Geschoß konnte auch ein Stock, eine Axt oder ein Speer dienen, ja auch der Schuß mit einem Gewehr.

Zusammenfassung (3.5): Die 15 verschiedenen Längeneinheiten boten Meßmöglichkeit in einem Bereich von 0,01—8000,0 m. Sie fanden Verwendung bei der Ermittlung verschiedener Abmessungen, bei Längen- und Flächenmessungen, sowohl alleinstehend wie auch einander ergänzend, insbesondere für Vermessungszwecke. Die meistbenützten Einheiten waren unter den Handelsmaßen die rőf (Elle), für Feldmessung der öl (Klafter). Dem Maßtyp nach sind es überwiegend anthropometrische Maße.

4. FELDMASSE, BEZEICHNUNG DER FLÄCHENGRÖSSE

Barázda (Furche; 4.21). Terminologie: cumulus, fossatum, lectulus, linia, sulcus, vestigium aratri; barázda, holdföld; Furche, zlog. Erstes Vorkommen: 1180. Maßeinheit des Ackers. Im kroatischen Sprachraum seit dem 15. Jh. eine kleinere Maßeinheit für Joch und Tagwerk. Im ungarischen Sprachraum im 16. Jh. stellenweise im Sinne und Größenwert von hold.

Cira (4.22). Ursprung des Wortes unbekannt. Terminologie: cira. Erstes Vorkommen bei einem Intravillan-Grundstück: 1522, bei einem Weingarten: 1539. War hauptsächlich in Transdanubien gebrauchlich. Größe: Wahrscheinlich das letzte Glied des Halbierungssystems (1/16); im Intravillan etwa 2—18 Ar, für Wein etwa 8—36 Ar.

Dülő/ödölő (Angewende; 4.23). Ungarischen Ursprungs. Terminologie: declinatus, diverticulus, reflexio, regressus, reversio, revolutio, stadium; dülő, ödölő, földdülő, ödölőhold; Angewende. Erstes Vorkommen: 1254. Maß für Ackerland. Ödölő ein am Ende der Parzellen quer verlaufender Bodenstreifen von etwa 1 Joch Größe. Dülő war teils identisch mit ödölő, teils eine größere Fläche von unterschiedlicher Größe; eine Gesamtheit von Parzellen.

Ekealja (Pflugland; 4.24). Altes ungarisches Maß. Parallelentwicklung zum germanischen Pflugland, jedoch von viel kleinerer Flächengröße. Terminologie: aratrum, ad ... aratrum, cum ... aratro, terra ad ... aratrum, terra quantum potest laborare ... aratrum, terra ad aratra ... sufficientem, terra ad culturam ... aratri, terra sufficientem usui ··· aratrorum, terra usui sive culture ... aratris suffientem, ... aratri sufficientem; ekealja; Pflugland. Erstes Vorkommen: 1055. Größe: die Fläche, die ein Ackersmann mit einem Pflug in einem Wirtschaftsjahr aufackern konnte. Anfänglich galt es als Maß für Ackerland, später auch für Wiese und Wald. Eine kleinere Einheit davon war das *hold*. — *Szokásos ekealja* (usuelles

od gemeines Pflugland). Terminologie: aratrum usuale usw. Erstes Vorkommen: 1423. Größe: 120 szokásos hold=etwa 45 Hektar. — *Királyi ekealja* (königliches Pflugland). Terminologie: terra ... aratrorum mensurae regalis usw.; király ekéje. Erstes Vorkommen: 1198. Größe: 150 királyi hold=126,63 Hektar. Seine Größe blieb in der ganzen Periode unverändert. — *Helyi ekealja* (Ortsübliches Pflugland). Terminologie: aratrum ... cum mensura, qua in ... solet suos agros laborare usw. Erstes Vorkommen: 1233. Größe: ortsweise unterschiedlich; 40—110 helyi hold=etwa 30—80 Hektar.

Falka (4.25). Ungarischen Ursprungs. Terminologie: falca, facha, fachya, falka. Erstes Vorkommen: 1431. Maßeinheit von Acker und Weise in Siebenbürgen. Größe: als Stück verstanden, eine Fläche von etwa 1 hold.

Fertály (Viertel; 4.26). Terminologie: quarta, quartale, quartalium; fertály, negyed; Virtayl. Erstes Vorkommen: 1332 (bei Wein), 1365 (Intravillan). Größe: drittes Glied des Halbierungssystems, 1/2 media; für Wein etwa 32—144 Ar, im Intravillan etwa 9—73 Ar.

Hold (Joch, Morgen; 4.27). Griechische, römische, europäische Vorläufer (1068 Ar). Terminologie: iuger, iugerum, jugerum; hold; Jeuch, Juchart. Erstes Vorkommen: 1113. Sehr altes Maß; entspricht der Fläche, die ein Ackersmann mit einem Pflug in einem Arbeitstag bestellen konnte, wobei nach einigen Quellen eigentlich ein halber Tag (von Morgen bis Mittag) gegolten hat. War anfangs nur ein Ackermaß, später auch Maß für Bauland, Wiese, Wein und Wald. Die größere Einheit davon war ekealja. (Pflugland). — *Szokásos hold* (etwa: gemeingebräuchliches od. usuelles Joch). Terminologie: jugerum communis mensurae usw. Erstes Vorkommen: 1377. Größe: meistens 12×72 szokásos öl=etwa 28 Ar. — *Királyi hold* (königliches Joch). Terminologie: iugera terrarum domini regis, iugerum ... secundum mensuram regalem, jugera regalis usw. Erstes Vorkommen: 1241. Größe: zur Zeit der Staatsgründung etalonisiert: 12×72 királyi öl=84,4 Ar, was die ganze Periode hindurch unverändert blieb. — *Helyi hold* (ortsübliches Joch, Lokaljoch). Terminologie: iugera ... cum mensura. Erstes Vorkommen: 1233. Größe: ortsweise unterschiedlich bzw. veränderlich, der Ackertechnik gemäß 7—12×70—84 helyi öl=48—98 Ar.

Icce (etwa Halbes; 4.28). Terminologie: icce; Halb. Erstes Vorkommen: 1552. Ursprünglich ein Hohlmaß für Wein, woraus dann in Westtransdanubien ein Feldmaß für Weingärten geworden ist. Eine größere Einheit ist veder. Ursprüngliche Größe: ein Weingarten, von dessen Fechsung das Neuntel (als Abgabe) ein icce Wein betrug. Es war allerdings eine lokal veränderliche Größe, so in Kőszeg (Güns) etwa 36 m².

Kapaalja (Hauer; 4.29). Altes ungarisches Maß. Terminologie: fodi potest ..., ad ... ligones, ligonis valens; kapaalja, kapaallja, motika; Hauer. Erstes Vorkommen: 1272. Weinbaumaß. Ursprüngliche Größe: ein Weinberg, den 1 Hauer bei einer Tagesarbeit behacken konnte; ortsweise unterschiedlich, etwa 8—9 Ar.

Kaszaalja (Mahder; 4.30). Altes ungarisches Maß. Terminologie: ad usum ... falcastrum, ad ... falcaturas sufficienten uno die, falcator, falcatoria, falcastrum; kaszaalja, kaszáló; Mahder. Erstes Vorkommen: 1232. Maßeinheit für Wiesen.

Die althergebrachte Größe: von einem Mäher an einem Tag abgemähte Wiesenfläche, von ortsweise unterschiedlichem Ausmaß. — *Királyi kaszaalja* (Königsmahder). Terminologie: falcastrum regalis mensurae. Erstes Vorkommen: 1391. Größe: 1 königliches Joch=84,4 Ar.

Köböl (etwa Kübel; 4.31). Terminologie: cubulus; köblös. Erstes Vorkommen: 1562. Entstand in der zweiten Hälfte des 16. Jh. aus einem Getreidemaß als Maßeinheit vom Ackerland. Größe: ursprünglich die Fläche, für die 1 köböl Saatgut nötig war. Örtlich verschieden, etwa 21—58 Ar.

Kötél (Seil; 4.32). Terminologie: corda, funiculus, funis, ligatura terre; kötél; Seil. Erstes Vorkommen: 1214. Selten gebrauchtes Maß für Ackerland und Wiese. Größe: auf Breitenmessung beruhend, örtlich verschieden, meistens einem hold gleichkommend, etwa 37—84 Ar. — *Bányakötél.* Terminologie: Bergschnur, Lehen. Erstes Vorkommen: 1546. Größe: 7×7 bányaöl=2,0 Ar.

Lépés (Schritt). Ausnahmsweise angewandte Einheit zur Bezeichung kleiner Flächen.

Likó (4.33). Terminologie: liko. Erstes Vorkommen: 1472. Maß für Grund, Acker, Wiese im kroatischen Sprachgebiet. Größere Einheiten davon: kötél, meti. Größe: im Sinne eines kleinen Seils, aufgrund von Breitenmessung örtlich verschieden, etwa 21—160 m².

Media (Halb; 4.34). Terminologie: dimidie, media; fél, féltelek. Erstes Vorkommen: für Intravillan 1322, für Wein 1358. Größe: zweites Glied des Halbierungssystems (1/2 telek, szőlő), im Intravillan etwa 1,8—14,5 Ar, für Weingärten etwa 6,5—28,8 Ar.

Mérő (Metzen; 4.36). Terminologie: metreta, modius; mérő; Metzen. Erstes Vorkommen: 1520. War ursprünglich ein Getreidemaß, in der 2. Hälfte des 16. Jh. verwandelte es sich allmählich in ein Ackermaß. Größe: ursprünglich die Bodenfläche, die mit 1 Metzen Saatgut besät werden konnte. Ortsweise unterschiedlich, etwa 16—36 Ar.

Meti (4.36). Terminologie: meti. Erstes Vorkommen: 1359. Maß für Grund, Acker im kroatischen Sprachraum. Kleinere Einheiten davon: likó und udilnica. Größe: im Sinne von rúd, aufgrund von Breitenmessung, örtlich verschieden, etwa ein Joch=47—97 Ar.

Napszám (Tagwerk; 4.37). Europäische Vorläufer. Terminologie: dieta; napszám, szántóföld; Tagwerk; niva. Erstes Vorkommen; 1342. In Transdanubien. Maßeinheit für Acker, Wiesen und Weingärten. Größe: ursprünglich die Fläche, die 1 Arbeitsmann an einem Tag bestellen konnte. Je nach Ort bzw. Lage und Anbauzweig verschieden, für Ackerland und Wiese etwa 25—47 Ar, für Wein etwa 7 Ar.

Négyszögöl (Quadratklafter; 4.38). Wurde als Feld-bzw. Flächenmaß nur behelfsweise für Rechenzwecke angewendet. Eine Ausnahme bildet das *bányanégyszögöl* (Bergquadratklafter), ein schon angewandtes Flächenmaß: 1×1 bányaöl=4,06 m².

Nyíl/fűkötél (4.39). Altes ungarisches Maß. Terminologie: funiculus, funis, herba, sors, sortitia; fiu, fűkötél, nyíl, nyilas, nyílholkelte; Seil, Seilmass, Liss-

weiss. Erstes Vorkommen: 1135. Maßeinheit für Acker, Wiese und Wald. Größe: diese Einheit ist aus der Aufteilung der Allmende hervorgegangen, ist daher je nach Teilungsart bzw. der sich daraus ergebenden Anteilgröße sowie zeit-, orts- und anbaubedingt von unterschiedlicher Größe; meistens etwa ein hold.

Oktál (Achtel; 4.46). Terminologie: octal; oktál; Achteil. Erstes Vorkommen: im Intravillan 1438, Weingärten 1439. Größe: viertes Glied des Halbierungssystems, 1/2 fertály, im Intravillan etwa 4—36 Ar, für Wein etwa 16—72 Ar.

Pint (Pinte; 4,41). Terminologie: pintes; Pündt. Erstes Vorkommen: 1439. Auf dem gleichnamigen Hohlmaß für Wein beruhendes Feldmaß im westlichen Transdanubien. Größere Einheit: veder. Ursprünglich ein Weingarten solche Größe, daß von seiner Fechsung 1 pint Wein als Abgabe (ein Neuntel) geleistet werden konnte. Örtlich verschieden, z. B. in Sárvár etwa 74 m².

Rúd (Kreuzrute; 4.42). Europäische Vorläufer. Terminologie: virga; rúd, vessző, Ruthe. Erstes Vorkommen: 1295. Ziemlich seltene Maßenheit für Baugrund, Ackerland und Wiesen. Größe: aufgrund von Breitenmessung, örtlich verschieden. Metrischer Wert unbekannt.

Szántó (Acker; 4.43). Terminologie: terra arabilis; szántó, szántóföld; Acker, Ackerland. Erstes Vorkommen: 1002. Stückmaß von Ackerland; ziemlich selten. Größe: etwa 1 hold = 28—98 Ar.

Szekér (eigtl. Fuhrwerk, Fuhre; 4.44). Wahrscheinlich ungarischen Ursprungs. Terminologie: curratas, currus, plaustrum; szekér; Fuder. Erstes Vorkommen: 1119. Wiesenmaß. Größe: ursprünglich eine solche Wiesenfläche, welche eine Wagenladung (einen Fuder) Heu ergab. Örtlich verschieden, etwa 25 Ar.

Szőlő (Wein, Weingarten; 4.45). Terminologie: vinea; szőlő; Weingarten. Erstes Vorkommen: 1002. Stückmaß für Weinbesitz, ziemlich selten vorkommend. Größe je nach Ort und Zeitabschnitt verschieden, etwa 129—175 Ar.

Telek (Hofstat; 4.46). Hat Vorläufer in Europa, jedoch auch als Feldmaß von genau bemessener Größe. In Ungarn eigentlich eine betriebswirtschaftliche Einheit mit drei wesentlichen Komponenten: 1. der Bauer, d.h. der in der Landwirtschaft tätige Mensch, mit all seinem Gerät und Vieh, 2. die Gesamtheit des für dieses nötigen Raumes, die Hofstelle (Haus, Stall, Hof usw.), das spätere Gewann bzw. Intravillan, 3. die eigentliche Arbeitsstätte: der den Lebensunterhalt samt Mehrwert sichernde Grund und Boden (Ackerland, Wiesen, Wald; die Feldflur bzw. der Extravillan. Terminologie: ararum, area curiae, curia, fumus, fundus, fundus curiae, laneus, loca curia, mansio, rus, sessio, sessio jobbagionalis, terra, terra fimata, terra molis, terra sessionalis; hele, jobbágytelek, major, székhely, telek, ülés; Haus, Hofstat, Hube, Hufe, Lehen. Erstes Vorkommen: 1002. In der Zips regelmäßig, anderswo seltener als Stück gezählte Maßeinheit. Größe: zeitlich, örtlich verschieden, für Hofstellen (bzw. im Intravillan) etwa 5—290 Ar, als Flurstück (bzw. im Extravillan) etwa 3—51 Hektar.

Udilnica (4.48). Herkunft der Benennung unbekannt. Terminologie: udilnica. Erstes Vorkommen: 1435. Maß für Hufe und Acker im kroatischen Sprachraum. Die größere Einheit hieß meti bzw. vereten. Größe: örtlich verschieden, etwa 180 m².

Veder (Eimer; 4.48). Terminologie: vedres; Emer. Erstes Vorkommen: 1552. Aus einem Wein/hohl/maß hervorgegangenes Feldmaß für Weingärten in Transdanubien. Kleinere Einheiten sind icce und pint. Größe: ursprünglich ein so großer Weingarten, aus dessen Fechsung die Abgabe (das Neuntel) 1 Eimer Wein betrug. Örtlich verschieden, so in Kőszeg (Güns) etwa 365 m², in Sárvár etwa 540 m².

Vereten (4.49). Terminologie: vereten. Erstes Vorkommen: 1256. Altes kroatisches Feldmaß dalmatinischer Herkunft für Hufe und Acker im Sinne von Gewende od. Pflugkehre. Eine kleinere Einheit ist die udilnica. Größe: örtlich verschieden, etwa 73 ha.

Vitorna (4.50). Terminologie: falcastrum; vitorna. Erstes Vorkommen: 1418. Siebenbürger Wiesenmaß. Größe: ursprünglich eine so große Fläche, auf welcher der Heuschober der von dort stammenden Mahd mit einer Art Plane bedeckt werden kann; örtlich verschieden, etwa 1 kaszaalja bzw. ein hold.

Bezeichnung der Flächengrößen (4.6). Es gab nur einige davon. Erdő (Wald), silva im Sinne von Stück, doch nicht als Größenmaß; die Größe wurde meistens mit einem anderen Maß bestimmt. Gyümölcsös (Obstgarten), pomarium war ebenfalls kein Feldmaß (Obstgärten im Intravillan zählten zur Hofstatt, im Extravillan gehörten sie zur Gemarkung), es konnte Grundstücke im eigentlichen Sinn bzw. die Zahl der fruchttragenden Obstbäume bezeichnet haben, wobei die Größe selbst meistens mit einem beliebigen anderen Maß bestimmt wurde. Kormányföld (etwa: zum Streichblech od. zum Pflugeisen gehörende Scholle; Gewende): eine Größenbestimmung unbekannter Herkunft, doch kein Flächenmaß; die Größe wurde meistens mit einem anderen Maß angegeben. Tanya (piscatura, piscatio, piscina) war kein Feldmaß, sondern ein Gewässermaß: ein Fischplatz. Als ganz singuläre Maße von unklarer Bedeutung erwähnt der Autor zwei Wiesenmaße: flanga (1437) in der Zips, möglicherweise im Sinne von ‚Seite, Flanke' sowie zaklepi (1559) im slowakischen Sprachraum, das die Größe einer abgemähten Weise mit einmaligem Dengeln bestimmt.

Zusammenfassung (4.7). Die besprochenen 33 Maße eignen sich unterschiedlich für Flächen im Ausmaß von 0,2 bis 94 Ar bzw. 2 bis 127 Hektar. Nach Art der Nutzung bzw. des Anbaus wurden die folgenden Maße verwendet (chronologisch gemäß ihres urkundlichen Erstvorkommens):

— für innere Liegenschaften (Hofstätte, Hufe bzw. im Intravillan): telek, media, fertály, oktál, cira, insgesamt 5 Maße, — für Ackerland: ekealja, hold, nyíl/fűkötél, kötél, vereten, dülő/ödölő, napszám, rúd, meti, barázda, fertály, darab, udilnica, mérő, köböl, insgesamt 15 Maße, — für Wiesen: kaszaalja, szekér, hold, ekealja, napszám, kötél, vitorna, nyíl, flanga, darab, rúd, zaklepi, insgesamt 12 Maße, — für Weingärten: darab, hold, kaszaalja, media, fertály, oktál, napszám, ekealja, cira, statera, veder, icce, pint, insgesamt 13 Maße, — für Obst: gyümölcsös (als Stückzahl sowohl der Bäume wie der Obstgärten), királyi hold (Königsjoch), insgesamt 2 Maße, — für Wald: erdő sowohl stückweise als ein ganzer Wald wie auch die Ausdehnung in Joch bzw. Pflugland), außerdem auch in königlichen Maßeinheiten.

Maße (5.2). In der Urheimat der Ungarn (d. h. vor der Landnahme) benutzte Maße: finnisch-ugrischen Ursprungs ist das erdőöl (etwa Waldklafter), dazu kam in 8.—9. Jh. vermutlich rőf (Elle) als Längenmaß. Unter den Feldmaßen war das älteste das auf einer Teilungsart der Feldgemeinschaft beruhende nyíl od. fűkötél ungeachtet der Nutzungsart. Mit der Verbreitung des Ackerbaus ist im 8.—9. Jh. das Maß ekealja (Pflugland) aufgekommen sowie im Zusammenhang mit der intensiveren Viehhaltung das Maß der Heumahd kaszaalja und in Weinbau kapaalja.

Die metrologischen Verhältnisse nach der Landnahme lassen sich wie folgt darstellen (wobei freilich an die schon eingangs berührte Eventualität, Zufälligkeit der urkundlichen Belege erinnert werden muß). 11. Jahrhundert: die Zahl der ältesten Maße (insgesamt 6) wird um 1 Längenmaß und 2 Feldmaße bereichert, was 9 Einheiten ergibt; in dieser Periode entwickelt sich auch das königliche Maßsystem. — 12. Jahrhundert: 1 neues Feldmaß kommt auf, womit es im ganzen 10 Maße gibt. — 13. Jahrhundert: 7 weitere Längen- und 3 Feldmaße, insgesamt also 10 Längen- und 10 Feldmaße, zusammen 20. — 14. Jahrhundert: 4 neue Längen- und 7 Feldmaße, insgesamt 14 Längen- und 17 Feldmaße, zusammen 31 Maße. — 15. Jahrhundert: ein neues Längenmaß und 7 Feldmaße, insgesamt 15 Längen- und 24 Feldmaße, zusammen 39. — 16. Jahrhundert: das Register der Längenmaße bleibt unverändert, hingegen erscheinen 9 neue Feldmaße (also 15+33, insgesamt 48 Maße). Man sieht daraus, daß das System der Längenmaße im 14. Jahrhundert schon voll ausgebildet erscheint, die Zahl der Feld- od. Landmaße nimmt jedoch gegen Ende des Zeitalters erheblich zu, was teils der allmählichen Zerstückelung der vorhandenen Bodenfläche, teils den agrotechnischen Veränderungen zuzuschreiben ist bzw. sich aus der Inkongruenz der physischen Beschaffenheit der Meßobjekte und der Meßverfahren selbst ergibt. Bei den Längenmaßen bedingt die Größenordnung des zu messenden Objekts die jeweilige Maßeinheit, was keine Verallgemeinerungen zuläßt. Bei den Feldmaßen bestimmt außer der Größenordnung die Qualität, m. a. W. der Anbauzweig die besonderen Maßeinheiten. Manche finden aber Verallgemeinerung; sie werden vom Anbauzweig unabhängig angewandte Maße (hold usw.). Dieser Prozeß ist grundsätzlich ein allgemeiner (gilt für ganz Europa), im Punkte Eigenart, Gattung, Größe und Verhältniszahl, durch besondere Umstände und Momente gewinnt er jedoch einen besonderen Charakter.

Meßverfahren (5.3). Die Kunst der Verwendung eines Maßes hatten die Ungarn bereits in ihrer Urheimat erworben, die Entwicklung der beiden Maßarten ging aber verschiedene Wege. Die Längenmessung bildet anfänglich eine magische Tätigkeit; das Maß wurde vom Schaman aufbewahrt, ihm oblag das Messen damit. Erst später kam es in den Besitz des Fürsten und so allmählich in den Bereich des Profanen. Das Feldmaß war schon von Anfang an profan — der Gemeine gestaltet es selber durch seine Arbeit, er mißt selbst damit. Nach der ständigen Besiedelung des Landes unterliegen die Längenmaßen — im königlichen

System — endgültiger Profanisation: das Maßwesen wird zur öffentlichen Angelegenheit, für alle zugänglich. Zu besonderer Geltung kommt das Handelsmaß: die Elle (rőf), mit der jedermann messen kann, es ist bloß darauf zu achten, daß ein „richtiges", „echtes" Maß benützt werde. Dafür sorgen die Munizipien: die Komitate und Städte. Eine Art von Standardisierungsmaßnahmen für das gesamte Königreich (1405, 1588) blieben erfolglos, die lokalen Werte der Elle blieben weiterhin in Gebrauch. In der Feldmeßkunst wurde neben den auf Bodenbearbeitung beruhende Maßen zusätzlich die eigentliche Feldmessung eingeführt (der Gebrauch der Meßschnur). Das königliche Feldmeßsystem besaß einen für die ganze Periode geltenden Etalon, der mit einem königlichen Längenmaß (Königselle) geeicht worden ist. Der Etalon der letzteren wurde seit dem 11. Jh. in der königlichen Schatzkammer aufbewahrt, geeichte Duplikate davon in den Archiven der Kanzleien, während der andere Etalon (die Königspanne) Ende des 15. Jh. in Druck veröffentlicht worden ist. Der Etalon der Elle befand sich in Verwahrung der städtischen Ratskanzlei, sein geeichtes Duplikat war an öffentlichen Bauwerken allgemein sichtbar. Bei Marktkontrollen hat man die Handelsmaße geprüft, geeicht und mit einem Stempel bzw. einer Prägemarke versehen. Diese Aufgaben verrichteten zeitweise beauftragte Personen, erst um die Mitte des 16. Jahrhunderts kam es zur Organisierung eines institutionellen Eichwesens. Bei der Feldmessung bedeutete das Meßverfahren mit den herkömmlichen Landmaßen kein Problem, da sich ja jeder Bauer darauf gut verstand. Schwieriger gestaltete sich die Ermittlung der tatsächlichen Flächengröße, in der Praxis hat sich aber die erforderliche Sachkenntnis herausgebildet, zumal es in jeder Siedlung einen meßkundigen Bewohner gegeben hat, und eben aus dieser Praxis hat sich im 16. Jh. schließlich der Beruf des Feldmessers herausgebildet (allerdings noch nicht in organisierter Form).

6. QUELLEN

Nach einem Abkürzungverzeichnis der Quellen und Aufarbeitungen (auch der Bibliographie) wird auf die jeweiligen Quellen des betreffenden Belegs mit kapitelweise neu fortlaufenden Nummern verwiesen.

7. WÖRTERVERZEICHNIS DER MASSE

Die in diesem Band vorkommenden Maße sind in drei terminologischen Anordnungen (Stichwort: ungarisch, lateinisch, deutsch) wörterbuchartig zusammengestellt (samt der wichtigsten Daten).

8. NAMEN- UND SACHVERZEICHNIS

INHALTSVERZEICHNIS

12.3 LÄNGEN- UND FELDMASSE IN UNGARN 1601—1874

(Band 2)

1. EINLEITUNG

Über diese Periode gibt es schon bedeutend mehr schriftliche Quellen, darunter auch metrologische Werke (an thematischer Auswahl s. unter 1.2), die Bearbeitung stützte sich aber in erster Linie auf Archivalien. Das urkundliche Material aus dieser Zeit ist jedoch so immens groß, daß der Verfasser trotz allen Bemühens, die thematisch relevanten Quellen möglichst vollständig zu erschließen, es nicht zu behaupten wagt, das erreicht zu haben.

Für die Bearbeitung des erschlossenen Materials gelten im Wesentlichen dieselben Grundsätze wie im 1. Band, der Datenumfang allerdings erfuhr bei der Darstellung der Maße verständlicherweise eine Erweiterung, indem nach der stereotypen Angaben der Vorgeschichte, der Herkunft, der Terminologie, des Erstvorkommens auch Angaben über die landschaftliche bzw. geographische Verbreitung, über das Anwendungsgebiet, die anbaumäßige Bestimmung, den Maßtyp, das Maßsystem und natürlich auch über die Größe der betreffenden Einheit, nebst Angabe des metrischen Wertes.

2. MASS, MESSEN, MESSWESEN

Die angeführten Begriffe werden in diesem Kapitel eingehend nur bezüglich der Thematik des 2. Bandes behandelt.

Nach einer Definition des Maßbegriffes werden die Maße dieser Periode von verschiedenen Aspekten aus untersucht.

Herkunft (2.23): unter den Längenmaßen gibt es 14 Einheiten mit 37 Untereinheiten, unter den Feldmaßen 24 Einheiten mit 5 Untereinheiten, insgesamt also 38 Einheiten und 42 Untereinheiten, die es schon in der vorhergehenden Periode gegeben hat und auch weiter Geltung haben. Hinzu kommen in dieser Periode unter Längenmaßen 16 Einheiten und 55 Untereinheiten, unter den Feldmaßen 64 Einheiten und 103 Untereinheiten, zusammen 80 Einheiten und 58 Untereinheiten. Von diesen sind bei den Längenmaßen 6 Einheiten und 25 Untereinheiten, bei den Feldmaßen 58 bzw. 89, insgesamt 58 Einheiten und 112 Untereinheiten, ungarischen Ursprungs, während die übrigen von den Nachbarvölkern, vornehmlich von den Österreichern, übernommen wurden. Der *Gesamtbestand* an Maßen belief sich also insgesamt auf 118 Einheiten und 200 Untereinheiten (2.24). Die metrisch umgerechnete Größenskala umfaßte solcherart eine Wertspanne von

0,0001 bis 15,711 m, bei 90 metrischen Größen für 116 Längenmaße sowie in eienm Bereich zwischen 6,93 cm² und 126,6 Ha bei 329 metrischen Größen für 119 Feldmaße (2.24.2). Chronologisch zeigt sich bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts ein erhebliches Anwachsen des Maßeinheitenbestandes, später eine allmähliche Abnahme, was jedoch nicht auf eine etwaige Beschränktheit des Differenzierungsvermögens schließen läßt, sondern auf einen Sättigungszustand, was mit einer wahrnehmbaren Erhöhung der Integration einherging. In regionaler Hinsicht (s. 2.43.2) fällt ins Auge, daß die meisten Maßeinheiten in den in den nördlichen Landesteilen üblich waren, die wenigsten im Süden des Königreichs, während im mittleren Reichsgebiet die Verhältnisse mehr ausgewogen waren (2.43.2). Was das Anwendungsgebiet bzw. den Anbauzweig betrifft (s. 2.24), hatte man bei Längenmessungen die meisten Maße ergänzend miteinander benützt. Unter den Feldmaßen galten die meisten für Ackerland, ein Drittel für Wein, ein Viertel allgemein wird für Wiesen, des weiteren in abnehmender Folge für Gärten, Hofstätten, Hufen und für bauliche, technische Aufgaben (2.24).

Den *Maßtyp* betreffend (2.25), gehört die Mehrzahl zur Gruppe der anthropo- und geodometrischen Maße. Der menschliche Körper und seine Bewegungsformen — sowohl im ganzen wie auch teilweise —, die Leistungsfähigkeit, Arbeit eines Menschen, samt seinen Nutztieren und Werkzeugen, seinen Geräten, die Gegebeinheiten des Bodens, sein Ertragsvermögen, die Art der Anbautechnik waren Elemente zur Herausbildung von Maßeinheiten. — Bei den Längenmaßen (nach Größe geordnet): ujj, percentés, hüvelyk, tenyér, hüvelykes tenyér, marok, arasz, előarasz, láb, lépés, út, lómérték, ujoncmérték, kettőslépés und die Vielfachen: út, stádium, mérföld, órajárás, postaállomás. — Die Feldmaße haben mehrere Untergruppen. Der Saatgutbedarf entwickelte verschiedene Einheiten (in alphabetischer Reihenfolge): drevenka, icce, kila, korec, köböl, lukna, mérő, szapu, véka. Die Arbeitsleistung, der Bedarf an Arbeit hat ebenfalls etliche Maße hervorgebracht; allgemein war das napszám. Vorbereitungsarbeiten ergaben: barázda, ekealja, fa, falka, hold, sor, szilvás, szőlőtőke. Aus Bestellungsarbeiten: árok, barázda, kapaalja, köz, pászta, út, vágó. Aus den Einbringungs-, und Erntearbeiten: kaszaforduló, kapaalja. Auch die Ertragsfähigkeit führte zu mehrerlei Maßen. Zur Einbringung der Ernte dienende Geräte und Behältnisse: kosár, puttony, szekér, vontató. Zum Einlagern und Bevorraten: átalag, csöbör, hordó, stertin, üst, vödör, zsák, s. 3. Bd. 9.2). Von anderen Maßen: akó, font, icce, mázsa, oka, pint, porció. Unmittelbar aus der Ertragsmenge abgeleitet: boglya, disznó, juh, káposztafej, ló, marha, petrence, velleszta. Aufgrund von Boden- und Flurauftеilungen: dülő, jus, nyíl, rend, szekció, tized. Nach der Art der Nutzung: bravi, kert, rét, szántó, Pflanzenzucht szilvás, telek. — Zu den nicht naturgegebenen, künstlichen Maßen gehörten — als Längenmaße geltend — nach Größenordnung: pont, vonal, vonás, fúrás, fertály, hajtvány, rúd, kerékfordulás, lánc, kötél, vég, bála. Von den Feld- und Landmaßen entstanden aus Längenmaßen: kerékalja, kötélalja, láncalja (je nachdem ein Radumlauf, eine Seil- oder eine Kettenlänge gewählt wurde), mérföld, órajárás; aus Münzeinheiten: forint, márjás, rovás. Aus Mengenaufgaben: darab, cira, fertály, figur, oktál.

Von dem *Maßsystem* (2.26) untersucht der Autor jene, die im sog. historischen Ungarn üblich waren. Es gibt zwei große Gruppen: allgemeine und spezielle Systeme. Ein allgemeines System ist weder an einen bestimmten Anwendungszweck noch an eine bestimmte Gegend gebunden, es ist somit landesüblich, allgemeingültig. Solche sind unter den Längenmaßen alle königlichen, dann die als landesüblich geltenden Systeme von Preßburg, Siebenbürgen sowie von Österreich (s. Tabelle 2.26.11); unter den Feldmaßen das praktische, d.h. das königliche, das ungarische und das katastrale System sowie das österreichisch-ungarische System (s. Tabelle 2.26.12). Bei den speziellen Systemen kommt es auf das Anwendungsgebiet oder auf die Region an; im ersteren Fall konnte es sich daher auch um ein allgemein landesgültiges System handeln. Viele der Längenmaße gehören in diese Gruppe. Eine Untergruppe bilden die österreichischen Maßsysteme, u. zw. die Systeme für Festungsbau (erődítmény, Fortifikation), für Schiffahrt bzw. Schiffbau, der Pferdemaße, der Maße für Vermessungszwecke und Ingenieurbau, der Rekturenmaße, System der Straßen- und Wegmaße (s. Tabelle 2.26.21.1). Zu den Maßsystemen gemischter Art zählen solche, die aus mehreren Systemen bzw. Einheiten entstanden waren, so im Bereich des Bergbaus, der Geographie, der bäuerlichen Schneiderei, der Textilien, der Typographie und des Straßenwesens (s. Tabelle 2.26.21.3). Regionale Systeme sind das Ofner und das Tyrnauer System (Buda bzw. Nagyszombat [Trnava]) (s. Tabelle 2.26.21.3). Von den Feld- und Landmaßen gehören die speziellen auch zu mehreren Gruppen. Von der Nutzungsart her sind als besondere Systeme das österreichische ingenieurtechnische oder dezimale und das Fortifikationssystem (s. Tabelle 2.26.22.11), das Bergbausystem (s. Tabelle 2.26.22.12) und das Maßsystem des Weinbaus (s. Tabelle 2.26.21.13) zu nennen. Beim Aufbau eines Systems gewann das Halbierungssystem eine besondere Bedeutung, es fand bei Hufen, Grundstücken und Weinbergen Anwendung (s. Tabelle 2.26.22.2). Landschaftsspezifisch waren die Feldmaßsysteme aus dem Jászság (Jazygien), des Komitats Máramaros und von Preßburg (Pozsony) (s. Tabelle 16.2.26.22.3).

Das *Messen* selbst — die Meßtechnik — wird in bezug auf die ungarländischen Verhältnisse in den Unterabschnitten Mensch, Meßgerät und Methode behandelt (2.3).

Vom *Menschen* her (2.32) war das Längenmessen problemlos, es konnte ja jedermann eine Messung vornehmen, wenn er rechnen bzw. zählen konnte. Das Feldmessen (2.32.1) erforderte allerdings schon gewisse Fachkenntnisse. Abgesehen von den Heeresingenieuren hat es eine derartige Fachausbildung im 17. Jh. noch nicht gegeben; die Feldmesser od. Geometer mußten ihr Wissen aus der eigenen Praxis, durch Selbstbildung erwerben. Mit dem angehenden 18. Jh. wurde an manchen Universitäten auch ein wenig Naturwissenschaft gelehrt, was einige theoretische Grundkenntnisse der Feldmeßkunst lieferte, die dann durch praktische Meßarbeit erweitert werden konnten. Eine institutionelle Heranbildung von Geometern, Feldmessern begann erst ab 1763. Der Beruf eines Feldmessers (2.32.22) hat sich als eine Funktion der städtischen Boden- od. Grundämtern im Laufe des 17. Jh. entwickelt, in welchen selbstgeschulte Geometer wirkten.

Die regelmäßige Heranziehung qualifizierter Feldmesser setzt mit dem 18. Jh. ein, zunächst bei der kgl. ungarischen Kammer, um die Mitte des Jahrhunderts bei den Komitatsbehörden und auch in den Domänen: es entsteht der richtige, pragmatisierte Beruf eines kameralischen, komitatlichen, gutsherrlichen Feldmessers bzw. Ingenieurs, was zugleich mit der Schaffung einer technischen Abteilung bzw. eines Vermessungsamtes einherging.

Die *Meßgeräte* (2.33) waren zu einem Teil die gleichen wie in der vorhergehenden Periode, so: rőf, öl, rúd, und kötél. In dieser Periode kommt ein neues Weitenmeßgerät auf, u. zw. das kocsikerék, dessen Prinzip das Zählen der Umdrehungen bildet. Von der Mitte des 18. Jh. an benützt man die lánc, das ujonemérték und das lómérték, von Anfang des 19. Jh. an das hüvelykmérő. Von allen diesen Meßgeräten war nur Elle und Klafter geeicht. Sie wurden von Handwerkern aus Holz, Eisen oder Kupfer bzw. Messing verfertigt, erst im 19. Jh. erscheint der Beruf eines Meßgerätemachers (2.33.1). Die Munizipien ließen die Etalons der Maße im Rathaus bzw. Komitatshaus — gewöhnlich in dessen Archiv — aufbewahren, während die Duplikate an verschiedenen Stellen, vorwiegend auf dem Markplatz angebracht wurden (2.34.1).

In den *Meßmethoden* und in der Meßtechnik (2.34) gab es bei der Längenmessung (2.34.1) keine besonderen Probleme, war es doch ein einfaches, allgemein bekanntes Verfahren. In der Thematik des Feldmessens (2.34.2) bespricht der Autor nicht die theoretischen Grundlagen der Geodäsie, sondern die allgemeine Meßpraxis in zwei Gruppen.

Die *Landesvermessung* (2.34.21) wurde nach der Befreiung Ungarns von der Türkenherrschaft — praktisch seit 1701 — in Angriff genommen. Im Zuge dieser landesweiten Zusammenschreibungen (Konskriptionen) hatte man allerdings nur ganz ausnahmsweise Messungen vorgenommen, man benügte sich mit den Erklärungen der Beteiligten, so über die Größe der Bodenfläche, im ortsüblichen Feldmaß berechnet. Im Zusammenhang mit den 1767 anlaufenden Urbarialreformen ging man ebenfalls so vor, bloß in Zweifelsfällen nahm man zu Vermessungen Zuflucht. Anläßlich der Katasteraufnahmen unter Kaiser Joseph II. ab (1786) hat man zuerst in der Geschichte Ungarns eine allgemeine Landesvermessung vorgenommen, u. zw. mit der Feldmeßrute bzw. Ingenieurrute und der Meßkette (ölrúd, mérőlánc), indem man die Länge und die Breite des Grundstücke abmaß, sodann deren Produkt in Wiener Quadratklafter bzw. in österreichischem Joch (1600 Quadratklafter) als Flächengröße festlegte. Diese Vermessungen sind nach einigen Jahren — hauptsächlich wegen dem Widerstand des Besitzadels — annuliert worden; bei späteren Zusammenschreibungen wurde wieder von den eigenen Erklärungen des Gutsbesitzers ausgegangen. Erst das Bodensteuerprovisorium zur Zeit des sog Absolutismus (Gewaltherrschaft nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes 1848/49) hat eine wirkliche Feld- und Bodenmessung eingeführt, diese lag aber schon in Händen von Ingenieuren, die Methoden der „praktischen Geometrie", d.h. Geodäsie, anwenden konnten.

Die *lokalen Feldmessungen* (2.34.22) haben seit dem 17. Jh. autodidaktisch Feldmesser mit von Fall zu Fall geeichten Ruten und Seilen, in Anwesenheit der in-

teressierten, und auch glaubwürdigen Personen vorgenommen. In selteneren Fällen begnügte man sich mit der Abmessung der Breite, da die Länge das Flurstücks, Feldes usw. als gegeben bekannt war. In der Regel wurde jedoch in beiden Richtungen gemessen und das Flächenausmaß so festgelegt, ohne die Flächengröße rechnerisch zu ermitteln. So ging es bis zur Mitte des 18. Jh. mangels der nötigen geometrischen Kenntnisse. In nicht wenigen Fällen jedoch ist die Fläche auch mit Hilfe des Umfanges berechnet worden. Erst von der Jahrhundermitte an wird — nun schon von qualifizierten Geometern — die eigentliche Flächenmessung angewandt, und zwar mit einer Genauigkeit bis zu einem Quadratklafter. Damit wurde auch dem uralten Brauch ein Ende bereitet, wonach die den Siedlungen näher liegenden Felder mit kleineren Flächeneinheiten berechnet wurden, als die entlegeneren, weil die Bestellung solcher mehr Mühe und Kosten erforderte.

Die Messungsergebnisse wurden registriert (1.34). Das einfache Volk hatte sich auf das eigene Erinnerungsvermögen gestützt. Die Gutsherren bedienten sich der amtlichen Verzeichnisse (3.34.31) als einer Art Einkommensliste, in der jedoch die Flächengröße lediglich ein nutzungsbestimmender Faktor war und gewöhnlich auf eigener Erklärung und nur selten auf tatsächlicher Messung beruhte. Die andere Registerführung (2.34.32) hatte zwei Arten. Das eine öffentliche Register war das telekkönyv (Grundbuch), mit konkreten Meßdaten, hatte seinen Ursprung in den Städten noch aus der vorhergehenden Periode, besaß aber eine entscheidend rechtliche Funktion. Für wirtschaftliche Zwecke und aus solchen Aufzeichnungen entstand das földkönyv od. birtokkönyv (etwa: Boden-, Grund/besitz/buch od. Güterbuch); es wurde nach den Vermessungsarbeiten der gutsherrlichen Feldmesser angelegt und enthielt genaue Meßwerte, in einheitlichen Flächenmaßen. Als Ergänzung gab es die ebenfalls von den Geometern der Herrschaft entworfenen Landkarten, Lagepläne (2.34.33), die die Vermessungsdaten zusammenfassend darstellten.

Das gesamte *Maßwesen* (2.4) wird gleichfalls unter dem gegebenen Aspekt behandelt. Es werden die in dieser Periode geschaffenen Gesetze (2.42.1) und die (sowohl von den zentralen Regierungsstellen wie auch von den Munizipien und Domänen (erlassenen) Verordnungen (2.42.2) angeführt. Die Entwicklung des Meßwesens wird von ihrer Organisation her erörtert (2.43). Bis zum Ende des 17 Jh. obliegt es den Munizipien bzw. lokalen Organen in ihrem eigenen Zuständigkeitsbereich, ziemlich ungeregelt und unsystematisch. Im Jahre 1724 hat der ungarische Reichstag die königliche Statthalterei mit der allgemeinen Verwaltung des Meßwesens betraut. Auf niederer Ebene blieb es weiterhin in der Kompetenz der Munizipien, noch immer in nur halbwegs organisierter Form. Erst Mitte des 19. Jh. kommt es zur Bildung von Eichämtern, die unter der Oberaufsicht des nach dem Metergesetz vom Jahre 1874 ins Leben gerufenen Zentralen Staatlichen Eichkommission standen.

Bei der *Feststellung der Maßeinheit* (2.4.) wurde der Etalon (2.44.1) der Längenmaße durch das Gesetz bestimmt, von den zentralen Behörden verbreitet; bei den Flächenmaßen wurde die Praxis, der Rechtsbrauch berücksichtigt. Die Untersuchung der Maßeinheiten (Etalons) beginnt um die Mitte des 18. Jh. nach

österreichischem Muster. Im Laufe dieser Untersuchung werden die gesetzmäßigen Preßburger Etalons vom Statthaltereirat öfters geprüft. Aufgrund dieser Prüfungen wird allmählich die Anweisung zur Eichung ausgearbeitet. Diese Entwicklung wird in Ungarn durch die Revolution von 1848 unterbrochen; in der Zeit des Absolutismus wird im ganzen Land das österreichische Eichungssystem eingeführt. Diese Verordnung bleibt bis zum sog. Metergesetz in Kraft. In beiden Verordnungen wurden die gesetzlichen Maße und die Methode ihrer Eichung genau bestimmt. Die Eichung wurde im 17. Jh. von den Munizipien, von der Mitte des 18. Jh. an von der Stadt Preßburg, vom Beginn des 19. Jh. an vom Staathaltereirat, von der Mitte des 19. Jh. an von den Eichungsämtern durchgeführt.

Die *Vereinheitlichung der Maßeinheiten* (2.45) bildet die zweite fundamentale Aufgabe des Meßwesens. Die zentrale Staatsmacht versuchte die ganze lange Periode hindurch über den Staathaltereirat ihren Integrationswillen den örtlichen Gepflogenheiten bzw. Differenzierungsbestrebungen gegenüber durchzusetzen. Bis zum Ende des 18. Jh. konnte auf diesem Gebiet kaum ein Fortschritt erzielt werden, es sei denn bei den Längenmaßen des Handels, wo es verhältnismäßig leicht mit der Standardisierung der Elle gelang. Um die Jahrhundertmitte hat aber — vor allem bei den Feldmaßen (die aber nicht gesetzlich festgelegt, nur usuell waren) — ein interner, spontaner Integrationsprozeß eingesetzt. Zu dieser Zeit war es schon so weit, daß in der Gesellschaft der Anspruch auf Vereinheitlichung aufgetreten war. Die politische Lage brachte es mit sich, daß zunächst das österreichische System landesweit eingeführt wurde, und erst nach dem Ausgleich zwischen Österreich und Ungarn (1867) ist es zur Einführung des modernen, metrischen Systems gekommen. Im Zuge dieses Prozesses ging die Standardisierung der einzelnen Systeme drei verschiedene Wege. Das Preßburger System (2.45.1) bestand vom Anfang des 17. bis zur Mitte des 19 Jh., und es betraf nur die Längeneinheiten; die Legislative wollte nur die Längeneinheiten, nicht aber die Feldmaße vereinheitlichen. Bei letzteren hat kraft der Gewohnheit außer den ortsüblichen, lokalen Systemen auch das althergebrachte Königssystem bis zum Ausgang des 18. Jh. fortgelebt, von der Mitte des Jahrhunderts an kam es zu einer allgemeinen Verbreitung des Wiener Systems, insbesonders durch die Tätigkeit fachkundiger Geometer. Bei der Durchsetzung des Preßburger Systems waren es die Raummaße, die am meisten Schwierigkeiten bereitet haben, wobei zu Beginn des 19. Jh. ein gerade die Vereinheitlichung bezweckendes Gesetz (das den Rauminhalt des Metzens herabsetzte) den schon almählich erstarkenden Unifikationsprozeß unterbrochen hat. Im ersten Drittel des 19. Jh. hat aber das Wiener System (2.45.2) gegenüber den landeseigenen, ungarischen Systemen vor allem in der gewerblichen Wirtschaft schon viele Anhänger gewonnen, so daß während des Absolutismus, in den fünfziger Jahren, dieses System mit Leichtigkeit allgemein eingeführt werden konnte, womit man einem einheitlichen Maßsystem näher gekommen war. Jedoch gerade zu dieser Zeit kam in Europa schon das metrische System (2.45.3) zur Verbreitung, ein System, das viel praktischer als das Wiener war und selbst in Österreich schon viele Anhänger besaß. In den sechziger Jahren begann dann in beiden Reichshälften die Vorbereitung zum

metrologischen Übergang. Nach dem Ausgleich (1867) konnte die Erarbeitung eines diesbezüglichen Gesetzesvorschlags mit größerer Energie vorangehen — in Ungarn lag die Aufgabe der eigentlichen Ausarbeitung dieses Gesetzeswerkes in den Händen einer gemischten Kommission der Akademie der Wissenschaften und der Technischen Hochschule. Der ungarische Reichstag hat schließlich nach mehrmaliger Überarbeitung des Entwurfs das Gesetz 1874: XVIII verabschiedet. Es trat am 1.1. 1876 in Kraft, womit die Vereinheitlichung des Maßsystems verwirklicht worden war.

Die *Maßkontrolle* (2.46) wird hier ebenfalls nur im thematisch bedingten Rahmen berührt. Der Verfasser untersucht in diesem Zusammenhang den Gebrauch der gesetzlichen, geeichten Längenmaße und auch von diesen nur das handelsübliche Maß, die Elle (rőf), die geeicht bzw. geprüft werden mußte. Die Maßkontrolle hatten anfanglich — nach ihren eigenen Vorstellungen — die Munizipien vorgenommen (natürlich auch die übrigen Handelsmaße betreffend). Von der Mitte des 18. Jh. an hat sich auch der Statthalterrat und das Gubernium in diese Arbeit eingeschaltet. Die Benützung fehlerhafter, falscher oder verbotener Maße wurde nach den gesetzlichen Bestimmungen mit Geldstrafen und mit der Konfiskation der Ware geahndet (2.47).

3. LÄNGENMASSE

Die Einheiten sind alphabetisch nach ihrem ungarischen Namen angeführt, ebenso die etwaigen Untereinheiten innerhalb einer Haupteinheit; für beides gilt der in der Einleitung dargelegte Datenbereich (s. 1.4).

Arasz (Spanne; 3.21), spitama; Spann. Ein schon aus der früheren Periode bekanntes Maß. Eine Spanne entspricht etwa dem Abstand zwischen dem gespreizten Daumen und dem kleinen Finger. Wurde als Maß kleinerer Gegenstände, Produkte, fehlender Flüssigkeitsmengen verwendet. Sie zerfiel in mehrere Untereinheiten; die gewöhnliche Spanne betrug 23,7 cm. — Die in Bergbau gebrauchte *bányaarasz* (Bergspanne; 3.21.3), Bergspann, war ein weniger gebräuchliches Maß und betrug ebenfalls 23,7 cm. — *Királyi arasz* (königliche Spanne; 3.21.4) (spitama regalis mensurae) lebt fort, wie im Mittelalter. Der Etalon ist im bis 1848 praktisch gesetzkräftigen Rechtsbuch Werbőczis „Tripartitum" auch gedruckt wiedergegeben. Größe: 19,54 cm. — *Mérnöki arasz* (Ingenieurspanne; 3.21.5), spitama geometratum; am Anfang des 19. Jh. aufgekommenes, selten gebrauchtes Maß. Größe: 15,8 cm. — *Pozsonyi arasz* (Preßburger Spanne; 3.21.5), spitama posoniensis; Pressburger Spann. Der eiserne Etalon wurde 1715 in das Tor des Preßburger Rathauses eingemauert. Größe: 26,6 cm. — *Előarasz* (kleine Spanne, Vospanne; 3.21.6). Die Weite zwischen dem gespreizten Daumen und Zeigefinger, auch bakarasz genannt. Ein aus der früherer Periode überliefertes Maß; geriet gegen Ende des 18. Jh. in Vergessenheit. Größe: etwa 18—20 cm.

Bála (Ballen; 3.22), bal; balla. Noch aus der vorhergehenden Periode überliefertes Maß. Die größte Maßeinheit im Textilgewerbe, betrug durchschnittlich 2—12 vég. Größe: etwa 50—300 m.

Fertály (Viertel; 3.23), Vierteil. Entstand im 18. Jh. als ein Glied des Halbierungssystems der bäuerlichen Gewandschneider. Länge: 15,5 cm.

Fúrás (etwa Bohrung; 3.24). Gleichfalls eine Einheit des Bauernschneidersystems. Entwickelte sich im 18. Jh. aus dem Arbeitsgang des Zuschneidens. Länge: 3,89 cm.

Hajtvány (3.25). Ein im 17. Jh. aufgekommenes Textilmaß. Aus der Gewebebahn (Seide ausgenommen) wurden der Stoffbreite entsprechende Vierecke (bzw. Quadrate) durch Einschlagen, Faltung des Stoffes gebildet und daraus das Stück (vég) zusammengelegt. Die Länge war je nach Stoffart verschieden, etwa 62 bis 93 cm.

Hüvelyk (Zoll; 3.26), digitus; Zoll, Daumen. Eine Maßeinheit aus noch älterer Zeit. Es gab davon etliche Untereinheiten: als gemeines Maß betrug er 2—3 cm. — *Bányahüvelyk* (Bergzoll; 3.21.2), Bergzoll. Ein schon aus der füheren Periode bekanntes Maß. Größe: 2.79 cm. — *Bécsi hüvelyk* (Wiener Zoll; 3.21.3), pollex viennensis; Wiener Zoll. Fand Eingang in das in dieser Periode handelsüblich gewordene System; im 18. Jh. allgemein verbreitet. Größe: 2.63 cm. — *Erdélyi hüvelyk* (Siebenbürgischer Zoll; 3.21.4), Siebenbürgischer Zoll. Erscheint im 18. Jh. Größe: 2,59 cm. — *Erődítmény hüvelyk* (Fortifikationszoll; 3.21.5), Fortifications Zoll. Ursprünglich ein französisches Maß; österreichische Genieoffiziere haben es 1748 eingeführt. Größe: 2,70 cm. — *Királyi hüvelyk* (Königszoll; 3.26.6), pollex regalis mensurae. Noch aus der vorhergehenden Periode, im 18. Jh. jedoch vom Wiener Zoll verdrängt. Größe: 2,60 cm. — *Mérnöki hüvelyk* (geometrischer Zoll; 3.26.7), digitus geometrarum; Ingenieurzoll, Decimalzoll. Wurde Mitte des 18. Jh. aus dem Wiener System mittels der dezimalen Verhältniszahl gebildet. Größe: 1,89 cm. — *Pozsonyi hüvelyk* (Preßburger Zoll; 3.26.7), Pressburger Zoll. Eine nur selten benützte Einheit im landesüblichen System. Größe: 3,18 cm.

Kerékfordulás (Radumlauf; 3.27), inversio rotae. Entwickelte sich im 17. Jh. aus der Weglänge eines ganzen Radumlaufs als unbewußte Anwendung des Meßrades). Länge: 3,38 m.

Kötél (Seil: 3.28), funiculus; Seil. Aus der vorhergehenden Periode weiterlebend. Häufiges Maß der Feldmessung (eher eine Art Schnur). In der Länge unterschiedlich, zwischen 7 und 60 m, durchschnittlich 40 m. — *Bányakötél* (Bergschnur; 3.28.2), funiculus montanisticus; Bergschnur. Ein besonderes, schon früher gebrauchtes Maß im Bergbau. Länge: 14,15 m.

Láb (Fuß; 3.29), pes; Schuh, Fuss. Vielgebrauchtes Maß wie in der vorhergegangenen Zeit. Hatte viele Untereinheiten; als gemeiner Fuß betrug er im allgemeinen 16—35 cm. — *Bajor láb* (bayerischer Fuß; 3.29.2). Ein im 18. Jh. von Geometern ausnahmsweise benütztes fremdes Maß. Länge: 29,68 cm. — *Bányaláb* (Bergschuh; 3.29.3), pes schemniciensis; niederungarischer Schuh. Eigtl. „Schemnitzer Schuh". Maßeinheit eines besonderen Systems, aus der vorherigen Periode. Länge: 33,68 cm. — *Bécsi láb* (Wiener Fuß od. Schuh; 3.29.4), pes viennensis, pes germanicus; Wiener Schuh, Werkschuh). Ein der früheren Periode überliefertes, vom ausgehenden 17. Jh. an auch in Ungarn allgemeines Maß, vornehmlich in der technischen Praxis. Länge: 31,60 cm. — *Budai láb* (Ofner Fuß od. Schuh;

3.29.5), pes budensis. Existierte schon früher, war aber im 17. Jh. infolge der Türkenherrschaft verschwunden; die im 18. Jh. unter diesem Namen wieder aufkommende Einheit war wahrscheinlich eine Übernahme des Preßburger Schuhs. Länge: 31,68 m. — *Erdélyi láb* (Siebenbürgischer Schuh od. Fuß; 3.29. 6), Siebenbürgischer Schuh. Ein allgemeines Maß im ganzen Fürstentum Siebenbürgen. Länge: 31,10 cm. — *Erődítmény láb;* (Fortifikationsschuh od. -fuß; 3.29.7), fortifications Schuh. Eine Einheit des von österreichischen Genieoffizieren 1748 eingeführten, ursprünglich französischen Systems. Größe: 32,48 cm. — *Királyi láb* (königlicher Schuh od. Fuß; 3.29.8), pes regalis mensurae. Aus der vorherigen Periode übernommen, im 18. Jh. hauptsächlich von Feldmessern gebraucht. Länge: 31,26 cm. — *Mérnöki láb* (geometrischer Schuh; 3.29.9), pes geometricus; Werkschuh, geometrischer Schuh, Decimalschuh. Von Technikern im 18. Jh. unter Zuhilfenahme des Dezimalsystems aus dem Wiener System entwickelt. Länge: 18,96 cm. — *Nagyszombati láb* (Tyrnauer Schuh od. Fuß; 3.29.10), pes tyrnaviensis. Seltenes Maß, kam gegen Ende des 17. Jh. auf. Länge: 30,72 cm. — *Párizsi láb* (Pariser Schuh od. Fuß; 3.29. 11), pes parisiensis. Von österreichischen Feldmessern im 18. Jh. ausnahmsweise benütztes fremdes Maß. Länge: 32,48 cm. — *Pozsonyi láb* (Preßburger Schuh od. Fuß; 3.29.12), pes posoniensis; Pressburger Schuh. Gehörte zum landesüblich gewordenen System, sein Etalon wurde 1715 in das Tor des Preßburger Rathauses eingemauert. Länge: 31,68 cm. — *Rajnai láb* (Rheinischer Schuh od. Fuß; 3.29.13), pes rhenusiensis. Im 18. Jh. ausnahmsweise benütztes fremdländisches Geometermaß. Größe: 31,38 cm. — *Római láb* (römischer Schuh od. Fuß; 3.29.14), pes romanus. Um die Wende des 17. zum 18. Jh. von Feldmessern ausnahmsweise benütztes fremdländisches Maß. Länge: 29,57 cm. — *Szűrszabó láb* (Schneiderschuh od. -fuß; 3.29.15). Eine im 17. Jh. aus dem Zuschneiden des Bauerngewands (Kepernek) entwickelte Systemeinheit. Länge: 31,10 cm.

Lánc (Kette; 3.30), catena; Kette. Im 18. Jh. aufkommendes, aus einem Meßmittel hervorgegangenes Maß, fallweise unterschiedlicher Länge: zwischen 3 und 47 m, in Durchschnitt 23 m. — *Mérőlánc* (Meßkette; 3.30.2), catena geometrarum; Messkette. Ein in Ungarn 1786 eingeführtes amtliches Meßmittel. Länge: 18,96 m.

Lépés (Schritt; 3.31), gressus; Schritt. Ein aus der früheren Periode weiterbestehendes, bei der Feldmessung gebräuchliches Maß. Hatte mehrere Untereinheiten; der gewöhnliche od. gemeine Schritt betrug 63,20 cm. — *Katonai lépés* (militärischer Schritt; 3.31.2), militärischer Schritt. Im 18. Jh. aufgekommenes, selten benütztes Maß. Länge: 75,89 cm. — *Királyi lépés* (königlicher Schritt; 3.31.3), gressus regalis mensurae. Noch von früher her, doch schon nach kurzer Zeit außer Gebrauch gekommen. Länge: 93,78 cm. — *Mérnöki lépés* (Geometrischer Schritt; 3.31.4), geometrischer Schritt. Vom 17. Jh. an Maßeinheit der Feldmesser od. Geometer. Länge: 79,0 cm. — *Kettőslépés* (Doppelschritt; 3.34.5), passus; Schritt. Entsprach der Länge zweier Schritte. Es gab davon mehrere Untereinheiten; der gemeine Doppelschritt betrug 1,58 m. — *Királyi kettőslépés* (Königlicher Doppelschritt; 3.31.52), passus regalis mensurae. Ein Maß aus der

vorigen Periode, von dem man aber bald abkam. Länge: 1,87 m. — *Mérnöki kettőslépés* (geometrischer Doppelschritt; 3.31.53), geometrischer Schritt. Um die Mitte des 18. Jh. von Feldmessern eingeführtes Maß. Länge: 1,58 m. — *Nagyszombati kettőslépés* (Tyrnauer Doppelschritt; 3.31.34), passus tyrnaviensis. Um die Wende des 17. zum 18. Jh. von Feldmessern selten benütztes Maß. Länge: 1,58 m. — *Római kettőslépés* (römischer Doppelschritt; 3.31), passus romanus. Um die Wende des 17 zum 18. Jh. von Feldmessern in Ausnahmefällen benütztes, fremdländisches Maß. Länge: 1,47 m.

Lómérték (Pferdemaß; 3.32), Pferdmass. Bei der Pferdebeschaffung — in Ungarn seit den 1770er Jahren — benütztes Spezialmaß, die nominale Risthöhe eines Pferdes. Größe: 1,58 m.

Marok (Faust; 3.33), pugnus; Faust. Es gab zwei Untereinheiten: als Pferdemaßeinheit (3.33.2) betrug ihre 1778 festgelegte Größe 10,53 cm; als Schiffermaßeinheit (3.33.3) erscheint sie zu Beginn das 19. Jh. Größe: 15,80 cm.

Mérföld (Meile; 3.34), milliaria; Meil, Meilweg. Ein schon von früher her fortlebendes Maß. Mehrerelei Untereinheiten von verschiedener Größe. — *Erődítmény mérföld* (Fortifikationsmeile; 3.34.2), Fortificationsmeile. Ende des 18. Jh. von österreichischen Geometern in Ausnahmefällen benütztes ausländisches Maß. Länge: 7795,4 m. — *Földrajzi mérföld* (geographische Meile; 3.34.3), geographische Meile. In Ungarn Ende des 18. Jh. aufgekommenes Maß ausländischen Ursprungs. Länge: 7421,5 m. — *Itáliai mérföld* (italienische Meile; 3.34.4), milliaria italica; italienische Meile. Ende des 17. Jh. erscheinendes, verhältnismäßig häufig benütztes ausländisches Maß. Es gab davon zwei Größen: die ältere betrug 1738,6 m und die im 18. Jh. aufgekommene 1851,8 m. — *Magyar mérföld* (ungarische Meile; 3.34.5), milliaria hungarica; ungarische Meile. Noch aus der vorhergehenden Periode; in der nächstfolgenden bekam sie zwei Werte: die ältere (hauptsächlich für Flachland) maß 11 376,0 m, die neuere 8553,6 m. — *Német mérföld* (deutsche Meile; 3.34.6), milliaris germanica, Rasta; deutsche od. geographische Meile. Ein seit dem 17. Jh. gebrauchtes ausländisches Maß in zwei Längen. Die ältere — sog. Rasta betrug 6320,0 m, die jüngere (Ende des 18. Jh. erscheinende) — auch geographische Meile genannt — betrug 7403,2 m — *Osztrák* od. *posta mérföld* (Österreichische Meile; 3.34.7), milliaris austriaca, milliaris postarii; Österreichische Meile, Postmeile. In Ungarn vom Ende des 17. Jh. an bekannt; mit dem Ausbau des Postnetzes kam sie verstärkt zur Verbreitung. Länge: 7585,9 m. — *Tengeri mérföld* (Seemeile; 3.34.8), Seemeile. In Ungarn zuerst Anfang des 19. Jh., die Adria betreffend. Länge: 1854,0 m.

Órajárás (Wegstunde; 3,36), horae spatium; Stundlang. Die in einer Stunde zurückgelegte Stecke erschien als Maß in Ungarn im ausgehenden 17. Jh. Sie belief sich, gemessen im ebenen Gelände, auf etwa 3800 m.

Öl (Klafter; 3.37), orgia; Klafter. Ein altes Maß noch aus der früheren Periode. Entspricht etwa der Länge zwischen den beiden ausgestreckten Armen. Hat mehrere Untereinheiten; der gemeine Klafter betrug 1,6—1,8 m. — *Bányaöl* (Bergmännischer Klafter; 3.87.2), orgia montanistica; Berglachter, Lachter. Länge: 2,02 m. — *Bécsi öl* (Wiener Klafter; 3.37.3), orgia viennensis; Wiener Klafter.

Noch aus der früheren Periode stammend, fand allmählich wachsende Verbreitung und wurde schließlich ein landesweit benütztes, gesetzliches Maß. Länge: 1,869 m. — *Budai öl* (Ofner Klafter; 3.37.4), orgia budensis. Existierte schon in der vorigen Periode, verschwand dann während der Türkenherrschaft und kam im 18. Jh. wieder in Gebrauch, entsprach praktisch dem Preßburger Klafter, möglicherweise eine Entlehnung, etwa 1,90 m. — *Erdélyi öl* (Siebenbürgischer Klafter; 3.37.5), orgia transsilvanica; Siebenbürgischer Klafter. Während der ganzen Periode im Fürstentum gebräuchlich. Größe: 1,86 m. — *Erődítmény öl* (Fortifikationsklafter; 3.36.8), fortifications Klafter. Ein aus einem französischen System von österreichischen Genieoffizieren 1748 eingeführtes, in Ungarn seit etwa 1790 von Geometern benütztes Maß. Länge: 1,948 m. — *Királyi öl* (Königsklafter; 3.37.7), ulna regalis. Aus der früheren Periode ererbtes, bis zum angehenden 19. Jh. gebräuchliches Maß. Sein Etalon aus dem Jahre 1701 ist bis heute erhalten geblieben. Länge: 3,126 m. — *Magyar öl* (ungarisches Klafter; 3.37.8). Nur in der Literatur erwähnt (zwei dubiose Belege ohne authentische Quellenangabe); beruht auf einem ungeklärten Mißverständnis. — *Mérnöki öl* (Ingenieurklafter; 3.37.9), orgia geometrarum; Feldelle, ingenieur Klafter. Wurde um die Mitte des 18. Jh. aus dem Wiener System als Untereinheit des Ingenieursystems entwickelt. In der Länge war es dem Wiener Klafter (1,89 m) gleich. — *Párizsi öl* (Pariser Klafter; 3.37.10), orgia parisiensis. Im 18. Jh. in Ausnahmefällen von Feldmessern benütztes, fremdes Maß. Länge: 1,94 m. — *Pozsonyi öl* (Preßburger Klafter; 3.3.11), orgia posoniesis; Pressburger Klafter. Größte Einheit des landesüblichen Systems. Sein Etalon wurde 1715 ins Tor des Rathauses von Preßburg eingemauert. Länge: 1,90 m. — *Rajnai öl* (Rheinischer Klafter; 3.37.12), pes rhenusiensis. Im 18. Jh. von Feldmessern ausnahmsweise benütztes fremdes Maß. Länge: 1,88 m.

Percentés (Minute; 3.38). Kleinste Untereinheit aus dem System der Kepernekschneidermaße. Länge: 1,94 cm.

Pont (Punkt; 3.39), punctum; Punkte. Kleinstes Längenmaß, entstand im 18. Jh. — wahrscheinlich nach französischem Vorbild — für eine größtmögliche Genauigkeit mit mehreren Untereinheiten. — *Bécsi pont* (Wiener Punkt; 3.39.2), Wiener Punkte. Entstand um die Mitte des 18. Jh. Größe: 0,182 mm. — *Mérnöki pont* (Ingenieurpunkt; 3.39.3), punctum geometrarum. Mitte des 18. Jh. aus dem Wiener System aufgrund des Dezimalsystems abgeleitet. Größe: 0,189 mm. — *Nyomdai pont* (Typographischer Punkt; 3.39.3), punctum typographicum. Von Frankreich kommend, seit 1737 als Grundeinheit des typographischen Maßsystems in Gebrauch. Größe des Schriftkegels. Größe: 0,376 mm.

Postaállomás. (Poststation; 30.40), Poststation. In Ungarn gegen Ende des 18. Jh. aufgekommenes Wegemaß galt als Entfernung zwischen zwei Poststationen. Länge: 15 178,8 m.

Rőf (Elle; 3.41), ulna; Elle. Das meistgebrauchte handelsübliche Maß vor allem für Textilien. Stammt aus der früheren Periode, als Handelsmaß von europäischer Bedeutung. Viele Untereinheiten. — *Bécsi öl* (Wiener Elle; 3.41.2), ulna viennensis; Wiener Elle. Ein aus der vorhergehenden Periode weiterlebendes, im 18. Jh.

landesweit verbreitetes Maß. Wurde unter dem Regime des sog. Absolutismus (1850—1867) amtliche Maßeinheit. Länge: 77,75 cm. — *Brassói rőf* (Kronstädter Elle; 3.41.3), Kronstädter Elle. Noch aus der früheren Periode. Größe: 62,2 cm. — *Budai rőf* (Ofner Elle; 3.41.4), ulna budensis. Wurde in der früheren Periode gesetzliches Maß im ganzen Königreich, während der Türkenherrschaft auf Oberungarn beschränkt. Damalige Länge: 58,2 cm. Im Laufe des 18. Jh. entstand in Ofen (Buda) ein neues Maß von gleicher Länge wie die Preßburger Elle (evtl. von dort übernommen). Länge: 78,3 cm. — *Drávamelléki rőf* (Elle aus der Draugegend; 3.41.5), arsin. Möglicherweise ein Abkömmling der älteren Ofner Elle. Größe: 58,3 cm. — *Eperjesi rőf* (Eperieser Elle; 3.41.6), ulna eperjesiensis. Noch aus der vorhergehenden Periode stammend, wurde im einstigen Oberungarn (heute: Slovensko), ursprünglich in Eperjes (Prešov) vielfach gebraucht. Länge: 62,82 cm. — *Erdélyi rőf* (siebenbürgische Elle; 3.41.7), ulna transsilvanica; sieberbürgische Elle. Entwickelte sich aus der Kronstädter Klausenburger und Hermannstädter Elle, kam vom 18. Jh. an im ganzen Fürstentum zu allgemeinem Gebrauch. Länge: 62,2 cm. — *Gyöngyösi rőf* (Gyöngyösi Elle; 3.41.8). Lokales Maß im 18. Jh. von unbekannter Länge. — *Kassai rőf* (Kaschauer Elle; 3.41.9), ulna cassoviensis; Kaschauer Elle. Aus der früheren Periode weiterlebendes, in der Gegend der Stadt Kaschau (Kassa, Košice) gebräuchliches Maß. Länge: 60,31 cm. — *Királyi rőf* (königliche Elle; 3.91.10). Schon in der früheren Periode selten, jetzt kaum noch in Gebrauch, ging in die siebenbürgische und ungarische Elle über. Länge: 62,52 cm. — *Kolozsvári rőf* (Klausenburger Elle; 3.41.11), ulna claudiopoliensis; Klausenburger Elle. Ein aus der früheren Periode stammende Maßeinheit des Fürstentums. Länge: 62,2 cm. — *Körmendi rőf* (Körmender Elle; 3.41.12). Ein lokales Maß aus dem 17. Jh. von unbekannter Länge. — *Krakkói* rőf (Krakauer Elle; 3.41.43), Krakkauer Elle. Ein ausländisches Maß, wurde im 17. Jh. in Oberungarn ausnahmsweise benützt. Länge: 61,69 cm. — *Lőcsei rőf* (Leutschauer Elle; 3.41.14), Leutschauer Elle. Im 17. Jh. in der Umgebung der Stadt Leutschau (Lőcse, Levoča) übliches Maß. Länge: 62,2 cm. — *Magyar rőf* od. *sing* (ungarische Elle; 3.41.15), ulna hungarica, ulna minor; hungarische Elle, kleine Elle. Ein aus der früheren Periode stammendes, wahrscheinlich aus der königlichen Elle weiterentwickeltes, landesweit verbreitetes Maß. Länge: 62,2 cm. — *Mérnöki rőf* (Ingenieurelle; 3.41.16), Bauelle. War im 18. Jh. ein beliebtes Maß der Baumeister. Länge: 63,20 cm. — *Miskolci rőf* (Miskolcer Elle; 3.41.17). Ein lokales Maß im 18. Jh. von unbekannter Länge. — *Pozsonyi rőf* (Preßburger Elle; 3.41.18), ulna posoniensis; Pressburger Elle. Einheit des landesgültigen Systems. Die Verwendung dieser Maßeinheit war laut Gesetz obligatorisch. Das Etalon wurde 1715 in das Tor des Preßburger Rathauses eingemauert. Länge: 78,30 cm. — *Selmeci rőf* (Schemnitzer Elle); 3.41.19), ulna schemniciensis; Schemnitzer Elle. Aus der früheren Periode überliefertes, in der Gegend von Schemnitz (Selmecbánya, Banská Štiavnica) gebräuchliches Maß, das auch für das bergbauliche System bestimmend war. Länge: 67,38 cm. — *Szebeni rőf* (Hermannstädter Elle; 3.41.20), ulna cibiniensis, Hermannstädter Elle. War in der vorhergehenden Periode zusammen mit der Kronstädter und

Klausenburger Elle entstanden; vom 18. Jh. an in der siebenbürgischen Elle aufgegangen. Länge: 62,2 cm. — *Török rőf* (türkische Elle; 3.41.21), türkische Elle; pik. Maßeinheit in dem türkisch besetzten Landesteil. Ihre Länge dürfte zwischen 64 und 70 cm gelegen haben. — *Turóci rőf* (Turóczer Elle; 3.41.22), ulna turociensis. Im 17. Jh. im Komitat Turóc aufgekommenes Maß unbekannter Länge. — *Varasdi rőf* (Warasdiner Elle; 3.41.23), ulna varasdinensis, sink. Allgemein gebräuchliches Maß auf kroatischem Gebiet, Länge unbekannt. — *Zágrábi rőf* (Agramer Elle; 3.41.24), cubitus zagrabiensis, laket. Aus der früheren Periode überliefertes Maß in kroatischen Gegenden. Länge unbekannt.

Rúd (Rute; 3.42), pertica; Rute. Aus der Periode überliefertes, hauptsächlich beim Feldmessen verwendetes Maß. Besaß mehrere Untereinheiten; die Länge schwankte zwischen 2 und 9 m. — *Mérnöki rúd* (Ingenieurrute; 3.42.2), pertica geometrarum; Baurute, Feldmessrute, ingenieur Rute. Technisches Maß unterschiedlicher Länge; im 17. Jh. 5,05 m, ab Mitte des 18. Jh. 1,89 m, ab Mitte des 19. Jh. auch 3,79 m. — *Osztrák rúd* (Österreichische Rute; 42.3), Österreichische Rute. Im 19. Jh. aufgekommenes Maß, wahrscheinlich identisch mit dem obigen. Länge: 3,79 m. — *Posztórúd* (Tuchstab; 3.42.4), Tuchstab. Mitte des 19. Jh. aufgekommenes Spezialmaß. Länge: 1,58 m.

Stádium (Feldweg; 3.43), stadium; Feldweg. Überliefert aus der vorangegangenen Periode; Weg- bzw. Straßenmaß des europäischen Überlandverkehrs. Länge: 184,4 m.

Szál (Faden; 3.44), Faden. Im 18. Jh. aufgekommenes volkstümliches Textilmaß. Entsprach der Länge des auf die Weife einmal aufgewickelten Fadens; seine Länge schwankte zwischen 3,1 und 8,5 m.

Tenyér (Handbreit; 3.45), palmus; Handbreit. Von früher überliefertes, im 18. Jh. aber außer Gebrauch gekommenes Maß unterschiedlicher Größe; im allgemeinen zwischen 7 und 9 cm. — *Királyi tenyér* (Königshandbreit; 3.45.2), palmus regalis mensurae. War auch schon früher selten, in dieser Periode kaum noch gebrauchtes Maß. Größe: 7,8 cm. — *Pozsonyi tenyér* (Preßburger Handbreit; 3.45.3). Gehörte zum landesüblich gewordenen System. Der Etalon wurde 1715 in das Tor des Preßburger Rathauses eingemauert. Größe: 9,3 cm. — *Hüvelykes tenyér* (Handbreit mit Daumen; 3.45.4). Die Breite der Handfläche einschließlich der Daumenbreite. Aus früherer Zeit stammend, im 17. Jh. noch vorkommendes, später verschwundenes Maß. Größe zwischen 9 und 11 cm.

Ujj (Fingerbreit; 3.46), digitus; Fingerbreit. Aus der früheren Periode; im allgemeinen 1,9 cm, als königlicher Fingerbreit (3.46.2) 1,95 cm.

Ujoncmérték (Rekrutenmaß; 3.47), Rekrutenmass. Bei den Rekrutierungen hatte man Mitte des 18. Jh. ein besonderes Maß zur Ermittlung der Mindesthöhe der Rekruten verwendet. Es gab davon eigentlich zweierlei Größen. Für die Gemeinen (3.47.2) galten drei Werte: anfänglich (von 1757 an) 1,65 m, seit 1807 1,63 m, nach 1867 1,55 m. Für Gardesoldaten (3.47.3) war die minimale Körpergröße 1,79 m.

Út (Weg; 3.48). Ein in der Mitte des 18. Jh. nur in ungarischen Texten vor-

kommendes Weinbergmaß zur Berechnung der Breite zwischen den Rebstöcken, 7,9 cm, seltener die Länge einer Zeile, was in einem Belegfall 39,5 m betrug.

Vég (Stück; 3,49), petia; Stück. Aus der früheren Periode überliefertes Textilmaß, je nach Stoffart, Ort und Zeit von sehr unterschiedlicher Größe. Angesichts dieser Mannigfaltigkeit beschränken wir uns auf zwei Haupttypen. Für Leinwand (3.49.2) betrug die Stücklänge 6 bis 62 m, im Durchschnitt 47,0 m; für Tuchsorten (3.49.3) 5 bis 62 m, durchschnittlich 33,0 m.

Vonal (Linie; 3.50), linea; Linie. Wurde im 18. Jh. mit dem Anwachsen der Genauigkeitsforderungen als Berechnungseinheit entwickelt. Hatte mehrere Untereinheiten. — *Bányavonal* (Berglinie, 3.40.2), Berglinie. Eine Spezialgröße der Markschneiderei. Größe: 2.978 mm. — *Bécsi vonal* (Wiener Linie; 3.50.3), Wiener Linie. In Ungarn Mitte des 18. Jh. eingebürgerte Einheit. Länge: 2,19 mm. — *Erdélyi vonal* (siebenbürgische Linie; 3.50.4), linea transsilvanica. Zu Beginn des 19. Jh. aufkommendes Maß. Länge: 2.15 mm. — *Erődítmény vonal* (Fortifikationslinie; 3.50.5), Fortificationslinie. Von österreichischen Genieoffizieren 1748 eingeführte Maßeinheit des französischen Systems. Länge: 2,26 mm. — *Mérnöki vonal* (Geometerlinie; 3.50.5), linea geometrarum; Decimallinie). Mitte des 18. Jh. aus dem Wiener System aufgrund des Dezimalsystems abgeleitetes Berechnungsmaß. Länge: 1,896 mm.

Vonás (Strich; 3.51), Strich. Gehört in das Mitte des 18. Jh. entstandene österreichische Rekrutierungs- bzw. Remontierungssystem. Sowohl als Pferdemaß (3.51.2) wie auch als Rekrutenmaß (3.51.3) gleicherweise 0,658 cm.

Entfernungsschätzmaße (3.6). Im 17. Jh. gab es noch, zwar ziemlich vereinzelt, einige einfache Verfahren zur Abschätzung von Entfernungen mit einem Minimalanspruch auf Genauigkeit. Bis auf eine Ausnahme beruhen sie auf der Flugbahn eines fortgeschleuderten Körpers. Abgesehen von ganz allgemeinen Bezeichnungen wie lang, weit, fern usw. sind folgende bekannt: *Ágyúlövés* (Kanonenschuß; 3.62). Bedeutete — auf größere Entfernungen angewandt — etwa 2000 m. — *Dárdahajítás* (Speerwurf; 3.63). Anfang des 17. Jh. noch bekanntes Verfahren, entsprach etwa 70 m. — *Hold* (Joch od. Morgen; 3.63). War als Einheit der Entfernungsmessung auch in der früheren Periode gebräuchlich. Als solche bedeutete es die damals und dort allgemein bekannte Länge des am gegebenen Ort geltenden Morgens (als Feldmaß s. 4.44), betrug durchschnittlich etwa 220 m. — *Kőhajítás* (Steinwurf; 3.65). Aus einem ebenfalls althergebrachten Schätzverfahren, etwa 50 m. — *Nyíllövés* (Pfeilschuß; 3.66). Ein Anfang des 17. Jh. noch übliches Maß, galt für etwa 130 m. — *Pisztolylövés* (Pistolenschuß; 3.67). Ein ziemlich selten gebrauchtes Maß, etwa 300 m, desgleichen ein *Puskalövés* (Gewehrschuß; 3.68). Selten gebraucht, etwa 600 m.

Zusammenfassung (3.7). Die im vorangegangenen besprochenen Längenmaße werden unter verschiedenen Aspekten untersucht.

Im allgemeinen (3.71) nach folgenden Gesichtspunkten: Zunächst nach der metrischen Größenordnung: 10 Maße mit 8 metrischen Größenwerten gehören in den Millimeterbereich, 58 Maße mit 43 Größen in den Zentimeterbereich, 36 Maße mit 27 Größen in den Meterbereich und 12 Maße mit 12 Größen in den

Kilometerbereich. Herkunftsmäßig waren 14 Einheiten mit 37 Untereinheiten schon in der früheren Periode gebräuchlich; 16 Einheiten mit 55 Untereinheiten sind neu, davon sind 6 bzw. 25 ungarischen Ursprungs, die übrigen kamen aus anderen Ländern, hauptsächlich aus Österreich. — Die Maße werden auch nach dem Jahr ihres ersten Vorkommens angeführt, mit der Bemerkung, daß es sich um ganz zufällige Zeitdaten handelt. Weitere Klassifikationsmerkmale bieten die praktische Anwendungsart, die geographische Verbreitung und die Verwendung nach Großlandschaften.

Für die Maßtypen (3.72) ist die Art und Weise ihrer Entstehung bestimmend. Die Maße natürlichen Typs entwickelten sich aus Gegebenheiten des menschlichen Körpers, seiner Bewegungsformen, Leistungen und Fähigkeiten. Bei der Größenordnung Zentimeter gab es 12, bei Meter 6, bei Kilometer 3 Einheiten. Die künstlichen Maße ergänzen die ersteren teils auf rechnerischem Wege, teils durch Verwendung eines Gerätes; im Millimeterbereich gab es 7, im Zentimeterbereich 3, im Meterbereich 7 solche Einheiten.

Maßsysteme (3.73) bilden die Längenmaße durch ihre Zusammenhänge und Grundsätze. Allgemeine Systeme sind das königliche, das landesgültig gewordene siebenbürgische und Preßburger System sowie das österreichische System (s. Tabelle 2.26.1). Von den speziellen Systemen gehört eine Gruppe zum österreichischen System, so das Fortifikationssystem, das Schiffersystem, die Maßsysteme für Pferde, Rekruten, für Feldmesser und für Wege bzw. Straßen. Das andere umfaßt das bergmännische, das geographische, das typographische System, die Einheiten für Bauern (Kepernek) schneiderei, Textilien, für Wege und Straßen und schließlich das regionale System (s. Tabelle 2.6.2).

4. FELDMASSE

Die Einheiten sind alphabetisch nach ihrem ungarischen Namen angeführt, darunter — falls vorhanden — ihr Verhältnis zu anderen Maßen die Untereinheit, gleichfalls in alphabetischer Anordnung. Innerhalb dieser Einheiten folgen die eingangs besprochenen Datengruppen (s. 1.4) jeweils in chronologischer oder regionaler Anordnung.

Akó (Eimer; 4.21), urna; Eimer. Ursprünglich ein Hohlmaß, wurde aber über die Ertragsmenge auch zu einem Feldmaß des Weinbaus. Es war vom 17. Jh. an gebräuchlich, Südungarn und das Donau-Theiß-Zwischenland ausgenommen im ganzen Königreich. Die Größe eines gemeinen *akó* war regional verschieden. Es betrug 1,77—2,80, durchschnittlich 2,25 árok; 1,0 font; 0,15—1,0, durchschnittlich 0,5, am häufigsten 0,33 und 0,5 kapás; 0,66 napszám; 5,5—225,0, durchschnittlich 67,0 négyszöglépés; 0,025 oktál; 1,7—100,0, durchschnittlich 32,0 Quadratklafter, d. h. 0,06—3,6, durchschnittlich 1,2 Ar, geschätz 8,0—80,0 Quadratklafter, d. h. 0,2—2,9 Ar. — *Erdélyi akó* (siebenbürgischer Eimer; 4.21.2). War im Fürstentum Siebenbürgen gebräuchlich. Die Einheit war regional von unterschiedlicher Größe: 0,15—0,24 kapás; 0,025 oktál; 6,0 Quadratklafter, d.h. 0,2 Ar, geschätzt

8,2 Quadratklafter, d.h. 0,3 Ar. — *Pozsonyi akó* (Preßburger Eimer; 4.21.4). Landesübliches Maß. Größe: 0,51—1,0 kapás. — *Soproni akó* (Ödenburger Eimer; 4.21.4). In der Gegend von Sopron gebräudlich. Größe: 1 font bzw. 0,24 kapás, in Sopron selbst: 21,0 Quadratklafter, d. h. 0,7 Ar, in Rust (Ruszt) 60 Quadratklafter, d.h. 2,2 Ar.

Árok (Graben; 4.22), fossa; Gruben. Entwickelte sich als Weinbaumaß am Anfang der Periode aus der Hauerarbeit: der Bodenstreifen zwischen zwei Zeilen, einem Weg ähnlich. War in Oberungarn und im Komitat Zala üblich. Die Größe eines árok bewegte sich zwischen 0,36 und 0,54 akó, geschätzt 20,4—32,5, im Durchschnitt 26,4 Quadratklafter, d.h. 0,7—1,2, durchschnittlich 0,9 Ar.

Átalag (Legel; 4.23), antal, antalkó; vasculum. Ursprünglich ein Hohlmaß, wurde über die Ertragsmenge zu einem Feldmaß in der Tokajer Weingegend, vornehmlich im 17. Jh. Betrug schätzungsweise 5,3 Quadratklafter, d.h. 0,2 Ar.

Barázda (Furche; 4.24), sulcus; Furche. Feldmaß für zwei Anbauzweige. Als Ackermaß war es im 17. Jh. in der Gegend von Debrecen gebräuchlich, noch aus der vorhergehenden Periode fortlebend. Bezog sich auf die Vorbereitungsarbeit bei der Bestellung des Ackers. Größe: 0,008—0,025, durchschnittlich 0,016 hold, geschätzt 10,4—32,5, durchschnittlich 20,8 Quadratklafter, d.h. 0,4—1,2, durchschnittlich 0,7 Ar. Im Weinbau war es mit der Bedeutung árok im 18. Jh. in der Gegend von Ménes gebräuchlich. Größe: 0,092—0,148, durchschnittlich 0,111 kapás, geschätzt 18,4—24,6, durchschnittlich 22,22 Quadratklafter, d. h. 0,7—1,1, durchschnittlich 0,8 Ar.

Boglya (Schober; 4.25), cumulus, cumulus foeni; Schober, Heuhaufe. War vom Anfang des 17. Jh. an eine mit Ausnahme von Südungarn und Kroatien-Slawonien im ganzen Königreich allgemein gebräuchliche Einheit für Wiesen. Die Größe betrug 1,25—2,8, durchschnittlich 1,76 kaszás bzw. durchschnittlich 1,0 hold, geschätzt 1000—1850, im Durchschnitt 1400 Quadratklafter, d. h. 36,0—66,5, durchschnittlich 51,0 Ar. In der Gegend von Debrecen: geschätzt 2700—3700, durchschnittlich 3150 Quadratklafter, d. h. 97,1—125,0, durchschnittlich 113,3 Ar.

Bravi (4.26). Seit Ende des 16. Jh. in Fiume übliches Maß für Acker und Wein: 70 Quadratklafter, d. h. 2,5 Ar.

Cira (4.27). In der Gegend von Csepreg, aus der vorhergehenden Periode stammendes, etymologisch ungeklärtes Mindestmaß des Halbierungssystems (s. 2.26.22.2) für innere Liegenschaften und Weinberge. Größe: für Grundstücke 0,5 fertály, geschätzt 121,6—1007,7, 564,6 Quadratklafter, d. h. 4,3—36,2, duchschnittlich 20,3 Ar; für Wein 0,5 oktál geschätzt 224,4—999,4, durchschnittlich 611,9 Quadratklafter, d.h. 8,0—35,9, durchschnittlich 21,4 Ar.

Csöbör (Zuber; 4.28), tina; Zuber. Ursprünglich ein Hohlmaß, wurde im 17. Jh. über die Ertragsmenge zu einem Feldmaß des Weinbaus, gebräuchlich im sog. Partium (dem eigtl. Siebenbürgen angegliederte Teile im NO Ungarns). Größe: 0,25—0,44 kapás, geschätzt 12,5—40,0, im Durchschnitt 26,2 Quadratklafter, d. h. 0,4—1,4, durchschnittlich 0,8 Ar.

Csötört (Scheffel; 4.29). Nur als ungarisches Wort belegt; in Nagyenyed (Straß-

burg in Siebenbürgen) im 17.—18. Jh. benütztes Weinbaumaß. Herkunft und Größe unbekannt.

Darab (Stück; 4.30), frustum; Stück. Im 17. Jh. aufkommende und gegen Ende des 18. Jh. verschwindende, mit Ausnahme von Südungarn und Kroatien-Slawonien landesübliche Größeneinheit des wahrscheinlich in der jeweiligen Gegend gebräuchlichen Feldmaßes. Größenangaben sind nur für Ackerland bekannt: 1,0 hold; 1,0 köböl; bei Grenzwerten 0,3—1,6 bzw. Mittelwerten 0,8—1,2 im Durchschnitt 1,0 kassai köböl, geschätzt 800—1200, durchschnittlich 1100 Quadratklafter, d. h. 28,8—43,2, im Durchschnitt 40,4 Ar.

Disznó (Schwein; 4.31), porci saginari possunt, pro saginandis porcis. Waldmaß beruhend auf der Eichelmenge, indem man mit der Zahl der mastfähigen Schweine die Ausdehnung eines Waldes angab. Noch aus der früheren Periode überliefertes, mit Ausnahme von Südungarn landesübliches Maß. Größe: 0,3 hold, 0,000833—0,00108 négyszögmérföld, geschätzt 146,9—423,0, durchschnittlich 213,0 Quadratklafter, d. h. 5,3—15,2, durchschnittlich 9,2 Ar.

Dönüm (4.32). Türkisches Flächenmaß, benützt im besetzten Landesteil, doch von den Ungarn nicht übernommen. Größe: 261,1 Quadratklafter, d. h. 9,4 Ar.

Drevenka (4.33). In Kroatien und Slawonien im 18. Jh. aus einem Kornmaß entwickeltes Ackermaß. Seine Einheit betrug für Getreide 0,33—0,5 hold, geschätzt 400—800 Quadratklafter, d. h. 14,4—28,8 Ar, für Mais 1,6 hold, geschätzt 1930—2250 Quadratklafter, d. h. 69,4—81,0 Ar, für Hirse 2,0 hold, geschätzt 2400—3200 Quadratklafter, d. h. 86,3—115,0 Ar.

Dölő/ödölő (Angewende, Gewende; 4.34), diverticulum; Angewende. Entstand aus der Pflugkehre und dem Querstreifen (ödölő), der die Ackerparzellen an ihren Enden voneinander trennt. Als landesübliches Ackermaß von nur örtlich und zeitlich bekannter Größe; schätzungsweise etwa 1 hold, der genaue metrische Wert ist nicht bekannt.

Ekealja (Pflugland; 4.35), aratrum. Aus der früheren Periode überliefertes landesübliches Maß, das aber im 17. Jh. wegen seiner übermäßigen Größe bzw. später infolge der wachsenden Verbreitung des Wiener Systems allmählich außer Gebrauch kam. Das királyi ekealja (königliche Pflugland) betrug 150 királyi hold bzw. 352 000 Quadratklafter, d. h. 126,6 ha.

Fa (Baum; 4.36), Baum. Im 18. Jh. in Syrmien (Szerémség, Teil von Kroatien) für Pflaumengärten geltendes Spezialmaß, aufgrund des Platzbedarfs eines Zwetschkenbaumes. Größe: 0,002 hold, geschätzt 4,0 Quadratklafter, d. h. 0,14 Ar.

Falka (etwa: Stück, Fleck; 4.37). Aus der früheren Periode; der Name ist ein Wort für die allgemeine Bezeichnung einer ziemlich unbedeutenden Menge. War als Ackermaß ausschließlich in der Gegend von Kővár im 17. Jh. bekannt. Größe: 1 hold, geschätzt 900 Quadratklafter, d. h. 32,4 Ar.

Fejsze (Axt, Hacke; 4). Unbekannten Ursprungs. Mitte des 18. Jh. in Jászdósa gebräuchliches Maß für Ackerland. Größe: 1 kötél bzw. 38 Katastraljoch, d. h. 21,86 Ha.

Fertály (Viertel; 4.39), quarta, quartale; Vierteil. Aus der früheren Periode überliefertes Maß des Halbierungssystems (s. 2.26.22.2). Es war in zwei Anbau-

zweigen gebräuchlich. Für Ackerland im Komitat Máramaros im 17. Jh. als Einheit des örtlichen Maßsystems 0,25 hold betragen haben, geschätzt 200—300 Quadratklafter, d. h. 7,2—10,8 Ar. In Kiskunfélegyháza um 1745 30 Katastraljoch, d. h. 17,25 ha. Im Weinbau war es wie von früher her in der Gegend von Csepreg und Sárvár gebräuchlich, geschätzt 897—3997,0, durchschnittlich 2444,0 Quadratklafter, d. h. 32,3—143,8, durchschnittlich 85,7 Ar, ferner vom Ende des 17. Jh. an in Ofen: 4,0 kapás 8000 szőlő (Rebstöcke) tőke bzw. 800 Quadratklafter, d. h. 28,8 Ar.

Figur (4.40). In Jászfelsőszentgyörgy Mitte des 18. Jh. gebräuchliches Ackermaß. Die Benennung kommt wahrscheinlich aus der Bedeutung ‚Viertel' des lateinischen Wortes figura. Größe: 0,25 *kötél* bzw. 10 Katastraljoch, d. h. 5,76 ha.

Font (Pfund; 4.41), libra; Pfund. Im 17. Jh. aus Österreich übernommenes Maß für Wein, ursprünglich für Ertragsmengen. War nur in der Weingegend um den Neusiedlersee herum gebräuchlich. Größe: unterschiedlich, im allgemeinen 1,9 (Ödenburger Eimer) soproni akó; 0,61—1,0 hold; 1,0—2,5, am häufigsten 1,0 kapás; 1,0 napszám; 0,4—1,0 pozsonyi mérő; geschätzt bei Extremwerten 40—150 und Mittelwerten 60—130, durchschnittlich 85, am häufigsten 60 und 100 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 1,4—5,4 und Mittelwerten 2,2—4,7 durchschnittlich 3,1, am häufigsten 2,2 und 4,0 Ar, in Ödenburg jedoch 64 Quadratklafter, d. h. 2,3 Ar, in Rust 75 Quadratklafter, d. h. 2,7 Ar, in Güns (Kőszeg) 80 Quadratklafter, d. h. 2,8 Ar.

Forint (Gulden; 4.42). In der Jazygien-Kumanei um 1745 entstandenes Ackermaß. Beruht auf dem Erlös der Einheit der Bodenmaße. Belief sich auf 235—1000, im Durchschnitt 1200 Quadratklafter, d. h. auf 8,5—68,3, durchschnittlich 43,3 Ar.

Gyalog (4.43). Ebenfalls in Jazygien im 18. Jh. aufgekommenes Ackermaß unbestimmter Herkunft. In Apáti (Jászapáti) zählte es 23 500 Quadratklafter, d. h. 8,17 ha, in Ladány (Jászladány) 89 800 Quadratklafter, 32,3 ha.

Hold (Joch; 4.44), jugerum; Joch. Uraltes, in ganz Europa verbreitetes, von früher her überliefertes, allgemeines, d. h. auch bei anderen Kulturen angewendetes, landesübliches Maß, welches aus der täglichen Pflugleistung, also aus einer Vorbereitungsarbeit, hervorgegangen war. Die Größe eines Jochs war je nach Gegend, Zeitalter und Anbauzweig höchst unterschiedlich; erst gegen Ende der behandelten Periode war eine Integration zu einigen Größenwerten erfolgt. Die Größen eines *általános hold* (gemeinen Jochs) waren 1000, 1100, 1200, 1230, 1248, 1300, 1400, 1600, am häufigsten 1100, 1200, 1300, 1600 Quadratklafter, d. h. 36,0, 40,0, 43,2, 44,2, 44,9, 46,8, 50,4 und 57,5 Ar. — Für *Ackerland* galten folgende Werte: 40—120 barázda; 2,0 drevenka; 1,0 falka; 0,3 und 4,0 fertály; 2,0 kila, 1,0 köböl, 2,0 gráci köböl, 14,9 eperjesi köböl, 1,0 kassai köböl, 4,0 késmárki köböl, 5,0 lőcsei köböl, 2,9 somorjai köböl, 2,4 szenici köböl, 3,0 szepesi köböl, 0,66 ungvári köböl, 0,09 kötél, 12 köz, 0,5—1,0 lánc, 2,0 mérő, 4,2 csejtei mérő, 4,0 köpcsényi mérő, 4,0 nagyszombati (Tyrnauer) mérő, 2,3 öreg mérő, 2,0 pozsonyi mérő, 3,0 verbói mérő, 1,0 napszám, 7200—19 200 négyszöglépés, 422—495 négyszögrúd, 0,12—0,18 nyilas, 0,11 rovás, 0,06—1,0 rúd, 1,0

szántó, 2,1—2,5 szapu, 50 üst, 2,0—5,0 véka bzw. 600, 800, 850, 891, 1000, 1070, 1080, 1100, 1200, 1290, 1300, 1400, 1500, 1600, 1800, 2000, 2200 Quadratklafter, d. h. 21,6, 28,8, 38,8, 40,0, 43,2, 46,6, 46,8, 50,4, 57,5, 64,6, 71,9, 79,1 Ar. — Als Maß für *Wiesen:* 1,0 boglya, 1,0 kaszás, 0,25 pozsonyi mérő, 0,27 rovás, 0,5—3,0 szekér, 4,0 véka bzw. 562, 1000, 1100, 1200, 1296, 1300, 1600, 2200 Quadratklafter, d. h. 20,2, 36,0, 40,0, 43,2, 46,6, 46,8, 57,5, 79,1 Ar. Für *Weideflächen* gab es Größenwerte wie 2,5 juh bzw. 1200, 1600, 1800 Quadratklafter, d. h. 43,2, 57,5, 64,6 Ar. Für *Wald* gab es folgende Größen: 3,3 disznó, 16 erdei fa bzw. 1000, 1100, 1200, 1600, 1630, 1640 Quadratklafter, d. h. 36,0, 40,0, 43,2, 48,1, 57,5, 59,0 Ar. Für *Gemüsegärten:* 1000, 1100, 1600, 1700 Quadratklafter, d. h. 36,0, 40,0, 57,5, 61,5 Ar. Für *Obstgärten:* 500 szilvafa bzw. 1100, 1600, 1700, 1730 Quadratklafter, d. h. 40,0, 57,5, 61,5, 62,2 Ar. Für *Weingarten:* 1,0 bzw. 10,0 font, 6,7 kapás bzw. 1000, 1100, 1200, 1600 Quadratklafter, d. h. 36,0, 40,0, 43,2, 57,5 Ar. Für *Grundstücke* (Bauland, Hofstelle) 1000, 1100, 1947, 2000 Quadratklafter, d. h. 36,0, 40,0, 41,3, 46,6 Ar. Häufigere Größen des gemeinen Jochs: 1000, 1100, 1200, 1300, 1600 Quadratklafter, d. h. 36,0, 40,0, 43,2, 46,7, 57,5 Ar. — *Katasztrális hold* (Katastraljoch; 4.44.50). Seit Mitte des 18. Jh. bekanntes, um die Mitte des 19. Jh. landesüblich gewordenes Maß österreichischer Herkunft. Größe: 1600 Quadratklafter, d. h. 57,5 Ar. — *Királyi hold* (Königsjoch; 4.44.51), iugerum regalis mensurae. Aus der vorhergehenden Periode stammendes, landesübliches, allgemeines Maß, das in der behandelten Periode zu einer Berechnungseinheit wurde, um dann allmählich zu verschwinden. Größe: 2347 Quadratklafter, d. h. 84,4 Ar. — *Kis hold* (kleines Joch; 4.44.52). In Oberungarn und in Transdanubien im 17. Jh. gebräuchliches Maß von lokaler Bedeutung. Größe: 1,0—1,7 köböl, 3,0 nagyszombati mérő, 2,5—5,0 szécsi szapu. — *Magyar hold* (ungarisches Joch; 4.44.53). Aus einer häufigen Größenklasse des allgemeinen Jochs, hauptsächlich unter dem Einfluß der Urbarialreform (1767) hervorgegangenes Maß; man nannte es erst gegen Ende der Periode „ungarisches Joch". Größe: 1200 Quadratklafter, d. h. 43,2 Ar. — *Öreg hold* (altes od. großes Joch; 4.44.54). Im Komitat Alsó-Fehér im 17. Jh. aufgekommenes örtliches Maß. Größe: 7,0 véka. — *Régi hold* (altes Joch; 4.44.55). 1745 in Jászladány erscheinendes Maß, schätzungsweise 7484 Quadratklafter, d. h. 2,69 ha.

Hordó (Faß; 4.45), vas; Fass. Hatte sich im 17. Jh. aus einem Hohlmaß über die Ertragsmenge zu einem Weinbaumaß (in Ausnahmefällen zu einem Gartenmaß) entwickelt. Größe bei Wein: 0,5—5,0, durchschnittlich 2,5 kapás (Hauer) bzw. 108,4—940,0, durchschnittlich 533,0 Quadratklafter, d. h. 3,9—27,7, durchschnittlich 19,2 Ar, geschätzt 100,0—1000,0, durchschnittlich 436,0 Quadratklafter, d. h. 3,6—36,0, durchschnittlich 15,7 Ar. Für Kohlgärten galten 40 káposztafej bzw. geschätzt 3,48 Quadratklafter, d. h. 0,12 Ar.

Icce (Halbe; 4.46), justa, media; Halbe. Von alters her überliefertes Maß, bei zwei Anbauzweigen. Für den Gartenbau war der Saatgutbedarf, für Weinbau die aufgrund des Hohlmaßes ermittelte Lesemenge bestimmend. Es hatte mehrere Untereinheiten. Das allgemeine icce betrug in den Komitaten Békés und Heves für Gemüsegarten 9—38, am häufigtetn 10 und 30 Quadratklafter, d. h. 0,32—

1,4 Ar, am häufigsten 0,36 und 1,0 Ar; für Kürbisgärten 240—470, am häufigsten 250 und 470 Quadratklafter, d. h. 8,6—16,9, am häufigsten 8,9 und 16,2 Ar. In Ödenburg betrug dieses Maß für Wein im 19. Jh. 0,32 font bzw. 2,6 Quadratklafter, d. h. 9,4 m². — *Budai icce* (Ofner Halbe; 4.46.2). Aus der vorigen Periode stammend, im 17. Jh. noch im Komitat Sáros geltendes Maß für Gemüsegärten, in der Größe von 10 láb. — *Kőszegi icce* (Günser Halbe; 4.46.4). Aus der früheren Periode weiterlebendes Maß für Wein in Güns. Größe: 10,1 Quadratklafter, d. h. 0,36 Ar. — *Pozsonyi icce* (Preßburger Halbe; 4.46.4). Aus dem 18. Jh. belegtes Weinbaumaß im Komitat Somogy. Größe: 0,03 kapás bzw. 3,47 Quadratklafter, d. h. 0,12 Ar.

Juh (eigtl. Schaf; 4.47), ovis. Im 18. Jh. aufkommendes, selten benütztes Maß, entwickelte sich aus der Menge der Grasmahd, indem die Ausdehnung einer Weidefläche aus der Zahl der weidenden Schafe ermittelt wurde. Geschätzte Größe: 300—500, durchscnittlich 400 Quadratklafter, d. h. 10,8—18,0, durchschnittlich 14,4 Ar.

Jus (4.48). Im 19 Jh. im Komitat Heves erscheinendes, außergewöhnliches Weinmaß. Größe: 5,0 kapás oder 1,25 fertály bzw. 1000 Quadratklafter, d. h. 36,00 Ar.

Kapaalja, kapás (Hauer; 4.49), fossor; Hauer; motika. Aus der früheren Periode überliefertes, landesweit gebrauchtes besonderes Maß im Weinbau. Bedeutete ursprünglich die Fläche, die ein Weinhauer od. Hacker an einem Tag bearbeiten konnte. Die Größe war örtlich und zeitlich sogar auch nach Rebenart verschieden: 0,25—5,3, durchschnittlich 2,0 akó, 3,1—6,8 erdélyi akó, 1,0—1,85 pozsonyi akó, 9,1 barázda, 0,5—0,8 bravi, 2,3—4,0, durchschnittlich 2,5 csöbör, 0,25 fertály, 1,0 font, 0,1 und 0,25 hold, 0,2—1,0, durchschnittlich 0,46 hordó, 4,0 pozsonyi icce, 0,22 köböl, 45,0 (nagyszombati mérő, 0,10, 0,25, 0,30 (pozsonyi mérő), 1,0 napszám, 40—533 négyszöglépés, 0,8 oktál, 0,33 pászta, 1,0 öreg pint, 9 Zeilen (sor), 500—2000 Rebstöcke, (szőlőtőke) 0,1—13,30, durchschnittlich 5,18 vödör bzw. bei Extremwerten 7—420 und Mittelwerten 100—300 durchschnittlich 150, am häufigsten 100 und 300 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 0,25—15,1 und Mittelwerten 3,6—10,6 durchschnittlich 5,4, am häufigsten 3,6 und 7,2 Ar, geschätzt 80, 198, 200, 275 Quadratklafter, d. h. 2,8, 7,1, 7,2, 9,8 Ar.

Káposztafej (Kohl- od. Krautkopf; 4,50). In ungarischen Quellen aus dem 18. Jh. belegtes, seltenes, in den Komitaten Sopron und Zala gebräuchliches Maß für Kohlgärten; als Einheitsgröße eines Gartens nahm man 100 Köpfe. Der Flächenbedarf eines Kohlkopfes entsprach eigentlich seinem Raumbedarf; dürfte schätztzungsweise 0,087 Quadratklafter, d. h. 0,31 m², gemessen haben.

Kaszaforduló (Sensenschnitt; 4.51). Die ethnographische Literatur kennt es als Längenmaß (die Länge einer Sense, samt oder ohne Klinge) vom Anfang des 20. Jh.; im Quellenmaterial der hier behandelten Periode kommt es nicht vor.

Kaszaalja (Mader od. Mahd; 4.52), falcastrum; Mader. Aus der früheren Periode überliefertes landesübliches Wiesenmaß. Bezeichnete ursprünglich die Fläche, die ein Schnitter in einem Tag mähen konnte. In der Größe von mehreren

Faktoren abhängig: 0,3—0,8, durchschnittlich 0,56 boglya (Heuhaufen), 0,5—1,0, durchschnittlich 0,75 Joch (hold), 1,0 Kübel (köböl), 12 bécsi mázsa, 0,5—4,5, durchschnittlich 1,7, am häufigsten 1,0—1,5 und 2,0 pozsonyi mérő, 30 porció, 0,5 rét, 0,5—1,0, durchschnittlich 0,9, am häufigsten 1,0 szekér, 0,39 velleszta bzw. bei Extremwerten 300—1760 und Mittelwerten 700—1600 durchschnittlich 1000, am häufigsten 800, 1000, 1200, 1600 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 10,8—63,3 und Mittelwerten 25,2—57,5 im Durchschnitt 36,0, am häufigsten 28,8, 36,0, 43,2, 57,5 Ar.

Kerékalja (etwa „Radland"; 4.53). Aus dem Radumlauf (s. 3.27) entwickeltes Feldmaß für flaches, feuchtes Gelände, Marschland, war seit dem 18. Jh. in der Theißgegend gebräuchlich. Größe: 0,066 kötél, 0,66 köböl, 0,1 rúd bzw. 608—1260, durchschnittlich 934 Quadratklafter, d. h. 21,8—45,3, im Durchschnitt 33,6 Ar.

Kert (Garten; 4.54), hortus; Garten. Von den vielen Gärten wurde nur káposztáskert (Kohlgarten) im 18. Jh. in den Komitaten Sopron und Zala eine Maßeinheit. Größe: 100 káposztafej (Kohlköpfe), geschätzt 6,4—11,1, im Durchschnitt 8,7 Quadratklafter, d. h. 0,22—0,38, durchschnittlich 0,31 Ar.

Kila (4.55). Aus einem Getreidemaß während der Türkenherrschaft aus dem Saatgutbedarf hervorgegangenes Maß türkischen Ursprungs. Üblich in den Komitaten Hont, Nógrád, Pest, Heves, Veszprém sowie in der Jazygien-Kumanei. Bedeutete ursprünglich eine Fläche, welche mit einem kila Saatgut besät werden konnte. Wurde dann zu einem Ackermaß, fand aber später auch für andere Anbauarten Anwendung. Die Größe war unterschiedlich: 0,25—1,0, durchschnittlich 0,6, am häufigsten 0,5 hold, 1,0—2,0 pozsonyi mérő bzw. bei Extremwerten 500—1300 und Mittelwerten 500—850 am häufigsten 640, 650, 800 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 18,0—46,8 und Mittelwerten 18,0—30,0, am häufigsten 23,0, 23,4 und 28,8 Ar.

Korec (4.56). Wurde aus einem Getreidemaß für den Saatgutbedarf im 17. Jh. zu einem seltenen Feldmaß in einigen Komitaten Oberungarns. Größe unbekannt.

Kosár (Korb; 4.57). Wurde aus dem Behälter für die Ertragsmenge im 18. Jh. im Komitat Veszprém zu einem speziellen Maß für Gemüsegärten. Größe unbekannt.

Köböl (Kübel; 4.58), cubulus; Kübel. Wurde im 17. Jh. aus einem Getreidemaß für den Saatgutbedarf zu einem Maß für Ackerland; eine Bodenfläche, für die ein Kübel Saatgut ausreicht. Diese Fläche war von verschiedenen Faktoren abhängig. Ausnahmsweise und regional war es auch Maß für Wiesen (Siebenbürgen), über die Ertragsmenge für Weingärten (Siebenbürgen) und Obstgärten (Oberungarn). Die Größe des gemeinen Kübels (általános köböl) betrug: 1,0 darab, im Durchschnitt 0,3—2,0, am häufigsten 0,5 und 1,0 *hold*, 3,0 und 8,0 kapás, 1,0 kaszás, 0,1—1,5, durchschnittlich 0,64 kötél, 1,0 lánc, 1,0 pozsonyi mérő, 12 800 közönséges négyszöglépés, 0,56 szántó, 2,0 szekér bzw. bei den Extremwerten 376—1840, 530, 949, 1000, 1100, 1200, 1421, 1890 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 13,5—68,0, 19,1, 34,0, 36,0, 39,6, 43,2, 51,1, 68,0 Ar, geschätzt bei Extremwerten 272—1600, 400, 528, 583, 962, 1100, 1200, 1600 Quadratklafte,

d. h. bei Extremwerten 9,7—52,5, 14,4, 19,0, 21,0, 34,1, 396, 43,2, 57,3 Ar. Es gab etliche Untereinheiten. — *Bártfai köböl* (Bartfelder Kübel; 4.58.31). Im Komitat Sáros übliches Maß für Ackerland, bei Extremwerten 0,1—0,9 durchschnittlich 0,35 hold (ausnahmsweise für Gärten: 0,04 kert). — *Besztercebányai köböl* (Neusohler Kübel; 4.58.32). Im 17 Jh. in der Umgebung von Besztercebánya (Neusohl, Banská Bystrica) gebrauchtes Maß unbekannter Größe. — *Bor köböl* (etwa Weinkübel; 4.58.33). In der Weingegend in Nordostungarn aus der Ertragsmenge entwickeltes Weinbaumaß im 17.—18. Jh. Größe unbekannt. — *Budai köböl* (Ofner Kübel; 4.58.34). Im Komitat Abaúj im 17. Jh. übliches Maß; schätzungsweise 779—938 Quadratklafter, d. h. 28,0—33,6 Ar. — *Debreceni köböl* (Debreziner Kübel; 4.58.35). Im Komitat Bihar bis zum Ende des 17. Jh. übliches Maß; schätzungsweise 1108 Quadratklafter, d. h. 39,9 Ar. *Egri* (Erlauer) *köböl;* 4.58.36). In der Umgebung von Eger (Erlau) im 17. Jh. übliches Maß unbekannter Größe. — *Eperjesi köböl* (Eperjeser Kübel; 4.58.37). Im 17. Jh. im Komitat Sáros übliches Maß. Größe: 0,05—0,09, durchschnittlich 0,07 hold. — *Erdélyi köböl* (siebenbürgischer Kübel; 4.58.38). Seit dem 18. Jh. ein Ackermaß in Siebenbürgen. Größe: 0,5 *hold* bzw. 800 Quadratklafter, d. h. 28,8 Ar. — *Gráci köböl* (Grazer Kübel; 4.58.39). Im Komitat Vas, auf den Batthyány-Gütern ausnahmsweise benütztes fremdes Maß; 0,5 *hold* — *Héthársi köböl* (Héthárser Kübel; 4.58.40). Im Komitat Sáros im 17. Jh. vorkommendes Maß unbekannter Größe. — *Kassai köböl* (Kaschauer Kübel; 4.58.41). Aus der früheren Periode stammendes, in Nordostungarn, von Kaschau (Kassa, Košice) bis zur Mitte des 18. Jh. allgemein gebräuchliches, halbamtliches Maß. Größe: 0,7—1,2, am häufigsten 1,2 darab; bei Extremwerten 0,16—3,0 und Mittelwerten 0,3—16 durchschnittlich 0,83, am häufigsten 0,5 und 1,0 hold; 0,6—4,0, durchschnittlich 1,25 kötél; 1,0 szántó bzw. geschätzt bei Extremwerten 657—3984 und Mittelwerten 715—1650, 979, 1100, 1225 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 23,6—143,3 und Mittelwerten 25,7—59,3, 32,2, 39,6, 44,1 Ar. — *Késmárki köböl* (Käsmarker Kübel; 4.58.42). In der Zips, d. h. im Komitat Szepes, im 17. Jh. gebräuchliches Ackermaß, Größe: 0,25 hold. — *Kis köböl* (Kleiner Kübel; 4.58.43). Im 17. Jh. ein Maß von unbekannter Größe in Siebenbürgen. — *Kőszegi köböl* (Günser Kübel; 4.58.44). In den Komitaten Vas und Sopron im 17. Jh. übliches Maß. Größe: 0,25 hold — *Krompachi köböl* (Krompacher Kübel; 4.58.46). In der Zips im 17. Jh. gebrauchtes Ackermaß von unbekannter Größe. — *Lőcsei köböl* (Leutschauer Kübel; 4.58.46). In der Zips im 17. Jh. gebrauchtes Ackermaß von unbekannter Größe. — *Lublói köböl* (Lublauer Kübel; 4.58.47). Nicht näher bekanntes Maß aus dem Zipser Komitat. — *Margittai köböl* (Margittaer Kübel; 4.58.48). Im 17. Jh. ein Maß unbekannter Größe im Komitat Bihar. — *Nagy köböl* (Großer Kübel; 4.58.49). Im Komitat Kolos im 17. Jh. benütztes Maß unbekannter Größe. — *Öreg köböl* (alter od. großer Kübel; 4.58.50). Im 18. Jh. im Komitat Veszprém übliches Maß unbekannter Größe. — *Pozsonyi köböl* (Preßburger Kübel; 4.58.51). Bis zum Anfang des 18. Jh. fälschlich gebrauchter Ausdruck; tatsächlich handelte es sich um den Preßburger Metzen. — *Rozsnyói köböl* (Rosenauer Kübel; 4.58.52). Im Komitat Gömör (bzw. in Rosenau/Rozsnyó/Roznava) im 17. Jh.

übliches Maß unbekannter Größe. — *Sarlói köböl* (Sarlóer Kübel; 4.58.53). Ein Maß unbekannter Größe aus dem Komitat Bars im 17. Jh. — *Somorjai köböl* (Somorjaer Kübel; 4.58.54). Im 17. Jh. im Komitat Bars gebrauchtes Maß. Größe: Extremwerte 0,18—2,9, durchschnittlich 0,54, am häufigsten 0,4 *hold.* — *Szász köböl* (Sächsischer Kübel; 4.58.55). Siebenbürgisches Maß im 17. Jh. von unbekannter Größe. — *Szebeni köböl* (Szebener Kübel; 4.58.56). Im Komitat Sáros im 17. Jh. übliches Maß unbekannter Größe. — *Szécsi köböl* (Szécser Kübel; 4.58.57). Im Komitat Zemplén im 17. Jh. übliches Maß unbekannter Größe. — *Szenici köböl* (Kübel von Szenice [Senica]; 4.58.58). Im Komitat Nyitra im 17. Jh. übliches Maß. Größe: 0,41 hold. — *Szepesi köböl* (Zipser Kübel; 4.58.59). Im Komitat Szepes im 17. Jh. üblich. Größe: 0,2—0,36, am häufigsten 0,25 und 0,35 hold, geschätzt bei Extremwerten 352—400 durchschnittlich 368 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 12,7—14,4 im Durchschnitt 13,2 Ar. — *Sztropkói köböl* (Sztropkoer Kübel; 4.58.60). Maß unbekannter Größe im Komitat Zemplén im 17. Jh. — *Tályai köböl* (Tályaer Kübel; 4.58.61). Maß im Komitat Zemplén im 17. Jh. unbekannter Größe. — *Tolcsvai köböl* (Tolcsvaer Kübel: 4.58.62). Maß in Komitat Zemplén, 0,05 nyomás. — *Újhelyi köböl* (Újhelyer Kübel; 4.58.63). Ebenfalls im Komitat Zemplén. Größe: 0,02 nyomás. — *Ungvári köböl* (Ungvárer Kübel; 4.58.64). Im Komitat Ung im 17. Jh. gebrauchtes Maß. Größe: 1,5 hold bzw. geschätzt 1650 Quadratklafter, d. h. 59,3 Ar.

Kötél (Seil; 4.59), funiculus; Seil. War ein aus der früheren Periode überliefertes, regionalspezifisches Feldmaß in Nordostungarn, in der Hazygien-Kumanei, aber auch im Komitat Vas. Entstand aus dem gleichnamigen Längenmaß (3.59). Neben der Bedeutung Qudratseil wurde es zu einer Berechnungseinheit großer Bodenflächen, bedeutete in manchen Fällen auch Anrecht (nyíl, nyíllövés). Die Größe war sehr unterschiedlich: 1,0 fejsze. 16,0—60,0, durchschnittlich 32.8 hold, 1,0—3,0 köböl, 0,3—1,6, durchschnittlich 0,95 kassai köböl, 8,0 mérő, 1,3—3,0, durchschnittlich 2,3 szekér bzw. beim Messen bei Extremwerten 234—384 im Durchschnitt 300 sowie 2602, 3279, 18 900 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 8,6—13,8 im Durchschnitt 10,8 sowie 92,6 Ar, 1,18, 6,78 ha, geschätzt 1045, 2310, 6400 Quadratklafter, d. h. 37,6, 83,1, 230,0 Ar; als Recheneinheit 20 386 und 23 600—96 276, im Durchschnitt 58 415 und 45 100 Quadratklafter, d. h. 7,33, 9,21—34,6, durchschnittlich 21,1 und 16,2 ha, geschätzt 60 800 Quadratklafter, d. h. 21,8 ha. — *Bányakötél* (Bergschnur od. Lehen; 4.59.9), funiculus montanisticus; Bergschnur, Lehen. Von früher überliefertes spezielles landesübliches Maß im Bergbau. Größe: 7×7 bányakötél, 55,6 Quadratklafter, d. h. 2,0 Ar.

Köz (4.60). Nur in ungarischen Quellen aus dem 17. Jh. im Komitat Vas belegtes Maß unbekannten Ursprungs. Auf das Ackerland bezogen bedeutete es etwa 100 Quadratklafter, d. h. 3,6 Ar; bei Wein galt es als Synonym von út (Weg; 4.101), gleich 8,6 Quadratklafter, d. h. 0,31 Ar.

Láb (Schuh, Fuß; 4.61). In der Stadt Sáros im 17. Jh. aufgekommenes Maß unbekannter Herkunft und Größe für Gemüsegärten.

Lánc (Kette; 4.62), catena; Kette. Wurde im 18. Jh. aus einem Längenmaß (s. 3.30) ein speziell in der Tiefebene übliches Feldmaß unterschiedlicher Größe:

1,0—2,7, durchschnittlich 2,0 sowie 16,0 hold; 1,0 köböl, 2,0 pozsonyi mérő bzw. als Ackermaß: 277, 1200, 1600, 2000, 2200, 2400, 3080, 3800, 24 400 Quadratklafter, d. h. 10,0, 43,2, 57,5, 71,9, 85,3 Ar, 1,11, 1,31, 8,87 ha, geschätzt 2200 Quadratklafter, d. h. 79,1 Ar. Als Wiesenmaß: 1600 Quadratklafter, d. h. 57,5 Ar. Als Weinmaß: 600 Quadratklafter, d. h. 21,6 Ar. Bei Waldungen: 500 Quadratklafter, d. h. 18,0 Ar.

Ló (Pferd od. Roß; 4.63). Wurde über den Grasertrag im 18. Jh. in der Theißgegend zur Einheit einer Weidefläche, d. h. einer Wiese, auf der für ein Pferd zum Weiden eine ausreichende Grasmenge wuchs. Geschätzte Größe: 600—1280, im Durchschnitt 944 Quadratklafter, d. h. 21,9—46,0, im Durchschnitt 34,0 Ar.

Lukna (4.64). Über den Saatgutbedarf aus einem Getreidemaß im 17. Jh. in den Komitaten Liptó, Trencsén, Turóc, Zólyom zu einem Feldmaß geworden. Geschätzte Größe: 2086 Quadratklafter, d. h. 75,0 Ar, bzw. für die Turócer Untereinheit: 1608 Quadratklafter, d. h. 60,0 Ar.

Marha (Rind, Vieh; 4 65). Wurde über ded Grasertag im 18. Jh. in der Tiefebene und im Komitat Veszprém zur Einheit der Weidefläche, d. h. eine Fläche, auf der die Beweidung mit einem Rindvieh genügend Gras wächst. Geschätzt 608—1260, durchschnittlich 944 Quadratklafter, d. h. 21,9—45,3, im Durchschnitt 34,0 Ar.

Márjás (4.66). Ursprünglich Name einer Geldmünze mit dem Bild der Muttergottes. Der Grundablösungsbetrag führte um 1745 herum in Turkeve zu einem Maß für Weingärten, in der Größe von 4,0 Quadratklafter, d. h. 0,14 Ar.

Mázsa (Zentner; 4 67). Der Ernteertrag ergab im 18. Jh. Feldmaße bei zwei Nutzungszweigen. In den Komitaten Somogy und Zala betrug diese Einheit bei Tabakanbau als Schätzwert 190 Quadratklafter, d. h. 6,9 Ar. In Siebenbürgen und in einzelnen oberungarischen Komitaten als Wiesenmaß 0,1—0,3 hold, 0,08—0,1 kaszás bzw. geschätzt 80, 100, 213 Quadratklafter, d. h. 2,76, 3,59, 7,66 Ar.

Mérföld (Meile; 4.68). Ausnahmsweise hat man große Flächen mit diesem eigtl. Längenmaß gemessen, in dem man ihren Umfang im Meilen angab. Die Länge schwankte je nach Maß zwischen 1800 und 11 000 m.

Mérő (Metze; 4.69), metreta; Metz; kuplenyik, mužka. Anfang des 17. Jh. über den Saatgutbedarf aus dem gleichnamigen Getreidemaß hervorgegangenes Ackermaß. Erlangte im 18. Jh. landesweite Verbreitung; fand auch in anderen Nutzungszweigen Eingang; auch als Berechnungseinheit. Die unterschiedliche Größe war von vielen Faktoren abhängend. Extremwerte: 0,11—1,04, Mittelwerte: 0,3—0,5, durchschnittlich 0,5, am häufigsten 0,25, 0,32 und 0,5 hold bzw. für *Ackerland* 244—8300, ausnahmsweise 3010—3410, bei Mittelwerten 510—710, 244, 400, 480, 500, 510, 528, 530, 550, 600, 650, 700, 720, 800, 830, ausnahmsweise 3200 Quadratklafter, d. h. ausnahmsweise 108,3—122,6, gewöhnlich bei Extremwerten 8,8—39,8 und Mittelwerten 18,3—25,5, 8,8, 14,4, 17,3, 18,0, 18,4, 19,0, 19,1, 21,6, 22,7, 23,0, 25,2, 28,8, 29,9, ausnahmsweise 115,1 Ar, geschätzt 363, 463, 600, 650, 700, 1200 Quadratklafter, d. h. 13,1, 16,1, 21,6, 25,4, 28,1,

43,2 Ar. Als Maß für *Wiesen:* bei Extremwerten 120—800 und Mittelwerten 530—800, 350, 450, 500, 530, 550, 640, 800 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 4,2—31,7 und Mittelwerten 19,1—28,6, 12,6, 16,2, 18,0, 19,8, 21,6, 23,0, 28,8 Ar. Für *Weinbau:* bei Extremwerten 530—820 und Mittelwerten 640—760, 540, 640, 800 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 19,1—49,5 und Mittelwerten 23,0—27,3, 19,4, 23,0, 28,8 Ar. Für *Wald:* bei Extremwerten 770—840 und Mittelwerten 800—810, 770, 800, 830 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 27,7—30,2 und Mittelwerten 28,9—29,1, 27,7, 28,8, 29,9 Ar. Es gab viele Untereinheiten. — *Bánovici mérő* (Bánovcer Metze; 4.69.21). Im 17. Jh. im Komitat Trencsén bekanntes Maß unbekannter Größe. — *Báti mérő* (Báter Metze; 4.69.22). Im Komitat Hont im 17. Jh. übliches Maß unbekannter Größe. — *Bécsi mérő* (Wiener Metze; 4.69.23). Österreichisches Maß; Anfang des 19. Jh. in Siebenbürgen vereinzelt gebraucht. Größe: 533 Quadratklafter, d. h. 19,2 Ar. — *Budai mérő* (Ofner Metze; 4.69.24). Möglicherweise identisch mit dem Ofner Kübel (s. 4.58.34). Im 18. Jh. ausnahmsweise im Komitat Pest erscheinendes Maß. Geschätzt 779 bzw. 835 Quadratklafter, d. h. 28,0 bzw. 33,6 Ar. — *Csejtei mérő* (Csejteer Metze; 4.69.25). Im Komitat Nyitra übliches Maß. Größe: 0,21 hold, geschätzt 6,23 Quadratklafter, d. h. 22,4 Ar. — *Erdélyi mérő* (siebenbürgische Metze; 4.69.26), richtig erdélyi véka (4.105.2). — *Győri mérő* (Raaber Metze; 4.69.27). Im Komitat Győr im 17. Jh. übliches Maß. Größe schätzungsweise 1024 Quadratklafter, d. h. 36,9 Ar. — *Komáromi mérő* (Komorner Metze; 4.69.28). Im Komitat Komárom 17. Jh. übliches Maß. Geschätzte Größe 854 Quadratklafter, d. h. 30,7 Ar. — *Köpcsényi mérő* (Kittseer Metze; 4.69.29). Im Komitat Moson im 17. Jh. übliches Maß. Größe 0,25 hold. — *Nagymihályi mérő* (Nagymihályier Metze; 4.69.31). Im Komitat Ung im 17. Jh. gebräuchliches Maß unbekannter Größe. — *Nagyszombati mérő* (Tyrnauer Metze; 4.69.32). Im nordwestlichen Teil des historischen Oberungarns — jetzt Westslowakei — im 17. Jh. gebräuchliches Maß. Größe: bei Extremwerten 0,12—0,25 im Durchschnitt 0,19 hold bzw. 0,33 kis hold. — *Óvári mérő* (Altenburger Metze; 4.69.33). Im 18. Jh. im Komitat Moson gebräuchliches Maß unbekannter Größe. — *Öreg mérő* (Große od. „alte" Metze; 4.69.34). Im Komitat Komárom am Anfang des 18. Jh. übliches Maß. Größe: bei Extremwerten 0,3—0,7 durchschnittlich 0,43, am häufigsten 0,41 *hold.* — *Pesti mérő* (Pester Metze; 4.69.35). In der näheren Umgebung von Pest im 19. Jh. übliches Maß. Größe: 800—900 Quadratklafter, d. h. 28,8—32,4 ar. — *Pozsonyi mérő* (Preßburger Metze; 4.69.36). Ein Mitte des 17. Jh durch Gesetzeskraft allgemeinverbindlich gewordenes Getreidemaß, hat sich zu einem Maß für Ackerland, Anfang des 18. Jh. auch zu einer Berechnungseinheit entwickelt. Im Zuge der Urbarialreform fand es in ganz Ungarn eine rapide Verbreitung und wurde zu einem praktisch amtlichen Maß, bei einer Anwendung auch in anderen Betriebszweigen. Seine Größe war von mehreren Faktoren abhängig. Die *gemeine Metze:* 600, 632, 800 Quadratklafter, d. h. 21,6, 22,7, 28,8 Ar. — Als *Ackermaß:* 15, 23, 30, 33 bravi, bei Extremwerten: 0,1—4,0 und Mittelwerten 0,3—0,7 durchschnittlich 0,5, am häufigsten 0,3, 0,5, 0,7, 0,8 *hold,* 0,5 *kila,* 0,12 kötél, 0,6 lánc, 0,4 napszám, 3600 négyszöglépés, 0,1 nyíl, 0,5 szántó,

0,15 szekció, 2,0 véka bzw. bei Extremwerten 200—1600 und Mittelwerten 400—1000, 200, 250, 400, 480, 500, 540, 550, 600, 612, 625, 640, 648, 650, 660, 754, 800, 850, 900, 954, 1000, ausnahmsweise 1600, 1610, 2100, 2300, 3200, am häufigsten 400, 600, 800 Quadratklafter d. h. bei Extremwerten 7,2—57,5 und Mittelwerten 14,4—36,0, 7,2, 7,9, 14,4, 17,3, 18,0, 19,4, 21,6, 22,0, 22,5, 23,0, 23,3, 23,4, 24,0, 24,8, 27,1, 28,8, 30,6, 32,4, 34,3, 36,0, ausnahmsweise 57,5, 57,9, 75,5, 82,7, 115,9, am häufigsten: 14,4, 21,6, 28,8 Ar, geschätzt 400, 528, 550, 600, 650, 800 Quadratklafter, d. h. 19,0, 19,8, 21,6 Ar. — *Gemüsegärten:* bei Extremwerten 540—880, 600, 650, 800, ausnahmsweise bei Extremwerten 1720—3050 durchschnittlich 2200 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 19,4—30,6, 21,6, 23,4, 28,8, ausnahmweise bei Extremwerten 61,9—109,7 durchschnittlich 79,1 Ar. — *Wiesen:* 0,33 boglya, bei Extremwerten 0,41—1,0 durchschnittlich 0,5 hold, bei Extremwerten 0,2—4,0 und Mittelwerten 0,4—1,0 durchschnittlich 0,84, am häufigsten 0,4, 0,5, 0,75, 1,0 kaszás, 0,5 köböl, 0,3 und 0,6 rét, 0,5—0,75 szekér bzw. mit Extremwerten 480—3200, 480, 571, 600, 696, 700, 830, ausnahmsweise 3200 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 17,5—115,1, 17,3, 20,1, 21,6, 25,0, 28,0, 29,9, ausnahmsweise 115,1 Ar. — *Weingärten:* 0,75 fertály, 1,0 und 9,0 font, bei Extremwerten 0,5—1,0 durchschnittlich, 0,5 hold, bei Extremwerten 1,0—15,0 und Mittelwerten 0,3—9,0, im Durchschnitt 5,0 kapás bzw. bei Extremwerten 75—800, 75, 220, 600, 800 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 2,7—28,8, 2,7, 7,9, 21,9, 28,8 Ar. — *Sárosi mérő* (Sároser Metze; 4.69.37). Im Komitat Sáros im 17. Jh. benütztes Maß. Größe: 0,12 kötél. — *Szenici mérő* (Szenicer Metze; 4.69.38). Im Komitat Nyitra im 17. Jh. übliches Maß unbekannter Größe. — *Tapolcsányi mérő* (Tapolcsányer Metze; 4.69.39). Im Komitat Nyitra im 17. Jh. gebrauchtes Maß unbekannter Größe. — *Verbói mérő* (Verbóer Metze; 4.69.40). Ebenfalls im Komitat Nyitra im 17. Jh. übliches Maß. Größe: 0,33 hold, geschätzt 625 Quadratklafter, d. h. 22,5 Ar. — *Zsarnóci mérő* (Zarnócaer Metze; 4.69.41). Im Komitat Bars im 17. Jh. übliches Maß. Geschätzte Größe: 708 Quadratklafter, d. h. 25,5 Ar.

Napszám (Tagewerk; 4.70), Tagwerk. Aus der früheren Periode stammendes, von der Höhe der Arbeitsleistung abgeleitetes allgemeines Feldmaß. Landesüblich für mehrere Nutzungsarten, jedoch vorwiegend in den deutschsprachigen Landesteilen und eher für Weinbau und Wiesen. Größe: für *Kohlgärten* bei Extremwerten 1230—1370 durchschnittlich 1256 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 44,2—49,3 durchschnittlich 45,5 Ar, für *Äckern:* 1200 Quadratklafter, d. h. 43,0 Ar, für *Wiesen:* bei Extremwerten 520—1650, 780, 800, 1100, 1200, 1500, 1600, 1800 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 18,8—39,3, 28,1, 28,8, 39,6, 43,2, 54,0, 57,5, 64,7 Ar, für *Wein:* in Ödenburg 70—75 Quadratklafter, d. h. 2,5—2,7 Ar, im Komitat Pest 200 Quadratklafter, d. h. 7,2 Ar.

Négyzethüvelyk (Quadratzoll; 4.71). Seltenes Feldmaß, aus dem entsprechenden Längenmaß (3.16); eine Wiener Maßeinheit, Verbreitung in Ungarn im 19. Jh. Größe: 144 Wiener Quadratlinien bzw. 6,936 cm^2.

Négyszögláb (Quadratschuh od. -fuß; 4.72), pes quadratus; Quadratfuss. Entstand infolge der Verbreitung der geometrischen Kenntnisse Mitte des 18. Jh.

aus dem entsprechenden Längenmaß (3.29) mit mehreren Untereinheiten. — *Bánya négyszögláb* (bergmännischer Quadratschuh; 4.72.2). Selten gebrauchte Einheit des speziellen Maßsystems (2.26.22.12). Größe: 0,0315 Quadratklafter, d. h. 0,113 m². — *Bécsi négyszögláb* (Wiener Quadratschuh; 4.72.3). Einheit des Wiener Systems (2.26.12.21); in Ungarn nur von den Feldmessern verwendet. Größe: 144 Wiener Quadratzoll bzw. 0,0277 Quadratklafter, d. h. 0,0999 m². — *Budai négyszögláb* (Ofner Quadratschuh; 4.72.4). Kaum benütztes Maß. Größe: 0,079 Quadratklafter, d. h. 0,1003 m². — *Erdélyi négyszögláb* (siebenbürgischer Quadratschuh; 4.72.5). Ebenfalls kaum angewendet. Größe: 0,0269 Quadratklafter, d. h. 0,0967 m². — *Erődítmény négyszögláb* (Fortifikations-Quadratschuh; 4.72.6). Einheit des speziellen Systems (2.26.22.11). Größe: 0,0291 Quadratklafter, d. h. 0,1054 m². — *Királyi négyszögláb* (königlicher Quadratschuh; 4.72.7). Grundeinheit des königlichen Systems (2.26.12.11). Größe: 0,01 königlicher Quadratklafter bzw. 0,0271 Wiener Quadratklafter, d. h. 0,0977 m². — *Mérnöki tízes négyszögláb* (Ingenieur-Dezimalquadratfuß; 4.72.8). Um die Mitte des 18. Jh. von Geometern verwendet, gehört in ein spezielles System (2.26.22.11). Größe: 0,01 Wiener Quadratklafter, d. h. 0,03696 m². — *Pozsonyi négyszögláb* (Preßburger Quadratschuh; 4.72.9). Seltenes Maß. Größe: 0,0279 Quadratklafter, d. h. 0,1003 m².

Négyszöglépés (Quadratschritt; 4.73). Da in allen Quellen die Längen und Breiten der Felder als Schrittwerte in der Form von Multiplikanden angegeben sind, hat der Verfasser die Größe der Untereinheiten aufgrund der bezüglichen Längenmaße (3.31) wie folgt berechnet: *közönséges négyszöglépés* (gemeiner Quadratschritt; 4.73.2) gleich 0,111 Quadratklafter, d. h. 0,399 m²; — *katonai négyszöglépés* (militärischer Quadratschritt; 4.73.3) gleich 0,1516 Quadratklafter, d. h. 0,5451 m²; — *királyi négyszöglépés* (königlicher Quadratschritt; 4.73.4) gleich 0,2445 Quadratklafter, d. h. 0,8794 m²; — *mérnöki négyszöglépés* (geometrischer Quadratschritt; 4.73.5) gleich 0,1735 Quadratklafter, d. h. 0,624 m²; *közönséges négyszög-kettőslépés* (gemeiner Quadratdoppelschritt; 4.73.61) gleich 0,694 Quadratklafter, d. h. 2,496 m²; — *királyi négyszög-kettőslépés* (königlicher Quadratdoppelschritt; 4.73.62) gleich 0,977 Quadratklafter, d. h. 3,515 m²; — *mérnöki négyszög-kettőslépés* (geometrischer Quadratdoppelschritt; 4.73.63) gleich 0,694 Quadratklafter, d. h. 2,496 m².

Négyszögmérföld (Quadratmeile; 4.74), Quadratmeil. Anfang des 18. Jh. erst ein Längen- und Breitenmaß; ein Flächenmaß wurde es erst zu Beginn des 19. Jh. In Ungarn waren zwei Untereinheiten gebräuchlich. Die *magyar négyszögmérföld* (ungarische Quadratmeile) betrug 69,78, die *osztrák négyszögmérföld* (österreichische Quadratmeile) 57,55 ha.

Négyszögöl (Quadratklafter; 4.75), orgia quadrata; Quadratklafter. Das betreffende Längmaß (3.37) hat sich vortrefflich geeignet, die Grundeinheit der verschiedenen Flächenmaßsysteme (2.26) anzugeben. Es verbreitete sich in Ungarn um die Mitte des 18. Jh., hauptsächlich durch das Wirken der Feldmesser. Es existierten mehrere Untereinheiten. — *Bánya négyszögöl* (bergmännischer Quadratklafter; 4.75.2). Systemglied in den ungarischen Bergstädten (2.26.22.12). Die

Größe betrug 36 bánya négyszögöl bzw. 1,136 Wiener Quadratklafter, d. h. 4,086 m². — *Bécsi négyszögöl* (Wiener Quadratklafter; 4.75.3). Aufgrund des Urbarialpatents bzw. der Festlegung der Größe eines Jochs sowie durch die Tätigkeit qualifizierter Feldmesser fand dieses Maß in der zweiten Hälfte des 18. Hh. in Ungarn rasche Verbreitung. Als praktisches Maß wurde es zu einem Ordnungselement im bishin herrschenden Chaos der Feldmaße. Größe: 36 Wiener Quadratschuh, d. h. 3,596 m². — *Erődítmény négyszögöl* (Fortifikations-Quadratklafter; 4.75.4). Gehört in das betreffende System (2.26.22.11). Größe: 36 erődítmény négyszögláb bzw. 1,056 Wiener Quadratklafter, d. h. 3,797 m². — *Királyi négyszögöl* (königlicher Quadratklafter; 4.75.5). Grundeinheit des noch aus der vorigen Periode stammenden königlichen Systems (2.26.12.11); wurde auch noch am Anfang des 19. Jh. gebraucht. Größe: 100 királyi négyszögláb bzw. 2,71 Winer Quadratklafter, d. h. 9,77 m² — *Mérnöki négyszögöl* (geometrischer Quadratklafter; 4.75.7). Grundeinheit des Mitte des 18. Jh. entstandenen geometrischen Dezimalsystems (2.26.22.11). Größe: 100 mérnöki négyszögláb bzw. 36 Wiener Quadratschuh oder 1 Wiener Quadratklafter, d. h. 3,596 m². — *Pozsonyi négyszögöl* (Preßburger Quadratklafter; 4.75.7). Anfang des 19. Jh. vereinzelt gebrauchtes Maß. Größe: 1,05 Wiener Quadratklafter, d. h. 3,613 m².

Négyszögrúd (Quadratrute; 4.76), Quadratrute. In der ortsüblichen Feldmeßpraxis hatte man bis zur Mitte des 18. Jh. die Rute lediglich zur Angabe von Längen und Breiten benützt: ein richtiges Feldmaß ist erst später daraus geworden. Ihre Untereinheiten: — *Mérnöki négyszögrúd* (geometrische Quadratrute; 4.76.2). Mit drei Werten aus dem Wiener System hervorgegangen. Im 17. Jh. 7,10 Quadratklafter, d. h. 25,56 m², von der Mitte des 18. Jh. an mit dem Dezimalsystem (der frühere geometrische Quadratklafter, später die Quadrathalbrute) 100 mérnöki négyszögláb bzw. 1 Wiener Quadratklafter, d. h. 3,596 m²; schließlich seit Anfang des 19. Jh. (als neue Quadratrute) 4 Wiener Quadratklafter, d. h. 14,3792 m². — *Osztrák négyszögrúd* (österreichische Quadratrute; 4.76.3). Von gleichem Wert wie vorher, also 4 Wiener Quadratklafter, d. h. 14,3792 m².

Négyzetméter (Quadratmeter; 4.77). Wurde im Feldmeßverfahren die dem Quadratklafter entsprechende Grundeinheit. Die im Gesetzartikel VIII von Jahr 1874 festgelegten Verhältniszahlen: 1 m² = 0,27804 Wiener Quadratklafter, 1 Ar = = 27,806 Wiener Qudaratklafter, 1 Hektar = 2,317 magyar hold = 1,735 Katastraljoch; diese amtlichen Umrechnungen ergänzte der Verfasser noch für :1 m² = = 0,1023 királyi négyszögöl, 1 Hektar = 1,184 királyi hold.

Nyilas (Loos; 4.78). Althergebrachtes, noch aus dem System der Feldgemeinschaft bzw. der Allmenden überliefertes Verfahren der Bodenverteilung und darauf beruhendes Feldmaß, mit Ausnahme der südlichen Landesteile in ganz Ungarn verbreitet. Es wurde zunächst die Größe des aufzuteilenden gemeinsamen Grundeigentums sowie die Anzahl der Nutzungsberechtigten ermittelt, ausgehend davon wurde die Größe der Nutzungseinheiten, danach die Reihenfolge der Verteilung und die sich daraus ergebende Reinfolge der Nutzungsberechtigten mittels Losziehung (nyílvetés etwa: 'Pfeilwurf, Pfeilziehen') bestimmt. Das zugeteilte Grundstück hieß nyilas, dessen konkrete Größe vom Standort, vom Nut-

zungszweig und vom Zeitalter abhängig, ziemlich unterschiedlich war. In Torda (Siebenbürgen) bedeutete im 18. Jh. ein nyilas als Waldfäche 1 királyi hold bzw. 2347 Quadratklafter, d. h. 84,4 Ar. In Debrecen betrug im 17. Jh. ein nyilas Ackerland 25 000 négyszöglépés, geschätzt 2775—6116 Quadratklafter, d. h. 99,9—219,5 Ar. Im 18. Jh. war die Schätzungsgröße 9000 Quadratklafter, d. h. 3.26 ha, für Wein: geschätzt 400—600 Quadratklafter, d. h. 14,4—21,6 Ar.

Oka (4.79). Wurde aus einem türkischen Gewichts- bzw. Hohlmaß in Süden des ottomanischen Herrschaftsgebietes von Ungarn über den Ernteertrag zu einen außergewöhnlichen Feldmaß für Wein- und Pflaumengärten. Größe: 0,004 hold, 0,2, üst, geschätzt 5,1 Quadratklafter, d. h. 0,18 Ar.

Oktál (Achtel; 4.80), octale; achtteil. Maß aus der vorigen Periode, Einheit des Halbierungssystems (2.26.22.2). In der nachfolgenden Zeit nur noch für Wein gebräuchlich, in lokal unterschiedlicher Größe. In der Gegend von Szenc bei Extremwerten 9,3—13,1 durchschnittlich 11,0 kapás, geschätzt 770 Quadratklafter, d. h. 27,7 Ar; in der Gegend von Csepreg geschätzt bei Extremwerten 448—1998 durchschnittlich 1226 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 16,7—71,9 durchschnittlich 42,9 Ar; in der Ofner Gegend 400 Quadratklafter, d. h. 14,4 Ar; in Siebenbürgen 240 Quadratklafter, d. h. 8,6 Ar.

Öl (Klafter; 4.81). Wurde aus einem Längenmaß bei zwei Bebauungsarten zum Feldmaß. In Oberungarn — in einigen kleineren Gegenden — erscheint es vom 17. Jh. an als Wiesenmaß unbekannter Größe. Mitte des 18. Jh. trifft man den Klafter in der Jazygien-Kumanei (Jászkunság), mit verschiedenen Größen, so in Dósa als Ackermaß, gleich 3324 Quadratklafter, d. h. 1195 Ar, für Wiesen 1422 Quadratklafter, d. h. 51,1 Ar, Weiden 1147 Quadratklafter, d. h. 41,3 Ar; in Fényszaru allgemein 5600 Quadratklafter, d. h. 20.14 Ar; in Túrkeve generell 360 Quadratklafter, d. h. 12,9 Ar.

Pászta (etwa: Streifen; 4.82). In den Komitaten Veszprém, Csongrád und in Siebenbürgen vom 17. Jh. an übliches Weinbaumaß, eine bestimmte Gesamtheit der Zeilen bzw. Reihen. Größe unterschiedlich: 3,0 kapás, 1,0 vágó = 19—42, durchschnittlich 30 út, 100 út = 5000 szőlőtőke, geschätzt 150, 671, 691 Quadratklafter, d. h. 5,4, 24,3, 24,9 Ar.

Petrence (Heudieme; 4.83), cumulus. Zusammengehacktes mit 1 Heugabel aufgenommenes Heu. Aus diesem Mengenmaß wurde es in Ausnahmefällen zu einem Wiesenmaß. Ihre Größe war von vielen Faktoren abhängig und ist unbekannt.

Pint (Pinte; 4.84), Maass, Pündt. Ursprünglich ein Hohlmaß für Wein, wurde in einigen kleineren Weingegenden Transdanubiens zum Flächenmaß. Entschprach in Sárvár 0,22 vödör, geschätzt 20,6 Quadratklafter, d. h. 0,74 Ar, in Porrog 0,11 kapás, 13,7 Quadratklafter, d. h. 0,49 Ar.

Porció (Portion; 4.85). Aus der Futterration für ein Armeepferd abgeleitetes Wiesenmaß, lediglich in Siebenbürgen gebraucht. Größe unterschiedlich: 0,016 szekér, 0,033 kaszás, bei Extremwerten 46—177, durchschnittlich 97 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 1,6—6,36 durchschnittlich 3,48 Ar.

Puttony (Bütte; 4.86). Im Tokajer Weingebiet im 17. Jh. aufkommendes Son-

dermaß für Weinberge, ev. als Systemglied (2.26.22.13). Geschätzte Größe: 34,0 Quadratklafter, d. h. 1,22 Ar.

Rènd (Schwade; 4.88). Nur aus Jánoshalma Mitte des 18. Jh. belegtes Maß. Größe: 4800 Quadratklafter, d. h. 1,72 ha.

Rét (Wiese; 4.89). Als Nutzungsart allgemein; Anfang des 19. Jh. auch ausnahmsweise ein Feldmaß. Unterschiedliche Größen: im Komitat Csongrád 1,5 pozsonyi mérő, geschätzt 1200 Quadratklafter, d. h. 43,2 Ar, im Komitat Liptó 1 szekér, in Esztergom 2 kaszás, 3 pozsonyi mérő bzw. 1807 Quadratklafter, d. h. 65,0 Ar.

Rovás (4.89). Mitte des 18. Jh. vereinzelt vorkommendes Feldmaß in Túrkeve; für Ackerland 10 440 Quadratklafter, d. h. 3,75 ha, für Wiesen 4320 Quadratklafter, d. h. 1,55 ha.

Rúd (Rute 4.90), virga, pertica; Rute. Aus dem gleichnamigen Längenmaß (s. 3.42) hervorgegangenes, regionalspezifisches Feldmaß alter Überlieferung für verschiedene Nutzungsarten. Größe unterschiedlich. In der Zips 0,08 telek, im Komitat Máramaros 10,0 fertály, geschätzt 20—30 Quadratklafter, d. h. 0,72—1,1 Ar, in der Umgebung von Leutschau 0,006 hold, geschätzt 7,1 Quadratklafter, d. h. 0,25 Ar. In der Jazygien-Kumanei haben sich folgende Größen entwickelt: Alsószentgyörgy: 6642 Quadratklafter, d. h. 6,15 ha; Kunszentmiklós: 3000—19 760 Quadratklafter, d. h. 1,08—7,11 ha, Kunszentmárton: 434—570 Quadratklafter, d. h. 15,6—20,5 Ar; Szentes: 160 Quadratklafter, d. h. 5,8 Ar.

Sor (Reihe; 4.91). Aus den Reihen od. Zeilen der Rebstöcke entwickeltes, später mit út (4.102) identisches, regional spezifisches Weinbaumaß. Im Komitat Békés 0,091 kapás, geschätzt 18,2 Quadratklafter, d. h. 0,65 Ar; in der Gegend von Esztergom 0,11 kapás, geschätzt 11,0 Quadratklafter, d. h. 0,39 Ar.

Stertin (4.92). Ursprünglich ein kroatisches Hohlmaß für Wein, wurde über den Leseertrag ein ausnahmsweise geltendes, auch für eine bestimmte Landschaft typisches Maß. Im Komitat Varasd betrug es im 18. Jh. mit den Extremwerten 5,4—7,5, durchschnittlich 6,2 kapás, geschätzt bei Extremwerten 702—975, durchschnittlich 806 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 25,2—35,1, durchschnittlich 29,0 Ar.

Szántó (Acker; 4.93), juger; Acker; niva. Aus der vorigen Periode weiterlebendes, landesweit, jedoch selten gebrauchtes Maß unterschiedlicher Größe: 1,0 hold, 1,0 köböl, 1,0—2,5 mérő bzw. 1100, 1200, 1300 Quadratklafter, d. h. 36,0, 43,0, 46,8 Ar, geschätzt 708, 1050, 1100, 1108 Quadratklafter, d. h. 25,5, 37,8, 39,6, 39,8 Ar.

Szapu (4.94). Im 17. Jh. in Oberungarn aufgekommenes Feldmaß. Ursprünglich ein Getreidemaß (etwa Halbmaß, Scheffel), danach ein Maß für Saatgut. Größe unterschiedlich; allgemein 0,46 hold, geschätzt 460 Quadratklafter, d. h. 16,5 Ar. Es gab davon mehrere Untereinheiten. — *Kassai szapu* (4.94.2). Im Umkreis der Stadt gebräuchlich. Größe: 0,2 szántó, geschätzt 300 Quadratklafter, d. h. 10,8 Ar. — *Pozsonyi szapu* (4.94.3). In einzelnen Orten Oberungarns üblicher Name des pozsonyi mérő (4.36). — *Rozsnyói szapu* (4.94.4). Im Komitat Gömör im 17. Jh. gebräuchliches Maß unbekannter Größe. — *Sarlói szapu* (4.94.5). Im Komitat

Bars im 17. Jh. übliches Maß. Geschätzte Größe: 1087 Quadratklafter, d. h. 39,1 Ar. — *Somorjai szapu* (4.94.6). Im 17. Jh. in der Gegend vor Preßburg übliches Maß. Größe: bei Extremwerten 0,18—2,0 am häufigsten 0,4 hold, geschätzt 480 Quadratklafter, d. h. 17,3 Ar.

Szekció (4.95). Nur in Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) zu Anfang des 19. Jh. vorkommendes Ackermaß. Größe: 70 pozsonyi mérő, 4000—4200 Quadratklafter, d. h. 1,43—1,51 ha.

Szekér (Fuder; 4.96), currus; Fuder. Auf dem Ernteertrag (an Heu) bzw. auf dem Fassungsvermögen des Fuhrwerks beruhendes landesübliches Wiesenmaß aus der vorigen Periode. Die Größe war je nach dem Ertragsvermögen der Wiese und dem Ladevermögen des Fuhrwerks unterschiedlich: bei Extremwerten 0,33—1,0 im Durchschnitt 0,5 hold; bei Extremwerten 0,55—3,2 durchschnittlich 1,3, am häufigsten 1,0 kaszás, 0,5 köböl, 0,22—0,56 kötél, 1,3—2,0 pozsonyi mérő, 30—60 porció, 1,0 rét, 1,0 vontató 10 velleszta bzw. 348, 507, 528, 600, 646, 800, 850, 1000, 1200, 1600 Quadratklafter, d. h. 12,5, 18,2, 19,0, 21,6, 23,2, 29,8, 30,6, 36,0, 43,2, 57,5 Ar, geschätzt 500, 715, 800, 850, 1000, 1100, 1200 Quadratklafter, d. h. 18,0, 25,7, 28,8, 30,6, 36,0, 39,6, 43,2 Ar.

Szilvás (4.97). Eigentlich Pflaumengarten, hat aber im 18. Jh. Kroatien und Slawonien ausnahmsweise die Funktion eines Feldmaßes angenommen. In Syrmien betrug seine Größe als Anbaueinheit 500 Bäume, geschätzt 2000 Quadratklafter, d. h. 71,9 Ar; im Komitat Pozsega (Pozega) über den Pflaumenertrag bzw. den Brennertrag bemessen: 1,0 hold, d. h. 20 üst bzw. 250 oka, geschätzt 1500 Quadratklafter, d. h. 46,7 Ar.

Szőlő (Weinrebe; 4.98). Ebenfalls aus einer Nutzungsart abgeleitetes, selten gebrauchtes Maß noch aus der früheren Periode; auch nur stückweise gerechnet (s. 4.30).

Szőlőtőke (Weinstock; 4.99), palus; Weinpfahl. Mit der fruchttragenden Einheit des Weins bestimmtes Maß; erscheint im 18. Jh. Die Größe variiert nicht nur nach der Weingegend, sondern auch nach der jeweiligen Rebenart: 0,00012 fertály, 0,0002—0,0006 kapás, 0,02 út, 0,001 vágó bzw. bei Extremwerten 0,1—0,388 durchschnittlich 0,21 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 0,359—1,395 durchschnittlich 0,7586 m², bei Spalieranbau 0,416 Quadratklafter, d. h. 1,497 m².

Telek (4.100). Das Wort bezieht sich in dieser Periode praktisch auf zwei, noch aus dem früheren stammende Begriffe. — *Bányatelek* (Grubenfeldmaß; 4.100.2), Wehr, Schachtmass, Stollenmass. In den ungarischen Bergstädten vorherrschendes Flächenmaß des Grubenfeldes. Seine Größe war im Laufe der Zeit unterschiedlich. In der vorherigen Periode betrug das alte Grubenmaß 98 bányanégyszögöl bzw. 111,3 Wiener Quadratklafter, d. h. 2,0 Ar, das alte doppelte Grubenmaß 196 bányanégyszögöl bzw. 222,7 Wiener Quadratklafter, d. h. 8,0 Ar, das alte dreifache Grubenmaß 294 bányanégyszögöl bzw. 275,0 Wiener Quadratklafter, d. h. 12,0 Ar. Nach der Regelung im Jahre 1753 entsprach das neue Schachtmaß 9408 bányanégyszögöl bzw. 10 687 Wiener Quadratklafter, d. h. 3,84 ha, das neue Stollenmaß betrug 25 888 bányanégyszögöl bzw. 28 499 Wiener Quadratklafter, d. h. 10,25 ha. Nach der Neuregelung im Jahre 1792 entsprach das kleine

Schachtmaß 12 544 bányanégyszögöl bzw. 14 249 Wiener Quadratklafter, d. h. 5.13 Ha. — *Mezőgazdasági telek* (4.100.3), sessio; Behausung. Wie in der vorherigen Periode, galt telek (Grundstück, Grund, Boden) i. allg. nicht als Maßeinheit, in einigen Siedlungen jedoch und in einem bestimmten Zeitraum konnte es für ein Feldmaß stehen, u. zw. so, daß es im Bereich der betreffenden Siedlungen gleich groß war und sich nach dem Halbierungssystem (s. 2.26.22.2) regelmäßig in kleinere Einheiten unterteilte. Die Größe schwankte zwischen 172 und 5600 Quadratklafter, d. h. 6,3 und 201,4 Ar.

Tized (Zehnt; 10.4.101). Mitte des 18. Jh. in Jánoshalma aufgekommenes Feldmaß unbekannter Herkunft. Größe: 36 rend bzw. 172 800 Quadratklafter, d. h. 62,25 Ha.

Út (Weg; 4.102). Im 17. Jh. vorkommendes Weinbaumaß in manchen Weingegenden aus dem Weg zwischen zwei Reihen od. Zeilen. Größe unterschiedlich; im Komitat Veszprém (Stadt u. Komitat) bei Extremwerten 0,02—0,06 durchschnittlich 0,03 pászta oder vágó; in den Komitaten Csongrád und Pest 50 tőke bzw. 0,01 pászta, geschätzt 8,5 Quadratklafter, d. h. 0,3 Ar.

Üst (eigtl. Kessel; 4.103). Im 18. Jh. im Komitat Pozsega (Pozega) entstandenes Maß bei Pflaumengärten aus der Höhe des gewinnbaren Brennertrage. Belief sich auf 0,02 hold oder 5,0 oka (6.41) bzw. 26 Quadratklafter, d. h. 0,93 Ar.

Vágó (4.104). Im 18. Jh. in einigen Weingegenden aufgekommenes, besonderes Weinmaß; verwandt mit dem pászta (4.82). Größe: 1,0 pászta, bei Extremwerten 18—42 durchschnittlich 30 út, geschätzt 200 Quadratklafter, d. h. 7,19 Ar.

Véka (Scheffel; 4.105). Aus einem Getreidemaß (Scheffel) über die Saatgutmenge im 17. Jh. entstandenes Feldmaß. Erschien im 17. Jh. in der Theißgegend und in Siebenbürgen. Größe unterschiedlich: 0,3—0,5 falka, 0,12—0,3 hold bzw. bei Extremwerten 132—750 und Mittelwerten 200—400, 200, 330, 350, 400 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 4,2—27,0 und Mittelwerten 7,2—14,4, 7,2, 11,9, 12,6, 14,4 Ar. geschätzt 224, 270, 275, 297, 330, 450 Quadratklafter, d. h. 8,1, 9,7, 9,9, 10,7, 11,9, 16,2 Ar.

Velleszta (4.106). Auf der Großen Schüttinsel (Csallóköz) im 17. Jh. von der Heugabel (villa) abgeleitetes Wiesenmaß. Größe: 2,0 und 8,0 kaszás, geschätzt 3360 Quadratklafter, d. h. 1,2 ha.

Vontató (Zuggerät; 4.107). Im 18. Jh. aufgekommenes Wiesenmaß in den Komitaten Pest, Békés, Csongrád, Bács. Beruht auf der Heumenge, die mit dem Schleppgerät eingebracht werden konnte. Größe unterschiedlich. Im Komitat Békés bei Extramwerten 510—1150 durchschnittlich 600 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 18,3—41,4 durchschnittlich 31,6 Ar; im Komitat Csongrád bei Extremwerten 1320—3200 durchschnittlich 2070 Quadratklafter, d. h. bei Extremwerten 44,2—115,1 durchschnittlich 74,4 Ar; im Komitat Bács 1,0 Szekér, geschätzt 1200 Quadratklafter, d. h. 43,2 Ar.

Vödör (Eimer; 4.108), idira; Emerl. Aus dem Leseertrag über ein Weinmaß hervorgegangenes, spezifisches Weinmaß in Transdanubien und in Siebenbürgen aus der vorigen Periode von unterschiedlicher Größe; in Transdanubien 10,0 font, 10,0 kapás, 10,0 napszám bzw. 40 und 800. Quadratklafter, d. h. 1,4 und

28,8 Ar; in Siebenbürgen bei Extremwerten 0,1—2,9 durchschnittlich 0,43 kapás bzw. 19 und 60 Quadratklafter, d. h. 0,6 und 2,2 Ar, geschätzt 14, 18, 32, 81 Quadratklafter, d. h. 0,5, 0,6, 1,1, 2,9 Ar.

Zsák (eigtl: Sack; 4.109). Hat sich aus dem Ernteertrag über den Getreidesack im 18. Jh. zu einem Feldmaß entwickelt. Kam ausnahmsweise im Komitat Pest sowie in der Kleinkumanei (Kiskunság) vor. Größe: 1,0 *hold* bzw. 1200 und 1600 Quadratklafter, d. h. 43,2 und 57,5 Ar.

Bezeichnung von Flächengrößen (4.120). Anhand seiner Untersuchungen stellt der Autor fest, daß die Begriffe fogás (Tracht), nyomás (Weide), porta (Grundstück) tábla (Schlag), tanya (Gehöft) im Gegensatz zur vorherrschenden Auffassung keine Bodenmaße waren, ja überhaupt nicht zur Bezeichnung der Flächengröße gedient haben. Eine so allgemeine Methode wurde in dieser Periode nicht mehr angewendet — es wurde schon richtiggehend gemessen.

Zusammenfassung (4.130). Die besprochenen Feld- und Bodenmaße untersucht der Verfasser in ihren Zusammenhängen unter verschiedenen Gesichtspunkten.

Nach metrischer Größenordnung (4.130.11); zur Größenordnung cm^2 gehört 1 Maß mit 1 Größe; zur Größenordnung m^2 26 Maße bei 25 Größen; zum Ar-System 339 Maße bei 266 Größen; zum Hektar-System 36 Maße bei 34 Größen.

Nach der Herkunft (4.130.12): 24 Maße stammen noch aus der vorigen Periode, 64 sind neu, davon sind 52 Einheiten (sowie 91 Untereinheiten) ungarischer Herkunft, die übrigen stammen aus den Nachbarländern bzw. aus anderen Ländern.

Bei der Untersuchung der Chronologie (4.130.13) wurde vom Datum des ersten Vorkommens ausgegangen, wobei zu beachten ist, daß diese Belege notwendigerweise zufällig sind.

Bei der Darstellung der Regionalität (4.130.14) wird der Gebrauch der einzelnen Maße nach den Regionen und Großlandschaften des Königreichs untersucht. Dabei wird festgestellt, daß die meisten Maßenheiten in der Donau-Theiß-Gegend und in Oberungarn, die wenigsten im Kroatien-Slawonien sowie in Südungarn gebräuchlich waren, wo auch die wenigsten Spezialmaße vorkommen, während es die meisten in Oberungarn und in Transdanubien gab; die übrigen Landesteile zeigen in dieser Hinsicht ein ziemliches Gleichgewicht. Innerhalb dieser Thematik hat der Verfasser auch eine nähere Lokalisierung bestimmter Maße in kleineren Gegenden und Komitaten vorgenommen (4.130.15).

Die Gliederung nach Anbauzweigen, Nutzungsarten (4.130.16) zeigt folgende Verteilung: für Ackerland 33 Maße, davon 4 spezielle, für Wein 31 Maße, davon 19 spezielle, allgemeine Maße 27, Wiesenmaße 23, davon 9 spezielle, Gartenmaße 15, davon 3 spezielle, für Wald 8 Maße, davon 2 spezielle, für Weideland 5 Maße, davon 1 spezielles, schließlich 3 Spezialmaße im Bergbau.

Die Maßtypen (4.130.2) entwickelten sich nach der Art und Weise der Entstehung, wobei die Funktion entscheidend war. Sie gliederten sich in zwei Hauptgruppen: natürliche und künstliche Maße. Die natürlichen Maße zeigen viele Untergruppen. Für den Saatgutbedarf gab es 9 Maße, für den Arbeitsbedarf weitere Untergruppen, u. zw. 1 allgemeines Maß, 8 Maße für Vorbereitungsarbei-

ten, 7 für Behandlungen, 2 für Einbringungsarbeiten; unter den vor einem Ertrag ausgehenden gab es für Ernteerträg 4 Maße bei Speichergeräten 8 Maße, 7 andere Maße, unmittelbar aus der Ertragsmenge 8 Maße. Aus der Art und Weise der Bodenaufteilung bzw. Flurbereinigung 6 Maße. Aufgrund der Nutzungsart 6 Maße. — Bei den künstlichen Maßtypen entstanden aus Längenmaßen 11 Einheiten, aus Währungseinheiten und Münzen 3, aus Rechenverfahren, Zählungsmengen 5 Maße. Typologisch ungeklärt sind 3 Maße.

Die Feldmaßsysteme (4.130.3). Zur allgemeinen Gruppe gehören die allgemeinen Systeme: das königliche, das ungarische und das Katastralsystem sowie das österreichisch-ungarische System. Zur besonderen Gruppe zählen die Maße, die für eine bestimmte Benutzung dienten, wie das österreichische ingenieur-geometrische System, das Bergbau-od. Montansystem, das Weinbausystem, ferner die systembildenden, wie das Halbierungssystem, und die regionalspezifischen Systeme, wie aus dem Jászság, von Preßburg und von Máramaros.

Eine Untersuchung der Flächenmaße nach der geometrischen Form (4.130.4) ergab, daß sie meistens regelmäßig Quadrate oder Rechtecke aus drei regemäßigen Quadraten waren, seltener gestreckte, langseitige Vierecke und nur ausnahmsweise schmale Landstreifen (sog. Handtuchfelder).

5. ABSCHLUSSBEMERKUNGEN

In diesem Band faßt der Autor die Ergebnisse seiner Untersuchungen zusammen, u. zw. allgemein und dann hinsichtlich der Maße, des Messens, schließlich des Meßwesens. Er wiederholt, daß das Ziel seiner Untersuchungen darin bestand, durch die Darstellung der Geschichte der Längen- und Feldmaße und durch die Bestimmung ihrer metrischen Werte zur Erschließung der Vergangenheit beizutragen.

6. QUELLEN

Nach einem Abkürzungsverzeichnis der Quellen und ihrer Bearbeitungen wird auf die jeweiligen Quellen des betreffenden Belegs kapitelweise numeriert verwiesen.

7. GLOSSAR DER MASSEINHEITEN

Die Namen der behandelten Maße und ihrer Unterabteilung werden gesondert ungarisch, lateinisch und deutsch aufgezählt. Der ungarische Teil des Registers enthält das ungarische Stichwort mit heutiger Orthographie, dann die lateinischen und die deutschen Entsprechungen in den Wörterbüchern und in den Quellen, bei diesen auch die Jahreszahl des ersten Belegs. Im lateinischen und im deutschen Register werden nur die Namen aufgezählt.

8. TABELLEN

Bei den Längenmaßen werden angegeben: die Jahreszahl des ersten Beleges, die Größe (im Verhältnis zu anderen Maßeinheiten und metrisch, bei allen mit äußersten und mit Einzelwerten). Bei den Flächenmaßen: die Jahreszahl des ersten Beleges, die landschaftliche Geltung, der Bearbeitungszweig, die Größe (auch im Verhältnis zu anderen Maßeinheiten, zum Wiener Quadratklafter und zu metrischen Maßen, bei allen mit äußersten und mit Einzelwerten). Die Benützung der Tabellen allein genügt nicht, stets müssen auch die Einzelheiten im Korpus eingesehen werden.

9. REGISTER

Abbildungsverzeichnis (9.2), Namen- und Sachverzeichnis (9.3).

INHALTSVERZEICHNIS

12.4 HOHL-, RAUM-, GEWICHTS UND STÜCKMASSE IN UNGARN BIS 1874

(Band 3)

1. EINLEITUNG

Die Bearbeitung des Materials dieses Bandes erfolgt ebenso wie im zweiten Band (s. 11.1.3), das gleiche gilt auch für die Methode der Mitteilung. Die Besprechnung der einzelnen Maßarten bezieht sich dabei differenziert auf die Hohlmaße für Flüssigkeiten (3.2), die Hohlmaße für Trockengut (3.3), auf die Raummaße (4), Gewichtsmaße (5) und Stückmaße (6).

2. MASS, MESSEN, MESSWESEN

Die Erörterungen beziehen sich nur auf die Thematik des vorliegenden Bandes. Zur Vermeidung etwaiger Wiederholungen wird — soweit notwendig — auf die einschlägigen Abschnitte bzw. Unterabschnitte der vorhergehenden Bände verwiesen.

Maße (2.2). Nach einer allgemeinen Begriffsbestimmung werden die Einheiten unter verschiedenen Aspekten untersucht.

Bei der Untersuchung der Entwichlungsgeschichte bzw. *Herkunft* (2.23) der Maße gelangt der Autor zur Feststellung, daß eine ungarische Herkunft bei 15 Flüssigkeitsmaßen, 17 Trockenschüttmaßen, 25 Raummaßen, 2 Gewichts- und 4 Stückmaßen anzunehmen ist, insgesamt also bei 63 Maßeinheiten. Ausländischer bzw. fremder Herkunft sind 12 Flüssigkeits-, 16 Trockenmaße, 18 Raummaße, 16 Gewichts- und 17 Stückmaße, zusammen 79 Maße. Von diesen sind 50% österreichischer bzw. deutscher, 40% kroatischer oder anderer slawischer, 10% türkischer Herkunft.

Der Umfang der Maßeinheiten (2.24) belief sich auf 159 Maße, wovon 41 insgesamt 1230 Untereinheitenen thielten. Die Verteilung belief sich auf 30 Hohlmaße für Flüssigkeiten mit 821 Untereinheiten, auf 37 Hochmaße für Trockengut mit 336 Untereinheiten, auf 48 Raummaße mit 22 Untereinheiten, auf 23 Gewichstmaße mit 44 Untereinheiten und auf 21 Stückmaße mit 7 Untereinheiten.

Nach metrischen Werten (2.24.1) gab es bei den Flüssigkeitsmaßen zwischen 0,1779 und 2392,5 Liter 254 Größen, bei den Trockenschüttmaßen zwischen 0,7686 und 2536,8 Liter 218 Größen, bei den Raummaßen zwischen 18,27 cm^3 und 431,20 m^3 bzw. zwischen 76,46 und 1595,04 Liter 65 Größen. Bei den Gewichtsmaßen zwischen 0,315 dkg und 11,20 dn 79 Größen. Insgesamt gelten

für 116 Maße 616 metrische Werte, was eine außerordentlichen Differenzierung.

Chronologisch (2.24.2) zeigt das Maßspektrum bis zum Ende des 16. Jh. ein gleichmäßiges Anwachsen, was zu einer höheren Differenzierung führte. Mit dem Ausgang des 17. Jh. kam es zu einer langsamen, Anfang des 19. Jh. zu einer raschen Abnahme und am Ende der Periode blieben 75 Maße, d. h. 48% des gesamten Maßbestandes.

Regional gesehen (2.24.3) ist Oberungarn am stärksten differenziert — dort gab es die meisten spezifischen bzw. spezifische Werte besitzenden Maße —, an zweiter Stelle steht Transdanubien, danach Siebenbürgen mit dem im Nordosten angrenzenden Partium. Wesentlich einfacher war es in Kroatien und Slawonien sowie in Südungarn. Die größte Differenziertheit zeigten die Hohlmaße, die geringste die Stückmaße, unter denen viele international benützt wurden.

Die Mehrzahl der Meßgegenstände (2.24.4) waren Agrarprodukte. Für sie dienten sämtliche Hohlmaße, die Hälfte der Raummaße, ein Drittel der Stückmaße und ein Viertel der Gewichtsmaße. Die Erzeugnisse von Handel und Gewerbe, Industriewaren blieben in dem Hintergrund, was mit den feudalen Verhältnissen zusammenhing.

Unter den *Maßtypen* (2.25) beruhen die natürlichen Maße auf der menschlichen Arbeit (samt Arbeitsgeräten) und auf dem Ertragsvemögen des Bodens, doch immer in Abhängigkeit vom jeweiligen Ort. Zu diesem Typ gehören 20 Raummaße und 7 Stückmaße. Die künstlichen sind aus Meßmitteln abgeleitet; als solche gelten sämtliche Hohlmaße (Flüssigkeits- und Trockenmaße), sämtliche Gemichtsname, ferner 22 Raummaße und bis auf 7 sämtliche Stückmaße. Letztere, und noch eher das Kubikmaß und Raumgewichtsmaß sind, da sie vom Meßgegenstand unabhängig, ganz allgemein messen, als moderne Maße anzusehen.

Bei den *Maßsystemen* (2.26) zeigt sich ebenfalls ein eigenartiges Bild. Das gegenwärtige System ist etwas Künstliches, aus einer Grundeinheit abgeleitet. Bei den althergebrachten, historischen Maßen haben die natürlichen Zusammenhänge sowie die Praxis, das praktische Leben, ein System ungeachtet der mathematischen Genauigkeit und der Abhängigkeit der Systemglieder hervorgebracht, wodurch die Bestimmung ihrer Grundeinheit heute nicht ganz einfach ist. Dabei ist noch zu bedenken, daß ein und dasselbe System im Laufe der Zeit Veränderungen unterlag. Es konnten sich die Grundeinheiten geändert haben oder einzelne Systemglieder, deren Größe und Verhältnis zueinander und somit entstand ein ganz verändertes System. Nach Maßarten zeigt sich folgendes Bild: Von den 12 Flüssigkeitsmaßen — d. h. Weinmaßsystemen — war 1 allgemein, 5 landesüblich und 6 regional. Von den 11 Systemen der Trockenmaße (Getreidemaße) waren 5 landesüblich, 3 regional, 1 komitatlich und 2 lokal. Von den 5 Gewichtssystemen galten alle für das ganze Königreich, und die 2 Stückmaßsysteme waren allgemeingültig, international.

Messen (2.3). Die Menschen jener Zeit hatten mit dem Messen keine besonderen Probleme. Der Gebrauch der Hohlmaße war einfach, man mußte nur auf die Richtigkeit des Messens und des Meßverfahrens achten. Den Umgang mit den

Raummaßen konnte zum größten Teil jedermann leicht erlernen, nur die Kubikmaße erforderten eine etwas höhere Stufe technischen Wissens. Die Kunst des Gewichtmessens, d. h. das Wägen mit Waage und Gewichten, konnte sich jeder, wer Zählen konnte, binnen kurzem aneignen.

Meßgeräte (2.33). Die Hohlmaße waren aus Holz, Metall oder aus Steingut. Letzteres war das Material der Getreideetalons für den Marktgebrauch. Die allgemein gebräuchlichen Hohlmaße wurden aus Hartholz verfertigt, waren gewöhnlich Böttcherarbeiten, Fässer, Bottiche mit aufgezogenen Reifen, doch nicht selten hat es auch Rindengefäße gegeben. Ihre Etalons waren aus Messing.

Die Hohlmaße für Trockengut hatten als Zubehör das Streichholz od. Streichbrett (csapófa): eine schmale Latte zum Messen mit gestrichem Maß, Streichmaß (s. weiter unten). Für Flüssigkeitsmaße — hauptsächlich für Fässer — gab es den Eichstab (akoló). Er war anfange aus Holz, vom Anfang den 18. Jh. an aus Eisen, vom angehenden 18. Jh. an aus Messing. Wie die Maßstäbe für Längemessung war es eine Art Stange oder Stab, mit einer akó-Einteilung, Maßzahlen der akó-od. Eimerwerte. Die geeichten Fässer hatten eine besondere Öffnung (akona, akonanyílás, Eichöffnung), der Stab wurde durch dieses Loch schräg bis zum Faßboden hineingesteckt und am herausstehenden Ende dieses Visierstabes die Eimergröße des Fässes abgelesen.

Typisches Meßgerät der Gewichtsermittlung ist die Waage. Bis zum Ausgang des 18. Jh. benützte man gleicharmige und ungleicharmige Waagen (letztere gewöhnlich mit einem Birnengewicht). Anfang des 19. Jh. erscheint die Brückenwaage, gegen Ende dieser Zeit auch die Tafelwaage. Letztere ist eine Vollmetallkonstruktion, während die Brückenwaage aus Holz und Metall besteht. Zum Wägen dienten Gewichte aus Stein und Metall: die steinernen für größere, gröbere Lasten. Im Laufe des 18. Jh. kommen außer den eisernen auch Messinggewichte in Gebrauch. Die Eichvorschriften enthielten genaue Bestimmungen über die Gewichtssätze.

Die sonstigen Meßgeräte waren zum Teil Raummaße, diese werden unter Punkt 4 besprochen. Außerdem kamen Mitte des 19. Jh. allgemein bekannte Meßgeräte für besondere technische Verwendungszwecke auf, wie das 1842 bekannt gewordene, 1855 eingeführte Alkoholometer zum Messen des Reinalkoholgehalts von Spirituosen durch die Ermittlung der Gewichts- oder Rauminhaltsprozente. Das Saccharimeter hat man in Ungarn 1854 kennengelernt und 1859 eingeführt, es dient zur Messung der Konzentration in Zuckerlösungen. Der seit 1856 bekannte, 1859 eichungspflichtige Gaszähler (die „Gasuhr") zeigt mit einem umlaufenden Zählwerk die durchströmende Gasmenge in Kubikstunden an.

Ein einfaches Maßmittel war der Eichstempel für Holz bzw. für Metalle. Mit diesem wurde das amtliche Eichezeichen in das Holz, letzteren hat eingebraunt und auf Metalle eingeprägt.

Für die Herstellung der Meßgeräte war ihr Werkstoff entscheidend. Die hölzernen Maße hatten anfänglich Holzschnitzer, später Böttcher angefertigt. Die Metallgeräte haben Zinngießer und Kupferschmiede hergestellt, die irdenen Maße für Wirtshäuser waren Töpferwaren, gläserne kamen aus den Glashütten.

Die Waagen wurden von Schreinern, Tischlern bzw. von Schmieden angefertigt, teilweise auch die dazugehörenden Gewichte, zum Teil aber auch von Kupfer- oder Glockengießern.

Bei diesen Handwerkern konnte sich dann jedermann die nötigen Meßgeräte anschaffen. Die Etalons wurden seit Mitte des 18. Jh. von Preßburger Meistern hergestellt, gegen Ende des Jahrhunderts haben diese Aufgabe Ofener Handwerker übernommen.

Die Etalons wurden an verschiedenen Orten aufbewahrt, die Stadtwaage hat man in dem eigens dazu gebauten Waagenhaus oder im Rathaus aufgestellt, wo sich auch die übrigen Etalons befanden. Die Komitate verwahrten ihre amtlichen Meßgeräte in ihrem Amtssitz, im Komitatshaus, gewöhnlich im Archiv (ausgenommen die Anfangszeit, als die Amtsträger diese bei sich verwahrt hatten).

Bei den Gutsbesitzern dienten zur Aufbewahrung der Meßgeräte die Mühle, das Kornhaus, das Brauhaus, der Keller bzw. das Wohnhaus des Gutsverwalters. In Preßburg wurden die Etalons im Rathaus aufbewahrt, ihre geeichten Duplikate vom Ende des 18. Jh. an im Gebäude der Statthalterei in Ofen (Buda). In den Jahren des sog. Absolutismus befanden sich die Etalons im Wiener Eichamt. Die metrischen Etalons — für Meter und Kilogramm — kamen ins Ungarisches Staatsarchiv.

In der *Meßtechnik* (2.34) gab es bei den Hohlmaßen besondere Verfahren. — Es konnte grundlegend mit zweierlei icce gemessen werden: entweder mit dem allgemein gebrauchlichen híg icce oder mit dem eher für Maßprüfungen bzw. für kleinere Mengen im Markthandel gebrauchten száraz icce. Das Verhältnis der beiden Maße betrug im allgemeinen 6:4, wobei 1 száraz icce 1,5 híg icce und 5:4, wobei 1 száraz icce 1,25 híg icce gleichkam. Das híg icce hatte zwei Unterarten: das Zehnten (tized) und das Maß für Schenken und Kneipen (kocsmai icce). Letzteres galt als allgemein, mit dem ersteren hatte man den gutsherrlichen Zehent behoben, hauptsächlich in Transdanubien. In ihrem Verhältnis glichen sie dem früher angeführten 6/4 und 5/4, d. h. das Zehntelmaß war um die Hälfte oder um ein Viertel größer als das in Wirthäusern gebrauchte. Mit dem Trockenmaß konnte auf zweierlei Art gemessen werden: der allgemeinen Marktgepflogenheit entsprechend mit gestrichem Maß, d. h. das Korngut über den Rand des Meßgefäßes abstreichend, oder im selteneren Fall — oft unkorrekterweise — mit gehäuftem Maß. Letzteres bedeutet, daß man über den Rand noch ein Häufchen geschüttet hat. Das Verhältnis der beiden Menge war unterschiedlich: bei den Extremwerten 1,03—1,5 ergab im Durchschnitt 1,6 Streichmaß 1 gehäuftes Maß. Die dritte Maßart war das Messen mit einem gerüttelten Maß, d. h. die Maßmenge wurde gestaucht, und es ging mehr in das Maß hinein. Diese Art kam nur selten zur Anwendung, da es zu Mißbrauchen führte, meistens war es auch verboten.

Bei Rauminhaltsmessungen für landwirtschaftliche Produkte galt der Ortsgebrauch, für Gewerbeerzeugnisse die Beschaffenheit des Meßgeräts.

Beim Wägen mußte man die zu wiegende Menge — je nach dem Funktionsprinzip der Waage — mit einem in die Waagschale gelegten Gewicht oder mit

einem verschiebbaren Gewicht ausgleichen. Neben dem reinen Rechnen mußte man auch Kenntnisse über die Verhältniszahlen der Gewichtseinheiten besitzen (z. B. ob 100 oder 120 Pfund ein Zentner ergaben).

Der Ungleichheit der Meßmethoden verursachte noch zusätzliche Schwierigkeiten im Zusammenhang mit der Unterschiedlichkeit der Untereinheiten, erschwerte die Buchführung und führte oft auch zu Verlusten.

Das *Meßwesen* (2.4) ist die Gesamtheit aller wissenschaftlich-technischer, juristischer, administrativer Kenntnisse und Tätigkeiten für das ganze System der Maße (Einheiten und deren Beziehungen), hauptsächlich ihre Vereinheitlichung, Eichung der Meßgeräte sowie Kontrolle und Prüfung der „Richtigkeit" des Messens.

Das Meßwesen wurde auch in Ungarn — wie in den meisten Staaten — durch Gesetze, Gesetzesverordnungen und amtliche Bestimmungen geregelt. Von den in diesem Band behandelten Maßen sind nur die Hohl- und Gewichtsmaße geregelt worden, die Raum- und Stückmaße sind „autonom" geblieben. Für die Regelungen im Meßwesen gab es 34 Gesetzen (2.42.1) und unter den wichtigsten Rechtsquellen niederer Stufe 69 Gesetzesverordnungen (2.42.21), 145 Munizipalbestimmungen (2.42.22), 14 Gutsherrverordnungen und 4 Zunftverordnungen (2.42.24).

Organisation des Meßwesens (2.43). In den Städten oblag sie anfänglich dem Bürgermeister oder einem Geschworenen, später dem Wägemeister (mázsamester) bzw. dem Marktrichter (városbíró). Im 16. Jh. begegnet man dem Eichmeister und speziell dem Eichmeister für Hohlmaße. In den Komitaten lag das Meßwesen — vor allem die Kontrolle und das Eichen — in der Kompetenz des Vizegespans und der Stuhlrichter. Auf Landesebene wurde das Meßwesen erst im 18. Jh. in die Kompetenz des Statthaltereirats gelegt; dieses Organ war bis zur Einführung der Eichämter um die Mitte des 19. Jahrhunderts dafür zuständig.

Die Etalonisierung, die *Festlegung der Maßeinheiten* (2.44.1), bildete seit dem 15. Jh. eine ständige Aufgabe der Gesetzgebung und der Munizipien. Zur regelmäßigen Prüfung der Maßeinheiten (2.44.2) war es aber erst von der Mitte des 18. Jh. gekommen. Die Statthalterei, später das Gubernium ließ die vorgeschriebenen Etalons laufend überprüfen, bestimmte ihre Größe, ihr Verhältnis zu den Wiener Maßen und ließ in diesem Zusammenhang Eichvorschriften ausarbeiten, die bis zur Mitte des 19. Jh. die Anwendung immer genauerer, modernerer, fachlich mehr perfektionierter Methoden erforderten und den jeweiligen Einheiten bzw. dem Meßgerät spezifisch entsprechende Meßverfahren bestimmten.

Eichung (2.44.3). Das für „richtig" befundene Maß hat ein dazu berufenes Kontrollorgan — Person oder Körperschaft — geeicht. Das Eichzeichen war gewöhnlich ein Wappen; es wurde gegen eine bestimmte Eichgebühr in die hölzernen Meßwerkzeuge eingebrannt und in die metallenen eingeprägt.

Die *Vereinheitlichung des Maßsystems* (2.45) war das Hauptanliegen im Meßwesen, zugleich aber auch das größte Problem. Dieses erforderte als erstes die Entwicklung der Naturwissenschaften und der Technik, sodann erhöhte Ansprüche der Gesellschaft. Das galt für die ganze Welt; in Ungarn setzte Anfang des 19.

Jh. eine derartige Entwicklung ein, daß sich die metrologische Integration durchsetzen konnte. Es gab hier 5 einander ablösende bzw. parallel bestehende Systeme: das Ofner (budai) System (2.45.1) erscheint Anfang des 15. Jh., die türkische Besetzung des Kerngebiets von Ungarn hat jedoch seine Entwicklung verhindert. Vom 16. Jh. gab es das Siebenbürger (erdélyi) System (2.45.2), vom 17. Jh. probiert das kroatische (horvát) System (2.45.3) — jedes auf seinem eigenen Territorium — ebenfalls von der Mitte des 17. Jahrhunderts beginnt sich das durch Reichsgesetze Verallgemeinernde Preßburger (pozsonyi) System (2.45.4) durchzusetzen, um in der Periode des. sog. Absolutismus kurzzeitig bzw. provisorisch dem Wiener System (2.45.5) die Rolle der landesweiten Verbreitung abzutreten. Die Frage nach einer Maßvereinheitlichtung konnte erst mit dem Gesetzartikel Acht vom Jahr 1874. über das Metersystem (2.45.6) endgültig und auf internationaler Ebene gelöst werden.

Die *Maßkontrolle* (2.46) versahen die Munizipien, seit Mitte des 17. Jh. koordiniert durch Statthalterei. Im allgemeinen fanden diese Kontrollen vierteljährlich bzw. an Markttagen statt, in größeren Städten, aber auch schon wöchentlich. Die Benützer falscher Maße wei auch die „unrichtig" Messenden wurden bestraft (2.47).

3. HOHLMASSE

3.2. FLÜSSIGKEITSMASSE

Die Maßeinheiten sind nach der eingangs (1.4) angegebenen Ordnung und dem entsprechenden Datenbereich angeführt. Die vorliegende Zusammenfassung geht auf die Untereinheiten nicht näher ein — ihre wichtigeren Angaben, so die metrischen Werte, sind in der betreffenden Tabelle (10.2) enthalten —, hier sind nur die allgemein landesüblichen Untereinheiten mit ihren Daten angegeben.

Akó (Eimer; 3.2.2 aco; urna; Eimer) . Möglich, doch nicht sicher, daß es sich um ein altslowakisches Maß handelt. Anfänglich war es ein Hohlmaß für Flüssigkeiten und Trockengut, im 13. Jh. verliert es die Eigenschaft eines Getreidemaßes und wird unter dem gleichen Namen zu einer Art Steuer (Getreideabgabe), lebt aber als Weinmaß bis zum Ende der ganzen Periode weiter. Mit seinen 129 Unterheiten galt es als Landesmaß, nut in Siebenbürgen nicht gebräuchlich. Für 50 Untereinheiten gibt es metrische Werte, zwischen rund 35 und 110 l gab es 47 verschiedene Größen, wobei 53,72 l ein häufiger Wert ist. — *Bécsi akó* (Wiener Eimer; 3.2.2.10). Wurde von einem lokalen zum regionalen Maß, betrug bis 1761 (bei wechselnder icce-Zahl) 58,01, von 1762 an 40 bécsi icce bzw. 56,58 l. — *Budai akó* (Ofner Eimer; 3.2.2.17). Ein Gesetz aus dem Jahre 1405 erhob es zum landesgültigen Maß. Dieses hat es mit der türkischen Eroberung Ofens gegen Ende des 16. Jh. eingebüßt und sank zu einem Lokalmaß herab (teilweise auch im ganzen türkisch besetzten Landesteil gültig). Ihre Größe war unterschiedlich: bis Ende des 16. H. 64 budai icce, d. h. 53,72 l, von Anfang 17. Jh. bis etwa

1730 60 budai icce, d. h. 54,94 l, etwa seit 1730 bis zum Ende des 18. Jh. 64 budai icce, d. h. 58,60 l. — *Pozsonyi akó* (Preßburger Eimer; 3.2.2.88). Ein Gesetz von 1655 hat es zum Landesmaß erhoben. Größe: bis 1592 80 pozsonyi icce, 1593—1874 64 pozsonyi icce, beide gleich 53,71 l.

Átalag (Anteil; 3.2.3) antal; vasculum; Antheil. Wurde zu Anfang des 17. Jh. in der Tokajer Weingegend aus einem kleinen Faß zu einem allgemeinen Landesmaß des Weinhandels. Größe: bis zum Ende des 17. Jh. 80 pozsonyi icce, d. h. 67,14 l, mit dem angehenden 18. Jh. bis 1807 90 pozsonyi icce, d. h. 75,54 l, 1807—1874 88 pozsonyi icce, d. h. 73,87 l.

Butélia (3.2.4). Dieses Flaschenmaß französisch-deutschen Ursprungs ist in der Tokajer Weingegend zu einem im ganzen Königreich verbindlichen Handelsmaß des Tokajer Ausbruchs geworden. Größe 0, 6155 l.

Csöbör (Zuber; 3.2.5) cibrio; tina; Zuber. Seine etwaige slawische Herkunft ist noch fraglicher als die des akó; es kann auch urtümlich ungarisch sein. Gegen Ende des 12. Jh. hatte dieses Wort auch eine für den Ausschank von Wein geltende Bedeutung, die jedoch im 14. Jh. verschwindet, aber es bleibt bis Ende des 18. Jh. ein Weinmaß. Es war vor allem in Oberungarn, im sog. Partium und in Südwesttransdanubien gebräuchlich. Von den 106 Untereinheiten gibt es für 54 metrische Werte, die zwischen rund 5 und 200 l 34 verschiedene Werte ergaben, wobei 41,97 l besonders häufig war. *Bihari csöbör* (Biharer Zuber; 3.2.5.12). Im Partium bis 1874 in zwei Größen gebräuchlich: kis csöbör gleich 50 helyi icce, d. h. 41,97 l, nagy csöbör gleich 100 helyi icce, d. h. 83,93 l. — *Tokaji csöbör* (Tokajer Zuber; 3.2.5.98). Bis Anfang des 17. Jh. in der Tokajer Weingegend gebräuchlich. Größe: 6 helyi borköböl, d. h. 41,97 l.

Dézsa (3.2.6). Nur ausnahmsweise an einigen Orten bis zum ausgehenden 17. Jh. benütztes Maß. Größe: 8—38 l.

Dreiling (3.2.7) ternarius; Dreiling. In einigen deutschsprachigen Städten der Komitate Pozsony und Sopron bis Ende des 17. Jh. gebräuchliches großes Weinmaß deutscher Herkunft mit 6 Untereinheiten. Größe: rund 1074—2400 l.

Fertály (Viertel; 3.28) quartale; Viertel. Ursprünglich deutsches Weinmaß, das man vereinzelt bis zum angehenden 19. Jh. benützt hat. Besaß 3 Untereinheiten. Größe: rund 13—15 l.

Fuder (3.2.9) carrata; Fuder. In einigen deutschsprachigen Städten der Komitate Pozsony und Sopron bis zum Anfang des 17. Jh. gebräuchliches großes Weinmaß deutschen Ursprungs mit 5 Untereinheiten. Größe: 1611—1856 l.

Hordó (Faß; 3.2.10) vas, vasa; Fass. Aus dem Faß als Behalter entstandenes Maß inländischen Ursprungs; war vom 15. Jh. bis zum Ende der Periode in den großen Weingegenden gebräuchlich. Von den 24 Untereinheiten gibt es für 22 metrische Werte in 19 Größen zwischen rund 110 und 930 l. — *Erdélyi hordó* (Siebenbürgisches Faß; 3.2.10.8). War vom 16. Jh. bis zur Mitte des 19. Jh. in Siebenbürgen in mehreren unterschiedlichen Größen üblich. Größe: bis zum Ende des 16. Jh. zählte das kleine Faß 20 erdélyi köböl, d. h. 218,00 l, das halbe Faß (földes od. fél hordó) bis 1823 40 erdélyi vödör, d. h. 436,00 l, das alte od. ganze Faß (öreg, od. egész hordó) 80 erdélyi vödör, d. h. 872,00 l, 1823—1874

zählte das kleine Faß 5 vödör, d. h. 56,60 l, das mittlere Faß (közép hordó) 10 vödör, d. h. 113,20 l, das große Faß (nagy hordó) 40 vödör, d. h. 452,80 l. — *Gönci hordó* (Göncer Faß; 3.2.10.9). Wurde im 17. Jh. in der Tokajer Weingegend zu einer Einheit im Weinhandel, u. zw. in zwei unterschiedlichen, veränderlichen Größen: bis zum Ausgang des 16. Jh. betrug das ganze Faß 420 budai icce, d. h. 352,50 l, ein halbes Faß 210 budai icce, d. h. 176,25 l; im 17. Jh. zählte ein Faß 240 egri icce, d. h. 201,44 l, das halbe Faß 120 egri icce, d. h. 200,72 l. Seit dem 18. Jh. war es dem Tokajer Faß gleich. — *Tokaj-hegyaljai hordó* (Tokajer Faß; 3.2.10.23). Aus dem obigen hervorgegangenes landesübliches Maß im Weinhandel. Größe: vom Anfang des 18. Jh. bis 1807 180 pozsonyi icce, d. h. 134, 29 l, 1807—1874 176 pozsonyi icce, d. h. 147,73 l.

Icce (Halbe; 3.2.11) justa, media; Halbe. Aus einem Trinkgefäß in Ungarn entstandenes, landesweit gebräuchliches Maß, oft als Grundeinheit geltend. Es gab zwei Hauptarten: eine für Flüssigkeiten (híg icce) und eine für trockenes Schüttgut (száraz icce); letztere war größer, das Verhältnis der beiden betrug gewöhnlich 5:4 bzw. 6:4. Hier soll nur das híg icce erörtert werden (száraz icce 3.3.17). Von den 183 Untereinheiten gibt es 94 Einheiten, 112 metrische Werte in 42 verschiedenen Größen zwischen 0,6074 und 4,1965 l, häufiger zwischen 0,81 und 0,89 l, am häufigsten 0,8393 l (budai icce, pozsonyi icce). — *Bécsi icce* (Wiener Halbe; 3.2.11.15). Aus einem lokalen ist es ein regionales, schließlich ein landesübliches Maß geworden, dessen Größe mehrenen Änderungen unterlag, so bis 1359 0,9061 l, 1359—1556 0,8396 l, 1557—1568 0,7632 l, 1569—1871 0,7074 l. — *Budai icce* (Ofner Halbe; 3.2.11.26), s. budai akó; bis zum beginnenden 17. Jh. als landesübliches Maß 0,8393 l, von da an bis Ende des 18. Jh. als örtliches Maß 0,9157 l. — *Pozsonyi icce* (Preßburger Halbe; 3.2.11.117), s. pozsonyi akó: bis 1592 als lokales Maß 0,6714 l, von 1593 an als regionales, später landesübliches Maß 0,8393 l.

Káforka (3.2.12). Serbokroatischer Herkunft; im Komitat Zala Mitte des 18. Jh. fallweise vorkommendes Maß. Größe: 5 pozsonyi icce, d. h. 4,197 l.

Kanta (Kanne; 3.2.13), canta, Kanne. Aus einem Behältnis abgeleitetes Maß inländischer Herkunft. War unter der Bezeichnung váradi kanta (Wardeiner Kanne) im Komitat Bihar die ganze Periode hindurch gebräulich. 10 váradi kanta betrugen 1 pozsonyi icce, d. h. 3,939 l.

Köböl (Kübel; 3.2.14), cubulus; Kübel. Kann als uraltes Maß angesehen werden; war während der ganzen Periode gebräuchlich, vom Ende des 18. Jh. an allerdings seltener. Von den 160 Untereinheiten gibt es für 88 Einheiten 99 metrische Angaben in 34 Größen zwischen rund 6 und 336 l, häufiger zwischen 10 und 17 l, meisten 8,39 l und 13,43 l. — *Budai köböl* (Ofner Kübel; 3.2.14.22) s. budai akó. Bis zum angehenden 17. Jh. als landesüblich Maß, 16 budai icce, d. h. 13,43 l, von da an bis zum Ausgang des 17. Jh. als lokales und regionales Maß 10 budai icce, d. h. 9,16 l.

Kufe (3.2.15), kuffa; Kufe. In einigen deutschsprachigen Städten bis Ende des 16. Jh. selten benütztes Maß deutscher Herkunft. Größe: etwa 600—1800 l.

Kupa (3.2.16), ejtel; cupa; octal; Achtel; Maß. Aus einem Trinkgefäß hervorge-

gangenes, aus Ungarn stammendes, in Siebenbürgen benütztes Maß. Größe: bis 1823 1,3623 l, 1823—1874 1,4147 l.

Kvartále (Viertel; 3.2.17), quartale; Viertel. Nur in den Komitaten Pozsony und Esztergom fallweise bis zum Ende des 16. Jh. verwendetes Maß unbekannten Ursprungs. Größe: 1/4, 1/5 hordó.

Latellum (3.2.18), latellum. Bis zum Ende des 16. Jh. an manchen Orten der Komitate Abaúj, Sáros, Szatmár übliches Maß, meistens unter dem Namen kassai latellum. Größe: 0,4504 l.

Légely (3.2.19). Als ungarisches Maß für Wein, Öl und Trinkwasser stellenweise bis Ende des 15. Jh. verbreitet. Verschiedene, nicht genau bekannte Größen.

Messzely (Seidel; 3.2.20), sextarius; Seidel. Ein halbes *icce* messendes, vorwiegend in Gasthausern übliches Maß österreichischer Herkunft. Größe: 0,3357—0,4597 l, häufiger 0,4197 l.

Négely (3.3.21). Wahrscheinlich ungarischer Herkunft. In den Komitaten Abaúj, Sáros, Szepes bis Mitte des 17. Jh. gebräuchliches Biermaß. Größe: etwa 96,0 l.

Oka (3.2.22). Von der Mitte des 16. Jh. bis zum 19. Jh. in den südungarischen Komitaten gebräuchliches türkisches Maß. Größe: etwa 1/6 pint, d. h. 1,26—1,57 l.

Oktály (Achtel; 3.2.23), octal; Achtel. Ausnahmsweise an einzelnen Orten bis Ende des 17. Jh. benütztes Maß. Größe: etwa 6 pint.

Pint (Maß; 3.2.25), pinta; Mass. Mit Ausnahme Siebenbürgens überall in Ungarn, häufiger jedoch in Transdanubien die ganze Periode hindurch gebrauchtes Maß deutschen Ursprungs, im Wert von 2 icce. Besaß 183 Untereinheiten, wovon für 62 Einheiten 73 metrische Angaben bekannt sind, u. zw. in 38 Größen zwischen 1,2148 und 3,7612 l, am häufigsten 1,6786 l. — *Bécsi pint* (Wiener Pinte; 3.2.24.8). Erst ein lokales, dann regionales und zuletzt landesübliches Maß. Größe: bis 1359 1,8 126 l, 1359—1556 1,6572 l, 1567—1568 1,5262 l, 1569—1871 1,4147 l. — *Budai pint* (Ofner Pinte; 3.2.24.15), s. budai akó. Größe: bis Anfang des 17. Jh. 1,6786 l, von da an bis Ende des 18. Jh. 1,8314 l. — *Pozsonyi pint* (Preßburger Pinte; 3.2.24.89), s. pozsonyi akó. Größe: bis 1592 als lokales Maß 1,3428 l, 1592—1874 als regionales, später als landübliches Maß: 1,6786 l.

Polovnyák (3.2.25). Kroatischen Ursprungs. Im Komitat Zala Anfang des 18. Jh. fallweise gebrauchtes Maß. Größe: 6 pozsonyi akó, d. h. 322,32 l.

Puttony (Bütte; 3.2.26). In der Tokajer Weingegend zu Beginn des 18. Jh. entstandenes Maß im Weinhandel. Größe: 1/2 tokaj-hegyaljai átalag, d. h. bis 1807 37,77 l, 1807—1874 36,93 l.

Römpöly (3.2.27, Pfiff). Allgemeines, meistens in Gasthäusern benütztes Maß inländischer Herkunft. Größe: ein halbes meszely, d. h. 0,1679—0,2275 l. — *Pozsonyi römpöly*. Größe: 1593—1874 0,2098 l.

Stertinyák (3.2.28). Ursprünglich kroatisches Maß, war im Komitat Vas auf den Batthyanyschen Herrschaftsgütern, bis Mitte des 18. Jh. gebräuchlich. Größe: 402,80—654,60 l.

Tavernik (3.2.29). In Ofen und Preßburg bis zum 16. Jh. ein Maß für Wein und Speiseöl deutschen Ursprungs. Größe: etwa 161—322 l.

Üst (3.2.30), leves. Im Komitat Pozsega Mitte des 18. Jh. fallweise verwendetes Maß für Branntwein. Größe: 6 oka, d. h. 6,40 l.

Vödör (Eimer; 3.3.31) idria; eimer. In Siebenbürgen, in Südwesttransdanubien und in den kroatischbesiedelten Gebieten die ganze Periode hindurch gebräuchliches Maß vermutlich slawischen Ursprungs. Von den 36 Untereinheiten gibt es für 19 Einheiten 20 metrische Werte zwischen rund 10 und 47 l, häufiger zwischen 10 und 23 l, meistens jedoch etwa 10 l.

Zusammenfassung (3.2.32). Die besprochenen Flüssigkeitsmaße untersuchte der Verfasser unter verschiedenen Gesichtspunkten. Der Umfang dieser Maße betrug 30 Einheiten, davon 17 mit 821 Untereinheiten.

Herkunft (3.2.32.2). Von den 30 Maßeinheiten sind 3 ungewisser Herkunft (10%), 15 Einheiten stammen aus Ungarn (50%), 13 aus dem Ausland (40%), davon sind 6 österreich-deutsch (50%), 5 slawisch/kroatisch (42%), 1 türkisch (8%).

Metrische Werte (3.2.32.3). Bei 490 Belegen gibt es 254 verschiedene Größen, damit entfallen auf eine Größe 0,12 bzw. auf ein Maß 8,46 Größen. Zwischen den Extremwerten 0,1679 und 2392,5 l verläuft die Skale bis 25 l ziemlich gleichmäßig, dann wird bei wachsenden Werten unstetig, der Mittelwert liegt zwischen 0,1 und 110,0 l. Häufige Werte: 0,8393 l (6,1%=icce), 1,6786 l (3,8%=pint), 3,39 l (3,8%= =köböl), 13,43 l (3,8%=köböl), 41,97 l (3,6%=csöbör).

Chronologisch (3.2.32.4) zeigen die Maßeinheiten bis zum Ende des 16. Jh. ein Anwachsen bzw. eine Differenzierung, darauffolgend eine sukzessive Abnahme; am Ende der Periode verbleiben 14 Einheiten, d. h. 46%.

Regionale Verteilung (3.2.32.5). Aus der Zusammenstellung geht hervor, daß die Maße in Oberungarn und in Transdanubien viel differenzierter sind, mehr spezielle Einheiten bzw. mehr spezielle Werte für landesübliche Maße aufweisen, als es in den übrigen Großregionen der Fall ist. An zweiter Stelle steht das Donau-Theiß-Zwischenland, danach Siebenbürgen mit dem Partium, Kroatien und Slawonien und an letzter Stelle Südungarn.

Die Beziehung zwischen Maß und Region (3.2.32.6). Jede der landesüblichen Einheiten hat ihren für die Großregion spezifischen Wert, was aber nicht besonders kennzeichnend ist. Ein Überblick der 22 besonderen Einheiten läßt erkennen, welches Maß für welche Gegend typisch ist.

Gegenstand des Messens (3.2.32.7). Gemessen wurde bis auf wenige Ausnahmen an erster Stelle Wein, nur einige Maße galten für Bier, Branntwein und Speiseöl und ein einziges für Trinkwasser.

Maßtyp (3.2.32.8). Sämtliche Maße gehören zum künstlichen Typ.

Maßsysteme (3.2.32.8). Für Flüssigkeiten gab es in dieser Periode 12 Hohlmaßsysteme (im einzelnen s. 2.6.21), wobei sie in ihren Gliedern, Größen und Verhältniszahlen mehrmals Änderungen unterlagen. 4 waren landesüblich, 7 regional und 1 lokal.

Wie die Flüssigkeitsmaße, werden auch die Trockenmaße beschrieben. Der metrische Wert (Liter) wird dabei mit (kg-Werten) der berechneten historischen Hektolitergewichte (s. 5.23) ergänzt.

Abrakmérték (Futtermaß; 3.3.2), mensure pabuli. Aus dem inländischen Furagewesen, aufgrund der Futterpreise der berittenen Truppen entwickeltes Maß als allgemeiner täglicher Futtersatz (Hafermenge): für ein Reitpferd 5,70 l bzw. 3,23 kg, für ein Zugpferd od. Postpferd 12,42 l bzw. 5,26 kg.

Akó (3.3.3). Eigentlich ein Hohlmaß für Flüssigkeiten, hat bis Mitte des 13. Jh. hin und wieder auch als Getreidemaß gegolten. Größe unbekannt.

Aszaltgyümölcs-mérték (Maß für Dürrobst; 3.3.4), mensura fructuum siccatorum. Herkunftmäßig ein inländisches, gewöhnlich lokales Getreide. Für diese Verwendung jedoch von größerem Rauminhalt. Als Preßburger Maß entsprach es 64 pozsonyi száraz icce gehäuft, d. h. 85,73 l.

Becsü (3.3.5). In Várad (Wardein, Oradea) entstandenes Maß, war im sog. Partium gebräuchlich, geriet gegen Ende des 16. Jh. in Vergessenheit. Größe: 3 1/2 kassai köböl, d. h. 271,60 l, bzw. 203,7 kg Weizen.

Csapó (3.3.6). Einheimisches Maß in den Komitaten Somogy, Vas, Zala bis ans Ende des 16. Jh. Größe: 6 nagyszombati mérő, d. h. 186,24 l, bzw. 139,68 kg Weizen.

Csöbör (3.37). Flüssigkeitsmaß (3.2.5), diente bis Mitte des 13. Jh. seltener auch als Getreidemaß. Größe unbekannt.

Csötört (3.3.8). In Nordostungarn gebräuchlich, doch auch in den Komitaten Fejér und Csongrád bekanntes, dem Namen nach slawisches, im 18. Jh. allmählich verschwindendes Maß. Größe: etwa 2/3 kassai köböl. d. h. 51,68 l, bzw. 38,76 kg Weizen.

Fertály (Viertel; 3.3.9), quartale; Viertel. Ein deutsches Lehnwort, als Maß jedoch unbekannter Herkunft. Trotz der wörtlichen Bedeutung galt es nicht immer als ein Viertel. Verbreitung fand es eher in der Landesmitte. Bei 10 Untereinheiten betrug es 21,82—200,64 l bzw. 16,37—150,48 kg Weizen.

Finak (3.3.10). In Transdanubien übliche einheimische Einheit der Mahlmetze, größenmäßig vom örtlichen Getreidemaß abhängig, etwa 5—7 l bzw. 4—6 kg Weizen.

Fuka (3.3.11). Auf dem Tiszahát (Theißrücken) und in der Maros-Gegend übliche Mahlmetze; ebenfalls ein einheimisches, dem finak ähnliches Maß, jedoch etwas kleiner.

Galeta (3.3.12). Buttermaß slowakischen Ursprungs, im Nordosten des Königreichs, aber auch dort nur selten vorkommend. Größe: etwa 18 l.

Gerla (3.313). In Ofen und einigen anderen Orten bis zum angenehenden 15. Jh. bekanntes Getreide- bzw. Mehlmaß deutschen Ursprungs. Als Mehlmaß betrug es in Ofen 10 wecht, d. h. 1575,50 l, bzw. 916,00 kg Mehl.

Gubacsmérték (Gallapfelmaß; 3.3.14), mensura gallarum. Das allgemeine Maß betrug 208 pozsonyi icce bzw. 120 Wiener Pfund, d. h. 174,59 l, bzw. 64,60 kg,

während das Preßburger Gallapfelmaß 72 gehäufte száraz icce, d. h. 96,45 l, bzw. 64,60 kg Galläpfel betrug.

Hordó (Faß; 3.3.15). Dieses Flüssigkeitsmaß (s. 3.2.10) hat ausnahmsweise im Komitat Zemplén auch ein Maß für Kohl im Wert von 40 Kohlköpfen abgegeben.

Hüvelyesmérték (Maß für Hülsenfrüchte; 3.3.16), mensura leguminum. Für den Großeinkauf verwendetes Maß auf dem Markt hatte man kleinere Maße (icce, pint) verwendet. Die Preßburger Einheit entsprach es 49,5 pozsonyi száraz icce (gehäuft), d. h. 66,31 l.

Icce (3.3.17). Aus dem gleichnamigen Flüssigkeitsmaß (s. 3.2.11) gewöhnlich mit einem Umrechnungsfaktor 5/4 oder 6/4 abgeleitetes Maß (1,25 oder 1,5 Menge Flüssigkeit gilt für 1 Menge Trockengut). Es fand nicht nur im Markthandel, sondern auch bei Maßprüfungen die Extremwerte 0,77—1,26 l, d. h. 0,60—0,95 kg Weizen.

Kila (3.3.18). Von den Türken stammendes, sich in der zweiten Hälfte des 16. Jh. eingebürgertes Maß im von den Türken besetzten Landesteil. Bekannt sind die metrischen Werte für 15 Unterheiten. Extremwerte: 46,5—241,7 l bzw. 34,9—181,2 kg, am häufigsten 62,08 l bzw. 46,56 kg Weizen.

Korec (3.3.19); in Südungarn, im Komitat Zala, bzw. im kroatischen Grenzgebiet bekanntes Maß slawischen Ursprungs. Seine 13 Untereinheiten variieren zwischen 23,28 und 83,80 l bzw. 17,46—72,85 kg Weizen, meistens 37,04 l bzw. 23,28 kg Weizen.

Köböl (Kübel; 3.3.20), cubulus; kübel. Während der ganzen Periode landesweit (im Nordwesten allerdings seltener) benütztes Maß. Von 126 Untereinheiten haben 69 Einheiten 79 bekannte metrische Werte in 52 Größen. Die Extremwerte liegen zwischen 6,72 und 279,36 l bzw. zwischen 5,04 und 209 12 kg Weizen, die Mittelwerte bei 46,56—139,68 l bzw. 34,94—104,76 kg, am häufigsten 124,16 l bzw. 93,12 kg Weizen. — *Erdélyi köböl* (Siebenbürgischer Kübel; 3.3.20.29). Bis 1823 87,20 l bzw. 65,40 kg, 1823—1874 90,50 l bzw. 67,91 kg Weizen. — *Kassai köböl* (Kaschauer Kübel; 3.3.20.50). War im Amtsbereich der Zipser Kammer gebräuchlich. Größe: bis 1630 2,5 nagyszombati mérő, d. h. 77,60 l, bzw. 58,20 kg Weizen, von etwa 1630 bis etwa 1715 3 nagyszombati mérő, d. h. 93,12 l, bzw. 69,84 kg Weizen, von 1715 bis Anfang des 19. Jh. 2 pozsonyi mérő, d. h. 124,16 l, bzw. 93,12 kg Weizen.

Kupljenik (3.3.21). Kroatisches Maß, wurde aber selbst in der Militärgrenze selten benutzt. Größe: 2/3 pozsonyi mérő, d. h. 41,33 l, bzw. 31,00 kg Weizen.

Kvartále (Viertel; 3.3.22), quartale; Viertel. Herkunft ebenso unbestimmt wie fertály. War an der oberen Donau und in den kroatischen Gegenden gebräuchlich. Von 13 Untereinheiten kennt man für 5 Einheiten 10 metrische Werte. Extremwerte: 44,80—102,39 l bzw. 33,63—76,76 kg, Mittelwerte: 44,80—89,28 l bzw. 33,63—66,96 kg Weizen.

Lisztmérték (Mehlmaß; 3.3.23), mensura farinae; Mehlmass. Im Markthandel hat man für Mehl kleinere Maße (icce, pint) benützt; für den Großhandel diente das Preßburger Maß. Größe: 50 gehäufte pozsonyi száraz icce, d. h. 66,98 l, bzw. 39,86 kg Mehl. Siehe auch strich (3.3.32) und wecht (3.3.38).

Lukna (3.3.24). Slowakischen Ursprungs, bis zum Ausgang des 17. Jh. in den Komitaten Trencsén, Turóc, Liptó, Zólyom, Gömör benutztes Maß. Extremwerte: 93,32—155,20 l bzw. 69,83—114,40 kg Weizen.

Malter (3.3.25). Weizenmaß deutschen Ursprungs, in den Komitaten Gömör und Pozsony bis zum Ende des 18. Jh. selten vorkommend. Größe: etwa 1552 l bzw. 1164 kg Weizen.

Mérő (Metzen; 3.3.26), metreta; Metzen. Im Westen des Königreichs (bis zur Theiß) gebräuchliches Maß deutschen Ursprungs. Von den 67 Untereinheiten sind 53 mit 71 metrischen Werten in 49 Größen bekannt. Extremwerte 31,04—155,20 l bzw. 23,28—116,40 kg Weizen, Mittelwerte: 31,04—95,17 l bzw. 23,28—71,38 kg Weizen. — *Bécsi mérő* (Wiener Metzen; 3.3.26.8). Größe: als lokales Maß bis 1592 42,28 l bzw. 31,64 kg; als regionales Maß in Oberungarn und in Transdanubien 1593—1638 42,18 l bzw. 31,64 kg; als landesübliches Maß 1639—1688 46,02 l bzw. 34,52 kg; 1689—1715 45,79 l bzw. 34,34 kg; 1756—1871 61,48 l bzw. 46,11 kg Weizen. — *Budai mérő* (Ofner Metzen; 3.3.26.12). Größe: als landesübliches Maß bis Anfang des 17. Jh. 64 budai icce, d. h. 53,72 l, bzw. 40,29 kg Weizen, als lokales Maß bis etwa 1730 84 budai icce, d. h. 76,92 l, bzw. 57,69 kg, etwa von 1730 bis zur Jahrhundertwende 102 budai icce, d. h. 93,40 l, bzw. 70,05 kg Weizen. — *Pozsonyi mérő* (Preßburger Metzen; 3.3.26.45). Als lokales Maß bis 1550 80 pozsonyi icce, d. h. 53,72 l, bzw. 40,29 kg, als Komitatsmaß 1551—1592 93 pozsonyi icce, d. h. 62,0 l, bzw. 46,56 kg, als landesübliches Maß 1593—1696 64 pozsonyi icce, d. h. 53,72 l, bzw. 40,29 kg; 1697—1807 74 pozsonyi icce, d. h. 62,08 l, bzw. 46,56 kg; 1807—1813 64 pozsonyi icce, d. h. 53,72 l, bzw. 40,29 kg; 1814—1874 74 pozsonyi icce, d. h. 62,08 l, bzw. 46,46 kg Weizen.

Mut (3.3.27). In einigen Siedlungen der Komitate Pozsony, Sopron und Vas bis Ende des 17. Jh. selten benütztes Maß deutschen Ursprungs. Von den 8 Untereinheiten sind für 6 metrische Werte in 13 Größen bekannt. Extremwerte: 931,20—2536,80 l bzw. 698,40—1902,60 kg Weizen.

Oka (3.3.28). Türkisches Weizenmaß seit der 2 Hälfte des 16. Jh. in Südungarn. Größe: 1,55 l bzw. 1,16 kg.

Oktály (Achtel; 3.3.29), octal; Achtel. Dem gleichnamigen Flüssigkeitsmaß ähnlich bis zum 17. Jh. mancherorts fallweise verwendetes Maß unbekannter Größe.

Pint (3.3.30). Wie das icce (3.3.17) aus dem Flüssigkeitsmaß (s. 3.2.25) abgeleitetes Trockenmaß im Verhältnis 5/4 und 6/4. Außer dem Markthandel auch für Maßprüfungen verwendet. Extremwerte der Untereinheiten von Wien, Ofen und Preßburg: 1,5372—2,2892 l bzw. 1,1529—1,7169 kg Weizen.

Sinek (3.3.31). In Südungarn am Anfang des 19. Jh. übliches Weizenmaß unbekannten Ursprungs. Größe: 1 1/2—2 pozsonyi mérő, d. h. 77,60—124,16 l, bzw. 58,20—93,12 kg.

Strich (3.3.32). In Preßburg bis zum 16. Jh. benütztes Mehlmaß deutschen Ursprungs. Größe: etwa 40,75 l bzw. 23,64 kg.

Szapu (3.3.33), sapo. Einheimisches Maß in Oberungarn bis zum Anfang des

18. Jh. Von seinen 30 Untereinheiten ist für 22 der metrische Wert bekannt. Extremwerte: 25,84—155,20 l bzw. 19,38—116,40 kg, am häufigsten 46,56 l bzw. 34,93 kg und 93,12 l bzw. 69,84 kg Weinzen.

Vajtó/vajtikó (3.3.34). Im sog. Partium bekannter Mahlmetzen ungarischer Herkunft. Größe: etwa 8,00 l bzw. 6,00 kg.

Vanna (3.3.35). In den Komitaten Szepes (Zips), Sáros, Abaúj, Zemplén, Ung bis Anfang 18. Jh. selten gebrauchtes Maß deutscher Herkunft. Größe: etwa 20 l bzw. 15 kg Weizen.

Vassas (3.3.36). Im Osten des Komitats Veszprém bis Ende des 16. Jh. gebräuchliches Maß unbekannter Herkunft. Größe: etwa 300 l bzw. 225 kg Weizen.

Véka (3.3.37). Herkunft wahrscheinlich slawisch; in Siebenbürgen und im Partium, im Tiszahát (Theißrücken) und in Obenungarn verbreitetes Weizenmaß. Von den 43 Untereinheiten sind für 29 Untereinheiten 35 metrische Werte bekannt. Extremwerte: 13,43—62,08 l bzw. 10,07—46,56 kg Weizen, am häufigsten 31,04 l bzw. 23,28 kg.

Wecht (3.3.38). In Ofen bis Ende des 15. Jh. gebräuchliches Mehlmaß deutscher Herkunft. Größe: 150 budai száraz icce, d. h. 157,55 l, bzw. 91,60 kg Mehl.

Zusammenfassung (3.3.39). Der Umfang an Maßen betrug 37 Einheiten, davon bei 12 Maßen 336 Untereinheiten.

Herkunft (3.3.39.2) Unter den 37 Einheiten ist bei 4 (11%) Herkunft unsicher, 17 Maße stammen aus Ungarn (46%), 12 aus anderen Ländern (43%), davon sind 7 deutsch bzw. österreichisch (44%), 6 slawisch (38%), 3 türkisch (18%).

Metrische Werte (3.3.39.3). Bei 303 Belegen gibt es von 37 Einheiten 218 Größen, damit entfallen auf 1 Größe 0,17 Maße bzw. auf 1 Maß 5,89 Größen. Die Extremwerte liegen zwischen 0,7686 und 2536,80 l bzw. 0,5765 und 1920,60 kg Weizen. Die Wertereihe ist lückenhaft: bis 12 l fehlen 1—4 Liter, zwischen 12—100 l je 1 Liter, über 100 l 10—30 Liter. Die Mittelwerte liegen zwischen 11,0 und 140,0 l bzw. 8,25 und 105,0 kg. Häufige Werte sind 62,08; 31,04; 93,12; 46,56 Liter bzw. 46,56; 23,28; 69,84; 34,92 kg Weizen.

Chronologie (s. 3.3.39.4). Auch hier läßt sich bis zum Ausgang des 16. Jahrhunderts ein Anwachsen des Maßumganges verzeichnen, danach zeigt sich eine allmähliche Abnahme, die zuletzt 15 Einheiten, 40% des Gesamtumfangs, beträgt.

Regionale Verteilung (3.3.39.5). Es zeigt sich auch hier, daß Oberungarn und Transdanubien metrologisch am stärksten differenziert sind, d. h. dort gab es die meisten Spezialmaße bzw. die meisten Abweichungen von den Werten der allgemeinen Maße, an zweiter Stelle steht Siebenbürgen mit dem Partium, sodann das Donau—Theiß-Zwischenland, Kroatien und an letzter Stelle Südungarn.

Die Beziehung zwischen Maß und Region (3.3.39.6). Alle 8 allgemeinen Maße haben landschaftsbedingt besondere Werte, was aber nicht kennzeichnend ist. Die 28 besonderen Maße entsprechen den regionalen Eigenheiten, die Maße kila, kvartále und véka kommen, jedoch den allgemeinen, national-gültigen Werten schon ziemlich nahe.

Gegenstand des Messens (3.3.39.7). Gemessen wurde mit minimaler Ausnahme Weizen, ganz selten Dörrobst, Galläpfel, Hülsenfrüchte und Mehl.

Typologisch (3.3.39.8) gehören sämtliche Maße zum künstlichen Typ.

Maßsysteme (3.3.39.9). Es gab 10 Hohlmaßsysteme für Trockengut (ausführlicher s. 2.2.6.2), darunter 4 landesübliche, 5 regionale und 1 lokales.

3.4. ZUSAMMENFASSUNG DER HOHLMASSE

Die Gesamtheit der Hohlmaße für Flüssigkeiten und Trockengut bestand aus 67 Maßen, davon 19 Einheiten mit 1148 Untereinheiten.

Herkunft. 32 Maße (48%) stammten aus Ungarn, 28 (42%) aus dem Ausland, bei 7 (10%) ist der Ursprung unbekannt. Von den ausländischen Maßen sind 13 deutsch bzw. österreichisch (46%), 10 slawisch (meist kroatisch) (36%), 4 türkisch (14%), 1 rumänisch.

Metrische Werte des Maßinventars. Von 793 Belegen entfallen 472 Größen auf Maße. Damit entfallen auf 1 Größe 0,14 Maße bzw. auf 1 Maß 7,04 Größen. Die Extremwerte liegen zwischen 0,1679 und 2536,80 l mit 472 Größen, die Mittelwerte betragen 0,1679—139,68 l, bei 397 Größen, die häufigen Werte betragen (der Reihe nach) 0,8393, 62,08 und 124,16 l gleichhäufig, 310,4, 1,6786, 8,39 und 13,43 l gleichhäufig, 1,1590, 53,72, 93,12 l gleichhäufig und 41,97 l.

Chronologisch zeigt sich bis zum 16. Jh. ein stufenweises Wachstum, danach ist neben dem Erscheinen neuerer Maße bei den älteren eine allmähliche Abnahme zu verzeichnen, was am Ende der Periode mit 29 Maßen, d. h. 43% des Gesamtumfanges, abschließt.

In regionaler Hinsicht zeigt sich die größte Differenziertheit, d. h. die meisten Spezialmaße bzw. Spezialwerte der allgemeinen Maßen benützte man in Oberungarn, darauf folgen Transdanubien, Siebenbürgen mit dem Partium, das Donau-Theiß-Zwischenstromland und Kroatien, und an letzter Stelle Südungarn.

Regional zeigen sich wesentliche Unterschiede im Maßbedarf zwischen den Weingegenden und Weizengegenden. Bei den 50 Sondermaßen wird die regionale Beziehung dargestellt.

Gegenstand des Messens sind überwiegend Wein und Weizen, und die wenigen anderen sind ebenfalls Lebensmittel.

Beide Arten der Maße zählen zum künstlichen Typ.

Maßsysteme. Von den 16 Systemen waren 6 landesüblich, 9 regional, 1 lokal, wobei sie in ihren Gliedern, Größen und Verhältnisen mehrmals Änderungen unterlagen.

4. RAUMMASSE

In diesem Kapitel werden solche Maße behandelt, die aus heraus zu Maßen gewronden sind und kein Messgerät voraussetzen, bzw. solche Maße, bei denen ein etwaiges Gerät nicht das herkömmliche Hohlmaß darstellt (z. B. ein Rahmen u. dgl.).

Abora (4.2). In Nordostungarn im 16.—17. Jh. übliches Maß ukrainischen

Ursprungs. Ein bewegliches auf vier Pfosten ruhendes Schützdach für Heu als Maß für etwa 30,00 m³ bzw. 171,30 kg Heu.

Asztag (Feime; Schober; 4.3), acervus; Schober. Slawischen Ursprungs im Freien gelagerter, aufgeschichteter größer Heuhaufen oder zu dreschendes Getreide. Im 16.—17. Jh. ortweise als Maßeinheit verwendet. Die Größe war örtlich und zeitlich unterschiedlich.

Ázat (4.4), Beitzen. Eine Menge einmalig gebeiztes Hanfkraut galt an einigen Orten auch als Maßeinheit. War in Siebenbürgen Anfang des 19. Jh. 10 Bündel (marok) gerupfter Hanf.

Boglya (Schober; 4.5), acervus cumulus; Schober. Kegelförmiger Heuhaufen auf dem Feld, der dann mit einem Heuwagen (s. 4.40) oder einer Schleppe (s. 4,47) eingefahren und auf dem Hof zur längeren Lagerung für den Winter zusammengetragen wird. Zuerst waren es etwa 10 petrence (s. 4.35) gelten als allgemeines Maß während der ganzen Periode; wurden wegen der oft wechselnden Größe nicht allgemein. In der kameralistischen Praxis war Anfang des 19. Jh. der sog. kaiserliche Schober (császári boglya) gebräuchlich. Größe: 44 bécsi mázsa (Wiener Zentner), d. h. 24,64 q dz., bzw. 431,20 m³ Heu.

Csomó (4.6). Im 18.—19. Jh. fallweise gebrauchtes Maß für Halmgetreide. Größe: 13, 17 kéve.

Darab (Stück; 4.7). Spinnereimaß in Nordostungarn im 17.—19. Jh. Einheit des Wergs bzw. Garns. Größe: 4—15 pászma.

Deszkamérték (Brettmaß; 4.8). Bekannt aus Siebenbürgen im 17. Jh.; Länge: 2 Klafter (öl), Breite: 2 Spann (arasz), Stärke: 1,5 Fingerbreit, d. h. 3,72×0,47× ×0.029 m=0,05 m³.

Fő (Handvoll; 4.9), Handvoll. Seit dem 16. Jh. bekannte allgemeine Grundeinheit des gehechelten, verspinnbaren Hanfes. Größe: 1 marok bzw. 1/13 kita Hanffäden.

Gyertyamérték (Kerzenmaß; 4.10). Bei den einheimischen Kerzengießern im 16. Jh. aus der Gußform entwickeltes Maß. In Pest hatte es Anfang des 19. Jh. den Wert von 1 Wiener Pfund, d. h. 0,56 kg, bzw. 560 cm³ Kerzen.

Gyufamérték (Streichholzmaß; 4.11). Auf Empfehlung der Pester Gewerbekammer von 1851 müßen die Streich-od. Zündhölzer von gleicher zylinderischer Form sein. Im Durchmesser 3 Wiener Strich und 2 3/4 Zoll lang, d. h. 6,6 mm und 75 mm lang=2,56 cm³.

Homokláda (Sandkasten; 4.12). Gewöhnlich hat man eine Rahmenform gewählt. Bei den Kameralienbauten im 18. Jh. waren die Abmessungen: 14,5× ×29×58 Wiener Zoll, d. h. 38,1×76,39×152,54 cm=0,444 m³.

Ige (4.13). Ungarisches Maß, eine Einheit in den Spinnereien. Größe: 3 Fäden.

Kalangya (4.14), gelima; Mandel. Auf dem Getreidefeld zusammengesetzte Garben im 16.—19. Jh. landschaftlich verschiedener Größe. Extremwerte: 13—40 kéve. Mittelwerte: 25—30 kéve, im Durchschnitt 20 kéve, am häufigsten 30, 26, 32 und 28 kéve.

Karó (Pfahl, Stange; 4.15). Aus dem Pfosten zum Heutrocknen entwickeltes Maß unterschiedlicher Größe, in machen Berggegenden ausnahmsweise gebraucht.

Kártya (4.76). Wurde aus der auf ein Kartonblatt gewickelten Garnmenge zum Gewichtsmaß und war im 18. Jh. noch üblich; für Seidegarn galten 2 Wiener Pfund, d. h. 1,12 kg, für Haargarn galt 1/2 Wiener Pfund, d. h. 0,28 kg.

Kazal (Schober; 4.17) cumulus, acervus; Schober. Slowakischer Herkunft. Hoher, dachförmig aufgeschichteter Heu- oder Strohhaufen auf rechtechiger Grundfläche. Ein landesübliches Maß mit landschaftstypischen Merkmalen im 16.—19. Jh. Größe: bei 4,50 m durchschnittlicher Breite und Höhe und einer wechselnden Länge von 10—50 m, 122—817 m³ bzw. 5,95—46,7 dz. Heu. Breite und meistens im Verhältnis 1:1.

Kepe (Schober; 4.18), capetia; Mandel, Schober. Landesmaß mit regionalen Unterschieden ungarischer Herkunft für Getreidegarben (4.20) im 16.—19. Jh. Extremwerte: 13—88 kéve. Mittelwerte: 44—80 kéve, im Durchschnitt 28 kéve, am häufigsten 60, 52, 80, 76 kéve.

Kereszt (4.19), crux; Kreuz, Mandel. Landesübliches mit regionalen Unterschieden slawischer Herkunft für Getreidegarben (4.20) im 16.—19. Jh. Extremwerte: 13—32 kéve, Mittelwerte: 13—20 kéve, am häufigsten 20, 15 und 18 kéve.

Kéve (Garbe; 4.20), manipulus; Garbe. Mit einer Hand faßbares Bündel von Halmfrüchten (Hanf, Schilf, Stroh, am häufigsten Weizen). Ihre Größe war von der Mahd, der Schnittweise (mit Sense oder Sichel) abhängig, meistens 2—5 marok, d. h. 5—17 kg.

Kita (Bündel; 4.21), fasciculus; Bündel. Ein seit dem 15. Jh. bekanntes Hanfmaß slawischer Herkunft. Größe: 12 *fő*, d. h. etwa 4,0 kg.

Köbmérték (Kubikmaße; 2.22), mensura cubica; Cubicmass. Mitte des 18. Jh. aus Österreich übernommenes echtes, dreidimensionales, landesübliches Raum- od. Kubikmaß. In Ungarn fand das Wiener Maß allgemeine Verbreitung. 1 Wiener Kubikklafter (bécsi köb—öl) = 216 Wiener Kubikschuh od. -fuß (bécsi köbláb) = = 6,82 m³, 1 köbláb = 1728 Kubikzoll (köbhüvelyk) = 0,031 m³, 1 köbhüvelyk = = 1728 Kubiklinie (köbvonal) = 18,27 cm³. Am Ende der Periode erscheint 1874 mit dem metrischen System der Kubikmeter: 1 m³ = 0,146 Wiener Kubikklafter = = 31,66 Kubikfuß.

Kötés (Gebinde; 4.23), ligatura; Gebünde. Nicht zählbares, halm- oder stengelförmiges Büschel z. B. Flachs, Hanf u. ä. Seit dem 16. Jh. bekanntes, nur ausnahmsweise verwendetes Maß. Größe: 10 oder 20 marok Lein bzw. 10 ázat geraufter Hanf.

Kúp (4.24), Kuf. Maß für Meersalz deutscher Herkunft; eigtl. ein Fäßchen. Größe unbekannt.

Kupac (4.25). Maß für Schilfrohr aus dem 19. Jh. im Komitat Fejér. Größe: 30 kéve.

Láda (4.26), Lade. Im Komitat Somogy fallweise benütztes Maß. Größe: 20 Bündel = 14,79 m² = 48,8 m³ Tafelglas.

Liter (Liter; 4.27). Raummaß des 1874 eingeführten Metersystems, Grundeinheit für Hohlmaße, 1 l = 1,18 pozsonyi icce = 0,70 bécsi pint.

Marok (Büschel; 4.28), pugnus; Büschel. Grundeinheit von Halmfrüchten.

Namens: Handvoll. Größe: 1/2—1/5 kéve Getreide, 1/10—1/20 kötés Flachs, 1/10 ázat Hanf.

Matring (4.29). Landeseinheit für Garn. Größe: 5 oder 10 pászma bzw. 100- oder 200ige Hanffäden, im 17 Jh. 0,20 kg gewaschene Hanffäden bzw. 1,75 dkg Seidenfäden.

Mészmérték (Kalkmaß; 4.30), Kalkmass. Seit dem 18. Jh. im mehreren Abarten bekannt, auch in Rahmenform. Die vier Untereinheiten lagen zwischen 0,35 und 1,43 m^3 bzw. 0,7—5,9 hl.

Nitra (4.31). Im 17. Jh. bekanntes Maß serbischen Ursprungs. Größe: 18 matring, d. h. 0,32 kg.

Nyaláb (Bündel; 4.33). Selten gebrauchtes Heumaß etwa von der Größe einer Garbe.

Öl (Klafter; 4.33), orgia; Klafter. Aus einem Längenmaß entwickeltes Raummaß mit zwei Formen. Der faöl (Holz- oder Waldklafter) ist seit dem 17. Jh. als ein Stoß Brennholz von bestimmter Größe bekannt. Die Abmessung betrug gewöhnlich 3 bécsi láb × 1 × 1 bécsi öl (daher der Name) = 0,95 × 1,896 × 1,896 m = = 3,40 m^3. *Szénaöl* (Heuklafter). Ist ebenfalls seit dem 17. Jh. bekannt. Die Benennung kam daher, daß beim Heuschober nur die Länge gemessen wurde, u. zw. in Klafter; Breite und Höhe waren ortsbekannt und gewöhnlich gleich (meistens 4,5 × 4,5 m).

Pászma (Strähne; Litze; 4.35). Garnmaß slawischen Ursprungs. Größe: 20—60 ige.

Petrence od. rudas (4.35), cumulus. Slawischer Herkunft, kleinerer Heuhaufen, den zwei Männer auf zwei Stangen vom Feld tragen konnten (s. 4.5). Westlich der Theiß unter petrence, östlich der Theiß unter rudas bekannt. Größe: etwa 20—30 villahegy, d. h. 80—100 kg.

Porció (4.36). Maß bei der Futterversorgung des Heeres, der Tagessatz für Pferdefutter bzw. für Streu. Regelung seit dem 17. Jh. 1 Portion od. Heuration für ein Reitpferd betrug 8 Wiener Pfund = 4,48 kg, für ein Zugpferd 10 Wiener Pfund = 5,60 kg, 1 Portion Streu betrug 3 Wiener Pfund = 1,68 kg.

Rakás (4.37). Im Komitat Heves im 18. Jh. ausnahmsweise gebrauchtes Maß für Getreidegarben. Größe: 11 kéve.

Stök (4.38). Maß für Werg und Garn in örtlich verschiedener Größe. Herkunft unbekannt.

Szappanmérték (Seifenmaß; 4.39). Im 14. Jh. mit der Entwicklung der Seifensiederei aufkommendes Maß unbekannter Größe, das die handelsübliche Länge, Breite und Höhe der Seife (in Stangeform) bestimmte. Größenwerte sind nur aus Siebenbürgen aus dem 19. Jh. bekannt. Es gab 3 verschiedene Werte: 1,12 dm^3, 592,0 und 448,0 cm^3.

Szekér (Wagen; 4.40), currus; Wagen. Das Ladevermögen eines Wagens wurde durch das Ladegut, die Art der Ladung, d. h. der Last, bestimmt und wurde zu einem landesüblichen Maß während der ganzen Periode. Seine Größe hing vom Wagentyp und der Art der Last ab. Aufgrund der Last gab es folgende Werte: 5,37—16,11 hl = 5,37—16,11 dz; für Holz: 0,5 erdei öl = 1,70 m^3; für Getreide:

6,2—11,7 hl=4,65—8,39 dz; durchschnittlich 8,26 hl=6,07 dz, für Salz: 20 Wiener Zentner=11,2 dz; für Holzkohle: 3,32 m³; für Heu: 4,60—38,40 m³, häufig 12,67 m³=1,68—6,72, häufig 1,68 dz; für Eisenerz: 1,68—1,80 m³.

Szénmérték (Kohlenmaß; 4.41), Kohlenmass; Stubich. Ursprünglich österreichisches Maß für Holzkohle mit 6 Untereinheiten zwischen 0,1869 und 1,6562 m³.

Téglamérték (Ziegelmaß; 4.42). In der Baupraxis hat sich das einschlägige Wiener Maß auch in Ungarn durchgesetzt. Größe: im 14.—16. Jh. 3×4×8 Wiener Zoll= =7,9×10,5×21,0 cm=1,74 dm³; im 16. Jh. 2×6×12 Zoll=5,4×15,8×31,6 cm= =2,64 dm³; vom 17. Jh. bis 1871 2,5×3,5×11 Zoll=6,6×14,5×28,9 cm= =2,76 dm³.

Üvegmérték (Glasmaß; 4.43). Ein Maß für Tafelglas nach einem Beleg aus dem 19. Jh. im Komitat Somogy. Größe: 1,5 Wiener Linie dick, 26×41 Wiener Zoll=0,33×68,48×107,99 cm=0,7395 m²=2,44 dm .

Vasércmérték (Eisenerzmaß; 4.44), Linter. Größe: im Komitat Hunyad am Anfang des 18. Jh.: 1,5×1,5×2 bányaarasz=35,55×35,55×47,40 cm=0,059 m³.

Villahegy (Gabelvoll; 4.45). Kleinste bekannte Einheit von Heu und nicht gebundenem Getreide seit Anfang des 17. Jh. Größe: 1/20—1/30 petrence.

Vitorna (4.46). Aus der Plane zum Schutz des Heuschobers hervorgegangenes Maß, in Siebenbürgen bis zum 17. Jh. gebräuchlich. Größe: 1,3—6.72 dz= =23,5—116,6 m³ Heu.

Vontató (4.47). Aus der Schleppe für Heu oder ungebundenes Getreide gebildetes Maß im Flachland, hauptsächlich in der Tiefebene, seit dem 16. Jh. Größe: 4,50—9,0 dz=78,7—157,50 m³.

Zsák (Sack; 4.48), Sack. Aus dem Sack als Behältnis hervorgegangenes, selten benütztes, seit dem 16. Jh. bekanntes internationales Maß unterschiedlicher Größe: für Pfeffer: 84,00 kg; für Mehl: 134,85 l=78,40 kg; für Getreide: 91,58 l=68,69 kg. Durchschnittsvolumen: 110,83 l. Durchschnittsgewicht: 77,99 kg.

Zsindelymérték (Schindelmaß; 4.49). Durch das Dachdeckerhandwerk verbreitetes Maß deutscher Herkunft, in mehrere Größen: 1,9×11,0×71,10 cm= 782,1 cm²=1, 48 cm³; 1,9×13,0×41,0×41,5 cm=539,5 cm²=1,02 dm³; 1,9× 21,0×41,5 cm=871,5 cm²=1,65 dm³; 1,9×28,0×41,5 cm=1162,0 cm²=2,20 dm³.

Zusammenfassung (4.50). Insgesamt gab es 47 Raummaße, davon bei 5 Maßen 21 Untereinheiten.

Herkunft (4.50.2). 4 Maße (9%) sind unbekannten, 25 (53%) ungarischen Ursprungs, 18 Maße (38%) stammen aus anderen Ländern. Von letzteren sind 11 slawischer Herkunft (61%), 6 österreichisch bzw. deutsch (39%).

Nach metrischen Werten (4.50.3) sind die Maße nicht einheitlich. Kubikmaße: zwischen 2,56 cm³ und 431,20 m³ gibt es 36 Größen, die Mehrheit liegt zwischen 1,4 und 7,0 cm³. Hohlmaße: zwischen 76,81 l und 15,95 hl gibt es 17 Größen, die Mehrheit zwischen 1 und 2 hl. Gewicht: 0,017 kg—11,2 dz mit 12 Größen, die Mehrheit zwischen 1 und 5 kg.

Chronologie (4.50.4). Bis zum 18. Jh. zeigt sich ein stetiger Anstieg, von da an eine Abnahme, und am Ende bleiben 29 Maße, d. h. 62%, erhalten.

Regionale Verbreitung (4.50.5). In Oberungarn zeigen die allgemeinen Maße

mehr Sonderwerte, während im Donau-Theiß-Zwischenstromland und in Siebenbürgen (samt Partium) die Spezialmaße reichlicher vertreten sind.

Die nach ihrem Maßgebrauch untersuchten Gebiete (4.50.6) zeigen, daß von den landesüblichen Maßen nur 32% lokalspezifische Werte aufweisen. Die 19 Spezialmaße zeigen deutlich die regionale Verteilung.

Die Übersicht der Meßgegenstände (4.50.7) zeigt eine große Vielfalt. Auf die folgenden 23 Meßgegenstände entfallen 46 Maße: Bretter, Eisenerz, Garn, Getreide, Glas, Hanf, Heu (auch ungebunden), Holz, Kalk, Kerzen, Kohle, Mehl, Pfeffer, Salz, Sand, Schilf, Schindeln, Streichholz, Stroh, Wein, Ziegel, wobei jedoch Getreide und Heu 43% ausmachten.

Maßtyp (4.50.8). 24 sind natürliche (51%) und 23 künstliche Maße (49%).

Zu Maßsystemen (4.50.9) haben sie sich nicht zusammengefügt, nur lose Zusammenhänge führten zu unterschiedlichen Beziehungen, (z. B. marok, kéve, kereszt.)

5. GEWICHTE

Die Gewichte sind alphabetisch nach ihren ungarischen Benennungen aufgeführt.

Csokoládémérték (Schokoladegewicht; 5.2), Chokolatgewicht. Kaiser Joseph II. verordnete, daß dieses Gewicht — abweichend vom 32 Lot zählenden Wiener Pfund — 28 Lot, d. h. 0,49 kg, betragen soll, was auch über die ganze Periode hindurch erhalten blieb.

Drám (5.3). Türkisches Gewicht, wurde im 17. Jh. und Anfang des 18. Jh. in Siebenbürgen fallweise benützt, konnte sich aber nicht verbreiten. Größe: 0,18 bécsi lat, d. h. 0,315 dkg.

Ferton (5.4). Aus einem Münzgewicht entstandenes Handelsmaß deutscher Herkunft. Bekannt ist das budai ferton, gleich 4 budai lat, diese Größe änderte sich mehrmals: bis ins 13. Jh. waren es 6,13 dkg, vom Anfang des 14. Jh. bis zur Mitte des 16. Jh. 7,63 dkg, von da an bis 1686 6,13 dkg.

Font (Pfund; 5.5), libra; Pfund. Ursprünglich römisches Maß, in ganz Europa verbreitet, ist über Österreich nach Ungarn gekommen und im ganzen Land gebräuchlich geworden. Von den 16 Untereinheiten sind für 12 Einheiten 21 metrische Werte bekannt. Zwischen 0,3895 und 0,6111 kg gibt es 16 Größen, der Mittelwert liegt zwischen 0,4675 und 0,5612 kg, kein Häufigkeitswert. — *Bécsi font* (Wiener Pfund; 5.5.4). Größe: 32 bécsi lat, d. h. als lokales Maß bis Ende des 16. Jh. 0,5558 kg, als regionales, später als landesübliches Maß von Anfang des 17. Jh. bis 1756 0,5612 kg, 1756—1871 0,56 kg. — *Budai font* (Ofner Pfund; 5.5.5). Größe: 32 budai lat, d. h. als lokales, 1405—1686 als landesübliches und 1727 bis Mitte 19. Jh. als lokales Maß 0,4911 kg, als lokales Maß 1686—1727 0,4988 kg, von Mitte des 16. Jh. bis Ende des 17. Jh. (während der Türkenzeit) 0,6111 kg. — *Magyar font* (ungarisches Pfund; 5.5.14), landesübliches Maß. Größe: 8 ferton, d. h. 0,49 kg. — *Pozsonyi font* (Preßburger Pfund; 5.5.15),

lokales, spätes landesübliches Maß. Größe: 7 pozsonyi lat, d. h. bis 1853 0,5580 kg, 1854—1874 0,56 kg.

Hajóteher (Schiffslast; 5.6), Schifflast. Seit Anfang des 19. Jh. aus Österreich stammendes Maß mit zwei Werten. Für die Flußschiffahrt betrug sie 20 bécsi mázsa, d. h. 11,20 dz, für die Seeschiffahrt 1748,2 bécsi font, d. h. 9,79 dz.

Kantár (5.7). Handelsmaß für Gewürze und Spezereien, bes. für Waren aus dem Orient. Türkischen Ursprungs, in Siebenbürgen bis Mitte des 18. Jh. gebraucht. Größe: 44 oka, d. h. 55,44 kg.

Kila (5.8). Türkischer Herkunft; im 18.—19. Jh. in Slawonien. Größe: 20 *oka*, d. h. 25,20 kg.

Kilogramm (5.9). Das etalonisierte Gewicht des seit 1874 geltenden Metersystems. 1 kg=1,7855 bécsi font=2 Zollpfund (vámfont).

Kő (Stein; 5.10), lapis, Stein. Selten gebrauchtes Gewürz- und Spezereienmaß, bzw. für Grobwaren deutscher Herkunft. 1 bécsi kő (Wiener Stein) betrug 20 bécsi font, d. h. 11,20 kg, 1 erdélyi kő (Siebenbürgen Stein) betrug 6,5 bécsi font, d. h. 3,64 kg.

Lat (Lot; 5.11) loto; Loth. Kam über Österreich nach Ungarn, im Alltag die kleinste landesübliche Gewichtseinheit. Von den 8 Untereinheiten sind für 6 Einheiten 14 metrische Werte bekannt, es gab 12 Größen zwischen 1,4028 und 1,9475 dkg. — *Bécsi lat* (Wiener Lot; 5.11.4). Größe: als lokales Maß war bis Ende des 16. Jh.=1,7368 dkg, vom Anfang des 17. Jh. bis 1756, als landesübliches Maß= =1,7538 dkg, 1756—1871=1,7501 dkg. — *Budai lat* (Ofner Lot; 5.11.4), Größe: 2 budai nehezék, d. h. als lokales, 1405—1686 landesübliches, und 1727 bis Anfang des 19. Jh. lokales Maß 1,5347 dkg, als lokales Maß 1686—1727 1,5588 dkg, als lokales Maß im türkisch besetzten Teil Ungarns Mitte 16. Jh. bis Ende 17. Jh. 1,9097 dkg. — *Pozsonyi lat* (Pressburger Lot; 5.11.8). Größe: 1/32 pozsonyi font als lokales, 1655—1854 landesübliches Maß 1,77437 dkg, als landesübliches Maß 1854—1874 1,7501 dkg.

Litra (5.12). Bis Mitte des 18. Jh. in Siebenbürgen gebräuchliches, ursprünglich türkisches Maß. Größe: 100 drám, d. h. 0,3150 kg.

Lóteher (Pferdlast; 5.13), pondus equi; Saum. Selten gebrauchtes, um Mitte des 18. Jh. verschwindenes Maß deutscher Herkunft. 1 bécsi lóteher=275 bécsi font, d. h. 1,54 dz.

Márka (Mark; 5.14). Auf einem Münzgewicht beruhendes, gemeines Maß deutscher Herkunft, im 16. Jh. seltener werdend. 1 budai márka (Ofner Mark)= =4 budai ferton, d. h. 0,2455 kg.

Mázsa (Zentner; 5.15), centenarius; Zentner. Unbekanntliches Maß seinem Ursprung gemäß, das aber die ganze Periode hindurch in ganz Ungarn verbreitet war. Von 19 Untereinheiten sind für 12 Einheiten 22 metrische Werte bekannt: zwischen 49,11 und 73,32 kg gab es 18 Größen, keine Häufigkeitswerte. — *Bécsi mázsa* (Wiener Zentner; 5.15.4). Größe: 100 bécsi font, d. h. als lokales Maß bis Ausgang des 16. Jh. 55,58 kg, als regionales, später landesübliches Maß vom 17. Jh. bis 1756=56,12 kg; als landesübliches Maß 1757—1871=56,00 kg. — *Budai mázsa* (Ofner Zentner; 5.15.5) bis Ende des 13. Jh. lokal=220 budai márka=

=54,02 kg. als Lokalmaß, danach 1405—1686 nationales, d. h. landesübliches Maß, zwischen 1727 und Anfang 19. Jh. lokales; 100 und 120 budai=49,11 und 58,93 kg war 1686—1727, als lokal; 100 budai=49,88 kg, örtliche Herrschaft von der Mitte des 17. Jh. bis zum Ende des 17. Jh.=100 und 120 budai font 61,11 und 73,32 kg. — *Magyar mázsa* (ungarischer Zentner; 5.15.13) landesübliches Maß: 120 magyar font=58,80 kg. — *Pozsonyi mázsa* (Pressburger Zentner; 5.15.16). Größe: 100 pozsonyi font, d. h. als lokales, später 1655—1854 landesübliches 55,80 kg, als landesübliches Maß 1854—1874= =56,00 kg.

Nehezék (Unze; 5.16), uncia; Unzer. Aus einem Münzgewicht zu einer landesüblichen Gewichtseinheit geworden. Hatte 3 Untereinheiten zwischen 3,0694—3,9194 dkg in 7 Größen. Herkunft unbekannt.

Oka (5.17). Türkisches, in Siebenbürgen und im türkisch besetzten Landesteil Ungarns bis zum Ausgang der Periode benütztes Maß. Größe: 2,25 bécsi font, d. h. 1,26 kg.

Parn (5.16). In Besztercebánya (Neusohl, Banská Bystrica) bis zum 17. Jh. bekanntes Maß für Kupfererz unbekannter Herkunft. Größe: 2 1/3 bányamázsa (Bergzentner), d. h. 1,416 dz.

Porció (5.19). Tagessatz von Hafer für Armeepferde, inländischen Ursprungs, war vom 17. Jh. bis zum Ende der Periode gültig. Größe: 6 bécsi font, d. h. 3,36 kg Hafer.

Rúdszappan (Stangeseife; 5.20), Stangeseife. Handelsmaß inländischen Ursprungs. Bekannt ist seine Größe aus dem 19. Jh. in Siebenbürgen. Die breite Stangenseife wog 2,50 bécsi font, d. h. 1,40 kg, die mittlere 1/3 bécsi font, d. h. 0,74 kg, die schmale 1 bécsi font, d. h. 0,56 kg.

Suszt (5.21). Im Komitat Hunyad bis Ende des 18. Jh. gebräuchliches Maß für Eisenerz, unbekannten Ursprungs. Größe: 12 bányamázsa (Bergzentner) bzw. 25 bányafont (Bergpfund), d. h. 7,52 dz.

Teher (5.22). Ebenfalls aus dem Komitat Hunyad bis Ende des 18. Jh. ein Maß für Holzkohle. Größe unbekannt.

Térfogatsúly (Raumgewicht; 5.23). Verhältnis des Gewichts- und des Rauminhalts eines Körpers; für Hektolitergewicht gibt es Belege aus dieser Periode. Die vom Ende des 17. Jahrhunderts an datierten Angaben über pozsonyi mérő und bécsi font hat der Autor in diesem Sinn umgerechnet. Extrem- und Durchschnittswerte in kg: für Weizen: 72—78, 75; für Mischgetreide: 68—71, 68; für Roggen: 64—73, 68; für Gerste: 54—58, 56; für Hafer: 32—45, 43; für Mais: 52 und 76; für Hirse: 71; für Mehl 58 und für Galläpfel: 38 kg.

Verdung (5.4), Vierdung. Ortweise selten benütztes Maß deutscher Herkunft. Größe: 1/4 bécsi font, d. h. 0,14 kg.

Zusammenfassung (5.25.2). Auf 22 Maße entfallen bei 5 Einheiten 43 Untereinheiten.

Herkunft (5.25.2). 4 unbekannt (18%), 2 einheimisch (9%), 16 ausländisch (73%). Von letzteren sind 11 Maße österreichisch bzw. deutsch und 3 türkisch.

Metrische Werte (5.25.3). Bei den 93 Belegen ergeben die 22 Maße 79 Größen-

werte, d. h. eine Größe enthält 0,25 Maßeinheiten bzw. eine Einheit 3,76 Größen. Bei den Extremwerten zwischen 0,315 dkg und 11,20 dz verläuft die Reihe ziemlich gleichmäßig, nur bei den höheren Werten fehlen 1—2 kg.

Von der Chronologie her (5.25.4) zeigen die Maße bis zum 17. Jh. ein stetiges Anwachsen, danach ein gleichmäßiges Absinken bis auf 9 Einheiten, d. h., es verbleiben 41%.

In der regionalen Differenziertheit (5.25.5) liegt Siebenbürgen vor Oberungarn.

Die gebietsbezogene Untersuchung bei der Maßzusammensetzung (5.25.6) zeigte, daß von den allgemeinen Maßen nur 41% regionalspezifische Werte darstellten, ähnlich wie bei den Raummaßen. Die 10 Sondermaße weisen auf ihre regionale Verteilung hin.

Untersuchung der Meßobjektive (5.25.7). Es gab recht viele allgemeine Maße (59%), bei den Sondermaßen entfielen 11 Einheiten auf 9 Gegenstände, und zwar auf Arzneien, Galläpfel, Holzkohle, Hüttenerzeignisse, Kalk, Kerzen, Mehl, Schokolade, Seife.

Alle Maßtypen (5.25.8) sind künstlich.

Maßsystem (5.25.9). Alle 5 Systeme sind allgemeine landesübliche Maße.

6. STÜCKMASSE

Wie vorher, sind auch hier die Maße alphabetisch nach den ungarischen Benennungen geordnet.

Árkus/ív (Bogen; 6.2), arcus; Bogen. Während der ganzen Periode ein Papiergrundmaß nach der Siebgröße berechnet.

Bála (Ballen; 6.3), bala; Ballen. Allgemeines Maß deutscher Herkunft. Bei den Textilien war er aufgrund der geeichten Elle eigentlich ein Längenmaß. Für Papier betrug ein Ballen als internationale Einheit 10 rizsma. In Ungarn galt er auch als Maß für Tabak und betrug 100 csomó.

Bokor/pár (Paar; 6.4), Paar. Allgemein die Einheit von zwei zusammenhörigen bzw. gleichartigen Dingen; der internationale Begriff zeigt sich auch in der ungarischen Parallele.

Cimmer (6.5), Zimmer. Seit dem 17. Jh. bekanntes internationales Maß deutschen Ursprungs, vor allem im Rauchwarenhandel; betrug 40 Pelze.

Darab (Stück; 6.6), numerus; Stück. Zählgrundeinheit.

Deher (Decher; 6.7), Decher. Schon im 15. Jh. bekanntes internationales Maß deutschen Ursprungs, betrug 10 Stück.

Ezres (Tausend; 6.8), Tausend. Allgemeines internationales Handelsmaß deutschen Ursprungs. Es gab zwei Arten nach dem Zehner- bzw. Zwölfersystem: kis od. közönséges ezres (kleines od. gemeines Tausend) 10 kis százas = 50 stiga = = 1000 Stück; nagy ezres (großes Tausend) = 10 nagy százas = 20 sokk = 1200 Stück.

Konc (Buch; 6.9), liber; Buch. Internationales Papiermaß während der ganzen Periode, betrug 24 Bogen (ív) für Schreib- und 25 Bogen für Druckpapier.

Köteg (Bund; 6.10), ligatura; Bund. Internationales Maß, galt in Ungarn für 10 oder 20 Felle, 25 Schreibfedern (Gänsekiele), 3 grüne oder 6 weiße Bauchflaschen.

Mandel (6.11), Mandel. Internationale Zähleinheit deutschen Ursprungs, betrug 15 Stück.

Nagy (Groß; 6.12), Gross. Internationale Zähleinheit deutschen Ursprungs= =12 tucat=144 Stück.

Ort (6.13). Internationales Maß deutschen Ursprungs=25 Stück.

Rizsma (Ries; 6.14), risma; Ries. Internationales Papiermaß während der ganzen Periode. Größe: 20 konc=480 ív Schreib- oder 500 Bogen Druckpapier.

Runa (Vließ; 6.15). Ursprünglich slowakisches Maß in den Nordostkarpaten; betrug die gebündelte Wolle eines gescherten Schafes.

Silling (Schilling; 6.16), Schilling. In Ungarn seltenes Zählmaß deutscher Herkunft, betrug 30 Stück.

Sokk (Schock; 6.17), Schock. Internationale Zähleinheit deutschen Ursprungs, betrug 4 mandel=60 Stück.

Sómérték (Salzmaß; 6.18). Bergmännisch gewonnenes Salz, hatte für seine sämtlichen einheimischen Maße als Grundeinheit 1 Stück Salz. Hajósó od. máglyasó (Schiffssalz; 6.18.2). Größe: 5,5 und 10 bécsi font, d. h.=3,06 bzw. 5,56 kg. — Kősó (Steinsalz; 6.18.3, wurde im Sinne von Stücksalz am häufigsten in den Quellen genannt. — Szekérsó (Wagen-, Fuhrwerksalz; 6.18.4). Größe: 17 bécsi font, d. h. 9,52 kg. — Tömény (6.18.5), tumen. Ein bis zum 18. Jh. geläufiges Maß 1000 Stück Steinsalz. — Tulkó (6.18.6). Galt als Maß im Salzbergwerk, bezeichnete eine eine große ungewogene Salztafel.

Stiga (Stiege; 6.19), Stiege. Internationales Zählmaß deutschen Ursprungs, betrug 20 Stück.

Százas (Hundert; 6.20), Hundert. Intrenationales Zählmaß deutschen Ursprungs. Es gab zwei Arten nach dem Zehner- bzw. Zwölfersystems: kis od. közönséges százas (kleines od. gemeines Hundert=5 stiga (6.19)=100 Stück; nagy százas (großes Hundert)=120 Stück.

Tonna (Tonne; 6.21), Tonne. Internationales Zählmaß deutscher Herkunft, wurde in Ungarn selten gebraucht, galt für 100 oder 1200 Hering.

Tucat (Dutzend; 6.22), Dutzend, Tusin. Internatioles Zählmaß deutschen Ursprungs, auch heute noch gebräuchlich, beträgt 12 Stück.

Zusammenfassung (6.23). Dieser Abschnitt umfaßt 21 Stück- bzw. Zählmaße. Zwei Maße haben 7 Untereinheiten, die aber nicht regional, sondern für einen speziellen Maßgegenstand galten.

Herkunft (6.23.2). Unter den 21 Maßen sind 4 ungarisch (19%), davon 2 (parallel entstanden) und 17 ausländisch (81%). Von diesen ist 1 ruthenisch (4%) und 16 deutsch (96%), was besonders charakteristisch ist.

Metrisch (6.23.3) konnten diese Maße nicht ausgewertet werden, da kein Bezugsmaß zur Verfügung stand.

Chronologisch (6.23.4) zeigte sich bis zum ausgehenden 17. Jh. ein gleichmäßiges Anwachsen, danach eine immer raschere Abnahme, und es verblieben 8 Maße (36%).

Regional besehen (6.23.5) zeigt sich ein von den vorhergehenden erheblich abweichendes Bild. 17 Maße (81%) gelten als international, 3 allgemein-landesüblich und nur 1 Maß als regional. Von den Maßen her gesehen widerspiegeln die Regionen od. Gebiete (6.23.6) die obige Zusammensetzung. 1 internationales Maß besaß jedoch einen besonderen Lokalwert.

Meßgegenstände (6.23.7). 11 Maße (52%) sind von Gegenstand unabhängig, d. h. allgemein, 10 Maße gelten speziell für 9 Gegenstände: Felle, Fische, Glas, Leder, Papier, Salz, Schreibfedern (Gänsekiele), Tabak, Wolle.

Maßtyp (6.23.8). Alle Stück- oder Zählmaße sind künstlicher Art.

Maßsysteme (6.23.9). Für Papier war es ein spezielles und dabei internationales System. Es gab außerdem noch ein allgemeines internationales System mit 12 Gliedern, wobei die einzelnen Glieder, aber auch in einem kleineren System existierten.

7. SCHLUSSBEMERKUNGEN

Der Autor faßt die Ergebnisse seiner Untersuchungen in der Thematik des Bandes zunächst allgemein, dann unter dem Aspekt von Maß, Messen und Meßwesen zusammen, wobei er sich die Feststellung erlaubt, mit dem vorliegenden, dritten Band die Hauptaufgabe der historischen Metrologie Ungarns bewältigt zu haben. Es wurde ein Kataster der historischen Maße zusammengestellt und die metrischen Werte bzw. Umrechnungen angegeben, um der Forschung und Kulturgeschichte in diesem Bericht mit den nötigen Aufschlüssen zu dienen.

8. QUELLEN

Nach einem Abkürzungsverzeichnis der Quellen und Bearbeitungen findet der Leser — bei kapitelweise immer neuer Numerierung — die Angaben über die jeweiligen konkreten Quellen.

9. WÖRTERBUCH DER MASSEINHEITEN

Aufgrund der im Hauptteil besprochenen Belege sind die Benennungen der Maße in drei Verzeichnissen — ungarisch, lateinisch, deutsch — alphabetisch angeführt. Im ungarisch beginnenden Verzeichnis sind die Wörter nach der heutigen Orthographie alphabetisch geordnet, darauf folgt die Jahresangabe des ersten Belegs. (Das wenige kroatische Wortgut ist ebenfalls hier angeführt.) Im lateinischen und deutschen Verzeichnis sind nur die Namen (ohne Artikel) angeführt.

10. TABELLEN

Bei den einzelnen Maßen bzw. Maßeinheiten sind die wichtigsten Daten in nachstehender Reihenfolge angegeben: Name, Jahr des Erstvorkommens, geographische Verbreitung, Größe bzw. Verhältnis zu anderen Maßen, und soweit möglich, der nach dem Metersystem umgerechnete Wert. Es sei darauf hingesiesen, daß die Tabellen erst nach dem Lesen des mittels der thematischen Dezimalnummer im Hauptteil rasch auffindbaren betroffenden Textteils besser verständlich sind.

11. REGISTER

Verzeichnis der Abbildungen, Namen- und Sachregister. Inhaltsverzeichnis.

TARTALOMJEGYZÉK

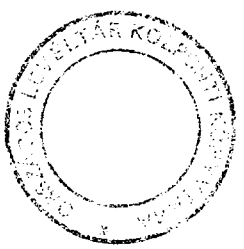

1. ábra. Igaz mértékek rajza, igaz mérésre buzdító versekkel.
Brassó 1715. évi vásárbírói jegyzőkönyvéből.
(Tulajdonomban lévő fénykép.)

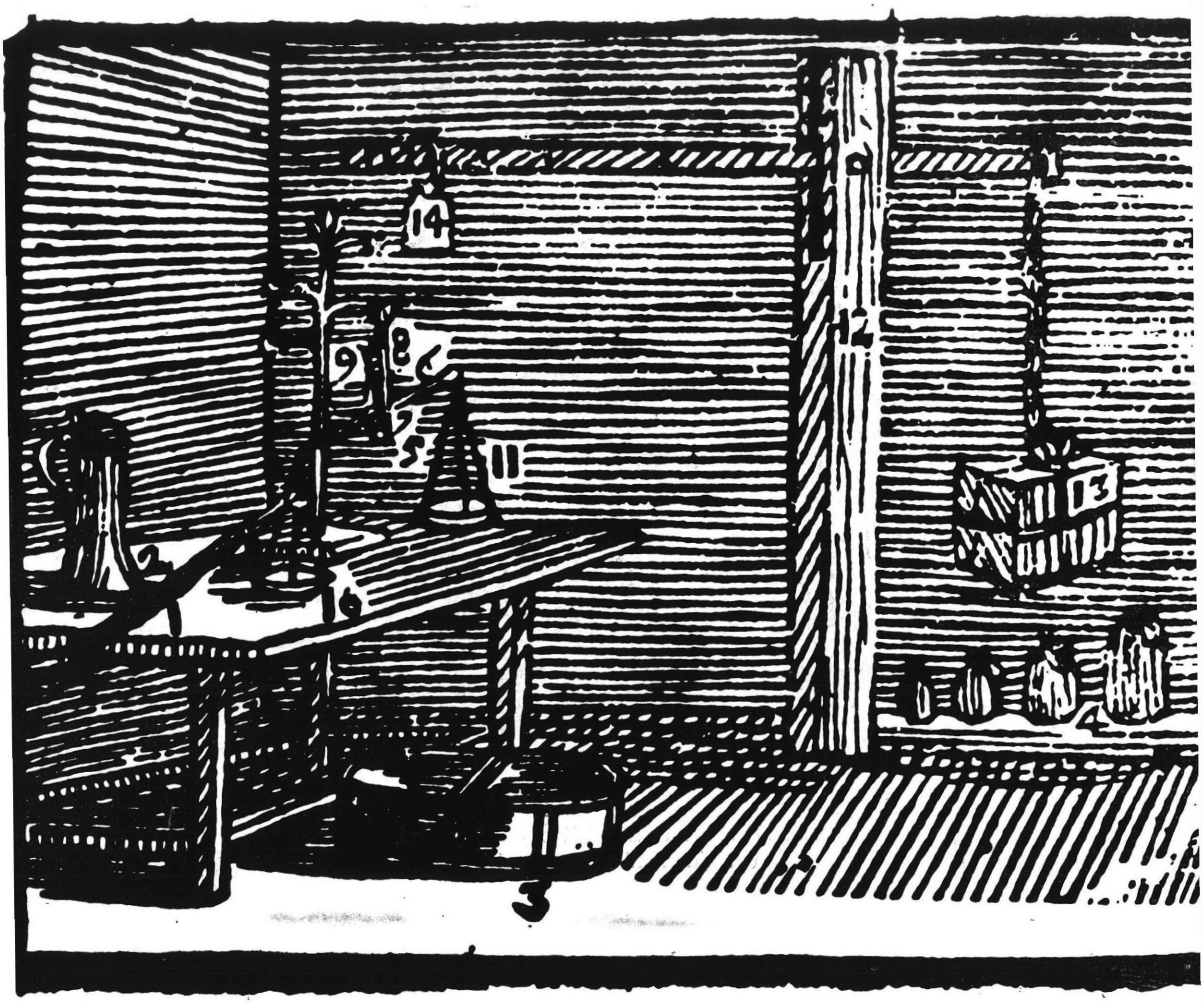

2. ábra. Mérőeszközök rajza Comenius „A látható világ" c. művének 1675. évi kiadásából. (Comenius CXXVII.)

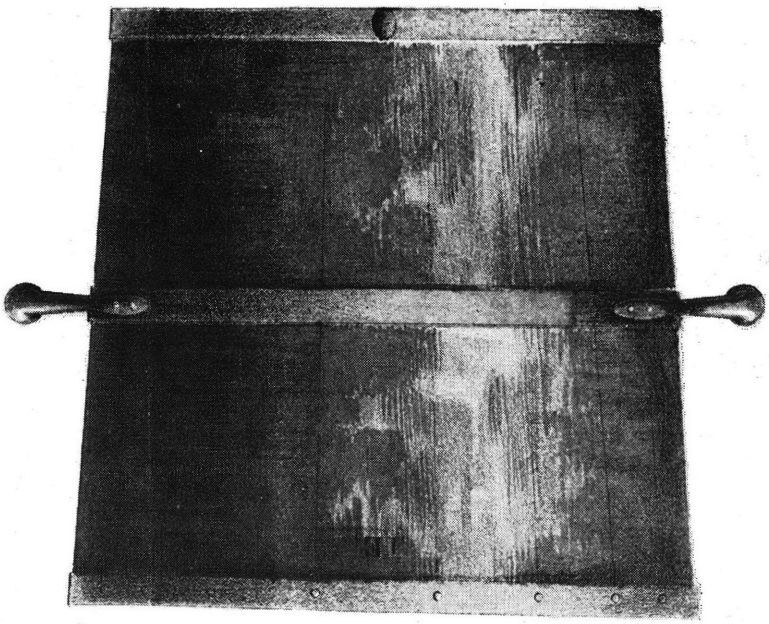

3. ábra. A bécsi akó rajza az 1858. évi mértékhitelesítési utasításban. (Mil. C. G. 1858: 4015. R. III. F. 1—2.)

4. ábra. A tokaj-hegyaljai hordó 1737. évben bevezetett hitelesítési jele. (Htt. A. Oec. Ideal. n. 15.)

5. ábra. A bécsi pint rajza az 1858. évi mértékhitelesítési utasításban. (Mil. C. G. 1858: 4015. T. II. F. 1.)

6. ábra. A pozsonyi pint 1592. évi etalonja. (Huščava 9. t.)

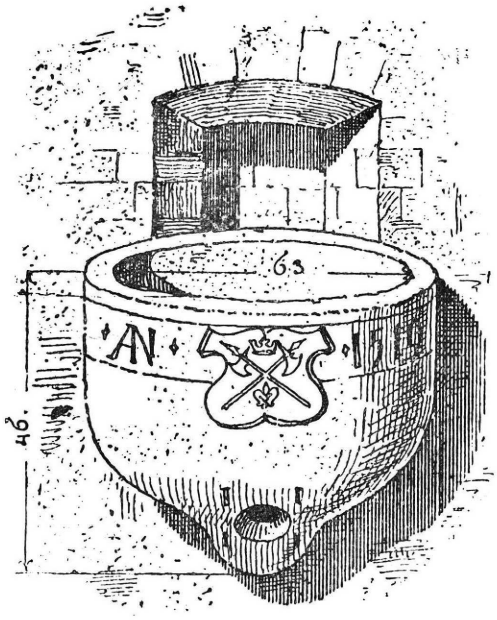

7. ábra. A bárfai gabonaköböl 1519. évi kő etalonja.
(Myskovszky 237. l. á.)

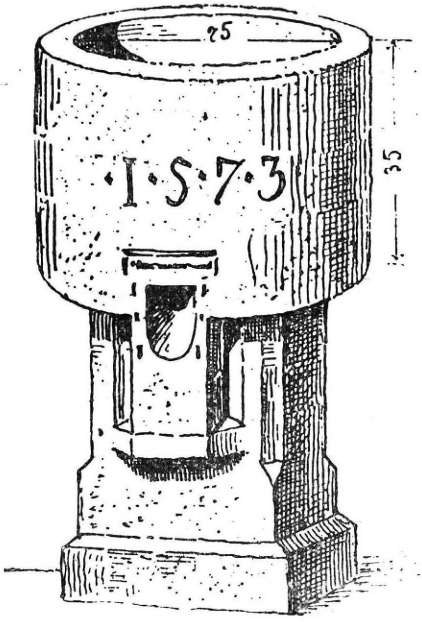

8. ábra. A szebeni gabonaköböl 1573. évi kő etalonja.
(Myskovszky 237. 3. á.)

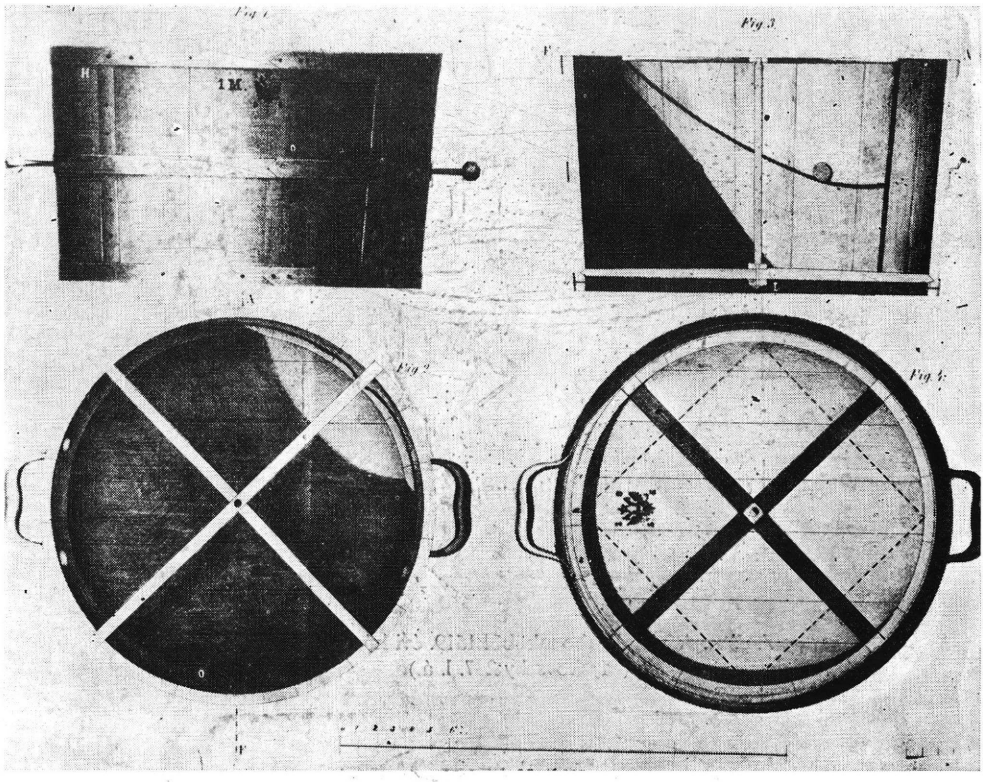

9. ábra. A bécsi mérő rajza az 1858. évi mértékhitelesítési utasításban. (Mil. C. G. 1858: 4015. T. I. F. 1—4.)

10. ábra. A pozsonyi mérő 1551. évi etalonja. (Huščava 8. t.)

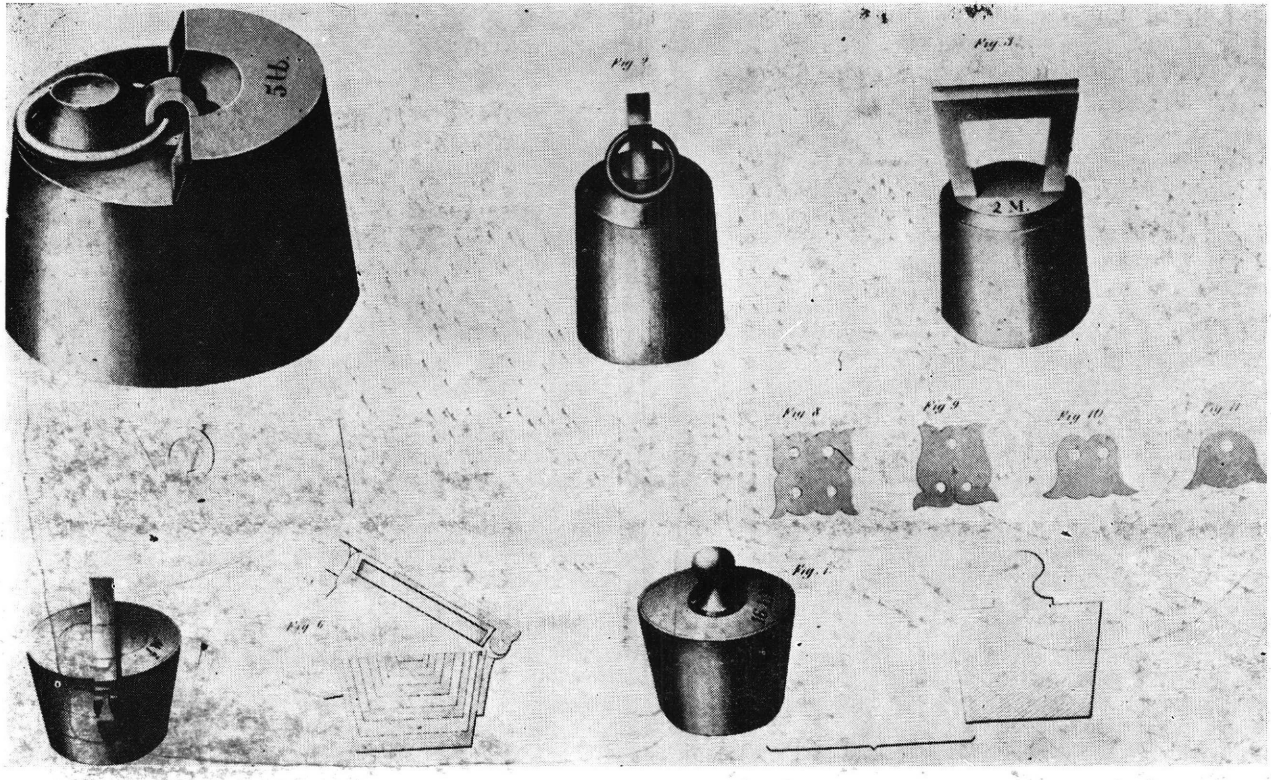

11. ábra. Súlymértékek rajza az 1858. évi mértékhitelesítési utasításban. (Mil. C. G. 1858: 4015. T. V.)

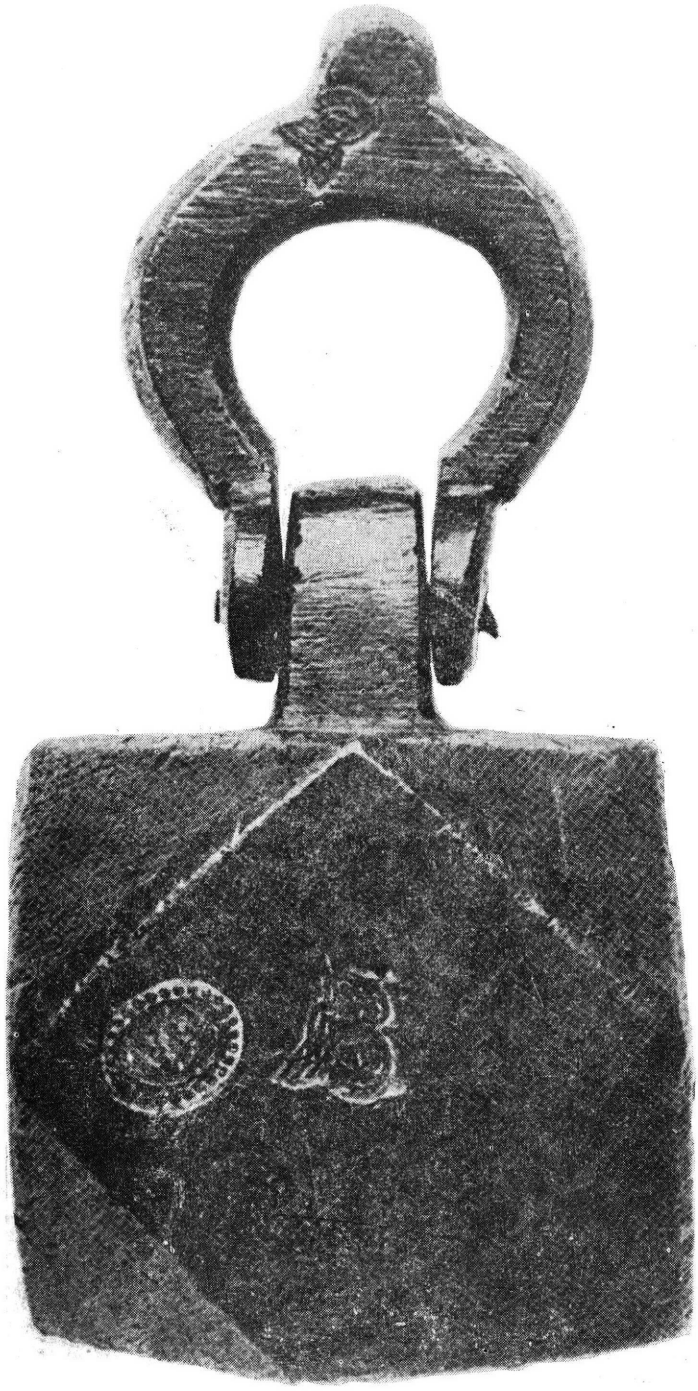

12. ábra. Török súlymérték: az oka a 17. századból.
(Fekete Bp. LXXVI. t.)